

Ko 1029 dsl

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szakielt. sz.: 5/a 64192/3

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

Szakieltár:

5. 6/4 3

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT

MANDELLÓ GYULA

1905. — XXIX. ÉVFOLYAM. — 33. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1905.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI EGYETEM

TARTALOM.

1905. XXIX. ÉVFOLYAM. — 33. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Árkövy Richárd: Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei . . .	321
Bánfi Oszkár: A pénzintézeti betétek megadóztatása Magyarországon .	115
Bánfi Oszkár: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei	337
Békésy Géza: A lakásnyomorról	165
Czakó Emil: A bankok a kereskedelem szolgálatában (I.)	428
Hegedüs Lóránt: Neményi Ambrus †	1
Heller Farkas: A városba tömörülés jelensége Magyarországon . . .	108
Hegyeshalmy Lajos: A st. louis-i kiállítás némely tanulságai	241
Katona Sándor: Vámpolitikai nehézségek az önálló vámterületen . . .	278
Kovács Gábor: A földbirtok árának befolyása a gazdaság intenzitására	178
Kovács Gábor: Az orosz alkotmányos mozgalmak és az agrár reform .	346
Kováts Ferencz: A városba tömörülés jelensége Magyarországon . . .	13
Ifj. Leopold Lajos: Parasztgyermekünk és a tehéntej	355
Makai Ernő: Az állami sorsjegykölcsönök	396
Mandelló Gyula: Sociálpolitikai program	81
Mandelló Gyula: Magyarország, Ausztria és a Német birodalom bűnügyi statistikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedé- ben (I., II.)	258, 408
Márki Hugó: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján	32, 93
Moldoványi István: A berni nemzetközi munkásvédelmi conferentia .	391
Ruttkay Vilmos: Az angol vámpolitikai mozgalom új fordulatai . . .	3
Schober Albert: Magyarország liszt- és gabonakivitele	155

II. Közlemények és ismertetések.

Állatösszeírás eredményei, az 1904. évi	371
Amerikai ipar és kereskedelem. [H. L.]	198
Bánsági német telepek [M.]	143
Biztosítási jog [Parlagi Imre]	68
Gabonaraktár-szövetkezetek [th]	382
George Vivian Poore. 1848—1904. [Sassy János]	200
Helyreigazítás. [Fenyvessy József]	384
Hétközi munkaszünet [Moldoványi István]	453
Iparpolitika [Kovács Gábor]	138
Ipari betegségek és a munkaadó szavatossága [Moldoványi István] . .	144
Ipari szövetkezetek [Téglás Béla]	306
Kartell-törvény [M.]	134
Kivándorlás [K. G.]	142
Községi takarékpénztárak [h]	373
Magyar gazdaságtörténelem [Kovács Gábor]	380
Magyar Közgazdasági Társaság	206, 308, 390, 457
Magyar Közgazdasági Társaság névjegyzéke	73
Magyar Közgazdasági Társaság 1904. évi működése	315
Magyarország közgazdasága [—dr—]	185
Magyarország közgazdasága. Válasz. [Milhoffer Sándor] Viszon- válasz. [—dr—]	385
Magyar vallás- és társadalom-reformatorikus munka. [M.]	152
Mezőgazdasági munkáskérdés. [M.]	301
Munkaviszony, a — felmondási határidejének szabályozása Francia- országban [Moldoványi István]	148
Nemzetgazdaságtani seminarium jubileuma. [m. zs.]	300
Olomveszély (pályázati hirdetés)	153
Omke [m. zs.]	72
Országos Központi Hitelszövetkezet congressusa [th]	296

Osztrák szátrájkstatisztika, az 1903. évi [Moldoványi István]	375
Pénzügyi jog [H. L.]	451
Sorsjáték »ethikai« alapon [Kovács Gábor]	304
Schäffle [Matlekovits]	64
Szövetkezeti törvénytervezet [th.]	456
Új folyóirat [K. G.]	307
Vámpolitika [h.]	372
Vámpolitika [h.]	449
Világkiállítás. [Kovács Gábor.]	141
Vita a buza- és liszt kivitelünkről. [P—r.]	204

III. Ismertetett művek.

Arbeitstatistisches Amt im Handelsministerium : Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Oesterreich während des Jahres 1903. Wien, 1904.	375
Beck Dénes : Tanulmány dr. Nagy Ferencz szövetkezeti törvénytervezetéről és a budapesti kereskedelmi és iparkamarának a kormányhoz való felterjesztéséről. A hitelszövetkezetek, különösen az évtársulatok vagy az ugynevezett koronaszövetkezetek szempontjából. Budapest, 1904.	456
Conseil supérieur du Travail : Le dé lai-congé. Procès-verbaux et documents. Paris, 1904.	148
Exner Kornél : Dolgozatok a magyar pénzügyi jog köréből. Budapest, 1904.	451
Forgon Lajos : Iparpolitikai tévedések. Tanulmány a magyar nemzetgazdaság köréből. Budapest, 1905.	138
Fürst Bertalan : Az ipar és kereskedelem az Oczeánon túl. Közgazdasági tanulmány. Budapest, 1905.	198
Gellér Samu : A biztosítási jog kézikönyve. Különös tekintettel a biztosítási vállalatok üzleti szokásaira, a külföldi törvényhozásokra és a bírói gyakorlatra. Budapest, 1904.	68
Gelléri Mór : Egy amerikai világkiállítás körül. Budapest, 1904.	141
Graszl, Peter : Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedelungen im Banat. Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. Prag, 1904.	143
Halász Sándor : Községi takarékpénztárak Magyarországon. Közgazdasági Füzetek, kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. I. évfolyam. 2. szám. Budapest, 1905.	373
Kivándorló zsebkönyve. Budapest, 1904.	142
Laehne Hugó : Német gabonarakár-szövetkezetek. Arad, 1904.	382
Mailath, Josef Graf : Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn. Wiener staatswiss. Studien. VI. 2. Wien und Leipzig, 1905.	301
Mandel Pál : Törvényjavaslat a kartellszerződésekről. (Tervezet.) Hieronymi Károly kereskedelemügyi m. kir. minister megbízásából. Budapest, 1904.	134
Matlekovits Sándor : A vámpolitika mai helyzete. Közgazdasági Füzetek, kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. I. évfolyam. 1. szám. Budapest, 1905.	372
Matlekovits Sándor : Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától. Budapest, 1905.	449
Milhoffer Sándor : Magyarország közgazdasága. Budapest, 1904.	185
Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes ; Commission d'hygiène industrielle : Maladies professionnelles. Étude technique sur leur assimilation aux accidents du travail. Paris, 1904.	144
Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes ; Conseil supérieur du Travail : Le repos hebdomadaire. Procès-verbaux. Documents. Paris, 1904.	453
Munka szemléje, a Szerkeszti Fónagy Ernő és Osvát Kálmán	307
Somogyi Béla : Az ipari szövetkezetek. Budapest, 1905.	306
Schäffle Albert : Aus meinem Leben. Két kötet. Berlin, 1905.	64
Szendrei János : Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Miskolcz, 1904.	380
Vusio, Don E. M. és Meyer, H. Franz Xav. von : Neues Lotteriespiel auf sittlicher und wirtschaftlicher Grundlage. Agram, 1904.	304

Neményi Ambrus †

(1852–1904.)

Benső szomorúsággal, nagy levertséggel gondolunk mindnyájan, kik őt ismertük, arra, hogy Neményi Ambrus nincs többé közöttünk. A legjobb barátok egyike, a közgazdasági irodalomnak hivatott, szókimondó és lankadatlan munkása és az új Magyarországnak egyik felejtethetlen, hangyaszorgalmú építője távozott vele mindörökre.

Az a küzködés, az a harcz, melyet a szegény péczeli fiú élteinek kezdetén vivott az érvényesülésért, oly mélyen itatta belé emlékeit szívének fenekére, hogy mindig kisugárzott onnét az embermegbecsülés, jóság és szeretet. Hányszor leptük meg őt, amint zimankós téli időben megállt az utcásarkokon, hogy észrevétlenül csúsztassa adományait a rongyos kéregetők kezébe. Hány humánus mozgalom volt — csak a hajléktalanok felsegítését s az elaggott hirlapírók gyámolítását említem — ahol a szervezők, agitátorok közé állt és páratlan szorgalmát vitte itt is a csatába. De az embert a barátságban is megbecsülve, hányan vagyunk, kiket biztatással, tanácssal látott el s mikor közlünk egy-egy előtt váratlanul ledőltek itt vagy ott az akadályok, akkor vettük észre, hogy ama csöndes kéz, mely titokban kisimitotta az utat, Neményi Ambrusé volt. És hasztalanul akarták pályatársai szivességeit meghálálni, ő mindig előre futott, hogy újabb kedvességgel tetézzé az előbbieket.

A szépirodalom és hirlapírás terén kifejtett, szervezetét megőrlő munkásságát méltán emelte ki, rajzolta le az egész sajtó, És e működése nemcsak vitatkozásból, felvilágosítások buzgó terjesztéséből állott, hanem éppen a közgazdasági irodalom terén az eszmék magvetését jelentette. Ha valaki egyebet nem ténne, mint Neményi cikkeiből avagy a Képviselőház pénzügyi bizottságában fölvetett indítványjaiból kiírná terveinek névjegyzékét: merem állítani, hogy egész kis lexikont állithatna össze. A közgazdasági kutató némely elsőrangú forrást találhat Neményinek. mint a pénzügyi bizottság általános előadójának, 1899 óta a képviselőház elé terjesztett jelentéseiben. Az iparpártolásról, a cukoradóról, az 1904. évi költségvetésről szóló reportjai (mely utóbbiban az állam pénzügyi helyzetét, az állami vasművek üzemeit, valamint a tisztviselői normalis statusról szóló kedvezmény indítványát világítja meg) maradandó alkotások. A hirlapirodalmon, a pénzügyi bizottság termén kívül a Gyáriparosok országos

szövetségének kiadványai az ő tollát méltán dicsérik. És bizonyos büszkeséggel kell hozzátennünk azt, hogy nem utolsó helyet foglalnak el életének gazdag munkásságában azok a mélyen járó tanulmányok, amelyekkel a Közgazdasági Szemle ajándékozta meg. Így a magyar vasutak államosításának eszméjét, e tárgyról irt nagy német könyvén kívül, e Szemle hasábjain az 1889-iki évfolyamban fejtegette »*A kamatbiztosítást élvező vasutak és az államosítás Magyarországon*« címmel. 1901-ben e hasábjakon »*Az új magyar iparkataszter*« címszó alatt a nagy iparstatisztikát ismertette. Az az értekezése pedig, melyet 1902-ben »*A bürokratizmus Magyarországon*« címmel irt a mi hivatalos szervezetünknek túltengéséről és e túltengés veszélyeiről: ez a dolgozata országszerte nagy feltűnést keltett, a Magyar Közgazdasági Társaságnak egyik legtöbbet emlegetett fölolvassása volt, melyet az országgyűlés szónokai minduntalan újból és újból idéztek, említettek.

Neményi Ambrus végül és mindennek fölött az új Magyarország munkás, teremtményének volt egyik tipikus képviselője. Azon férfiak közül való volt, kik belátják, hogy közéletünk kicsinysége miatt nem érhetik be egyféle munkával, hanem sokféle kötelességet és sokszerű dolgot kell, szükséges magukra vállalniok, mert másként a munka elvégezetlenül marad. A munka, mely az egyes emberé, összetörik. Ez volt Neményi sorsa, élete is. Dolgozott mindenütt, fáradhatatlanul. A Magyar Közgazdasági Társaság is büszkeséggel sorolta választmányi tagjai közé; idei tárgysorozatunkban ott szerepelt bejelentett felolvasása, melyet mindnyájan nagy érdeklődéssel vártunk. Képviselőházi bizottságok, bankok és jótékony társulatoknak sokasága mind látták az ő hasznát. Életének koronájául pedig a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségét tekintette, melynek áldozta utolsó idejének egész fáradhatlanságát, s hogy e nagyfontosságú testület oly gyorsan belenőtt Magyarország gazdasági életébe: abban igen nagy érdeme neki volt. S e nagy munka közben távozott el 52 éves korában.

Sokat és sokszor érdeklődött utóbbi években a kivándorló székelység bajai iránt is s ennek az érdeklődésnek, a Közgazdasági Társaságnak e tárgyról szóló felolvasásai alkalmával, nemés lendületű czikkben adott hangot. Azóta kedves, szelid csipkedéssel biztatott mindig arra, hogy viszonzásul én is irjak egyszer az ő kedvencz tárgyairól. Ki hitte volna, hogy amikor ezt az ígéretet beváltjuk, akkor az ő nekrológját fogjuk megírni!

Hegedüs Loránt.

Az angol vámpolitikai mozgalom.

Az angol vámpolitikai kérdés, melyről az utóbbi hónapokban alig esett szó, két nagyszabású politikai beszéddel ismét napirendre került. E beszédek felkeltették a közérdeklődést. Bár a politikai vezérférfiak nyilatkozatai a nagyközönség tájékozására voltak szánva, a sajtóban megjelent kommentárok és magyarázatok tömkelege azt bizonyítja, hogy sem Balfour miniszterelnöknek, sem Chamberlain gyarmatügyi miniszternek nem sikerült magát világosan megértetni.

Valóban az elhangzott nyilatkozatok első pillanatra világosaknak és határozottaknak tűnnek fel és mégis bő teret nyújtanak a legellentétebb glossáknak. A különböző pártok pártelveiknek kedvező szellemben interpretálják a kijelentéseket s még az elfogulatlan szemlélő is csak ítélőképességének megfeszítésével képes a kommentárok chaosából, a homlokegyenest ellenkező magyarázatokból, világos és érthető conclusiókat levonni.

Balfour miniszterelnök edinburghi beszéde.

Chamberlainnek október hó 5-én Lutonban elmondandó beszéde már hónapokkal előre jelezve volt, mint a vámpolitikai campagne őszi programjának megnyitója. A miniszterelnök jónak látta a volt gyarmatügyi ministert megelőzni; így lett az okt. 4-iki beszéd elhatározva Edinburghban a skót conservatívek klubjában.

A beszéd politikai eseményszámba megy, valóságos manifestum, melynek messzekiható következményei lehetnek nemcsak a conservatív pártra és Angliára, hanem az egész birodalomra. A beszéd célja egyrészt az unionista párt soraiban a meglazult fegyelem helyreállítása a miniszterelnök politikájának szabatos körvonalozása által, másrészt a Chamberlain lutoni beszéde által előidézendő hatás gyöngítése.

Nem lehetett szemet hunyni a tények előtt; mióta Chamberlain másfél esztendő előtt meglepte a világot felforgató terveinek lancírozásával, az unionista párt sorai megritkultak, a kormány parlamenti majoritása megcsökkent, a pótválasztások az ellenzéknek kedveztek. Politikai körökben napirenden volt a kérdés; vajjon Balfour ült-e fel Chamberlain sakkhuzásának, vagy pedig Balfournak sikerült-e Chamberlaint ártalmatlanná tenni azáltal, hogy őt a miniszeri székből kitolta?

Chamberlain ugyan a kormánygyal szemben tehetetlennek látszott s ezt megdöntenie már csak azért sem lehetett szándékában, mivel saját fia Austin Chamberlain Balfour miniszteriumában a pénzügyi tárczát vezeti. Ezen tehetetlensége azonban nem akadályozta őt meg abban, hogy befolyását más oldalról ne érvényesítse. Így sikerült neki a párt összetartását megbontani s a pártszervezet organumait (Unionist and Conservatív Association) védővamos politikájának szolgálatába hódítani.

Balfour miniszterelnök mindezekről tudomással bírván, szükségesnek látta a Chamberlain által organizált aknamunkának határt szabni; ez volt a célja az edinburghi beszédnek.

A miniszterelnök lépése tagadhatatlanul ügyes taktikai mozdulat; a leleményesen megfogalmazott beszéd megnyugtatta az unionistákat és conservativeket, lecsillapítja a kormánypárt szabadkereskedő hiveinek ellenséges érzületét és egyuttal Chamberlaint sem kedvetleníti el, vagy legalább is lehetetlenné teszi, hogy elégtétlennek mutakozzék. Ezenfelül a beszéd tartalma a gyarmati lakosság érzelmeit is kielégíti, akik örömmel nézik a vámrevíziós terveket, melyek őket haszonnal kecsegtetik és akik a javaslat angolországi ellenzőit azzal vádolták, hogy nem veszik semmibe a gyarmati közvélemény nyilatkozásait.

A miniszterelnök beszédében hangsúlyozta a szabadkereskedelmi elvekhez való ragaszkodását és abbeli meggyőződését, hogy a védővamos rendszer a mostani viszonyok között Angliára káros hatással lenne; ezen meggyőződése annyira mély gyökeret vert, hogy arra az esetre, ha a conservatív párt elfogadná a védővamos politikát, ő kénytelen lenne vezető állásáról lemondani. Kijelentette továbbá, hogy továbbra is hű marad a scheffieldi beszédében kifejtett védelmi és megtorlási politikához (retaliation), mely módot nyújt az ipar érdekeinek hathatós védelmére az angol ipari termékeket prohibítív vámokkal sújtó államokkal szemben.

A szabadkereskedelmi elvekhez való ragaszkodás kijelentése az unionista tábort a miniszterelnök köré tömöríteni s egyuttal Chamberlain védővamos politikájára erős csapást mérni volt hivatva.

A miniszterelnök beszédének első részében az anyaországgal foglalkozott, második részét pedig a gyarmatoknak szentelte és idevonatkozólag egy nagyjelentőségű javaslattal állott elő. Az anyaország, a gyarmatok és India megbizottjaiból (Chamberlain programjában India következetesen mellőzve lett) egy conferentia összehívását ajánlja, mely a következő kérdések felett lenne hivatva dönteni: 1. A birodalom különböző alkotó részei óhajtkák-e egy szorosabb unió létesítését? 2. Milyen eszközök által és milyen feltételek mellett létesítendő ezen unió?

A conferentia megbizottainak megállapodásra jutása esetén, ennek határozmányai s a tervezett javaslatok a tanácskozásban képviselt összes országok választókerületei elé lesznek bocsátva jóváhagyás végett. A választók által jóváhagyott elfogadás után kerül a sor a conferentia javaslatainak gyakorlati végrehajtására. Balfour álláspontja világos és logikus. Taktikai szempontból pedig előterjesztett javaslata igen ügyes sakkhuzás. Elét vette azon gyakran felhangzó vádakra, hogy a kormány és az unionista párt nem törődik a gyarmatokkal.

De ha Chamberlain ambícióinak világításában vizsgáljuk meg Balfour propositióit, még jobban szemünkbe tűnik a miniszterelnök bámulatos stratégiai ügyessége. A conferentia összehívásával járó előkészület, az imperialistikus törekvések megvalósítására alkalmas tervezet kidolgozása, a javaslatoknak a birodalom különböző részeinek választói elé terjesztése, mindez hosszú évek sorát veszi igénybe.

Ezen idő alatt minden valószínűség szerint egy liberális kormány fog hatalomra jutni és egy vagy két általános választás lesz megtartva. Úgy, hogy valójában Balfour a vámpolitikai revisio tervének megvalósítását egy távoli bizonytalan időpontra halasztja el és emellett olyan színben tünteti fel a dolgot, mintha Chamberlain eszméivel egyetértene.

Chamberlain pedig látszólagosan kénytelen Balfour javaslatait elragadtatással fogadni, mindannak daczára, hogy az adott viszonyok és feltételek mellett ezen javaslatok az ő személyes terveire a legsúlyosabb csapással egyenlők.

A hatalomra vágyó, 70-felé járó aggastyán most, midőn vágyainak beteljesüléséhez közel érezte magát, arra kénytelen ébredni, hogy a miniszerelnöki székbe nem fog beleülhetni az emberi életkornak a gondviselés által megszabott határai miatt,

A miniszerelnök nagy súlyt kíván fektetni azon kijelentésére, hogy állhatatos marad a Sheffieldben körvonalozott vámpolitikai hitvallásához, mely nem azonosítható a védővamos törekvésekkel. Megmagyarázza, hogy ő protectionismus alatt olyan politikát ért, mely a belföldi árak emelésével igyekszik a hazai ipariát támogatni. Ezen irányzatot ő határozottan elítéli és nem ajánlja elfogadásra, sőt ha ezen irány hívei jutnának felszínre, ő kénytelen lenne vezéri állásáról lemondani. De abban teljesen meg egyezik Chamberlaimmal, hogy az angol birodalom életében egy olyan forduló pont állott be, mely szükségessé teszi a jövőben követendő utirány kijelölését és ennek megválasztására a legcélszerűbb eszköz egy gyarmatügyi tanácskozásnak az összehívása. Elismeri, hogy egy ilyen conferentia megtartása eredményre vezethet és ezért ezt a megoldási módot ajánlja a felmerült helyzetből való kibontakozásra.

A miniszerelnök nagy ügyességgel kiküszöbölte programjából a népszerűtlen védővamos pontokat s magasan lobogtatja az imperialistikus eszmék zászlaját, mely varázserőt gyakorol a tömegre. Kiméletesen bánik Chamberlain híveinek érzékenységeivel és egyúttal kielégíti párthíveinek ama jelentékeny csoportját, akik rettegve gondoltak azon romboló hatásra, melyet pártjukban a választásoknál a »drága kenyér« liberalis jelszó okozhat.

Chamberlain lutoni beszéde.

Chamberlain, a Balfour beszédét követő napon Lutonban tartott beszédében filosofikus bölcseséggel jó képet csinál a rossz tréfához. Hosszú szónoklatának, mely a »Times« négy hasábját tölti be, csak a végén foglalkozik Balfour nyilatkozataival. Pedig úgy a politikai világ, mint a nagyközönség határozott és részletes választ várt a miniszerelnök szavaira. E helyett Chamberlain nagy bőbeszédűséggel tárgyalta a mezőgazdaság bajait, az iparnak általános s különösen a lutoni helyi szalmakalap-ipar specialis sérelmeit. Beszédének háromnegyed részét ezen már számtalanszor megismételt vészkiáltások veszik igénybe.

A beszéd eszmemenete és főpontjai a következők:

Úgy az ipar, mint a mezőgazdaság helyzete nem kielégítő, egyik iparág a másik után megy tönkre s a helyzet megvitatása

elől nem lehet többé kitérni. Igaz ugyan, hogy a külföldi befektetések gyarapodnak, de ennek az angol munkás nem látja hasznát. A nevelési rendszer javítására czélzó óhajítás hasonlít a pilulához, mely a földrengést kívánja orvosolni. Az egyedüli orvosság, a teljesen elavult fiscalis rendszernek megváltoztatása. Ő nem bizik a nyugodtan ülés és semmittevés politikájában. Ha a politikai test beteg, idejében kell a gyógyításhoz látni. Anglia sohasem élvezhette a szabad csere előnyeit, mivel a külföld mindig zárt ajtókkal fogadta. A tönkretett mezőgazdaságon segíteni fog a 2 shilling gabona-vám, mely tulajdonképen nem vám, hanem piaczi illeték és az idegen, aki árúját az angol piacra akarja hozni, kell, hogy megfizesse ezt az illetéket. Meg van róla győződve, hogy az ő javaslatai úgy a gazdának, mint a munkásnak javára fognak szolgálni.

Ő nem szándékozik új adónemeket behozni, hanem egyes cikkek adóit más cikkekre áthelyezni; a tea-, dohány- és cukorvámot, melyet most az angol fogyasztó fizet, úgy kívánja átalakítani, hogy a külföldi is hozzájáruljon a fizetéshez.

Beszéde további folyamán a gyarmatokhoz való szorosabb érdekkapcsok létesítésének életbevágó fontosságát hangsúlyozza. A gyarmati közvélemény tolmácsai tanuskodnak azon jóakaratról és rokonszenvről, melylyel a gyarmatok az anyaország iránt viseltetnek és ebből következtetni lehet arra, hogy a gyarmatok hajlandók önzetlenül alkudozni. Amint a gyarmatok a háború idejében segítették az anyaországot, éppen úgy óhajtanak segédkezet nyújtani béke idejében is és egy állandó Unio alapítására tesznek ajánlatot. Végül rosszalását fejezi ki Roseberrynek a gyarmatokkal szemben tanusított lenéző modora felett.

Ezután áttér Balfour edinburghi nyilatkozataira és a miniszerelnök példáját követve ő is visszautasítja a »protectionista« elnevezést. Eszeágában sincs visszatérni az 50 év előtti védő-vámos rendszerre, de az 50 év előtti szabadkereskedelmi principiumokat sem tartja fentartandóknak a megváltozott viszonyok mellett. Helyesli a Balfour által javasolt gyarmatügyi tanácskozás egybehívását, melyben a biztos győzelem előjelét látja, de czélszerűtlennek tartja a conferentia megállapodásait egy második plebiscitum elé terjeszteni, mert ez a terv »sine die« elhalasztását vonná maga után. Az első plebiscitum a legközelebbi választások és ha ez alkalommal olyan többség kerül a parlamentbe, mely Balfour programját vallja, intézkedés fog tétetni a conferentia összehívására.

Balfour és Chamberlain beszédeinek összehasonlítása.

Chamberlain azt állítja, hogy elvben Balfourral egyetért és hogy ő épp oly kevésbé protectionista, mint a miniszerelnök. Megfelel ez a valóságnak? Csakugyan azonos-e a két államférfi álláspontja?

Ha összehasonlítjuk a lutoni és az edinburghi nyilatkozatokat, arra az eredményre jutunk, hogy bármennyire erősködjék is Chamberlain, a két politikus nem egy nyelven beszél, nem egy célra törekszik.

Balfour definitiója a következő: »A védővamos politika a hazai ipar fejlesztését s védelmét czélozza a belföldi árak mesterséges emelése által.« Ezt a politikát Balfour határozottan visszautasítja. Ez világos és határozott, nincs benne semmi kétértelműség.

Most vizsgáljuk meg, hogy mit kíván Chamberlain: »Én a gabonára egy mérsékelt vámtételt ajánlok, quarterenkint 2 shillinget, a többi mezőgazdasági termékekre pedig 5%-ot; ez tulajdonképpen nem is behozatali vám, hanem fogyasztási vagy piaczi illeték.«

E szójáték azonban nem változtat a dolgok lényegén; a behozatali vám mindig az marad, bárhogyan keresztelik is azt és bármilyen elnevezés alatt ugyanazon hatást fogja előidézni.

Chamberlain e vámokkal a külföldi mezőgazdasági termékek behozatalát megnehezíteni s ezáltal az angol mezei munkás kereseti viszonyait reméli megjavítani. Ámde a magasabb munkabér megdrágítja a mezőgazdasági termelést és ennek természetesen következménye az élelmi cikkek árainak emelkedése. Ha pedig a gyarmati mezőgazdasági cikkek árasztják el a piacot a nyújtandó kedvezmény következtében, ez esetben az angol mezőgazdaság baján nincs segítve.)

Az élelmiszerek megdrágulása továbbá azt vonja maga után, hogy az ipari munkásnak nagyobb keresetre lesz szüksége, hogy magát és családját fentarthassa; tehát emelkedni fog az industrialis munkabér is. A magasabb munkabér az előállítási költségek emelkedését és ebből kifolyólag az ipari áruk megdrágulását kell, hogy előidézze.

A volt gyarmatügyi minister programjába fel van véve továbbá — bár lutoni beszédében nem szól e tárgyról — a mezőgazdasági vámokon kívül egy 5–10% között váltakozó vám a külföldi ipari behozatalára s az általa alakított »Tariff Commission« szorgalmasan dolgozik egy tarifatervezet kidolgozásán. Tehát az iparcikkek nemcsak az előbb kifejtett közvetett úton, hanem a direct ipari vámok folytán is kell, hogy megdráguljanak.

Világos tehát, hogy Chamberlain tervei a tiszta protectionista rendszer sarkalatos tételeiből indulnak ki. Balfour pedig éppen ezen rendszert itéli el, olyannyira, hogy egy ilyen régimennek elfogadása esetén lemondással fenyeget.

Mindezekből kitűnik, hogy Balfour és Chamberlain vámpolitikai nézetei éppenséggel nem fedezik egymást.

Ami a kérdésnek másik részét, a gyarmatügyi tanácskozás összehívását illeti, Chamberlain elvben elfogadja a conferentia egybehívásának eszméjét, azonban módosítani kíván Balfour javaslatán.

Azt kívánja, hogy ha a conferentia megállapodásra jut, ennek megállapodásai egyenesen az anyaország és a gyarmatok respectiv törvényhozói testületei elé terjesztessenek, nem pedig amint Balfour tervezi, hogy ez csak a megállapodásoknak a választók által elfogadott jóváhagyása után történjék.

»Nem tudom megérteni — mondja Chamberlain — a második plebiscitum czélszerűségét, mely két mandátumot, két általános választást igényelne egy és ugyanazon kérdés eldöntésére.

Ha az elvben már elfogadott megállapodások ratificálása elhalasztatnék azon időpontig, míg az anyaország és a gyarmatok törvényhozó testületei ismét megválasztatnak, mennyi időbe fog ez kerülni?»

Ez a halasztás szálkát szúr a gyarmatügyi minister szemében. Életben lesz-e ő még akkor, midőn a második plebiscitumra kerül majd a sor?

Látnivaló tehát, hogy a két államférfi által kijelölt irány lényegesen eltérő s Chamberlain hiába igyekszik úgy tüntetni fel a dolgot, mintha Balfour az ő eszméivel egyetértene.

Chamberlain beszéde tényleg a csalódás érzetével lett fogadva s minden jel arra mutat, hogy a győzelem Balfour oldalán van. A logika törvényei is Balfour álláspontját támogatják. A józan ész diktálja, hogy egy ilyen nagyfontosságú kérdés, mely a széles birodalom minden polgárát érinti, mindenekelőtt alapos tanulmányozás, mélyreható vizsgálat tárgyát képezze és hogy a megállapodásokat a birodalom lakossága kifejezett hozzájárulással megerősítse. Ez természetesen időt vesz igénybe. Balfour alkalmat óhajt nyújtani a megfontolásra és a közvélemény elhatározásának kinyilatkoztatására; Chamberlain ellenben sebtiben akarja elintézni az ügyet.

Az elfogulatlan szemlélő azt a benyomást nyeri, hogy a kérdés eldöntése a két államférfi között felmerült harcz kimenetelével szoros összefüggésben áll. Melyik fél fog győzni? Ezt előre látni lehetetlenség. Legfőljebb következtetést lehet vonni azon körülményből, hogy Balfour kezében van a hatalom, míg Chamberlain nem minister többé. Angliában úgy, mint máshol is, az államférfi, aki a hatalom birtokosa, rendelkezik eszközökkel ellenfeleinek leküzdésére. Ez a feltevés természetesen feltételezi azt, hogy Balfour a hatalom élén marad. Lássuk most ezt a kérdést.

A kormány kilátásai, pártviszonyok és a vámpolitikai mozgalom tárgyi és személyes momentumai.

Az uralkodó párt és a kormány prestige-je az utóbbi években mindinkább hanyatlott. Chamberlain agitatója megbontotta az összetartást és a párt két fractióra — szabadkereskedő és védővamos — szakadt. A lefolyt 6 hónapban megtartott pótválasztásoknál az ellenzék mintegy 20 kerületet hódított el. Az alsóház utolsó ülősszakában a kormánypárti képviselők nagy része teljes indifferentiát tanusított a pártérdekek iránt, a szavazásoknál nehéz volt a többséget összeszerezni, sőt egy-kétszer a liberálisok le is szavazták a kormányt. Egyszóval pártfegyelem, együttérzés és lelkesedés teljesen megszűnt.

A választókerületekben a liberális párt fokról-fokra tért hódít oly annyira, hogy az ország egyes nagy kiterjedésű vidékein a conservativismus teljesen elvesztette hitelét. Nyílt titok, hogy az általános választások a küszöbön állanak; már az elmúlt ülősszak vége felé biztosra vették a liberálisok a ház feloszlatását. A conservatívek kilátásai igen rosszul állottak, a liberálisok és radikálisok pedig biztos diadalnak néztek elébe. Ekkor

jött létre az angol-francia egyezés, mely meghosszabbította a kormány életét. Az emberi számítás valószínűsége szerint tehát kormányváltás fog beállni. E nézetet a kormány hívei is vallják és csekély bizalommal néznek a jövő elé. A conservatív sajtó organumaiban is kifejezést nyer az aggodalom s nem tagadják, hogy a jövő választások kilátásai nem jó ómennel kecsegtetnek. A liberálisok ellenben hangosan hirdetik győzelmi jóslataikat s a biztos siker reményében még a kétkedésnek sem engednek helyet.

Ha ezen remények beteljesülnek s a legközelebbi választások eredménye a liberálisok javára dől el, Chamberlain tervei számára a sir meg van ásva. Lehetséges azonban, hogy a sir alig lesz behantolva, ezt ismét felbontják s a tetszhalott életre ébred.

Vagyis amennyire valószínű, hogy a Balfour kormányt egy liberális kabinet fogja felváltani, ép annyira valószínű, hogy az új uralom nem lesz hosszú életű. Erre következtetni lehet egy előbbi precedensből (a legutolsó liberális kormány Roseberry vezetése alatt 1904—1905-ben, alig egy évig tartotta csak fenn magát), továbbá a conservativek hangulatából, akik beletörődnek ugyan a legközelebbi választások előre érzett balsikerébe, de biztosra veszik a liberális kormány hamaros kimulását.

E várakozást megerősíti az ellenzéki pártok — liberális, radikális és munkáspárt — eltérő politikai hitvallása és különösen az ir párt megbízhatlansága. Az irek támogatása nélkül a jövő liberális kormány nem tarthatja fenn magát; az irpárt hűségére azonban építeni nem lehet, ezek nemzeti politikájuk érdekeit követve azt a pártot támogatják, amelyik éppen konczot kínál nekik. A liberális kormány rá lévén szorulva az irek támogatására, az irpárt ezen körülményt ki fogja használni és követelni fogja a »Home Rule«-t. Ennek megtagadása esetén (pedig ezt megadni a kormánynak nem lehet módjában, mivel Angliában és Skóciában a közvélemény erősen ellene van) az irek az ellenzék sorába fognak állani s a liberális kormánynak nem lesz parlamenti többsége.

Ha a liberális kormány bukásával újra a conservativek kerülnek felszínre, elő fogják-e venni ismét a vámpolitikai kérdést? Erre a kérdésre csak a Delphi jóslatok modorában lehetne válaszolni. De tekintetbe véve minden körülményt és megfontolva minden érvet, meg lehet kockáztatni azt a véleménynyilvánítást, hogy a kérdések valószínűleg nem fognak többé szőnyegre kerülni. Legalább is nem olyan hatalmas méretekben, mint ezek manapság foglalkoztatják Nagy-Britannia lakosságát.

A fenti vélemény megalkotására vezető indokok helyességének megítélésére meg kell vizsgálnunk: 1. Nagy-Britannia és gyarmatainak gazdasági helyzetét; 2. a jelen mozgalom keletkezésének rugóit és ezzel kapcsolatban az imperiálistikus törekvéseket; 3. és végül a »fiscal policy«-ben jelentkező személyes momentumokat vagyis Chamberlain befolyását.

1. Az anyaország szabadkereskedelmi rendszere tagadhatlanul kiállotta a tűzpróbát; a jelen mozgalom eredményezte hivatalos vizsgálat »Fiscal Inquiry« alkalmával összegyűjtött statisztikai kimutatások megczáfolhatlanul bebizonyítják, hogy az ország gazdagsága és jóléte fokozatosan és nagy dimenziókban gyara-

podik. Hogy más országok is fejlesztették iparukat és kereskedelmüket, ez nincsen összefüggésben az angol »free trade« rendszerrel, hanem a dolgok természetes folyásának következménye. A kereskedelem és ipar terén bölcsőkorukat élő népek kifejlődtek és a férfikor virágzásának korszakát érték el; ezt Anglia vámpolitikájának megváltoztatásával visszafejlesztetni nem lehet. Azelőtt Anglia egyedül uralkodott a világpiaczokon, ma versenytársai részt követelnek az uralomban; ezen a vámsorompók felállítása nemcsak hogy nem fog segíteni, de ellenkezőleg békót verne Anglia versenyképességére.

A távoli gyarmatok gazdaságilag önálló életet élnek, elsősorban saját érdekeiket tartják szem előtt. Az önkormányzatu gyarmatok pénzügyi függetlenségüket semmi körülmények között sem hajlandók feladni. Saját nemzeti ipart igyekeznek teremteni és ezt az anyaországgal szemben ép úgy meg kell védeniök, mint más idegen országokkal szemben.

Vámpolitikájuk alaptételét ez az önérdék képezi, ezért követnek (India kivételével, ahol egy általános 5%-os behozatali vám létezik) védővamos politikát. Hajlandók ugyan az anyaországnak kedvezményeket adni, sőt máris adnak, de ebben nincsen köszönet, mivel a vámtételek úgy vannak kiszámítva, hogy a belföldi ipart védjék. Legjobb esetben magasabb vámot fognak alkalmazni a külföld behozatalára, de a kedvezményes vámtarifa tételei is elég magasak arra, hogy Angliát versenyképtelenné tegyék. Vagyis a gyarmatok érdekei egyenesen kizárják azt, hogy Anglia a gyarmati piaczokon a gyarmati iparral versenyezessen. Erre nincs orvosság. Ezt a gazdasági érdekellentétet az imperialistikus eszmével kiegyenlíteni nem lehet.

Áttérve a reciprocitásra, kell, hogy Anglia a gyarmatok által nyújtott értéktelen kedvezményekért ellenszolgálat fejében agyarmati productumoknak az angol piacon vámmentességet biztosítson. Hogy azt lehetővé tegye, a mostani behozatali rendszert meg kell változtatni és a külföldi élelmiczikkekre és nyersanyagokra vámokat kell kivetni.

Ezen vámok kétféle hatást idézhetnek elő: 1. Vagy elég magasak arra, hogy a gyarmatoknak érdemes kedvezményt nyújtsanak, ez esetben megdrágulnak Angliában az élelmiszükségletek és az ipari üzemhez szükséges nyersanyagok, magasabb lesz a munkabér, ezeknek folyománya pedig az angol kivitelnek a külföldi versenyben való megbénítása. (Eltekintve attól, hogy az angol fogyasztó helyzete terhesebb lesz.) 2. Ha pedig a vámtételek alacsonyok, amint ezt Chamberlain egy csekély, 2 shillinges gabonavámmal tervezi, a gyarmatoknak adandó vámmentességgel nincsen elérve a cél, mivel a külföldi továbbra is képes lesz az angol piacon kereskedni.

Nyilvánvaló tehát, hogy az alku vagy az anyaországnak lesz ártalmas, anélkül, hogy a gyarmatoknak kedvezne, vagy pedig nem fog használni egyik félnek sem.

2. A »fiscal policy« súlypontja nem is a gazdasági érveken nyugszik, hanem a kérdésnek imperialistikus oldala képezi Chamberlain eszméinek bázisát. Hogy Chamberlain mégis a gazdasági argumentumokat tolja előtérbe, annak oka alapos lélektani ismer-

reteiben keresendő. Ismervén az emberi természet kapzsiságát, az önző egyéni érdek befolyását, imperialistikus terveit olyan formában terjeszti elő, mely leginkább alkalmas a közérdeklődés és lelkesedés felkeltésére.

Czélja, a birodalom világszerte elszórt alkotórészei között az összetartozási köteléket szorosabbá fűzni; az anyaországot és a gyarmatokat egy Unióban egyesíteni, egy olyan közeggel (birodalmi tanács, parlament vagy kormány) az élén, mely az összbirodalom ügyeit vezeti. Czéljának megvalósítására, eszközül nem a polgári és hazafiui erények eszményi motivumaira, hanem a magánérdek és nyereségvágy ösztöneire appellál. A »cél szentesíti az eszközöket« jelszót követi. Szónoklataiban a gazdasági és anyagi érdekek feltüntetéseére fekteti a fősúlyt, hogy elvonja a figyelmet azon áldozatoktól, melyeket a tervezett Unió az anyaország lakosaira róna.

A szorosabb kapcsolatot minden polgár óhajtja, de a többség fél, hogy ez csak súlyos anyagi áldozatok árán valósítható meg. Ezt az Uniót drágán megfizetni, a lakosságnak nincs kedve. Tényleg, Chamberlain propagandája sokkal hatásosabb volna, ha be tudná bizonyítani, hogy a hozandó áldozatok jelentéktelenek, és hogy a szorosabb kapcsolatból olyan előnyök fognak származni, melyek bő kárpótlást nyújtanak a csekély áldozatokért. Ezt azonban bebizonyítani még Chamberlain szónoki tehetsége sem képes, mivel argumentumai a józan számítás bonczkése alatt egytől egyig megdőlnék.

3. Végül, ami a vámpolitikai mozgalom személyes momentumait illeti, itt első sorban Chamberlain egyénisége a döntő tényező. Biographiai adatok felhozása vagy részletes jellemzés felesleges, miután Chamberlain mint elsőrangú politikus, világszerte ismeretes. Messze kimagaslik az élő angol politikusok soraiból; természetesen, hogy vezérszerepre van hivatva; meggyőződése, intencionálnak őszintesége kétségtelen még ellenségei előtt is. Az általa felvetett eszme varázserőt gyakorol a büszke briton lelkében gyökerező hatalom- és dicsvágyra. Az imperialistikus eszme, egy világgraszoló birodalom alapítására czélzó törekvés megragadja a lelket, felkorbácsolja a szenvedélyt, elkábitja az elmét. Chamberlain ékesszólása magával ragadja a képzelőtehetséget és ennek tulajdonítandó, hogy sikerült neki a mai helyzetet megteremteni.

Vezérszerepre törekszik, a miniszterelnöki hatalmat ambitiónálja. Erre a legalkalmasabb módot választotta egy populáris és fenkölt eszme fogalmazásával.

A körülmények is kedveztek neki, alkalmas időben állott elő. A délafrikai háború után szükséges volt a nemzet figyelmét elterelni a súlyos vér- és pénzáldozatoktól. A momentán üzleti depressio érveket ad kezébe, a hanyatlás illusztrálására. A kormány gyengesége, a miniszterelnök mediocritása, az ellenzéki pártvezérek jelentéktelensége az ő fölényét domborítják ki. A külországok vámpolitikája, a trösztök és kartellek garázdálkodásai, ugyancsak az ő malmára hajtják a vizet.

Egy szóval a legkedvezőbb keretben, czéljainak legkedvezőbb auspiciumok mellett, vállalkozott az imperialismus apostolának szerepére.

Chamberlain kilátásai, az angol vámpolitika valószínű alakulása a jövőben.

A fentebb kifejtett specialis körülményektől eltekintve, főleg azon tény, hogy Chamberlain politikája az ő személyével majdnem elválaszthatatlanul össze van forrva, képezi tulajdonképen az egész tervnek leggyengébb oldalát. Chamberlain nélkül a protectionista mozgalomban hiányozni fog a hajtó erő.

Angliában mindig volt egy csekély töredék, mely nem jó szemmel nézte a »free trade« rendszert s védővámok után sóvárgott, legújabbán az agráriusok és egynéhány hanyatló iparág érdekeltejei alkották a protectionista tábort; jelentékeny factort azonban ezek nem képeznek.

Egy Chamberlainnak kellett megjelennie, hogy a tábor élére állva, harczra tüzelje katonáit és ékesszólásával megsokszorozza híveinek számát. Előreláthatólag azonban a vezér kidültével a lelkesedés is el fog oszlani s a hívek phalanxai szétbomlanak. Hogy e feltevések helyesek avagy sem, ezt a jövő fogja megmutatni. Visszatérve a jelenre és a vámpolitikai mozgalomnak a legközelebbi jövőben várható fordulatára, merészség nélkül meg lehet kockáztatni azt a véleményt, hogy a jelen rendszer egyhamar nem lesz megváltoztatva. Általános a benyomás, hogy a jövő parlamentben a szabadkereskedőké lesz a többség. A választások eredménye a munkásnép szavazatán dől el. Már pedig éppen a munkásosztály a legelkeseredettebb ellensége Chamberlain terveinek. A munkásegyletek »trades Union« congressusa szeptember hó 9-én Leeds-ben egyhangúlag hozott határozattal elítéli Chamberlain programját. A »trade Union«-ok befolyása pedig a választásoknál döntő tényező, a választók többsége tagjaik sorából kerül ki. Alig szenved tehát kétséget, hogy a legközelebbi plebiscitum Chamberlain ellen fog eldőlni.

A gyarmati lakosságnak az imperialistikus politikával szemben elfoglalt álláspontját határozottan megállapítani nem lehet. Nagy lelkesedésről azonban szó sincsen; scepticismus, várakozás és haszonlesés jellemzik magatartásukat. A Balfour által felvetett gyarmatügyi tanácskozás eszméje sem ragadta el a gyarmatok lakosságát. Lehet, hogy bizalmuk nem nagy az ilyen tanácskozások eredményében. Az 1902-ben megtartott conferentia tényleg nem produkált eredményt. Ezen különben nem lehet csodálkozni; tekintetbe véve, hogy a gyarmatok aspiratiói különbözőek, sok tekintetben teljesen ellentétesek az egymásközi és az anyaország közti érdekeik. Egy minden félt kielégítő vámrendszer lehetősége, valóban ábrándos óhajtnak tűnik fel.

A kérdésnek minden oldalról való megvizsgálása után az elfogulatlan szemlélő azon conclusióra jut, hogy a jelenlegi vámrendszertől lényegesen eltérő, a védővamos államok példáját utánzó politikát, Nagy-Britannia sem a közel, sem a távol jövőben követni nem fog. De lehetséges, hogy eltérvén a szabadkereskedelmi dogma merev alkalmazásától, egy olyan vámrendszert fog elfogadni, mely alkalmas a külföldi országokhoz való kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak szerződéses útján szabályozására.

Ruttkay Vilmos.

(London.)

A városba tömörülés jelensége Magyarországon.

(Eszrevételek és helyreigazítások Heller Farkas hasonló című értekezéséhez.)

Az utolsó népszámlálás hazánkban az érdeklődőknek sok örvendeztető meglepetést szerzett. Gyarapodott az ország lakossága számra, magyarságra, műveltségre, polgáriasodásra nézve. Az utolsó tíz év alatt e gyarapodás meglehetősen felülmulta az előbbi számlálási korszakok hasonló eredményeit. A szaktudomány sietett a közzétett adatokat commentálni és azokból különféle következtetéseket levezetni. Ez eszmefuttatás jellege azonban a legtöbb esetben felületes volt s hogy eddig senki sem tette komoly bírálat tárgyává a hivatalos statisztikai közlemények összeállításait, főképp azon mult, hogy a népszámlálás eredményét első két kötetében foglalt legfontosabb adatokat részletesen feldolgozni időhiány miatt eddig nem volt lehetséges. A tudományra főfontosságú statisztikai combinatiók eddig még országos összegben sem publikáltattak, pl. a lakosság családi állapotának összevetése a nemmel és korral, vagy a kereső lakosság némely fontosabb demografiai részletezése foglalkozási főágakként. Ezen összeállítások, illetve adatrészletezések nélkül pedig a népszámlálási munka csonka és az adatok nagyjából használatatlanok.

Hivatalos adatközléseinknek fogyatékosága továbbá, hogy a részletezések közigazgatási egységeként ejtetnek meg. Aki ismeri törvényhatóságaink és községeink történetét, az tudni fogja, hogy az ezen egységeken alapuló felosztás gyakran az ország népességének összefüggő, szerves elemeit feldarabolja, az összetartozót elválasztja, a heterogént egyesíti. Ezen statisztikai és néprajzi tekintetben teljesen használhatlan területfeldarabolás egyaránt ártalmas a törvényhatóságoknál,¹⁾ valamint a statisztikai »országrészeknél«,²⁾ sőt a községi felosztásnál is. Itt az ellentétek, a kidomborítandó különbségek elsimulnak, ott ismét mesterséges kivételek képződnek. Szóval, aki Magyarország statisztikájának megbízható képét akarja vázolni, a nyersanyagot újra feldolgozni köteles s csak kivételesen veheti a hivatalos összefoglalásoknak és reductióknak hasznát.

A szerencsétlen elv: a közigazgatási felosztást az adatesportositásoknál mindig követni, a legvégzetesebb akadályokat

¹⁾ Csallóköz két megyére s két országrészeire feldaraboltatott. A Mátyásföldi magyarság a nyitrai tótokkal egy törvényhatóságban. S főképen: a rendezett tanácsú városok megyékbe való kebelezése; statisztikai absurdum.

²⁾ Máramaros és Békés vármegyék egy országrészen: nagyobb ellentét demografiai tekintetben nem is képzelhető.

szolgáltatja egyebek közt azon kutatásoknál is, amelyek a magyar városi élet statisztikai ábrázolására vonatkoznak. A városi népesség a hivatalos adattáblázatokban feltüntetve nincs, sőt még az elvi különválasztásra sem történt kísérlet s így először is tisztába kell jönnünk avval, hogy mit tartunk városoknak s csak ezután hámozhatjuk ki a városok lakosságát a hivatalos adattömkelegből.

Heller Farkas, amidőn a városi tömörülés jelenségeit kutatta, a városok megállapításának három módszerével ismertette meg bennünket. Elsőben — így okoskodott — »a közigazgatási tekintetben fennálló különbség kínálkozik vizsgálatainknál kiindulási pontul.« Ezt az eljárást azonban »az idevágó statisztikai anyagnak csak felületes megtekintése« következtében mellőzendőnek tartja. Mégis — úgy hiszem — tanulságos lett volna az idevágó anyagot kevésbé felületesen megtekinteni, mely vizsgálatra visszatérek. A második szempontot Heller szerint a lakosság ipari (helyesebben talán városi) foglalkozásának megtekintése nyújtja, mely szempont alkalmazása azonban túlnagy fáradsággal járna. Végül a legpraktikusabbnak a mechanikai, vagyis lakosság-szám szerint való megkülönböztetés kínálkozik, mely eljárást értekező alkalmazza is s bizonyos módosításokkal a külföldi idevágó felosztások után indul.

Tekintsük meg elsőben a magyar közigazgatási felosztást. Törvényeink három községi főtypust különböztetnek meg: a (nagy- és kis-) községet, a rendezett tanácsú várost és a törvényhatósági joggal felruházott várost. A két első főtypus ismét két-két altípusra oszlik: a község kis- és nagyközségre s a rendezett tanácsú város az 1876:XX. t.-cz. rendelkezéseitől érintett és azoktól nem érintett városokra. Az egyes községi típusok közti főkülönbségek röviden: a kisközség az állami, törvényhatósági és községi közigazgatási feladatokat más (kis-) községekkel szövetkezve teljesíti, a nagyközség pedig egyedül, — mindkét községfajban az állami és törvényhatósági közigazgatási teendők jelentékeny része törvényhatósági és állami közegek által végeztetik. A rendezett tanácsú városok önkormányzati jogköre tágasabb, mint a községeké, azok az átvitt hatáskörű közigazgatás túlnyomó részét saját közegeikkel végzik a törvényhatóság felügyelete és ellenőrzése alatt. Az 1876:XX. t.-cz. által eddigi önállóságuktól megfosztott rendezett tanácsú városok bizonyos ügyekben (különösen háztartás) közvetlenül a kormánytól függenek. Végül a törvényhatósági joggal felruházott városok önkormányzatukat illetőleg teljesen függetlenek és közvetlenül a kormány felügyelete alá tartoznak.

A törvények (elsősorban az 1886:XXI. és XXII. t.-czikkek) unos-untalan hangsúlyozzák, hogy a községek fokozatait azok anyagi és szellemi erejének mérve állapítja meg. Ha tehát valamely község (lakossága) gazdasági és értelmi tekintetben gyarapszik és azt a községlakosok bizonyos része¹⁾ kívánja, az kisközségből nagyközséggé, nagyközségből rendezett tanácsú várossá alakulhat át. Rendezett tanácsú városok — de csak tör-

¹⁾ A községben egyenes állami adónak több, mint felét fizetők.

vényhozói sanctió útján — alakulhatnak át törvényhatóságokká. Megfordítva: ha valamely község eddigi feladatainak csak az adózó polgárság súlyos megterhelésével képes megfelelni, akkor hivatalból is (a vármegye vagy a kormány által, törvényhatósági joggal felruházott városoknál a törvényhozás tudomásulvétele mellett) lefokozható. Új községek alakulhatnak telepítés és már fennálló községek csatolmányainak különválása által; fennálló községek egészen megszűnhetnek összeépítés vagy más község határába való beolvasztás által.

Továbbá tekintetbe kell vennünk, hogy a községek az u. n. átvitt hatáskör gyakorlásáért semminemű kárpótlásban nem részesülnek,¹⁾ ellenben a vármegyék igen. Mennél nagyobb hatáskör jut tehát a községi életben a vármegyéknek, annál olcsóbbá válik a községek közigazgatása, amely olcsóbbasággal szemben a megyei pótladó alig nyom a latban. Ennélfogva — a mint azt az 1877. évtől számítható gyakorlat is bizonyítja — a községek nem igen áhitozzák az »előmenetelt«, s így származik azon állapot, hogy elég nagy számban van nagy- (és kis-) községünk, amely lakossága számára, gazdagságára és értelmiségére sok rt. várost felülmul, de szívesen marad meg eddigi »rangjában«.

Ezen bizonyára unalmas, de vizsgálataink szempontjából elkerülhetetlen közigazgatásjogi fejtegetésből a statisztikus kétféle tanulságot kell hogy levonjon. Az első, hogy a közigazgatási beosztás elméletben ugyan megfelelne a statisztikainak, amely szerint nagy- és kisközségeket faluknak és rt. és thj. f. városokat városoknak jelenthetünk ki, de hogy a gyakorlatban fel kell kutatnunk azokat az eseteket, a midőn a faluközség (nagyközség), noha az arra való képesítést megszerezte, a fentvázolt okból még sem törli magát a (rt.) város czíme és jellege után. A második, hogy a rt. városokat mindenekelőtt a vármegyéktől elkülönítse, és a kis- és nagyközségek lakósságát önállóan választva szét a vidéki és városi elemre.

A kérdés tehát — világosan formulázva — nem fogja azt a megoldást kívánni, hogy bizonyos népességű községeket feltétlenül városoknak tartsunk, hanem, hogy igyekezzünk a fentemlített eseteket kipuhatolni, a melyekben a tényleg nagy- (v. kis-) községnek maradt helység elméletileg — városiasság szempontjából — a (rt.) városokhoz sorolandó. Így tehát hazánk lakossága mindenekelőtt a három közigazgatási község-főkategóriára osztandó fel, s e felosztás alapján minden kategóriára nézve külön-külön állapítandó meg a városiasság jellege.

Az 1900. évi népszámlálás szerint Magyarországon (Horvát-Szlavonországoctól eltekintve) lakott

nagy- és kisközségekben	(Nkk)	13,716.505
rend. tan. városokban	(Rtv)	1,312.026
városi törvényhatóságokban	(Tjv)	1,809.724
összesen		16,838.255 lélek.

¹⁾ Kivéven, hogy legujabban a jegyző illetményeihez az állam hozzájárul (1904: XVII. t.-cz.). De ezen intézkedés sem könnyít a községek eddigi terhein.

1000 egyén közül 815 Nkk-ben, 77 Rty-ban és 107 Tjv-ban lakott.

1890-ben	Nkk-ben	12,693.435 egyén, azaz 1000 közül 831
	Rtv-ban	1,152.522 » » » » 76
	Tjv-ban	1,415.907 » » » » 93
	összesen . . .	15,261.864 egyén lakott.

Az utolsó tíz év alatt a községek lakossága tehát nem oly arányokban növekedett, mint a városoké, utóbbiak arányrésze 169-ről 184-re emelkedett. A gyarapodásból — mellesleg megjegyezve — székesfővárosunkra jutott az oroszlánrész (553.321 egyén közül 226.559, vagyis a városlakosság szaporodásának 40·9%-a).

De ezen vizsgálódás eddig igazán csak »felületes« és valóban igen csalódnék az, aki Magyarország városlakosságát csupán a fent kimutatott 3,121.750 egyénre becsülné. Bizonyos, hogy a nagy- és kisközségek lakosságának egy része a városi lakossághoz számítandó lesz. Azonban egyidejűleg, ha a községek minden kategoriáit (tehát a közigazgatási értelemben vett városokat is) behatóan vizsgáljuk, nem kerülheti el figyelmünket, hogy amint egyrészt a nkk. lakosságának bizonyos hányada statisztikai értelemben vett városlakosság, úgy másrészt a városlakosság egy része statisztikai értelemben vett vidéki lakosság.

Ezen tapasztalatra ugyan Heller is eljutott, a midőn a lakosságszámra építette felosztását. De a dolog velejét épen-séggel nem érintette, sőt végzetes tévedés áldozata lett, a midőn akár a 2000, akár az 5000 minimális lélekszámnál kezdte számítani a városközségeket. A mechanikai eljárást mi sem fogjuk mellőzni, de vizsgálatainkat össze fogjuk kapcsolni a községi élet egy más sajátosságának figyelembevételével, amely az agglomeráció jelenségére a legnagyobb fontossággal bír.

Itt mindenekelőtt a község statisztikai fogalmából kell kiindulnunk. Kérdés: összevág-e a statisztikai község minden esetben a politikai községgel? — Felelet: nem, mert stat. községnek csak az agglomerált községrészt tarthatjuk, azaz, a községnek azon részét, amelyben az emberi lakások egymás mellett összefüggően, legfeljebb házi kertek, gazdasági épületek, utcák, utak, közterek stb. által elválasztva fekszenek. Mi joggal állithatjuk az izoláltan, a községi belterületről gyakran mértföldnyi távolságra fekvő pusztákról, telepektől, irtványoktól, majoroktól stb., hogy azok a községgel egy statisztikai egységet képeznek? Aki a magyar vidéki életet ismeri, az tudja, hogy ilyen izolált községrészek oly tipikusak, hogy törvényeink is figyelembe veszik ezt a körülményt. Hazai jogunk szerint az 1871: XVIII. t.-cz. (a községek rendezéséről) életbelépte óta megszűnt azon állapot, hogy izolált birtokrészek a községi köteléken kívül maradjanak. A törvény megszabta (20. és 21. §-ában), hogy minden eddig egy községhez sem tartozott »puszta« közigazgatásilag valamely községhez beosztassék. Tizenöt évvel ezután a törvény revíziójakor, a midőn azt az 1886: XXII. t.-cz. hatályon kívül helyezte, az idevágó rendelkezések bővítve az új — a mai napig érvényes —

községi törvénybe felvétettek. Idézem e törvény fontos határozatait, amelyek további vizsgálódásaink alapját képezendik:

19. §. Minden területnek *vagy mint a községi határ kiegészítő részének, vagy mint a községhez közigazgatásilag csatolt pusztának (havasnak)* valamely községhez kell tartoznia.
20. §. Azt, hogy olyan puszta — *ezen elnevezés alatt a községi határból kivált majorsági birtokok nem értetvén* — mely eddig egy községhez se tartozott s közvetlen a királyi adóhivatalnál fizette adóját, melyik község(é)hez tartozzék, a tulajdonos határozza meg stb.)

Látjuk tehát, hogy a községi terület áll

- a) a községi határból,
- b) a községi határból kivált majorsági birtokokból és
- c) a községhez közigazgatásilag csatolt pusztákból (havasokból).

A községek lakossága természetesen úgy, mint a terület, szintén ezen különböző birtokrészekre oszlik el. Mennél sűrűbben fekszenek egymás mellett a községek, annál kevesebb ily b) és c) alatti csatolmány fog rendszerint jutni egy-egy községre és megfordítva Hivatalos statisztikánk csak most, a helységnévtár 1904. évi kiadásában mutatta ki e községrészeket s ezen adatoknak »csak felületetes megtekintése« is meggyőződött minket arról, hogy mily végzetes csalódás áldozata azon statisztikus, aki tekintetbe nem vévén községeink összetételének ezen sajátosságát, a bruttolélekszámra épít fel bárminemű következtetést. A községek összes kategoriáinál a csatolmányok lakossága nagy szerepet játszik s természetes, hogy a nagyobb lélekszámmal bíró községeknél, amelyek leggyakrabban az aránylag kevés községgel bíró vidékeken fekszenek, a csatolmányok lakossága nagy befolyással bír a községi bruttolétszám alakulására nézve.

Az 1904. évi Helységnévtár előszavában dr. Vargha Gyula »lényeges tartalmi gazdagodásnak« mondja, »hogy ezuttal már nemcsak a községek, hanem a községekhez tartozó összes puszták, telepek, majorok, tanyák, irtványok és egyéb külön névvel bíró lakott helyek¹⁾ lélekszáma is kimutattatik. Olyan becses adatokkal bővült ez által a Helységnévtár, amelyek eddig sehol sem voltak hozzáférhetők . . .« Ha így megbocsátható, hogy ezen adatok számszerű felhasználása eddig nem ejtetett meg, most már azonban a legnyomatékosabban figyelmeztetnünk kell a hazai statisztika művelőit ez adatkincs értékesítésére.

Mielőtt a magyar politikai községek nettolakosságának kiszámítására áttérnék, meg kell jegyeznem, hogy Heller adatai

¹⁾ Ilyenek a Helységnévtár adatai szerint: Dülő, sziget, küluteza, kültelek, külhatár, külváros (sic! faluknál), házesoport, községrész, házrész, villa, kastély, cigánytelep (igen gyakran), — fegyház, erőd, iskola, tanintézet, — erdő, erdőőr- és vadászlak, szőlő és szőlőhegy, kertészet, kertésztelep és kertészlak, méhkertek, aratóház, csőszház, mezei lakok, szállások, sertéshizlaló, ménes és csikótelep, fatelep, — bánya és akna, — malom, gyár, téglaház, — koresma, csárda, fürdő, bucsujáróhely, csatornai állomás és vízfogó, mindenféle vasuti telepek stb.

az én adataimmal egyáltalán össze nem hasonlíthatók, miután ő — hogy az 1869. évi adatokat az 1900. évekkel összehasonlíthassa — a polgári lakossággal számol, én pedig — az »egyéb lakóhelyekben« a polgári lakosság a katonaitól nem lévén elkülönítve — az összes lakosságot vettem számításaim alapjául. Hogy különben a városi tömörülés képződéseinél a katonaság mily nagy szerepet játszik, az köztudomású, hiszen a véderő túlnyomó nagy része a városokban van elhelyezve. Így a katonaság a két utolsó népszámlálás idejében a községkategoriókra a következőképen oszlik el;

	1890.	1900.
Nkk	14.893	18.127 ¹⁾
Rtv	33.899	38.719
Tjv	50.084	59.835
	<u>98.876</u>	<u>116.681</u>

A közigazgatási é. v. városokban tehát 1890-ben a katonai népesség 84·9%-a, 1900-ban pedig 84·5%-a volt elhelyezve, a nkk-ben pedig 15·1, illetve 15·5% lakott.²⁾ Látni tehát, hogy a városainkban összetömörült népességnek a katonaság tekintélyes s kiegészítő részét képezi.

A Helységnévtár adatai alapján a 2.000 léleknél népesebb nkk és az összes rtv³⁾ és tjv lakhelyviszonyait vizsgáltam meg. 1901. év elején volt:

2000 lakoson felüli Nkk	1.517
Rtv	106
Tjv	<u>26</u>
összesen tehát . . .	1.649 helységre

terjesztettem ki kutatásaimat. E helységeket a bruttolélekszáma nézve a következő nagyságkategoriókba oszthatjuk:

¹⁾ 1900-ban a 2.000 lakosnál kevesebbet számláló nkk-ban 5,719, a 2.000 lakosnál többet számláló nkk-ben pedig 12.408 katona találtatott, tehát a községkategorión belül is a nagyobb helységekben tanyáz a katonaság túlnyomó része. Nagyobb helyőrséggel kimutattattak 1900-ban a következő 2.000 l. a. községek: Nyitrabajna 106 (Nyitra vm.), Igar 48 (Fejér vm.), Marczaltó 38, Papkeszi 41 és Teleki 22 (Veszprém vm.), Korpavár 92 (Zala vm.), Bilak 46 (Besztercze-Naszód vm.), Vidombák 128 (Brassó vm.), Alsó-Szombatfalva 77 (Fogaras vm.), Homoród 113 (Nagyküklő vm.) és Szent-Erzsébet 62 (Szeben vm.). Ezekben összesen 773 katona (honvéd, csendőr) állomásozott. A többi közel ötezernyi e községkategorióban kimutatott katonaság — csendőrörsök leszámításával — bizonyára nagyobb részt csak ideiglenesen tartózkodott ez állomáshelyeken. A négy 2.000 l. a. rtv.-ben összesen 16 katonai egyén volt kimutatva.

²⁾ A népszámlálás időpontja mindkét esetben oly napra esett, amelyen a katonaság nem csekély része rövidebb szabadságidőre az állomáshelyről távozott. Tényleg a városokban nagyszámú, a vidéken csekélyebb számú katonaság állomásozik. (V. ö. az előző jegyzetet is.) A tjv-ben különben az utolsó tíz év alatt a katonaságnak reá eső százaléka 50·7-ről 51·3-re emelkedett, a rtv-ban pedig ugyanakkor 34·2-ről 33·2-re szállt le.

³⁾ A rtv közül négy 2.000-nél kevesebb népességgel birt.

	Nkk	Rtv	Tjv	Összesen
2.000-en alul ¹⁾ . .	—	4	—	(4)
2.001— 5.000 . . .	1.264	24	—	1.288
5.001—10.000 . . .	205	30	—	235
10.001—20.000 ³⁾ . .	41	27	4	72
20.000-en felül . . .	7	21	22	50
	1.517	106	26	1.649

Ha ezen községeknél a külzetekre (csatolmányokra) eső népességet levonásba helyezzük, s a nettonépességet fogadjuk el a község-kategóriák alapjául, akkor a következő összeállítást nyerjük:

	Nkk	Rtv	Azokhoz ⁴⁾ beosztott egyéb lakóhelyek	Tjv	Azokhoz ⁵⁾ beosztott egyéb lakóhelyek	Összesen
2.000-en alul ²⁾ . .	—	5	—	—	—	5
2.001— 5.000 . .	1.048	25	3	—	20	1.096
5.001—10.000 . .	160	32	—	1	—	193
10.001—20.000 . .	19	30	—	5	—	54
20.000-en felül . .	3	14	—	20	1	38
Összesen . .	1 230	106	3	26	21	1.386

A népesebb helységek száma tehát meglehetősen megfogyott, a Nkk-nél 287-tel, vagyis körülbelül 20%-kal.

Ezen csoportosításnak megfelelően az ország össznépességét a következő táblázatban csoportosíthatjuk, a melyre nézve megjegyzem, hogy a hasábos felosztás mindennemű lakóhelyre, tehát közigazgatási községekre és »egyéb lakóhelyekre« is vonatkozik.

Politikai község-kategóriák	Községi nagyságkategorikák					Összesen
	2.000 lakoson alul	2.001—5.000 lakos között	5.001—10.000 lakos között	10.001—20.000 lakos között	20.000 lakoson felül	
Nkk	9,265.203	3.059.875	1,053.533	248.841	89.053	13,716.505
Rtv	174.146	96.061	232.139	444.060	365.620	1,312.026
Tjv	164.948	67.226	9.049	69.443	1,499.058	1,809.724
Összesen . . .	9,604,297	3,223.162	1,294.721	762.344	1,953.731	16,838.255

Ezen összeállítás jellemző volta kitűnik, ha az egyes politikai községkategorikákra nézve az összlakosságot 1000-re redukáljuk. E művelet eredménye a következő összeállítás:

¹⁾—²⁾ Csak a 2.000 lakosnál kevesebbet számláló Rtv-ok.

³⁾ Heller a 10.000 l. f. községeket csak egy csoportban mutatja ki, mert hivatalos statisztikánk is csak egy ily csoportot tüntet fel. Pedig nem járt volna leküzdhetlen akadályokkal, ha ő a 20.000 fel. l. bíró 50 községet különválasztotta volna.

⁴⁾—⁵⁾ Úgy a Rtv, mint a Tjv-nál az egyéb lakóhelyek között olyanok fordultak elő, a melyek egyenként 2.000—5.000 k. lélekszámmal bírtak, sőt egy ily egyéb lakóhelynek a népességszáma a 20.000-et is felülmulta. (Budapest: Angyalföld.) Ezen lakóhelyek csoportosítására nézve lásd alantabb.

Ezer lakos közül lekik	2000 lakoson aluli községben	2001—5000	5001—10.000	10.001—20.000	20.000 lakoson felüli köz- ségekben
		lakos közötti községben			
Nkk-ben . . .	676	223	77	18	6
Rtv-ban . . .	133	73	177	338	279
Tjv-ban . . .	91	37	5	38	829
Miden p. köz- ségben . . .	571	191	77	45	116

A Nkk csoportjánál a vidéki lakosság részére — a miben a nemzetközi gyakorlatot követhetjük — mindenekelőtt feltétlenül lefoglalhatjuk az első csoportot. Ugyanoda sorolhatjuk a Tjv-nál az első két csoport alatt kimutatott lakosságot,¹⁾ kivéven Budapest telepeit,²⁾ a melyeket a városiasság szempontjából külön fog kellene tárgyalnunk. A Rtv-nál ismét az első csoportból el kell választanunk a 2000-nél kevesebb netto-lakossággal bíró 5 városka lélekszámát az ott kimutatott csatolmányi népeségtől, a második csoportban pedig Zenta 3 nagy pusztáját az e csoportba illesztett 25 Rtv netto-népességétől. A Rtv és Tjv-nél kimutatott magasabb lélekszámú csoportokat a nélkül, hogy ezeket belterjesebben vizsgáljunk kellene. városiaknak tarthatjuk. A városok összlakosságának ezen beosztását majd az utolsó fő-táblázatokban fogjuk részletezni.

A 2000 lakoson aluli és e számon felüli lakosság közötti csoportok változását a netto-lakosság kiszámítása következtében a következő — országrészek szerint csoportosított — összeállításban mutatjuk be, a mely táblázatban egyuttal az arányszámokat is feltüntetjük. Megjegyzem, hogy számításaim Heller idevonatkozó számításaitól a katonai népesség bevonása miatt térnek el.

Országrész vagy közjogi alkatrész	Abszolút számokban esett				1000 egyén közül esett			
	a bruttonépességből		a nettonépességből		a bruttonépességben		a nettonépességben	
	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. f. közsé- gekre	2000 l. a. közsé- gekre	2000 l. f. közsé- gekre
Duna bal partja	1,284.323	765.288	1,511.351	538.260	626	374	737	263
Duna jobb partja	1,810.970	1,112.431	2,049.299	874.102	619	381	701	299
Duna-Tisza köze	230.967	3,053.266	779.922	2,504.311	70	930	237	763
Tisza jobb partja	1,221.097	453.144	1,277.596	396.645	729	271	763	237
Tisza bal partja	1,007.974	1,328.130	1,371.290	964.814	431	569	587	413
Tisza-Marosszöge	715.213	1,339.499	856.386	1,198.326	348	652	417	583
Királyhágón túl	1,648.913	828.085	1,757.391	719.607	666	334	710	290
Fiume	—	38.955	1.062	37.893	—	1000	27	973
Összesen . . .	7,919.457	8,918.798	9,604.297	7,233.958	470	530	571	429

¹⁾ Selmeczbányánál 1 bányatelep, Szabadkánál 7 pusztá, Kecskemétnél 3 pusztá, Debreczennél 1 szőlőskert, Szatmárnémetinél 1 külterület és 1 szőlő-hegy s végre Fiuménál 2 alközség (Cosala és Plasse).

²⁾ 4 telep 2.001—5.000 l. k. és 1 telep 20.000 l. f. (Angyalföld).

Az össznépeességben tehát a netto-népeesség megállapítása után a 2000 l. a. községek lakossága 1,684.840 lélekkel szaporodott, mely növekedés az össznépeességnek 10⁰/₀-ára rug. Legerősebb a szaporodás a Duna-Tisza közén és a Tisza balpartján, a legcsekélyebb a Királyhágón túl. Ezen összeállítás — a milyen becses az ország egyes vidékei községviszonyainak s agglomeratiójának megismerésére — még nem lesz kielégítő a magyarországi városiasság felismerésére. Vissza kell térnünk az egyes politikai községkategorikák tárgyalásához. Mig a pol. é. v. városok beosztását már megkísérlettük, a Nkk csoportjával még behatóan foglalkoznunk kell. A mint az utolsóelőtti táblázatból kivehettük, e csoportban minden nagyságkategoria képviselve van. A 2000 l. a. csoportot — a később felhozandó kivételektől eltekintve, a mint ezt már megemlítettük — a vidéki lakosságba osztathatjuk be, mig a 10.000 l. f. csoportok feltétlenül városiaknak osztályozhatók. Marad tehát két csoport, a Nkk 2001—5000, és 5001—10.000 l. k. csoportja, a melyek beosztását illetőleg még szélesebbkörű vizsgálatokat kell megejtenünk.

Heller e csoportok kétségét szintén észreveszi és felemlíti azt a különbséget, amely a magyar Alföld és Felföld nagy helységei között van. Kijelenti ugyan, hogy leghelyesebb volna a városiasság megállapítását direkt mérésekkel megkísérteni az ipari lakosság hányadának kiszámítása által, de ezt az eljárást hosszadalmasnak tartja, sőt némely esetben — épen alföldi nagy helységeink sajátos szervezetéből folyólag — épen téves eredményre vezetők. Ezen állítása igazolásául, példa gyanánt közli hat nagy alföldi város ipari és mezőgazdasági kereső lakosságának számarányait, bizonyítván azt, hogy e törvényhatóságokban, az ipari elem állítólag feltűnő kisebbségben található a mezőgazdaságival szemben.

Ugyanezen városok 1900. évi adataival próbálom most Heller állításának megczáfolását kísérteni.

Az alföldön — erősebben mint másutt hazánkban — divik az úgynevezett tanyarendszer. Az egyes politikai községek határai nagy területekre terjednek, mely területen a statisztikai község (az agglomerált népeesség által lakott helység) gyakran a politikai községnek kis részét teszi ki, mig a terület többi részén a csatolmányi népeesség pusztákon, majorokon, tanyákon és szálásokon szétszórva él. A t.j.v.-nál ez az állapot épenséggel furcsaságokat szül s érdekes e nagy »város«-municipiumokat, terület, népeesség és népsűrűség dolgában, az apró német fejedelemségekkel összehasonlítani.

Alföldi thj. f. város	Terület □-km.	Népeesség az 1900. népsz. alk.	Nép- sűrűség □-km.- kint	Német souverain fejedelemség	Terület □-km.	Népeesség az 1900. népsz. alk.	Nép- sűrűség □-km.- kint
Szeged	816	102.991	126·0	Reuss ifj. . .	827	139.210	168
Szabadka	956	82.122	85·9	Schwarzburg- Rudolstadt . .	940	93.059	99
Debreczen	957	75.006	78·4	Schwarzburg- Sondershausen	862	80.898	94
H.-Vásárhely	761	60.883	80·0	Reuss id. . .	317	68.396	216
Kecskemét	873	57.812	66·2	Schaumburg- Lippe	340	43.132	127

Népsűrűség dolgában mind az öt kis fejedelemség tetemesen felülmúlja a magyar városokat, Szeged kivételével, a melynél sűrűbb népességgel három fejedelemség bir. Terület dolgában Szabadka és Debreczen a fejedelemségek bármelyikénél nagyobb; a másik három város pedig a három nagyobb fejedelemséget legalább is megközelíti. Népsűrűség dolgában a fejedelemségek — amint az a népsűrűségben is kifejezésre jut — kevésbé nagyobbak, mint e városaink. Hogy mily kevésbé városias az itt bemutatott törvényhatóságok jellege, mutatja az az óriási különbség, amely más törvényhatósági joggal felruházott városaink népsűrűsége összehasonlításánál kitűnik. Így Pozsony népsűrűsége 878·1, Győré 644·2, Nagyváradé 1024·0, Temesváré 1473·1, Marosvásárhelyé 574·2, Budapest 3774·8-as népsűrűségét nem is említve!

A tanyai lakosság, ahogyan a törvényhatóságok csatolmányainak lakosságát jelölhetjük, az alföldi városok népességének tetemes részét teszi. Bizonyos, hogy ezen tanyákon az ipart, kereskedelmet stb., szóval a városias foglalkozást űzők száma csekély lesz, s hogy a tanyai lakosság túlnyomó része a mezőgazdaságból él. A következő táblázatban feltüntetem a városoknál, Zombort (terület 308 négyszögkilométer, népsűrűség 96·1) is idefoglalva, az összlakosság tanyai és agglomerált részét, valamint az összlakosságnak egyrészt a mezőgazdaságból, másrészt a bányászat, ipar, kereskedelem és forgalomból élő csoportjait. A kereső lakosságot — ez a csatolmányoknál kimutatva nem lévén — nem választhattam el az eltartottaktól. A tanyai lakosságról felteszem, hogy annak 10%-a (bizonyára túl nagy százaléka!) bányászatot, ipart és kereskedelmet űz. Így a tanyai lakosság 90%-át a mezőgazdasági, 10%-át az ipari csoport összszámból levonva, megkapom, hogy az agglomerált lakosságnak mily része tartozik e csoportokba.

A tha. j. f. városok neve	Össz- lakos- ság	Tanyai lakosság		Az összlakosságból élt				A	Az agglomerált lakosság		
		száma	Az összl. %-ban	mezőgazda- ság után		bánya, ipar és forgalom után		tanyai lakos- ság	Össz- száma	ebből bánya, ipar és for- galmi fogl. csoport	
				abszolút számok- ban	%	abszolút számok- ban	%	10%-a			
Szeged . . .	102991	38189	37.1	43052	41.8	31113	30.3	3819	64802	27294	40.6
Szabadka . . .	82122	39157	47.7	48411	59.0	18142	22.1	3916	42965	14226	33.1
Debreczen . .	75006	22886	30.5	21131	28.2	31952	42.6	2289	52120	29663	56.9
H.-Vásárhely	60883	23999	39.4	41129	67.5	11184	18.3	2400	36884	8784	23.8
Kecskemét . .	57812	25582	44.3	33499	57.9	13037	22.6	2558	32230	10479	32.5
Zombor . . .	29609	18045	60.9	12086	40.8	8192	27.7	1805	11564	6387	55.2

Eredményül kapjuk, hogy Debreczen és Zombor agglomerált (netto-) népességének több mint fele, Szegeden annak jó $\frac{2}{5}$ -része, Szabadkán és Kecskeméten $\frac{1}{3}$ -a, Hódmező-Vásárhelyen pedig alig $\frac{1}{5}$ -e az ipari foglalkozási csoportba tartozik. Debreczen, Zombor és Szeged ezen számarányai városiasság szempontjából

kielégítőknak mondhatók s körülbelül megfelelnek egyéb nagyobb vidéki városaink arányainak, amelyeknél a tanyai lakosság nem játszik oly nagy szerepet.

A másik három városra nézve azt a körülményt kell figyelembe vennünk, hogy a tanyai lakosság nem lett teljesen kimutatva, minthogy a népszámlálás időpontjában — télen — a tanyai lakoságnak jelentékeny része, amely tavasztól őszig a tanyákon él, az agglomerált népesség közt tartózkodott, s így természetesen a mezőgazdasági népesség számát növelte, az iparforgalmiét pedig arányosan apasztotta a tulajdonképeni nettolakosság körében.¹⁾

Ezen példa felállításából most már azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a foglalkozási csoportok megállapításánál nem nélkülözhető a tanyai lakosság figyelembevétele, ha bizonyos foglalkozási ágak erősebb vagy gyengébb képviselőtéről következtetni akarunk valamely község városi vagy falusi jellegére. Mindazonáltal, feltéve, hogy ezen összehasonlítást a kétes esetek mindegyikénél megejtettük volna, problémánkra nézve még sem nyernénk biztos és kielégítő megoldást, mert — amint azt Heller is megjegyzi — bizonyos foglalkozási ágak (különösen az ipar) államonként, országonként, tartományonként, vidékenként s végül a helységek nagyságkategóriájaként különböző számarányokban képviseltetnek a városi népesség körében s így biztos alpmértéket meghatározni igen nehéz s majdnem lehetetlen ezt a mértéket egységesen minden helységkategóriánál alkalmazni.

Ismét tehát azon kérdést kell feltennünk: vajjon nem rendelkezik-e a statisztika a lakosságszámra fektetett megkülönböztetésen kívül más eszközökkel, hogy a városi és a vidéki népességet megbízhatóan szétválaszthassa? Itt ismét a legszabatosabb eljárásnak tartom, hogy kielégítő fogalommeghatározásból induljunk ki. Mily helységet nevezünk városnak? Ha városról esik szó, képzeletünk rendszerint népesebb helységet vázol, a melynek lakossága az értelmiség bizonyos magasabb fokát érte el az ország átlagához képest, a melyben a közélet élénkebben pezseg, mint faluhelyen, a melynek ipara, kereskedelme bizonyos területre uralkodóan hat ki stb. Evvel ellentétben falunak kisebb népességű helyet képzelünk, melynek lakosai túlnyomóan mezőgazdasági foglalkozás után látnak, az értelmiségnek csupán alacsonyabb fokára jutottak el s ipari szükségleteik nagy részét nem helyben, de valamely városból szerzik be. A városok a polgári és katonai hatóságok székhelyei, közintézetekben bővelkednek. Faluhelyen hatósági személyek aránylag gyér számban működnek s általában az ú. n. értelmiségi keresetek tagjai csak kicsiny arányban képviseltetnek a falusi lakosság között. Mind eme distinctiók azonban nem hatnak a dolog velejére. Hazánkban e megkülönböztetés minden pontjára nézve kivételeket kivételekre halmozhatunk. Hogy a népességszám alapján tett megkülönböztetés mily problematikus értékű, azt már tudjuk. A foglalkozással igen gyakran ép úgy van. Teszem például, hogy

¹⁾ Ezen gondolatmenet feltárásánál statisztikai hivatalunk figyelmét a nyári népszámlálás fontosságára akarnám felhívni. Oly erősen agrárjellegű országban, mint hazánk, a lakosság foglalkozásának felismerésére, nyári adatgyűjtés igen tanulságos és érdekes támpontokat szolgáltat.

valamely falu határában a nyers anyagok könnyebb hozzáférhetése s a forgalom szempontjából nagyipari vállalat alakíttatik, úgy hogy ezen helység össznépességében az iparosok aránya a gyári munkások bevonása folytán 40—50%-ra emelkedik. Várossá lett-e ez által e helység? Vagy megfordítva, kisebb városaink egy része merőben szőlőmives helység. Ott a népesség nagy százaléka mezőgazdasági keresetből él (pl. Bazinban 50·3, Pozsony-szentgyörgyben 52·6, Modorban 60·7 és Ruszton épenséggel 74·3 %!). A mi a hatóságokat, hivatalokat, közintézeteket stb. illeti, ugyanazon állapot észlelhető, hogy igen sok felsőbbfokú hatóság (pénzügyi igazgatóság, törvényszék, vármegyei központi hivatalok stb.) közintézet (kórház, tanintézet [gymnasium!], fegyház, árvaház, stb.) faluhelyen van elhelyezve, azon egyszerű okból, minthogy több a hatóság és intézet, mint város, jobban mondva, minthogy a decentralisatio helyes keresztülvitelében a szórványosan fekvő városokon kívül a falukba is kellett helyezni hivatalokat és intézeteket. De átváltoztatták-e ezen intézmények a falu-jellegét? Határozottan nemmel kell felelnünk; a kivételektől eltekintve, sem hatóság, sem intézet, sem az azok kíséretében letelepedő egyéb liberalis foglalkozások képviselői faluból várost nem csináltak. S ezen gondolatmenet kiépítésében — a melynek bővebb kifejtését más alkalomra kell fentartanunk — egy accidentalis kérdés támadt, a melyet főkérdésünkkel együtt kell megoldanunk s az: mikép válik falu várossá?

E kérdés tárgyalásánál a lakosság számszerinti osztályozásának elégtelen volta legpregnansabban tárul elénk. Tegyük fel, hogy 2000 lakost számláló faluhelyen a születési és vándorlási többlet bizonyos idő múlva $= +1$, a falu tehát 2001 lakost számlál, vagyis várossá vált, az ország városi lakossága pedig egy csapással 2001 egyénnel szaporodott. Helyes-e ezen következtetés? Ugyanez eset áll be analog alkalmazásban, ha a falu-város közti számhatárt feljebb toljuk 3, 4, vagy 5 ezerrel. Népszámlálás időpontjában egy népesebb cigánykaraván, vagy vándor komédiás trupp így falut várossá avathat. Risum teneatis! X vállalkozó egy kisközség határában felfedezett fém- vagy kőszénaknát feltár s oda néhány száz munkást telepít. Várossá lett-e ez a község? A főszolgabíró személyes tekintetekből kiviszi, hogy az általa gondozott járás székhelye megváltoztattassék. A hivatali személynét *A* községből *B* községbe áttelepülvén, utóbbi község lélekszámát a városminimum fölé emeli. Várossá lett-e *B* község? S ha minden ily — megvallom, véglegesen formulázott esetben tagadóan felelünk, ezen nemleges ítélkezésnél meg nem állhatunk s igenlegesen kell igyekeznünk megállapítani a várossá változás szabályait. Várossá azon faluhelység válik, a melyben — az értelmiség s a népességszám bizonyos minimumát feltéve, a terület és a népességszám közötti viszony kedvezőtlené lett, vagyis, a melyben a népességnek már csak egy bizonyos, aránylag csekély része — élhet meg a mezőgazdálkodásból, de azért a helységben állandóan megmarad anélkül, hogy ezen állapot abnormális inséges viszonyokat teremtené. Ezen fejlődési folyamat, a mely az illető helység gazdasági, társadalmi, műveltségi s politikai viszonyainak gyökeres átváltoztatásával egyértelmű, természete-

sen csakis hosszabb történelmi processusként képzelhető s függ elsősorban a vidék általános gazdasági viszonyaitól, már létező városok közelségétől, a helység gazdagságától és egyéb itt nem részletezhető tényezőktől. Beillesztvén ezen axiomát az európai continens modern népfejlődése jelenségeibe, röviden a következően vázolhatjuk a legfontosabb mozzanatokat.

A népesség városok és vidék között a XIX. század elején, Európaszerte a vidék túlnyomó előnyére oszlott el. A politikai és gazdasági átalakulások, karöltve a népesség erős szaporodásával, a város és a vidék között éles fejlődéskülönbözetet teremtettek. A vidék népességszaporodása csak bizonyos ideig tartott, amíg a föld eltartási képessége a néptöbbletre nézve megszűnt, amely utobbi így felesleggé vált s e felesleg két irányban özönlött ki a vidékről. Ez irányok a városokba való bevándorlás, és a kivándorlás, utóbbi különösen a tengeren túlra való útiránynyal.

A kétféle vándormozgalom közötti arány függött és függ még most is: először bizonyos társadalomethikai mozzanatoktól. Így a vidék nagyobb hajlandóságot érez tengerentúlra vándorolni, ahol megszokott foglalkozását folytathatja, mint hogy a városokban az ipari foglalkozásra menjen át.¹⁾ Másodszor függött a városok számától és befogadó képességétől, amely a tőkegazdaság fejlődésével párhuzamosan nagyobbodott.

A vidéki lakhelyek lakossága csak bizonyos határig szaporodhatik, az azontúl keletkező többletnek elvándorolnia vagy a legnagyobb inséggel megküzdenie kell. A terjeszkedési hatás függ a lakosság szükségletminimumától és gazdaságosságától, végre pedig annak műveltségétől. De megjegyezhetjük egyúttal, hogy e függések nem tágíthatják ki túlságosan a terjeszkedési határt s a falunál, ha a gazdaságilag művelhető s ujonnan megszerzhető földtartalék kiapadt, előbb vagy utóbb be kell következnie az elvándorlásnak, ha a gazdasági élet súlypontja már már azelőtt a mezőgazdaságtól el nem tereltetett. Ezt az elterelést városok közelsége elősegíti vagy hátráltatja, még pedig nagy városok közelsége az elvárosiasodásra kedvezően hat, kis városoké pedig kedvezőtlenül. Ha tehát pusztán a lakosságszám növekedéséből következtetni akarunk arra, hogy egy falu várossá vált-e vagy nem, meg kell győződnünk arról, vajjon telítve lett-e már a község termőterülete emberekkel s hogy a község gyarapodott-e a telítés után is, vagy nem. E vizsgálatnál a község termő területét ismét a nettolakosság birtokára kell redukálnunk, hogy így a rendszerint nagykiterjedésű külbirtokok ne zavarják a viszonylatokat. Hiszen a falugazdaság nem más, mint mezőgazdasági kistermelők egyeteme, a nagybirtok, különösen a latifundium és a kötött birtok népessége, a tulajdonképeni falunépességgel össze nem olvasható.

Térjünk vissza alapkérdésünk megoldására. Városnak statisztikai értelemben azt a (rendszerint népesebb) helységet nevezzük, amelyben a lakosságra aránylag csekély kiterjedésű

¹⁾ Ezt keresztezi a szabadsághajlam, amely az ipari munkaszerződéseket különösen a fejlődés első szakában, azután bizonyos osztályokra nézve, a munkaidőn kívül élvezett teljes (akarat) szabadság szempontjából választja. Nöcselédek és gyári munkásnők!

termőterület jut, úgy, hogy a városlakók többsége vagy a mezőgazdasági legintensívebb foglalkozások (szőlőművelés, kertészet, tejgazdaság stb.), vagy nem — mezőgazdasági foglalkozások után él. Statisztikánk hivatalos nomenclaturája szerint ide tartoznak: bányászat kohászat (bányavárosok! no meg Salgótarján, Resicza stb!), ipar, kereskedelem és hitel, közszolgálat és szabad foglalkozások s véderő. Falunak statisztikai értelemben azt a (rendszerint kisebb népességű) helységet nevezzük, amelybe a lakosságra a termőterület aránylag nagy része jut, úgy hogy a falu lakóinak többsége az őstermelésből él. A két helységcategoria népességhatára hazánkban 2000 és 10.000 nettolakos között fog feküdni, azon kivétellel, hogy a rtv. város közül azokat is, amelyek egyenként 2000-nél kevesebb nettonépességgel bírnak, a városokhoz soroljuk. A falulakossághoz ellenben, Budapest kivételével feltétlenül sorolandók a rtv. és thjv. csatolmányai akkor is, ha azok egyenként 2000 lakosnál többet számlálnak.

A kétes zónában fekvő kis- és nagyközségeknél ismét és itt örömmel osztjuk Heller nézetét — megkülönböztetést teszünk az egyes vidékek néptömrőlési viszonyai között. Megkülönböztetjük először is Budapest zónáját, ahová Budapesttől bizonyos távolságra fekvő helységeket fogjuk sorolni. Ide azon terület tartozik, amelyet következő járások képeznek: Esztergom vármegye esztergomi járása, Fejér vm. adonyi és váli járásai, Hont vm. szobi járása és Pest vm. biai, gödöllői, pomázi, ráczkevei és váli járásai. E területen a 2000 l. f. nkk határozottan kisvárosoknak vélelmezendők lesznek, sőt a 2000 l. a. helységek egy részének lakossága is, mint Budapesttől függő, illetve annak gazdasági szférájában bekebelezett népesség városinak tartandó. Az ország többi területe két zónára osztható, a kis faluk és nagy faluk zónájára. Az I. zónában (kis f. z.) az 5000 lakosnál nagyobb nkk városoknak fognak tartatni, míg a 2000—5000-es községcsoport kétes lesz s külön tanulmány tárgyát képezendi. E zónába tartoznak: a Duna bal és jobb partja (kivéve Esztergom, Fejér és Hont vm. fentnevezett járásait), a Duna—Tisza között fekvő Heves vm., a Tisza jobb partja s a Tisza bal partján fekvő Máramaros, Szatmár, Szilágy és Ugocsa vármegyék, a Tisza—Maros szöge Torontál vármegye kivételével s végül Erdély¹⁾ (Királyhágón túli rész). A II. zónában a vizsgálatot a 10.000 lakosnál k. nkk összességére nézve kell meg ejteni, úgy, hogy ott kétesek lesznek a 2—5000 és 5—10.000-es csoportok. Ide tartoznak: a Duna—Tisza köze, kivéven Heves vármegyét és Pest vm. fentidézett járásait, a Tisza bal partján Békés, Bihar, Hajdú és Szabolcs vármegyék s Tisza—Maros szögéből Torontál vmgye.

A kétes esetek vizsgálata természetesen hosszabb tanulmányokat igényel s így a jelen esetben még nem állapíthattam meg pontosan a kétes categoriákban levő nkk városiasságát. Hogy azonban már most némi támpontunk legyen hazánk lakossága városiasságának számszerű becslésére, a kétes esetek népes-

¹⁾ Erdélyben a kutatásnak különösen történelmi szempontból a hajdani székekre, a nemes községekre stb. kell kiterjednie, az egyes nemzeti-ségek telepedési sajátosságainak figyelembe vételével.

ségét két egyenlő részre osztottam, vagyis az illető lakosság-szám 50%-át a városi, 50%-át pedig a vidéki népességhez osztottam be. A két itt közzétett táblázat elsejében a zónák lakosságát mutatom be az összeállítás végeredményében, a második táblázatban pedig a zónák lakosságának eloszlását városi és vidéki népesség között. Az egyes zónákban a nkk összlakossága a következő jelleggel bír.

	Városi népesség	Vidéki népesség
Budapest zónája	333.936	98.258
I. zóna	1,436.098	8,867.873
II. zóna	492.592	2,487.748
Nkk összesen	2,262.626	11,453.879

A Nkk 1000 lakosa közül jut:

	Városi népességre	Vidéki népességre
Budapest zónájában	773	227
I. zónában	139	861
II. zónában	165	835
az egész országban	165	835

A rtv. és thv. lakossága pedig a következően csoportosítható:

	Városi népesség	Vidéki népesség
Rtv.	1,134.779	177.247
Vidéki thv.	860.801	216.601
Budapest	732.322	—
összesen	2,727.902	393.848

1000 lakos közül jutott:

	a városi népességre	a vidéki népességre
a Rtv.-ban	865	135
a vidék Tjv.-ban	799	201
Budapesten	1000	—
az összes rt. és tjf. városokban	874	126

Végeredményképen kapjuk, hogy Magyarország összlakosságában 1000 egyén közül **296** a városokban, **704** pedig a vidéken lakott. A helységek egyes nagyságcategoriáiban az eloszlás város és vidék között a következő:

	Városi népesség	Vidéki népesség
2000 l. a. helységeken	12	988
2001—5000 l. k. helységeken	371	629
5001—10.000 l. k. helységeken	748	252
10.000 l. f. helységeken	1000	—

Mig a 2000 l. a. községekben a lakoságnak csak 1%-a volt városi, addig a 2001—5000 l. k. községek lakosságának 37%-a, az 5001—10.000 l. k. községek lakosságának pedig 75%-a volt városi népesség,

Ezen eloszlás, ha ugyan még végeredményeiben némi módosítást szenvedhet a fentjelzett részletes kutatások megejtése után, hazánk városjellegére nézve sokkal jellemzőbb, mint Heller arányszámai, amelyek az itt előadottak után a tényleges viszonyoknak semmikép sem felelhetnek meg. Ha hazánk népességének kereseti viszonyait a város és vidék közötti eloszlással összevetjük, akkor bizonyára azt kell következtetnünk, hogy oly népesség, amelynek 66·5%-a az őstermelésből él, városiasságára nézve nem mutathat fel kedvezőbb arányokat, mint a fent kimutatott $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ eloszlást. Tapasztaltuk, hogy a hivatalosan városi népességnek kimutatott lakosságból mily tetemes hányad esik a tanyai népességre. Ezen jelenség figyelembevételével a közíg. é. v. városak, valamint a nagyobb nkk. népessége észrevehetően olvadt le az u. n. nettonépességre. A nettonépességből alakult nagyságkategóriákat sem vehettük nyersen további felosztásunk alapjául, mert tapasztaltuk, hogy az ország különböző vidékein más és más méretek alkalmazandók a város és falu közti határvonal megállapítására. Mindeme vizsgálatok, amelyek részletei a népszaporodásra és a népesség kereseti viszonyaira irányuló kutatásokkal még kiegészítendőek lesznek, meggyőztek minket arról, hogy a hazai városprobléma megoldására nem a hivatalos statisztikai összefoglalásokból indulhatunk ki, hanem, hogy az összeállításokat önállóan kell a nyersanyagból elkészítenünk. Igaz, hogy ezen eljárás fárasztó és hosszadalmas, de eredményes is.

FÜGGELÉK.

I. Magyarország lakossága országrészek, politikai községkategóriák és a helységeknek nettolakosságszámra alapított nagyságkategóriái szerint az 1900. évi népszámlálás alapján.

Ország- részek és Fiume)	Politikai köz- ségkategóriák	Nettolakosságszámra alapított nagyságkategóriák					Összesen
		2000 lelken alul	2001—5000 lélek közt	5001—10000 lélek közt	10001—20000 lélek közt	20.0000 lélken felül	
I. Duna bal partja	Nkk	1,490.801	295.727	44.351	—	—	1,830.879
	Rtv	¹⁾ 13.066	20.863	44.709	57.852	—	136.490
	Tjv	7.484	2.186	9.049	—	63.523	82.242
	Összesen .	1,511.351	318.776	98.109	57.852	63.523	2,049.611
II. Duna jobb partja	Nkk	2,034.702	449.777	110.184	49.251	—	2,643.914
	Rtv	²⁾ 4.884	3.028	16.561	47.963	48.439	120.875
	Tjv	9.713	4.177	—	—	144.722	153.612
	Összesen .	2,049.299	456.982	126.745	97.214	193.161	2,923.401

¹⁾ Ebből 1 Rtv népessége 1970, a többi tanyai lakosság.

²⁾ „ 1 Rtv „ 1609, „ „ „ „

Ország- részek (és Fiume)	Politikai köz- ségkategorikák	Nettolakosságszámra alapított nagyságkategorikák					Összesen
		2000 lelken alul	2001—5000 lélek közt	5001—10000 lélek közt	10001—20000 lélek közt	20000 lelken felül	
III. Duna- Tisza köze	Nkk . . .	577.132	665.772	431.795	92.931	41.858	1,809.488
	Rtv . . .	86.982	⁴⁾ 18.233	9.857	123.242	121.035	359.349
	Tjv . . .	³⁾ 115.808	⁵⁾ 45.785	—	30.877	⁶⁾ 922.926	1,115.396
	Összesen .	779.922	729.790	441.652	247.050	1,085.819	3,284.233
IV. Tisza jobb partja	Nkk . . .	1,262.523	155.388	16.242	15.177	—	1,449.330
	Rtv . . .	⁷⁾ 13.761	23.064	45.911	59.184	42.889	184.809
	Tjv . . .	1.312	—	—	—	38.790	40.102
	Összesen .	1,277.596	178.452	62.153	74.361	81.679	1,674.241
V. Tisza bal partja	Nkk . . .	1,316.239	379.630	224.983	42.163	47.195	2,010.210
	Rtv . . .	31.621	4.584	22.162	95.014	20.449	173.830
	Tjv . . .	23.430	6.830	—	—	121.804	152.064
	Összesen .	1,371.290	391.044	247.145	137.177	189.448	2,336.104
VI. Tisza- Maros szöge	Nkk . . .	839.249	726.777	167.387	49.319	—	1,782.732
	Rtv . . .	12.812	3.085	6.093	26.970	69.484	118.444
	Tjv . . .	4.325	—	—	19.044	130.167	153.536
	Összesen .	856.386	729.862	173.480	95.333	199.651	2,054.712
VII. Király- hágón túl	Nkk . . .	1,744.557	386.804	58.591	—	—	2,189.952
	Rtv . . .	11.020	23.204	86.846	33.835	63.324	218.229
	Tjv . . .	1.814	—	—	19.522	47.481	68.817
	Összesen .	1,757.391	410.008	145.437	53.357	110.805	2,476.998
Fiume .	Tjv . . .	1.062	8.248	—	—	29.645	38.955

³⁾ Ebből Budapestet illeti 4587 lélek.⁴⁾ » tanyai lakosság (Zenta) 11.700, é többi Rtv nettonépessége.⁵⁾ » Budapestet illeti 10.986 lélek.⁶⁾ » » 716.749 lélek.⁷⁾ » 3 Rtv népessége 5020, a többi tanyai lakosság.

II. A Nkk beosztása a városiasság zónáiba.

Zóna, országrész, vármegye	Netto lakosságszámra alapított nagyságkategóriák					Összesen
	2000 lelken alul	2001—5000 lélek közt	5001—10000 lelek közt	10001—20000 lélek közt	20000 lelken felül	
<i>Budapest zónája</i>						
A Duna bal partjáról	55.635	10.616	—	—	—	66.251
A Duna jobb »	40.865	33.253	5.414	—	—	79.532
A Duna-Tisza közéről	100.015	83.730	34.509	26.299	41.858	286.411
Összesen . . .	196.515	127.599	39.923	26.299	41.858	432.194
<i>I. zóna</i>						
Duna bal partja— budapesti zóna .	1,435.166	285.111	44.351	—	—	1,764.628
Duna jobb partja— budapesti zóna .	1,993.837	416.524	104.770	49.251	—	2,564.382
Heves vm.(D.-T.köze)	119.123	69.718	24.169	—	—	213.010
Tisza bal partja : Má- ramaros, Szatmár, Szilágy és Ugocsa vm.	661.824	186.454	30.727	—	—	879.005
Tisza jobb partja .	1,262.523	155.388	16.242	15.177	—	1,449.330
Tisza - Maros szöge Torontál vármegye kivételével	679.207	443.273	82.174	39.010	—	1,243.664
Királyhágón túl . .	1,744.557	386.804	58.591	—	—	2,189.952
Összesen . . .	7,896.237	1,943.272	361.024	103.438	—	10,303.971
<i>II. zóna</i>						
D.-T. közének hátrá- lékos része . . .	357.994	512.324	373.117	66.632	—	1,310.067
T. bal partjának hát- rálékos része . .	654.415	193.176	194.256	42.163	47.195	1,131.205
Torontál vm. (T.-M. szöge)	160,042	283.504	85.213	10.309	—	539.068
	1,172.451	989.004	652.586	119.104	47.195	2,980.340

III. A városi és vidéki népesség eloszlása politikai községkategorikák és lélekszámkategorikák szerint.

Részletezés	Nettolakosságszámra alapított nagyságkategorikák					Összesen
	2000 lakoson alul	2001—5000 lakos közt	5001—10000 lakos közt	10001—20000 lakos közt	20000 lakoson felül	

α) Abszolút számokban

<i>I. Városi népesség.</i>						
Budapest zónája . .	98.257	127.599	39.923	26.299	41.858	333.936
I. zóna	—	971.636	361.024	103.438	—	1,436.098
II. zóna	—	—	326.293	119.104	47.195	492.592
A) Nkk	98.257	1,099.235	727.240	248.841	89.053	2,262.626
B) Rtv	8.599	84.361	232.139	444.060	365.620	1,134.779
C) Tjv	—	—	9.049	69.443	782.309	860.801
D) Budapest . . .	4.587	10.986	—	—	716.749	732.322
Összesen . . .	111.443	1,194.582	968.428	762,344	1,953.731	4,990.528

<i>II. Vidéki népesség.</i>						
Budapest zónája . .	98.258	—	—	—	—	98.258
I. zóna	7,896.237	971.636	—	—	—	8,867.873
II. zóna	1,172.451	989.004	326.293	—	—	2,487.748
A) Nkk	9,166.946	1,960.640	326.293	—	—	11,453.879
B) Rtv	165.547	11.700	—	—	—	177.247
C) Tjv	160.361	52.240	—	—	—	216.601
Összesen . . .	9,492.854	2,028.580	326,293	—	—	11,847.727

β) Százalékokban

<i>Az egyes lélekszám-kategorikáknál esett</i>						
városi népességre .	1·2	37·1	74·8	100·0	100·0	29·6
vidéki »	98·8	62·9	25·2	—	—	70·4
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

<i>Az egyes lélekszám-kategorikák között feloszlott a városi népesség</i>						
	2·2	23·9	19·4	15·3	39·2	100·0
<i>feloszlott a vidéki népesség</i>	80·1	17·1	2·8	—	—	100·0
<i>feloszlott az össz-népesség</i>	57·1	19·1	7·7	4·5	11·6	100·0

Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján.¹⁾ I.

I.

1. §. Schwartzner Márton életfolyása.

Sok tudós marad hazánkban a feledés homályában. Külö-
nösen régibb tudósaink vannak feledésben, akiknek nagy részét
az utókor alig ismeri nevükről. Az ekként feledésbe ment tudó-
soknak tulajdonképeni érdemeit s ama hasznos munkásságukat,
amelyet a tudományok fejlesztése által a kortársak javára is
kifejtettek, még saját koruk sem ismeri. Erről az igazságszámba
menő körülményről számos adat tanuskodik. Tekintsük meg pél-
dául a mult évszázad elején megjelent tudományos folyóiratokat
avagy a tudományos irodalom néhány termékét s olvassuk ezek-
nek egyes tudósok működéséről szóló fejtegetéseit. Rögtön szembe-
ötlik, hogy mindezek pusztán külső életrajzi adatokra, egyes
műveknek egyszerű felsorolására szorítkoznak s ehhez dicsérő
himnuszokat fűznek.

Tudják, hogy érdemeik vannak, de melyek ezek, azt
alig sejtik. Így természetesen az illető tudósról alig vettek
tudomást szélesebb körök, amit elősegített az a körülmény is,
hogy rendszeren holt nyelven, latinul irtak. A tudós valódi érdemeit,
igaz tudományát csupán az avatottak csekély számú csoportja
ismeri, nevét gyakran említik ugyan, méltányló dicséretetek nélkül
sem szükölködnek, de hogy valósággal mily szerepe volt korá-
ban s vajjon egyáltalán jelentékeny-e szereplése a tudományok
fejlődésében, annak a megállapítása a jövő titka marad. Az utó-
kornak a hibája, hogy ily titkokat fel nem derít. Nem csupán
hiba, hanem valóságos igazságtalanság az ily mellőzés a tudo-
mányok történetében.

Hasonló igazságtalanságok helyrehozása tagadhatatlanul
kötelesség.

Hogy e kötelesség teljesítésének a szükségét majdnem min-
den nemzet felismerte, azt az egyes nemzeteknél a tudományok
történetének szorgalmas művelése bizonyítja.

Mennyivel nagyobb szüksége van erre a magyar nemzet-
nek, mely e téren igen sok mulasztást követett el, úgy annyira,
hogy sok kitűnő fiának az érdemeit nem nálunk ismerték fel

¹⁾ A budapesti kir. magyar tudományegyetem által a Pasquich-alapból
jutalmazott pályamunka.

először, hanem külföldön, ahol gyakran más nemzethez tartozónak vették, sőt veszik ma is.

Hazánk kiváló fiainak alakját megrajzolni kötelesség a tudomány és a haza iránt, főleg, ha oly férfiúról van szó, ki a tudományt hazája jóvoltáért is mívelte, mint azt tette Schwartner Márton, statisztikus és történetíró »a Philosophia Doctora, a Diplomatika és Heraldika kir. Tanítója a Pesti Universitásnál, az Universitas Bibliothecájának első Órje, Pest Vármegye Táblabirája.«¹⁾

Schwartner Márton született Késmárkon Szepesmegyében 1759. márczius 1. napján. Előbb szülővárosában, majd a pozsonyi és soproni gimnáziumokban nevelkedett, a honnan Németországba ment. Göttingában három éven át folytatott egyetemi tanulmányokat, mialatt korának legtekintélyesebb tudósait, Heynét, Gatterert, a statisztikust, korának hírneves polyhistorát, Spittlert és főleg Schlözert,²⁾ a tekintélyes publicistát és statisztikust hallgatta. kik közül különösen az utóbbi gyakorolt rá nagyobb befolyást. Visszatérve hazájába, három évig Prónay László báró gyermekeinek volt a nevelője, midőn 1784-ben Késmárkon Correcor, majd 1786-ban Sopronban tanár lett,³⁾ hol az ev. gimnáziumban mint Rector Professor az Oratoria Classist tanította.⁴⁾ Innen hívta meg II. József a Pesti akkor még kath. egyetemhez s »kitüntetésként« a diplomatika és heraldika tanárává nevezte ki, egyuttal pedig az egyetemi könyvtár első őrévé. Számos kitüntetés éri. Így 1808-ban nemességet is kap. Mint tanár 37 éven át tevékeny munkásságot fejt ki, az egyetemi könyvtárt pedig 1818—1823-ig mint helyettes igazgató vezeti,⁵⁾ mely évben (1823. aug. 15-én) hosszas betegeskedés után elhunyt. Temetésén ismételten megnyilatkozott a tisztelet »a magyar kir. Universitas egyik legjelesebb Tanítója iránt.«⁶⁾ Kiváltkép buzgósággal mutatták ki háladatos tiszteletüket az ő Tanítványai, kik 19-en a koporsó mellett részint égő fáklyákkal a nemesi címereket — mely halálával megszűnt⁷⁾ — vivék, részint kivont karddal tisztelik. A nemes vármegye részéről is, melynek táblabirája volt, hét katonák tisztelkedtek. A koporsóra, hol a Dekán-pálcza, melyet egyszer viselt, függött, ez vala írva: Szül. márcz. 1. napján 1759., meghalt aug. 15. 1825-ben.«⁸⁾

Végrendeletében 12.000 kötetből álló könyvtárát a késmárki liceumnak hagyta 15 ezer frt alapítvánnyal és ezenkívül 15 ezer frtot a késmárki szegény leányok kiházasítására. Egyébként a tudományok továbbfejlesztése is szíven feködt. Végrendeletének 7. pontjában, mely — saját szavai szerint — az ő utolsó, ünnepélyes, ép észszel kifejezett akaratát tartalmazza, a következő

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1823. évfoly. VIII. 120. o.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény 1823. évf. VIII. 120. o.

³⁾ Pallas Nagy Lexikon XIV. 996. o.

⁴⁾ Hazai és külföldi Tudósítások 1823. XIV. (106. o.) XV. (113. o.)

⁵⁾ Dr. Máté S. A budapesti k. m. Tud. Egy. Könyvtára 1774—1895-ig. 152 old. »Schwartner sohasem volt, mint id. Szinnye József és utána mások tévesen írták, igazgató, mert mint helyettes halt meg.

⁶⁾ Magyar Kurir (kiadták Pánczél D. és Igaz S.) 1823. XVI. 128. o. Bécs.

⁷⁾ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung. 1823. Nro. 67. 968. o.

⁸⁾ Magyar Kurir 1823. XVII. 136. o. A Pallas Lexikon tévesen márcz. 6-ot mond 1-je helyett.

»nevezetes« rendelkezést teszi: 1500 frtot hagyományozok az egyetemnek azon czélból, hogy ennek kamatai azok jutalmazására szolgáljanak, akik az egyik évben a történelem és segédtudományai, s a rendészet és kamarai tudományok köréből, a másik évben a jogtudomány, különösen a magyar magánjog és büntetőjog köréből a jogi és bölcsészeti kar egy bizottsága által feladott pályatételre a legjobb munkát nyújtják be.¹⁾

Ezek az életrajzi adatok máris érdekes világot vetnek egyéniségére.

Jellemének fővonásaképen az állhatatosságot dicsérik, mely a legnehezebb feladatokra való vállalkozásban, s ezek szorgalmas, kimerítő keresztülvitelében nyilatkozik meg. Csak hivatásának élt, s a tudománynak, melynek fejlesztésén fáradozott egész életén át. Ez adja magyarázatát ama kimerítő alaposságnak, mely mind szóbeli előadásait,²⁾ mind írói működését jellemezte. Ez magyarázza meg az »öntudatosságot és felsőbbiséget, mely őt kicsinyességeken felülemelte és távol tartá hászontalan irodalmi vitáktól.«³⁾ Írói egyéniségének általános jellemzéséhez megjegyzésre méltó nagyszerű előadása, a gondolatok világos visszatükrözése, mely latin és német munkáiban egyaránt felülmulthatatlan.

Munkái mind eredeti források alapján készültek, s nagyobbra — proles sine matre. E munkáinak, valamint egész egyéniségének különös varázst kölcsönöz rajongó hazaszeretete. E hon-szeretete néha az objektivitás rovására esik ugyan, melyet mindazonáltal ellensúlyoz a benne különös mértékben kifejlődött kritikai szellem.

Ezt a kritikai szellemet a diplomatikával és heraldikával való foglalkozásnak, s az abban szerzett mély tudományosság-nak köszönheté. E téren hazánkban úttörő munkát végzett, amennyiben Bevezetés-e a diplomatikába⁴⁾ az első ilyenmű alkotás hazánkban. Oklevéltani ismeretei és ezzel kapcsolatos történeti tudása lehetségessé tették, hogy teljesen önálló, s eredeti kutatásokon alapuló munkásságot fejtsen ki. Mily érdemei vannak e téren, ezt ez a munkája úgy, mint két más műve világítja meg. Eredeti okmányok és egyéb források alapján a Croy hercegeknek az Árpádokkal való rokonságáról irt, mely latin művében az Árpád nemzetség kimulását igyekezett kimutatni,⁵⁾ s ezért »Ő Felségétől arany pixissel és fizetésének 200 frtnyi szaporításával ajándékozott meg.«⁶⁾ Másik, illetve harmadik műve a »De Scultetiis per Hungariam quondam obviis.«⁷⁾

Mindez alkotásokban rendkívüli tudásának és a világiroda-

¹⁾ Die Biene 1830. évf. No 4. 32. o. »Schwartnerische Prämiestiftung«

²⁾ Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1823. No 68. 684. o.

³⁾ Ugyanaz.

⁴⁾ Introductio in artem diplomaticam praecipue hungaricam, Pest 1790. II. kiadásban Buda 1802. — Magyarul Perger János adta ki 1821-ben. Bevezetés a diplomatikába — címmel.

⁵⁾ De Gente Croviaca Hungariae regum stirpis Arpadianae Haereditario successionis iuri non adversa. Pestini 1791.

⁶⁾ Tudományos Gyűjtemény 1823. évf. VIII. 121. old. Nekrolog, irta Th.

⁷⁾ Pestini 1815. E munkákon kívül tudomásom van még egy munkája címéről, melyet eddig sehol említve nem találtam, s amelyet magam kézhez nem kaphattam: »Vertheidigung des berühmten Königreichs Ungern« Évszáma ismeretlen előttem.

lom ismeretének adta tanujelét. Valósággal európai rangú tudós-
nak mutatkozott e munkái által a diplomatika és a történelem terén.

Azonban nagyobb jelentőséget nyert, s kiválóbb érde-
met szerzett magának egy másik téren, melyet korábban a
történeti tudományok segédforrása gyanánt ismertek el — a
statisztika terén. A statisztikai tudományt illető egyedüli, de
igen jelentős munkája — Magyarország statisztikája, melyet
németül írt meg.¹⁾ Hogy németül írt, azt azzal okolja meg,
hogy Vergilius nyelvét nem találta alkalmasnak hasonló tárgy
előadására. Érdekes, hogy a magyar nyelvről említést sem
tett oly korban, midőn a nemzeti öntudat a nyelv terén is meg-
nyilatkozott, s a magyart tudományos nyelv gyanánt alkalmaz-
ták — még a statisztikában is. Előszavában kijelenti, hogy »min-
den honfinak jogában áll oly nyelvet választani műveinek írására,
mely által meghallgattatását leginkább reméli«. E célból a németet
választotta, s ez a választás igen szerencsés volt, mert ezzel
Magyarországról írt munkája általánosan ismert lett, melyet a
külföld értéke szerint méltatott. Korának legtekintélyesebb tuda-
ományos folyóirata, a Göttingai Tudósítások²⁾ a mű első kiadása
után következőleg nyilatkozik: »Szerző eme igen értékes mun-
kában a Magyar birodalom statisztikájának első rendszerét
nyújtja. Erre a történetíró Engelnek³⁾ a munka néhány részéről
nyújtott közleményei különösen figyelmeztettek ugyan bennünket,
mindazonáltal e mű várakozásunkat messze fölülmulta«. A mű
második kiadásakor ismételten megnyilatkozott a kedvező véle-
mény: »Schwartner kitűnő nevet szerzett magának, Magyar-
országról írt statisztikája általános tetszésben részesült
Csodáljuk a szerzőnek belátásra valló, fáradhatatlan, s e mellett
oly szerencsés törekvését⁴⁾

Ártalmára van ugyan a munkának az a körülmény, hogy
a cenzura több helyet törölt, avagy kiegészíteni kívánt, s e miatt
hézag, sokszor pedig ellenmondás támadt. Vannak helyek és
dolgok, melyeket a cenzura önkényesen felvett a munkába
(első kiadásban), mint pl. a 72. oldalon, ahol Schwartner 7 mil-
lióra becsüli a népszámot, míg a 110. oldalon ugyanez 8 milliót
tesz ki. Mndezekről, t. i. a cenzura által töröltekről és az általa
a műbe illesztett önkényes adatokról Schwartner természetesen
említést nem tehetett, csak azt hangsúlyozta, hogy a cenzura
művét majdnem két éven át magánál tartotta. Ez okozta, hogy
a mű, mely már 1796-ban készen volt, csak két évvel később
jelenhetett meg. Ez a körülmény egy második előszó írására
késztette, melyben mentegetődzik, hogy a statisztikai adatok
ujabb változásait mellőzni volt kénytelen.

¹⁾ Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch von M. Schw. Pest 1798. III. rész 1. kötetben; II. kiadás: Ofen 1809. I. rész 1. kötetben, 1811-ben a II. és III. rész szintén egy kötetben. — Allítólag III. kiadás is van 1815-ből.

²⁾ Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen unter der Aufsicht der kgl. Gesellschaft der Wissenschaften. III. Bd. auf das Jahr 1798. — 1797. o.

³⁾ »Geschichte des ungarischen Reichs u. seiner Nebenländer« cz. korábban legjobb történelmet írt Magyarországról.

⁴⁾ Götting. Anzeigen II. Bd. auf 1811. — 1358. o.

Schwartnernek mint statisztikusnak a működése nemcsak hazánkban, hanem Európában is különös figyelmet érdemel. Az európai statisztikai tudományban az ő műve az első specialis statisztika — mely elnevezés alatt egy országnak külön vett statisztikáját értjük. Ily specialis statisztikának a követelményét az elmélet már azelőtt felállította ugyan, de a gyakorlati érvényesítés Schwartnerig nem történt meg.

Hazánkban egyébiránt Schwartner előtt a statisztikának önálló művelése az egykorú statisztikai elmélet gyér követelményeihez mérten sem mutatott fel nevezetesebb jelenségeket. A Schwartner előtti időből hazánkban általánosan két kiváló egyéniséget emelnek ki, mint a kik a statisztika terén munkáikkal e tudományt tovább fejlesztették.

E két kiváló egyéniség Oláh Miklós és Bél Mátyás; hozzájuk néhány kevésbé jelentős statisztikus és kompilator csatlakozik, a kik a német statisztika nyomain haladnak.

2. §. *Hazai statisztikusaink Schwartner előtt.*

Oláh Miklós, előbb Németalföldön Mária királynő titkos tanácsosa, majd esztergomi érsek és kancellár idevágó műve »Magyarország«, mely a Hungaria et Atila első könyvét képezi, a XVI. évszázadban íródott, de csak a XVIII. évszázadban jelent meg.¹⁾ E kitűnő, s ma is élvezetes munka alapján bátran írhatta Schwartner, hogy a XVI. évszázad e legnevezetesebb chorographusa mily hasznos szolgálatot tehetett volna az államismének (így nevezi, mint kortársai is, a statisztikát), ha ezzel foglalkozott volna. Munkájának Magyarország leírását tartalmazó könyve földrajzi és népességi tekintetben kiválóan hasznos ugyan, a statisztika szempontjából azonban nem ily jelentős.

Magyarországról írt könyvében 19 fejezeten át tárgyalja röviden és velősen a szkiták eredetét és Magyarország chorografikus (tájrajzi) leírását, melyben az ország föld- és néprajzi nevezetességeit igen érdekesen és élvezetesen adja elő. Statisztikai szempontból figyelmet érdemel a 18. és 19. fejezet,²⁾ melyekben a terményekről, állatokról, érczekről, s más bányatermékekről, különösen a sóról szól, kiemelve az ezekben nyilvánuló gazdagságot, bőséget, illetőleg szegénységet. E mozzanatokhoz általános jellemző megjegyzéseket fűz. Egyébként sehol még megközelítő adatokat sem szolgáltat.

Tárgyra nézve tehát statisztikai szempontból említésre méltó; feladatát illetőleg ismertetést akar nyújtani, s erre a pusztá leírást találja alkalmasnak; a mi pedig a módszer kérdését illeti, a feladatot, a leírást az ország egyes részeinek (Dunán túl és innen, Tiszán túl és innen, Erdély, bánság) egymásutánjában viszi keresztül, de e részekből is csak a nevezetesebbeknek látszó dolgokat és helyeket (res et locos memorabiles) válogatja ki.

¹⁾ Nicolai Oláhi (Metropolitae Strigoniensis) Hungaria et Atila sive de Originibus Gentis, Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et Rebus Bello Paceque ab Atila gestis. Libri duo ed. A. Fr. Kollar. Vindobonae 1763.

²⁾ Cap. XVIII. De Hungariae Opportunitatibus variis (81—87. old.) Cap. XIX De Residuis Hungariae Commoditatibus (87—95. old.)

Oláh után hazánkban a bekövetkezett gyászos idők folyamán a tudományok egyáltalán parlagon heverték. Ez időből említi Schwartzner Schödel Mártont, a ki a strassburgi egyetemen vitairatot irt hazánkról.¹⁾ E vitairatra mondja helyesen Schwartzner, a kor rásütötte bélyegét. Statisztikai szempontból jelentőséget nem tulajdonít neki.

Nagyobb a jelentősége a geográfus s történetíró Bél Mátyásnak, kiről úgy, mint a Schwartzner előtti statisztikusokról, előzőleg szólunk, nem pedig az európai statisztika keretében. A Schwartzner fellépésekor érvényesült statisztika állására vagyunk ugyanis tekintettel, nem pedig oly jelenségekre, melyek csak vonatkozásaikban mutatnak némi jelentőséget a statisztika szempontjából; másrésről, a kik statisztikát irtak is, vagy nem tértek el az előbbi kategoriától, vagy csak a statisztika terjesztői gyanánt szerepeltek compilációikban.

Bél Mátyásnak²⁾ itt két munkája kell, hogy vizsgálódásunk tárgya legyen. Az egyik a *Prodromus*-tervezet, melynek keresztülvételét — miután a megyék a szükséges és a helytartóság közbenjárására s rendeletére gyűjtött adatokat végre beküldötték — Magyarország leírásában akarta megvalósítani. Ez utóbbi a másik munka, mely e szerint az előbbivel összeolvad. A *Prodromus*³⁾ szerint két részben kívánja Magyarországot tárgyalni: a régit (*Hungariam antiquam*) és az újat (*H. novam*). Ez a beosztás *Conring Prooemium*-jára emlékeztet, mely egyrészt a történeti fejlődést (*»historiam rerum gestarum«*), másrészt a *»rerum publicarum nostri aevi descriptionem singularem«* kívánja az állam leírásában egymás mellett feltüntetni.

A régi Magyarországon a szkíták, hunok, avarok és

¹⁾ *Disquisitio historico-politica de Regno Hungariae* 1629. Újabb kiadás J. Ferd. Behamb-tól a következő megváltozott címmel: *Notitia Hungariae antiquo-modernae Berneggeriana, Argentorati* 1676.

²⁾ Bél Mátyás ág. ev. prédikátor, mészárosmester fia, született 1684. márcz. 24. Ócsován (Zólyom m.), 7 éves korában Losonczra kerül iskolába, innét Kálnóra, majd Alsó-Sztregovára; 1695-ben Besztercebányára, később Pozsonyba, hol első évi bölcseletet végez. 1700 végén a magyarban való tökéletesítése végett Veszprémbe megy, innen Pápára egy előkelő úr fiához, hol egy évet tölt. 1702-ben Besztercebányán bevégez a bölcseletet. 1704. nyarán Németországban, Halleban hittant, hébert, görögöt és egyháztörténelmet hallgat. Betegsége miatt 1707-ben visszatér hazájába. Előbb lelkész Besztercebányán, majd 1710-ben a gimn. rektorává lesz.

Ellenségei bevádolják Heisternél, azonban a vád alól 1709-ben megmenekül, dacára hogy a Rákóczy-féle mozgalomban való állítólagos részvételért gyanúsítják. 1714 tavaszán a pozsonyi ág. ev. gimn. rektori hivatalába jut, melyet a sülyedésbe eséstől kellett megmentenie. Itt indítja meg az első pozsonyi magyar lapot. Innen adatok gyűjtése végett utazgatni kezd, a miért kémnek tartják. Ennek alaptalanságáról azonban Pálffy meggyőződven, tudományos kutatásaiban támogatni kezdi, Cinceller osztrák kancellárnak is bemutatja, kinek közbenjárására Bél III. Károlynál kihallgatást nyer. Itt 400 frt kegydíjat kap ajándékkul, melyet csak egyszer utalványoznak ki neki. Ennek folytán a hatóságok közreműködése biztosítva van számára, úgy hogy már 1723-ban a *Prodromus*-szal lép fel. 1742-ben szélütés érte, 1749-ben nyugalomba vonult, s még ez évben aug. 19-én meghalt. Ez adatok részben megvannak: Szinnyi, Magyar Írók »Bél Mátyás« alatt.

³⁾ *Hungariae Antiquae et Novae Prodromus cum Specimine quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit Auctor Matthias Belius Pannonius. Norimbergae.* 1723.

magyarok történetét óhajtotta vázolni, épen úgy mint Oláh Miklós »Atila« könyvében. Az »Új Magyarország«-ot három könyvben szándékozott előadni, még pedig az elsőben a magyarok történetét, a másodikban a földrajzot, a harmadikban a fizikai viszonyokat, őstermékeket, állatokat, bányászatot stb. Ezekhez csatolta volna a közjogot, továbbá a diplomáciai és genealogiai adatokat. (Politicum, Diplomaticum et Genealogico Heraldicum.)

Vajjon e tervezet alapján végezte-e a megyéktől megszerzett adatok feldolgozását, erről az »Új Magyarország« történeti, földrajzi leírása¹⁾ nyújt felvilágosítást. Ez a munka rendkívüli terjedelemre volt szánva, amennyiben megyék szerint Magyarország teljes leírására²⁾ vállalkozott. Ha tervét keresztül viszi, négy főrészből állott volna, épen úgy, mint azt Oláhnál láttuk (Dunán és Tiszán-innen és túl). Ebből azonban csak az első rész, s ez sem teljesen, négy kötetben jelent meg, míg az ötödikből (Mosony megyéről) csak néhány iv került nyomtatásba. A többi is meg volt egyébként kéziratban, melyet özvegyétől Batthyány gróf kalocsai érsek megvásárolt volt. E kéziratok azonban a Dunán át való szállításkor átnedvesedtek, úgy hogy csak gyors leírásuk mentette meg a pusztulástól. Néhány kézirat mindamellett hasznavehetetlenné vált, néhány pedig elveszett.³⁾ Bél kézirateit munkatársa, Szászky dolgozta fel földrajzi szempontból.⁴⁾ Négykötetes művében az I. és II. kötet egy részét Pozsony, a II. kötet többi részét Zólyom és Liptó, a III. kötetet Pest, Pilis és Solt vármegyéknek szentelte, míg a IV. kötet Nógrád, Bars, Nyitra s Kis- és Nagy-Hontmegyéknek leírását tartalmazza. Ha e megyék szerinti leírást folytatólag kiadta volna, azok összege nyújtotta volna Magyarország teljes leírását.

Hogy Bél mily föladatot tűzött maga elé, azt már láttuk. Csakis leírást akart nyújtani. Minek a leírását? Erről, tehát a tárgyról rendszerével, módszerével kapcsolatban beszélhetünk. Hogy erről fogalmat nyerjünk, elegendő, ha bármely vármegyének a leírását vizsgálás tárgyává tesszük.

Bél minden vármegyét bevezetéssel (Prooemium) látott el, melyben általános megjegyzéseken kívül a tárgyalás felosztását jelölte meg. Ez pedig egy általános (Pars generalis) és egy különös (Pars specialis) részből állott. Közülök az előbbi 2 tagban (membrum): 1. a fizikai; 2. a politikai viszonyokról, az utóbbi pedig több szakaszban a városokról, falvakról és várakról szól.

Az általános részben az első fejezet (Membrum prius Physicum) a megye »fizikai« viszonyait írja le, s a megye »természetéről és fekvéséről« (De Natura, situ et Opportunitatibus) akarván képet nyújtani, a következőket tárgyalja:

a vármegye elnevezésének okait és különféle nyelvek szerinti változásait, a határokat, hosszúságot, szélességet;

¹⁾ Notitia Hungariae Novae historico-geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam; altera Trans-D-m; tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tm. Universim XLVIII Comitatus Designatam expromit. Accedunt Mickovini Mappae. Viennae 1735. Tom. I–IV.

²⁾ Orbem Hungaricum describere exorsus sum. Praefatio (lapszám nélkül).

³⁾ Schwartner id. m. II. kiad. I. 26.

⁴⁾ Tomka Szászky, Introductio in Orbis hodiernam Geographiam. 1749.

a hegyeket, völgyeket, folyamokat, patakokat, közben költeményekkel élénkitve az előadást, így Hontmegyénél Vergilius Georgiconjával ;

a talaj termékenységét, a vetés minőségét, a termékek neveit, külön a veteményeket továbbá a kerti növényeket és a szőlőt ;

az állattenyésztésnél megemlíti ugyan, mily állatok találhatók itt vagy amott, úgyszintén a méhészetnél, de semmi közelebbi adatot nem nyújt ;

a vadállatokat (*ferarum genera*), madarakat, rovarokat, az érczeket ; a gyümölcsfákat és erdei fákat ; végre a klímát (*coeli salubritas*) és gyógyító növényeket (*materia medica*).

E részben teljesen a geografus álláspontján tárgyalja az egyes megyék földrajzát, s ennek a keretnek megfelelően az őstermelés, állattenyésztés és állatvilág főbb vonásait.

Az általános rész második fejezete, mely a »politikai« jelzöt viseli, a lakosságról és a közigazgatás néhány ágáról (*De Incolis et Magistratibus*) szól. A lakosságnál előbb történeti visszapillantást tesz, majd áttér a nyelvre, szokásokra és a tulajdonságok jellemzésére, a foglalkozások nemeire a nemeseknél, polgároknál és parasztoknál, a gyermekek nevelésére, házassági szokásokra, (többi között, vajjon fiatalon, vagy érettebb korban házasodnak-e), és a temetési szertartásokra.

Mindez néprajzi szempontból érdekes, sőt a mai értelemben vett államisme egyes követelményeit is megközelíti, habár ki nem meríti, mert az államisme az államok történeti kifejlődését vizsgálja. Ily kifejlődésről Bél képet nem nyújthat, már a nagyfokú szakadozottságnál fogva sem. Ezt vagy hasonlót nem tűzi is ki feladatául. Magyarország leírásában e szerint a statisztika segélyét igénybe nem veszi.

Nem teszi ezt a »familiae illustres« felsorolásánál, mely genealogiákban bővelkedik, annál kevésbé a közigazgatás egyes ágainak, helyesebben egyes alakjainak (alispán s választása, megyegyűlés, melynek közjogi szerepét természetesen mellőzi, stb.) a vázolója keretében.

A különös részben az egyes szakaszok (*sectio*) szólnak : a városokról (*De oppidis* vagy *de urbibus*). Ezek történetének (Pozsonynak, Budának például) rendkívüli terjedelmet szentel. Lakásaikról, szokásaikról, foglalkozásaikról, igazgatásukról, kereskedelmükről tesz megjegyzéseket, s a nemesek és polgárok életéről ; a várakról (*De Arcibus et Castellis*), melyeknek fekvését, birtokosaiknak sorát s hasonlókat említ fel ; a falvakról, melyeknél néhány földrajzi megjegyzésre szorítkozik.

Vége minden egyes megyéhez táblázatot (*Tabula itineraria*) csatolt a szomszéd megyékbe vezető utakról s hosszúságaikról.

Kétségtelen, hogy Bél, mint földrajzi író számtalan tárgyat érintett, melyek a statisztikának is a tárgyai, de mind a vizsgáldásban kitűzött feladat, mind a követett módszer tekintetében jelentősége főleg egy körülményben rejlik, mely igazi érdemül tudható be. Bél t. i. adatainak összegyűjtésében határozottan a közigazgatásra támaszkodott s ezzel bizonyosságát adta annak, hogy a közigazgatásnak e téren mily fontosságot tulajdonított.

Ő volt az első, aki a közigazgatásnak igaz jelentőségét a statisztikában felismerte. Sajnos, hogy nem működött megfelelő statisztikai szellemben, mert ezzel a lépésével az európai statisztikát, korának zsenge tudományát nagy mértékben fejleszthette volna. Hogy ezt nem tette, ez a statisztikának egykorú csekély fejlettségéből magyarázható meg. Mindamellett Bél Mátyás nem csupán a földrajz történetében foglal jelentékeny helyet, hanem a statisztika történetében is figyelmet érdemel.

A Schwartner előtti egyéb statisztikusok rendszerint német írókat ültetnek át a magyarba s iskolai használatra compilációkat készítenek. Egyesek statisztikát akarnak ugyan írni, de tényleg »más jön ki kezükből«, mint Pray György esete mutatja, ki felszólítást kapott statisztika írására, midőn azonban készen volt, észrevette tévedését.¹⁾ Hasonló statisztikus Seiz,²⁾ kinek művét Schwartner »mulattató időtöltésre« találja egyedül alkalmasnak, valamint Horváth, ki Magyarországról írt statisztikájában,³⁾ pl. a vérszerződést,⁴⁾ az ifjabb királyság intézményét⁵⁾ s hasonlókat tárgyal; aki mindenütt a multa fekteti a fősúlyt, adatokat azonban alig hoz fel. Munkája egyébként földrajz, történelem, történeti hagyományok és közjogi adatok, mint mindenféle elavult intézmények rendszertelen gyűjteménye, úgy hogy igazat adhatunk Schwartnernek, aki Horváthról kijelenté, hogy még a statisztika akkori fogalmával sem volt tisztában.

Még Korabinszky lexikona⁶⁾ érdemel említést, mely hasznos munka ugyan, statisztikai szempontból azonban egyedül a tárgyalás módszere méltó a figyelemre. Tárgyalásában a szótári módszert követi, mi kevésbé szerencsés. Különben adatait Bél kézírataiból szedi. Korabinszky művét magyarba ülteti és terjedelmében kibővíti Vályi András,⁷⁾ ki a feldolgozásban sem nyújt újat.

Schwartnerrel egyidejűleg lép fel Honoraty Novotny S. Caecilia piarista, aki művében⁸⁾ Magyarországot először történeti és fizikai szempontból szemléli,⁹⁾ majd »politikai-statisztikai szerkezetét« írja le a történeti fejlődés túlerős hangsúlyozásával, rendszer, leggyakrabban összefüggés nélkül. E »politikai-statisztikai szerkezet«-ben a nemzetiségek eredetéről és különféleségéről, a kormányalkatról s a törvényhozó és végrehajtó hatalomról

¹⁾ *Historia Regum Hungariae* (Budae 1788; 3 köt.) előszavában a következő „naiv vallomást“ teszi: *Historiam Hungariae, quam Statisticam vocant, parabam scribere, cum mihi vel invito, alia sub manu exiit.* — Idézve Schwartner id. m.-ből I., 6. old.

²⁾ Seiz Leo, *Magyar és Erdély Országának rövid Ismerete*, Pest 1791., ugyanebből készíté *Magyar és Erdély Országának Történetei*, Pest, 1793. Schwartner id. m. I., 46.

³⁾ Michaelis Horváth, *Sacrae Theologiae Doctoris, Statistice Regni Hungariae. Pars I. Posonii 1794; Pars II. Pos. 1795.*

⁴⁾ Pars I., Cap. II.

⁵⁾ Pars II., Cap. I.

⁶⁾ *Geogr. Historisches und Producten-Lexikon*. Pressburg 1786.

⁷⁾ Eredeti czíme: *Lexikonnya Magyaror.-ról 1796-ban megjelent Magyarország leírása* címmel Pesten.

⁸⁾ *Sciagraphia, seu compendiaria Hungariae veteris et recentioris. Notitia historico politica. P. I—II. Viennae 1798. Supplem. ibid. 1800.* Egyébként Novotny szül. Magyar-Bródban Morva o.-ban 1739., megh. Nikolsburg 1802. *L. Zeitschrift v. u. f. Ung.* 1803. III.

⁹⁾ »*Regni Hungariae Historico-Physico Conspectus.*«

tesz ki nem meritő megjegyzéseket. Statisztikát nem ír, munkája földrajz, történelem és közjog keveréke, melyet — mint a cím-ben¹⁾ is kifejezi — kiváló szerzőktől összeszedett. Csak a tárgy megjelölésében áll részben a statisztika álláspontján.

Schwartner ez elődei ezek szerint nem bírnak különös jelentőséggel a statisztika történetében.

Ami a német írók átültetőit illeti, közülök csak Németh László²⁾ és Szendrey Weres Dávid³⁾ érdemelnek említést, kikről éppen a német statisztikusokkal való szoros összefüggés révén a leghelyesebben az európai statisztika vizsgálásánál vehetünk tudomást. Nem egyebet, mint tudomást, mert ez írók a statisztikának hazánkban való terjesztésével érdemes munkát végeztek ugyan, de a tudomány továbbfejlesztésében igazi jelentőségek nincsenek.⁴⁾

Schwartner fellépéseig hazánkban, amint az eddig vázolt jelenségekből láthatjuk, igen szegény a statisztika története. Ez a mostohán művelt tudományág Schwartnerben találta meg első, hivatott továbbfejlesztőjét, aki az elődök mulasztásait akként pótolta ki, hogy nemcsak hazánk, hanem egész Európa neki köszönheti az első »specialis statisztikát«.

Hogy Schwartner munkásságát kellőképp méltányolhassuk, pillantást kell vetnünk a statisztika állására a XVIII. és XIX. század fordulóján, amely a statisztika fejlődési történetének igen bonyolódott korszaka.

II.

3. §. Schwartnernek jelentősége a statisztika történetében.

Schwartner korában különböző volt a felfogás azon tudományra nézve, melyből a mai statisztika fejlődött ki. E felfogások változatos képek sorozatát tüntetik ugyan fel, ha azonban

¹⁾ Ex probatis patriae, aliisque auctorum monumentis succinte privata opera exponitur.*

²⁾ Az Európai nevezetesebb Országoknak rövid Leírása. Első rész. Soprony. 1795. Bevezetés, Nagy-Britannia, Németalföld, Dánia, Svéd- és Oroszország.

³⁾ A Statisztika tárgyainak és Tanítása Módjának megismertetésére vezető Útmutatás. Tulajdon Kéz-Írásából és a legnagyobb Német Írókból összeszedvén. Béts 1797.

⁴⁾ Itt tehetünk rövid említést azon statisztikusokról, akik műveikben Magyarországot is figyelembe vették. A Schwartner előtti korból azonban — eltekintve atörténetiróktól, akik Magyarországgal a statisztika szempontjából is foglalkoztak, úgyszintén az idetartozó útleírásoktól, melyeknek kimerítő felfoglalása Schwartnernél (II. kiadás, I. kötet, Bevezetés: Quellen) megtalálható — csupán két ily munkát említünk.

Az egyik a XVII. évszázadban megjelent Elzeviri gyűjtemény »Republicae Elzevirianae« (J. de Laet a kiadó, akinek »nosse rempublicam« (Cicero) elvét Wagner: Statistik Bluntschli Braters H. St. W. B. X. 707. méltányolja), mely Mone (Historia Statisticae adumbrata § 42) szerint 32 államot foglal magában. Magyarországról írt könyve arról a Magyarországról szól, mely a XVI. sz.-ban még nagy szerepet játszott.

A másik Conringnak Magyarországról is tartott felolvasásait tartalmazó »Thesaurus sive examen rerumpubl. totius orbis.« Genevae 1675. T. IV., melyet tanítványa Oldenburger—Conring ellenzése daczára kiadott. L. Mone id. m. 45. §.

a szemlélő e változatos sort nem futólag tekinti meg, hanem a háttért is kutatja, úgy találja, hogy a külső félre akarta vezetni, mert a tartalom korántsem oly változatos. E felfogások ugyanis két irányra vezethetők vissza, amelyek egymástól lényegileg eltérnek. Ezt a két irányt a leíró és kutató statisztika elnevezése alatt szokás említeni.

A XVIII. évsz. utolsó tizedében, azaz Schwartner fellépésével egyidejűleg, ez a két irány úgyszólván két külön tudomány gyanánt érvényesült. A leíró irány, melyet különösen német professzorok mivelnek s ezért »német egyetemi statisztikának« neveznek, magának biztosítja a kizárólagos jogot, hogy a statisztika nevének köntösében jelentkezzen, míg a másik, a kutató, melyet általános értelmében a mai statisztikára szokás átvinni, a politikai számtan angol művelői és az ezeknek elszórt tanulmányait egyesítő Süssmilch munkáiban jut kifejezésre.

A leíró statisztika a politika részeként s következőleg az államtudományok segédtanaként lép fel s a földrajzból, történelemből és közjogból kölcsönzi az államnak jelenben való megismerésére szükséges adatokat. Leggyakrabban a jelenségeknek csupán ábrázolására szorítkozik ugyan, de önkéntelenül felmerül az okozati összefüggés kutatásának követelménye, melynek érvényesítése azonban ritkán sikerül. A kutató statisztika a mai társadalmi tudomány része, nem kölcsönöz mástól anyagot, ebben az okozati összefüggést nemcsak követeli, hanem ezt a követelményt tényleg keresztülviszi. Igaz, hogy épen azért, mert anyagot nem kölcsönöz, meglehetősen szűk korlátok között mozog, főleg a népesség terén, vajmi csekély gazdasági téren; következőleg az okozati összefüggés kutatása is jóval szűkebb s ezért kevésbé fáradságos volt, mint a leíró statisztika igen bő anyagában, melynek nagy része lehetetlen akadályokat gördített a kutatás elé. Ez öknél fogva a leíró statisztika részben magában foglalja a kutatót is, sőt — mint Mayr helyesen kiemeli — az államisme szerepében a kutató statisztikát, illetve ennek egyik különös részét, a politikai statisztikát még ma is felöleli. Ez a körülmény jelenleg is fontosságot kölcsönöz a régi, Schwartner korában kizárólag statisztikának elismert leíró iránynak. Azonban ez a fontosság kevésbé érdekli a statisztikust, aki kérlelhetetlenül felveti a kérdést, vajjon bir-e ez irány létjogosultsággal a modern statisztikában? Erre a kérdésre is megadható az igenlő válasz. Mert a leíró statisztika »öröksége a mai történeti statisztikában van letéve.«¹⁾

Ez a másik jelentőség még jóval nagyobb fontosságot kölcsönöz a leíró statisztikának. A vele való foglalkozás tehát mindenestre érdemes. Érdemes különösen hazánkban visszapillantani a statisztika multjára nemcsak a kutató, hanem kettős jelentőségénél fogva — a leíró irány fejlődésére is, melynek egyik kiváló és mindkét irányt öntudatlanul is egyesítő terméke magyar elme szüleménye és hazánkról szól. Hézagot pótlónak ismerték el Schwartner munkáját, maguk a szakkörök, úgy,

¹⁾ G. v. Mayr, Statistik u. Gesellschaftslehre: I Theoretische Statistik. 117. és 118. o.

hogy nemcsak több kiadást ért, ami egyébként bizonyítéka annak, hogy a munka egyenesen szükségletet elégített ki, hanem francziára is lefordították.¹⁾

Azon szoros összefüggésnél fogva, mely Schwartzner statisztikája és az egykorú európai statisztika között fennáll, amannak a teljes megértése egyedül ennek a keretén belül lehetséges. A statisztikának egykorú állása adja meg a kulcsot Schwartzner teljes méltatásához s az őt megillető hely, melyet abban elfoglal, ez úton jelölhető meg a leghelyesebben.

Ennélfogva e tanulmány főfeladata Schwartzner statisztikájának a bíráló méltatása, miután pedig ez a szoros kapocsnál fogva, melyet már kiemeltünk, egyedül az európai statisztika állására való különös tekintet, illetőleg ennek keretében történhetik, a főfeladat megoldására e második feladat teljesítése követelmény. Az európai egykorú statisztika természetesen magában foglalja hazánk szereplését is e tudományban. Ez volna a harmadik feladat, melylyel azonban már szemben állottunk. Ez az elkülönítés a nagyobb jelentőség hiánya folytán történt, melyet Schwartzner előtti statisztikusaink mutattak, továbbá azon erős eltérés következtében, amely közöttük és az európai statisztika művelői között szorosabb vonatkozást meg nem enged.

A feladat és tárgy előttünk áll. Kérdés, mily úton-módon oldjuk meg a feladatot.

Minden tudománynak specifikus jellegét a kutatás célja, a feladat adja meg, amely a vizsgálódás tárgyával a legszorosabb összefüggésben van, mert a feladat a vizsgálódás tárgyának ismerete nélkül ki sem tűzhető.

A feladat pedig határozott és sajátos módszer révén nyer megoldást.

A vizsgálódás tárgya, a kutatás feladata s az ennek megoldásához vezető út, a módszer — ez a három, — illetőleg ha a két első egynek vesszük, ez a két lényeges elem az, melynek révén e statisztikai történeti tanulmány már felállított feladata megoldható.

Ez alapon a statisztikának Schwartzner fellépésével egykorú állását — értve »egykorú« alatt Schlözer: Statisztikai Elméletének (1804)²⁾ megjelenését, mely a statisztika történetében határpontnak tekinthető, — a tudományos vizsgálódás tárgya, a kutatás feladata és az ennek megfelelő módszer szerint méltathatjuk. E három szempontból való méltatás leghelyesebben úgy vihető keresztül, hogy először Schwartzner statisztikája elszigetelten jön figyelembe s pedig azon okból, mert csak így lehetséges Schwartnerről egy idegen elemektől ment tiszta képet szerezni. Ugyanily eljárás mellett tárgyalható az egykorú európai statisztika állása s Schwartzner ebben elfoglalt helyének megállapítása.

¹⁾ Statistique du Royaume de Hongrie par M. Schwartzner, traduite de l'allemand sur la seconde édition de Bude 1809 par M. Wacken. Francfort S. m. 1813. Egyébként nem hű és nem jó fordítás.

²⁾ August Ludwig Schlözer, Staats-Gelarthheit (I. Theil: Allg. Staats-Recht u. Verf.) II. Theil: Theorie der Statistik. Göttingen 1804. Szóbeli előadásait erről — 30 éven tartott Schl. felolvasásokat — Schwartzner hallgatta és ismerte 1796–1798-ban művének megírásakor. Ez előadásokról scripta is forogtak közközen.

A statisztikai tudomány három lényeges eleme szerint méltatja a következő fejezet Schwartnert. Ez a fejezet tehát három szakaszból áll. Az első Schwartner statisztikai vizsgálódásának tárgyával foglalkozik; a második statisztikai kutatásának feladatáról szól, míg a harmadíknak tartalma a vizsgálódás módszerének a méltatása.

E három szakaszból álló fejezet megvilágítván Schwartner statisztikáját minden oldalról, az ezt követő fejezetnek a hivatása Schwartner helyének a megállapítása az egykorú statisztika keretében.

Ez a két fejezet tehát, mely e tanulmánynak a második részét alkotja, kiemeli Schwartner jelentőségét a multban, azaz a statisztika történetében.

Hogy azonban nemcsak a multban van szerepe, hanem a jelenben is jelentősége lehet, erre is rátér e tanulmány, melynek harmadik s befejező része Schwartner fontosságát egy jövő (magyar) történeti statisztika szempontjából vizsgálja.

I. fejezet. 4. §. Schwartner statisztikájának méltatása.

Schwartner működése a statisztika terén már említett »Magyarország statisztiká«-jára szorítkozik. Egyéb idevágó munkája nem ismeretes s így ennek alapján, mely egyébiránt elegendő alapot nyújt, alkossunk magunknak róla képet.

Tekintsük tehát e műben a felállított elvekre támaszkodva a vizsgálódás tárgyát.

5. §. Schwartner statisztikai vizsgálódásának tárgya.

Tárgy alatt azon jelenségek körét értjük, melyek a tárgyalás tartalmát képezik. A jelenségeknek, mely körét tárgyalta Schwartner statisztikája? Hogy erre a feleletet megnyerhessük, a legkivánatosabb Schwartnernek a statisztikáról adott meghatározását venni kiindulásul. Szerinte »a statisztika az a tudomány, mely a legújabb államnevezetességeket rendszeresen egybefoglalja, azaz mindazt, ami a jelen(idő)ben egy adott államra nézve érdekel bir, vagy jólétének emelkedésére avagy hanyatlására befolyást gyakorol.¹⁾

Ez a különben tág és homályos fogalommeghatározás közelebbi elemzést kíván. E szerint a statisztika tárgyát nevezetességek, még pedig államnevezetességek teszik. A fogalom még mindig homályos, ha tudjuk is, hogy oly nevezetességekről van szó, melyek az államra szorítkoznak. Az állam volna eszerint a kiinduló pont. De mily értelemben veszi az államot, illetve az állami nevezetességeket? Mert habár azon állami nevezetességeket jelöli is a statisztikai vizsgálódás körébe tartozók gyanánt, melyek egy államra érdekel birnak, ezzel még mindig nincs eloszlatva a homály. Hogy ez állami nevezetességek közül csak azok tartoznak ide, melyek az állam jólétének emelkedésére vagy hanyatlására befolyást gyakorolnak, még mindig csak azt

¹⁾ L. Schwartner id. m. I. 4. old

) L. Schwartner id. m. I. k. 4. old.

tudjuk, hogy oly nevezetességekkel van dolga a statisztikai tárgyalásnak, melyeknek tere az állam.

A térbeliség illetően körülvonalozott, de meg nem határozott fogalmát kiegészíti ugyan az a körülmény, hogy ez államnevezetességek a »legújabbak« és a »jelen időben bírnak érdekekkel«, de az időbeliség megjelölése nem nyújthat kielégítő támpontot az államnevezetességek teljes megértésére.

Schwartner is belátta, hogy ez a meghatározás nem teljes s ezért külön értelmezést fűz hozzá:

»Az államnevezetességek tömege, — úgymond — melyek a statisztika tág mezejét képezik, igen nagy és változatos; más, igen sok tudomány eredményei mennek át tulajdonába. A statisztika egy óceánhoz hasonló, mely számtalan nagy és kicsiny folyót, miután ezek az állatok és növények millióit táplálták és éltették, nyel magába. Egy ország földrajza p. o. ép oly jó szolgálatot tesz neki, mint a számtan; egy állam gazdaságának ismerete épúgy, mint a peres eljárás; az irodalom épúgy, mint a pénzláb és bányászat; az egyházkormány épúgy, mint a hadügy; a népességi táblázatok úgy, mint a közjog és így tovább.¹⁾ S így tovább! Azaz még mindig nem tudjuk, mi legyen tulajdonképen a statisztikai vizsgálódás tárgya. A fenti felsorolás megismertet ugyan a tárgy némely részével, de korántsem látszik kimeríteni. Sőt mi több, egyes, ez értelmezés folytán a statisztikába tartozónak jelzett »nevezetesség« még kétséget is támaszt, vajjon tényleg az államra szorítkozik-e avagy sem? Úgy, hogy az állam fogalma sem többé az, aminek első tekintetre látszott, mert máris tágul.

Ez alapon levonható a következtetés, hogy a statisztikai vizsgálódás tárgya a térbeliséget illetőleg igen ingadozó határok között mozog.

Vajjon az időbeliség fogalma, mely mint eddig is kitűnt, a jelen időre szorítkozott, szintén oly ingadozó avagy tényleg csak a jelenre szól? Ez utóbbi feltevést megezáfolni látszik a következő értelmezés:

»Különösen egy állam oknyomozó története a statisztikusra nézve nemcsak hasznos, hanem nélkülözhetetlen.«²⁾ Tehát a statisztika nem nélkülözheti az oknyomozó történelmet, mely körülmény új vonást tüntet fel az időbeliség látóhatárán, ami a statisztika tárgyát a jelen időn túl kiterjeszteni törekszik.

Igy tehát a vizsgálódás tárgyának remélt megismeréséhez a fogalom meghatározása és ennek kiegészítő értelmezése nem vezetett. Még közelebbi vizsgálódásra van szükség, ha Schwartner statisztikai vizsgálódásának tárgyáról, mely térben és időben jelentkezett, tiszta képet akarunk nyerni. E célból be kell nyulnunk abba az anyagba, melyet »Magyarország statisztikájá«-ban tárgyalt. Vizsgálunk kell, mily államnevezetességeket tárgyalt. Vajjon tényleg az államon túl terjednek-e ezen nevezetességek, mint azt az előzmények sejtetni engedik és ha igen, mennyiben? Egy másik kérdés merül fel az időbeliség szempontjából. Vajjon

¹⁾ Schwartner id. m. 7. old.

²⁾ Schwartner id. m. 8. old. (I. kötet.)

ez államnevezetességeket kizárólag a jelenben, avagy a múltban is vizsgálódása tárgyává tette-e? A felelet e két kérdésre egy-uttal meghatározása — amennyiben ily meghatározás lehetséges — Schwartzner statisztikai vizsgálódása tárgyának.

Schwartzner »Magyarország statisztikájában« külön-külön a következő mozzanatokot tárgyalta: Magyarország földjét, népességét, gazdaságát és iparát, valamint kereskedelmét egy könyvben; politikai alkotmányát egy másikban, végre kormányzatát és közigazgatását egy harmadikban. A tárgyalta ez áttekinthető felsorolása arról tanuskodik, hogy az államnevezetességek nem maradnak az állami, a politikai jelenségek keretében, hanem ezen túl is kiterjednek. Hogy ez tényleg úgy van, azt ezen tárgyak külön-külön szemlélése is igazolja.

Magyarország földjét illetőleg először ennek földrajzi fekvését írja le a földgolyón, majd természetes és mesterséges határait s területét, mely utóbbit számos (8) egymástól többé-kevésbé eltérő adat alapján állapítja meg. Minde földrajzi mozzanatokban más államokra is kitér.¹⁾ Ezután a talajról, alakulásáról, hegységeiről és síkságairól, folyóiról, tavairól és mocsarairól, végre fizikai és »orvosi« éghajlatáról szól.

Röviden szólva Magyarország területét, föld- és vizrajzi fekvését és egészségügyi égalját nyújtja. E »nevezetességek« ismerete már annyiban fontos, mert a következő nevezetességekre, a népességre úgy, mint az ország gazdaságára jelentékeny befolyást gyakorló tényezők.

Magyarország népességének tárgyalásánál a következő mozzanatokra terjeszkedik ki:

A népszámlálások alapján, melyeket II. József alatt 1785., 1786. és 1787-ben a nemesség befoglalásával, később Ferencz alatt 1802—5. években mellőzésekkel végeztek, Magyarország (Erdély nélkül) jelenlevő népességét igyekeznek megállapítani.

Figyelmét a terület és népesség között fennálló arányra is kiterjeszté, azaz a népsűrűséget vagy viszonylagos népességet is megállapítani törekszik, melyet négyszögmértföldre számít. Ez ugyan a terület²⁾ bizonytalansága következtében — a szintén nem pontos népszámhoz³⁾ viszonyítva — igen kétséges eredményhez⁴⁾ vezetett, mindazonáltal alapul szolgálhatott arra, hogy ezt a különben igen fontos statisztikai mozzanatot kiaknázza. Természetesen ez nem történhetett meg másképen, mint hogy az állam erejét — mely nem annyira területének nagyságától és lakóinak abszolút számától függ, hanem a terület és népesség helyes arányától — más államokéval összehasonlitsa és ez alapon hazájára nézve a következtetést levonja. Így hasonlítja össze Magyarország népességét Svéd- és Oroszországgal, az Észak-Amerikai Államokkal, amely országokról adatokat nyerhetett. Ez összehasonlítás kedvezően ütött ki. »A hazafias magyarnak

¹⁾ Mialatt azoknak Magyarországhoz való viszonyát viszonyos számokban fejezi ki.

²⁾ Schwartzner Lipszky számítását fogadta el, ki 4790 négyszögmértföldre teszi a területet.

³⁾ 8 millió + 729.000 (a határőrvidék [II. kiadás után]).

⁴⁾ 1832 ember négyszögmértföldenként.

szíve — mondja — kell, hogy megdobbanjon hasonló összehasonlítások láttára.« De az összehasonlítást más, kedvezőbb viszonyoknak örvendő államokra is kiterjeszti, így Angolországra, Ausztriára, Csehországra, Hanoverre stb.

A tényleges és viszonylagos népesség alapján ¹⁾ levonja azon általános következtetést, hogy Magyarország népessége szaporodik. Ezen szaporodást még kedvezőbbnek reméli a közegészségügy ártalmas viszonyainak a változásával, úgy hogy 50 évi béke mellett a lakosság megkétszereződését jósolja meg.

A jelenlevő és viszonylagos népességen kívül még sok más, a népességi statisztika mai keretébe tartozó mozzanat sem kerüli el figyelmét, habár pontos adatok hiánya — melyről folyton panaszkodik — még nagyobb akadályokat gördít útjába, mint az előbbi jelenségeknél.

Igy a nemzetiségeknek számbavétele — melyeket a nyelv alapján vizsgál — a túlságosan hiányos adatok miatt lehetetlen volt ugyan, mindazonáltal ezeknek mezővárosok és községek szerinti megoszlását körülvonalozhatta. Hogy mennyire kétséges eredményekhez vezet e körülvonalozás, maga kifejezi. A négy főnemzetiség mellett (magyar, szláv, német és oláh) a kisebbeket is figyelembe veszi, míg a cigányokról és zsidókról, kiket szintén ide soroz, külön részletesen szól.³⁾

Minde nemzetiségeket pedig letelepedésök, egymásra következésök, s összeolvadásuk szempontjából történeti fejlődésükben világítja meg; az adatok hiányában kombinációkkal kénytelen megelégedni, melyeknek elégtelenségét hangoztatja.

Szerencsésebb helyzetben van a vallásfelekezetek tárgyalásánál, melyeknek »számáról beszélhet«, s ez alapon egymáshoz való viszonyukról.⁴⁾ Itt még a hitfelekezetek megoszlását is vizsgálja részben a nemzetiségek, részben a terület szerint.

A népesség eloszlása a városi és vidéki lakosság szempontjából is vizsgálódása tárgyául szolgál. Az arányt 1:19-ben véli megtalálhatni, miután az ország lakosságát az 50 szabad királyi városra és Fiuméra eső, körülbelül 425.000-nyi lakossággal állítja szembe. A viszonyt igen feltűnőnek állítja. A legnyilvánvalóbb bizonyíték — úgymond — hogy hazánk városi

¹⁾ Több kisebb területről vett példán kívül különösen az 1785., 1786. s 1787-iki (7,116.789 a nemességgel) és az 1805. (7,555.920 a nemességen kívül) népszámlálásokra támaszkodik.

²⁾ 3668 magyar-tól lakott községek, mely magyarra nézve kedvezőtlen
 5789 szláv } megoszlást azonban nem tekint irányadónak s a
 921 német } történeti fejlődés alapján igyekszik beigazolni, hogy
 1624 oláh } a sokkal több szláv község lakosságának száma meg
 nem haladja a magyar községekét. A városokban a magyar és szláv elem
 számát egyenlőnek véli. Az oláhok számát 1,000.000-ra teszi, de kétségesnek tartja.

³⁾ A zsidók számát 1805. évi számlálás 127.816-ra (1785. számlálás 75.059-re) teszi, úgy hogy a 20 évi szaporodás $\frac{2}{3}$, miből következtetést von le a jövőre nézve. A cigányok számát 40.000-re teszi az 1785-iki számlálás alapján. Megjegyzendő, hogy ezeknek családi viszonyairól pontosabb adatokat nyújt.

⁴⁾ A lutheránusok viszonya a reformátusokhoz, mint 1:1 $\frac{6}{10}$;
 katolikusokhoz, » 1:7 $\frac{7}{10}$;
 görögökhöz, » 1:1 $\frac{8}{10}$;
 zsidókhoz, » 1:1 $\frac{2}{10}$, id. m. 159. o.

iparra nézve szegény ország, mely ugyan nyers termékek megszerzésével sokat foglalkozik, nem azonban azoknak feldolgozásával és nemesítésével. Ebben roppant hátramaradt. Ezt más országokkal való összehasonlítás útján mutatja ki.

Még lakásviszonyokról is tesz említést. Igaz, hogy ezt ismét adatok hiányában csak az oláhoknál és szlávoknál teszi, ami szintén ki nem elégítő.

A népesség életviszonyainak egyik igen fontos része a hivatás és foglalkozás szerinti megoszlás, »amely nélkül — mondja Schwartner — összefüggő pragmatikus statisztika egyáltalán nem is képzelhető.«¹⁾)

Sajnos, hogy e fontos életviszonyra nézve csak töredékeket nyújthatott. E részben első helyen a papságot vizsgálja, még pedig a római katolikus, görög katolikus, ágostai evangélikus, evangélikus református, görög nem egyesült sorrendjében, melyeket külön-külön elemez.²⁾) A hivatalnokok csoportjához sorozza az oktatásügygyel foglalkozókat, köztisztviselőket, ügyvédeket, végre a servos nobilium.³⁾)

Schwartner megkülönböztette a jövedelemből élőket is, de adatokat »felhozni nem képes«; továbbá a koldusokat s alamizsnából élőket.

Az őstermelés szempontjából említésre méltó a parasztok (ansässige Bauern, Rustici) és a munkások, zsellérek, bányászattal foglalkozók, fuvarosok (Beysitzer, Inquilini, Subinquilini) figyelembe vétele. Ide sorozzuk — habár teljesen külön vette Schwartner — a nemesség számának a megjelölését (1785-iki népszámlálás szerint világi nemesség: férfi 162.947; Schwartner ugyanannyi nőt vesz⁴⁾) és a népességhez való számviszonyát (1:21^{1/2}), mert ez évszázad küszöbén hazánkban a kizárólagos birtokos-osztályt képezé.

Itt ismertette az ipar művelőit és a kereskedelemmel foglalkozókat. Csakhogy ez nagyrészen leírás, mely nagy tömegről, csekély számról stb. beszél, ami másképp nem is volt lehetséges. Mindazonáltal néhány töredékes adatra⁵⁾) támaszkodva az iparosoknak vidékre való terjedését konstatálja.

A kereskedőkről annyit említhet csupán, hogy rendesen a kisebb nemzetiségek soraiból kerülnek ki. Semmi egyéb adatot nem nyújthat.

A hivatás és foglalkozás szerinti megoszlást kiegészíti végre a Schwartner által ide sorozott katonaság. Ennek keretében

¹⁾ Schwartner id. m. I. 169. oldalt.

²⁾ Teljes számukat 15.000-re teszi, melynek viszonya az összes népességhez (8 millió + 777.406) annyi, mint 1:563.

Iskolai hivatalnokok és tanítók száma	8.000
Köztisztviselők (Civil-Beamte)	28.463
„ „ köző számítja az ügyvédeket	2.000
Servi nobilium (1805. évi népszámlálás)	110.085
	<hr/> 148.548.

⁴⁾ Ebben Süssmilchre támaszkodik a nemek arányát illetőleg.

⁵⁾ Az 1777. száml. czéhbeli mester, legény, tanonc (falvak nélkül) 30.921.

» 1785. » » » » » (falvakkal) 83.811.

» 1805. » » » » » » 88.422.

Egy iparosra átlag 90 lakó esik. Az iparosok fele földművelésből is él.

azután rövid említést tesz az 1805. népszámlálás által felvett korviszonyról is.

Ezzel véget ér azon életviszonyoknak többé-kevésbé statisztikai ismertetése, mely a hivatás és foglalkozás szerinti megoszlást vizsgálja. Hogy több, még ezeken kívül »fontos csoportokat és alcsoportokat mellőzni kénytelen«, annak okát következőleg magyarázza: »még egyéb csoportokat és alcsoportokat figyelmen kívül hagyok, mert ezeknek számokban való pontos kifejezése (!) nem igen lehetséges.«¹⁾

A népességi statisztika e részének a beleszövése érdekes világot vet az »államnevezetességek«-re, főleg az állam kritériumra. E rész ugyanis már nem az állami — mai értelemben — hanem a társadalmi szervezetet írja le, a mint azt »az egyének különböző körei és osztályai — persze itt csak vázlatosan — megalkotják«. Az államnevezetességek tényleg nem államiak kizárólag, hanem a társadalmi tünetményekre is kiterjednek.

E kitérés után visszapillantva a népességről eddig elmondottakra, ama körülmény költi fel figyelmünket, hogy Schwartner az álló népességnek majdnem mindegyik mozzanatát vizsgálódása tárgyává tette. Így a népszámot, a tényleges és viszonylagos népességet, részben a népesség eloszlását, nemzetiséget, vallásfelekezetet, a hivatást és foglalkozást vizsgálta, míg pontos adatok hiányában csak általánosságban szólhatott a népesség eloszlásáról, csak érinthette a korviszonyt, a családi állapotot, míg Süssmilch hatása alatt a nemek arányát egyenlőnek vette. Mind e vizsgálódásai, igaz, magukon viselik a kor bélyegét, mely igen sovány adatokat nyújtott a statisztikusnak. Annál nehezebb feladat jutott Schwartner osztályrészeül, mert elenyészően csekély adat daczára képet kellett rajzolnia az álló népességről, melynek adatait a legnagyobb lelkiismeretességgel összegyűjteni, azt előadni, s a mennyire lehetséges volt, azokból a következtetést levonni igyekezett.

Nemcsak az álló népesség mozzanatait vizsgálta Schwartner statisztikájában, hanem azon ingadozó alapon, melyen a mozgó népesség tekintetében állhatott, figyelmét részben a házasságra, illetve esketésre, születésre, illetve keresztelésre, s a halálra, illetve temetésre, tehát a népmozgalomnak három lényeges tényezőjére is kiterjeszté. A népmozgalom statisztikájának Schwartner által végzett kísérlete igen fontos elemet hozott be Schwartner statisztikájába, mely elemnek beleszövése egyik legérdekesebb problémája jelenleg is a statisztika történetének. Miután ezt csak az akkori statisztika állásával kapcsolatban világíthatjuk meg, e mozzanatra később térünk reá.

A népmozgalmi statisztikát tekintve Schwartner általános anyakönyvi feljegyzésekkel nem rendelkezett s ez okból az egész országra nézve levonható következtetéseket mellőzni kénytelen. E körülmény azonban nem akadályozta meg abban, hogy egyes országrészekre a meglevő adatok alapján a születés, házasság és halálozás viszonyát ne kutassa.²⁾

¹⁾ Schwartner id. m. I. 213. o.

²⁾ Az összes fennálló házasságok száma (Erdély, határőrv. és katonaság nélkül) 1,414,376 az 1785. népszáml. szerint; az akkori népszám 7,008,576. A 30

Mindamellett csak kombinációkat nyújt, melyeknek hiányait maga is átlátta. Ezért mondja, hogy több megyére és városra alkalmazott számítása inkább az előadás élénkítésére, mintsem a tanításra szolgál. A városok közül figyelemre méltó Pestre vonatkozó számítása,¹⁾ melyet ennek alapján Magyarország »nagyra növekvő London«-ának nevez.

Ez a népmozgalmi statisztika tehát csupán csak töredékeket nyújt. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezt is az államnevezetességekhez sorozza.

Schwartner statisztikájának a tárgyául a népességen kívül más nevezetességek is szolgálnak. E nevezetességek közül a népesség után a gazdasági viszonyokat vizsgálta, melyeket a »termékek« elnevezése alá foglalt. A »termékeket« természetes és mesterséges termékekre osztja. Az előbbiekben Magyarország gazdasági viszonyait, az utóbbiakban iparát vizsgálja.

A gazdasági viszonyok vizsgálásánál az ezeket alkotó természetes termékeket az állat-, ásvány- és növényvilág szerint osztályozza.

Az állattenyésztésen belül a következőket tárgyalja:

A lótenyésztést, a szarvasmarha-, juh-, sertés-, baromfitenyésztést, a selyemhernyótenyésztést; méhészetet, halászatot és vadászatot. Különös figyelmet fordít az első hat tenyésztésre, melyeknek fontosságát kiemelve minden rendelkezésre álló adatot felhoz s ezeknek alapján a lehető virágzást jellemzi.

A gazdaság második csoportjaként tárgyalja »az ásványvilágból való természetes termékek« elnevezése alatt a bányászatot, melyet helyesebben tárgyalhatnánk ugyan az őstermelés és ipar közt, mert ezek közt átmenetet képez, azonban a Schwartner sorrendjét tartjuk meg. Annál is inkább, minthogy ez a szorosabb értelemben vett bányászatra szorítkozik, mely a föld mélyében rejlő ásványkincseket nyersen, úgy, ahogy a természet azokat megalkotá, felkutatja. A bányatermelésnél kiterjeszkedik az aranyra, ezüstre, vásra, rézre, ólomra és sóra különösen és a kevésbé fontos ásványokra mellékesen. Ahol lehet, a termelés mennyiségét is megállapítja. Az ásványvizeket is itt említi.

A gazdasági statisztika harmadik csoportjaként »a növényvilágból való természetes termékek« elnevezése alatt vizsgálja a mezőgazdaságot és az erdészetet.

multiplicator segélyével (Petty, Süssmilch) kiszámított évi születések száma $7,008,576 : 30 = 233.619$. Azaz 6 házasságra 1 születés esik. »Ez — mondja — azt bizonyítja, hogy a 30 multiplicator nem alkalmazható Magyarországra, ha a házasságok fenti száma helyes, vagy pedig be kellene vallanunk, hogy a házasságok nálunk nem termékenyek.

Még Erdélyre nézve tesz valószínűségi számításokat, de csekély értéket maga belátja, habár itt az 1802. népszámlálásra támaszkodhatott.

1) Az 1798—1807. években születések száma	14.123	} Pest lakossága 28.096 nem értve bele férfi és nő zsidók számát (752 + 752) 1.504.
» » » halálozás	14.495	
» » » esketés (párok sz.)	3.813	

Házasság és születés aránya 10 : 37.

A szülöttek és keresztények aránya 1 : 20.

A halálozás aránya 1 : $19\frac{1}{3}$ [1000 után 52].

A mezőgazdaságnál ismét a termelésre szorítkozik. Egyebekben kitér a gabonára (buza, rozs, árpa, zab) és hüvelyes veteményekre; a kapásnövényekre (kukoricza, árpa, burgonya) és kertészetre, a takarmánytermelésre (lucerna, mohar, lóhere, széna, szalma); a bortermelésre,¹ gyümölcstenyésztésre és az erdészetről a fogyasztás mennyiségére és szakiskolák szükségének a hangoztatására. A kereskedelmi növények csoportjából kiemeli a lent és dohányt, melyre külön gondot fordít. Mind ezeknél többé-kevésbé megközelítő adatokat nyújt; ez alapon megjelöli a gazdasági viszonyok gyenge oldalait, melyeknek »orvoslására van szükség«.

A gazdasági statisztikának majdnem mindegyik fontos mozzanatát vizsgálja, illetve ismerteti és következtetéseket von le, ahol adatainak elégséges volta megengedi.

Ez után az ipar és kereskedelem felé irányítja tekintetét.

Az iparnál kézi-, gép- és gyáripart különböztet meg. A kéziparnál néhány megjegyzéssel kell megelégednie a czéhekre és Pest s Debreczen városainak iparosaira nézve, kiknek számát mesterségük szerint adja. A gépipar egyrészt a növényvilág anyagát (vászon, papír, cukor, szesz, olaj és dohány), másrészt az állatvilágét (szövő, darócz, gyapjú, selyem, bőrpar) dolgozza fel.

Végre a gyáripar az ásványtermékek feldolgozását eszközli (réz-, aczél-, kő-, anyag-, üvegipar).

A kereskedelmi viszonyoknál tárgyalja a magyar pénzlábat: arany-, ezüst- és papírpénzt, továbbá a mérték és súlyrendszert egész terjedelmében. A régibb kereskedelmi politikára vonatkozó megjegyzései után a belkereskedelemre tér át, melynek egyedül előmozdító tényezőiről: hidak, csatornák és vásárokról szól, adatokat azonban felhozni nem tud. Hasonlíthatatlanul többet nyújthatott a külkereskedelemre vonatkozólag. Utoljára a kereskedelem jövőjét a földrajzi fekvés és a politika szempontjából vizsgálja, röviden kiterjeszkedve a vámtarifára is.

Ezzel a gazdasági statisztika véget ér. Az e részben tárgyalt »nevezetességek« arról győznek meg, hogy Schwartner figyelmét a mai gazd. statisztikának úgyszólván minden mozzanata felkölté. Útjába gördül ugyan a sok akadály, melyet az adatok teljes vagy túlnyomó hiánya, avagy megszerzésüknek lehetetlensége előidéz, de ahol ez a hiány némileg pótolva van, azt jobb viszonyok kívánalmát tartalmazó következtetések levonására használja fel.

Schwartner Magyarország statisztikájában eddig a népességgel és gazdasággal foglalkozott. Harmadik tárgyat vette az állam alkotmányát, közjogát, utolsóul a kormányzatot és közigazgatást.

A közjogi részben az alaptörvényekről, trónutódlásról, és a koronázásról, továbbá a rendekről, országgyűlésről, nemességről, polgárságról és jobbágyságról ad bő, igen terjedelmes, kimerítő

¹) A bortermelésre különös gondot fordít s egyes országrészek szerint vizsgálja; a lehetséges termelést a valószínű fogyasztásból számítja ki. Ez különben korának volt szokása. Így Crome: Ueber die Culturverhältnisse der Cur. Staaten 1792. is megteszi és mások. Az adatok hiánya okozza azt s a szükség, hogy ily fontos jelenségeket legalább sejtessenek.

ismertetést. Ezzel az alkotmányjogot a statisztika tárgyai közé felvette s ugyanazon rangot tulajdonította neki, mint az előbbieknél.

Ugyaníly szerepe van a közigazgatásnak, melynek keretében az udvari kancellária, a helytartóság, a megye és sz. kir. városokon kívül szól: az igazságszolgáltatásról, melynél főleg a törvényekre és birói szervezetre terjed ki, néhány töredék adattal az elintézetlen perek számáról és egy táblázatban a kir. Tábla és Hétszemélyes T. ítéleteiről; a hadügyről, melynek szervezetére szoritkozik, miután egyébről a hivatás szerinti megoszlásnál szólt; a pénzügyről, melynél az általános és különös (α) államjóság, (β) regálék, (γ) adózás) bevételeket tárgyalja. A közigazgatási részbe szövi a mai politikai statisztikának nem egy fontos jelenségét. Itt tárgyalja a kulturális viszonyokat, különösen az oktatásügyet, iskolákat történeti fejlődésökben és felekezetek szerint, az irodalmat s végtére az egyházkormányt.

Ezzel ki van merítve Schwartner statisztikai vizsgálódásának tárgya, mely a népességen és gazdaságon kívül az alkotmányjogot és közigazgatást — ez utóbbinak keretében a politikai statisztika némely mozzanatát és a kulturális viszonyokat — öleli fel.

Ezek alapján ismeretes az »államnevezetességek« mibenléte, mely arra enged következtetni, hogy azok a nevezetességek tulajdonképen nem »államiak«, nem szorulnak az »állam« határai közé, hanem a társadalmi viszonyokra is kiterjednek,

Most a másik kérdésre — mert az első a térbeliséget illetve — az időbeliség szempontjából is válaszolhatunk. Mint a fentebbiekből is kitűnt, Schwartner a vizsgálódás tárgyaiul a »legújabb államnevezetességeket« fogadja el, t. i. »mindazt, ami a jelen időben az államra érdekléssel bír«. Csakhogy a jelenben kétségtelenül érdekléssel bírhat sok, nem épen »legújabb nevezetesség«, amint azt a statisztikai vizsgálódásnak lépten-nyomon tapasztalnia kellett. Úgy, hogy Schwartner kiterjeszkedett mindazon jelenségekre a múltban is, amelyek a jelen viszonyok megvilágításához okvetlenül szükségesek voltak. Habár ez a multa való kiterjeszkedés sok helyütt igen bő s nem pusztán a »jelen államnevezetességek« megvilágítására szükséges történeti jelenségekre szoritkozik, mindazonáltal magyarázatul szolgál az a körülmény, hogy a vizsgálódás oly számos állami és társadalmi viszonyra tér ki.

Ezzel tehát kiegészítettük Schwartner statisztikai vizsgálódásának a tárgyát, amelyet azért bocsátottunk előre, hogy a legfontosabb tényező, a kutatás feladata annál világosabban álljon előttünk. Ezzel egyuttal meg van mondva azon szoros összefüggés, mely a tudományos vizsgálódás tárgya és feladata közt fennáll.

6. §. Schwartner statisztikai kutatásának a feladata.

A feladat kérdésére leghelyesebb Schwartner saját szavaival válaszolni: »Mein Versuch einer statistischen Darstellung des Königreichs Ungern«, azaz Magyarország statisztikai előadását, visszatükrözését kívánja nyújtani. A feladat, melynek megoldá-

sára vállalkozik, ennél fogva az »államnevezetességek«-nek a megismertetése.

Képet akar nyújtani Magyarország nevezetességeiről, melyek — mint az kitűnt — tulajdonképen nem állami, politikai nevezetességek mai értelemben, hanem államiak és társadalmiak. Következésképpen feladatul tűzi ki, hogy hazánk állami és társadalmi nevezetességeinek képét adja, oly képét azonban, mely a jelen viszonyok teljes megismertetésére szolgáljon. E célból a kép háttérét is meg kell mutatnia, a »nevezetességek« okait, amelyeket történeti visszapillantásokkal tár fel. Így tehát az okozati összefüggés megállapítására törekszik, hogy az »államnevezetességek« hű és tiszta képét visszatükröztethesse.

Ezzel az a célja, hogy szükségét elégítsen ki. Mert »a törvényhozó, a követ, a consistorialis tanácsos kereskedő, ujságolvasó stb. mindegyiknek szükségök van többé-kevésbé a statisztikára.«¹⁾ De főleg a politikus merithet ebből, mert »ismervén az országnak és termékeinek állását, nagyságát, jóságát s összehasonlítva azt az emberek tömegével és különböző osztályai-val, melyek amaszt lakják, abból a legnagyobbbszerű következtetéseket vonhatja le.«²⁾ »Különösen a magyarnak van rá szüksége, hogy forró honszeretetében ne legyen vak, ha okosan akar fellépni és bölcsen működni a korona méltósága és a haza javáért.«³⁾

»Vajjon van-e valami, ami a király és nemzet békés egyetértéséhez és jó viszonyának fentartásához erősebben hozzájárulna, mint a csallhatatlan államisme (statisztika).«⁴⁾

Ezzel tisztán áll előttünk a feladat, melynek a megoldását Magyarország statisztikájában maga elé tűzte s az abból hármló haszon. E feladatot mily uton-módon oldotta meg, erről a Schwartner által követett módszer világosít fel.

7. §. Schwartner statisztikai vizsgálódásának módszere.

A statisztikai vizsgálódás módszere tulajdonképen hármas módszernek tekinthető. Ha meg akarunk ismerkedni a Schwartner statisztikájában érvényesített módszerrel a maga egészében, úgy kell eljárunk, hogy előbb az adatok megszerzésére irányuló kutatásnak, majd az így nyert anyag feldolgozásának a módszerét, végre a feldolgozott anyag visszatükrözésének, előadásának a módját vesszük tekintetbe.

Schwartner az adatszerzés módszerét illetőleg, azon nehézségek dacára, melyekkel e téren megküzdeni kénytelen volt, igen nagy változatosságot mutat, mialatt mind a saját, mind a mások tapasztalásából meritett. Saját adatgyűjtése megfigyelései, utazásai révén és valószínűleg a közigazgatás működésének igénybevétele mellett is történt. Határozott, biztos adatokra nem támaszkodhatunk ugyan azon állítás igazolására, hogy Schwart-

¹⁾ Schwartner id. m. I. 48.

²⁾ Schwartner id. m. I. 80.

³⁾ I. 48. old.

⁴⁾ I. 49. old.

ner az adatgyűjtésnél a közigazgatás valamely tényezőjét igénybe vette, azonban számos idézettel ki lehetne ezt mutatni munkájából; annyi pedig kétségtelennek látszik, hogy a közigazgatási hatóságokat az egyes archivumok felkutatására igénybe vehette, eltekintve attól, hogy neki mint egyetemi tanárnak s általános tekintélynek örvendő tudósnek, oly dolgokba is bepillantást engedtek, melyeket más előtt talán titkoltak volna. Csak így magyarázható meg különben, hogy statisztikájában tárgyalt mozzanatokra nézve annyi adatot is nyújthatott, amelyek jelenleg csekély jelentőségűeknek látszanak, de a kor viszonyaihoz és a hivatalos statisztika teljes hiányához viszonyítva mégis fontosak.

Az adatgyűjtésnek ennél fontosabb kincsesházát is felhasználta, az u. n. »forrásokot.« E források:

1. Az állami okiratok, melyeket a statisztika leggazdagabb és »legtisztább«, legvalódibb forrásainak tekint s a melyek az alaptörvényeket, rendeleteket, alapítóleveleket, békekötéseket, szerződéseket stb. foglalják magukban. Kétségtelen, hogy ez első sorban a közjogi és közigazgatási részt illette.

2. Egyéb országos iratok, melyek hitelességre nézve legközelebb állanak az előbbiekhöz, mert köztekintély közli azokat, így az országgyűlés, a püspöki, megyei gyűlések jegyzőkönyveit.

3. Hazai írások, melyeket hazai történet-, földrajzirók művei s egyes irodalmi termékek képeznek.

4. Külföldi irodalom és útleírások, melyeknek minden hazánkat illető termékét ismeri és felhasználja.

Az egész európai irodalom ismeretes előtte, minden Magyarországot a legcsekélyebb oldalról érintett művet »kellő kritika gyakorlása mellett« — mint maga mondja — felhasználja és idézi. Ezen forrás kiaknázása nyomatékos bizonyítékaul szolgál Schwartnernek, mint európai rangú tudósnek a jellemzéséhez. Utolsó forrásul a hirlapirodalmat említi, melyet nagymértékben aknáz ki, különösen a magyar viszonyokat érintő lapokat.

Ennyit, ami az adatgyűjtést illeti. A így nyert anyag feldolgozásra vár.

Mily módszert követett Schwartner e feldolgozásban, azaz ami ezzel azonos, mily módon osztályozta és mely úton csoportosítá ez anyagot? Mert a feldolgozás módszere e két processust foglalja össze, mely egyrészt az ismert tárgyakat osztályokba foglalja, amennyiben ezt a tárgyak természete megengedi és másrészt az osztályokat csoportosítja. Természetes, hogy az osztályokba foglalás, illetve ennek a megítélése úgy értendő, hogy azon tárgyak, melyek egymástól lényegesen különböző jellemvonásokat mutatnak ugyan, közös szempontból mégis egy osztályba foglalhatók.

Az ismert tárgyakat Schwartner három osztályba sorozta, még pedig:

Az első osztályt képezik azon »nevezetességek, melyek az állam erőit alkotják¹⁾. Mindez az »alaphatalom« fogalmához tartozik. Ezek a föld, nép és a termékek. Mint már kitűnt, »föld« alatt a területet, a föld- és vízrajzi fekvést értette. »Nép« alatt

¹⁾ Schwartner id. m. I. 70.

mind az álló, mind a mozgó népességet, amelynek a megvilágításához az előbbi mozzanat nagymértékben hozzájárul, így p. o. a közegészségügyet illetőleg igen hasznos felvilágosításokat nyújtott az »orvosi égalj«-nak előzetes tárgyalása. Ez osztályhoz sorozza végre a »termékek« elnevezése alatt a gazdaságnak majdnem mindegyik fontosabb mozzanatát: a mezőgazdaságot, erdőszeteket, állattenyésztést, bányászatot, tehát az őstermelés ágait, továbbá az ipart és kereskedelmet, melyet elkülönítve tárgyal. Ezt az osztályt nevezi Schwartner a statisztika legfontosabb részének,¹⁾ mely különösen a »politikusra nézve az«, aki az ennek alapján levont következtetésekből nagy előnyöket merithet. Ezen következtetések levonása«, melyet Schwartner vizsgálódásai folyamán a szűkkeblű adatok daczára is megkísérel, egyike azon kiváló oldalaknak, melyek Schwartner statisztikájában első sorban kiemelendők. Ennek teljes jelentősége azonban az európai statisztika keretében tűnik majd ki.

Most tekintsük meg a második osztályt, ahová »azon nevezetességek tartoznak, melyek az állam erői egyesítésének módját illetik«. Mindezeket az alkotmány fogalma alá sorozta. E közjogi részzsel az alkotmányjog elemeit viszi be a statisztikába, melyet már előzőleg láttunk. Megjegyzendő, hogy ez osztályban a pragmaticus történelemre fektet súlyt, amit a közjog egyes részeinek a megvilágítása végett tartott szükségesnek.

A harmadik osztályba foglalja végre mindazon »nevezetességeket, melyek az állam erőinek, az állam végcélját érvényesítő alkalmazásának a módját illetik.«²⁾ Ez a közigazgatással foglalkozó rész. Ebben mindazon intézményekről esik szó, melyek a polgárok biztosítására s a kultúra előmozdítására szolgálnak.

Ezzel ismeretes a feldolgozás módszereinek egyik alkotó eleme, a Schwartner által alkalmazott felosztás.

E módszer második alkotó eleme a statisztikai adatok összehasonlító csoportosítása a köztük fennálló okozati összefüggés felderítése végett. Ennek az összehasonlításnak első feltétele a nélkülözhetetlen adatok ismerete és pontossága. Ez a XVIII. évszázad végén, s a XIX. évszázad elején igen sok kívánni valót hagy mind az adatok megszerzését, mind pontosságát illetőleg. Schwartnernek tehát, midőn egyrészt a maga kutatásaira és a forrásokra volt utalva, másrészt minthogy e források csak körültekintő kritikával voltak használhatók, eltekintve a megszerzés nehézségeitől, nagy akadályokkal kellett küzdenie, még ha feltevésünk, hogy a közigazgatási hatóságok kezére jártak, helyes is. Ennek daczára, a hol csak teheti, a többé-kevésbé megközelítő adatokat összehasonlítja, s következtetéseket von le. Ily következtetésnek példája az, mely hazánk népességének a szaporodását állapítja meg,³⁾ az ipar terjedését a vidékre, továbbá az ipar szegénységét, melyet a magyar népnek a nyers termékek előállítására való kizárólagos foglalkozása okadatol meg; az ebből származó hátramaradást stb.

¹⁾ Schwartner id. m. I. 80. »Unstreitig der wichtigste Theil der Statistik.«

²⁾ Schwartner id. m. I. 7 old.

³⁾ Schwartner id. m. I. 115. o.

A hármas módszer harmadika, az előadási mód az előzőkből is kivehető. Előadási mód alatt értetődnek tudvalevőleg azon eszközök, a melyeket a statisztikai kutatás eredményeinek a közlésére felhasznál. Ez eszközök Schwartnernél a szó és számok, melyek ritkán táblázatokban összeállítva nyujtanak áttekintést. Több helyütt panaszkodik számadatainak hiánya miatt, miből egyuttal azon nagy fontosságra következtethetünk, melyet a számoknak s ezeknek nagyobb gazdagsága esetében talán a táblázatoknak is tulajdonított. Kétséget nem szenved, hogy statisztikai vizsgálódásának számos tere, mint a közjog, nagyrészen a közigazgatás, oly természetű, mely a szó kifejezést nemcsak nem nélkülözi, hanem kizárólag arra szorítkozik. Schwartner statisztikájában a szó kifejezés — nagymértékben — és a szám a két előadó, közlő eszköz.

Ezek alapján megfeleltünk a harmadik és utolsó kérdésre, a mi Schwartner statisztikai vizsgálódásának módszerét illette.

E három szempontból történt ismertetés általános képet ad Schwartner statisztikájáról és így a méltatás alapjául szolgál. Ez az elszigetelt, a környezet tekintetbe vétele nélkül alkotott kép tehát kiegészítésre szorul. Hogy igazán helyesen méltathassuk Schwartner statisztikáját, ez őt körülvevő légkört is meg kell ismernünk, vizsgálnunk kell az európai egykorú tudományt, s pedig azt a tudományt, mely akár a statisztika elnevezése alatt, akár egyéb burokokban Schwartner idejében érvényesült és statisztikájára többé-kevésbé befolyást gyakorolt.

Az európai egykorú statisztika mutatja meg, mily színvonalon állott Schwartner. Az európai statisztika állásának a megismerése lesz kiegészítő része Schwartner statisztikai méltatásának; emennek helye, állása, amannak keretében adja meg Schwartner jelentőségét a multban, vagyis a statisztika történetében. Ez az eljárási mód egy másik előnnyel is kecsegtet. Ez nyujthatja esetleg a kulcsot Schwartner statisztikai jelentőségének a felismeréséhez, talán csak sejtetéséhez a jelenben, ma, egy évszázad mulva az ő első fellépése után a statisztikai tudomány terén.

II. fejezet. 8. §. Az európai egykorú statisztika állása és Schwartnernek ebben elfoglalt helye.

Az európai egykorú statisztika méltatásánál ugyanazon szempontokból indulhatunk ki, a melyeket Schwartner statisztikájának a visszatükröztetésénél követtünk. Ennek az eljárási módnak kettős az előnye. Az egyik előny általános, már a mennyiben szerves módszerről lévén szó, nemcsak teljes, hanem lényegében is áttekinthető képet nyujt. A másik előny viszonylagos, a mennyiben Schwartner statisztikáját e szerves módszer segélyével ismervén meg, a kiegészítő méltatás az egykorú európai statisztika keretében ez alapon annál természetesebb, eltekintve azon követelménytől, hogy következetesen akarván eljárni, egy feladatnak megoldása kell, hogy egy és ugyanazon úton történjék. Ennélfogva az európai egykorú statisztika méltatásánál is a statisztikai kutatás feladatát, előzőleg az ezzel

szoros összefüggésben álló tárgyat, végre a statisztikai vizsgálódás módszerét teszszük tanulmány tárgyává. A tudományt alkotó e három elem szerint csoportosítjuk az európai Schwartnerrel egykorú statisztikának mindegyik irányát, a mint ezek e század elejéig, pontosabban Schlözer fellépéseig (1804.) érvényesültek. Tekintsük előbb, mily jelenségeket ölelt fel az európai statisztika különféle irányai a vizsgálódás tárgyai gyanánt.

9. §. Az európai egykorú statisztika a vizsgálódás tárgya szempontjából.

Schlözer fellépésekor, melyet határköül jelölünk meg Schwartner statisztikai szereplésével egyidejűleg, a vizsgálódás tárgyat illetőleg két egymástól eltérő iránynyal találkozunk, mely két különböző úton haladt. A statisztika történetirői, mint azt egyébként már ki is emeltük, e két eltérő irányt a leíró és kutató statisztika elnevezése alá foglalták. Ez a két irány alkotja e korban tulajdonképen az európai statisztikát. Az ebben érvényesülő vizsgálódás tárgya — úgy, mint azt Schwartnernél láttuk — a térbeliség és időbeliség szempontjából merül fel. Az első szempontból kíséreljük meg előbb a »leíró« és a »kutató« statisztikai vizsgálódás tárgyának a megvilágítását.

A leíró statisztika keretébe vág két egymással lényegben azonos, külsőleg változatos vonásokat feltűntető felfogás, melyek röviden az »államnevezetességek«, és az »állapot« fogalma alatt jutottak érvényre.

Az »államnevezetességek« kifejezése eredetileg Conringtól¹⁾ származik, kinek németesítője Achenwall, »a statisztika atyja«, e nevezetességeket a statisztika tárgyai gyanánt általánosan elterjedt művében, a »Staatsverfassung der heutigen vornehmsten Europäischen Reiche und Völker«²⁾ érvényesítette. Mit értett államnevezetességek alatt? »Azon dolgok közül, melyek egy államban valóban találhatók, — mondja — látunk egyeseket, melyek jólétére jelentékenyen hatnak, avagy ezt hátráltatják, illetve előmozdítják, ezek az államnevezetességek. Egy ország államnevezetességeinek összege teszi az állam alkotmányát tágabb értelemben, s egy vagy több állam alkotmányának a tudománya alkotja a statisztikát.«³⁾

Az államnevezetességeket következőleg értelmezi: »A statisztikus az állam területén található számtalan nevezetességek közül csak azokat törekszik kiszedni, s okait kifürkészni, amelyek az állam valamely jelességét vagy fogyatkozását tüntetik fel, amelyek a koronának fényét emelik, vagy elhomályosítják, az alattvalókat gazdagokká vagy szegényekké, elégedettekkelé vagy elégedetlenekké, a kormányt kedveltté vagy gyűlöltté, az uralkodó

¹⁾ Conring, Exercitatio historico-politica de notitia singularis alicuius reipublicae T. IV. 173. o.

²⁾ Az első kiadásban: Abriss der Staatswissenschaft der Europäischen Reiche. Göttingen 1749. Ő maga 1767-ig öt kiadásban adta. Hatodik kiadás Schlözertől 1781. Hetedik kiadás Sprengeltől 1790.

³⁾ Gottfried Achenwall id. m. VII. kiadás 1790. Göttingen. 4. old. »Vorbereitung 4. §. — 5. §.

tekintélyét az államon belül vagy azon kívül a külföld előtt többé-kevésbé félelmessé teszik, ami az egyik államot emeli, a másikat megrendíti vagy tönkre juttatja, ami az egyiknek állandóságot, a másiknak bukást jövendől, egyszóval ami bármely mértékben valamely állam politikai szerkezetének alapos megisméréséhez vezet!«¹⁾

Mindez azonban nem világítja meg azt a kérdést, mit értett az államnevezetességek alatt a »statisztika atyja«, kiről találóan mondja Schlözer után Knies,²⁾ hogy a statisztika elszórt, részekben meglevő anyagának ő adta meg a tudományos formát, és ő egyesítette a nagyszámú heterogén, de egy adott célra nélkülözhetetlen adatokat egy szempont alá. S miután ezek nem világosak, azt sem tudhatjuk, mit értett az állam alkotmánya vagy szerkezete alatt. Annyi tény, hogy alkotmány alatt nem a közjogi értelemben vett alkotmányt érti, hanem egy ennél jóval tágabb fogalmat. E célból leghelyesebb az államnevezetességek képét nyújtani, melyeket Achenwall művében érvényesített.

Achenwall előbb a történeti változásokat említi, melyet munkájának későbbi kiadói elvetendőnek tartanak, ezután tér át »a tulajdonképeni statisztikára«, melyben a következő állam nevezetességek-ről szól:

Föld: 1. lakóhely és termékek; 2. melléktartományok szerint. Nép: 1. szám; 2. természet, jellem; 3. lakók, mint polgárok szerint. Alapalkotmány és közjog: 1. alaptörvények, még pedig az uralkodó és a rendek jogai; továbbá 2. a kormányalkat szerint, mely *a)* az ország méltóságára (*z*) cím és címerre; *β)* udvar és szertartások; *γ)* a lovagrend); *b)* magára a kormányra (legmagasabb hivatal, egyház, tudomány, igazságügy, ipar, kereskedelem, pénzügy és hadügy) vonatkozik. Befejezésül a külső és belső államérdekről szól.

Ez államnevezetességek nem szorítkoznak egyedül az állam alkotmányára, akármennyire tágitjuk is az értelmét; nemcsak politikai, hanem társadalmi jelenségekre is kiterjednek.

Hogy e tudomány ekként körülvonalazott tárgya határozatlan volt, követői majdnem kivétel nélkül belátták. A »valódi államnevezetességek« fogalma homályos maradt, s miután a »Staatsmerkwürdigkeit«, — Láng szavai szerint — ruganyosságánál fogva varázsserejű szó volt, mindenki belefoglalhatta azt, ami neki legjobban tetszett, s kizárhatta mindazt, amivel foglalkozni nem akart.³⁾

Igy követőinek nagy része — úgyszólván kivétel nélkül — újabb, pontosabb megjelölésekkel igyekezett a tárgyat körülvonalozni. E tárgy meghatározásában államnevezetességekről lévén szó, maga az »állam«-kritérium adott eltérésekre okot, amennyiben egyrészt az uralkodó tisztán állami élet, másrészt a fejlődő társadalmi élet a nézet alakulására nagy befolyással voltak« (Knies). Ez a körülmény már Achenwallnál észlelhető,

¹⁾ G. Achenwall id. m. Vorbereitung § 9.

²⁾ Carl Gustav Knies: Die Statistik als selbstständige Wissenschaft. Kassel 1850. 9. oldal.

³⁾ Láng Lajos: Magyarország statisztikája. (I. kötet. Magyarország Népeességi Statisztikája. Budapest 1884. 7 oldal.

kihez követői közül a külső kifejezésben is teljesen csatlakozott Fabri.¹⁾ Fabri ugyanis az összes eltéréseket bírálat tárgyává tévén, arra a meggyőződésre jutott, hogy Achenwall felfogása, s ennek külső érvényesítése a leghelyesebb. Követői a valóságban Achenwall felfogását hozzák színre, csak más burokokban.²⁾

Követőinek egyrésze, akik a politikai alkotmányt hangsúlyozzák, az a csoport, melynek Meusel György³⁾ a főképviselője, aki a statisztikától az államok mibenlétének (!) és politikai alkotmányának tudományosan rendszeres előadását kívánta. Meusel tehát az állam politikai alkotmánya mellé a »mibenlét« fogalmát csatolta, amely későbbi körültekintő eljárásáért — ez ugyanis eredetileg hiányzott a definícióból — az »okos« melléknevet kapta. Ez által azonban minden korlátozás megszűnt, épúgy mint a »valódi államnevezetességek«-nél. »A statisztika rendszeres előadása — mondja Meusel — két főtárgyat ölel fel: 1. a földrajzi és fizikai, 2. a politikai vagy államtudományi mibenlétet. Az első szempont alá foglalja a »föld«-et és a »nép«-et, a második alatt az alkotmányt és a közigazgatást érti. Lényegileg tehát Achenwall felfogásától el nem tér, s épen úgy mint ő, nemcsak politikai, hanem társadalmi viszonyokra is kiterjeszkedik.

E csoport felfogásához képest, mely a statisztikában az állam alkotmányára fektetett különös súlyt, az alkotmány kifejezés sem mai közjogi értelmében, sem pedig a közigazgatással szemben álló gyanánt nem veendő, hanem a lényeges állami intézményeknek összességéeként. Itt is tehát a statisztika ugyanaz a tudomány, mint azt előbb láttuk, egyedül az államszervezetnek, mint zárt egységnek — Haushofer szerint — erősebb hangsúlyozásával. E csoportba tartozik Herzberg,⁴⁾ aki »a statisztikát az állam politikai alkotmányának ismeretében« látja; továbbá Remer,⁵⁾ aki szerint »a statisztika a különböző államok alkotmányának a tudománya«; míg Playfair⁶⁾ szerint a statisztika az államok politikai szerveinek a tudománya.

Az eltérés Achenwall és e csoport között a tárgy lényegét illetőleg igen csekély. Hasonlót tapasztalunk azon statisztikusok felfogásának a vizsgálatánál, kik az »állam erőire« fektetik a főszínyt. E felfogást első sorban a francziák képviselik. Szerintök az államnevezetességek mintegy élő szervezetben működnek, ezért azok a legáltalában az állam erőinek nevezhetők, melyek-

¹⁾ J. E. Fabri: Lehrbuch der Statistik. Leipzig 1792.

J. E. Fabri: Parerga Statistica. Erlangae 1797.

²⁾ »Die Definitionen sind verschieden, die Grundanschauung wenig oder gar nicht«, mondja Haushofer, Lehr- und Handbuch der Statistik. 1882. 8. o.

³⁾ Meusel G.: Lehrbuch der Statistik. III. Auflage. Leipzig 1804. 1. old.
Meusel G.: Literatur der Statistik. Leipzig 1790. II. k. 1806.

⁴⁾ Réflexions sur la force des Etats et sur leur puissance relative et proportionnelle. Berlin 1782.

⁵⁾ Lehrbuch der Staatskunde der vornehmsten Europäischen Staaten. Braunschweig 1786.

⁶⁾ The Statistical Breviary shewing on a principle entirely new, the resources of every state and Kingdom in Europe. London 1801.

nek a tudománya a statisztika. E felfogást képviseli Peuchet,¹⁾ aki a statisztikában »la science des forces réelles et des moyens de puissance d'un état politique« lát; míg Donnant²⁾ szerint »la science qui traite des forces physiques, morales et politiques d'un pays quelconque.« Hozzájuk csatlakozik Mannert,³⁾ aki a statisztika tárgyaiul szintén az állameroőt jelöli meg, aki az »államnevezetességeket« nem hasznos észrevételeknek, hanem egy élő szervezet tényezőinek, mintegy a hatalom eszközeinek tartja. Ide sorozható egyébként Ignaz de Luca.⁴⁾ — Mindezek azonban az »államnevezetessége«-ket tartják ez állami erőknél, s következésképp a statisztika tárgyaiul az államok anyagi és szellemi erőit fogadják el; tényleg azonban ugyanazon az úton haladnak, mint Achenwall. A különbség csak annyiban állott fenn, hogy erőkről beszélve, ez nem történhetett meg anélkül, hogy hatásuk figyelmen kívül maradna, s ezért önkéntelenül ok és okozat összefüggéséhez vezetett, melynek tényleges kutatása azonban még késett. Az államnevezetességek ruganyossága ismét érvényesült!

Másik felfogás is igazolja e ruganyosságot. Voltak statisztikusok, kik a vizsgálódás tárgyát általában az »állapot«-ra, nem az állami viszonyokra terjesztették ki. Azt hitték, hogy a statisztika tárgyát ezzel pontosabban körülvonalozhatják. Így találjuk Sprengelnél,⁵⁾ hogy a statisztika az a történeti tudomány, mely a nép jelen vagy múlt állapotát teljesen és hitelesen írja le. Hasonlóképp Luedernél,⁶⁾ aki — még mielőtt nem fordult a statisztika ellen,⁷⁾ mely fellépése egyébiránt nem is esik az általunk figyelembe vett korszakba — a statisztikában egy nép állapotát kívánja ábrázolni. Lueder alkotásai igen nagy elterjedésnek örvendettek. Rátámaszkodik hazánkban Szendrey Weres Dávid⁸⁾ is statisztikai elméletében, melyet »a legnagyobb német írókból összeveszedve, szerzett,« aki úgyis szólván minde statisztikusok felfogásait munkájában egyesíteni tudta. Ez is némi bizonyítékul szolgálhat arra, hogy e felfogások lényegileg el nem térhettek. Különben Weres államnevezetességeket akar leírni, »míndazokat a dolgokat, melyeknek az ország boldogságának az előmozdításába vagy annak megakadályoztatásába szembetűnő befolyások vagyon.« Ugyanugy Német László,⁹⁾ aki az ország leírásában, a statisztikában »az ország mostani országos emlékezetes dolgait akarja tudományos és meghatározott módon előszámlálni.

¹⁾ J. Peuchet, *Statistique élémentaire de la France*. Páris 1805. Discours préliminaire dans la *Statistique générale et particulière de la France et de ses Colonies*, publié par P. E. Herbin Páris 1803.

²⁾ Donnant, *Théorie élémentaire de la Statistique*. Páris 1805, lefordította Schlözer, Playfairt francziára.

³⁾ C. Mannert, *Statistik der europäischen Staaten (u. Deutschen)* Bamberg 1803.

⁴⁾ I. de Luca, *Praktische Staatskunde von Europa*. Wien 1796.

⁵⁾ M. Ch. Sprengel, *Grundriss der Staatenkunde der vornehmsten Europäischen Reiche*, Halle 1798.

⁶⁾ A. F. Lueder, *Einleitung in die Staatskunde*. Leipzig 1792.

⁷⁾ A. F. Lueder, *Kritik der Statistik u. der Politik*. Göttingen 1812.

A. F. Lueder, *Kritik der Geschichte der Statistik*. Göttingen 1817.

⁸⁾ Szendrey Weres Dávid. id. m.

⁹⁾ Németh László id. m. 4 old.

E kitérés után visszatérve az »állapottan«-hivőkre, közülök még Madert említhetjük,¹⁾ aki szintén az állapotra fekteti a főszólyt. Ha azonban vizsgáljuk, mit tárgyaltak ez állapot gyanánt, eltérést találunk ugyan, de nem nagy különbségeket. Ez eltérés abban mutatkozott, hogy az »állapot« statisztikusai kifejezetbben tárgyalták a társadalmi viszonyokat, mint azt Achenwall többi követői tették. Ezért soroztuk az előbbieket az »államnevezetességek« kategóriájába, míg ez utóbbiakat melléjük. — Különben e csoport legkiválóbb egyénisége a statisztikának Angolországba átültetője, John Sinclair,²⁾ ki ennek a haladottabb felfogásnak álláspontján áll a fogalom meghatározásában is, s aki nem burkoltan, az állam köpenye alatt tárgyalja a társadalmi viszonyokat is, mint azt a német statisztikusoknál, s magánál Schwartnernél is láttuk. Sinclair a statisztikában »egy ország állapotát a lakosság osztályrészévé lett boldogság fokára, s ennek jövő emelése végett szolgáló eszközeire való tekintettel vizsgálja.«³⁾ Tényleg pedig ugyanazt tárgyalja, csak hogy mindegyik tárgyra egyenlő gondot fordít, s részletesebb adatokkal rendelkezik, mint az államnevezetességek képviselői.

Az »államnevezetesség« valósággal varázs erejű szó volt, hiszen Achenwall felfogása általában az egykorú »statisztikusok« felfogásának tekinthető, habár egyes részletekben eltérések mutatkoznak is. Hogy úgy az »állami erők«, mint az »állapotok« írói a statisztika atyjának nyomdokain haladnak, belátta Achenwall legkiválóbb tanítványa, Schlözer, aki ép ez oknál fogva az ált. államnevezetességek kritériumát fogadja el. Hogy ez államnevezetességeket Schlözer nem szorította a politikai viszonyok korlátaiba, ezt mutatja Sinclairrel való vitája. Sinclair ugyanis a németeknek szemökre hányta, hogy ők a statisztikát úgy fogják fel, mint »an inquiry for the purpose of ascertaining the political strength of a country or questions respecting matters of state.«⁴⁾ Hogy a vádat jogtalanul emelte, azt már tudjuk. Ezt Schlözer figyelmen kívül nem hagyhatta és midőn a statisztika elméletét, egy érdekes, lényegben kevés újat tartalmazó, de haladottabb felfogást mutató munkáját kiadta, ki nem kerülte, hogy Sinclairt tévedésére ne figyelmeztesse, megjegyezvén, hogy még azon német statisztikusok is, kik a statisztikát a politikai viszonyok vizsgálatára szorítják, illetve meghatározásukban a »politikai« kritériumot hangsúlyozzák, tényleg mást is belefoglálnak. A »matters of state« uralkodó lehet, de nem a kizárólagos.

¹⁾ Mader, Ueber Begriff u. Lehrart der Statistik. 1793.

²⁾ John Sinclair, The Statistical account of Scotland. XX. Volumes Edinburgh 1721–8. Német kivonatban megjelent: Statistische Nachrichten von Schottland aus Beschreibung der verschiedenen Kirchspielen . . . Im Auszuge aus dem Engl. v. John Philipp Ebeling 2 Bde. Leipzig. 1794.

³⁾ Whereas the ideas annex to the term, is inquiry into the state of a country for the purpose of ascertaining the quantum of happiness enjoyed by its inhabitants and the means of its future improvements«. Idézve Mohl: Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften 1858. III. k. Die Schriften über den Begriff der Statistik.

⁴⁾ Aug. Ludw. Schlözer id. m. 84 old. Előadásait erről az elméletről gyakran tartá, scripták is közkézen forogtak, melyeket G. Schöpf: Leitfaden zur Allg. Statistik 1804. évszámmal 1806-ban kiadott munkájában felhasznált — a Göttg. Anzeiger (Schlözer) ámulatára 1808. I. 569. old.

Schlözer szerint a statisztikus a nevezetességek ezreiből azokat emeli ki, melyek »látható, vagy rejtett kisebb-nagyobb befolyást gyakorolnak az állam jólétére«. Az állam jólétében látja az állam célját, ép úgy mint a statisztika atyja. Ezzel ugyan nem határozott a fogalom, mert egyrészt annak a megítélése, hogy mi tekinthető államnevezetességeknek — mint Jonak ¹⁾ kiemeli — az egyéni felfogástól függ, másrészt pedig a valóságban ugyyszólván minden jelenség vagy közvetve vagy közvetlenül az államcélal függhet össze. Ezért Schlözer visszatérése az »államnevezetességek«-hez nem éppen szerencsés. Ez azonban nem lényeges. Egyedül lényeges, hogy mit tekintett ő a statisztika tárgyának, s erre nézve érdemeül hangsúlyozniuk kell, hogy a statisztika tárgyát pontosabban körülvonaloztta, melyen belül az »állam jólétének anyagi vagy gazdasági tényezőit« határozottan kidomborította. ²⁾ Schlözer a vizsgálódás tárgyai gyanánt a négy alaperőt (az államnevezetességeket néha öröknek is nevezi) a földet, népet, termékeket és forgó pénzt, továbbá az alkotmányt és közigazgatást tekinti.

E tárgyakat jelöli meg elméletében a statisztikába tartozók gyanánt. Hangsúlyozzuk, hogy elméletben, mert tényleg ő maga keresztül nem vitte, mint annyi sok más eszmét, melyeket megpendített, de tényleg nem érvényesített. Ez egyébként hasonlóan van »a statisztika atyjának« is, mint Heuschling ³⁾ is mondja, úgyszintén számos követőinél, különösen Gatterer-nél ⁴⁾ is, aki problémákat vet fel, de azokat meg nem oldja. Az ő elméletének keresztülvitele, mely a rendszer hiánya dacára az akkori német statisztikának legfőbb alkotása s amely igen nagy elterjedésnek ⁵⁾ örvendett, egy más statisztikusnak volt fentartva, aki az elméletet először emelte érvényre. Ez a statisztikus Schwartner Márton volt, kinek fontos szerepét ismereteink alapján most már közelebbről megjelölhetjük.

Schwartner statisztikájának a tárgya, éppen úgy, mint az európai »statisztikusoké«, nem szorítkozik politikai nevezetességekre, melyeket épúgy nevezhetünk öröknek vagy állapotoknak, hanem anyagi vagy gazdasági tényezőkre s egyéb társadalmi mozzanatokra terjed ki, mint ez most már nyilvánvaló. Figyelemre méltó, hogy Schwartner Magyarország statisztikáját Schlözer statisztikai elméletének megjelenésénél (1804.) jóval előbb írta (1796.), habár a hosszas cenzura miatt csak 1798-ban jelenhetett meg. Nem lehetetlen, hogy ez az ő szellemében írt mű Schlözernek egyenes impulzust szolgáltatott arra, hogy — a Schwartner által egyébként eleve ismert — elméletének egyes kétségesnek vélt pontjára nézve megállapodásra jutott. Hogy az összes kortársaknak első sorban Schlözernek elismeré-

¹⁾ E. Jonak. Id. munk. I. Die Statistik in ihrer geschichtl. Entw. 1. fejr.

²⁾ V. John, Geschichte der Statistik (bis Quetelet) Stuttgart 1884. 110. old.

³⁾ Bibliographie historique de la Statistique en Allemagne avec une introduction générale par Xavier H. Bruxelles 1845.

⁴⁾ Gatterer, Ideal einer allgemeinen Weltstatistik, Göttingen 1773.

⁵⁾ Mint már Donnant-nál kitűnt, francziára lefordították, Tydeman pedig hollandra.

sét megnyerte, úgy, hogy azt mondták róla, hogy ő taníthatta volna a német tudósokat, miként kell statisztikát írni,¹⁾ ezt előnyös tulajdonságainak köszönhetette. T. i. a Schlözer által elődei-nél határozottabban felállított követelményt az állam jóléte anyagi tényezőinek a vizsgálódását illetőleg a politikai egyenrangú szemponton kívül Schwartzner emelte először érvényre.

E helyt még egy figyelemreméltó mozzanatot nem szabad el mellőznünk. Schwartzner statisztikai vizsgálódásának a tárgyát elemezvén, kitűnt, hogy a népességi statisztikában oly mozzanatokot tett kutatás tárgyává, melyek Achenwallnál és követőinél nem találhatók meg. Az Achenwall-iskola ugyan a politikai viszonyokra fektet súlyt, de a társadalmiakat is vizsgálja avagy legalább figyelembe veszi, sőt az anyagi viszonyokat is, de a népességi, különösen a népmozgalmi statisztika mégsem érvényesült nálok úgy, mint Schwartznerben, ki adatainak hiányossága ellenére bizonyos rend kutatására törekszik. Az Achenwall-iskola híveinél nem találjuk meg ezt, habár elméletben követelik, különösen Schlözer. Schwartzner már összefüggést keres az egyes »nevezetességek« között. Honnan ez új vonás Schwartzner statisztikájában? merül fel önkéntelenül a kérdés.

E kérdésre az angol politikai számtan művelői s az ezek nyomán haladó tudósok adják meg a feleletet. Mig a németek és olaszok, részben a francziák is a statisztika főtárgyaként az állam alkotmányát tekintik, addig az angolok — s részben a francziák is — egyéb tárgyat tekintettek lényegesnek,²⁾ ha nem is nevezték tudományukat statisztikának. A politikai számtanban ugyanis Graunt, Petty, Halley s a nyomukba lépő művelők a népesedési jelenségekben mutatkozó szabályszerűségeket értékesítették mennyiségtanilag. De ezt a szabályszerűséget csak egyes népmozgalmi jelenségek — habár Petty a gazdasági viszonyokat is figyelem tárgyává tette³⁾ — külön-külön vizsgálatánál kutatták. Úgyannyira, hogy Szendrey Weres Dávid ettől félrevezetve »polgári számvetésnek nevezi azt a tudományt, mely szerint vagy esztendőnként született gyermekek vagy meghalt emberek vagy új házasok számából közönségesen az egész nép sokaságának a számát fel szoktuk vetni.«

¹⁾ Konek Sándor: A' Statistika Elmélete. Győr 1847. 49. §.

²⁾ C. G. Knies id. m. (*Geschichtliches 9—90. old.)

³⁾ W. Roscher: Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre im 16. u. 17. Jahrhundert. 1851. 67. old.

Közlemények és ismertetések.

Schäffle.

Albert Schäffle: *Aus meinem Leben*. Két kötet. Berlin 1905. Ernst Hoffmann & Cie. I. kötet XII. és 258 lappal és 3 képpel; II. kötet 248 lappal és 3 képpel.

Az 1903. deczember 25-én közel 73-ik élete évében elhalt Schäffle — az ujkor egyik legelső közgazdasági és sociologiai tudósa — saját magáról és élete főbb eseményeiről »unokái« és tulajdonkép a nagy világ számára megírta emlékiratait.

A munka két irányban bir nagy jelentőséggel. Első sorban az osztrák-magyar monarchia politikai alakulása, és másodsorban a közgazdasági tudomány szempontjából.

Schäffle kereskedelmi és földművelési ministere volt az osztrák Hohenwart-féle kabinetnek (1871. február 5. — october 30.); ismeretes, hogy Sch. politikai tekintetben a foederalismus elvét vallotta, és a cseh nemzeti kérdést ezen alapon kívánta megoldani. Az előttünk fekvő emlékiratokból látjuk, hogy a Hohenwart-féle ministerium tulajdonképen Schäffle eszméit akarta érvényesíteni, és hogy a ministerium politikai vezére ő volt. A munkának ezen részeit, bármennyire érdekesek is és bár éppen a mostani cseh nemzeti küzdelmek alkalmakor fölötte tanulságosak, ezuttal nagyobb figyelemre nem méltatjuk, de politikusainknak igen is ezen részek olvasását ajánljuk. Szemlélnk irányához hiven a közgazdasági fejezeteket fogjuk behatóbban méltatni és Schäffle fejlődési menetét tüzetesebben megtekinteni.

A jeles tudós autodidacta. Nem az iskola, nem az egyetem, hanem saját szorgalma, buvárkodása és a gyakorlati élet képezte őt elsőrendű szakemberré. Tudós társaságok nem választották őt tagjai közé, nem ismerték el érdemeit, csak nagyszámú művei hódítottak nemcsak Németországon, hanem az egész világon és eszméi elismerést vívtak ki maguknak a közgazdasági tudományban épúgy, mint szociológiában.

1831. február 24-én Württemberg Nürtingen városkájában született, hol atyja reáliskolai tanár volt. Atyját korán elvesztette. Evang. lelkészi pályára készült, de az 1848-as mozgalmas évben odahagyta ezt a pályát, és magánházaiban házi oktatói állást foglalt el. De csakhamar a »Mercur« laphoz szegődött és öt éven át hirlapíró maradt. Igaza van, midőn emlékirataiban mondja, »hogy minden közgazdasági térre törekvő fiatal embernek ajánlom. legyen bizonyos időig tisztességes viszonyok közt hirlapíró«. Ekkor tette le a magasabb állami vizsgálatokat és tanul-

mányozta az államtudományokat és a bölcészetet (1855.); »1855. éven túl is szakadatlanul tanulmányoztam — mondja — de sohasem tanulmányoztam csak könyvekből vagy csak könyvirás czéljából vagy a tanszékem számára. Nem is bántam ezt meg, ha ezért mindjárt nem eléggé nyájasan autodictónak gúnyolnak is. Egyéniségemnek megfelelően a sors kiváló kegyeül néztem azt, hogy tanulmányéveim befejezése gyakorlati referálás és legintensívebb elméleti tanulmányok voltak egyidőben. Ekkép az iskola szemernyőitől ment maradtam.«

1856. október 2-án vette nőül Scherff Karolinát, kivel élte végeig boldog házasságban élt, egy leánygyermekük volt, ki azonban házassága első éveiben elhált. Két gyermeket hagyott maga után, Waldemart és Juliát, akik számára Schäffle jelen munkáját írta, hadd lássák mi igaz az ő élettörténetéből.

Életének irányt adott ismeretsége (és később barátsága) Cotte János György kiadóval. Róla mondja szerzőnk »hányszor intett engem arra, hogy a nagyokhoz csak akkor menjek, ha hívnak, különben kidőbnak, mint az inasokkal szokták tenni. Az volt az elve, hogy fejedelmeket csak felelve kérdez. Oktatásai minden tekintetben emlékezetemben maradnak«.

1851-ben a statisztikai kongresszus alkalmával Bécsbe jött; itt megismerkedett báró Czoerniggel, akkor a statisztika hivatal főnöke és báró Hockkal, Ausztria legjelesebb vámpolitikusával, kiről Sch. mondja, hogy a gyakorlati vámpolitikában mestere volt. Eddigi működése és tanulmányainak hatását ekkép írja le: »Teljesen elidegenedtem az akkori radicalis individualismustól és a vulgár liberalismustól, mely akkor Württembergben és Délnémetországban uralkodott. Az 1848. jelszavaitól undorodtam. Személyileg is legszívesebben közeledtem a mérsékelt, azaz reactionarius conservativokkal. Poroszország elleni radicalis gyűlölet legkisebb nyoma sem volt bennem.« Első nagyobb értekezéseinek egyikében (Abbruch und Neubau der Zunft) »a legmodernebb szabású kényszertestület mellett küzdött, a laissez faire, laissez aller ököljoga ellen támadt és a szabadság alatt éppen azt értettem, amit alatta a liberalismus és individualismus sohasem értett, »minden egyes társasági tagnak szerves társadalmi hivatásában való szabadságát«, »nem az egyesnek az államtól és a többi társadalmi tagozatoktól való lehető legnagyobb szétválását, mert ez egyszerűen társadalomellenes, államot és társadalmat teljesen feloszlató szabadság«. Már akkor a szabadkereskedés túlzóinak ellenese volt. »Kétségesetében akkor is, mint ma, a gazdasági szabadság és a piacok nemzetközi közreműködése mellett voltam; de ha a szabadkereskedés fejlődésképes nemzeti termelési ágakat fejlődésükben gátolná, vagy már kifejlődteket megfojtással vagy elcsenevészedéssel fenyeget, a nemzeti munka értelmes védelme mellett vagyok.« »Csak pusztán szabadkereskedő sohasem voltam és a szabadkereskedői cosmopolitismusban sohasem tévelyegtem.

Szakértekezései végre magukra vonták a tudományos körök figyelmét és 1860. őszén a tübingeni egyetemhez tanáruul hívták meg. A midőn ezen időbeli élményeiről ír, közöl egy levelet báró Hocktól, melyben az Bruck minister öngyilkosságáról szólva, az

osztrák viszonyokat vázolja s a többi közt mondja: »ezentul nagy, merész és szabad gondolatoktól Ausztriában vissza fog-nak ijedezni, a középszerűség teljes jogában fogja magát látni«. »Pénzügyministernek egyáltalában osztrák miniszternek lenni egy missio, próféta-ság vagy apostolság, amelynek csak az vetheti magát alá, aki kétségtelenül meg van győződve, hogy az Isten akarata és nem a saját akaratunk.«

A tübingeni egyetemen 1861-től kezdve 1868-ig működött, s ekkor egyuttal a württembergi képviselőházba is megválasztották (1861.), ahol jelentékeny szerepet játszott. Számos értekezés jelent meg tőle a Deutsche Vierteljahrschriftben és a tübingeni Vierteljahrschrift für Staatswissenschaften, közülök a következő közgazdasági tartalmuak: Bourgeois- und Arbeiter National-oekonomie (1864.) — Der deutsch-französische Handelsvertrag und die Zolleinigung mit Österreich (1865.) — Die Konkurrenz der Organe des Staatsleben (1864.) — Die westeuropäische Zoll-reform der zollvereinsländisch-österreichische Industrie (1864.) — Die Theorie der ausschliesenden Abfolgverhältnisse (1867.) — Ugyanabban az időben jelent meg Das gesellschaftliche System der Menschlichen Wirtschaft (1867.) cím alatt közgazdaságtana, melylyel az elméleti szakférfiuk között azonnal első helyre küzdötte föl magát.

A gyakorlati élet két kérdésében foglalt ekkor állást. A munkáskérdésben, melyben Lassalle nézete felé hajlott, és az akkor oly élénken folyó vitában a német vámegyesülésnek Ausztriára való kiterjesztése ügyében. Schäffle kezdettől fogva a mellett volt, hogy Ausztria a vámegyesülés tagja legyen és midőn Poroszország sikeresen meghiusítja ezt az egyesülést, Schäffle ezt »a legnagyobb vereségnek tekinti, melyet valaha a németiség Ausztriában és a Keleten szenvedett«. Vajjon lehetséges lesz-e valaha az újabb időben oly gyakran hangoztatott vámegyesülés Ausztria és Németország közt? »Én kívánnám, de a nehézségek időközben hatalmasan megnöttek. Mégis azt kellene hinni, hogy a középeurópai vámegyesülésnek jönnie kell, ha a continens Oroszország, Amerika és a Greoter Britainnal szemben egészen eltörpülni nem akar.«

Schäffle 1868. őszén meghívást kapott Bécsbe az egyetemre, a közgazdasági tanszékre; ő ezt szívesen elfogadta és 1870. februárig egészen tanári pályájának élt. Ekkor írta nagyjelentőségű művét »Der Kapitalismus und Socialismus.« A munkára azok az előadások adtak alkalmat, melyeket Sch. az iparmuzeumban a munkáskérdésről tartott. E munkáról mondja Sch. »Ma az égető socialpolitika és socialforradalmi hullámozás 30 éve után a könyvet az események legnagyobb részt igazolták. Akkor világfelfordítónak tartották. Természetesen egészen alap nélkül, mert a liberális capitalisticus felfogásból mindazt fentartotta, ami benne igaz; kiemelte a Lassalleismus és Marxismus gyöngye oldalait és az üdvösséget az individualisticusan érdekelt termelési módozatnak szabad társas testületi továbbfejlődésében és kiégésítésében, még pedig a gazdasági ugynevezett foederalismusban vagy societarismusban találta, amely eszme már régóta Marxtól függetlenül bennem csirázott és többé s többé megérett.«

A munkában már most az osztrák politika egyik igen érdekes részlete egész terjedelemben és memoireszerűleg tárul szemünk elé, mely a Hohenwort-kabinet történetét írja le. Schäffle maga is első szerepet játszik e történetben, mert az ő politikai foederalismusa képezte a Hohenwart ministerium alapját, éltető elemét és bukásának okát. Ezen tisztán politikai jelentőségű részletet — bármi érdekes is — mint nem szemlénk körébe tartozót, mellőzzük.

Visszalépve a ministeriumból, 1872-ben Stuttgartban telepedett le, ahol élte végeig tisztán az irodalomnak és első sorban a közgazdaságnak élt. A napi kérdésekkel állandóan foglalkozott és főképp Németország nagyszerű közgazdasági fejlődésében irodalmi tevékenységet fejtett ki. Így már 1876. évben határozottan a német vasutak államosítása mellett nyilatkozott; Bismarcknak a dohánymonopol meghonosítására vonatkozó tervét a tübingeni folyóiratban erősen pártolta; a német hadsereg szaporítása érdekében írta *Der nächste Krieg in Zahlen* (1887.) című értekezését; a német haditengerészet megnövesztését (1887.) gazdasági szempontból védelmezte. E korból származnak következő nevezetesebb munkái és értekezései, *Bau und Leben des socialen Körpers* (négy kötet, a második kiadás 2 kötetben) 1875—78.; — *Kartellwesen und Kartellpolitik* (1898.) — *Die Grundsätze der Steuerpolitik und die schwebenden Finanzorgan Deutschlands und Österreichs* (1879.) — *Die Steuern*. Két kötetben (1895.) — *Das Problem der Wirtschaftskammern. — Arbeitsämter und Arbeitskammern. — Zur Errichtung der Handwerker und Landwirtschaftskammern. — Die politische Zukunft des Grossgrundbesitzer. — Die Unhaltbarkeit der deutschen Fideikomisse. — Der korporative Hilfskassenzwang Nationale Wohnungsreform. — Zur Theorie und Politik des Arbeiterschutzes. — Incorporation des Hypothekerkredites. — Die Besitzkreditverschuldung. — Die Grenze der wirtschaftlich zulässigen Verschuldung. — Gegen des Intestatenerbenrecht und für die gesetzliche Verschuldungsgrenze. — Die Gesamtreform des Agrarkredites. — Activere Landpolitik. Die Bodenverströckung der Landreformer. — Die Anführungen über Wesen und Bekämpfung des Wuchers. — Die Quintessenz des Socialismus. — Die Ausichtslosigkeit des Socialdemokratie. — Socialismus und Socialpsychologie. — Arbeiterschutz.*

Ő maga legjobb munkájának tartja »*Bau und Leben des socialen Körpers*« s azt mondja: az a biztos érzésem, hogy épen a sociologia megállapítása érdekében nem végeztem hiábavaló munkát.

Ő maga már nem szól nagy vámpolitikai munkájáról, melylyel 1902-ben a német autonom vámtarifáját bírálta. A befejező részben ezt a kiadó teszi.

E szemlében magunk is tüzetesen ismertettük Sch. utolsó nagyobb művét és csak osztjuk a kiadó azon nézetét, hogy ez a mű méltón sorakozik mesterművei között első helyekre.

A megbeszélte két kötet a közgazdasági ügyekkel foglalkozók kezében élvezetes olvasmány. Belőle egy nagy tudós élete folyását és benső kialakulását, de egyuttal azon nagyjelentőségű

világmozgató közgazdasági eszmék terjedését látjuk, melyek ma uralkodnak és a helyzetben első sorban figyelemre méltandók.

Matlekovits.

Biztosítási jog.

Gellér Samu: *A biztosítási jog kézikönyve*. Különös tekintettel a biztosítási vállalatok üzleti szokásaira, a külföldi törvényhozásokra és a bírói gyakorlatra. Grill Károly, Budapest 1904.

Ha szerző könyve címéből és előszavából kihagyja, hogy műve különös tekintettel akar lenni a biztosítási vállalatok üzleti szokásaira és pusztán arra szorítkozik, hogy jogi kézikönyvet akar adni, munkája minden bizonynyal mindenütt feltétlen dicséretet arat, mert amily biztos alapon áll, ha jogi kérdéseket fejteget, ép oly hézagossá sok helyütt előadása akkor, amidőn a gyakorlati, azaz üzleti élet ismervéről szól. Ez különben majdnem természetes is. A mű írója vidéken, Pécsen ügyvédeskedik. Vidéki városban pedig nincs, de nem is lehet alkalma, hogy a biztosítási gyakorlatot megismerje. És hogy daczára annak, a gyakorlat oly sokaságát tudta bemutatni, elismerésre méltó.

Bajos volna ezt a hatalmas kötetet nyomról-nyomra követni és azért csak arra szorítkozhatunk, hogy tartalmát igen bő kivonatban megismertessük és különösen figyelemre méltó helyeire, valamint nagyobb tévedéseire rámutassunk.

Mielőtt azonban a tárgyra magára rátérünk, kénytelenek vagyunk a könyvnek olyan, csakis téves információ alapuló kijelentését helyreigazítani, melyet nézetünk szerint jobb lett volna egy kézikönyvbe fel sem venni. Gellér ugyanis azt mondja (89. l.), hogy az állami felügyelet kérdése nálunk még csak utópia, melynek megvalósítása elé politikai vezető férfiak magánviszonyai is gördítenek akadályokat. Ebből az utolsó mondatból egy szó sem igaz. Éppen úgy nem igaz az sem, hogy a magánbiztosító vállalatokról szóló törvényjavaslatot az érdekelt körök szigorú rendelkezései miatt ellenszenvesen fogadták. Az érdekelt köröknek az egyes lehetetlen intézkedések ellen volt és van is alapos panaszkodásuk, de a törvény vagy a felügyelő hivatal ellen nem jártak el soha. Nem igaz az sem, hogy a biztosító társaságok az állami ellenőrző hivataltól félnének. Nem egy biztosító intézet jelentette ki szóban és írásban, gyűléseken és enqueteiken, hogy solid, jól fundált társulat a hivatal működését nem bánja, talán sok esetben kifelé hasznát is fogja venni, mert a legszigorúbb ellenőrzéstől sem fog visszariadni. Azonban azt, hogy az állami beavatkozás sehol sincs annyira helyén, mint éppen a biztosításnál (68. l.), nem ismeri el senki és azt bebizonyítani is nehéz volna. Ha a munka írója a vidéki takarékpénztárak történetében kissé széjjel nézne, minden bizonynyal arra a meggyőződésre jutna, hogy itt talán mégis csak szükségesebb lett volna az állami beavatkozás.

A kézikönyv három nagy fejezetben birkózik meg a tartalommal.

Az első fejezet (bevezetés) a tájékoztató alapfogalmakkal,

a biztosítás matematikai és statisztikai alapjaival, valamint a biztosítás erkölcsi, társadalmi és gazdasági jelentőségével foglalkozik. Nagyon jól mondja szerző: Statisztikai adatok nélkül észszerűen biztosítási üzlet nem képzelhető. Vajjon mit szólnak ehhez a mi tűzbiztosítóink? A biztosítás jelentőségét igen szépen tárgyalja a mű. A biztosítás ezeket ment meg — mondja — az elszegényedéstől, fokozza a vállalkozási szellemet, emeli a hitelt és a gazdasági és forgalmi élet továbbfejlődésének biztos talaja.

A biztosítási intézmény különféle alakulatait tárgyalva, nagyon helyesen van felemlítve, hogy bárminő társulati formában gyakorolják is a biztosítást, az egyik alakulatnak sincs valami feltűnő és a másikat túlszárnyaló előnye. De abban nem egyezhetünk már meg, hogy a szövetkezeti formának az osztalékról nem kell gondoskodnia, mert annak bizbny nemcsak oda kell törekednie, hogy a biztosító alap befizetőit veszteség ne érje, hanem azoknak még biztos kamatozást is kell garantálnia. És ha ez be nem áll, a biztosítottaknak vagy díjat kell utánfizetniök vagy türniök kell, hogy kártérítési követelésük aránylagosan leszállíttassék. A részvénytársaságoknál a részvényes kockára teszi tőkéjét és mégsem kap kamatgarantírozást. Az sem olyan nagy előny, hogy a szövetkezethnél joga van a biztosítottaknak a vezetésbe befolylni. Hány amerikai szövetkezet (pl. a New-York életbiztosító-társaság és szövetkezet) dolgozik itt Európában, tessék a közgyűlésre elmenni és ott a vezetésbe befolylni.

Az első fejezet szól még a biztosítás egyetemes és hazai történetéről. Szerző úgy látszik Popper: *Geschichte des Versicherungswesens in Ungarn* című művet nem ismeri, mert akkor valószínűleg bővebben és pragmatikusabban foglalkozott volna ezzel a tárggyal. De ráutalhatott volna arra is, hogy a hazai biztosítási intézménynek semmi sem ártott olyannyira, mint az úgynevezett kiházasítási egyletek és intézetek és hogy azok még ma is akadályozzák az egészséges fejlődést, mert noha nem is szorosan vett biztosítási intézmények, nálunk mégis mint ilyenek lépnek fel és szédelgő és csalárd eljárásukkal szitják a bizalmatlanságot különösen az életbiztosítással szemben, mely ma koránt sincs annyira elterjedve, mint azt a mű írója gondolni véli. Az egész Magyar birodalomban ugyanis a lakosságnak 1·6⁹/₁₀-a — tehát nem is két százaléka — bír életbiztosítással.

A biztosítási jognak két szakasz van szentelve. Így a fejlődése külföldön és nálunk, sajátságai, jogszokásai és irodalma jól van előadva.

A második fejezet (általános, közjogi rész) a biztosítási intézménynek az államhoz való viszonyát és a közigazgatási szabályokat tárgyalja. Főbb ellenvetéseinket már a bevezetésben mondtuk el. Itt csak azt akarjuk még felemlíteni, hogy a munka Beck Hugó előadói tervezetével nagyon röviden végez. Holott éppen ez a munka a kereskedelmi törvény óta az első komoly és nagy figyelemre méltó jelenség s az elméleti és gyakorlati fejtegetések hosszú sorára mintegy rávezet.

A későbbi nálunk megjelent törvényjavaslatok sincsenek kellőleg és érdem szerint méltatva, ha csak annyiban nem, hogy éppen az, amit szerző hibául ró fel nekik, nem mondható hibának. A kereskedelmi törvény 453. §-ának azon intézkedéséből, mely szerint minden biztosítási vállalat köteles ágazatonként külön-külön legalább százezer forintnyi tényleg befizetett biztosítási alapot kimutatni, szerző arra a nagyon helyes conclusióra jut, hogy szövetkezetek, minthdgy alaptókéjük nincsen, százezer forintos biztosítási alapot kötelesek kimutatni. Sőt szerző egyik jegyzetében mintegy sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a törvény ezen intézkedése folytán a szövetkezetek már keletkezésük pillanatában százezer forinttal meg vannak terhelve. Nézzük már most mikép gyakoroltatik a törvénynek ezen intézkedése valóságban? Bizony ezt senki figyelembe nem veszi. A szövetkezetek nagy része a törvény intézkedése daczára egy fillérnyi biztosítási alap nélkül jönnek létre, hivatalosan bejegyeztetnek és minden fennakadás nélkül folytatják működésüket, míg az első nagyobb kárnál belebuknak, egy-egy virágzó községet magukkal rántva tönkretesznek. Elég példa volt erre Vas és Sopron megyében. De daczára annak, csak így hevenyében felsorolhatjuk a rendesen bejegyzett, de egy fillér alap felett sem rendelkező szövetkezetek közül a következőket: Almási kölcsönös tűzkárbiztosító társaság m. sz.; Bajmoki tűzbiztosító társaság m. sz.; »Erzsébet« kölcsönös életbiztosító segélyszövetkezet Aninán; Ókanizsai kölcsönös tűzkárbiztosító társaság m. sz.; Szabadkai jégkárbiztosító szövetkezet; Zentai kölcsönös tűzkárbiztosító társaság m. sz. stb. stb. Erről sehol a világon meg nem tört törvénytelen állapotról érdemes lett volna néhány szót mondani.

A harmadik fejezet négy nagy alfejezetben tárgyalja a magánjogi részt. Ez a munkának nagyobbik és határozottan sikerültebb része is. Az első alfejezet a kárbiztosítás általános tanaival foglalkozik és a kárbiztosítási szerződés fogalmának és kellékeinek általános magyarázatával igen szépen indul meg. Elő van itt továbbá adva a kárbiztosítás szerződésének fogalma és a szerződés általános kellékei, a kárbiztosítás tárgya, a biztosítási érték, a biztosított összeg, a káresély, a kockázat, a biztosítás tartama, a biztosítást szerződés megkötése, az ajánlat (bevallás), a kötvény, a biztosítási feltételek, az ügynök, a harmadik személy érdekében és a meghatalmazás nélkül kötött kárbiztosítás, az érteken aluli biztosítás, az önbiztosítás, a túl- és a többszörös biztosítás, a biztosítási díj megállapítása. Továbbá a díjfizetési, közlési, kárbejelentési, értesítési, mentési és a kártérítési kötelezettség. Nagy gond van fordítva a biztosító belépési és visszakereseti jogára, a biztosított személy körül beállható változásokra, a szerződés érvényének megszűnése, hatályvesztése és ezek következményeire. Végre le van tárgyalva a kárbiztosítási szerződésből eredő igények elévülése.

Ebben a fejezetben, mint a későbbiekben is, Gellér azt a nagyon helyes eljárást követi, hogy előbb mindig előre bocsájtja a technikai és üzleti elveket, az elméletet, a külföldi törvényhozások összehasonlító rendelkezéseit és csak azután tér

át a hazai tételes törvény határozmányainak és a birói gyakorlat ismertetésére. Szerzőnek minden egyes kijelentésével nem tudunk egyetérteni, de az egyéni felfogás dolga és azért a munkája becsét nem rontja le. Gyakorlati tévedései megbocsáthatók, jogelméleti fejtegetései pedig feltétlen dicséretet érdemelnek.

A harmadik fejezet második alfejezete a kárbiztosítás egyes fajaival és pedig első sorban a tűzkárbiztosítással foglalkozik. Tárgyalja annak általános és technikai alapelveit, annak tárgyait, a veszélyváltozásokat és annak hatályait és végre a tűzkár és tűzveszély fogalmait. Ebben az alfejezetben helyet talált a jégkárbiztosítás és annak alapelvei, a fuvar- és értékküldemény-biztosítás, az üveg-, állat-, szavatossági és betörés elleni biztosítás. Utóbbi nincsen helyesen definiálva, a többiekkel is nagyon röviden végez a munka.

A harmadik fejezet harmadik alfejezete az életbiztosítást és ennek rokonfajait (baleset és betegség esetére szóló biztosítást) öleli fel. Az életbiztosítás igen szépen és a tárgy fontosságához mérten kellő alaposággal, bár itt-ott néhány tévedéssel van előadva. A statisztikára, a halandósági táblázatokra, a kamat szerepére, a díj- és díjtartalékra nagy súly van fektetve. Szépen vannak letárgyalva az életbiztosítási ügylet különböző alakzatai. A további tanokat a munka következő címek alatt adja elő: A biztosító, biztosított, szerződő fél és kedvezményezett. A harmadik személy javára kötött életbiztosítási szerződés. A harmadik személy halála esetére kötött életbiztosítás. Az életbiztosítási szerződés megkötése. Az ajánlat és életbiztosítási kötvény. Az életbiztosítási feltételek. A biztosítási összeg megállapítása; kifizetésének ideje. A káresemény bejelentésének kötelezettsége. A biztosítási összeg kifizetését mentesítő okok. A díjfizetési kötelezettség az életbiztosításnál. A közlési kötelezettség az életbiztosításnál. A személyváltozás és az arra vonatkozó közlési kötelezettség. Az életbiztosítási szerződés érvénytelensége, hatályának megszűnése. Igények elévülése.

A balesetbiztosítás a következő címek alatt van elintézve: A balesetbiztosítás általános ismérvei; a jogrendszerben való állása; technikai és gazdasági alapjai. A díj megállapítása. A balesetbiztosítás jogi fogalma és alkotó elemei. A balesetbiztosítási szerződés megkötésének módozatai. A közlési és díjfizetési kötelezettség. A balesetbiztosítás tartama; érvénytelenségének, hatálytalanságának és megszűnésének esetei. A balesetbiztosítás neme; különösen a csoport-balesetbiztosítás.

Kár, hogy a Szterényi-féle a munkásoknak baleset ellen való biztosításáról szóló törvényjavaslat nem talált több méltatást a könyvben. A betegség esetére szóló biztosítást csak egy fejezet — a segélyezésről — tárgyalja nagyon röviden. A munka előnyére vált volna, ha a gazdasági munkás- és cselédpénztárnak (1900: XVI. és 1902: XIV. t.-cz.) is egy ismertető és fejtegető szakaszt szentelt volna.

Több direct biztosító ágazattal a könyv nem foglalkozik. Befejezését képezi a negyedik alfejezet a viszontbiztosítás tanai és alakzataival. Ezek a következő címek alatt vannak előadva:

A viszontbiztosítás általában. A viszontbiztosítás jogi természete. A viszontbiztosítási szerződés és a főbiztosítási szerződés közötti kapcsolatról. A viszontbiztosítási szerződés megkötése, perfectiója és hatálya. A viszontbiztosított kötelezettségei A viszontbiztosító kötelezettségei. A viszontbiztosítási szerződés érvénytelensége és hatályának megszűnése.

Mint több helyen felemlítettük, a munka jogi és tisztán elméleti részei a munka becsesebb oldalai. Hogy a gyakorlati rész minden egyes mozzanatairól nem mondhatjuk ugyanazt, szolgáljon mentségül az, hogy a szerző tisztán elméleti alapon, a gyakorlattól távol áll. A »Deutscher Verein für Versicherungs-Wissenschaft« éppen a múlt hónapban foglalkozott a biztosítási tudomány fejlesztésével. A német birodalmi államtitkár, gróf Posadowsky ugyanis egy igen kedves és udvarias levéllel átírt az említett egyletnek és felkérte, hogy tanulmányozza és tegyen neki előterjesztést, hogy mi úton és módon volna lehetséges az összes biztosítási ágazatokat tudományos és gyakorlati alapon továbbfejleszteni. Az egylet most »Vorschläge zur Förderung der Versicherungs-Wissenschaft« czímen közrebocsátotta az előterjesztéseket és az azzal járt igen magas fokon álló vitákat. Ezekben mondja Ehrenberg göttingeni egyetemi tanár: »Man kann kein Versicherungsverständiger werden, ohne in der Praxis gewesen zu sein.« Bischoff lipcei igazgató pedig így nyilatkozik: »Wer in diesen Sachen (biztosítás) theoretisch arbeiten und lehren will, der muss enge Fühlung mit der Praxis gehabt haben.« És végre Manes az egylet vezértitkára megszólaltatja Moldenhauert: »Nur in beständiger Berührung mit der Praxis kann und wird sich eine wirkliche Versicherungswissenschaft entwickeln.«

Parlagi Imre.

Omke.

Omke czímmel az országos magyar kereskedelmi egyesülés új, havonként kétszer megjelenő folyóiratot indított, melynek Lévy Béla titkár a főszerkesztője és Goda Géza a szerkesztője. Az új szaklap, melynek első száma december 10-én jelent meg, részletes ismertetője az *Omke* széleskörű, folytonos munkásságának s jelentéseit, indítványait hozza, valamint mozgalmairól is beszámol. Ezenkívül azonban eleven tollal írt cikkeket is közöl, melyet a kereskedők, sőt az összes egész gazdasági körök érdeklődésére számíthatnak. Így az első szám a gazdasági önállóság kérdését (Enyedy Lukács), a szövetkezetek, a malmok üzemreductióját stb. beszéli meg.

m. zs.

**A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége,
igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok
névsora 1904. deczember 31-én.**

I. Elnökség.

Tiszteletbeli elnök: Láng Lajos.

<i>Elnök:</i>	Kautz Gyula	<i>Pénztáros:</i>	Körösi Imre.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.	<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Főtárhók:</i>	Mandelló Gyula.	<i>Könyvtáros:</i>	Bamberger Béla.
	Hegedüs Lóránt.	<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác	21. Hertzka Tivadar	41. Nagy Ferencz
2. Balás Árpád	22. Hevesi Ödön	42. Navratil Ákos
3. Bedő Albert	23. Hieronymi Károly	43. Neumann Ármin
4. Bernát István	24. Hollán Sándor	44. Neumann Károly
5. Concha Győző	25. Horváth János	45. Pap Dávid
6. Deutsch Antal	26. Jankovich Béla	46. Popovics Sándor
7. Enyedy Lukács	27. Jellinek Henrik	47. Schmidt József
8. Falk Miksa	28. Kilényi Hugó	48. Schober Albert
9. Fellner Frigyes	29. Körösy József	49. Schwarz Gusztáv
10. Fenyvessy Adolf	30. Krejcsi Rezső	50. Szabó Jenő
11. Forster Géza	31. Kunz Jenő	51. Széll Kálmán
12. Földes Béla	32. Láncty Leó	52. Szilassy Zoltán
13. Gaál Jenő	33. Liphay Sándor	53. Teleszky János
14. Gelléri Mór	34. Lukács Antal	54. Tisza István gr.
15. Ghyczy Béla	35. Mandello Károly	55. Tolnay Lajos
16. Gonda Béla	36. Mándy Lajos	56. Vargha Gyula
17. Gorove László	37. Mariska Vilmos	57. Vizaknai Antal
18. Halász Imre	38. Matlekovits Sándor	58. Vörös László
19. Hegedüs Sándor	39. Mende Bódog	59. Wickenburg Márk gr.
20. Heltai Ferencz	40. Miklós Ödön	60.

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Emich Gusztáv	Fritz Péter
Beck Dénes		Székely Ferencz

IV. A Társaság tagjai.

a) Alapító tagok.

Burchard-Bélaaváry Konrád, főrendi-házi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
Budapesti kereskedelmi és ipar-kamara, Budapest.
Budapesti Nagykereskedők és Nagy-iparosok Társasága, Budapest.
Földváry József dr., min. titkár, Brüssel.
Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

b) Budapesti rendes tagok.

Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Lónyay-u. 16.
Ágoston József kir. tanácsos, Ujvilág-u. 2.
Ambrozovics Béla nyug. min. tanácsos, IV., Muzeum-körút 1.
Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váci-körút 22.
Árkövy Richárd dr., az Orsz. M. G. E. tisztviselője, Váci-u. 65.

- Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gőzmalom.
- Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Csepregi-u. 4.
- Balás Árpád kir. tanácsos, Kerepesi-út 72. Mezőgazdasági muzeum.
- Bálint Ernő dr., kir. ügyész, Erzsébet-körút 35.
- Bálint Imre keresk. attaché Konstantinápoly.
- Balkay Béla dr., ügyvéd, II. Retek-utca 49.
- Ballagi Béla dr., Győri-ut 4. sz.
- Ballai Lajos dr., szab. hiv. elnök. Orsz. szab. hivatal.
- Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Vas-utca 6.
- Bamberger L'ela dr., ügyvéd, Erzsébet-tér 5.
- Bamberger István dr., kincstári jog-ügyi fogalmazó, V., Erzsébet-tér 6.
- Bánfi Oszkár pénzügyi tiszviselő, Belvárosi takarékpénztár.
- Baross Géza, min. osztálytanácsos, Postatakarékpénztár.
- Baross Lajos dr., ügyvéd, Közp. hitelszövetkezet.
- Barta Arnold, vezérigazg., Agrárbank.
- Bartók József dr., min. tanácsos, Földmívelési ministerium.
- Batthyány Ervin gr., jogtudor, London.
- Batthyány Tivadar gr., képviselő, VIII., Sándor-u. 10.
- Baumgarten Nándor dr., ügyvéd, VI. N.-Korona-u. 18.
- Beck Dénes bankigazgató, Ó-utca 11.
- Beck Gyula dr., bankigazgató, Nádor-utca 7.
- Beck Miksa bankelnök, Leszámitoló bank.
- Beck Nándor, udv. tan., bankelnök, Nádor-u. 7.
- Bedő Albert ny. államtitkár. képviselő, Alkotmány-u. 10.
- Benke Gyula igazgató, Andrassy-út 5.
- Benedikty Béla min. osztálytanácsos, Pénzügyministerium
- Bernát István dr., szerkesztő, Üllői-ut 25.
- Biró János bankhivatalnok, Agrár-bank.
- Biró Pál dr., Nagy János-utca 13.
- Biró Tamás min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
- Bischitz Arthur tőzsdetanácsos, Széchenyi-tér 3.
- Blum Brunó bankigazgató, Bank-egyesület r.-t.
- Bognár Mátyás dr., ügyvéd, Magyar-utca 7.
- Bokor Gusztáv dr. jogtudor, Andrassy-út 45.
- Bossányi Endre igazg., Széchenyi-u. 1.
- Bródy Lajos dr. szerkesztő, Neues Pester Journal.
- Bródy Zsigmond főrendiházi tag, Alkotmány-u.
- Brüll Ignác dr., angol konzul, Váci-körút 26.
- Buday László dr., min. titkár, Orsz. közp. stat. hivatal.
- Chorin Ferencz ifj. dr., ügyvéd, Sas-utca 14.
- Concha Győző dr., udvari tanácsos, egyetemi tanár, Muzeum-u. 19.
- Concordia gőzm. r. t.
- Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Föld-hitelint., Bálvány-u.
- Csőke Ferencz, min. tanácsos, I. Lisznyai-u. 11.
- Czeisler Emil bankhivatalnok, Hazai bank r.-t., Dorottya-u. 3.
- Deák Gyula igazgató, Belvárosi takarékpénztár.
- Delmár Emil ügyvéd, Széchenyi-u. 8.
- Dessewffy Aurél gr., v. b. t. t., Pápnövelde-utca 6.
- Deutsch Antal szerk., Pester Lloyd.
- Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, József-körút 31.
- Domony Mór dr., igazg., Bajza-u. 32.
- Dubsky Alfréd min. főmérnök, Kereskedelmi ministerium.
- Éber Antal dr. ügyvéd, szerkesztő, Horánszky-u. 27.
- Egger Gyula gyáros, Városligeti fasor 24.
- Egyetemi kör elnöksége.
- Eisler Ede dr., ügyvéd, Tompa-u. 12.
- Elek Pál igazgató, Váci-körút 32.
- Első budapesti gőzm. r. t.
- Emich Gusztáv udv. tanácsos, Athenaeum, Kerepesi-út.
- Emich Gusztáv ifj., dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
- Engel Aurél dr., ügyvéd, Béla-u. 5.
- Enyedy Béni gyárigazgató, Gyár-u. 7.
- Enyedy Lukács ministeri tanácsos, Ostrom-u. 3.
- Erdély Sándor dr., bankhivatalnok, Kereskedelmi bank.
- Erzsébet gőzm. r.-t.
- Exner Kornél dr., min. titkár, egyetemi m. tanár, Zsigmond-u. 9.

Fábry Sámuel igazgató, Agrárbank.
 Falk Miksa dr., képvis., Pester Lloyd.
 Falk Zsigmond lovag, udv. tanácsos, Hold-u. 7.
 Falk Zsigmond dr., igazg., Hold u. 7.
 Farkas Géza dr., min. fogalmazó, Közoktatási Ministerium.
 Farkas László dr., főorvos, Muzeum-körút 18.
 Farkas Zoltán min. osztálytanácsos, Váci-utca 52.
 Fekete Ignác dr., ügyvéd, Béla-u. 3.
 Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Bajza-u.
 Fellner Frigyes dr., egyet. m. tanár, ügyvéd, Kecskeméti-u. 1.
 Fellner Henrik igazg. Keresk. Bank.
 Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök, Kertész-u. 51.
 Fenyvessy József dr., min. titkár, Kereskedelmi Ministerium.
 Fischer Ignác igazgató, Erzsébet-körút 27.
 Flittner Frigyes dr., igazgató, Osztrák-Magyar Bank.
 Fodor Jenő dr., min. fogalmazó, Keresk. minist.
 Földes Béla dr., udv. tanácsos, egyetemi tanár, Váci-u. 37.
 Follinus Emil vasuti titkár, Lipót-körút 3.
 Forster Géza igazgató, Köztelek.
 Forray András dr., min. s. fogalm., Orsz. közp. stat. hiv.
 Fried Ödön ügyvéd, Kigó-u. 4.
 Friedmann Lipót szerkesztő, Pester Lloyd.
 Fritz Péter kamarai titkár, Keresk. és iparkamara, Alkotmány-u.
 Fuchs Lajos igazgató, Vigadó-tér 1.
 Fuhrmann Ferencz dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist.
 Fülöp Kornél dr., stat. főtitkár, Orsz. közp. stat. hivatal.
 Gaál Jenő dr., min. tan., műegyetemi tanár, Műegyetem.
 Gaár Vilmos dr., törvényszéki bíró, Alkotmány-u., törvényszéki palota.
 Gajári Ödön szerkesztő, New-York-p.
 Gáztmán Samu, Teréz-körút 33.
 Geber Antal, min. fogalm., Hunyadi-tér 12.
 Geiger B. Zsigmond kir. tanácsos, Király-u. 76.
 Gerber Ferencz dr., áll. számvevőszéki számellenőr, IV., Zöldfa-u. 22.
 Gelléri Mór kir. tanácsos, Uj-u. 4.
 Gerster Miklós iparfelügyelő, II., Margit-rakpart 58.

Gergely Károly nagykeresk., Király-utca 76.
 Ghyczy Béla altábornagy, Vas-u. 14.
 Goldmann Mihály kereskedő, Erzsébet-körút 27.
 Gonda Béla min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
 Gonda József államvasuti tisztviselő, Podmaniczky-u. 19.
 Gorove László dr., képviselő, József-körút 59—61.
 Grósz Emil dr., egyet. tanár, József-utca 15.
 Gunya Béla bankhiv. Agrárbank.
 Gyarmathy Viktor dr., ügyvéd, Koronaherczeg-u. 11.
 György Aladár író, Orsz. közp. stat. hivatal.
 Haggenmacher Henrik gőzmalmai.
 Hajdu László min. osztálytanácsos, Keresk. ministerium.
 Hajduska Emil dr., ügyvéd, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Hajnal Vilmos államvasuti felügyelő, Keresk. Ministerium.
 Halász Imre, író, Várfoke-u. 14.
 Halász Sándor dr., min. tanácsos, Postatakarékp.
 Halászy László dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
 Haller Károly dr., ministeri fogalm. Pénzügy-ministerium.
 Hatvany-Deutsch Károly nagyiparos, Nádor-u. 3.
 Hatvany-Deutsch Sándor főrendiházi tag, Nádor-u. 3.
 Havas Emil bankigazgató, Leszámitolóbank.
 Havas Miksa, keresk. akadémiai tanár. Keresk. akadémia.
 Hegedüs Ferencz közigazgatási bíró, Apród-u. 1.
 Hegedüs Károly kir. tanácsos, Nép-színház-u. 8.
 Hegedüs Loránt dr., képviselő, Király-ház.
 Hegedüs Sándor dr., orsz. képviselő, v. b. t. t., Hunyadi-tér 12.
 Hegyeshalmy Lajos dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist.
 Heller Farkas Henrik dr., min. fogalmazó, Földmívelési ministerium.
 Heltai Ferencz dr., képviselő, Oszlop-utca.
 Hennyey Vilmos dr., posta- és távirdaigazg. P. és t. vezérigazgatóság.
 Hertzka Tivadar dr. közgazdasági író, Magyar Hírlap Honvéd-u. 10.

- Herz József igazgató, Mária-Valéria-
utca 7.
- Herz Vilmos igazgató, Mérleg-u. 9.
- Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Váci-
körút 32.
- Herzfelder Gábor dr., földbirtokos,
Bajza-u. 28.
- Hevesi Ödön takarékpénztári igaz-
gató, Tükör-u. 2.
- Hieronymi Károly keresk. -minister
val. belső titkos tanácsos, Andrassy-
út 106.
- Hirsch Albert jogtudor Váci körút 22
- Hoffmann M. Mihály szerkesztő,
Andrassy-út 38.
- Hollán Sándor min. tanácsos, Pauler-
utca 24.
- Hollán Sándor ifj. dr., min. titkár,
Keresk. Ministerium.
- Horánszky Lajos képviselő, Eszter-
házy-u. 15.
- Horn Antal Ede szerkesztő, Vécsey-
utca 3.
- Hornyánszky Viktor nyomdatulaj-
donos, Akadémia-épület.
- Horváth Elemér min. tanácsos, Nádor-
utca 12.
- Horváth János dr., ügyvéd, Mátyás-
tér 12.
- Horváth Tivadar ügyvéd, Nádor-
utca 4.
- Jakobi Andor dr. ügyvéd, Koháry-
utca 2.
- Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár,
Kerepesi-út 6.
- Jármay Elemér min. fogalmazó, I.,
Döbrentey-tér 6.
- Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-
körút 18.
- Jellinek Henrik elnök-igazgató, Lipót-
körút 18.
- Jeney Lajos bizt. igazg., Vigadó-tér 1.
- Jónás Géza dr., vasuti fogalmazó
VI., Bajnok-u. 14.
- Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-
utca 2.
- Kanitz Géza nagykereskedő, Szabad-
ság-tér.
- Kármán Elemér dr., Kisbirtokosok
földhitelint.
- Károlyi Sándor gr., val. belső titkos
tan., képviselő, Eszterházy-u. 21.
- Kautz Gyula dr., val. belső titk.
tanácsos, Kaplony-u. 5.
- Kelety Dénes műszaki tanácsos,
Zöldfa-utca 12.
- Kenessey Kálmán kir. tanácsos,
Keresk. Ministerium.
- Kenéz Béla dr., min. fogalmazó, Orsz.
közp. stat. hivatal.
- Keppich Emil földbirtokos, Szobi-u. 3.
- Kilényi Hugó ny. min. tanácsos.
Lógody-u.
- Klein Gyula nagykereskedő, V.,
Erzsébet-tér 13.
- Kochmeister Frigyes br., főrendiházi
tag, Andrassy-út 78.
- Kohner Zsigmond keresk. bank al-
elnöke, Nádor-u. 19.
- Komin János dr., igazgató, Szent-
királyi-u. 3.
- Kondor Alfréd, pénztári főnök, Giro
és pénztári egyesület.
- Koppély Géza földbirtokos, Andrassy-
út 31.
- Kormos Alfréd szerkesztő, Almássy-
tér 2.
- Kormos Pál hírlapíró, Almássy-tér 2.
- Korányi Frigyes ifj. min. titkár
Erzsébet-körút 56.
- Kornfeld Zsigmond főrendiházi tag,
Bajza-utca 32.
- Kornis Miksa főtisztviselő, Generali.
- Körösy József dr., a főv. stat. hivatal
igazgatója, Aréna-út.
- Kovács Aladár dr., min. titkár, Orsz.
közp. stat. hivatal.
- Kovács Alajos min. segédfogalmazó,
II., Vitéz-u. 15.
- Kovács Gyula dr., kir. tan., ker.
muzeum aligazg., Keresk. Muzeum.
- Kovács Lipót, szerkesztő.
- Král Miklós dr., törvényszéki aljegyző,
V., Váci-körút 82/a.
- Krasznay Ferencz dr., orsz. képvis.
Alkotmány-u. 3.
- Krausz Gyula dr., főhivatalnok, VI.,
Király-utca 90.
- megyeri Krausz Izidor nagyiparos,
Örményölgy-u. 8.
- Krejsi Rezső dr., kam. titkár, keresk.
és iparkamara.
- Kunz Jenő spanyol kir. főconsul,
Bécsi-u. 4.
- Lánczy Leó udv. tanácsos, kam. elnök,
Keresk. Bank.
- Láng Lajos dr., val. b. titk. tan..
Thonet-udvar
- Leipziger Vilmos nagyiparos, Nagy
János-u. 7.
- Leitgeb Imre földbirtokos, München,
Kaulbach-Strasse 61/a. I.
- Leitner Zsigmond bankigazgató,
Andrassy-út 13.
- Lendvay Sándor szerkesztő, Pénzügyi
Hírlap szerk., Kerepesi-ut 44.

Lers Vilmos dr., min. osztálytanácsos,
Keresk. Ministerium.
Lestyánszky Sándor min. tanácsos,
Földmív. Minist.
Lévay József dr., min. titkár. Igaz-
ságügymin.
Lévy Béla dr., ügyvéd, Dorottya-u. 3.
Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár,
Riunione, Váczi-u. 20.
Lipthay Sándor udv. tan., műegyetemi
tanár, Ujvásártér 19/a.
Liptay Béla hivatalnok, Zsibárus-
utca 1.
Lujza gözmalom r.-t.
Lukács Antal főrendiházi tag, Föld-
hitelintézet.
Lukács József bankigazgató, Fürdő-
utca 6.
Lukasich Béla min. titkár, Pénzügy-
ministerium.
Máday Izidor, min. tan., Andrássy-út
94.
Magyar keresk. csarnok.
Magyari Géza dr., egyetemi tanár,
Király-bazár.
Mahler Gusztáv bankár, Kristóf-tér 2.
Mailáth József gróf főrendiházi tag.
Reáltanoda-u. 14.
Makai Ernő Ernő dr., banktisztviselő,
VIII., Vas-u. 15/b.
Malcomes Gyula báró, min. segéd-
fogalmazó, Kereskedelmi ministe-
rium.
Mandello Hugó bányatulajdonos,
Kerepesi-út.
Mandello Károly dr., szerkesztő, Sas-
utca 6.
Mándy Lajos dr., ny. min. tanácsos,
Lipót-körut 3.
Mantuanó Rezső dr., keresk. attaché,
Bukarest.
Mariska Vilmos dr., egyet. tanár,
Lónyay-u. 7.
Márffy Albin min. tanácsos, Pénz-
ügyministerium.
Marx János min. tanácsos, m. á. v.
igazgató, Lendvay-utca 7.
Masirevics György vasuti és hajózási
felügyelőségi biztos, VI. Kmetty-
utca 19.
Matlekovits Sándor dr., val. belső
titk. tan., Árpád-u. 5.
Mátray Elemér államv. felügyelő,
Keresk. Ministerium.
Mattyasovszky Miklós dr., ministeri
fogalmazó, Teréz-körut 39.
Mende Bódog szerkesztő, Lónyay-u.
14.

Metzler Jenő dr., Bécsi-u. 4.
Mezei Gyula kereskedő, Erzsébet-tér 7.
Mezei Mór dr. ügyvéd, Nagykorona-
utca 13.
Miklós Ödön ny. államtitkár, képvis.,
Délibáb-u. 29.
Nagy Emil dr., ügyvéd, Röck-Szilárd
utca 32.
Nagy Ferencz dr., ny. államtitkár,
képv., Calvin-tér 2.
Nagy Sándor cs. és kir. asztalnok,
Alkotmány-utca 28.
Nedeczky Gyula min. osztálytanácsos,
Keresk. Ministerium.
Németh József dr., min. titkár,
Földmív. Ministerium.
Neumann Ármin dr., udv. tan., képvis.,
Andrássy-út 5.
Neumann Frigyes nagykereskedő
Nagy János-u. 32.
Neumann Károly dr., min. osztály-
tanácsos, Nagy János-u. 7.
Neuschloss Marczel kir. tanácsos,
Apostol-u. 11.
Nizsnyánszky István dr. postatak. s.
titkár, Postatakarékpénztár.
Nyíry István dr., ügyv., Bálvány-u. 21.
Olgyay Kálmán dr., min. s. fogalm.,
Keresk. Ministerium.
Ormai Mór nagykereskedő, Lipót-
körut, Haggenmacher-ház.
Ormody Vilmos bizt. igazgató, Vigadó-
tér 1.
Ott János dr., min. titkár, Keresk.
Ministerium.
Ottlik Iván min. tanácsos, Szabadság-
tér 10.
Paikert Alajos, Budapest. Mezőgaz-
dasági muzeum.
Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9.
Pap Dezső dr., min. fogalmazó. Ke-
reskedelmi ministerium.
Pap Elek min. tanácsos I. Ország-
ház-u. 9.
Papp Árpád dr., min. osztálytaná-
csos, Keresk. Ministerium.
Parchetics László, Bristol-szálloda.
Parczer Gyula, bankhivatalnok, Al-
kotmány-u. 31.
Parlagi Ferencz igazg., Mérleg-u. 11.
Pásztó Jenő, a Magy. Kel. Tenger-
hajózási r. t. főkönyvelője, Zoltán-
utca 18.
Pekár Imre dr., ügyvéd, Dorottya-u. 6.
Perényi Lajos tanár, VIII., Mária
Terézia-tér 8.
Perlmutter Alfréd dr., szab. bíró,
Délibáb-u. 6.

Pesti hengermalom r.-t.
 Picker Ernő dr., Agrárbank.
 Picker Frigyes, Sz.-nt-Pétervár.
 Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Jávor-
 utca 3.
 Pless Mór, takarékpénztári igazgató,
 Károly-körút 19.
 Pollák Illés dr., ügyvéd, Nagy-Ko-
 rona-u. 34.
 Poór Jakab főnök, Generali.
 Popovics Sándor dr., államtitkár.
 Pénzügyministerium.
 Popper István mérnök, Eötvös-u. 7.
 Pósa Ernő bankhivatalnok, Nádor-
 utca 4.
 Pósch Gyula dr., bankigazgató, Ep-
 reskert-u. 4.
 Preiser Miklós bankhivatalnok, Li-
 pót-körút 3.
 Procopius Béla dr., min. titkár, Bern.
 Radványi Imre, biztosítási szakiroda
 tulajdonos VII., Erzsébet-körút 44.
 Ragályi Lajos dr., ügyvéd, V., József-
 tér 5.
 Rakovszky Géza, cs. és kir. kamarás,
 Rökk Szilárd-u. 18.
 Reiner Zsigmond dr., ügyvéd, Váci-
 utca 25.
 Ribári Mór igazgató, Foncière.
 Révai Mór orsz. képvis., Üllői-ut 18.
 Röser Alfréd Edvin, tanár, Aradi-
 utca 16.
 Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Pod-
 maniczky-u. 6.
 Rubinek Gyula képviselő, Üllői-ut 25.
 Ság Manó dr., ügyvéd, Teréz-körút 35.
 Sándor Pál országgyűlési képviselő,
 Eskü-tér 5.
 Sarbó Leó igazgató, Andrássy-út 2.
 Sarbó Vilmos igazgató, Andrássy-út 2.
 Schack Béla dr., kir. főigazgató, V.,
 Lipót-körút 16.
 Schmidl Miklós dr., nagykereskedő,
 Károly-körút 15.
 Schmidt József dr., ny. államtitkár,
 Bécsi-u. 4.
 Schober Albert min. tanácsos, állam-
 vasuti igazgató.
 Schober Béla dr., igazgató, Agrárbank.
 Schwarcz Felix igazgató, Epreskert-u.
 Schwarcz Gusztáv dr., udv. tan., egye-
 temi tanár Városligeti fasor 26.
 Sebestyén Henrik hivatalnok, Sas-
 utca 14.
 Serényi Béla gr., államtitkár, orsz.
 képvis., Kereskedelmi ministerium.
 Sidó Zoltán vámhivatalnok, Fővám-
 hivatal.

Siklóssy József dr. ügyvéd, Kossuth
 Lajos-u. 4.
 Singer Zsigmond szerkesztő, Nagy-
 korona-u. 18.
 Smialovszky Valér dr., képviselő.
 Soltész József, bankhivatalnok,
 Kmetty-u. 18.
 Soltész Vilmos igazgató, Stefánia-út.
 Somogyi Kornél banktisztviselő,
 Agrárbank.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi titkár,
 Alkotmány-u. 21.
 Soós Miklós banktisztviselő, Agrár-
 bank.
 Stankovits Szilárd, min. fogalmazó,
 Lónyay-u. 16.
 Steiner József kereskedő, Wurm-u. 3.
 Steinhardt Emil főnök, Generali.
 Stetina József dr., min. tanácsos,
 Államvasutak igazgatósága.
 Stettner László dr., igazgató, Ált.
 Hitelbank.
 Strasser Sándor tőzsdetanácsos,
 Lendvay-u. 16.
 Strasser Vilmos földbirtokos, Zrinyi-
 utca 9.
 Surányi Béla nagyiparos, Városligeti
 fasor 24.
 Szabó Jenő főrendiházi tag, Lipót-
 körút 3.
 Szabó Ferencz földbirtokos, Kem-
 nitzer-u.
 Szabóky Alajos dr. min. s. titkár.
 Orsz. központi statisztikai hivatal.
 Szalai Béla, a keresk. r.-t. titkára,
 Váci-körút 32.
 Szántó Menyhért min. titkár, Föld-
 műv. Ministerium.
 Szápáry László gr., Szép-u.
 Szathmáry Gyula főkönyvelő, Agrár-
 bank.
 Szathmáry Károly, postatakarékp.
 s. titkár, Hold-utca 4.
 Széchényi Imre gr. ifj., főrendiházi
 tag, Eötvös-u.
 Székely Aladár törv. jegyző, Csen-
 gery-u. 20.
 Székely Ferencz takarékp. vezér-
 igazgató, Királyház.
 Székely Miksa dr., gyáros, Wurm-
 utca 3.
 Széll Kálmán val. belső titkos taná-
 csos, orsz. képvis.
 Szentkirályi Kálmán ügyvéd és hir-
 lapíró, V., Kádár-u. 6.
 Szilassy Zoltán orsz. gazd. egyes.
 titkár, Köztelek.
 Szirmai Oszkár igazgató, Zrinyi-u. 4.

Szitányi Ödön min. tanácsos, Döbrentey-u. 1.
 Szivák Imreképviselő, Egyetem-tér 5.
 Szerényi József min. tanácsos, Keresk Ministerium.
 Teleszky János dr., min. osztálytanácsos, Pénzügyministerium.
 Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Vigadó-épület.
 Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Bajza-u. 32.
 Tisza István gr., miniszerelnök, val. belső titkos tanácsos.
 Tolnai Arnold igazgató, Erzsébet-tér 15.
 Tolnay Lajos ministeri tanácsos, Üllői-út 19.
 Török Arthur dr., ügyvéd, Teréz-körút 43/a.
 Török Jenő Endre szerkesztő, Vörösmarty-u. 14.
 Turchányi Elemér bizt. társ. tisztviselő, VII., Dembinszky-u. 36.
 Ullmann Adolf igazgató, Magy. ált. hitelbank.
 Ullmann Emil kir. tanácsos, Andrássy-út 23.
 Ullmann Károly dr., Royal szálloda.
 Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-utcza 3.
 Uray Zoltán államvas. hiv., Csömöri-út 36.
 Vágó József kamarai fogalmazó, Szőlőkert-u. 16.
 Vajda Imre igazgató, Váczi-körút 32.
 Vajda Zoltán banktisztviselő, V., Nádor-u. 12.
 Vargha Sándor igazgató, Izabella-utcza 65.
 Vargha Gyula dr., min. tanácsos, Orsz. közp. stat. hivatal.
 Vas Ferencz igazgató, Keresk. bank.
 Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Délibáb-u. 30.
 Vásárhelyi Zoltán dr., min. fogalmazó, Sörház-u. 4. sz.
 Veith Béla igazgató, Egyetem-u. 1.
 Visontai Soma dr. képviselő, Nagykorona-u. 34.
 Vizaknai Antal dr., min. osztálytanácsos, Margit-körút 2.
 Vörös László ny. államtitkár, képviselő, Báthory-u.
 Wallon Dezső dr., min. titkár, Pénzügyministerium.
 Weber Frigyes Alfréd bankhivatalnok, Giro- és pénztáregylet.

Weinmann Fülöp dr., udv. tanácsos, Andrássy-út 9.
 Weisz Fülöp bankigazgató, Keresk. Bank.
 Weisz Károly igazgató, Magyar folyam-, tengerhajózás.
 Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Damjanich-u. 5.
 Wekerle Sándor ifj. dr., min. fogalmazó, Keresk. ministerium.
 Wickenburg Márk gr., ny. államtitk., orsz. képviselő, Képviselőház.
 Wiener Moskó gazda Erzsébet-körút 1.
 Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétatér-utcza 6.
 Wolfner József gyáros, Váczi-körút 12.
 Wolfner Nándor gyáros, Károly-körút 3.
 Wolfner Tivadar képviselő, Andrássy-út 6.
 Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Akadémia-u. 14.
 Zigány Zoltán tanár, Károly-körút.
 Zilahi Simon igazgató, Budapesti Hirlap.

c) Nem budapesti rendes tagok.

Agrár takarékpénztár r.-t. Maros-Vásárhely.
 Antal Géza, tanár, Pápa.
 Arányi Miksa igazgató, Páris.
 Babics József uradalmi igazgató, Zsombolya.
 Ballagi Géza dr., képviselő, Sárospatak.
 Bartha Béla dr., jogakadémiai tanár, Debreczen.
 Beniczky György, földbirtokos, Csehi.
 Berényi Ármin dr., ügyvéd, Gyula.
 Berényi Pál, tanár, Sopron.
 Borbély Lajos, vezérigazgató, Salgó-Tarján.
 Breuer Mór ifj. földbirtokos, Eger.
 Czeiner Nándor közg. előadó, Beregszász.
 Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa.
 Dér Sándor, kir. ipari s. felügyelő, Pécs.
 Déri Miksa, igazgató, Bács.
 Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs.
 Ecseri Lajos, ügyvéd, Szentés.
 Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Fölkel Károly, árvaszéki ülnök, B. Gyarmat.

Gaal Gyula, földbirtokos, Büss, Somogy vármegye.
 Gedeon András, banktisztv., Miskolcz.
 Greiner Arnold, földbirtokos, Eger.
 Herz Jenő, gyáros, Miskolcz.
 Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad.
 Holesch István, kamarai titkár, Besztercebánya.
 István gözmalom Debreczen.
 Janky József, kam. elnök, Nagyvárad.
 Jónás János, keresk. akad. igazgató, Pozsony.
 Kanitz Dezső, takarékpénztári igazgató, Eger.
 Kereskedelmi és iparkamara Arad.
 Kereskedelmi és iparkamara Besztercebánya.
 Kereskedelmi és iparkamara Brassó.
 » » Debreczen.
 » » Fiume.
 » » Győr.
 » » Kolozsvár.
 Kereskedelmi és iparkamara Maros-Vásárhely.
 Kereskedelmi és iparkamara Miskolcz.
 Kereskedelmi és iparkamara Pozsony.
 » » Sopron.
 » » Szeged.
 » » Temesvár.
 Koós Mihály dr., min. titkár, Maros-Vásárhely.
 Kovách Kálmán, műszaki tan. Eger.
 Kovách János, főkönyvelő, Szabadka.
 Kovács Gábor, ügyvédjelölt, Miskolcz.
 Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.
 Kováts Ferencz dr., jogakadémiai tanár, Pozsony.
 Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.
 Kövály László, igazgató, Kolozsvár.
 Králik Lajos, Ipoly-Szécsénke, u. p. Hont-Nagyfalú.
 Kulinyi Zsigmond, kamarai titkár, Szeged.
 Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka.
 László Gyula, Marosvásárhely.
 Leopold Gusztáv, gazda, Ágotapuszta, u. p. Sárkeresztur.
 Linzer Béla földbirt., Nagy-Kanizsa.
 Lippich Gusztáv, főispán, Szolnok.
 Lukács György, főispán, Békés-Gyula.
 Maléter István, birtokos, Kassa.
 Manaszy György báró, képviselő, Temes-Murány, u. p. Bruckenau.
 Mandello Gyula dr., jogakadémiai tanár, Pozsony.
 Mayer József, gyáros, Murány.

Milhoffer Sándor, gazda, Tatár-Szt.-György Pestmegye.
 Nagy Ernő dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
 Návay Lajos dr. ifj., Csanádmegye főjegyzője, Makó.
 Navratil Ákos dr., jogakadémiai tanár, Kassa.
 Niameessny Mihály ifj. ügyvéd, Temesvár.
 Okolicsányi Miklós, vezértitkár, Eger.
 Páris Frigyes, nyug. kir. ügyész, Ujpest.
 Pfligler Ferencz, kamarai alelnök, Miskolcz.
 Pisztóry Mór dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Protovin Géza, keresk. és iparkamara h. titkár, Temesvár.
 Radvány István, kam. elnök, Miskolcz.
 Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka.
 Reitzer Gyula, cukorgyári igazgató Selyp cukorgyártelep, Nógrádm.
 Roszner Ervin b., fiumei kormányzó.
 Rózsa Károly üzletvezető, Ujpest, Dobó-utca 24.
 Sajó Elemér, kir. mérnök, Nagy-Becskerek.
 Sarkady Lajos, kam. titk., Nagyvárad.
 Solymássy Endre tengerészeti főfelügyelő, Fiume.
 Somló Bódog dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
 Sümeghy Árpád, földbirtokos, Eger.
 Sugár Ignác, kamarai titk., Miskolcz.
 Szabadi József, tanár, Székesfehérvár.
 Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Szabó Kálmán, kam. eln., Debreczen.
 Szabó Sándor, jogakadémiai tanár, Sárospatak.
 Szabó Vilmos, földbirtokos, Pusztadrahi, u. p. Balassa-Gyarmat.
 Szávay Gyula, kam. titk., Debreczen.
 Székely György, főispán, Brassó.
 Székelyhidy Viktor, Nagy-Enyed.
 Szentpály István, kam. titk., Miskolcz.
 Szolcsányi Hugó dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
 Szolnoki mezőgazdasági takarékpénztár r. t. Szolnok.
 Erényi Ullmann Jenő, min. titk., Bécs, közös pénzügymin.
 Vági Jakab, intéző, Győr.
 Vályi Gábor dr., egy. tanár, Kolozsvár.
 Vannay Ignác, kir. tan. B.-Gyarmat.
 Ybl Felix dr., földbirtokos, Csesztve, u. p. B.-Gyarmat.
 Zorn Vilmos dr., jogakadémiai tanár, Kassa.

Sociálpolitikai programm.

I.

Mindinkább több jel vall arra, hogy nemcsak a magyar társadalom, hanem a törvényhozás is, kénytelen lesz a legközelebbi jövőben többet foglalkozni sociálpolitikai kérdésekkel.

A magyar socialista pártok az utóbbi időben jelentékenyen erősödtek. A magyarországi sociáldemokrata párt 1904. évi kongresszusán 665 tag vett részt és 277 község volt képviselve (1903-ban 349 tag és 165 község). A párt új szervezete folytán nagyobb tevékenységet fejthetett ki; bevételei 134.000 koronára emelkedtek (1903-ban 66.000). Az ujjászervezett sociáldemokrata párt (Mezőfi-csoport) 1904. augusztus 20-án tartott kongresszusán 104 magyar községből 159 kiküldött vett részt. A keresztény munkásszervezet, mely október végén tartotta első kongresszusát, szintén erősödött és jobban szervezkedett; e kongresszuson alkották meg »a magyarországi keresztény munkásegyletek szövetségét«. A legerősebb növekedést a szakszervezetek mutatják, melyek 1904. június 30-án 52.410 szervezett munkás tagot számláltak, Budapesten 27,071, a vidéken 25.339-et. 1902-ben a tagszaporulat 5271 volt (52·72‰); 1903-ban 25.868 (169·90‰); 1904 első felében 11.272 (27·40‰). Az évi bevételek 1903-ban 273.880 koronát tettek; 1904-ben jóval többre fognak rúgni. A munkás szaksajtó 1904 október havában 21 lapot számlált, 61.500 példányszámmal.

A munkás-mozgalom 1903 óta erősen fokozódik. Nincs ugyan hivatalos strike-statisztikánk,¹⁾ de a szakszervezetek szolgáltatva adatok alapján²⁾ 1903-ban több, mint 800 strike volt; 1904-ben állítólag még több. A szakszervezeti tanács titkárságának 325, közte 19 egész szakmára kiterjedő strike-ot jelentettek be; e szám azonban a strike-oknak csak részét jelenti.

Az általános választásokon a socialista-pártok élénken részt vettek és ami eddig még nem történt meg, a socialista-jelölt két kerületben is belejut a pótválasztásba.³⁾

¹⁾ Az 1904-ik év végén a kereskedelmi minister rendeletet bocsátott ki, mely szerint 1905. január 1.-től rendszeres statisztikai adatgyűjtést kell folytatni a munkabeszüntetésekről. Az adatgyűjtéssel az első fokú iparhatóságok és a kerületi kir. iparfelügyelők vannak megbízva. Attól tartunk, hogy e hatóságok statisztikai munkássága nem lesz teljesen megfelelő. Munkás-statisztikai hivatal nélkül oly nehéz adatgyűjtés és anyagfeldolgozás, mint amíg a strike-statisztikában szükség van, alig képzelhető. A munkás-szakszervezetek részvételét azonban mindenképen biztosítani kellene a strike-statisztika készítésénél.

²⁾ *A magyarországi szakszervezeti tanács jelentése a szakszervezeti mozgalomról.* Budapest, 1904. 11. és 12. oldal.

³⁾ Amikor e sorokat írjuk, e pótválasztások eredménye még ismeretlen; de ha az a hír, hogy a függetlenségi párt a socialista-jelölteket fogja támogatni, igaz, az új Házban két socialista képviselő fog először helyet foglalni.

A munkás-mozgalmak jelentőségének fokozódását mutatja az is, hogy a vállalkozói érdekeltségek határozottabban állást foglaltak velük szemben, ami a budapesti kereskedelmi és iparkamara ismeretes 1904-iki »42 pontozatában« és a magyar gyáriparosok országos szövetségének állásfoglalásában jut kifejezésre.⁴⁾

Az a nagy érdeklődés és részvét, mely a Társadalomtudományi Társaságban rendezett felolvasás és vita-cyklus iránt »a társadalmi fejlődés irányáról«⁵⁾ mutatkozott, is bizonyítja, hogy sociálpolitikával mind szélesebb rétegek kezdenek nálunk foglalkozni.

De az általános politika alakulása is minden valószínűség szerint növelni fogja a magyar munkásosztály erejét és nagyobb szerepet fog neki juttatni a közügyek terén. Mert bár az ellenzéki pártok határozottan nem vették programjukba az általános titkos szavazati jogot, az a iunctim, amelyet a házszabályok reformja és a választási jogosultság kiterjesztése között felállítottak, és melynek végrehajtása a választások eredménye következtében immár nagyon valószínűnek tetszik: kétségtelenül szavazati jogot fog juttatni a munkások oly elemeinek is, amelyek eddig nélküle szűkölködtek.

Ugy vélem azonban, hogy a választási jog kérdésén kívül a törvényhozás csakhamar kénytelen lesz többet foglalkozni oly kérdésekkel is, melyek az alsóbb néposztályok érdekeit érintik. Mert bizonyos, hogy a most lefolyt választások meglepő eredményét, egyéb okokon kívül, az ellenzéki pártok radikálisabb politikai programja és azon elégedetlenség is okozta, mely az alsóbb néposztályok közt régóta lappang.

Az idők jelének kell azt is vennünk, hogy Tisza István gróf január 8-án mondott nagy programbeszédében külön foglalkozott a *sociális kérdéssel*. Tudtunkkal első eset, hogy magyar kormányelnök ily bőven nyilatkozik a sociális kérdésről és állást foglal vele szemben. Ugy hisszük, hogy Tisza István gróf nyilatkozatait részletesen elemeznünk kell. E nyilatkozatokat mint kormányelnök tette, de különben is politikai multja és államférfiúi jelentősége megkívánja, hogy sociálpolitikai programjával foglalkozzunk.

E sociálpolitikai program ⁶⁾ gondolatmenetét pontokba foglaljuk.

1. A sociális kérdést zsandárral nem lehet megoldani; a munkásokat a felfelé, előretörekvés útjától még akkor sem szabad elzárni, ha ezen úton talán erőszakosan haladnának előre.

2. A megoldás a szabadság elvi alapján történhetik csak; a munkásokat a műveltség, a társadalmi felfogás és látkör oly

⁴⁾ Budapesti kereskedelmi és iparkamara: *Jelentés a hazai iparnak a tömeges bérharczok által okozott hátrányok orvoslása tárgyában tartott szakértekezletről*. Budapest, 1904. — Magyar gyáriparosok országos szövetsége: *Közlemények*. Budapest, 1904. máj. 26. és köv. old.

⁵⁾ L. *Huszedik Század*. Budapest, 1904.

⁶⁾ A programbeszéd hiteles szövegét nem birjuk, de feltehető, hogy az *Az Újság*-ban megjelent szöveg megfelel a beszéd lényegének. Lásd *Az Újság* 1905, január 9. számát.

magas színvonalára kell emelni, ahol a munkás és munkaadó igazán megértik egymást.

3. A magyar sociálpolitikai reformkezdeményezés nem nagyon mélyreható és német irányú.

4. Így például a betegsegélyezés lehetetlenné tette, hogy a munkásegyletek foglalkozzanak vele.

5. A nagy német sociális törvényhozás igazi melegágya a sociáldemokráciának. Két okból: nagyfontosságú kérdéseknek állami intézkedés, hatósági szervezet, kényszer útján való megoldása arra indítja a munkásokat, hogy mindent az államtól várjanak; a munkásoknak így tulajdonképpen nem lévén mivel törődniök, egész szellemi és anyagi erejüket a socialistikus álmódzásra és agitátori tevékenységre fordítják.

6. Hazánkban az önkormányzati szerveket a szakegyletekből kellene alakítani. A szakegyletekre vonatkozó törvényeink czélszerűtlenek, mert a legfontosabb ügyekkel ezen egyletek nem foglalkozhatnak; a szakszervezetekben munkás és nem-munkás vegyes társaságban van együtt.

7. A szakegyleteknek a betegsegélyezéstől kezdve minden fontosabb munkásügygyel foglalkozniuk kellene.

8. Mindez csak nagy küzdelmekkel lesz megvalósítható, de az ily természetű munkásegyletek gyermekora Angliában is a leghevesebb társadalmi küzdelmek közepette folyt le.

9. A sociális problémák igazi megoldása, hogy a munkásosztály egész tömege az anyagi, szellemi és erkölcsi jólét menél magasabb fokára emelkedjék, nem pedig tőke-ellenes támadás: tehát emberhez illő existentia biztosítása.

10. A munkásosztály viszonyainak javítása és az ipar érdekei között csak látszólagos az ellentét. A munkás belértékét kell emelni, »mert az a munkás, a kinek nemcsak izomereje, de megbízhatósága, intelligentiája is van, a munkára fordított szellemi és erkölcsi tőkéje is fokozódott, az többet kereshet és mégis gazdaságosabban dolgozhatik, mintha önálló iparos volna.«

E pontok vegyesen tartalmazznak helyeset és téveset; olyast, ami amellet bizonyít, hogy Tisza István grófnak van érzéke a sociálpolitikai fejlődés iránt és olyast, ami arra enged következtetni, hogy nem ismeri kellően sem a hazai, sem a külföldi munkásügyi viszonyokat.

ad 1. Az e pontban foglalt kijelentést mindenki örömmel fogadhatja és helyeselheti. De az a kérdés merül fel, vajon Tisza gróf kijelentése, hogy a sociális kérdést zsandárral nem lehet megoldani és a 6. és 7. pontokban kifejezett rokonérzése a munkások egyesületei irányában, olyan tények-é, amelyeknek Tisza gróf kormányzása valóban meg is felelt. E kérdést itt nem dönthetjük el, de ha a legközelebbiről érdekeltek, a szervezett munkások véleménynyilvánítását vizsgáljuk, még ha számításba vesszük is, hogy e vélemények túloznak: inkább azt kellene hinnünk, hogy Tisza gróf a munkásokkal szemben igénybe vette a zsandárokat és egyesüléseiknek nem kedvezett.⁷⁾

⁷⁾ Lásd: A magyarországi sociáldemokrata párt jelentését az 1904-iki amsterdami nemzetközi socialistikus kongresszus számára (*Aus der Ge-*

ad 2. Ezen pont megítélése azon fordul meg, hogy mit értünk liberalismuson és épen mert e jelszó értelmezése oly sokféle, könnyen félreértésre ad alkalmat. Az uralkodó tudományos felfogás szerint ma liberálisnak szokták nevezni a munkás és munkaadó közti viszonyoknak oly rendezését, amely azt szabad szerződésnek nézi és nem tartja szükségesnek, hogy a törvényhozás a szerződés lényeges pontjait illetőleg kényszerítőleg rendelkezze. Ellenben nem liberális, hanem sociálpolitikai az a rendezés, mely a munkásosztálynak részletes, hathatós védelmet biztosít és a munkaadó és munkás közötti szerződés lényeges pontjait illetőleg a törvényben kötelezően rendelkezik. Az egész angol gyártörvényhozás, a német sociális törvények, az osztrák munkásvédelmi törvényhozás, de még a mi ipartörvényünk és pl. az 1893 : XXVIII. t.-cz. is, ily értelemben nem liberális, hanem sociálpolitikai alapon nyugosznak. Így tehát »a szabadság elvi alapja« ide nem illő jelszó.

Az ugyane pontban fejlődési célként említett »igazi megértés munkás és munkaadó között« a realistikus társadalomtudomány világításában teljesen tényleg sohasem fog bekövetkezni, mert az ideiglenes megértést újabb küzdelmek fogják felváltani. Társadalmi csoportok küzdelme nélkül nem képzelhető társadalmi élet, legalább a gazdasági és társadalmi rend mai alapján nem.

ad 3. Feltétlenül igazat mond, amikor a magyar sociálpolitikai reformkezdeményezést nem nagyon mélyrehatónak mondja. Ha őszinték akarunk lenni, megvallhatjuk, hogy munkásvédelmünk teljesen fejletlen, sőt még a létező törvényes intézkedések kellő végrehajtásáról sincs kellő gondoskodás;⁸⁾ a munkásbiztosítás terén pedig szerencsétlen betegsegélyezésünk a legnagyobb bajokat és visszasságokat mutatja.

De ha Tisza István gróf német eredetűnek mondja sociálpolitikánkat, úgy ez annyiban igaz, hogy két törvényünk: a vasárnapi munkaszünetről és a betegsegélyezésről szóló, német minta szerint készült és különösen ez utóbbinál nem az önsegély, hanem a kényszer-biztosítás elve jutott kifejezésre. De mily nagy a különbség a mi csekély kezdeményezésünk és a német nagyszabású intézmények között!

ad 5. E pont bizonyítja legjobban, hogy Tisza István gróf a német viszonyokat nem itéli meg helyesen. Hogy is állithatná különben, hogy a német nagy sociális biztosítási intézmények okozták a sociáldemokratia nagyranövését?

A magyarázat, melyet állítása támogatására felhoz, csak a tények félreismerésén alapulhat: »a munkások megszokják, hogy mindent az államtól várjanak és nem lévén dolguk, socialistikus

schichte der ungarländischen Arbeiterbewegung) Budapest, 1904. 18, 19, 48, 49, 51, 57. old. *Szakszervezeti Értesítő.* A magyarországi szakszervezeti tanács hivatalos közlönye. 1904. 1. szám, 2. old.; 2. szám, 5. és 6. old.; 3. szám, 12. old.; 4. szám, 15. old.; 1905. 1. szám, 2. old. végre 2. szám 7. old.: »... a miniszerelnök szavai (a szóban forgó programmbeszédből) homlok-egyenest ellenkeznek tetteivel. Épen ő alatta nyirbálják a szakegyesületek autonómiáját...«

⁸⁾ Lásd Mandello Gyula: *Munkásvédelem. Közgazdasági Lexicon.* Budapest, 1901.

álmodozásra és agitálásra adják magukat». E magyarázat, úgy látszik, még Tisza gróf programbeszédének hallgatósága között sem elégitett ki teljességgel mindenkit; mert oly közbeszólás hallatszott, hogy a német socialdemokratia megerősödésének oka: az általános választási jog. Erre Tisza gróf azzal az érveléssel felelt, hogy ez megvan már 1866. óta, de csak a későbbi választások hozták magukkal a socialdemokrata párt fokozatos gyarapodását.

Azt hiszem, hogy a német socialdemokratia nagyranövését könnyen meg lehet magyarázni. Semmi esetre sem a sociális törvényhozás okozta, hiszen tudvalévő, hogy a socialdemokraták kezdetben rossz szemmel nézték Bismarck sociálpolitikáját, mert attól tartottak, hogy az megszünteti a bajokat, azokkal együtt az elégedetlenséget és így útját vágja a sociálista agitációnak. Ha a sociális törvényhozás ellenére ma is van még Németországban elégedetlenség, úgy ez azért van, mert a munkásvédelem még nem teljesen kielégítő (a gyári női munkások tíz órás munkanapját, a bányamunkások megfelelő védelmét stb. pl. még nem érték el), mert az érdekképviselő, az egyesülési és gyülekezési jog terén, még nincs meg a törvényes alap és mert a socialis biztosítás, daczára nagyszerűségének, még hiányokat mutat és surlódásokra vezet és mert végre a munkabérek, a munkaidő és a munkafeltételek terén a német munkások még nem értek el annyit, mint pl. az angol munkások.

A német sociáldemokratia megnövekedésének igazi okozója azonban egyszerűen az industrialismus. Azon mértékben, amelyben a német-francia háború óta nagyra nőtt Németország ipara, bányászata, amelyben egyáltalában Németország átváltozott agrár államból elsőrangú ipari állammá, amelyben óriásilag megnőtt munkás tömege: mutatkoztak a sociáldemokratia sikerei is a választásoknál.⁹⁾

ad 6—9. Az e pontokban foglaltakat feltétlenül helyeselni lehet, csak nem értjük, hogy miért állítja Tisza gróf, hogy a magyarországi szakszervezetekben munkások és nem-munkások vegyes társaságban vannak együtt. Erre példát tényleg nem tudunk.¹⁾

ad 10. Hogy a munkásosztály helyzetének javítása és az ipar igazi érdekei közt csak látszólagos az ellentét, ez oly igazság, amelyet épen a tudomány igyekszik bizonyítani, de a gyakorlat emberei rendszerint tagadják. E tétel azonban csak akkor érvényesül, ha a munka intenzitása növekedik, aminek feltétele: rövidebb munkaidő, kedvezőbb munkafeltételek, magas bérek. Lehet, hogy erre gondolt Tisza gróf a 10-ik pontban idézett szavaival, mert máskülönben nem érthetjük meg azokat.

Ha mármost az egyes pontokat nem külön-külön vizsgáljuk, hanem azok egészét, a bennük megnyilvánuló szellemet, úgy bizonyos, hogy Tisza István grófnak feltétlenül igaza van, amikor azt állítja, hogy a társadalmi kérdés állami gyámko-

⁹⁾ Tisza gróf kijelentését a németek is visszautasítják. Lásd *Sociale Praxis* 1905. jan. 19. 402/403 oldal.

¹⁰⁾ Ez ellen a szakszervezett munkások is felszólaltak. *Szakszervezeti Értesítő*. Budapest, 1905. 2. szám 7. old.

dással és jóléti intézmények teremtésével még nincs megoldva. A munkásoknak önkormányzati tevékenységet kell kifejteniök, minden őket érintő ügyben feltétlenül részt kell venniök. A szervezett munkásoknak teljes erőnyilvánítása, amely a törvények korlátaín belül mozog, leginkább csökkentheti és szüntetheti meg a társadalmi bajokat.

De aki ily irányba akarja terelni a társadalmi politikát, annak következetesnek kell lennie, meg kell teremtenie azon törvényes alapokat, amelyeken a szervezett munkásság önkormányzata hatályos lehet és melyek nélkül az erre való hivatkozás megtéveszt. Meg kell tehát teremteni a törvényes munkásvédelmet, a hatályos iparfelügyeletet, a gyűlési és egyesülési jogot és biztosítani kell a munkás-egyletek szabad mozgását minden érdeküket érintő téren.

Aki ily irányba viszi a sociálpolitikát, annak tudnia kell, hogy ennek elkerülhetetlen gazdasági következménye a munkabérek folytonos, fokozatos emelkedése, a munkaidőnek megrövidülése és a munkafeltételek javulása.

Igaz, hogy aki nem rövidlátó, tudja, hogy mindezek a szükségszerű fejlődés következményei. A munkásoknak növekedő képzettségével és intenzívebb munkabíráásával pedig bőségesen megtérül a vállalkozók látszólagos nagyobb megterhelése, amint ezt legfényesebben az Egyesült-Államok példája mutatja.

II.

Ezek kapcsán megemlékezhetem talán arról, hogy az 1900. és 1901. évek folyamán, többen — köztük Majláth József gróf, Bernát István, Geöcze Sarolta és én — azon a nézetén voltunk, hogy mélyebbre ható társadalmi tevékenységet kellene kifejteni sociálpolitikai és sociál-reformatorikus irányban. Az volt a tervünk, hogy nagyobb társadalmi actiót indítunk. Socialis liga, vagy más hasonló elnevezéssel szervezetet akartunk létesíteni, amely a legkülönbözőbb politikai és gazdasági irányokat avégből egyesítette volna, hogy a szükséges törvényhozási és társadalmi reformokat kezdeményezzék és végrehajtásukban résztvegyenek. De a tervbe vett szervezkedésből nem lett semmi. Majláth gróf, akinek a mozgalmat vezetnie kellett volna, azon a nézetén volt, hogy Magyarországon elenyésző azok száma, akik nem egy bizonyos politikai iránynak rabjai, hogy a társadalom elemei nagyon heterogének és az érdekellentétek igen nagyok. E nehézségekkel azonban talán meg lehetett, sőt talán meg kellett volna küzdeni. Ez aggodalmakkal szemben éppen annak adtam kifejezést, hogy »mindazokra, akiket születés, nagy vagyon vagy magas műveltség előnyösebb helyzetbe juttat, az a társadalom-erkölcsi kötelesség hárul, hogy sociálpolitikai ideálokért küzdve, a náluknál kevésbé szerencsések helyzetét javítsák s e társadalom-erkölcsi meggyőződésnek fel kell keltenie azt, amit az angolok »fighting spirit«-nek, küzdő szellemnek neveznek«. De mindannyian úgy ítéltük meg a helyzetet, hogy a legközelebbi években jelentősegteljes közjogi és általános politikai kérdések kerül-

nek eldöntésre és hogy így a sociálpolitikai és sociálreformatorikus tevékenység ideje még nem érkezett el.

Ama tárgyalások folyamán, amelyeket az említett sociális liga alapítása ügyében folytattunk, sociálpolitikai program-vázlatot készítettem el. E program-vázlat céljánál fogva nem terjedhetett ki az egyes pontok részleteire, de azért tartalmazta a tényleg szükséges, kézzel érinthető reformok anyagát.

Mert hiszen a sociálpolitikai világfelfogást különösen az az ellentét jellemzi, amely közte és a doctrinaer gazdasági liberalismus között egyrészt és a sociáldemokrata-programm között másrészt fennáll. Úgy a doctrinaer gazdasági liberalismus, mint a sociálismus nagy általános elvekből indul ki; ellenben a sociálpolitikai felfogás alig törődve elvékkel, ott akar segítséget nyújtani, ahol a bajok léteznek, amint azt a fabianusok kifejezik: »a cipőn ott kell javítani, ahol az fáj«; a nagy tömegek jólétét részletes intézkedésekkel tényleg kell előmozdítani.

Az ily szellemben készült sok ismeretes dolgot tartalmazó program-vázlatot, mint talán nem egészen érdeknélküli adatot, a magyar sociálpolitikai eszmék fejlődése menetében itt közlöm.

Munkásvédelem: Ipari (gyárakban, műhelyekben és otthon dolgozó), bányászati, vasuti, hajózási, építő, földmunkát végző, raktározó, mezőgazdasági, erdészeti munkások; kereskedelmi alkalmazottak; cselédek törvényes munkásvédelme megalkotandó, kiépitendő, fejlesztendő. A védelem elvi törvénybeiktatása nem elegendő; részletes technikai codificatio kell: Egészségügyi, üzemi, balesetelleni, idő, szünnapi, bér-, szerződési védelem és az egyesülési szabadság védelme. A legmesszebbmenő védelemben előljárjanak: az állami és törvényhatósági vállalatok. És ugyane védelem nyújtására szorítandók az állammal vagy törvényhatósággal szerződő, valamint a tőlük segínyt, támogatást nyerő vállalkozók. Az ipar- (gyár) felügyelet az iparfejlesztéstől elválasztandó; az összes állami gyárakra és üzemekre is kiterjesztendő; a felügyelet külön képesített, intézkedési joggal bíró független hatóságok által a munka más tereire — mezőgazdaságra stb. — is kiterjesztendő. Felügyelőknek nők és munkások is alkalmazandók.

Munkásbiztosítás: A munkásbiztosítás a szegényüggyel kapcsolatosan rendezendő; a társadalmi önkormányzat lehetőleg megóvandó, mert az állami központosítás e téren túlköltséges. Betegsegélyezés, baleset, rokkantság, aggkor és munkanélküliség esetére való biztosítás megalkotására kell törekedni.

Munkásegyesülés, érdekképviselés: A munkások nyilvános szervezettsége biztosítja a társadalmi békét, törvényes mederben tartja a munkásmozgalmakat és a legjobb óvószer a szélsőségig menő forradalmi irányzatokkal szemben. A munkások egyesülését ezért a legnagyobb mértékben támogatni kell és előmozdítani; de nyilvánosság és állami ellenőrzés szükséges. A munkások

egyesülési ügyének teljes kialakítása mellett az egyes szakszervezetek esetleg elismerhetők jogi személyeknek; így tömeges viszályok esetében a békéltetés szilárd alapokra fektethető és kötelező erővel fölruházható; egyszersmind a collectiv szerződéskötés szervezett munkások és munkaadó egyesületek között előmozditható; valószínűleg úgy is ez a jövő fejlődés iránya.

A munkásegyletek a szövetkezeti ügynek is legjobb támaszai.

A munkások érdekképviselője (munkáskamarák) époly mértékben, mint más termelő köröké, szervezendő és annak ugyanaz a befolyás, illetőleg delegált közigazgatási hatáskör biztosítandó.

Munkáslakásügy: A lakáskérdés a társadalmi problémák legfontosabbika. Egészséges, barátságos, jó lakás megannyi társadalmi baj ellenszere. Világszerte bebizonyított tény, hogy városokban s körülöttük, kellő szervezés és állami, törvényhatósági, vagy társadalmi vezetés mellett, kielégítő jövedelmezőséget mutató lakástelepek megalkothatók. Már pedig ez a föltétele annak, hogy nagy reformok sikerrel járjanak.

Családi házak, kaszárnyaszerű épületek, hajadonok vagy legények otthonai, fluctuáló népesség és hajléktalanok befogadására szolgáló menhelyek kiegészítik egymást; csak a különböző céloknak megfelelő, szerves, egész reform vezet eredményre. Városrendezés, teleküzérkedés megszorítása, olcsó és gyors közlekedés a városnak foglalkozási részéből a lakó részekbe, kiegészítik e reformot.

A városi pinczelakások ellen irtó háború indítandó. A mezőgazdasági munkások és cselédek lakásviszonyai is lényeges javításra szorulnak.

Munkanélküliek: A legtökéletesebb munkaközvetítés, állami és községi munkák kellő beosztása és szervezése a legfontosabb ellenszerei a munkanélküliségnek. A biztosítás munkanélküliség esetére költséges gyógyszer; jobb és gazdaságosabb a baj keletkezését megakadályozni. Kitűnő eszköz még a munkanélküliek kitelepítése és önmagát fentartó, de kifelé versenyt nem támasztó főleg mezőgazdaságot űző közösségekké való alkotása. Elítélendő minden oly segélyactió, mely a munkanélkülieknek úgy juttat munkát, hogy munkaeredményük versenyre kél a munkában levő társaik termelvényeivel és így közvetve emezek helyzetét rontja. A belföldi munkások védelme külföldi, nem kívánatos munkás elemek versenye ellenében is csökkenti a munkanélküliséget.

Népművelés, népművészet, társadalmi telepek: A társadalom különböző osztályait ijesztő mélység választja el; ez csak úgy hidalható át, ha a műveltség jobban terjed az alsó osztályokban. Rendszeres előadások és tanítás a műveltség különböző fokára; university extension, népegyetemek, népkönyvtárak, olvasóegyletek terjesztik a műveltséget; népképtárak, népszínházak (népies darabok, népies árák!) a művészetet.

De a nagy városok elszigetelt, sivár munkásnegyedeibe külsőleg is be kell vinni mindazt, ami a polgári osztályok ideálja: szép épületeket kellemes termekkel, hol a munkások egymással és más osztálybeliekkel érintkezhetnek, hol előadások, koncertek rendezhetők, torna- stb. gyakorlatok folytathatók (néppaloták). Az alsóbb néposztályok társadalmi érintkezését clubbok, casinók stb. elősegítik, melyek színhelye ugyancsak a néppaloták. A nép sportüzése egészséges fajföntartásának főeszköze. De a sport is csak egyesülés útján üzhető eredményesen és így erre is felhasználandók a szervezetek. És fontos az is, hogy a középosztály mind intensivebben érintkezzék az alsóbb néposztállyal, mert csak a különböző osztálybeliek ismerkedése, megbarátkozása biztosíthatja a társadalmi béke erkölcsi alapját. (Társadalmi telepek, settlement-ek.)

Középosztály lakásügye: A középosztály lakásügyének javítása elsőrendű feladata a sociálpolitikának. Csak egyesülés útján és a városi politikának az üzérkedés elleni fordulása által oldható meg. Követeljük a városok középpontjából kivezető olcsó és gyors közlekedést s a városok környékén olcsó, jó családi házat kertekkel.

Tisztviselők és magánhivatalnokok ügye: Őket, mint a legműveltebb középosztálybeli elemet, különös figyelemben részesíti a sociálpolitika. Fizetésük emelése csak egy és gyakran ki nem elégítő eszköze helyzetük javításának. Mert a nagyobb fizetés mit ér, ha a lakbér és az összes árúk árai emelkednek? Csak ha a tisztviselők is részt vesznek a sociálpolitikai actióban, fogyasztási, szövetkezeti, lakásügyi, népnevelési kérdésekben, remélhető helyzetük tényleges megjavulása.

Nők és gyermekek védelme: A nők és gyermekek különböző problémái külön sociálpolitikai figyelmet érdemelnek: a nő felsőbb képzése és hivatásválasztása; a női állam- és magánhivatalnokok; a gyári és otthon dolgozó munkásnők; a női kereskedelmi alkalmazottak; a női cselédek; törvényes házasságon kívül anyákká lett nők; a törvénytelen, az elhagyott, a rossz bánásmódban részesülő, a züllött gyermekek; megmentésük, segítézésük, támogatásuk, nevelésük, kiképzésük, önállósításuk, stb.

Városi politika: Az újkor legnagyobb társadalmi bajai a városokban mutatkoznak. Így nyer a városi kormányzat napról-napra nagyobb jelentőséget. A világítás, a városi közlekedési eszközök, némely városban a vízvezetékek is hatalmas monopóliumok, melyeket a nagy néptömegek érdekében kell felhasználni. Parkok, sétányok, jó víz, jó canalisatio a népesség egészségének védői. Csak ha véget ér a városi kormányzatban az érdekszövetkezetek és üzérkedők uralma, várható, hogy a városok erejüket, melyet pedig a nép tömegéből merítenek, ennek érdekében föl is használják. Csak szerves városrendezéssel és kellő körültekintéssel szabályozható a telkek beépítése úgy, hogy a lakók és ne az üzérek javára szolgáljanak a reformok.

Ott, hol a városi kormányzat képes rá, czélszerű számos városi vállalkozásnak községi ellátása: vagy azért, hogy az ily vállalkozással járó monopolszerű haszonból a nagy tömegek érdekeit szolgáló jóléti intézményeket alkossanak, vagy azért, hogy a fogyasztó közönséget olcsóbban szolgálják ki.

Közegészségügy A néptől magától a közegészségügy előmozdítása csak akkor remélhető, ha nevelés, oktatás útján terjed a személyi tisztaság és a hygiene tiszteletben tartása. De sokat tehetnek állam és városok, ha közegészségügyi kérdésekben soha egyéni, anyagi érdekekre nem tekintenek.

Az orvosi ügy rendezése, különösen kapcsolatban a betegsegélyzési pénztárakkal és egyletekkel, ingyenes gyógyszertárak, közfürdők, közmosók, a fertőtlenítés kiterjesztése, kórházi ügyek, betegápolás stb. a legfontosabb problémák.

Alkoholismus elleni küzdelem: Csak az állam és a társadalom vállvetett erő kifejtése csökkentheti az iszákosság okozta rémitő bajokat. A gothenburgi rendszer, legújabban pedig lord Grey rendszere (szeszkimérési engedélyek központosítása közhatóságok kezében), társadalmi actió egyletek útján és menhelyek föllállítása, ajánlható ellenszerek. A munkások gazdasági helyzetének javítása, lakásügyük reformálása és vele együtt családi életük megjavítása, szellemi képzésük, szórakoztatásukról való gondoskodás csökkenti az alkoholismust; de a prostitutiót és a bűnösséget is.

Jótekonyság, jóléti intézmények: A sok létező különböző célú és különböző rétegekből kiinduló jótekonyság szervezést, egységesítést igényel. A szegényügy és jótekonyság átalakítandó társadalmi gondoskodássá. Az administratív költségek csökkentendők (esetleg központi, vagyonkezelő hivatal útján), a jótekonysággal visszaélők ellenőrizendők (esetleg központi egységes kifizetés segélyével). A személyes részvétel a jótekonyságban, tehát nemcsak alamizsnaadás, előmozdítandó. Azok a vállalkozók, földbirtokosok, bérlők, gyárosok stb., kik a maguk jószántából létesítenek jóléti intézményeket, e törekvéseikben támogatandók, de gyakran szakszerű útbaigazítással is ellátandók. Érdekeiket nyilvánosságra kell hozni.

Kivándorlás. Bevándorlás. A kivándorlás elleni erőszakos küzdelem hiábavaló, csak titkos csatornába szorítja, meg nem szünteti. Csábító és zsaroló ügynökök ellen el lehet járni, magukat a kivándorlókat nem kell bántani. Igazi ellenszer csak ama gazdasági és társadalmi bajok gyökeres javítása, amelyek a kivándorlást okozzák. A valóságos sociálpolitika már ipso facto csökkenti a kivándorlást. Fődolog az állami ellenőrzés, a nyilvánosság megőrzése. Külön kivándorlási hivatalt kell szervezni, mely úgy, mint pl. az olasz, a kivándorlást ellenőrzi, irányítja. Oda irányítsuk csak a kivándorlókat, hol a hivatal értesülése szerint szükség van a munkásokra. Magyar kikötőből magyar hajók szállítsák őket;¹¹⁾ idegen országban is gondoskodjunk

¹¹⁾ Ezeket tudvalevőleg 1900-1-ben irtam, tehát az új kivándorlási törvényünk s a Cunard-szerződés megalkotása előtt.

róluk, segítsük elő hazatérhetésüket, pénzküldeményeiket, nemzetiségük, magyarságuk megőrzését.

Ott, hol pártatlan megítélés alapján a bevándorlás károsnak mutatkozik, ahol nemzeti, gazdasági vagy társadalmi bajok keletkeznek bevándorlás folytán, a helyes sociálpolitika nem az, hogy a bajokat gyógyítsuk, hanem azok keletkezését kell megelőzni a bevándorlás megnehezítésével, esetleg megakadályozásával vagy a bevándorlók megfelelő megrostálásával.

Kartellek: A termelés szerves szabályozása az összesség érdeke, mert a leggazdaságosabb eredményre vezet s ezért elvileg a kartellek vagy más vállalkozói egyezmények el nem ítélandók. De nyilvánosság, állami ellenőrzés, esetleg beavatkozás óvhatják csak meg azokat, akiket a kartellek érintenek, a fogyasztókat és munkásokat a kizsarolástól vagy elnyomástól. Ezért a kartellek törvényhozási szabályozása elengedhetetlen.

Fogyasztási szövetkezetek: A munkások, de különösen a nagy középosztály érdeke, hogy jól és olcsón fedezhesse szükségleteit. Sehol a világon nem élnek oly drágán, mint Magyarországon. Csak tisztességes fogyasztási szövetkezetek segíthetnek. És a szövetkezési ügy a legerősebb társadalmi nevelő hatalom; nemcsak gazdasági, de társadalom-erkölcsi hatása is értékes.

Kereskedelmi politika: Mindeddig csak termelő és kereskedő érdekcsoportok szavát hallottuk e téren, a nagy tömeg, a nép, a fogyasztók milliói meg sem mozdultak. Pedig az oly kereskedelmi politika, mely az ő érdeküket szemmel tartja, fölért igen sok sociálpolitikai rendszabállyal. A fogyasztói érdek jelszava is hangozzék el tehát a küzdelemben.

De a jövő kereskedelmi politika azért is sociálpolitika, mert sok esetben fog dönteni arról, hogy mily foglalkozási ágak munkásai kereshetnek majd továbbra is kenyeret és milyen lesz e kenyér.

Ügyelni kell azonban, hogy a fogyasztói érdek jelszavát illetéktelenek ki ne használják. Kartell-törvényhozás és fogyasztási szövetkezetek nélkül a fogyasztó érdekében gyakorlott kereskedelmi politika csak üres malaszt marad.

Adópolitika: Ennek kihatása a jövedelem-megosztásra és így az osztályellentétekre ismeretes. A magyar adórendszerben a fogyasztási adók kétségtelenül túl magasak. A progressív jövedelmi adó feltétlenül előkészítendő és megfelelő forgalmi adókkal együtt a fogyasztási és egyes hozadéki adók csökkentésére szolgálhat. E téren részleges, fokozatos reform fontosabb, mint bárhol másutt, mert az ország különböző részeinek és a népesség különböző rétegeinek viszonyai igen eltérők. A progressív jövedelmi adót talán legelőször a nagy városokban lehetne keresztülvinni.

Az adópolitika a városi politikával és a lakáskérdéssel szoros kapcsolatban áll és különösen az úgynevezett *betterment* alakjában szolgálhat sociálpolitikai célokat.

Az adópolitika az alkoholizmus elleni küzdelemben fontos tényező, mert az egészségesebb italoknak csekélyebb és az ártalmasabb italok súlyosabb megadóztatása megkönnyíti az alkoholizmus elleni küzdelmet.

De a leghelyesebb sociális adópolitika is csak hatályos általános sociálpolitika mellett bírhat értékkel, mert csak ez utóbbi erősítheti meg annyira a gyengébb elemeket, hogy azok az adóáthárítás körüli küzdelmekben ellentálljanak és hogy így az adótörvényhozásnak való szándéka tényleg érvényre jusson.

E programmvázlat rendeltetésénél fogva csak nagy körvonalakban vázolja mindazt, amit mi, a sociálpolitikai irány hívei, hazánkban megvalósítandónak tartunk. Bizunk benne, hogy a jövő fejlődés a sociálpolitikai irány hatása alatt is fog állani.

Ha nagyjában meg akarnám jelölni azon legáltalánosabb elvet, amelyet Magyarország gazdasági és társadalmi politikájának ezért szem előtt kell tartania — és ma inkább, mint bármikor ezelőtt — csak ismételhetem azt, amit erről 11 évvel ezelőtt irtam:

Magyarország a gazdasági és társadalmi fejlődésnek oly fokán áll, melyen feltétlenül a capitalismusnak kell a főszerepet játszania. Fiatal és termékeny ország, még nagyrészt rejtett kincsekkel, aránylag nem sűrű népességgel, melyre nagy politikai és gazdasági rendeltetés és jövő vár a keleten. A capitalismus gazdag és hatalmas országot alkothat belőle.

Bizonyos, hogy a népek virágzási korszakában a liberális intézmények, az egyéni erőknél engedett szabad tér kedveznek legjobban az általános fejlődésnek, a vállalkozási kedvnek, a gazdagodásnak: a capitalistikus korszakok jellemző jelei ezek.

Ámde a böles előrelátásnak és a conserváló politikának feladata: ne engedje, hogy a fiatal óriás, a capitalismus, erőit más, mint hasznos és jóltevő irányban érvényesítse s vigyázzon, hogy kárt ne tegyen. Ha Magyarország erre figyelemmel van, talán megkimélheti magát azoktól a keserű tapasztalatoktól, melyeket más országok, előbb menve át a fejlődés e fokain, átszenvedtek.¹²⁾

¹²⁾ *Le mouvement social en Hongrie*. Revue internationale de Sociologie Paris, 1894.

Mandelló Gyula.

Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. II.

(Befejezés.)

Az angol politikai számtan mivelői kevésbé fordítottak figyelmet a jelenségek történeti alakulására és ezeknek leírására, mint inkább elemző vizsgálásukra »azon célból, hogy elvont bepillantásokat nyerjenek a társadalmi élet bizonyos fejlődési menetébe.« Ez a vizsgálódási mód a használt anyagot, mely korántsem volt jelentékeny, csak általános törvényszerűségek és okozati összefüggések alapja gyanánt tekinté és értékesíté. Ezáltal a statisztikai anyag tudományos feldolgozását, tehát a módszert, amire a »leíró statisztiká«-nak éppen szüksége volt, kiegészítette ugyan, azonban a statisztikai vizsgálódás tárgya tekintetében fejlődést nem mutatott. A tárgy kifejtésében az Achenwall-Schlözer iskoláé az érdem. E révén nyert ez az irány oly nagy jelentőséget a statisztika fejlődésében.¹⁾ Természetesen az Achenwall-statisztikának főtárgyai, a politikai viszonyok nem nyújtottak megfelelő teret vizsgálódásaik számára, mert követelményeiket különösen az anyagi életviszonyok elégitették ki. Így lassanként változásnak indult a vizsgálódás tárgya. És e változás dacára annak, hogy az Achenwall-iskola erősen kikelt ellene, mindinkább tért szorított magának magában az iskolában, hiába nézte le az ő »magasabb, felsőbb« statisztikájuk a fizikai erők közvetítőit, az »alsó statisztika képviselőit.

A statisztika tárgyának e változását nagy mértékben előmozdította az »alsó statisztiká«-nak legkifejezettebb képviselője, Süßmilch, kinek nagy érdeme, hogy a népességi jelenségeket a maguk egészében kimerítő és rendszeres vizsgálódás tárgyává tette. Ezzel betetőzője a népességi tan eddigi művelőinek, akik eddig csak egy-egy jelenséget szakítottak ki. Az angolok e kutatásai által elért »szabályszerűségek oly csodálatot keltenek benne az így napvilágra jutott rend iránt, mely a születések és halálozások közt fennáll«, hogy ő is »merészséget nyert e vizsgálódásoknak a porosz tartományok népességén való folytatására.«²⁾ Így jött létre a »Göttliche Ordnung . . .«, mely ugyan

¹⁾ A politikai számtan e kiegészítő szerepét, mely magában nem lett volna képes a statisztikát mai fejlettségi fokára emelni Mayr (l. id. m. I. 183. old.) hangoztatja, kit ez eszmemenetében jóval megelőzött Jonák (l. id. m. 1856. 1. Geschichtliche Entwicklung, 2. Periode).

²⁾ Die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechtes aus der Geburt, dem Tode u. der Fortpflanzung desselben erwiesen von Joh. Peter Süßmilch II. kiad. 1761. Bauman (Ch. J.) rendezte a legértékesebb kiadást, a IV-iket, 1798-ban.

1741-ben jelent meg, Schwartner fellépéséig azonban, tehát egy fél évszázadon át úgyszólván hatás nélkül maradt. E mű, melyben Malthus népességi tanának alapgondolata ¹⁾ megvan, mely egyenesen úttörő a házasságok termékenységének vizsgálatában, s a nemek arányának megállapításában, előbb-utóbb kellett, hogy hatását éreztesse. E politikai számtannak, melyben — mint Oettingen²⁾ mondja — Süssmilch »az állami és társadalmi testben rendezett mozgalmat tette vizsgálódása tárgyává« s az állandóságot kutatta, a hatása az alsó és felső statisztika harcza folytán késett, de végre bekövetkezett. E hatás Schwartneren is észlelhető, ki a statisztika tárgyai keretében a népesség mozgalmára igen nagy súlyt fektet. Úgyannyira — s ez fejtegetésünk főkövetkeztetése — hogy Schwartner egyik jelensége annak az átmeneti állapotnak, melyet a statisztika fejlődésében a tárgy kiterjesztése s folytonos elváltozása előidézett. Úgyszólván egészen Schwartnerig a leiró statisztika és a politikai számtan művelői, kik pedig annyira egymásra voltak utalva, teljesen függetlenül működtek. E két forrás — szépen mondja ezt Block ³⁾ — párhuzamosan folyt, anélkül, hogy vizőket egyesíteni akarták volna. A dolgok természete azonban rákényszeríté őket.

Schwartner még a német statisztikusok karjaiban van, de az új irány felé is hajlik. A politikai állapotokat is főtárgy gyanánt tekinti, melyek annál kedvezőbb helyzetbe juttatták a statisztikust, minthogy leírásuk nem okozott sok gondot, de hasonló fontosságot tulajdonít az anyagi és társadalmi viszonyoknak, melyeket hivatalos statisztika hiányában saját forráskutatásai nyomán kellett vizsgálnia. A vizsgálódás tárgyaiban mindkét iránynak egyforma jelentőséget tulajdonít. Ez kifejezésre is jut terjedelmes munkájában, hol majdnem egyenlő tér jut mind a kettő számára.

Mindez még nem világítja meg egészen a statisztikai vizsgálódás tárgyát, melynek eddigi felderítése a térbeliséget illette.

A leiró statisztika keretében a fogalommeghatározások is megmutatták, mily nagy súlyt helyeztek az időbeli kiterjedésre. Itt is tehát erre támaszkodhatunk ugyan, mint kiinduló pontra, azonban a fennálló ellenmondások következtében, melyeket eddig a statisztikusok nagy részénél s magánál Schwartnernél is észleltünk, lényeges, hogy a tényleges keresztülvitelt vegyük közelebbről szemügyre. A leiró és a kutató statisztika a vizsgálódás tárgyát az államnevezetességekre, állapotokra vagy a népességre terjeszti ki, illetve szorítja meg. Hogy ezek mily időben vizsgáltassanak, erre nézve a vélemények elágaztak. E nézeteltérésben találkozunk oly véleményekkel, melyek a jelen időt hangoztatják, viszont mások a multa, illetve a multa és jelenre támaszkodnak.

A leiró statisztika akár államnevezetességeket, akár álla-

¹⁾ L. Süssmilch id. m.-ban 72. §-t. John id. m. 256. old.

²⁾ Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Christliche Social-ethik von Alexander von Oettingen. Erlangen II. kiadás 1874. 21. old.

³⁾ Traité theorique et pratique de Statistique par Maurice Block. Paris 1878., 88. old.

potokat tárgyalt, mindig azt hangoztatta, hogy a jelen államéletnek a jelenségeit kell leírni. Annyira, hogy a jelen idő lényeges kelléke volt a statisztika tárgyának, melynek később jellegét is megadta. Már Conring, kire Achenwall közvetítésével az egész iskola támaszkodott, »rebus publicis nostri aevi celeberrimis« tartotta előadásait. Achenwall kétségtelenül hozzácsatlakozik, midőn kijelenti, hogy »mi a mai, nem az ezelőtti államot akarjuk megismerni.«¹⁾ Követői is ez uton haladtak úgy, hogy a fogalom meghatározásába is belejutott a jelen idő kriteriuma s a statisztikát, mialatt az állam jelenlegi állapotának,²⁾ jelenlegi szerkezetének vagy alkotmányának³⁾ stb. az előadását nyújtotta, ennek alapján választották külön a történelemtől, mely a múlttal foglalkozik. És az Achenwall iskolának egy része tényleg a jelenre támaszkodott, a másik rész, ha elméletben hasonló hangoztatott is, nem szorítkozott, mert nem is szorítkozhatott a jelenre. Ugyanis már kezdettől fogva mutatkozik a törekvés, hogy a közelmúlt jelenségeit a jelen okaiul, ezeket pedig mintegy a jövő előzményeiül tekintsék. Ily statisztikát nevezett Gatterer⁴⁾ pragmatikusnak vagy bölcsészetiinek. E törekvések érvényesítése azonban nemcsak sok kívánni valót hagyott, hanem gyakran törekvés maradt. Achenwall azt óhajtotta, hogy a statisztika az államnevezetességek okait is feltárja, mert »különben nem fogunk egy államba belátni, hanem csak megtekinthetjük azt.«⁵⁾ E követelményt azonban — sajnos — nem érvényesíti. Kiváló tanítványa Schlözer, ki az államélet anyagi tényezőit elődeinél nagyobb mértékben méltányolja, az államnevezetességeknek a jelenben való tárgyalását követeli ugyan, mindazonáltal megengedi, hogy bármely időszak statisztikája megírható legyen. »A statisztika nem lévén egyéb, mint álló történelem, amint viszont a történelem haladó statisztika, csak meg kell állítani a történelmet ott, ahol akarjuk s oly hosszú időre, amennyire kívánatos.«⁶⁾ Már ezzel is megszüntette Schlözer a vizsgálódás tárgyának a jelenre való szorítását s ebben követték számosan, köztük Schwartner is. Az ily kizárólagos időkorlátozás elméletben felállítható, gyakorlati keresztülvitele azonban a lehetetlenséggel határos. Schlözernek éles tekintete már átlátta a történeti statisztika létének jogosultságát — mint egyébiránt Nettelblatt, Lueder és Sprengel is — de mint sok másban, ebben is oly eszmét pendített meg, melyet maga nem valósított meg, vagy ha szigorúan meg akarta volna tenni, nem is valósíthatta volna meg. Egyebekben a »pragmatikus« statisztikát Gatterer nyomán elfogadja s kijelenti, hogy »tulajdonképpen a statisztikusnak csak tényeket kell előadni, de ha a tényeket statisztikailag fontosnak akarja feltüntetni, történelmi okokkal és okozatokkal kell dolgoznia.« Ebből most már levon-

¹⁾ Gottfr. Achenwall id. m. Vorbereitung. 59. §.

²⁾ Pld. Mader id. m.

³⁾ A alkotmányt hangsúlyozók nagy része.

⁴⁾ Gatterer id. m. és A. L. Schlözer id. m., melyben Gatterert idézi.

⁵⁾ Achenwall id. m.: Vorbereitung 8. §.

⁶⁾ Aug. L. Schlözer id. m. 86. old.

»Geschichte ist eine fortlaufende Statistik, Statistik ist eine stillstehende Geschichte.«

ható a következtetés, hogy tulajdonképen a statisztika okokkal és okozatokkal »dolgozik« — igaz, hogy szerinte csupán az előadás élénkitése végett — úgy, hogy a tárgy okozati összefüggésben jelenjen meg. Ez ellenmondásnak látszik azon követelménnyel szemben, mely a vizsgálódás tárgyát kizárólag a jelenre akarja szorítani. És ez tényleg ellenmondás »Elméleté«-ben. Ha ezt gyakorlati, az elméletet érvényesítő munkával kiegészítette volna, bizonyosan az okozati összefüggés mellett tör lándzsát. Így a legcélszerűbbnek látszott a régi felfogásnak és a felmerülő követelményeknek is hódolni, különösen pedig az angol politikai számtan és a Süßmilch által fényesen érvényesített okozati összefüggés kényszerítő hatása alatt a mult és jelen összeolvasztásával nem csupán »leírni«, hanem kutatni is. És ez a különös vegyüléke a leíró és kutató iránynak, a Schlözer elméletét követő Schwartnerben kifejezetten érvényesül. Schwartner az angol politikai számtan művelőit s Süßmilchet jól ismerte s így nem csoda, hogy a »kutatók« nagy hatással voltak rá. Igaz, hogy ezt csupán a népességi statisztikában kívánta érvényre juttatni — mint azt azok is tették — csak hogy ez a hatás egész művén, kivéve természetesen a közjogi részt, mintegy végigömlik. Schwartner statisztikájában meglátszik a törekvés a kettőnek összeegyeztetésére. Kétségtelen, hogy ez nem sikerült nagy részben, mint pl. a közjogi tárgyalásnál, mert nem is sikerülhetett. Úgy fejezhetnők ki magunkat, hogy statisztikájában két ember beszél, majd az egyik üti fel a fejét, majd a másik. Az egyik fő a leíró statisztikusé, a másik a kutatóé, az előbbi csak a jelennek akar élni, a másik helybenhagyja ezt, hogy igen, ő is a jelennek akar élni, de okosan. Szépen megférnek egymás mellett. És ez igen érdekes jelleget kölcsönöz Schwartner statisztikájának. Leghelyesebben leíró-kutató átmeneti statisztikának nevezhetnők.

Az időbeliség szempontjából nézve a statisztikai vizsgálódás tárgyát Schwartner határozottan a »jelen« időben akarja tárgyalni az államnevezetességeket. Tényleg azonban kiterjeszkedik a multa is s ennek előzményeivel magyarázza meg a legújabb államnevezetességeket. Az általa hangoztatott elmélet és annak gyakorlati érvényesítése között ellenmondás van. Bár ez különös világot vet az ő vizsgálódására, statisztikájának értékéből mégis csak annyiban von le, hogy az azt bevezető elmélet bátran elmellőzhető. Különben ennek az ellenmondásnak mentségeül szolgál a leíró statisztikának ekkor túlnyomó szerepe, melynek következtében az egyedüli út ily különös összeegyeztetés lehetett a magának létjogosultságot szerző kutató irány és a tradicionál fogva hatalmas, mindenféle tudománykört felölelő leíró statisztika között. Hogy Schwartner a leíró statisztikusok osztatlan tetszését kivívta, különösen pedig a Schlözerét, az bizonyítéka annak, hogy a gyakorlati statisztikának Schwartner által véghezvitt fejlesztése a leíró statisztikában hiányokat pótol.

Egyébiránt Schlözer elméletében épúgy ingadozik a leíró és kutató statisztikai vizsgálódást illetőleg, — ezt Földes¹⁾ erősen

¹⁾ Földes Béla: Magyarország statisztikája. Budapest 1885. 10. old.

hangsúlyozza — mint Schwartner, aki a térbeliség és időbeliség szempontjából figyelembe vett tárgy tekintetében átmenetet képez. Ez a körülmény bonyolultságot okozhat, mert a Conring—Achenwall-iskola vállain haladó leiró és az angolok s Süßmilch által képviselt kutató statisztika azonos tárgyakkal dolgozhatik ugyan, a végső feladatban, a kitűzött czélban azonban eltérő utakat választhat. Ezt egyébként a két kritériumnak, a »leiró« és a »kutató« jelzőknek a mindennapi nyelvhasználat alapján való értelmezése is mutatja. Az egyik irány leir, a másik kutat. Vajjon mily feladatokat tűzött ki e két irányban az európai statisztikai kutatás? Vajjon Schwartner melyik irányt juttatta a feladat tekintetében érvényre avagy talán itt is valami közvetítő szerep jutott osztályrészül? Az a szoros összefüggés, mely a kutatás tárgya és feladata között fennáll, erre a következtetésre bátorít.

10. §. Az európai egykorú statisztika a kutatás feladata szempontjából.

Kétségtelen, hogy a két irányú statisztika e lényeges pontban is eltéréseket mutatott.

A leiró statisztika képet, tükröt akart nyújtani. Hogy minek a tükrét, ez a vizsgálódás tárgyának ismerete alapján nyilvánvaló.

Egyesek a leiró statisztikusok közül ugyanis az »állapot«-okat tekintvén a statisztika tárgyai gyanánt, a kutatás feladatául ez állapotok képének a visszatükröztetését állították fel. Mások nem az állapotoknak, hanem a »politikai szervezet« képének a leírását követelték. Hogy e politikai szervezet tényleg nem csupán politikai mozzanatokra szorítkozott, hanem számtalan e határon túllépő viszonyokat is felölelt, az is kitűnt már. A statisztikai kutatás ekként formulázott feladata az egész Achenwall-iskolára ráillik, mely az itt-ott felmerült, inkább következményeiben mutatkozó eltérés daczára az államnevezetességek hű visszatükröztetésében összpontosul.

Ez iskola keretében azonban a feladat felállítása és érvényesítése között nem ritka az ellenmondás. Mert a »jelen állapotok« megírásánál megesett az a dolog, hogy azok nem lévén eléggé világosak s megérthetők, magyarázatot igényeltek. Ez a »mult állapotai«-nak a beleszövéssel történt, illetőleg történhetett volna, ha ez a magyarázat valósággal bekövetkeznék. Így azt az összefüggést sem hagyhatták figyelmen kívül, amely az idők folyamán egymást követő jelenségek közt fennáll. Akarva, nem akarva beleszótték a mult állapotait, mint a jelen állapotok okait, s ha némelyek tartózkodtak is ettől, abból az okból, mert a felállított feladathoz hiven, következetesen óhajtottak eljárni, az iskola hiveinek nagy része mégsem tette ezt.

Már a statisztika »atyja«, Achenwall okokat is követel, mint tudjuk, s a feladat e szerint az okozati összefüggés megállapítása volna. Láttuk azonban, hogy ő csupán a jelen képét nyújtja. Hogy e kép hiányos volt, az világos. S csak betekintést kell szerezni az »egyes államok statisztikáiba«, melyeket követői irtak,

kiviláglik, hogy az ezekben »visszatükröztetett kép» mennyire hiányos; legtöbbször érthetetlen, mert nincs megmagyarázva, mert az okozati összefüggés önkéntelenül felmerülő szüksége kielégítést nem nyert. Ezt a benyomást teszik a szemlélőre az »atya« legderekabb fiai, a kik az egyes államokról irtak statisztikát, akár Sprengelt, akár Meuselt, akár Luedert forgatjuk. A »pragmaticismus« szükségét egyébként követői is belátták, ez kétséget nem szenved. Így mondja ki Gatterer, kit újból kiemelünk, hogy csupán »az a statisztika pragmatikus (avagy bölcsészeti), a mely a jelen állapotát a multból magyarázza.«¹⁾ Mint tudjuk, Schlözer ezt a követelményt teljesen megáévá teszi. Sőt Schlözer még erősebben hangsúlyozza, habár meglátszik rajta a törekvés a »leírás« és »kutatás« kiegyenlítésére, úgy hogy ebben is átmenetet képez a leíró és a pragmaticismusban a leglényegesebbet látó kutató irány között. Mert tulajdonképen csak tényeket kívánnak a statisztikustól, ezeknek okait és következményeit nem kellene előadnia. Azonban mégis meg kell említeni a következményeket annak a bebizonyítására, hogy egy jelenség valóban fontos statisztikai szempontból, különben pedig a száraz anyagba életet kell lehelni a történelem, az okok és következmények bele szövésével. Mert van egy »statistique raisonnée (sic) is.«²⁾ Azt tudjuk már, hogy Schlözertől egy állam statisztikája sem maradt fenn, a hol ily feladatot érvényre emelhetett volna. Ez Schwartnernek volt fentartva, a ki hasonló közvetítő szerepet töltött be a statisztikai kutatás feladatának megoldásában. Hasonló közvetítő szerepről beszélünk, mert Schlözer tényleg ezt tette elméletben, midőn a »legújabb államnevezetességek« leírását ily különös okból akarja az okozati összefüggés befoglalásával fűszerezni. És ezzel a politikai számtan művelői és Süßmilch irányához is csatlakozik, a kik feladatul az okozati összefüggést, a törvényszerűséget (pl. a halálozás törvényszerűségeit meg is állapították) kutatták.

Schlözer a feladatra nézve kétes, nem határozott választ ad. Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy Schwartner adja meg a határozott választ, mely a kétségeket eloszlatná. Nála is ellenmondásokkal találkozunk. Mást ígér, mint a mit ad; illetőleg keveset ígér, többet ad. Schwartner annyira sem ment a feladat felállításában, mint a jóval később megjelenő Schlözer-féle Elmélet. Schwartner szerényen csupán a jelen képét akarja nyújtani, azonban e kép visszatükröztetésénél felmerült annak a szüksége, hogy okokkal, a multban rejlő előzményekkel világítsa meg a jelent. Ez, igaz, hogy felesleges kiterjeszkedésekre, máskor a mult lényeges mozzanatainak a mellőzésére is késztette, az alaphatalom (föld, nép, gazdaság, ipar, kereskedelem, mely utóbbi három tényező nála a termények és a forgó pénz fogalmai alá tartoznak) statisztikájában azonban mindenütt, a hol teheti, okokkal világít, sőt a jelen államnevezetességeket is okoknak tekinti, melyeknek okozatai a jövőben rejlenek. Ez következtetésekhez vezet, mint az kitűnt, habár adatainak soványsága

¹⁾ Gatterer id. m. 15. o.

²⁾ Aug. L. Schlözer id. m. 85. o.

(a mi gyakori panaszaire ad okot) egyrészt, a Süssmilch hatása daczára az Achenwall-iskolához való ragaszkodása másrészt, igen nagy akadályokat gördítenek elébe.

A statisztikai leírásnak vagy kutatásnak a célja, — s miután minden cél, kell, hogy hasznot rejtson magában, e statisztikai vizsgálódás haszna tekintetében meglehetősen egyöntetű a leíró statisztikusok állásfoglalása. Achenwall nyomdokain haladnak valamennyien, maga Schwartzner, s Schlözer is. Az Achenwall-Schlözer iskola — itt egyesíthetők — abban ¹⁾ látta a statisztika főhasznát, hogy az állam állapota bármely időben a maga egészében megítélhető, más államokéval összehasonlítható és meghatározható legyen. »A statisztikában a népek jólétét, ennek hanyatlását vagy emelkedését akarta Schlözer ²⁾ megmérni, s ezzel némileg Sinclairhez közeledett, ki a statisztika végső céljaként az általános jólét feltételének a feltalálását és előmozdítását fogta fel, mely a kutató irány végső céljának a tolmácsolására szolgál, mert ez nemcsak elvont szabályszerűséget kutat, hanem a pozitív hasznát is szolgálja.

A statisztikus — a statisztika atyjának szellemében — az emberek minden osztálya számára működött, illetőleg kívánt működni; az uralkodó, a kormány, az államhivatalnokok, az állampolgár, valamint a világpolgár számára.

A kormánynak a statisztikus az állam kimerítő ismeretét nyújtotta, a mire a helyes kormányzás alapítható. Ezeknek az ismerete nélkül a kormány — ezt kifejezetten hirdették — az államot a tönk szélére juttatja. Ettől függ nem csupán egy népnek, hanem az egész emberiségnek a boldogsága.³⁾

Az államhivatalnak igen fontos segédeszközt akartak a statisztika révén nyújtani. Ezek a társadalom (sic!) erőit vannak hivatva vezetni — mondja Schlözer⁴⁾ — lehetséges-e ez mindennek ismerete nélkül? Eme praktikus hasznon kívül ama nagy hivatása is van az évről-évre vezetett, folytonos statisztikának, hogy a helyes és bölcs kormányzásnak gyanutól ment, igazságos fokmérője.⁵⁾

A mi az állampolgároknak nyújtott előnyöket illeti, a statisztika előmozdítja, hogy a polgár hazáját igazán szeresse és polgári kötelességeit teljesítse, amelyekről a statisztikában értesül.

A világpolgárnak végre a statisztika megadja a lehetőséget arra, hogy nagyszerű matematikát űzzön,⁶⁾ midőn az államokat a jólét vagy hanyatlás fokaik szerint összehasonlítja.

¹⁾ Kritik der Statistik u. Politik nebst einer Begründung der Politischen Philosophie vom Prof. Lueder in Göttingen. 1812. 27. §.

²⁾ Aug. L. Schlözer id. m. 38. o.

³⁾ None can yield such important hints for . . . extending the prosperity of the state, none can tent so much to promote the general happiness of the species. Sinclair, statistical Account Scotland. III. 11. 815. Id: Lueder. Kritik . . . id. 26. o.

⁴⁾ A. L. Schlözer id. m. 2. o. Götting. Anzeigen I. 130 o. Schlözer Rec. »science des hommes d'Etat«.

⁵⁾ A. L. Schlözer id. m. 52. o. Götting. Anzeigen I. 130. o. Schlözer Rec. »science des hommes d'Etat«.

⁶⁾ A. L. Schlözer id. m. 36 o. és Götting. Anzeigen 1808. I. 1340. Rec. über Schlözer.

Egyébként igen általános hasznát tulajdonítanak a statisztikának. Eleinte ugyan főhasznát abban látják, hogy az államférfiak előkészítő tudománya, amit a politikai szervezet előtérbe lépéséből is következtetni lehet, de amint a politikai szervezet sem volt tk. az, hanem mindenféle állami és társadalmi mozzanatokat értettek alatta, úgy a haszon körét is kiterjesztették, annyira, hogy az általános műveltség megszerzése végett nélkülözhetetlen tudománynak tartották.¹⁾

Hogy Schwartner is ezekben látta a statisztika hasznát, azt itt csak ismételten emelhetjük ki. Ebben a pontban nem volt eltérés az alsó és felső statisztika között sem. Nem úgy magában a feladatban, melynek felállításában és megoldásában annyi a különbség a két irány statisztikusai között, akiknek úgyszólván minden tanítása Schwartner statisztikájában termékeny talajra talált. Innen az a békéltető, közvetítő szerepe. Kérdés, vajjon a statisztikai kutatás feladatának megoldási módjában is ily átmeneti statisztikus.

11. §. Az európai egykorú statisztika a vizsgálódás módszere szempontjából.

E helyütt a tudományos anyagok megszerzését, feldolgozását és közlését kell vizsgálnunk.

A mi a statisztikai vizsgálódás anyagának a megszerzését illeti, ennek eredeti forrása a tapasztalás, mely ismét vagy a saját, vagy a mások tapasztalása lehet.

A statisztika történetének ama korszakában, amelyet mi szakítottunk ki, az elsőnek, a saját tapasztalásnak nagyobb volt a jelentősége, míg jelenleg igen alárendelt fontosságú az adatgyűjtés terén. Ez ma a mindenütt felállított és eredményesen működő statisztikai hivatalok feladata.

Nem úgy ekkor, mikor az egyesnek magának kellett az adatokat felkutatni s ezeknek összegyűjtésében rendkívüli akadályokkal megküzdeni. Ezért a statisztikusok minden eszközt megragadtak, amelyek rendelkezésre állottak. Még utazásokra is vállalkoztak, mint azt Bél Mátyás is megtette s maga Schwartner is. Természetesen ez ki nem elégitő eredményekhez vezetett, minthogy az egyén különben sem képes mindenre s a terjedelmes és annyira változatos anyag mellett szakértelmet igényelt, miért is szakértőkhöz fordultak az adatokért. Ezt Schlözer erősen hangsúlyozza elméletében. Ezt e korszak statisztikusai mindnyájan igénybevették, maga Schwartner is, ki azonban túlszárnyalja elődeit azért, hogy a saját észlelésben kimerítőbb s kétséges esetekben őszintébb.

Nagyobb a jelentősége a mások észlelésén alapuló adatszerzésnek, amelyben a statisztikusok a forrásokat vették igénybe. Ama források, melyekből a statisztikusok, valamint Schwartner is merített, Achenwall óta a következők: a közokiratok, a hazai irások s magánokiratok, továbbá útleírások és ujságok, melyekhez később a »statisztikai gyűjtemények« járultak.

¹⁾ Gottfr. Achenwall id. m. »Vorbereitung« 56. §.

Schwartner mind a forrásokat igénybe vette. S a nagy mennyiségű források minősége, melyeket munkája folyamán használt, valószínűvé teszi, hogy ezeknek megszerzésében a közigazgatást is igénybe vette. Ha Bélnek oly nagy mértékben szolgált a közigazgatás, hogy minden megye külön beküldte számára a kérdésekre adott választ, következtethető, hogy Schwartnerrel ugyanez megtörténhetett, ki épúgy, mint Schlözer, már belátta a hivatalos statisztika szükségét.

Ennyit az adatszerzésről. A feldolgozás módszere az anyag felosztásán, illetőleg a statisztikai vizsgálódás tárgyainak az osztályozásán alapul. Erről főleg a leíró és átmeneti statisztikában beszélhetünk, nem annyira a politikai számtanban, mely egyes népesedési jelenségekkel foglalkozott s adatait semmiféle forrásból nem kölcsönözte, hanem maga teremttette. A tárgyak osztályozása Achenwallnál és követőinél nagy tarkaságot mutat, majdnem mindegyik statisztikus valami változást tett az »atya« felosztási módján, mely lényegileg mégis megmaradt. A legnagyobb elterjedésnek örült még a Schlözer változtatása, mely felülmuta az elődök osztályozását s helyébe lépett annak a rendszertelenségnek, mely pl. a francia »Statistiques«, egyes départementok statisztikáit jellemezte.¹⁾ »Ha a tudomány feladatát, a népek jólétének vagy emelkedésének a megállapítását, meg akarjuk oldani, az egyes osztályoknak teljeseeknek, természeteseknek és összefüggőknek kell lenniök. Minden államnevezetesség számára legyen egy osztály, ahová természetes módon beilleszthető, mindazonáltal a szakok tűnjenek szembe, ahová a kevésbbé fontosakat be lehessen sorozni. S Schlözer erre legalkalmasabbnak véli a vires-unitae-agunt hármas formulát, mely szerint:²⁾

I. Vires, egy állam erőinek, minden közjó forrásainak, a természetes és mesterséges erőknél a mértéke az alaphatalom. Ez erők négy osztályba foglalhatók. Az elsőbe az emberek (népességi statisztika), a másodikba a föld (föld- és vízrajzi fekvés, égalj), a harmadikba a termékek (gazdasági és ipari stb.), végre a negyedikbe a forgalomban levő pénz (kereskedelmi statisztika) tartozik;

II. Unitae, az erők egyesítésének módja; itt jön figyelembe az alkotmány és az uralmi forma, mely az »uniót« idézi elő;

III. Agunt, az erők egyesített tömegének valódi érvényesítése. A kormányzat és ügyrendjének berendezése s a közigazgatás idézik elő ez »actiót«. E keretben van letéve a politikai és kulturális statisztika.

A feldolgozásnak ez osztályozó módszerét Schwartner teljesen magáévá tette. Arra a kérdésre, hogyan ismerte jóval Schlözer elméletének a megjelenése előtt mindezt, röviden utalunk göttingai tartózkodására, hol Schlözer előadásait hallgatta e tárgyról is.

A statisztikai anyag osztályozását a csoportosítás követi. E csoportosítást e korszakban vagy egy államra értelmezték, ez a különös, vagy többre, ez az általános csoportosítás.

¹⁾ A. L. Schlözer. id. m. 16. §.

²⁾ A. L. Schlözer id. m. V. 18. §.

A különös csoportosításnál »generalis« és »speciális« statisztikáról beszéltek, aszerint amint egy egész állam teljes, avagy csupán egy részének a statisztikáját írták meg. Ez a csoportosítás ennél fogva a maitól eltérő. Schlözer Schwartner statisztikáját Magyarországról, melyet mint az első és előtte egyedül ismeretes ilyenmű alkotást emel ki,¹⁾ generalis statisztikának mondja, mert egy állam teljes statisztikáját nyújtja, amint tényleg így is van. Nézeteltérés van erre nézve Bisिंगernél, aki Az Osztrák Császárságról²⁾ akarván írni »generális statisztikát«, melyben hazánkra nézve Schwartner művét, de csak eredményeiben, teljesen felveszi, hiuságból talán, mindenesetre azonban közjogi ferdítésül Magyarország statisztikáját specialisnak nevezi.

Az általános csoportosításban két egymástól különböző módszert találunk az államok statisztikai tárgyalására nézve. Az egyik módszert Achenwall-féle vagy néprajzi, a másikat Büsching-féle vagy összehasonlító módszernek nevezik.

Néprajzi módszeren értették azt az eljárást, amely a statisztika anyagát minden egyes állam szerint elkülönítve foglalta egy-egy képbe, azaz előbb az egyik állam nevezetességeinek, vagy állapotának a képét tükröztették vissza s midőn ez megtörtént, átmentek egy másodikra s így tovább. Az így elkülönített képek sorozata adta az általános statisztikát. Így tette ezt Achenwall, aki nyolcz államot, így az »okos« Meusel, aki 18-at, Lueder, Sprengel, nálunk Német László s mások.

Más eljárást követett Büsching Frigyes,³⁾ ki az összes vizsgált államok statisztikai anyagát nem az államok, hanem egyéb szempontok szerint osztályozta úgy, hogy ugyanazon anyag minden államra vonatkozólag egymás mellé állítva, nyilvánvalóvá tette ezáltal a hasonlatosságot és a különbséget. Ennek a módszernek jelentőségét Meitzen emeli ki⁴⁾ s benne látja a hivatalos statisztika csiráját. E kétféle módszer az anyag külső elrendezésében leli okát. Miután azonban ez utóbbi összehasonlító módszer az egyes államok statisztikáján belül nyer alkalmazást, mint az Schwartner statisztikájában is látható, a megkülönböztetés e helyütt jelentőségét veszti.

Hogy a néprajzi módszerről Schwartnernek Magyarországról írt statisztikájában szó nem lehetett, az természetes, hiszen csupán egy államnak a statisztikáját írta, melyen belül az összehasonlító módszerrel élt, mint egyébként kortársai is. Egyébiránt a kutató statisztika lényege hozta magával, hogy a feldolgozás tekintetében benne érvényesült első sorban e módszer.

A feldolgozás módszerében általánosan nem oly éles a statisztikusoknak egymástól való eltérése, mint az előadási módban, a statisztikai kutatás eredményeinek a visszatükröztetésében. Ebben a pontban a statisztikusok nézeteltérése valóságos irodalmi harczot idézett elő. A harcz azon kérdés vitatása körül

¹⁾ A. L. Schlözer id. m. 23 §.

²⁾ General-Statistik des Oesterreichischen Kaiserthumes. Wien 1807.

³⁾ Vorbereitung zur gründlichen u. nützlichen Kenntniss der geogr. Beschaffenheit u. Staatsverfassung der europ. Reichen Republiken 1758.

⁴⁾ Geschichte, Theorie und Technik der Statistik v. Aug. Meitzen. Berlin 1886. 13. old.

folyt, vajjon a szókifejezés, a szám és táblázat, vagy a vonal, szín, kép is az előadás eszközeiül szolgáljanak.

Achenwall — habár pontos adatokat szeretne — az előadásra majdnem kizárólag a szókifejezést használja. Mayr szavaival élve, úgyszólván irtózik a számoktól. Ezt az előadási módot, a statisztika első figyelemreméltó történetírója, Mone ¹⁾ után (Quadri ²⁾) ugyan megelőzi, de műve mindennek mondható, csupán annak nem, amit a cím jelez) leíró módszernek nevezte Knies és utána mind — a statisztikusok; ez a módszer az írott szót, a betűírást alkalmazza, nem azonban — avagy igen csekély mértékben a számot vagy képes rajzot, mértani alakokat. Achenwall iskolája, melyet legkiválóbb képviselői után német egyetemi statisztikának is szokás nevezni, nagyobbára e leíró módszerrel élt. Schlözer azonban már erősebben juttatja kifejezésre — elméletben természetesen — az elvet, hogy pontos adatokkal kell a statisztikának dolgoznia. Már Achenwall művének általa rendezett kiadásába ³⁾ beleszővi a megjegyzést, hogy »általános jellegű adatokkal, pl. az országnak fejlődött a kézipara, virágzó a kereskedelme, minden utleírás szolgál, azonban ily adatok nem felelnek meg a statisztika követelményeinek, míg számokban nincsenek kifejezve«. Elméletében ⁴⁾ ama nézetét tolmácsolja, hogy egy adat igaz lehet ugyan, azonban a statisztikára nézve haszontalan, mihelyt határozatlan és nincs számokban kifejezve. Egyszóval Schlözer a szókifejezés mellett igen nagy súlyt fektet a számokra. Ugyanezt a felfogást találjuk más statisztikusoknál is, mióta a politikai viszonyok mellett az anyagiak is előtérbe lépnek. Minthogy ez anyagi viszonyok különösen a szám használatát igényelték az előadásban, voltak statisztikusok, akik kizárólag számokkal óhajtottak dolgozni, s ezzel magukra vonták a német egyetemi statisztika haragját, gyűlöletét. Ez a gyűlölet a »Tabellenknechte, Tabellenfabrikan-ten« kifejezésekben nyilatkozott meg. A számok kezelése ugyanis a legelőnyösebben táblázatok felállítása által történt, azért nyerték a »táblázatkovácsok« elnevezését.

E statisztikusok, kiknek élén a dán Anchersen ⁵⁾ áll, belátták azt a nagy előnyt, amit a számadatoknak sorokba és oszlopokba való összeállítása által az áttekinthetőség és összehasonlítás szempontjából nyerni lehet. Anchersennek követői a 18. évsz. utolsó negyedében lépnek fel nagyobb eredménynyel, így Gaspari, Schmidburg, Jakobi, Brunn, Randel, Remer, Bötticher s mások.

A számokat nemsokára mértani szemléltetés alapjául használták fel, úgy hogy a számtani viszonyokat mértaniak: vonalak, alakok, színek váltották fel. Ebben Crome ⁶⁾ érte el a leg-

¹⁾ *Historia statisticae adumbrate, scripsit Franciscus J. Mone. (Praemissa est oratio de optimo genere tractandae statisticae deque huius doctrinae utilitate) Lovanii, Bruxelles 1825. 113. o.*

²⁾ *Storia Della Statistica dalle sue origini sino alla fine del secolo XVIII-di Antonis Quadri. Venezia 1824.*

³⁾ G. Achenwall id. m. 6. kiadás. 14. §. 170. o.

⁴⁾ A. L. Schlözer id. m. 43. old.

⁵⁾ *Descriptio statuum cultiorum in tabulis. Kopenhága és Lipcse. 1741. John. id. m. 88.*

⁶⁾ *Grössenkarte der europäischen Staaten vom J. 1785.*

nagyobb eredményeket, míg követői közül kiemelendők Playfair, Donnant, nálunk Korabinszky¹⁾ és az ezt követő Vályi.²⁾

E táblázati statisztikusok — mint őket nevezni szokás — a táblázat jelleméhez képest mindinkább a számadatokra szorítottak, s ezzel átmenetet képeznek a politikai számtan művelőjéhez, mint John³⁾ is megjegyzi. Ez a táblázati statisztika ugyanis korántsem azonos a politikai számtannal, s inkább Achenwallhoz áll közel, mint az egyetemi statisztikusok által sokban lenézett alsóbb statisztikához.

Mert mi volt ama statisztikusok és eme arithmetikusok közti különbség; mi választotta el a felső statisztikát az alsótól? A statisztikusok — mint Jonák megfelel e kérdésre — statisztikai adatokkal dolgoztak, melyeket számokban igyekeztek kifejezni; a politikai számtan művelői ellenben számtannal foglalkoztak, s ebben statisztikai adatokat tárgyaltak. Ez volt a pont, amelyen okvetlenül találkozniok kellett.

E három előadási módszer, illetve eszköz közül Schwartner a szókifejezést és rendszerint a számot alkalmazta, melylyel a statisztikai adatokat csupán ritkán teszi szemléltetővé táblázatokban. Ez volt a XVIII. és XIX. század fordulóján a legtermészetesebb út, mert az még sem vihető keresztül, mint azt annyi statisztikus hangoztatta, hogy vagy az egyik módszer, a leíró, vagy a másik, a táblázati mód jusson kizárólagos uralomra. Schwartner belátta a számnak jelentőségét. Mutatja e belátását erős igyekezete, hogy lehetőleg minden adatot számban — legalább megközelítő pontossággal — fejezzen ki. E számok — igaz — a legtöbbször rendszertelen tarkaságban jelentkeznek, ritkán rendezett táblázatokban, ami pedig a mennyiségi eredmények áttekintését igen előnyösen nyújtotta volna.

Hogy másrésről Schwartner a szókifejezésre túlnyomó súlyt fektet, az a dolog természetéből és korának viszonyaiból magyarázható meg. Hiszen tárgyainak túlnyomó részeiben adatai hiányoznak, a közigazgatási statisztika hiánya miatt megszerzésök lehetetlen, úgy, hogy mindezt leírással kellett pótolni. Világos különben, hogy a statisztikai tudomány nem is nélkülözheti a szókifejezést, mint azt később a hivatalos statisztikusok kétségbe vonták. Mert — Mayr⁴⁾ szerint — a statisztika, mely csupán számokat nyújt, halva született gyermek.

Az előadás módszerének e két eszközét eléggé szerencsésen érvényesíti Schwartner statisztikájában, ellenben a képes módszert igénybe nem veszi.

Schwartner statisztikai vizsgálódása eredményeinek az előadásmódjával megismertük követett módszerét is, mely az európai egykorú statisztikai módszer eléggé sikerült alkalmazásának s eredményes érvényesítésének tekinthető.

A módszer kérdésére adott felelet egyúttal bezárja az

¹⁾ Joh. Matthias Korabinszky id. m.

²⁾ A. Vályi id. m.

³⁾ V. John. id. m. 88. old.

⁴⁾ G. v. Mayr: Gesetzmässigkeiten im Gesellschaftsleben. München 1877. 70. old.

európai egykorú statisztikai vizsgálódás állásának és Schwartzner ebben elfoglalt helyének a méltatását.

Mindezek alapján tehát Schwartzner úgy a statisztikai vizsgálódás feladatát és tárgyát, mint pedig az ennek megvalósítására szolgáló módszert tekintve, átmenetet képez. Nem mondható sem leíró statisztikusnak — oly értelemben, amint azt Knies¹⁾ veszi — sem kutató statisztikusnak, amint azt Knies nyomán a mai statisztikusok közül különösen Wagner²⁾ és Rümelin³⁾ hangoztatják.

Ez a leíró és kutató statisztika fejlődéseinek kezdő korszakában el volt egymástól választva, valamint két szembenfekvő part lakossága. Közülök az egyik igen gazdag, de a gazdagsághoz hiányzik az, amivel a másik rendelkezik. Köztük van a folyó s ez minden reményöket magával viszi. A két part lakosságának egyike igen bő a nyers terményekben, melyek használatlanul hevernek, mert nem tudják feldolgozni, értékesíteni. A másikat azonban a természet mostohasága sújtja, hegyes a vidék, kevés az anyag, de ezt, épp a mostohaságánál fogva, ki tudja aknázni, czéljaira jobban felhasználni. Az egyiknek megvan az anyaga, a másiknál megvan a módszer. Most akad néhány kiválóbb szellem, akik a két partot össze szeretnék kötni, hidat óhajtanak építeni. Természetes, ha ily kezdetleges kísérleteket eredmények koronáznának is, ezek még nem valódi eredmények. Ha a hid fel is épül, ez csak fokozatosan egyesíti az egymásra utaltakat. Ilyen volt a leíró és kutató statisztikának az állapota még e korban is. A kettőnek az egyesítését is megkísérelték. Az egyesítők közül elméletben Schlözer a legkiválóbb szellem, míg az elmélet keresztülvitele és szerencsés érvényesítése által Schwartznernek jutott a fontos szerep, hogy az átmenetet, a hidat előkészítse, a két irány egymásba olvadását megkönnyítse.^{4) 5)}

III.

12. §. Schwartzner mai jelentőségéről.

Schwartzner jelentősége, melyet korában mutat s amelynek a megállapítását feladatul tűztük ki, ismeretes s az európai egykoru tudomány világánál kevésbé homályos. De ez a jelentőség a múlté és nem a jelené. Vajjon a statisztikában, különösen Magyarország statisztikájában van-e annak a statisztikának szerepe, amelyet Schwartzner irt? Erre is igenlő lehet a felelet. Már Schwartzner kortársai, különösen Schlözer, Lueder, Nettelbladt hangoztatták, hogy éppen úgy, mint a »jelen viszo-

¹⁾ C. G. Knies id. m.

²⁾ Ad. Wagner: Statistik. Czikk a J. C. Bluntschli és K. Braters Deutsches Staats-Wörterbuch-ban X. kötet 1867.

³⁾ Gust. Rümelin: Die Statistik als Wissenschaft. Schönberg, Handbuch der polit. Oekonomie. IV. kiad. III. 2. Tübingen 1898.

⁴⁾ L. Antonio Gabaglio, Teoria generale della Statistica. II. Parte filosofica. (Capo sesto: Unità della statistica) II. ed. Milano, 1888. 437. old.

⁵⁾ G. v. Mayr: Theoretische Statistik (Zur Geschichte der St.) 158—195. old.

nyok statisztikája megírható, más koré is megírható.« Másrésről a mai statisztika is, minél messzebbre nyulik vissza, annál biztosabb alapokon nyugszik. Ezt Schwartzner is belátta, midőn statisztikai vizsgálódásai folyamán igen gyakran nyul vissza — nem ugyan messze — de a közeli múltba.

Mayr után az előbbi, mely bármely kor statisztikáját megírhatónak jelenti ki, a »szűkebb értelemben vett történeti statisztikának« nevezzük; míg a statisztikai kutatás, mely a »közeli vagy távolabb múlt eredményeit a társadalmi tömegek és fejlődésök megismerésére értékesíti«, nem egyéb, mint az általános statisztika kifejlődése történeti irányban.¹⁾

Hogy Schwartzner korában ennek a felismerésnek ellenére a jelent a statisztika lényeges kritériumának fogták fel, habár kevésbbé juttatták érvényre, az azon félreértésnek tudható be, amely a közvetlen észlelés ténykedésének és az észlelt anyag tudományos felhasználásának az összecseréléséből származott.²⁾ Schwartzner, épúgy, mint kortársai, e tévedésnek rabjai. Ez teszi világossá az ellenmondásokat, amelyek az elmélet és ennek gyakorlati érvényesítése közt fennállott. Az észlelési ténykedés ugyanis rendszerint a jelenre szorítkozik, habár manapság a történeti statisztika legkitünőbb művelőjének, Inama-Sterneggnek a fellépése és erre vonatkozó tevékeny működése³⁾ óta az észlelés ténykedése gyakran kiterjed egy-egy régen múlt korszakra, amelynek anyakönyveit, telekjegyzékeit czéh-kiváltságleveleit s hasonlókat kutat fel. Ezzel az észlelés ténykedésének a jelenre való szorítása is kitágul. Erről nem lehetett szó a XVIII. és XIX. század fordulóján, midőn még a jelen észlelési ténykedés is oly kezdetleges módon érvényesült a közigazgatási statisztikának pl. hazánkban teljes hiánya miatt.

Schwartzner statisztikája, mely a korában ismeretes források túlnyomó részét kiaknázza, és statisztikailag feldolgozza, alkalmat nyújt a mai kor statisztikusának, hogy belőle is merítsen s az ő adatainak a világánál is megmagyarázzon néhány jelenlegi problémát, amelyeknek megoldása függőben maradt. Ez a mai jelentősége Schwartzner statisztikájának — így tehát — az általános statisztikának történeti irányban való kifejlődését illeti.

Ennél nagyobb a fontossága a szűkebb értelemben vett statisztikában. Aki majdan hazánk valamelyik korszakának, esetleg a Schwartzner korának a statisztikáját, azaz történeti statisztikáját vizsgálni s megírni szándékszik, annak tagadhatatlan szolgálatokat tesz Schwartzner. A régibb korszakok ugyanis — a Schwartzner korszaka is — a közigazgatási statisztikával összefüggésben nem állottak, a tömeges észlelés jövő gyümölcsei köz- és magánokiratokban vannak elrejtve, amelyeket az elmúlt idő viszonyainak a megismerése végett a történelem segéd-eszközeivel fel kell kutatni. E kutatások irányát Schwartzner úgy a köz-, mint a magánokiratokban, melyeket források gyanánt nagy mértékben és lelkiismeretesen felkutatott, Magyar-

¹⁾ G. v. Mayr: Theoretische Statistik 14. §.

²⁾ G. v. Mayr id. m.

³⁾ Geschichte und Statistik von Karl Theodor v. Inama-Sternegg, Statistische Monatschrift. 1882. VIII. 1. Heft. Itt csak e munkát említjük.

ország statisztikájában megadta. De nemcsak az útmutatást adta meg, hanem a köz- és magánokiratok hatalmas tömegét önnönmaga felhasználta s értékesítette. Ennek a Schwartner által eszközölt feldolgozásnak igen nagy a fontossága, mert a régibb koroknak statisztikai anyaga a maiától teljesen vagy nagy részben eltérő szempontok szerint vizsgálendő. A modern statisztika ezt korántsem pótolhatja. E körülmény a mai statisztikusnak, aki a múltba akar bepillantani, igen nagy nehézséget okoz, mert a vizsgálódás tárgyát képező korszakba nemcsak beleképzelnie kell magát, hanem beleélni. S éppen ezt könnyíti meg Schwartner nagy mértékben az anyag feldolgozása által, amit úgy eszközöl, hogy a statisztikai anyag — s ez a lényeges — korának szempontjából, ez idő embereinek nézeteivel szoros összefüggésben jelentkezik. Ez a körülmény Magyarország történeti statisztikájának jövő kutatójára nézve nélkülözhetetlenné teszi Schwartner statisztikáját.

Schwartner tehát nemcsak korában birt fontossággal, hanem bir és birhat fontossággal ma is. Használt kortársainak s használ késő nemzedékeknek.

Schwartner a múlté, a jelené és a jövőé.

Márki Hugó.

A városba tömörülés jelensége Magyarországon.

(Válasz Kováts Ferencz észrevételeire és helyreigazításaira.)

A tudományok története azt bizonyítja, hogy a tudományos viták az egyes kérdések tisztázásának mindenkor hathatós eszközei voltak. Ép ezért örömmel láttam, hogy a városba tömörülés jelenségéről irt czikkem is ily vitára szolgáltatott okot és hogy az abban követett eljárásom, valamint közölt eredményeim Kováts Ferencz jogakadémiai tanár úr részéről beható bírálat tárgyává tétettek. Épen azért azonban, mert a tudományos eszmecserét jótékonnak tartom, nem mulaszthatom el, hogy Kovátsnak czikkemhez irt észrevételeire és helyreigazításaira néhány megjegyzéssel ne válaszoljak. A midőn tehát ezt teszem, nem az a célzat vezet, hogy a Kováts cikkében foglaltakat megczáfoljam, hanem csak az, hogy a kettőnk eljárása közt fennálló különbségeket a magam szempontjából megvilágítsam és amennyiben lehetséges, ez eltérések indokaira rámutassak, hogy azután így az ezekből folyó tanulságokat a kitüzött kérdés helyesebb megoldására értékesíthessük.

In medias res kezdve a dolgot, mindenekelőtt hangsúlyozni kívánom azt, amit Kováts válaszában nem vett eléggé figyelembe és részben talán nem is tudhatott, hogy t. i. én vizsgálataimat már több mint két éve ejtettem meg és így nagy különbség van a kettőnknek rendelkezésre állott anyag között. Midőn én a városi és vidéki lakosság megoszlásának kérdését tanulmányozni kezdtem, még csupán az 1900. évi népszámlálás első kötete volt készen; a foglalkozási statisztika még számításaim teljes befejezése után sem lett közzétéve, úgy, hogy az alföldi városokban a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság túlsúlyát még az 1890. évi népszámlálás adataival kellett illusztrálnom. Ezzel szemben Kováts már felhasználhatta a népszámlálásnak az újabb Helységnévtárban közzétett értékes adatait. Így azután önként adódik a különbség azon nézőpontokban, melyekből a kérdés szemléltetéséhez és vizsgálatához fogtunk. Míg ugyanis nekem csakis a községek összlakossága volt hozzáférhető, addig Kovátsnak a községek agglomerált lakossága, valamint a tanyákon és egyéb lakhelyeken lakó népesség külön-külön is rendelkezésére állott. Én tehát daczára, hogy éreztem és ismételten hangsúlyoztam azt, hogy a néptömörülés fokának megállapításánál sok veszéllyel jár az az eljárás, mely csupán a községek lakosszámaira támaszkodik, mégis kénytelen voltam azt alkalmazni, minthogy

a rendelkezésre álló anyag mellett más módszerhez aligha fordulhattam volna, ha csak nem a közigazgatásihoz, melyet Kovács védelmez ugyan, anélkül azonban, hogy követné és melyet én hazánkban, mint a Közgazdasági Szemle múlt évi novemberi és decemberi számaiban megjelent cikkemben hangsúlyoztam, egészen alkalmazhatatlannak tartok. Kovács természetesen az agglomerált és a tanyai lakosságot szétválasztva végezte adatai csoportosítását.

Annak a megállapításánál, hogy mily helységeket tekintsen városnak és mily lakosságot számoljon a városihoz, Kovács is, mint én, a mechanikai módszerhez fordul, amennyiben vidékenkint a 2000, 5000, illetőleg 10.000 főnyi nettolakossággal (azaz agglomerált, tehát nem tanyai lakossal) bíró helyeket tekinti városoknak.

A másik közös vonás Kovács és az én vizsgálataim között az, hogy mindketten éreztük, hogy a mechanikai módszer hazánkban csak a legnagyobb óvatossággal és az egyes vidékek között fennálló nagy különbségek figyelembe vétele mellett vezethet helyes eredményekre. Míg azonban eme különbségek figyelemre méltatásánál én a statisztikánkban régóta elfogadott és az adatgyűjtés túlnyomó részénél keresztülvitt országrészek szerinti megkülönböztetés alapján az alföld és felföld adatainak különválasztásával beértem, és így egy általánosan elismert és használt beosztással éltem, addig Kovács eme régi beosztás hiányaira utalva, a mechanikai módszer correcturájaként meglehetősen önkényesen három zónát különböztet meg, tudniillik a főváros, a nagyközségek és a kisközségek zónáját és a mechanikai eljárás által nyert eredményeket minden zónában különböző elbánásban részesíti.

Röviden jellemezvén a módszereink közt fennálló különbségeket és közös vonásokat, rátérhetünk azok egyenkinti tárgyalására.

Nézzük mindenekelőtt az agglomerált és a tanyai lakosság szétválasztását. Itt előre kell bocsátanom, hogy a községek és az egyéb lakhelyek lakosságának különválasztását a városi és vidéki lakosság arányszáma megállapításának céljára általában igen helyes és szerencsés gondolatnak tartom és Kovács kétségkívül nagy szolgálatot tett a hazai tudománynak, midőn a Helységnévtárban foglalt adatok fontosságára a figyelmet felhívta és mindjárt maga hozzálátott ez értékes adatok feldolgozásához. A városokat környező tanyák és egyéb lakhelyek nem agglomerált lakossága nem számítható helyesen a városi lakossághoz és a Kovács által javasolt megkülönböztetés kezünkbe adja annak a lehetőségét is, hogy a nagy lakossámmal bíró, de a városi jelleget nélkülöző községek lakosságát helyesen osztályozzuk, mi az agglomerált és a tanyai lakosság megkülönböztetésének mellőzése esetén a legnagyobb nehézségekbe ütközik és a legkülönbözőbb fajta, problematikus értékű correcturák alkalmazását teszi szükségessé. Hogy mégis miért nem követtem eme helyesnek elismert eljárást, azt a fent mondottak után nem kell hosszasan magyaráznom. Hiszen az újabb Helységnévtár megjelenése előtt az agglomerált lakosság és az egyéb lakhelyek népességének megkülönböztetését népesedési statisztikánk nem ismerte és az

agglomerált és a tanyai lakosságot elkülönítve nem mutatta ki, úgy, hogy én e módszerhez nem folyamodhattam. Azt a hátrányt, mely az egyéb lakhelyek (tanyák stb.) lakosságának a községek népességétől való el nem választhatásából a statisztikai eredményekre vonatkozólag származik, éreztem és jeleztem is, amidőn a városi és vidéki lakosság arányának megállapításánál utaltam arra, hogy azért, mert nálunk a városi lakosság súlypontja a mezővárosokra esik, a városba tömörülés jelensége nem ítélendő meg oly sötéten, mint ahogy az a számeredmények szigorú értelmezése esetén kellene, hogy történjék, hanem a nyert eredmények inkább in melius corrigálandók. Az arányt, melyben ez a correctura eszközendő, adatok híján természetesen meg nem jelölhettem.

Mindamellett azonban, hogy az agglomerált és a tanyai lakosságnak a városi lakosság aránya megállapíthatása céljából való különválasztását helyeslem, e módszernek egy elég jelentékeny hátrányát is látom, melyre Kováts nem mutatott rá. Amíg ugyanis pusztán arról van szó, hogy a vidéki és városi lakosság közti arányt megállapítsuk, addig e módszer keresztülvihető; amint azonban a városi és vidéki lakosság népmozgalmi viszonyait akarjuk tanulmány tárgyává tenni vagy eredményeinket régebbi népszámlálások adataival összehasonlítani, ismét csak a brutto-lakosságra építhetjük vizsgálatainkat, mert a népmozgalmi eredmények csakis erre vonatkozólag gyűjtetnek és a régi népszámlálások nem ismerik az agglomerált és tanyai lakosság közti megkülönböztetést. E módszer tehát csakis a városi és vidéki lakosság arányának a megállapításánál használható fel és a városba tömörülés problémájának egyéb lényeges kérdései vizsgálatánál felmondja a szolgálatot. Minthogy pedig véleményem szerint a városba tömörülés problémájának súlypontja tulajdonképpen nem annyira a bizonyos időpontban a városi és vidéki lakosság közt tényleg fennálló arányban, mint inkább a fejlődési irányzatban és ennek indokai felkutatásában van, a Kováts által ajánlott és alkalmazott módszer épen a városba tömörülés leglényegesebb kérdéseinél hagy cserben. Habár ez természetesen első sorban nem a módszernek, hanem inkább a hivatalos adatfeldolgozás irányának szóló szemrehányás, mégis úgy hiszem, hogy ha már az a tény fennáll, hogy a népesedési statisztika népmozgalmi adatai hivatalosan csak a brutto-lakosságra való tekintettel dolgoztatnak fel és egyéb feldolgozásban nem közöltetnek, ez tekintélyesen csökkenti a különben helyes eredményt ígérő módszer jelentőségét.

Amit Kováts a mechanikai eljárásról mond, azzal sehogy sem érthetek egyet. Mert ha igaz is, hogy a mechanikai módszer mellett nagy tévedéseknek vagyunk kitéve, mégis úgy hiszem, ha az egyes nagyságkategóriákat helyesen állapítjuk meg, akkor a nagy számok törvénye e hibákat nagyjában kiküszöböli és az eredmény legalább megközelítően helyes lesz. A mechanikai módszer tehát, melyet sem Kováts, sem én nem alkalmaztunk kizárólagosan, de melyet másfelől egyikünk sem nélkülözhetett, nem oly feltétlenül elvetendő, mint amilyennek Kováts azt czikke első részében feltünteti. Úgy hiszem, a legtöbb sta-

tisztikus osztani fogja ama nézetemet, hogy bár hazánk sajátos viszonyainál fogva nálunk tényleg nehezebb a lakosság számáról a helység városi vagy falusi jellegére következtetni, mégis, amint mult évi tanulmányomban is hangsúlyoztam, »a legtöbb esetben a lakosság száma és a helység jellege közt elég szoros az összefüggés, amennyiben az emberek bizonyos számának az együttélése többé-kevésbbé mégis maga után vonja bizonyos jelleg és városi életmód kifejlődését, mert a nagyfokú munkamegosztás, mely a falu sokkal kisebbfokú munkamegosztásával szemben a városnak egyik főjellemvonása, az emberek nagyobb számának együttélését tételezi fel.«¹⁾ Ép azért, mert a helységeknek a lakosok száma szerint való osztályozása a város egyik főismérvét, a lakosoknak nagyobb számban való összetömörülését veszi alapul, mindig bizonyos jogosultsággal bír, habár teljes pontosságra nem is számíthat és ezért correcturákra szorul.

Ha azonban készségesen elismerem is azt, hogy a lakosság számára alapított eljárás a néptömörülési viszonyokról nem nyújt magában véve teljesen megbízható képet, mégis okvetlenül védelemzennem kell a mechanikai módszert Kovátsnak egy véleményem szerint teljesen jogosulatlan támadása ellen. Kováts ugyanis a kérdéses módszer főveszélyét abban látja, hogy az egyes csoportok határául kijelölt lakosság túllépése az ilyen községeket új csoportba, p. o. eddigi falukat a városok csoportjába juttatja, daczára annak, hogy a valóságban jellegük a lakosság jelen-téktelen szaporodása folytán nem változott. Kováts példának azt hozza fel, hogy ha a 2000 lakosságot fogadjuk el a városi jelleg határául, akkor az olyan község, melynek lakossága 2000-ről 2001-re növekszik, egy lakosnak odaköltözése folytán egyszerre városnak tekintendő és így a városi lakosság száma egyszerre 2001 lélekkel gyarapodik, holott az az egy lakó a helység jellegét a valóságban legkevésbbé sem változtatta meg. Az kétségtelen, hogy a város lakosságának egy lélekkel való növekedése vagy csökkenése annak jellegét nem érinti. De hol van a határ? Lehet-e erre határozott feleletet adni? És mégis bizonyos, hogy általában egy 2000 lélekkel bíró helység más jelleggel bír, mint egy 3000 vagy 4000 lakosságú helység.

Vajjon elegendő ok-e az említett körülmény arra, hogy a lakosság számára alapított eljárást elvessük? Vajjon csakis a lakosság számából kiinduló módszer mellett forog-e fenn az említett nehézség vagy pedig minden egyéb eljárás mellett is?

A hol quantitativ különbségekről van szó, ott a hatást, melynél az egyik állapot a másikba átmegy, sohasem lehet pontosan megjelölni. Midőn p. o. egy embert 20 évvel felnőttnek tekintünk, azt állítjuk-e, hogy 19 év és 360 napos korában az illető ember más, mint huszadik születése napján? Bizonyára ez senkinek sem fog eszébe jutni. Azért, úgy hiszem, mégis az életkorok megkülönböztetésére egész jogosan bizonyos évek betöltését állapíthatjuk meg határnak, minthogy ha csak e határokat a természetnek megfelelően állapítjuk meg, nagyjában helyesen fogjuk a lakosoknak korszerinti tagozódását áttekinthetően jel-

¹⁾ *Közgazd. Szemle.* XXVIII. évfolyam 32. kötet, 857. oldal.

lemezni, bár épenséggel nem jelölhető meg egy nap, melyen a gyermekből ifjú, az ifjúból férfi és a férfiből aggastyán lesz.

Kétségkívül addig, míg bizonyos határokat állapítunk meg és ezt minden osztályozásnál tennünk kell, azzal a gondolattal meg kell békülnünk, hogy a határnak csak egygyel való túllépése is már egy új csoportba lépést jelent, holott tényleg az utolsó egységgel való gyarapodás a helyzeten a valóságban nem változtat. Így van ez akkor is, ha p. o. a foglalkozások arányát, ha a népsűrűséget stb. vesszük a városba tömörülés vizsgálatánál alapul. Az iparosoknak $1\frac{1}{6}$ -kal való gyarapodása, vagy ott, ahol a következő csoportba lépéshez talán csak $\frac{1}{10}\frac{1}{6}$ -kal való gyarapodás volt szükséges, ennek a bekövetkezése nem fogja a község jellegét megváltoztatni és mégis új csoportba fogja azt juttatni. Ha p. o. az olyan helységeket tekintenők városnak, melyekben az iparos lakosság $50\frac{1}{6}$ -ot tesz ki, nem állunk-e ugyancsak a Kováts által panaszolt ellentmondással szemben, midőn az oly helységet, melyben 50% az iparos, városnak, az olyant pedig, melyben $49\cdot9\%$ falunak számítjuk? Vajjon tényleg van-e különbség e két helység városi jellege között? A lakosok foglalkozási arányán gyökerező különbség alapján aligha volnánk jogosítva e két helységet külön elbírálás alá venni, ha csak e két helységről, mint egyénekről volna szó.

Minthogy azonban e két helység csak mint egy egész ország helységeinek elenyésző csekély része érdekel bennünket kitűzött célunk szempontjából, mégis kénytelenek vagyunk az általánosságban helyesnek elismert osztályozás szerint ezeket különbözőknek tekinteni és ez által nem követünk el az eredményeink sikerét veszélyeztető hibát.

A nyitja a dolognak az, hogy az egész országot véve az ilyen esetek, midőn tudniillik a felállított csoportok határához közel eső helységek néhány lélek szaporulat folytán egy magasabb csoportba lépnek, rendkívüli kivételeket fognak képezni. Amint tudjuk, a statisztika a kivételes és véletlen esetek befolyását ki nem kerülheti. Másrésről azonban éppen ezért az, hogy rendkívüli és véletlen esetek is befolyanak a statisztikai eredmények képződésébe, a statisztikust nem riaszthatja vissza vizsgálataitól. A véletlenek befolyása előtte jól ismert ellenség, melyet a nagy számok törvényében rejlő fegyver tudvalevőleg meglehetősen eredménynyel küzd le. Az esetleges befolyásától való félelem, ha más okunk nincs a helységek lélekszám szerinti csoportjainak a néptömörülési viszonyok vizsgálatánál való alapulvételétől eltérni, erre valóban nem szolgálhat elegendő oknak. Ha lehetségesnek tartjuk a város és falu közti határt a lakosság által csak nagyjában is megjelölni, akkor egész bátran bizhatunk abban, hogy a nagy számok törvénye ki fogja egyenliteni azokat a különbségeket, melyek az egyik-másik határt alig egy-két egységgel túllépő helységeknek a beszámításából erednek. Ha véletlenül be is következik az, amitől Kováts cikkében fél, hogy tudniillik egy helységet valamely vándorczigány-karaván ott tartózkodása folytán városnak számolunk, biztosnak vehetjük, hogy máshol egy várost — lakói egy részének ideiglenes távolléte folytán — falunak számoltunk. Úgyszólván éppen az egyes esetek-

ben való pontatlanságban rejlik az esetek összességében, nagyjában való pontosság biztosítója. Valamint az átlag talán egy speciális esetnek sem felel meg és mégis egy esetsorozat típusaként jelentkezik, úgy van az itt is. Ha csak helyesen állítottuk fel a csoportokat, melyekbe a lakosságot osztályozzuk, akkor nagyjában a tényleges állapotra nézve jellemző eredményeket remélhetünk.

Különböztet most tárgyalt aggályaink kifejezése után két oldallal lejjebb Kováts maga is alkalmazza a lakosság száma alapján való osztályozást a városi népesség hányadának megállapításánál. Az előbb említett veszély akkor, ha mint Kováts teszi, a nettolakosságot vesszük az egyes csoportok felállításánál alapul, ép oly nagy vagy ép oly kicsiny, ahogy vesszük. Amily joggal kérdezi Kováts, hogy várossá lett-e egy község, ha bruttolakossága 2000-ről 2001-re gyarapodott, ép oly joggal kérdezhettük azt is, hogy akkor, ha a nettolakosság 2000-ről 2001-re emelkedett, vajon talán ezáltal inkább városi jellegűt öltött-e az illető község?

Az én véleményem szerint, amint előbb kifejtettem, csakis a nagy számok törvényére való utalással lehet erre a kérdésre felelni, de ekkor az egész kérdés és a rája épített ellenvetés mint tárgytalan elesik és az ily esetlegességek és egyes kivételes esetek nem okozhatnak nekünk fejtörést.

Ami már most a correctura irányát illeti, melylyel a mechanikai eljárás hiányait pótolni és eredményeinket helyesbíteni igyekeztünk, az eltérés kettőnk között abban áll, hogy míg én csak egy lehetőleg általánosságban maradó és a szokásos felosztásokhoz lehetőleg simuló correcturát mertem a felföld és az alföld különválasztásával alkalmazni, addig Kováts sokkal inkább a részletekbe menő eljáráshoz fordult. Három zónáját, a főváros, a kis- és nagyközségek zónáját a hivatalos statisztika által ismert országrészek figyelmen kívül hagyása mellett igyekezett kijelölni, nyilván azért, hogy a véleménye szerint összevaló vidékeket szabadon egyesíthesse egy-egy zónává. Azt azonban, hogy mily alapon végezte zónáinak megalkotását, sajnos elmulasztotta megindokolni. A főváros zónájánál ez kevesebb bajt okoz, mint a kis- és a nagyközségek zónájánál; ez az osztályozás ugyanis eddig a statisztikában ismeretlen lévén, igen kár volt a bővebb magyarázatot és indokolást elhallgatni. Joggal türelmetlenül várhatjuk tehát Kovátsnak a kétes községcsoportokra vonatkozólag ígért tanulmányában emez osztályozás bővebb megvilágítását.

Ha egyrészt készséggel elismerem, hogy a hivatalos statisztika által megkülönböztetett országrészek a tudomány szempontjából nem állják ki a bírálatot és hogy az adatok más csoportosítása talán a valóságnak jobban felelne meg, úgy másrészről úgy vélem, hogy a hivatalosan elfogadott osztályozás helyébe egyes kérdések vizsgálata alkalmával léptetendő osztályozásoknak lehetőleg általános és egyszerű ismérveken kell nyugodniok és főképp minden önkényesség látszatát nélkülözniök kell. A Kováts tanulmányában alkalmazott zónákkal szemben ezt inkább aggálymint szemrehányásképpen hozom fel, mert azok bizonyára kellően megindokolva más benyomást fognak tenni. Mégis, úgy gondo-

lom, hogy az oly egyszerű és nem nehezen keresztülvihető felosztás, minő az alföld és felföld megkülönböztetése, mindig bizonyos előnyben részesítendő az olyan felosztásokkal szemben, melyek az egyéni véleményeltéréseknek tágabb teret hagynak, mert az ilyen osztályozás körüli viták igen könnyen a főkérdéstől elvonják a tudósok figyelmét és munkaerejét.

Mielőtt válaszomat bezárnám, még egy dologról akarok egész röviden megemlékezni. Annak a bizonyítására, hogy alföldi városaink nagy lakosságuk daczára is más elbírálás alá vonandók, mint a hasonló lakosszámmal rendelkező nyugati városok, a foglalkozási statisztika adatai segítségével tanulmányomban azt igyekeztem igazolni, hogy alföldi városaink lakosságában a mezőgazdasági népesség mily magas arányban van képviselve. Kováts emez állításomat, valamint azt is, hogy miért hoztam fel e tényt, nyilván egészen félreértette. Szerinte állításom téves és a legújabb népszámlálás adatai alapján czáfolni igyekszik azt, kimutatván, hogy az alföldi városok netto-lakossága túlnyomólag nem mezőgazdasággal, hanem iparral foglalkozik. Midőn adatai eredményeit az én állításom czáfolataként tünteti fel, azért téved Kováts, mert hiszen én csakis a brutto-lakosságra nézve állítottam fel tételemet és épen ebben nyugszik állításom súlypontja. Annak felállításánál nem az vezetett, hogy az agglomerált lakosság túlnyomó mezőgazdasági jellegét bebizonyítsam. Ellenkezőleg. Hogy én a brutto-lakosság adatai alapján az alföldi városok túlnyomó mezőgazdasági jellegét hangsúlyoztam, az épen azért történt, mert nem állott módomban a tanyai lakosságtól a tulajdonképeni városi lakosságot, az agglomerált lakosságot elválasztani és így adataimat épen azért hoztam fel, hogy kimutassam, hogy az alföldi városok jellegéhez mennyire hozzá tartozik a statisztikai értelemben városinak nem tekinthető elemek nagy szerepe. Ugyanazt a tényt akartam ezzel tehát kiemelni, mely magát Kovátsot is élénken foglalkoztatta és mely őt az agglomerált és tanyai lakosság szétválasztására indította. Mig azonban Kovátsnak módjában állt számokban is kifejezni és beható vizsgálat tárgyává tenni a magyar városok nagy részének eme sajátosságát, addig nekem a szükséges adatok hiányában kerülő úton kellett ezt a jellemvonást kiemelni és erre használtam fel a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság nagy túlsúlyának a kiemelését. Kitűnik eme czélzatom abból is, hogy akkor, midőn a városi és vidéki lakosság arányát véglegesen megállapítottam, újból utaltam tanulmányomban arra, hogy az általam felállított arány kedvezőtlenebb, mint amilyen a valóságnak megfelel, mert »házánkban a városi lakosságból lényegesen nagyobb rész esik a mezővárosokra, mint nyugaton, hol ellenkezőleg a nagy iparosvárosok szolgáltatják a városi lakosság sokkal tetemesebb részét«.¹⁾ Épen ezért Kovátsnak az az eredménye, melyet az én állításom czáfolatának tekint, hogy t. i. az alföldi városok netto-lakosságánál a mezőgazdasági foglalkozás nincsen túlsúlyban, épenséggel nem lepett meg engem, mert nem áll ellentétben azzal az állításommal, hogy a brutto-lakosság, mely a tanyai

¹⁾ *Közgazd. Szemle* XXVIII. évfolyam, 32. kötet, 911. oldal.

népességet is magában foglalja, ép ennél fogva túlnyomóan agrár jelleget mutat. Akkor természetesen, ha egyszer az agglomerált és a tanyai lakosságot képesek vagyunk szétválasztani, magától elesik az a veszély, hogy a nem városi elemeket a városi lakossághoz számítjuk és így nincs többé szükség az ily veszély elől azzal óvni, hogy a bruttó-lakosságban a mezőgazdasági lakosság túlsúlyára utalunk.

Heller Farkas.

A pénzügyi betétek megadóztatása Magyarországon.

I. A magyar tőkekamat-adó multja.

Az 1848. évi VIII. törvényczikk az addig érvényben volt dicális adózást megszüntette és a közteherherviselés elvét emelte érvényre. A politikai viszonyok fejlődése megakadályozta azonban, hogy az első magyar felelős kormány által tervezett hozadéki adórendszer 1849 január 1-én életbe lépjen és az absolutismusnak jutott a feladat, hogy hazánkban a közteherherviselés elvét megvalósítsa. Az 1850 november 20-án kelt császári patens eltörölte a dicális adózást, és az osztrák adórendszert átvitte Magyarországra is. Az 1868. évi XXVI. törvényczikk — számolva a viszonyokkal — fentartotta a status quo-t és az osztrák eredetű jövedelmi adó érvényben volt 1875-ig.

Az 1872—75-iki országgyűlés ezen jövedelmi adóból három új adónemet választott ki: a bányaadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját és a tőkekamat- és járadékadót. (XXII. törvényczikk.) Ez adóreform forrását fiskális érdekek képezték. A reform nem azon törekvésből fakadt, hogy az adózók terhei könnyebüljenek, vagy hogy az adóteher igazságosabban szétosztassék, hanem az egyedüli cél az állam jövedelmeinek fokozása volt, hogy a kincstár évről-évre emelkedő kiadásai fedezhetőek legyenek. Rendkívüli eszközökkel, gyakran kiméletlenül kellett dolgozni, midőn arról volt szó, hogy a nemzet évek alatt pótolja évtizedek és századok mulasztásait.

Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter 1872. évi október 28-án a költségvetés benyújtása alkalmával elmondott exposéjában jelezvén adótörvényjavaslatai irányát és rendeltetését, a tőkekamat megadóztatásáról a következőképen nyilatkozott:

»Ami a tőkekamat-adót illeti, amely eddig a jövedelmi adónak 3-ik osztályát képezte: erre nézve azon vélekedésben vagyok, hogy a tőke birtokosa az által, hogy tőkét — és pedig ez időszert nagy haszonnal — gyümölcsöztetheti, nemcsak bizonyos ágát folytatja a keresetnek, hanem tőkájában egy önálló, törvényeink szerint nagy előnyökkel bíró, sőt a mai viszonyainkhoz képest, mondhatni, a vagyon egyéb nemei felett uralkodó vagyonnal bír, amely szintűgy megrovandó, mint a vagyonnak az a része, melyet mások földbe vagy házba fektetnek.«

Amire a törvényjavaslat a képviselőházban tárgyalásra került (1875 április 9.), a pénzügyminiszteri széket Széll Kálmán foglalta el.

Szükségtelennek tartom a törvény szövegének megismétlését, csupán a legfontosabb intézkedéseket emelem ki, melyekhez alább megjegyzést kell fűznöm. Az 1. §. adó alá vonja mindazon vagyont, melyet a már érvényben levő adónemek (föld-, ház-, kereseti adó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója) nem érintenek. A 4. §. az adólábat 10 %-ban állapította meg a bruttó kamatjövedelem után. Kivételt képeznek az özvegyi járadékok, valamint azok, melyek a szülők által a gyermekeknek vagy unokáknak átengedett vagyon után köttetnek ki. Ezek csak 5 %-os adó alá esnek. A 2. §. 14. pontja a 315 forintot túl nem haladó kamatjövedelmet vagy életjáradékot, amennyiben az illető fél összes jövedelme adósságainak levonása nélkül a nevezett összegnél nitani, nem több, adómentesnek nyilvánította.

Ghyczy törvényjavaslata, amint az indoklásból kitűnik, az élet és évi járadékot 600 forintig akarta adómentesnek nyilvánvalde álláspontja nem valósult meg a törvényben.

Az 1. §. 2. pontja adóval rója meg a váltókra kölcsön adott tőkékből folyó kamatjövedelmet is. Dániel Ernő, az adóügyi bizottság előadója a képviselőházi tárgyalást azon indítvánnyal vezette be, hogy ezen intézkedés alól az »üzleti váltók« kivétesenek, és utasíttatni akarta a pénzügyminisztert, hogy a törvény végrehajtására vonatkozó utasításokat tartalmazó rendeletében írja körül az üzleti váltó fogalmát és csak azokat rója meg az adóval, amelyek »kölcsönadott és valósággal gyümölcsöző tőkékről szólnak«. Falk Miksa, az adóügyi bizottság elnöke nyíltan bevallotta, hogy »a bizottság megpróbálta formulázni az üzleti váltók magyarázatát, de nem sikerült«. Széll Kálmán pénzügyminiszter megígérte, hogy figyelemmel lesz a törvényhozók abbéli intenciójára, hogy az üzleti váltó adómentességben részesüljön, de hozzá tette mindjárt azt is:

»Én is azt gondolom, hogy ha csak casuistikába nem akarunk bocsátkozni, lehetetlen szabatosan körülírni azt a fogalmat, hogy mi az üzleti váltó, szükséges volna az egyes eseteket felsorolni és ezek között az élet egyik-másik árnyalata bizonyára kimaradna.«

A pénzügyi hatóság ebbeli törekvései tényleg meddők is voltak, és ez oly visszasságokra vezetett, hogy több kereskedelmi és iparkamara panaszára Wekerle kiadta 1892/45.062/számú pénzügyminiszteri rendeletét, mely következőleg szól:

»Minthogy a bíróságok által bemutatott váltójegyzékben semmi oly ismérv nem foglaltatik, melynek alapján a kereskedelmi váltókat a tőkeelhelyezés céljából kibocsátott váltóktól meg lehetne különböztetni: meghagyatik a pénzügyigazgatóságoknak, hogy a váltókövetelések kamatjövedelmeit csak akkor vonják tőkekamatadó alá, ha az e részben felhívandó váltótulajdonos a beperesített követeléseknek kereskedelmi váltón alapuló természetét esetről-esetre igazolni nem képes.«

A törvény felmenti a tőkekamat-adó alól: az oly kölcsönök kamataiból eredő jövedelmet, melynek adómentességét külön törvény biztosítja (2. §. 10. pont); a részvények osztalékait (u. o. 11. pont); az elsőbbségi kötvények kamatait, ha azok adómentességét külön törvény biztosítja (u. o. 12. pont); az alapszabályaik értelmében takarékkönyvecskék kibocsátására jogosított pénzüintézeteknél takarékkönyvecskékre elhelyezett betétek kamatait (u. o. 9. pont).

Az eredeti törvényjavaslat a pénzügyi betéteket nem mentesítette az adó alól. Ezen kedvezmény az adóügyi bizottság javaslata folytán került törvénybe. A bizottság már említett előadója a javaslatot azzal indokolta:

»Hogy azok megadóztatása nemcsak a takarékosági hajlamot szorítaná meg, de magára a kincstár érdekeire is annyiban káros lenne, amennyiben a tőkének az országból való kiönlését egyenesen előmozdítaná.«

A bizottság elnöke Falk Miksa dr. a tárgyalás alkalmával bővebben kifejté, hogy miért ajánlotta a bizottság a takarékbetétek kamatainak adómentességét:

»1. A takarékpénztárak gyűjtőmedenczét képeznek, ahová az apró tőkék összefolynak... Miután nálunk a tőkeképződés úgyis lassan és csak igen csekély mértékben szokott fejlődni: a bizottság czélszerűbbnek vélte ezt azon az úton is elősegíteni, hogy a takarékpénztári betéteket az adó alól kivette. 2. Mert nagyon nehéz volna ezen betétek megadóztatását a gyakorlatban keresztül vinni. (A könyvek szólhatnak névre is.) Ha az intézetek közvetlenül fizetnék az adót, akkor vagy maga az intézet fizetné és akkor ez kettős és igen súlyos adó volna, vagy ha levonatnék a kamatból, elkergetné magát a betevőket. 3. Az adómentességet egy pszichológiai szempont is indokolja. A takarékpénztári betétek gyakran discretionális természetűek... Ha arra akarjuk az embereket kényszeríteni, hogy vallják be a betéteket: inkább kiveszik a pénzt és el is pazarolják.«

Ezen pont tárgyalásánál nagyobb vita indult meg a képviselőházban, mely a körül forgott, hogy vajjon csak azon betétek legyenek menttek a tőkekamat-adótól, melyek »takarékpénztár« elnevezés alatt működő intézeteknél vannak elhelyezve, vagy pedig a takarékkönyvecskékre elhelyezett betétek kamatai általában, az intézet elnevezésére való tekintet nélkül? E kérdést Teleszky István vetette fel, ellenezvén, hogy az adómentességi kedvezmény kizárólag takarékpénztárakra korlátoztassék, holott az igazság és méltányosság megkívánja, hogy az elnevezésre való tekintet nélkül kiterjesztessék mindazon pénzügyi intézetekre, melyek alapszabályaik értelmében, főleg takarékpénztári üzlettel foglalkoznak.

Teleszky indítványát a képviselőház elfogadta. A takarékbetétkönyvecskékre elhelyezett összegek kamatjövedelme tehát adómentessé tétetett, csupán 3% illetékkal lett megróva. Addig 2% volt az illeték. Madarász József egyrészt az udvartartást és királyi családot nem akarta felmenteni az adó alól, másrészt az osztalékokat is csak annyiban, ha 9%-ot túl nem halad. Indítványát nem fogadták el, és az osztalék adómentes maradt.

A 6. §. elvül kimondá, hogy az adó fizetésére mindenkor a kamatjövedelmet húzó egyén köteles. Kivételt csakis az állampapírok, az adómentességi kedvezményben részesített kötvények és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok által felvett jelzálogkölszönök kamatai képeztek, melyeknél az adót a kamatot kifizető pénztárak vonták le, hogy az adóhivataloknak közvetlenül beszolgáltassák. A Ghyczy-féle javaslat a bevallás elvét állította fel, de — mint az előbbiekből látjuk — az adóügyi bizottság czélszerűségi szempontból, fenti változtatásokat eszközölte a javaslaton.

Az 1875. évi XXII. törvényczikk pénzügyi eredménye nem volt kielégítő. A törvény igen szabadelvű volt abban az értelemben, hogy sok adómentességet engedélyezett. Másrészt nem

szigorú fogalom-meghatározása, például az üzleti váltóknál, sok rést hagyott, melyeken az adóköteles kamatjövedelem kibújt. Végül az adóbevallás nagyon megkönnyítette a túlterhes 10' -os adóláb miatt a gyakori jövedelemeltitkolást.

Széll Kálmán pénzügyminiszter rá is mutatott ezen körülményre, midőn Irányi Dániel kifogásolta az adóláb magasságát:

»Én beismerem, hogy azon tőkére amely becsületes, őszinte, tartalék nélküli adózás alá bocsátja magát, a 10⁰/₀ sok, de kétségtelen, hogy midőn a törvényjavaslat annak idején ezen 10⁰/₀-ot megállapította: tette azt a létező viszonyokhoz alkalmazkodva, amelyek bizony azt mutatják, hogy a tőke lehetőleg kivonni igyekszik magát az adó alól.«

Az 1875. évi XXII. törvényczikk egyes intézkedései lényeges módosulást szenvedtek az 1883. évi VII. törvényczikk által, amely a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkéből folyó jövedelemnek megadóztatásáról szól. Ezen törvény kimondotta, hogy a pénzügyintézeteknél bármely formában gyümölcsöztetés végett elhelyezett tőke kamatjövedelme azon jövedelmek közé számítatik, melyek az 1875. évi XXII. törvényczikk szerint tőkekamat- és járadékadó alá esnek, azon megszorítással, hogy ezen adó után — mely 10⁰/₀-ban lett megállapítva — általános jövedelmi pótdadó vagy más pótlék, sem pedig az eddig lerótt 3⁰/₀ illeték nem jár. Kettős adóztatás elkerülése czéljából, azon betétek kamatjövedelme, melyeket valamely pénzbetétek átvételével foglalkozó pénzügyintézet, egy másiknál elhelyez, 70⁰/₀-ig adómentes. Az adót a betétet kezelő pénzügyintézet rója le.

Ezen törvényjavaslat tárgyalása, bár — ami a hozzászólók számát illeti — jóval szélesebb mederben folyt, mint az 1875. évi XXII. törvényczikké, figyelemre méltó momentumot nem mutat fel. Az ellenzék kihasználta az alkalmat, hogy egyrészt elítélje a kormány politikáját, másrészt pedig, hogy hangulatot csináljon a kormány ellen, amire ezen törvényjavaslat, mely számos érdeket sértett, igen alkalmas eszköz volt. Ezen túl azonban a vita nem nőtt. Üres szólásmódok áradata hangzott el, a honatyák meglepő járatlanságot mutattak e kérdésben és egyetlenegy találó és komolyan veendő megjegyzést sem találunk a három napi tárgyalás alatt, daczára annak, hogy a javaslat arra igen hálás anyagot nyújtott.

Nem is foglalkozom a tárgyalás egyes mozzanatainak felsorolásával, de valamivel kimerítőbben fogom idézni úgy Szápáry Gyula gróf, az akkori pénzügyminiszter, valamint Hegedüs Sándornak a pénzügyi bizottság előadójának beszédeit, mert kijelentéseikre alább hivatkoznom kell.

Szapáry Gyula gróf az 1883. évi költségvetési exposé alkalmával, a képviselőház 1882. évi október 12-én tartott ülésében bejelenté a törvényjavaslatot, mely mint 1883. évi VII. törvényczikk került törvénytárunkba. Beszédéből kiemelem a következőket:

»Méltóztatik tapasztalatból tudni azt, hogy az országban levő sok takarékpénztár oly nagy üzleteket csinál, hogy sok százezerekre menő jövedelme van, azonfelül oly osztalékot ad, hogy az évi osztalék túlhaladja az eredetileg befizetett tőkét. S méltóztatik tudni, vannak az országban — nem akarom mindnyájukat érteni — de vannak takarékpénztárak, melyek egész rendszeres uzsoráskodást folytatnak. És midőn a földbirtok oly-

annyira meg van terhelve adóval, nem találom igazságosnak, hogy a jövedelem ezen neme ne adóztassék meg, és azért erre nézve is javaslatot lesz szerencsém előterjeszteni.«

Két nappal később, 1882. évi október 14-én be is nyújtotta a javaslatot, melynek indokolása a következő figyelemreméltó passzusokat tartalmazza ;

»Már az 1868. évi XXVI. törvényczikk 4. §-a kimondotta, hogy minden kamatjövedelem adó alá vonandó, és annak 76. §-a a jövedelemadóra vonatkozólag gyakorlatban levő szabályokat törvényerőre is emelte. Daczára ennek sikertelen volt e törekvés, mert az érdekeltek vallomást nem adtak, és az adónak hivatalból való megállapítása nem sikerült, mert a takarékpénztárak felszólítás daczára — az ügy üzleti természeténél fogva, — adatokkal nem szolgálhattak. Ez okból, hogy tudniillik a törvény ne legyen csupán holt betű, s részint a pénzügyintézetek akkori viszonyaira való tekintetből is, az 1875. évi XXII. törvényczikkben kimondatott, miszerint a takarékpénztári könyvecskékre elhelyezett betétek kamatai adómentesek. De egyszersmind az ugyanakkor alkotott 1875. évi XXV. törvényczikk kimondotta, hogy a takarékpénztári üzlettel foglalkozó hitelintézetek kötelezettek a hozzájuk betett összegek után fizetett, vagy a tőkéhez hozzáírt kamatok után bélyegilleték fejében 3%-ot fizetni. Az 1875. év óta azonban a körülmények megváltoztak. Vannak ugyanis takarékpénztárak, melyek részvényeseiknek dús osztalékot adnak, és mégis csekély összegű adóval rovatnak meg, vagy éppen semmi adót sem fizetnek.« ... »Beszerzett adatok szerint nemcsak tőkéjét nem veszi ki a betevő közönség, hanem a nyert kamatok legnagyobb részét — mintegy 80%-ot — bennhagyja. Méltányosnak mondható tehát, hogy azon intézetek, amelyek ezen betéteknek üzletükbe való befektetéséből és adó alá nem vonható értékpapirokból igen tekintélyes jövedelmet húznak, legalább mint közvetítők járuljanak ahhoz, hogy az államkincstárnak ezen jövedelme aránylagosan értékesíthetessék. Ez rájuk nézve kevesebb fáradsággal és kezelési nehézséggel jár, mint a jelenlegi állapot. A betevő közönség ezen reá nézve minden tekintetben legkényelmesebben és legbiztosabban kezelhető jövedelemből könnyen és méltán engedhet át egy részt az államnak adó fejében, mely tulajdonképpen csak 7%, mert a 3%-os bélyegilleték esedik.... Üzleti szempontból pedig, hogy a betéteket megarthassák, az intézetek fogják elvállalni az adót.«

A pénzügyi bizottság a javaslatról következő jelentést terjesztette a képviselőház elé :

»A pénzügyintézeteknél elhelyezett tőke jövedelme, eddig nálunk eleinte tényleg az 1868. évi XXVI. törvényczikk 4. §-ában foglalt intézkedés daczára, később ez 1875. évi XXII. törvényczikk 2. §-a 8. pontja értelmében jogilag is adómentes volt, csak 3% bélyegilleték alá esik, holott nemcsak az ingatlan minden formában hozott jövedelme, de a kereset minden ága, a legszegényebb osztályoknál épúgy, mint a vagyonosoknál, meglehetősen súlyos adó alá esik. Ha tehát a vagyon és tevékenység minden nyilvánulása, hol abból anyagi előny származik, az államháztartás érdekében adóval sújtatik : a logika és méltányosság azt követelik, hogy a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőke jövedelme is arányosan adózzék. Igaz ugyan, hogy ez ellen azon nagyfontosságú közgazdasági elvet lehet felhozni, hogy a takarékoskodás és vagyonszerzés rovására történik ez az adózás, de amennyire részben előfordulna is ez a hatás — mert feltétlenül bekövetkezőnek nem állitható — annyiban elmondható az a hozadéki és tiszta jövedelmi adók bármely neméről. És csak amennyiben a kis tőkét és szegény-osztály takarékoságát terhelné az adó, annyiban ismerjük el ez ellenvetésnek a súlyát, azonban ez ellenében ki kell emelnünk azt, hogy hazánk tényleges viszonyai között még az sem állitható feltétlenül, hogy a pénzügyintézeteknél elhelyezett negyedfélszázmilliónyi tőke legnagyobb részét az apró tőke képezné. Már pedig sem a törvényjavaslatban tervezett adó, sem általában pénzügyintézeteink működése s belső szervezete, mely a valódi betétiintézetekén túlmegegy, nem akadályoz abban, hogy a kis takarékbetétek fejlesztésére a postatakarékpénztárak intézményét jobbnak és célszerűbbnek ne tartsuk, és nem teszi ennek létesítését feleslegessé, a minthogy a pénzügyi bizottság annak létesítését az 1883. évi költségvetés tárgyalása alkalmával sürgeté is.«

Továbbá kiemeli a pénzügyi bizottság jelentése, hogy: 1. a köz- és magánhitel most már bir annyi forrással és consolidatióval nálunk is, semhogy egy 10%-nyi betéti kamatadó felhasználható legyen a viszonyok lényeges megváltoztatására; 2. a kamatláb sokkal több és nagyobb tényezők hatása alatt áll, hogy egyes intézetek, vagy összes betétintézeteink a felett kizárólag rendelkezhessenek; 3. a verseny hitelügyekben is fejlett annyira, hogy sem a betevő tőkéjét, sem a hitelintézet tőkéjét egykönnyen fel nem mondhatja, illetőleg egyhamar meg nem drágíthatja.

Mindezek mellett különösen rámutat a bizottság arra, hogy hitelintézeteink elég erősek, hogy ilyen nehézséggel, ha kell, meg is küzdjenek.

A pénzügyi bizottság az adóköteles betétek közé a folyószámla betéteket is sorozta, mert meg akarta tartani az adóalapot és megakadályozni kívánta az adóköteles betét kibuvását és a törvény kijátszását. Számolva pedig azzal, hogy a kereskedelmi forgalom gyakran teszi szükségessé, hogy két fél között két folyószámla, egy conto mio és egy conto suo vezettessék, megengedte, hogy csak a két számlából eredő kamatkülömbözet legyen köteles adózni, nehogy egyugyanazon kamatjövedelem kétszeresen adózzék.

Figyelemreméltó részleteket tartalmaz Hegedüs Sándornak beszéde is, mellyel a törvényjavaslat tárgyalását bevezette. Minthogy e beszédből lehetetlen egyes részeket értelemzavarás nélkül kiragadnom, bevezetését szövszerint közlöm.

»T. Ház! Ha valaki eltekint összes közgazdasági viszonyainktól, s azzal az eszmével állunk elébe, hogy a takarékbetéteket meg akarjuk adóztatni, az, ezen intézkedést mindenesetre könnyen elítélheti. De ha hitelviszonyaink teljes ismeretéből indulunk ki, ha tudjuk azt, hogy államháztartásunknak még mindig igen jelentékeny deficitje van daczára annak, hogy a vagyon és kereset, valamint a jövedelem minden ágazata és nyilvánulása igen jelentékeny teher alá van vonva; ha tekintetbe vesszük azt, hogy nálunk a takarékpénztári és betéti üzlet általában egészen sajátos és a külföldi példáktól eltérő fejlődést vett, hogy takarékpénztáraink nem oly természetű intézetek, milyenek a külföldön vagy csak a szomszéd Ausztriában is, nem községi, nem jótékony, humánus intézetek, hanem legfejlettebb, erős bankintézetek, melyek a banküzletek minden ágát, talán túlságos és természetüknek nem is megfelelő mértékben üzik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ezek igen jövedelmező vállalatokká alakultak át, miben igen jelentékeny része van azon körülménynek, hogy egyfelől az alaptőke és betétek között igen sok helyen óriási, úgyszólván a szoliditást veszélyeztető különbség van, amennyiben a betétek sokszorosan meghaladják az alaptőkét és így a legkisebb válság esetén igen veszedelmes körülmények állhatnak elő: akkor mindenesetre legalább is méltányosnak és pénzügyi helyzetünkben kiindulva, szükségesnek fogjuk tartani, hogy a tőkének azon haszna, mely a takarékbetétekben nyilvánul, szintén méltányos megadóztatás alá kerüljön.« ...

Hegedüs Sándor a javaslat mellett argumenfumnak emlité fel azon tényt, hogy a fővárosi pénzintézetek nem csatlakoztak a vidéki intézetekhez, midőn az utóbbiak — az országos értekezlet után — ez ügyben felírtak a képviselőházhoz (erről alább), mondván:

»Ez figyelemreméltó momentum, mert legalább annyit bizonyít, hogy az üzletnek létfeltételei ellen ezen rendszabály irányozva nincs, mert ha irányozva volna, azon ismeret és azon érdek, mellyel e téren a fővárosi intézetek birnak, bizonyára felszólalásra indította volna ezeket is.«

Mint már említém, az előadó beszédén kívül — ha Helfy Ignác polemikus beszédjétől eltekintünk — figyelemreméltó nyilatkozat e vitában több nem történt. Helfy beszédjéből arról is értesülünk, hogy a vita, daczára a kérdés nagyfontosságának, részvétlenség mellett játszódott le.

A törvény 7. §-a következőleg szól: »az 1875. évi XXII. törvényczikk 2. §-ának 2., 3., 4., 6., 7., 8. és 14. pontjai alatt említett kamatjövedelmek, ha azok a jelen törvény 1. §-ában említett pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkékből származnak, a jelen törvény határozatai alá esnek. Az 1875. évi XXII. törvényczikk 2. §-ának 9. pontja hatályon kívül tétetik«.

Következésképen az 1875. évi XXII. törvényczikk 2. §-ának 14. pontja által a 315 forintot túl nem haladó kamatnak vagy életjáradéknak biztosított adómentesség eltöröltetett. Az idézett §. 2. bekezdése megszüntetvén a betétek adómentességét, csak logikus folyománya a törvény többi intézkedésének.

II. A magyar tőkekamat-adó bírálata.

A tőkekamat jövedelmének megadóztatása hazánkban igazságtalan, mert aránytalan. Azon sejtetem, amelyet Hegedüs Sándor, a pénzügyi bizottság előadója 1883. évi január 16-án, azaz évi VII. törvényczikk tárgyalása alkalmával kifejezett, hogy »az, ami ellen kifogás és az aggodalom irányul, az a teher azon mértéke, mely kiszabatik és azon módja, miként kiszabatik«, fején találta a szeget.

Aziránt ugyanis kétség nem merülhet fel, hogy a tőke-jövedelem megadóztatása indokolt, mert különben a tőkebirtokos jogtalan kedvezményben részesülne más adózók terhére. Főleg jogosult volt hazánkban, ahol az állami pénzügyek zilált állapota egyrészt és a végrehajtandó nagy feladatok által igényelt anyagi követelmények másrészt minden adóképes forrás lehetőségig való kihasználását tették szükségessé. Egy jó adótörvénynek azonban az a feladata, hogy egyenlő mértékkel mérjen, ezen tulajdonsággal pedig a szóban forgó két törvény egyike sem bír. Ha végigtekintünk az 1875. évi XXII. törvényczikkben említett adóforrásokon, rögtön felismerjük, hogy azokból tekintélyes összegre rugó jövedelem várható nem volt, mert egyrészt a törvényhozás a leglényegesebbeket kivette a törvény hatálya alól, — mint például a betétek, osztalékok, üzleti váltók — másrészt pedig az adó megszabását practice lényegtelen kivételekkel a bevallásra alapítá, ami a hazánkban akkor még fokozottabb mértékben hiányzó adómorál következtében csaknem ugyanazt jelenté. Az adóláb magassága bizonyítja, hogy a törvényhozás ezzel tisztában volt.

Amint az előbbi fejezetben felemlítettem, a Ghyczy-féle javaslatban a takarékpénztári betétek nem voltak kivéve az adó alól. Idéztem azon szavakat is, melyekkel az adóügyi bizottság elnöke és előadója a javaslat megváltoztatására vonatkozó indítványukat indokolták.

A takarékosági szellem bizonyára megbecsülhetetlen erénye valamely nemzetnek, mely úgy az állam, mint polgárainak jól

felfogott érdekében istápolandó és fejlesztendő. De a fenforgó esetben a magyar törvényhozás túlment a czélon. A takarékosági hajlam csak addig szorul nagy kiméltre és gondozásra az államhatalom részéről, amíg a vagyon első alapkövei letétnak, tehát a kis tőkéknél, mert a vagyon növekedésével a takarékosági szellem helyébe fokozatosan a megszokás ereje és a vagyon súlyának tudata lép. De az arányos, igazságos adóztatás alapelvei szerint meg kellene akadályozni azt, hogy a tőkejövedelem egyik birtokosánál — ha csekély is — 10% adó alá essék, míg százezerekre menő betét ne adózzék. Az akkori viszonyok között a takarékosági szellemre való köteles figyelemnek eleget tett volna a törvényhozás akkor is, ha a 315 forintos minimum eszméjét, mint az a javaslatban foglaltatott, megvalósítja és addig az összegig a betétkamatot adómentesnek nyilvánítja. Sokkal nagyobb szolgálatot tett volna az egész ügynek, ha a törvény a betéteket is mérsékelt adó alá vonja, és ennek fejében az adókulcsot általában leszállítja.

A törvényjavaslat idézett tárgyalásából azt a benyomást nyerjük, hogy a kormány csak nehezen tudott belenyugodni a pénzügyi betétek adómentességébe, mert, engedve az adóügyi bizottság ezirányú kívánságának, az új szövegben csak a »takarékpénztárakban« elhelyezett betétek adómentességét akarta codifikálni, tehát nem összes betétekét. Láttuk azonban, hogy ezen szándék nem valósult meg, mert Teleszky István indítványa elfogadtatott.

Túlment a czélon a törvényhozás akkor is, midőn a részvénytársasági intézmény fejlesztésére való tekintettel az osztalékot egészen felmentette az adó alól. Rövidlátásra mutat annak feltevése, hogy a részvénytársasági intézmény egy megfelelően mérsékelt és helyesen alkalmazott adó alatt szenvedhet. De ezen adómentességnek tényleg az volt az eredménye, hogy az adóteher egyenlőtlené lett, mert a terhet, amelyet a törvény az egyik adózó vállairól levett, a másikéra kellett, hogy rakja.

Az 1875. évi XXII. évi törvényczikk úgy alakult át a törvényhozási tárgyaláson, hogy nem felelhetett meg azon feladatnak, melyet neki tervezői szántak és nem hozhatta meg azon jövedelmet az államkincstárnak, melyet vártak, ami különben előrelátható volt. Az 1883. évi VII. törvényczikknek jutott osztályrészül, hogy visszavegye azt, amit egy túlszabadelvű törvényhozás a fenforgó viszonyok között meg nem engedett bőkezűséggel adott. A dolgok természetében rejlik annak magyarázata, hogy sokkal rosszabbul esik egy már élvezett kedvezményről lemondani, mint azt egyáltalán meg nem kapni, még ha meg is vagyunk győződve arról, hogy a kedvezmény birtoka indolt és méltányos nem volt. Ezért szült akkora visszatetszést az 1883. évi VII. törvényczikk, mely mint az 1875. évi XXII. törvényczikk korrektívuma szerepel a magyar törvénytárban.

Szerencsés alkotásnak ez sem mondható, mert míg elődje lemondott csaknem mindenről, az utód sokat, a megengedettnél többet kér. Az előbbi törvénynek egy tényleges fogyatkozását akarta pótolni, de egyidejűleg eltörölte oly intézkedéseit is, melyek fentartása kívánatos lett volna. De ha a czélt, melyet

a törvény el akart érni: a jövedelmekre szoruló állampénztár bevételeinek fokozását, minden körülmény között méltányoljuk is, a módszert, mellyel az akkori kormány, és vezetése alatt a magyar törvényhozás többsége ezen cél elérésére törekedtek, határozottan el kell ítélnünk. Őszinteség hiánya nemcsak az egyes egyének, hanem törvényeknek és alkotóiknak is hibául róható fel. Az 1883. évi VII. törvényczikk előkészítése és tárgyalása pedig ezen hibában nagy mérvben szenvedett, és nagyrészt ennek tudható be, hogy a törvény a közvéleményben akkora visszataszást szült, és még ma is, két évtized után, ellenszenves.

Az előbbi fejezetben közöltem a törvényjavaslat indokolását, a pénzügyi bizottság jelentését, valamint kivonatokat a pénzügyminiszter és a pénzügyi bizottság előadójának beszédeiből. Ezen idézetekből azon benyomást nyerjük, hogy az 1883. évi VII. törvényczikkkel a kormány nem tőkebirtokos, jelen esetben a betétbirtokos, kamatjövedelmét, hanem a betéteket elfogadó pénzügyintézeteket akarta megadóztatni. Minthogy azonban ennek nyílt bevallása által, a kettős adózás hibájába esett volna, mert a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója teljesíté már e feladatot, másrészt pedig a betétbirtokosok kamatjövedelmének adóval való terhelése sem látszott, népszerűségi szempontból, nagyon tanácsosnak: a kormány és pártja mintegy azt mondotta, hogy kivetik az adót, mert szükség van reá, de azt, hogy ki viselje, a pénzügyintézetek és betéttulajdonosok intézzék el egymás között.

A törvény a tőkének kamatjövedelmét akarja megfogni. Ennek helyességét és indokoltságát vitatni nem lehet. Az adónak behajtására a pénzügyintézeteket óhajtja felhasználni. Adott viszonyaink között, ahol nagy a hajlam az adómegtagadásra, ezen intézkedés is helyeselhető. De határozottan elítélendő azon törekvés, hogy saját népszerűsége érdekében ezen adótechnikai intézkedést felhasználja az adókvetés ódiumának lerázására és hangulatsínálásra a fennálló pénzügyintézetek ellen.

A folytonos utalás a pénzügyintézetek szervezetére és üzletkörére, mely szintén nincs kapcsolatban azzal, hogy mennyire kelljen megadóztatni a betétből származó kamatjövedelmet, igen furcsa színben tűnik fel, ha egybevetjük a pénzügyi bizottság jelentésének azon passzusával (l. I. rész), mely a kis betétek megőrzésére a postatakarékpénztár tervbevett intézményét tartja ajánlatosnak.

E szavakból azon benyomást nyerhetjük, hogy a kormány az 1883. évi VII. törvényczikkkel nemcsak a betétek kamatjövedelmét akarta megadóztatni, hanem az általa tervezett postatakarékpénztár részére is elő akarta készíteni a működési teret annyiban, hogy számított reá, sőt ez irányban nyomást is akart gyakorolni, hogy a kis betétek a postatakarékpénztárba fognak özőnlenni, otthagya az adót reájuk hárító pénzügyintézeteket. A törvény tényleg megadta később a postatakarékpénztári betéteknek az adómentességet.

A tőkekamat-adónak az a tulajdonsága, hogy igen könnyen »tőkefogyasztási adó« jellegét veszi fel. Az adóval megrótt tőkének a birtokosa természetesen mindig lehetőleg azon van, hogy azt a hitelkeresőre hárítsa át, megdrágítva ilyképen a hitelforrásokat.

Ez a legfontosabb közgazdasági hatása a tőkeamat-adónak, mely leginkább akkor jut kifejezésre, ha az adót a betétkamatoztató pénzüintézetek, tehát a főhitelforrások róják le.

Nálunk is ez képezte a vita egyik főpontját, mert az ellenzék azon állásponton állott, hogy a betétkamat megadóztatása a hitel drágulását fogja maga után vonni, minthogy a pénzüintézetek kénytelenek lesznek a betétek megtarthatása érdekében a betétkamatlábát, és ezzel egyidejűleg a kölcsön árát felemelni, ily módon áthárítván a betéttulajdonosoktól elvállalt adóterheiket a hitelkeresőkre. Hegedűs Sándor ezzel szemben azon álláspontot foglalta el, hogy ezt nem lehet föltétlenül állítani, hanem különböző körülményektől és tényezőktől függ a betét- és kölcsönkamatláb alakulása. (L. I. rész.)

A törvény megalkotásakor fennállott viszonyok, sőt a gyakorlat a legutóbbi évekig az ellenzéki álláspont mellett szólt. A közelmúlt és a jelen azonban Hegedűs Sándornak adtak igazat, aki az adóáthárítás kérdését a közgazdasági tudomány örök igazságaiból kiindulva bírálta el.

Amíg az osztrák-magyar monarchia pénzüpiacza a valuta-viszonyok következtében el volt szigetelve a nemzetközi pénzüpiacztól, addig pénzüforrásaink meglehetősen gyérek voltak, és a pénzüintézetek sokkal inkább rá voltak utalva a betétekre. A pénzükereslet megfelelt, sőt felülmulta a kínálatot és a pénzüintézetek elvállalták a tőkeamat-adót a betét kedvéért, mert a pénzükereső kénytelen volt azt megfizetni a kamatlábban.

A valuta-szabályozás keresztülvitele, a nyugoti piacokra szóló váltók árfolyamát annyira megerősítette, hogy a monarchia pénzüintézetei, tehát közvetve a vidék is, összeköttetések révén kellően kihasználhatják a kedvezőbb pénzüárakat ott és akkor, amidőn erre alkalom kínálkozik és ezáltal hazánkban a pénzükínálat emelkedett. A betét keresett ma is, de csak észszerű áron, mely jóval a korábbi alatt áll és a pénzüintézetek, amint azt a fővárosiak megegyezés alapján meg is tették, leegyszerűbben úgy szállítják le a betéti kamatlábat, ha a tőkeamat-adót visszahárítják a betéttulajdonosra, tehát arra, aki azt tényleg viselni tartozik.

Ebből az következik, hogy rendezett valutával bíró országokban, ahol a törvény intézkedése szerint a tőkeamat-adót a betétet kezelő pénzüintézet tartozik közvetítőkép a kincstárnak beszolgáltatni, a törvényhozó befolyást nem gyakorolhat, hogy az adót az intézet, a betéttulajdonos vagy pedig a hitelt kereső viselje-e. Mint minden kérdésben, mely a pénzüárnak alakulásával kapcsolatos, ez irányban is a pénzükereslet és pénzükínálat egymáshoz való viszonya gyakorol egyedül befolyást. Ha a pénzükereslet erősen fölülmúlja a kínálatot, az intézetek azon lesznek, hogy magasabb kamatláb segítségével szaporítsák betéteiket és erre igen alkalmas, egyszerű mód a tőkeamat-adó elvállalása. Az ellenkező esetben, ha a pénzükínálat mulja felül a keresletet, a meglevő tőkék elhelyezése nehezebben megy, és a pénzüár csökken. Megfelelően csökkenteni kell tehát a betét-kamatlábát is, aminek ismét egyszerű módja a tőkeamat-adó visszahárítása a betevőre.

Látható tehát, hogy a tőkekamat-adó rendszerint vagy a betéttulajdonost, vagy a hitelkeresőt terheli. Kivételes eset az, amidőn a terhet a pénzügyintézet viseli, mely tényleg csak a közvetítő a betétbirtokos és hiteltkereső között, és azért teljesen téves volt azok kiindulási pontja, akik az 1883. évi VII. törvénycikkkel a betétpénzügyintézeteket remélték terhelni.

Az 1883. évi VII. törvénycikk tudvalevőleg a betétkamat-adót, a betéteket kezelő intézetek által szedeti be és az 1875. évi XXII. törvénycikk által engedélyezett 315 forintos minimumot eltörli. Az adó ily módon való lerovása mindenképen indokolt az oly országban, ahol, mint nálunk, a bevallás igen gyenge lábakon áll és nagy az eltitkolási hajlam.

A minimum eltörlése az adott viszonyok között indokoltnak mondható, minthogy más adónemnek sem adtak minimumot és így a betétbirtokosok előnyben részesültek volna a többi adózókkal szemben, ami nem volna igazságos. Sőt nagy azok száma, akik azt tartják, hogy a pénztőke jövedelme, az adóforrás mobil természeténél fogva, nagyobb adóterhet bír el, mint más jövedelem. Nem fogadható el azonban a minimum eltörlésének azon indokolása, hogy annak tekintetbevételével adótechnikai akadályokba ütközött volna. Nem tanácsos ugyan egy oly tárgyi adórendszerbe, mint a minő a mienk, a személyadóval kapcsolatos minimum elemét egyáltalában belevinni, de ha már méltányossági okból kívánatos és megvan, akkor tekintetbe vehető. Egyszerűen egész összegben levonandó a fizetendő betét-kamatadó összegéből. Ha pedig az adóalanyynak bruttójövedelme a betét után nem tesz ki például 315 forintot, hanem csak kevesebbet, és más jövedelemforrás után is meg van adóztatva, akkor az adóköteles betét-kamatjövedelem a 315 forintos minimumból igazolás után levonható és a különbözet a többi adóköteles jövedelem megrovásánál figyelembe vehető. A betétbirtokosnak bármikor módjában áll a betétet kezelő pénzügyintézettől hiteles igazolványt kapni, hogy betétje után az intézet mekkora adót vont le, amelyet az adókiadó hatóságnál érvényesíthet.

Végül meg kell emlékeznünk arról a mozgalomról, melyet a törvényjavaslat előterjesztése a vidéki pénzügyintézetek között keltett. Figyelemreméltó körülmény, melyet a javaslat hívei fegyverül is felhasználtak ellenfeleik ellen az, hogy a fővárosi pénzügyintézetek nem csatlakoztak a mozgalomhoz. Bár nem tudtam oly okmány nyomára akadni, mely visszatükröztetné azon hatást, melyet az adó behozatala a fővárosi pénzügyintézetek körében előidézett, de nagyon valószínű, hogy a fölszólalásra azért nem került a dolog, mert a fővárosi pénzügyintézetek belátták, hogy a takarékbetétek addigi adómentessége, a fenforgó viszonyok között, nem volt igazságos, másrészt pedig, mert ellenmozgalom egyáltalán nem kecsegtetett sikerrel.

De máskülönben is érthető, hogy a fővárosi pénzügyintézetek vezetői nem csatlakoztak a vidékiek mozgalomához, melynek összeredménye az 1882. évi november 29-én és 30-án a fővárosban megtartott országos értekezlet és az ezáltal elhatározott felirat volt. A naivitás és közgazdasági kérdésekben való teljes járatlanság, melyet ezen felirat visszatükröztet, érthetővé teszi a

tekintély azon csekély mérvét, melylyel a képviselőházi irománnyokban és beszédekben találkozunk, valahányszor a vidéki pénzügyekről van szó. E felirat az új adónak hatását úgy festi, akár a tatárjárás pusztításait és országos válságnak bekövetkezését jósolja.

III. A tőkekamat megadóztatása külföldön.

A tőkekamatot kétféle módon adóztatják meg: vagy mint tárgyi adó éri az adó a tőke jövedelmét, egyedül az adótárgyra való tekintettel és nem törődve az adó-alannyal, vagy pedig az egységes jövedelemadó keretében, a többi adóforrással egyetemben, éri az adó a kamatjövedelmet és ez utóbbi esetben, többé-kevésbé, személyi adó jellegével bír. A második megadóztatási mód felel meg az előrehaladottabb adórendszer követelményeinek.

Azon államok, amelyekben a kamatjövedelem tárgyi adó alakjában van megróva, a következők:

Német birodalom. Bajorország. A tőkekamat-adó utoljára 1899-ben lett szabályozva. 70 márkáig terjedő jövedelem adómentes. Ezen összegnél az adó 1%-kal kezdődik és 4%-ig emelkedik, mely százezer márka jövedelem után fizettetik. A törvénynek, mely sok könnyítést nyújt az adóalannak (például ha az adózó 2000 márka járadéknál több jövedelemmel nem bír, az adó felét fizeti csupán), nem volt meg a kellő anyagi eredménye, miért is Lutz képviselő mult évi január 20-án a bajor képviselőházban innitványt nyújtott be, mely drákói szigorral akarta sujtani a törvény elleni visszaéléseket, és mely minden egyes esetben, midőn a hatósági közeg egy adótitkolást sejtett, valóságos inquisitiót engedett volna meg az adóalannyal szemben. Lutz inditványát nem fogadták el. Ismerve a népesség hajlamát az adóeltitkolásra, a kormány már négy ízben úgynevezett »Generalpardont« hirdetett, ugyanis elengedte az adótitkolási bírságokat mindazoknak, akik bizonyos határnapig saját jószántukból bevallják jövedelmük szaporodását. Az adót két évenként vetik ki, de az adóalany köteles minden oly tőkejövedelem-szaporodást, mely 100 márkát túlhalad, a szaporodás bekövetkeztétől számított négy hét alatt bevallani, különben hallgatása adóeltitkolásnak felel meg. Bajorországban különben készülnek a fennálló adórendszer reformjára.

Württemberg. Az adóreform — mely az általános jövedelmi adózást léptette életbe — mult évben fejeztetett be és az elfogadott törvények igyekeznek a modern pénzügyi tudomány követelményeit lehetőleg figyelembe venni. A tőkekamatadó-törvény 1903. évi augusztus 8-áról kelt és a jövedelmi adó-törvény mellett tulajdonképpen egy kiegészítő vagyonadó szerepét játsza, amint az az adóreform előharczosainak szavaiból is kitűnik, akik az adóreform célját következő szavakban foglalták össze: »Az adóreform célja: a fennálló és elvben fentartandó hozadéki rendszer kiegészítése egy általános, fokozódó jövedelmi adóval, és a hozadéki és jövedelmi adó egybeillesztése főképen azon czéllal, hogy a fundált jövedelem nagyobb adózóképesége jobban kihasználtsék, semmint az a jövedelmi adó keretében lehetséges.« Erre vall különben az is, hogy a tőkekamat-jövedelmet mindenkinek, más jövedelmeket pedig csak 2600 márkán felül kell bevallani. Adómentes minimumot a törvény nem ismer, sőt az adótárgy terheinek levonását sem engedi meg. Az adómentesség is csak szűk korlátokba van szorítva. A tőkekamatadó, ellentétben a jövedelmi adóval, nem emelkedő természetű, hanem évről-évre százalékban állapittatik meg. A visszaélésekre igen szigorú büntetést szab a törvény, bár már enyhébb az előbbinél, mely a büntetést az eltitkolt adóösszeg tizszeresében állapította meg és 10 évre vezette vissza a vizsgálatot. Az új törvény a büntetést a 7—10-szeresre redukálta és a vizsgálatot sem vezeti vissza oly hosszú időre. Az adóláb jelenleg körülbelül 48%-nak felel meg.

Baden. A tőkekamat megadóztatása 1886. évi márczius 4-iki miniszteri

rendelettel részben átalakított 1884. évi június 20-iki törvény alapján történik. A 60 márkán alóli járadék, jótékonysági intézetek, özvegyek és árvák tőkéi adómentesek. Az adósságok és magánjogi terhek az adóköteles jövedelemből levonhatók. Az adólláb évről-évre állapittatik meg és jelenleg 5%-ra rug. A jövedelem bevallandó, visszaéléseket igen szigorúan sújt a törvény. Badenben szintén alapvető adóreform készül.

Elsass-Lothringen. A legújabb tőkeadó-törvény (tehát nem tőkekamat-adó) 1901. évi július 13-án kelt. Ezen törvény azonban szintén a tőkekamat jövedelmét és a járadékot rója meg. Az oly tőkejövedelem, mely a kamat és terhek levonása után 100 márkánál nem több, adómentes. A jövedelem megadóztatása osztályok szerint ejtetik meg olyképen, hogy minden osztályban a középösszeg képezi az adó tárgyát, melyet a törvény $3\frac{1}{2}\%$ -kal ró meg. Csakhogy a teljes $3\frac{1}{2}\%$ csupán 4500 márka kamatjövedelemre esik, ezen összegtől lefelé pedig az adó degressiv, mert egy bizonyos százalék mentességet élvez. Például:

Jövedelem: 100–200 M., ebből adóköteles 150 M., ebből $3\frac{1}{2}\%$ -ot fizet 40%, tehát szabad 60%.

Jövedelem: 1000–1300 M., ebből adóköteles 1150 M., ebből $3\frac{1}{2}\%$ -ot fizet 70%, tehát szabad 30%.

Jövedelem: 3000–3500 M., ebből adóköteles 3250 M., ebből $3\frac{1}{2}\%$ -ot fizet 90%, tehát szabad 10%.

Jövedelem: 4000–4500 M., ebből adóköteles 4500 M., ebből $3\frac{1}{2}\%$ -ot fizet 100%, tehát szabad 0.

Következnek azon államok, melyekben a tőkekamat-jövedelem a jövedelemadó keretében kerül adó alá. Nem foglalkozhatom részletesen ezen államok adórendszerével, csupán röviden érinteni fogom, hogy a tőkekamat megadóztatásának az adórendszerben mily hely jut.

Anglia. Az 1803. évi törvény a jövedelmi forrásokat a még ma is érvényben levő öt osztályba sorozta és a tőkekamat részben a C) osztályban (állami és más kötvények kamataiból eredő jövedelem), részben a D) osztályban (kereskedelem vagy iparűzésből származó jövedelem), részben az A) osztályban kerül adó alá (mert a bérbeadó birtokon nyugvó jelzálogteher részletének fizetésekor az adót levonhatja). Az angol income-tax behajtásának alapelve, hogy a jövedelem a forrásánál rovandó meg az adóval, tehát például a kötvényekből és részvényekből húzott kamat-jövedelem, melyet a kifizető pénztárak vonnak le, tulajdonképen szelvényadó jellegével bír. A takarékpénztári betétek adómentesek. Az income-tax jelenleg fontonként 8 penceben van megállapítva, tehát $3\frac{33}{100}\%$ -nak felel meg. 160 £-ig a jövedelem adómentes. Ezen összegen felül 700 £-ig a jövedelem egy része, nagyságával fordított arányban, nem esik adózás alá. Például 360 £ jövedelemből csak 200 adóköteles, 500 £-ból csak 350, és így degressive 700 £-ig, melyen felül kedvezmény nem létezik.

Franciaországban évek óta folyik a harez a jövedelmi és tárgyi adórendszer hivei között. Az előbbinek azért van oly számos ellensége, mert a francia nemzet nem akarja megtérni a jövedelmi adórendszerrel elkerülhetetlen betekintést a magánosok vagyoni viszonyaiba. A jelenlegi adórendszerben a tőkekamat csak részben esik adó alá. A járadék adómentes lévén, a francia takarékpénztári rendszer mellett természetesen a takarékbetéteket sem terheli adó. A folyószámla-betétek szintén adómentesek. Részvények, kötvények és a vallási congregatiók jövedelme 3% -os adóval van megróva. Különben az értékpapirokat súlyos forgalmi adók terhelik. A külföldi papírok nagy része kibúvik az enregistrement folytán az adó alól, melyet a kifizető pénztárak szednek be levonás útján.

Nem hagyhatom megemlítetlenül a francia jövedelmi adó-törvényjavaslatot, melyet Rouvier 1903. évi június 16-án terjesztett a kamara elé. Ezen törvény a fennálló személyes jövedelmi adót az ingó vagyon után (contribution personnelle mobilière), mely csak névleg az, és az úgynevezett ablakok és ajtók adóját mellőzni óhajtja és helyébe 1. egy progressiv alapon és tényleg az adózó egyéni adózőképességének tekintetbevételével kivetett személyes jövedelmi adót; 2. egy lakosztály-adót (taxe sur le loyer d'habitation) akar léptetni. Az adókulcs $1\frac{1}{2}\%$. Kérdés, vajon sikerül e azon ellen-szenvet, mely az általános jövedelmi adóval szemben Franciaországban

fennáll, leküzdeni és ezen, a jelenlegi rendszernél mindenestre igazságosabb adóztatást életbe léptetni.

Oroszország. Az 1885. évi május 20-iki törvény minden oly járadék-jövedelmet, mely nyilvános számadásra kötelezett intézményektől származik, például állampapírok, intézeti és törvényhatósági kötvények, betétek bankoknál és hitelintézeteknél, adókötelesnek jelentette ki. Adómentesek maradtak a takarékbetétek, bizonyos részvények, vasuti részvények és a Központi földhitelintézet záloglevelei. 1887-ben a vasuti részvényeket is 3, illetve 5%-os adó alá vonták. 1895-ben a folyószámla-betétek is, valamint az összes, bankoknál és váltóüzletben elhelyezett tőkék után húzott jövedelem is az 5%-ban megállapított adó alá kerültek, melyet a kifizetőpénztár von le. Minden más jövedelem megadóztatásától, mely ily módon, tudniillik a kifizetésekor való levonás által meg nem róható, a törvény egyelőre eltekint.

Olaszország. A föld- és házadó mellett fennálló jövedelmi adó az angol income-tax mintájára öt osztályba sorozza a jövedelmeket. Ezek közül a tőkekamat-adót az *a)* és *b)* osztályokban látjuk kifejezve. Az első a tulajdonképpeni tőkebefektetéseket éri, a második a tőke és munka cooperációjából eredő jövedelmet. Míg azonban a *b)* osztályban csak a jövedelem $\frac{3}{8}$ -része esik adó alá, az *a)* osztálybeli jövedelemből 100% adózik. A *b)* osztálybeli jövedelemnek egy minimuma fenti $\frac{3}{8}$ -részen felül is adómentes, például 401–500 lira közti jövedelmekből 250 lira. Az *a)* osztályba tartozó jövedelem, melynek adója a tulajdonképpeni tőkekamat-adó, 20%-kal adózik. Ott, ahol a jövedelem szelvény alakjában vehető fel, a kifizető pénztár vonja le az adót.

Ausztria. Az 1849-iki jövedelemadó-törvényt, mely csak névleg volt az, csak legújabb időben reformálták. Reánk nézve ezen reform nemcsak Ausztria szomszédsága és a fennálló szövetségi viszony szempontjából bír érdekekkel, hanem azért is, mert az 1849-iki osztrák jövedelemadó-törvény (mint az I. részben említettem) ami adórendszerünkbe is átment és három fontos adótörvényünk, így különösen a tőkekamat-adóról szóló is, ennek széttagolásából származik.

Az osztrák jövedelmi adótörvény 1896. évi október 25-én nem jelent oly értelmű adóreformot, hogy az eddig létezett tárgyi adók helyébe jövedelmi adó lép. hanem az új jövedelmi adó a régi helyett, a fennálló adórendszerhez csatoltatott egyrészt annak kiegészítése, másrészt a célból, hogy az átmenet a tárgyi adókról a jövedelmi adórendszerre idővel automatické kerestülvihető legyen. Az új jövedelmi adónak bevallott célja, hogy az eddig is már adóköteles, de nem kellően elért jövedelmet, mely gyümölcsöztetés végett elhelyezett tőkéből ered, kellőleg adó alá vonja. A jövedelmi adó, mely a törvény (directe Personalsteuer) 4. szakaszában van kodifikálva, minden 600 forintnál alóli jövedelmet felment az adó alól. Az ez összegen felüli jövedelem adója 0.6%-nál kezdődik, és fokozatosan (48.008 forintnál) 4%-ot ér el. Ezentúl még tovább halad, de 5%-ig nem emelkedik. Az 1896. évi törvény 3. szakasza az ugynevezett »Rentensteuer« honosította meg. Tulajdonképen ez sem egyéb, mint az 1849. évi október 29-iki pátens által behozott jövedelmi adótörvény egyes intézkedéseinek, valamint 1868. évi június 20-iki szelvényadótörvény rendszeresítése. Ezen »Rentensteuer« következő mérvben éri az adóköteles jövedelmet: *a)* 10% azon államkötvények, valamint más kölcsönkötvények kamatai után, melyek törvényes adómentességet nem élveznek vagy az 1868-iki törvényezikk értelmében magasabb adó által sújtva nincsenek; *b)* 3% bérbe adott keresetek bérösszege után; *c)* 2% egyéb járadék-adóköteles jövedelmek után; *d)* $1\frac{1}{2}$ % takarékbetétek kamatai, továbbá a tartományi jelzálogbankok, takarékpénztárak és kölcsönösségen alapuló jelzáloghitelintézetek kötvényeinek kamatai után. A »Rentensteuer«-t a kifizető pénztárak, tehát az adósok vonják le.

Német birodalom. Azon országokkal, ahol a tőkekamat-adó, mint tárgyi adó, külön megadóztatás tárgyát képezi, már foglalkoztam. Poroszországban és Szászországban általános jövedelmi adó keretében kerül a tőkekamat jövedelme megadóztatás alá, bevallás útján. Az 1893. évi porosz adóreform alapvető mű, mely azóta más államok adóreformjának is mintául szolgált, mert az általános jövedelmi adó problémáját legtökéletesebben és legkövetkezetesebben valósította meg. A szászországi törvény újabb keletű, mert 1900. évi július 24-ről, illetve 1902. évi július 3-ról kelt. Nagyrészt porosz mintára készült.

IV. Reformtörekvések.

Egyenes adóink reformja a kiegyezés óta napirenden van, mindazonáltal mindeddig tényleg hozzá nem láttak. Az utolsó harmincz esztendő pénzügyi törvényhozása mindenkor újabb és újabb állami bevételek megnyitásából állott, és ezen törvényhozói munka egyebet új tárgyi adóknál nem teremthetett. Így az adóreform a jövőnek van fentartva.

Wekerle Sándor a 90-es évek elején szaktanácskozmányt hívott össze, mely elé terjedelmes, számos adatra alapított emlékiratot terjesztett. Bár ennek elve, hogy az általános jövedelmi pótdadó helyébe az egyéni megadóztatás lépjen, a reformtervezet vajmi kevés nyomát tünteti fel az egyéni megadóztatás elveinek. Wekerle tervezetén meglátszik, hogy első sorban az állami bevételek status quo-jának fentartására gondolt. Ezt nem is titkolta és kijelenté, hogy bár az adólábat például a tőkekamat-adónál túl magasnak találja, mégsem ajánlja leszállítását, mert a kincstár jövedelmének csorbulnia nem szabad.

Tényleg meg is hagyta a tőkekamat-adó 10%-os adólábat, csak hogy a jövedelmi pótdadót és a II. osztályú kereseti adót tette progressivvé, sőt a jövedelmi pótdadót csak a 400 forintnál nagyobb kamatjövedelmekre akarta kivettetni. Az adó-alany szempontjából ezen reformnak az lett volna az eredménye, hogy míg a mai adóztatásnál a nagy tőke kevesebbet fizet a kis tőkénél, mert a II. osztályú kereseti adó nem emelkedik arányosan, a Wekerle-féle kivetési módszernél igazságosabb lett volna az adóztatás, mert a nagyobb adóteher a nagyobb jövedelemre jutna, minthogy a II. osztályú kereseti adó is kellő emelkedést mutat. Tekintve azonban, hogy a tőkekamat-adó hozadékanak túlnyomó része a kamat után szedetik, az pedig tisztán 10%-ot fizet jövedelmi és más pótdadótól menten (L. 1883. évi VII. törvényczikk 2. §-át), Wekerle javaslatának nagy gyakorlati jelentősége nincsen.

Wekerle reformtörekvései meg nem valósultak és a magyar egyenes adórendszer még ma is érvényben van összes hibáival. Adórendszerünk rossz és a kornak meg nem felelő. Az adók az állampolgárok adózó képességét figyelembe nem veszik, hanem tisztára fiskális szempontokból vettetik ki. Sok adóképes jövedelem kibúvik az adó alól, mely a forrásokat egyenlőtlenül éri. Az adólábak igen magasak és nyomasztók, de az államháztartás szükségleteire való tekintettel le nem szállíthatók. A nagy adóteher oka nálunk az elterjedt jövedelem-eltitkolási hajlamnak, ami természetesen csak fokozza az adórendszer fogyatkozásait.

A tőkekamat megadóztatása is egyenlőtlen és igazságtalan. Első sorban azon kellene változtatni, hogy a postatakarékpénztári betétek előnyben ne részesüljenek a többi betétek felett. Ha a postatakarékpénztári betétek 4000 koronáig adómentesek, akkor más betéteknek ugyanazon kedvezményt kell megadni annál is inkább, mert ezen összeg elérésével a postatakarékpénztár ezen tőkét ismét adómentes papírba, többnyire államkötvénybe bujtatja.

Igen szépen segitené elő az állam a takarékosági szellem

fejlődését, ha 4000 koronáig terjedő betéteket adómentességgel ruházna fel. Ez annyival is inkább indokolható, mert ha egyszer a vagyonnak az alapja meg van vetve, akkor annak szaporodása gyorsabb léptekkel halad előre, és a kincstár azon áldozatért, melyet hozott, a vagyonszaporodás nyomában járó adóemelkedés által idővel kárpótoltatik.

Egy ilyen intézkedés anyagi eredménye megközelítőleg következőkép alakulna. Alapul vesszük a statisztikai hivatal évkönyvének az 1902. évre vonatkozó adatait.

Ez év végén a magyar birodalom összes hitelintézeteinél a takarékbetétek és tőkésített kamatok összege 2.035,937.000 K volt. Tekintetbe véve a könyvecskében elhelyezett összeg nagyságát, ezen összeg következőleg oszlott meg:

20 K-nál kisebb . . .	138.058	darab könyv
100— 200 K betét	211.847	» »
200— 1.000 K »	174.219	» »
1.000— 2.000 K »	145.522	» »
2.000— 4.000 K »	100.324	» »
4.000—10.000 K »	64.482	» »
10.000—20.000 K »	24.428	» »
20.000 K-nál nagyobb . .	14.708	» »

Ha felteszem, hogy az egyes kategóriákban felsorolt könyvecskék mindegyikében az illető kategória felső határösszegének 75%-a volt elhelyezve (tehát 100 és 200 K között 150 K stb.), akkor a 4000 koronáig menő betétek összege hozzávetőleg 850,000.000 koronára rúg. Átlagos kamatozásul 4%-ot véve fel, az adó alól felszabadítandó összeg kamathozadéka 34,000.000 koronát, az eleső adó 3,400.000 koronát tenne ki. 1902-ben a tőkekamat-adó hozadéka körülbelül 12,650.000 korona lévén, a minus 28·4%-nak felelne meg.

Igaz ugyan, hogy az állam, ha a más intézeteknél elhelyezett betéteknek ugyanazon kedvezményt adja meg, mint a postatakarékpénztári betéteknek, csak méltányosan jár el. Ámde másrészt vastag igazságtalanságot követne el a többi adópolgárokkal szemben, kik egész jövedelmükkel tartoznak adózni és adómentes jövedelmet egyáltalán nem élveznek, és ezen igazságtalanság még sokkal nagyobbnak tűnnék fel azok szemében, kiknek nézete szerint a tőkekamat-jövedelem adóképesége nagyobb, mint a más jövedelem-forrása.

Ezen kérdés tehát csak úgy oldható meg, ha a többi jövedelemből egy arányos részt adómentesség kedvezményében részesít a törvény és feltár oly új adóforrásokat, melyekből az adómentességi kedvezmény által előálló hiányt pótolhatja, mert reformok által a kincstárnak megrövidülnie csak akkor szabad, ha bizonyos jövedelmekről lemondhat, mely eset nálunk tudvalevőleg nem forog fenn.

Két kérdés előtt állunk tehát: 1. Mily tőke- vagy jövedelemösszeg élvezze a többi adóforrásoknál az adómentességet? 2. Honnan pótlendő a hiány?

A betéteknél 4000 korona tőkének adómentességéről volt

szó, mely iránt a jogcímet a postatakarékpénztárnak nyújtott kedvezményre alapítottuk, a többi adónemeknél is 4000 korona tőke adómentessége volna alapul vehető. Átlag $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatoztatást véve alapul, 150 korona jövedelem képezné az adómentes minimumot. Ez ugyan jóval kevesebb a többi európai állam által engedélyezett minimumnál, de kezdetnek, illetve átmenetnek tökéletesen megfelelne, és nagy megkönnyebbülést jelentene.

A hiány pótlására egy eddig adómentes, de nézetem szerint teljes joggal megróható jövedelemforrás kínálkozik: az osztalék. Az 1875. évi XXII. törvényezikk az osztalékokat adómenteseknek nyilvánította. Kimélni akarta a részvénytársaságnak akkor még nálunk nem igen erős lábon álló intézményét, melyet a közvetlenül megelőző »Krach« amúgy is alapjában megrendített. Szabadon akarta hagyni továbbá a teret a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójáról szóló 1875. évi XXIV. törvényezikknek, nehogy kettős adóztatás vádja érje.

Ezen nézet hívei azt mondják, hogy a részvénytársaságnak, mint jogi személynek, nincsen saját jövedelme, hanem ez azon adóalanyoknak jövedelme, kiknek tőkéjével a részvénytársaság dolgozik: a részvényeseké. Ezek jövedelmét tehát a részvénytársaság nyereségének megrovásakor már egy ízben elérte az adó.

Ezen álláspont azonban nem tartható. Azon perczben, ha meghatározott számú részvényes összeáll, hogy egy társaságot alapítsanak, egy gazdasági tényezőnek adnak életet, mely önállóan dolgozik és keres. A részvénytársaság lényegével ellenkezik, hogy az állam tudomást vegyen az egyes részvényesekről. Az államnak csak a társasággal, mint jogi személlyel van dolga, és annak jövedelmét kívánja tudni és adó alá vonni, a részvényes, mint második adóalany megrovása, külön dolog.

Az adónak az a rendeltetése, hogy az államnak a szükséges jövedelmet biztosítsa arra, hogy a jogrendet fentartsa. Ezen jogrendet nemcsak a részvénytársaság, mint jogi személy élvezi, hanem a részvényes egyénileg is. Nem járja tehát az, hogy a részvényes ennek élvezetéért jövedelme után ne adózzék és arra hivatkozzék, hogy érte a részvénytársaság fizet, holott ez csak a maga adóját róttta le.

Ezen álláspontból kiindulva, a betétek megadóztatása is kettős adóztatást jelent. Mindkét esetben valaki egy-egy összeget bocsát a társaság rendelkezésére gyümölcsöztetés végett. Ha 500 koronát kétfelé osztok és 300 koronát egy betétkönyvbe helyezek el, 200 koronáért pedig az illető társaság egy részvényét vásárolok meg, akkor mindkét esetben a magam szempontjából egy-egy összeget bocsátottam a társaság rendelkezésére azon czélzattal, hogy azt gyümölcsöztesse. A társaság mindkét összeget produktíve felhasználja és keres rajtuk, a kereset pedig adó tárgyát képezi, a két forrás bármelyikéből eredjen is a jövedelem. Miért tétessék tehát különbség a tőke birtokosánál, miért adózzék a betétbirtokos, a részvényes pedig nem?

Az osztalékok megadóztatása által a kincstár annyira bő adóforrást tárna fel, hogy módjában volna nemcsak az előbb említett minimumot az összes jövedelmi forrásokra kiterjeszteni, de az adólabak általános leszállítását is tervbe vehetné. Sajnos,

nincsenek összegezett adataim a magyar birodalomban fennálló nyilvános számadásra kötelezett vállalatok nyereségét és a kifizetett osztalékokat illetőleg. Következtetnem kell tehát a statisztikai évkönyvben foglalt adatokból.

Ezek szerint az összes hitelintézetek saját tőkéje (tehát alap- és tartaléktőke) 1902-ben kitett 939,123.000 koronát, mondjuk kereken, 940 milliót. A nyereség ugyanazon évben körülbelül 86,150.000 koronára rugott, ami fenti összeg 9·1¹/₂-ának felel meg. Átlag 5¹/₂-nak véve az osztalékot, kifizetettnek volna 47,000.000 korona, mely után a tőkekamatadó 4,700.000 korona. Számításomnál csak a hitelintézeteket vettem tekintetbe. Adó alá kerülnének azonban az egyéb részvénytársaságok osztalékai is, ami szintén igen tekintélyes adóbevételt eredményezne. Megjegyzendő, hogy 5¹/₂-os osztalékot véve alapul, meglehetősen pessimistikusan számoltam.

Fentiek ellen első sorban két kifogást várok: 1. hogy az osztalék megadóztatása nyomni fogja a papírok árát, befolyásolni fogja a részvénytársasági intézmény fejlődését és ki fogja hajtani a tőkét az országból; 2. hogy az osztaléokra kirótt adó beszedése technikai nehézségekbe ütközik, mert a kifizetéskor való levonás útján be nem szedhető, hacsak az adómentes minimum kedvezményét nem akarjuk illusoriussá tenni.

Mindkét ellenvetés indokoltnak látszik. De ami az elsőt illeti, annak megczáfolására utalok a betétkamat hatására, melynek behozatalánál ugyanazt jósolták, de be nem következett. Másrészt azonban nem is ¹/₂-os adóra gondolok, hanem inkább annak lehetőségére számolok, hogy az osztalékok adómentességének eltörlése és egy vagyonadónak behozatala által — a miről lejjebb szólok — az adóteher annyival arányosabban fog elosztatni és az államkincstárnak két oly dús jövedelemforrása nyílik, hogy a 10¹/₂-os adóláb általánosságban mérsékelhető lesz, és a részvénytulajdonosok felismerve az arányosabb és igazságosabb adóztatás okozta könnyebbülést, mely más adónemnél nekik is jut, nem fognak túladni részvénybirtokukon, még pedig annál kevésbé, mert még az adóval megrótt osztalék rendesen is jóval nagyobb hozadékat hajt, mint amely más biztos befektetésnél, például járadék, záloglevél, takarékbetét, el volna érthető. Ha pedig valaki azt vetné ellen, hogy a most részvényekben elhelyezett tőke: 1. a betétintézetekbe fog bujni, ha kicsiny, mert ott 4000 koronáig adómentességet élvez; 2. hogy ingatlanban fog keresni elhelyezést; 3. hogy külföldre fog vándorolni: annak következővel felelek: ad 1. ha a betétek tömegesen özönlenek az intézetekhez, azok kénytelenek előbb-utóbb leszállítani a kamatlábat, ami felér az adóteherrel; ad 2. az ingatlan értéke a nagy kereslet folytán emelkedik, aminek ugyanazon hatása van, mint az 1. pont alatti kamatláb-leszállításnak, másrészt az ingatlan tőke kezelésének és gyümölcsöztetésének nagy hátrányai vannak az ingó mellett, melyek szintén felérnek a mérsékelt adóteherrel; ad 3. a tőkebirtokos meggondolja, mielőtt tőkéjét külföldi, általa többnyire nem közvetlenül ellenőrizhető értékbe fekteti be. Mert a magyar tőkepénzes vagy Keletre mehet, ahol a pénze nem a legbiztosabb, vagy Nyugatra, ahol ugyan a biztonság számos esetben megvan,

de az átlagos kamatláb jóval alacsonyabb, mint nálunk. Ha tehát számba sem veszi, hogy tőkéje valószínűleg ott is adózik jövedelme után, kezdettől fogva számíthat kisebb jövedelemre, mint itthon. A második ellenvetésre vonatkozólag be kell ismernem, hogy tőkéletesen indokolt azon állítás, hogy az osztalék megadóztatása a kifizetés alkalmával, amennyiben a betétkamatnál is ezen behajtási mód divik, a tőke, illetve jövedelemminimum tekintetbevételét lehetetlenné teszi. Ez okból az osztalékra eső tőkekamataadó behajtását bevallás alapján képzelem, mert tekintve az adómentes minimum nagy közgazdasági fontosságát, arról semmi esetre le nem mondanék. Kétségtelen, hogy lesz adótitkolás, főleg kezdetben. De 1. nem fog minden adóköteles jövedelem, mely részvényekből ered, eltitkoltatni, 2. Az adóaláb mérséklése lényegesen csökkentené az eltitkolási hajlamot. 3. A hagyatéki eljárás igen alkalmas segédeszköze a pénzügyi hatóságnak az eltitkolások leleplezésére.

Ha a tőkekamataadó reformjából kiindulva, a magyar egyenesadórendszer ily irányú ujjaszervezése vétetnék fontolóra, akkor a törvényhozó ugyan igazságosabbá és elviselhetőbbé tenné az adóterhet, de egyoldalú munkát végezne. A modern pénzügyi tudomány már nem éri be ezzel, hanem azon állásponton áll, hogy a nagy tőke, főleg ha ingó, továbbá azon részei, melyek a birtokos fényűzési hajlamára vallanak, például paloták, parkok, műkincsek stb. magasabb adó alá vonandók, mert vagy az adóalany, vagy maga az adótárgy nagyobb szolgáltatásra képes.

Az újabb adóreformok, legtőkéletesebben a porosz, meg is valósították ezen eszmét, és erre nálunk is nagy szükség volna, mert adórendszerünk főfogyatkozása az, hogy a nagy vagyon kibúvik a teher alól, mert meg nem fogható.

Ezen dolgot keretén túlmenne ezen kérdés tárgyalása. Csak annyit óhajtottam felemlíteni, hogy a tőkekamataadó-reformot úgy képzelem, hogy azzal egyidejűleg a vagyonadó is behozassék. A vagyonadó kell, hogy a másik részét szolgáltatassa azon új jövedelemnek, mely az adómentes minimum behozatalához szükséges, mert a kincstárnak nem szabad megrövidülnie. Adórendszerünk rendelkezik egy elemmel, mely kiválóan alkalmas arra, hogy vagyonadóvá átalakíttassék: az általános jövedelmi pótdadó. Igaz ugyan, hogy ezen jelenlegi fejadónak csak a neve maradna meg. De ez is valami, mert el volna kerülhető egy új adónév behozatalának ódiuma.

Nagy fontosságot tulajdonítok az adómentes minimum behozatalának azért is, mert ezzel a személyes adónak legerősebb eleme vitetnék be a ma még mereven tárgyi adórendszerünkbe és így előkészíttetnék az út az általános jövedelmi adó felé.

Az adótörténet azt mutatja, hogy más országokban is az adórendszer csak lépcsőről-lépésre halad előre, a tárgyi adózás helyébe csak fokozatosan lép a jövedelem megrovása, melynél az adóalany egyénileg is bírálat alá kerül. Nálunk is így lesz. A tervezett adóreform bármily tőkéletes legyen is, egyenesadórendszerünket nem fogja egyszerre egy általános jövedelmi adórendszerrel helyettesíteni, de igenis előkészítheti az utat egy későbbi nemzedék számára.

Bánfi Oszkár.

Közlemények és ismertetések.

Kartelltörvény.

Mandel Pál: *Törvényjavaslat a kartellszerződésekről.* (Tervezet.) Hieronymi Károly kereskedelemügyi m. kir. minister megbízásából. Budapest, Athenaeum 1904. 30. oldal.

Közvéleményünket régóta foglalkoztatja a kartelltörvény megalkotásának kérdése. Ennek hatása alatt bizta meg Hegedüs Sándor volt kereskedelemügyi minister 1900-ban Ráth Zoltánt emlékirat készítésével és ugyanennek köszöni létét az előttünk fekvő tervezet is.

E tervezetről e helyütt néhány megjegyzést akarunk tenni, anélkül azonban, hogy a vitának annyira kiélesedett pontjáról: kell-e a kartelleket törvényileg szabályozni vagy sem, részletesen nyilatkoznánk. Különben az, aki a kartellek legújabb tudományos irodalmában jártas, úgyis tudja, hogy e kérdést így föltenni nem czélszerű. Inkább azt kell kérdezni, vajjon mit tehet az állam, a mai gazdasági és jogrend keretén belül, hogy a kartelleknek káros hatásait megszüntesse avagy enyhítse.

Az előttünk fekvő tervezet három részből áll. Az első 22. §-ból álló törvényjavaslat; a második rész »Irányelvek« czímen 28. pontban általánosságban szól a kartellekről és egyszersmind a törvényjavaslatot általánosságban indokolja; a harmadik rész pedig a részletes indokolást tartalmazza.

A törvényjavaslat lényege:

1. *Írásba foglalási, bejegyzési és törzskönyvelési kényszer.*

A kartellszerződéseknek hatályosságát, harmadik személyekkel szemben is, csak a bejegyzés és ennek kihirdetése adja meg.

2. *A kartellszerződés megtámadhatósága.* Megtámadhatóság a rendes kereskedelmi eljárás szabályai szerint: két esetben. a) Ha oly kikötés foglaltatik benne, a melylyel a kartellfelek más, a kartellszerződésben részt nem vett feleknek a versenyből való kirekesztésére alkalmas módon, kivételes a forgalmi áraktól feltűnően különböző árak alkalmazását, vagy árúk szállításának megtagadását állapítják meg; b) ha a kartellfelek a forgalmi árakat, a közönség kizsákmányolására alkalmas módon, az árak képződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában, maguk szabályozzák vagy befolyásolják oly mérvben, hogy a termelési önköltség és a forgalmi ár közötti különbözet feltűnően aránytalan mértékben haladja túl a közönségesen szokásos hasznót.

E megtámadás alapján a kartellszerződés hatályon kívül helyezhető, az esetleg alakított szervezet czége törölhető.

3. *Kártérítési kötelezettség.* Ez akkor áll be, ha :

»a) a kartellfelek egyes esetekben valamely forgalmi cikk árát, az árak képződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában, egyes versenyzők versenyének kirekesztésére alkalmas módon annyira leszállítják, hogy a verseny a közönségesen szokásos haszon mellett lehetetlenné válik; b) a kartellfelek az általuk termelt és további feldolgozásra vagy elárusításra szánt árú szállítását, egyes féllel szemben, ennek vagyoni megrontására alkalmas módon, csak tetemesen felemelt árak mellett teljesítik, vagy éppen megtagadják; c) a kartellfelek a feldolgozásra szánt árúk bevásárlását, egyes féllel szemben, ennek vagyoni megrontására alkalmas módon csak tetemesen leszállított árban teljesítik, vagy éppen megtadják.«

A tervezetnek e lényeges három pontjáról röviden mondhatunk véleményt. A bejegyzési és törzskönyvelési kényszer legelőbbben javasolt eszköze az állami ellenőrzésnek. Az elsőbbségre Menzel¹⁾ tart igényt. De tulajdonképpen mindazok, a kik már régen a kartellekkel szemben a nyilvánosságot és az állami ellenőrzést szükségesnek tartották, ily bejegyzési kényszerre gondoltak.²⁾ A 26. német jogászgyűlés is elfogadta azt a javaslatot, hogy nyilvános kartelljegyzékeket kellene vezetni.

De a bejegyzési kényszerrel egymagában tulajdonképpen még nincs semmi sem elérve. Ez csak alaki feltétele annak, hogy állami ellenőrzés és szükség esetén beavatkozás történhessék.

És itt érjük el a döntő pontot. Akik a kartellekben és egyéb monopoliumra törekedő vállalkozói egyezményekben az újkori gazdasági életnek szükséges és sok irányban hasznos alakzatait látják, de a kartellek esetleg káros és veszélyes tevékenységét ellensúlyozni óhajtják, azoknak feltétlenül be kell látniuk, hogy ez csak messze menő állami beavatkozás útján történhetik. Ez állami beavatkozás állhat oly rendszabályokból, amelyek nagyjában a mai gazdasági rendről táplált felfogás és meggyőződés körébe esnek, de olyanokból is, amelyek tulajdonképpen ezen már kívül esnek.

Az első csoportba tartoznak az adó-, a vámpolitika, továbbá ott, a hol államvasutak vannak, a tarifa-politika, végre a nyers termelők, a munkások, a kereskedők, a fogyasztók (tovább dolgozó vagy végleges fogyasztók) támogatása, a mikor a kartellekkel szemben egyesülnek. Az utóbbi csoportba tartozik a beavatkozás az árak megszabásába, esetleg a kartellált vállalatok államosítása.

A mai tudományos meggyőződés szerint egyelőre esakis az első csoportba tartozó eszközökkel küzdhet az állam a kartellek esetleg káros és kizsákmányoló monopoljai ellen.³⁾ A második csoportba tartozó eszközök alkalmazása lehet, hogy a jövő fejlőd-

¹⁾ Adolf Menzel: *Die Kartelle und die Rechtsordnung.* Duncker und Humblot: Leipzig, 1902.

²⁾ Igy pl. Schmoller Kleinwächter könyvének ismertetésében: *Jahrbücher für Gesetzgebung und Verwaltung* 1883; Mandelló Gyula: *Az ipari kartellekről.* Budapest 1900.

³⁾ Lásd pl. Robert Liefmann: *Was kann heute den Kartellen gegenüber geschehen?* *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* III. 24. 1902.

dés irányát zárja magába, de a mai gazdasági rend szerint alig alkalmazható. Jogalkotás útján pedig czélszerűen csak bizonyos, a kartelleket kísérő mellékkérdések oldhatók meg.

A tervezet szerzője azonban nyilvánvalóan tisztán jogászilag fogta fel a feladatát s azért az első csoportban említett gazdasági eszközöket alkalmasoknak nem tartja (20 old.); jogalkotás útján véli az egész kartellkérdést megoldhatni.

Mint jogász is azonban a gazdasági liberalismus jogrendjét tartja szem előtt és a fogalmak e köréből akar olyan fegyvereket kovácsolni, amelyekkel a kartellek túlhajtásai ellen küzdeni lehessen. A kartellszerződések megtámadhatóságának esetei és különösen a kártérítési keresetnek bevonása ezt világosan bizonyítják. Csakhogy e fegyverek egészen hasznavehetetlenek. Miután a tervezet szerint is szakértőknek kell majd eldönteniök, vajjon a megtámadhatóság vagy kártérítési kötelezettségnek részletezett esetei fennforognak-e, bizonyos, hogy a kartellügyekben jártas szakértők, vagy *minden* esetben, vagy *sohasem* fognak erre igennel felelni.

Helyesen mondja Liefmann: ¹⁾ a jogászok legtöbb javaslata a kartellügyek megoldására abban a hibában szenved, hogy azok gazdasági horderejére nem gondolnak, hogy figyelembe sem veszik, vajjon javaslataik gazdaságilag keresztülvihetők-e.

Igy a tervezet összes lényeges rendelkezésében döntő szerepet játszanak e fogalmak: »a forgalmi áraktól feltűnően különböző árak; a közönséges szokásos haszon aránytalan túlhaladása; a közönséges szokásos haszon mellett lehetetlen verseny; rendkívüli körülmények hiánya; tetemesen felemelt árak; tetemesen leszállított árak, stb.« Ki nem tudná, hogy mily ruganyos, mily százféleképen magyarázható fogalmak ezek! Ki ne tudná, aki az újkori nagyipart ismeri, hogy ott a vállalkozás tényleg rendszerint csak nem szokásos haszon mellett történik? Ki fogadná el megdönthetetlennek az egyik vagy másik szakértő számítását az önköltségekről? És ki merne a tervezetlen foglalt intézkedések alapján kártérítési pört indítani abban a reményben, hogy azt megnyerje, ha csak nem megfélemlítési vagy zsarolási szándékból? Mert az árak megfelelő magasságáról a nyersanyagok termelői, az iparosok és tovább földolgozók, a kereskedők és a fogyasztók mindig más-más nézetten lesznek és a szakértők is csak az egyik vagy a másik nézetet juttathatják kifejezésre.

Hogy pedig a kartellek, ha egyáltalában létezni akarnak, nem tehetnek mást, mint hogy a kívül maradó elemekkel szemben küzdelmet folytatnak, az bizonyos és e küzdelemben épen a mai gazdasági szabadság elve szerint alkalmazható eszközöket alkalmazzák. »Ha az ember nem a régi törvénykönyvek, a Code civile, az angol és osztrák jog és az azelőtti német particularis jogok álláspontjára helyezkedik, a melyek a vállalkozók minden egyesüléseit a piacz szabályozására megtiltották, akkor logikailag meg kell engedni az egyesülésnek, hogy azokat a lépéseket tegye, a melyek fentartására szükségesek« ²⁾.

¹⁾ *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* III. 27. 1904.

²⁾ Theodor Vogelstein: *Zur Frage der Monopolorganisation. Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik*. XX. 2. 1905, 343—4 old.

Nevezetes, hogy a tervezetben az árúk szállításának vagy a feldolgozásra szánt árúk bevásárlásának a megtagadása is szerepel, mint a kartellszerződés megtámadására, illetőleg a kártérítési kötelezettség megállapítására szolgáló ok. Roppant érdekes lélektani momentum, hogy a tervezet szerzője ezt is bevette javaslatába. Ime az a sajátságos dilemma, amelybe azok jutnak, akik a gazdasági liberalismus elvei miatt az állam tényleges beavatkozásától irtóznak és végül a legantiliberalisabb eszközökhöz kell nyulniok. Szerzőnk is ime oda jut, hogy megtámadási, illetőleg kártérítési okot lát abban, ha valaki valakinek eladni vagy valaki valakitől vásárolni vonakodik! E rendelkezésnek gazdasági horderejét sem gondolhatta meg, mert ha az valóban több lenne írott malasztnál, úgy a mai szabad forgalom egyáltalában megszűnnék.

A megtagadási formulának felvételével a tervezet szerzője tulajdonképen oda jut, a hová Hirsch,¹⁾ a ki a német kereskedelmi törvény 453. §-ának analógiájára (mely szerint a vasutak az árúk átvételét szállítás céljából meg nem tagadhatják) kontraháló kényszer akar a kartellekre alkalmazni. E kényszer azonban Hirsch szerint is csak úgy bír értelemmel, hogy azt ármegeállapításokkal ellensúlyozni ne legyen szabad. Szükség van tehát ismét szakértőkre és szakbizottságokra, a melyek az árak megengedhető magasságát illetőleg véleményt mondanak: egy szóval állami beavatkozásra az árak alakításába. Ez ellen pedig, úgy hiszem, a tervezet szerzője maga tiltakoznék leginkább.

Egyébként még ha a tervezet rendelkezéseit helyeselni is lehetne, mi sem könnyebb, mint hogy azokat kijátszák. Bevásárlásnál vagy eladásnál nemcsak »megtagadás«, nemcsak »tetemesen leszállított árak« vagy »feltűnően magas árak« játszanak szerepet, hanem számos az adás-vételt kísérő körülmények, szerződési feltételek is. Ennélfogva megtagadás és rendkívüli árak nélkül tisztán az egyéb szerződési feltételek megfelelő fogalmazásával érhetné el bármely kartell azt, hogy olyanokkal ne szerződjenek, a kik neki nem tetszenek.

A tervezet szerzője különben nem is vette figyelembe az összes körülményeket, a melyek a kartellek életműködésében felmerülhetnek és az érintettek, esetleg harmadik személyekre káros hatással lehetnek. Értjük pl. az úgynevezett kizárólagos forgalomra való kötelezést, a harmadik személyek bojkottra kényszerítését stb.²⁾ De ez még eljárásokkal szemben is a tudomány nézete ma az, hogy azokat eltiltani nem kell, hanem időkorlátozás, vagy bizonyos árakra vonatkoztatás útján kell hatásukat enyhíteni.³⁾

Teljesen érthetetlen, hogy a tervezet szerzője mért csak a tulajdonképeni kartellekre vonatkoztatja törvény-tervezetét. A vállalkozóknak monopóliumra törekedő egyezményei számos más formában is lehetségesek a trustön kívül is, a melyet szerző a

¹⁾ Karl Hirsch: *Zur Kartellfrage*. Jena, 1904. Gustav Fischer.

²⁾ Lásd: *Die kontradiktorischen Verhandlungen über deutsche Kartelle*. Tizedik kérdést és az arra vonatkozó feleleteket.

³⁾ Robert Liefmann: *Was kann heute den Kartellen gegenüber geschehen*. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. III. 24. 1902., 708. és következő oldalon.

26—27-ik oldalon röviden említi s melyről nyilvánvalóan azt hiszi, hogy az Magyarországon még jelentőséggel nem bír. E mulasztás az esetben, ha a tervezetből törvény lenne és föltéve, hogy rendelkezéseit hatályosan alkalmazzák, azt eredményezné, hogy a vállalkozók monopóliumra oly alakzatok útján törekednének, melyekre a törvény nem vonatkozik. Épen azért, ha már készül a kartellek ellen törvény, úgy annak az összes létező, de még a képzelhető monopóliumot célzó alakzatokra ki kell terjednie, tehát a syndicatusokra, fusiókra, trustókra, érdekközösségekre stb., talán még általában az összes monopóliumokra is.

Az előttünk fekvő munkának második része alig tartalmaz valami újat; legfeljebb néhány számbeli adat több magyar iparág áráiról, kartellált és nem kartellált időszakokból, említendő meg. De ez adatokat is oly alakban közli a szerző, hogy azok további elemzésre alig alkalmasak és minthogy az árakat kísérő egyéb körülményeket nem említi, nem is ellenőrizhető, főnforog-e tényleg okozati összefüggés.

A fejtegetések részleteiről sok megjegyezni valónk volna. Így pl. az az állítás, hogy Németországban »a kisebb vállalatok a nagyobb vállalatok mellett szépen boldogulnak és a kartellek békésebb természete...« (15. old.) kockáztatottnak tetszik; akár a német kartell-enquête irományai, akár a sociálpolitikai egyesület hamburgi tárgyalásai a válságokról ellentmondanak ennek. Téved szerzőnk, a mikor a kartelleket szembeállítja a differentialis ügyletekkel és az utóbbiakról azt állítja, hogy azok csakis azon felek érdekét érintik, a kik benne részt vesznek; hiszen tudjuk, hogy a különbözeti ügyletek az áralakulásra általánosságban is gyakorolnak hatást (összefüggés határidőárak és készárúárak között!) és így amazok érdekét is érintik, akik maguk nem részesei a különbözeti ügyleteknek.

M.

Iparpolitika.

Forgon Lajos: *Iparpolitikai tévedések*. Tanulmány a magyar nemzetgazdaság köréből. Budapest, 1905. Politzer. V. + 244. old. Ára 4 K.

Ez a majdnem harmadfél-száz oldalra terjedő vaskos kötet, mint a szerző előszavában kiemeli, az iparfejlesztés ügyét óhajtja gondos megvilágítás és megvitatás tárgyává tenni, hogy tudniillik »magyar nemzetgazdasági szempontból« oly nagy szükség van-e az iparfejlesztésre, mint azt az iparfejlesztési actió és az annak nyomán fakadt lelkesedés feltüntetni igyekszik s hogy az eddig használt és a jövőre tervbe vett eszközökkel és módok szerint el lehet-e érni a kitűzött célt, a magyar ipar megteremtését? A »déliabábként feltűnt hamis illusióktól s a nyilván eredménytelen áldozatoktól« óhajtja megkímélni a magyar társadalmat, ami csakis a viszonyok őszinte feltárása alapján lehetséges.

Az első 27. oldalon a szerző általános jellemzését adja a közgazdasági viszonyoknak a gazdasági termelés fejlődése, gazdasági összhang és területi munkamegosztás s az összhangot zavaró tényezők czímén, majd jellemzi a magyar ipari viszonyokat, síkra száll az állami beavatkozás ellen, mert szerinte az

államnak az ipari és gyári vállalatok részére nyújtott kedvezmény stb. czímén megszerzett beavatkozási joga azzal a nyílt célzattal történik, hogy az egyik gazdálkodó alany gazdaságát a másikénak rovására felvirágoztassa, sőt egy egész közgazdasági ágnek hegemoniáját a másik rovására biztosítsa. (42. old.) Miután pedig a kedvezményt, mint vagyoni előnyt a vállalatnak az állam nem a sajátjából, hanem az adózó polgárság, az egész nemzet vagyonából nyújtja, nyilvánvaló, hogy az államsegély a nem segélyezett vállalat sérelmére vagyoni megrövidülést okoz. (43. old.) A manchester-iskola tagjának mutatja magát a szerző s visszautasítani s tagadni kész az államsegély és a határvámok jogosultságát, mert ő is, mint a szerinte nem is túlzó gazdasági írók, csak ezzel vélik megóvhatni a közérdeket az állam egyoldalú beavatkozásának káros hatásaitól.

Magyarországnak a mezőgazdaság teréről az ipari termelés terére átlépni a fönnálló viszonyok szerint fölösleges, céltalan és kockázatos vállalkozás, amint a szerző tanítja (48. old.), statisztikai adatokkal támogatván állítását. Az iparfejlesztés közvetlen (adókedvezmény, pénzsegély, gépsegély, reflectiák, vám-visszatérítés, kikészítési eljárás, kiviteli jutalmak stb.) és közvetett (vándortanítás, ipari tanműhelyek, mestertanfolyamok, ösztöndíjak, kiállítások stb.) eszközeinek bírálatos ismertetése után a pénz- és gépsegélylyel s az itt előforduló visszasságokkal s tényleg elkövetett hibák felsorolásával foglalkozik s a »laissez faire, laissez passer« elvét a vámpolitikáról szóló részben is óhajtaná érvényre juttatni, amidőn az összes államok közötti vámsorompókat lerombolni kívánja s Anglia ezelőtti szabadkereskedelmi rendszerét dicsőíti. (85. sköv. old.) A magyar-osztrák vámkérdésben az önálló vámterületről ipari szempontból is ellenségesen nyilatkozik és szerinte a kormány helyzete a legkényesebb ebben a kérdésben, mert dilemmába került s vagy megmarad a közös vámterület s akkor nem lesz ipar, vagy lesz ipar az önálló vámterület, mint előfeltétel alapján. Ez a lehetetlen helyzet az iparfejlesztési actió eredménye a szerző szerint s ha nem akar a kormány »nemzeti öngyilkosságot« elkövetni, akkor nem is valószínűsíthetja meg azt, amire vállalkozott. (101. old.) Öszinteséget követel az önálló vámterület kérdésében, melyet »ki kell bontani abból a mysticus pólyából, amelybe akár a túlzott loyaltás, akár pedig a nemzeti kielégíthetetlen vágyakat legyezgető népszerűség-hajhászat burkolta«. Egyszóval Forgon szerint »a mai túlzott és rendszertelen iparfejlesztési actió elvetendő, mert az önálló vámterület nélkül semmi eredményre sem vezet, az önálló vámterülettel pedig nemzetgazdaságunkat a biztos lét alapjáról a zsákmányra éhes tőke nyitott torkába készül dobni«. »A magyar nemzetgazdaságért magáért és nem Ausztriáért kell megtartani a biztos gazdasági alapot a közös vámterületben«. (102. s köv. lap.)

Iparfejlesztés, a meglevő ipar fejlesztése és nem iparteremtés (116. old.) az, amit Forgon kíván az iparpolitikát irányító köröktől. Az idevonatkozó ausztriai adatok felsorolása után kezd hozzá tulajdonképpen céljához, az 1904. évi »Emlékirat az iparfejlesztésről« bírálatahoz. Nem tartja komolynak e tervezetet, bár elismeri, hogy nagy tudással és nagy lelkesedéssel van meg-

szerkesztve. (126. old.) A kivándorlás csökkentésére képtelennek tartja az iparfejlesztést, (147. old.) s ugyanott birtokmaximumot (!) követel a földbirtok aránytalan megoszlásának ellensúlyozására. A földművelő népet vissza akarja vezetni a háziipar gyakorlására és szerinte a népnek le kell szállítani igényeit, hogy ne röstelje a saját házi készítményeit használni. Tejszövetkezetek, a selyemtenyészés, házi ipar érdekében kifejtendő propagandáról, munkásságra való nevelésről, takarékoságról emlékezik meg, mint a kivándorlás csökkentőiről s a kivándoroltak visszatelepítését s velük e végből az állandó összeköttetés fentartását tartja fontosnak, semmint az iparfejlesztést vagy a kivándorlás mesterséges akadályozását. (149. old.) A mezőgazdasági termelésről szólván, kétségbe vonja az Emlékirat kijelentésének igazságát: hogy a »földművelés bármily magas fokra emeltessék is, újabb munkaerő lekötésére nem alkalmas«, tagadja, hogy az »iparfejlesztés első sorban imminens földművelési érdekből indokolt, sőt feltétlenül szükséges« (169. old.), tagadja pedig azért, »mivel a józan gondolkodás és a józan földművelő nép ezt belátni s e szerint saját érdekeit feláldozni önként soha sem fogja« (u. a. old.). Hanem kívánja a birtokmaximum és minimum megállapítását, a holtkéz és hitbizomány eltörlését, a külföldiek birtokvásárlásának betiltását, a telepítés rendezését s amíg ez meg nincs, addig ne legyen más gondja a kereskedelmi miniszternek, mint az a néhány szavas program megvalósítása, mely elrejtve húzódik meg az Emlékiratban, hogy tudniillik »lényegesen befolyásolja a hazai fogyasztást a hazai nyerstermelés anyagainak az ipar által való üzemi feldolgozása is, mely megfelelő ipari fejlődés mellett hatalmas tényezőjévé leend földművelési viszonyaink javításának«. (170. old.) Ebben látja az »igazi magyar iparpolitikát«.

Az iparfejlesztés általános közgazdasági és nemzetvagyonosodási hatásáról mondottakon áthaladva, az iparfejlesztés állampénzügyi hatását tárgyalja és »vastag cynismusnak« nevezi az Emlékirat azon kifejezését, hogy az »iparfejlesztésre fordított áldozat az államnak nem is áldozat, hanem jól jövedelmező befektetés«. Tehát üzlet, amint mondja és sajátyszerű gazdasági elveiből folyólag egy igen sajátos kérdés vet fel: hogy tudniillik »miután az állam a polgárok és nem a maga pénzét fekteti be az iparfejlesztési üzletbe, miért nem ad osztalékot az ötszörös nyereségből az önkéntelen részvényes adózó polgároknak és hogy ha az iparfejlesztés ily busásan jövedelmező vállalkozás, akkor miért nem helyezi az állam azt oly széles alapokra, hogy a legméltánytalanabb adónemek (hús, petroleum-fogyasztási, cukor-adó) teljesen fölöslegessé legyenek?« (193. o.)

»A hivatalos iparfejlesztési program gyakorlati alapja és eszközei« című fejezetben elismeri egy néhány »erősségét« az Emlékiratnak, de a közszállításokra vonatkozó terveket túlságosan »osztrák izűeknek« tartja, az iparoktatásról, műszaki erők képzéséről, kivitelről szóló terveket mind tévedésen alapulóknak ítéli s általában úgy, mint különösen erősen kikel az ellen, hogy mesterséges eszközökkel teremtsünk egy viszonyainkhoz mért erős gyáripart (224. old.). Szerinte ad absurdum vitt okoskodás

az, mely a létesítendő gyárak vidékeit a többi gazdasági ágakra való tekintet nélkül kívánja megállapítani; téves az Emlékiratnak a fő- és mellékiparágak közötti viszony tekintetében tett kijelentése és szomorú, hogy az Emlékirat a gyáriparnak hajlandó feláldozni a kézműipart. Egy szóval Forgonnak a felsorolt iparpolitikai tévedésekből leszűrt nézete az, hogy bár »az ipart nem kell elhanyagolni és szükséges a meglevő ipart fentartani s új szükséges iparágakat teremteni: arra nincs szükség, hogy Magyarország ipari állammá legyen. (236. old.)« Vagy amint expressis verbis ugyan e helyen mondja: »Magyarországon ipar és főleg gyáripar teremtésére szükség nincsen. A mezőgazdasági termelés biztos existenciát nyújt s ezt a biztos alapot elhagyni valóságos nemzet elleni vétek«.

Sajátságos nézetekkel telt a Forgon könyve, amelyből épp azért idéztünk a fentebbi kis ismertetésben lehetőleg betű szerint annyit, hogy olvasóink a szerző gondolkodásmódját e citátumokból is nagyban-egészben megismerhessék. Sajátságos nézetekkel telt könyv ez, amelylyel legkevesbbé tudunk mi egyetérteni; az a manchesteri irányzat, amelynek tanait szerző annyira hangoztatja, de amelynek még sem szerez következetesen érvényt (lásd például a mezőgazdasági téren említett tervezeteit), bennünket hivei közé nem számíthat; mi más iskolában nevededvén, más irányú pályára igyekszünk hajtani a magyar gazdasági élet szekerét, mint a »Iparpolitikai tévedések« szerzője. Mi igenis elismerjük az állami támogatásnak s az állami beavatkozásnak jogosultságát, bár nem megyünk el az államnak a gazdasági téren való onnipotenciája elismeréséig. Már maga ez igen nagy távolságra vet el bennünket egymástól, de még inkább az, hogy részletekben, ahol egyik vagy másik fél talán engedne valamit a merev iskolás-tanokból, ott e könyv szerzője oly túlzó álláspontra helyezkedik, amely az iparfejlesztésről nálunk divó fel fogással — amelyet mi is legnagyobb részében követünk — diametrális ellentétben áll. Mi elismerjük, hogy Forgon Lajos alapos tanulmányozás, dicsérendő szorgalom és mély kutatások árán írta meg ezt a tanulmányát, amely mindenestre érdekes jelenségét képezi a magyar ipar erősbitését és fejlesztését célzó tervekkel ellentétbe helyezkedő és így nagyon is magában álló, elszigetelt törekvéseknek, de tudományos szempontból, nem gondoljuk, hogy az ő általa munkája legvégén adott tervek képesek volnának a magyar gazdasági helyzet sanálására és hogy egyáltalában azok az iparpolitikai tévedések, amelyeket ő minduntalan felsorol, valóban oly nagy tévedések volnának, hogy azokért az ipar fejlesztésére szolgáló törekvéseket céltalanoknak vagy éppen elhibázottaknak kellene neveznünk?

Kovács Gábor.

Világkiállítás.

Gelléri Mór: *Egy amerikai világkiállítás körül.* Budapest, 1904. Singer és Wolfner IV. és 332. old.

Hieronymy Károly kereskedelemügyi miniszter a múlt év nyarán megbizta Gelléri Mór azzal, hogy a saint-louisi világkiállítást főleg szervezeti szempontból tanulmányozza s a munkás-

osztály viszonyai és az ipari élet belső perspectivája felől tegyen neki a tapasztaltak alapján jelentést. Gelléri igyekezett is e megbízatásnak eleget tenni, de a rövid időre szabott tartózkodás s a nagyobb körre terjedő megbízatás folytán munkájában nem annyira a gondos szakíró és tudós közgazda, mint inkább a szellemes csevegő és könnyed tárczairó szólal meg. Nem a szakember, hanem a nagyközönség számára íratott meg ez a könnyebb fajta olvasmány, általános tájékoztatóképpen; de mindazáltal természetes, hogy szerzőjének foglalkozása, társadalmi állása magával hozza, hogy ő ez elmefuttatásokban főleg a közgazdasági kérdéseket tárgyalja behatóbban. Ezért érdekel főleg munkája mi bennünket.

A saint-louisi »monstruosus« világkiállításról szóló első rész nem annyira magáért a kiállítás ismertetéséért érdekes, — mert hisz az actualitás révén hozott ujságczikkék, leírások eléggé lefestették azt előttünk — mint inkább azért a planumért, amelyben Gelléri az önmagukat mai formájukban lejárt világkiállításokat új életre kívánja kelteni úgy, hogy azok ne nagy városokban rendeztessenek, mert itt az az 5–6 hónap, melynek tartamára ezek tervezetnek, rövid s a tér is kevés, hanem új városok megalapításával karöltve, mert a modern városrendezés és szervezés művészetét így lehetne legkönnyebben kifejtetni. A középületek szilárdan épülvén, gyümölcsöző lehet a 3–6 évre terjedő kiállítás s a kiállítási város, amely egyébként a világváros közvetlen közelében épülne, a kiállítás után is megmaradna, egy új város alapjának s középületeit, a kiállítás tiszta jövedelmének egy részével egyetemben, az országos munkásjóléti intézmények számára lehetne felhasználni.

Nagyfontosságú a II. rész is, mely Amerika gazdasági erejéről szól. Ha ismertebb is egy néhány benne tárgyalt kérdés, új alakba tudja önteni és figyelmünket lekötően tárgyalni szerzőjük. Az amerikai veszedelemről, a munkaadókról és munkásokról, trust-ökről, munka- és munkásviszonyokról s főleg az angol és amerikai munkásviszonyok közötti különbségről egy angol gyáros, Moseley által feltett kérdésekre adott válaszok alapján, igen érdekes csevegés alakjában ír a szerző s a közvetlen tapasztalat, nagy életismerete segélyül hívásával még vonzóbbá teszi előadását.

Az amerikai vállalatok vannak ismertetve a harmadik részben, míg az utolsóban az életből és a társadalomból vett pillanatfelvételek inkább a belletrisztika körébe eső rajzokban mutatják be az amerikaiakat.

Kovács Gábor.

Kivándorlás.

Egy kivándorló : *A kivándorló zsebkönyve.* Budapest, 1904. Légrády testvérek. 116. old.

A legújabb időben éppen a Magyar Közgazdasági Társaság irányította a szakemberek figyelmét a kivándorlásról szóló előadás-cyklus tartásával a magyarság külföldre való vándorlásának kérdésére. És amíg a kivándorlási congressusok nem bírtak, de természetüknél és talán alaphangjuknál fogva nem is

birhattak az ügy iránt mélyebb visszhangot kelteni, mivel a más »gazdasági pártállást« elfoglaló egyéneknek csak kritikáját hívták ki, de jóakarátú támogatását meg nem nyerhették, addig a Közgazdasági Társaságnak e kérdés tekintetében megindított actiója teljes sikerrel járt: a sajtóban, a szakirodalomban s a parlamentben beható tanulmány tárgyát képezte azóta és képezi ma is a kivándorlás kérdése.

Élénk figyelemmel kísérjük így, főleg az 1903. évi IV. t.-cz. hozatala s a Fiume—amerikai vonal megnyitása óta mindazokat a munkákat, amelyek a kivándorlással foglalkoznak. A kérdést tudományosan tárgyaló művek bővebb megbeszélést igényelnek és nyernek is e lapokon; más szemmel tekintünk természetesen azokra a röpiratokra s kisebb munkákra, amelyek nem gazdasági, tudományos szempontból, hanem a gyakorlati, practikus cél hatása alatt bocsátkoznak bele a kivándorlás kérdésének mélységeibe s a kivándorlóknak mintegy vezetőül, útmutatóul kívánnak szolgálni.

Ilyen ez a kis 116 tizenhatodrét oldalra terjedő zsebkönyv is, melyben az »egy kivándorló« név alá rejtőző szerző, távol tartván magát az amerikai czégek, utazási vagy hajóstársulatok érdekében annyira kifejteni szokott reklam-csinálástól, tárgyilagossággal, pártatlanul adja meg s a mennyire mi az amerikai viszonyokat, persze csak közvetve ismerjük, megbízhatóan az Egyesült-Allamokba érkező magyar kivándorlónak a szükséges útbaigazításokat s a kivándorlásról, az utazásról, a megérkezésről, Ellis-Islandról, New-Yorkról, a magyar negyedről, a consuli intézményről, a megélhetési viszonyokról, a honosításról s az amerikai törvényekről és szokásokról stb. szóló fejezeteiben könnyen megérthető irányban szolgál felvilágosításokkal és élvezetes olvasmányt képezhet azok számára is, akik nem terjedelmesebb szakmunkákból, hanem csak ily olvasmányok útján akarnak betekintést nyerni az északamerikai Egyesült-Allamokban tartózkodó magyar honfitársaink életébe.

K. G.

Bánsági német telepek.

Peter Graszl: *Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedelungen im Banat*. Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. V. Prag, 1904. J. G. Calve. VI. 126.

A szerző nyugalmazott magyar kir. reáliskolai tanár, a ki, mint az előszóból kitűnik, 1827-ben a Dunán hajón született, melyen szülei, kik maguk német csehek voltak, a Bánságba utaztak, hogy ott letelepedjenek. Saját emlékezetéből, a német-cseh bánsági falvak öreg embereitől szerzett informatiok és a közös hadügy-ministerium levéltára alapján írta meg e kis munkát.

Az 1820-as években valami Magyarly oraviczai fakezelési bérlő járt Csehországban és az ottani szegénység, nyomor, nemkülönben az absolutismus elnyomása miatt könnyen sikerült neki családokat arra rábírní, hogy a népességihiányban szenvedő Bánságba költözzenek. Ugy látszik azonban, hogy Magyarly visszaélt az első telepesek helyzetével és így később, 1826-tól fogva a határőrvidéki katonai hatóságok vették át és vezették rendsze-

resen a német-cseh telepítést. A könyvecske élénk színekkel festi egyes községek, így Weidenthal, Wolfsberg, Lindenfeld és Alt-Sadowa alapítását; a civilisatiótól teljesen távol eső hegyes, ős-erdős vidéken folytatott telepes munkájukat, mellyel néhány évtized alatt jólétre tettek szert. 1845-ig a telepesek mindenféle kedvezményt és különösen katonamentességet élveztek; ekkor kezdődik azonban a sorozás. A katonaiszolgálat a határőrvidéken nehéz volt; a házközösség tartotta el a katonákat, csak a fegyvert és díszegyenruhát kapták az államtól.

Az 1848-as szabadságharcz alatt a német-csehek, úgy látszik, a nagy fergeteget elkerülték, de alkalom adtán a császári katonákat és a románokat támogatták, noha képviselőnek egy kitűnő magyar embert, lelkészüket: dr. Bódy-t választották. Az 59-es években végleg rendezik a telepesek birtokviszonyait és ezen időtől fogva kezdődik e községek gazdagodása és virágzása.

Németségüket, szemben az oláhokkal, teljesen megőrizték és érthetetlen, amikor a német nemzetiség megőrzését a könyv oly részletesen fejtegeti és dicséri, hogy mondhatja a vállalat kiadója az előszóban, hogy a magyar kormány a német telepeseket nemzetileg elnyomja.

M.

Ipari betegségek és a munkaadó szavatossága.

Ministère du Commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes; Commission d'hygiène industrielle: *Maladies professionnelles. Étude technique sur leur assimilation aux accidents du travail.* Paris. Imprimerie Nationale 1904. 147 l.

A francia kamara 1901. évi december hó 5-én tartott ülésében a kormányt egy parlamenti tagokból, továbbá munkaadókból és munkásokból álló extraparlamentáris bizottság alakítására utasította, azzal a feladattal, hogy ez állapítsa meg első sorban az ipari, vagyis azon betegségek jegyzékét, a melyeknek kizárólagos vagy lényeges oka az ipari foglalkozásban rejlik, azután pedig jelölje meg a megfelelő iparágakat, melyekben a munkások ipari betegségek veszélyének ki vannak téve, s egyuttal határozza meg minden egyes iparásra nézve az ipari betegségből származó különleges kockázat rokkantsági vagy megbetegedési együttthatóját (le coefficient de risque spécial d'invalidité ou de morbidité résultant des dites maladies).

A kamara ugyanez ülésén néhány képviselő egy törvényjavaslatot terjesztett elő oly rendelkezéssel, hogy az ipari betegségek (maladies professionnelles) a munkaadó felelőssége szempontjából az ipari balesetekkel azonosíttassanak. Ipari betegségeknek tekinti a törvényjavaslat az akut vagy krónikus mérgezéseket, melyek a következő anyagok gyártása vagy iparszerű alkalmazása körül foglalkoztatott munkásokon ez anyagok hosszabb-rövidebb ideig tartó behatása folytán kifejlődnek. Ezek az ólom és vegyületei, a higany és vegyületei, a cyan és vegyületei, az arzén és vegyületei, a phosphor, a szénkéneg (sulfure de carbone, Schwefelkohlenstoff,) a nicotin, a benzin, a nitrobenzol, az anilin, a petroleum, a kátrány, a terpentin-olaj, a vanilin, az aromás essenciák, a faszesz, a pikrin-

sav, a belégzésre ártalmas (irrespirable) gázok, úgymint kénesav, a nitrogen különböző oxidjai, a légenysav gőzei, a fluorsav és széngáz (szénoxid) s végül a himlő, — lépfene- és takonykór-méreg (virus). A törvényjavaslat egyúttal felhatalmazást kíván adni a kormánynak, hogy az illetékes szaktestületek meghallgatása után az anyagok jegyzékét a felmerülő szükséghez képest rendeleti úton kibővíthesse.

E törvényjavaslat eddigelé nem emelkedett ugyan törvény erejére, azonban az akkori kereskedelemügyi minister (Millerand) nyomban felfogta ily törvényes intézkedésnek beláthatlan előnyeit az iparegészségügyre, s megbizta a kereskedelemügyi ministerium kebelében szervezett iparegészségügyi bizottságot (Comité d'hygiène industrielle), hogy gondos tanulmány alapján állapítsa meg azon iparágakat, melyeknek üzemében a munkások egészsége különös mérvben van veszélyeztetve. E bizottság nemrég fejezte be feladatát s egy terjedelmes tanulmányban számol be az eredményről.

Előre bocsátandó, hogy az ipari baleseteknek és az ipari mérgezéseknek a jogkövetkezmények szempontjából való azonosítása nem jelent újítást a socialpolitikában. Svájcban már a gyári munkáról szóló 1877. évi márczius 23-án kelt törvény — Bundesgesetz betreffend die Arbeit in den Fabriken vom 23. März 1877 — megállapította a gyáros szavatosságát oly betegségekért, melyek bebizonyíthatólag (erwiesenermassen) és kizárólag a gyári üzem folytán érték a munkást. A Bundesrat a törvény ezen intézkedése alapján rendeleti úton (Budesratsbeschluss vom 19. Dezember 1887) megállapította azon anyagok jegyzékét, — ez egyébként jóformán azonos az imént említett francia törvényjavaslatban foglalt jegyzékkel, — melyek munkások egészségét és így munkaképességét különös mérvben veszélyeztetik. A törvény ezen rendelkezése a gyakorlatban teljesen bevált. A munkaadó üzemének egészségügyi viszonyain állandóan javítani törekszik, s e részben, már csak anyagi érdekből is, a gyárfelügyelő legbuzgóbb és legmegbízhatóbb munkatársa. A fejlődés e téren Svájcban ma már odáig haladt, hogy a nagyobb vállalatok, melyeknek üzeme a munkások egészségére veszélylyel jár, állandó orvost alkalmaznak, ki a munkások egészségügyi állapotát rendszeresen ellenőrzi.

Az iparegészségügyi bizottság tanulmányai köréből kiküszöbölte mindenekelőtt a phosphort és a nicotint, minthogy e két anyagnak a szervezetre gyakorolt káros behatása munkásvédelmi szempontból — legalább Franciaországra nézve — jelentőséggel tényleg nem bír. A phosphor azért nem, mert annak veszélyes (közönséges, úgynevezett fehér vagy sárga) módosulata a francia monopolgyufagyárakból már 1898 óta száműzetett, a mi pedig magát a phosphor előállítását illeti, — a phosphor a gyufagyártáson kívül ipari feldolgozásra alig kerül, — ez iparág Franciaországban mindössze két nagyarányú gyártelepre szorítkozik, a melyek munkásvédelmi tekintetben oly kitűnően vannak berendezve, hogy ezekben a phosphormérgezés ismeretlen jelenség. Egyébként nemcsak Franciaországban, hanem a földkerekség többi phosphorgyárában, melyek gyér számmal Angliában, Orosz-

országban és az Egyesült-Államokban a phosphortermelésben részt vesznek, szintén ritkaság számába megy a phosphornekrózis. A munkások külső viszonyai (magas munkabér, kielégítő táplálkozás, jól szellőzött, tágas munkahelyiségek) teljesen ellensúlyozzák itt a phosphor káros befolyását. A nicotinmérgeзések tanulmányozását pedig elmellőzte a bizottság azért, mert a francia dohánygyárak, melyet ugyancsak állami monopólium tárgyát képezik, az iparegészségügyi követelményeknek minden tekintetben megfelelnek, a munkások állandó orvosi ellenőrzés és felügyelet alatt állanak és ennél fogva nicotinmérgeзések ez üzemekben nem is fordulnak elő.

Mérlegelés tárgyát képezte továbbá a tuberkulózis is, mint ipari betegség. Bizonyos, hogy a tüdővész gyakori jelenség az ipari és különösen a kisipari munkások között. Túltömött, rosszul szellőztetett műhelyek, melyek az udvarra nyílnak, vagy a pinczesorban vannak elhelyezve, hová a napfény nehezen szűrődik be, túl hosszú munkaidő, túlságos fizikai erő vagy feszült figyelmet igénylő munka, ime mindmégannyi ok a depressióra s kimerültségre, a mi a tuberkulózis mikrobáinak befészkelését elősegíti. De ez okok nem állanak különleges vonatkozásban egy bizonyos iparággal, sőt még az iparral általában sem, hanem fellelhetők éppen úgy bármely más foglalkozásnál is, így nevezetesen a kereskedelemben. Egyébként ez okok nem egyedül állók, nem önállóak és lehetetlen akár csak megközelítőleg is megállapítani jelentőségüket a tuberkulózis fejlődésében, szemben az ipari munkás életének szinte tipikus viszonyaival, a patológus átörökléssel, az állandó anyagi gondokkal, a hiányos táplálkozással, a túlsúlyos, tisztátalan lakással, nem is említve az alkoholizmust vagy egyéb kicsapongást.

Az ipari betegségek közül a munkaadó felelőssége szempontjából csakis a chronikus mérgeзések bírnak jelentőséggel, a melyeket tehát ugyanazon anyagnak a szervezetre való hosszú ideig tartó és állandó behatása idéz elő. Az akut mérgeзések, melyek előre nem látott, hirtelen beálló esemény nyomán következnek be és halált vagy hosszas munkaképtelenséget okoznak, mindenben az ipari balesetek jellegét viselik magukon s így kétségtelen, hogy a kártérítés tekintetében is ezekkel azonos elbírálás alá esnek.

A gyakorlatban a chronikus ipari mérgeзések felderítése, a foglalkozással való okozati összefüggésük bizonyítása és így a munkaadó felelősségének megállapítása nem egy nehézségbe ütközik. E tekintetben széles különbség választja el az akut ipari mérgeзéseket a chronikus mérgeзésektől. Az előbbi momentán szakítja meg a munkás foglalkozását, könnyen ismerhető fel, oka nehézség nélkül állapítható meg. A chronikus ipari mérgeзéseknél ellenben igen gyakran néhány heti, sőt nem ritkán néhány hónapi megfigyelésre van szükség, hogy a mérgeзés oka kideríthessék. A gyakorlatban ez kétségtelenül sok visszasságot idézne elő. Általános szabályképen elfogadható azonban, hogy a munkaképtelenséget követő három hónap alatt a chronikus mérgeзés még a legcomplicáltabb esethen is megállapítható. Ehhez képest tehát a munkaadó, kinek üzemében valamely ipari

mérgezést előidéző veszélyes anyag állittatik elő vagy dolgoztatik fel, munkásának egészségeért a munkából való kilépése után még három hónapig szavatol.

Egy másik elvi jelentőségű kérdési mely eldöntést igényelt, a munkás egyéni hajlandóságának beszámítása. A munkás nevezetesen, akkor, mikor munkába lép, praedisponálva lehet valamely ipari betegsége, akár gyenge szervezeténél fogva, akár valamely előzőleg kihevert ipari betegség következményeképen. Bizonyos, hogy az előrehaladt kor, a mértéktelenség, stb. a szervezet ellenálló képességét csökkenti s a mérgező anyag behatását megkönnyíti, de azért a munkaadó a felelősség alól nem menthető fel, a minthogy a tulajdonképeni ipari baleseteknél is a munkaadó felelőssége szempontjából közömbös a munkásnak a balesetre való egyéni dispositiója. Itt is a munkás korábbi élete, egyéni hajlandósága stb. befolyásolják a baleset esélyeit, az előrehajadt korú, gyenge szemű, a kicsapongástól, vagy a munkától kimerült, figyelmetlen munkás inkább ki van téve balesetnek, mint más munkás, kinél az előfeltételek kedvezőbbek. Ezért az ipari betegségeknél csak két kérdés jöhet figyelembe és pedig először eldöntendő azon kérdés, hogy a munkás betegsége általában ipari betegségnek minősítendő-e s azután, hogy e betegség a munkás legutóbbi foglalkozásának a következménye-e. Ha e két kérdés igenlő értelemben dől el, vitathatatlan a munkaadó felelőssége. Ha ellenben az derülne ki, hogy a munkás ipari betegsége nem a legutolsó, hanem valamely előző ipari foglalkozásra vezethető vissza, úgy a korábbi munkaadó szavatol, természetesen a törvényes (három havi) elévülési határidőn belül.

Ily körülmények között a különböző ipari betegségek meghatározásának s a munkaadó szavatossága megállapításának lényeges, nélkülözhetetlen eleme a munkás egyéni kórtörténetének ismerete. Ebből következik, hol mindazon iparüzemekben, hol oly anyagok állittatnak elő, vagy dolgoztatnak fel, melyek ipari betegségeket idézhetnek elő, az összes alkalmazott munkásokról névszerint egy egészségügyi jegyzék (registre sanitaire) vezetendő, melyben a munkások korábbi foglalkozása, annak tartama, a betegségek, melyeken a munkás esetleg átesett, stb. feltüntetendő.

Gondos körültekintést igényelt azon iparágak jegyzékének megállapítása, melyekben ipari betegségeket (mérgezéseket) okozó anyagok állittatnak elő vagy kerülnek feldolgozásra. Hosszú évek tapasztalati adataira támaszkodva lehetséges csak a betegség és foglalkozás közötti okozati összefüggést kétségbe vonhatlanul kimutatni. A francia iparügyi bizottság tiz oly ipari betegséget jelölt meg, melyekről végleg megállapított, hogy valamely veszélyes anyag iparszerű feldolgozásával vagy előállításával való hivatásszerű foglalkozásból erednek. Ez ipari betegségek az ólom és vegyületei, a higany és vegyületei, az arzen és vegyületei, a szénkéreg, a benzin, nitrobenzol, anilin és különböző essenciák, a kénhydrogén, a mérgező és maró gőzök s gázok, a himlő (himlőbetegekkel érintkezésben volt tárgyak kezelése folytán ragadhat a munkásra: papirgyárakban.

rongygyűjtőtelepekben, mosodákban, fertőtlenítő és temetkezési vállalatoknál), és a lépfene vírusa által előidézett chronikus mérgezések (lépfenés állatokkal vagy lépfenés állatok hulladékaival érintkező munkások), továbbá az állati, növényi, ásványi eredetű por által előidézett légzőszervi betegségek s végül az ipari bőrbetegségek. E betegségeket okozó anyagok erős ipari mérgeknek (*grands poisons industriels*) tekintendők, mert ezeken kívül alig van veszélyes anyag, melynek iparszerű előállítása vagy feldolgozása szoros értelemben vett, illetőleg a munkaadó szavatosságát megállapító ipari betegségeket idézne elő, és legfeljebb muló, könnyen kiheverhető rosszullétet eredményez.

Moldoványi István.

A munkaviszony felmondási határidejének szabályozása Franciaországban.

Conseil supérieur du Travail: *Le delai-congé*. Procès-verbaux et documents. Paris, Imprimerie Nationale 1904. 51. l.

Franciaországban a szolgálati viszony minden nemét a Code civil (1780. §) szabályozza s e részben a feleknek a legszélsőbb szerződési szabadságot biztosítja. Mindössze azon általános jogszabályt tartalmazza, hogy a szolgálati szerződés csakis időre (*à temps*), vagy meghatározott munkára (*entreprise déterminée*) szólhat. A munkaviszony minden egyéb feltételeinek megállapítását a szerződő felekre bizza. A Code civil ezen általános jogelvét az 1890. évi július hó 27-én kelt törvény — *loi du 27 décembre sur le contrat de louage* — némileg kibővítette. E törvény értelmében a határozatlan időre kötött szolgálati szerződés (*sans détermination de durée*) a felek bármelyikének akarata folytán bármikor felbontható; ez esetben azonban kártérítésnek lehet helye. A kártérítés nagyságának megállapítására a szokás, a szolgálat neme, a szolgálatban eltöltött idő, az esetleges nyugdíjigény javára teljesített járulékok és bérlevonások és általában mindazon körülmények irányadók, melyek az okozott kár létezését s nagyságát igazolni alkalmasak. A felek e törvényen alapuló kártérítési igényeiről előre le nem mondhatnak. A törvény alkalmazása nyomán keletkező peres ügyek, ha a polgári törvényszék vagy a felebbezési bíróság elé kerülnek, mint sommás ügyek, soron kívül tárgyalandók. E törvény határozmányai — mint látható, — szintén érintetlenül hagyták a felek szerződési szabadságát s pusztán a szolgálati viszony egyoldalú felbontásából származó kár helyreállításáról gondoskodnak.

Megfelelő törvényes intézkedés hiányában a szolgálati viszony tekintetében az egyes iparágakban külön szokás fejlődött, mely nemcsak a felmondási határidőt szabja meg, hanem a próbaidőt (*période d'essai*), melyen belül úgy a munkaadó, mint az alkalmazott a szerződéstől minden további jogkövetkezmény nélkül visszaléphet, továbbá a kártérítés nagyságát is, mely a szerződést egyoldalúan felbontó féltől esetleg igényelhető. Ez utóbbi általában az egyes iparágakban szokásos felmondási

határidőre eső munkabér összegének felel meg. A felmondási határidőt, miután erről sem a Code civil, sem annak a szolgálati szerződésről szóló rendelkezéseit kiegészítő törvény nem intézkedik, szintén a szokás szabályozza, ha csak a szerződő felek ez iránt külön meg nem állapodtak.

A felmondási határidő természetesen csak az esetben érvényesül, ha a szolgálati szerződés határozatlan időtartamra szól. Ha a munkaadó és alkalmazott határozott időszakra (egy esztendőre, egy hónapra stb.) szerződött, a szerződés ez időszak lejártával szűnik meg, a nélkül, hogy a felek egymást erről előzetesen értesíteni kötelesek volnának. E mellett a francia birói gyakorlat szerint a szolgálati szerződés azonnal felbontható s pedig minden további következmények nélkül, az esetben, ha a felek valamelyike súlyos hibát (*faute grave*) követ el. Így nevezetesen a munkaadó jogosítva van alkalmazottját a szolgálatból azonnal elbocsáthatni, ha ez lopással vagy gyilkossággal van vádolva. Ellenben nem tekinti a birói gyakorlat az azonnal való elbocsáthatásra szolgáló oknak az alkalmazott engedély nélkül való rövid távolmaradását; ez legfeljebb a szerződés felbontására jogosítja fel a munkaadót, de a felmondási határidő betartása alul fel nem menti.

Egyébként a határozatlan időtartamra kötött szerződés egyoldalú felbontása nem von feltétlenül kártérítési kötelezettséget maga után. Mindenekelőtt csak az esetben igényelhető kártérítés, ha a szerződés felbontása tényleg kárt okozott, minthogy kártérítésről csak ott lehet szó, a hol kár valóban létezik. De még tényleges kár esetén is a birói belátástól, a körülmények mérlegelésétől függ a kártérítési igény érvényesítése. A körülmények, melyek a birói ítéletre befolyással lehetnek, két szempont szerint különíthetők el. E tekintetben az elmélet lényegesen eltér a követett gyakorlattól. Az elmélet szerint kártérítés terheli a szerződést bontó felet, ha a felbontást jogos indok (*motifs légitimes*) nem igazolja. Az 1890. évi december hó 27-én kelt törvény parlamenti tárgyalása alatt is ez a nézet jutott kifejezésre s így a kártérítés kérdése tekintetében ez a nézet felel meg a törvényhozó akaratának is. E felfogás helyességét bizonyítja egy későbbi törvény is, — *loi du 18 juillet 1901 garantissant leur travail et leur emploi aux réservistes et aux territoriaux* — a faire leur période d'instruction militaire, — mely a katonai gyakorlatra bevonuló tartalékosok szolgálati szerződéséről rendelkezvén, e közben a szolgálati viszonynak jogos ok (*cause légitime*) alapján való felbontását is említi. Ez elmélettel szemben a birói gyakorlat szerint a szerződő felek mindegyikének jogában áll a határozatlan időtartamú szolgálati viszonyt egyoldaluan felbontani. Maga a tény tehát, hogy a felek egyike e jogával élt, a kártalanítási kötelezettséget még meg nem állapítja; ez csak akkor áll be, ha a szerződést felbontó fél e jogával visszaél (*façon abusive*). A különbség e két rendszer között szembeszökő. Az elméleti álláspont szerint a szerződést felbontó fél köteles bizonyítani, hogy jogos indok igazolja a felbontást. A birói gyakorlat szerint pedig a kártérítésre igényt tartó fél köteles bebizonyítani, hogy a szerződés felbontásával

a másik fél jogaival visszaélt. Maga a szerződést felbontó fél ez eljárását igazolni nem tartozik.

Néhány iparágban a munkaadók és munkások szervezete közösen állapították meg a munkaviszonyra vonatkozó elveket, a melyek azután egyöntetűen alkalmaztatnak ez iparág körén belül eső minden szolgálati viszonyra. A szolgálati szerződésből felmerülő vitás ügyekben a szokás létezése tanuk által igazolható. Erre azonban ritkán kerül a sor, minthogy a legtöbb esetben ily vitás ügyek a conseil de prud'hommes elé kerülnek, a mely a szakmához tartozó iparosokból alakul, a kik tehát a szakmabeli szokásokat ismerik. A szokás az általános magánjog szerint (code civil 1160. §.) a szerződés értelmének kiegészítésére vagy kétség esetén annak megvilágítására szolgál. De mindig csak subsidiarius jogforrás erejével bír s érvénytelen a szerződésbe foglalt kifejezett rendelkezésekkel szemben, a melyek a Code (1134. §.) classikus szövegezése szerint tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faites.

Újabb idő óta a szolgálati szerződések felmondása tekintében követett eljárás ellen mind több panasz hangzott fel egyes munkásszervezetek részéről. A munkaadók egy része ugyanis, főleg az utolsó tiz esztendő óta, a műhelybeli munkarendben a szakmabeli szokástól, vagy a munkaadó- és munkás-szakszervezetek közös megállapodásától eltérő felmondási határidőt kötnek ki, vagy a felmondási határidőt egyáltalában mellőzik. Bár a munkarend Franciaországban nem kötelező, mégis a semmitőszék a gyakorlatban azon álláspontra helyezkedett, hogy a munkás, ki oly műhelyben dolgozik, melynek feltünőbb helyén munkarend van kifüggesztve, ha a munkarend tartalmáról tudomással birt, azt magára kötelezőnek elfogadta. E jogelv további folyamánként a birói gyakorlat azután a munkarend intézkedéseit, még ha a fennálló szokásokkal ellenkeznek is, olybá tekintette, mint a melyekhez az alkalmazott hallgatagon hozzájárult, minélfogva azok ellene érvényesíthetők is. A bíróságok emez álláspontja a munkásszervezetek részéről hangos panaszokra adott alkalmat. A kifogások között, melyek a birói gyakorlat ellen emelkedtek, van egy, mely mindenestre figyelemre érdemes. A munkásszervezetek nevezetesen az ellen foglalnak állást, hogy a bíróságok még az esetben is kötelező erőt tulajdonítanak az egyes munkaadók munkarendjének, ha az a szolgálati viszony tekintetében az illető iparág munkaadó- és munkás-szervezetei között létrejött megállapodásoktól eltérő intézkedéseket tartalmaz. A munkás-szakszervezetek ez állásfoglalása érthető, bár azon kérdés, mennyiben bírnak érvénynyel a kollektív szerződések és szakszervezeti megállapodások, eldöntetlen marad mindaddig, míg ez iránt törvény nem rendelkezik. E collectiv szerződések és megállapodások a tőke és munka hatalmi mérkőzésének eredményei. Bizonyos tehát, hogy azokban csak a legritkább esetben talál kielégítést, mindegyik gazdasági fél érdeke. Innen az egyik vagy másik szerződő fél állandó tendenciája az ily collectiv szerződést alkalomadtán, kedvező viszonyok között, saját javára módosítani. Nem is mutatnak e collectiv megállapodások valami nagy állandóságot. Kötelező erejük ingadozó lesz akkor is, ha e megállapodá-

sokat a birói gyakorlat kötelezőnek el is ismeri, mert érvényt s végrehajthatóságot az ily collectiv szerződésnek csakis a törvény biztosíthat.

A felmondási idő tekintetében felmerült visszaállások megszüntetése s a helyzet tisztázása érdekében a francia kereskedelemügyi minster e kérdést tanulmányozás és javaslattevél végezt a conseil supérieur du travail elé utasította. Előzőleg a békéltető bizottságok (conseil de prud'hommes) szőlittattak fel véleményadásra. A kérdések, melyekre megfellelniök kellett, egyebek között a következők voltak: *a)* hatályon kívül helyezhető-e a felmondási idő tekintetében fennálló szokás a munkarend által; *b)* hatályon kívül helyezhető-e a felmondási idő tekintetében fennálló szokás az egyéni szolgálati szerződés által; *c)* kizárólag a collectiv — szervezett munkaadó- és munkás-csoportok között létrejött — szerződések és megállapodások módosíthatják-e a felmondási határidő tekintetében fennálló szokást. Az első kérdésre a békéltető bizottságok többsége nemleges, a másodikra igenleges, s végül a harmadik kérdésre ismét nemleges választ adtak. A békéltető bizottságok véleményének áttanulmányozása után a conseil supérieur du travail arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felmondási határidő fentartása a szerződő felek kölcsönös egyéni érdeke, a közrend s a szociális béke követelménye s ennélfogva csakis külön alkotandó törvény által megállapítandó korlátok között lenne módosítható. Sem a munkarendnek, sem az egyéni szolgálati szerződésnek szokásrontó erő, a conseil supérieur szerint, nem volna tulajdonítható. Az előbbinek azért nem, mert a munkarend nem nyújtja azon biztosítékokat, melyeket a munkaadók és munkások között létrejött collectiv megállapodások képviselnek, az utóbbinak pedig azért nem, mert az egyéni szolgálati szerződésnek a felmondási határidő tekintetében a szokástól eltérő rendelkezése sok esetben egyrészt a munkaadó hatalmi visszaélése, másrészt a munkát kereső alkalmazott vagy munkás morális gyengesége vagy physikai kimerültsége folytán jó létre, minélfogva az ily megállapodás jogilag semmisnek tekintendő.

A Conseil supérieur du travail a kebelében működő commission permanentera bizta a felmondási határidőről alkotandó törvény tervezetének megszövegezését. Ez hosszas vita után eltért a Conseil supérieur álláspontjáról és a Code civil 1780. §-át s az ezt kiegészítő 1890. évi deczember hó 27-én kelt törvényt a következő rendelkezésekkel javasolja kibővítettetni. A határozatlan időtartamra kötött szolgálati szerződés a felek bármelyikének akaratóból mindenkor felbontható. Mindazonáltal a szerződést felbontó fél köteles a másik félt legalább egy héttel előbb, ha munkásról vagy cselédről s legalább egy hónappal előbb, ha egyéb alkalmazottról van szó, szándékáról értesíteni. E rendelkezés nem nyer alkalmazást az esetben, ha a szolgálati viszony munkásoknál és cselédeknel egy héten, egyéb alkalmazottaknál pedig egy hónapon belül bontatik fel (próbaidő). Nem alkalmazható továbbá akkor sem, ha a szolgálati szerződés felsőbb erőhatalom vagy komoly indok (force majeure ou motif grave) folytán szűnik meg. Az imént megszabott felmondási

határidő bizonyos iparágban vagy iparüzemekben az egyéni szerződés vagy a munkarend határozmányai útján meghosszabbítható, megrövidíthető vagy egyáltalában eltörölhető, nevezetesen azon iparágakban, melyekben felmondási határidő nem szokásos, mint az építőiparban Párisban és környékén. A munkarend tizenöt nappal hatályba lépése előtt a munkatermekben kifüggesztendő s a békéltető bizottság vagy a békebíró jegyzői hivatalában bemutatandó. A felmondási határidőt be nem tartó fél a másik félnek kártérítéssel tartozik, mely a megfelelő felmondási időre eső munkabér összegével egyenlő. Kártérítési kötelezettség esetén a munkás munkabére lefoglalható még akkor is, ha a törvényhozás — mely a munkabérek lefoglalhatatlanságát most tárgyalja — a munkabért a foglалhatóság alól általában fel is menti. E kártérítés által nem érintetik a szerződésszegő fél kártalanítási kötelezettsége, mely őt a szerződés jogosulatlan felbontása folytán okozott kárért a másik féllel szemben terheli.

Érdekes még megemlíteni, hogy a bizottságban szó volt arról is, hogy a törvénytervezetbe vételessék fel oly határozmány, mely szerint a sztrájk, »azaz a munka közös beszüntetése valamely vállalat üzemének megakasztása céljából« ne tekintessék szerződésszegésnek vagyis a sztrájkban résztvevő munkások a munkaadó irányában kártérítési kötelezettséggel ne tartozzanak. E rendelkezést a bizottság néhány tagja azzal indokolta, hogy a sztrájk nem egyéb, mint a szolgálati szerződés ideiglenes felfüggesztése. A bizottság azonban e kérdés tekintetében nem volt képes megállapodásra jutni s úgy látszik, vonakodott a törvénytervezetben ily kényes pontot érinteni, mely esetleg az egész tervezet sorsát kockáztatta volna.

Sociálpolitikai tekintetben ez elaboratum valami nagy haladást nem jelent. Legfeljebb a szolgálati szerződések eddigi jogi bizonytalanságát fogja megszüntetni. Egyébként valószínű, hogy a tervezet a francia képviselőkamarában, hová hihetőleg már legközelebb kerül, még lényeges módosításokon fog átesni.

Moldoványi István.

Magyar vallás- és társadalom-reformatorikus munka.

Zürich városának könyvtárnoksága 1900. december 31-iki kelettel a következő felhívást teszi közzé:

Clement Antal nagyszombati ügyvéd 1860-ban német nyelven három kötetes munkát adott ki, amelynek eredetileg *legújabb testamentum*, végleges alakjában pedig *az istenség világtana* (*die Weltlehre des Gottthums*) címet adott. A legnehezebb viszonyok között, társadalmi és vallási kérdések megoldásának szentelte egész életét (1811 — 1880); 1880. január 9-én nyomorban halt el.

Nyomatott munkájából több példányt, továbbá naplókat és egyéb életrajzi anyagot hagyott hátra. Tanítványainak egyike e naplókat feldolgozni és a Clement megkezdte munkát folytatni remélte, de különböző körülmények, különösen betegség megakadályozták ebben. Mesterének hagyatékát végrendeletileg a zürichi városi könyvtárra hagyta, úgyszintén bizonyos tőkét

azzal a rendeltetéssel, hogy az új tan emlékezetben tartassék és reformatorikus tehetségek a világmegváltó igyekezetek követésére lehetőleg serkentessenek.

Ezek alapján Zürich városának könyvtára a fentieket köz tudomásra hozza és kijelenti, hogy a nyomtatott munkák és hátrahagyott iratok betekintésre és használatra rendelkezésre állanak.

Clement Antal nevét sem a *Pallas* nagy lexikon, sem Szinnyi, *Magyar írók élete és munkái* nem említi.

A zürichi főiskolákon gyakran megforduló magyar egyetemi hallgatók egyikét talán e sorok arra indíthatják, hogy ez anyagot átnézze és annak jelentőségéről valamely magyar tudományos folyóiratban beszámoljon.

M.

Ólomveszély (pályázat-hirdetés).

A törvényes munkásvédelem nemzetközi egylete megbízásából a baseli nemzetközi munkáshivatal a következő pályázatot hirdeti:

I. Az ólom és vegyületeinek aknázása, feldolgozása, kohosítása és használatával egybekötött mérgezési veszélyek elleni védekezés céljából a következő feltételek mellett pályázatot hirdetnek: 1. 5000 M. díj a legjobb dolgozatért az ólomveszélyek elhárításáról, ólomfémek és ólmot tartalmazó fémek aknázása és feldolgozásánál. 2. 10.000 M. díj a legjobb dolgozatért az ólomveszélyek elhárítására ólomkohókban. 3. Két díj, az első 2500 M., a második 1500 M. a legjobb dolgozatért az ólomveszélyek elhárítására az ólom vegyi felhasználásánál ólomfesték-, akkumulator- és hasonló gyárakban. 4. Négy díj, egy első 1500, egy második 1000 és két harmadik 750—750 M. a legjobb dolgozatért az ólomveszély elhárítására mázoló-, festő-, fényező- és hasonló iparban. 5. Négy díj, egy első 1500, egy második 1000, két harmadik 750—750 M. a legjobb dolgozatokért az ólomveszély elhárítására oly iparágakban, a hol ólmot és ólom-gyártmányokat nagy mennyiségben alkalmaznak, mint pl. betűöntődékben és nyomdákban.

II. A dolgozatokban az ólommérgezés eredete schematikusan meghatározandó oly módon, hogy az egész termelési eljárás leírandó és az egyes üzemrészekben, de a szállításban stb. is mutatkozó veszélyek feltüntetendők. Az ólommérgezések egyéb okai is megnevezendők. így pl. túl hosszú munka veszélyes helyeken, tisztaság hiánya, a munkásoknak ki nem elégítő kioktatása, vagy hanyagságok, táplálkozás hiányossága és nem észszerű életmód, egészségtelen lakásviszonyok. Az egyes veszélyek vázolásával kapcsolatosan az elhárításukra alkalmas eszközök fel- említendők.

III. A javaslatoknak közegészségügyileg, technikailag és gazdaságilag kifogástalan módon kell az ólomveszélyek elhárításának lehetőségét bebizonyítaniok.

IV. A veszélyeket lehetőleg osztályozni kell, hogy kitűnjék, hogy mily üzemrészekben és mily körülmények között forognak fenn a legnagyobb, a csekélyebb és legcsekélyebb veszélyek.

V. Ott, ahol újra berendezést, vagy üzemváltozást javasolnak, a költségtöbblet vagy csökkentés körülbelül megállapítandó. Így például ott, ahol kézimunka helyett gépek alkalmazását javasolják, egyrészt a gépek beszerzési és törlesztési költsége, másrészt a munkabérek vagy egyebeknek megtakarítása feltüntetendő. De figyelembe kell venni azokat az előnyöket is, amelyek a gyakori munkásváltoztatás megszűnése, állandó, kiválóbb munkáslétszám fentartása és a munka hatályosságának fokozódása útján elérhetők.

VI. A dolgozatok az érvényben álló összes állami védelmi intézkedések továbbfejlesztéseképpen tartalmazzák azokat a törvény- és rendelettervezeteket, amelyeket a pályázók javaslataik keresztülvitelére megalkotandóknak tartanak; a közigazgatás számára tanácsok és a munka-, építő-, stb. helyeken kifüggeszthető rövid figyelmeztetések a mérgezési veszély elhárítására is kívánatosak. A létező állami védelmi intézkedéseket a következő munkák tartalmazzák: »*Gesundheitsgefährliche Industrien*«, Jena, (G. Fischer, 1903 és »*Bulletin des Internationalen Arbeitsamtes*«, 1901—1904.

VII. A javaslatokat a dolgozat végén világosan össze kell foglalni.

VIII. A dolgozatok német, francia vagy angol nyelven nyújthatók be; már nyomtatásban megjelent munkák nem vétetnek figyelembe. A nyomtatásra kész kéziratok a borítékon csak mottóval látandók el; ugyane mottót viselje az egyidejűleg beadott zárt boríték, amely a szerző nevét tartalmazza. Beadási határidő 1905 december 31, ajánlva a nemzetközi munkáshivatalhoz Baselben.

IX. A nemzetközi munkáshivatalnak jogában áll a pályanyertes munkákat a szerzői jog épségben tartása mellett közzétenni, vagy a közzétételt a szerzőkre bízni. A közzétételre nem igényelt munkákat a szerzőknek visszaküldik.

X. Az összesen 27.000 márkát kitevő pályadíjakból azon összegeket, amelyeket jutalomképpen oda nem ítélnék, a bíráló bizottság javaslatára a munkás-közegészségügy más céljaira fogják fordítani.

XI. A bíráló bizottság tagjainak nevét 1905 június haváig közzéteszik.

Magyarország liszt- és gabonakivitele.

Azon kiváló fontosságnál fogva, melylyel nyers terményeink és félgyártmányaink, főleg pedig a fentnevezett árucikkek kivitele állami, illetve nemzeti háztartásunkban bir — mert hiszen jórészt attól függ kereskedelmi mérlegünk aktivitása, illetve — a mi viszonyaink között — fizetési mérlegünk egyensúlyban való tartása — valamint tekintettel Ausztriához való gazdasági viszonyunk bizonytalanságára és kereskedelmi szerződéseinknek napirenden való tárgyalására, bizonyára érdekes visszapillantani főfontosságú árúink — első sorban tehát gabona- és liszt kivitelünknek mikénti alakulása s az árú értékére és mennyiségére, valamint annak megállapítása, vajjon milyen hányadát képezik a kivitt mennyiségek az összes termelésnek; előre bocsátván, hogy az alábbiakban közlendő adatok csakis ilyenek kívánnak lenni, az általunk követendő gazdasági politikákra nézve ezekből vonható következtetések pedig ezen előadásom keretén kívül esnek.

Különben a számoknak amúgy is megvan a maguk logikája.

Előre bocsátom továbbá, hogy részletesebben csupán liszt-, buza- és árpakivitelünkkel kívánok foglalkozni, nemcsak azért, mert ezen három árúnemből sokkal nagyobb és értékesebb mennyiségek vitetnek ki az országból, mint a többi gabonanemekből, még pedig a mi a lisztet és az árpát illeti, előbbiből kisebb, utóbbiból nagyobb mérvben a vámkülföldre is, hanem azért is, mert roszból és zabból, eltekintve egészen elenyésző mennyiségektől, már régibb idő óta és nagyobb változtatások nélkül, termelésünk fölöslegét csaknem kizárólag a szomszédos Ausztriába szállítjuk és kukoriczából is csak kivételes conjuncturák beálltával és a részbeni bő termés után van néhány ezer kocsirakományi kivitelünk a vámkülföldre.

Igaz, hogy búzából is már alig van kivitelünk más országokba, mint Ausztriába, de ezen főczikkünk forgalma és kivitele szoros kapcsolatban áll még fogtosabb liszt kivitelünkkel és felette érdekes a régebben jelentékeny részben a vámkülföldre is irányuló buza kivitelünk hanyatlási processusának áttekintése.

Az árpa pedig az egyetlen gabonanem, mely eddigelé mai napig elég jelentékeny mennyiségben szállított a vámkülföldre is.

Összeállítottuk tehát, a magyar kir. központi statisztikai hivatalnak már a múlt évre nézve is bámulatos rövid idő alatt rendelkezésre bocsátott adatai alapján, mely hivatalnak évkönyvei valóságos kincses bányáját képezik a külforgalmunkra vonatkozó legérdekesebb adatoknak és azokból vonható következteté-

seknek, a mellékelt három táblázatban a buza-, liszt- és árpa-kivitelünket kitüntető adatait huszonkét esztendőre visszamenőleg úgy összeségükben, valamint az egyes rendeltetési, illetve fogyasztási országok szerint, mindenhol százalékokban is kitüntetvén az egyes években az összkivitelből a közös vámterületre eső részét.

A mi pedig a kivitt összes buza-, liszt- és árpamennyiségeket illeti, azokat könnyebb áttekinthetőség végett az alábbi grafikonban is foglaltuk össze, a melyben különösen az exportált buza- és lisztmennyiségek az évek során beállott változások kötik le figyelmünket.

Ezen grafikonból, valamint a *B*), *C*) és *D*) alatt mellékelt táblázatokban foglalt részletes adatokból látjuk, hogy a korábbi években egészen az 1892. esztendőig az exportált buzamennyiségek, a conjuncturák és a termés szerinti kisebb-nagyobb ingadozásokkal mindig jóval nagyobbak voltak, mint a kivitt liszt mennyisége, mely utóbbinál 1887-ig stagnatiót, azontúl pedig 1896-ig csaknem állandó jelentékeny emelkedést találunk úgy, hogy az 1892-iki évtől kezdve állandóan fokozódó arányban mindig nagyobb volt a kivitt liszt mennyisége, mint a buzáé.

Minthogy pedig e mellett a kivitt buzamennyiségek átlag nem csökkentek, ebből kitűnik a magyar buzatermelésnek abszolút emelkedése is. annál is inkább, minthogy e mellett mindenestre a belfogyasztás is nagyobbodott.

Ha már most a mellékelt táblázatokban foglalt részletes adatokat vesszük szemügyre, mindenekelőtt a buzára vonatkozólag a *B*)-vel jelölt táblázatból constatálhatjuk a legérdekesebb változásokat és ama régi közmondásnak igazságát, hogy semmi sem állandóbb, mint a változás.

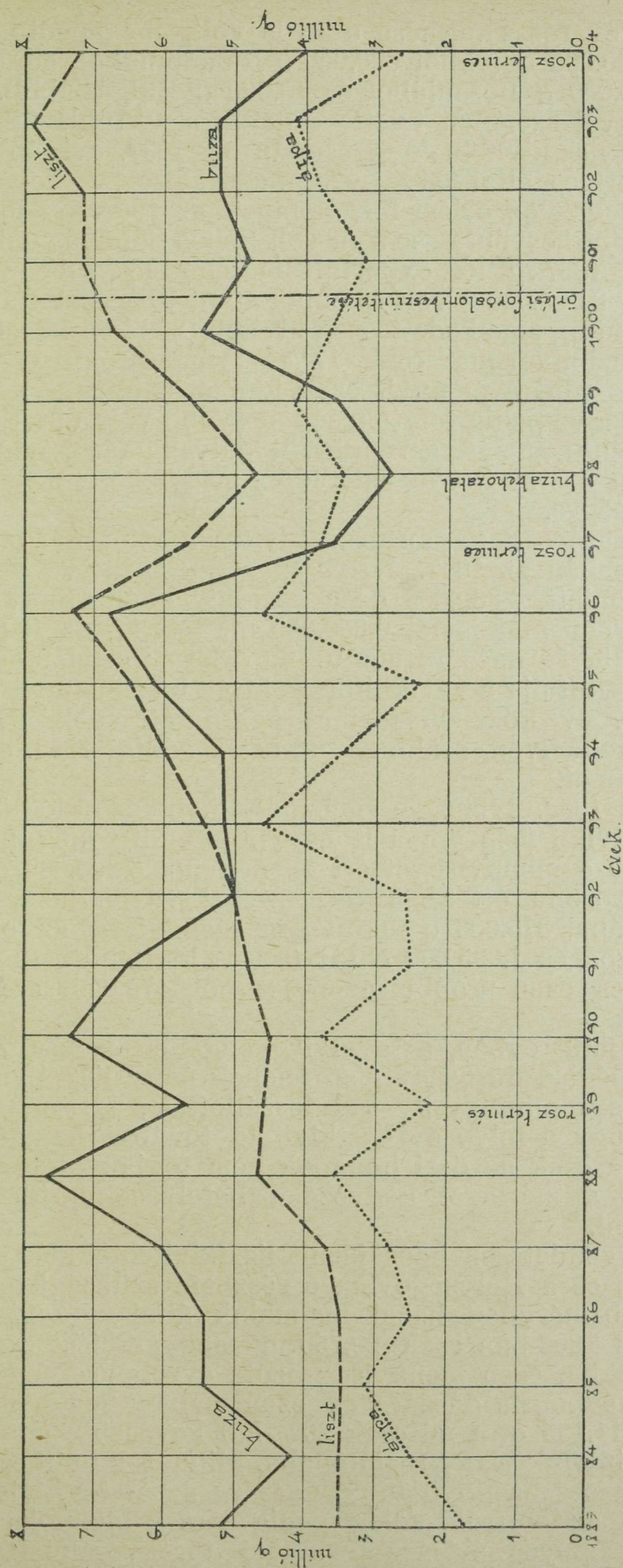
Mig ugyanis buzakivitelünk 1883-ban 5,200.000 q összmennyiségből még 22% szállított a vámkülföldre — főleg Svájcba és Németországba — a felette jó termésű 1888. évben pedig 7,860.000 q maximális összkivitelből 36%, addig ezen hányad 1891-től kezdve 3 és 6 millió q között váltakozó összes buzakivitel mellett 14%-ról fokozatosan 2—3, sőt — 1903-ban — 5,200,000 q buzakivitel mellett (ugyanannyi mint 1883-ban) 1%-ra, a múlt évben pedig a gyenge termés folytán csupán 3,963.325 q kivitel mellett 0.3%-ra szállott le.

Buzakivitelünk immár tehát csaknem kizárólag Ausztriába irányul; az oda kivitt mennyiségek pedig a rosszabb vagy jobb termések által befolyásolt ingadozásokkal ugyan. de egészben véve mégis bizonyos állandóság jellegével bírnak, a mi arra mutat, hogy az osztrák malmok ezen kitűnő terményünket nem nélkülözhetik.

Érdekes a buzakivitel történetében még az 1898. évben és részben az 1897. évi felette rossz termés után beállott nagy visszaesés egész 2,892.000, addig soha nem látott csekély mennyiségre, mely években a közös vámterületnek több millió q-nyi behozatala is volt (Ausztriába Amerikából és Oroszországból, Magyarországnak pedig Romániából és Szerbiából), mely incidens után azonban a buzakivitel csakhamar ismét átlagos évi 5 millió q átlag fölé emelkedett. Buzabehozatalunk egyébiránt

A)

Magyarország búza-, árpa- és lisztkivitele az utolsó 22 esztendőben.



a múlt év rossz termése után is volt, még pedig kerek összegben 1,380.000 q (ebből 690.000 q Romániából, 500.000 q Szerbiából, 140.000 q Boszniából és 40.000 q Bulgáriából).

Evvel szemben felette érdekes a C) táblázatban kitüntetett magyar lisztkivitelnek — csupán az 1897. évi ép most említett rossz termés által egy évre megszakított — folytonos emelkedése, melyet az őrlési forgalomnak az 1900. évi június hó végével történt beszüntetése sem volt képes befolyásolni. Mig ugyanis 1883-tól 1887-ig az exportált magyar liszt mennyisége évente mintegy 3,500.000 q volt és ebből átlag 40% szállított a vámkülföldre, addig emelkedett ezen kivitel 1892-ben közel 5,000.000 q-ra (ebből azonban már csak 17% a vámkülföldre), vagyis ugyanannyira, mint a mennyit ezen időben a buzakivitel kitett. Ezen évtől kezdve pedig folytonosan nagyobb volt a kivitt liszt mennyisége, mint a búzáé, a rendkívül kedvező 1896. évben pedig emelkedett a lisztkivitel az ezen időig még soha el nem ért 7,200.000 q mennyiségre.

Visszaesett ugyan ezen kivitel, a mint már fennebb említett 1898-ban az 1897. évi rossz termés, illetve a nyers anyag hiánya miatt, 4,860.000 q-ra, de csakhamar újból fellendült és az 1900. évben már ismét 6,800.000 q-t tett ki, az 1901. 1902. években pedig — dacára az u. n. őrlési forgalomnak (a gabonavám restitúciója a vámkülföldre kivitt buzamennyiség arányában) az 1900. év közepén történt beszüntetésének, évi 7—7 millió q-ra emelkedvén, csaknem elérte az eddigi 1895. évi fentemlített maximumot.

Az 1903. évben, egymásután következett két jó termés után, a lisztkivitel még ennél is nagyobb, eddig még nem tapasztalt 7,700.000 q mennyiséget ért el, melyből 6,300.000 q, mintegy 150 millió korona értékben természetes vevőnkhez, a szomszédos Ausztriába, 375.000 q tekintélyes mennyiség az okkupált tartományokba és 1.095,000 q (az összes kivitelnek 10%) a vámkülföldre és ezen utóbbi mennyiségből, 475,090 q Angliába szállított.

A múlt évben, a tavalyi gyengébb termés után mindezen mennyiségek, de az év első felének nagy lisztkivetele következtében csak mintegy 9%-kal leszállottak; tartani lehet azonban attól, hogy a folyó év lisztkivetele további hanyatlást fog mutatni, ha csak az őszi hónapok nem fogják — jó termés esetében — a mérleget kedvezően befolyásolni, illetve ismét felbillenteni.

Orvendetesen hozzájárult lisztkivitelünknek emelkedéséhez Bosznia és a Hercegovina e részbeni szükségleteinek folytonos nagyobb mérvben hazai malmaink által való kielégítése; mig ugyanis 1883-ban csak 20.750 q magyar liszt szállított ezen országokba, ezen mennyiség azóta évről-évre emelkedett és mig a múlt évben is dacára az ezen évben beállott visszaesésnek kitett 311.155 q, a mi csak 20%-kal kevesebb, mint ugyanez évi lisztkivitelünk Nagy-Britanniába. Mindezek után constatálhatjuk, hogy összes lisztkivitelünk, dacára az angol kivitel hanyatlásának és az osztrák, főleg pedig a cseh malmoknak a magyar lisztnak boycottálására irányuló törekvéseknek, 22 esztendő

alatt megkétszereződött, az Ausztriába szállított mennyiség pedig háromszorozódott, ami az osztrák tartományok főleg ipari népességének folytonos szaporodása mellett úgy az ottani e részbeni óriási és máshonnan, már a földrajzi fekvésnél fogva, — legalább hasonló minőségben és hasonló feltételek mellett — bizonyára alig fedezhető szükségletének valamint malomiparunknak életrevalóságának és gyártmányainak kitűnőségének bizonyítéka.

Az élelmezési célokra szolgáló liszten kívül, kiviszünk még évente mintegy 1,000.000 q korpát, (ebből mintegy 45%-ot a közös vámterületre és 55%-ot Németországba) kerek összegben 9 millió korona értékben. E szerint liszt és korpa alakjában buzatermésünknek átlag több mint ötöd része kerül kivitelre, vagyis összesen — a nyers buza kivittel együtt ($\frac{1}{3} + \frac{1}{5}$) mintegy harmad része.

Liszt kivitelünkre nézve végül még megemlítjük, hogy annak összes értéke (korpával együtt) az utolsó években átlag kerek összegben 195 millió korona volt, a mi p. o. az 1903-ik évi összes kivitelünk 1.352,000.000 korona értékének, úgy a mint az országos m. kir. statisztikai hivatal értékmegállapító bizottság becslése alapján megállapított, mintegy hatod része.

Ezekután áttérve a csatolt *D)* kimutatásban feltüntetett árpakivitelre, látjuk hogy ezen fontos czikkből eddigelé állandóan nagyobb mennyiségek szállittatnak a vámkülföldre is, főleg pedig épen Németországba, mely most felemeli a kivitelben legnagyobb szerepet játszó sörárpára illetve a 100 kilogrammonként 65 kilogrammnál nehezebb árpára nézve a vámtételt, de Németalföldre és Angolországba is.

A táblázatból látjuk, hogy 1884 óta, a midőn 2,470.000 q volt az árpakivitel (ebből 35% a vámkülföldre) ez ennél rendszeren jóval nagyobb mennyiséget ért el, 1896-ban épen 4,745.000 tetemes mennyiséget, 1903-ban pedig 4,095.000 q, mely utóbbi mennyiségnek mintegy fele része a vámkülföldre, a Német birodalomba magába pedig 1,350.000 q exportáltatott.

A gyenge termésű múlt évben tetemesen visszaesett árpakivitelünk, még pedig 2,522.118 q-ra, mely mennyiségből csak 22% szállittatott a vámkülföldre és ebből Németországba csak 402.805 q (eddigi minimum).

A táblázatból látjuk végül, hogy az utolsó 22 év átlagában több mint 40%-a, évente mintegy $3\frac{1}{2}$ millió q kitevő, 50 millió koronánál is nagyobb értékű árpakivitelünkből a vámkülföldre esett, ezen kivitelünk lehetőleges fentartása tehát elsőrendű gazdasági érdekeink egyike.

Megemlítjük még, hogy mintegy 300.0000 q árpa kivetetik maláta alakjában (ebből 60—65% a vámkülföldre) körülbelül $6\frac{1}{2}$ millió K értékben. A vámkülföldre kivitt mennyiségekből pedig eddigelé mintegy $\frac{2}{3}$ rész szállittatott Németországba, a hová irányuló maláta kivitelünk az új német vámtarifa által tudvalevőleg veszélyeztetve van; kiviszünk továbbá évente mintegy 150.000 q árpagyöngyöt körülbelől 4 millió K értékben csaknem kizárólag Ausztriába.

E szerint árpatermésünk mintegy harmadrésze kerül kivitelre, mi mellett azonban rossz termések után, u. m. például a

mult évben ezen czikkből még némi behozatalunk is van, még pedig behozatott 1904-ben összesen 370.000 q árpa, ebből Romániából 145.000, Szerbiából 78.000, Bulgáriából 71.000 és Oroszországból 48.000 q.

Ezek után a kép teljessége kedvéért még röviden ide iktatjuk, ugyancsak a m. kir. közp. statisztikai hivatal adatai nyomán a többi szintén elég fontos három gabonanem kiviteli adatait az utolsó négy évről.

A mi első sorban a rozstot illeti, abból kivittünk 1901. évben 2,350.027 q, 1902-ben 2,734.212 q, 1903-ban 2,905.708 q és 1904-ben 2,054.522 q, átlag tehát $2\frac{1}{2}$ millió q mintegy 30 millió K értékben, még pedig 5—8000 q számba nem jövő mennyiség kivételével mindent Ausztriába.

Zabtermésünk fölöslegéből pedig kivittünk 1901-ben 2,036.181 q, 1902-ben 2,098.630 q, 1903-ban 2,268,307 és 1904-ben 2,062.478 q és abból — az 1902-iki kivételes esztendőből eltekintve — 99%-ot Ausztriába.

Az 1902-iki évben ugyanis, egészen kivételes conjuncturák között 5%, tehát összesen mintegy 100.000 q zab szállított Németországba, a Svájcba és Dél-Afrikába, a Fiumén át a búr háború alatt oda szállított lovaknak utközbeni táplálékául.

E szerint rozs- és zabtermésünknek mintegy negyed-, illetve ötödrésze kerül kivitelre. Zabból egyébiránt némi behozatalunk is van, p. o. 1903-ban 12.000 és 1904-ben 154.000 q, nagyobb-részt Boszniából; kisebbrészt pedig Szerbiából.

A mi végül a kukoriczát illeti, melynek termése és kivitele igen nagy ingadozásoknak van alávetve, ebből volt kivitelünk az utolsó négy esztendőben:

Év	Összes kukoricza kivitelünk q.	Ebből Ausztriába	Az okkupált tartó- mányokba	Összesen a közös vámterületre	Ez megfelel az összes kivitel %-ának
1901	3,255.520	2,938.957	195.410	3,134.367	96
1902	4,161.042	3,336.705	213.666	3,550.371	85
1903	2,554.803	1,937.332	578.948	2,516.280	98
1904	2,337.058	2,189.837	134.797	2,324.634	100

Ezen táblázatból érdekes körülmény gyanánt az tűnik ki, hogy a mi a kukoriczát illeti Bosznia és a Hercegovina elég tekintélyes vevőnk; különösen feltűnő az 1903-ik évi nagy tengeri kivitel ezen országokba, igen gyenge összkivitel mellett; a mult évi e részbeni visszaesés pedig saját igen gyenge tavalyi kukoriczatermésünk folyománya és az 1904-ben mégis kivitt mennyiségek is mindenesetre még az előző év terméséből származnak, minthogy a mult évben tudvalevőleg jelentékeny kukoricza behozatalunk is volt.

Tengeri termésünk fővevője egyébként természetesen a szomszédos Ausztria. Kivittünk azonban az 1901-iki jó termés után a következő 1902. évben a vámkülföldre is mintegy 600.000 q

segítségünkre az az eszköz — tudniillik olcsó lakások építése — a mi az állandó lakosok lakásszükségletének kielégítésére a legalkalmasabb, mert a nem állandó és nagy hullámzásokat mutató ideiglenes lakosság csupán az esztendő néhány hónapjára, esetleg csupán hetekre terjedő szükségszerűleg olcsó bérlete, nem kamatoztathatja megfelelőleg a munkáslakások építéséhez szükséges befektetést.

A legsőbb néposztályok ilyenemű átmeneti lakásszükségletének kielégítésére létesítvék a nagyobb városokban s így a fővárosunkban is a hajléktalanok menhelyei.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a menhelyek — ha ezek még olyan nagy számban állandóan fenttarthatók volnának is — alkalmasok azon tömegek befogadására, a melyek városokban a legsúlyosabb és következményeiben a legkárosabb lakászsúfoltságot előidézik. A menhelyek lakói a népesség legalsó osztályából, munkátlanokból, munkakerülőkből, részben munkaképtelen elemekből kerülnek ki. Ezeknél az elemeknél anyagiakban, műveltségben és társadalmi igények tekintetében jóval magasabban állanak azok a vidékről ideiglenes tartózkodásra beözönlött munkások, napszámosok, cselédek, a kiknek mostoha lakásviszonyait a fentiekben vázolni törekedtünk. Ha egyéb nem, már magában az alsóbb néprétegekben — néha még a felsőbb osztályokban észlelhetőnél is szigorúbb — osztálygőg is kizárja, hogy ezek a menhelyeket hajlékul felkeressék.

A menhelyek kaszárnyaszerű szervezete, az azokban szükségszerűleg fentartandó kaszárnya-fegyelem, a kedélyes együttlét és szórakozás lehetetlensége, az egymáshoz tartozók, ismerősök, rokonok természetes csoportosulásának nehézségei, a tömégélelmezés hiányossága, mind olyan körülmények, a melyek kizárják annak lehetőségét, hogy a menhelyek, habár ideiglenesen is, elfogadható otthont nyujtsanak azoknak, a kik a legszélsőbb nyomorba süllyedetteknel minden tekintetben jóval magassabban állanak s anyagilag sincsenek olyan súlyos helyzetben, hogy kényszerülve lennének minden igényeikről lemondani. Hogy a népesség ezen rétege anyagi tekintetben sem sorolható a legsőbb osztályba, misem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az üzérkedők keresett prédái és kizsákmányolásuk hasznát hajtó üzlet. Meggyőződtem arról, hogy ezek az emberek néha 40—50 fillért fizettek azért az éjjeli nyughelyért, a melyet néha hárman osztottak meg.

Épen azon az alapon, mert ezeknek az embereknek jelen-tékeny része olyan anyagi helyzetben van, hogy a számára nyujtott hajlékot busásan megfizetni képes, önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy nem volna-e lehetséges ezeket az embereket oly módon megóvni a zsúfoltság és a kizsákmányoltatás veszélyétől, hogy minden anyagi kockázat nélkül, esetleg hatósági támogatással szállószerű olcsó, tiszta hajlék állana rendelkezésükre.

Az úgynevezett népszállodák kérdése nem mai keletű. Az első ilyenemű intézetet szegény utazók számára Lord Rowton alapította 1893-ban Londonban. E jótékony jellegű magánvállalkozás annyira bevált, hogy már öt ilyen szállodát építettek Londonban. Csakhamar Amerika is követte az angol példát, hol Mr.

Mills létesített hasonló, szintén nagy keresettségnek örvendő, 1200 személy számára berendezett intézetet. 1901-ben Buffoli kezdesére, az olasz királyi ház védelme alatt álló részvénytársaság Milanóban építette, a continensen első Rowton-houset (Albergo popolare) 700.000 lira költséggel s azzal a kikötéssel, hogy a belefektetett tőke legfeljebb 5%-ot kamatozhat. Ez az intézet -- az előttünk fekvő leírás szerint -- el van látva a modern hotelek legtöbb kényelmi és szórakoztató berendezésével. Fürdők, étterem, olvasóterem, felvonó, borbély-, czipész-, szabóműhely, fertőtlenítő, dohányzó és 530 egymástól falakkal elválasztott hálófülke van e hatalmas épületben, amelynek már a megnyitás évének végén 300 látogatója volt s azóta a vendégek száma csak növekedett. E vendégek mintegy 30%-a munkás. A szálloda egy napi igénybevételéért mintegy 40 fillért, nyolcz napra mintegy 2 korona 80 fillért fizet a vendég. Az étkezés rendkívül olcsó. A marha- vagy borjúhús adagja 20 fillér és hasonló arányban olcsók a többi ételek, amelyek közül a beefsteak (40 fillér) sem hiányzik.

Azt hiszem, hogy az albérlők, illetőleg ágyrajárók tartásából élők üzelveinek korlátozásával, a lakás-ellenőrzés behatóbb szervezésével és egyidejűleg a Rowton-házakhoz hasonló népszállodák létesítésével, a fővárosban egyelőre minden nagyobb áldozat nélkül lényegesen csökkenteni lehetne a zsufoltság legégetőbb veszedelmeit.

Békésy Géza.

A földbirtok árának befolyása a gazdaság intenzitására.¹⁾

Ha a földjáradék keletkezését kutatjuk, nem nehéz belátnunk, hogy ez a termelési költségek közötti különbségre vezethető vissza.²⁾ A termelési költségek különbözőségét pedig valamely földbirtokon első sorban a föld természetes használati értékének tényezői: a föld termékenysége és geographiai helyzete okozzák.³⁾ A föld termékenysége azonban a legtöbb esetben összefüggésben áll a gazdaság intenzitásával, a birtok helyzete

¹⁾ Részlet egy nagyobb tanulmányból, mely a földjáradék és az intenzitás egymásközötti viszonyát tárgyalja s főleg Thünen elméletével foglalkozik.

²⁾ Erre Anderson mutatott rá legelsőbben 1777-ben »An inquiry into the nature of the corn laws« című munkájában. Malthus (An inquiry into the nature and progress of rent and the principles, by which it is regulated. 1815.), Ricardo (Principles of Political Economy and Taxation. 1817) és Thünen (Der isolirte Staat in Beziehung auf die Landwirtschaft und Nationalökonomie etc. II. kiad. 1842) stb. ezt mind elismerik.

³⁾ Thünen szavai is mutatják: Die Landrente eines Guts entspringt aus dem Vorzug, den es durch seine Lage, oder durch seinen Boden besitzt. Der isolirte Staat in Bestehung auf die Landwirtschaft und Nationalökonomie stb. II. kiadás. Rostock 1842.) I. rész 228. old.

pedig szintén befolyással bírhat a művelés intensivebb vagy extensivebb mértékére s így a földjáradék szempontjából sem lehet közömbös az intensitás kérdése.

Nem lesz azonban fölösleges e helyen arról szólnunk, hogy mi a lényege a gazdaság intensitásának? Nem fölösleges ez azért, mert egyes, gyakran kiváló hirben álló mezőgazdasági vagy nemzetgazdasági írók munkáinak olvasása közben igen gyakran arra a meggyőződésre juthatunk, hogy az egész intensitási elméletet, s főleg Thünen korszakot alkotó munkáját az »isolirter Staat«-ot még ma is félreértik és helytelenül értelmezik.

Elismert tény, hogy az egyes birtokosok a legkülönbözőbb gazdasági rendszerek mellett gazdálkodnak, elismert tény, hogy még az egy-egy összefoglaló osztályba sorozható egyéni gazdaságok is annyira változatosak, miszerint éles különbséget lehet tenni közöttük, de általános jellegzetes vonásokat mégis mindenkor fel fogja tüntetni az a fok, amelyen a gazdaságban alkalmazásba vett tőke és munka mértéke nyugszik. Így, ha a területegységre vonatkoztatott tőkehasználat, illetve a területegységenként alkalmazásba vett munka mértéke nagyobb, intensív üzembről, belterjes gazdaságról szólunk, ellenkező esetben pedig, ahol a területegységre eső üzemtőke mértéke alacsony, extensív külterjes üzembről.

Ez a gazdaság intensitásának egyedüli ismertető jele, nem pedig az, a mit igen sok szakember ennek vél: az üzemtőke és a föld, mint tőke, értékének egymáshoz való viszonya. Az egyedül mértékadó az intensitás fokának megállapításánál csakis a területegységre vonatkoztatott üzemtőke abszolút nagysága.

És ime, báró Goltz Tivadar, a bonn-poppelsdorfi gazdasági akadémia igazgatója úgy nagy munkájában, mely »Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre« czímen 1886-ban jelent meg, mint a Schönberg-féle kézikönyv II. részében kiadott tanulmányában határozottan úgy állítja oda az intensitást, hogy annak ismertető jele »wenn im Verhältniss zum Wert des Grundkapitals das Betriebskapital hoch, extensiv dagegen, wenn das Betriebskapital niedrig ist.« (73. old). Épp így adja a jenai akadémia igazgatója, Edler az intensitás definitióját, amely szerint: »extensiv ist die Wirtschaft, wo das Betriebskapital gegenüber dem Grundkapital niedrig ist.¹⁾ — Roscher, — aki »Ideen zur Politik und Statistik der Ackerbausysteme« czimű értekezésében (Archiv für politische Oekonomie 1845.), majd később rendszeres munkája második kötetében Thünen megjegyzése szerint az »isolirter Staat« alap gondolatát először értette meg valójában, sem adja az extensív és intensív gazdaság kimerítő meghatározását, csak annyit mond, hogy: »Die Ackerbausysteme, welche den Factor der Natur möglichst ungemischt wirken lassen, nennen wir extensive; diejenigen, welche an Grundstücken möglichst zu sparen suchen, intensive.²⁾ Roscher e meghatározása bár nem kimerítő, mégis jobb és elfogadhatóbb, mint a Goltz báróé vagy

¹⁾ Előadásai után készített jegyzeteim az 1902—1903. tanév nyári semesteréből.

²⁾ Nationalökonomik des Ackerbaus. 23. §. bevezető sorai.

Edleré, avagy egy egész csoport újabb nemzetgazdasági íróé, mert nem köti magát a föld és az üzemtőke értéke közötti semmiféle arányhoz, amelyet ezek az intenzitás mértékére irányadónak felvesznek.

Hazai íróink közül Kautz Gyula, bár több helyen szól »Nemzetgazdaságtan«-ában az extensiv és intensiv rendszerről (pl. 110. és 116. old.), meghatározást csak annyiban ad, hogy kijelenti, miszerint a »külterjes rendszer leginkább a természet-erőre támaszkodik.« Földes Béla nagy munkájában szintén nem ad kimerítő definitiót: »A termelés azon rendszere, mely főleg a természetre támaszkodik, külterjesnek, azon rendszer pedig, a mely a tőkére, vagy a munkára, vagy pedig mind a kettőre támaszkodik, belterjesnek neveztetik.¹⁾ Mezőgazdasági íróink közül Thüment, úgy látszik, Hensch Árpád értette meg legjobban, aki »Jószágkezelés- és berendezéstan« című (1894.) munkájában a Thünen-féle elmélet keretében mozog.²⁾

Az intenzitásra egyedül mértékadó csakis a területegységre vonatkoztatott üzemtőke abszolút nagysága. Csakis így lehet, ily alapon megérteni a Thünen-féle elméletet a maga nagyságában, melynek kiindulási pontja az intenzitás mértékének meghatározásánál sehol sem visz a föld értékének, mint az intenzitás fogalmának megállapításához szükséges faktornak a vizsgálatba való bevonásához. A Goltz báró és társai definitiója alapján ellentmondó következtetésekhez juthatni;³⁾ az pedig természetesen más kérdés, hogy lehet-e az »intensiv« és »extensiv« fogalmakat abszolút értelemben használni, mert nagyon könnyen megérthető, hogy ott, ahol váltógazdaságra tértek át, ott a háromnyomású gazdaság már az extensiv üzem jellegét ölti magára, s természetes, hogy egy- és ugyanazon gazdasági rendszerben is lehetséges intensivebb és extensivebb alak, mert, aki a legelőgazdaságnál a 10 forgó közül négyet legelőül ugaron hagy és csak hatot használ szántóföldnek, az extensivebben gazdálkodik, mint az, a ki ugyanezen gazdasági rendszerben csak két forgót hevertet ugar gyanánt.

Az intensív gazdaság nagyobb termelési költségeket, mint Földes oly találóan mondja, nagyobb termelési »áldozatokat« tételez fel, mint az extensív, legyen az előbbi akár tőke-, akár pedig munkaterjes; de a nagyobb áldozat kell, hogy kiegyenlítését találja az állandóbb tiszta hozadékban. Azonban a csökkenő produktivitás törvényéből folyólag természetes, hogy csupán akkor lehet értelme az intensív gazdálkodásnak, ha az ily termelésből származott értéktöbblet, szemben az extensív gazdasággal, a belterjes gazdaság okozta költségtöbbletet, a nagyobb áldozatokat megtéríti, vagyis a termelés »innen marad az öko-

¹⁾ Társadalmi gazdaságtan. II. kiadás. I. rész. 146. old.

²⁾ Idézett munkája 168. és következő old.

³⁾ Például azt a gazdaságot, melynek egy-egy holdjára 100 korona átlagos üzemtőkét vettünk alkalmazásba, e szerint intensivebbnek kellene mondanunk, mint azt, mely holdankint — mondjuk — 210 korona átlagos üzemtökével rendelkezik, mivel ha az előbbi esetben a föld értéke holdanként 300, az utóbbiban pedig 700 korona, az üzemtőke és a föld értéke közötti viszonyt amott a 33.33%, itt meg csak a 30% fejezi ki.

nomiai határon». A »law of diminishing returns«, a csökkenő termelékenység törvénye képezi az intenzív termelésben, ennek a végtelenségig való terjesztésében az egyedüli gátat.

A csökkenő termelékenység törvényét azonban annak a pontnak is tekinthetjük, amely az üzem intenzitása és a földjáradék között fennálló összefüggést még szorosabbá teszi, mert ezen a ponton kell a gazdaság intenzitása és a földjáradék kölcsönös egymásra hatásainak szükségképpen áthaladniok. A mezőgazdasági üzem intenzitása a csökkenő termelékenység törvénye következtében hat be a földjáradék eltolódására, ami természetesen nem mondja egyszersmind azt is, hogy a járadék emelkedésére vagy csökkenésére egyedül csak a gazdálkodás intenzív vagy extenzív volta bírna befolyással. Az az ökonomiai határ, amelyen túl a termelékenység s a hozadék csakugyan csökken, ahol a termelésre fordított áldozatokkal már nem áll arányban a hozadék — az nem valamely fix, állandó, hanem a termék piaczi ára után igazodó határvonal. Itt a punctum saliens: a csökkenő hozadék törvényeinek hatása csakis akkor áll be, ha a piaczi ár egy bizonyos szintvonalon alól marad. Ez: a termelvények piaci árának kérdése a legfontosabb kérdés az intenzitás és a földjáradék egymásra gyakorolt hatásának vizsgálatánál.

Mi azonban e helyen, miután terünk azt meg nem engedi, mellőzzük a piaczi áralakulás befolyásának vizsgálat alá vételét és egy eddigelé kevesebb figyelemben részesített kérdés felé fordulván, azt kutatjuk, hogy minő hatása van a földbirtok árának, s ez ár hullámozásának az üzem intenzitására és általa a földjáradékra?

* * *

Már régidő óta el van terjedve a nemzetgazdasági írók körében, akik az intenzitás vagy a földjáradék kérdése körül vizsgálódtak, az a nézet, hogy a birtok megdrágulásának következménye a mezőgazdasági üzem intenzitásának, s általa a földjáradéknak növekedése lesz. Sajátságos, hogy Thünen, akinek figyelme az intenzitással összefüggő oly sok kérdésre kiterjed, ezt az »elszigetelt államról« írt nagy művében egyáltalán nem említi, de még nem is érinti.

Thaer Albert, aki »Grundsätze der rationellen Landwirtschaft« című munkájával, mely 1809—1812 között jelent meg, a német mezőgazdaság újjászületését eszközölte, éppen úgy vallja ezt a nézetet¹⁾, mint az újabbak közül Krämer²⁾. A jeles agrarpolitikus, Buchenberger, volt badeni államminister, hasonló véleményben van, amidőn azt mondja, hogy »ahol a népesség sűrűn összetömörült s a hol a föld értéke a legmagasabb, ott a gazda a nagy értéket képviselő növények termesztésére van különösen ráutalva, mivel ily vidékeken a fogyasztási centrumok közvetlen közelében a búzatermelés bizonyos körülmények között járadékot nem ad. S általában abban nyilvánul meg a birtok

¹⁾ Idézett munkája 1—3. §.

²⁾ A Goltz báró által kiadott »Handbuch der gesamten Landwirtschaft« 172. §-ában: »Die Grundlage und die Einrichtung des landwirtschaftlichen Betriebes«.

értékének hatása a produkció-ágak helyére, hogy a kiváltképpen magas értékű, vagyis rendszerint a piacához közel fekvő területekre a kevésbé értékes terményeknek ültetése nem jutalmazó, mert tekintetbe kell venni a föld értékének kamatait is, amelyek az összes termelési költségeknek jelentékeny részét teszik ki. Az ily növényeknek a piactól távolabbi s kevesebb járadékkal bíró területeken való termesztése sokkal előnyösebbnek látszik ¹⁾.

Settegast, a jénai egyetem gazdasági fakultásának egykori nagyhírű igazgatója arra az eredményre jut vizsgálódásaiban, hogy »a gazdaságban alkalmazandó intensitás fokára a leghatalmasabb befolyást éppen a földbirtok értéke gyakorolja ²⁾«. — Roscher, az intensitásról szólván, e nézet felé szintén hajlik bizonyos tekintetben, bár teljes határozottsággal, mint a többiek, ezt nem állítja. Ő szerinte az áralakulás legegyszerűbb elemeiből folyik az a »szigorú« szabály, hogy a gazdasági kultúra emelkedésével a földbirtok általában drágább, a tőke és a munkaerő pedig együttesen olcsóbbak szoktak lenni. S miután a föld kínálata, ha az ezutáni kereslet még oly nagy is, legtöbbször nem terjeszthető ki, a munka és a tőke pedig korlátlan szaporításra képes, és ezeket a gazdasági kultúra haladása éppen megsokszorozza, kétségtelen értékében áll a gazdáknek, hogy a gazdasági élet haladásával takarékoskodjanak a földdel és surrogatumképpen több tőkét és több munkaerőt használjanak fel, vagyis intensivebbé tegyék a gazdaságot ³⁾.

Van-e vajjon igazuk azoknak, akik szerint a földbirtok megdrágulása a gazdaság intensivebbé tételét és ezáltal a földjáradék növelését mozditja elő? Igy, ily merev tétel alakjában kijelentve, semmi esetre sincsen.

Akiknek ez a nézetük, azok általán abból indulnak ki, hogy a mezőgazdaságban is, mint a gazdasági élet minden terén, a gazdaságosság elve érvényesítendő s ha a föld drága, a munka és a tőke pedig relative olcsó, úgy azt a termelési tényezőt kell felhasználni, amelynek alkalmazása a gazdára kevesebb költséggel jár; ebben az esetben azután a munka és a tőke nagyobb mérvben való felhasználásának következménye lesz a gazdaság intensitási fokának emelkedése és a föld járadékának növekedése. A realis élet is igazat látszik adni e gondolatmenetnek, mivel a városok és fogyasztási centrumok közelében ott, hol összetömörült a népesség, a földművelés tényleg intensivebb és a föld járadéka is tényleg nagyobb.

A dolog azonban lényegileg mégis máskép van: a földbirtok ára az üzem intensitási fokára teljesen közömbös hatású, feltéve természetesen, hogy a birtokból nyerhető járadék maximumát el is akarjuk érni; a földjáradék emelkedése pedig nem okvetlen, szükségszerű következménye a birtokár emelkedésének.

A birtok árának megdrágulása — mint Krzymowski helye-

¹⁾ »Agrarwesen und Agrarpolitik« című nagy művének 5. §. 4. pontjában.

²⁾ »Die Landwirtschaft und ihr Betrieb« című munkája. II. kötet, 134. oldalán.

³⁾ Idézett munkája II. kötet 32. §.

sen megjegyzi¹⁾ — ugyanoly hatással bir, mint a földadó emelkedése, ha t. i. ez az adó a föld járadékából egy bizonyos előre megállapított összegben vonatik le, amikor is irreveláns, hogy az illető birtokon a gazdálkodás mily intensitási fok mellett foly.²⁾ Még inkább világosan lehet ezt az állítást illustralni akkor, ha a birtok bérbe van adva és a bérlet utáni kereslet folytán vagy más conjuncturák következtében a földbirtokos bérlőjétől nagyobb bérösszeget kíván. Ennek hatása éppen az, mint a földadó ama fajáé, melyet fentebb említettünk. Más megbirálás alá jön azonban természetesen az a körülmény, ha a föld megdrágulásával egyszersmind a termékek piaczi árának és munkabéreknek emelkedése is össze van kötve. Ez azonban más lapra tartozik s a fentebb adott esetben a bérösszeg felemelésének hatása csak az, hogy a földjáradék annyival lesz kevesebb, amennyivel a bér felemeltetett.

Krzymowski vizsgálatai tisztán arra az esetre szoritzoznak, amidőn a gazda a Thünen elmélete alapján a tiszta jövedelem maximumát akarja elérni. Különbzen is ez a mértékadó az intensitas meghatározásánál a birtok megdrágulásának különböző eseteiben. Mert, ha a bérlő birtokán nem a helyes intensitással gazdálkodik, vagyis birtoka az ő gazdálkodása mellett nem adja meg a legmagasabb tiszta hozadékot, mert vagy igen kevés munkaerővel és tőkével rendelkezik, vagy a gazdaságába fektetett munka, tőke és különböző melioratiók meghaladják a birtok igényelte mértéket, úgy a bérösszeg emelkedése mindenesetre hatással lesz az ezentűl alkalmazandó intensitásra is. Ha eddig igen extensiv volt a gazdálkodás, úgy most elkerülendő a bekövetkezheto veszteségeket, bizonyára intensivebben fog a bérlő gazdálkodni. Azonban ott, ahol a helyes intensitási fokon állott a gazdaság, ott a magasabb bér semmiféle hatással nem jár s nem fogja intensivebbé tenni a gazdasági üzemet.

Ezért mondtuk fentebb, hogy a Settegast és társai nézetei a magok merevségében meg nem állhatnak.

Az az állítás, hogy a földbirtok megdrágulása a gazdaságot intensivebbé kell, hogy alakítsa, nagyobbbrészt csak az ok és okozat összetévesztésén alapul.³⁾ Mert ha úgy van is, hogy a drágább földön, a városok közelében a gazdálkodás intensivebben megy, az nem a birtok megdrágulásának következménye s

¹⁾ E kérdésre tudtunkkal első izben Krzymowski Richard mutatott rá, aki »Mathematische Betrachtungen zur Thünen'schen Intensitätstheorie« című értekezésében, — amelyet e sorok írója a Közgazdasági Szemle 1904. évi áprilisi számában ismertetett, — a Thünen-féle elméletet a coordinata-rendszer és differentiális egyenletek segítségével matematikai uton először igazolta.

²⁾ Thünennél a földadó ezen alakja, melyről ő munkája I. kötetének III. fejezetében tesz említést, a régi, a birtok területi kiterjedését alapul vevő adórendszerben használt formának felel meg, amidőn t. i. az van meghatározva, hogy valamely földterület tiszta hozadékából bizonyos előre megállapított összeget fizet földadó gyanánt, de ez az adó a földbirtok tiszta hozadékából nem a százalékos rendszer alapján vonatik le, mert ez esetben, bár a százalék ugyanaz marad, az adóösszeg az intensitas foka szerint változik és így egy progressiv földadónak, melyről Thünen az előbbivel ellentétben szintén tesz említést, alakját öltheti magára.

³⁾ Krzymowski: id. értekezése 23. old.

az intensív gazdálkodásnak a birtok drágább volta nem képezi okát, hanem igenis, az intensív gazdálkodás ama kedvező körülményeknek lesz okozata, amelyek az intensivebb üzem létesíthetését megkönnyítik. A városokban levő piac, a fogyasztó közönség közelsége olcsóvá teszi a szállítási költségeket, a piac kiterjedése, igényei igen sok-sok mezei terményt kívánnak, ezért kell ott intensivebbnek lenni a gazdálkodásnak s ennek következménye a nagyobb földjáradék és ez az oka a birtok megdrágulásának.¹⁾

És Roscher szavai. — mintegy a fentebb tőle idézettek ellentétéként — itt állnak meg a maguk teljes valóságában: »a birtok vásárlási ára általánosságában járadékának magasságától függ, összehasonlítván azt az érte adandó tőke kamatjaival.«²⁾ Nem a birtok megdrágulása teszi tehát intensivebbé a gazdaságot, hanem az intensivebb gazdálkodás és ennek következtében a nagyobb földjáradék teszi drágábbá a földbirtokot.

Ez a magyarázat szerintünk a leghelyesebb, mert hisz az áralakulás törvényei csakis így nyerhetnek itt is világos alkalmazást.³⁾

¹⁾ Hogyan lehetne másképp megmagyarázni azt, hogy pl. egyes vidéki városok közelében levő falvakban, ha valaki kalászos növények termesztése céljából bérel földet, úgy ennek holdját sokkal olcsóbban kapja meg, mintha kerti növényeket termeszt ugyanazon helyen. Tudunk reá eseteket, hogy ily vidéki városok határaiban letelepedett bolgároknak sokkal drágábban adják ki bérbe a városiak földjeiket, mert tudják, hogy ezek kertészettel foglalkoznak.

²⁾ Idézett munkája; I. kötet. 154. §.

³⁾ Az esetleg felmerülendő kérdések tekintetében utalunk Krzýmowski értekezésére, mely tudtunkkal a Roscher-féle »Nationalökonomik des Ackers«-nak a Dade által rendezett új kiadásában is közzététetett.

Kovács Gábor.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország közgazdasága.

Milhoffer Sándor: *Magyarország közgazdasága.* Budapest, 1904. Franklin. I–III., VIII + 579 + 470 + 562.

A Magyar Tudományos Akadémia tudvalevőleg már évekkel ezelőtt a Semsey-adományból pályázatot hirdetett *Magyarország közgazdasága* megírására. A kik a jutalomtételt gondosan elolvasták, láthatták, hogy annak teljes lelkiismeretességgel megfelelni nem lehet. A jutalomtétel ugyanis feladatul tűzte ki többi között, hogy le kell írni az összes közgazdasági tényezők keletkezését és fejlődését. Már pedig tudjuk, hogy az óriási levéltári anyagnak még csak parányi része van feldolgozva, melyen ilyen kutatásnak alapulnia kellene. Nemzedékek munkájára lesz szükség, hogy a magyar gazdaság és társadalom történetének megírásához szükséges okmányokat kiadják és belőlük a fejlődés folyamát synthetikusán megalkossák. Érthető tehát, hogy legkitünőbb tudósaink, közgazdák és gazdaságtörténészek egyaránt, távol tartották magukat a pályázástól. A jutalomtételt ezért több éven át újból és újból kellett hirdetni.

De igaz az, a mit a kitünő angol gazdaságtörténész és a birminghami egyetem tanára Ashley¹⁾ mond, a mikor a híressé lett Lamprecht-vitáról szól. Ha a lelkiismeretes és illetékes írók tartózkodnak az összefoglalástól, mivel az anyag túlbő és kellően még nincs feldolgozva, akkor a nem illetékes írók végzik a synthetist. Mert a nagyközönség keveset törődik a részletek pontosságával, de meg akarja tudni, hogy mint történt minden és mi az egésznek a jelentősége.

Érthető tehát, hogy mikor végre 1901-ben a hirdetett jutalomtételre pályamunka érkezett, a bírálók szívesen, sőt némi elnézéssel is fogadták. Inkább az író szorgalmát nézték, semmint munkájának abszolút értékét; ha nem részesítették is a nagy Semsey-jutalomban, a kisebb díjat odaitélték neki. És érthető az is, hogy mikor a munka három hatalmas kötet megjelent, a vonzó cím, *Magyarország közgazdasága* érdeklődést keltett és a munka szerzője már is elismerésben részesült.

Igaz, hogy a szerző már oly időben írta meg munkáját, a mikor könnyebb volt a feladatot megoldani, mint a mikor a pályátételt először hirdették. Mert időközben jelent meg a *Közgazdasági Lexikon*, a melyet hazánk majdnem kétszáz legjele-

¹⁾ *Surveys historic and economic*, London 1900. 30. oldal.

sebb szakembere irt s melyben tárgycsoportonként a levéltári forrásokat és az egész magyar irodalmi anyagot összehordották.

Mindazonáltal kötelességünk, hogy már itt is megjegyezzük, hogy a munka várákozásunkat sehogy sem elégítette ki. Bár-mily tetszetősnek tűnjék is fel az első lapozgatáskor, az alaposabb bírálatot nem állja ki. Nem egyéb, mint szorgalomra valló, de kevés értelemmel végzett compilatio, a források megnevezése és minden bírálata nélkül. Több, mint a fele másolás, de a másolt anyag sincs áttekinthetően elrendezve. Azt a kinos benyomást sem fojthatjuk el, melyet a szerző eljárásmódja kelt a források felhasználásában, a mire lejobb példákat mutatunk be.

Mindenekelőtt ide iktatjuk a Magyar Tudományos Akadémia bíráló bizottságának jelentéséből azokat a részeket, amelyek a szerző előszavából hiányoznak és véleményünkkel megegyezve bizonyíthatják, hogy valóban nagy elnézés vezette a bírálókat, a mikor a munkát szorgalmánál fogva pályadíjban részesítették.¹⁾

»Ha már most a benyújtott munka értékét mérlegeljük, különösen kiemeljük a pályázó nagy szorgalmát, ki jelentékeny anyagot hordott össze munkája megírásához. A pályázótól kifejtett szorgalmon kívül kiemeljük azt is, hogy a mennyiben ellenőrizhető volt, a bírálók arról is meggyőződtek, hogy a pályázótól felhozott adatok egészben véve helyesek, bár a források ellenőrizhetetlenek voltak, mert pályázó munkájának különösen irodalmi értékét jelentékenyen leszállító azt a hibát követte el, hogy jóformán semmiféle forrást nem idéz.

Az említett előnyös tulajdonságok azonban nem elegendők arra, hogy a Semsey-díjban rejlő nagy elismerést a munka kiérdemelje. A pályázó sok anyagot gyűjtött össze, azonban nem képes azt sem mint történész, sem mint közgazdasági író kellően értékesíteni. Összefogó következtetések vagy egész új eszmék, a történész világosságot nyújtó visszapillantásai, a politikus perspektívái hiányoznak. Hiányzik továbbá a nagy világgazdasági események és eszmék hazánkra gyakorolt visszahatásának ismertetése. Az előadás művészetét teljesen nélkülözzük, mely minket megállít, midőn a történeti fejlődés fordulóponthoz jutott, midőn vissza kell tekinteni egy lezáró korszakra vagy előre kell tekinteni egy új korszakra. A történeti rész inkább krónikaszerűen ismerteti a főbb történeti mozzanatokat, a statisztikai rész, mert jóformán annak nevezhetjük, majdnem a vonatkozó törvények sorrendjében szól az egyes közgazdasági jelenségekről. Hiányzik a képesség az események jelentőségének felfogására. Ennek egyik következménye, hogy vezéreszmék helyett kapunk túlzott, helytelen frázisokat, az előadás terjengőssé, szertelenné válik. Több helyütt a munkába nem tartozó anyag a legrészletesebben tárgyalatik, az anyag kezelésében minden oekonomia hiányzik. Szerkezeti hibák és rendkívül sok idegen szó is leszállítja a munka irodalmi értékét. Nem kapunk egyetlen egy mélyebben járó észt tanusító reflexiót. A helyes szakértelem iránt is támad kételyünk. Zavaros az, mit a hitbizományokról mond, naiv, mit a nemzeti vagyon becsléséről állít; homályos az a megjegyzés,

¹⁾ L. *Akadémiai Értesítő* 1902. 290–91. old.

hogy az otthon-mentesítő törvényt ki kell terjeszteni az iparosokra is. A forrásismeretek is hiányoznak.«

De ha e bírálat szerint a források nem idézése miatt az adatokat nem lehet ellenőrizni, mi, bármily kényelmetlen legyen is e feladat, teljesítése alól nem vonhatjuk ki magunkat. Egyelőre csak néhány élesen jellemző adatot hozunk majd föl az alábbiakban. De ha szükség volna rá, csaknem az egész munkáról kimutathatnók, hogy honnan ered.

A munka három kötetből áll. Az I. kötet a magyar gazdaság történetét történelmi időszakok szerint 1867-ig tárgyalja. A II. és III. kötet az 1867-től 1900-ig terjedő időszakról tíz fejezetben szól (I. Közgazdasági viszonyunk Ausztriához. II. Államháztartás. III. Pénz- és hitelintézetek. IV. Ipar. V. Kereskedés. VI. Közlekedés. VII. Vízszabályozás. VIII. Mezőgazdaság. IX. Erdészet és vadászat. X. Bányászat.)

I. kötet. E kötettel szándékosan nem akarunk részletesen foglalkozni, mert gazdaságtörténeti természetű. A *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* már legközelebb kellően meg fogja bírálni a szerző gazdaságtörténeti fejtegetéseit és azokat való értékükre fogja redukálni. E bírálatból azonban a következőket említhetjük:

»Milhoffer forrásokat egyáltalában nem nevez meg; szerzőt csak akkor idéz, mikor egész szakaszokat szóról-szóra lemásol. Idézi olykor Paulert, Acsádyt, de a munka megnevezése nélkül. Megemlít pl. »hivatalos ministeri kiadványt«, mely alatt a pénzügyminiszterium kiadásában megjelent: *Egyenes adók történetét Magyarországon* kell érteni. Hivatkozik a *Gazdaságtörténeti Szemlére*, de csak ilyformán: »a Gazdaságtörténeti Szemle írja...« A történeti irodalmat épen nem ismeri. Igen fontos gazdaságtörténeti forrásműveket, pl. Ortvy: *Pozsony város történetét* figyelmen kívül hagyta. A gazdaságtörténeti codex kiadások közül egyet sem ismer; nem ismeri a budai jogot, sem Pozsony város jogát, sem a magyar városok számadási könyveit, sem a pápai tizedlajstromot.

Főforrása mindenképen a *Közgazdasági Lexikon*. A Habsburgok koráig szinte kizárólag Acsády: Agrártörténet, Czéhek és Czéhrendszer, Gazdaságtörténet, Harminczad, Mértékek, Jobbágyság című *K. L.*-beli cikkeire támaszkodik. Csinosan részletekre osztva, korszakok szerint rendezve, minden idézés nélkül átveszi ezeket. Nem vette azonban észre a *K. L.*-ban a »Városok története« című cikket ugyancsak Acsádytól és ezért alig foglalkozik a városokkal, főleg csak a királyi censusukat ismerteti. Továbbá minthogy a bányászatnak és kereskedésnek története kimaradt a *K. L.*-ból, ezeknek pótlására Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a középkorban* című munkáját (1836, illetve 2. kiad. 1868: *kisebb történelmi munkák*) és Wenczel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai történetét* (1880) ollózza. A mohácsi vész utáni korra vonatkozólag főleg Acsády és Takáts Sándor munkáira támaszkodik, vagy jobban mondva ezeket írja le. Hogy szerző mily szívesen öltözteti más szavakba azokat a gondolatokat, melyeket tallózása közben bárhol is talál, arra bizonyág még az ő

előszava is, melynek VII. oldalának 1. bekezdése semmi egyéb, mint a Semsey-féle jutalomtétel szövegének átstilizálása.

Jellemző szerzőre a latin nyelvben való járatlansága. Így a nem idézett másolásnál átveszi az eredeti szövegnek sajtóhibáit is (9. old.: *et unam palmam* helyett *in unam palmam*, Acsády sajtóhibája *K. L.* II. 641., 6. old.: *pensum*, *pensa* helyett, Horváth Mihály sajtóhibája Kisebb történeti munkák II. old. 4. jegyzet). Miután a források felhasználásánál az eredeti mondatszerkezeteket lehetőleg megváltoztatja, e tevékenysége közben is baleset éri [így pl. Kováts Ferencz: Pénztörténet cikkét *K. L.* III. 204. old. felhasználván, Milhoffer azt írja, hogy Róbert Károly oly jó aranyakat veretett, hogy csak 2%-kal voltak silányabbak a mostaniaknál (6. old. jegyzet); az eredeti szövegben pedig ellenkezőleg az áll, hogy a napjainkig vert körmöczi aranyok színtartalma alig 2%-kal csekélyebb, mint azon aranyaké, amelyeket Róbert Károly idejében hazánkban vertek.) Oklevélfordításai, noha valószínűleg nem ő készítette azokat, nem eredhetnek szakembertől.

Történelmi készültségének teljes fogyatékoságát bizonyítja, hogy az egyes századokat a legnagyobb lelki nyugalommal fölcseréli egymással. A Szent Istvánról szóló fejezetben, noha maga is említi, hogy a czéhek csak a XIII. században keletkeznek Magyarországon¹⁾, mindjárt bővebben szól a czéhekről; majd később összezavarja a czéhéletet az ipari élettel, elválasztja a kereskedelmet a czéhektől, nem hallott városi gazdaságról stb. A hol nem másol forrásokból, ott dagályos vagy lapos nyelven ír. Mellékes dolgokat háromszor-négyszer is említ. Kijelenti, hogy »a szó jelenlegi értelmében vett közgazdasági ténykedésről még szó sem volt szent István alatt sem« (1. old.), hogy »a magyarság felcserélte eddigi vad életét a józan munkássággal« (1. old.) stb.)«

Ezek után az I. kötet azon részeiből, melyek már kevésbbé illetik a gazdaságtörténetet, hanem inkább a közgazdát, az 1850—1867-ig terjedő időszaknak vázlásából csak néhány példát ragadunk ki Milhoffer eljárásának jellemzésére.

A 479., 480—81., 482., 497., 528., 530—31., 538. oldalakon vannak pl. idézetek a forrás megnevezése nélkül.

Az 537—544. oldalakon jelzáloghitel-kérdésekkel foglalkozik, folytonos ismétlésekkel és ellentmondásokkal, közbe-közbe kerülnek oda nem tartozó idézetek más tárgyakról, tele félreértésekkel és hibákkal. A fejtegetések az 537. oldalon annak vázlásával kezdődnek, hogy a jelzálogkölcsonök 1850—1866-ig mint fejlődnek; erre következik egy megjegyzés a záloglevelekről, a hol téves az, hogy »a bankok és takarékpénztárak csak 1873-ban vették fel a záloglevél-kibocsátást« (537. old.); a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank már 1867-ben, a Magyar Jelzálog Hitelbank pedig 1869-ben bocsátott ki zálogleveleket. Erre a váltó-tárczáról szóló táblázat következik, ugyancsak az 1850—1866. időszakra vonatkozólag. És ime most visszatér a szöveg a jelzálogkölcsonökre 1858-ig; hosszasan idézi a Pesti Kereskedelmi Kamara jelentését; tévesen azt állítja, hogy 1861-ben a Magyar Földhitelintézet már megkezdte működését (538. old.),

¹⁾ De ez is téves; még jóval későbbre kell az időpontot tenni.

mert tényleg csak 1862 augusztus 20-án kelt a királyi engedély ; rátér minden átmenet nélkül a Kereskedelmi Bankra és az Első Magyar Iparbankra.

Azután több, mint egy oldalt idéz a Pesti Kereskedelmi Kamara és Dessewffy Emil gróf meg nem nevezett irataiból, amelyek a krachról (1864?), a kaliforniai és ausztráliai aranytelepekről szólnak és ide éppenséggel nem tartoznak. Ezután következik a bankjegyforgalom 1850—1866-ig, rögtön visszatér a jegyforgalomra 1848-ban. Az erről szóló táblázatában az a tévedés, hogy az 1850. és 1855-ös adatok tényleg bankvalutát, a többiek pedig osztrák értéket jelentenek, a szerző azonban ezeket egyformán forintnak jelzi. Most szerző ismét rátér az 1857-iki krachra, hirtelenül megint említi a Kereskedelmi Bankot, a Pesti Hitelbankot és a Hitelbank pesti fiókját, megemlíti, hogy ebből később a Magyar Hitelbank lett és egyszerre az 1900. január 1-én (!) megállapított részesedésről szól az Osztrák Hitelintézet és a Magyar Hitelbank között. Rátér a magyar gazda hitelére, váltakozva beszél az 1850-es és 1840-es évekről és ismét visszatér az Osztrák Nemzeti Banknak jelzálogkölcson ügyére. A fentebb említett kereskedelmi kamarai jelentésekből ismét féloldalt nyit idéz és most tér rá a Földhitelintézet alapításának vázlására. Csak vegye elő az olvasó Milhoffer munkája I. kötetét és győződjék meg róla, hogy az említett nyolcz oldalnak nem ez-e a hű képe. S most nézzünk még néhány részletet az I. kötetnek 538. és következő oldalairól.

538. old.: »Az absolutismus erejének csökkenése egyébiránt takarékpénztáraink számát is szaporította, a mennyiben az alkotmányos korszak már megnagyobbodott adatokra talál.« 539. old.: Itt a börzekrachról ír, de pontosan nem állapítható meg, hogy hol és mikor volt e krach. 540. old.: Ismét halljuk, hogy az 1857-iki krach Magyarországot csak nagyon csekély részben érte és ehhez fűződik a következő élvezetes megjegyzés: » a kereskedés, a vállalkozói szellem még ekkor, mint említettük, kifejlődve nem volt, nem voltak meg a szükséges eszközök, melyek segélyével üzleti tevékenységünk a kellő mértékben fejleszthető lett volna. Így (sic!) a kereskedelem és ipari élet szép lassan fejlődött tovább.« 542. old.: »Magyarországra e tekintetben jobb napok csak a központi rendszer bukásával következtek, ezen időre esik egyébiránt (?) a földhitel-intézet szervezése is.« 545. old.: »E korszakban lépett életbe az Ausztriában már meghonosodott egyenes adórendszer, mihez hasonlót már Kossuth is be akart hozni. Így adórendszerünk teljesen modern alapra fektetődött (sic!), adószolgáltatásunk megnagyobbodott, a melyben nagy része volt a közvetett adók és egyedárúságok szaporításának.« Kérdezzük, mi köze van a közvetett adóknak és egyedárúságoknak az egyenes adórendszerhez? 549. old.: »Anglia a jövedelmi adóban szed be földadótermészetű adókat is, úgy hogy ennek beszámításával adója 66·55 millió forint. Franciaországának ez irányú adója is módosul, ha hozzá vesszük a rokon természetű adókat « Kérdjük, az előadás világos módja-e ez? 579. old.: Itt szerző Potemkin faluról szól, mintha bizony Potemkin falunév volna.

És végezetül ugyanez oldalról ideiktatunk egy mondatot, amely arra példa, mint ír szerző, mikor önállóan gondolkozik: »Az erőszakos, mesterséges, vagy természetellenes haladásnak előbb-utóbb gátat vet a természetes fejlődés; ez feltartóztatlanul halad s ez adja legbiztosabb alapját az erőteljes haladásnak.« (?)

II. kötet: Az első 92 oldal közgazdasági viszonyunkat Ausztriához tárgyalja. Ezen egész rész, kivéve néhány zavaros mondatot, mely bevezetés- és befejezésképpen szolgál, a kiegyezési, vám- és kereskedelmi szövetségi törvények, a quotatárgyalási jegyzőkönyvek és egyéb hivatalos kiadványok, továbbá Matlekovits: *Közgazdasági viszonyunk Ausztriához* a *K. L.*-ban irt cikke alapján készült, áttekinthetőnek éppenséggel nem mondható egyveleg. Ajánlom Matlekovits cikkének elolvasását, hogy kitűnjék, mennyire világos módon adja ő elő az összes kiegyezési ügyeket és hogyan tudja ezzel szemben Milhoffer az anyagot összekuszálni. Sajátságos lélektani okok indíthatták Milhoffer arra, hogy mikor a *K. L.*-ból egész oldalakat vesz át minden idézés nélkül, rendszerint megváltoztatja a tárgyalás sorrendjét; így a *K. L.* 481. oldalán a házalásról van szó és idézésre kerül a kereskedelmi szövetség 15-ik cikke. Az idézet után ez áll: »Egyenesen ez a cikk tette lehetetlenné a házalás törvényhozási rendezését.« Milhoffer megfordítja a dolgot, nála az 59-ik oldalon először olvasható ez a mondat: »A házalás ügyének törvényes rendezését a vámszövetség egy passusa tette lehetetlenné«, és ezután következik ugyanaz az idézet.

A szabadalmi ügy tárgyalásánál teljes három oldal, 59—61., egyezik a *K. L.* 484—486. oldalával. Téved azonban Milhoffer, mikor azt írja, hogy »Magyarország szabadalmi törvénye 1896-ban hozatott«. (61. old.) A szabadalmi törvény az 1895 : XXXVII. t.-cz.; csak ennek életbe lépése esik 1896-ra.

Jellemző, hogy Milhoffer a rendes, sablonos módon szól ugyan az osztrák államadósság terheiben való részesedésünkről, de az olyannyira fontos, az utóbbi időkben felmerült conversálási kérdést három sorral intézi el (7. oldal).

Félrevezető, ha szerző pl. így szól: »1899-ben fontos intézkedések történtek« (11. old.); de egy szóval sem említi, hogy a mit ezután ír, az egyszerűen az 1899 : XXXII. t.-cz. kivonata. Itt is kényelmesebb volt azonban a *K. L.* 469. oldalának leírása.

A második rész az államháztartásról szól, még pedig először az államhitelről és pénzügyről a 93—163. oldalon. Itt Milhoffer a törvényeken és néhány pénzügyministeri hivatalos kiadványon kívül főleg Matlekovits: *Magyarország államháztartásának története 1867—1893-ig* két kötetére s Wickenburg és Popovics cikkeire a *K. L.*-ban a conversióról, illetőleg az állami hitelről támaszkodik. Lapról-lapra követhetjük e források átalakítását. Közbe-közbe azután hibák csúsznak be és érdekes tünetek mutatják szerző dolgozása módját. Téves, amikor a 106. oldalon azt állítja, hogy »az első conversionalis művelet 1881-re esik«, a 110. oldalon pedig, hogy »az első conversio 1880-ban történt«. Tényleg már 1879-ben convertálták a 153 millió forint 6%-os kincstári utalványokat 6%-os aranyjárdékkal. De ha a függő adósság ez állandósítását nem tekinti conversiónak, úgy azt kel-

lett volna mondania, hogy az első conversiót az 1881: XXXII. t.-cz. alapján 1881 és 1884 közt hajtották végre. Nevezetes a 107. oldalon közölt táblázat, amely a magyar és osztrák aranyjárdék, valamint a porosz consolok jegyzését és jövedelmezőségüket mutatja ötödévenként 1881-től 1900-ig. E táblázatból a porosz consolok árfolyama és a megfelelő jövedelmezőségük 1900-ban, hiányzik. Ennek oka egyszerűen az, hogy Popovics Sándor cikke az államhitelről a *K. L.*-ban (I. 154 old.) ily táblázatot közöl, de minthogy e cikk 1897-ben íródott, az adatok is csak 1896-ig terjednek. A későbbi időre már most Milhoffer a magyar és osztrák járadék árfolyamát valamely ujság árfolyamjegyzékéből pótolta, de nem volt érkezése, hogy ugyanezt megtegye a porosz consolok számára is.

S íme most egy próba arra, hogy mily módon veszi át Milhoffer könyvének javarészét meg nem nevezett forrásokból, különösen az igéknek és a sorrendnek tetszetős felcserélésével.

Milhoffer II. 108.

Gróf Szapáry Gyula majdnem kilencz évig állt a pénzügyministerium élén....

Ugyanis a politikai helyzet nyugodtabb volta mellett az állampapirosok kelendősege nagy mérveket öltött; a pénzpiacz nagy arányokban kereszte az állampapirosokat befektetési czélokra. A kamatlábat lehetett leszállítani s a folyton nagyobbodó hiteligények, a folyton jelentkező deficiztes államháztartási viszonyok mellett sem akadt meg az ország pénz dolgában; járadékaink folyton elhelyezésre találtak. Mindennek az volt a következménye, hogy az ország közgazdasága hatalmas léptekkel haladt előre.

Matlekovits I. 24.

.... gróf Szapáry Gyulát nyerte meg e tárcza számára, ki... közel 9 éven át állt Magyarország pénzügyei élén.

A politikai helyzet csakhamar nyugalmassá vált, s a világ pénzpiacza keresve kereszte az állampapirban való elhelyezést. Az állam hitele, melyet a folytonos deficizitek mellett évenként igénybe kellett venni, ily körülmények között nem hogy rosszabbá lett, hanem javult. A világpiacz helyzete folytán lehetővé vált a járadék kamatlábat leszállítani és a járadék-kölcson kötvényeit mind jobb és jobb áron értékesíteni. Az államhitel javulása magával hozta azt, hogy a közgazdasági élet valamennyi ágában nagyobb érdeklődés mutatkozott.

És ez így megy tovább az egész fejezeten végig.

A 112-ik oldalon, hol az 1892-es conversiót adja elő, minden ok nélkül elhagyja az *a)* és *b)* csoportoknál a számokat és a 112. és 113. oldalon Wickenburg conversio cikkét *K. L.* I. 472—474. old. másolja, részben pedig az 1895. évi pénzügyministeri jelentést az 1892: XXI. t.-cz. végrehajtásáról.

És mivel az ördög sohasem alszik, a következő baj is éri

Milhoffert. Wickenburg cikkébe számos hiba csúszott be; ezeket ő a *K. L.* III. kötete végén, helyesbítések alatt, a 822. oldalon javította. De Milhoffer erről nyilvánvalóan nem tudott és így a hibák jó részét átveszi. Wickenburg cikkében például (I. 473. old., első hasáb, 3. sor alulról) előfordul e szám; 483,663.416, valamint (I. 473. old., második hasáb, 31. sor felülről) e szám: 17,015.626.45. A helyesbítések szerint az első szám *osztr. ért. frt.*, a második pedig *arany frt.*; de Milhoffer (113. old.) mindkét számhoz csak *frt*-ot ír, mely jelzéssel az osztr. ért. frtot jelöli meg mindenütt.

Kérdjük továbbá, mi czímen kerül a 112. oldalra a conversiók története közé az állami italméréssel kapcsolatos kártalanítás?

Sorra vehetnők hasonló módon a kötetnek egyéb fejezeteit. De csak röviden megjegyezzük, hogy az adóügyről szóló fejezet lapszámra írja le adótörvényeink rendelkezéseit minden áttekinthető összefoglalás vagy egységesítés nélkül. A földadónál Papp Dávidnak a *K. L.*-ban olvasható cikke részesült különös figyelemben. Milhoffer 166—167. old. majdnem teljesen egyezik a *K. L.* I. 669. és 670. oldalával; a 172. old. pedig a *K. L.* I. 669. oldalával. Azok a fejtegetések, melyeket a szerző az értékkataszterről a 176. oldalon nyújt és amelyeket így vezet be, hogy »Szerintünk«, az az értékkataszterről tartott enquête irataiban, illetőleg a *K. L.* I. 664. oldalán foglaltakat tükrözik vissza. A vám- és kereskedelempolitikai részben az egész munka beosztása elle nére, mely szerint most az 1867—1900-ig terjedő időszak viszonyairól kellene szónak lenni, a legnagyobb szóbőséggel tárgyalja az 1850-es évek viszonyait. Majdnem 100 oldalon közöl vámtarifákat és kereskedelemstatisztikai adatokat.

A 456. és 457. oldalon a postatakarékpénztárról ír. Itt Halász Sándor cikke a *K. L.*-ban szolgált mintául; pl.:

Milhoffer II. 465. old.:

Ha az Európán kívüli országokat vesszük, ott Ázsiában Japán volt az első a postatakarékpénztár terén. 1875-ben nyílt meg itt a postatakarékpénztár. Brit-India a nyolcvanas évek elején rendszerezítette a postatakarékpénztárt, 1882-ben Madras, 1885-ben Ceylon tette ugyanezt.

Halász Sándor: *K. L.* III. 248. old.

Európán kívül eső államok.

Az első állam, mely Ázsiában a postatakarékpénztárt létesítette, Japán volt. 1875. május 1-én nyílt meg e szolgálat. A 80-as évek elején az angol gyarmatállam Britisch-India szintén behozta a postatakarékpénztárakat. 1882-ben kezdte meg az intézet működését először Madras elnökségben s később kiterjesztve látjuk azt az összes nagyobb városokra. Három évre rá Ceylon szigetén lépett életbe az intézmény, mely 1885. május 1-én kezdte meg tevékenységét.

Ha Afrikát vesszük, ott Algír s Tunis 1884-ben fogadják el a postatakarékpénztári intézményt, mely tulajdonképen csak a franczia postatakarékpénztár kiterjesztése volt, ami az olasz gyarmatokra is elmondható az olasz takarékpénztárral szemben. Afrikában csak a Capföldnek van külön postatakarékpénztára már 1884. óta.

A postatakarékpénztári intézmény nem ismeretlen Afrikában sem, mert a franczia és olasz postatakarékpénztárak fiókjai által képviselik azt. Algírra és Tunisra nézve is szolgálat 1884. ápr. 1-én vette kezdetét. Viszont Olaszország megbizsa a postahivatalokat, hogy a postatakarékpénztár közvetítő hivatalai gyanánt működjenek Külön postatakarékpénztárral az afrikai államok közt csupán a Capföld dicsekedhetik s pedig 1884. január 1. óta.

Az átalakítás közben a politikai földrajzban is botlik. Halász ugyanis azt írta: »A 80-as évek elején British-India szintén behozta a postatakarékpénztárakat. 1882-ben először Madras elnökségben« (l. fent) Milhoffer ebből ezt alakítja: »Brit-India a nyolczvanas évek elején rendszeresítette a postatakarékpénztárt, 1882-ben Madras, 1885-ben Ceylon tette *ugyanest*«. (l. fent). Mintha bizony Madras más volna, mint Brit-India egyik provinciája és nem éppen Madras volna Brit-Indiának az a provinciája, hol a nyolczvanas évek elején behozták a postatakarékpénztárt!

A kölesöznzés pedig megy folyton-folyvást tovább. A 457. oldalon Milhoffer leírja a külföldi postatakarékpénztárak üzleti eredményeit a *K. L.* III. 249. oldaláról és mivel a *K. L.* adatai nem mennek tovább 1898-nál, az ő adatai is megakadnak ugyanott.

E kötet ismertetésének befejezéseképp idézünk még két helyet. Államháztartásunkról szólva így nyilatkozik (127. old.):

»Ez tartotta fenn az egyensúlyt a mult viharai között, ez adja azt a monumentális alapot, mely a huszadik századot képesíteni fogja egy oly erőteljes nemzeti állam kialakítására, mely sziklaszilárdan fogja megállani helyét az európai államok koncertjében.« (127. old.)

A biztosítási ügyet pedig a következőképen fejezi be: »Európa főbb államainak biztosításügye ilyformán alakul. Láthatjuk, hogy minden államban törvényes intézkedések nincsenek is, illetve újabb tételes jogszabályok nem mindenütt vannak (470. old.).«

III. kötet. E kötettel helyszúke miatt már rövidebben foglalkozunk, noha itt is halmozhatnók a fentiekhez hasonlóan a példákat. E kötet elkészítése volt tulajdonképen a legkönnyebb, mert bőven vannak jó forrásaink, melyekből az iparra, kereskedelemre, közlekedésre, mezőgazdaságra, stb.-re vonatkozó törvényes intézkedéseket és a jelenlegi állapotokat mind szavakkal, mind számokkal le lehet írni. Ezért itt szinte kizárólag az elrendezés művészetén és az áttekinthetőség ügyességén fordult meg minden.

De a szerző csak elhomályosít, összetartozó dolgokat szétválaszt, össze nem tartozókat elkever. Fejezetszámra másol vagy átalakít és a hol kritikát gyakorol vagy a jövő teendőit vázolja, lapos, jelentőségtelen szölamoknál egyebet mondani nem tud.

Az iparról szóló részben, mely a munkáskérdéssel együtt összesen 68 oldalra terjed, a legfontosabb törvényeket minden logikus sorrend nélkül tárgyalja. Az első hat oldalon végez a két ipartörvénnyel, melyek lényegét azonban nem domborítja ki. Es már a 6. oldalon tárgyalja a betegsegélyző törvényt, közben érintve a régi általános munkássegélyezési és rokkantpénztárt, anélkül, hogy azt külön ismertetné. A 8. oldalon sejtelmünk sincs róla, hogy mikor volt a kereskedelemügyi miniszter által egybehívott szaktanácskozmány, melyről szó esik. A 9. oldalon így hangzanak Milhoffer saját reformjavaslatai: »Egészségesebb alapokra kell fektetni az egész szervezetet, ha azt akarjuk, hogy működése a kellő sikert eredményezze; meg kell hiúsítani minden visszaélés lehetőségét, meg az önérdekistápolásának a közérdek rovására való lehetőségét. Helyes alapokra fektetve óriási eredményeket lehetne e téren elérni, mert hisz az egész sokkal népszerűbbé tehető, semhogy a legszélesebb körben való felkarolása kimaradhatna. Az eddigiek megmutatták, hogy nem elegendő a széles alapon való fejlesztés, ha az alap ingatag, ha egészségtelenek a viszonyok, melyek között működése folytatandó. A gazdasági fellendülés eme korszakában nagy gondot kell fordítani a helyes szervezetre, mert hisz ha ez nem felel meg a viszonyoknak, nem a körülményeknek, melyekbe illesztendő volna, úgy visszahatással van az más, vele kapcsolatos dologra is: a gazdasági ügyek kapcsolata, annak magasabb fejlődési foka mellett mind intenzívebbé válik, s így ha egyikre hátrányosan alakulnak a viszonyok, úgy a káros visszahatás az egész vonalon érezhető.« Kérdjük, hogyan kellene e javaslat szerint a betegsegélyzést reformálni?

Ezek után rátér szerző minden átmenet nélkül az iparegyesületre, majd az iparfelügyeletre és további kitérés után a fegyencziparról szól; nézeteiből egyet-mást ismét idézünk (16. old.): »Az ipari tevékenységet terjeszteni van hivatva a fegyenczipar is...« »Kétségtelen, hogy a fegyenczek foglalkoztatásának kérdését nagyon practikus irányban oldja meg, mert hisz iparunkra a hasonló irányú fejlesztés, a vele foglalkozók körének tágítása, nagyon emelőleg hathat. A rabmunka azonban sokfelé bérbe is van adva, ami, úgy látszik, annak hatását hátrányosan épen nem befolyásolja. A fegyenczmunka ellen az iparosok általában panaszkodnak, s azt kívánják, hogy a képesítéshez kötött iparágak gyakorlása a fegyházakban szüntettessék be. Ennek merev követelése azonban túlzás, ha ugyan el is kell ismernünk, hogy a kérdés szabályozásra szorúl.«

Ez után következnek adatok a házi és a fegyencziparról az 1896. évi kiállítás alapján. A további gazdaságpolitikai fejtegetéseket jellemzi e mondat: »Általános gazdasági pangás jellemezte a multat, melynek egén, mint Belzazar király lakodalmán, már feltűnt a fenyegető kéz: a mene, tekel, ufarzin« (22. old.) Következnek a közszállítások és az ipari vállalatoknak

adható adó- és egyéb állami kedvezmények; ide belevegyül egy csöpp munkásoktatás és a kikészítési eljárás is. Védjegy, szabadalmi ügy után munkáskérdésekről szól. De e helyütt a *K. L.*-ban és a *Huszádik Században* megjelent anyagot nem ismeri és nem domborítja ki a fontos dolgokat. Ipari statisztika, majd újból szabadalom, védjegy és mustra-oltalom, gőzkazánok következnek most. Ezután az 1898. évi gyárstatisztika van bőven kivonatolva, közben egy kis városi politika, amelyből ime egy kis izelitő: »Az utolsó két lustrum a városokat nagyobb arányú tevékenységre készítette; úgy látszik, hogy a fejlesztés erőltetett volt bizonyos irányban, mert kiváltotta azt napjainkban a részleges erőtlenedés.« (53. old.) Ezután ismét 1898. évi gyárstatisztika; az őrlési forgalom oly fontos kérdése pedig e mondatban nyer elintézés: »Végre meg kívánjuk jegyezni, hogy a malmokat az utóbbi időben az őrlési forgalom megszüntetése nagyon kellemtelenül érintette. A kikészítésre behozott gabona a múltban általában kedvezően hatott a malmok üzemére, a lisztkereskedelemre, a mi most teljesen meg lőn szüntetve.« (67—68. old.) És ezzel véget ér az ipar tárgyalása.

A mezőgazdaságról szóló részek majdnem kizárólag a földmivelésügyi ministerium nem idézett hivatalos kiadványaiból vannak másolva. Hogy az elrendezés módját is jellemezzük, kérjük, hogy mért van szó a tagosításról különkülön a 311. és 336. oldalakon és a mezőgazdasági oktatásról a 313. és 357. oldalakon? Az egész erdészeti fejezet, amint azt kivételesen szerző is elárulja, Bedő munkájának kivonata. A meg nem nevezett források felhasználására a vadászati részből idézünk egy példát:

Milhoffer: III. 518. old.

Ha a más természetű birtokok mintegy 23 millió holdjának vadászatát fönti alapon 285.500 forintba vesszük fel, úgy 3^o/_o-kal számítva, a vadászat tőkeértéke 20 millió forintnak felel meg az 1884-iki adatok szerint. Ha alacsonyok is tehát az évi vadászati eredmények, azok tőkésítve aránylag nagy összegnek felelnek meg.

A vadászterületek értéke egyébiránt nagyban függ a fekvéstől, vagyis az ország-résztől, melyben fekszenek. Az erdélyi területek bérletei a legolcsóbbak, a Duna két partjái a legdrágábbak. Csik megyében 100 hold vadászterület évi bére 8 krt tett ki a nyolczvanas években, Udvarhelyé 10 krt, Soproné 6 frt 45 krt

K. L.: »Vadászat» III. 599. old.

Ha a más természetű birtokok ezen 23 millió holdjának vadászatát fönti alapon 285.500 forinttal vesszük fel, úgy a vadászat tőkeértéke körülbelül 20 millió forintnak felel meg. A vadászterületek értéke egyébiránt nagyban függ a fekvéstől, vagyis az országrésztől, melyben fekszenek. Az erdélyi területek bérletei a legolcsóbbak, a Duna két partján a legdrágábbak, Csik vármegyében 100 hold vadászterülete évi bére 8 krt tett ki a nyolczvanas években, Udvarhelyé 10 krt, Sopron vármegyéé 6 frt 45 krt s Pozsony vármegyéé 8 frt 45 krt. Egyes városok vadászterületének bérlete aránytalanul nagy volt, mert hisz pl. Kolozsváré ki-

s Pozsony 8 frt 45 krt. Egyes városok vadászterületének bérlete aránytalanul nagy volt, mert hisz Kolozsvár 8 frt 50 krt, Sopron 8 frt 99 krt, Budapest 9 frt 94 krt, Pozsony 22 frt 9 krt stb.

tett 8 frt 50 krt, Sopron 8 frt 99 krt, Budapest 9 frt 94 krt, Pozsony 22 frt 9 krt stb.

Ezután Milhoffer az 520. oldalon teljesen átveszi a *K. L.* I. 599. oldalán közölt statisztikai táblázatokat az 1884. és 1885—1894. évek átlagos eredményéről. De a *K. L.*-ba az a hiba csúszott be, hogy az a számoszlop, mely fölé 1885—1894. évek átlagát kellett volna írni, egyszerűen 1894-gyel van megjelölve. Milhoffer ezt a hibát is hiven utánozza.

A telepítési kérdést roppant zavarosan tárgyalja. A telepítési akció szerint »eddig abba konkludált, hogy alkalmas területre, alkalmas szegénységet, alkalmas parasztságot kell telepíteni.« (319. old.) Az összes telepítési kísérleteket így intézi el: »Nem is kívánunk az egyes telepítések sikertelenségére rámutatni; csak utalunk a csángótelepítésre és annak bajaira.« (321. old.) A telepítési enquete és az annak kapcsán keletkezett nagyfontosságú irodalmat nem tárgyalja, Ily mondatok csak kevésé világítják fel az olvasót. »Hazánkban a legutóbbi időben a gazdasági tevékenység hatalmas léptekkel halad előre: szinte napról-napra látjuk, hogyan köszörülődik ki a régi csorba, napról-napra látjuk, hogy új alkotásokkal hogyan erősítik meg gazdasági tevékenységünk fundamentumát, hogyan szélesedik az alap, melyen állami nagyságunk hatalmas épülete fog emelkedni. A közgazdasági állapotok folyton fokozódó fejlesztése hivatva lesz hazánkat fokról-fokra feljebb emelni.« (322. old.) Az új telepítési törvényjavaslatot pedig csak a következőkép jellemzi: »Az új telepítési törvényjavaslat sok tekintetben egész új alapokra kívánja fektetni telepítésünk irányát s csak kívánatos volna, hogy annak sok intézkedése mielőbb megvalósuljon.« (323. old.)

A kötet többi részeiből csak még egynehány jellemző adatot sorolunk fel.

Érdekes, hogy miképen csinálja meg szerző az átmenetet a kereskedelemről a szövetkezetekre. A kereskedelmi szakoktatásról szólván a 88. és 89. oldalon, a képzett kereskedőről mondja, hogy: »Jobban ki tudja használni a konjunkturákat, s a nehezebb megélhetéssel szemben a kereskedelmi tudományokat viszi be a küzdelembe«.

»A szövetkezeti mozgalom mindennek nem ellensége, sőt a kereskedők nagyobb szakértelmének terjedésére hat. A szövetkezeti mozgalom sok tekintetben a régi szervezet hátrányait volna hivatva háttérbe szorítani«.

»Nézzük egyébiránt a szövetkezetek elhelyezkedését a kereskedelmi forgalomban«. Ez utolsó mondattal megvan tehát az átmenet a szövetkezetekre.

A nemzetgazdasági eszmék történetét félreérti szerző, mikor a 90. oldalon a szövetkezeti eszmét Carey elveivel kapcsolja össze és mást nem említ.

Nem igazolt szerző azon vádja, hogy a központi statisztikai hivatal közleményei ötletszerűen és nem folytatólagosan jelennek meg. (93. old.)

A 120. oldalon a közútakat következőképen írja körül: »Annak legkezdetlegesebb alakja, mely tulajdonkép a közlekedés fejlődésének embrionális alakjánál is már tökéletesedni kezd, de a mely annak legintensivebb fejlődési alakjánál is elsőrendű fontosságú — a közutak teljesen el voltak hanyagolva.«

A hajózásról szólván (184. old. második kikezdés) Gonda Béla cikkét (*K. L. I.* 179—80. old.) írja le.

Mint értsük szerzőnek javaslatait a csatorna-kérdésben mikor ezeket mondja: »De nagy baj az, hogy Oderbergtől Vág-Szeredig és Károlyvárostól Fiuméig a csatornaépítés elé roppant terepnehézségek állnak. De meg az Oderberg és Vág-Szered közti szakaszhoz sok víz kell; kérdéses, hogy az Odera ezt adhatja-e? nehezen. A Dunából a Vág völgyén felfelé vinni a vizet nem lehet; Olsa, Kisucza és a Vág felső része viszont vízben szegény. Ez mind nagy nehézséget támaszt, de talán *a részletek egymásra hatása* (?) eltünteti a nehézséget.« (216. old.)

Költői lendületre vall, amit folyóinkról mond: »Általában ugyan el lehet mondani, hogy vízszabályozás tekintetében sokat tud felmutatni az ország, mert hisz pár évtized előtt még a hullámok rakoncátlankodásai pusztították az ember munkáját sokfelé az országban, s a víz nem egy esetben szabadon pusztíthatott az aranykalászszal megrakott rónaságon, de azért a jövőnek még sok feladata van.« (249. old.)

* * *

Összefoglalva a mondottakat, véleményünk Milhoffer munkájáról, sajnálattal kell bár megállapítanunk, feltétlenül elítélő. De még enyhítő körülményeket sem találunk, mert a tudományos kritikában, úgy hisszük, Széchényi István gróf mondását az apagyilkosról nem lehet alkalmazni.

Megállapítottuk, hogy az előttünk fekvő munka mindenképen vét a tudományos illem és erkölcs ellen, amikor forrásokat egyáltalában nem idéz, vagy csak körülírja azokat, amikor sok-sok lapszámra menő idéző jellel jelzett idézetet, a forrás megnevezése nélkül, közöl. De különösen amikor legyakrabban forrásmegnevezés és idézés nélkül egyszerűen átalakítja a szórendet, sorrendet és stiláris változtatással felhasznál más munkákat.

De nem vagyunk annyira elfogultak, hogy csakis a tudományos megítélés mértékét alkalmazzuk. Ha nem is helyeselnők, de megérthetnők, hogy valaki ügyes compilációval közgazdasági és társadalmi viszonyainkról teljes anyaggyűjteményt állít össze, sőt elismerjük, hogy ezzel nagy szolgálatot tett volna. De ez esetben az anyag elrendezésében, összeállításában rendszernek, ügyes vagy művészi feldolgozásnak, áttekinthetőségnek, hozzáférhetőségnek kellene nyilvánulnia, hogy értékes legyen. Milhoffer azonban ellenkezőleg össze-vissza kever mindent, nem érti meg teljesen a dolgokat, nincs meg benne a kellő közgazdasági és statisztikai képzettség és így meg sem közelíti e feladat meg-

oldását. Ott pedig, ahol bevezetés, befejezés vagy átmenet céljából kénytelen saját gondolatainak kifejezést adni, üresen kongó, gyarló szölamokat halmoz rakásra, amelyeknek sablonos képei és kifejezései egyre ismétlődnek.

Sok jóindulatot és igyekezetet, de semmi hozzáértést sem árul el.

Ismétlem, sajnáljuk, hogy ily ítéletet kellett Milhoffer könyvéről mondanunk, de meggyőződésünk, hogy e munka nemcsak nem használhat, hanem ártani fog. A nem szakavatott közönséget félrevezeti és felszínes, teljesen meg nem okolt vélemények elfogadására bírhatja.

A legfőbb baj, hogy mindenben, a mit Milhoffer ír, mindig van valami igaz és azzal elkeverten sok félreértett, de sohasem az egész igazság. Már pedig az igazságnak, tudjuk, legnagyobb ellensége a féligazság!

—dr.—

Amerikai ipar és kereskedelem.

Fürst Bertalan: *Az ipar és kereskedelem az Óceánon túl*. Közgazdasági tanulmány. Budapest, 1905. 174 l.

A saint-louisi világkiállításnak, mint joggal várhattuk, irodalmunk számára is egész sor emlék-ajándéka volt: cikkek, tanulmányok és monografiák. Csodálkozó impressionisták fölfedezései és avatott szakértők speciális kutatásai töltik be a hasábokat. Az utóbbiak közül, még pedig ezeknek is legérdekesebbjeiből való Fürst Bertalan reportja, melyet a kereskedelmi miniszternek is bemutatott. Olvasmánynak is igen érdekes, bár stylusa kissé hirlapszerű s ezért könyvalakban nyugtalannak tetsző. »A végtelen lehetőségeknek hazája« — amint ismeretes könyvében Goldberger nevezte el az Újvilágot — szerzőnkre is kábitóan hatott s néhány során úgy látjuk, mintha lelkesedése teljesen magával elragadná, de azután megint felülkerekedik az üzletember, aki azt akarja tudni, hogy »mi csinálta azt« s addig nem nyugszik, amíg itt vagy ott belé nem pillanthat a nagyszerű műhely titkaiba. Ezek a kutatások az amerikai kereskedelem és a szövőipar különleges viszonyaira vonatkoznak s Fürst munkáját ezek teszik hasznossá.

»*Az ipar és kereskedelem az Óceánon túl*« című monografia tíz fejezetre oszlik, melyek közül a negyedik csak a világkiállítás futólagos leírásának van szentelve. Az első három fejezet a legújabb adatok alapján ismerteti az Egyesült-Államok iparának, különösen pedig szövő-gyárainak piramidális fejlődését. 18 millió tonna nyersvas-termelés (1870-ben 1·6 millió volt), 512.254 gyártelep (1880-ban volt 253.852), 11 milliárd lóerővel (1880-ban 3·4 millió lóerő volt csak); 743 millió értékű szövött árú (1870-ben termeltek 388 millió dollárnyit) és 18 millió orsó; a szövőgyárak összes tőkéje 1900-ban 1.001,005.815 dollár, míg husz évvel ezelőtt 412 millió volt. Kápráztató adatok. A mi viszonyainkkal egy sorba téve, az amerikai számok oly szédületesek, hogy az összehasonlítás már túl van azon a korláton, amelyen belül még tanulságokat merünk gyűjteni. Szerzőnk is érzi és érezteti ezt. Így történik,

hogy mikor azokról a világra szóló kezdeményezésekről szól, melyekkel az Egyesült-Államok gyapottermelésével szemközt Nagy-Britannia és Németország fel akarják venni a versenyt (Afrikában), akkor Magyarország számára nem marad más következtetése, mint az a bizonyosság, hogy mi kicsinyek és gyámoltalanok vagyunk.

Kézzelfoghatóbb eredményeket ér el Fürst Bertalan jelentése akkor, mikor »az amerikai gyapjúipar óriásait« írja le (VI. fejezet) s azután az iparfejlesztés és kereskedelemteremtés tárgyáról adja elő tapasztalatait, terveit. Hazai viszonyaink tekintetbevételével először is »a kormány által már létesített iparfejlesztési tanácsot oly félhivatalos jellegű társadalmi intézménynyé óhajtja fejleszteni, mely minden társadalmi és gazdasági osztály bevonásával, nemcsak tanácsadó közeg volna, de agitacionális irányzattal és felügyelői joggal is intézné és mozdítaná elő az ipar fejlődését«. (94. l.) Nagy óvatosságot ajánl az új iparágak megteremtésében, ellenben meleg szószólója az egyesülés által való kiküszöbölésének a versenynek. Ajánlja munkás-kaszinók felállítását is, az ipari oktatás gyakorlatibbá tételét, jobb munkásoknak külföldre küldését.

A kereskedelem fejlesztésének ügyében, miután bemutatta Fürst, hogy az Egyesült-Államok mily tervszerűen vitték körösztül a saját belföldi piacuknak meghódítását, több ujitást sürget Amerika útmutatása alapján. A kereskedelmi szakoktatás gyakorlativá tételét részletesebben fejtegeti, az ösztöndíjak ügyének új és helyes rendezésére tesz javaslatot s a philadelphiai »Kereskedelmi muzeum« mintaszerű intézménye szerint akarja idevágó berendezkedéseinket tovább fejleszteni. Külföldi szaktudósítóink szervezetét — amiként azt már mi is több ízben kifejtettük — jelen alakjában elhibázottnak s gyökeresen reformálandónak tartja. A könyvnek egész irányzata legtisztábban kifejezésre jut azonban abban az utolsó, szépen kidolgozott program-pontban, mely nagy árúházak létesítését magyarázza és hirdeti, követeli pedig egyaránt az ipar fejlesztése, a kereskedelem és a fogyasztó érdekében.

Az óriási amerikai árúházak központosított üzletükkel s az üzletnek szédületes arányaival természetesen itt is rendkívüli benyomásokat támasztottak irónkban is s azokat olvasóinak is által adja. De nemcsak a nagy arányokról van ebben szó, melyeket nem utánozhatunk, hanem igenis oly elvekről és törekvésekről, melyek átplántálásának mi is hasznát látnók. Ha megügyeljük azt, hogy e nagy árúházi élet háttérében a kereskedelem egészen más szerepet kap, mint Európában sokan gondolják, s hogy az egész közgazdaságnak nagyszerű előnyei származnak e szerepből, akkor a kereskedelem közvetítését, a termelők és fogyasztók közé való szilárd és nagyszabású elhelyezkedését nem engedhetjük oly rövidlátó és oly jelszavak által megrontani, minőket nálunk is tapasztalunk. A nagy árúházak, sőt a tisztára bizományi üzleti központok Amerikában nemcsak a fogyasztókat szolgálják ki jobban, sőt nevelik Amerikában, nemcsak a gyáripárt mentik fel a piacskeresésnek külön szakmunkájától, hanem a külföldi iparczikkék kiszorításában és a hazai termékek »bevezetésében«

nagyszerű szerepet visznek s vihetnek. Ezeket a példákat érdemes elolvasni bárkinek Fürst könyvéből, noha néhol egy-egy magyarul mondatkötést is át kell ugrani. Nekünk elég, ha ideírjuk azt az adatát, hogy (108—110 l.) például az Egyesült-Államok legnagyobb bizományi czége a H. B. Claflin and Company évenként 100—120 millió dollár értékű árút hoz forgalomba; az árúkat több, mint száz utazó ügynök helyezi el; az Unió mindegyik államában tart a czég a vevők hitelképességének szemmel-tartására »creditman«-eket, nem egyszer 50.000 korona fizetéssel; a szövött árúk raktára 15—20 millió dollárt ér. E nagy példának nagy tanulsága pedig így hangzik szerzőnk szavaival: »A czég első sorban importált árúkat hozott forgalomba, mert így teljesebb választékot bocsáthatott vevői rendelkezésére. De mihelyt kiismerte úgy a vevőit, mint a nagy fogyasztó közönség izlését, a legtöbbször inkább újbaigazitásokat tudta adni az amerikai gyárosoknak. Miután úgy az országban, mint a külföldi piacokon nagy összeköttetéseket biztosított magának, mert jól ismerte a vevők hitelképességét, igényeit, fogyasztásuk arányait, biztos kézzel vezethette be a bel- és külföldi piacokra a belföldi gyárosokat. Teljesen kipróbált kereskedelmi szervezetet bocsáthatott rendelkezésükre, úgy, hogy azoknak nem kellett tapogatózniok. A Claflin czég megmondta nekik egészen pontosan, hogy milyen cikkeket, milyen kivitelben és milyen mennyiségben tud tőlük átvenni. Nálunk sok gyár úgy alakult, hogy a kormány több évre bizonyos összeg erejéig állami megrendeléseket biztosított nekik. Az Egyesült-Államokban az iparfejlesztésnek ezt a módját a Claflin-czég gyakorolta és számos gyár csakis ennek a czégnek dolgozik ma, és ezek a gyárak fokozatosan, ingadozás nélkül fejlesztik termelésüket, mert a Claflin-czég a maga hatalmas szervezete segélyével mindig új, meg új vevőket szerez, új meg új piacokat kutat fel és hódít meg s fölmenti a gyárosokat minden kockázat alul«.

Példát, mely ennél több aktuális tanulságot mondjon, valóban alig hozhatott volna bárki is a magyar közvélemény számára a nagy oczeánon túlról.

II. L.

George Vivian Poore. 1848—1904.

Az orvosi tudomány gyakorlati alkalmazása közben annak munkásai számos ponton és gyakorta találkoznak más, különböző, tőlük látszólag messze eső tudományos szakmák művelőivel. De talán egy esetben sem oly szoros e kapcsolat, a két tudomány művelői sehol sincsenek annyira egymásra utalva s együttműködésük sehol sem biztat oly valóban szemmel látható eredménnyel, mint a hygiène és a közgazdaságtan terén. Ennek a vállvetett, közös munkálkodásnak szükséges voltát és gyakorlati fontosságát külföldön már régóta felismerték, olyannyira, hogy a párisi Société de Médecine publique et d'Hygiène professionnelle 1895-ben az elnöki székbe Cheysson-t a közgazdaságtan egyik kiváló művelőjét ültette, a ki azután székfoglaló beszédében remekül fejtegette azon vonatkozásokat, melyek a közegész-

ségügyet és a közgazdaságtant mind közelébb hozzák egymáshoz¹⁾, — nálunk azonban ily irányu működést, a fájdalom oly korán elhunyt kiváló hygienikus Dr. Farkas Jenőn kívül, alig fejtett ki valaki, pedig ma már elvként állithatjuk oda, hogy a sanitatio nem mérnöki és nem vegyészi kérdés, hanem tisztán a földművelés kérdése.

Ezen utóbbi körülmény ösztönöz reá, hogy e lapok hasábjain helyet kérjünk egy oly férfiú emlékének, ki a hygiène és a közgazdaságtan közötti szoros kapcsolatot külföldön az elsők között hirdette s ebben az irányban hazájában Angliában, mondhatni korszakalkotó munkásságot fejtett ki és akinek elvei ha nálunk Magyarországon is érvényesülnének, kiszámíthatatlan jótékony hatást gyakorolnának úgy általában a közegészségügy mint különösen a kertművelés és a kis gazdaságok fellendülésére. S talán nem utolsó érdeme ennek a férfiúnak az sem, hogy a mi Farkas Jenőnket is ő inspirálta hasonirányu működésre a hygiène terén. Ez a férfiú, kinek az alábbiakban életrajzát adjuk és közhasznu tevékenységét röviden méltatjuk: Vivian Poore volt!

* * *

George Vivian Poore 1843-ban született Andoverben s John Poore nyugalomba vonult tengerész-kapitánynak tiz gyermeke között ő volt a legfiatalabb. A tengerészet iránti vonzalmat valószínűleg atyától örökölte; még alig volt tiz éves, midőn belépett a new-crossi tengerészeti iskolába, hol körülbelül hét évet töltött s kiváló magaviseleteért kitüntetésben is részesült. Mint tengerész-kadét hagyta el az intézetet, azonban nemsokára bucsut mondott ezen pályának s az orvosi tudományoknak szentelte magát. Még mielőtt ez irányu tanulmányait teljesen bevégezte volna, 1866-ban, az akkor épen az atlanti kábel lerakásával foglalkozó Great Eastern hajó fedélzetén mint sebész nyert alkalmazást. 1868-ban megszerezte az egyetemes orvostudori oklevelet s 1870. és 1871-ben Albany herceget (ki 1884-ben halt meg) mint orvos kísérte utazásaiban. Orvosirodalmi munkásságát, melyhez később oly fényes sikerek fűződtek, már korán megkezdte. Az orvosi folyóiratokban, különösen a Lancet-ben közzétett számos cikkein kívül, több önálló munkát is adott ki. Előszeretettel foglalkozott a gégebajokkal, idegbántalmakkal és ez utóbbiakkal kapcsolatban a villamossággal mint gyógyító tényezővel. Egy ideig mint a törvényszéki orvostan tanára is működött a Charing Cross Hospitalban. 1881-től kezdve pedig az University Collegeben adta elő a törvényszéki orvostant. Előadásai mintaszerűek voltak. Bár kis termetű s gyöngye testalkatu ember volt, szépen csengő hangja betöltötte a legnagyobb termet is. Előadása átgondolt, folyékony, világos és könnyen érthető vala; ügyesen csoportosította az eszméket, nem ismételt sohasem, példákkal

¹⁾ Legyen szabad itt Cheysson értekezéséből csak a következő néhány sort idézni: »Du berceau à la tombe, l'économie sociale et l'hygiène se coalisent en vue de prêter leur secours aux familles ouvrières et d'adoucir pour elles les épreuves de la vie. — C'est là une alliance bienfaisante et féconde.«

illusztrálta s nem ritkán humoros epizódokkal fűszerezte előadásait, melyeknek mindig nagyszámu hallgatósága volt. Körülbelül 34 évig működött Poore mint orvos, klinikus, tanár és higienikus, midőn hanyatlani érezvén egészségét 1903-ban visszavonult kedves tuszkulánumba Andoverbe, hol 1904. november hó 23-án érte utól a halál, mely hosszas szenvedésektől váltotta meg.

A szorosabb értelemben vett orvosi működésen kívül, közismert és nagyrabecsült neve volt Poorenak Angliában mint gyakorlati higienikusnak. Elveit *Essays on Rural Hygiene* című művében rakta le, melynek első kiadása 1893-ban jelent meg s általában nagy figyelmet keltett,¹⁾ ezen művéről tehát, mely sokszoros vonatkozásban áll a közgazdaságtanhoz s így e lapok olvasóit közelebbről érdekelheti, kissé bővebben fogunk szólni.

Poore, mielőtt ezen korszakos művét, mely az eszmék egész tárháza, megírta, hosszú időn keresztül foglalkozott közegészség-tannal. Tizenhárom évig volt előbb titkára, később alelnöke a londoni Parkes Museum of Hygiene-nek s ezen kiváló intézetben folytatott elméleti tanulmányai folytán megállapított elveket később andoveri kerti gazdaságában mintegy gyakorlatilag kipróbálta, épp ezért könyve különös figyelmet érdemel s teljes mértékben igazolja ama páratlan elismerést és lelkesedést, melylyel azt hazájában fogadták.

Poore abból indul ki, hogy a modern hygiène nagyszabású és sok százezrekbe kerülő berendezései és intézményei éppen nem felelnek meg azoknak a feladatoknak, a melyeket a szó valódi értelmében vett közegészségügy érdekében betölteniök kellene s azok voltaképen jó közegészségügyi állapotokat nem is hoznak létre. Épen ezért a vidék, a kisebb városok és falvak hygièneje érdekében Poore, a nagy városok költséges közegészségügyi intézményeit nem is tartja követendő példának, sőt óva int azoknak divatos utánzásától s tapasztalatai alapján gyakorlati példákkal bizonyítja be, hogy a nagy városok közegészségügyi berendezéseinek majmolása a vidék közegészségügyi viszonyait nemcsak hogy nem javítja meg, de sőt egyenesen rosszabbá teszi. Ezen alapelveknek gyakorlati fejtegetése után, könyvének II-ik fejezetében azon hátrányokat tárgyalja, melyeket a lakosságnak a városokban való összetömörülése okoz s eredeti módon a lobos duzzadáshoz hasonlítja ezen állapotot; a sejtek túlságosan megsaporodtak úgy, hogy a táplálékot hozzájuk vivő csatornák nem képesek többé megfelelni a fokozott szükségletnek, lépten-nyomon pangás áll be, mely az illető rész elhalásával fenyeget s elodázhatatlanul szükségessé teszi a sebészi beavatkozást. A modern nagy városokban is új utcákat kell vágni, hogy egy-egy kerület megszabaduljon a congestiótól, ámde mit használ az, ha pompás sugárutakat építenek s kétoldalt meg a négy-öt emeletes házakban a lakosokat garmadába rakják; igaz,

¹⁾ Az *Essays on Rural Hygiene*t, mindjárt annak első kiadása alkalmával, dr. Farkas Jenő ismertette magyarul a *Gyógyászat* 1895. évi 37., 38. és 39. számaiban. Ugyancsak ő fordította le abból bő kivonatban az *Élő föld* című fejezetet is, mely szintén a *Gyógyászat*ban jelent meg.

hogy az utca szélesebb lett, de annál számosabb embert zsúfoltak össze egy földel alatt. A III. fejezetben, mely pár év előtt németül külön kiadásban is megjelent »Die Nachtheile einiger neueren sanitären Methoden« cím alatt (Wagnernél Grácban) kimutatja, hogy az emberi és állati ürüléknek vízzel való keverése, mint az a modern csatornarendszernél történik, merőben elhibázott dolog. Az ürülék arra való, hogy a növényzet táplálására szolgáljon, ez a természet rendje, melyet nekünk tulajdonképen elő kellene segitenünk. Ha mi a korhadásra alkalmas anyagokat a földbe temetjük, ezek ott felbomlanak anélkül, hogy rothadnának, így tehát sem kellemetlen bűzt nem terjesztenek, sem pedig az egészségre kártékonyt nem válnak, sőt inkább kitünő trágyául szolgálnak. Mig ellenben, ha a szerves hulladékokhoz vizet adunk, oxydatio helyett rothadás áll be, a csatornák megfertőzik a folyó vizeket s a csatornázás mind nagyobb mérvű elterjedésével lassanként oda jutunk, hogy alig kaphatunk majd tiszta vizet. Ezen nem segít, Poore véleménye szerint, a csatornalé megtisztítása sem, mert az e célra ajánlott módszerek részint elégtelenek, részint nagyon sokba kerülnek. A tiszta vizet tulajdonképen csak úgy biztosíthatjuk magunknak, ha első sorban arról gondoskodunk, hogy a folyók be ne szennyeztessenek. A talaj termőképessége a csatornázás következtében évről-évre mindinkább csökken, a földművesek panaszkodnak s az államtól várják a segítséget, holott pedig első sorban önmaguk ellen kellene védekezniök, hogy a termékenyítő anyagok készakarva s mintegy tervszerűen el ne pazaroltassanak.

A IV-ik fejezetben, melynek címe: »Az élő föld«, Poore kifejti, hogy az újabb tudományos vizsgálatok megállapították, miszerint a föld felszínében csak úgy hemzseg az élet s ez a közegészségügy szempontjából rendkívüli fontosságú. A következő három fejezetben (a ház, a levegő, a víz) fejti ki Poore rendszerének elméletét.¹⁾ Ha minden emberi lény, mondja, saját földjén élne, bőségesen volna saját kútjából tiszta vize, minden hulladékát visszajuttatná a földbe, így nemcsak föntarthatná, de sőt növelhetné is annak termőképességét. Miként lehetne a modern társadalom keretében ezen ideális állapotot megközelíteni, ezzel foglalkozik gyakorlati tapasztalatok alapján a következő négy fejezet.

Ime rövid foglalatban ezek azon elvek, melyekre Poore a vidék hygiènejét alapította s melyeknek nagy mezőgazdasági és sociologiai jelentősége az andoveri bölcse saját szavai szerint a következő pár sorban fejezhető ki: »Földművelés és betegség esküdt ellenségei egymásnak, a helyes és okszerű földművelés megteremti a jó közegészségügyet, az egészséges ember pedig általában megelégedett és így boldog is«.

Sassy János.

¹⁾ Ezek közül a *Ház* és a *Levegő* című fejezet szintén megjelent magyarul e sorok írójának fordításában a *Gyógyászat* 1904. évi 34., 35., 36., 38., 39. és 40. számában.

Vita a buza- és lisztkivitelünkről.

Bacher Emil: Köszönettel adózik a felolvasónak érdekes előadásáért. A buza- és lisztkivitel közötti arány helyesebb megvilágítása végett azonban a statisztikai összeállításokban fel kellene tüntetni, vajjon a liszt alakjában kivitt mennyiség átszámítva búzában mily mennyiségnek felel meg, mert 3 métermázsa liszt tudvalevőleg 4 métermázsa buza-egyenértéket képvisel: a vámkülföldre pedig majdnem kizárólag a legfinomabb liszt-fajtákat, de Ausztriába is túlnyomólag a 0-ás, 1-es, 2-es számú finom liszteket viszzsűk ki, melyeknek értéke sokkal magasabb mint a búzáé. Kíváncsinos tehát, hogy hazánk lisztkivitele is búzára átszámítva állíttassék a közönség szeme elé, mely csak így lesz képes annak helyes felismerésére, hogy lisztkivitelünknek mekkora döntő fontossága van szemben a buzakivittel. Az átlag 5 milliót tevő évi buzakivittel szemben lisztkivitelünk, mely a grafikonban 7 millió métermázásával szerepel, $9\frac{1}{3}$ millió mm. buza-egyenértéknek felel meg, melynek feltüntetése, különösen az értéktöbblettel kapcsolatosan, egészen más és kétségkívül helyesebb képet nyújtana. Az önálló vámterület problémájának alapos megvitatása túlhaladná a felolvasási est keretét; ezért nem nyilatkozik azon mélyreható változásokról és veszélyekről, melyek az önálló vámterület elhamarkodott létesítése folytán lisztkivitelünkre és a buza áralakulására szükségkép háramlanának. De ha az előadó abból indul ki, hogy évi 100—110 millió métermázsanyi összes gabona-termelésünkből ezidőszertint csak 20—25%-ot viszzsűk ki Ausztriába és a vámkülföldre és így az önálló vámterületre való rátérés esetében a belfogyasztásnak oly mérvű gyarapodása remélhető, mely már a közel jövőben ellensúlyozhatná az osztrák piac elzárását, illetőleg a magas vámsorompók felállítását: ezzel szemben szóló, bár nagyon óhajtaná, hogy hazánk népessége ily rohamosan gyarapodjék, mégis arra utal, hogy buza- és rozstermelésünkből egyedül, melynek egybevetése a többi gabonaneműekkel e kérdés megítélésénél nem célszerű, évi 17—18 millió métermázsa feleslegünk van, melyből 16—17 millió Ausztriába megy. Ha tehát a buza- és rozsfogyasztást fejenként $1\frac{1}{2}$ métermázásával számítjuk, még nagyon messze vagyunk attól, hogy ezen export-felesleg a belföldön elfogyasztható legyen. Ne feledjük, hogy Ausztriát vámkülföldnek véve, hazánk az európai buzaexportáló országok sorában Oroszország után legelső helyen áll és ezért a buza- és lisztkivitel, de különösen az ezzel kapcsolatos buzaár kérdésével a legnagyobb óvatossággal kell elbánnunk. A mint azt a gyáriparosok országos szövetsége előtt bővebben kifejtette, mai viszonyaink között az önálló vámterületre való áttérés feltétlenül nagy rázkódtatást fog előidézni. Ha szakításra kerül a sor, Ausztria kétségkívül első sorban a magyar malomipart, mely évente 160—180 millió koronára rugó értéket viszzsűk ki Ausztriába, fogja sújtani és főleg a magyar lisztre fog magas vámot vetni. Természetesen ez maga után vonja a buzaárak csökkenését, a mi a mezőgazdaságra óriási veszteséggel járna, még az esetben is, ha búzáinkat Ausztriába kedvezményes vám mellett fogjuk szállit-

hatni. Mert ha majd a jelenlegi 5 millió métermázsa buzán kívül további 5 milliót és esetleg még többet kell buza alakjában kivinnünk Ausztriába, akkor az osztrák malmok diktálnók az árakat, nem is szólva a válságba kerülő hazai malomipar sorsáról és azon mélyreható károsodásról, mely a megcsappant őrlésből eredendő korpahiány folytán a hazai állattenyésztésre hárulnék.

Hatvany-Deutsch Sándor: Az előadó érveléséből hiányzik egy fontos körülmény, a mit ezen kérdés tárgyalásánál okvetlenül figyelembe kell venni, az t. i., hogy belföldi termelésünk is évről-évre emelkedik. Ennek folytán előreláthatólag évek múltán sokkal többet fogunk produkálni, mint a mennyit most termelünk. Ha katastrális holdanként 6—7 q. termést számítunk, ez a külföldi eredményekhez képest kedvezőtlennek tűnik fel; Németországban pl. majdnem 40%-kal többet termelnek holdanként, mint nálunk. Szinte bizonyos, hogy a mi termelésünk 20%-kal emelkedni fog és így holdanként 1—2 q.-val több lesz. Ily körülmények közt pedig a kivitel megnehezítése vagy korlátozása, nagyobb termeléssel szemben, még súlyosabbnak tűnteti föl a várható helyzetet.

Szabolcsky Antal: A vámszövetség kérdését, mely annyi vonatkozással bír, nem volna szabad incidentaliter tárgyalni. A mezőgazdaság szempontjából azonban az előző felszólalások helyesbítésre szorulnak, nem került ugyan kellőképp figyelembe a fogyasztási képesség fokozásának kérdése. A nép szaporodásánál nagyobb jelentőségű ez. Minálunk a vagyonos osztály is kevés kenyeret eszik, de a munkások is rossz kenyér fogyasztók. A fejenkénti gabona fogyasztás nálunk 92 kg-ot tesz, jóval kevesebb, mint Európa bármely államában. Fejleszteni kell tehát azon társadalmi elemeket, vállalkozásokat stb., — a melyek sok kenyeret fogyasztanak. Szólv foglalkozik a középosztály hiányának kérdésével. Követeli közgazdaságunk érdekében a támogatások halmazának rendszere helyett annak arányos megosztását. Hibásnak tartja, hogy az önálló vámterület kérdését kizárólag a mezőgazdaság szempontjából akarják károsnak feltüntetni és a kérdés döntő mozzanatát abban látja, hogy szerződéskötésnél esetleg retorsióknál ki rendelkezik nagyobb közgazdasági energiával. Az a nézete, hogy a mezőgazdasági terményekre irányuló szükséglet egyre fokozódik, a mit az is bizonyít, hogy Észak-Amerika már bevitelre szorul (?) és így gabonánk elhelyezése a világpiaczen bizton remélhető. Azonban az ipar terén nagy túltermelés és mind erősebb védvámi irányzat mutatkozik, úgy, hogy Ausztria a milliárd korona értékű termelvényét, a melyet mi nálunk elhelyezett, soha sem tudna értékesíteni. E szám megállapításánál különben figyelembe kell venni, hogy az valószínűleg az értéknek túl alacsony becslésén alapszik, míg a mi kivitelünk annak természeténél fogva helyesen lesz megbecsülve. Bár nem óhajt a vámpolitika kérdésében állást foglalni, feltétlenül hiszi, hogy Magyarországnak helyzete Ausztriával szemben előnyösebb; ha alkudozásra kerül a sor, több közgazdasági energiája lesz és különösen, ha a fogyasztási képességet is fokozzuk, bizton remélhetjük, hogy gabona feleslegünk számára úgy

vám- mint közlekedéspolitikai tekintetben kedvező elbánást biztosíthatunk.

Matlekovics Sándor elnök: Megállapítja, hogy az előadó csakis általánosságban óhajtotta megfesteni azon helyzet képét, a mely az elszakadás esetén bekövetkeznék. Az egyes osztályok fogyasztó képességének fokozása, a társadalmi osztályok elhelyezkedésének megváltozása, a közgazdasági energia kifejtése stb. oly kérdések, melyek máról holnapra meg nem oldhatók, legalább 20—30 esztendőig igényelnek. Jól meg kell fontolnunk mindent, mielőtt az önálló vámterületre való áttérést elhatározzuk, számításba kell vennünk terményeink árcsökkenését és azon terheket, a melyek államháztartásunkra nehezednének, mert ez utóbbinak zavartalan egyensúlyát feltétlenül biztosítanunk kell.

P—r.

A Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya e hó 16-án Kautz Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt ülést tartott, melyen jelen voltak Halász Sándor igazgató, Mandello Gyula és Hegedüs Lóránt főtitkárok, Matlekovics Sándor v. b. t. t., Ghyczy Béla v. b. t. t., Falk Zsigmond lovag, udv. tan., Schober Albert, Gonda Béla min. tanácsosok és Vizaknai Antal oszt. tan., választmányi tagok.

Elnök meleg szavakkal emlékezett meg Neményi Ambrusnak, a választmány elhalt tagjának érdemeiről, melyek jegyzőkönyvileg örökítették meg. Igazgató bemutatja a Közgazdasági Füzetek most megjelent első két munkáját; beterjeszti továbbá az 1904. évi zárszámadásokat, melyek a számvizsgáló bizottságnak adatnak ki. A választmány ezután megállapította az 1905. évi költségvetés előirányzatát. Több folyó ügy elintézése után a Társaság tagjaiul felvették Lévy Béla dr. ügyvéd, Papp Antal dr. p. ü. ministeri segédtitkár és Ullmann Károly dr. jogtudor, valamennyien Budapestről.

Közgazdasági irodalom.

(Lezárva 1905 február 28-án.)

[301]

Szociológia.

Sociologie. Sociology. Sociologia.

- [. — 1904. — L'état, le département, la commune et l'initiative privée, matière d'assistance, communication d' A. Rendu, observations. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (456—488). [301]
Brants, V. — 1904. — Société belge d'Economie sociale. — *Réforme Sociale*. Vol. VIII. (853—858). [301(493)]

Statisztika.

Statistique. Statistik. Statistics. Statistica.

- Worms, R. — 1904. — La statistique. I. Définition et historique de la statistique. II. Procédés de la statistique. III. Valeur et limites de la statistique. — *Revue internationale de sociologie*, juillet (493—503). [31(04)]
Juraschek, F. v. — 1904. — Die 9. Session des internationalen statistischen Instituts in Berlin vom 20. bis 25. September 1903. — *Statist. Monatsschr.* (137—200). [31(063) ∞]
[. — 1904. — Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Hrsg. vom kaiserl. statist. Amt. Ergänzungsheft zu 1904. Heft I. Allg. Statistik der Reichstagswahlen von 1903. 2. Th. Nebst e. kartograph. Darstellg. (1163). '04. Berlin, Puttkammer & Mühlbrecht. Einzelpr. 1.—. 31(43)
[. — 1904. — Mitteilungen des statistischen Amtes der Stadt Dresden. 12—14. Heft. Lex. 8°. Dresden, v. Jahn u. Jaensch. Je M. 1.—. [31(43.211)]
Kögler, K. — 1904. — Ergebnisse der österreichischen Unfallstatistik 1897—1901. — *Statist. Monatschr.* (603—638). [31(436)]
Altschul, Th. — 1904. — Morbiditäts-Statistik in Schulen. — *Arch. f. Rassen- u. Gesellschaftsbiologie* (689—702). [31 : 312.23]
[. — 1904. — Bericht über die Tätigkeit des k. k. arbeitsstatistischen Amtes im Handelsministerium während d. J. 1903. Wien, Hof- u. Staatsdruckerei. 8° (27) M. 1.—. [31 : 331(436)]
[. — 1904. — Summarische Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom 3. Juni 1902 in Österreich. (Schluss.) — *Statist. Monatschr.* (537—565.) [31 : 331(436)]
Abelsdorff, W. — 1904. — Zur Statistik der Revisionsthätigkeit deutscher Gewerbeaufsichtsbeamten. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (103—108.) [31 : 331.94(43)]
Montemartini. — 1904. — Statistica delle societa cooperative esistenti nel 1902. — *Giorn. d. Economisti* (62—66). [31 : 334]
[. — 1904. — Eisenbahn-Statistik, schweizerische, f. d. J. 1902. — Statistique des chemins de fer suisse pour l'année 1902. Bd. 3. Hrsg. vom schweizer. Post- u. Eisenbahndepartement. Bern, (H. Körber). 4° (III, 224) M. 4.—. [31 : 368(494)]
[. — 1904. — Jahrbuch für bremische Statistik. Hrsg. v. brem. statist. Amt. Jahrg. 1903. Zur Statistik des Schiffs- u. Warenverkehrs im J. 1903. Bremen, F. Leuwer in Komm. 8° (VI, 335). M. 7.50. [31 : 38(43.525)]
[. — 1904. — Statistik d. auswärtigen Handels d. österreich-ungarischen Zollgebietes im J. 1903. Verf. u. hrsg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. II. u. III. Bd. II. (Spezial-Handel.) Wien, Hof- u. Staatsdr. (VIII, 847 S.) M. 6.—. III. (Vormerkverkehr—Durchfuhr.) (VI, 513 S.) M. 6.—. '04. [31 : 832(436)]
Steinbrück, C. — 1904. — Statistische Mitteilungen über die Landwirtschaft in Bayern. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II. (806—818). [31 : 63(43.3)]

[311]

A statisztika elmélete és módszerei.

Théorie et méthodes de la statistique. Theorie und Methoden der Statistik.
Theory and methods of statistics. Teoria e metode della statistica.

- Bertolini, A. — 1904. — Osservazioni pratiche sul materiale statistico. *Giorn. d. Economisti* (500—506). [311]
Kollmann, P. — 1904. — Das statistische Amt für das Grossherzogtum Oldenburg in den ersten fünfzig Jahren seines Bestehens. *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II. (717—755). [311: 3(43.52)]
Lommatzsch. — 1904. — Die Errichtung eines ständigen Zählungsamtes in den Vereinigten Staaten von Amerika. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (522—525) [311: 3(73)]

Néprajz, népesség.

Démographie, population. Bevölkerung. Demography, population
Demografia, popolazione.

- Busch, A. — 1904. — Ein Vergleich zwischen der Berufs- und der Volkszählung des Jahres 1895. *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (642—657). [312: 312.931: 895]
Bratassević, v. — 1904. — Die Geburten und Sterbeverhältnisse in den grösseren Städten und Gemeinden Österreichs im Jahre 1903. *Statist. Monatschrift.* (211—286). [312(436)]
Fehlinger H. — 1904. — Die Bevölkerung der Vereinigten Staaten. *Statist. Monatschrift.* (661—679). [312(73)]
Corridore, F. — 1904. — Mortalita infantile in Italia. — *Giorn. d. Economisti.* (263—279). [312.2(45)]
Steiner-Stooss, H. — 1904. — Alkoholismus und Mortalität in den grösseren städtischen Gemeinden der Schweiz. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (695—701). [312.2: 178]
Lavollée, R. — 1904. — La dépopulation des campagnes. — *Réforme Sociale.* 345—360) [312.8]
Montemartini. — 1904. — Di una legge di fecondita nelle operaie della grande industria in Italia. — *Giorn. D. Economisti* (403—416). [312.8]
Guillonard, J. — 1904. — La dépopulation en Normandie et principalement dans les campagnes. — *Reforme Sociale.* Vol. VIII. (673—692). [312.8(44.25)]
Prinzing, F. — 1904. — Einheimische und Zugezogene in den Grossstädten. — *Zeitschr. f. Socialwissenschaft* (660—667). [312.921]
Thurnwald, R. — 1904. — Stadt und Land im Lebensprocess der Rasse. — *Arch. f. Rassen u. Gesellschafts-Biologie* (550—575, 718—736, 840—885). [312.921]
Weber, A. F. — 1904. — Città sparse e città accentrate. — *Riforma Sociale.* 401—407). [312.921]
Boissieu de, H. — 1904. — L'exode des campagnards vers les villes dans le département de l'etin. — *Réforme Sociale.* Vol. VIII. (833—848). [312.921(44)]
Meinzingen, F. v. — 1904. — Die Ergebnisse der Berufserhebung bei der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. — *Statist. Monatschr.* (685—737, 775—799). [312.93(436)]
Thirring G. — 1904. — Népünk foglalkozása az 1900. évi népszámlálás világításában. (Répartition et composition de la population en 1900. selon les professions.) (Hongrie.) — *Husadik Század.* (230—239). [312.93(439)]

Politika.

Politique. Politik. Politics. Politica.

- Geöcze Sarolta. — 1904. — A középosztály megújrodása. (Régénération de la classe moyenne.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (919—937). [321.91]
Nuglisch, A. — 1904. — Zur Frage nach der Entstehung des modernen Kapitalismus. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (238—251). [321.91] [33.014]
Potthoff, H. dr. — 1904. — La situation actuelle de la classe moyenne en Allemagne. — *Rev. Econ.* Vol. III (512—549). [321.91]

[321.91(439)]

- Mailáth, J. — 1904. — La classe moyenne en Hongrie. — *Rev. d'Economie Politique* (622—638). [321.91(439)]
- Verhaegen, A. — 1904. — Les élections législatives du 29 Mai 1904. *Revue sociale catholique*, aout (299—330) [324(493)]
- Teil du, J. — 1904. — Les villages de liberté en Afrique à propos du concours ouvert par la Société antiesclavagiste de France. — *Réforme Sociale*. Vol. III (483—493). [326.4]
- Cocheris C. — 1904. — Les intérêts français en Egypte. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (367—403). [327(44.62)]

Vándorlás. Gyarmatosítás.

Migration. Colonisation. Wanderungen. Kolonisation.

Migrazione. Colonizzazione.

- Depincé, M. Ch. — 1904. — Revue des questions coloniales. — *Rev. Politique et Parlementaire*. Vol. 40 (597—610). Vol. 41 (586—600). Vol. 42 (569—589). [325]
- Montemartini. — 1904. — Colonizzazione libera e colonizzazione protetta. — *Giorn. d. Economisti* (149—155). [325]
- Mourey, Ch. — 1904. — Chronique coloniale. — *Ann. de Sciences Politiques* (542—555). [325]
- Schefer, Chr. — 1904. — Lois et traditions coloniales de la France d'autrefois. — *Ann. de Sciences Politiques* (450—458, 618—643). [325]
- Van Kol, H. — 1904. — Über Colonialpolitik. — *Social Monatshefte* 3b2 (605—616). [325]
- Volger, B. — 1904. — Internationale Aus- und Einwanderung im letzten Vierteljahrhundert. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpolitik*. (701—716.) [325]
- Hall, P. F. — 1904. — Selection of immigration. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 83 (167—185). [325.1(7)]
- Norton, E. — 1904. — The diffusion of immigration — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 83 (159—167). [325.1(7)]
- Sargent, F. P. — 1904. — Problems of immigration. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 83 (151—159). [325.1(7)]
- Trenor, J. J. D. — 1904. — Proposals affecting immigration. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No. 86 (221—239). [325.1(7)]
- Claghorn, Kate, Holladay. — 1904. — Immigration in its relation to pauperism. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 83 (185—205). [325.1:330.1]
- Parsons, F. — 1904. — Australasian methods of dealing with immigration. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 83 (207—221) [325.1(93)]
- Beneduce, A. — 1904. — Capitali sottratti all'Italia dall'emigrazione per l'estero. — *Giorn. d. Economisti* (506—519). [325.2]
- Bianchini E. — 1904. — I segretarati per gli emigranti all'estero. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 35 (26—30). [325.21]
- Chiap G. — 1904. — L'emigrazione periodica dal Friuli. — *Riforma Sociale* (364—382). [325.2(45)]
- Marchetti, L. — 1904. — L'emigrazione italiana in Francia e i nuovi pericoli che la sovrastano. — *Giorn. d. Economisti* (13—149). [325.2]
- Pisani, P. — 1904. — Il vero pericolo dell'emigrazione temporanea. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 26 (339—350). [325.2]
- Prato G. — 1904. — La protezione agli emigranti in Inghilterra. — *Riforma Sociale* (722—743). [325.22(42)]
- Fallot, M. E. — 1904. — Que vaut notre Empire Africain? — *Rev. Politique et Parlementaire*. Vol. 42 (478—505). [325.3(44)]
- Heller F. — 1904. — A városba tömörülés jelentősége Magyarországon. I., II. (L'urbanisme en Hongrie.) *Közgazdasági Szemle* (854—864, 907—923). [325.31(439)]

Közgazdaság.

Économie politique. Volkswirtschaftslehre. Political economy.

Economia politica.

- Caissotti di Chiusano, L. — 1904. — A proposito di alcuni saggi di economia. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 35 (364—370). [33(01)]
- Cossa, E. — 1904. — Di alcune errate interpretazione dell'ordine economico. — *Giorn. d. Economisti* (106—124). [33(01)]

[33(01)]

- Darmstädter, P. — 1904. — Studien zur napoleonischen Wirtschaftspolitik. — *Vierteljahrschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch.* (559—616). [33(01)]
- Follin. — 1904. — La philosophie économique devant la sociologie. — *Rev. Intern. de Sociologie* (163—196). [33(01)]
- Einaudi, L. — 1904. — Di alcuni recenti studi di storia economica e finanziaria. — *Riforma Sociale* (5—22). [33(01)]
- Graziani, A., Loria, A. — 1904. — Gli ultimi trattati di scienza economica in Italia. — *Giorn. D. Economisti* (66—83). [33(01)]
- Levasseur, E. — 1904. — Coup d'oeil sur l'évolution des doctrines et des intérêts économiques en France. — *Rev. Econ. Intern.* vol. I (1—39). [33(01)]
- Schelle. — 1904. — Quesnay avant d'être économiste. — *Rev. d'Economie Politique* (177—213). [33(01)]
- Sella, E. — 1904. — Della natura logica dei problemi terminali del l'economia politica. — *Giorn. D. Economisti* (401—427). [33(01)]
- Siebeking, H. — 1904. — Die mittelalterliche Stadt. Ein Beitrag zur Theorie der Wirtschaftsgeschichte. — *Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch.* (177—219). [33(01)]
- Hasbach. — 1904. — Mit welcher Methode wurden die Gesetze der theoretischen Nationalökonomie gefunden? — *Jahrbücher f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (289—318). [33(011)]
- Lifschitz, F. — 1904. — J. B. Sais Methodologie der Wirtschaftswissenschaft. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Stat.* Bd. II, (614—624). [33(011)]
- Below, G. v. — 1904. — Zur Würdigung der historischen Schule der Nationalökonomie, Forts. u. Schluss. — *Zeitschr. f. Socialwissenschaft* (654—659, 710—716, 787—804). [33(013)]
- Fournière, Eu. — 1904. — Les caractères scientifiques de l'économie sociale. — *Rev. Socialiste.* Vol. 39 (257—273). [33(013)]
- Harms, B. — 1904. — Zur Begriffsbestimmung des »Kaufmann«, »Fabrikanten« und »Handwerkers«. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Stat.* (841—850), (819—822). [33(014)]
- De Inama-Sternegg, Ch. Th. — 1904. — Considérations sur l'économie politique du monde moderne. — *Revue économique internationale.* octobre (266—289). [33(04)]
- [. — 1904. — Meeting of the royal economic society. — *Econ. Journ.* (351—356). [33(063)]
- Bücher, Karl. — 1904. — Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge u. Versuche. 4. Aufl. Tübingen H. Laupp 8^o (456) M. 6.— [33(09)]
- Marchioli dott., E. — 1904. — Le origini dell'economia politica moderna. — *Critica Sociale* (221—223). [33(09)]
- Loria, A. — 1904. — Die Entwicklung der italienischen Nationalökonomie in jüngster Zeit. — *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialp.* (678—694). [33(45)(09)]
- Aspreno, G. — 1904. — I sofismi economici dei militaristi. — *Critica Sociale* (283—296). [33 : 351 86]
- Von Halle, E. Dr. — 1904. — L'economie et la technique. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. 2. (9 - 40). [33 : 6]
- Bonnaud, Paul. — 1904. — L'agriculture et la liberté. — *Journal des Economistes*, 15 juillet (3—26). [33 : 63]
- Creppi dott., A. — 1904. — La conservazione dell'energia nel mondo economico. — *Critica Sociale* (341—345). [33 : 01]
- Patten, S. N. — 1904. — The present problems in the economic interpretation of history. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a Social Science* no 85 (110—126). [33 : 01]
- [. — 1904. — Société d'économie politique. Discussion: La population et les lois économiques. — *Journal des Economistes.* Vol. IV. (90—114) [33 : 01]
- Aschley, W. J. — 1904. — Political economy and the tariff Problem. — *Econ. Rev.* (257—279). [33 : 01 : 337(42)]
- Price, L. L. — 1904. — Economic theory and fiscal policy. — *Econ. Journ.* (372—388). [33 : 01 : 337(42)]
- Hobson, J. A. — 1904. — Marginal Units in the theory of distribution. — *Journ. of Polit. Econ.* (439—472). [33 : 011]
- Berolzheimer, F. — 1904. — Das Vermögen. — *Annalen d. Deutschen Reichs.* (592—606). [33 : 012]
- Dechesne, L. — 1904. — Influence de la monnaie et du credit sur les prix. — *Rev. d'Économie Politique* (702—721). [33 : 013]

[33:013]

- Hollander, J. H. — 1904. — The development of Ricardos theory of value. — *Quart. Journ. of Econ.* (455—491). [33:013]
- Kähler, W. — 1904. — Die Bedingungen der Erwerbung des Doktorgrades auf deutschen Universitäten auf Grund einer nationalökonomischen Dissertation. — *Jahrb. f. Nationalökonomie u. Statist.* Bd. II (534—542). [33:013]
- Kaulla, R. — 1904. — Die Lehre vom gerechten Preis in der Scholastik. — *Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft.* (579—602). [33:013]
- Molinari de, M. G. — 1904. — La fonction regulatrice des lois naturelles de la concurrence et de la valeur. — *Journal des Économistes.* Vol. II (161—179) [33:013]
- Pantaleoni, M. — 1904. — Alcune osservazioni sulle attribuzioni di valori in assenza di formazione di prezzi di mercato. — *Giorn. d. Economisti* (203—232, 307—326). [33:013]
- Schmidt, A. — 1904. — Was ist unter dem im deutschen Postgesetz enthaltenen Begriffe »Wert« im volkswirtschaftlichen Sinne zu verstehen? — *Annalen d. Deutschen Reichs.* (687—706). [33:013]
- Terry, C. — 1904. — The theory of value. — *Social Democrat.* (37—43, 112—118, 157—163). [33:013]
- Terry, C. — 1904. — Morals and economics. — *Social Democrat.* (653—666). [33:013]

Munkáskérdés.

Travail et travailleurs. Arbeiterfrage. Labor. Lavoro e lavoratori.

- Bachi, R. — 1904. — Le clausole contrattuali per la tutela degli operai occupati nei lavori appaltati dai comuni e dalle provincie. — *Giorn. D. Economisti.* (434—450). [331]
- Grazia dei, A. — 1904. — Il movimento operaio. — *Critica Sociale.* (157—159, 168—170). [331]
- Kautskij, K. — 1904. — Schmoller über den Fortschritt der Arbeiterklasse. — *Neue Zeit.* (228—241). Bd. II. [331]
- Louis, C. — 1904. — Une visite a une nouvelle ville ouvrière. — *Réforme Sociale* Vol. 7. (382—396). [331]
- Montemartini, G. — 1904. — Il mercato del lavoro. — *Giorn. D. Economisti.* 326—340). [331]
- — 1904. — Der Arbeitsmarkt nach Berichten der Industrie in den Monaten März bis November 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (2—4, 98—100, 190—192, 268—270, 366—369, 466—469, 570—570, 674—676, 786—789) [331]
- Renard, G. — 1904. — Coup d'oeil sur l'évolution du travail dans les quatre derniers siècles. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 42, (516—530). [331(09)]
- — 1904. — Der Arbeitsmarkt in Grossbritannien in den Monaten Februar bis October 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (11—11, 108—108, 199—199, 277—277, 377—377, 479—479, 580—580, 685—685, 796—796). [331(42)]
- Bardoux, J. — 1904. — Les récentes défaites du parti liberal et l'attitude politique des Ouvriers Anglais. (1874—1885—1886—1895). *Rev. Politique et Parlementaire* vol. 41 (99—122). [331(43)]
- [. — 1904. — Der Arbeitsmarkt in den deutschen Kolonien. — *Reichs-Arbeitsbl.* (10). [331(43)]
- [. — 1904. — Der Beschäftigungsgrad nach den Nachweisungen der Krankenkassen in den Monaten März bis November 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (6—8, 102—104, 194—199, 272—275, 372—374, 473—475, 575—577, 679—681, 791—794). [331(43)]
- [. — 1904. — Der Arbeitsmarkt in Frankreich in den Monaten Februar bis October 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (11—11, 108—108, 199—199, 277—277, 377—377, 479—479, 580—580, 685—685, 797—797). [331(44)]
- [. — 1904. — Der Arbeitsmarkt in Belgien in den Monaten Februar bis September 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (11—11, 108—108, 200—200, 278—278, 479—479, 685—685, 797—797). [331(493)]
- [. — 1904. — Der Arbeitsmarkt in Canada in den Monaten Februar bis October 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (12—12, 109—109, 200—200, 278—278, 377—377, 480—480, 581—581, 686—686, 798—798). [331(8)]

[331(43.14)]

- Winter, A. — 1904. — Oberschlesische Polizei, ober-schlesische Gerichte, ober-schlesische Arbeiterbewegung. — *Socialist. Monatshefte*, Bd. 2 (819—824). [331(43.14)]
- Mailáth J. gr. — 1904. — Magyar munkásmozgalmak és szociális tevékenység. (Mouvement ouvrier hongrois e l'action sociale.) — *Magyar Gazdák Szemléje*, (511—529, 594—605, 670—681). [331(439)]
- Zabloudowski L. — 1901. — La fabbrica e l'operaio di fabbrica nella Russia. — *Riforma Sociale* (223—225). [331 47]
- Haas, A. — 1904. — Les causes de la productivité de l'ouvrier américain. — *Rev. Econ. Intern.*, vol. II. (347—354). [331(73)]
- [. — 1904. — Der Allgemeine Jüdische Arbeiterbund für Litauen, Polen und Russland. — *Neue Zeit*, Bd. II. (536—540). (331'=924)]
- Soloweitschik L. — 1904. — L'operaio ebreo in Inghilterra. — *Riforma Sociale* (55—74). [331(=924)(42)]
- Arias, G. — 1904. — I lavoratori della cooperazione artigiana nel medio evo. — *Giorn. D. Economisti*. (244—267). [331»04=14«]
- Seidel. — 1904. — Die Grundzüge der Organisation des Handwerks nach dem Reichsgesetz vom 26. Juli 1897 und die Bedeutung des Genossenschaftswesens für das Handwerk. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (741—765). [331 : 334(43)]
- Benoist, Ch. — 1904. — Le travail dans la grande industrie. — *Rev. de Deux Mondes*, vol. 22. (667—697). [331 : 338.96]
- Herz, H. — 1904. — Die Kriminalität und die arbeitenden Volksklassen in Oesterreich. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (776—806). [331 : 343.918.1(436)]
- Adler, G. — 1904. — Die Ausdehnung der Alters und Invalidenversicherung auf den Handwerkerstand. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (203—211) [331 : 368.43]
- Truillot, L. — 1904. — Les ouvriers des chemins de fer algériens. — *Mouvement Socialiste*, vol. 12 (224—236). [331 : 385(651)]
- Bled du, V. — 1904. — Les transformations de l'agriculture. — *Rev. des deux Mondes*, vol. 24. (645—675). [331 : 63]
- Prevot G. E. — 1904. — Le socialisme aux champs (chronique agraire). — *Rev. Socialiste* Vol. 40 (68—160), 313—330/390—403. [331 : 63]
- Mailáth I. gr. — 1904. Magyarország mezőgazdasági munkásainak helyzetéről. I., II. (La situation des ouvriers de ruraux en Hongrie.) — *Közgazdasági Szemle* (487—499), (580—596). [331 : 63(439)]
- Lagardelle, H. — 1904. — Das Erwachen des ländlichen Proletariats in Frankreich. — *Neue Zeit*. Bd. II. (324—335, 357—368). [331 : 63(44)]
- Prévot, G. E. — 1904. — Les récents mouvements agraires dans le Midi de la France — *Rev. Socialiste*. Vol. 39. (533—564). [331 : 63(44)]
- Schiavi, A. — 1904. — Il movimento contadino in Francia. — *Critica Sociale* (25—28). [331 : 63(44)]
- Bonomi, I. — 1904. — Die ländliche Arbeiterbewegung in Italien. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2. (638—645). [331 : 63(45)]
- Cammalleri, Sc. S. — 1904. — L'organizzazione dei contadini e il rinnovamento economico e morale in Sicilia. — *Critica Sociale* (186—188, 205—207). [331 : 63(45.81)]
- Olivier, M. — 1904. — Les Bûcherons du Cher et de la Nièvre. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12. (236—260). [331 : 634]
- Albrecht, O. — 1904. — Ueber die Rechtsverhältnisse der Gärtner. — *Neue Zeit*. Bd. I. (423—430). [331 : 635]
- [. — 1904. Société d'économie sociale. Discours de H. Joly, de l'Institut, président de la Société. — La Question agraire en Irlande a propos de la loi nouvelle, par L. Dubois, et discussion. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (349—377). [331 : 67(42)]
- Molteni G. — 1904. — L'ordinamento agricolo nel Belgio. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 34(43—57). [331 : 67(493)]
- Parker, E. H. — 1904. — L'economia del lavoro nella lina. — *Riforma Sociale* (563—564). [331 : 677]
- Pagliari, F. — 1904. — L'industria delle calzature e i lavoratori per calzolari. — *Critica Sociale* (336—338). [331 : 685]

Töke és munka.

[331.1(73)]

Rapports du capital et du travail. Kapital und Arbeit. Capital and Labour.
Capitale e lavoro.

- Raffalovich, A. — 1904. — Patrons et ouvriers aux États-Unis. — *Ann. des Sciences Politiques*. (681—687). [331.1(73)]
- Caillaux, E. — 1904. — Le contrat collectif de louage de travail. — *Ann. de Sciences Politiques* (577—521, 741—756). [331.11]
- Bunte, E. — 1904. — Der Arbeitervertrag auf korporativer Grundlage in Dänemark. Ein Beitrag zur Geschichte der »mildereren« Formen des Klassenkampfes. — *Neue Zeit* Bd. (303—312). [331.12(489)]
- Bieder H. — 1904. — Arbeitsnachweis und eidgenössisches Arbeitsamt. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch.- u. Sozialpol.* (664—669). [331.11(494)]
- Clark, E. E. — 1904. — Arbitration and industrial disputes. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no. 84 (1—12). [331.15]
- Lestrade de, C. — 1904. — »Chambres du travail« ou »Chambres ouvrières«. — *Journal des Économistes*. Vol. III. (338—348). [331.15]
- Umbreit, P. — 1904. — Arbeits- oder Arbeiterkammern. — *Neue Zeit*. Bd. I. (280—299). [331.15]
- Louis — 1904. — Les institutions patronales des grandes compagnies de chemins de fer. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (78—89) [331.17]
- Schleuther, C. — 1904. — Die Arbeiterwohlfahtseinrichtungen der Firma Gebr. Stumm in Neunkirchen. — *Jahrb. f. Nationalökonomie u. Statistik*. Bd. II. (515—533) [331.17]
- Herold. — 1904. — Der Arbeiterschutz in den preussischen Bergpolizeiverordnungen. Für die Weltausstellg. in St. Louis 1904 im amtl. Auftrage (d. königl. preuss. Ministeriums f. Handel u. Gewerbe) bearb. Berlin, I. Springer. 8^o)X, 265) M. 3.— [331.17(431)]

Bér és bérmunka.

Salaire et salariat. Arbeitslohn und Lohnarbeit. Wages. Salariato.

- Dolléans, Ed. — 1904. — L'idée du juste salaire. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 13. (112—127) [331.2]
- Fournière, Eu. — 1904. — La rémunération du travail. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40. (653—669) [331.2]
- Molinari de, M. G. — 1904. — L'évolution du salariat. — *Journal des Économistes* Vol. IV. (321—339) [331.2]
- Passy, Fr. — 1904. — Salaire. — *Journal des Économistes*. Vol. I. (411—414) [331.2]
- Rüdiger-Miltnerberg, A. — 1904. — Der gerechte Lohn. Ein neuer Versuch u. Vorschlag zur Lösung der sozialen Frage. Berlin, Bibliograph. Institut f. Versicherungs-Wissenschaft. 8^o (119) M. 260. [331.2]
- Schmoller, G. — 1904. — Le mouvement historique des salaires de 1893 à 1900 et ses causes. — *Rev. Intern. de Sociologie* (3—21). [331.2]
- Mahaun T. — 1904. — I salari nel Belgio. — *Riforma Sociale* (1002—1004). [331.2(493)]
- Böttcher, K. — 1904. — Lohnkämpfe der Buchdrucker im Jahre 1848. — *Neue Zeit*. Bd. I. (139—145) [331.2: 655»1848«]
- Paepfow, F. — 1904. — Lohn- und Arbeitsverhältnisse im Mauerergewerbe. — *Neue Zeit*. Bd. II. (395—402, 465—473). [331.2: 693]
- Low A. M. — 1904. — Un esempio di partecipazione al profitti nell'Inghilterra. — *Riforma Sociale* (324—330). [331.24(42)]
- [. — 1904. — Lohntarife und Tarifföhne im Deutschen Reich. — *Reichs-Arbeitsbl* (121—124). [331.23(43)]
- [. — 1904. — Arbeitslöhne der städtischen Arbeiter in Braunschweig: Übersicht der Arbeits- und Lohnverhältnisse in den städtischen Betrieben während der Zeit vom 1. April 1902 bis 31. März 1903. — *Reichs-Arbeitsbl*. (203—205). [331.23(43.54)]

Gyermekmunka s női munka.

Travail des enfants et des femmes. Kinder- und Frauenarbeit. Labor of children and women. Laboro dei fanciulli e delle donne.

- Goldmark, Josephine C. — 1904. — Street labor and juvenile delinquency. — *Political Science Quarterly* (417—438). [331.3]
- [. — 1904. — Deutsches Reich: Erhebungen über Kinderarbeit. — *Reichs-Arbeitsbl*. (303—303). [331.3]

[331.3]

- [. — 1904. — Erlass des Ministers für Handel und Gewerbe v. 26. Mai 1904, betr. polizeiliche Verfügungen über die Beschäftigung von Arbeiterinnen und jugendlichen Arbeitern. — *Reichs-Arbeitsbl.* (213—214). [331.3
[331.4
- [. — 1904. — Erlass der Minister für Handel und Gewerbe v. 21. Mai 1904, betr. Beschäftigung von Arbeiterinnen und jugendlichen Arbeitern in Konfektionswerkstätten. — *Reichs-Arbeitsbl.* (212—213). [331.3
[331.4
- Yudelson, S. — 1904. — Woman's place in industry and labor organisations. *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 84 (59—70). [8 314
- [. — 1904. — Bekanntmachung v. 10. Juni 1904, betr. die Beschäftigung von Arbeiterinnen in Meiereien und Betrieben zur Sterilisierung von Milch. — *Reichs Arbeitsbl.* (305—306). [331.4(43)

Munkanélküliség.

Chomage. Arbeitslosigkeit. Unemployed. Disoccupazione.

- Broggi, U. — 1904. — Di alcuni problemi intorno alla disoccupazione. — *Giorn. D' Economisti* (172—177). [331.6
- Schiavi, A. — 1904. — Disoccupazione, casse di lavoro a casse di assicurazione. — *Critica Sociale* (170—173, 188—189). [331.6.
- Quelch, H. & Watts, A. A. — 1904. — The unemployed. — *Social Democrat* (712—722) [331.6
- [. — 1904. — Arbeitslosigkeit in deutschen Fachverbänden im 1. Quartal 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (284—285) (582—583). [331.6
- [. — 1904. — Die Bedingungen der Arbeitslosenunterstützung an Orte in deutschen Fachverbänden. — *Reichs-Arbeitsbl.* (294—295.) [331.6(43)
- Reeves, W. P. — 1904. — Staatliche Beschäftigung von Brotlosen in Australien. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch.- u. Sozialpol.* (361—382). [331.61(94)
- Laufkötter, Fr. — 1904. — Das Verhältnis zwischen den einheimischen und den fremden Arbeitern. — *Socialist. Monatshefte* Bd. 2 (8 1—806). [331.62
- Kirke, H. — 1904. — The question of Chinese labour. — *Econ. Rev.* (305—313). [331.625

A munkások helyzete.

Situation des travailleurs. Lage der Arbeiter. Situation of laborers. Condizione dei lavoratori.

- Walling W. E. — 1904. — Il problema dei lavoratori non specificati. — *Riforma Sociale* (999—1002). [331.7
- Pflügl. — 1904. — Die Lohn- und sonstigen Verhältnisse der land- und forstwirtschaftlichen Arbeiter Österreichs nach den Ergebnissen und Erhebungen der Landeskulturärzte vom Jahre 1897. — *Statist. Monatschr.* (466—537). [331.7 : 63
- [. — 1904. — Société d'économie sociale. Séance du 14 Mars 1904. La situation des populations rurales d'après des monographies de communes. — *La réforme sociale*, no 10, 16 Mai. (775—809). [331.7 : 63
- Hertzog, Aug. — 1904. — Die elsass-lothringische Gesindeordnung. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (514—522). [331.78(43.45)
- Allix, E. — 1904. — L'industrie à domicile salariée. — *Ann. de Sciences Politiques* (469—486). [331.794
- [. — 1904. — La dentelle a la main en France, sa décadence. Efforts tentés pour y remédier. — *Rev. Économ.* Vol. III. (180—200). [331.794
- [. — 1904. — Erster allgemeiner Heimarbeiterschutz-Kongress zu Berlin am 7. bis 9. März 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (743—744). [331.794(06.3
- Bresciani, C. — 1904. — L'industrie domestique en Allemagne et le congrès de mars 1904. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII (818—833). [331.794(43)
- Wilbrandt, R. — 1904. — Elektrischer Antrieb mit Maximalarbeitstag und Mindestlohnentarif in der Hausweberei. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (625—341). [331.794 : 677
- Walling, W. English. — 1904. — The new unionism — the problem of unskilled worker. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. no. 84 (12—32). [331.798

[331.8]

Különféle munkáskérdés.

Questions ouvrières diverses. Verschiedene Arbeiterfragen. Divers labour questions.
Questioni operai diverse.

- Festy, O. — 1904. — Chronique de questions ouvrières. — *Ann. de Sciences Politiques* (268—284). [331.8]
- Rist, Ch. — 1904. — Chronique ouvrière, — *Rev. d'économie politique* (325—340, 388—601, 832—842). [331.8]
- Seilhac, L. — 1904. — Revue des questions ouvrières et de prévoyance. — *Rev. Politique et Parlementaire* Vol. 41. (190—178), vol. 42. (142—159). [331.8]
- [. — 1904. — Beschlüsse der Delegiertenkonferenz der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz in Basel. — *Reichs-Arbeitsbl.* (721—723). [331.8]
- Heyn, O. — 1904. — Arbeiterverhältnisse in den englischen und holländischen Kolonien Ostasiens. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. I (669—681). [331.8(5)]
- [. — 1904. — Die Regelung der Arbeitszeit in den Tarifverträgen im Deutschen Reich. — *Reichs-Arbeitsbl.* (706—715). [331.81]
- [. — 1904. — Verkürzung der Arbeitszeit in französischen Staatsbetrieben. — *Reichs-Arbeitsbl.* (146—148). [331.81(44)]
- Cabiati A. — 1904. — Le condizioni dei lavoratori della risaia. — *Riforma Sociale* (317—323). [331.81(45)]
- Schiavi A. — 1904. — Per le otto ore in risaia. — *Critica Sociale.* (229—231, 260—263). [331.81(45)]
- [. — 1904. — Der Achtstundentag in den Vereinigten Staaten von Amerika. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch.- u. Sozialpol.* (143—146), (383—392). [331.81(73)]
- Boggiano, A. — 1904. — Il riposo festivo dopo le discussioni nel parlamento italiano. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali.* Vol. 26 (3—20, 200—219, 481—501). [331.811]
- Passy, Fr. — 1904. — Premier congrès de l'hygiène des travailleurs et des ateliers du 20 au 30 octobre 1904. — *Journal des Economistes.* Vol. IV (436—442). [331.822(068)]
- Rosenfeld S., dr. — 1904. — Die Gesundheitsverhältnisse der österreichischen Berg- und Hüttenarbeiter. — *Statist. Monatschr.* (331—466). [331.822(436)]
- Hue, O. — 1904. — Ist die Wurmkrankheit ausgeilgt? — *Neue Zeit.* Bd. I (211—215). [331.825]
- Szegedy-Maszák Elemér. — 1904. — A munkásvédelem feladatai a tuberkulosis-ellenes küzdelemben. I., II. (La protection d. ouvriers et la tuberculose.) — *Közgazdasági Szemle* (759—796, 840—854). [331.825]
- Vogel, H. — 1904. — Der notwendige Ausbau der Tuberkulosebekämpfung. — *Neue Zeit* (246—252). Bd. II. [331.825]
- Wurm, M. — 1904. — Die gewerblichen Vergütungen. — *Neue Zeit.* Bd. I (24—29, 51—57). [331.825]
- [. — 1904. — Internationale Tuberkulosekonferenz zu Kopenhagen von 26. bis 29. Mai 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (744—744). [331.825(063)]
- Savary et Collet. — 1904. — La lutte contre la tuberculose en France. — *Ann. de Sciences Politiques* (19—30, 487—506). [331.825(44)]
- Malarce de, A. — 1904. — Les valeurs morales dans la vie de l'ouvrier. — *Journal des Economistes.* Vol. II (76—84). [331.829]
- Fauquet, G. Dr. — 1904. — Maladies professionnelles et assurances ouvrières. — *Rev. Socialiste.* Vol. 39 (400—421). [331.825 : 368.4]
- Lacroix, A. — 1904. — La maladie professionnelle et l'Assurance contre les accidents. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41 (37—53). [331.825 : 368.41]
- [. — 1904. — Die Berufskrankheiten der Petroleumarbeiter. — *Reichs-Arbeitsbl.* (491—492). [331.825 : 665]
- Emminghaus, A. — 1904. — Zum Kapitel der Haushaltskosten. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. II. (650—662). [331.83]
- Lassale, P. — 1904. — La famille ouvrière — *Reforme Sociale.* Vol. 7 (701—724). [331.83]
- Levasseur, S. — 1904. — Getting a living. — *Rev. Econ.* Vol. III (633—641). [331.83]
- Quelch, H. — 1904. — Free maintenance and the family. — *Social Democrat* (587—591). [331.83]

[331.83]

- Rhind, J. — 1904. — Economie and physical conditions of the labouring classes. — *Social Democrat* (601—606). [331.83]
[331.84]
- Tews, J. — 1904. — Volkstümliche Leseanstalten. Leitfaden zur Begründung und Verwaltung von Volksbibliotheken und Lesehallen in Stadt und Land. Hrsg. vom Centralverein für das Wohl der arbeitenden Klassen. Berlin, L. Simion Nf. 8° (VI, 57). M. — 40 [331.85]
- Crespi, A. — 1904. — Le scuole del lavoro in Inghilterra. — *Critica Sociale* (375—377). [331.86]
- Deutsch, J. — 1904. — Der Kampf gegen die Lehrlingszüchtereier. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (984—989). [331.86]
- [. — 1904. — L'enseignement professionnel et les congregations. — *Reforme Sociale*. Vol. 7 (964—968). [331.86]
- Cabiati dott, A. — 1904. — Le basi teoriche dell'organizzazione operaia. — *Critica Sociale* (42—48). [331.88]
- Cabuat, J. — 1904. — La réforme des syndicats professionnels. — *Rev. Politique et Parlementaire*. Vol. 41 (122—147). [331.88]
- Emminghaus, A. — 1904 — »Gewerbe« und »Gewerke«. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (818—831). [331.88]
- Fagniez, G. — 1904. — Les syndicats professionnels: leur capacité legale et leur avenir. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (749—765). [331.88]
- Fagniez, G. — 1904. — Le syndicalisme ouvrier: Les syndicats a esprit professionnel. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (611—621) [331.8-
- Fournière, N. — 1904. — Les caractères de l'association professionnelle. — *Rev So8 ciale*. Vol. 40 (587—603). [331.88]
- Giretti, E. — 1904. — Per un accordo delle società pacifiche con le organizzazioni operaie. — *Giorn. d. Economisti* (543—554). [331.88]
- Heinke, G. — 1904. — Die Tiefbaum-Berufsgenossenschaft und der Arbeiterschutz. — *Neue Zeit*. Bd. II (302—308). [331.88]
- Lees Smith, H. — 1904. — Trade-unionisme, latest phase. *Econ. Journ.* (469—473). [331.88]
- Legien, C. — 1904. — Ein Jahrzehnt gewerkschaftlicher Entwicklung. — *Neue Zeit*. Bd. I. (36—44). [331.88]
- Lorin, H. — 1904. — I sindacati operai dei cattolici sociali. — *Riv. Intern. di Science Sociali*. Vol. 34 (3—7). [331.88]
- Macarthur, W. — 1904. — Political action and trade-unionism. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No. 84 (32—47). [331.88]
- Molinari, M. G. — 1904. — Les Trades-Unions, les Trusts et le laissez-faire. — *Journal des Économistes*. Vol. III (172—181). [331.88][338.88]
- Roux-Servine, M. — 1904. — Les syndicats d'initiative. — *Réforme Sociale*. Vol. VIII (385—395). [331.88]
- Schnetter, F. — 1904. — Zur Frage des Organisationszwanges. — *Neue Zeit*. Bd. II (819—824). [331.88]
- Toniolo, G. — 1904. — Problemi, discossioni e proposte intorno alla costituzione corporativa delle classi lavoratrici a proposito di recenti convegni sociali. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 34 (17—13, 161—187). [331.88]
- [. — 1904. — Die General Federation of Trade Unions im Jahre 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (816—819). [331.88]
- [. — 1904. — Die Unterstützungsleistungen der deutschen Arbeiter-Fachverbände. — *Reichs-Arbeitsbl.* (686—706, 798—807). 331.88
- Octors. — 1904. — Le cinquième congrès syndical du P. O. B. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (422—431). 331.88(63)
- [. — 1904. — XV. Verbandstag der deutschen Gewerkvereine in Hannover vom 23. bis 30. Mai 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (740—741) [331.88(063)]
- Dochow, F. — 1904. — Entwicklung der gewerkschaftlichen Arbeiterorganisationen Deutschlands in den letzten Jahren. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (668—694). [331.88(43)]
- [. — 1904. — Die Bedingungen der Umzugs-, Streik- und »Gemeins-regelten«-Unterstützung in deutschen Arbeiter-Fachverbänden. — *Reichs-Arbeitsbl.* (480—486). [331.88(43)]
- Fehlinger, H. — 1904 — Berufsthätig und gewerkschaftlich organisierte Arbeiter in Österreich. — *Neue Zeit*. Bd. I (156—157). [331.88(436)]
- Longnet, J. — 1904. — Die Gewerkschaftsbewegung in Frankreich. — *Neue Zeit*. Bd. II. (197—204). [331.88(44)]

[331.88(7)]

- Cassola, C. — 1904. — La recente fase del movimento sindacale Americano. — *Riforma Sociale*. (383—396). [331.88(7)]
- Pistor, E. — 1904. — Anerkennung der Unions in U. St. A. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. ts., Volkswirtsch.* (103—129). [331.88(73)]
- Groag, E. — 1904. — Collegien und Zwangsgenossenschaften im dritten Jahrhundert. — *Vierteljahrsschr. f. Social. u. Wirtschaftsgesch.* (481—511). [331.88*2]
- Atkinson, Mabel. — 1904. — Truts and trade unions. *Political science quarterly*. 192—223). [331.88:338.8]
- Blonde, G. — 1904. — Le congrès des syndicats agricoles. — *Reforme Sociale*. Vol. XIII. (289—292). [331.88:63]
- Duport, E. — 1904. — Le syndicat agricole et son action sociale. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII. (523—529). [331.88:63]
- Perquy, R. B. Laurent — 1904. — L'organisation syndicale des ouvriers typographes de Bruxelles. — *Revue sociale catholique, aout*. (377—392). [331.88:655]
- G. B. — 1904. — Le Congrès des syndicats agricoles. — *La réforme sociale*, no 15 et 16, ier et 16 aout. (286—291). [331.881(063)]
- [. — 1904. — Die Organisation der Arbeitgeber im Auslande. — *Reichs-Arbeitsbl.* (496—497., 497—497., 497—498, 815—816., 600—606). [331.882]
- [. — 1904. — Die Organisation der Arbeitgeber im Deutschen Reich. — *Reichs-Arbeitsbl.* (309—316). [331.882(43)]
- [. — 1904. — Französische Arbeitgeber- und Arbeiter-Fachorganisationen Anfang 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (820—821). [331.882(44), [331.88(44)]
- [. — 1904. — Versammlung des Verbands von Arbeitgebern der sächsischen Textilindustrie in Berlin am 17. Januar 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (739—739). [331.882:677(432)]
- Düweil, W. — 1904. — Zur Frage des Generalstreiks. — *Neue Zeit*. Bd. I. (248—254). [331.89]
- Fehlinger, H. — 1904. — Strikeerfolge. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 3. (895—901). [331.89]
- Kampffmeyer P. — 1904. — Der Generalstrike und die Eroberung der ökonomischen Macht. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2. (872—880). [331.89]
- Leimpeters, J. — 1904. — Zum Generalstrike. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2. (880—885). [331.89]
- Moireau, Au. 1904. — Les inscrits maritimes et les grèves récentes. — *Rev. des deux Mondes*. Vol. 24. (128—158). [331.89]
- Umbreit, P. — 1904. — La Grève de Crimtschau. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12. 269—286). [331.89]
- [. — 1904. — La grève générale et le socialisme. Enquête Internationale: Opinions et Documents. V^{os} 137 et 138; 139—140. — *Mouvement Socialiste* (135—564). [331.89]
- [. — 1904. — A sztrájkrol. (Les grèves.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (691—696). [331.89]
- [. — 1904. — The general strike. — *Social Democrat* (275—281.) [331.89]
- Carano-Donvito, G. — 1904. — Il calcolo delle perdite dirette negli scioperi. — *Riv. intern. di Scienze Sociali*. Vol. 26. (219—231). [331.89(01)]
- Kleeberg, Aug. — 1904. — Ein Beitrag zur Revision der Begriffe Strike, Lockout und Boycott. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (225—263). [331.89(01)]
- f. p. — 1904. — Gli scioperi nel 1903 in Germania. — *Critica Sociale* (319—321). [331.89(43)]
- [. — 1904. — Die Ausstandsbewegung des Jahres 1903 im Deutschen Reich. — *Reichs-Arbeitsbl.* (37—41). [331.89(43)]
- [. — 1904. — Streiks und Aussperrungen im Deutschen Reich. — *Reichs-Arbeitsbl.* (143—148, 386—387, 726—726). [331.89(43)]
- [. — 1904. — Die Arbeitseinstellungen in Oesterreich während d. Jahres 1902. Wien, A. Hölder 4^o (173). — *Beilage z. Statist. Monatschr.* 8. Jg. [331.89(436)]
- [. — 1904. — Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Oesterreich während des Jahres 1903. Wien A. Hölder, 4^o (173). — *Beilage z. Statist. Monatschr.* 9. Jg. [331.89(436)]
- Olberg, O. — 1904 — Der italienische Generalstrike. — *Neue Zeit*, Bd. I, (18—24). [331.89(45)]

[331.89(45)]

- Turati, F. Lehren und Folgen des Generalstrikes in Italien. — *Socialist. Monatshefte*, Bd. 2. (865—872). [331.89(45)]
- Pierson N. J. — 1904. — Gli scioperi ferroviari in Olanda. — *Riforma Sociale* (331—334). [331.89(492)]
- Briquet, R. — 1904. — La grève et le contrat de travail. *Rev. Socialiste*. Vol. 39. (723—738). [331.89 : 331.11]
- Laribé, M. A. — 1904. — Les grèves agricoles dans le Midi. — *Rev. Politique et Parlementaire*, vol. 40 (542—555). [331.89 : 63(44)]
- Croner, J. — 1904. — Streik und Aussperrung der Metallarbeiter in Berlin. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (391—397). [331.89 : 671(431)]
- Agliardi, E. — 1904. — La protezione internazionale del lavoro. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*, vol. 26 (350—370, 517—536). [331.91]
- Brants, V. — 1904. — L'entente internationale pour la protection du travail à l'assemblée de Bale (septembre 1904). — *Réforme Sociale*, vol. VIII (764—770). [331.91]
- Hertz, J. Dr. — 1904. — Internationaler Arbeiterschutz. — *Socialist. Monatshefte*, Bd. II. (631—638). [331.91]
- [. — 1904. — Die Französisch-Italienische Arbeiterschutzkonvention vom 15. April 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (212—212, 303—305. [331.91(49 + 45)]
- Falkenburg, Ph. — 1904. — Die Fortschritte auf dem Gebiet des Arbeiterschutzes in der Niederlanden. — *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialpol.* (641—650). [331.91(492)]
- [. — 1904. — Aus der Geschichte des Arbeiterschutzes in der Schweiz. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch.- u. Sozialpol.* (543—548). [331.91(494)]
- Bascom John. — 1904. — The right to labor. — *Quart. Journ. of. Econ.* (492—513). [331.92]
- Voulaer, M. — 1904. — Le droit naturel du travail, à propos d'un livre récent. — *Réforme Sociale*. Vol. 7. (396—400). [331.92]
- Loria, G. — 1904. — L'inchiesta inglese del 1891, l'ordinamento operaio e la legislazione sociale in Inghilterra ed in varie nazioni. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 26 (181—200). [331.13(42)]
- Dragoni, C. — 1904. — Sull'istituzione di un ispettorato del lavoro. — *Giorn. d. Economisti* (327—439). [331.94]
- [. — 1904. — Jahresbericht der k. k. österreichischen Gewerbeinspektoren für 1903. — *Reichs-Arbeitsbl.* (811—812). [331.94(058)]
- [. — 1904. — Die Gewerbeaufsicht in einzelnen deutschen Bundesstaaten. — *Reichs-Arbeitsbl.* (717—721). [331.94(43)]
- [. — 1904. — Les résultats de l'inspection industrielle en Prusse. — *Rev. Écon.* Vol. III. (643—655). [331.94(431)]
- [. — 1904. — Bergwerks-Inspektion, die, in Österreich. Berichte der k. k. Bergbehörden über ihre Tätigkeit im J. 1900 bei Handhabung der Bergpolizei und Beaufsichtigung der Bergarbeiterverhältnisse. Veröffentlicht vom k. k. Ackerbauministerium. 9. Jahrg. 1900. Wien, Hof- u. Staatsdruckerei. 8^o (IV, 731) M. 6.—. [331.94(436)]
- [. — 1904. — Berichte der eidgenössischen Fabrik- u. Bergwerksinspektoren über ihre Amtstätigkeit in d. J. 1902 u. 1903. Veröffentlicht vom schweiz. Industriedepartement. — Rapports des inspecteurs fédéraux des fabriques et des mines concernant leurs fonctions officielles dans les années 1902 et 1903. Publiés par le département fédéral de l'industrie. Aaran, K. R. Sauerländer & Co. (II, 283) M. 3.—. [331.94(494)]
- Heiden, J. — 1904. — Ein Wort über die Aufgaben der Arbeitersekretariate und die Ausbildung der Arbeitersekretaire. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2. (967—974). [331.95]
- Manfredi, V. — 1904. — Il bollettino dell' ufficio del lavoro. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali* vol. 35. (510—523). [331.95]
- Spectator. — 1904. — Il bollettino dell'ufficio del lavoro. — *Riforma Sociale* (567—586). [331.95]
- Hochhaus, G. — 1904. — Sozialpolitisches aus den Berichten der Arbeiter-Sekretariate für 1903. — *Neue Zeit*. Bd. II (593—599, 627—635). [331.955]
- Lafont, E. — 1904. — Les secrétariats ouvriers en Allemagne. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (510—549). [331.955(43)]
- [. — 1904. — Jahres-Bericht, 15., d. Arbeiter-Sekretariats Berlin (Berliner Gewerkschafts-Kommission) Berlin, (Buchh. Vorwärts) 8^o (127) M. 1.50. [331.955(431.1)]

[331.961]

- [. — 1904. — Proposition de loi relative aux placements des employés et ouvriers des deux sexes. — *Rev. d'Économie Politique* (68—77). [331.961]
- [. — 1904. — Proposition de loi relative aux placements des employés et ouvriers. — *Rev. d'Économie Politique* (340—344). [331.961]
- Dochow, F. — 1904. — Arbeitskammern. — *Jahrbb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (263—278). [331.98]
- Moliuari, T. — 1904. — La ferrovia gratuita. — *Giorn. d. Economisti* (555—564) [331.991]

Pénz és hitel.

Économie financière. Finanzwesen. Finances. Finanze.

- Balletti, A. — 1904. — Le istituzioni finanziarie nelle università israelitiche dell'Emilia. — *Giorn. d. Economisti* (359—370). [332]
- Halász S. — 1904. — Játék és takarékoság. (Jeu et épargne.) — *Közgazdasági Szemle* (735—748). [332]
- Sprague, O. M. W. — 1904. — The distribution of money between the banks and the people since 1893. — *Quart. Journ. of Econ.* (513—529). [332]
- Bánfi O. — 1904. — A budapesti pénzintézetek üzleteredményei 1903-ban. (Bénéfices des exercices des sociétés financières à Budapest en 1903.) — *Közgazdasági Szemle* (675—683). [332(665)]
- Boder A. — 1904. — Az erdélyrészi pénzintézetek. (Sociétés financières en Transylvanie.) — *Közgazdasági Szemle* (923—937). [332(665)(43.92)]
- Nitti, F. — 1904. — La probabile ricchezza privata dell'Italia. — *Riforma Sociale* (624—643). [332(45)]
- [. — 1904. — Tendances récentes de la finance américaine. — *Rev. Econ.* Vol. III (703—715). [332(7)]
- Raffalovich, A. — 1904. — Il mercato finanziario nel 1903. — *Riforma Sociale* (156—162). [332, 190']
- Bauer, O. — 1904. — Marx' Theorie der Wirtschaftskrisen. — *Neue Zeit.* Bd. I (13—139, 164—170). [332 04]
- Schmoller G. — 1904. — Les phases typiques des crises économiques et leur histoire. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (125—153) [332.04]
- Levy, H. — 1904. — Zur Geschichte der Agrarkrisen, eine Studie über den Verlauf der landwirtschaftlichen Depression in den östlichen Teilen der Vereinigten Staaten. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (471—487). [332.04 : 63(73)]
- François, G. — 1904. — La banca d'Inghilterra e il tasso dello sconto nel regno unito. — *Giorn. d. Economisti* (370—375). [332.1(42)]
- Raffalovich, A. — 1904. — Une banque allemande. — *Rev. des Deux Mondes.* Vol. 22. (897—923). [332.1(43)]
- Rosendorff, R. — 1904. — Die deutschen Banken im überseeischen Verkehr. — *Jahrbb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (93—135). [332.1(43)]
- Warschauer, O. — 1904. — Zur Aufsichtsratsfrage in Deutschland. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (788—802). [332 1(43)]
- Barabás E. — 1904. — A nemzetiségi bankok székelyföldi actiója. — L'action des banques nationales en Transylvanie.) — *Közgazdasági Szemle* (815—840). [332.1(43.92)]
- Signori S. d. — 1904. — Le banche del Giappone. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali.* Vol. 35 (523—530). [332.1(52)]
- Cleveland, F. A. — 1904. — The financial reports of national banks as a means of public control. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science.* No. 83 (43—67). [332.11]
- François, G. — 1904. — Le Banche nazionali negli stati uniti. — *Giorn. d. Economisti* (81—90). [332 11(73)]
- Malarce de, A. M. — 1904. — Le troisième centenaire de la caisse d'épargne. — *Journal des Économistes.* Vol. III (27—44). [332.2]
- De Malarce, A. — 1904. — Le troisième centenaire de la caisse d'épargne (1604—1904). — *Journal des Économistes*, 15 juillet (27—43). [332.21(44)]
- Wolff, H. W. — 1904. — Our Saving banks. — *Econ. Rev.* (313—330). [332.2(42)]
- Warschauer, O. — 1904. — Das Depositenbankwesen in Deutschland, mit besonderer Berücksichtigung der Spareinlagen. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (433—488). [332.2(43)]

[332.2(436)]

- Ehrenberger H. — 1904. — Österreichs Sparkassen im Jahre 1902. — *Statist. Monatschr.* (565—591). [332.2(436)]
- Lewinsky, K. — 1904. — Der Anweisungsverkehr des Postsparkassenamtes im Staatshaushalte. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch. Sozialpolitik u. Verwaltg.* (369—401). [332.22]
- Raudnitz, J. — 1904. — Der Scheckverkehr der Postsparkassa und seine Entwicklung. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch. Sozialpol. u. Verw.* (517—593). [332.22]
- Tobisch, E. — 1904. — Der Scheck- und Clearingverkehr des k. k. österreichischen Postsparkassenamtes. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd II (354—375). [332.22(436)]
- Malarce de, M. A. — 1904. — Valeur économique et morale des caisses d'épargne scolaires en Europe et en Amérique. — *Journal des Economistes.* Vol. IV. (339—350). [332.23]
- Lorini, E. — 1904. — Intorno alla teoria dei prestiti pubblici. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali.* Vol. 26 (20—39). [332.3]
- Conant, C. A. — 1904. — What determines the value of money? — *Quart. Journ. of Econ.* (551—570). [332.4]
- Zablet, M. — 1904. — Administration des monnaies et médailles en 1903. — *Journal des Economistes.* Vol. IV. (442—447) [332.4]
- Sayons, A. E. — 1904. — La riforma monetaria nel Messico. — *Riforma Sociale* (221—222). [332.4(45.811)]
- Strickler, J. — 1904. — Das schweizerische Münzwesen im Übergang vom 18. zum 19. Jahr. — *Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.* (122—148, 286—322). [332.4 494] »18«
- Darwin, L. — 1904. — Currency reform in Mexico and China. — *Econ. Journ.* (395—401). [332.4(51)]
- Raffalovich, Arthur. — 1904. — Les suggestions américaines et la réforme monétaire de la Chine. — *Journal des Economistes*, 15 juin (335—346). [332.4(51)]
- Heck, Ph. — 1904. — Ständeproblem. Wergelder und Münzrechnung der Karolingerzeit. — *Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.* (337—382, 511—559) [332.4 »0752 : 0987«
- Riedl, R. — 1904. — Die Währungsreform in Österreich-Ungarn. II. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (185—225). [332.42(436)]
- Heyn, O. — 1904. — Das Steigen des Rupienkurses nach der Aufhebung der indischen Silberwährung und seine Ursachen. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II. (160—179, 289—318) [332.42(54)]
- Foville de, M. A. — 1904. — Le papiermonnaie aux États-Unis pendant la guerre de sécession. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41 (555—564) [332.5(73)]
- Zablet, M. — 1904. — Le mouvement financier et commercial. — *Journal des Economistes.* Vol. IV. (28—44). [332.6]
- [. — 1904. — Société d'Economie Politique. Discussion : l'organisation de la bourse de Paris, la solidarité des intermédiaires et les crises. — *Journal des Economistes.* Vol. II. (89—110). [332.6(441)]
- Nina, L. — 1904. — La situazione finanziaria del comune di Roma. — *Giorn. D. Economisti* (448—471). [332.6(45.631)]
- [. — 1904. — Zur Börsengesetznovelle. Von einem Bankbeamten. — *Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft* (728—792). [332.61]
- Zablet, M. — 1904. — Il recente panico alla borsa di Parigi. — *Riforma Sociale* (40—410). [332.615(441)]
- Passy, Fr. — 1904. — La spéculation. — *Journ. des Economistes.* Vol. IV. (227—233). [332.64]
- Sella, E. — 1904. — La Speculazione e gli antichi trattatisti. — *Giorn. d. Economisti* (357—374). [332.64]
- Horowitz, A. — 1904. — Die neue österreichische Börsengesetznovelle. — *Jahrb. für Nationalökon. u. Statist.* Bd. I. (630—641). [332.64(436)] [347.731.4(436)]
- François, M. G. — 1904. — Le douzième Congrès du crédit populaire. — *Journal des Economistes.* Vol. IV (73—77). [332.7]
- Graziani, Au. — 1904. — Alcune parole sul concetto del credito e sul sistema coloniale. — *Giorn. D. Economisti* (267—271). [332.7]
- Nachod, W. — 1904. — Die Organisation des Reisekredits: Kreditbrief, Circularkreditbrief und Reisescheck. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (823—831). [332.7]

[333(01)]

Tulajdon.

Propriété. Eigentum. Property. Proprietà.

- Fuchs. — 1904. — »Meliorations-« und »Spekulationsverschuldung.« Ein Beitrag zur Theorie der städtischen Grundrente. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (113—117). [333(01)]
- Geuzmer, — 1904. — Grundrente und Bevölkerungsverhältnisse städtischer Hausgrundstücke zu Halle a. S. in ihren Beziehungen zur abgestuften Bauordnung (Zonenbauordnung). — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (141—149, 160—163). [333(01)]
- Manniloff, A. — 1904. — Die Pacht in Russland. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (71—93). [333(47)]
- Pinkus, N. — 1904. — Das neue russische Artelgesetz. — *Ja'rb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. I (380—391). [333(47)]
- Oertmann, P. — 1904. — Zur Würdigung des Erbbaurechts. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (561—575). [333(01)]
- Nolent, Eu. — 1905. — La commune rurale et la paroisse. — *Réforme Sociale.* Vol. VIII (469—483). [333.1]
- Alfassa, G. — 1904. — Quarante ans de propriété collective: Pays ansrusses. — *Ann. d. Sciences Politiques* (31—56, 337—372). [333.1(47)]
- Kovács G. — 1904. — Az orosz mir-szervezet történelmi fejlődése napjainkig. (L'évolution historique du »mir« russe. — *Budapesti Szemle* (1—34, 177—205). [333.1(47)]
- Fochier, E. — 1904. — La municipalisation du sol en Allemagne. — *Rev. d'Economie Politique* (453—477). [333.12]
- Weber, M. — 1904. — Agrarstatistische und sozialpolitische Betrachtungen zur Fideikommissfrage in Preussen. — *Arch. f. Socialwissenschaft. u. Sozialpol.* (503—575). [633.21(431)]
- Viollette, M. — 1904. — Le bien de famille. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41 (249—265). [333.31]
- Schiff, W. — 1904. — Ein Gesetz über Erbhöfe in Kärnten. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch., Sozialpolitik u. Verwaltg.* (524—537). [333.315(43)]
- Koska. — 1904. — Staatliche Bedingungen für Tilgung und Abschreibung. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen.* (129—234). [333.33]
- Zimmermann, F. W. R. — 1904. — Zur Frage der Besitzwechsel-, Hypothakar-, sowie Bodenpreis- und Bodenwertstatistik. III. Die objective Möglichkeit einer Berücksichtigung der Einzelmomente in den fraglichen Statistiken. — *Zeitschr. für d. ges. Staatswissenschaft* (666—728). [333.33]
- Herckenrath. — 1904. — La question sociale et l'héritage. — *Rev. d'Économie Politique* (798—832). [33.338]
- Saint-Genis, de, M. — 1903. — L'héritage rural et la famille française. — *Réforme Sociale.* Vol. VIII (709—737). [333.38]
- Saint-Genis, F. — 1903. — L'idée sociale de l'héritage et les entraves de la procédure. *Réforme Sociale.* Vol. 7. (589—611). [333.38]
- Saint-Genis, G. — 1904. — Les frais de procédure et l'héritage rural. — *Réforme Sociale.* Vol. 7 (945—964). [333.38]
- Sabatier, C. — 1904. — L'évolution de la propriété rurale. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41 (290—316). [333.5]
- May, Max. — 1904. — Die Regulierung von Baugrundstücken in Baden. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (325—323). [333.6]
- Bure, P. — 1904. — La pêche des perles à Ceylon. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II (380—384). [339.9]

Munkás-lakásügy.

Habitations ouvrières. Arbeiterwohnungswesen. Housing question.

Case operaie.

- Cahen, G. — 1904. — Les habitations ouvrières. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41. (265—290). [333.32]
- Fontaine, A. — 1904. — Les jardins ouvriers de Beaune. Résultats de 1903. — *Réforme Sociale.* Vol. 7 (377—382). [333.32]

[333.32]

- Fürth, Henriette. — 1904. — Wohnbedarf und Kinderzahl. *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialpol.* (660—678). [333.32]
- Fuchs. — 1903. — Rheinische Wohnungswesen. — *Zeitschr. für Wohnungswesen* (61—66). [333.32]
- Furter, A. — 1904. — »Die Heimstätten«. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (717—742). [333.32]
- Hahn. — 1904. — Die Arbeiteransiedelung »Prieserhöhe« bei Friedrichsort. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (73—77). [333.32]
- Hillig, H. — 1904. — Heimatschutz. — *Neue Zeit*, Bd. II (252—254). [333.32]
- Kalekstein, W. — 1904. — Das Einlogiererwesen in deutschen Städten. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (662—632). [333.32]
- Kampffmeyer, B. — 1904. — Eine gemeinnützige Terraingesellschaft, die Gartenstadt. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (175—177). [333.32]
- Lähler, M. — 1904. — Die sozialistischen Jugendgärten Belgiens. — *Neue Zeit*. Bt. II. (824—827). [333.32]
- Lechler, P. — 1904. — Die Aufbringung der nötigen Geldmittel zur Förderung des Baues von Arbeiterwohnungen. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (313—319). [333.32]
- Lilienthal. — 1904. — Kleinwohnungsbau und Mietkaserne. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen*. (49—50). [333.32]
- Lindemann, H. — 1904. — Zur Litteratur über die Wohnungsfrage. — *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialpol.* (694—726). [333.32]
- Pohle, L. — 1904. — Der Wohnungsmarkt unter der Herrschaft der privaten Baupekulation. — *Zeitschr. f. Sozialwissenschaft* (616—638). [333.32]
- Pommer. — 1904. — Ein Beitrag zur Lösung der Wohnungsfrage auf dem Wege der Erbpacht. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (101—105). [333.32]
- Rivière, L. — 1904. — Résultats sociaux des jardins ouvriers. — *Réforme Sociale*. Vol. VIII (292—293). [333.32]
- Rivière, L. — 1904. — Origines historiques des jardins ouvriers. — *La terre et l'artisan sous l'ancien régime*. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (273—297) [333.32]
- Schiavi, A. — 1904. — Il censimenti delle abitazioni popolari in Milano. — *Riforma Sociale* (226—234). [333.32]
- Smart, W. — 1904. — The problem of housing. *Econ. Journ.* (527—541). [333.32]
- Stübgen. — 1904. — Das Wohnungswesen auf der Deutschen Städteausstellung in Dresden. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (1—8, 21—25). [333.32]
- [. — 1904. — Zur Frage der Beschaffung des Realkredites für die gemeinnützige Bautätigkeit. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (415—423, 444—456). [333.32]
- [. — 1904. — Die Wohnungsfürsorge im Reiche und in den Bundesstaaten. — *Reichs-Arbeitsbl.* (218—220). [333.32]
- [. — 1904. — Wohnungsverhältnisse, die, auf dem Lande. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (273—276). [333.32]
- Südeküm, A. Dr. — 1904. — Eine principielle Bemerkung zum ersten deutschen Wohnungscongress. — *Socialist. Monatshefte* Bd. 2 (885—888). [333.32(063)]
- Cayley, H. — 1904. — The housing of Cambridge. — *Econ. Rev.* (414—435). [333.32(42.59)]
- Katscher, L. — 1904. — Der Stand der Wohnungsreform im deutschen Reich. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (621—630). [333.32(43)]
- Südeküm, A. Dr. — 1904. — Preussische Wohnungsreform. — *Socialist. Monatshefte* Bd. 2 (747—754). [333.32(431)]

Szövetkezés.

Coopération. Genossenschaftswesen. Cooperation. Cooperazione.

- Hué, A. — 1904. — L'état et les mutualistes: Livrets individuels de retraite et subventions. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (694—701). [334]
- Jäger, Hugo. — 1904. — Der Zug nach Hela. Erinnerung an Danzig und seine Bucht. Nachklänge zum 44. allg. Genossenschaftstag 1903. Berlin, L. Simion Nf. 8^o (16). M. — 25 [334]
- Suchsland, E. — 1904. — Notwahrheiten über Konsumvereine. Eine Diskussionsrede vom Kampfplatz mit der Sozialdemokratie. Halle, Buchh. d. Waisenhauses Komm. 8^o (308). M. — 30 [334]

[334(063)]

- Beck, G. — 1904. — Congrès coopératif. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (440—446). [334(063)]
- [. — 1904. — A nemzetközi szövetkezeti congressus. (Le congrès internationales des coopérations.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (657—670, 746—754). [334(063)]
- Wolff, H. W. — 1904. — The cooperative congress at Budapest. — *Econ. Rev.* (449—465). [334(063)(439.1)]
- [. — 1904. — Das deutsche Genossenschaftswesen im Jahre 1903. — *Reichs-Arbeitsbl.* (823—831). [334(43)•1903]
- [. — 1904. — Das Genossenschaftswesen in Deutschland in den Jahren 1902 u. 1903. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (478—487, 512—517). [334(43)]
- Navratil Á. — 1904. — Új törvényjavaslatunk a szövetkezetekről. (Le nouveau projet de loi sur les coopératives.) — *Közgazdasági Szemle* (665—675). [334(439)]
- Zigány Z. — 1904. — A szövetkezeti ügy reformja. (La réforme de la législation sur les coopératifs.) — *Huszadik Század* (583—594). [334(439)]
- [. — 1904. — A szövetkezeti törvényjavaslat tárgyalása. (La nouvelle loi sur les coopératifs.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (937—953). [334(439)]
- Graziadei A. — 1904. — La cooperazione in Italia. — *Riforma Sociale* (114—129). [334(45)]
- Rosengrist, O. — 1904. — La coopération au Danemark. — *Rev. d'Économie Politique* (733—750). [334(489)]
- Uciolove, J. G. — 1904. — The relationship of cooperation to socialism and trade Unionism. — *Social Democrat* (730—735). [334:335]
- Dédé, E. — 1904. — La mutualité et le principe de liberté ou d'obligation pour l'assurance ouvrière. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (809—815). [334:368.4]
- Dop, L. — 1904. — L'association et la coopération agricoles en Allemagne. — *Ann. de Sciences Politiques* (390—406). [334:63(43)]
- Heim, Geo. — 1904. — Das Revisionsverfahren bei unseren landwirtschaftlichen Genossenschaften. Geschrieben aus Anlass d. Falles Zeilarn. Regensburg, Verlagsanstalt vorm. G. J. Manz. 8^o (24) M. —.30. [334:63(43)]
- Pudor, H. — 1904. — Landarbeiter-Fürsorge in Dänemark. — *Jahrbb. f. Nationalökön. u. Statist.* Bd. II (770—776). [334:63(489)]
- [. — 1904. — Studium zum landwirtschaftlichen Genossenschaftswesen in Dänemark. — *Jahrbb. f. Nationalökön. u. Statist.* Bd. II (542—545). [334:63(489)]
- Brandts, M. u. Grunenberg. — 1904. — Gründung einer Bank zur Beschaffung zweiter Hypothenen für gemeinnützige Bauvereine aller Art. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen*. (24—246, 260—265). [334.1]
- Hülsen, R. — 1904. — Baugeldbeschaffung der Baugenossenschaften. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (269—273). [334.1]
- Koska. — 1904. — Die Geldbeschaffung für Baugenossenschaften. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (213—217, 229—234). [334.1]
- Wever. — 1904. — Der Potsdamer Beamten-Wohnungsverein. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (217—222). [334.1]
- [. — 1904. — Baugenossenschaften, Gemeinnützige und Haus- und Grundbesitzervereine. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (286—288). [334.1]
- Koska. — 1904. — Die Bodenankäufe des Beamten-Wohnungsvereins zu Berlin. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (88—90). [334.1(431)]
- Popowitsch, M. — 1904. — Bäuerliche Hausgenossenschaften in Serbien. — *Neue Zeit* Bd. II (816—819). [334.1(497.1)]
- Chabosseau-Napias, L. — 1904. — Les habitations coopératives aux Etats-Unis. — *Rev. Politique et Parlementaire* vol. 40 (365—374). [334.1(73)]
- Pudor, H. — 1904. — Das Kreditgenossenschaftswesen in Russland. — *Jahrbb. f. Nationalökön. u. Statist.* Bd. II (97—101). [334.2(47)]
- Letourneur, M. — 1904. — L'association coopérative de consommation des employés civils de l'Etat, du département de la Seine et de la ville de Paris. — *Journal des Économistes*. Vol. I (403—411). [334.5]
- Guyot, M. — 1904. — La ligue des consommateurs à New-York. — *Journal des Économistes* Vol. IV (219—224). [334.5(731)]

Szocializmus.

Socialisme. Sozialismus. Socialism. Socialismo.

- Bonnier, Ch. — 1904. — Union révolutionnaire et division réformiste. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 13 (16—34). [335]
- Bourdeau, M. J. — 1904. — Revue du mouvement socialiste. — *Rev. Politique et Parlementaire*. Vol. 40 (391—401), vol. 41 (402—411), vol. 42 (378—396). [335]
- Brandt, A. — 1904. — Le Parti du Travail. — *Mouvement Socialiste* Vol. 12 368—374). [335]
- Ceramicola, F. — 1904. — Evoluzione sociale e tendenze socialiste. — *Critica Sociale* (9—11). [335]
- Leroy-Beaulieu, A. — 1904. — Le christianisme et le socialisme. — *Réforme Sociale*. Vol. VIII (372—385). [335]
- Fournière, Eu. — 1904. — Association et initiative privée. — *Rev. Socialiste*. Vol. 39. (641—651). [335]
- Frank, L. — 1904. — Sozialistische Jugendorganisationen. — *Neue Zeit*. Bd. II (726—732). [335]
- Hesse, A. — 1904. — La révolution sociale et l'expropriation. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (330—340). [335]
- Jaures, J. — 1903. — L'action socialiste. — *Rev. Socialiste*. Vol. 39 (672—679). [335]
- Karmin, O. — 1904. — La loi fondamentale de la doctrine sociale de Marx. — *Rev. d'Economie Politique* (380—387). [335]
- Kirby, H. — Why the socialist party is the only labour party. — *Social Democrat* (273—275). [335]
- Leblond, M.-A. — 1904. — Notes sur Georges Sand socialiste. — *Rev. socialiste*. Vol. 40 (28—50, 174—191). [335]
- Masaryk, T. G. — 1904. — Marx-Studien. — *Zeitsch. f. Socialwissenschaft* (693—700). [335]
- Michels, R. — 1904. — Le incoerenze internazionali nel socialismo contemporaneo. — *Riforma Sociale*. 643—652). [335]
- Novicow, J. — 1904. — La formule «laissez faire, laissez passer» et le socialisme — *Rev. Intern. de Sociologie* (603—609). [335]
- Oppenheimer, F. — 1904. — Ein marxistischer Kritiker über meine Marxkritik. — *Zeitschrift f. Socialwissenschaft* (578—583). [335]
- Queleh, H. — 1904. — Socialisme and foreign politics. — *Social Democrat* (202—206) [335]
- Queleh, H. — 1904. — The question of unity. — *Social Democrat* (651—652). [335]
- Reybell, E. — 1904. — Le socialisme et la question d'Alsace-Lorraine (suite et fin). — *Rev. Socialiste*. Vol. 3, 9, (455—495). [335]
- Surskij, M. — 1904. — Die kriminalsoziologische Schule als Kämpferin für die Interesse der herrschenden Klassen. — *Neue Zeit*. Bd. II (641—648, 682—686). [335]
- Villey, E. — 1904. — La désagrégation sociale et la lutte des classes. — *Rev. d'Economie Politique* (433—453) [335]
- Watts, F. C. — 1904. — Socialisme and temperance. — *Social Democrat* (141—147, 148—216). [335]
- [. — 1904. — Babeufs sozialistische Ideen vor der Verschwörung der Gleichen. — *Documente d. Socialismus* (500—507). [335]
- [. — 1904. — Discussion: Solidarité, solidarisme, socialisme. — *Journal des Économistes*. Vol. IV (456—479). [335]
- [. — 1904. — Der Zukunftsstaat, der Junker. Manteuffeleien gegen die Sozialdemokratie im preussischen Herrenhaus am 11. u. 13. V. 1904. Mit Einleitg. u. Anmerkgn. v. Kurt Eisner. Berlin, Buchh. Vorwärts. 8^o (48). — *Sozialdemokratische Agitations-Bibliothek*. M. — 20. [335]
- [. — 1904. — Sankt Max. Aus einem nachgelassenen von Marx — Engels über Marx Stirner. — *Documente d. Socialismus* (210—217, 259—270, 312—321, 363—373, 416—419). [335]
- [. — 1904. — Entwurf eines sozialistischen Kommunalprogramms. — *Documente d. Socialismus* (379—380). [335]
- Bax, H. — 1904. — Die Geschichtstheorie und die Philosophie des Sozialismus. — *Neue Zeit*. Bd. I (48—51). [335(01)]
- Hilferding, R. — 1904. — Zur Problemstellung der theoretischen Ökonomie bei Karl Marx. *Neue Zeit*. Bd. I (101—112). [335(01)]

[335(01)]

- [. — 1904. — What is socialism? — *Social Democrat* (105—112). [335(01)]
- Bernstein, E. — 1904. — Der internationale Congress in Amsterdam und die sozialistische Taktik. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (589—595). [335(063)]
- Bourdeau, M. J. — 1904. — Au congrès d'Amsterdam. — *Rev. des Deux Mondes*. Vol. 23 (276—302). [335(063)]
- Karr, Ch. — 1904. — Le 2^e Congrès Démocrate-Socialiste (Russie). — *Mouvement Socialiste*. Vol. 13. (91—97). [335(063)]
- Lafont, E. — 1904. — Les Résultats du Congrès de Saint-Etienne. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (305—317). [335(063)]
- Popowitsch, M. — 1904. — Die beiden Arbeiterkongresse in Belgrad. — *Neue Zeit*. Bd. II (254—256). [335(063)]
- Serwy, V. — 1904. — Le Congrès d'Amsterdam. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (524—540). [335(063)]
- Thomas, A. — 1904. — Le congrès d'Amsterdam. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (257—288). [335(63)]
- [. 1904. — Das Protokoll des Wydener Kongresses der deutschen Sozialdemokratie. — *Documente d. Socialismus* (402—415, 453—466). [335(063)]
- Orano, P. — 1904. — Patriarchs of socialism. — *Social Democrat* (31—37, 100—105, 152—157, 219—223, 281—286, 343—347, 411—413, 471—473, 545—549, 610—612, 667—670, 736—738). [335(09)]
- Thiel, K. — 1904. — Ein Vorläufer des kommunistischen Manifestes! — *Documente d. Socialismus* (164—174). [335(09)]
- Thomas, A. — 1904. — La pensée socialiste de Babeuf avant la conspiration des égaux (suite). — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (513—529, 696—713). [335(09)]
- Pease, E. R. — 1904. — Die neue Arbeiterpartei in England. — *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialpol.* (650—660). [335(42)]
- [. — 1904. — Le organizzazioni socialiste tedesche nel 1903. — *Critica Sociale* (287—288). [335(43)]
- Bernstein, E. — 1904. — Die Programmrevision und der Bremer Parteitag. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. II (693—708). [335(43.525)]
- Calwer, R. — 1904. — Zum sozialdemokratischen Parteitag in Bremen. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (687—694). [335(43.525)]
- Rotbart, G. — 1904. — Le Congrès général des socialistes autrichiens. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (393—408). [335(436)(063)]
- Chéland, R. — 1904. — Le socialisme en Hongrie. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (603—613). [335(439)]
- Kautsky, K. — 1904. — Republik und Sozialdemokratie in Frankreich. — *Neue Zeit*. Bd. I (260—270), (300—309), (332—341), (363—371) (397—414). [335(44)]
- Askew, J. B. — 1904. — Socialism in Italy. — *Social Democrat*. (148—149) [335(45)]
- Labriola, A. — 1904. — Le socialisme en Italie. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 13 (1—16). [335(45)]
- Papafava, F. — 1904. — Il congresso socialista di Bologna. — *Giorn. d'Economisti* (460—465). [335(45.431)]
- Luxemburg, Rose. — 1904. — Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie. — *Neue Zeit*. Bd. II (484—492, 529—535). [335(47)]
- Plekhanoff, G. — 1904. — Les socialistes russes et la guerre. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 13 (45—53). [335(47)]
- [. — 1904. — Das Manifest und Programm des Nordrussischen Arbeiterbundes von 1879. — *Documente d. Socialismus* (277—279). [335(47)»1879«]
- [. — 1904. — Kommunalprogramm und Manifest der Norwegischen Sozialdemokratie. — *Documente d. Socialismus* (282—282). [335(481)]
- Schlüter, H. — 1904. — Die amerikanischen Wahlen und die Sozialisten. — *Neue Zeit*. Bd. I (310—317). [335(73)]
- [. — 1904. — Das Programm der sozialdemokratischen Partei der Vereinigten Staaten. — *Documente d. Socialismus* (281—285) [335(73)]
- Untermann, E. — 1904. — Der Parteitag der amerikanischen Sozialdemokratie. — *Neue Zeit*. Bd. II (275—282). [335(73)(063)]
- Zinner, D. — 1904. — Der Parteitag der schweizerischen Sozialdemokratie. — *Neue Zeit*. Bd. I (348—356). [335(494)]
- [. — 1904. — Die Grundsatzerklärung der Schweizerischen Sozialdemokratie. — *Documente d. Socialismus* (568—572). [335(494)]
- Zankow, A. — 1904. — Der Socialismus in Bulgarien. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. II (624—631). [335(4972)]

[335(52)]

- Katayama, Sen. — 1904. — Les socialistes japonais et la guerre. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12 (456—459). [335(52)]
- Longuet, J. — 1904. — Le socialisme américain. — *Rev. Socialiste*. Vol. 39 (651—672). [335(73)]
- [. — 1904. — Die neueste Geschichte des amerikanischen Sozialismus. — *Neue Zeit*. Bd. II (388—395). [335(73)]
- Fergusson, W. — 1904. — Labour politics in Australia. — *Social Democrat* (341—343). [335(94)]
- Toohey, J. S. — 1904. — Social-democratic party of Victoria, Australia. — *Social Democrat* (460—466). [335(94)]
- [. — 1904. — Société d'Economie Politique. Discussion: Quelques expériences socialistes en Australie. — *Journal des Économistes*. Vol. IX (236—255). [335(94)]
- Bringmann, Aug. — 1904. — Das Verhältnis zwischen der sozialdemokratischen Partei und der Gewerkschaftsbewegung. — *Neue Zeit*. Bd. II (556—564, 599—608, 621—627). [335 : 331.88]
- [. — 1904. — Das Manifest der englischen Gewerkschaften gegen den zollpolitischen Imperialismus. — *Documente d. Socialismus* (188—189), [335 : 337(42)]
- Mater, A. — 1904. — Le socialisme juridique. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (1—28), [335 : 34]
- Flüchtig, M. — 1904. — Der »neue Weg zur Volksbildung«. — *Neue Zeit*. Bd. II (312—315). [335 : 371]
- Göhre, P. — 1904. — Zum Kampf um die Schule. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (945—954). [335 : 371]
- Jászi V. — 1904. — Kollektiv lélek. (L'âme collective.) — *Huszadik Század* (179—200, 267—295, 382—404). [3.01]
- Rühle, O. — 1904. — Nochmals die Arbeiterschule. — *Neue Zeit*. Bd. II (663—667). [335 : 371]
- Schulz, H. — 1904. — Die Volksschule und ihre Lehrer. Ein Rückblick auf die Lehrerversammlung in Königsberg. — *Neue Zeit*. Bd. II (368—374). [335 : 371]
- Schulz, H. — 1904. — Volksbildung oder Arbeiterbildung? — *Neue Zeit*. Bd. II (522—529). [335 : 371]
- Wurm, E. — 1904. — Ein sozialdemokratischer Lehrerverein. — *Neue Zeit*. Bd. II (765—769). [335 : 371]
- Arons, L. — 1904. — Die preussische Volksschule, die bürgerlichen Parteien und die Sozialdemokratie. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (785—791). [335 : 371(43)]
- Arons, L. — 1904. — Materialien zur Beurteilung der preussischen Volksschule. — *Socialist. Monatshefte*. Bd. 2 (726—735). [335 : 371(43)]
- Corvus — 1904. — Die deutschen Volksschullehrer. — *Neue Zeit*. Bd. II (721—726). [335 : 371(43)]
- Ihrer, E. — 1904. — Zur sozialdemokratischen Frauenkonferenz in Bremen. — *Socialist. Monatshefte* Bd. 2 (763—765). [335 : 396(43.525)]
- [. — 1904. — Zu den Kommissionsberichten über das Agrarprogramm der holländischen Sozialdemokratie. — *Documente des Socialismus* (321—326, 373—378). [335 : 63(492)]
- [. — 1904. — Bericht der Kommission zur Abänderung des Agrarprogramms der Arbeiterpartei in Holland. — *Documente d. Socialismus* (217—226, 271—276). [335 : 63(492)]
- Kautsky, K. — 1904. — Das Wachstum der sozialistischen Tagespresse. — *Neue Zeit* Bd. II (218—220). [335 : 655]
- Dolléaus, E. — 1904. — Le communisme agraire de Robert Owen. — *Rev. d'Economie Politique* (721—738). [335.4]
- Proudhon, P. J. — 1904. — Mémoires sur ma vie (fragments). — *Rev. Socialiste*. Vol. 40 (146—151). [335.4]
- Kautsky, K. — 1904. — Der heilige Franz von Assisi. Ein Revisionist des mittelalterlichen Kommunismus. — *Neue Zeit* Bd. II (260—267). [335.4*04 : 15]
- Dody, J. — 1904. — Du recrutement des gouvernants dans le système collectiviste. — *Rev. Intern. de Sociologie* (314—322). [335.41]
- Askew, J. B. — 1904. — The international congress and revisionsm. — *Social Democrat*. (519—532). [335.5]
- Kepes E. — 1904. — Műveltség és osztályharc. (L'éducation et la lutte des classes.) — *Huszadik Század* (303—310). [335.5]

[335.5]

- Marchioli dott. E. — 1904. — L'ultimo critico di Karl Marx. — *Critica Sociale* (203—205). [335.5]
- Untermann E. — 1904. — Shall we revise our programm backwards or forwards? — *Social Democrat.* (223—231). [335.5]
- Vandervelde, E. — 1904. — L'idéalisme marxiste. — *Rev. Socialiste.* Vol. 39 (162—177). [335.5]
- Szabó E. — 1904. — Jegyzetek a magyar forradalomról. (Notes sur la révolution hongroise.) — *Huszádik század* (404—415). [335.5(439)]
- A. C. — 1904. — La lotta contro il socialismo municipale in Inghilterra. — *Critica Sociale* (223—224). [335.6(42)]
- Jaray, G. L. — 1904. — Le socialisme municipal en Italie: La loi de mars 1903. — *Ann. de Sciences Politiques* (297—322). [335.6(45)]
- Berth, E. — 1904. — L'utopie du professeur Menger. — *Mouvement Socialiste* Vol. 13 (34—45). [335.9]
- Nouvion de, G. — 1904. — Fantaisies économiques. Un principe nouveau. — *Journal des Économistes.* Vol. III (223—227). [335.9]
- [. — 1904. — Die technologische Utopie des Francis Bacon. — *Documente d. Socialismus* (549—560). [335.9]

Allami pénzügy.

Finances publiques. Finanzwissenschaft. Public finance.

Finanza pubblica.

- [. — 1904. — Mitteilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. Red. im Präsidial-Bureau d. k. k. Finanz-Ministeriums. 10. Jahrg. H. 1. Wien (Hof- u. Staatsdruckerei) 4^o (624). M. 7.— [336(03)(436)]
- Flora, F. — 1904. — Il bilancio finanziario della Prussia. — *Riforma Sociale* (912—916). [336(431)]
- Däbritz, W. — 1904. — Der Staatshaushalt des Königreichs Sachsen vornehmlich im Lichte der Finanzpolitik anderer Bundesstaaten. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (641—666). [336(43.21)]
- Letourneur. — 1904. — Le budget de la ville de Paris. — *Journal des Économistes.* Vol. II. (179—193). [336(41)]
- Einaudi, L. — 1904. — L'economia pubblica Veneziana dal 1736 al 1755. — *Riforma Sociale* (177—196), (261—282), (429—450), (510—537). [336(45.311)]
- Raffalovics, A. — 1904. — The financial situation in Russia. — *Econ. Journ.* (625—632). [336.47]
- Wittschewsky. — 1904. — Budget- und Steuerverhältnisse Russlands. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (585—619, 729—788). [336(47)]
- [. — 1904. — La guerre et la situation financière de la Russie pendant les sept premiers mois de 1904. — *Rev. Écon.* Vol. III (481—483). [336(47)]
- d'Archemont, M. O. — 1904. — Les finances militaires du Japon. — *Rev. politique et parlementaire.* Vol. 40 (343—356). [336(52)]
- Soyeda, J. — 1904. — Japanese finance. — *Econ. Journ.* (473—480). [336.52]
- Dollot, M. R. — 1904. — L'Organisation budgétaire de l'Indo-Chine française. — *Rev. politique et parlementaire* vol. 40 (594—597). [336(59)]
- Raffalovich, A. — 1904. — Le coût de la guerre sud-africaine. — *Journal des Économistes.* Vol. IV (350—363). [336: 32]
- Adams, Alton, D. — 1904. — Legal monopoly. — *Political Science Quarterly* 173—192. [336.1]
- Clark, J. B. — 1904. — Monopoly and tariff reduction. — *Political Science Quarterly* (376—390). [336.1]
- Piquou, A. — 1904. — Monopoly and consumers surplus. — *Econ. Journ.* (388—395). [336.1]
- Veber, A. — 1904. — La réforme générale de l'impôt. — *Rev. Socialiste,* vol. 39 (273—305, 421—455). [336.2]
- Thiemann. — 1904. — Mitteilungen über die Gemeindesteuern und Abgaben in den preussischen Städten über 25.000 Einwohner. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (657—669). [336.2(431)]
- Reiterer, Frz. X. — 1904. — Böhmens Steuerleistung o.: Wie verhalten wir uns zur geplanten Erhöhung der Landesumlagen? Budweis, Verlagsanstalt, Moldavia. 8^o (32). M. — 50. [336.2(43.71)]

[336.21(439)]

- Exner, R. — 1904. — Az önkormányzat adóterhe Magyarországon. (Les impôts de l'autonomie en Hongrie.) — *Közgazdasági Szemle* (895—907). [336.21(439)]
- Huebner, S. — 1904. — The inheritance tax in the American commonwealth. — *Quart. Journ. of Econ.* (529—551). [336.21]
- Grünwald, P. — 1904. — Die Enquête über Reform der Gebäudesteuer. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch., Socialpol. u. Verw.* (593—625). [336.22]
- Dodd, A. F. — 1904. — Taxation of land in Australasia. — *Econ. Journ.* (401—413). [336.22(94)]
- Eichmann. — 1904. — Das Württembergische Einkommensteuergesetz und seine Durchführung. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (900—910). [336.24(43 47)]
- Jaurès, J. — 1904. — L'impôt sur le revenu. — *Rev. Socialiste*, vol. 40 (713—736). [336.24]
- [. — 1904. — La question de l'impôt sur le revenu. — *Rev. d'Economie Politique* (842—844). [336.24]
- Roch, J. — 1904. — L'impôt sur le revenu. — Le système des signes extérieurs. — *Rev. des deux mondes*, vol. 24 (333—367). [336.24]
- Steinitzer, E. — 1904. — Zur Besteuerung der Aktiengesellschaften in Oesterreich. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (319—334). [336.241(436)]
- Gide, Ch. — 1904. — De la suppression ou de la réglementation des débits de boissons. — *Rev. d'Economie Politique* (513—543). [336.271]
- Cazeneuve, P. — 1904. — Nouveau régime des bouilleurs de cru. — Les distilleries coopératives. — *Rev. Politique Parlementaire*, vol. 42 (43—70). [336.271(44)]
- Giretti, E. — 1904. — I parassiti del zucchero. — *Giorn. d. Economisti* (340—359). [336.271.3]
- Hodge, Helen, H. — 1904. — The repeal of the stamp act. — *Political Science Quarterly* (252—276). [336.278]
- Stumpff, F. — 1904. — Die Gemeindesteuerreform in Württemberg. — *Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft* (749—752). [336.281(43.47)]
- Horn, W. — 1904. — Ueber die weitere Entwicklung der Kommunalabgaben in Preussen. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (376—391). [336.281(431)]
- Vionello, V. — 1904. — Nota di contabilità di stato. — *Riforma Sociale* (989—997). [336.29]
- Nitti F. S. és V. d'A. — 1904. — Il disordine della nostra contabilità di stato. — *Riforma Sociale* (537—554). [336.29(45)]
- Luzzati, L. — 1904. — Per la pubblicazione dei bilanci, conti e spogli degli stati della monarchia Piemontese. — *Riforma Sociale* (906—912). [336.29(45.11)]
- Reinhard, O. — 1904. — Zur Frage der Errichtung eines obersten Rechnungshofes für das Königreich Württemberg. Forts. — *Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft*. (503—666). [336.29(43.47)]
- [. — 1904. — Les cours actuels des emprunts allemands. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (174—182). [336.3(43)]
- Seiffert, K. — 1904. — Beitrag zur Geschichte des bayer. Staatsschuldenwesens. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (616—630). [336.3(43.3)]
- Barta Ö. — 1904. — A közös államadósági járulék megváltása. (L'amortissement de notre constitution à la dette commune.) — *Közgazdasági Szemle* (567—580, 655—665). [336 3(439)]
- Rolland, L. — 1904. — Una recente conversione del debito pubblico in Francia. — *Riforma Sociale* (411—414). [336.37]

Vámügy.

Douanes. Zollwesen. Tariff. Tariffe doganale.

- Giuffrida, V. — 1904. — Sulle zone franche doganali. *Giorn. D. Economisti* (253—263, 439—448). [337]
- Gothein, G. — 1904. — La réglementation internationale des droits de douanes sur les fers. *Rev. Econ. Intern.* Vol. II. (483—528). [337]
- Vágó, S. — 1904. — Kikészítési eljárás, vámhitel és egyéb kiviteli kérdések (crédit douaniers et autres questions d'exportation) *Közgazdasági Szemle* (499—516) [337]
- [. — 1904. — Société d'Economie Politique. Discussion: Du projet de loi sur les zones franches. — *Journal des Économistes* Vol. II. (252—276) [337]

[337]

- [. — 1904. — Le nouveau tarif duanier suisse. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II. (362—372) [337]
- Caillard, V. — 1904. — La politique fiscale de M. Chamberlain. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (39—85). [337(42)]
- Caisotti di Chiusano — 1904. — Imperialismo e riforma fiscale in Inghilterra. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali* vol. 35 (187—213) [337(42)]
- Churchill, S. & Smith, A. — 1904. — La résurrection du protectionnisme en Angleterre. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. I, (85—125). [338(42)]
- Colajanni, N. — 1904. — L'impérialisme anglo-saxon. — *Rev. Socialiste.* Vol. 39. (205—231). [337(42)]
- Jackson, Huth, F. — 1904. — The »Draft of London« and tariff reform. — *Econ. Journ.* (501—515) [337(42)]
- Németh, J. — 1904. — Chamberlain. — *Magyar Gazdák Szemléje* (902—911) [337(42)]
- Price, L. L. — 1904. — La possibilità economica di una politica fiscale imperialista — *Riforma Sociale* (153—155). [337(42)]
- Schmoller, G. — 1904. — Die künftige englische Handelspolitik, Chamberlain und der Imperialismus. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (1—25) [337(41)]
- Vincent, H. — 1904. — La politique fiscale de M. Chamberlain au Canada et aux Etats-Unis. — *Rev. Écon.* Vol. III. (813—821). [337(42)]
- [. — 1904. — Imperialismo, Protezionismo e libarismo in Inghilterra. — *Giorn. D. Economisti* (48—62, 155—172, 155—172). [337(42)]
- Petritsch, L. — 1904. — La questione fiscale l'esperanza dell' imperio Austro-Ungarico. — *Riforma Sociale* (401—403) [337(436+439)]
- Pör, A. — 1904. — Haborúság Esztergom város és az esztergomi káptalan közt a vám miatt. (Conflits entre la ville et le chapitre d'Esztergom à cause des douanes.) — *Magyar gazdaságtörténelmi Szemle* (161—206) [337(439)]
- [. — 1904. — Le projet de loi du gouvernement Français sur les zones franches. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (153—163) [337(44)]
- Clerget, P. — 1904. — La politique douanière de la suisse et les nouveaux tarifs de 1902. — *Rev. Econ.* Vol. III. (890—899). [337(494)]
- [. — 1904. — Le nouveau tarif douanier suisse. *Revue économique internationale.* Vol. II. No. 2. juillet (362—372). 337(494)]
- Behre, E. — 1904. — Der preussische Getreidestaffeltarif in seiner Wirkung auf Posen u. Bayern. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. und Volkswirth.* (233—259). [337 : 63(431)]
- Cammaceri, Sc. S. — 1904. — I dazi doganali e i trattati di commercio in rapporto alle principali industrie agricole italiane. — *Critica Sociale* (155—159). [337 : 63(45)]
- Gothein, Georg. — 1904. — La réglementation internationale des droits de douane sur les fers. — *Revue économique internationale.* Vol. II. Nr. 3, aout (483—527). [337 : 669]
- Dalla Volta, R. — 1904. — Per il centenario di Ricardo Cobden. — *Giorn. D. Economisti* (15—30). [337.1]
- Dubois, A. — 1904. — Quesnay anti-mercantiliste et libre-échangiste. — *Rev. D'économie Politique* (213—230). [337.1]
- Passy, Fr. — 1904. — Le centenaire de Cobden. — *Journal des Economistes.* Vol. II. 321—335). [337.1]
- Passy, Frédéric. — 1904. — Un épisode du centenaire de Cobden. Le discours de Mr. John Morley. — *Journal des Economistes*, 15 juillet (95—99). [337.1]
- Rouxel, M. — 1904. — Le libre-échange est-il un dogme. — *Journal des Economistes.* Vol. III. (84—95). [337.1]
- Caillard, V. Sir. — 1904. — Le Système Préperentiel impérial et le cont de l'alimentation. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II. (243—270). [337.2]
- Treub, W. F. — 1904 — Le mouvement protectionniste en Hollande. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (683—709). [337.2(492)]
- Lotz, W. — 1904. — The effect of protection on some German industries. — *Econ. Jour.* (515—527). [337.3]
- Martineau, M. E. — 1904. — Le régime protectionniste, c'est la diète. — *Journal des Economistes.* Vol. IV. (224—227) [337.3]
- Jouvenel de, R. — 1904. — Le protectionnisme et l'industrie en Allemagne. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 41. (358—380). [337.3(43)]

[337.91]

- Athley, W. J. — 1904. — Gli argomenti per le tariffe preferenziali. — *Riforma Sociale* (397—401). [337.91]
 Bödiker, T. Dr. — 1904. — L'union économique de l'Europe centrale en Allemagne — *Rev. écon. intern.* Vol. II. (270—295). [337.91(062)(43)]

Gazdasági termelés.

Production des richesses. Güterproduktion. Production.

Produzione delle ricchezze.

- Bellet, D. — 1904. — Mouvement scientifique et industriel. — *Journal des Économistes*. Vol. IX. (395—411). [338]
 Bourguin, M. — 1904. — La concentration industrielle et commerciale. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (403—435). [338]
 Cornélissen, Chr. — 1904. — Des modes d'organisation technique et de la production. — *Rev. Socialiste*. Vol. 40. (151—174). [338]
 Joly, H. — 1904. — L'histoire politique et l'histoire économique. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII (549—570). [338]
 Laborer — 1904. — La vie américaine a Saint-Louis. — *Journal des Économistes*. Vol. II (193—209). [338.08(82,42)]
 Lucion, R. — 1904. — La question de l'azote: le pain et la viande moins chers. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II (407—418). [338]
 Pasquier, J. — 1904. — La vie économique et sociale dans le milieu rural de l'Ouest. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII (515—523). [338]
 Vanlaer, M. — 1904. — L'atelier moderne et l'évolution économique. — *Reforme Sociale*. Vol. 7 (429—445, 509—526). [338]
 [. — 1904. — Le Mexique au début du XX-ème siècle. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II (657—663). [338.8(72)]
 [. — 1904. — Freie Industriellenversammlung in Berlin am 12. April und am 17. Mai 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (739—740). [338(063)]
 Eulenburg, F. — 1904. — Drei Jahrhunderte städtischen Gewerbestatistik. Zur Gewerbestatistik Alt-Breslaus. 1470—1790. — *Vierteljahrsschr. f. Social. u. Wirtschaftsgesch.* (254—286). [338(48)]
 Blondel, G. — 1904. — Les faits économiques et le mouvement social. — Allemagne et Autriche-Hongrie. — *Réforme Sociale*. Vol. 7. (333—345). [338(43+436+439)]
 Licht S. — 1904. — La situation et le développement de l'industrie autrichienne. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II (560—603). [338(436)]
 Licht, Stephan. — 1904. — Le développement et la situation de l'industrie autrichienne. — *Revue économique internationale*. Vol. II, no. 3, août, p. (560—602). [338(439)]
 Levasseur, E. — 1904. — Aperçu des progrès de l'industrie française sous la troisième république. — *Revue économique internationale* Octobre p. (243—265). [338(44)]
 Levasseur, E. — 1904 — Aperçu des progrès de l'industrie Française sous la troisième république. — *Rev. Économ.* Vol. III (241—243). [338(44)]
 Hartmann, L. M. — 1904. — Die wirtschaftlichen Anfänge Venedigs. — *Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch.* (434 - 442). [338(45.311)(09)]
 Metin, A. — 1904. — La question d'Égypte au point de vue économique. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II (327—347). [338(62)]
 Brandt, M. v. — 1904. — La question jaune. — *Rev. Écon.* Vol. III (782—813). [338(51.∞)]
 Quelch, H. — 1904. — The yellow danger. — *Social Democrat.* (137—141). [338(51 : ∞)]
 Quelch, H. — 1904. — Le péril jaune. — *Mouvement Socialiste*. Vol. 12. (459—464). [338(51 : ∞)]
 Hahn, A. — 1904. — Le Japon industriel. — *Rev. d'Economie Politique*. (230—250). [338(52)]
 [. — 1904. — Société d'économie sociale. — Un état de l'Ouest américain: le Wyoming, par A. Sayous, avec observations. — *Réforme Sociale*. Vol. 7. (307—331). [338(7)]
 Beaulieu, J. A. — 1904. — Les ressources naturelles de la province de Québec. — *La réforme sociale*. Nr. 10, 16 Mai, (765—774). [338(714)]

[338»04—19«]

- Guyot, J. — 1904. — Dourdan, capitale de Hurepoix : coup d'oeil sur son histoire économique depuis le moyen âge. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII (238—272). [338»04—19«]
- Buddens. — 1904. — La concentration de l'industrie électrique. — *Rev. Économ.* Vol. III (168—189). [338 : 621.3]
- [. — 1904. — Société d'économie sociale. — La situation des populations rurales, d'après les monographies de communes, par R. Lavollée et discussion. — *Reforme Sociale*. Vol. 7 (775—809). [338 : 63]
- Cavalieri, G. — 1904. — Lo statuto agrario lammerinese. — *Riforma Sociale* (971—978). [338 : 63(061)(45)]
- David, E. — 1904. Zur landwirthschaftlichen Betriebsentwicklung in England. — *Socialist. Monatshefte*. Bel. 2. (738—747). [338 : 63(42)]
- Mayr G., v. — 1904. — Die Tabakindustrie in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika und die Tabakfabrikatsteuer. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (865—869). [338 : 63.346.11(7)]
- Bertolini, A. — 1904. — La questione dei vini meridionale. — *Giorn. d'Economisti* (341—357). [338 : 634]
- [. — 1904. — L'industrie moderne sur la pêche. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (455—463). [338 : 63.92]
- Cicero, P. — 1904. — Il panificio municipale di Catania. — *Giorn. d'Economisti* (519—541). [338 : 642]
- Muffelmann, L. dr. — 1904. — Les ententes dans l'industrie chimique allemande. — *Rev. Econ.* Vol. III (882—890). [338 : 66]
- [. — 1904. — L'industrie internationale de l'huile minérale et du pétrole. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (449—455). [338 : 665]
- Nimal, de H. — 1904. — L'industrie du verre à vitres en Belgique et la crise actuelle. — *Revue économique internationale*. Vol. II, Nr. 1. juin (147—159). [338 : 666.1(493)]
- Banet-Rivet, M. P. — 1904. — L'évolution de l'industrie métallurgique. — *Rev. des Deux Mondes*. Vol. 21 (836—862). [338 : 669]
- [. — 1904. — La métallurgie française et l'entente internationale des aciéries. — *Rev. Écon.* Vol. III (768—782). [338 : 669(44)]
- [. — 1904. — Fers et Aciers. Coup d'oeil général. France, Empire Britannique, Etats-Unis, Allemagne. — *Revue économique internationale* Vol. II No. 2. juillet p. 427—436. [338 : 669]
- Chapman S. J. Tariff comission report. on iron and steel. — *Econ. Journ.* (617—625). [338 : 672]
- Düwell, W. — 1904. — Aus dem Reiche der rheinisch-westfälischen Eisen- und Stahlkönige. — *Neue Zeit* Bd. I. (68—75). [338 : 672]
- Frech, F. — 1904. — Über die Zukunft des Eisens. — *Zeitschr. f. Socialwissenschaft* (488—509). [338 : 672]
- [. — 1904. — Le problème de l'approvisionnement du mineral de fer. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II. (159—172). [338 : 672]
- Helm, E. — 1904. — Le crisi nell' industria del cotone. — *Riforma Sociale* (564—567). [338 : 677]
- Macara, C. W. L'industrie cotonniere et le projet des congrès internationale. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (283—327). [338 : 677]
- [. — 1904. — Le coton. — *Revue économique internationale*, octobre (465—468). [338 : 677]
- [. — 1904. — Société d'Economie politique Discussion. La protection de la filature de lin. — *Journal des Économistes*. Vol. II. (394—413). [338 : 677.]
- [. — 1904. — Le premier congrès international de l'industrie du coton. Zurich. 23—28 mai 1904. — *Revue économique internationale* Vol. II. No. 1. juin p. (136—146). [338 : 677(063)(494)]
- Barrat, M. Ch. — 1904. — L'industria del »chiffon« a Parigi. — *Riforma Sociale* (335—338). [338 : 677(441)]
- Liesse, M. A. — 1904. — L'industrie du chiffon à Paris. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. I. (683—709). [338 : 677(441)]
- Espinas, G. — 1904. — Jehan Boine Broke. Bourgeois et drapier Douaisien. — *Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch.* (34—122, 219—254, 382—413) [338 : 676(92B)]
- De Nimal H. — 1904. — L'industrie des armes à feu en Belgique. — *Revue économique internationale* Vol. II. No. 3 aout. (663—686). [338 : 683(493)]

[338 : 698]

- Nimal de, H. — 1904. — L'industrie du verre a vitre en Belgique et la criea actuelle. — *Rev. econ. intern.* Vol. II. (147—159). [338 : 698]
- Bernstein, E. — 1904. — Englands Wirtschaftsentwicklung im letzten Jahrzehnt. — *Socialist. Monatshefte* Bd. II (806—814). [338.08(42)]
- Barabás, E. — 1904. — Udvarhely vármegye közgazdasági leírása, I., II. (La description économique de l'arrondissement de Udvarhely.) — *Közgazdasági Szemle* (683—721, 762—779). [338.08(439)]
- Barabás, E. — 1904. — Székelykeresztur közgazdasági leírása. (Description économique de Székelykeresztur.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (795—810, 862—875). [338.08(939)]
- Levasseur, E. — 1904. — La France économique de 1848 à 1870. — *Ann. de Sciences Politiques* (1—18). [338.08(44)]
- Ferroglio, G. — 1904. — La vita economica della popolazione italiana. — *Riforma Sociale* (554—562). [338.08(45)]
- Bordat, G. — 1904. — Le Japon d'aujourd'hui impressions d'un voyage régent. — *Reforme Sociale* Bd. VIII (493—515). [338.08(52)]
- Brandt, M. — 1904. — »Unser Vaterland Japan«. — *Zeitschr. f. Sozialwissenschaft* (769—777). [338.08(52)]
- Prato, G. — 1904. — Le Giappone finanziario ed economico. — *Riforma Sociale* (283—311). [338.08(52)]
- Schwegel, J. — 1904. — Amerika gazdasági életéből. (De la vie économique de l'Amérique.) — *Közgazdasági Szemle* (593—612). [338.08(7)]
- Schmoller, G. — 1904. — Die Amerikaner. — *Jahrb. f. Gesetzg., Verw. u. Volkswirtsch.* (325—343). [338.08(73)]
- Bellet, D. — 1904. — L'état commerçant et les cultures obligatoires à Java. — *Journal des Economistes* Vol. III (216—223). [338.08(922)]
- Hooper, H. R. — 1904. — Dreizehn Jahre sozialen Fortschrittes in Neuseeland. — *Arch. f. Sozialwissensch. u. Sozialpol.* (575—616). [308(931)]
- Magrini, E. — 1904. — L'Australia dal 1861 d 1902. — *Riforma Sociale* (339—340). [338.08(94)] »1861—1902«
- Pechány A. dr. — 1904. A felvidéki tót nép közgazdasági viszonyairól (Situation économique des slaves dans le Nord de l'Hongrie.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (835—847). [338.08(=918)(49)]
- Pribram, K. — 1904. — Die Einlösung der Realgewerbe Wiens. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. und Volkswirtsch.* (259—299). [338.5(436.1)]
- Glier, L. — 1904. — Die Preisbewegung in Drahtprodukten und Feinblechen in den Vereinigten Staaten während der letzten Jahre. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. I (346—365). [338.5 : 672(73)]
- Kuckuck, J. — 1904. — Die Auseinandersetzung zwischen den Handwerksorganisationen. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (585—591). [338.6]
- Schildbach, B. — 1904. — Der Zunftgedanke im Tarifvertrag. — *Neue Zeit*, Bd. I. (204—210). [338.6]
- Sauder, P. — 1904. — Zur Verständigung über das mittelalterliche Zunftproblem. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (343—359). [338.6(04 : 15)]
- Beck, J. M. — 1904. — The federal power over trusts. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no 83 (87—111). [338.8]
- Cunow, H. — 1904. — Die Kartelle in Theorie und Praxis. — *Neue Zeit* Bd. II (173—180, 209—215, 267—275, 292—302). [338.8]
- German, J. — 1904. — Die Kartelle und der Juristentag. — *Neue Zeit* Bd. I (44—48). [338.8]
- Jarach, C. — 1904. — Sui rapporti fa trust e protezionismo. — *Riforma Sociale* 682—696 (930—944). [338.8]
- Kilbury, F. D. — 1904. — Control and supervision of trust companies. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No 83 (21—43). [338.8]
- Lewis, Ch. T. — 1904. — The scope and limits of congressional legislation against the trusts. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No 83 (111—123). [338.8]
- Liefmann, R. — 1904. — Der deutsche Buchhandel in der Kartell-enquete, nebst Untersuchungen über seine Organisation und seine voraussichtliche Weiterbildung. — *Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd. II (200—250). [338.8]
- Montgomery, H. Earl of. — 1904. — The »trust« problem. — *Journ. of Polit. Econ.* (491—525). [338.8]

[338.8]

- Rivière, E. — 1904. — Les commissions mixtes regionales dans l'industrie. — *Reforme Sociale*. Vol. VIII (261—372). [338.8]
- Sammis, L. W. — 1904. — The relation of trust companies to industrial combinations as illustrated by the U. S. Shipbuilding Company. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*. No 83 (239—271). [338.8]
- Simons, H. — 1904. — Die Unternehmerverbände in den Vereinigten Staaten. — *Neue Zeit*. Bd. II (784—790). [338.8]
- [. — 1904. — Société d'économie politique. Discussion: Le renouvellement du Syndicat de la houille en Allemagne. — *Journal des Economistes*. Vol. III (103—116). [338.8]
- [. — 1904. — A karteilkérdés. (La question des cartells.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (784—789). [338.8(01)]
- Liefmann, R. — 1904. — Die bisherigen Ergebnisse der deutschen Kartellenquete. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch. Sozialpolitik u. Verwaltg.* (440—462). [338.8(43)]
- Dochow. — 1904. — Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Oesterreich. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statistik*. Bd. II (91—97). [338.89(436)]
- Rovsiers von, P. — 1904. — Les trusts américains et l'affaire des »Northern securities.« — *Rev. Econ Intern.* Vol. II (105—136). [338.8(7)]
- [. — 1904. — La surcapitalisation et les trusts américains. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (163—174). [338.8(7)]
- Rousiers de, Paul. — 1904. — Les trusts américains et l'affaire des »Northern securities.« — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II. No. 1. juin, p. 105—135. [338.8(73)]
- Sayous, A. — 1904. — Les trusts américains. — *Rev. Economie Politique* (309—325). [338.8(73)]
- Ridgeby, W. B. — 1904. — Government control of banks and trust companies. — *Annals of the Amer. Acad. of Politic a. Social Science*. No. 83 (15—27). [338.8 + 332.1]
- Buddens. — 1904. — La concentration dans l'industrie électrique. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. 3. No. 1, septembre (168—180). [338.8:621.3(43)]
- Liefmann, R. — 1904. — Die Verhandlungen über die Roheisensyndikate und den Halbzeugverband in der deutschen Kartellenquete. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u. Statist.* Bd I (525—546). [338.8:671(43)]
- [. — 1904. — Le comptoir Allemand des charbons. — *Rev Econ. Intern.* Vol. I (709—728). [338.8:662(43)]
- Scheideggor, J. — 1904. — Ueber die Reform im Submissionswesen. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch.- u. Sozialpol.* (525—542, 567—574). [338.93]
- Martini M. — 1904. — Cenni sul problema della piccola industria contemporanea. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 35 (185—206). [338.96]

A javak megoszlása.

Répartition des richesses. Güterverteilung. Distribution of income.
Ripartizione delle ricchezze.

- Münsterberg, E. — 1904. — The problem of poverty. — *Amer. Journ. of Sociolog* No. 83 (335—354). [339.1]
- Muensterberg, E. — 1904. — Das Problem der Armut. — *Jahrbb. f. Nationalökon. u Statist.* Bd. II (577—591). [339.1(01)]
- Letourneur. — 1904. La consommation des boissons hygiéniques et de l'alcool à Paris de 1894 à 1904. — *Journal des Economistes*. Vol. III (181—192). [339.4: 178]

Közigazgatás.

Administration. Verwaltung. Administration. Amministrazione.

- [. — 1904. — Projet de loi relatif à l'entrée en France des produits tunisiens. — Projet de loi tendant à autoriser la ville de Paris à organiser le service du gaz. — Projet de loi sur les contributions directes. — *Rev. d'Economie Politique* (667—679). [351]
- Braun, A. — 1904. — Die Dresdener Städteausstellung. — *Neue Zeit* Bl. I (187—191). [351(064)—2]
- Woodhead, H. — 1904. — The first German municipal exposition. — *Amer. Journ. of Sociology*. Vol. 10 (47—64). [351(064)—2]

[351(064)—2]

- Zagriatskoff. — 1904. — L'exposition municipale à Dresde. — *Rev. d'Économie Politique* (387—403). [351(064)—2]
- Dieck, H. — 1904. — Fiskalität und Bureaukratismus. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. I (365—380). [351.1]
- Tangorra, V. — 1904. — Il controllo sugli'impegni delle pubbliche spese. — *Giorn. d'economisti* (139—172). [351.7]
- [. — 1904. — Gesetz, betr. Aenderungen im Finanzwesen des Reichs, vom 14. Mai 1904. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. II (641—650). [351.713(43)]
- Albrecht, H. — 1904. — Das Eingreifen von Staat, Gemeinde und öffentlichen Körperschaften in die Wohnungsfrage. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (8—12, 37—40). [351.757]
- Braudits, M. — 1904. — Einige Bemerkungen zu dem Entwurfe des Gesetzes zur Verbesserung der Wohnungsverhältnisse. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (281, 301). [351.757]
- Kalkstein, W., v. — 1904. — Leistungen der Wohnungsinspektion in deutschen Städten. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (256—260). [351.757]
- Reineke. — 1904. — Die Revision des Hamburgischen Wohnungspflegegesetzes. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (45—49). [351.757]
- Stübgen. — 1904. — Neuere Bestrebungen zu Gunsten eines preussischen Umlegungsgesetzes für städtische Baugrundstücke. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (253—256). [351.757]
- Zweigert. — 1904. — Der Entwurf eines Gesetzes zur Verbesserung der Wohnungsverhältnisse für die preussische Monarchie. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (57—61, 169—175, 187—193, 200—203). [351.757]
- Hesse, A. — 1904. — Die wirtschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im Jahre 1902. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. I (318—346, 501—519, 803—818). [351.82(43)]
- Hesse, A. — 1904. — Die wirtschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im Jahre 1903. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. II (49—72, 180—193, 335—354, 488—495). [351.82(43)]
- Bresciani, C. — 1904. — Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens 1892—1901. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. II (488—500, 659—640). [351.82(45)]
- Bresciani, Constantino. — 1904. — Die wirtschaftliche Gesetzgebung Italiens 1902. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. II. (72—84). [351.82(45)]
- [. — 1904. — Proposition de loi ayant pour objet d'accorder des encouragements à la culture du lin et du chanvre. — *Rev. d'Économie Politique* (250—252). [351.824.1 : 338 : 677]
- Mahaim, E. — 1904. — L'association internationale pour la protection légale des travailleurs. — Son histoire. — Son but. — Son Oeuvre. — *Rev. Économ.* Vol. III (314—353). [351.83]
- Alfassa, M. — 1904. — L'association internationale pour la protection légale des travailleurs. — *Rev. Politique et Parlementaire.* Vol. 42 (330—361). [351.831]
- [. — 1904. — Preussen: Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Erleichterung des Vertragsbruches landwirtschaftlicher Arbeiter und des Gesindes. — *Reichs-Arbeitsbl.* (152—157). [351.831.3(431)]
- Bonaudi, E. — 1904. — Per la riforma della legge sui probi-viri industriali. — *Riforma Sociale* (451—460). [351.831.6]
- Turati, F. — 1904. — Tribunali del lavoro e l'unificazione delle leggi che li concernono. — *Critica Sociale* (59—71). [351.831.6]
- Brabant, Georges. — 1904. — La loi belge de réparation des accidents du travail considérée au point de son application. — *Revue économique internationale.* Vol. II. No 3, aout (621—656). Vol. III, No 1, septembre 6 (91—156). [351 : 832.6(493)]
- Riemer, R. — 1904. — Der gesetzliche Kinderschutz in Oesterreich und die wünschenswerten Richtungen seiner Reform. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch., Sozialpolitik u. Verwaltg.* (475—515). [351.833]
- Bauer, S. — 1904. — Die neuere Kinderschutzgesetzgebung in Deutschland und in Grossbritannien. — *Arch. f. Sozialwissensch. und Sozialpol.* (616—641). [351.833(43+42)]
- [. — 1904. — Lübeck: Bekanntmachung v. 24. März 1904, betr. die gewerbliche Kinderarbeit. — *Reichs-Arbeitsbl.* (36—36). [351.833(43.175)]

[351.833(43.175)]

- [. — 1904. — Preussen: Erlass des Ministers für Handel und Gewerbe v. 8. Januar 1904, betr. Beschäftigung eigener Kinder in Werkstätten. — *Reichs-Arbeitsbl.* (36—36). [351.833(43.175)]
- Kelley, Florence. — 1904. — Has Illinois the best laws in the country for the protection of children. — *Amer. Journ. of Sociology.* Vol. 10 (299—315). (351.833(773))
- [. — 1904. — Preussen: Erlass des Ministers für Handel und Gewerbe v. 25. Mai 1904, betr. Beschäftigung von Arbeiterinnen und jugendlichen Arbeitern in Spinnereien. — *Reichs-Arbeitsbl.* (214—214). [351.834: 677(431)]
- [. — 1904. — Belgien: Königlicher Erlass v. 6. Juli 1904, über die Arbeit von Frauen, jugendlichen Personen und Kindern, in Abänderung des Erlasses v. 26. December 1892, betr. die Leinen-, Baumwoll-, Hanf- und Jutenweberei und Spinnerei. — *Reichs-Arbeitsbl.* (492—493). [351.834: 677(493)]
- [. — 1904. — Lübeck: Verordnung, betr. die Beschäftigung von Arbeiterinnen und jugendlichen Arbeitern in Werkstätten der Kleider- und Wäschekonfektion, sowie der Putzmacherei. Veröffentlicht am 19. Juli 1904. — *Reichs-Arbeitsbl.* (383—384). [351.834: 687(43.175)]
- Destrée, I. — 1904. — La Loi belge sur les accidents de travail. — *Mouvement Socialiste* Vol. 12 (161—180). [351.838.23]
- Billig, H. — 1904. — Der Bleiweisagesetzentwurf und die Maler- und Anstreicherpraxis. — *Neue Zeit.* Bd. II (827—830). [351.838.25]
- Hagen, O. — 1904. — Der Entwurf eines Gesetzes über den Versicherungsvertrag. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (721—740). [351.84.368]
- [. — 1904. — Erlass des Ministers der öffentlichen Arbeiten v. 13. Dezember 1903, betr. Ergänzung der Bestimmungen über die Ausführung der Krankenversicherung im Bereiche der Bauverwaltung. — *Reichs-Arbeitsbl.* (56—56). [351.84.386.42]
- — 1904. — Belgien: Königlicher Erlass v. 10. Juli 1904, betr. die Einsetzung einer Arbeitsunfall-Kommission. — *Reichs-Arbeitsbl.* (724—725). [351.84.368.42(493)]
- Letourneur, E. — 1904. — Le budget de la ville de Paris. — *Journal des économistes*, 15 mai (179—192). [352(44.36)]

Jótékonyság.

Assistance. Wohlfahrtseinrichtungen. Charity. Assistenza.

- Pagel, S. — Zur Geschichte des Vereins Berliner Armenärzte. Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin insbesondere des Armen-Medizinalwesens in Berlin (47 S.) Gr. 8°, Berlin, A. Hirschwald. M. 1.—. [361.1(431.1)]
- Bailward, W. A. — 1904. — Upon things concerning civic and social work that may be learnt in charity organization. — *Econ. Rev.* (289—305). [362]
- Pauper, H. — 1904. — Une réforme de l'assistance aux indigents de Paris. — *Rev. Socialiste* Vol. 40. (572—587). [362(441)]
- Letourneur, E. — 1904. — L'amministrazione generale dell'assistenza pubblica a Parigi. — *Riforma Sociale* (75—77). [362.0(441)]
- Pagliari, F. — 1904. — I nuovi orizzonti dell'assistenza pubblica per un Ufficio centrale delle istituzioni di beneficenza. — *Critica Sociale* (28—30). [362.0(45)]
- Seutemann, K. — 1904. — Die Wirkungen des Gesetzes über Unterstützungswohnsitz. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (219—233), [362.038]
- Schiller, F. — 1904. — Zwei Jahre Fürsorgeerziehung. — *Zeitschrift f. Sozialwissenschaft* (778—786). [362.76]
- Amussen, G. — 1904. — Was tut zunächst d. deutschen Volke not? 18—20. Tous. (12 S.) 8° Flensburg, Deutschlands Grossloge II. —.10. [366.1(43)]
- Gobbi, U. — 1904. — L'assicurazione obbligatoria per la maternita. — *Giorn. d. Economisti* (330—341). [362.15]
- Weyl, H. — 1904. — Säuglingsschutz und städtische Verwaltung. — *Neue Zeit* Bd. I (342—347, 382—389). [362.71]

Biztosításügy.

Assurance. Versicherungswesen. Insurance. Assicurazione.

- Anderson, L. A. — 1904. — Insurance investments. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no 85 (1—16). [368]
- Rayneri, Ch. — 1904. — Le istituzioni di previdenza nella provincia di Cimeo. — *Riforma Sociale* (143—148). [368(45)]
- Fouse, L. G. — 1904. — State regulation of insurance. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No 83 (67—87). [368.031]
- [. — 1904. — L'assurance par l'état contre l'incendie. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I. (709—728). [368.031.1]
- Oviatt, F. C. — 1904. — Fire insurance, expenses, profits, problems. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No 85 (16—33). [368.1]
- Betts, W. C. — 1904. — The true basis of fire insurance. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no 85 (33—45). [368.1.01]
- Köbke, v. — 1904. — Zur Frage der obligatorischen Mobiliarbrandversicherung und deren Verstaatlichung des Grossherzogtums Hessen. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (607—615). [368.1.04(43.41)]
- Steiger, Ed. v. — 1904. — Der gegenwärtige Stand der Fahrhabe-Versicherung in der Schweiz. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (539—596). [368,2(494)]
- Abb. Landis. — 1904. — Life insurance by fraternal orders. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no. 85 (45—59). [368.3]
- Arens, W. — 1904. — Der vorzeitige Abgang bei der Lebensversicherung. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (766—769). [368.37]
- Arens, W. — 1904. — Die Verschmelzung der deutschen Arbeiterversicherungsgesetze. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (669—677). [368.4]
- Boissard, A. — 1904. — Retraites ouvrières et risque professionnel. — *Rev. Deconomie Politique* (683—702). [368.4]
- Dedé, E. — 1904. — La mutualité et le principe de »Liberté ou d'obligation« pour l'assurance ourière. — *La réforme sociale* no. 10. 16 Mai (809—814). [368.4]
- Graf, H. — 1904. — Die Altersversorgung der Beamten, Angestellten und Arbeiter der Gemeinde Bern und ihrer Familien. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (596—615). [368.4(494)]
- Skarzynski, L. — 1904. — La loi russe du 2 juin 1903 sur l'assurance des ouvriers contre les accidents. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (50—63). [368.41(47)]
- Brabant, A. — 1904. — La loi belge de réparation des accidents du travail considérée au point de vue de son application. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II, (621—657). [368.41(493)]
- Wörner, G. — 1904. — Die Ausführungsbehörden des Gefangenen-Unfallfürsorgengesetzes. — *Annalen d. Deutschen Reichs* (870—875). [368.41 : 343.81]
- Rutinow, J. M. — 1904. — Compulsory state insurance of workingmen. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*, no 84 (47—59). [368.41.04]
- Jaechh, G. — 1904. — Die Verstaatlichung der Leipziger Ortskrankenkasse. — *Neue Zeit* Bd. II. (204—209). [368.42(43.21)]
- [. — 1904. — Les pensions de vieillesse en Nouvelle-Zélande. — *Journal des Économistes*. Vol. IV (69—73). [368.43(931)]
- Mattutat, H. — 1904. — Das Erlöschen der Rentenansprüche bei der Invaliden- und Unfallversicherung. — *Neue Zeit*. Bd. II (716—721). [368.43.02]
- Mises, L. v. — 1904. — Zur Frage der Altersversorgung der Arbeiter. — *Zeitschr. f. Volkswirtsch., Sozialpolitik u. Verwaltg.* (463—465). [368.72]
- 1Junge, H. — 1904. — Die Mietversicherung. — *Zeitschr. f. Wohnungswesen* (197—200). [368.81]

Nőkérdés.

Féminisme. Frauenfrage. Feminism. Femminismo.

- Brunhes J. M. r e M. me — 1904. — La donna nelle grandi industrie contemporanee. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*, vol. 35 (17—26, 335—364). [396 : 338.96]
- Müller, A. — 1904. — Frauenfrage, höhere Mädchenschule, Mädchenschulreform. Vortrag. Pirmasens (Lützel & Co.) 8^o (42). [396]

[396]

- Olberg, O. — 1904. — Das Recht auf die Mutterschaft. — *Neue Zeit* Bd. II (512—816). [396]
- Passy, Fr. — 1904. — L'affranchissement de la femme. — *Journal des Économistes*. Vol. III (227—234). [396]
- Trémauda, E. — 1904. — Appel aux femmes du monde pour aider à la réforme sociale. — *Réforme Sociale* Vol. 7 (331—333). [396]
- Westermarck, E. — 1904. — The position of women in early civilization. — *Amer. Journ. of Sociology*, vol. 10 (408—422). [396]
- Zetkin, Klára — 1904. — Die internationalen Frauentage zu Berlin. — *Neue Zeit*. Bd. II (452—459). [396(063)]
- Schrimacher, R. — 1904. — Le travail domestique des femmes. Son évaluation économique et sociale. — *Rev. d'Économie Politique* (353—380). [396.1]
- Bax, Belfort. — 1904. — Female suffrage and its implications. — *Social Democrat* (532—545). [396.3]
- Humphreys, W. H. — 1904. — Female suffrage and its implications. — *Social Democrat* (397—601). [396.3]

Kereskedelem, közlekedés.

Commerce, transport. Handel und Verkehr. Commerce, communication.
Commercio, trasporto.

- Von Matlekovits, Alexander. — 1904. — La politique commerciale. — *Revue économique internationale* vol. 3 no 1, septembre (37—68). [38(04)]
- Rouxel, M. — 1904. — Travaux des Chambres de Commerce. — *Journal des Économistes*. Vol. 1 (381—393). Vol. 2 (374—389), Vol. 3 (375—385, 423—436). [38(061)]
- [. — 1904. — Société d'économie sociale. — Les nouvelles idées commerciales du peuple anglais. Communication de G. Blondel et discussion. — *Réforme Sociale*. Vol. 7 (143—180). [38(42)]
- Favière, A. — 1904. — La guerre russo-japonaise et le mercantilisme. — *Réforme Sociale* Vol VIII (570—587). [38(47:52)]
- [. — 1904. — La phase commerciale du péril jaune. — *Journal des Économistes*. Vol. III (399—402). [38(51:∞)]
- Huebner, S. — 1904. — Relation of the government in Germany to the promotion of commerce. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science*, no 85 (95—110). [38:35(43)]
- Lair, Maurice. — 1904. — Les Kornhaeuser et le marché des céréales en Allemagne. — *Revue Économique internationale*, vol. 11, no 2, juillet p. 295—326. [38:63.31(43)]
- Bücher, R. — 1904. — Buchhandel u. Wissenschaft. — *Jahrb. f. Nationalök. u. Statist.* Bd. I (546—552). [38:677]
- Chapman, J. & Knaop, D. — 1904. — Anticipation in the cotton market. — *Econ. Journ.* (541—555). [38:677]
- Whitwell, R. J. — 1904. — English monasteries and the wool trade in the 13 th. century. — *Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtsch.-Gesch.* (1—34). [38:677(42)12]
- Krickl, R. — 1904. — Der Zwischenverkehr der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder mit den Ländern der ungarischen Krone im Jahre 1902. — *Statist. Monatschr.* (639—661). [381(439 + 436)]
- Cortelyou, G. B. — 1904. — Some agencies for the extension of our domestic and foreign trade. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* No 83 (1—14). [381 + 382(7)]
- Grunzel, J. — 1904. — Der Kampf um die Märkte. — *Zetschr. f. Volkswirtsch. Sozialpolitik u. Verwaltg.* (405—425). [381.1]
- Bartens, A. — 1904. — Über die Lage des Kolonialwaren-Kleinhandels in Magdeburg. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (129—185). [381.3(43.181)]

Külkereskedelem.

Commerce extérieur. Aussenhandel. Foreign trade. Commercio estero.

- Coletti, Fr. — 1904. — Le comparazioni nelle statistiche del commercio internazionale e le variazioni del valore monetarii. — *Giorn. d. Economisti* (124—137). [382 ∞]

[382]

- Matlekovits, A. v. — 1904. — La politique commerciale. — *Rev. Économ.* Vol. III (7—37). [382]
- [. — 1904. — Des principaux facteurs à considérer dans la vente à l'exportation. — *Revue Économique Internationale*. Vol. II no 1, juin (177—183). [382]
- [. — 1904. — Principaux facteurs à considérer dans la vente à l'exportation. — *Rev. Écon. Intern.* Vol. II (177—184). [382]
- Ellinger. — 1904. — A comparison of exports to the United States, European protective states and our colonies. — *Econ. Rev.* (279—289). [382(42)]
- Flux, A. W. — 1904. — Britains place in foreign markets. — *Econ. Journ.* (356—372). [382(42)]
- Lamba Doria, M. — 1904. — L'orientamento commerciale e coloniale dell'Inghilterra e le sue relazioni internazionali. — *Riv. Intern. di Scienze Sociali*. Vol. 35 (3—17). [382(42)]
- Raducanu, I. — 1904. — Die deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen. — *Jahrb. f. Gesetzg., Verw. u. Volkswirtsch.* (289—325). [382(43 : 498)]
- Engel, Mor, v. — 1904. — Der Veredlungsverkehr des österreichisch-ungarischen Zollgebietes. Auf Grund statist. Materialien, offizieller Mitteilgn u. Berichte bearb. Wien, Manz. 8^o (VII, 101). M. 2-20. [382(436)]
- Krickl, R. — 1904. — Der auswärtige Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie im Jahre 1903. — *Statist. Monatschr.* (811—857). [382(436+439)]
- Truchy, H. — 1904. — Etude sur le commerce extérieur de la France de 1881 à 1902. — *Rev. d'Économie Politique* (543—588). [382(44)]
- De Viti, De Marco, A. — 1904. — La politica commerciale e gl'interessi dei lavoratori. — *Giorn. d'Economisti* (30—81). [382 : 331]
- Czettler I., dr. — 1904. — A kereskedelmi politika világtörténelmi szerepe a XX. században. (L'importance historique de la politique commerciale au 20^e siècle.) — *Magyar Gazdák Szemléje* (529—545, 625—634, 681—691, 775—784, 847—862). [382.1»19«]

Tanügy.

Enseignement. Unterrichtswesen. Teaching.

- Aupetit, A. — 1904. — La réforme de l'enseignement technique en Hollande. — *Rev. Écon.* Vol. III (672—688). [371 : 6]
- Zollinger, E. — 1904. — Ueber die soziale Bedeutung des Kindergartens. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (557—567). [372.2]

Postaügy.

Poste. Postwesen. Post.

- Triefft, W. — 1904. — Die Podbielskischen Postreformen und ihre finanziellen Ergebnisse. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (135—191). [383]
- Hildebrandt, Ed. — 1904. — Das Postwesen. Zur Reorganisation d. Verwaltg. u. Betrieb. (398.) Lex. 8^o. Berlin, W. Baensch. Bar 1.—. [383]

Vasutügy, hajózás.

Chemin de fer, navigation. Eisenbahnen, Schiffahrt.

Railroad, navigation. Ferrovia, navigazione.

- Colson, M. C. — 1904. — Revue des questions de transports. — *Rev. Politique et Parlementaire*. Vol. 40 (375—391) Vol. 41 (386—402). Vol. 42 (361—378). [385]
- Nofri, Qu. — 1904. — Un progetto di amministrazione autonoma delle strade ferrate. — *Critica Sociale* (89—92). [385]
- Ballod, C. — 1904. — Schnellverkehr und Tarifreform. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtsch.* (1—35). [385(01)]
- [. — 1904. — Chronique des chemins de fer, Généralités, Etats-Unis. Angleterre. — *Rev. économique internationale*, octobre p. (437—454). [385(42+73)]
- Breton, J. — 1904. — Les chemins de fer de l'Inde. — *Rev. Économ.* Vol. III. (69—91). [385(54)]

[385(54)]

- Inglis Le Breton, W. — 1904. — Les chemins de fer de l'Inde. — *Revue économique internationale*, vol. II, no. 3, août p. 528—559, vol. III, no. 1, septembre (69—90). [385(54)]
- Sayous, A. — 1904. — Un chapitre de l'histoire des chemins de fer américains. — *Rev. d'Economie Politique* (751—766). [385(7)]
- Raffalovich, A. — 1904. — Le ferrovie negli Stati Uniti. — *Riforma Sociale* (78—83). [385(73)]
- Seidler, E. Dr. — 1904. — Les tarifs des chemins de fer et la politique commerciale. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II. (75—105). [385:382]
- Renkin, J. — 1904. — Les chemins de fer de l'Etat Belge. — *Rev. Econ.* Vol. III. (593—633). [385.12(493)]
- Henry, P. — 1904. — Le rachat des chemins de fer en Suisse. — *Ann. de Sciences Politiques* (718—740). [385.15(494)]
- Racca, V. — 1904. — A proposito della nazionalizzazione delle ferrovie in svizzera. — *Giorn. d. Economisti* (526—540). [385.15(494)]
- Matagrín, A. — 1904. — Le rachat des chemins de fer en 1848. — *Rev. Socialiste* Vol. 40 (417—447, 529—572). [385.14»1848«]
- Nemry, L. — 1904. — La navigation sur le Rhin en 1903. — *Rev. Econom.* Vol. III (380—389). [386]
- Aupetit, A. — 1904. — Le congrès maritime de Lisbonne et d'Amsterdam. — *Rev. Econom.* Vol. III (319—415). [386(063)]
- Supino C. — 1904. — La questione della navigazione interna nella valle del Po. — *Riforma Sociale* (97—113). [386(45)]
- Schär, O. — 1904. — Die Verstaatlichung der schweizerischen Wasserkräfte. — *Schweiz. Bl. f. Wirtsch. u. Sozialpol.* (397—414, 429—443, 461—477, 493—511). [386(494)]
- Kuhn, Alex. — 1904. — Bericht über die im J. 1901 nach Deutsch-Südwestafrika entsendete technische Studien-Expedition f. Bewässerungs-Anlagen. Berlin, D. Reimer. 4^o (19; 37) M. 12.—. [386(6)]
- [. — 1904. — Le rôle économique du canal du nord et les conditions financières de son exécution. — *Revue économique internationale*, Vol. II, no. 2 juillet (372—380). [386.1]
- Bodelschwingh, Frz. v. — 1904. — Ein Wort aus Anlass der kommenden Kanalvorlage. Berlin, Herm. Walther. 8^o (39) M. —.50. [386.1(43)]
- Nemry, Léon. — 1904. — La navigation sur le Rhin en 1903. — *Revue économique internationale* octobre (380—388). [386.1(43)]
- [. — 1904. — Le rôle économique du canal du nord et les conditions financières de son exécution. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II (372—380). [386.1(44)]
- Penhinger, A. — 1904. — A tengerhajózási mozgalmak és azok hatása Fiume forgalmára. (Les mouvements de la navigation maritime et leurs effets sur le trafic de Fiume.) — *Közgazdasági Szemle* (748—762). [387]
- [. — 1904. — La construction navale à la fin de 1903. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. I (182—195). [387]
- [. — 1904. — Les congrès maritimes de Lisbonne et Amsterdam. — *Rev. Econ. Intern.* octobre (389—398). [387(063)(469+492)]
- [. — 1904. — La part de l'Allemagne dans le trafic du port d'Anvers. — *Rev. d'Economie Politique* (777—798). [387(44)]
- Rousiers de, P. — 1904. — Les fonctions économiques des ports maritimes modernes. — *Rev. Econ.* Vol. III (821—846). [387.1]
- Smith, J. Russel. — 1904. — The British system of improving and administering ports and terminal facilities. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no 85 (77—95). [387.1(42)]
- Byall, J. Bruce. — 1904. — The American system of improving and administering ports commercial facilities. — *Annals of the Amer. Acad. of Political a. Social Science* no 85 (59—77). [387.1(7)]
- Giuffrida, V. — 1904. — I progressi tecnici dell'industria dei trasporti marittimi e il ribasso dei noli. — *Giorn. d'Economisti* (416—434). [387.5]
- Murialdi avv., Gino. — 1904. — Le condizioni della marina mercantile e i doveri dello Stato. — *Critica Sociale* (283—237, 359—360). [387.5]
- Charles-Roux, M. J. — 1904. — La marine marchand russe. — *Rev. des Deux Mondes*. Vol. 23 (341—367, 616—652). [387,5(47)]
- Moulin du, Alexis. — 1904. — Chronique maritime. Les Américains. (Traité de la marine marchande.) — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II. No. 2, juillet (437—447). [387.5(73)]

[387.5(8)]

- Eckert, Ch. — 1904. — Deutsche Seefahrten nach Südamerika. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. u. Volkswirtschaft.* (35—71). [387.5(8)]
- Brunhes, J. — 1904. — La question des voies d'accès au tunnel du Simplon. — *Rev. Econom.* Vol. III (353—366). [388.3]
- Lindemann, H. Dr. — 1904. — Die Strassenbahnen und ihre Tarife. — *Socialist. Monatshefte.* Bd. 2 (754—763). 388.4
- Weiss, Loth. — 1904. — Die Tarife der deutschen Strassenbahnen, ihre Technik u. wirtschaftliche Bedeutung. Karlsruhe, Braun'sche Hofbuchdr. Volkswirtschaftl. Abhandlungen d. badischen Hochschulen, hrsg. v. Fuchs, C. Johs, Rathgen, K. Schultze-Gävernitz, Gerh. v., Weber Max. VII. Bd. 3. Ergänzungsband. 388.4(43)

Alkalmazott tudományok.

Sciences appliquées. Nützliche Künste. Useful arts. Scienze applicate

- Laborer. — 1904. — Les leçons des choses à l'Exposition de Saint-Louis. — *Journal des Economistes.* Vol. IV (363—395). 6(064)
- Laborer. — 1904. — L'exposition de Saint-Louis. — *Journal des Economistes.* Vol. II (22—35). 6(064)(2843)
- [. — 1904 — Société d'économie sociale. — Le rôle social des brevets d'invention, par M. Armengaud jeune, avec observations. — *Réforme Sociale.* Vol. 7 (526—557). [608]
- Bonnaud, P. — 1904. — L'agriculture et la liberté. — *Journal des Economistes.* Vol. III (3—27). [63]
- Passy, L. — 1904. — L'agriculture devant la science. — *Journal des Economistes.* Vol. II (3—22). [63]
- Zolla, D. — 1904. — Chronique des questions agricoles. — *Ann. de Sciences Politiques.* (121—136). [63]
- Zolla, M. D. — 1904. — Revue des questions agricoles. — *Revue Politique et Parlementaire.* Vol. 41. (176—199), vol. 42. (159—170). [63]
- Wautors, S. — 1904. — Le Congrès agricole du P.O.B. — *Mouvement Socialiste.* Vol. 12. (260—269). [63(063)]
- Lair, M. — 1904. — Les Kornhaeuser et le marché des céréales en Allemagne. — *Rev. Econ. Intern.* Vol. II (295—327). [63(43)]
- Herkner, H. — 1904. — Betriebseinrichtungen und Rentabilität der schweizerischen Landwirtschaft. — *Jahrb. f. Gesetzgeb., Verw. und Volkswirtschaft.* (25—47). [63(494)]
- Béclard, L. — 1904. — Les entreprises rurales des Français et des Anglais en Afrique. — *Rev. Politique et Parlementaires.* Vol. 40. (555—568). [63(6)]
- Souehon, A. — 1904. — L'agriculture anglaise et le protectionnisme. — *Rev. Economie Politique.* (273—309). [63 : 337(42)]
- Holck, S. — 1904. Az öntöző-csatornák kérdése. (La question des canaux d'irrigation.) *Magyar Gazdák Szemléje.* (754—765). [63.132]
- [. — 1904. — Ernteergebnisse der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1904. Nach amtlichen Quellen. — *Statist. Monatschr.* (799—811). [63.31—198]
- [. — 1904. — Forst- und Jagdstatistik für das Jahr 1901. — *Statist. Monatschr.* (286—313). [63.49+]
[63.91]
- Schlich, W. — 1904. — Forestry in United Kingdom. London, Bradbury 8° (76) 2/— net [63.49(42)]
- [. — 1903. — 5. allgemeine Viehzählung vorgenommen am 19. April 1901. Band 1. Hrsg. v. Statist. Bureau d. eidgen. Departements des Innern. Bern, Komm. A. Francke 4° (II, XXIV, 46, 196) fr. 5.— *Schweiz. Statistik* Lfg. 132. [636 : 31(494)]
- [. — 1904. — Board of agriculture and fisheries. Annual reports of proceedings under the decrees of animal acts & c. For 1903. London, Eyre & Spottiswood 8° —/11 [636(42)(058)]
- Ortvay, T. — 1904. — Állatgazdaságtörténelmi adalékok. Különös tekintettel Pozsonymegyére II. (Questions zootechniques.) — *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.* (321—350). [63.6(439)]
- Volmar F. — 1904. — Die Anfänge des Eisenbahnwesens im schweizerischen Bundesstaate. Bern, Ott & Bolliger 8° (IV, 151) fr. 2 [656(494)(09)]

kukoriczát, ebből 202.000 q Németországba, 174.000 q Németalföldre, 90.000 q Angliába és ugyanannyit Olaszországba. Átlag pedig kukoriczatermésünknek mintegy 10—12%-a kerül kivitelre.

Az 1903. és 1904. években a gyöngye kukoriczatermések folytán évente mintegy 1.000.000 q tengeri behozatalunk is volt, nagyobb részt Romániából a szomszédos délmagyarországi, főleg pedig erdélyi részekbe, hol a népességnek nagyobb része tudvalevőleg kukoriczával táplálkozik. Ehhez járult a múlt évi szeptember hava óta, amidőn Románia a kukoriczakivitelt betiltotta, a laplatai tengeribehozatal Fiumén át, mely még folyton tart és már is több százezer q tett ki.

Összefoglalva a fentmondottakat még megemlítjük, hogy 1903-ban a m. kir. közp. stat. hivatalnak közlése szerint (az 1904. évre ezen adatok még nem állanak pontosan rendelkezésre) összes liszt- és gabonakivitelünk értéke, ide számítva a korpát, valamint az árpatermékeket (maláta és árpagyöngy) is, 454 millió K volt (mely összegből 366 millió vagyis kerek összegben 80% a közös vámterületre esik), mely összeg összes kivitelünk értékének, mely 1903-ban 1352 millió K tett ki, mintegy harmadrészt, állatkivitelünk értékével együtt, mely a szóban levő esztendőben 265 millió K volt (ebből esik Ausztriára 205 és Németországra 40 millió K) annak felét teszi ki.

A mi pedig végül összes gabonatermelésünknek vagy nyers állapotban vagy liszt, korpa és árpatermékek alakjában, kivitelre kerülő részét illetve hányadát illeti, azt a 100—110 millió q-ról kitevő összes évi gabonatermésünk 22—24%-ára lehet becsülni, ezen mennyiség tehát az, a mely a jelenleg is a vámkülföldre szállított mintegy 3—3½ millió q levonásával a közös vámterület megszűnése esetében, szintén elvámolás alá esnék.

Ugyanannyi százalékkal, tehát mintegy 4 millió lélekkel kellene a magyar birodalom lakosságának szaporodnia, hogy az eddigelé kivitelre kerülő termelési többlet az országban magában kerüljön fogyasztásra.

Schober Albert.

A B) C) és D) táblázatokat l. a 162., 163. és 164. oldalakon.

B) Magyarország *buzsa*-kivitele az utolsó 22 évben q (métermázsa).

Év	Az ország neve												Összeg	Ebből esik a közös vám-terhelte
	Ausztria	Német-ország	Svájc	Olasz-ország	Francia-ország	Belgium és Német-alföld	Nagy-Britannia	Orosz-ország	Bosznia és Herzegovina	Románia	Szerbia	Egyéb államok		
1883	4,048.344	757.795	376.806	4.543	1.982	8.252	200	17	7	408	—	—	5,197.861	78
1884	3,567.316	322.298	258.855	3.830	203	99	—	103	—	824	1.482	102	4,155.115	85
1885	4,539.378	260.222	526.069	82.165	302	—	56.379	5	121	1.145	303	—	5,466.092	83
1886	4,036.129	309.166	697.895	321.043	1.606	—	11.098	200	51	312	—	131	5,277.635	75
1887	4,641.048	452.726	846.804	129.208	1.512	—	—	—	38	312	6	—	6,071.658	76
1888	5,033.451	646.445	1,553.256	79.244	354.228	243	110.262	30	81	20.531	2	640	7,863.172	64
1889	4,087.351	408.077	690.312	68.882	47.100	—	183.419	8	29	4.372	1	63.024	5,551.365	74
1890	5,554.313	819.676	901.954	21.473	18.743	100	22.645	206	267	—	3.003	74.372	7,413.142	75
1891	5,341.014	457.879	512.120	20.030	61.894	85.133	12	50	1.239	10.230	—	—	6,489.601	82
1892	4,344.510	231.518	267.938	4.493	—	—	—	—	1	138	11	200	4,848.609	86
1893	4,519.643	135.231	278.744	1.698	226	—	—	—	133	358	4	—	4,936.037	91
1894	4,680.611	130.684	309.736	13	101	—	—	—	452	453	—	6	5,122.087	91
1895	5,587.426	175.676	324.237	10	1	—	—	57	2.579	68	—	7	6,092.061	92
1896	6,265.508	118.648	283.316	101	—	—	—	1	264	22	4	—	6,667.864	94
1897	3,448.963	53.263	103.721	—	—	—	—	2	2.893	9	13	—	3,608.864	95
1898	2,857.660	16.545	5.732	8.722	11	—	—	353	3.562	101	1	13	2,892.700	99
1899	3,528.020	4.987	—	4.626	—	—	—	343	1.995	323	27	153.829	3,694.150	96
1900	5,294.623	36.414	10.572	11.943	—	—	—	306	7.047	124	4	86.594	5,446.629	97
1901	4,797.166	62.017	32.134	57.078	—	—	—	974	11.855	110	7	452	4,961.793	97
1902	5,080.907	99.416	17.924	6.412	—	—	—	2.113	19.377	131	—	542	5,226.923	98
1903	5,134.050	38.782	11.763	8.161	—	—	—	2.058	12.476	100	530	528	5,208.501	99
1904	3,951.050	4.402	551	2.763	—	—	—	—	²⁾	108	1	4.450	3,963.325	¹⁾ 100

¹⁾ Pontosan : 99'7. — ²⁾ Behozatal : 146.000.

C) Magyarország liszt és egyéb őrlemények kivitele az utolsó 22 évben q (métermázsa).

Év	Az ország neve											Összeg	Ebből esik a közös vám-területre %	
	Ausztria	Német-ország	Svájc	Olasz-ország	Francia-ország	Belgium és Német-alföld	Nagy-Britannia	Bosznia és Hercego-vina	Románia	Szerbia	Egyéb balkán államok			Brazília és más államok
1883	1,917.678	275.388	172.501	6.495	193.916	134.248	710.588	22.786	25.330	13.038	3.255	64.820	3,540.051	55
1884	1,996.856	234.398	141.234	8.858	214.045	43.654	728.903	20.754	24.085	8.620	4.400	68.079	3,493.894	58
1885	2,200.315	126.735	126.601	35.455	80.662	39.547	752.095	27.621	24.881	14.900	2.923	66.805	3,492.186	64
1886	2,308.565	113.023	125.211	43.770	128.481	32.442	627.890	29.917	31.021	13.042	9.637	76.319	3,539.324	66
1887	2,343.856	188.930	142.949	16.742	95.886	40.261	598.694	40.860	44	8.830	4.603	86.653	3,718.308	69
1888	3,090.750	92.332	156.752	17.956	174.165	93.866	923.141	71.700	108	9.948	3.468	121.806	4,755.992	66
1889	3,059.639	114.533	93.141	10.582	163.457	50.034	855.547	84.468	93	7.918	3.588	175.481	4,618.481	68
1890	3,103.564	292.745	54.933	11.659	138.331	1.571	583.604	69.317	526	7.535	2.411	200.879	4,468.186	71
1891	3,765.221	191.742	55.719	7.161	148.084	1.467	503.869	43.836	306	6.183	2.350	85.588	4,811.526	79
1892	4,017.793	233.006	45.514	6.445	108.434	1.314	735.785	49.694	722	4.961	2.700	732	4,907.100	83
1893	4,531.863	201.547	31.875	19.151	119.800	1.525	511.473	68.780	305	3.733	—	—	5,490.453	83
1894	4,897.086	182.557	48.449	7.053	135.369	5.271	524.831	78.168	54	4.126	1.599	76.256	5,960.819	83
1895	5,203.074	226.259	38.708	7.693	102.329	20.733	620.022	132.131	2.862	444	2.631	87.835	6,445.721	83
1896	5,868.262	251.188	22.659	16.337	131.994	25.593	637.594	133.072	28	2.883	2.853	96.375	7,189.049	83
1897	4,753.119	162.085	13.885	10.292	115.314	11.996	480.400	107.629	615	4.601	1.693	91.216	5,752.845	84
1898	4,088.118	134.279	14.008	18.817	92.755	11.682	290.465	120.617	1	4.913	4.036	206.298	4,860.809	87
1899	4,302.394	164.643	18.226	47.413	93.171	61.883	494.632	156.481	7	3.809	2.664	321.508	5,666.831	79
1900 ¹⁾	5,260.058	140.266	15.557	31.554	104.259	88.869	556.680	192.026	7	2.630	6.345	401.673	6,799.924	80
1901	5,981.145	176.093	11.241	17.844	79.116	44.900	385.870	242.932	27	3.553	4.231	117.099	7,064.042	88
1902	5,880.737	153.445	4.763	142.344	73.435	67.983	400.839	248.157	—	4.414	3.421	108.494	7,088.032	86
1903	6,303.436	167.199	3.892	108.377	73.237	101.948	474.786	375.763	4	4.615	1.919	103.695	7,771.081	84
1904	6,122.069	122.568	1.260	13.501	68.184	42.333	388.175	311.155	3	4.087	2.068	118.498 ²⁾	7,193.901	85

¹⁾ Ezen esztendőben szántottatott meg az őrlési forgalom. ²⁾ Ebből Braziliába : 98.763.

1) Magyarország árpa-kivitele az utolsó 22 évben q (métermázsza).

Év	Az ország neve										Összeg	Ezen mennyiségből esik közös vámterületre ‰
	Ausztriába	Német-országba	Svájcba	Olasz-országba	Franciaországba	Belgiumba és Német-alföldre	Nagy-Britániába	Boszniába és Herzegovinába	Romániába	Balkán államokba	Más államokba	
1883.	1,219.533	500.204	13.402	13.033	3.722	3.361	116.850	225	58	7.614	65	65
1884.	1,574.928	661.621	42.611	14.176	601	910	170.988	206	26	4.208	2	64
1885.	1,648.361	952.352	102.085	17.057	3.433	122.352	344.489	203	398	801	1.320	52
1886.	1,622.661	564.590	35.893	13.330	—	17.408	216.429	616	19.227	5.731	251	65
1887.	1,423.439	925.367	67.400	12.413	16.664	169.999	187.471	765	221	1.397	508	51
1888.	1,776.121	1,303.728	97.163	5.674	24.699	164.751	272.773	1.015	25.366	795	210	48
1889.	1,322.504	535.289	57.178	7.276	7.259	49.889	144.860	110	5.535	—	4	63
1890.	1,684.224	1,599.222	64.529	5.781	10.951	202.728	242.208	203	106	75	—	45
1891.	1,557.047	745.808	28.299	6.312	8.287	117.390	11.029	5	531	1.057	5	63
1892.	1,621.290	814.491	36.247	7.374	14.045	123.305	41.355	7	23	2.103	14	61
1893.	2,133.974	1,894.872	78.358	5.447	19.483	175.277	263.062	933	14	7	—	47
1894.	1,818.707	1,283.824	40.449	3.546	12.596	17.147	144.196	2.612	100	7.132	258.434	51
1895.	1,536.929	601.138	19.241	4.084	7.160	61.383	96.020	3.760	746	802	—	66
1896.	2,560.275	1,973.828	19.346	3.025	8.913	100.506	64.271	10.105	5.165	154	—	54
1897.	2,439.898	1,295.681	12.032	3.626	3.970	49.753	91.424	10.472	103	478	—	65
1898.	2,092.528	1,279.394	8.604	4.753	1.976	44.453	85.265	7.154	2	120	—	60
1899.	2,216.992	1,686.433	13.143	7.668	4.989	303	93.092	14.304	7.972	415	185.469	53
1900.	2,416.265	1,057.739	2.020	6.615	3.556	119.693	58.314	18.291	10.835	185	26.808	66
1901.	1,721.708	1,057.666	4.742	9.889	3.431	93.737	131.289	19.412	279	14	3	57
1902.	2,161.679	1,092.849	7.028	6.350	4.691	138.435	216.655	23.881	12.046	10	1.763	60
1903.	2,030.349	1,350.023	8.363	7.748	3.796	184.863	468.330	38.775	3.046	1	12	50
1904.	1,864.410	402.405	8.519	7.167	4.017	114.576	199.337	20.563	5.111	14	1.000	78

Átlag : 59.

A lakásnyomorról.

A míg az összes művelt államok, már régibbidő óta, a törvényhozási intézkedések egész sorával és jelentékeny anyagi áldozatokkal igyekeznek módot nyújtani arra, hogy az alsóbb néposztályok, különösen a munkásnép, egészséges otthonra tehessen szert, addig hazánkban, a csak most megkezdett, szerény kísérleteken kívül, mondhatni e téren semmi sem történt.¹⁾

Habár kétségtelen — s ez némileg mentheti tétlenségünket — hogy nálunk a lakáskérdés sohsem volt olyan acut, mint az iparüző, fejlettebb városi étellel bíró nyugati államokban, mégis súlyos tévedés volna azt hinni, hogy e fontos társadalmi és közgazdasági kérdésnek nálunk nincsen jelentősége, avagy kevésbbé jelentős, mint az iparüző államokban. Sőt mondhatnám, hogy nekünk több okunk van a lakásügygyel behatóbban foglalkozni, mint a műveltebb államoknak, mert még kezdetén állunk ama fejlődésnek, a mely mindenütt szükségszerűleg a városok rohamos fejlődésére s ezzel a lakásviszonyok rosszabbodására vezetett; még módunkban van kevésbbé költséges és könnyen kivihető preventiv intézkedésekkel is meggátolni a helyzet természet-szerűleg bekövetkező rosszabbodását.

De a preventiv intézkedések sikeres alkalmazhatásának is utolsó óráit éljük és már is sokat mulasztottunk, a mit esetleg már csak nagy áldozatok árán hozhatunk helyre. Városaink felszívó ereje — amint az utolsó népszámlálási adatok is bizonyítják — oly mértékben növekedett, hogy helyenként a vidék elnéptelenedését idézte elő s ezzel arányosan növekedett a lakásszükséglet és túlszufoltság a városokban. E tekintetben messze elől vezet a főváros, hol a szegény nép lakásviszonyai, daczára a lakások jelentékenyen megnövekedett számának, szegyenletesen rosszak.²⁾

¹⁾ Azon rövid összeállítás, a melyet az 1902. évi düsseldorfi VI. nemzetközi lakásügyi congressus munkálatai között a magyarországi lakásügyi mozgalmakról olvasunk (*Die Arbeiterwohnungsfrage in Ungarn*. Von Dr. Josef von Fenyvessy.) eléggé igazolja, hogy e téren hazánkban mily rendkívül kevés történt. Meg kell azonban említenem, hogy a jelzett összeállítás hiányos. A szerző — úgy látszik — nem birt tudomással, egyebek között, a Pozsony város által épített mintaszerű munkáslakásokról, a mely tudtunkkal hazánkban az első és jól bevált kísérlet e nemből, a mely azt bizonyítja, hogy bizonyos mértékig maga a község is, mint vállalkozó, megfelelő kamatozás mellett, sikerrel enyhitheti a mutatkozó lakásszükséget. Kiegészítésül még meg kell említenem, hogy a földművelésügyi ministerium már évek óta foglalkozik a mezei munkások lakásszükségletének ügyével és legutóbb Békés vármegyében épültek, támogatásával, munkáslakások mezőgazdasági munkások számára.

²⁾ Dr. Fenyvessy már idézett munkájában olvassuk: »heute in unserer Hauptstadt von einer Wohnungsnoth der ärmeren Klassen nicht die

Városaink nagyarányú növekedésével és ezekben a lakás-viszonyok rosszabbodásával még azzal sem vigasztalhatjuk magunkat — a mit lépten-nyomon hangoztatnak — hogy népünk zöme még mindig mezőgazdasági munkával keresi kenyerét, a mi élete java részében a szabad levegőn való tartózkodásra kényszeríti, s ez ellensúlyozni képes a rossz, tulzsufolt lakás egészségi ártalmait. Minden tapasztalat azt mutatja, hogy ez téves következtetés és a tény az, hogy a rossz, tulzsufolt lakás ártalmi semmivel sem enyhébbek a vidéken a mezőgazdasági munkások között, mint akár a nagyvárosok bérkaszárnyaiban meghuzódott gyári munkások között.

Azok a szomorú adatok, a melyek a gümőkor Magyarországon való rettenetes pusztításáról rendelkezésünkre állanak, azt mutatják, hogy különösen a gazdasági cselédek között, e betegség pusztítása semmivel sem kisebb, mint a nagy városok munkásnépessége között. Ez a rettenetes betegség, a mely teljes joggal »lakásbetegség«-nek nevezhető, mert fellépését és terjedését első sorban a rossz lakás mozditja elő, (annyira, hogy ma már szállóigévé lett a szakirodalomban, hogy »a legjobb sanatorium az egészséges lakás«) immár majdnem 80.000 lelket pusztít el évenként Magyarországon s valósággal megtizedeli az ország legértékesebb munkás-elemét. Semmi kétség, hogy ennek egyik legfőbb oka az, hogy különösen a nagyobb birtokokon a gazdasági cselédek lakásai a legelemibb követelményeknek sem felelnek meg.

Nincs semmi tulzás abban az állításban, hogy uradalmainkon az állatok elhelyezése általában jobb, mint a cselédeké. Egyáltalán nem szokatlan dolog, hogy két-három népes család él egyetlen földes szűk szobában és a családi élet legintimebb mozzanatainak, a születéstől a halálig, leplezetlen tanuja a családok apraja-nagyja.

Mindenki előtt világosan áll, hogy ezek a cselédlakások a népünk fizikai és erkölcsi romlásának valóságos melegágyai.

Az sem szorul magyarázatra, hogy miért pusztít úgy a tüdővész, mint minden más ragályos betegség az ilyen viszonyok között élő népesség között.

Azok, a kik valaha szemtanui voltak azoknak az egészségtelen viszonyoknak, a melyek között gazdasági munkásaink élnek, jogos felháborodással kérdezhetik, hogy miért tűri a hatóság ezeket az állapotokat, hiszen az egészségügyi törvény jogot ad a hatóságnak minden egészségi ártalom megszüntetésére, így a lakás-zsufoltság megakadályozására is?

E kérdésre egyszerű a felelet.

A cselédek lakásviszonyainak javítása jelentékeny anyagi áldozatot kíván a birtokostól. Szomorú birtokviszonyaink között tényleg sok esetben a birtokos az e tekintetben szükséges anyagi áldozatokra nem képes, de sokkal nagyobb azon birtokosok

Rede sein kann* etc. A közismert való tényekkel legmerekvebb ellentétben álló ezen állítás még akkor sem menthető, ha — mint sejtjük — hazafias intenióból történt. Az olvasó illetően megtévesztése csak arra vezet, hogy a külföldi szakemberek — amugy is sajnálatosan nagy mérvű — bizalmatlansága csak növekedni fog irányunkban.

száma — ezek a legnagyobb és legtöbb cselédet tartó birtokok tulajdonosai — a kik cselédek emberies ellátására nem akarnak áldozni, mert az erre fordított pénzt holt tőkének tekintik.

Kell-e itt bizonyitanom, hogy mily hamis, emberietlen és rövidlátó felfogás ez?

De hiába is bizonyitanám. Az a tény, a mit ma már a világ minden világosan látó sociologusa elismer, hogy a munkások fizikai jóllétének előmozdítására és fentartására fordított tőke mindennél jobban kamatozik a munkaadónak, még soká ismeretlen lesz a mi nagybirtokosaink előtt.

Csupán kényszereszközök alkalmazásától remélhetjük a gazdasági cselédek lakásviszonyainak javulását s azzal is tisztában vagyunk, hogy csupán a kormányhatalom volna képes — külön törvényhozási felhatalmazás alapján — sikerrel keresztül vinni a szükséges intézkedéseket. A ki ismeri, hogy a törvényhatóságok autonóm intézkedési jogkörének érvényesülését néha mily kicsinyes érdekek gátolják, belátja azt is, hogy e, néha jelentős anyagi érdekeket érintő, kérdésben a törvényhatóságok tehetetlenek. Tudjuk is, hogy nem egy esetben, a cselédlakások rendezése érdekében egyes törvényhatóságok területén megindított mozgalom az anyagilag érdekelték ellenállásán hajótörést szenvedett.

A mezőgazdasági munkások, illetőleg cselédek lakásviszonyainak alakulását befolyásoló tényezők mindenki előtt ismertek és a fennálló, súlyos kifogások alá eső, állapotok megszüntetésére alkalmas eszközöket illetőleg is aligha lehetnek nézeteltérések. Nem is foglalkozunk itt behatóbban ezzel a kérdéssel, habár annak nagy közegészségi és társadalmi jelentősége van s ennél fogva az illetékes tényezők komoly figyelmére felelte érdemes.

A cselédlakások zsufoltságának ügyénél sokkal jelentősebb és benyolultabb azon kérdés, hogy mily okok idézik elő a városokban a lakások zsufoltságát és minő eszközökkel lehetséges azt meggátolni? Arra, hogy e kérdéssel itt foglalkozzam, feljogosítanak — és egyuttal ösztönöznek is — azon szomorú tapasztalatok, melyeket Budapest zsufolt lakásaiban húsz éjszaka folyamán végzett látogatásaim alkalmával szereztem.

Vizsgálataimat akkor végeztem, amidőn az ipari pangás a fővárosban is tetőpontját érte el és mintegy 40.000 munkás távozott a vidékre munkahiány miatt. Ennek daczára a zsufolt-ság rettenetes jelenségei lépten-nyomon eléink tárultak.

Most, amikor ezeket írva, megelevenülnek előttem az össz-zsufolt nyomor, a szenny, a szenvedés és erkölcstelenség — a szó szoros értelmében leirhatatlan — azon képei, amelyekre éjjeli lámpánk fénye csak felületes, futó fényt vetett, nem hallgathatom el ezekből, a felette keserű ingredientíákból leszűrődött azon meggyőződésemet, hogy azt a rettenetes bünt, amelyet a társadalom minden tehetősebb tagja elkövet, amikor tudva és gyakran szándékosan vagy gyakran épen nyereségvágyból megtűri ezeket az — embertársaink biztos testi és lelki elzűllésére vezető — állapotokat, nem lehet sem expiálni, sem helyrehozni a sportszerű játékonkodás közismert kényelmes eszközeivel és

mindennap helyrehozhatlan nagy vétket követünk el, amidőn elmulni engedjük azt, anélkül, hogy közakarattal mindnyájan összefognánk e káros viszonyok gyökeres javítására.

* * *

A székesfővárosi statisztikai hivatal — a főváros érdekeinek e mindig éber őre — mint 1870. óta minden követő tíz évben, a legutolsó népszámlálás alkalmával is, a megszokott gondal és az ügy fontosságának helyes felismerésével terjesztette ki figyelmét a főváros népességének lakásviszonyaira.

Felette sajnálatos, hogy azok a becses adatok, az azokból levont következtetések és intelmek távolról sem részesültek az intéző körök oly arányú méltánylásában, mint amilyenre érdemesek.

Az 1901. évi népszámlálás eredményét ismertető közleményeknek¹⁾ a túlnépes helyiségekre vonatkozó részét ezuttal a fővárosi lakáskérdés három évtized alatt történt fejlődésének vázolója vezeti be. Azt hiszem, alig adhat valami meggyőzőbb bizonyítványt, mint ez a rövid ismertetés, arról a páratlan szűkeblű tehetetlenségről, amelylyel a főváros ezt az elsőrangú fontossággal bíró socialis kérdést évtizedeken át kezelte. Az elért eredmények minden részletezésnél jobban megvilágítják a fővárosi administratio e szégyenfoltját.

Előrebocsátva azt, hogy a fővárosi statisztikai hivatal zsufolt lakásoknak csak azokat tekinti, a melyekben 1—1 lakrészre (tehát hálófülkét, kamarát, konyhát, előszobát is beszámítva) átlag 4 vagy több lakó esik, — alább közlünk néhány számadatot.

Volt túlnépes lakás:

	túlzsufolt lakások, ezek népessége	a lakások %-a	a benne lakók %-a
1881	4.785	43.815	6.5 12.9
1891	7.178	64.106	7.2 13.2
1901	9.518	77.696	6.6 10.8

E szám adatok után a következőket olvassuk a statisztikai hivatal közleményében: »Az utolsó évtized alatt tehát a túlnépes lakások abszolút száma gyarapodott ugyan, de aránylag mégis a viszonyok javulásáról beszélhetünk.«

Javultak a viszonyok a statisztikai hivatal véleménye szerint, mert bár a 20 év alatt a zsufolt lakásban élők száma majdnem megkétszereződött, ez csak 10.8%-át teszi ki az összes lakóknak, míg 1881-ben 12.9%-a lakott zsufolt lakásban.

Nézzük csak, mi jogosítja fel a statisztikai hivatal érdekes munkásait arra, hogy javulásról beszéljenek, a mikor a helyzet, a maga rettenetes valóságában az, hogy ma közel 80.000 ember él a fővárosban egészségi és erkölcsi tekintetben súlyos kifogás alá eső lak viszonyok között, míg ezelőtt 20 évvel majdnem csak félannyi ember volt ilyen helyzetben? Vajjon ebben a tényben rejlő veszedelem nagysága csökken-e akár csak

¹⁾ Dr. Körösy J. és dr. Thirring G. *Budapest fővárosa az 1901. évben stb.* Első kötet. Második rész.

egy parányival is az által, hogy ugyanazon idő alatt, a mi alatt az amugy is súlyos kifogás alá eső állapotok súlyosságukban megkétszereződtek, a főváros jobbmódú népessége, a melyik fizetni képes a megfelelő lakás lakbérét, aránylag jobban szaporodott, mint a szegény nép, a mely zsufolt lakásokba szorulni kényszerült s ez által a kétféle népesség számaránya kedvezőbb lett? Ebből az arányszámból a lakásviszonyok kedvezőbbé alakulására csupán akkor lehetne következtetést vonni, ha a lakosság szaporodásának bizonyos mértékig feltétlen következménye kellene hogy legyen a zsufoltság; mint például a születések gyarapodásának bizonyos mértékig feltétlen következménye a gyermekhalandóság emelkedése. De azt talán szükségtelen bizonyítani, hogy a zsufoltság helyes intézkedésekkel és céltudatos, önzetlen lakáspolitikával megakadályozható és nagy részben megszüntethető.¹⁾ Tehát itt csupán az abszolút számok meztelen valósága jöhet tekintetbe, a mi azt mutatja, hogy a város dolgának intézői nemcsak hogy nem javítottak a 20 év előtti állapotokon, hanem megtürték, hogy a baj két évtized alatt súlyosságában majdnem megkétszereződjék. Javulásról beszélni tehát még a legtulzottabb jóindulattal sem lehet.

A zsufolt lakások számának ezen ijesztő növekedése mellett természetesen illusoriussá válik az a »javulás« is, amelyet a statisztikai hivatal közleménye a túlzsfolt pinczelakásokra vonatkozólag a tíz év előtti állapotokkal szemben feljegyez. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kiürített pinczelakások lakói más lakásokban idéztek elő zsufoltságot, különben nem volna magyarázható a túlnépes lakások oly nagymérvű szaporodása az utolsó évtized alatt is, a mialatt, tudvalevőleg, az általános ipari pangás miatt, a szegényebb munkás, különösen a napszámos elem nem szaporodott annyira, mint az előző évtizedben, sőt az utóbbiak száma az utolsó évtized alatt 60.877-ről 36.521-re, tehát majdnem felére csökkent.²⁾

Azt olvassuk ugyan a statisztikai hivatal közleményében, hogy a »túlnépes pinczelakásoknak betiltása és ezek lakóinak egészségesebb lakásokban való elhelyezése még a legközelebbi időre is hálás feladatokat fog a fővárosi hatóságnak nyújtani.«

Ebből azt lehetne következtetni, hogy a betiltott pinczelakások lakóinak sorsát a főváros kezében tartja s gondoskodik »egységesebb lakásokban való elhelyezésükről«, tehát ki van zárva, hogy a kitelepített emberek valahol zsufoltságot idéztek volna elő. Megvallom, hogy azt a fővárosi intézményt, amely ezt a »hálás feladatot« teljesíti, nem ismerem, bár igyekeztem nyo-

¹⁾ A fővárosi stat. hiv. már idézett közleményének 93. lapján azt olvasuk, hogy a szegénység okozta összes lakásviszonyok javítása terén »a fővárosi hatóság inkább csak arra szorítkozhatik, hogy a lakviszonyok legszembetűnőbb kinövéseit kiirtsa, így tehát csak szűkebb határok között mozoghat«. Nagy sajnálattal olvastuk ezen, oly hivatott kezekből eredő pár sort, melyet kétségkívül nem a szerzők meggyőződése, hanem csupán az a menthető törekvés mondott tollba, hogy a főváros tehetetlensége némileg igazoltassék. Ily szűk körre talán maguk a főváros vezetői sem szabnák teendőiket a lakásügyben.

²⁾ L. *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Második rész. 27. l.

mára jutni annak az intézménynek, amely a betiltott pinczelakások mintegy hatezer lakójának egészséges otthont adott.

Sajnálatomra nem oszthatom a statisztikai közlemény szerkesztőjének örömét azon, általa »örvendetes javulás«-nak minősített változás felett sem, amely az egyes lakrészek lakottsága tekintetében mutatkozik. Annak megjegyzése után, hogy a kevésbé túlnépesített lakrészek számában csak igen csekély emelkedés észlelhető, »a legsűrűbben lakott néposztályok (sic ?!) lakviszonyai tekintetében« észlelhető »örvendetes javulást« az alábbi adatokkal törekszik igazolni a közlemény.

Találtatott ugyanis:

		1891	1901
Lakás 10—15 lakóval lakrészenként . . .		1.454	1.101
» 15—20 » » . . .		508	763
» 20-on felül » » . . .		524	—

Tehát a javulás abban áll, hogy a lakrészenként 10—15 lakóval bíró lakások száma tíz év alatt mintegy háromszázzal csökkent, a 15—20 lakosú lakrésszel bíró lakások száma több mint kétszázzal emelkedett, a 20-on felüliek tíz év előtti 524-et kitevő számából 1901-ben egy sem maradt.

Előrebocsátjuk, hogy ezen kimutatás a zsufoltság mérvének megítélése szempontjából teljesen értéktelen. Értéktelen először azért, mert a lakrészekbe beleszámíttatnak olyan mellékhelyiségek (kamara, konyha, előszoba stb.), amelyek sok esetben egyetlen személynek sem adhatnak férőhelyet s másodszer azért, mert a lakrészeknek sem nagysága, sem fekvése (utcai, udvari, pince stb.) nincsen megadva. De ha el is tekintünk mindettől és valónak tekintjük matematikailag kimutatott részleges csökkenését a legsűrűbben lakott lakásoknak, alapos okaink vannak azt hinni, hogy ez a csökkenés csupán változás a lakviszonyokban, de javulásnak egyáltalán nem minősíthető. Tudvalevőleg legtágasabbak a pinczelakások s ezeknek lakrészenként természetesen leg több lakója volt. Nyilvánvaló, hogy ezek lakossága a pinczelakások jelentékeny számának betiltásával a kevésbé tágas, tehát kevesebb ember által lakható, de aránylag még talán túlszűfoltabb, egészségtelenebb lakásba szorult, növelvén a kisebb népességű zsufolt lakások számát. Nyilván erre enged következtetni az, hogy azok száma a kimutatások szerint növekedett, sőt növekedett mintegy 200-al azon lakások száma is, melyekben 15—20-an laktak egy lakrészben. Javulásról csupán akkor lehetne a fentebb idézett kimutatás alapján szó, ha az a tömeg, amennyivel állítólag kevesebben laktak 1901-ben, mint tíz év előtt, a jelzett legsúlyosabb viszonyok között, kimutathatólag megfelelő egészséges lakáshoz jutott volna. Erről azonban kimutatást nem találunk a főváros kiadványaiban.

A közölt számadatokból is belátható, hogy a székes-főváros olyan mélyen gyökeredző, folyton súlyosbodó, komoly bajjal áll szemben, a melynek további súlyosbodását palliatív intézkedésekkel többé megakadályozni nem lehet.

A ki azonban a túlnépes lakásokat személyes tapasztalatai alapján behatóbban megismerte, bizonyára arra a meggyőző-

désre jutott, hogy a mindent általánosító zsufoltsági statistika — módszereinek tökéletlensége miatt — legfeljebb csak általános tájékoztatóul szolgálhat, de nem képes fogalmat nyújtani a zsufolt lakások sokoldalú egészségi és erkölcsi ártalmainak mérvéről. Hogy egyebet ne említsünk, olyan házakban, a melyekben száz és még több parányi egyszobás lakás van, kéményszerű szűk udvar körül két-három emelet magasságban egymásra halmozva, a zsufoltság minden borzalmi megsokszorozosodnak, míg földszintes tágasabb udvarral bíró házakban, a bővebben kijutó napfény, levegő és a tágas udvaron a szabad levegőre való jutás könnyebb lehetősége, különösen gyermekekre nézve, lényegesen enyhíti a szűk lakás ártalmait. A lakás nagyságán, a lakók számán, a lakás fekvésén (emeleti, földszinti, pincze stb.) kívül számba kell vennünk az udvar nagyságát, a megvilágítás mérvét, a szellőzhetőséget, a mellékhelyiségek elhelyezését, számát, a lakások számát, sőt a lakók átlagos műveltségét, a rend és tisztaság iránti érzékét is.

A mi külsőleg szép, hivalkodó fővárosunkban a zsufoltság ártalmait megsokszorozza az, hogy ezeket a palota-külsejű, márványlépcsőjű bérkaszárnnyakat a tisztaság iránt vajmi kevés érzékkel bíró nép lakja.

A lakosok a szennyen táplálkozó házi férgek milliárdjaival osztják meg szűk lakásaikat. A legtöbb lakásban az ott uralkodó bűz és szenny az ilyesmihez hozzászokott ember idegeit is kemény próbára teszi.

Szóval a zsufoltság helyes megítéléséhez nem annyira számadatok, méretek stb. felvétele, hanem első sorban jó hygienikus érzék szükséges és az, hogy minden egyes lakás lakhatóságának mérve, lehetőleg függetlenül a rovatos ivektől, önállóan, szakképzett hygienikusok által bíraltassék el.

Ily szempontból tekintve a fővárosi viszonyokat, az egészségi, erkölcsiségi szempontból kifogás eső túlnépes lakások száma kétségkívül sokkal nagyobb, mint a hogy azt a közölt számadatok feltüntetik. Részünkről feltétlenül szükségesnek is tartjuk, hogy a fővárosi lakásviszonyok, különösen a jelzett hygienikus szempontok és a socialis viszonyok figyelembevételével, gondosan szervezett különös felvétel tárgyává tétessenek, mert meggyőződésünk szerint az eddig rendelkezésünkre álló adatok a baj nagyságáról és természetéről megközelítőleg sem nyújtanak megbízható képet.

Ezen álláspontra helyezkedve, meddőnek véljük és mellőzzük is a fővárosi statistikai hivatal nyújtotta adatok értékének további mérlegelését. A midőn kötelességszerűleg utalunk itt korán elhunyt jeles kartársunk *Farkas Jenő* e tárgyban közzétett, sok szeretettel és tudással végzett munkálataira,¹⁾ azt is kötelességünknek tartjuk elismerni, hogy a fővárosi statisztikai hivatal vezetői, az ügy jelentőségének teljes tudatában évtizedeken át mindig éber figyelemmel kísérték a főváros lakásügyét és sem képességeik, sem ügyszeretetük hiányán nem mult, hogy munkásságuk a főváros igazgatásának abban a sivárságában, a

¹⁾ Farkas J. munkái: *Teendők a munkás-lakások ügyében.*

melyet csak a különböző érdekcsoportok önző tusája tesz zajossá, nyomtalanul elhangzott gyöngé segélykiáltás maradt.

Nekünk kötelességünk ezt a segélykiáltást, a veszedelem növekvő nagyságát látva, nyomatékkal újból és újból hangoztatni. Ez a baj többé már nem lokális természetű. Hatását az egész ország megérzi.

A külföldi szaksajtóban nap-nap mellett olvasunk közleményeket, a melyek mind azt tanúsítják, hogy a gümőkornak, a mely ma már Magyarországon rettenetesen elharapódzott, első sorban a rossz lakásviszonyok a terjesztői. Meggyőződésünk, hogy Budapest egészségtelen viszonyok között lakó szegény népessége, a melynek nagyrésze, ha már munkaképtelenné lett, sőt — orvosi tanácsra, — ha már kezdődő tüdőbaja mutatkozik is, a vidéken huzódik meg, egyik lényeges terjesztője Magyarországon a gümőkornak.

A fővárosi statisztikai hivatal kimutatta, hogy a zsufolt lakások lakóinak átlagos életkora jóval alacsonyabb, mint azoké, akik egészséges viszonyok között laknak. Kimutatta, hogy a járványok intenzitása jóval nagyobb a zsufolt lakásokban, mint oly lakásokban, hol a népesség kedvezőbb viszonyok között él.¹⁾ A most is nagy mértékben pusztító vörheny-járvány alatt a főváros szakközegei ismételten hangoztatták, hogy a járvány kiirthatlan fészkei a zsufolt lakások.

Mily rettenetes képet kapnánk, ha még a bujakór és az erkölcsi romlás szomorú következményeit is képesek volnánk kimutatni a túlnépes lakások lakói között.

Itt az ideje, hogy az ország jobbjaainak lelkiismeretét végre felrázza ennyi nyomor és veszedelem látása és közös energikus nagyszabású tevékenységre ösztönözze.

A fekete rém, a kolera, amely már európai Oroszországban is pusztít, maholnap ajtóinkon kopogtat. Isten óvjon attól, hogy szép fővárosunk olyan rettenetes leczkét kapjon arról, hogy miként boszulja meg magát a szegény nép egészségi érdekeinek elhanyagolása, mint 1892-ben Hamburg kapott.

De hogy ez a leczke elmaradjon, becsülettel meg kell tennünk a magunk kötelességét.

* * *

Ha ezek után azon teendőket mérlegeljük, a melyek a lakászsufoltság korlátozására alkalmasak lehetnek, kétségkívül nem kicsinyelhető nehézségekkel állunk szemben. Az a város, a mely különösen a szegényebb néposztályok közérdekeit évtizedeken át a lelkiismeretlen üzérkedés prédájául engedte át, a jól szervezett tőke polyp-karjai közül nyilván csak nagy nehézségekkel lesz kiragadható.

Vajjon megtanulták-e a fővárosnak a városok drezdai kiállításán részt vett nagyszámu kiküldöttei *Adickes* ott tartott nagyérdekű felolvasásából azt a mondatot, a melyben a nagyvárosok társadalmi feladatait e szavakkal jelöli ki: »Für alle Stände (sic!) und Bevölkerungskreise, die nicht aus eigener

¹⁾ Dr. Thirring G. *Lakás és egészség*. 1904.

Kraft ihre geistige und materielle Lage so zu gestalten vermögen, wie wir es auf der Basis christlicher Moral stehend und im Interesse der Gemeinschaft selbst wünschen müssen, helfend und fördernd einzugreifen.« Eddig a mi városainkban ennek az elvnek éppen az ellentéte érvényesült. A főváros minden tevékenysége pl. a lakásügyben abban összpontosult, hogy teljesen hamis alapokon, a város külterjes fejlődésének kárát hangoztatva, következetesen elnyomta a kis emberek minden erőfeszítését, a melylyel arra törekedtek, hogy kiszabaduljanak a bérkaszárnnyák nyomasztó levegőjéből s maguknak egészséges, olcsó otthont alapítsanak. Történik ez pedig akkor, a mikor pl. Németországban a nagyobb városok egymással vetélkedve igyekeznek a külterületeket felszabadítani az üzérkedők karmai alól, hogy a kis existenciák számára olcsó családi ház építésének lehetőségét biztosítsák, s a mikor Anglia törvényt hoz, a melyben felhatalmazza a városokat, hogy a határaikon kívül is földet vásárolhassanak munkáslakások építésére.

A lakásszükséglet megfelelő kielégíthetésének legelső feltétele a tervszerű kommunalis telekpolitika, a melylyel megfelelő területek felszabadítván a telekspekuláció alól, a szegény nép számára olcsón biztosíthatók. Ezzel karöltve kell, hogy járjon a megfelelő közlekedési politika, a mely ezeknek a helyeknek megfelelő olcsó és gyors közlekedést biztosít és az építő szabályzatok olyatén szerkesztése, hogy abban az olcsóbb és jobb lakások, utak, vízszolgáltató, háziszennyeltávolító stb. berendezések típusainak — a népesség különböző rétegeinek szükségletéhez és a helyi viszonyokhoz mérten — egész sora legyen megállapítva.

Mindebből városainkban semmi sem történt. A mi történt pedig, az épen a szegény nép érdekeivel ellentétes érdekek előmozdítására alkalmas.

Igen messze vezetne, ha még csak körvonalazva is megjelölni akarnám városaink s különösen fővárosunk feladatait, a melyek megoldásával a lakásnyomor veszedelmei elháríthatók, illetőleg mérsékelhetők. Ennek a kérdésnek ma könyvtárt kitevő irodalma van. A külföld társadalmi politikusainak és hygienikusainak legjobbjai foglalkoznak ezzel. De helytelennek is tartanám itt a kérdés minden részének fejtegetésébe belemélyedni, mert nagy hiba volna, ha ismert schemák után ajánlanók olyan baj orvoslását, a melynek természetét még eléggé nem ismerjük. A lakásnyomor fellépését nem azonos okok idézik elő minden városban, habár abban a korlátlan telek- és lakásüzérkedés mindenütt elsőrangú szerepet játszik. De e mellett nagy befolyása van a lakásügy alakulására a helyi viszonyoknak, a lakosság műveltségének, vagyonosságának, foglalkozásának, a lakosság ethnikai összetételének, az ipari és gazdasági viszonyok alakulásának, a helyi építkezési szabályoknak stb.

Csak ezen viszonyok alapos ismerete mellett lehetséges a baj gyökeres orvoslása. Ezért, mint már jeleztem is, feltétlenül szükségesnek tartom városainkban a lakviszonyok beható tanulmányozását. Ezzel azonban semmiesetre sem akarom azt mondani, hogy mindaddig, míg a szükséges összes ismeretet meg

nem szereztük, egyáltalán nem is segíthetünk semmit a lakásnyomor bajain.

Ellenkezőleg, úgy hiszszük, hogy a telekspekuláció korlátozására, a külterjes fejlődés felszabadítására, a lakásüzérek megrendszabályozására, a lakásellenőrzés szervezésére akármely pillanatban oly rendszabályok alkalmazhatók, a melyek lényegesen enyhíthetnék a lakásnyomor legveszedelmesebb symptomáit és egyáltalán nem kockáztatnák a későbbi, megfelelő tanulmányok alapján szervezett, akció sikerét.

Épen ezen meggyőződéseim alapján szükségesnek tartom itt felhívni a figyelmet a lakászsufoltság egyik nemére, a mely haladéktalan orvoslást igényel és minden nagyobb nehézség nélkül orvosolható is.

Azt tapasztaltam ugyanis, hogy a közegészségi és közerkölcsi ségi szempontból leginkább kifogás alá eső zsufoltság (15—20 felnőtt munkabíró idegen leány és férfi egy szűk szobában), a nélkül, hogy a hatóságnak egyáltalán sejtelve is lehetne róla, olyan esetekben mutatkozik, a midőn csak rövid ideig tartó, de nagyszámú munkást igénylő vállalatához napszámra vonul be egy-egy csapat munkás kéz, a kiket néha az ország igen távoli részéből közvetítők szerződtettek. Ezek a teljesen tapasztalatlan, a helyi viszonyokat egyáltalán nem ismerő emberek könnyű prédái a lakásüzéreknek, annyival is inkább, mert alkalmazásuk rövid tartamával áltatva magukat, nem válogatósak a helyben, hova éjjeli nyugalomra térnek s néha jelentékeny összeget (30—40 fillért) is készséggel fizetnek a néhány ládából, deszkából és szennyes rongyokból improvizált nyughelyért, csak hogy az ismerősök, rokonok vagy falubeliek együtt maradhassanak.

Hogy az így, minden nembeli különbség nélkül, szennyes odukban összezsufolt emberek között az erkölcsi tekintetek minden korlátjai önmaguktól leomlanak, hogy a legelemibb tisztasági és egészségi követelmények számításba nem jönnek s a betegek: bujakórosok, gümőkórosok, ragadós szembajban stb. szenvedők az egészségeseket pár nap alatt fertőzni képesek, eléggé érthető.

Hogy a városokat fölkereső munkás (napszámos) nép, a mely számbelileg, a városi munkakereslet és a vidéki munkahiány miatt, igen nagy hullámozásokat mutat, súlyos zsufoltságot idéz elő, annak oka nem annyira a megfelelő lakások hiányában avagy a lakáskeresők szegénységében keresendő, mint inkább abban,

1. hogy az ágyrajárók tartásából élő városi lakosok üzemeit a hatóság kellő módon nem ellenőrizi;

2. hogy az együttélés természetes ösztöne az egy helyről összesereglett munkáscsoportokat önkéntelenül közös éjjeli szálások igénybevételére indítja;

3. hogy városokban a beözönlő munkásnép hullámszerű feltorlódása igen gyakori nálunk, mert a városokban összpontosuló, állandóan üzemben levő vállalatok, a földművelő foglalkozások szünetei és a rossz termés idején, mintegy természetszerűleg, a városokba vonzzák a napi keresetből élő munkásnépet.

Ismerve ezen legfőbb okokat, a melyek — nézetünk szerint — ezen legsúlyosabb beszámítás alá eső zsufoltság leg-

gyakoribb előidézői a városokban s különösen fővárosunkban — orvoslásának módjaira nézve — szem előtt tartva fővárosi viszonyainkat — óhajtók itt néhány észrevételt tenni.

A mint az olvasó előtt bizonyára ismeretes, a lakászsufoltság elhárítására és egyáltalán az alsóbb néposztályok lakásvizzonyainak javítására irányuló törekvésekben kétféle főbb irányzat nyilvánul: a lakások egészségrendőri felügyeletének intensív szervezése és olcsó, egészséges lakások építésének megkönnyítése. E kétféle törekvés szolgálatára szervezett intézmények természetesen kiegészítik egymást s ott, hol az állandó városi lakások rossz lakásvizzonyainak javítása, vagyis a progressive fellépett lakásnyomor megszüntetése az egyedüli cél, a lakásfelügyeletre és a lakásépítésre hivatott organumok összehangzó működésétől teljes sikert remélhetünk. Azonban az előbbieken jelzett múló, vagyis a város ideiglenes lakóinak hullámszerű feltorlódásai által okozott lakásnyomor elhárítására más eszközökhöz is kell nyulnunk.

Nézzük, mennyire lehet segítségünkre a lakásfelügyelet intensív szervezése.

A fővárosi lakásvizonyok rendezése tárgyában alkotott szabályrendeletnek a »Tömeges éjjeli szállókról« szóló fejezete kimondja, hogy »a ki házat vagy egészben vagy részben, vagy a ki lakásának, illetve a bérelt háznak egyes helyiségeit éjjeli szálló gyanánt akarja kiadni (ide nem értve a szállodásokat), ezt csak külön hatósági engedély alapján teheti«, de ez a rendelkezés nyilvánvalólag nem alkalmazható és tényleg nem is alkalmaztatik az ágyrajárókat tartó üzerek azon nagy tömegére, a kik a maguk által is igénybe vett egy-két helyiségből álló lakásban nem lakrészeket, hanem csupán ágyakat vagy ágyrészeket adnak bérbe s így bár a legveszedelmesebb zsufolttságot idézik elő, lakásuk »tömeges éjjeli szálló«-nak mégsem minősíthető. A fővárosi szabályrendelet idézett rendelkezése az ágyrajárók okozta zsufolttság ellenőrzése szempontjából értéktelen.

Mindenesetre kívánatos volna egyáltalán hatósági engedélyhez kötni, hogy valaki albérlők, ágyrajárók tartásával üzletszerűen foglalkozhassék.

Habár veszedelmesnek és a legvégsőig kerülendőnek tartok minden olyan lépést, a mely közeledést enged a hatóságnak a lakosság tűzhelyéhez s úgy hiszem, hogy hazánkban, a német rendőri irányzatú közigazgatás hatása alatt, már is lazábbá lett a magánlakás az a tisztelete, a melyet minden szabad államban, méltán, oly féltékenyen épségben tartanak: a mi hazai sajátos viszonyaink között a lakászsufolttság megakadályozása és az albérlők tartásából élő elemek üzelmének megfelelőbb ellenőrizhetése szempontjából, mégis indokoltnak tartanám, ha a rendőri hatóságoknak, bizonyos gondosan körülhatárolt hatáskörben, lehetővé tétetnék, hogy ebben a nagyjelentőségű közegészségi és közerkölcsiségi ügyben önállóan járhassanak el.

A közegészségügy rendezéséről szóló törvény a törvényhatóságok első tisztviselőjére ruházza a lakászsufoltság megszüntetésére vonatkozó intézkedések jogát. A törvénynek ez a túlzott körültekintéssel hozott határozata majdnem kizárja annak

lehetőségét, hogy a lakásuzsorából élő kétes erkölcsű existenciák üzelmei azzal az erélylyel üldözhetőek legyenek, a mely valamelyes eredménynyel kecsegtethet.

Ismétlem csupán jelenlegi sajátos viszonyaink között látom szükségét a rendőri hatáskör illetén kiterjesztésének. Mert Magyarország a lelketlen üzerek paradicsoma. Nem hiszem, hogy a köznép tudatlanságának és nyomorának szívtelen furfanggal való kiaknázása valahol a művelt világban olyan rettenetes méretű volna, mint Magyarországon s különösen a fővárosban. A drágán megfizetett hálókahelyek bérlőit a lakás bérlője kölcsönökkel, előlegezett élelmezéssel stb. s különféle erkölcstelen szolgálatokkal rendesen úgy körmei közé fogja, hogy keresményének jelentékeny része a lakásadó zsebébe vándorol s gyakran az egészségével és tisztességével is ráfizet az éjjeli szállás bérére.

A fővárosnak, de nagyobb vidéki városainknak ismert alakja például az úgynevezett »szobaasszony«, a ki abból él, hogy hely nélküli cselédleányoknak ad olesó menedéket, a míg helyhez jutnak. A cselédleányok e jótékony pártfogói azonban rendesen az éjjeli hajlék nélküli különféle rendű és rangú férfiak előtt sem zárják be ajtaikat. Természetesen ez a jótékonyasság gazdagon kamatozik a jótékony asszonyságoknak. Kevésbé azonban az államkincstárnak, a mely a bujakórosok és vagyontalan szülők kórházi ápolási költségeit maga kénytelen fizetni.

Éjjeli bolyongásaimban nem egy helyen találtam ilyen »menedékhelyre«, a hol 8—10 leány volt egy parányi szobába összezsúfolva s csupán a szobában szanaszét heverő ruhadarabok minéműsége árulta el, hogy a női cseléd társaságban a hadsereg és más, az erősebb nem számára fentartott foglalkozási ág is képviselve van.

Ezek és az ehhez hasonló üzelmek kétségkívül közvetlen, erélyes és gyors rendőri intézkedést igényelnek. Természetesen ez csak úgy volna lehetséges, ha minden nagyobb városban, úgy, a mint azt a nagyobb német városokban látjuk, a lakásrendőrség külön szervezetet képezne.

De nem áltatjuk magunkat azzal, hogy még a legtökéletesebb ellenőrző szervezet is teljes megoldásra juttatná a lakászsúfoltság e nemét. Mert például magában azok az óriási, néha százon is felüli parányi egy-két szobás lakásokból álló bérkaszárnnyak, a milyenek — szégyen szemre — fővárosunkban is feles számmal vannak, meghiusítják az ellenőrző hatóságok működését. Ezek kifürkészhetlen buvóhelyei a legelvetemedettebb lakásuzsorásoknak. A ház valamely zsúfoltság miatt hatóságilag kiűritett lakásának lakói azonnal menedéket találnak ugyanazon ház valamely — mindig található — üres lakásában vagy más, a házban lakó, ágyrajárókat tartó bérlőnél s így az egyik lakás kiűritésének csak az az eredménye, hogy egy-két emelettel feljebb vagy lejjebb lett átültetve a zsúfoltság.

Belátható ezekből, hogy a lakásellenőrzéstől is csak azon esetben várható lényegesebb eredmény, ha gondoskodás történik arról, hogy ezek a tulajdonképen hajléktalanok megfelelő módon és helyen fedél alá juthassanak. Itt természetesen nem lehet

A st.-louisi kiállítás némely tanulságai.¹⁾

A st.-louisi kiállítás, az utolsó 30 évben az észak-amerikai Egyesült-Államok területén rendezett nemzetközi tárlatok sorozatában immár a negyedik volt. Méreteinél és a reá fordított költségeknél fogva messze felülmulta nemcsak azokat, amelyek e kiállítást ott megelőzték, hanem minden eddigi hasonló kiállítást is. Bármily kecsegtetőnek is látszik elmondani, hogy hány ezer négyzetméter területet foglalt el e kiállítás, hányan vettek abban részt, mennyi volt az épületek száma, hány millió dollárt emésztett föl a kiállítás és hányan látogatták azt: mégis mellőzöm mindezt, mert csak már elmondottakat ismételhetnék, hisz eleget irtak erről a napilapok és szaklapok s tárgyalták ezt különböző fölolvasásokon és a kiállításról nálunk is megjelent kisebb és nagyobb terjedelmű könyvekben. Mai fölolvasásom célja a helyszínen szerzett egy és más oly tapasztalataimról beszámolni, amelyekről talán más helyütt még nem volt szó s e kiállítás némely tanulságaival hallgatóságomat megismertetni.

Ismeretes dolog, hogy a st.-louisi kiállítás a reá fordított óriási pénzáldozatok dacára anyagilag, de más tekintetben is kudarczczal végződött. Látogatottsága a várakozáson messze alul maradt, amin tulajdonkép csodálkozni sem lehet, ha látta az ember, hogy maguk az amerikaiak is mily kevésbé érdeklődtek kiállításuk iránt. Harmadfél hónapig tartózkodtam az elmúlt év nyarán az Egyesült-Államok területén, mely idő alatt sok amerikaival ismerkedtem meg s ezek majd mindegyikétől megkérdeztem, látta-e már a kiállítást vagy meg fogja-e azt nézni s mondhatom, hogy husz között legfeljebb egyet találtam, aki azt felelte, hogy volt már St.-Louisban s egyet, aki kijelentette, hogy talán el fog oda menni, tizenhatsz pedig azt a határozott választ adta, hogy esze ágában sincsen a kiállítást megnézni.

De maga a hatóság is egy, legalább nálunk Európában, nagyon különösnek látszó rendelkezésével elejét vette annak, hogy legalább a helybeliek tömegesen nézhessék meg a kiállítást. Elrendelte ugyanis, hogy vasárnapokon a kiállítás zárva maradjon. Nem tudom, a vasárnap szentségének tiszteletben tartása okából vagy azért történt-e ez, hogy a városbeli vendéglők és mulatóhelyek is megélhessenek, de hogy a kiállítási deficit óriási megnövekedését és azt vontatta ez az intézkedés maga után, hogy a st.-louisiak közül azok, akik életüket munkában töltik, pedig ott

¹⁾ Fölolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1905. márczius 9-én tartott ülésén.

sok ilyen ember van, a kiállítás megtekintésének lehetőségétől is elestek, az több, mint bizonyos. A kiállítás látogatottságának rovására szolgált különben az is, hogy ellentétben az e részben Párisban és Budapesten tapasztaltakkal, a kiállítás területén való éjjelezés, a valóban phenomenális kivilágítás daczára a st.-louisi lakosság izlésének, úgy látszik, nem felelt meg. Az egy »Pike«-t kivéve, ahol egy utczában voltak a különböző mutatványos établissements és mulatóhelyek elhelyezve, a kiállítás területén az esti órákban embert alig lehetett látni.

Élénken emlékezem, hogy ez volt az első dolog, ami nekem a st.-louisi kiállításon feltűnt. Julius 2-án, késő délután érkeztem meg St.-Louisban s esti 9 óra lett, mire a kiállításra kikerültem. Miután éppen szombat is volt, azt hittem, hogy úgy, mint Párisban, ember ember hátán tolongó, nyüzsgő tömeget fogok találni, e várakozásomban azonban a legalaposabban csalatkoztam, mert a tündériesen kivilágított területen mindössze egy pár lézengő alakot láttam, 10 órakor már ezeknek is nyoma veszett teljesen, úgy hogy joggal kérdeztem, tulajdonképen kinek és minek világít az a közel fél millió izzólámpa és a számtalan ívlámpa. Egy órával később, vagyis esti 11 órakor a villamos lámpák kialudtak, még a »Piké«-en is, a fényárt egyszerre pokoli sötétség váltotta fel s a kiállítás kapui hétfő reggelig bezárultak.

A tagadhatatlanul mesés kivilágításon kívül, mely kétségen kívül messze fölülmulta mindazt, amit e részben a korábbi kiállítások nyújtottak, aránylag keveset talált a látogató, ami ezen a nagy kiállításon figyelmét különösebben megragadta, érdeklődését lekötötte, reá nézve tanulságos lett volna vagy éppen bámulatba ejtette volna, amiben kell bizonyára keresnünk okát annak, hogy az amerikaiak oly csekély érdeklődéssel viselkedtek ezen kiállításuk iránt.

Igaz, hogy imponáló volt a kiállítási terület nagysága, a csarnokok óriási terjedelme és az épületek nagy száma. Viszont azonban az utak egy része még július közepén, tehát harmadfél hónappal a kiállítás megnyitása után sem volt teljesen kiépítve s azok, amelyek addig el is készültek, sem voltak a legjobb karban tartva. Árnyékot nyújtó fák a kiállítási terület legnagyobb részében hiányoztak, úgy hogy a látogató, amidőn az egyes épületeket egymástól elválasztó nagy területeken kénytelen volt áthaladni, a tropikus forrósággal sütő nap perzselő hevének irgalmatlanul ki volt téve. S ha még igyekeztek volna a talaj forróságát gyakori locsolással enyhíteni s a felülről sütő nap hevét így némiképp ellensúlyozni! De nem; erre nem gondolt senki, úgy hogy ott igazán a szó szoros értelmében az ember lába alatt égett a talaj s türhetetlenné tette a kiállítás területén való tartózkodást.

Feltűnő volt az is, hogy aránylag kevés volt a gyöptér s hogy ami volt is, nem volt a legkifogástalanabb karban tartva. A gyöpterek hiánya és gyarló volta annál feltűnőbb volt, mert mint ez országban különben másfelé mindenütt tapasztaltam, az amerikaiak nagy előszeretettel viseltetnek azok iránt, s üde, bársonyos gyöpterek létesítésében és fenntartásában mondhatni a tökély legmagasabb fokára vitték. Oly gyepeket, mint aminőket

Amerikában minden városban találni, az európai kontinensen sehol sem láthatni s egyedül Anglia az, mely e részben az amerikaiakkal a versenyt felveheti. Egyik oka annak, hogy a kiállítási terület főbb terein hiányzott a gyep, azt hiszem az volt, hogy azok egyuttal katonai gyakorló terekül is szolgáltak. A kiállítás területén ugyanis egy rendszeres sátoztáborban állandóan táborozott néhány ezred, amelyek egymást az egész országból időközönként felváltották, egyrészt hogy a katonáknak módjában legyen a kiállításban gyönyörködni, másrészt, hogy a kiállítás látogatói gyönyörködhessenek a katonákban, akik újabban az amerikaiak nemzeti büszkeségét képezik s a közönségnek, nemi különbség nélkül, dédelgetett kedvenczei. A kiállításnak — természetesen az amerikaiak szemében — egyik legnagyobb attrakcióját képezték is a katonai fölvonulások és gyakorlatok, melyekben a néző közönségnek a nagy meleg daczára, reggeltől estig bőven volt része.

A mi az épületeket illeti, a nagy csarnokok óriási méretek voltak egytől-egyig, a legnagyobb valamennyi között az volt, amelyben az Egyesült-Államok mezőgazdaságukat mutatták be. Erre csakugyan ráillett az, amit az amerikaiak mindenütt és mindenre szeretnek alkalmazni, t. i. hogy legnagyobb a világon. Ez az épület különben még nevezetes volt arról is, hogy nélkülözött minden architektonikus díszet, amit, azonban belső tartalmának gazdagsága bőven ellensúlyozott. A többi nagy csarnok tulnyomó része nemcsak tetszetős, hanem építészeti szempontból magas színvonalon álló külsővel bírt, kifogásolható csak az volt, hogy majd mind hasonló stílusban épült. A klasszikus és renaissance stílus dominált a nagy épületeknél az egész vonalon, az egy bányászati és kohászati csarnok kivételével, mely modern stílusban terveztetett. Ha tehát az amerikai építészek szépet is alkottak, bizonyos mértékben szegénységi bizonyítványt is állítottak ki maguknak ezen alkotásaikkal, mert igazán újat nem teremtettek, hanem csak többé-kevésbé kitaposott nyomokon haladtak.

A többi épületek között — teljesen figyelmen kívül hagyva az idegen állomokéit — bár számuk légió volt, hisz csaknem minden szövetséges államnak és nagyobb városnak meg volt a maga pavillonja s bár ezek legnagyobb része sok százezer koronát nyelt el, sőt voltak nagy számban olyanok, melyek milliókba kerültek, kiváló vagy eredeti igen kevés akadt, ellenben sok volt közöttük a silány és teljességgel nem sikerült.

Nézetem szerint az egész kiállításnak fénypontja és legkimagaslóbb része a mezőgazdasági kiállítás volt. Imponáló volt ez méreteinél, gazdagságánál, tartalmasságánál s a berendezés eredetiségénél és izléses voltánál, valamint áttekinthetőségénél fogva. Valóban gyönyörűség volt ebben a csarnokban a tartózkodás s ha nem is hiányzott itt sem teljesen az amerikai tulzás, mint például a Missisipi állam által bemutatott pamutkirály, mely nem sokkal volt kisebb, mint a milipótvárosi Szent-István bazilikánk, itt tiszta képet alkothattunk magunknak az amerikai mezőgazdasági termelés változatosságáról és mesébe illő gazdagságáról.

Az óriási csarnokban az Unió minden állama külön mutatta be mezőgazdasági termékeit és legnagyobb részt azokból készült fél- és egész gyártmányokat s bár minden változatosság daczára, néhány államot és néhány terméket kivéve, a bemutatott termékek túlnyomó része minden államnál azonos volt, legkevésbé sem volt fásasztó vagy unalmas az egészet végig nézni. Ez kizárólag a rendezés érdeme volt, mely a többi kiállításokon megszokott sablonoktól teljesen eltérően, képes volt a kiállítást nemcsak a szakemberre, hanem a laikusra nézve is érdekessé és vonzóvá tenni. Itt az amerikaiak valóban nemcsak másokat, hanem önmagukat is felülmúlták s megmutatták, hogy van eredeti gondolatuk, invenciójuk és izlésük.

Ily fenntartás nélküli dicsérettel még csak a közoktatási kiállításról nyilatkozhatom, mely a mezőgazdaságival teljesen egyenrangú volt, ugy belső tartalmánál mint rendezésénél fogva, mely utóbbi különben azonos elveken alapult mint a mezőgazdasági kiállításé. Szemképráztató s a laikusra nézve épp oly érdekes, mint a szakemberre tanulságos volt a bányászati és kohászati kiállítás; a rendezés azonban már nem állott azon a magas színvonalon, mint a két előbb említett csarnokban. Ebben a csarnokban fogalmat alkothatott magának az érdeklődő az amerikai föld gyomrában rejlő mesés kincsekről, amelyeknek javarészt köszönhetik az Egyesült-Államok páratlan gazdasági haladásukat és fellendülésüket, valamint ipari téren elért hallatlan sikereiket.

Aki látta e kiállítás mezőgazdasági, valamint bányászati és kohászati csarnokait s aki legalább hirből ismerte az amerikai ipar méreteit és a fejlődés terén elért rekordjait, joggal várhatta, hogy azt itt a másik két termelési tényezővel egyenranguan és hasonló magas színvonalon fogja bemutatva találni. E várakozásában azonban a látogató a legalaposabban csalódott, mert noha az ipar számára három óriási csarnokot emeltek s bár azok zsufolásig meg voltak töltve, e csarnokok tartalma igen csekély kivétellel — itt ismét figyelmen kívül hagyva az idegen államokat — csupán a kiállítás amerikai hivatalos elnevezésének: »world's fair« — világvásárnak felelt meg. A szó szoros értelmében nem volt az egyéb, mint egy óriási vásári raktár, melybe összehordtak az amerikaiak minden válogatás és rendszer nélkül mindent, amivel üzletet reméltek csinálhatni. Ennek az álláspontnak is meg van ugyan a maga jogosultsága, mert a kiállításoknak kettős céljuk volna, egyrészt bemutatni az eddigi haladást, másrészt alkalmat nyújtani új üzleti összeköttetésekre. Csakhogy ez utóbbi cél igazában akkor lesz elérve, ha egyuttal az elsőnek is igyekeznek a kiállítók megfelelni, már pedig a st.-louisi kiállításon az ipari osztályban az amerikaiak ezt majdnem teljesen figyelmen kívül hagyták s ezért — azt hiszem — a kiállítók zöme nagy csalatkozással zárhatta le üzleti mérlegét is a kiállítás bezárásakor. Mert ott nagyjában és egészében nem látott az ember egyebet, mint amit láthat és találhat bármely nagy amerikai áruházban, hogy a sok közül csak néhányat említsek, mint például Macynél New-Yorkban, Wannamakernél New-Yorkban és Philadelphiában, Marschal Fieldnél Chicagóban vagy az Emporiumban San-Franciscoban.

De nemcsak, hogy csupán nagyon elvétve talált a látogató a három csarnokban olyat, mely figyelmét különösebben megragadta volna s kézzelfoghatóvá tette volna előtte az amerikai ipar bámulatos haladását, hanem hézagos is volt a kiállításnak ez a része fölöttébb s aki csupán az itt bemutatottak után óhajtott volna az amerikai ipar jelen állásáról és terjedelméről magának képet konstruálni, az ugyan furcsa eredményre jutott volna. Ha ez az amerikai ipar többre nem volna képes, mint amit a st.-louisi kiállításon bemutatott, akkor nyugodtan alhatnék az öreg Európa, nem kellene európai vámuniókra és hasonló palliatív szerekre gondolni, hogy távol tartsuk magunktól a fenyegető amerikai versenyt.

Hogy az ipari kiállítás tökéletlen és hiányos voltát jellemezzem, csak azt akarom felemlíteni, hogy azon a fonó és szövőipar egyáltalában nem volt képviselve, mert az a két-három szövőszék, melyeken zsebkendők vagy nadrágtartók készültek kiállítási látképekkel vagy a csillagos lobogóval, csak nem számít s nem volt képviselve e rengeteg kiállításon egyetlen gyár sem, mely fonószövőipari gépeket készít. Pedig tudjuk mindnyájan, hogy éppen a legmodernebb textilipari gépek szülő hazája Amerika; onnan származnak egyebek között a nálunk is készülő Northrop szövőszékek, melyek különben minden valószínűség szerint nemsokára egy meghaladott stádiumát fogják képezni a modern szövőszékeknek, amennyiben akkor, amidőn a Northrop szövőszékeket előállító Draper Company hoppedali telepén jártam, éppen egy oly szövőszék szerkesztésén dolgoztak, amelyből csak 36-hoz kell egy leány, aki azokra felügyeljen és azokat kezelje.

Aki tehát azért ment St.-Louisba, hogy az ottani kiállításon az amerikai ipart tanulmányozza, az várakozásaiban alaposan csalódott. Hasonló sorsban részesült különben az is, aki azzal a célzattal jött oda, hogy tanuljon valamit arra nézve, miképen kell egy modern ipari kiállítást rendezni. Nem láttam ugyan az első kiállításokat, mert az én emlékeim csak az 1873. évi bécsi kiállításig nyulnak vissza s noha az ezt megelőző nagy kiállítások intézőinek a rendezés technikája terén úgyszólván semmiféle tapasztalat nem állott rendelkezésére, azért mégis meg vagyok győződve, hogy messze felülmúlták azok a st.-louisit, mert tökéletlenebbül rendezni kiállítást, mint ez volt, majdnem a lehetlenséggel határos.

Végig nézve ugyanis az említett három csarnokot, önkéntelenül is az a gondolata támadt az embernek, hogy az amerikaiak teljes ambíciójukat abba helyezték, hogy a rendezésben éppenséggel semmi rendszer se legyen. Mint már többször mondtam, három csarnok állott az ipar rendelkezésére. Mindegyiknek más volt a neve. Az egyiket »manufactures building«-nek, kézműipari csarnoknak, a másodikat »liberal arts«-nak, szabadművészeteknek, a harmadikat »varied industries«-nek, vegyes iparoknak keresztelték. Találó csak a harmadik elnevezés volt, mert például az elnevezése szerint a szabad művészeteknek szentelt csarnokban a zongorák mellett, amilyeneket különben, közbevetve legyen mondva, szintén csak egy vagy két czég állított ki s egyebek között a világhírű Steinway czég is távollétével tündökölt, mon-

dom, a zongorák mellett ott álltak a közúti gőzhengerek, a színnyomatú gépek mellett egy szappangyár készítményeit lehetett találni, a fizikai műszerek mellett gyufákat, az illatszerek mellett fényképeket és így tovább. A kézműipari csarnokban talán több volt a gyáripari termék, mint a kézműipari s mindhárom csarnokban szétszórtnan találhatók voltak azonos iparágak termékei.

Ez azonban még nem minden. Nemzetközi lévén a kiállítás, azt hinné az ember, hogy ha már nem iparágak és szakmák szerint helyezték el az ipari termékeket, akkor legalább országok szerint voltak azok csoportosítva. Szó sincs róla. A legtöbb nemzet, mely nagyobb mértékben vett részt a világversenyben, nemcsak hogy majdnem mind a három csarnokban képviselve volt, kettőben azonban bizonyosan, ha nem egy és ugyanazon csarnokban is a legkülönbözőbb helyeken voltak ugyanazon nemzet termékei találhatók, tarkítva természetesen mindenütt amerikai kiállítási tárgyakkal. Szóval azt lehet mondani, hogy a st.-louisi kiállítás rendezői rendszert csináltak a rendszertelenségből s ha lehet azt mondani, ebben a tökély magas fokát érték el.

A most említett három iparcsarnokon kívül külön-külön palotákban voltak elhelyezve a különféle gépek, saját hajléka volt a villamosságnak és a közlekedésnek is. Ezek tartalma — bár kétségkívül magasabb színvonalon állott, mint a három iparcsarnoké — a szakemberek várakozását minden valószínűség szerint szintén aligha elégitette ki. A gépcsarnokban ugyan látható volt néhány valóban hatalmas arányú, modern szerkezetű gőzgép, néhány gőzturbina és sok érdekes szerkezetű munkagép és eszköz, de például már az explóziós motorok kiállítása sokkal szegényesebb volt, mint amit e részben 1902-ben Düsseldorfban lehetett látni. Ez utóbbi kiállítás különben, noha azon csupán Németország vagyis inkább Poroszország néhány nyugoti tartománya vett részt, határozottan felülmulta ugy gépészeti, mint villamossági és közlekedési osztályában a st.-louisi kiállítást. A düsseldorfi kiállításon ugyanis részt vett az illető vidékek e három szakmába tartozó minden jelentősebb ipartelepe, sőt a villamossági csarnokban, a kisebb vállalatok sem hiányoztak s valamennyi egymást fölülmulva vetekedett minél teljesebben bemutatni azt, hogy minden egyes vállalat mennyire haladt szakmájában s mit képes produkálni. Ott azután csakugyan fogalmat nyert az ember arról, hogy hová fejlődött a német ipar az a része, mely e kiállításon részt vett, míg St.-Louisban ez a kép csak igen hiányos és hézagos lehetett s ha volt is kiváló és új dolog ezen osztályokban, amelyekkel az amerikaiak igazolták, hogy tényleg számottevően előbbre vitték a kérdéses iparágakat, ilyeneket inkább csak elvétve lehetett találni, a zöme a kiállított objektumoknak hosszabb-rövidebb ideje ismeretes és sablonos volt.

A villamossági csarnoknak fénypontja a Westinghouse társaság kiállítása volt, mely egyaránt méltó volt ezen első rangú és hatalmas vállalathoz, mint az amerikai villamos iparhoz általában. A többi ehhez hasonló vállalatok már szerényebb keretekben vettek részt a kiállításon, némelyik csak éppen annyira,

hogy megjelent ott, nem egy szakmabeli jelentős telep pedig teljesen hiányzott.

Fokozottabb mértékben állitható ez még a közlekedési csarnokban képviselt közlekedési vállalatokról és a közlekedési eszközöket előállító ipartelepekről. Az Egyesült-Államoknak európai fogalmakat messze meghaladó, hatalmas vasuti vállalatai közül alig egynehány vett részt a kiállításon s ezek között is nagyobb arányokban egyedül a Pennsylvania vasut, míg ellenben a gazdag transzkontinentális vasutak, mint például a Southern Pacific és a Northern Pacific egyaránt távollétükkel tündököltek. Ugyanez mondható körülbelül a mozdony, vasuti kocsis és közúti villamos kocsigyárakról is, a hajózást pedig ugyszólván kizárólag három európai és a japán vállalatok képviselték. Ha ezek a kiállításon meg nem jelennek, csaknem azt kellett volna hinni, hogy hajózás egyáltalában nem létezik a világon. Igaz, hogy az Egyesült-Államok nemzeti hajózása nem vetekedhetik a nagy tengerjáró európai nemzetekéivel, de azért még sem annyira elmaradt az, mint amilyennek azt a st.-louisi kiállítás után tartani kellene. De van az Egyesült-Államoknak rendkívül fejlett hajóépítő ipara, hisz annak telepein épült az utolsó évtizedben oly hatalmassá vált amerikai hajóhad minden egyes hajója, sőt e telepek szállítottak idegen államoknak is nem egy nagy arányú hadi kolosszust, így többek közt a most dúló orosz-japán háborúban oly sokszor emlegetett Varjag és Retvisan is Philadelphiában a Cramp-féle telepen épültek, ezen hajóépítő vállalatok közül azonban egyetlen egy sem tartotta érdemesnek a kiállításon megjelenni s így azon a hajóépítő ipar egyáltalában nem volt képviselve.

Telán sehol a világon nem űzik oly kiterjedt mértékben a jacht-sportot mint Amerikában, de a kiállításon egyetlen egy jachtot sem lehetett találni, az egész ami a vizisport ezen nemére emlékeztetett, egy vagy két motoros csónak volt. Nagyobb számban lehetett ugyan találni automobiloikat, de korántsem annyit, mint amennyi ezen jármű ottani elterjedtségének és ipara fejlettségének megfelelt volna. Körülbelül ez volt a helyzet az egyéb közúti járműveknél is, az aëronautikát pedig egyedül Németország képviselte egy a csarnokban elhelyezett léggömbbel.

Ha még felemlitem azt, hogy a sociális ökonómiának a közoktatási csarnokban szorítottak helyet a kiállítás rendezői, amely csoport azonban igen szegényes volt, amin különben, ismerve az e részbeni amerikai viszonyokat, nem is igen lehet csodálkozni, nagyjából beszámoltam azokról a benyomásokról, amelyeket a kiállításról általában és annak amerikai részéről nyertem.

Ami már most az idegen államoknak e kiállításon való részvételét illeti, két államot kell kiemelnem, melyek a többieket úgy a bemutatott tárgyak mennyiségénél, mint azok belső értékénél fogva felülmúlták s amelyeknek a kiállításán meglátszott, hogy a nemzetközi versenyben komolyan részt óhajtottak venni, bemutatva minden téren tudásukat, képességüket és haladásukat, hogy a kiállításon nem csupán azért jelentek meg, hogy a hoz-

zájuk érkezett meghívásnak udvariasságból feleljenek meg. E két állam Németország és Japán volt, amelyeknél nehéz lett volna megállapítani azt, hogy melyiket illeti meg az elsőség pálmája. Mindegyiknek meg volt a maga külön pavillonja s nem volt a kiállításnak az az osztálya, amelyben ez a két nemzet imponáló módon képviselve nem lett volna.

Németországon kívül csekély kivétellel résztvettek a kiállításon az összes európai államok, számottevőbb mértékben Nagybritannia, Franciaország és Olaszország, egy ultra secesziós stílusban tervezett pavillonja volt Ausztriának is, amelynek belsejében elhelyezett kiállítási tárgyak azonban mind igen előkelő színvonalon állottak és általános tetszést arattak. Nagy területeket foglalt le csaknem minden csarnokban Oroszország is, amelyeket azonban a közbejött szerencsétlen háboru miatt igénybe nem vett. Képviselve voltak továbbá a kiállításon csaknem az összes amerikai államok — ezek között igen szépen Mexicó köztársaság — és a többi világrész számottevő nemzetei, amely utóbbiak mindegyike bemutatott ugyan egy vagy több érdekes specialitást, igen sok közepszerű vagy jelentéktelen dolog mellett, de csaknem valamennyin meglátszott, hogy nem a lelkesedés vitte őket a nemzetközi küzdőterre, hanem inkább a kényszerűség, mely alól a nemzetközi udvariasság kötelezettségeire való tekintettel magukat ki nem vonhatták.

Ez utóbbi mondható körülbelül Magyarország részvételéről is, mely az 1903. év zavaros politikai viszonyai és az akkori ex-lex állapot miatt sok huza-vona után nem is a tizenkettedik órában, hanem csak azt követőleg határozottatott el. Ennek egyik következménye az lett, hogy iparművészeti kiállításunk elhelyezésére jó hely már nem volt biztosítható, másika pedig az volt, hogy ez a kiállításunk rendkívül elkésve készült el, harmadfél hónappal a kiállítás megnyitása után, akkor, amikor már minden állam, még a legelkésettebbek is befejezték kiállításuk rendezési munkáit. Amidőn július hó 4-én a Manufactures Buildingben felkerestem a magyar osztályt, azt még meglehetősen khaotikus állapotban találtam. Lázás sietséggel folyt akkor a munka, úgy hogy július 12-én sikerült végre a magyar osztályt is ünnepélyesen megnyitni.

A kiállítás igazgatósága által a Manufactures Buildingben iparművészeti kiállításunk elhelyezésére rendelkezésünkre bocsátott terület fekvése, mint már említettem, fölötte kedvezőtlen volt, amiért azonban sem a kiállítás igazgatósága, sem kormánybiztosunk nem hibáztatható, mert ez egyedül annak volt tulajdonítható, hogy a kiállításon való részvételünkre vonatkozó elhatározás elkésve történt. A terület, fekvése szempontjából, azért volt kedvezőtlen, mert nem volt a csarnok valamely főbb közlekedési utvonala mentén, hanem egy félreesőbb helyen, ahová a csarnokot látogató közönség nagyobb része nem igen jutott el. Így sokan, akik megfordultak a kiállításon, a magyar osztályt ebben a csarnokban észre sem vették, ami annál sajnálatosabb volt, mert Magyarország a Manufactures Building épületén kívül csak a képzőművészeti palotában, a mezőgazdasági csarnokban, a bányászati és kohászati, valamint a közoktatási csarnokban

volt képviselve, mind a négy utóbbi helyen azonban oly módon, hogy sokkal jobb lett volna, ha egyáltalában nem lett volna ott. Ezeken a helyeken szerencsénknek vallhatjuk, ha észre nem vettek, ami — tekintve, hogy a kiállítás közönségének szeme az óriási méretekhez volt szokva — e közönség 99%-nál, a képzőművészeti palotában elhelyezett kiállításunktól eltekintve, valószínűleg így is történt, minthogy azonban iparművészeti alkotásainkkal e kiállításon azért vettünk részt s erre az ország jóval több mint százezer koronát azért áldozott, hogy a világ észre vegye, hogy létezőnk, tudunk is valamit produkálni és helyet kérünk a világversenyben, a szóban forgó épületben rendelkezésünkre bocsátott terület kedvezőtlen fekvése folytán ezt a célt csak nagyon kevésbé értük el.

De volt ennek a területnek még egy más hátránya is, mely igénytelen nézetem szerint, az előbb említetttnél még sokkal súlyosabb volt s ez az, hogy közvetlen szomszédai voltunk az osztrákoknak, és pedig annyira, hogy a mi területünk az övékével együtt egy blokkot képezett. Magyarországnak a nemzetközi kiállításokon való részvételére vonatkozólag általában, valamint e részvétel módozataira nézve véleményem ugyanis az, hogy míg a külföld népeinek vérébe át nem megy az a tudat, hogy Magyarország teljesen önálló, független és souverain állam, melynek Ausztriához csak annyiban van köze, hogy egy a két állam uralkodója és némely közös intézményeik vannak, létezésünknek a külföld előtt, hogy úgy mondjam kézzelfoghatóvá tétele érdekében, minden jelentősebb nemzetközi kiállításon mulhatatlanul meg kell jelennünk, de nem szegényesen és kis-méretűen, hanem úgy külsőleg, mint tartalmilag imponáló módon s erre a szükséges költségeket sajnálnunk nem szabad, mert itt nézetem szerint a nagyobb áldozat jól kamatozó befektetés, míg a kisebb áldozat esetleg teljesen kidobott pénzt képez. A nemzetközi kiállításokon való részvétel nálunk és a mi jelenlegi viszonyaink között, szerény véleményem szerint, első sorban nem gazdasági, hanem par excellence politikai kérdés. Egy-egy ily kiállítás a legkedvezőbb alkalom annak dokumentálására, hogy van egy magyar állam s meg kell ragadnunk ez alkalmat arra, hogy a külföld tudomást vegyen rólunk, észre vegyen bennünket és emlékezetébe vessük magunkat. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert egyéb eszközeink arra, hogy önálló államiságunkat a külföld előtt kifejezésre juttassuk, ez idő szerint alig vannak, amennyiben mindaz, amivel más államok e célt elérhetnék, ha arra egyáltalán szükségük volna, nálunk nagyrészt hiányzik.

Egyébiránt nagy tévedésben vannak mindazok, akik azt hiszik, hogy manapság a többi államokat is tisztán gazdasági szempontok késztetik a nemzetközi kiállításokon való részvételre. Régen elmúltak azok az idők, amidőn első sorban azért rendeztetek a nemzetközi kiállítások, hogy azoknak révén a kiállításon résztvevő országok között új összeköttetések és gazdasági kapcsok létesítenek. Már a múlt század ötvenes éveiben rendezett londoni és a hatvanas években ugyancsak Londonban és később Párisban, de főképen az 1873. évben Bécsben

tartott nemzetközi kiállítások lezajlása után teljesen kiábrándult a világ azon hitéből, hogy a kiállítások a jelzett értelemben hozzájuk fűzött várakozásoknak megfelelnek. Azóta meg éppen nagyot fordult a világ kereke s tudatára ébredtek a nemzetek annak, hogy egészen más eszközök igénybevételéhez kell fordulniok, ha eredményes kereskedelmi összeköttetésekre akarnak szert tenni, vagy a már esetleg meglevő összeköttetések szálaikat erősebbekké és sűrűbbekké akarják tenni. S bár különösen a bécsi világkiállítás után az egész vonalon meghúzták a nemzetközi tárlatok halálharangját, szóval és írásban hangoztatták s a legmeggyőzőbb bizonyítékokkal igazolták, hogy e kiállítások teljesen lejártak magukat, nem valók azok semmire s nem is kellenek azok senkinek, úgy hogy azt hihette volna mindenki, hogy a bécsi kiállítással a hasonló nemzetközi tárlatoknak alig megindult sorozata végleg megszűnt: mégis azt kellett tapasztalnunk, hogy már három évvel később újból versenyre hívták az Egyesült-Államok Philadelphiába a világ összes államait, két évre rá tartották meg a második párisi világkiállítást, Franciaországban azóta még két, az Egyesült-Államokban pedig a most lezajlott st.-louisi kiállítás beszámításával éppen három újabb nemzetközi kiállítást rendeztek. Igaz ugyan, hogy nem mindegyike sikerült e kiállításoknak, de volt közöttük több, mely messze fölülmulta a korábbiakat s a meghívott idegen államok, noha jól tudták, hogy részvételüknek közvetlen anyagi haszna nem lesz s a kiállításra fordított áldozatok nem lesznek arányban a várható anyagi haszonnal, mindezekben a kiállításokon csekély kivétellel megjelentek mind. Mi készítette tehát ezeket az országokat arra, hogy ezeket az áldozatokat meghozzák s milyen okok indították őket arra, hogy a hozzájuk intézett meghívásnak eleget tegyenek? Nézetem szerint első sorban politikai okok voltak a legtöbbször irányadók, megjelentek a különböző kiállításokon, hogy megmutassák, hogy ők is léteznek, részt kérnek maguknak a nemzetközi versenyben s van is ahhoz való tehetségük és képességük. Ez az, ami átlagban áll valamennyi nemzetre. Vannak természetesen egyesek, a gazdasági téren hatalmasok és előretörők, mint például Németország, melyeknél a gazdasági momentumok voltak a prevaleálók és vannak viszont olyan országok, melyeknél a gazdasági szempont teljesen elesett s tisztán politikai okok készítették az illető országot a kiállításon való megjelenésre. Így például Portugáliát vagy Bulgáriát mi más vezethette arra az elhatározásra, hogy a st.-louisi kiállításon részt vegyenek, mint az egyiknél az, hogy tudomásul vegyék, miképen még létezik, a másiknál pedig, hogy már létezik, mert mindkettőnél édes kevés, vagy talán inkább semmi az, amivel az amerikai piacokon a térfoglalás reményével megjelenhettek volna. Azon két nemzet közül pedig, melyek az utolsó három évtizedben nem kevesebb mint 7 nagy világkiállítást rendeztek, Franciaország erre részben politikai okokból vállalkozott, különösen az 1878-iki kiállításnál, amidőn meg akarta a világnak mutatni, hogy a német háború a nemzet erejét meg nem törte s a harcztéren őt ért kudarcz daczára gazdasági téren maradt az, ami volt azelőtt. Későbbi kiállításainál talán a mérvadó szempont

inkább a gazdasági volt, oly célzattal, hogy a kiállításai révén Párisba tóduló idegenek útján pénzt hozzon az országba. Az Egyesült-Államok viszont kiállításait azért rendezték, hogy azok útján meggyőzzék a világot óriási gazdasági haladásukról, hogy lássa mindenki mily hatalmas és félelmetes ellenfelet képez ez az ország minden nemzetre nézve gazdasági téren és hogy nemzeti hiúságukat is legyeztethessék egy kevésbé.

Bár ez időszerint még nem sokat hallani arról, hogy hol és mikor fognak legközelebb világkiállítást tartani, azért erős meggyőződésem, hogy a st.-louisi kiállítás épp oly kevésbé volt az utolsó, mint volt az a bécsi a nemzetközi kiállítások sorozatában, mert azoknál az okoknál fogva, melyek az említett két nemzetet az utolsó három évtizedben 7 kiállítás rendezésére készítették, ugyanezek előbb-utóbb ismét sorompóba fognak lépni, hisz egy újabb párisi kiállításról máris komolyan kezdenek beszélni s Németország is egyszer csak rá fogja magát határozni a már oly rég óta tervezett berlini kiállítás megtartására, az idegen államok pedig mindezen a kiállításokon épp úgy meg fognak jelenni, mint tették ezt az eddigieknél.

Az elmondottak után nem kell bővebben fejtegetnem, hogy véleményem az, mikép Magyarországnak a legközelebbi nemzetközi kiállításon s talán még az azt követőkön is mulhatatlanul meg kell jelennie és pedig oly módon, hogy ott egyrészt csakugyan észre vegyenek, másrészt úgy, hogy a magyar pavillon vagy osztály az osztrákétól területileg föltétlenül el legyen választva akkép, hogy utóbbinak még csak közelében sem legyen, mint ez a legutóbbi bruxellesi, párisi és torinói kiállításokon meg is történt.

Sajnos, mindkét irányban célttévesztett és elhibázott volt az, a mi részünkről a st.-louisi kiállításon történt. Célttévesztett azért volt, mert a magyar osztályt kis méreténél és kedvezőtlen elhelyezésénél fogva, mint már említettem, a kiállítást látogatók zöme nem vette észre, elhibázott pedig azért volt, mert területileg összefüggött a jó helyre került osztrák kiállítással és így külön államiságunk ismét nem jutott eléggé kifejezésre. Tétézte mindezt még az, hogy a külön osztrák pavillonban a legszembetűnőbb helyen egy óriási térkép volt elhelyezve, melyen Magyarország mint Ausztriának épp oly koronatartománya szerepelt, mint Csehország vagy Vorarlberg. Nézetem szerint, ha már Ausztria külön pavillont emelt magának, nekünk is ugyanezt kellett volna tennünk s ha ez háromszor vagy négyszer annyiba került volna, mint amennyi költséggel járt a Manufactures Buildingben elhelyezett magyar osztály, mégis hasznosabb befektetés lett volna, mint az így elköltött összeg.

A mi magát az iparművészeti társulat által rendezett ezen kiállítást illeti, meg kell engedni, hogy annak külső kerete tetszetős és sikerült volt s dicsérte Horti Pál izlését és tehetségét. Baj volt azonban, hogy a magasba törő architektúrát tönkresilányította magának a csarnoknak otromba gerendaszerkezete. A kiállított tárgyak között volt ugyan elég elsőrangú és kiváló iparművészeti készítmény, de volt olyan is, melyeknél tervező művészeink és iparosaink már sokkal különbet is produkáltak.

Áll ez különösen az interieurökre, a melyek pl. a német kiállításban láthatókkal a versenyt alig vehették fel. Szinte fájt a szívem, ha arra gondoltam, hogy az iparművészeti társulatnak itthon rendezett kiállításain hányszor láthattunk igazán a legmagasabb színvonalon álló szobaberendezéseket s hogy éppen St.-Louisba kevésbbé sikerülteket kellett vinni.

Ez azonban még csak megjárta ahhoz képest, a mit a szépművészeti csarnokban állítottak ki. Élénken emlékszem, hogy mily nyomatékkal hangoztatták művészeink, hogy a kiállításon csak akkor vesznek részt, ha ennyi és ennyi területet kapnak a szépművészeti csarnokban s alkotásaik egynémelyikének az iparművészeti társulat által rendezendő interieurökben való elhelyezéséhez csak abban az esetben járulnak hozzá, ha külön biztosítékot nyernek arra nézve, hogy az ott elhelyezett képzőművészeti tárgyak a jury által olybá tekintetnek, mintha a szépművészeti csarnokban lennének kiállítva. Sok nehézséggel kieszközöltetett ezután, hogy a kiállítás igazgatósága rendelkezésünkre bocsátotta a szépművészeti csarnokban a kívánt területet s a másutt kiállítandó hasonló alkotások megítélésénél követendő eljárásra nézve is megadta a kívánt ígéretet. Ezen előzmények után azt lehetett volna hinni, hogy művészeink túlnyomó része nagyszabású alkotásaiknak egész sorozatával fog a kiállításon részt venni, a mi annál valószínűbbnek látszott, mert chicagói konzulunk a magyar képeknek amerikai földön való kelendőségére nézve annak idején igen kedvező perspektívát nyújtott. S arra, a mi mindezek után történt, csakugyan ráillik a latin közmondás: *parturiunt montes et nascitur ridiculus mus*. A szépművészeti csarnokban ugyanis az igazgatóság által a magyar művészek részére átengedett gallériáknak nevezett három szoba falai három negyed részben üresek voltak, a mi miatt kormánybiztosunknak a kiállítás első hónapjaiban a kiállítás igazgatóságával állandóan háboruszkodni kellett, mert az utóbbi arra való tekintettel, hogy a kiállításon részt vett többi nemzetek művészei helyszűke miatt képeik egy részét egyáltalán el nem helyezhették, tőlünk két, de legalább egy szobát ismételten el akart venni. Első rangú művészeink közül csak kevesen vettek részt a kiállításon s ezek is inkább másod- és harmadrendű alkotásaikat mutatták be, a kiállított képeknek pedig talán a fele mint állami tulajdon eladó sem volt. Hogy minek volt akkor jó a képzőművészeti kiállításon részt venni, arra magyarázatot találni valóban alig lehet.

A mezőgazdasági csarnokban láttam egy kis üres fülkét, mely a magyar kiállításnak volt fentartva. A kormánybiztostól hallottam, hogy abban az állami selyemtenyészési felügyelőségnek volt szándéka termékeit bemutatni s egy hegyaljai borkereskedő akarta ott borait elhelyezni, július 17-ig azonban még mindezeknek nyoma sem volt látható. A bányászati és kohászati pavillonban a Saxlehner cégnek volt egy óriási méretű, de nem sokat mutató keserűvizes palaczkja különféle reklámokkal garnírozva elhelyezve s annak szomszédságában állott két gulaalakú alkotmány, mely teli volt rakva magyar ásványvizes palaczkokkal. Szegényes és primitív volt ez az ásványvizes

kiállítás is és semmiesetre olyan, amelylyel az amerikaiak figyelmét felkölteni és azok érdeklődését megnyerni lehetett volna. Volt azután még egy helyütt valami Magyarországból: a közoktatásügyi pavillonban ugyanis egy falon két magyar zászló között egy budapesti orvos bemutatta készítményeit, a melyeket, a midőn megláttam, önkéntelenül elkezdtem tünődni azon, vajjon mit gondolhat a külföld arról a Magyarországról, a mely ebben, a közoktatásügynek szentelt csarnokban egy pár műfagon és szájpadláson kívül egyebet nem tud bemutatni?

Kár volt mindezeknek — képzőművészeinket is ide érte — a st.-louisi kiállításra elmenni s engedték volna át Magyarország képviselőjét egyedül az iparművészeti társulatnak, mert egyes kivételektől eltekintve, megjelenésükkel, azt hiszem, vajmi kevés hasznot szereztek maguknak és dicsőséget hazájuknak. Az előbbi, vagyis a hasznot, az ásványvizforrás-tulajdonosokra is vonatkoztatom, mert a már jól bevezetett budai keserűvizeken kívül csak kevés ásványvizünknek lehet, nézetem szerint, reménye arra, hogy az Egyesült-Államokban számottevő piacra szert tegyen. Érdeklődtem ezen ügy iránt és azt tapasztaltam, hogy az Egyesült-Államok területén nagy mennyiségben található minden fajtájú ásványviz, még keserűviz is, s az utóbbiak közül a »red raven« máris erősen kezdi szorongatni a budai keserűvizet, aminthogy általában a belföldi vizeket az amerikai közönség roppantul kezdi most felkarolni. Rendkívül megnehezíti a külföldi ásványvizek bevezetését és térfoglalását az Egyesült-Államokban a hallatlanul magas vám, az óriási egyéb költségek, amelyek közt az első helyet a reklám által igényelték foglalják el. Aki már hallott valaha valamit az amerikai reklám méreteiről, annak fogalma is van arról, hogy mennyi pénzbe kerül az és túlzás nélkül állithatom azt, hogy az amerikai reklamizók élén ma a belföldi ásványvizforrástulajdonosok haladnak. Tessék már most valakinek ezekkel a versenyt felvenni! Mily megmérhetetlen mennyiségű pénz kell ehhez, mily szivós kitartás, míg a vállalkozó a hozott áldozatoknak és fáradságának gyümölcsét szedheti. Kinek van meg ehhez nálunk a tehetsége? Ezért talán jobb bele sem kezdeni.

Ezzel végeztem is a kiállítással. Nem sok jót és örömdetést mondhattam el arról és ha megvonom a mérleget, mégis azt kell mondanom, hogy nem volt egészen haszon nélkül reánk nézve ez a kiállítás és némi szolgálatot mégis tett az az országnak. Ezt a hasznot abban látom, hogy alkalmat szolgáltatott többeknek közülünk, hogy megismerkedjenek közvetlen tapasztalat útján az amerikai közgazdasági élettel s az ott uralkodó szellemmel, mely ezt az országot oly nagygyá és hatalmassá tette. Fájdalom, nem sokan voltak azok, akik az elmúlt évben az új világ e csoda országát meglátogathatták és mindenesetre sokkal kevesebben, semhogy azok révén a mi gazdasági életünkben valami kézzelfogható eredmény várható volna. Ez csak akkor fog bekövetkezni, ha évről-évre számosabban keresik fel az Egyesült-Államokat s ott nem hetekig, hanem évekig időzve elsajátítják és magukba szivják azt a szellemet és gondolkodásmódot, mely ott uralkodik s így átalakulva térnek vissza hazá-

jukba azzal az erős elhatározással, hogy amerikai szivóssággal közremunkálni fognak azon, hogy ezt a szellemet itthon terjesszék s így új életet öntsenek tespedő gazdasági életünkbe. Miután pedig meg vagyok győződve arról, hogy mindegyike azoknak, kik az elmúlt évben Amerikában megfordultak, velem együtt lelkes apostola lesz ennek az eszmének, nem tartom reánk nézve egészen haszon nélkülinek a st.-louisi kiállítást és kockázattattam meg azt az első pillanatban merésznek látszó állítást, hogy az némi szolgálatot tett az országnak.

Ennek az amerikai szellemnek az átplántálására mulhatatlanul szükségünk van nekünk s hogy ezt elérjük, semmiféle áldozattól sem szabad visszariadnunk, mert ha a mostani kerékvágásban haladunk tovább, nemcsak hogy zöld ágra vergődni nem fogunk, hanem teljesen elpusztulunk, amennyiben a gazdasági struggle for life-ben versenytársaink úgy elnyomnak, hogy nyomunk sem marad. Annak teljes tudatával, hogy ez így van és lesz, csak az birhat, aki látta, hogy mi történik ott és mi itt és azért hazafias kötelessége minden egyesnek, aki erre a meggyőződésre jutott, szavát felemelni és odahatni, hogy idejében történjék meg minden intézkedés arra nézve, hogy a jelzett célt elérhessük, mielőtt még késő volna. Ha az ember látta azt a céltudatos és akadályt nem ismerő munkásságot, melylyel az Unio minden polgára gazdasági helyzetét megjavítani igyekszik, látta azt a fáradságot és csüggedést nem ismerő törekvést az anyagi javak szaporítására s a tőke és munkaerő minél intenzívebb kihasználására, látta miként lesz ott úgyszólván napról-napra hatalmasabb ipar és kereskedelem s megfigyelte, hogy ez ott mind az egyéni tevékenység eredménye, az állami gyámkodásnak pedig nyomát sem találja, annak önkéntelenül is kételyei merülnek fel az iránt, vajjon — ha csak rövidesen gyökeres változás nem áll be — van-e még Magyarországnak jövője gazdasági téren s nem kárbaveszett-e az ipar fejlesztésére és kereskedelmünk megerősítésére fordított minden fáradság és áldozat? Ekkor látja csak az ember, hogy mennyire hiányzik nálunk az erély és bátorság, a vállalkozási kedv és kitartás, amelyek helyett csak egyet találni az emberekben: mindent az államtól várni, az adjon eszméket, az kezdeményezzen, az tervezzen és hajtson végre mindent, adja meg a szükséges szellemi és anyagi tőkét mindenhez és viselje mindennek a kockázatát is. Ilyent Amerikában egyáltalában nem ismernek, nem is jut senkinek sem eszébe támogatásért az államhoz fordulni, de nincs is rá szükség, mert amit nálunk az államtól várnak, azt megcsinálja ott az érdekeltség. Többször volt alkalmam e kérdésekről előkelő amerikai emberekkel beszélni, akik élénken érdeklődtek gazdasági életünk iránt s tudván, hogy Magyarországon a földmivelés képezte a lakosság túlnyomó részének foglalkozását, tudakozódtak az iránt, hogy mennyire fejlődött iparunk s hogy mily kilátások nyílnak arra nézve a jövőben. Tájékoztam őket e részbeni viszonyainkról s egyik-másikhoz kérdést is intéztem, vajjon nem volna-e hajlandó Magyarországon ipari vállalatot létesíteni? Hogy nagyobb kedvet csináljak az illetőknek, fel-ementettem, hogy az állam részéről mily kedvezményekben része-

sülhetnének esetleg s elmondottam, hogy mily módon támogatja az állam az ujonnan létesülő ipari vállalatokat s hogyan igyekszik egyáltalában az ipart fejleszteni. Sajnálkozással vegyes csodálkozást olvastam le ezek elmondása után mindezen férfiak arczáról, s azt hiszem, az a kilátásban levő állami támogatás sokkal inkább elriasztólag, mint bátorítólag hatott ezen egészségesen és gyakorlatiasan gondolkozó férfiakra, mert nyilván arra a meggyőződésre jutottak, hogy ott, ahol ilyen eszközökkel kell az iparnak a hóna alá nyulni, hogy a lábán valahogy meg tudjon állni, ott nyilván hiányzanak az ipar fejlődésének természetes és egészséges alapjai s az csak üvegházi növény lehet, mely a zordonabb időjárásnak aligha állhat ellent:

Felemlítették, hogy náluk sem ismeretlen az iparfejlesztési tevékenység, csak hogy azt más tényezők, más eszközökkel vállalják magukra. A legnagyobb tevékenységet fejtik ki ez irányban a vasuti vállalatok, melyek csaknem mindegyike rendelkezik nagy apparátussal dolgozó iparfejlesztési szervezettel. S valóban bámulatos az, hogy mily sikereket értek el e téren egyes vállalatok, amelyek sem költséget, sem fáradságot nem kimélve, a legmesszebbmenő kedvezmények nyújtásával vonalaik mentén rövid idő alatt annyi ipartelep létesítését tették lehetővé, amennyiből csak egy kis rész is, ha Magyarországon létesült volna, hazánkat egy csapásra hatalmas ipari állammá változtatta volna át. Ezzel szemben nálunk a vasutak állandóan azt hangoztatják, hogy az iparnak máris tulságos áldozatokat hoztak, gondos számításokat tesznek arra nézve, hogy mily óriási összegre rúgnak az iparnak nyújtott tarifakedvezmények és ehhez képest nemcsak új kedvezmények nyújtása ellen foglalnának állást, hanem a vasutak pénzügyi érdekei szempontjából kívánatosnak tartják, hogy a már megadott kedvezmények egy része is visszavonassék.

De nem egyedül a vasutak azok Amerikában, amelyek az iparfejlesztés érdekében nagyszabású és széleskörű tevékenységet fejtenek ki. Számtalan helyen találni a helyi érdekeltség által létesített szervezeteket, melyek a vállalkozóknak nemcsak tanácscsal járnak kezükre, hanem, ha szükséges, hitelt eszközölnék ki számukra, ingyen vagy kedvezményes árú telket szereznek a létesítendő vállalatoknak, szóval mindent megtesznek, hogy azok létesítését lehetővé tegyék. Nem ritka eset Amerikában az sem, hogy ha valakinek ipari téren hasznosítható eszméje van, de hiányzik a vállalkozáshoz szükséges tőke, azt magánosok rendelkezésére bocsátják, amely úton az Unióban már számtalan, később hatalmassá vált vállalat jött létre.

Ugyan ki hallott már ilyenről minálunk? Ismertem ugyan egy férfiút — fájdalom, ő sincsen többé az élők között — aki anyagi eréjéhez mérten több szegény, de jóra való iparosból csinált már embert hasonló támogatással, de miként egy fecske még nem jelenti a tavaszt, ennek a derék uriembernek a tevékenysége sem volt képes számottevőbb eredményeket felidézni, ez csak akkor volna remélhető, ha hozzá hasonlóan százával találkoznának olyanok, akik ha kell, nagyobb vállalatok létesítésére nagyobb összegeket is kockáztatnának. És mily más a mi

ipari érdekeltségünk által létesített szervezeteknek működése, mint az amerikaiaké! Vajjon melyik fejt ki olyan tevékenységet, mint az általam említett amerikai szervezetek? Azt hiszem, egy sem.

Ily viszonyok mellett nem csoda, hogy gazdasági téren haladni és fejlődni nem birunk s nézetem szerint javulás mindaddig nem várható, míg az a nálunk most uralkodó szellem meg nem változik s az emberek meggyőződésévé nem válik, hogy csakis produktív munkássággal, intenzív egyéni tevékenységgel s az összes erők harmonikus és egyetértő közreműködésével lehet sikereket elérni. Miután pedig arról már meggyőződhattünk, hogy ezt hiába predikáljuk az embereknek s legfeljebb lelkes éljenekeket aratnak azok, akik ez igazságokat közönségünknek tetszetős formában előadják, az eredmény azonban mindig egyenlő maradt a semmivel, ezért szükségesnek tartom, hogy közülünk minél többen ezt a mienktől annyira elűtő szellemet a helyszínén való hosszabb tartózkodás által mintegy magukba szivják s meggyőződjenek ott a helyszínén annak üdvös és eredményes voltáról. Ha ezek azután hazatérve példájukkal mutatni fogják, hogy mit lehet igazi munkával elérni, mások is igyekezni fognak hasonló módon eljárni s így remélhető lesz, hogy lassan-lassan megváltozik az emberek gondolkozása és eljárása s reánk is egy jobb korszak fog virradni.

Kíváncsún tartom azért, hogy iparosaink és kereskedőink közül minél számosabban menjenek ki hosszabb tartózkodásra Amerikába s a kormány is olyanoknak, kikben meg van a garancia arra, hogy csakugyan komoly célzattal óhajtják felkeresni az új világot s akikben meg van a képesség arra, hogy az ott látottakat és tanultakat itthon értékesíthetik, megfelelő segély engedélyezésével tegye lehetővé azt, hogy hosszabb időt tölthessenek az Unió területén, kikötve természetesen azt, hogy szakmájukhoz tartozó vállalatnál állást vállaljanak és két-három év leteltével térjenek ismét haza. Igaz ugyan, hogy az ilyen ösztöndíjakkal kiküldötteknél könnyen megtörténhetik, hogy egyik-másik, jobban látva ott jövőjét biztosítva, visszatérni nem fog, ezzel azonban számolni kell s elvégre talán az ilyenek mindegyikénél sem lesz teljesen kárbaveszve az a pénz, melyet az állam kiküldetésükre fordított, mert esetleg akad közöttük olyan, aki künn maradva, ott is a hazai közgazdaság érdekeit fogja számottevően előmozdítani, ha kereskedő létére magyar cikkeknek és terményeknek az amerikai piacon való terjesztését veszi fel üzletkörébe.

Ismétlem, az általam kontemplált kiküldetéseknek nem az volna a célja, hogy azokkal egyes kereskedőknek az amerikai piacokon való letelepedést előmozdítsuk, de ha valamely ösztöndíjban részesült mégis arra határozná el magát, hogy künn marad s üzletének keretébe a hazai termékeknek az Unió területére való bevitelét venné fel, akkor sem volna okunk az illőre fordított költséget sajnálnunk. Nagy szolgálatot tehetnek ezek is hazájuknak, hisz más nemzeteknél a tengerentuli kereskedelem nagy fejlődése jó részt azoknak volt köszönhető és köszönhető ma is, akik az anyaországból kimenve a tengerentuli piacokra

s ott letelepülve hazájuk termékeivel folytattak és folytatnak ott kereskedést. S ne higye senki azt sem, hogy nem lehetne magyarországi termékeket, és főleg iparcikkeket az amerikai piacokon az eddiginél sokkalta nagyobb mennyiségben elhelyezni. Nem is szólva azokról a czikkekről, melyek már régóta és most is versenyképesek az Egyesült-Államokban, mint pl. a hajlitott fabutorok, üveg- és fayence-árúk, stb. ott van az a sok százezer magyar honpolgár, akiket az érzelem ezer szála fűz a magyar hazához, akik keresik s nemcsak szívesen, hanem ezer örömmel vásárolják a hazai portékát még akkor is, ha az talán kivitelben és árban nem is veheti egészen fel a versenyt a künn készült áruval. New-York magyar negyedében, épp úgy mint Clevelandban, mely városban nem kevesebb, mint 30,000 magyar él, tuczat számra találni olyan üzleteket, amelyekben majdnem kizárólag magyar iparcikkeket árúsítanak s minden városban, ahol nagyobb számban vannak magyarok megtelepedve, működnek magyar egyletek, melyek ugyan megadják az Uniónak, ami az Uniót illeti, de a mellett ápolják és fentartják tagjaik közt a magyar szellemet s mondhatom, ott künn sok helyütt sokkal inkább találtam testté válva az ígét: pártoljuk a magyar ipart, mint idehaza mináluk.

De nem is annyira annak kívánok szószólója lenni, hogy állami ösztöndíjakkal küldessenek ki iparosok és kereskedők az Egyesült-Államokba, bár ezt is határozottan üdvösnek, hasznosnak és kívánatosnak tartom s azt hiszem, több eredménnyel járnának az ilyen kiküldetések gazdasági életünk olyannyira szükséges megújulására, mint amilyen hasznot hajtanak a keletre évenként történő kiküldetések: az igazi sikert akkor vélném elérhetőnek, ha ipari és kereskedelmi köreink azon tagjai, akik ily állami támogatásra nem szorulnak, határoznák el magukat nagyobb számban arra, hogy két-három évre kimenve tanulmányozzák azt az amerikai módszert és igyekeznének elsajátítani azt a gondolkozásmódot, mely oly nagyokat tudott teremteni és oly példátlan sikereket képes felmutatni.

Igaz ugyan, hogy az Egyesült-Államok mesébe illő gazdasági fellendülésének egyik lényeges tényezője földjének kiapadhatatlannak látszó termőképesége és megmérhetetlen ásványi és egyéb természeti kincsei, mindazonáltal az Unió sohasem érte volna el a fejlődés azt a fokát, amelyen ma van, és amely tetőpontját még korántsem érte el, ha polgáraiban nem lett volna meg az a bámulatos vállalkozási kedv és bátorság, az a fáradhatatlan munkakészség és kitartás, az az akadályokat nem ismerő erély és szívósság, melyekhez foghatót egyhamar nem találni. S hiába olvas valaki egész könyvtárakat Amerikáról és hallgat meg tucatszámra felolvasásokat erről az országról, ezeket a tulajdonságokat ezen az uton soha, hanem csak akkor fogja elsajátítani, ha huzamosabb ideig ott él az amerikaiak közt és velük dolgozik. Minthogy pedig ez az amerikai szellem elvitázhatatlanul nagyokat teremtett s bámulatos sikereket képes felmutatni, érdemes azt közelebbről tanulmányozni s abból valamit elsajátítani. Erre pedig nekünk — a már mondottaknál fogva — nagyobb szükségük volna, mint bármely más nemzetnek.

Dul most a harcz a politika mezején, talán jobban, mint valaha, kívánatos azonban, hogy gazdasági haladásunkért is ép oly kitartással és lelkesedéssel harczoljunk, mert véleményem szerint Magyarország csak úgy válhatik nagygyá és hatalmassá, ha Kossuth és Széchenyi álláspontját párhuzamosan és egyszerre igyekezzünk megvalósítani.

Hegyeshalmi Lajos.

Magyarország, Ausztria és a Német birodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében.

Előszó.

E tanulmány eredetileg megoldása volt a budapesti m. kir. tudományegyetem jog- és államtudományi kara által az 1888/9. évre kitűzött pályakérdésnek, a mely ezt a címet viselte: »Magyarországi bűnügyi statisztikájának főbb eredményei, összehasonlítva Ausztria és a Német birodalom bűnügyi statisztikájának eredményeivel«. A szerző nem is tartotta volna a tudományos szerénység követelményeivel megegyeztethetőnek csaknem két évtized múlva való közrebocsátását, ha későbbi tanulmányai során egy tapasztalatra nem jutott volna. S ez az, hogy azok az erkölcsi és társadalmi igazságok, a melyek az 1886. évet — mely tanulmánya véghatárát képezte — a megelőző évtized adatainak egybevetéséből felmerültek, felújulnak az 1900-ik évig terjedő negyedszázad adataiban is. Ez a tapasztalás egyfelől igazolta a még »ifjúkori kísérlet«-nek mondható essay eredményeit, másfelől ama meggyőződést érlelte meg, hogy újabb hazai adataink is igazolására szolgálnak annak az igazságnak, hogy a szociális élet törvényei állandóak és ugyanazok a korszakok változása során.

E meggyőződéstől inditva határoztam el magam a tanulmány anyagának egy negyedszázadra való kibővítésére és közzétételére.¹⁾ Hozzájárul, hogy a feladat, mely annak idején egy eladdig kevésbé művelt téren mozgott,²⁾ ma annál inkább is aktuális,

¹⁾ Nagy köszönettel tartozom dr. Kármán Elemér győri táblai tanácsjegyzőnek, a ki az átdolgozásnál és a számok kiegészítésénél segítségemre volt.

²⁾ A kriminalstatisztikai irodalom időközben nagyra nőtt. Természetes, hogy csak elvétve vehettem figyelembe az újabb irodalmat, mert különben tanulmányom elveszti eredeti jellegét. De utalnom kell azon nevezetesebb munkákra, melyek különösen a kriminálstatisztika elméletét gazdagították időközben:

L. Bodio: Comparabilité des statistiques pénales. Bulletin de l'Institut international de Statistique, VI. 1892.

A. Bosco: La delinquenza in varii Stati d' Europa. Ugyanott. XIII. 1903.

R. P. Falkner: Kriminalität und Kriminalstatistik mit besonderer

mert a nemzetközi bűnügyi statisztika kérdését a folyó évben Hamburgban összeülendő büntetőjogi kongresszus napirendjébe vette fel.

A jelen tanulmány egy negyedszázad statisztikai eredményeit öleli fel, még pedig a XIX. század utolsó negyedét. A mi magát az időtartam hosszúságát illeti, kíváncsok, hogy az összehasonlítások bizonyos határokon belülminél hosszabb időre terjedjenek. Azok a törvényszerű hullámzások, melyeket bármily társadalmi jelenség vagy functió számokban való kifejezései mutatnak, elkülönítve a zavaró befolyásoktól, csak igen nagy időszakok szemlélésénél észlelhetők. E szempontból a vizsgálatunk tárgyát képező időtartam legfeljebb egységet alkothat a nagyobb egészben. Ez az időtartam azonban különösen hazánkban, joggal tarthat számot kiváló érdeklődésre. Nem is tekintve azt, hogy politikai, kulturális és szociális életünk fejlődése történetében a modern Magyarország elnevezésére tarthat számot, kétségtelen, hogy jelentős korszak a bűnügyi statisztika alapjául szolgáló igazságszolgáltatás terén is. Ez a negyedszázad a büntetőjog és bűnvádi eljárás nagy elveinek a meghonosodását jelenti hazánkban; eredménye a bűnvádi pernek a vádelven alapuló nagy codificatiója az 1896. évi 33. t.-czikkben.

A mi az időtartam minőségét illeti, az utolsó negyedszázad kifejezés abban nyert megoldást, hogy utolsó évnek az 1899. évet vettük, és így a tudományos vizsgálat az 1875—1899-ig terjedő 25 évre vonatkoznék. Főoka az időtartam ez elhatárolásának, hogy 1900. óta a magyar bűnvádi statisztika a bűnvádi perrendtartás életbeléptével egyidejűleg lényeges változásokon ment keresztül, míg a másik két összehasonlítandó állam adatgyűjtése azonos maradt. Mert míg az 1900. év előtti statisztikánk az ugyanabban az évben elítéltek adatait közli, az azóta gyűjtött

Anwendung auf amerikanische Verhältnisse. Zeitschrift für Kriminalanthropologie. 1897. Heft. III.

Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest. 1889.

Földes Béla. Statisztikai előadások. I. sorozat. 4, 5—7. előadás. Budapest. 1904.

Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai. Közgazd. Szemle. 1903.

De Lanoy: Sur l'influence du choix de l'unité sur les résultats de la statistique criminelle. Bulletin de l'Institut international de Statistique. XIII. 1903.

G. v. Mayr: Wesen und Ziele der Kriminalstatistik. Jahrb. für Kriminalpolitik und innere Mission. I. 1895.

E. Mischler: Internationale statist. Übersichten über die Kriminalität. Allg. stat. Archiv. III. 1894.

W. D. Morrison: The interpretation of criminal statistics. Journ. R. Stat. Soc. 1897.

Ráth Zoltán: Sur la méthode de la statistique criminelle en Hongrie réorganisée en 1900. Bulletin de l'Institut international de Statistique. XIII. 1903.

O. Richter: Kriminalstatistische Vergleiche in Bezug auf die Nachweise über Geschlecht und Alter. Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. 1892. Heft. III.

H. v. Scheel: Zur Einführung in die Kriminalstatistik insbesond. des Deutschen Reichs. Allgem. Statist. Archiv. I. 1890.

K. Seutemann: Die im engeren Sinne sociale Kriminalstatistik etc. Jahrb. für Gesetzgebung Verwaltung und Volkswirtschaft. XXIII. 1899.

adatok az ugyanazon évben befejezett jogerős ügyekből indulnak ki. Ilyeténkép az 1900. év óta gyűjtött adatoknak az azelőttiekhez való azonosítása a processualis fejlemények tekintetbevételét kívánná, a mi a kutatást sokkal complicáltabbá tenné, mint a mennyi tanulságot ez az utolsó néhány év nyújtana; nem tekintve arra, hogy az új eljárás az anyagi jog alkalmazására való hatása még a lefolyt évek eredményei alapján alig állapítható meg.

Amikor azonban az időtartam minőségét vizsgáljuk, tekintettel kell lennünk a bűnügyi statisztika egyik fő követelményére, hogy t. i. a vizsgálat alá kerülő és egységnek vett időszak lényegileg is minél egységesebb, egyöntetűbb legyen.

E tétel talán első pillanatra *petitio principii*-t rejt magában, mert azt, hogy mily évek alkothatnak egy összetartó egységet, épen csak maga a vizsgálat döntheti el. Azonban azon az összefüggésen kívül, melyet az évek tüzetes statisztikai vizsgálata tanusít, a külső viszonyok azonossága is tanuságot tesz bizonyos összefüggésről. S ezt az összetartozást szabad a priori követelni. Ily külső viszonyok pl. az adatok statisztikai feldolgozásának hasonlósága, de különösen a büntető törvénykönyv azonossága.

A büntető törvénykönyv igen nagy befolyással van az egyes országok criminalitására, nem annak elvont értelmében, hanem inkább a criminalitást kifejező számok alakulására. Magyarországon 1880. szeptember 1-én léptek életbe az 1878. évi V. és az 1879. évi XL. törvénycikkek: a büntettekről és vétségekről s a kihágásokról szóló büntető-törvénykönyvek. S már maga ez a kezdő év, melynek pedig csak utolsó negyedében alkalmaztattak az új büntetőtörvénykönyvek, oly bűnügy-statisztikai eredményeket mutat fel, melyeknek az előző évek eredményeivel az említett körülmény tekintetbevétele nélkül való összehasonlítása teljesen érthetetlen tanulságot nyújtana.

Nem lehet jelenleg feladatomból annak részletezésébe bocsátkozni, hogy miben állott az új büntetőtörvénykönyvnek ez irányban való befolyása. Ami az 1880. év előtti és 1880-iki anyag statisztikai feldolgozásának külső eltérését illeti, arra nézve az 1880-iki statisztikai évkönyv VIII. részének bevezetésére utalhatok.¹⁾

Az 1880. előtti és az azutáni évi eredmények oly elütők, hogy a két időszak éveit egészen venni kétségtelenül menthetetlen hiba volna. Épen azért lehetetlen volt a kitűzött feladatnak teljesen megfelelni; de hogy vizsgálódásaim mégis egy kerek időtartamot öleljenek fel, az 1880. előtti évek eredményeire is figyelemmel voltam.

A mi Ausztriát illeti, ott nem állottunk szemben oly nehézséggel, mint Magyarországon, a mennyiben a nagyjában egyöntetű évi eredmények egész sora rendelkezésünkre állott.

¹⁾ Az 1880-iki évkönyvnek az igazságszolgáltatásról szóló része, úgy látszik, részben azon complicatio folytán, mely az új büntetőtörvénykönyvnek életbelépéséből eredt, lényeges hibákat is tartalmaz. Így a 4. és 5. számú táblák eredményei egy tételnél sem vágnak össze. A 6. számú táblázat főösszegeiben pedig, noha a czímbe büntettek és vétségek foglaltatnak, a vétségek kimaradtak.

A Német birodalmat illetőleg teljesen lehetetlen volt a kitűzött feladat követelményeinek eleget tennem. Igaz, hogy a birodalomban 1872. óta érvényben van a régi északnémet szövetség büntetőtörvénykönyve és a bűnvádi eljárás 1879. október 1-én az egész birodalomban egységessé tétetett. Bünygyi statisztikája azonban a Német birodalomnak csak 1882. óta van. Nem kell részletesen megokolnom, hogy az 1882. előtti időre az egyes német államok bünygyi statisztikájából összegezés útján miért nem konstruáltam meg a birodalomra vonatkozó adatokat. Időrabló, háládatlan és eredménytelen munka lett volna. Így a rendelkezésemre állott német anyag tizennyolcz évi időtartamra vonatkozik.

Ilyenformán a negyedszázad eredményeinek vizsgálata teljes pontossággal egyfelől belső okok miatt nem lehetséges, mert az anyag rövidebb időszak alatti vizsgálata vált szükségessé; másfelől pedig külső okok miatt, minthogy nem teljes a rendelkezésre álló anyag.

Néhány megjegyzést kell végül tennem vizsgálataim módszerére nézve. A feladat lényege kétségtelenül az összehasonlítás.

Az elméleti bünygyi statisztika újabb tudományos eredményei e részben módot nyújtanak e gyakorlati feladat megoldására is. Az újabb haladás ép abban mutatkozik, hogy az összehasonlítások lehetősége fokoztatott, s az összehasonlítandó adatok elemeztek. Könnyebb és mindenestre hálásabb lenne, ha csupán Magyarország bünygyi statisztikai eredményeit tüntetnők fel egységes, kerek képben és itt-ott, a hol éppen lehetséges, tennők mellékesen összehasonlító megjegyzéseket. De véleményem szerint éppen a rendszeres összehasonlítás a célunk biztosítéka. 1880-ig különben már fel vannak dolgozva a magyar bünygyi statisztika eredményei¹⁾ és az 1884/85-iki eredményekből nemzetközi összehasonlításokkal sikerült dolgozatot irt Földes Béla.²⁾

E rendszerességre való törekvés, magyarázza meg, hogy sok oly körülményt, mely az egyes országok bünygyistatisztikai eredményeinek különös tárgyalásánál figyelembe veendő, e dolgozat mellőzött. Így pl. a feljelentések, a vizsgálatok adatai stb. mint összehasonlításra alig alkalmas adatok, nem tárgyatlatnak részletesen. De még az összehasonlítások sem kimerítők a dolgozatban. Bizonyos összehasonlításokból ugyanis lehetetlen különböző okok miatt észszerű eredményre jutni. Felelegesnek véltem már most e nem sikerült összehasonlításokat is a dolgozatban közölni. Igaz, hogy így a dolgozat csak a munka egy részét tünteti fel, de viszont az olvasó egyengetett utakon járhat és nem érzi a tárgy és anyag kellemetlen mezevességét.

¹⁾ Konek Sándor: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából. Akad. Ért. a társad. tud. kör. III. kötet. 49. ol. 1875.

Konek Sándor: Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Akad. Értek. a társad. tud. köréből. V. 8. sz. 1879.

Jekelfalussy József: Hazánk bünygyi statisztikája 1873—1880-ig. Akad. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. I. köt. 5. sz. 1883.

²⁾ Földes Béla: Bünygyistatisztikai tanulmányok. Jogtudományi közlöny 3 évfolyam 23., 24., 25., 27. sz. 1884.

I. Fejezet. Bevezetés.

A bűnügyi statisztika főrésze a morál-statisztikának, sőt sok ideig annak egyedüli tárgyát alkotta. Ennek magyarázata közelfekvő. A morál-statisztika abból a célból vizsgálja a társadalmi jelenségeket, hogy belőlök az illető társadalom erkölcsi állapotáról véleményt alkosson, s így igen természetesen mindennek előtt oly tárgyat vont vizsgálódásai körébe, a mely mondhatnók, legmassivabban tünteti fel a társadalom erkölcselenségét. Jóllehet a két fogalom: jogellenes és erkölcsellenes, nem teljesen egybevágó, sőt néha talán még ellentétes is, mindazonáltal kétségtelen, hogy nagyjában a jogtalan az erkölcselent is magában foglalja. És így részben érthető az a törekvés, a mely arra irányult, hogy a bűnügyi statisztika eredményei szolgálhassák azt az anyagot, a melyből az illető társadalom erkölcsi állapotára következtetést vonhassunk. Azok, kik a bűnügyi statisztikából az erkölcsi állapotokat, az erkölcsi érzületet akarják megítélni s ítéletükből felvilágosítást kívánnak nyerni arról, hogy melyik javítást célzó eljárás a legeredményesebb, azok, úgy véljük, nemcsak egyelőre, de mindenkorra is túlbecsülték a kriminálstatisztika értékét.

Mi tulajdonképen annak a gondolatnak az alapja, a mely szerint a bűnügyi statisztika eredményeiből következtetést vonhatunk valamely ország vagy osztály erkölcsi állapotára? A morál, még ha legreálisabb vagy legpositivistikusabb definióját tekintjük is, mindig egy feltevésből indul ki, s ez a cselekvés szabadsága. Akár a korlátlan választási szabadságban, akár bizonyos törvényszerűség szabályain belül nyilvánuló szabadságban látjuk a lényegét, tagadhatlan, hogy a cselekedeteket csupán úgy oszthatjuk az erkölcsösség vagy az erkölcselenség kategóriájába, ha bizonyos mértékig, mint a szabad elhatározás folyamányát tekintjük őket.

E szabadságot kell feltenni akkor is, — akár teljesen, akár csak részben, — ha a bűnügyi statisztika számaiban az erkölcsi állapotok tükörképét akarjuk látni. Ha ugyanis a bűnösök a büntettet, vagy vétséget, vagy más bűncselekményt szabad akaratból követik el — a mi pedig legtöbbször erkölcselent szándékról, akaratról tanuskodik, — úgy világos, hogy egyébtől eltekintve, mennél több az olyan egyén, a ki bűncselekményt követ el, annál több az erkölcselenséget elkövetők száma, s így annál rosszabb az a vélemény, melyet arról az országról alkotunk, a melyre a számok vonatkoznak. Így jutnak oda egyes vélemények, hogy a nemzetek immoralitását¹⁾ skála alakjában juttatják kifejezésre. Másrészt átviszik az ethika schemáját a bűnügyi statisztikára és az indokok statisztikájával akarják a számsorokat jobban megvilágítani.²⁾

¹⁾ pl. Legoyt, Naumer, A. v. Öttingen: Über die methodische Erhebung und Beurtheilung kriminalstatistischer Daten. Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswiss. 1881. I. 417.

²⁾ Az olasz statisztika a következő indokokat sorolja fel: 1. Becsület és családi érzés. 2. Az élet v. személy integritásának védelme. 3. A tulajdon védelme. 4. Politikai viszály. 5. Szerelem. 6. A düh. 7. Gyűlölet és boszú. 8. Érzékiség. 9. Brutalitás. 10. Önzőség. 11. Otthoni viszály. 12. Meg nem állapítható indokok. Lásd. L. Fuld: Gerichtsaaal XLI² 132—137.

Vége a bűnügyi statisztika fegyver is a pártok, sőt az egyház kezében is. S minthogy tudvalevőleg nincs ruganyosabb dolog a számoknál, számsoroknál és a statisztika feldolgozási módzatainál, ugyanazt az anyagot egyesek optimistikus, mások pessimistikus színezetben tüntetik fel véleményeik igazolására. A végeredmény pedig az, hogy közösen gáncsolják a statisztikát, a melylyel — állítólag — minden bebizonyítható és megcáfolható. Ez rendszerint a mi igazságszolgáltatási »praktikusaink« nézete is a reájuk mindinkább kötelezővé tett adatgyűjtésről.

Mielőtt azonban ez erkölcs-statisztikai irány lényegével foglalkoznánk, feltéve azt, hogy általában jogosult, legyen szabad röviden kifejtenuk azokat a nehézségeket, a melyekkel maga ez az irány is számolt, t. i. azokat, a melyek a bűnügyi statisztikai adatoknak az erkölcs szempontjából való értékesítésével járnak.

A bűnügyi statisztikusoknak először is az tűnt fel, hogy észleléseik csak bizonyos »negatív jellegű« jelenségekre ¹⁾ vonatkoznak. Az erkölcs szempontjából azonban kíváncsok nemcsak a negatív, hanem a pozitív tüneteket is ismerni. Nemcsak az erkölcstelen, hanem az erkölcsileg jókat és dicséretre méltókat is számba kellene venni. ²⁾

De még ha erről lemondunk is, akkor is mindenekelőtt az az ellenvetés merül fel, hogy a bíráló megítélése alá kerülő anyag a tényleg elkövetett bűncselekményeknek csak egy részét képezi. E nehézséget az olaszok találóan fejezték ki: »criminalità apparente« és »criminalità reale« fogalmakkal. A tapasztalat határozottan igazolja, hogy az a feltevés, ³⁾ a mely szerint különböző nemű bűncselekményeknél a criminalità reale, a tényleg elkövetettek száma, és a criminalità apparente vagy legale, a tudomására jutottak, vagy elbíráltak száma, azonos arányban van, hibás. A különböző bűncselekmények erkölcsellenes súlya, az üldözésükhöz fűződő érdek, az állam közegeinek vele járó megterhelése, végül az üldözés különböző módzatai, mind befolyással bírnak arra, hogy a bűncselekmények minden neménél ez az arány különböző.

Mennyiben jut kifejezésre a tényleg följegyzett bűncselekményekben az erkölcstelenség fogalma? Az állam büntetőtörvényeivel nem az erkölcstelenséget sújtja, hanem arra törekszik, hogy érdekeit saját tagjai ellen megvédje. S mivel ezen érdekek megsértése a társadalom véleménye szerint nem sérti mindig az erkölcsöt is: érthető, hogy számos cselekmény nem esik az erkölcstelenség fogalma alá. Ez a jelenség is kisebbiti azt a kört, a melyre az erkölcsi bíráló számot tart. Vége, elterjedt az a

¹⁾ Würzburger: Noch Einiges über die Erhebung und Verarbeitung kriminalstatistischer Daten. Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswiss. 1888. VIII. 723—724.

²⁾ Aschrott: Erhebung und Verwertung statistischer Daten auf dem Gebiete der Strafrechtspflege, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswiss. 1885. V. 338.

³⁾ Ferri a criminalitást reale-nak nevezi, a mikor a ténylegesről, be nem bizonyíthatóról van szó; apparente-nek, a mennyiben az az igazságügyi hatóságok tudomására jutott, és legalenak, a mennyiben már a büntetés sanctiója hozzájárult a tudomására jutott cselekedethez.

a vélemény, hogy a büntetés súlyából is ítéletet lehet alkotni a cselekmény erkölcsellenes voltáról. Oly javaslattal is léptek fel, hogy a statisztikai adatok összehasonlításának egyszerűsítése céljából, a büntetéseket összegezzék és e terv talán csak az átszámítás lehetetlensége miatt hiúsult meg. Ezzel a criminalitás intenzitásának kifejezését akarták elérni, a mely az erkölcsi állapotokat állítólag legélénkebben tükrözi vissza. E hit azon a tételen alapult, hogy a bíró a büntetés kimérésénél a bűncselekményt elkövetőnek bűnös akarat-irányzatára tekintettel lenni iparkodik, a mennyiben egyáltalán lehetséges a tettről a szándékre következtetni.

E mellett arról a második momentumról feledkeznek meg, mely a büntetés súlyának meghatározásánál sokkal nagyobb szerepet játszik és ez az okozott kár nagysága.¹⁾ Már pedig ez a körülmény nehezen vonható erkölcsi szempont alá.

Még több körülményt, lehetne felsorolni,²⁾ a melyek arra mutatnak, hogy mennyire merész dolog a criminál-statisztikából morál-statisztikát csinálni.

Mielőtt azonban a bűnügyi statisztika feladatait, az erkölcs-statisztikai iránynyal ellentétben kifejtjenők, az összehasonlítások lényegével kell tisztába jutnunk.

Mihelyt ugyanis a különböző államok bűnügyi statisztikai anyagukat rendszeresen, évről-évre hozzáférhetővé tették, közel-fekvő volt a törekvés a különböző országok eredményeit összehasonlítani. Mig tehát egyrészt az idő kategóriáján belül hasonlították össze az eredményeket és a szaporodás vagy csökkenés tüneteivel az erkölcsös nem-tetszés vagy tetszés kifejezését fűzték, másrészt a térben igyekeztek a megfelelő eredményeket egymás mellé állítani. Már korán találkoztunk nemzetközi bűnügystatisztikai összehasonlítási kísérletekkel. De Öttingen³⁾ alapvető munkájának megjelenése óta ezek folyton sűrűbbekké váltak.

Mindannyi hallgatagon ugyanabból a feltevésből indul ki, a melyet újabb időig nem találtunk teljesen elemezve sehol, jelesen abból, hogy a criminalitás állandó arányban van a lakosság számával. (Mert a criminalitást kifejező szám 1 vagy 1000 lakosra csak így vonatkoztatható.)

Ezeket az összehasonlításokat sok oldalról megtámadták, kifejtették a nehézségeket, melyek úgyszólván leküzdhetetlenül állanak velök szemközt. S éppen a legújabb időben idézik mindenfelé Öttingennek azt az állítását, hogy tulajdonképen még csak használható, megbízható criminálstatisztika sincs.⁴⁾

Az összehasonlítás elé gördülő nehézségek két csoportra oszlanak: külsőkre és belsőkre. A külső nehézségek a tisztán statisztikaiak. A számlálás módja és az összegyűjtött anyag feldolgozása ugyanis különböző lehet. Bármily homogén is az anyag, ha más-más elvek szerint gyűjtötték össze és dolgozták fel,

¹⁾ Aschrott: id. m. 339. lap.

²⁾ Így pl. a bűnhalmazatot lásd: Földes id. dolg. I. rész.

³⁾ A. v. Öttingen: Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Social-ethik. III. Auflage.

⁴⁾ Zeitschrift f. d. ges. Strafwiss. 1881. I. 414.

természetes, hogy az összehasonlítás akadályokba ütközik. Csak az eltérések figyelmes tekintetbe vétele mellett lehet kifogástalan eredményekre jutni. Jelenleg nem lehet czélom, hogy a különböző államok statisztikájának számlálási módja és feldolgozása körül felmerülő eltéréseket feltüntessem. Legyen szabad e tekintetben egynehány rendkívül szorgalmasan elkészített dolgozatra utalnom¹⁾ és különösen a német és osztrák hivatalos bűnügyi statisztikai közlemények bevezető szövegrészeire figyelmeztetnem.

Mindenesetre kétségtelen, hogy e külső nehézségek idővel talán elkerülhetők lesznek. Már a nemzetközi statisztikai kongresszusok²⁾ működése is egyengette részben az utat.

Megmaradnak még a belső nehézségek. Ezek közül első helyen szokták említeni a büntető jog rendelkezéseinek különböző voltát az egyes országokban.

Találóan mondja Inama-Sternegg:³⁾ »Wir berühren damit auch schon jenes weite Gebiet der Moralstatistik, auf welchem die internationalen Vergleiche wegen der wechselnden Bestimmungen des positiven Rechts, dessen Verletzung in den Zahlenreihen der Moralstatistik zum Ausdruck kommt, sich von selbst verbieten.«

E vélemény a különböző íróknál rendkívül elterjedt. Legyen szabad azonban a dolog elemzésébe bocsátkoznom. Nem tagadható, hogy ha a bűnügyi statisztikai összehasonlítások részleteiről van szó, a büntető törvények különböző volta gyakran lehetetlenné teszi az összehasonlítás sikerességét. Mert ha az egyes kategóriák, a melyekbe a letárgyalt bűncselekmények vagy az elítélt személyek soroztatnak, fogalmilag nem ugyanegy dologra vonatkoznak, természetes, hogy a logika tiltja a számok összevetését. Ámde úgyszólván minden egyes bűnesetben hasonló az akadály.

Tudvalevő dolog, hogy két bűneset, melyet ugyanazon jogi fogalom alá sorozunk, sőt talán még ugyanazzal a büntetéssel is sujtunk, egymástól nagyon elütő két fogalom lehet. S így

¹⁾ Würzburger: Über die Vergleichbarkeit kriminalstatistischer Daten. Jahrbücher f. Nationalökonomie und Statistik. N. F. XIV. 1887. p. 505—525.

Würzburger: Noch Einiges über die Erhebung und Verarbeitung kriminalstatistischer Daten. Ztschrift f. die ges. Strafrechtswiss. VIII. 1888. p. 721—738.

Würzburger: La statistique criminelle de l'empire allemand. Bulletin de l'Institut international de Statistique III. 1. 1888. p. 42—69.

Yvernès: Des éléments essentiels qui doivent figurer dans la statistique criminelle et des moyens de les rendre comparables. Bulletin de l'Institut international de Statistique III. 1. 1888. p. 70—81.

Aschrott: id. dolgozata a Ztschrift f. die ges. Strafrechtswissenschaft V. kötetében.

Reichel: Die Statistik der Strafrechtspflege in den Staaten Europa's und in den Staaten des deutschen Reichs insbesondere. Jahrbuch f. Gesetzg. Verwltg. und Volkswirtschaft N. F. IV. B. 3—4. 1880.

²⁾ Kriminálstatisztikára vonatkozó resolúciók: Brüsselen 1853., Párisban 1855., Bécsben 1857., Londonban 1860., Firenzében 1867., Petersburgban 1872. és Budapesten 1876-ban.

³⁾ Inama-Sternegg: Zur Kritik der Moralstatistik. Jahrbücher f. Nationalökonomie und Statistik N. F. VIII. 1883. 519. l. Hasonlóképen Starke: Verbrechen und Verbrecher in Preussen 232. l.: »Gleiches Strafrecht und gleicher Strafprocess waren die fundamentalen Bedingungen für die Abgrenzung des Beobachtungsfeldes.«

tulajdonképpen szigorúan véve, még ugyanazon büntetőjog körén belül sem volna szabad az egyes cselekedeteket bizonyos kategóriák szerint összegyűjteni és ezeket különböző évek eredményei szerint összehasonlítani.

De a szóban lévő kategóriák fogalmi különbözősége, legalább az ismeretesebb büntetőjogok után ítélve, csak a részletezéseknél leküzdhetetlen akadály. Természetesen nem lehetséges az összehasonlítás ott, a hol az egyik büntetőjog szerint évente bizonyos számú cselekedet vagy személy egy oly kategória alá esik, a mely vagy a hozzá hasonló a másik büntetőjogban teljesen hiányzik. Ha azonban a részletezéseket nem tekintjük, hanem csak nagyobb csoportokat veszünk szemügyre, ez az eset alig fordul elő. Igaz, hogy a büntető törvényeket alaposan össze kell hasonlítani és nem szabad pusztán a címek hasonlóságából következtetni. Egyáltalán talán nem alaptalan annak az óhajnak a kifejezése, hogy a kriminálstatisztikusok valamivel többet foglalkozzanak a büntetőjoggal. Ennyiben áll az, hogy a pozitív büntetőjogok eltérései a nemzetközi összehasonlításokat megnehezítik. De hogy az eltérések az összehasonlításokat teljesen lehetlenné teszik és hogy csak akkor volna szabad összehasonlítani, ha egységes büntetőtörvény léteznék, úgy gondoljuk, téves.

Minden állam vagy nép egészét, még pedig egyéni egészét képvisel, mely bizonyos azonos létfeltételek és történeti, valamint társadalmi viszonyok folytán, határozott jelleggel bír és éppen ez a jelleg különbözteti meg más államtól vagy néptől. A büntetőjog pedig e népnek vagy államnak terméke lévén, vissza is tükrözi e sajátyszerű jelleget. A büntetőtörvények ily értelemben szintén egyéni karakterrel bírnak. Minthogy pedig az egyes államok vagy népek bűncselekményei is magukon hordják természetesen az egyéni sajátyszerűségnek ezt a jellegét, világos, hogy ezeket egy általános egységes büntetőtörvény alá sem lehet sorozni.

Azok az eltérések, melyek talán a kisebb kategóriák összehasonlítását olyannyira megnehezítik, okvetetlenül szükségesek arra, hogy a kriminalitások teljességökben feltüntethetők legyenek. Hogy példával világítsam meg a dolgot: vannak országok, hol a falopás bűncselekménye az elkövetett bűncselekményeknek jelentékeny részét alkotja, másutt pedig e cselekmény nem bűncselekmény, egyszerűen azért, mert az illető ország nem bír nagy erdségekkel. Két ily ország kriminalitásának összehasonlításánál könnyen tévedésbe eshetünk. Ha az egységes kedvéért, a lopás esetei közül elhagyjuk az egyik országban a falopást, kétségtelen, hogy önkényesen változtatunk a viszonyokon. Ha pedig számba vesszük a lopásnál a falopást is, könnyen alkothatunk igazságtalan véleményt az egyik ország lakosairól. De csak akkor, ha a számok jelentőségét nem ismerjük és ha a részletekbe merülve, nem vesszük tekintetbe az összkriminalitást. Mert a priori feltételezhető, hogy más bűncselekményeknél ismét a másik ország lesz kedvezőtlenebb helyzetben, — mert az életviszonyok különbözők és így a különböző országokban a bűnös hajlam is más-más téren nyilvánul. A különböző népek bűnügyi statisztikáinak figyelmes vizsgálata arra a feltevésre jogosít, hogy a különböző

népek criminálításában bizonyos törvényszerűséggel kiegyenlítés megy végbe: ha a criminalitás egyik téren világosabb képet tüntet fel, a másik téren annál sötétebbet mutat és hogy így az összcriminalitások viszonylataikban hasonlóak.

De térjünk vissza kiindulásunk pontjára. Azt mondtuk, hogy a bűnügyi statisztika azért nem terjed túl a morálstatisztika határain, mert abból a feltevésből indult ki, hogy minden bűncselekmény szabad akarat folyománya. Nyilvánvaló, mivel az erkölcsi ítélet csak összehasonlítás útján nyerhet határozott alakot, hogy a bűnügyi statisztika vizsgálata tárgyává tett mindenféle nemzetközi összehasonlítást.

Amde, ha tagadjuk ama kiindulási pont jogosultságát, ha szakítunk a moralisták felfogásával és tisztán deterministikus álláspontból indulunk ki, bir-e ez befolyással a kriminálstatisztika tudományos alakulására?

Ismeretes, hogy úgy Németországban is Olaszországban is, a büntetőjog idealisztikus és újabb realisztikus iskolái közt évtizedek óta tudományos harcz dúl. Elegendő, ha az új irány követőiből oly neveket emlitek, mint: Liszt, Mittelstädt, Kräpelin, Lombroso, Ferri és Garofalo. Szerintök¹⁾ a bűncselekmény társadalmi jelenség. Felismerése és positivistikus vizsgálata a feladata az új tudománynak, ellentétben a »classikus«, a »doctrinair« iskolákkal, melyek a büntettet, mint jogi abstractiót aprioristikusan tanulmányozták. A büntetés pedig társadalmi functió, eredetét illetőleg ösztönszerű cselekmény²⁾ és éppen ezért nem erkölcsi ítélet. A büntettnék és büntetésnek e felfogáson alapuló tanulmányozása a bűnügyi statisztikának is kiváló helyet biztosít, azonban nem oly értelemben, mint a morálstatisztikusok kezében, hanem akként, hogy a bűnügyi statisztika e vizsgálódások egyik főmódszere.³⁾ Ily értelmezés mellett a statisztikus feladatai is változnak. Az öntudatos morálstatisztikai irány joggal mellőzhette a természetadta anthropologiai faktorokat, abban a tudatban, hogy az e viszonyokban rejlő bajok megváltoztatására vagy javítására úgy sem képes. Ebből a szempontból teljesen igaza volt, mert az erkölcsi állapotok felismerése és a bajok gyógyítása lebegett célként előtte. Mi azonban már a kiindulási pontban is eltérünk tőle.

A tudomány csak tapasztalt tények és állapotok magyarázata és az ezek összességében nyilvánuló törvények felderítése. Már pedig jelen esetben a büntetendő cselekmények halmaza teszi a tény és állapot összességét. Ezt kell a tudománynak vizsgálnia. Ha már most oly körülmények, mint nem és kor stb. hatással vannak e tények csoportosulására, változásaira, akkor e befolyás, e viszony tanulmányozása, elmulasztatlan kötelessége a tudománynak. S ha az eredményt látszólag már a priori (tényleg azonban csak felületes empiria útján) tudjuk is,

¹⁾ Jelen dolgozatnak nem lehet célja a büntetőjognak mint társadalomtudománynak felfogását bőven ismertetni, még kevésbé e felfogást megokolni. Így csak az elmélet resuméját adhattuk oly célból, hogy a nézeteinknek alapul szolgáló gondolat ismeretes legyen.

²⁾ Liszt: Der Zweckgedanke im Strafrecht (Zeitschrift f. d. ges. Str. R. W. 1885. III. és többi dolgozataiban is).

³⁾ Liszt: id. dolg. 32—33. lap.

azért még nem nevezhető általános igazságnak valamely okozati viszony tudományos felismerése. Ez is igazság ugyan, de a tudománynak sem lehet magasabb célja, mint ennek felderítése. Az pedig, hogy vajjon az illető okozati viszony megváltoztatása, illetőleg javítása, lehetséges-e vagy nem, ez már nem a tudomány, hanem a politika feladata.

A bűnügyi statisztikának a jövőben ki kell bontakoznia az ilyennemű »politikai« jellegű szereplésből és erkölcsi véleményeknél többnek kell lennie.

A büntettek, — mint említettük — társadalmi jelenségek és nem a szabad akarat önkényes folyományai, hanem mint maga az akarat is, természeti jelenségek. E jelenségek okozati momentumainak tanulmányozása csak a tömeges megfigyelés módszerével lehetséges. Ez a bűnügyi statisztika egyik főfeladata. A mennyire az okozati momentumokat ismerjük, azok bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók.¹⁾ Három osztályt különböztethetünk meg e részben: anthropologiai, társadalmi és kosmikus factorokat. Anthropologiai factorok: a nem, a kor, a családi állapot, a hivatás, a lakás, a társadalmi állás, a műveltség és a nevelés foka, az organikus és psychikus alkat.²⁾ Társadalmi factorok: a lakosság szaporodása és csökkenése, tömörülésének módja, a kivándorlás, a közvélemény, az erkölcsiség, a vallás, a családi kötelék, a politikai, pénzügyi és kereskedelmi állapot, a mezőgazdasági és ipari termelés, az állami közigazgatás, amennyiben a közrendre, közoktatásra és közjótékonyosságra vonatkozik, végre általában az igazságügy és különösen a polgári és büntető törvénykezés.³⁾ Kosmikus factorok: a faj, az éghajlat, a talaj alakulása és termékenysége, a nap és éj változása, az évszakok, az időjárás.

E factorok a tudományos kutatás számára mind érdekes és rendkívül fontos anyagot nyújtanak, szerepüket tehát külön kell vizsgálni mind az egyes bűncselekmények csoportjában, mind az egyes országokban. Az utóbbi, t. i. a nemzetközi összehasonlítás, ily kutatásoknál mint fontos methodologiai segédeszköz szerepel. Segítségével lehetséges ugyanis egyik vagy másik factor eltávolítását megkísérteni, vagy egyes factorok különböző combinációinak együttes hatását szemlélni. Az ily nemzetközi összehasonlításoknál az egyes bűnügyi statisztikák eltérése sem okozhat nehézségeket, mert nem maga az anyag, hanem csak bizonyos jelenségek, bizonyos okozati viszonyok hasonlíthatnak össze és szolgálnak ez alapon a kutatás tárgyául.

Már az 1886-iki német bűnügyi statisztika is helyesen figyelmeztet⁴⁾ arra, hogy a különböző statisztikák eredményeit nem

¹⁾ Ferri: Das Verbrechen in seiner Abhängigkeit von den jährlichen Temperaturwechsel. Zschrift f. d. ges. Strafrechtswiss. 1882. II. 11—49. lap.

²⁾ Ezek vizsgálatával legtöbbet foglalkozott Lombroso, L'uomo delinquente-jében.

³⁾ A népesség és a mezőgazdasági termelés kivételével e factorok tanulmányozását igen elhanyagolták, (Ferrinek van egy néhány idevágó dolgozata; megemlíthető különösen a »Sui novi orrizonti del diritto e procedura penale. 1881) noha már azért is különös figyelmet érdemelnek, mert részben a törvényhozó hatalomtól függvén, megváltoztathatók és így a criminalitási viszonyok javítása esetleg megkísérélhető.

⁴⁾ Stat. d. deutschen Reiches, N. F. B. 30. II. 1.

kell összevetni, hanem inkább oly jelenségek tanulmányozására kell a nemzetközi anyagot felhasználni, mint a minők pl. a nők vagy bizonyos korosztályok gyakoribb szereplése bizonyos bűncselekményekben, vagy az évszak befolyása bizonyos bűncselekményekre stb.

A bűnügyi statisztika további feladata a büntetés hatásainak tanulmányozása. Oly feladat, a mely az előbb jelzettnél talán nagyobb gyakorlati értékkel bír. Igaz, hogy ma még keveset lehet e téren tenni és egyelőre csak a börtönügyi statisztika képezi azt a szűk teret, ahol e feladat megoldásánál mozogni kell. Bennünket főleg az első, tisztán tudományos jellegű feladat érdekel.

Ha a bűnügyi statisztika megszűnik májd ily értelemben morálstatisztika lenni és feladatát a jelzett eszmék nyomán kutatja, azt hiszem, termékenyebbé is válik.

Ami különösen a nemzetközi összehasonlításokat illeti, amivel a jelen dolgozat is foglalkozik, azt hiszem, hogy az az irány, a melyet a morál-criminálstatisztikusok eddig követtek, mindig meddő marad. Szerintök ugyan minden siker csak attól függ, hogy a statisztikai egybeállítások egybevethetők legyenek, mint azt Yvernès az 1889-ben Párisban megtartott congressus számára való előmunkálatában kifejti,¹⁾ e szavakkal: »Mais, puisqu'aujourd'hui il est admis, qu'une statistique criminelle serait incomplète, si elle ne fournissait au moraliste des éléments d'étude, il semble, qu'il serait possible de rendre ceux-ci essentiellement comparables, car il ne s'agit plus ici de législation, ni d'organisation judiciaire, il s'agit de moral et la morale est la même pour tous les peuples.«

Nem tekintve ezt az utolsó merész állítást, melylyel jelenleg nem akarunk foglalkozni — még ha el érik is ezt az egységesítést, akkor sem érnek el eredményt. Mert olyan anyagot vesznek ethikai tárgyalás alá, amely saját vallomásuk szerint sem alkalmas arra és amely, amint kimutatni megkíséreltük, egyáltalán semmiféle összefüggésben sem áll az ethikával. Sikeresen alkalmazhatja azonban a nemzetközi összehasonlításokat kutatásai-ban az új irány, mert ha nem értünk is egyet azzal, hogy »a morál minden nép számára ugyanaz«, azt mégis hinnünk kell, hogy az ok és okozat összefüggése, a természeti törvények nyilvánulása mindenütt ugyanaz!

Legyen szabad e helyen még egy munkáról megemlékez-nem, a mely míg egyfelől rendkívüli dicséretben és kitüntetés-ben részesült, másfelől a tudomány szempontjából igen szigorúan megbíráltatott és elítéltetett. E munka: Starke: Verbrechen und Verbrecher in Preussen 1854—1878. című dolgozata.²⁾ Nem tagadhatjuk, hogy statisztikai módszere (szerző a feljelentések-ből indul ki) kifogásolható, sőt elítélendő benne az, hogy a szerző határozottan bizonyos optimistikus tendenciával írta meg egész dolgozatát. De ki kell e munka előnyeit is emelni a kedvezőtlen

¹⁾ Yvernès : Des éléments essentiels, qui doivent figurer dans la statistique criminelle et des moyens de les rendre comparables. Bulletin de l'Institut international de Statistique. 1888. p. 73.

²⁾ Berlin 1884. Az elítélő bírálatok: Zeitschrift f. d. ges. Strafrechtswissenschaft 1884. IV. 323—324. és ugyanott 391. lap 414. lap. Mittelstädt dolgozata: Kulturgeschichte und Kriminalstatistik.

birálatokkal szemben. Ezek igen nagyok. Starke előtt talán oly alaposan senki sem vizsgálta a különböző factorok behatását a bűnösségre; talán oly világosan senki sem figyelmeztetett nagy kulturális momentumok és a bűnösség összefüggésére. Kitűnő az a fejtegetése, hogy a büntettek számának mozgásában nem a nép ethikai jelleme nyer kifejezést, hanem hogy itt külső momentumok behatását szemléljük, s hogy ebből folyólag ezeknek a felderítése a kutatás szükségszerű tárgya.

A következő lapokon tehát különös súlyt fogunk arra fektetni, hogy általános czélunk mellett különösen is tanulmányozzuk egynéhány factor behatását a bűnösségre.

Még csak a statisztikai módszert illetőleg legyen szabad előre bocsájtanom, hogy mindenütt az abszolút számokat is adtam. A viszonyszámokat nagyobbbrészt nem 100-ra, hanem 1000-re vonatkoztattam.

Szándékosan történt, hogy az átlagszámok mellett igen gyakran a maximális és minimális számokat is kitüntettem. Az átlagszámok ugyan lehetségessé teszik az összehasonlítást sociális törvények kutatása számára, de a megfigyelés alapjául szolgáló sorok határértékei nélkül nem elégségesek ítéletek megalkotásához. Míg a physikai törvények vizsgálatánál ezek a határértékek rendesen csak a vizsgálat pontosságának képezik mértékét, itt ezek az értékek magának a törvénynek lényeges alkotórészei.¹⁾

II. Fejezet. Az összcriminalitás összehasonlítása.

A bűnügyi statisztikai összehasonlítás kiindulási pontját oly adatoknak kell szolgáltatniok, a melyekből az egyes összehasonlítandó országok criminalitásáról véleményt alkothatunk. A fentebb kifejtettekből következik, hogy e vélemény a valóval csak nagyjában és nem teljes pontossággal egyezhetik meg.

A legáltalánosabb összehasonlító adatok: a letárgyalt bűnügyek (Strafsache, affaire pénale) vagy az elkövetett bűncselekmények (Strafbare Handlungen, acte délictueux) vagy végre a bűncselekmények elkövetőinek, a büntetteknek a száma.

Az első helyen említett adatok egybevetése azonban nem morálstatisztikai, hanem eljárási (ügyforgalmi) statisztikai értékkel bír, s ez okból a jelen tanulmány keretén kívül esik. Az elkövetett bűncselekmények számáról sem a magyar, sem az osztrák bűnügyi statisztika felvilágosítást nem ad, s így az a kérdés, hogy az összehasonlítás a bűncselekmények avagy a büntettek számát vegye-e alapjául, e körülmény folytán nyer megoldást. De egyéb nyomós okok is a mellett szólnak, hogy összehasonlító kutatásaink ne a bűncselekmények, hanem a büntettek számából induljanak ki. A kétnemű adat ugyanis lényegesen más észlelést szolgáltat. Ha azt vizsgáljuk, hogy hány személy követett el bűncselekményt, úgy mindazokat az eseteket, a hol ugyanaz a személy több büntetendő cselekményt követett el, más szóval, a hol anyagi halmazat forog fenn: a statisztikai egybeállítások egy személy egy cselekményeként tüntetik fel. (Hazai adatgyűjtésünk a bűnvádi perrendtartás életbelépte óta

¹⁾ Wundt: Methodenlehre. Logik II. 1883. 581. lap.

annyiban haladt, hogy a halmazati eseteket külön feltünteti.) Ez okból a bűncselekmények száma mindig felülmúlja a büntettek számát. De legjellegzetesebb a két adat eltérése, ha együttesen, egymáshoz viszonyítva vesszük szemügyre. Míg ugyanis az egyes bűncselekményt elkövető egyének száma a bűnös hajlandóság nagyobb elterjedtségére mutat, addig a kevesebb egyén által elkövetett delictumok nagyobb száma, e sajátlagos hajlandóság nagyobb intenzitását tanúsítja. Épp ez okból lenne téves a jelen tanulmány alapjául szolgáló összehasonlítás során a bűncselekmények számából indulni ki. Elvi szempontból ugyan mi kifogást sem támaszthatnánk az egyes államok criminalitásának összehasonlítása ellen, ámde ennek nélkülözhetetlen előfeltétele lenne, hogy az egyes delictumok súlyát, erkölcstelenségét számmal kifejezhetőleg megállapítsuk, s az elítéltekre kiszabott büntetéseket bizonyos egység szerint átszámítva, összegezzük. Ez az eljárás azonban, mint fentebb kifejtettük, kivihetetlen. Végre a bűncselekményeknek a statisztika által szolgáltatott számai sohasem oly megbízhatók, mint az egyének számadatai. Oka ennek részben az, hogy az egyes letárgyalt bűnyügyekben az az érdek is, hogy az egyes egyén által elkövetett összes delictumok megállapíttassanak s egy összbüntetésben jussanak kifejezésre, meg ez együttes megállapítás lehetősége is különböző. Másrészt az úgynevezett folytatólagos bűncselekmények is megnehezítik a számítást, mert tisztán pszichikai okokból, a hol ma halmazatot állapítunk meg, máskor folytatólagos delictumot kell megállapítanunk. Mindezek oly körülmények, a melyek zavarólag hatnak a helyes eredmény elérésére, s a melyek alapossá teszik azt a feltevést, hogy az elkövetett bűncselekmények számából való következtetésnél a büntettek számából vont következtetés megbízhatóbb kilátásokkal kecsegtethet.

Feladatunk tehát mindenekelőtt a bűncselekmények elkövetőinek, a büntetteknek számát az egyes államokban megállapítani és összehasonlítani. Magától értetődő azonban, hogy a bűncselekmények elkövetőin nem mindazokat értjük, a kiknek az ügyében ítélet hozatott, hanem csak azon egyéneket, a kiknek a bűnössége megállapíttatott, más szóval, a kik elítéltek. Ez által egyúttal eltávolítjuk azokat a különbségeket, a melyek az egyes államokban a más-más mérvű vádaskodási hajlamból s a különböző feljelentési módzatokból származnak.

E részben mi is követjük azt a szokásos módot, a mely a büntettek és vétségek miatt elítéltek számát teszi vizsgálat tárgyává s majd csak az eredmények fognak arról meggyőzni, hogy ez a módszer hibás.

Büntett és vétség miatt elítéltetett Magyarországon:

I. időszak		II. időszak		III. időszak	
1875	23842	1880	34103	1890	81858
1876	22592	1881	71160	1891	78463
1877	23033	1882	75485	1892	76101
1878	22895	1883	69206	1893	78808
1879	23351	1884	77170	1894	86044
		1885	77944	1895	85591
		1886	79214	1896	89327
		1887	85380	1897	92324
		1888	90549	1898	95529
		1889	86863	1899	120664

E negyedszázadot 3 cyclusra osztottuk. Az első cyclus terjed körülbelül a királyi bíróságok szervezésétől, helyesebben a bűnügyi statisztika életbeléptétől az 1878. évi V. t.-cz.-nek, a büntető törvénykönyvnek a behozataláig. Ez az elválasztás szükségszerű; mert miként első látszatra feltűnik, a régi törvények enyhése — a melyet II. részének 9. §-ában az országbirói értekezlet is elismert a szervezés előtt gyakorlatban volt osztrák büntetőtörvénnyel szemben — az oka az 1881. évi adat hirtelen felszökkenésének. De már az 1880-as eredmény is azon befolyások alatt áll, melyet ez az új törvény gyakorolt. A másik két cyclus a szokásos decenniumot vette alapul, különösen arra való tekintettel, hogy a népszámlálás adatai is minden 10 évben állanak rendelkezésünkre. Az első cyclus átlagszáma: 27.852; — a második cyclusé: 74.707; — a harmadik cyclusé: 88.470.

Büntett és vétség miatt elítéltetett Ausztriában:

1876	33.038	1880	36.766	1890	34.602
1877	34.518	1881	51.951	1891	34.560
1878	33.098	1882	44.335	1892	36.491
1879	30.715	1883	34.532	1893	34.060
		1884	35.903	1894	37.118
		1885	36.610	1895	35.705
		1886	35.106	1896	35.545
		1887	33.734	1897	37.047
		1888	32.942	1898	41.535
		1889	33.452	1899	41.901

E 24 éves korszak alatt évente átlag 36.594 itéltetett el büntett és vétség miatt; cyclusonként:

az első (4 éves) cyclusban átlag 32.821 egyén.
a második (10 éves) cyclusban átlag , . . 37.833 »
a harmadik (10 éves) cyclusban átlag . . 36.856 »

Büntett és vétség miatt elítéltetett Németországban:

1882	329.968	1890	381.450
1883	330.128	1891	391.064
1884	345.977	1892	422.327
1885	343.087	1893	430.403
1886	353.000	1894	446.110
1887	356.357	1895	454.211
1888	350.665	1896	456.999
1889	369.644	1897	463.585
		1898	477.807
		1899	478.139

Azaz a birodalmi statisztika szervezése óta évente átlag 398.869 egyén itéltetett el büntett és vétség miatt; még pedig:

a második (8 éves) cyclusban átlag . . . 347.353 egyén,
a harmadik (10 éves) cyclusban átlag . . 440.082 »

E számokat már most a megfelelő lakossági számhoz kell viszonyítanunk. Nem vélünk lényeges hibát elkövetni, ha nem az illető időszakokra átlagosan kiszámított lakosságot, hanem az egy évben felvett népszámlálási eredményeket vesszük alapul.

A büntethetőség korhatára a magyar büntetőtörvénykönyvben a betöltött 12. évvel, az osztrák büntetőtörvényben a 10. évvel, a német birodalmi btk.-ben a 12. évvel kezdődik. Következő adatainkban tehát az ezen kor alatti osztályok a népesség számából levonattak.

Az 1880. évi népszámlálás szerint:

Magyarország	12 éves és idősebb lakossága . . .	9,799.995
Ausztria	10 » » » » . . .	16,645.295
Német birodalom	12 » » » » . . .	31,861.019

Az 1890. évi népszámlálás szerint:

Magyarország	12 éves és idősebb lakossága . . .	10,220.691
Ausztria	10 » » » » . . .	18,184.410
Német birodalom	12 » » » » . . .	34,012.429

Tekintsük már most e három államban az évente átlag elítéltek számát; még pedig a Német birodalomban az egész korszakot (18 évet); hasonlókép Ausztriában az egész korszakot (24 évet), mert ez évek eredményei nagyjában homogén természetűek és mert, ha csak az utolsó 18 évet vennők tekintetbe, akkor a két egyedüli abnormalis év rendellenessége még jobban érezhető lenne. Magyarország adataiból csak a két második cyclust választjuk (20 évet), mint oly korszakot, amely egyöntetű és körülbelül megfelel a Német birodalmi korszaknak. A büntett és vétség miatt elítéltek átlagszáma:

	II. korszak	III. korszak
Magyarországon	74.707	88.470
Ausztriában	37.833	36.856
Németországban	347.353	440.082

1000 lakosra esik tehát:

	II. korszak	III. korszak
Magyarországon	7·6	8·6
Ausztriában	2·3	2·0
Német birodalomban	10·7	12·9

Vagyis az elítéltek aránya:

	Magyarország	Ausztria	Német birodalom
II. korszak	1	0·30	1·40
III. »	1	0·23	1·50

Ezek az eredmények a lehetetlenség jellegét viselik magukon. Teljesen lehetetlen, hogy két annyira hasonló jellegű és szomszédos állam oly óriási eltérést mutasson, mint a melyről a magyar és az osztrák számadatok tanuskodnak s épp ez okból e rendkívüli nagy eltérések már a priori arra utálnak, hogy a vizsgálat alapjául szolgáló számok fogalmilag nem azonos dolgokra vonatkoznak. S tényleg: a három állam bünyügyi statisztikájának és büntető törvényeinek felszines egybevetése is arról győző meg, hogy a büntett és vétség miatt elítéltek fogalma a három államban nem vág egybe. Természetes tehát, hogy míg az egyik állam számadataiban bizonyos bűncselekmények benne foglaltatnak, addig a teljesen hasonnemű bűncselekmények más államban bizonyos törvényes rendelkezések p. o. értékhátár, minősítés folytán más kategória alá tartozván: az illető állam számadataiból kimaradtak. Kirivó példája ennek a lopás bűncselekménye. Az osztrák btk. szerint a minősített lopás, ha a lopott tárgy értéke 5 forintot meg nem halad, továbbá az egyszerű lopás, ha az érték a 25 forinton alul van, csupán kihágás; nálunk az előbbi, tekintet nélkül az értékre: büntett, az utóbbi pedig már 2 forinton felül, s ha a lopás tárgya nem élelmi

vagy élvezeti cikk: vétség. Hasonló az eltérés p. o. a csalásnál és sikkasztásnál is. Innen magyarázható e számok heterogenitása, s innen, hogy helyes következtetések belőlök nem vonhatók.

Hogy tehát a három állam criminalitását egybevevethessük, az összehasonlítandó anyagot azonosítanunk kell. E végből az egyes államokban nem csupán a büntett és vétség miatt elítéltek, hanem az összes elítéltek számát kell tekintetbe vennünk. Jóllehet a csekélyebb súlyú bűncselekmények, a kihágások nem nyújtanak oly megfelelő anyagot, mint a büntettek és vétségek, mindazonáltal bátran figyelembe vehetőeknek tartom azokat. Feltehetjük ugyanis, hogy a sajátságos kihágásokat illetőleg minden államban fennáll oly törvényszerűség, amely az ellentétes hatásokat kiegyenlíti; ennek folytán a kihágások más-más néven, de nagyjában ugyanazon arányban fordulnak elő.

Ez az anyag sem lesz ily értelemben teljesen egyöntetű. De ami a különbszerűséget okozza, a különböző törvényhozási intézkedések és az eltérő gyakorlat inkább belső (mert a viszonyoknak megfelelő) factorok, melyek az eredményre módosítólag hatnak; a fentebbi számításokra azonban egy külső körülmény, a statisztikai célra való feldolgozás különböző volta birt befolyással. Természetes, hogy ez utóbbi befolyás teljesen lehetetlenné tesz minden következtetést, míg az előbbi körülmények csak kis részben hatnak rá zavarólag.

Ami Magyarországot és Ausztriát illeti, e két állam statisztikája pontosan feltünteti a kihágások miatt elítéltek számát és így csak az összegezés volt a feladatunk. A német birodalmi statisztika azonban csakis a birodalmi törvények (Reichsgesetze) elleni büntettek és vétségek vonatkozik. Ennélfogva mellette figyelembe veendő a kihágások, az országos törvények elleni büntettek és vétségek és oly büntetendő cselekmények, melyek felett külön törvényszékek ítélték. Ezekről azonban külön feljegyzések nem tétettek közzé. De a birodalmi statisztika megközelítő számításaiból, legalább is az 1888-ik évig, kitűnik, hogy hány %-át teszi a birodalmi statisztikában feldolgozott anyag az összes anyagnak. 1888 után pedig a birodalmi statisztika becslése szerint állandóan $\frac{25}{100}$ -nak vehetjük e %-os viszonyt.

Az összes elítéltek száma:

Év	Magyarorsz.	Ausztria	Német bir.	Év	Magyarorsz.	Ausztria	Német bir.
1875 . . .	98.980	—	—	1887 . . .	279.884	590.032	1,464.493
1876 . . .	100.231	370.686	—	1888 . . .	314.248	569.682	1,472.763
1877 . . .	109.533	413.262	—	1889 . . .	312.497	576.166	1,478.576
1878 . . .	101.806	409.198	—	1890 . . .	325.774	570.903	1,525.800
1879 . . .	101.091	422.746	—	1891 . . .	310.670	584.831	1,564.256
1880 . . .	106.213	464.441	—	1892 . . .	337.168	578.233	1,689.308
1881 . . .	182.387	489.671	—	1893 . . .	371.812	560.493	1,721.612
1882 . . .	204.647	505.451	1,735.760	1894 . . .	385.545	562.900	1,784.440
1883 . . .	199.629	522.993	1,610.380	1895 . . .	391.263	528.061	1,816.844
1884 . . .	227.546	542.431	1,511.477	1896 . . .	430.655	575.681	1,827.996
1885 . . .	259.158	575.557	1,485.868	1897 . . .	441.164	573.597	1,854.340
1886 . . .	282.078	593.559	1,169.975	1898 . . .	464.319	607.624	1,911.228
				1899 . . .	503.554	586.833	1,912.756

A midőn az alábbi táblázatban ily módon kiszámítottuk az összes anyagot, illetőleg az összes elítéltek számát, ezt csak egy feltevés alapján tehetjük. Minthogy ugyanis jelenleg személyekről van szó, a %-os viszony pedig a letárgyalt bűnügyekre vonatkozik, fel kellett tennünk, hogy a statisztikába felvett és fel nem vett esetekben a letárgyalt ügyek száma és a keretükbe illeszkedő bűncselekmények, illetőleg az ezeket elkövető egyének száma közt azonos viszony áll fenn.

Évente tehát Magyarországra esik átlag 273.675 elítélt és pedig a három időszak megkülönböztetésével:

az elsőben	102.328
a másodikban	236.828
a harmadikban	396.195

Ausztriában az elítéltek átlaga 532.333, az egyes időszakokban:

az elsőben	403.723
a másodikban	543.098
a harmadikban	572.915

Németországban az elítéltek átlaga a vizsgálatunk tárgyát képező 18 évben 1,640.993, ebből az egyes időszakokban:

a másodikban	1,491.161
a harmadikban	1,760.858

Az elítéltek számának a lakosság számához való viszonyát kutatva, ismét csak a második és harmadik korszakot vesszük alapul és az 1880—89-es dekád elítéltjeit, az 1880-iki, az 1890—1899-es dekád elítéltjeit az 1890-iki népszámlálás adataihoz viszonyítva, azt találjuk, hogy a büntethetőség korhatárán felüli lakosságból 1000 lakósra esik:

	Magyarorsz.	Ausztria	Németország
II. korszak	24.1	32.0	46.8
III. »	38.1	31.5	51.7

Az elítéltek arányszáma:

	Magyarorsz.	Ausztria	Németország
II. korszak	1	1.3	1.9
III. »	1	0.8	1.3

Vagyis a II. korszakban 1 magyar elítéltnek megfelel 1.3 osztrák és 1.9 német; a II. korszakban 0.8 osztrák és 1.3 német.

E számok már sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint azok, a melyeket csupán a büntettek és vétségek miatt elítéltek számainak összehasonlítása alapján nyertünk, holott ezek majdnem négyszer akkora anyagra vonatkoznak. Mig ugyanis fentebb a legnagyobb különbséti hányados 3.3, itt csak 2.1.

Még plastikusabb eredményre jutunk, ha még egy fontos körülményt tekintetbe veszünk. E körülmény a népesség sűrűsége.

Mennél haladottabb a cultura, annál sűrűbb a népesség. Viruló gazdasági viszonyok és magas műveltség úgyszólván nem is képzelhetők sűrű népesség nélkül. Ez adja a folytonos haladás s az előre törekvés számára a munkás anyagot. Viszont a műveltség emelkedésével tagadhatatlanul együtt jár az erkölcsök javulása és a jogérzet megszilárdulása. Hisz a természeti állapotok eldorádójáról mind a történeti, mind a néprajzi tudományok a téves nézeteket eloszlatták, úgy hogy ma már tán

felesleges előbbi állításom mellett bizonyítékokat felhozni. S így azt kellene hinnünk, hogy a mennyiben a népesség sűrűbb volta a műveltség magasabb fokáról tanuskodik, e nagyobb sűrűség a műveltség terjedésével a criminalitásra is csak előnyösen, tehát apasztólag hathat. Tagadhatatlanul így is lenne, ha egy más rendkívüli fontos körülmény nem járulna hozzá. S ez az, hogy a népesség szaporodásával és tömörülésével a létbiztosító feltételek gyarapodása nem tart lépést és hogy ennek folytán a gazdasági létért való küzdelem mind elszántabbá, ádázabbá válik. S mennél nehezebb e küzdelem, annál jobban és intenzívebben gondoskodnak a társadalom uralkodó osztályai arról, hogy e nehéz küzdelemben megszerzett s ennek folytán becsesel bíró dolgokat a jog korlátaival vegyék körül és arról, hogy az e küzdelemben kifejlődött, differentiált jogokat a legvégső elvontságukban is megvédjék. Minél számosabb e korlát és minél terjedelmesebb a védelem, annál gyakoribb a korlátok áthágása és a védelem felhívása a megtámadtatás ellen.

Nemcsak a gazdasági küzdelem nagyobbodása okozza azonban a kriminalitás növekedését a népesség sűrűsödése folytán, hanem a népesség sűrűsödése több módot nyújt arra a szükség-szerű surlódásra, melylyel az egyesek érintkezése jár; annál több az alkalom erre az összeütközésre, a mi külső kifejezését a jogszabályok által felállított korlátok megsértésének, a bűncselekményeknek nagyobb számában leli.

Megemlítem itt, hogy mindazonáltal a criminalitás e növekedése nem szolgálhat érvül a nép sűrűsödése ellen. E részben tán felesleges is jó hatásait felsorolnom. Ha az elért jó aránytalanul nagyobb a kikerülhetetlen rossznál, az eredmény kielégítő. Egyéb iránt még a bűnösség terén is behatóbb vizsgálatot kívánna ez a tétel. Erkölcstani tekintetből a kérdéses jelenségnek nemcsak száma, de a mérve is fontos. És hogy intenzitás tekintetében a cultura és a népsűrűsödés együtt jár a súlyosabb bűncselekmények számának apadásával, s általában a bűncselekmények kegyetlenségének enyhülésével, azt a nagyobb időre terjedő statisztikai vizsgálatok bebizonyították.

Jelenleg azonban, mint fentebb említettett, csak a criminalitás kiterjedettségéről szólnunk. S hogy ez sűrűbb népességnél — caeteris paribus — nagyobb lesz: a priori is feltehető. Hogy mily arányban van a criminalitás növekedése (különböző criminalitásokról lévén szó) illetőleg jobban mondva, nagyobb vagy kisebb aránya a népsűrűség különböző állásával, azt csak nagyobb terjedelmű és hosszabb időből való adatok segítségével lehetne vizsgálat tárgyává tenni. E helyütt meg kell elégednünk azzal, hogy a három állam 1000—1000 lakosára vonatkozó criminalitási számokat egyenlő sűrűségű lakosságra reducáljuk.

1 □ km-re esik

	Magyarország	Ausztria	Német birodalom
1880-ban	49	74	87
1890-ben	51	75	91.5

Azaz Ausztria lakossága 1880-ban 1.5-ször, 1890-ben 1.5-szer, Németországé 1880-ban 1.8-szor, 1890-ben 1.8-szor sűrűbb Magyarországnál.

Es így a criminalitási számok a sűrűségekhez viszonyítva :

A II. korszakban :

	$\frac{24.1}{1}$	$\frac{32.0}{1.5}$	$\frac{46.8}{1.8}$
vagyis :	24.1	21.3	26

A III. korszakban :

	$\frac{38.1}{1}$	$\frac{31.5}{1.5}$	$\frac{51.7}{1.8}$
vagyis :	38.1	23.2	28.7

Arányszámokban kifejezve: 1 magyar elítéltnak megfelelő Ausztriában a II. korszakban 0.8, a harmadikban 0.7, Németországban a II. korszakban 1.08, a harmadikban 0.75 elítélt.

Ha még tekintetbe vesszük, hogy Ausztriában 2 évi (a 10 és 11 éves) korosztálylyal nagyobb lakosságot vettünk figyelembe, mint a másik két államban és hogy e két korosztályból elenyészően kevés elítélt kerül ki: s így nagyobbnak vettük a népességet, mint a két másik államban, akkor az ausztriai szám kisebb volta könnyen megmagyarázható.¹⁾

Másrészt a Német birodalomban elítéltek száma határozottan nagyobb körre vonatkozik, mint a minőt az összehasonlítás teljes pontossága igényelt volna. Minden egyebet nem tekintve olyan adat is foglaltatik benne, a mi a másik két államban teljesen hiányzik: pl. a katonai törvényszékek által elítéltek.²⁾ És így végeredményképen kimondhatjuk, hogy a három államösszcriminalitásának eltérése a különböző népsűrűségekben leli magyarázatát.

Hogy e nép, sűrűség nem egymagában, mint számszerű jelenség gyakorolja a befolyását, természetes. A foglalkozások különbözősége, a gazdasági viszonyok eltérése, a velők összefüggő műveltségi fokok és nevelési módok változatossága, stb. mind befolyással bír. E hatást azonban közvetlenül csak akkor szemlélhetjük, ha a kriminalitási számokat felbontjuk és külön jellegű elemeivel operálunk. Annyira azonban nem eltérő e három állam gazdasági és műveltségi jelleme, hogy ez az összcriminalításban is kifejezést nyerne. Az a kiegyenlítési törvény, melyről fentebb szóltunk s a mely az összszerzőkben is nyilvánul, de csak a részletes számokban mutatható ki, e különböző hatásokat kiegyenliti s így a népsűrűségek tekintetbe vételével kimondhatjuk, hogy a kriminalitás mind a három államban megközelítőleg egyenlő.

Mandelló Gyula.

(Folytatása következik.)

¹⁾ Ha feltesszük, hogy 11 és 12 éves elítélt nincs, a mi megengedhető, és így Ausztriában is tekintetbe vesszük a 12 éves és idősb lakosságot (15,743,441), akkor 1000 lakosra esik Ausztriában 30 elítélt. A sűrűség tekintetbevételével a 3 szám lesz: 23, 20, 27, vagyis 1 Magyarországon elítéltnél esik Ausztriában 0.87. Úgy hogy a legnagyobb különb. hányados 1.25 helyett csak 1.15.

²⁾ Tudniillik a százalékos átszámításnál ezeket is be kellett vennünk. — Ha azonfelül a harmadik korszakban a 9.9 viszonyt 25/100 helyett 20/100-ra tesszük, a mi a birodalmi statisztika útmutatása szerint megengedett, úgy 0.75 helyett 0.94-et kapunk és így a különb. hányados ez esetben még kisebb.

Vámpolitikai nehézségek az önálló vámterületen.

1896 óta, amióta a Bánffy-kormány a kereskedelmi és vámszövetséget Ausztriának felmondotta, a szövetség megújításának kérdése állandóan foglalkoztatja a törvényhozást, sajtót és közvéleményt. A Lajtán innen épen úgy, mint a Lajtán túl.

A hosszas alkudozások, azok az ellentétek, melyek a két állam kormánya között felmerültek, azon számos, fontos pénzügyi és gazdasági kérdés, melynek megoldása a végleges meg egyezést annyira megnehezítette, de főleg azon politikai zavarok, melyek a Lajtán túl a törvényhozás működését megbénították: mindezideig lehetetlenné tették a kiegyezési javaslatoknak törvényerőre emelkedését.

A vámszövetség felmondása óta eltelt 8 esztendőt azonban nálunk is annyira igénybe vették egyéb kérdések, a folyton hangoztatott közjogi sérelmek s az utóbbi évek parlamenti zavarai, hogy — a hosszú idő ellenére — a vámszövetség ügye beható gazdasági tanulmányozás tárgyául nem szolgált.

Annál bővebb alkalmat nyújtott a provisoriumok hosszú ideje arra, hogy a vámszövetség kérdésének megítélésébe érzelmi momentumokat vegyítsenek és e par excellence anyagi érdekű ügyet a napi, politikai és közjogi problémák labirintusába keverjék és az Ausztria iránti politikai ellenszenvet gazdasági térre is átvigyék.

A bizonytalanság hosszú ideje alatt megindult az agitatio a vámszövetség ellen. A különböző politikai pártok és fractiók egymásután írták zászlajukra a külön vámterület jelszavát, s a napi sajtóban is erősen lábrakapott ezen iránynak propagálása.

Sajnálattal kell azonban tapasztalnunk, hogy ezen agitatio minő bámulatos járatlanságot tanusít a kérdésnek gazdasági részében s minő lelkiismeretlenséget a vámterület következményeinek mérlegelésében. A magyar gazdasági élet legfundamentálisabb és legnagyobb jelentőségű intézményéből közjogi kérdést csinál, melyet a nemzeti függetlenség és önállóság nézőpontjából akar elbírálni. És csupán a magyar ipar felvirágoztatása az egyetlen jelszó, mely e propagandának némi gazdasági izt ad.

Tagadhatatlan, hogy a gazdasági különválás eszméje nagyot hódított az utóbbi években az ország közvéleményében. De ne mutassunk rá büszkén ez eredményre és ne hozzuk fel azt argumentumul a hirdetett eszmék igazsága mellett, mert hiszen a nagy tömegekben hiányoznak azon képességek, a melyek ilyen nehéz gazdasági kérdés megítéléséhez szükségesek. Ezzel szemben utalhatunk arra, hogy az ország legkiválóbb szaktekintélyei ma is a vámszövetség feltétlen hívei közé sorakoznak.

A vámterület kérdésében eddig inkább csak negativ érveléssel találkoztunk, mely a vámszövetség hátrányait igyekszik kimutatni, s úgy tünteti fel azt, mint az ipar fejlődésének akadályát, mint minden gazdasági miseriánk kútforrását. Pálczát törnek azon intézmény felett, mely egész gazdasági életünk fun-

damentumát teszi. Meg akarják azt szüntetni, a nélkül, hogy a helyébe állítandó rendszer positiv formáját meghatároznák. Az önálló vámterület semmi positivot nem jelent, csupán a negativumot: a vámszövetség megszüntetését. A vámközösségnek már magában is van vámpolitikai jelentősége; jelenti a forgalom teljes szabadságát a monarchia két állama között. De nézzük csak a külön vámterületet. Ez csak üres keret, melynek magában véve semmi vámpolitikai tartalma sincs. A külön vámterület csak egy facultas agendi, a mely képesít arra, hogy valamit csináljunk, hogy azt tartalommal töltsük meg. És ez a tartalom: az autonom vámtarifa és azon szerződések összege, amelyeket ennek alapján kötünk vagy nem kötünk. Az önálló vámterület alapján lehet jó vagy rossz politikát folytatni, lehet olyat is, a mely a közös vámterület azon hatásait eredményezi, a melyeket épen károsoknak hirdetnek. A magyar törvényhozás pl. külön vámterület mellett azt is kimondhatja, hogy az Ausztriából vagy bárhonnan behozott iparczikkék után vámot nem szed.

A ki a vámszövetség megszüntetését kívánja, nem elégedhetik meg avval, hogy annak hátrányait kimutassa, hogy az önálló vámsorompók felállítását követelje; hanem kötelessége megjelölni azon vámpolitikát, melyet az önálló vámterületen folytatni akar és a mely a vámszövetségnek általa hirdetett hátrányait megszüntetni alkalmas, anélkül, hogy annak előnyeit veszélyeztetné.

A ki figyelemmel kíséri az önálló vámterület érdekében folytatott agitációt s átolvassa annak irodalmát, szemébe fog ötleni, hogy az ezen kötelességének milyen kis mértékben felel meg.

Helyezkedjünk az önálló vámterület álláspontjára. Mellőzve ezúttal minden felhozható ellenvetést, fogadjuk el az önálló vámpolitika hiveinek azon tételeit — melyekhez egyébként nagyon sok szó férhet — fogadjuk el, hogy a vámszövetség akadály a minden ipari fejlődésnek és hogy a védvamos politika az ipar felvirágoztatására alkalmas eszköz.

Ezen nézőpontból tegyük vizsgálat tárgyává most azt, hogy vajon lehetséges-e és ha igen, milyen legyen az a vámpolitika, mely az önálló vámterület feladatainak megvalósítására alkalmas? Természetes, hogy e feladat nemcsak abban áll, hogy gazdasági életünknek olyan előnyöket szerezzen, amilyeneket az vámszövetség mellett nem tud elérni, hanem abban is, hogy biztosítsa számunkra a vámszövetség alapján eddig elért eredményeket is. Az a politika, mely az ipar fejlesztését tűzte ki céljául, nem hagyhatja figyelmen kívül a mezőgazdaság érdekeit.

Senki sem tagadhatja, hogy a mezőgazdaság nem foglalja el az első helyet a termelési ágak között s nem lehet alapja egy fejlettebb kulturának és hogy csak virágzó ipar és kereskedelem az, mely a magasabb kulturális és gazdasági igények kielégítését lehetővé teszi. De a fejlettebb ipar most még csak mint óhajtott áll előttünk, mely felé, mint egy jobb jövő záloga felé, törekedni kötelességünk. Ellenben mezőgazdaságunk egy virágzó termelési ág, mely megélhetésünknek ez idő szerint biztos alapja. Ezt megvédelmezni és megoltalmazni annál is inkább szükséges, mert azt a világ-gazdasági viszonyok folytán számos veszély

fenyegeti s mert iparunk fejlődésének csak virágzó mezőgazdaság lehet biztos alapja, az ipar termékeinek csak jómódú mezőgazdasági közönség lehet biztos fogyasztója.

A vámszövetség gazdasági jelentősége épen abban áll, hogy mezőgazdasági érdekeinket biztosítja.

A tengerentúli gabonatermelő államok féktelen versenye, az óriási túlproductio, az ennek nyomába lépett és Európaszerte diadalra jutott védvamos politika súlyos megpróbáltatások elé állították az európai nyerstermelő államok mezőgazdaságait, amelyek nemcsak a gabonaárak nagymérvű hanyatlása miatt szenvedtek, de szemben találták magukat a gabonát importáló államok agrárvámjaival is.

Az utóbbi két évtized mezőgazdasági válságának szomorú korszakában, a legszigorúbb elzárkózás közepette, a vámszövetség oltalmat nyújtott a magyar mezőgazdaságnak és hű fogyasztója volt a világpiacszról leszorult productumainak, úgy, hogy a magyar földművelés a válságos idő első évtizedében nem, hogy tönkre nem ment, de egyenesen fejlődött, s mint Tisza István *Agrárpolitika* című röpiratában mondja: »1894-ig a mezőgazdaság az árdepressio megpróbáltatásait nehéz küzdelmekkel ugyan, de diadalmasan állotta ki.«

Ebben áll a vámszövetség gazdasági jelentősége a multban. Ugyanez a feladata — még fokozottabb mértékben — megmarad a jövőre is, melynek kilátásai a mezőgazdaságra még a mult eredményeinél is szomorúbbak. De a vámszövetség jövő feladata abban is áll, hogy mezőgazdasági terményeinknek megfelelő árakat biztosítson.

Nem elégedhetünk meg avval, hogy a vámszövetségnek mezőgazdaságunkra gyakorolt üdvös hatására egyszerűen rámutassunk, mert az önálló vámpolitika hivei ezt nemcsak kétségbe vonják, hanem egyenesen azt igyekeznek bizonyítani, hogy a vámszövetség mezőgazdasági érdekekből is teljesen értéktelen és egyáltalában nem alkalmas arra, hogy nyersterményeinknek piacot biztosítson és a mezőgazdaság érdekeit a világversennyel szemben megvédelmezze.

Bármennyire érdekes volna is, ez okfejtésekkel itt nem foglalkozhatunk bővebben és csak a leginkább közkeletű érvelések czáfolására szorítkozunk, hogy az önálló vámpolitikának a mezőgazdasági érdekek körüli feladatait precizizozzuk.

Az önálló vámterület egyik legjelentékenyebb írója: Pap Dávid *Magyar vámterület* című munkájában azt írja, hogy 1867-ben a vámszövetség megkötésének vámpolitikai feltétele volt a szabadkereskedő irány, mely a 60-as években Európaszerte virágzott és hogy a magyar törvényhozás csak erre való tekintettel járult hozzá a vámszövetséghez, mely a szabad kereskedelem korszakában meg is felelt érdekeinknek. »Abban biztunk — mondja — hogy az egész világon örökös lesz a szabad kereskedő irány. Ebben a hitben, ebben a feltevésben fogadtuk el aztán 67-ben a vámszövetséget. Ez a hit, ez a feltevés volt a feltétele a vámterület közösségének. Erről a hitről, erről a feltevésről pedig kiderült, hogy szörnyen alaptalan. Ausztria nem akart szabad kereskedelmet és az egész világ elhagyta a szabad

kereskedelmet. Elestek a vámszövetség feltételei, csak a vámszövetség maradt meg.

Egy kis tévedésen alapszik Pap Dávidnak ezen felfogása. Ezen állítólagos feltételről a kiegyezési tárgyalások alkalmával szó nem esett. De kifejezésre juttatták a magyar államférfiak — pártkülönbség nélkül — azt, hogy azért üdvözlik örömmel a vámszövetséget, mert a szabad kereskedelmi eszméktől át vannak hatva. És e kettő között lényeges különbség van. Mint a szabadkereskedelem hívei óhajtották a vámszövetséget, nem mint a szabadkereskedelem folyományát, hanem mint annak forrását. Hiszen a free trader magyar statusférfiak, élükön Széchényi Istvánnal, akkor is követelték a vámterület közössé tételét, a mikor az egész világon valósággal orgiákat ült a prohibicionális vámpolitika, követelték pedig éppen azért, hogy Magyarországnak a szabad forgalom előnyeit biztosítsák.

1867-ben a magyar mezőgazdaság még fejletlen volt, csak keveset produkált és exportált, a közlekedési eszközök kezdetleges volta mellett nem kellett megküzdenie a tengerentúli államok versenyével, akkor annak érdekei még nem kívánták a vámterület közösségét, annál kevésbbé, mert az egész világ szabadkereskedelmet folytatott s így a mezőgazdaság termékei mindenütt szabad piacot találtak.

Az utóbbi évtizedekben Európa lépésről-lépésre halad az elzárkózási politika felé. Az ipari fejlettség legmagasabb fokán álló államok prohibitív agrár-vámokkal védik mezőgazdaságukat, az állategészségügyi intézkedések hosszú sorozatával teszik lehetetlenné az állatbevitelt. Oroszország és a Balkán államok nap-nap mellett nagyobb mennyiségű nyersterménnyel árasztják el a világpiacot, a tengeren túli államok versenye nap-nap mellett nagyobb mérveket ölt. S maga Anglia — a free trade igazi hazája — is kaczerkodik az agrarius védelem csábító szírével.

Ezekből, a minden kétségen kívül álló tényekből a vámszövetség ellenségei — csodálatos egyértelműséggel — azt a következtetést vonják le, hogy a vámszövetség gazdasági érdekeinknek igenis megfelelt a multban, a szabadkereskedelem korszakában, de a védvamos politika beköszöntése óta az mezőgazdaságunkra minden jelentőségét elvesztette és csupán hátrányos hatásai maradtak meg.

Hogy mennyire kifordított ez az okoskodás és hogy mennyire homlokegyenest ellenkezik a vámpolitika históriájából levonható helyes következtetésekkel, annak illusztrálására álljon itt néhány sor Tallián Béla földművelésügyi miniszternek január 16-án monzott programbeszédéből:

Évtizedeken át fentartottuk azonban a vámterületi közösséget, tagadhatatlanul áldozatokat hozva érte a multban. Ámde ezen áldozatokkal éppen a jövőt, az immár beállott jelent biztosítottuk magunknak. A bölcs és hazafias elődök, kik az ország sorsát az elmúlt évtizedekben intézték, előre látták, hogy immár rövid időn belül be kell következnie annak az időszaknak, midőn a közös vámterület saját fogyasztása igénybe fogja venni mezőgazdasági termelésünk összességét, midőn tehát be fog állani

az az időpont, hogy a mezőgazdasági vámoknak tagadhatatlanul sürgősen igényelt védőhatása a hazai termelés javára érvényesüljön.

»Megnyugvással constatáltuk immár, hogy ez az időpont, mondhatni az egész vonalon elkövetkezett... Gazdasági szempontból kívánatos tehát a vámterületi közösség fentartása, éppen most, midőn a nyugati államok új vámtarifáinak tulzó mértékben agrariusan védővamos iránya mellett ezek az államok minden külföldi mezőgazdasági termék behozatala előtt a lehetőségig elzárkózni törekednek, midőn tehát nehezebb volna, mint bármikor annak előtte, más irányokban szerzendő piacokkal pótolni a ma rendelkezésünkre álló osztrák fogyasztási piacokat.«

Rácz Gyulának a *Huszdik század* január havi számában megjelent értekezésével kívánunk itt még röviden foglalkozni, melyben azt igyekszik kimutatni, hogy a vámszövetség tartama alatt a magyar mezőgazdaság hanyatlott és főleg, hogy a vámterület közössége ellenére nem tudott urrá lenni az osztrák piacon. A közös vámterület külforgalmának adataival akarja bizonyítani e két tételt. Még pedig a nyerstermények kivitelének aránylagos csökkenéséből következtet a mezőgazdaság hanyatlására, a nyersanyag-behozatal nagy növekedésével pedig azt akarja igazolni, hogy a magyar mezőgazdaságnak nem sikerült az osztrák fogyasztást teljesen meghódítani.

Mindenek előtt azt kell constatálnunk, hogy a vámterület külforgalmának adatai sem egyik, sem másik tétel bizonyítására nem alkalmasak, mert ezeket csak olyan számadatokkal lehetne támogatni, melyek a magyar mezőgazdasági termelés, valamint a vámterület két állama közötti forgalom nagyságát tüntetik fel.

Igaz, hogy a közös vámterület nyerstermék-kivitele csökkenést mutat, de azt már senki sem állíthatja, hogy ugyanekkor a magyar mezőgazdasági termelés is csökkent volna; sőt köz tudomású — mint azt később látni is fogjuk — hogy jelentékenyen megnövekedett.

Tehát a kivitel csökkenése azon örvendetes körülményre mutat, hogy a belső fogyasztás emelkedett; épen azt bizonyítja, hogy a közös vámterület mindinkább nagyobb mértékben lett fogyasztója a magyar mezőgazdaság produktumainak.

Az is igaz, hogy a nyerstermék-behozatal nagyon jelentékeny növekedést mutat. De következik-e ebből, hogy e növekedés a magyar termelés rovására történik? Éppen nem. Mert, amint előbb láttuk, az mindinkább kisebb mértékben van utalva külföldi piacokra, anélkül, hogy termelését leszállítaná.

Ugyancsak Rácz azt is kimutatja, hogy a monarchia ipari exportja jelentékenyen növekszik, a behozatal pedig aránylagos csökkenést mutat. A mely körülmény arra vezethető vissza, hogy az ipar fejlődik és a vámterület mindinkább iparos lesz. Ez az industriálódás Magyarországnak is javára válik, mert a kivitelben a magyar ipar termékei is mindinkább nagyobb szerepet játszanak. Az ipari export növekedése érthetővé teszi a nyersanyagok kivitelének csökkenését és behozatalának növekedését. Ugyancsak megmagyarázza e körülményt a belső fogyasztásnak a jóléttel együtt való emelkedése és a népességnek szaporodása.

A nyerstermény-import növekedése a haladás iránya, mely felé törekednünk kell. Ez biztosítja számunkra a vámszövetség előnyeit a jövőre.

Mint nagyon természetes és örvendetes jelenséget tünteti fel e processust Láng Lajos is *Vámpolitikájában*, kire Rácz, mint minden oldalon elismert tekintélyre hivatkozik és a könyvéből tendentiosusan kiragadott egy pár mondatlal akarja bizonyítani a saját igazát. Hogy Láng Lajos mennyire ellentétes véleményen van a szerzővel, annak illusztrálására álljon itt egy mondat Láng könyvéből: »Magyarország legkétségtelenebb haszna a közös vámterületből abban áll, hogy mezőgazdaságának és állattenyésztésének először egy közvetlen piacot biztosít a belföldi piacon, másodsor, hogy az Ausztriával való kapcsolat útján egy még tágasabb piacot szerezhet a külföldön.« (Vámpol. 242. old.)

Végül Rácz is arra a következtetésre jut, a mi az önálló vámterület hivei okoskodásának folyton visszatérő refrénje: hogy a vámszövetség első időszaka — mely szerinte 1882-ig terjed — »még elfogadható sikereket és fejlődést biztosított a magyar mezőgazdaságnak« — mert t. i. ekkor még a közös vámterületnek nagymennyiségű gabona- és állatfeleslege volt. Ellenben 1882-től napjainkig terjedő második korszakban a magyar mezőgazdaságnak nincsen többé haszna a vámszövetségből. Nincsen pedig azért, mert a monarchia nyerstermény-kivitele ezen időtől fogva folyton csökken.

Ha a mezőgazdasági termelés és a Magyarország és Ausztria közötti forgalom adatait vesszük szemügyre, azok épen a magyar mezőgazdaság fejlődéséről és arról tesznek tanúságot, hogy Ausztria a magyar nyerstermények legnagyobb részét elfogyasztja.

1869-ben a búzát termő learatott terület volt Magyarországon 2·16 millió hektár, az 1895-iki összeírás szerint 3·13 millió hektár, a növekedés tehát nagyon jelentékeny: 45⁰/₀. 1882-ben állott be a nagy árhanyatlás és a mezőgazdasági kivitel stagnálása, az a bizonyos második korszak. Ez időtől 1895-ig a learatott buza-termő terület nem kevesebb, mint 20⁰/₀-os növekedést mutat. Nem akarom a további adatok felsorolásával az olvasót fárasztani. Köztudomású, hogy a mezőgazdasági termelés 1882—1895-ig nagy mértékben fejlődött. Emelkedett ez idő alatt nemcsak a bevetett területek nagysága, hanem még inkább a hektáronkénti átlagos termés mennyisége. A mi a földművelés intensitásátának haladására vall. A marhaállomány szintén nagymérvű növekedést mutat.

A mezőgazdasági terményeknek Ausztriába való forgalmát a következő számok tüntetik fel. Mig összes kivitelünkben a nyersterményekre csak 68—73⁰/₀ esik, addig az Ausztriába irányuló kivitelünkben ezek a termékek 72—76⁰/₀-kal részesednek. Összes nyerstermény-kivitelünknek 75—79⁰/₀-a, tehát csaknem ⁴/₅ esik Ausztriára. Ilyen körülmények között az az állítás, hogy a magyar mezőgazdaságnak Ausztria nem biztos fogyasztója, nélkülöz minden komolyságot.

Bármennyire különösnek tessék is az önálló vámpolitika hiveinek az a törekvése, hogy a vámszövetségnek a mezőgazda-

ságra gyakorolt üdvös hatásait elvitassa, megtalálhatjuk annak természetes magyarázatát, ha arra gondolunk, hogy ők ezzel nem a vámszövetség ellen akarnak fegyvert kovácsolni, hanem ez irányú érveléseikkel már jó előre absolválni akarják az önálló vámpolitikát azon súlyos feladatok alól, a melyek arra a mezőgazdasági érdekek körül várnának. Mert nagyon jól tudják és érzik, hogy ezen feladatoknak az úgy sem tudna megfelelni. Ezért választják azt a — mindenestre legkényelmesebb — módot, hogy a vámszövetség minden gazdasági előnyét egyszerűen el-sikkasztják. Semmi sem mutatja jobban e feltevés helyességét, mint az, hogy egy szóval sem emlékeznek meg azokról a jövőben várható hatásokról, melyeket az új autonóm vámtarifa magas agrárvámjai nyerstermelésünkre gyakorolni fognak. Megelégesznek a múlt eredményeinek bonczolgatásával, mintha bizony a megoldandó kérdés szempontjából nem sokkal fontosabbak volnának a jövő kilátásai.

Szükségesnek tartottuk azért, hogy a vámszövetség gazdasági jelentőségét röviden kimutassuk, hogy most már megállapíthassuk az önálló vámpolitika feladatát, mely nem csak abban állana, amit hivei is mondanak, hogy a magyar ipart védővámokkal felvirágoztassa, hanem abban is, hogy a mezőgazdaságnak a közös vámterületen élvezett előnyöket biztosítsa.

Vegyük most szemügyre azon vámpolitikai eshetőségeket, melyek szerint — gazdasági különválás esetén — kereskedelmi viszonyainkat Ausztriához és a többi államokhoz rendeznők. Természetesen egy pillanatra sem tévesztve szemünk előtt azon kettős cél, illetve feladatot, melyet előbb, mint az önálló vámpolitika által szolgáltatót, odaállítottunk.

Az első lehetőség, a melylyel számolnunk kell, a vámháború. Ugy hisszük, senki sincsen széles e hazában, a ki a külön vámterület folyományaként akár Ausztriával, akár más állammal vámháborút óhajtana. Senki sincs, a ki attól vissza ne riadna, a kinek csak csekély fogalma is van egy ilyen gazdasági háború borzasztó következményeiről. A vámháború végzetes voltát semmi sem jellemzi jobban, mint az, a mit Bismarck mondott a frankfurti béketárgyalások alkalmával: »Inkább akarok háborút ágyúkkal, mint vámokkal.« Ha Bismarcknak volt oka irtózni a vámháborútól, nekünk bizonyára kétszeres okunk van erre, mert a történelem arra tanít, hogy az ilyen háborúban mindig a gazdaságilag gyengébb fél húzza a rövidebbet.

A vámháború esélyét a magunk részéről kihagyhatjuk számításainkból. Ezt annál inkább megtehetjük, mert a gazdasági különválás minden hiva kizárja annak a lehetőségét s mind egyértelműen oda nyilatkoznak, hogy a vámszövetség megszűnése esetén kereskedelmi szerződést kellene kötnünk Ausztriával, még pedig a legmesszebb menő kedvezmények alapján. Sőt még evvel sem elégesznek meg, hanem olyan szerződést is hajlandók kötni Ausztriával, a mely annak több előnyt biztosít, mint bármely más államnak.

Az iránt is megnyugtatótják lelkiismeretüket, hogy Ausztria sem fog akarni velünk vámháborúba keveredni. S ha az osztrák ipar behozatala fog is csökkenni, a még megmaradó mennyiség

behozatalának biztosítása érdekében az osztrák iparosok mindent el fognak követni, hogy a magyar mezőgazdaságnak a kedvezményes elbánást biztosítsák.

Az önálló vámpolitika hiveinek szívesen elhiszszük, hogy különválás esetén hajlandók volnának Ausztriával a barátságos forgalmi viszonyt fentartani, de arról már egyáltalában nem lehetünk meggyőződve, hogy Ausztria minő magatartást fog velünk szemben tanusítani, ha önálló rendelkezési jogát visszanyeri. Az legalább is nagyon kétséges, hogy magatartása olyan nagyon conciliáns lesz akkor is, ha — mint a különválás hívei állítják — eddig kielégített érdekei sérelmet fognak szenvedni.

De hát a békesség kedvéért fogadjuk el helyesnek a feltevést, hogy Ausztria barátságosan fog hozzánk közeledni és igyekezni fog megmenteni elveszendő fejszétének legalább a nyelét.

Kiküszöbölván ekként vizsgálódásaink keretéből a vámháborút, vegyük fel a másik esetet. A magyar vámterület szerződéses politikát fog folytatni, nemcsak Ausztriával, de az egész világgal. Így képzelik és így óhajtják azt a különválás hívei.

Vizsgáljuk most, milyen lehet ezen szerződéses politika, minők lehetnek annak eredményei és mennyiben biztosíthatják a már előbb fixírozott czélok elérését?

Bár az önálló vámterület érdekében folytatott agitatio, az önálló vámpolitikára vonatkozólag, csak kevés utmutatást tartalmaz, itt első sorban az önálló vámterület hívei által tett proposíciókra leszünk tekintettel, mert hiszen első sorban ők hivatvák megmondani, hogy czéljaikat minő módon és milyen eszközök segítségével akarják elérni.

Fejtegetéseim során főleg Gaál Jenőnek a *Közgazdasági Szemle* 1900. évfolyamában megjelent *A külön vámterület felállítása* című értekezésében és Pap Dávidnak többször említett nagy munkájában foglalt és az önálló vámpolitikára vonatkozó eszmékre lesznek tekintettel.

Valamint az önálló vámterület minden hive, úgy e két író is megegyezik abban, hogy az önálló vámterület szerződéses politikát fog folytatni. De erről Pap is azt mondja, hogy felette nehéz és bonyolult feladat lesz. Meg kell majd csinálni az autonóm vámtarifát, meg kell egyezni Ausztriával, azután a többi államokkal stb. Szóval felsorolja az önálló vámpolitika feladatait, elismeri azok nagyon nehéz voltát, de megvalósításukra már nem szolgál részletes tervvel. Megelégszik annak egyszerű kijelentésével, hogy »bármennyire nehéz és komplikált lenne is jövőre a kereskedelmi szerződések kötése és a kifelé való kereskedelmi politika, bizonyos, hogy azért mégis megoldható kereskedelmi problema lenne az!« De egy szóval sem mondja, hogyan lenne megoldható? Pedig erre joggal kíváncsiak lehetünk, mielőtt a vámsorompók felállítására magunkat elhatározzuk! Gaál a következőket mondja ugyane kérdésről: »A külön vámterületnek nem kell még az átmenet idején sem akár a magyar nyerstermelés, akár az osztrák ipar válságára vezetni. Ki fog derülni, hogy azzal Magyarország igen okos, végső elemzésében senkire sem káros közgazdasági és vámpolitikát folytathat.« Csakhogy ennek már most kellene »kiderülni«, mielőtt a vám-

szövetséggel szakítunk, mert ha később aztán ennek ellenkezője találna kiderülni, az gazdasági életünkre olyan végzetes következményekkel járna, amelyekért a felelősség azokat terhelné, kik eme nagyfontosságú, életbevágó kérdésben a jövő eshetőségeinek kellő megfontolása nélkül határoztak.

A jövő helyes vámpolitikáját Gaál a következő feltételekhez köti: A vámháboru kizárása czéljából szükséges volna a monarchia két állama között a frankfurti béke 11 pontjában foglalthoz hasonló megállapodás. Ez azonban kölcsönös gazdasági érdekeinknél fogva nem lenne elegendő, hanem ugyanilyen módon azt is ki kellene mondani, hogy amennyiben Ausztriának a külforgalomban és vámkezelés tekintetében nyujtanánk valamely kedvezményt, ez nem volna olyan előny, melyet a többi velünk szerződő államok a legtöbb kedvezmény alapján igénybe vehetnének. Fogadjuk el azt, hogy sikerülni fog Ausztriával a frankfurti béke 11 pontjában foglalthoz hasonló megállapodásra jutnunk, bár ezt egyáltalában nem vehetjük biztosra. De az ilyen megállapodás kétélű fegyver, melynek hatása mindig a vámpolitikától függ. Éppen Franciaország és Németország példája mutatja, hogy az ilyen természetű kikötéseknek a forgalom szabadsága szempontjából káros hatása is lehet. E két állam ugyanis, ezen clausulára való tekintettel, sokáig tartózkodott attól, hogy harmadik államoknak kedvezményeket biztosítson, nehogy azt egymásnak is meg kelljen adniok.

A mi pedig az olyan kedvezmények nyujtását illeti, melyeket a többi államok a legtöbb kedvezmény alapján igénybe nem vehetnének, az ilyen megállapodás lehetőségét nem tarthatjuk valószínűnek.

Ehhez nem elégséges a két állam közötti megegyezés, de szükséges, hogy azt más államok is respectálják, melyek a legtöbb kedvezményt élvezik. Ez pedig egyáltalában nem valószínű, sőt nagyon valószínűtlen. Vámszövetség és kereskedelmi szerződés között nagy különbség van. A vámszövetségben foglalt egyezményekre a legtöbb kedvezmény nem terjed ki, de a kereskedelmi szerződésekben biztosított előnyökre nagyon is kiterjed.

Gondoljunk csak a hirhedt olasz borclausulára, melynek igénybevételéről Franciaország ideiglenesen lemondott ugyan, de annak olyan megújításáról, hogy azt a jövőben se élvezze, hallani sem akart. Még jobban illusztrálja a nemzetközi felfogást az ilyen természetű kérdésekben a brüsszeli czukorconferentia határozata, amely a czukortermelésnek a monarchia két államában való contingentálását a brüsszeli egyezménybe ütközőnek mondotta ki, nem respectálván még a monarchia két állama között fennálló vámszövetséget sem.

Ha pedig a külföldi államok e megegyezést nem fogják figyelembe venni, nem lesznek hajlandók a legtöbb kedvezményt nekünk megadni.

Már pedig erről sem Ausztria, sem Magyarország nem mondhat le. A legtöbb kedvezmény ma alapja és gerince az egész szerződéses politikának, a mely nélkül minden szerződés hatása illusoriussá válnék és amely jelenleg, a protectio hódító korszakában, a forgalom szabadságának egyetlen végvára.

Az nincsen kizárva, hogy a prohibitio felé igyekvő államok a legtöbb kedvezmény záradékát elejtsék, de annyi bizonyos, hogy sem Ausztriának sem Magyarországnak nem lehet érdeke, hogy ezen irányt inauguralja. De még kevésbbé lehet érdeke az gazdasági különválás esetén, amikor is Ausztria ipara nagy részben elvesztené a magyar fogyasztási piacot és kénytelen volna újakat keresni és a magyar nyerstermelés is emancipálni akarná magát az osztrák piac kizárólagossága alól és újabb fogyasztási területeket akarna hódítani. De a legkevésbbé lehet érdeke Magyarországnak, azon iparra való tekintettel, melynek az önálló vámterületen kellene fejlődni, mely nem elégedhetnék meg a magyar fogyasztással, hanem idegen piacokat is igyekeznék szerezni.

Nem tarthatjuk tehát lehetségesnek a különös kedvezmények rendszerét. De nehogy egyoldalúnak tessünk, tegyük fel a lehetőséget, hogy az ilyen kedvezményes politika nemzetközi akadályokkal nem találkozónék.

Mielőtt ennek közelebbi bonczolgatásához fognánk, állapítsuk meg, hogy milyen természetű tételeket kellene tartalmaznia a megalkotandó magyar autonom vámtarifának, a mely a kötetendő egyezmények és szerződések alapjául szolgálna.

Nézzük először az agrárvámokat. Ezek semmi esetre sem lennének magasak. Magyarország, mint külön vámterület nagymennyiségű felesleggel rendelkeznek mezőgazdasági terményekben, melyek értéke évenként 700–800 millió korona között változik. Ilyen körülmények között a mezőgazdaság nagymérvű védelemre nem szorulna, mert hiszen az agrárvámoknak semmi áremelő hatása nem lenne. Viszont másrészt a magas vámtételeknek hátrányos következtései is lehetnének, lehetetlenné tennék teljesen a Balkán-államok importját, amely országok olcsóbb gabonáját és hitvány állatait nagy haszonnal dolgozza fel malomiparunk, illetve javítja meg állathizlalásunk. De nem szabad magunkat megfosztanunk azon haszontól sem, melyet a balkáni nyerstermények forgalmának közvetítése a magyar gabonakereskedelemnek nyújt. Ne feledjük végül, hogy a magyar vámterület iparos-állam lesz. Azt mindenki concedálja, hogy fejlődni csak bizonyos iparágak fognak, és hogy ezen fejlődő iparok nemcsak a belső szükségletek kielégítésére fognak termelni. Piacot a magyar ipar termékei csak nyerstermelő országokban találhatnak és csak annak fejében, ha azok nyersterményeit magyar vámterületre bebocsátjuk.

Éppen ezek ellenkezője áll a tarifa ipari vámjaira. Azoknak, legalább az önálló vámpolitika szempontjából nézve, feltétlenül magasaknak kellene lenniök.

Senki sem tagadhatja, hogy nálunk az ipar fejlődésének, ha nem is kizárólagos, de egyik legfőbb akadálya, hogy annak feltételei hiányoznak. Ha elfogadjuk azt a praemissát, hogy a védővám a feltételek hiánya mellett is alkalmas az ipar fejlesztésére, akkor ebből le kell vonnunk azt a consequentiát, hogy iparunk csak magas vámok mellett fejlődhetik. Olyan magasaknak kell e vámoknak lenniök, hogy kiegyenlítsék a termelési viszonyok és előállítási költségek közötti azon különbséget, a

mely a külföldi és hazai iparnál mutatkozik. Sőt még ez a vámkülönbözöt sem lenne elégséges, mert hiszen a közönség egyrészt ragaszkodik a megszokott piacokhoz, másrészt pedig némely iparczikknél, mint pl. a szövőipar termékeinél, nem szívesen mond le a jobbminőségű gyártmányok fogyasztásáról. Már pedig a hazai industria éppen a textil-ipar terén mutat nagy hátramaradást és éppen ez az az iparág, a mely az osztrák versenytől legtöbbet szenved.

A mérsékeltébb vámok hatását feltétlenül paralizálná a külföldi termelés kedvezőbb helyzete. Ezeknek csak az a hatásuk volna, hogy a már meglevő néhány gyár tulajdonosának bőséges jövedelmet juttatnának, a fogyasztó közönség rovására. A külföldi iparczikkek árát megdrágítanák és ennek az iparfejlesztési politikának megint csak a szegény fogyasztó adná meg az árát, megfizetné a költségeit a mezőgazdasági népesség, kárpótlásul azért, hogy az önálló vámpolitika következtében az ő gazdasági érdekei — még a legkedvezőbb esetben is — sokat szenvednének.

A ki a védvamos politika psychológiáját ismeri, egy perczig sem lesz kétségben az iránt, hogy az nem fog alacsony vámokkal megelégedni. A protectio históriája nem mutat példát arra, hogy valamely iparág a védelem mértékével valaha megelégedett volna, hogy megerősödve a védelemről lemondott, vagy hogy csak annak enyhítésébe beleegyezett volna.

A nagy industriális államok, mint Németország, Franciaország, vagy akár a szomszéd Ausztria is, a protectio terére lépve, mindinkább magas vámokkal védik legfejlettebb iparaikat is; hogyan elégedhetnék meg hát a védelem szerény mértékével az a magyar ipar, amelynek a fejlődése elé torlódó számos akadályllyal kellene megküzdeni?

De nézzük az érem másik oldalát. Ha föltesszük is, hogy a magas vámvédelem jótékony hatással lesz az ipar fejlődésére, nem lehetünk kétségben az iránt, hogy a magas ipari vámokat tartalmazó tarifa akadálya lenne az olyan kereskedelmi politikának, amely a magyar mezőgazdaság érdekeit érvényre juttatná. Ha mi az iparos államok iparczikkei elől elzárjuk piacainkat, kétségtelen, hogy azok sem fogják bebocsátani a mi mezőgazdaságunk productumait.

Ezer millió koronás állami költség-előirányzatunkkal és nyerstermelésünk mai súlyos helyzetében ki merne arra gondolni, hogy magas védvámokkal, rögtön, erélyesen kezdjük meg a lendületes iparfejlesztést s ezáltal nyersterményeink legjobb piacát egy csapással elveszítsük? A válság, melyet így felidéz-nénk, összes közállapotaink alapjait, államháztartásunk egyensúlyát, az ország legnagyobb vásárló közönségének fizetőképességét, köz- és magánhitelünk egész rendszerét úgy megingatná, hogy még valutánk szabályozásának befejezésére sem gondolhatnánk. De mindezen bajok miatt az ipar is inkább nagymérvű hanyatlást, mint haladást tüntetne fel.

Nem mi mondjuk ezen arany-igazságokattartalmazó szavakat, hanem mondja azokat Gaál Jenő, az önálló vámterület lelkes hive.

A gazdasági különválás többi szószólói is arra a conclusióra

jutnak, hogy a magyar autonom vámtarifa csak mérsékelt ipari vámtételeket tartalmazhatna, mert a magas vámoknak megint csak az a bizonyos mumus: a vámháború lenne a következménye.

Ime, mennyi nehézség merülne fel már ezen egyoldalú ténynél, az autonom vámtarifa megszerkesztésénél! Pedig ez még nem is kereskedelmi politika, csupán alapvetése egy olyan vámpolitikának, amely a kereskedelmi szerződések egész rendszerén épül fel. E szerződésekben foglalt megegyezések alkotják azt a sok-sok szálát, azt a bonyolult hálózatot, a mely a különböző országok gazdaságát összefűzi. Ha már a tarifa szerkesztésénél ennyire összeütközésbe jönnének a különböző termelési ágak érdekei, mennyire kifejezésre jutna e controversia a kereskedelmi szerződések kötésénél, amidőn már idegen nemzetekkel állunk szemben, melyeknek éppen úgy vannak számos, fontos érdekeik, mint nekünk, melyeket azok éppen úgy igyekeznek érvényre juttatni a szerződésekben, mint mi.

Megállapítván így nagyjából a magyar autonom tarifa természetét, vizsgáljuk már most az ennek alapján folytatható kereskedelmi politikát, az ennek alapján köthető szerződéseket.

Első sorban Ausztriához való viszonyunkat kell rendeznünk, még pedig az előbb már tárgyalt különös engedmények alapján. Ausztria javára számos különös concessiót fogunk tenni ipari vámjaink terén; viszont Ausztria nyersterményeinket fogja előnyös elbánásban részesíteni.

Ha az autonom tarifa ipari vámtételei mérsékeltek lesznek, úgy még inkább mérsékeltek lesznek az Ausztria javára megkötött vámtételek. Mindenesetre jókora optimismus kell ahhoz, hogy elhiggyük, miszerint az ennyire felhigitott protectio a magyar ipar fejlesztésére alkalmasnak fog bizonyulni. Mi a magunk részéről ezt nem tudjuk elhinni. De még kevésbé hiheti el azt egy protectionista, s a legkevésbé az önálló vámpolitika hívei, a kik az osztrák ipar versenyének félelmetes voltát olyan megkapó színekkel szokták ecsetelni. Hasábokon keresztül foglalkoznak ama számtalan elképzelhető és elképzelhetetlen eszköz leírásával, melyet az osztrák ipar a magyar ipar megfojtására olyan kiméletlenül felhasznál. Ezek között nem egy van, melynek igénybevételét az alacsony vámok nem tennék lehetetlenné.

Ma a közös vámterületet elég magas ipari vámok védik és mégis, nemcsak az osztrák, hanem a magyar kereskedelmi és iparkamarák jelentései szerint is nem egy, de számos iparág panaszkodik az osztrák versenyen kívül, az idegen államok versenye miatt. Pedig azoknak most nem a gyenge magyar, hanem a sokkal izmosabb osztrák iparral kell megküzdeniök.

Az sem utolsó szempont, a mire megint csak az önálló vámpolitika táborából hívják fel figyelmünket, hogy a nagyközönség ragaszkodik a megszokott fogyasztási cikkekhez és még akkor is azokat vásárolja, ha drágábbak. Ebből a körülményből vonják le azt a következtetést, hogy »külön vámterület esetén is Ausztriába menne a magyar kivitelnek túlnyomó része s Magyarországra jönne az osztrák kivitelnek jelentékeny része«.

De ha ez csakugyan így lenne, akkor joggal kérdezhetjük,

hogy mire is kell tulajdonképen a külön vámterület? Hogy a két állam kölcsönösen elfogyassza az egymás exportjának legnagyobb részét, ezt nagyon szépen elérhetjük vámszövetség mellett is, még pedig sokkal egyszerűbb módon és kevesebb áldozattal. Ha pedig felvesszük azt az esetet, hogy a mérsékelt vám nagyrészt távol fogja tartani a magyar vámterületről az osztrák ipar termékeit, akkor meg hogy képzeljük el azt, hogy Ausztria annyit vásároljon a mi nyersterményeinkből, amennyit ma vásárol és hogy azokat előnyös elbánásban részesítse, mikor a magyar vámterületről kiszoruló iparcikkei számára nyerstermelő államokban kell új piacokat szereznie? Avagy talán avval áztatjuk magunkat, hogy Ausztria a mi kedvünkért majd feláldozza iparát? ! Mi csak olyan mértékben számíthatunk az osztrák piacra, amilyen mértékben fogyasztói lennénk az osztrák ipar czikkeinek. Önálló vámpolitika mellett tehát vagy iparunknak kellene lemondania a védelemről, vagy pedig mezőgazdaságunknak eddig élvezett piacáról.

Ime a vámpolitikai circulus vitiosus, amelyből kivezető utat az önálló vámterület hívei nem mutatják meg nekünk. Ők úgy képzelik, hogy a magyar vámpolitika légüres térben mozogna és nem kellene megküzdenie a közegellenállás következtében támadó surlódással. A korecsmáros nélkül csinálják számadataikat. Azt hiszik: elég megmondani, hogy mit akar, vagy mit tenne a magyar vámpolitika és számításaikon kívül hagyhatják Ausztriának és a többi államoknak magatartását, mintha azok vámviszonyaikat majd az önálló vámterület céljaira rendeznék be.

Számolnunk kell azon eshetőséggel is, hogy a kölcsönös kedvezményes politikát már maga Ausztria a limine elutasítja magától. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az osztrákok részéről a magyar kivitel ellen tapasztalható törekvéseket, melyeknek olyan hosszú sorozatát mutatja be a vámszövetség története. Gondoljunk csak az állatforgalomban tapasztalt számos zaklatásra, melyeket megszüntetni van hivatva az új kiegyezés állategészségügyi intézkedése. Gondoljunk a magyar liszt ellen Csehországban folytatott izgatásra, azon számos, alig elsorolható, apróbb-nagyobb erőlködésre, melynek célja volt a magyar nyersterményeket Ausztriától távoltartani. A magyar vámterület hívei azok, akik az ilyen tények hosszú láncolatát felsorolják.

Vámszövetség mellett ezen törekvés csak velleítés maradt, mert ennek alapján sikerült a magyar kormányférfiaknak annak élet elvenni. De ki állhat jól a jövőért, ha majd a vámszövetség bilincsei nem fogják lenyűgözni ezen agitatorius törekvéseket! ?

Ha Ausztria most, a vámszövetség fennállása mellett annyira felhasznál minden eszközt és megragad minden alkalmat a magyar nyerstermények távoltartására — és ebbe gazdasági érdeken kívül kétségtelenül politikai ellenszenv is belejátszik — semmi okunk és semmi jogunk sincsen remélni, hogy gazdasági különválás esetén, amikor a távoltartási politikának minden eszköze rendelkezésére fog állani, olyan nagy készséggel bocsássa be a magyar gabonát és állatot piacaira.

Legyen szabad itt megint az önálló vámpolitika barátainak nyilatkozataival támogatni fejtegetéseinket.

Igy nevezetesen Gaál elismeri, hogy az önálló vámpolitika folytán »az osztrák mezőgazdasági érdekelttség lenne a természetes ellenfelünk, nekünk tehát Ausztriában már ezért is a liberális elemek uralomra jutása volna kedvező, mint amelyek az ipari érdekeket inkább képviselik«. De az a kérdés, remélhetjük-e ezen elemek uralomra jutását? Erre Pap Dávid adja meg a feleletet könyvének *Az osztrák agráriusok előnyomulása* című fejezetében. Utal arra, hogy Ausztriában mind hatalmasabb agrárius párt alakul, melynek élén nagy nevek állanak, a kiknek a dinastiára nagy befolyásuk van. Ezen agrárius elemek tagadják, hogy Ausztria ipari állam volna és nem hajlandók a mezőgazdaság érdekeit az iparnak feláldozni. Kimutatja az agráriusoknak a magyar bevitellel szemben tanúsított animositását, sőt vámszövetséggellenes hangulatát. Végül oda ér, hogy az agrárius mozgalmak élén álló nagy urak elég erősek lesznek — ha kell — szétrobbantani a vámterület közösségét azért, hogy termelésük árát fokozhassák.

Bár kissé túlzott is ez előadás, kétségtelenül sok igazságot tartalmaz és Pap Dávid mégis a következő fejezetben azt vitatja, hogy önálló vámterület esetén Ausztriától különös kedvezményeket fogunk elérni mezőgazdaságunk részére. Pedig akkor »a nagy urak« által támogatott agrárius mozgalom meg fog szabadulni a vámszövetség bilincseitől!

Tény az, hogy Ausztriában, mint minden continentalis országban, van nagyon erős agrárius elem. Az is valószínű, hogy ezek nem a legjobb szemmel nézik a vámszövetséget, de, legalább még ma, az osztrák gazdasági körök a közös vámterület mellett nyilatkoznak. Az is kétségtelen, hogy a vámszövetség megújítása elé nem fognak akadályokat gördíteni, mert hiszen a vámszövetség nagy mértékben mégis csak kielégíti az osztrák agrárius érdekeket. Az új tarifának magas agrárvámjai védelmezni fogják az osztrák mezőgazdaságot is és a mint a monarchia mindinkább gabonát importáló állam lesz, a vámok emelőleg fognak hatni az osztrák mezőgazdaság terményeinek áraira is. Gazdasági különválás esetén ezen előnyt csak az Ausztriát védő magas vám biztosíthatja az osztrák mezőgazdaságnak, melynek hatását azonban illusoriussá tennék a magyar importnak adandó kedvezmények.

Ha nem is tarthatjuk az osztrák agráriusokat elég erősnek a vámszövetség »széjjelrobbantására«, azt el kell ismernünk, hogy elég erősek lesznek arra, hogy érdekeiket különválás esetén biztosítsák, biztosítsák egyetértőleg az iparossággal: ha lehet, de még az ipar rovására is: ha kell.

Ha a nagyiparos Németország agráriusai rá tudták kényszeríteni a birodalmi kormányt az ipar érdekeit olyan mélyen sértő vámtarifa megalkotására, bizonyos, hogy az agrárius elemek nyomása alól nem fogja tudni magát emancipálni annak az Ausztriának a kormánya sem, amelynek a mezőgazdaság igen jelentékeny termelési ága, amely a lakosság 64·3%-át foglalkoztatja, míg ugyanekkor Németország népességének csak 37·3%-a él őstermelésből.

Ebből a szempontból tekintve a dolgot, semmi reményünk sem lehet a messzemenő engedményes vámpolitikára. E nélkül

pedig a többi országokkal egyenlő feltételek mellett kellene felvennie mezőgazdaságunknak a versenyt, nemcsak Ausztriában, de a világpiaczon is. Melyet ha sikerrel akarnánk kiállani, meg kellene nyitni fogyasztási területünket nemcsak az osztrák, de a német és a többi iparcikkek előtt is. De mivé lennének akkor iparnevelési ábrándjaink!?

Avval biztatják magukat a magyar vámpolitika szószólói, hogy az elveszendő osztrák piacok helyébe majd ujakat fogunk szerezni. Úgy hiszszük, keservesen csalódnának. Jókor optimismust tételez fel, sőt rövidlátásra vall e hiedelem. Ellentmond ennek a nemzetközi kereskedelmi politikai helyzet, a világ-szerte uralkodó védvamos áramlat s különösen az a körülmény, hogy a legnagyobb iparos államok is az erős agrarius védelem terére léptek. Németországgal most létrejött megegyezésünk magában is alkalmas arra, hogy meggyőzzön minket az ilyen remények alaptalan voltáról, hogy meggyőzzön arról, miként arról is le kell mondanunk, hogy nyersterményeink a jövőben eddig élvezett piaczaikat is teljes mértékben megtarthassák. Minimális vámtételű tarifák mellett még az ipari vámok terén tett concessiók útján sem szerezhetünk mezőgazdasági terményeinknek piacokat. Kétszeresen érzi a vámpolitikai helyzet súlyát legfontosabb exportunk, az állatkivitel, mely még az állategészségügyi intézkedésekkel is szemben találja magát, melyek az állatkivittelt teljesen kiszolgáltatják az importáló állam önkényének. Még inkább súlyosbitja a helyzetet az állatoknak nehezebb szállíthatósága, a mi a távolabbi piacok felkeresését lehetetlenné teszi.

Midőn a magyar mezőgazdasági exportnak különválás esetén való biztosításáról van szó, az önálló vámpolitika barátai nagyon szeretik hangoztatni, hogy ez tulajdonképpen nem is olyan fontos kérdés. Önálló vámterület mellett sokkal kisebb lesz a kiviteli szükség, mint ma, mert hiszen a különválás nyomában járó ipari fellendülés nagy mértékben fogja fokozni a belső fogyasztást és az ipar nagy mértékben fel fogja dolgozni a ma exportált nyersanyagokat. Nézzük csak kissé közelebbről ezen ellenvetést, melyet olyan gyakran hallunk még laikusoktól is.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy mezőgazdasági kivite-lünk túlnyomó része kenyértermékekre és egyéb élelmiczikkekre esik, amelyek ipari feldolgozás tárgyául nem szolgálhatnak. Vagy ha némileg feldolgoztatnak is, még mindig csak mint nyerstermények kerülnek a piacra. Ilyen feldolgozás pl. a búzának lisztté való őrlése, az állatoknak levágása, a hús füstölése és conserválása, stb.

Ha az 1903. évi forgalmat vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy kivittünk mezőgazdasági productumot — a melyek további feldolgozást nem igényelnek — összesen körülbelül 852 millió korona értékben. Behoztunk ugyanezen cikkekből körülbelül 147 millió korona értékűt. Ugyanekkor a mezőgazdaság körébe tartozó, ipari feldolgozásra szolgáló nyersanyagot kivittünk 90·6 millió korona és behoztunk 66 millió korona értékűt. Kiviteli többletünk tehát e cikkekben 24·6 millió korona értéket képvisel.

Félgyártmány-forgalmunkban pedig 7 millió korona behozatali többlet mutatkozik. E számok mutatják, hogy mezőgazdaságunknak nagyon csekély mennyiségű olyan feleslege van, a mely ipari fellendülés esetén az ipar által feldolgozható volna. Ellenben nyersterményeink forgalmában 700 millió koronát meghaladó olyan kiviteli többlet mutatkozik, melynek feldolgozását az ipartól nem várhatjuk. Így esik a külön vámterület hiveinek azon ellenvetése, hogy az ipari fejlődés a kiviteli szükségletet, nyersanyagok feldolgozása folytán, lényegesen csökkentené.

De még mindig megmarad az a másik feltevés, hogy a fogyasztás nagymérvű emelkedése várható. Ezt készséggel elismerjük. A fogyasztás természetesen növekszik, még pedig erősen növekszik, ipari fellendülés mellett. Megengedjük, hogy évente több ezer munkás fog bevándorolni s hogy a fogyasztás átlaga is emelkedni fog. De azt még sem képzelhetjük el, hogy a megnövekedett fogyasztás a kivitel jelentékeny részét igénybe vegye. A kiviteli szükség tulajdonképen nem is 705, hanem 765 millió koronát teszen ki, mert az élelmi cikkek behozatalából körülbelül 60 millió korona esik olyan árúkra, melyek itthon egyáltalán nem állithatók elő. Hogy ilyen óriási kiviteli szükség mellett a fogyasztás emelkedése folytán a nyerstermények elhelyezésének gondjától rövidesen megszabaduljunk, azt még a legmerészebb fantázia sem képzelheti el.

Ha fog is fejlődni az ipar, csak lassan és fokozatosan fejlődhet és a fejlődés csak lassan és fokozatosan éreztetheti jelentékenyebb hatását a fogyasztásban. Azt is concedáljuk, hogy az ipari haladással a népesség is jobban fog szaporodni, de ahhoz meg éppen évtizedek kellenek, hogy e szaporodás előnyeit a mezőgazdasági termelés élvezhesse.

A mezőgazdasági kivitel biztosítására mint alkalmas expedienst ajánlják a gabonának adandó kiviteli jutalmakat. Csak a teljesség kedvéért említjük fel ezt az eszmét, melyet legújabbán *Az Ujság* valamelyik számában Sándor Pál is felvetett. A kiviteli jutalmak mindenkor a legszerencsétlenebb eszköznek bizonyultak a vámpolitikában. Alig képzelhetünk el nagyobb igazságtalanságot, mintha a belföldi adózókat megsarczoljuk, nem azért, hogy gazdáink magasabb árakat kapjanak gabonájukért, hanem hogy az idegen államok polgárai olcsóbb gabonát egyenek. Pedig a kiviteli jutalmaknak ez volna a következményük. Az is kétségtelen, hogy az agrárius védelmet folytató országok retorsióval élnének az ilyen prémios politikával szemben, a mely az ő agrárvámjaikat akarná illusoriusokká tenni. Posadowsky német államtitkár az osztrák-magyar kereskedelmi szerződés tárgyalása alkalmával egész határozottan kijelentette, hogy, a mennyiben a monarchia jutalommal támogatná az árpakivitelt, a német kormány a legszigorúbb rendszabályokhoz fog nyulni. De ne feledjük el azt sem, hogy a gabonakiviteli jutalmak magukban még nem segítenének a mezőgazdasági export bajain, hiszen az állatokra és egyéb cikkekre vonatkozólag nem oldanak meg a kivitelnél felmerülő nehézségeket. Az ilyen politika az államháztartásra olyan súlyos terheket róna, a minőket az képtelen volna elviselni.

Menjünk még egy lépéssel tovább és tegyük fel, hogy sikerül mezőgazdaságunk termékeit elhelyezni a világpiaczon, Ausztriában és másutt is. Tegyük fel azon képtelen esetet, hogy egy közkeletű kifejezéssel éljünk — képzeljük el azt a fából való vaskarikát, hogy ezt sikerül elérnünk, anélkül, hogy iparvédelmi actiónk csorbát szenvedne. Még mindig nem biztosítottuk mezőgazdaságunk részére azon előnyös helyzetet, melyet az a közös vámterületen élvez.

A vámszövetségnek van mezőgazdaságunk szempontjából egy olyan előnye, melyet semmiféle elképzelhető vámpolitika sem képes annak megszerezni. A közös vámterületen ugyanis vámokkal tudjuk protegálni mezőgazdaságunkat. Vámokkal tudjuk emelni nyersterményeink árát a belső piacon, még pedig egy olyan piacon, a melynek egyik jelentékeny fogyasztója egy idegen állam népessége. Önálló vámterületen, a mely gabonát exportáló állam lenne, agrár vámjaink egyáltalában nem érvényesülnének, míg a közös vámterületen e vámoknak áremelő hatása van és nemcsak a hazai piacon biztosítanak tisztességes árakat nyerssterményeinknek, de biztosítanak azon feleslegünk számára is, a melyet egy idegen állam fogyaszt el.

A külföldi államoktól szerződések útján nyert semminemű engedmény sem képes ezt nekünk megszerezni. Kedvezményes elbánás versenyképessé tehet ugyan, de előnyös árakat nem eredményezhet.

Önálló vámterület mellett tehát mezőgazdaságunk még az elképzelhető legkedvezőbb esetben is a mainál rosszabb helyzetbe jutna, olyan engedmények árán, melyek az önálló vámpolitika tulajdonképeni célját: a védővamos iparpártolást meg-
hiusítanák.

Még egy kereskedelmi politikai szempontra akarunk rámutatni, melynek a vámkérdés megítélésénél nem kicsinylendő jelentősége van, bár egyáltalában nem részesül olyan figyelemben, melyet megérdemelne.

Ez a vámszövetségnek nemzetközi kereskedelmi viszonyainkra gyakorolt hatása. A nemzetközi relációkban nagy tekintélyt kölcsönöz nekünk az, hogy mint egy nagy vámterület alkotó része szerepelünk, melyet a gazdaságilag fejlett nemzetek figyelmen kívül nem hagyhatnak, a melynek gazdasági súlyával számolniuk kell.

A vámszövetség ellen felhozott és leggyakrabban hangoztatott érv, hogy a mellett lehetetlen érdekeinket kielégítő szerződések kötnünk. Pedig éppen ennek az ellenkezője áll. Mert ha egyben-másban talán áldozatokat kell is hoznunk, ezek fejében mi is kapunk számos olyan engedményt, melyet mint külön vámterület nem kaphatnánk meg.

Minél nagyobb piacot vagyunk képesek valamely államnak nyújtani, annál inkább érhetünk el kedvezményeket annak a részéről. Németország, Olaszország, vagy Svájc inkább megnyitja nyersterményeink előtt határait, ha az egész közös vámterület piacát adhatjuk cserébe, vagy mintha csak annál egy sokkal kisebbet: a magyar vámterületet. Erre ugyan azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy ezen piac kevésbé értékes, mert

hiszen itt a külföldi iparoknak az osztrák ipar versenyével is meg kell küzdeniök. Ezen tehető ellenvetésre azt felelhetjük, hogy Olaszország főleg olyan árúkat hoz a vámterületre, melyeket az egyáltalában nem képes produkálni. Németország és Svájc pedig számos olyan iparcikket importál, melyekben az osztrák ipar egyáltalában nem versenyképes. Ezen cikkek számára megkapják az osztrák piacot is akkor, a midőn Magyarországgal szerződnek.

Nyerstermelő országokkal szintén kedvezőbb feltételek mellett szerződhetünk, mint a közös vámterület alkotó része, mert ezen államok nyerstermékei Ausztriában fogyasztóra találnak, ennek fejében a magyar ipari termelésnek mindinkább növekvő feleslegét ezen országokban elhelyezhetjük. Gazdasági különválás esetén nyerstermelő országoknak nem tudnánk piacot nyújtani és így azok is bezárnák előttünk sorompóikat.

Ilyen az önálló vámpolitika jövőjének a képe, ha elfogadjuk is a védvamos politika tételeit. Mennyivel sötétebb lesz e kép, ha meggondoljuk, hogy védővámmal még akkor sem tudnánk ipart teremteni, ha annak alkalmazását a nemzetközi kereskedelmi viszonyok nem is tennék lehetetlenné.

Nem vehetjük figyelembe azt az érvet, hogy a vámszövetségnek minden előnyét élvezzi Ausztria is, talán még fokozottabb mértékben, mint mi, mert ez éppen a vámszövetség létrejöttének feltétele. Minden kétoldalú szerződés feltételezi mindkét fél érdekeinek az érvényesülését.

Most, midőn a politikai életben váratlanul beállott nagy fordulatok a vámszövetség ügyét válságba sodorták és az önálló vámterület eszméjét a megvalósuláshoz nagyon közel hozták, kétszeresen kötelességünk, hogy a vámszövetség megszüntetésének következményeit mérlegeljük és az önálló vámpolitika várható eredményeit vizsgálat tárgyává tegyük.

Bármennyire kiszínezzék is az önálló vámterület hivei a vámszövetség hátrányait, irjanak bár könyveket össze káros hatásainak bizonyítására, halmozzák bár fel a statisztikai adatok ügyesen csoportosított rendszerét, terjesszék bármily sikerrel a közvéleményben a gazdasági különválás eszméjét, vigyék bár be a küzdelembe a tetszetős jelszavak hosszú sorozatát: nem szabad, hogy ez az agitatio minket megtéveessen. Amíg az önálló vámpolitikának üdvösebb voltát be nem bizonyítják, míg annak eredményekkel kecsegtető eszközeit és célhoz vezető módjait pontosan meg nem jelölik, a komolyan gondolkodó és lelkiismeretes embernek ragaszkodnia kell a vámszövetséghez még akkor is, ha az talán nem minden tekintetben kielégít is. Mert csak könnyelmű, vagy lelkiismeretlen ember lehet propagálója egy olyan kereskedelmi politikának, melynek gyakorlati problémáit legbuzgóbb előharczosai sem képesek megfejteni.

Katona Sándor.

Közlemények és ismertetések.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet congressusa.

Okos dolgot művelt az Országos Központi Hitelszövetkezet akkor, midőn alapszabályai 60. §-ában kimondotta, hogy tagjai, a kik természeti és jogi személyekből állanak, évenként az évi rendes közgyűlést megelőző napon szövetkezeti congressust tartanak. E congressus jogosítva van a szövetkezeti érdekeket tanulmány és általános megbeszélés tárgyává tenni s javaslatait és előterjesztéseit az intézet közgyűlésének elbírálása alá terjeszteni. E szerint a congressus csak javaslatokat és előterjesztéseket tehet; ezek fölött határozni a közgyűlés van hivatva.

Ilyen volna a congressus nyílt, bevallott hatásköre. De alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a congressus szervezői előtt más szempontok is lebegtek. A congressus célja az is, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó szövetkezetek részéről esetleg felmerülhető panaszok a congressuson nyerjenek megvitatást és így panaszok lehetőleg ne kerüljenek a közgyűlés elé; mert az Országos Központi Hitelszövetkezet, mint első sorban pénzintézet, éppen úgy nem szeretné, mint a bankok fáznak attól, ha valaki közgyűlésük némaságát vagy egyhangúságát felszólalásokkal, kifogásokkal zavarja, vagy ott bármivel is kellemetlenkedjék.

Ily kellemetlen kérdések — örömmel constatáljuk — az Országos Központi Hitelszövetkezetnek sem congressusán, sem közgyűlésén eddig nem fordultak elő, holott azoknak egyetlen más pénzintézet sincs annyira kitéve, mint ez, mert kötelékébe az 1904. év végén 1742 szövetkezet tartozott s ezeknek összesen 407.030 tagjuk volt, a kiknek kedvét mindenben eltálalni és megszámlálhatatlan igényeiket kielégíteni majdnem a képtelenségek országába tartozik.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet az idén, márczius 22-én már hatodik congressusát tartotta meg. Az elsőt 1900. évben gróf Mailáth József, e sociálpolitikus főurunk nyitotta meg, és magvas, emelkedett szellemű beszédével magas színvonalra emelte s azóta ezen fenn is tartja. E hat congressus eddig nagy szolgálatot tett a sociálpolitikának, a szövetkezeti eszmének és a szövetkezetek ügyeinek. A congressuson megvitatott kérdések legnagyobb része gyakorlati irányú volt és úgy a mezőgazdasági, mint az ipari szövetkezetek érdekeinek előmozdítását szolgálta. Az agrar-kérdések közül csak a mezőgazdasági hitel és az ingatlanok kényszer-eladásának ügyét említjük föl, az iparszövetkezeti

kérdések közül pedig a közhatósági és katonai ipari szükségletek szövetkezeti szállítását emeljük ki, mely nagyrészen már a gyakorlati életben keresztül is vitetett.

Mindezeknél magasabb szempontok uralták az utolsó kongresszust. Három tárgy volt ennek napirendjére kitűzve, melyeknek ismertetése és megvitatása jóval felülhaladta az eddigi tárgyalások színvonalát és így általános érdeklődésre is számíthatnak.

Az első felolvasást Seidl Ambrus, a központi intézet vezérigazgatója tartotta a *szövetkezeti életben mutatkozó nehézségekről és azok orvoslásáról*. Érdekes és fontos tárgy, mely alkalmas az eddigi hat év tanulságának összefoglalására, ezek következményeinek levonására és a jövő irány megjelölésére.

A felolvasó a szövetkezetek alakításánál, vezetésénél és működésénél mutatkozott bajokat ismertette. Legnagyobb bajnak jelentette ki azt, ha a szövetkezeteket egyes egyének saját anyagi érdekeik vagy hiuságuk kielégítésére hozzák össze és alakítják meg. Mind a két célzat egyformán veszélyes. Nagy baj az is, ha a komoly és a szövetkezeti eszmétől áthatott alapítók *álomképeket* festenek a kisgazdáknak és kisiparosoknak; ha óriási vállalkozásokról, szövetkezeti raktárak építéséről, a gabonaárak felhajtásáról, nagy birtokok parcellázásáról, erdőségek kihasználásáról vagy szövetkezeti gyárak alapításáról hiú reményeket öntenek azokba, mert mindezek szövetkezeti úton meg nem valósíthatók, és nem szabad a mi népünknek a külföldi szövetkezetek szemkápráztató varázsképeit lefesteni.

A szövetkezetek vezetésénél nem hive annak az elvnek, hogy a vezetés egy kézben központosíttassék, hanem a teendőket meg kell osztani, mert így könnyebb megvalósítani a szövetkezeteknél az olyannyira szükséges ellenőrzést. Vannak igen jó vezetők, kik kifogástalanul működnek, de működésük ellenőrzését sértésnek veszik. Mások meg túlbuzgóságukban erejüket meghaladó kockázatokba bocsátkoznak. Legnagyobb baj azonban az, ha a kölcsönök megszavazásánál a sógorság, komaság és az atyafiság elve játszik szerepet.

A szövetkezetek működésénél legfontosabb szerepe van a kamatlábnak. Az Országos Központi Hitelszövetkezet $5\frac{1}{10}\%$ -ra adja szövetkezeteinek a pénzt; ezeknél pedig a kamatláb rendszerint 7% . Kisember — mondja felolvasó — oly olcsó pénzt, mint a nagyhitelű cégek vagy nagybirtokosok, nem kaphat. Azzal vádolják a szövetkezeteket, hogy drága pénzzel dolgoznak. Össze kell hasonlítani a multat a jelennel s azonnal meggyőződik mindenki, hogy a szövetkezetek ma oly olcsó pénzzel, sőt még olcsóbbal is dolgoznak, mint a legszolidabb takarékpénztárak. A kölcsönöknél nagy hiba az, ha valamely szövetkezet a központi hitelt hirtelen kimeríti. A gabonaraktári szövetkezetekből ki kell zárni a vakmerő gabonaspekulációt stb.

Ha vannak is bajok és hibák, az Országos Központi Hitelszövetkezet felügyelete és ellenőrzése alatt álló szövetkezetek mégis meglepő eredményeket értek el, a mi kitűnik abból, hogy a vidéki szövetkezeteknél az 1904. évben 20,503.272 korona volt az üzletrészekre befizetve, mivel szemben a takarékbetétek főösszege 30,390.849 koronára, a tartalékok pedig 2,887.577 koronára

rugtak s eme 53,781.698 koronával szemben a központi hitel kerek-számban 54 millió körül variált, minélfogva a köteléki szövetkezetek 108 millió koronával dolgoztak.

A congressus a felolvasást örömmel fogadta; tartalma ellen csak kétirányú felszólalás történt. Az egyik az évtársulati szövetkezeti rendszert ajánlotta, de ezt a congressus, mint a központi szervezetben alkalmatlant, elvetette. A másik felszólalás pedig a szövetkezeti gabonaraktárak védelmére irányult. E felszólalók azt kívánták, hogy a magtárak érdekében állítson föl az Országos Központi Hitelszövetkezet saját kebelében egy *központi árúosztályt*, mely a gabona értékesítését irányítaná. Mivel a szövetkezeti gabonaraktárakat e helyen még ez év folyamán ismertetni fogjuk, itt csak azt említjük föl, hogy az indítvány oly alakban, hogy az megfontolás végett tételessé át a központi igazgatósághoz, elfogadtatott.

A második felolvasást Szántó Menyhért földművelésügyi miniszteri osztálytanácsos és jónevű közgazdasági író ily czímen tartotta: *A szövetkezetek hivatása a munkásosztály körében*. Felolvasó nagy szolgálatot tett a munkások ügyének, midőn a munkás-kérdés egyik legfontosabb és gyakorlatilag legkönnyebben megoldható részét e congressus elé és ez által előbbre vitte. Felolvasó abból a téves szempontból indult ki, mintha a közgazdasági írók nem tartanák a szövetkezetet alkalmas eszköznek arra, hogy a vagyontalan munkásosztály helyzetén segítsen. Ez talán igaz lehet hazánkra nézve, de a művelt nyugoti országokra éppen nem mondható, mert ott nemcsak sok és hatalmas munkásszövetkezet áll fenn és jól működik, hanem azok jelentékeny irodalommal is rendelkeznek. Nálunk alig említhetünk föl mást, mint dr. Somogyi Manónak *A szociálista szövetkezetek Belgiumban* című tanulmányát és dr. Horváth Jánosnak a *Magyar Ipar* múlt évi 50. és 51. számaiban megjelent két cikkét.

Helyesebb felolvasónak az a felfogása, hogy a munkás-kérdések egész sorozata első sorban gazdasági kérdés, a mit nem jótékonyssággal, muló adományokkal kell rendezni, hanem gazdasági eszközökkel kell megoldani. Ily fontos gazdasági eszköz a többi közt a szövetkezetek, mert a szövetkezetekben rejlő kölcsönösségi elv, az önsegély és állami segély nagy erőt nyújt a munkások anyagi helyzetének javítására. A munkások szövetkezetei -- ugymond felolvasó -- vagy keresetük gyarapítására, vagy kiadásaik mérséklésére törekszenek. A mi a feladatok sorrendjét illeti, kétségtelenül igaz, hogy a kiadások mérséklésére irányuló szövetkezeteket könnyebben lehet megvalósítani, azért első sorban ezeknek a létesítésére kell törekednünk, még pedig hitelszövetkezeteket kell először a munkás-osztály számára alapítani, azután ezeket elterjeszteni, mert ezek segítségével legelőször lehetővé válik a munkások számára az egészséges olcsó lakás és a háztartási szükségletek jutányos beszerzése.

Ez alapon ismertette az Országos Központi Hitelszövetkezet munkás-szövetkezeteit. A földműves munkásoknak nyolcz hitel-szövetkezete működik az Alföldön s azok berendezéséhez a földművelésügyi kormány 500—600 korona állami segélyt engedélyezett. Ipari munkás-szövetkezet, bár az Országos Központi

Hitelszövetkezet kezdetben az iparos mesterek hitelszövetkezeteibe azok teljeskorú segédeit is be akarta vonni, csak kettő van a központ kötelékében. Mind a kettő különösen figyelmünkre méltó. A *kolozsvári m. kir. dohánygyári munkás-hitelszövetkezetnek*, melyet 1895-ben a gyárigazgató alakított s a mely jelenleg is az ő fővezetése alatt áll, a munkások és munkásnők közül 1309 tagja van, a kik üzletrészekre eddig 104.300 koronát fizettek be; takarékbetéteik összege pedig 35.200 koronára rug; tartalékalapja 2300 korona. A másik a *Budapesti általános hitelszövetkezet*, mely 1899-ben alakult, tagjai száma 1652, kiknek legnagyobb része ipari munkás; a befizetett üzletrészek összege 103.800 korona, a takarékbetéteké 179.000, a tartalékalap pedig 7000 korona. Ebben a szövetkezetben 37 egyetemleges felelősségű csoport van szervezve; e csoportok ügyeit választmányok vezetik s ezek szavazzák vagy tagadják meg a kölcsönöket. Az egyes csoportokban előforduló ügyletek közt a legtömegesebbek a házbér-kölcsönök és a két éves lejáratú kölcsönök. Az előbbiek minden évben négyszer a házbérfizetési évnegyed idejében adatnak ki és évnegyedenként 13 hét alatt fizetendőek vissza. Az utóbbi kölcsönök legnagyobb részt régebbi, apró és terhes adósságok conversiójára, fiatal munkások lakásberendezésére, betegségek, halálesetek, munkanélküliségek költségeire adatnak ki. Szórványosan előfordulnak 3—4 éves kölcsönök is, melyekkel az ipari munkások feleségeik számára szereznek otthoni keresetet: tej-, zöldség-, tűzifakereskedést stb. Fontos a főpinczérek csoportja, melyben az óvadék-kölcsönök viszik a legfőbb szerepet.

A sütőmunkások csoportja a tagok egyetemleges kezességére fölvelt egyéni kölcsönök felhasználásával a VIII., Röck Szilárd-utca 29. sz. a. közös szövetkezeti termelésre egy nagy sütőműhelyt rendezett be, mely jól jövedelmez. De e helyen ennek ismertetését nem folytathatjuk; csak azt sajnáljuk, hogy a magyar munkásság még mindeddig nem ismerte föl a szövetkezetekben rejlő nagy szellemi, erkölcsi és anyagi erőt, mely jólétének hatalmas emeltyűjévé válna s még fogyasztási szövetkezeteket sem alakít. A magyar munkásság éppen úgy fecsérli idejét agitációkra, mint az egész nemzet politikára.

Az előadás kedvező benyomást tett s a szövetkezetek vezetőinek figyelmét hihetőleg a munkásszövetkezetek ügyeire fogja irányítani.

A napirend harmadik tárgyát dr. Horváth Jánosnak szabad előadása képezte *A hazai beszerzési források és a szövetkezetek* címén. Előadó abból indult ki, hogy iparunk nem oly nyomorult, mint általában hisszük és sokan állítják. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint hazánkban 2474 gyáripari vállalat és 467.298 közép- és kisipari üzlet áll fenn. Iparunk termelő- és szállítóképességét azzal bizonyítja, hogy a hazai közlekedési vállalatok és állami gyárak ipari szükségleteiből az 1903. évben 94.854.354 korona értékű hazai forrásokból s csak 11.531.049 korona értékben szereztetett be külföldről; a mi 89 $\frac{2}{10}$ % és 10 $\frac{8}{10}$ %-nak felel meg.

Iparunk egyik nagy baja, hogy népünk nem ismeri és nem bizik a hazai ipar készítményeiben. A szövetkezetekre e részben

igen hálás szerep vár, ha egyfelől tagjaikkal megismertetik a hazai beszerzési forrásokat, másfelől pedig ha kizárólag hazai iparcikkeket közvetítenek tagjaiknak. Előadó e részben a következő kartellszerű elveket állította föl:

1. Minden szövetkezeti tag első sorban saját szövetkezetétől, azután bármely más szövetkezettől, de mindenestre hazai beszerzési forrásból szerezz be összes ipari szükségletét.

2. Azokat az iparcikkeket, melyek hazai szövetkezetektől szerezhetők be, minden szövetkezet első sorban ezektől iparkodják beszerezni; de minden esetre hazai beszerzési forrásokból vásárolja iparcikkekből álló szükségletét; külföldi iparcikkek propagálását szövetkezetek magukra nem vállalhatják.

3. A hazai beszerzési források a Kereskedelmi Múzeum által kiadott *Kiviteli Czimtár*-ban, az ipari szövetkezeteké az Országos Központi Hitelszövetkezet *Naptárában* és a kereskedelmi ministerium által kiadott *Szövetkezetek Jegyzékében* találhatók föl.

4. A Kiviteli Czimtárban eddig csak 49 szövetkezet van fölvéve, minélfogva az ipari szövetkezetek oda törekedjenek, hogy cégüket abba, illetve pótfüzetbe fölvéttessék.

Minthogy az Országos Központi Hitelszövetkezet az 1. és 2. alatti elveket bőripari szövetkezeteinél már eddig szigorúan keresztülvitte, remélhető, hogy az a példa irányadásul fog szolgálni és a többi szövetkezetek követni fogják e példát, mert a congressus előadó javaslatát egyhangulag elfogadta és elrendelte, hogy az minden hazai szövetkezetnek megküldessék.

Ezekben beszámoltunk legelső szövetkezeti intézetünk egyik érdekes és tanulságos gyűléséről.

th.

A nemzetgazdaságtani seminarium jubilauma.

A sokat vitatott seminariumi oktatás életképességét egy meleg és őszinte jubilaum bizonyította nálunk az elmúlt napokban: a budapesti tudomány-egyetem nemzetgazdasági és statisztikai seminariuma immár huszonöt év óta működik alapítójának, Földes Bélának vezetése alatt. E negyedszázadon át egyik nemzedéket a másik után bocsátotta ki kebeléből ez intézmény, új meg új gyakorlati és elméleti munkásokat nevelve a magyar közéletnek. Földes, nem riadva vissza sem a nehézségektől, sem ama szűkös eszközöktől, melyeket valósággal úgy kellett seminariuma részére kikunyorálnia, nemcsak életet öntött a seminariumba s megkedveltette azt, hanem különösen ügyelt arra, hogy a seminarium ne vegye föl a külföldi seminariumok rossz szokásait, mint a mesterséges tultermelést, amely a mi viszonyaink között kétszeresen elhibázott lett volna. A seminarium megmaradt a helyes úton, mi annak a módszernek is köszönhető, melylyel Földes évenként egy-egy érdekes tárgyat tűzött ki tárgyalásra s azt sorozatban dolgoztatta föl és beszélte meg hallgatóival. Ilyen kérdések voltak: a vasuti, vagy a kereskedelmi politika, háztartási statisztika, a tulajdonjog, az államháztartás, a módszer, bűnügyi statisztika, a socialismus, a közép-osztály alakulása, a szövetkezetek, Széchenyi István mint közgazda, az agrarsocialis-

mus, a gabonavámok, az államsegélyek, magyar gazdaságtörténet és hasonlók. Földes körültekintő és gondozó jóakarata mellett, melylyel tanítványainak törekvéseit e negyedszázad alatt felkarolta, nagyobbyszerű ünnepélylyé fejlődött az évforduló, mely alkalomból a volt és jelenlegi tanítványok közül sokan gyültek egybe az egyetemen márczius 16-án. Hegedüs Loránt egyetemi m.-tanár és Neumann Jenő joghallgató üdvözlő beszédeire, kik hálájukat és tiszteletüket őszinte szavakkal tolmácsolták, Földes Béla magas röptű beszédben. válaszolt, melyben a magyar seminariumi oktatás jelentőségét ecsetelte. Az ünnepély maradandó emléke egy emlékkönyv, melyet külföldi egyetemek »Festschrift«-jei alakjában *Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből* címmel nyújtottak át az ünnepeltnek. A díszes kiállítású könyvről, mely hat nagyobb értekezést foglal magában, legközelebb hozunk részletes ismertetést.

m. zs.

Mezőgazdasági munkáskérdés.

Josef Graf Mailáth: *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn. Wiener staatswiss. Studien VI. 2.* Wien und Leipzig, 1905. Franz Deuticke. XIII+157. old.

Mailáth József gróf neve az irodalom terén Magyarországon is, külföldön is ismert név. De csak itthon tudjuk, hogy viselője nemcsak író, hanem gyakorlati socialreformatör is, a ki élénken részt vesz mindazon újabb törekvésekben és mozgalmakban, a melyek a mezőgazdasági népesség anyagi és erkölcsi helyzetének javítására irányulnak. A maga szűkebb hazájában, a hol nagybirtokos, mintaszerű állapotokat teremtett. Szavával és tollával pedig a mezőgazdasági socialpolitiká terén oly termékeny agitációt fejtett ki, hogy ennek áldásos eredményei már is mutatkoznak. Mailáth gróf Magyarországon annak a conservatív socialreformatörikus irányzatnak legkitűnőbb képviselője, mely a reformokat komolyan veszi; egyéniségének egész erejével és meggyőződésével az idealis reformatorikus törekvések szolgálatába szegődött.

Az előttünk fekvő könyv azon tudatnak köszöni keletkezését, hogy a külföld a magyar mezőgazdasági munkásnépesség helyzetéről tévesen van tájékozva és hogy különösen a magyar agrár-socialistikus mozgalmakról a legutóbbi években külföldön megjelent iratok sok félreértésre adtak alkalmat. Ezért a szerző elhatározta, hogy összefüggő előadásban, tárgyilagos módon feltünteti a mezőgazdasági munkásosztály keletkezését, helyzetét az alföldi mozgalmak keletkezéseig, e mozgalmak történetét, hatását és eredményeit s különösen az ezek kapcsán létrejött újabb socialpolitikai törvényeket. Munkáját pedig német nyelven írja meg, hogy a külföld mindez iránt alapos tájékozást nyerjen.

Bizvást állithatjuk, hogy szerző igyekezete nagy részben sikerrel járt. Különösen ki kell emelnünk tárgyilagosságát. Nagybirtokos létére is elismeri, hogy a mezőgazdasági munkások helyzete nem megfelelő. A közigazgatási hatóságok és a földesurak hibáit és mulasztásait és a magyar agrár-socialistikus mozgalmakat nemcsak izgatásra vezeti vissza.

Az egész mű, főkép leíró részeiben, gazdag forrás-tanulmányokon alapul és a mezőgazdasági munkáskérdéssel kapcsolatos igen szövevényes kérdések világosan, áttekinthetően kerülnek benne tárgyalásra.

Helyszűke miatt, sajnos, le kell mondanunk arról, hogy az egész munka tartalmát, bár kivonatossan, ismertessük. De talán jobb szolgálatot is teszünk, ha néhány pontra vonatkozólag a szerzőétől eltérő nézeteinket kifejtjük és inkább kiegészítő és helyreigazító irányban tesszük meg észrevételeinket.

1. A munka bevezető történeti része csak némi megszorításokkal fogadható el. Tudományos szempontból tekintve a dolgot, nyilvánvaló, hogy ma még nem ismerjük a magyar jobbágyság történetét. Hiszen az alapját tevő óriási oklevél-anyagnak csak jelentéktelen töredéke ismeretes és került eddig feldolgozásra. Egész századok oklevél-kincsei érintetlenek még. A nyomtatott források felhasználásának pedig, a melyekre a szerző is támaszkodik, csak az az eredménye, hogy egyre ismétlődnek az olyan vélemények és vélelmek, amelyek főleg a törvények és decretumok szövegén alapulnak a nélkül, hogy a tényleges állapotokat még felkutatták volna. Az sem szigorúan tudományos eljárás, ha lezáró, összefoglaló ítéleteket mondunk egész korszakokról, a melyekre nézve alig történtek előzetes vizsgálatok és a melyekről természetesen még kevésbbé vannak kimerítő pragmatikai leírásaink. Kun (*Socialhistorische Beiträge zur Landarbeitfrage in Ungarn*. Jena. 1903.) is oly határozott alakban írta meg a német olvasóközönség számára a magyar jobbágyság és parasztság történetének egyes phasisait, hogy méltán azt kellene feltennünk, hogy e történet már valóban meg van írva; Acsády pedig, a kire Mailáth gróf Kun mellett leginkább támaszkodik, csak egy-két századra vonatkozólag végzett forrás-tanulmányokat. Minden egyéb pedig csak a törvények szövegének ismétlése. Már pedig a gazdaság- és társadalomtörténet tanítása szerint mi sem volna tévesebb, mint ha a törvényhozási és rendeleti intézkedések szövegéből a tényleges állapotokra akarnánk következtetni.

Áttérve már most a történeti bevezetés egynéhány részletére, megjegyezni való, hogy a földesurak azon korszakonként változó igyekezete, hogy a jobbágyokat a földhöz kössék, vagy ellenkezőleg onnan eltávozásra kényszerítsék, a földmívelési technika változásával kapcsolatos, és e szerint volna tárgyalandó.

Hogy Magyarországon már a XV. században volt mezőgazdasági bér munkásosztály, és hogy a bér munkásosztály nálunk egyáltalában előbb fejlődött, mint Európa nyugati államaiban, már Kun állította és Mailáth gróf is ismétli. E felfogást azonban bizonyítékok nélkül nem tartom elfogadhatónak, sőt valószínűtlennek tartom, hogy a bizonyítás egyáltalán sikerülhetne. Azon gazdaságtörténeti kutatások, amelyeket Ortvay, Kováts Ferencz és e sorok írója Magyarország legfejlettebb részeit tekintve (Nyugat-Magyarország) a XV. és a XVI. századra nézve végeztek, határozottan ellentmondanak ilyen feltevésnek.

Végül még egy megjegyzést az 1848. jobbágyság felszabadításáról. Itt is meg kell mindenekelőtt állapítani, hogy ez ese-

mények történetét sem irták még meg oklevelek alapján, tárgyilagosan. Hogy azonban a parasztfelszabadítások nem mindig történtek oly nemes és önzetlen indokokból, arra már Knapp és iskolájának munkái számos bizonyítékot szolgáltatottak. Szinte hihetetlennek tetszik, hogy a jobbágyság eltörlését csakis lelkesedés okozta volna és nem valószínű, hogy ez egész műveletnek ne lett volna meg nagyon érthető gazdaság-technikai, tehát anyagi alapja. Mindaddig azonban, míg a források nincsenek teljesen felderítve, végleges vélemény nem mondható.

2. Mailáth gróf azon érveléseit, melyek a mezőgazdasági munkabérekre vonatkoznak, nem tartom elfogadhatóknak. Már számtalanszor utaltam arra, hogy hivatalos mezőgazdasági munkabér-statisztikánk, a melyre Mailáth gróf is támaszkodni kénytelen, mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás szempontjából teljesen hibás, megbízhatatlan és hasznavehetetlen. Milhoffer könyve a magyar mezőgazdasági munkásokról, a melyből Mailáth gróf szintén idéz munkabéreket is, természetesen ugyanazon hibákban szenved, mint a hivatalos statisztika, a melyből ő is merít.

Be kell vallanunk őszintén, hogy a magyar mezőgazdasági munkás helyzetének megítélésére megbízható adataink kellő mértékben nincsenek. Sem a munkabérek, sem a munkanapok számát, sem az évi kereseti összegeket, sem lakásuk, ruházódásuk, étkezésük stb. viszonyait kellő nagy tömegről nem ismerjük. Tudományos irodalmunk és hivatalos kiadványaink sok értékes anyagot tartalmaznak ugyan, de mindez csak darabos anyag; néhány adat innét, néhány onnét, semmi nagyban való felvétel, semmi egyöntetűség az adatgyűjtésben, semmi rendszeresség a feldolgozásban. A mit az 1893-as alföldi mozgalmak kapcsán állítottam és vallottam, változatlanul érvényben van ma is. A magyar mezőgazdasági munkáskérdés ügyében mindenekelőtt tudományos alapon nyugvó, részletes felvételnek és vizsgálatnak, enquêtenek volna helye, mielőtt következtetésekre, reform-törekvésekre és tettekre kerülhetne a sor.

3. Szerzőnek fejtegetései a robotról (71—73 old.) nem egészen meggyőzők. Az a felfogása, hogy robotnak csak azt a régi szolgáltatást nevezzük, mely törvényen alapult és ellenszolgáltatás nélkül volt teljesítendő, miglen a mostani u. n. robot a szabad szerződési viszonyban kikötött ellenszolgáltatások egy részét alkotja, — socialpolitikai szempontból nem egészen kifogástalan. A régi robot sem volt egészen ellenszolgáltatás nélküli, mert ott voltak azok a kötelezettségek, a melyekkel a földesúr a patriarchalis földesúr-jobbági viszonyból kifolyólag tartozott. Másrészt pedig éppen a socialpolitika feladata, hogy megvizsgálja, vajon a »szabad« munkaszerződés a gyengébb felet tényleg nem károsítja-e? E szempontból pedig a mostani u. n. robotnak megítélésében igazat kell adnunk Návaynak.

Téves, hogy szerző (136 old.) a részes munkát a nyereségben részesedéssel egy vonalba helyezi. A részes munka nem nyereség, hanem terményben részesedés és e kettő mind a gazdasági, mind a társadalmi vonatkozásban lényegesen különbözik egymástól.

4. Socialpolitikai szempontból legfontosabbak szerző azon

fejtegetései, melyek az újabb mezőgazdasági munkás-törvényekről szólnak, továbbá azon eszközökről és módokról, a melyek szerinte a további reformok számára alkalmasak. De e téren is meggyőződésünk szerint messzemenő kutatásokat kellene még végezni. Meg kellene állapítani, mennyire sikerült az újabb mezőgazdasági munkástörvényeket tényleg végrehajtani. Kutatni kellene azon symptomákat, a melyek feleletet adhatnának arra a kérdésre, vajon e törvények gyakoroltak-e már tényleg üdvös hatást a mezőgazdasági munkásosztály helyzetére? Nagyon érdekelne bennünket az is, vajon Mailáth gróf, a ki a viszonyokat legalább az ország bizonyos vidékein jobban ismeri, mint bárki más, elegendőnek tartja-e azt a néhány socialis olajcseppet, mely e törvényekbe belekerült? És hogy véleménye szerint meddig és mennyire mehetnénk ez irányban még tovább a törvényalkotás terén?

S végül még egyet. Nem képzelhetünk mezőgazdasági socialpolitikát a nélkül, hogy a fejlődésnek következő mérföldköveit ne lássuk: a mezőgazdasági munkásosztály szervezkedését; — a mezőgazdasági munkabérek valószínű emelkedését; — az ezek kapcsán várható változásokat a birtokviszonyok és a gazdasági technika terén. Reméljük, hogy talán szerző más alkalomkor e kérdésekre is kiterjeszti figyelmét és értékes fejtegetésekkel hálára kötelezi mind hazánk, mind a külföld tudományát.

Mind e megjegyzésünknek azonban nem az a céljuk, hogy az előttünk levő munka értékét lejjebb szállítsák, mert ismételten kijelenthetjük, hogy tudományunk e munka megjelenésével csak nyert.

Bizonyos, hogy mai irodalmunkban jobb összefoglaló munka nincs a mezőgazdasági munkáskérdésről, mint Mailáth gróf könyve.

M.

Sorsjáték »ethikai« alapon.

Don E. M. Vusio és H. Franz Xav. von Meyer: *Neues Lotteriespiel auf sittlicher und wirtschaftlicher Grundlage*. Agram. 1904. Selbstverlag der Verfasser. 36 old. Ára 60 fillér.

Halász Sándor, e Szemle tavalyi évfolyamában (735—747. old.) »Játék és takarékoság« czímen érdekes tanulmányt közölt Scherl Ágost rendszeréről, az u. n.: »Prämien-Sparsystem«-ről, a mely a takarékoskodás és a szerencsejáték combinációján alapszik olyanformán, hogy a takarékoskodó egyénektől hetenként, lakásukon beszédetnek bizonyos nagyságú takarékösszegek s a takarékoskodók nyereménysorsjegyeket kapnak anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatást nyujtanának; ugyanis az egész éven át teljesített heti betéteknek kamatai a gyűjtő év végén sorsolási tőkévé alakíttatnak át és minden megcsontítás nélkül nyeremények alakjában osztatnak ki a takarékoskodók között. (id. cikk 736. old.).

Ez a gondolat: a játék és a takarékoság harmonikus egybeolvasztásának gondolata, nem új ugyan, de annyival fontosabb jelentőségű, mert, mint Halász mondja, a porosz kormány és a német takarékpénztárak kötelékének igazgatósága melléje sze-

gődött. De ellene maradt a közvélemény, mely bizonyos okok következtében ebben a Scherl-féle rendszerben is épp úgy ellenségét látja, mint a szakirodalom és az ethikai felfogás abban az államilag pénzügyi szempontokból mindenhol pártfogolt szerencsejátékban, melynek »kis lottó« néven ismert alakzata ellen Ausztriában megindult heves küzdelemnek egyik érdekes megnyilvánulását alkotja az a kis röpirat, melylyel itt foglalkozni kívánunk, mely egyszersmind egy »új, erkölcsi alapon álló sorsjáték«-ot is kíván a kis lottó helyébe léptetni és »matematikai összeállítások« alapján képesnek hiszi tervét arra, hogy a kis lottóban részes minden egyes érdekeltnek javát épügy előmozdítja, mint eddigelé a kis lottó, de ezenkívül társadalom-politikai és social-ethikai szempontokból is teljesen képes a kis lottó helyét pótolni.

A terv akként szól, hogy évenként négy kibocsátás történik, egyenként 120.000 sorsjeggyel, minden kibocsátás 12 osztályba osztatik, s miután minden osztályra 10.000 kisebb-nagyobb nyermény jut, s mivel az I. osztályban mind a 120.000 sorsjegy együtt van, a II. és következőkben a kihuzott 10—10.000-rel kevesebb: a négy kibocsátás mindenikében 780.000 sorsjegy játszik, mely az első kibocsátásnál 10 korona eladási ár szerint 7,800.000, a második kibocsátásnál 20 korona sorsjegyár szerint 15,600.000 koronát, a harmadiknál 40 korona ár mellett 31,200.000 koronát s a negyediknél 80 korona árral 62,400.000 koronát tenne ki, s így az egy év alatt lefolytatandó négy kibocsátás összesen 117,000.000 korona brutto jövedelmet hozna. Minden kibocsátás sorsjegyei — melyek $\frac{1}{10}$ -részekre is felosztatnának — 1200 sorozatba beosztva egyenként 1—100-ig menő nyerőszámmal láttatnának el. Mint fentebb már említettük, minden új osztály huzásánál a sorozatok száma 100-zal kevesbbednék, s így a IV. osztály már csak 900, a VI. osztály csak 700, a X. osztály csak 300, a XII. osztály pedig csak 100 sorozatot tartalmazna, mely teljesen az utolsó számig kihuzatik.

A nyereményeket tekintve, az első kibocsátás I. osztályában, hol mind a 120.000 sorsjegy játszik, a legnagyobb nyeremény 120.000 korona s a 9900 legkisebb nyeremény is egyenként 60 koronát tesz ki; a többi osztályoknál, — miután 10—10.000 sorsjegy (100—100 sorozat) minden osztályban kihuzatott — ily arányban fogy az egyes nyeremények értéke is, úgy hogy ahány sorsjegy még benn van, annyi koronát tesz ki osztályonként a főnyeremény (kivéve a XII. osztályt, melynél az első nyeremény összege a még bennlevő sorsjegyek számának csak $\frac{6}{10}$ -ét teszi ki); a legkisebb összeget képező 9900—9900 nyeremény mindenike pedig a XI. és XII. osztályokban egyenlő azzal az összeggel, melybe a kibocsátás sorsjegye — pl. az első kibocsátásnál 10 kor. — kerül. A második kibocsátás I. osztályának főnyereménye 240.000 korona, s a XII. osztálynak is 12.000 korona, s míg a legkisebb nyeremény az I. osztályban 120, a XII-ben 20 koronát tesz ki, ennek kétszeresével egyenlő a harmadik kibocsátás sorsjegyeire minden osztályban megfelelően eső nyeremény, s a negyedik kibocsátásnál a sorsjegyárak magasságával arányban növekedvén a nyeremények mértéke, az I. osztály főnyereményét 960.000 koronában s a legkisebbet is 960 koroná-

ban állapítja meg Vusio, s ugyane kibocsátás XII. osztályának legnagyobb nyereménye 48.000, a legkisebb pedig 80 koronát tesz ki.

A »minden sorsjegy nyer« kecsegtető reménysége a tervező szerint be is válnék a maga egészében, természetesen levonásával a 20% nyereményadónak, mely — miután a XII. osztályban a legkisebb nyeremény mindig a befizetett összeggel egyenlő — azt jelenti, hogy az illető ily nyeremény mellett befizetett pénzének $\frac{1}{5}$ -részét »reménység fejében« elveszti.

A mi pedig az állam jövedelmét illeti, az a 117,000.000 korona brutto hozadékból a gyűjtőknek adandó 10% levonása után, melyből az 5–600.000 korona hirdetési költségek leütése mellett is körülbelül 11,000.000 korona maradna meg az elárusítók, a kollektánsok javára, 105,300.000 korona marad nyereménynek, a mint ezt Vusio az első kibocsátásnál 7,020.000, a másodiknál 14,040.000, a harmadiknál 28,080.000 s a negyediknél 56,160.000 koronának tervezi is; ebből azonban a 20% nyereményadóban levonandó 21,060.000 korona az állam javára szolgálna, s a netto-hozadék gyanánt fenmaradó rész a jelenlegi kis lottóból származó állami jövedelmet bizonynyal elérné.

Anélkül, hogy e terv gyakorlati megvalósíthatásának kérdésébe belebocsátkoznánk, vagy plane azt alaposan technikai oldalról vennők szemügyre, csak annyit jegyzünk meg, hogy az Ausztriában a lottó ellen folyó harcznak ez a tervezet mindenestre érdekes jelensége, s ha alkalmas volna a maga elé tűzött célnak elérésére, hogy az állam és az elárusítók s főleg a sorsjegyvásárló közönség érdekeit istápolja, s a társadalomerkölcsi szempontok bírálatát is kiállja, a »minden sorsjegy nyer« jelígeje alatt: akkor a pénzpiacz emberei mindent elkövetnének, de maga Ausztria sem vonakodnék, hogy ez a sorsjáték a mai kis lottó helyébe lépjen.

Kovács Gábor.

Ipari szövetkezetek.

Somogyi Béla: *Az ipari szövetkezetek.* Budapest, 1905. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kiadása.

E füzet célja: útmutatást nyújtani hazai kisiparosainknak, hogy a szövetkezetek alakítása által mint védekezhetnek a nagyipar térhódításával szemben.

A szerző rámutat arra, hogy az értelmes kisiparosnak, hogy magát a gyáripar terjedése ellenére is föntarthassa, egyedüli segítőeszköze a szövetkezés. Különösen fontos ezt megmagyarázni a mi kisiparosainknak, a kik jóformán tehetetlenül látják létük pusztulását, de kellő értelmiség és útbaigazítás hiányában, sajnos, alig képesek arra, hogy a változott viszonyokkal szemben magukat föltalálják. Somogyi érdekes fejtegetéseiben vezérfonalat óhajtott adni, mely egyrészt a termelő- és fogyasztási szövetkezetek alakítása és fentartása felől tájékoztatja a kisiparost, másrészt a külföldről vett példákkal világítja meg, hogy komoly vezetés mellett mily kitűnő eredményeket tudtak elérni a főleg Német- és Franciaországban szervezett hasonló intézmények.

A Godin-féle familistère, a Leclaire által alapított »Redouly és Társai« szövetkezet, a Monthieux-ben alakult Bányászok bányája mind igen szép mintát nyujtanak a csüggedő magyar kisiparosnak, hogy a társulásban rejlő erő kiaknázása, szorgalom és összetartó együttműködés mellett nemcsak tisztos és biztos napi keresethez juthatnak, de a befektetett tőkét is hasznosan gyümölcsöztethetik. Leírja a világhírű manchesteri Wholesale-t, a szövetkezetek szövetkezetét, mely 87 millió frank tőkéjével és 460 milliós évi forgalmával példája annak, hogy mily csodálatos intézményeket képes létrehozni a céltudatos, megbízható elemekből alakított szövetkezet.

Igen érdekes például, hogy Ansele, a genti egyszerű munkás, mily praktikus eszközzel vetette meg a nevére elnevezett s ma már világhírű fogyasztási szövetkezet alapját. Tudta, hogy a munkásoknak vasárnap reggel még van pénzüik, de ez hamar el is szokott párologni. Ezért a szövetkezet alkalmazottaival vasárnap reggelenként sorra járatta a munkáslakokat és kenyérbárczákat kínált megvételre. Minden bárcza egy kiló kenyeret jelentett, áruk darabonként annyi volt, mint a pékeknél egy kiló kenyérnek a rendes ára. Ansele a rendes kenyérárát szedte be így a tagoktól, de abból csak annyit tartott meg, a mennyibe a kenyér tényleg került, a fölösleges pénzt pedig negyedévenként visszaszolgáltatta a tagoknak. Ily módon egy-egy munkáscsalád negyedévenként átlag 15—20 frank visszatérítést kapott.

Ezek és hasonló gyakorlati példák, minőket sűrűn olvasunk Somogyi füzetében, igen alkalmasak arra, hogy nyomukon haladva keresse boldogulását a szövetkezésre lépő magyar kisiparos. A szerző érdemes és tanulságos dolgozatát — melyben módjában állott több évi tanulmányútjainak tapasztalatait is feldolgozni — szívesen ajánljuk az ipari szövetkezetek barátainak figyelmébe.

Téglás Béla.

Új folyóirat.

A munka szemléje. Szerkeszti Fónagy Ernő és Osvát Kálmán. Előfizetési ára évenként 8 korona.

Február 15-én új félhavi folyóirat indult meg Budapesten »A munka szemléje« cím alatt. Fiatal emberek szerkesztik ezt a revuet, mely mint »újszerű vállalkozás első terméke« az ember munkája felett óhajt szemlét tartani, a kultur-élet minden terén s a maga tizenhat oldalán az »egyetemesség« nagy eszméjét igyekszik jelezni, amidőn a szakember és a nagyközönség érdeklődésére egyként számítva, felteszi róla, hogy a »munka bekapcsolódása a világ rendjébe mindkettőjüket érdekli.«

Új program, új vállalkozás. A társadalmi tudományokkal foglalkozó szakembernek figyelmét az első számban csak az »Elmélet és gyakorlat« című tanulmány s a »Fécondité« című közlemény (inkább aphorisma-sorozat) kötheti le; az előbbi a tanszéki socialismusról szól, az utóbbi pedig a népesedéstan fontos kérdéseit elég túlzó szempontok hatása alatt, de a maga gondolatvilágában mindamellett érdekesen fejtegeti.

K. G.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasási cyklus a kivándorlásról. A Magyar Közgazdasági Társaság és a Magyar Földrajzi Társaság kivándorlási bizottságának együttes rendezése mellett április 6., 7. és 8-ikán dr. Hegedüs Loránt »*A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság*« címmel mutatta be kivándorló kutatásainak eredményét. Az üléseken rendkívül nagyszámú s díszes közönség vett részt. Az első és harmadik napon Kautz Gyula v. b. t. t., a második felolvasáson Havas Rezső, a Földrajzi Társaság al-elnöke elnökölt s mondott meleg szavakban köszönetet az előadónak. A felolvasások tartalmát főbb pontjaiban a következőkben foglalhatjuk össze:

Az első felolvasáson, mely *a dunántúli kivándorlás okairól* szólt, Hegedüs Loránt jelentést tett arról, hogy 1897-ben kezdett kivándorlási kutatásait befejezte és miután a felvidéki (amerikai) és székely (romániai) kivándorlásról már régebben beszámolt, most a dunántúli kivándorlás okait s a szlavóniai magyar telepesek helyzetét kívánja helyszini tapasztalatai alapján bemutatni. Végül össze fogja foglalni kivándorlási politikánknak eredményét és több mint hét évig tartott kutatásainak végső következtetéseit.

A felolvasó mindenekelőtt utal arra, hogy bármit fog a jövő történetírás hazánk mostani koráról és szereplőiről tanítani, az bizonyos, hogy mai állapotunknak legfontosabb tünete gyanánt azt fogja felírni, hogy volt idő, midőn évenként több mint százezer (1903-ban 188 ezren kaptak útlevelet) ember bujdosott el a hazából. Mig kutatásainak elején csak három főfolyama volt a kivándorlásnak, addig ma már ezek között leomlottak az elválasztó partok és az egész ország egy nagy kivándorlási ártérre változott. Legnevezetesebb a kivándorlás okainak megállapítása szempontjából a dunántúli országrész azért, mert ezek a vármegyék és városok állanak legközelebb ahhoz (a Nyugat behatása folytán), hogy az intensív gazdasághoz s ebben a gyáriparhoz eljussanak, a mi ha megtörténnék, épp úgy sikerülhet a kivándorlást megcsökkenteni, amint Németországnak sikerült. A Dunántúl a fejlődésnek éppen ehhez a küszöbéhez jutott el és azok az okok, amelyek itt megállították, a nép kereseti kérdéseinek megoldásában megakasztották: ezek a kivándorlásnak igazi okai, amelyek itt világosan megláthatók, mig az országnak más, fejletlenebb vidékein sokkal kevésbé lehet ezeket az okokat még a homályból kideríteni, de különösen érdekes a kivándorlás szempontjából a tudunai rész azért is, mert a felsőbb megyék (Sopron, Moson) Ausztriába küldenek kivándorlókat (Ausztriában ma már több mint egy negyed millió magyar polgár él), Győr, Veszprém, Fejér és Vas az amerikai kivándorlásnak fészkei, sőt bennök a brazíliai kivándorlásnak is megtaláljuk nyomait. Végül pedig a Balaton alatt fekvő megyékből nagyobb emberáradat húzódott már is Szlavóniába, ott magyar gyarmatokat alkotva.

Uti tapasztalatai szerint az előadó a Dunántúl vármegyéinek roppant eltérő kivándorlási típusait mutatta be, különösen rész-

letesen ecsetelve azokat a különös amerikai visszahatásokat, melyek Györmegye több községeiben, Veszprémmegye területén a pápai és devecseri járásban, Vas megyében a kisczelli és németujvári járásban stb. mutatkoznak. Amerikát egészen közelinek érzi már népünk, az amerikai ipari élet föl- és leszállása szabályozza azt, hogy hányan indulnak útnak s 1904-ben nem talált olyan falura, ahol ne tudták volna, hogy Amerikában elnökválasztás van. Az ügynököket ma már többnyire a kivándorolt családtagok hírküldései pótolják, a különféle hajóstársaságok ügyesen gondoskodnak arról, hogy a hazatérő értelmesebb magyarokat kitanítsák a megintvisszautazás legapróbb részleteiről. Veszprémmegye sváb és magyar kivándorló falvai között azt a különös eltérést találja, hogy míg a kimenő németek odakünn alig érdeklődtek valami iránt (például a Buffalóban dolgozó kivándorlók sohasem hallották, hogy mellettük van a Niagara-vizesés), addig a szomszéd magyar faluk kivándorlói sokszor változtatták helyüket, tájékozódtak az amerikai munkás-szövetségek, sztrájkok, újságok stb. iránt. Amint ezeken a vidékeken hosszabb ideig tart a kivándorlás, akként alakul ki a helyzet, hogy egy-egy magyarországi falunak meg volt nagyjában Amerikában is a maga munkáshelye, vagy valamelyik gyár vagy ipari központ és az illető falubeliek mintegy turzási jogot formálnak az ottani keresetre. Nevezetes megfigyeléseket tehetünk az irányban is, hogy az Amerikából beözönlő pénz nem mindig talál itthon alkalmas elhelyezést, hanem meggyűlésével némely helyütt megrontotta a vidéki hitelszervezeteket. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az amerikai pénz beözönlése bármily nagy legyen is (ma már 100 millió koronán felül van), sem a kivándorló munkaerő-veszteséget nem pótolja, sem igazában nem tudja felfrissíteni gazdasági szervezetünket.

Sorra véve a tulajdonai megyékben mutatkozó okait a kivándorlásnak, a felolvasás nyomról-nyomra kimutatja azt, hogy aránylag legnagyobb a kivándorlás oly helyeken, hol a paraszt nem tud földet szerezni és ezeken a vidékeken a legveszedelmesebb is a kivándorlás, mert nemcsak a zselléreket viszi el, hanem a gazdák családtagjait is. Ahol valamely falu határa felszabadul, ott sikerül a nép nagy részét a röghöz kötni és a földéhség néha annyira megy, hogy ölenként szabják meg a föld árát. Egymás mellett fekvő falvakban meglátni a kivándorlás különbözőségét, a mint elég föld áll a rendelkezésre, vagy pedig valamely kötött birtok megakadályozza a parasztot a földszerzésben. Hogy a legfőbb okot csakugyan itt kell keresni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint oly községek példája, mint a veszprémmegyei Salamon-é, ahol a győri püspök parcellázván birtokát, még Amerikából is hazajöttek a rég kiment emberek. A földhiány a földéhségnek ki nem elégítése azért oly rendkívüli fontosságú a magyar kivándorlás okai között, mert csakis itt tudnók Amerika vonzóerejét ma ellensúlyozni. Számításai azt mutatják, hogy a kereseti kérdés másik oldalán, t. i. a munkabérek kérdésében, szinte megközelíthetlen messzeségben vagyunk attól, hogy Amerikával felvegyük a versenyt, mert oly nagy ür tátong közöttünk, hogy míg a mezőgazdasági átlagos férfinapszám (el-

látás nélkül) a Dunántúl 123 fillért tesz ki, évenként tehát mintegy 200 forintot, addig Amerika legújabb munkabér-statisztikája alapján ott évi 720 forintot kell tennie az alsóbb munkabér-állapotnak. A kereseti problémának ezt a nagy eltérését mi nem tudjuk áthidalni jelenleg, mert ha még a magasabb munkabéreket a megszületendő gyáripartól várjuk is, még akkor is úgy kellene a mérleget felállítanunk, hogy a mezőgazdák viszont egész évben naponként átlag legalább 2—3 korona napibért fizessenek a munkásnak, már pedig az ilyen rendszabály a kisebb földbirtokosok kivándorlását vonná maga után. (A kisebb földbirtokosoknak azokat a bajait, a melyek a kivándorlás által bekövetkezett munkabéremelésből állottak elő, a felolvasó máris számba vette.)

Igy állván a dolgok, az előadó szerint a Dunántúl állapotai legvilágosabban mutatják meg gazdasági szervezetünknek azokat a bajait, amelyek sokáig lappangottak, de most nyilvánvalókká lesznek, mert most ezek egyúttal a kivándorlás okai. Ezeket a bajokat, a kivándorlás kisebb okaitól eltekintve, abban a paradoxonban foglalhatjuk össze, hogy a munkás nem kap elegendő munkabért, a gazda nem kap elegendő munkást. Ez által egy *circulus vitiosus* áll elő, mely még akkor is a nép elindulását teremtené meg, ha oly további okok nem járulnának hozzá, mint például az, hogy a kivándorlók ott künn alig találkoznak (Pennsylvániát kivéve) egyenes adóval, míg nálunk a dunántuli vármegyékben legalább 29—47 korona átlagos minimális egyenes adót kell venni egy-egy kereső személyre. A főkérdés azonban az a *circulus vitiosus* marad, mely tovább forog azáltal, hogy a kivándorlás folyton nagyobbítja a gazda munkáshiányát, s mennél jobban nő ez a munkáshiány, annál több akadálya van a gyárak létesítésének s mennél jobban megakasztják egyes vidékeken a gyárak létesítését, annál kevésbbé tudnak intenzív közgazdasági életre és ezzel a nagyobb munkabérekre átmenni. Már pedig csak az intenzívebb közgazdaságra való átmenet szüntetheti meg nálunk a kivándorlás ezt a folyton jobban pusztító nemzeti vérvesztést.

Kivándorlási járataiban mindenütt azt tapasztalta a felolvasó, hogy népünk valamely »változást« sóvárog. A legtöbb-ször alig tudják, hogy mit, csak »változás« legyen az. E változást csakugyan megláthatjuk akkor, ha van bátorságunk ahhoz, hogy egy helyütt keresztül törjük azt a *circulus vitiosus*-t, mely kivándorlási nyomoruságunkat magában foglalja. A bűvös kör áttörhető, ha népünket a földdel úgy ide tudjuk kötni, hogy az így letelepült családok családtagjaikban állandó munkaerővel láthatják el a mezőgazdaságot és gyáripart és viszont ez által fejlődésre és munkabérek emelésére teszik e két tényezőt képekké. Népünk maga, öntudatlanul, egy nagyszerű próbát tett arra, hogy így kell nálunk a kivándorlás kérdését megoldani; ez a próba pedig nem egyéb, mint a dunántuli kiáramlások az a része, mely nem Amerikába, hanem Szlavóniába távozott és letelepült.

A *szlavoniai magyarság helyzetéről* tartott második felolvasás vázlata a következő:

Szlavóniában 83.609 magyart mutat ki a statisztika, kik

Verőczemegyében elérik a lakosság 12%-át s több helyütt nagy összefüggő magyar telepeket alkottak. Sajnos, mi ezekkel még kevesebbet törődünk, mint az amerikai magyarsággal, holott az igazi kivándorlási politika az lett volna, hogy legelőször a magyar állam területén mentünk volna utána népünknek iskoláinkkal, papjainkkal és egyleteinkkel. A szlavoniai letelepedés egyúttal kézzelfogható bizonyítéka annak is, hogy a dunátuli vármegyék lakosságának egy részét Amerika helyett Szlavonia tudta magához vonzani azzal, hogy földszerzéshez segítette a beözönlő paraszti és cselédi osztályt. A felolvasó helyről-helyre kimutatja a magyar település történetét s ama következtetést vonja le belőle, hogy mi két irányú nagy mulasztást követtünk el. Az egyik az, hogy a Dunán túl is megakadályoztuk volna a kivándorlást, ha a kisbirtokok tömeges alakítását keresztülviesszük, e helyett azonban a kötött birtokokat szaporítottuk. A másik végzetes tévedésünk az, hogy a szlavoniai magyar telepek nagy részét egészen magukra hagytuk és nem tisztáztuk világosan a magyar telepeknek Horvát-Szlavonországban való egyházi, iskolai és nemzeti jogait és ezért ottani embereinket egy csomó kellemtelenségnek tettük ki, viszont horvát részről a zavaros helyzet folytán és ok nélkül gyanút támasztottunk magunk ellen. A magyarságnak oly rendkívüli képletére bukkanunk itt, mely szinte elfelejtett gyarmatosítást teszi őt saját államában.

A fölolvassó sorra bemutatja az általa bejárt magyar telepeket: a daruvári környék falvait, melyek nagy része mostanig egészen magyar iskola nélkül volt. Brekinskán, a volt somogyi bicskásokból, részben börtöntviselt verekedőkből a tulajdonföld vagyonos gazdákat nevelt, a kik a földművelésben példát mutattak a környékbeli szerbeknek. A magyar telepek valóságos nevelőhatással voltak erre. Rendkívül érdekes az erdőirtás közepén épült Csepüdlak, melyet az uttörő magyarok készítettek magoknak, úgy elfeledve, hogy 19—20 éves fiatalok nem tudnak írni-olvasni.

A verőczemegyeyi telepek közül az eszéki magyarságon kívül előadta Hegedüs az ősi magyar telep-faluknak: Rétfalu, Szent-László, Haraszti és Korodj állapotát és a népkeveredésnek azokat a sajátságos változatait, melyeket a híres Gyakovár környékén talált. Ez utóbbi helyen amerikai kivándorlással is találkozunk. Szerémmegyében, Vukovártt és a körülötte csoportosuló magyar helységeket vizsgálta meg Hegedüs oly szomorú curiosumokkal együtt, mint pl. Petrovác község, a hol oly tősgyökeres magyar neveket találunk, mint Kerékgyártó, Kállay, Lábas, Dorogházy, a papjuk: Szegedy és mindezek cyrill betűkkel írják a nevüket, orthodox hiten vannak és ruthénül beszélnek, magyarul nem tudnak. Ilyen telepekkel akartuk mi megoldani azt a nagy missiót, mely a mi fajunkra vár a most forrongó, kialakulásban lévő szlavin társadalomban. Végül Nikince és Maradék magyar faluk helyzetét ismertette, a hol a magyarok egy része kénytelen volt áttérni a református hitre, csak hogy nemzetiiségét megtarthassa. Általán nagy elismeréssel szól a dunántúli református egyházkerületnek a szlavoniai magyar egyházak felkarolására fordított áldozatkészségéről, de ennek dacára

lehetetlen állapotnak tartja, hogy a magyar állam területén magyar faluknak vallást kell változtatniok, ha meg akarják tartani magyarságukat. Hasonló tarthatatlan helyzet az is, hogy míg a zágrábi érsekséghez tartozó magyarországi Muraköz tele van horvát papokkal és iskolákkal, addig azokban a szlavoniai falvakban, melyek viszont a pécsi püspökség alatt vannak, a magyarságnak nincs egyetlen magyar katolikus papja és iskolája sem.

Előadása végén utal arra, hogy a horvát pénzügyi kiegyezés elhuzódása mennyire megrontotta azt a viszonyt is, melyben a szlavoniai magyarság állott azelőtt a többi ottani nemzetiségekkel, pedig ennek a jó viszornak az újból való megteremtése annál fontosabb, mert Szlavóniában most megy végbe a szociológiai terjedés népalkotó processusa. A magyar államnak ezen a területrészén a régi magyar vármegyékben a sok és folyton változó település és vándorlás folytán egy új népelem van most kialakulóban s ezért lehetetlenség, hogy közönyösséggel nézhesse bárki azokat a magyar telepeket, a melyek részt vesznek e nagy kulturális munkában.

A *Kivándorlási politikánk és jövőnk* czimmel tartott harmadik felolvasás eszmemenete a következő volt:

A kivándorlás külső szabályozását 1903-iki kivándorlási törvényünkkel s a Cunard-szerződéssel nagyjában befejeztük, de ügyelni kell arra, hogy »a kivándorlási meghatalmazottak« működése szigorú felügyelet alatt álljon s a leghirhedtebb kivándoroltató czégek hirdetései ne jelenhessenek meg oly nyomtatványokban, melyek első oldalaikon a nép elvándorlása ellen panaszkodnak.

A kivándorlási politika második feladata: a kivándorolt magyarságnak (külföldön egy milliónál több magyar számolható össze) védelme. Az utolsó években, kormányaink segítségével is, egészséges haladás mutatkozik azon a téren, hogy a nemzetközi jog által elismert védelemben részesítsük kint levő polgárainkat. De e munkásságunk rendkívül kisarányu, ha tekintetbe vesszük, hogy például a németek már 1300 német iskolát szerveztek külső telepeken. Nagy akadályunk sok helyen a külügyi képviselőink egyoldalú kiképzése s az a sajátságos mulasztásunk, hogy éppen a legközelebb levő kivándorolt telepeinkkel törődünk legkevesebbet. Ebből az utóbbi szokásunkból folyik az, hogy például az Ausztriában lakó negyed milliónyi magyarnak se szervezéséről nem gondoskodtunk, sem nemzetiségi jogait nem tisztáztuk. Épp ily hamar megfeledkezünk a szlavoniai magyarságról, telepítésünknek e nevezetes próbájáról is. Pedig a társországokban lakó 90.000 magyarnak (a magyarul beszélőkkel 137.000) jogviszonyait annál is inkább kellene tisztázni, mert a mai helyzet csak elmérgesíti a viszonyokat. Igaz, hogy mintegy harmincz magyar iskola van Szlavóniában, azonban ez aránylag sokkal kevesebb, mint a mennyi horvát-szerb iskolája van Magyarországon viszont annak a nemzetiségnek. Most ezeket a magyar iskolákat egyesek, a református egyház és az államvasutak tartják fön, a mi mind csak mellékes berendezkedés, s folyton újabb akadályokba ütközik oda át. Lehetetlenség pedig belenyugodnunk abba, hogy a magyar állam területén mi kevesebb nemzeti védelemben része-

sithessük kivándorlóinkat, mint a külföldön. Ezért is az egyházi és magános iskolák mellett a Dráván túl a magyarságnak is okvetlenül meg kell kapnia azt a jogot, a melyet az 1888-iki horvát népiskolai törvény a szerb nemzetiségre kiterjesztett, hogy tudniillik a közterhekből állithatnak maguknak községi iskolát. A XX. században talán az sincsen helyén, hogy több magyar katolikus falunak vallást kellett változtatni, csak hogy magyarságát megtarthassa — itthon.

A kivándorlási politikának harmadik és legnagyobb célja: a kivándorlás megszüntetése. E téren kényszerrendszabályokkal semmire sem lehet menni. Viszont lemondanunk sem szabad fatalistikusan a gyógyításról, mert Németország évi 200.000 főnyi (1881.) kivándorlását tizedrésznyire (22.000) tudta leszállítani. A mi sajátos viszonyaink között a kivándorlás megszüntetése szempontjából legfontosabb az a tapasztalat, melylyel a Dunántúl népességének egy része maga megkezdte a kivándorlási probléma megoldását azzal, hogy amíg Szlavóniában földet kapott, ott megtelepedett. Mutatja nekünk ez a paraszti parcellák bámulatos vonzó és lekötő erejét s követeli azt, hogy jobb birtokmegosztási viszonyokat teremtsünk. A kivándorlás okai között az ország egyéb részén is főfontosságú a nagy birtoknak és kötött birtoknak aránytalan túltengése, de a Dunántúl ez egyenest megköti az intenzívebb közgazdasági életre való átmenetelt. Bizonyítékul bemutatja, hogy Amerikában mennyivel egészségesebb a farmok megosztása, mint nálunk; hogy Európa gyár- és iparos államai mindenütt a földbirtok egyenletesebb megvalósulásán nyugszanak; hogy Poroszországban a földterületnek csak 10%-át foglalják le az 1000 holdnál nagyobb uradalmak, holott nálunk 32%-át. A Dunántúl földjéből pedig 43·5% jut a nagybirtokra.

Mi azonban a helyett, hogy a földhöz-juttatás irányában haladtunk volna, éppen megfordítva, mindig jobban megkötöttük a földet s megkötöttségét fentartjuk akkor is, mikor az Amerikából hazatérő pénz is földet keres s ma még haza folyik. Ily birtokpolitika vezetett ahhoz, hogy 1867. óta több mint hétszáz-ezer hold újabb hitbizományt engedélyeztek s különféle kötött birtokba nem kevesebb, mint összesen 16 millió holdat kötöttünk le. Nevezetes, hogy éppen a Dunántúl vannak olyan megyék, a melyek területének egy ötöde, egy negyede, sőt ennél is több, hitbizomány alá tartozik. Mintha készakarva azt az országrészt raktuk volna meg a legnagyobb korlátokkal, amely legközelebb volt ahhoz, hogy paraszti családok lekötése által biztosítsa a gazdának és a jövő gyáriparnak is a munkáskezeket s ez által lehetővé tegye azt az intensív fejlődést, mely megszünteti a kivándorlást. Ily körülmények között ne csodálkozzék senki azon, hogy mi nem jövő gazdasági fölemelkedésünknek, hanem állandó és folyton növekvő kivándorlásunknak alapjait raktuk le.

Orvoslást abban kell tehát keresnünk, hogy a mesterséges pántokat megszüntetjük s lehetővé tesszük, hogy ezer és ezer kisbérlelőből stb. kisgazda legyen; ezzel ellensúlyozhatjuk csak Amerika vonzóerejét s egyúttal oly módon megszüntethetjük a munkás hiányát a gazdának, hogy ő is boldogulhasson s a gyá-

rák is megalakulhassanak. Ezért a kivándorlás megszüntetésének útja az, hogy a sík vidéken a hitbizományok jogi szerkezete felbontassék. Illetékszabályainkat át kell alakítani azon az elven, hogy mennél nagyobb földbirtok mennél több darabra vásároltatik szét, annál kevesebb illeték fizetendő. Az alapítványi síkbirtokokat maga az állam cserélje ki és parcellázza. Társadalmunk pénzügyi szervezetei belevonassanak oly parcellázási actióba, mely Szlavóniára is kiterjed. Jogi személyeknek erre való területei oly könnyítésekkel jöhessenek segélyére földéhes népünknek, amint a győri püspökség salamoni birtokának felosztásában történt.

Ha ezzel a birtokpolitikával nem késünk el, hanem most kezdünk hozzá, akkor nemcsak az Amerikából évenként bejövő több, mint 100 millió koronát használhatjuk föl erre a célra, hanem nagyszabású nemzetiségi politikát is indíthatunk meg vele ma még. Mert bár a magyarság aránya folyton nő a kivándorlók között, mégis a mostani helyzet még az, hogy Magyarországból 100.000 tót közül 955, 100.000 ruthén közül 826 stb. indul el egy évben, ellenben százezer magyarból még csak 163 a kivándorló. Ameddig ez az arány meg nem változik (a mi csak idő kérdése), addig a magyar parasztság földszerzésével meg tudnók változtatni nemzetiségi térképünket is. Ennél egyszerűbb és egészségesebb nemzetiségi politikát alig lehet elképzelni.

A földszerzés mesterséges akadályainak lebontásával s a földéhség jogos igényeinek kielégítésével sokkal többet érünk el, mint a kivándorlás állandó megcsökkentését. Elérjük azt, hogy a mezőgazdaság intensív fejlődésén kívül a gyáriparnak s ezzel a munkás-kereset emelkedésének legtermészetesebb oly előfeltételeit teremtsük meg, melyet más rendszabály nem pótolhat. Így jut a megoldás kapcsolatba a vámvonallal kérdésével is. Mert mihielyt gyáripárunk megteremtéséhez vámvonal felállítása válik szükségessé, erre is, ennek előfeltételül is a magyar földnek azt a fölszabadítását kell tekintenünk, mely szakítva eddigi birtokpolitikánkkal, a hitbizományokat legalább a sík vidéken felbontja s a földéhség jogos kielégítését az egész vonalon megindítja.

* * *

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmánya folyó évi április hó 6-án Kautz Gyula elnöklete alatt ülést tartott, melyen új tagokul felvették: Hellebronth János ügyvéd, Simon Jakab tőzsdetanácsos, Trautmann Henrik kereskedelmi akadémiai tanár és Karczag István.

A választmány a közgyűlés napjaul folyó évi május 18-ikát tűzte ki és annak napirendjét a következőkben állapította meg: elnöki megnyitó, az igazgató választmány 1904. évi jelentése, a számvizsgáló bizottság jelentése az 1904. év számadásairól, az 1905. évi költségvetés megállapítása, egy választmányi tag és öt számvizsgáló választása; indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél.)

* * *

Márctius 9-én Hegyeshalmy Lajos, m. o. tan. a st.-louisi kiállítás némely tanulságairól, 16-án pedig Fellner Frigyes e. m. tanár a jelzálogtehermentesítés kérdéséről tartott felolvasást; nagy közönség élénk érdeklődése kísérte mindkét előadást. Hegedüs Loránt e. m. tanár április 6., 7. és 8-án tartotta meg a kívándorlásról felolvasási cyclosát, melyről fentebb beszámolunk.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1904. évi működése.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1904. (tizedik) évi jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A lefolyt 1904. évben Társaságunk tovább haladt azon az uton, melyet föladatai kijelöltek számára.

Munkaprogrammunkba ez évben is több oly kérdés tárgyalását illesztettük be, amelyek fontosságuknál és actualitásuknál fogva legszélesebb körök figyelmét keltették fel — utalunk többek közt a kívándorlás, a nemzetiségi pénzügyek és a birtokpolitika kérdéseire — és a melyek ezek folytán tudományos összefüggéseink iránt általános érdeklődést biztosítottak. Az általunk rendezett előadások alábbi sorozata tanuságot tesz a mellett, hogy működésünk a gazdasági és társadalmi élet legkülönbözőbb jelenségeire kiterjedt.

Másrészt ez évben irodalmi kiadványaink számát is gyarapíthattuk, hosszabb előkészület után megindítván a Közgazdasági Füzetek című vállalatunkat, mely remélhetőleg nemcsak a szakkörök, hanem a nagyközönség részéről is melegen fel fog karoltatni.

A Társadalmi Muzeummal a társasági helyiség tárgyában kötött egyezményünk mindjárt a használat első évében fölötté előnyösnek bizonyult reánk nézve; tagjaink az új helyiségben kellő kényelemre találtak s a könyvtáron kívül nagy számú tudományos folyóirat állott rendelkezésükre. Elismeréssel és köszönettel adózunk úgy a kereskedelemügyi ministeriumnak, mint a Társadalmi Muzeum vezetőségének azért, hogy kifejezésre juttatott óhajainkat mindenkor a legnagyobb előzékenységgel teljesíteni igyekeztek.

Az egyes fölolvasásokat időszakos rendben a következőkben sorolhatjuk fel:

Moldoványi István dr. iparfelügyelő: A gyufagyári munkások védelméről;

Ecseri Lajos dr. ügyvéd: A magyar buza és liszt versenyképességének emeléséről;

Árkövy Richárd dr., az OMGE. titkára: Kartellek és trösztök;

Vágó József kamarai fogalmazó: A kézi zálogüzlet államosítása;

Elek Pál udvari tanácsos: A magyar kiviteli törekvésekről;

Jeszenszky Ignác lelkész: Pusztuló torontáli magyar telepések;

Láng Lajos v. b. t. t.: Chamberlain;

Szegedy-Maszák Elemér dr. iparfelügyelő: A munkásvédelem feladatai a tuberkulózis-ellenes küzdelemben;

Schwegel Hans dr. chicagói osztr. magyar alkonzul: Az amerikai gazdasági életből;

Mailáth József gr. főrendiházi tag: Magyarország mezőgazdasági munkásainak helyzetéről;

Barabás Endre tanár: A nemzetiségi pénzügyintézetek székelési kérdései;

Márki Hugó dr. ügyvéd: Schwartner szerepe a statisztika történetében;

Exner Kornél min. titkár: Az önkormányzat adóterhe Magyarországon;

Bodor Antal dr. pénzügyintézeti ügyész: Az erdélyrészi pénzügyintézetek.

A folyó (1905-iki) évre maradtak:

Schober Albert min. tanácsos: Magyarország gabona- és liszt kivitele;

Hegyeshalmy Lajos min. osztálytanácsos: A st.-louisi kiállítás némely tanulságai;

Fellner Frigyes egyetemi m. tanár: A jelzálogtehermentesítés (»Uj földtehermentesítés«) kérdéséhez;

Hegedüs Lóránt dr. egyetemi m. tanár: A dunántúli kívándorlás és a szlavoniai magyarság helyzete (fölolvasási cyclus);

Árkövy Richárd dr. az OMGE titkára: Az önálló gazdasági berendezés előfeltételei.

Szántó Menyhért min. osztálytanácsos: A földhitel kérdéséről.

Már fentebb jeleztük, hogy a már régebb idő óta tervezett Közdasági Füzetek című vállalatunk a lefolyt évben végre létesülhetett. A füzetek terjesztése érdekében a Politzer Zsigmond és Fia könyvkiadó céggel megállapodásra jutottunk, melynek révén vállalkozásunk nagyobb anyagi kockázat nélkül tartós sikerre számíthat. E füzetek kiadásával főleg arra törekszünk, hogy egyes fontosabb, napirenden lévő gazdasági kérdéseket tudományos feldolgozásban vigyünk a nyilvánosság elé; a közreműködésre felkért szerzőknek irányelvül csupán azt tűzvé ki, hogy módszerük és nyelvük lehetőleg népszerű legyen, hogy így maga a vállalat minél szélesebb körökre nézve bírjon érdekl. Eddig két füzet látott napvilágot, s pedig Matlekovits Sándortól: »A vámpolitika mai helyzete« és Halász Sándortól: »A községi takarékpénztárak Magyarországon«; a folyó 1905. év őszére várhatjuk még két füzet megjelenését: Hegedüs Sándortól »Széchényi István gr. mint közigazda« és

Láng Lajostól »Magyarország népességének foglalkozása« cím alatt.

Társaságunk hivatalos folyóirata a Közgazdasági Szemle a lefolyt évben is gazdag és változatos anyaggal jelent meg ; azt a tervet, hogy tartalma új, statisztikai melléklettel bővítettessék, a politikai helyzet alakulása folytán, illetve a rendes állami költségvetés hiánya miatt, sajnálatunkra, mindeddig nem sikerült megvalósítanunk.

A pénzügyi helyzetünkre vonatkozó kimutatásokat jelentésünkhöz mellékelve veszi a tisztelt közgyűlés. A tagok létszáma nagyobb gyarapodást nem tüntet fel, mert az új belépések számát ellensúlyozzák részben a kilépések, részben az elhalálozások.

Nagy veszteséget jelent társaságunkra nézve a közélet és a tudomány jelesének, Neményi Ambrus választmányi tagnak elhunyt. Neményi társaságunk tevékenységében is kezdettől fogva élénk részt vett: több becses és nagy figyelmet keltett fölolvassága mindenkor díszíteni fogja évkönyveinket. Elköltözött barátunk emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Ezek után kérjük a tisztelt közgyűlést, hogy jelentésünket tudomásul venni, részünkre a számvizsgáló bizottság jelentésének figyelembe vételével a felmentvényt megadni, végül, hogy az alapszabályok szerint szükséges választásokat (1 vál. tagsági hely és számvizsgáló bizottság) megejteni méltóztassék.

Az igazgató választmánynak 1905. április hó 6-iki üléséből.

Kautz Gyula
elnök.

Halász Sándor
igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1904. évi zűrszámadatai.

Tételszám		Bevételek		Összesen	
		K.	f.	K.	f.
1	Befolyt tagsági díjak	7365	—		
2	Kereskedelmi ministerium segélye	2200	—		
3	Kamatok	85	29		
4	Pénztármaradvány 1903. évről	1369	01		
Főösszeg .		11019	30		

Tételszám		Kiadások		Összesen	
		K.	f.	K.	f.
1	Egyleti helyiségek bére	1000	—		
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	—		
3	Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez . .	400	—		
4	Könyvtár gyarapítására és hírlapelőfizetésekre .	156	20		
5	Irodai és nyomdai költségek	2370	80		
6	Postadíjak	212	88		
7	Szolgá díjazásaira	400	—		
8	Pénztári maradvány 1904. évi december hó 31-én	1679	42		
Főösszeg .		11019	30		

Budapesten, 1904. december 31-én.

*Kantz Gyula s. k.
elődik.*

*Körösi Imre s. k.
pénztárnok.*

Halász Sándor s. k.
igazgató.

*Lovag Falk Zsigmond s. k.
ellenör.*

Ezen zárszámadást tételesenként megvizsgálatunk részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1905. február 23-án.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gustáv s. k.

Beck Dénés S. Jr.

Fritz Peter s. k.

Baross Géza s. k.

Székely Ferencz s. l.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1904. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	V a g y o n	Összesen		T e h e r	Összesen	
		K.	f.		K.	f.
1	Készpénz maradvány 1904. decz. hó 31-én . . .	1679	42	Tartozás a »Közgazdasági Szemlé«-ért	1400	—
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványi tőkék . .	2000	—	Tartozás a »Gazdaság-történeti Szemlé«-ért . . .	200	—
3	Hátralékos tagsági díjak	5475	—	Tartozás irodai és nyomdai költségeikért	351	16
4	Ieltári tárgyak értéke 10% leírása után	907	95	Egyleti vagyon:		
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K. 10 f. ár egy harmadában	5737	—	a) alapítványokban	2000	—
6	Kamatkövetelés	6	—	b) vagyontöbblet	11854	21
	Összesen	15805	37	Összesen	15805	37

Budapesten, 1904. évi december hó 31-én.

Kautz Gyula s. k.
elnök.Kőrösi Imre s. k.
pénztárnok.Halász Sándor s. k.
igazgató.Lovag Falk Zsigmond s. k.
elnök.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1905. február 23-án.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k.

Beck Dénes s. k.

Fritz Péter s. k.

Baross Géza s. k.

Székely Ferenc s. k.

IV. Tagsági jegyek forgalma 1904. évben.

1904. évben kiállított	Fővárosi a 10 kor.	Vidéki a 10 kor.	Vidéki a 5 kor
I. félév	374	16	85
II. félév	376	16	84
Összesen	750	32	169
Hátralék az előző évekről	351	1	210
Összesen	1101	33	379
Befolyt 1904. évben	646	33	115
Semmisnek nyilvánított 1904. évben	35	—	9
Összesen	681	33	124
Hátralék	420	—	255

Befolyt érték
 $646 \times 10 = 6460$ K.
 $33 \times 10 = 330$ »
 $115 \times 5 = 575$ »
Összesen 7365 K.

Hátralék
 $420 \times 10 = 4200$ K.
 $255 \times 5 = 1275$ »
Összesen 5475 K.

Budapest, 1904. december 31.

Halász Sándor, s. k.
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1905. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fl.		kor.	fl.
1 Egyleti helyiség bére . .	1000	—	1 Pénztári maradvány 1904. decz. 31-ről	1679	42
2 Hozzájárulás a Közgaz- dasági Szemléhez . . .	4800	—	2 Tagdíjakból	7200	—
3 Hozzájárulás a Gazdaság- történeti Szemléhez . .	400	—	3 A kereskedelemügyi mi- nisterium segélye . . .	2000	—
4 Közgazdasági füzetek irói tisztelte díja	1000	—	4 Hátralékok befolyásából	200	—
5 Könyvtár gyarapítására és könyvek kötetésére	200	—	5 Kamatjövedelem	100	—
6 Irodai és nyomdai költsé- gekre	2000	—	/		
7 Postai díjakra	240	—			
8 Szolga díjazása	400	—			
Összes kiadás	10040	—			
			Összes bevétel	11179	42
			Előirányzott kiadás . . .	10040	—
			Várható több bevétel . . .	1139	42

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1905. február 16-iki üléséből.

Kautz Gyula s. k.
elnök.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei.

Amióta a vámterület kérdése körül az országos vita megindult, igen sokat és igen sokan foglalkoztak egyrészt azzal a kérdéssel, minő hatással volna közgazdaságunk fejlődésére a vámközösségnek továbbra való fennmaradása, másrészt minő kedvező, illetve kedvezőtlen helyzetet teremtene az önálló vámterület létesítése.

Kétségtelen, hogy az a logikus kapcsolat, melylyel a közgazdasági életnek egyes eseményei egymáshoz fűződnek, lehetővé teszi a közelebbi jövő közgazdasági fejlődésének vázlatos képét megalkotni. Ámde, bármily tárgyilagosan kísérli is meg valaki megrajzolni a jövő képét, többé-kevésbé mégis csak próféta-szerepre vállalkozik, amely szerep pedig modern korunkban, főképp komoly kérdések megvitatásánál, meglehetősen háládatlan.

Sajátságos módon, jóllehet több szakszerű munka is jelent meg a vámterület kérdéséről, melyek úgy a jelen helyzetet tárgyilagosan vázolták, mint a közös vámterületes vagy gazdaságilag önálló jövő képét a rendelkezésre álló eszközök lehetőleg ügyes felhasználásával igyekeztek szemlélhetővé tenni, azzal a kérdéssel alaposabban senki sem foglalkozott, mit kell tennünk, milyen irányban kell munkálkodnunk, hogy az önálló vámterület létesítését valóban lehetővé tehessek.

Azok, akik az önálló vámterület létesítésével összekapcsolják nemzeti függetlenségünknek végleges biztosítását, ettől a nemzeti ideától hevitve, csakis az elérendő célt látják, anélkül, hogy a cél elérésének eszközeit keresnék. S ha némelyek eme eszközöket keresik is, hazafiui lelkesedésük rózsaszín fátyolán át látják a helyzetet s oly javaslatokkal állnak elő, melyekben sok ugyan az önzetlen jóhiszeműség, de mindenesetre még több a gyakorlati érzék hiánya. A közös vámterület fentartása mellett küzdők, bár a hazafiatlanság rágalmaival szeretik őket illetni, ugyanoly jó szándékkal küzdenek felfogásuk mellett, mint a másik párt hívei; — míg azonban ez utóbbiak a közjogi és gazdaság-politikai kérdéseknek összeelegyítésével a kérdés kizárólagosan gazdasági látképét elhomályosítják, addig a közös vámterület hívei elfogulatlanul bírálva jelen közgazdasági helyzetünket, kevesebb idealismussal talán, de mindenesetre több alapossággal és szakszerűséggel tárgyalják egész nemzeti jövőnk létkérdését.

A cél, melyért mindkét párt küzd, egy és ugyanaz: a gazdasági önállóság létesítése és ezzel az önálló magyar nemzeti állam megteremtése. Amiben eltér egymástól a két ellentétes irányzat, az csupán azon időpont, melyben szakítanunk kell

40 esztendőös gazdasági politikánkkal és áttérnünk egy teljesen új rendszerre. Mihelyt ez a kérdés tisztázva lesz, meg fog szünni a két irányzat között ma létező ellentét; és mindakét párt minden erejét, minden hazafiui lelkesedését és minden szaktudását az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételeinek megteremtésére fogja irányíthatni.

Mert nem szabad magunkat áltatni! Bármily kívánatos volna is gazdasági téren való függetlenítésünk, mégis számolnunk kell az adott helyzettel is; számolnunk kell saját erőnkkel, tudatára kell ébrednünk mindama nehézségeknek, melyekkel az önállóságra való áttéréskor meg kell küzdenünk s csak ha teljesen meggyőződünk, hogy erőnk elegendő ama rázkódtatások elviselésére, mely rázkódtatások a legkedvezőbb pillanatban keresztülvitt önállósításnál is elkerülhetetlenek, csakis akkor szabad magunkat eme nagyjelentőségű lépésre elhatározni, mely lépésért nem annyira a jelen kornak, mint inkább a jövő nemzedékeknek tartozunk felelősséggel. Ezt a felelősséget pedig csak akkor vállalhatjuk magunkra, ha jelen gazdasági helyzetünknek teljes ismerete mellett, nem a hirtelen fellobanó nemzeti lelkesedésnek engedünk, hanem a tényeket számbavevő józan megfontolásnak.

Mai előadásom célja röviden összefoglalni ama teendőket, melyekkel szépen fejlődő közgazdaságunkat az önálló berendezkedéssel együttjáró rázkódások elviselésére képessé tehetjük. Nem kívánok azzal foglalkozni, minő előnyökkel illetve hátrányokkal járt eddig a közösség és járna esetleg a jövőben; nem fogom fejtegetni azt sem, előnyös vagy hátrányos lenne-e az önálló vámterület létesítése a magyar közgazdaság jövő fejlődésére; csupán arra vonatkozólag kívánok néhány észrevételt tenni, mit kell tennünk, hogy gazdasági önállóságunkat megteremthessük.

E teendők egy részét a külkereskedelmi politika terén kell keresni, másik részét saját belső közgazdasági politikánkban.

Amióta a védvamos irányzat Európában általánossá vált, sőt lehet mondani rányomta bélyegét az egész világforgalomra, a külállamokkal kötött kereskedelmi szerződések a nemzeti közgazdaság szempontjából a legnagyobb jelentőségű tényezőkké váltak. Az emberiség nagy mérvű szaporodása következtében az egyes nemzetek termelése is óriási arányokban megnövekedett, úgy, hogy a termelési fölöslegek elhelyezése, oly fogyasztási területekre való juttatása, ahol azoknak legkedvezőbb értékesítése lehetséges, nemzeti létkérdéssé vált. S minthogy az általános védvamos irányzatnak megszűnése, a közel jövőben legalább, nem várható, minden nemzet külkereskedelmi politikája arra irányul, hogy kereskedelmi szerződésekkel biztosítva kivitelét, viszont az idegen verseny kiszorításával belföldi termékárainak alászállását megakadályozza. Ilyképen az elzárkózás politikája mind általánosabbá válván, mind jobban kifejezésre jut a kereskedelmi szerződésekben is és azoknak megkötését jelentékenyen megnehezíti.

Az a kereskedelmi szerződés, melyet Ausztria-Magyarország legutóbb a Németbirodalommal kötött, ha nem is tekinthető oly nemzeti szerencsétlenségnek, mint azt a tájékozatlanok

vélik és hirdetik, — kétségtelenül kedvezőtlenebb helyzetet teremtett számunkra, mint aminő volt helyzetünk a múltban.

Nem foglalkozom azzal az eshetőséggel, vajjon a gazdaságilag önálló Magyarország a Németbirodalommal kedvezőbb szerződést köthetett volna-e a jelenleginél, mert hiszen szakszerű munkálatok már alaposan kifejtették egy ily kedvezőbb szerződés megkötésének lehetetlenségét. Ennélfogva azzal a helyzettel kell számolnunk, melyet a most megkötött német kereskedelmi szerződés teremt.

Ez a helyzet, mint már említettem, nem kétségbe ejtő; de viszont azon optimisták mellé sem sorakozhatom, kik a német kereskedelmi szerződés életbeléptetésével a magyar közgazdaság károsodásától egyáltalán nem tartanak.

Lehetséges, hogy a szerződés életbeléptetését követő első esztendőben káros hatások alig lesznek észlelhetők; de nem szabad feltételeznünk, hogy a további évek folyamán a németek ne látnák hasznát a szerződésnek, mert hiszen ez egész nagyszabású közgazdasági politikájuknak, főképp pedig a német agrártörökvéseknek kudarczát jelentené. El kell tehát készülnünk arra, hogy, ha nem is mindjárt, de néhány év múlva a németek az új szerződés előnyeit fogják élvezni, mi pedig annak hátrányait megsínyleni. Teljesen irreleváns, vajjon a közös vámterület, vagy pedig az önálló vámterület fogja-e ezen közgazdasági károsodást elviselni; akár minő döntés történik is a vámterület kérdésében, a magyar közgazdaság létkérdése, hogy a német piacon kívül más piacokat is igyekezzenek termelése fölöslegének elhelyezésére keresni.

Ugy a vámterület kérdésével foglalkozó szakírók javarésze, mint csekélységem is utaltunk már arra, hogy az angol fogyasztó piac megszerzése a magyar közgazdaság szempontjából mindjobban előtérbe toluló feladattá vált.

Ezt az angol piacot azonban alaposan kell ismerni, mielőtt annak meghódítására gondolhatnánk. A La Manche csatorna egy egészen más, egy egészen idegen világtól választja el az európai szárazföldet. Az angol élet teljesen más, mint a kontinentális élet; mások a felfogások, mások az igények, mások a követelmények és mások a szokások. Főképp az üzletembernek kell az angol sajátosságokat alaposan ismernie, ha közvetlenül akar érintkezésbe lépni akár az angol kereskedővel, akár az angol fogyasztóval.

Vásárolni Angliában igen könnyű, eladni valamit rendkívül nehéz. Az angol piacot a földgömb összes termelői elkényeztették; és csak az lehet sikeres eladó az angol piacon, aki az ottani fogyasztók válogatós természetével számol. Különösen az élelmiczikék csak akkor kelendők az angol piacon, ha minden tekintetben megfelelnek az angol ízlésnek. Hogy ez az angol ízlés milyen számottevő hatalom, annak legjobb bizonyítékát szolgáltathatja Sir Thomas Liptonnak, a nagy teakereskedőnek példája. Az angol fogyasztó ugyanis másféle izü és színü teát szeret Londonban, mint amilyent fogyaszt a liverpooli vagy leeds-i lakos, és csak azt a teát veszi, amely az ő ízlésének megfelel. Lipton tudva ezt, tanulmányoztatta a különböző

nagyobb fogyasztási góczpontok izlését és minden egyes izlés-árnyalatnak megfelelő színű és ízű teát állított elő és küldött az illető fogyasztási helyeken létesített raktáraiba. Ennek következtében elérte azt, hogy ma Anglia különböző városaiban 500 üzlet létezik Lipton czége alatt, s ezen üzletekben a teán kívül a helyi izléshez idomított kolbászárukat, süteményféléket, húsféléket, konzerveket stb. árusítanak.

Ebből az egy példából is látni való, hogy az angol fogyasztási piac meghódítása csakis a helyi viszonyok teljes ismerete mellett lehetséges. A helyi viszonyok eme ismeretének pedig, sajnos, mai nap még úgy a magyar termelő, mint a magyar kereskedő majdnem teljesen híjával van. A közös vámterület ellenesei a közösség ellen érvül fel szokták hozni, hogy Ausztria a Magyarországból oda bevitt nyerstermények, élelmiszerek legnagyobb részét nem fogyasztja, hanem közvetíti a külföldre. S többek között pl. felhozzák a tojást, amelyből 1903-ban 10 millió 232 ezer korona értékűt az osztrákok adtak el a vámkülföldön. Hogy miért történt ez így, annak a mélyebb okát nem ismerik és nem is kutatják. Ez az ok pedig az volt, hogy, főképp egy-két évvel ezelőtt, csakis a barna tojás örvendett Angliában kelendőségnek, s a fehér tojást alig lehetett elhelyezni. Az osztrák kereskedők összevásárolva nagy mennyiségű fehér magyar tojást, azokat ügyesen barnára festették és igen jó áron értékesítették az angol piacon. Ez egy ártatlan üzleti fogás, melyet az időszakai izlés indokoltta és menthetővé tett s amelyet a magyar kereskedelem is nyugodtan lelkiismeretére vehetett volna, — ha egyáltalában ismerte volna az angol piac kívánalmait.

Mindezeket a példákat csak azon okból soroltam itt fel, hogy kimutassam, mennyire szükséges az angol fogyasztási piac sajátosságainak ismerete ahhoz, hogy ott bármely áruval teret lehessen hódítani. S minthogy, akár továbbra fenmarad a közös vámterület, akár áttérünk az önálló gazdasági berendezkedésre, az angol piacnak élelmiczikkeink számára való megszerzése kiviteli politikánk egyik legfőbb feladatát képezi, elodázhatlan sürgős kötelességünk az angol piac alapos tanulmányozása és megismerése.

Már egy más alkalommal¹⁾ utaltam arra, hogy a tojás, a vaj és a vágott húsz azon termékeink, amelyeket az angol piacon be kell vezetni. Élőállatokat nem vihetünk ki, mivel Anglia nem akarván saját, igen értékes állatállományát fertőzésnek kitenni, a kanadai és északamerikai vágóállatok kivételével, semminemű más provenienciájú vágóállatoknak élve való importálását nem hajlandó megengedni. Ennélfogva a tojáson és vajon kívül csakis vágott húst vihetünk ki Angliába dermesztett, illetve fagyasztott állapotban.

Ezen cikkekkel versenyképesek csak akkor leszünk az angol piacon, ha termékeinket Fiuméből hajón szállíthatjuk Angliába. Ehhez pedig feltétlenül szükséges, hogy a legmodernebb rendszerű hűtőkamarákkal felszerelt hajók álljanak rendelkezésünkre. Ilyen hajónk jelenleg egyetlen egy sincs; mert az »Adria« tenger-

¹⁾ Vámszövetség vagy önálló vámterület? 54—56. l. Budapest 1905.

hajózási társaság, jöllehet jelentékeny állami subventióban részesül, egyetlenegy hajóval sem rendelkezik, mely akár a legmodernebb, akár csak a vacuum-rendszerű hűtőkészülékekkel fel volna szerelve. Hogy tehát az önálló gazdasági berendezkedés esetén feltétlenül szükségessé váló angol kivitel lehetővé tegyük, gondoskodnunk kell megfelelő hajójáratokról Fiume és az angol kikötők között, hogy forgalmunk lehetőleg olcsón, gyorsan és minden fennakadás nélkül legyen lebonyolítható.

Hogy az olcsó hajószállítás főképp huskivitelünk szempontjából elkerülhetlenül szükséges, azt könnyű belátni, mihelyt az angol husárakat ami husárainkkal hasonlítjuk össze.

A Board of Agriculture and Fisheries 1904. július 23-iki kimutatása szerint — az egyes tételeket 100 kg.-ra és koronákra átszámítva — a marhahus, borjúhus és sertéshus a londoni piacon következő árakon jegyeztettek:

M a r h a h u s								Borjúhus		Sertéshus	
Scotch		English		Argentiniái dermesztett		É.-Amerikai dermesztett		külföldi		külföldi	
I.	II.	I.	II.	eleje	hátluja	eleje	hátluja	I.	II.	I.	II.
175.48	154.46	137.90	135.15	93.88	143.41	99.30	157.97	132.39	99.30	110.32	99.30

Ezzel szemben a mi vidéki piacainkon az első minőségű marhahus 96—160, az I. minőségű borjúhus 112—200, az I. minőségű sertéshus 116—160, a II. minőségű marhahus 95—124, a II. minőségű borjúhus 110—150, a II. minőségű sertéshus 96—140 koronával került forgalomba. Ezek azonban a kicsinyben való eladás árai s ennél fogva jelentékenyen magasabbak, mint amennyibe kerülne a vágott hus métermázsája egy hus-kiviteli vállalatnak. Számításba kell továbbá venni, hogy ezek az 1905. ápr. 12-iki árak; már pedig tudvalevő, hogy az inség következtében az idén tavasszal a husárak jelentékenyen emelkedtek. Mindezt figyelembe véve, bizvást állíthatjuk, hogy az első minőségű magyar hus, még a dermesztés költségeit is beleszámítva, teljesen versenyképes volna az angol piacon, ha hajókon, kevés szállítási költséggel vihetjük ki a hust Angliába.

Az angol és magyar vaj-árak összehasonlítása már kevésbé kedvező eredményt ad a mi szempontunkból. Vidéki piacainkon ugyanis április havában az első minőségű vaj métermázsája 180—280 koronával jegyeztetett, holott Londonban az I. minőségű olasz vajnak 240, az I. minőségű dán vajnak 233 korona az átlagos ára. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy vajunkkal nem fogunk versenyezhetni az angol piacon. Mert mihelyt szaporodnak vajközpontjaink, csökkenni fognak a nagyban való termelés folytán az előállítási költségek; kétségtelen továbbá, hogy első minőségű vajunk kiválóbb termék lévén az Angliában forgalomba kerülő olasz és dán vajnál, a fogyasztó szívesebben fog magasabb árakat is megfizetni.

Mindebből pedig azt látjuk, hogy az angol piac megismerése, hajójáratok rendszeresítése, huskiviteli vállalatok létesítése

s vajközpontok felállítása elkerülhetlen előfeltételeit képezik Anglia felé irányuló nagyobb szabású kivitelünknek.

Igen fontos továbbá gondoskodnunk Angliában oly állami, közgazdasági érdekképviselőtről, mely egyrészt az Angliába érkező magyar árúk minőségét ellenőrizni képes, másrészt az angol piac állandó szemmeltartása révén szakszerű útbaigazításokat képes adni a magyar kiviteli vállalatoknak. Amennyiben tehát az önálló gazdasági berendezkedés esetén a konzuli szolgálat továbbra is közös maradna, igen kívánatos volna Angliában oly állami szakemberek alkalmazása, kik feladatukat nem csupán névleg látják el.

Kiviteli politikánk még más feladatok megvalósítására is hivatott; nem kívánok azonban tovább a részletekbe bocsátkozni, mert nézetem szerint az angol piac megszerzése, amíg egyfelől legelső rangú fontosságú, addig másfelől annyi nehézséggel is jár, hogy hosszú évek során át kiviteli törekvéseinknek ezen pontra való összpontosítását teszi szükségessé.

Igen hézagosa maradnának azonban külkereskedelmi feladatainkra vonatkozó fejtegetéseim, ha legalább néhány szóval nem emlékezném meg a Keleti államokkal kötendő kereskedelmi szerződésekről. A Nyugati államokkal kötött kereskedelmi szerződések azt bizonyítják, hogy ezek az államok hatalmasabbak nálunk és több előnyt biztosítottak a szerződésekben maguknak, mint amennyi kedvezményt nyújtottak nekünk. A Keleti államokkal kötendő szerződéseknel önmaguk iránt való első kételességünk, hogy erőnket ezen államokkal szemben éreztessük. Ennélfogva, főképp mezőgazdasági termelésünk érdekében feltétlenül kívánatos, hogy Kelet felé lehetőleg elzárkózzunk és ép csak olyan engedményeket nyujtsunk, amelyek a vámháború kellemetlenségeinek elejét veszik. És a Kelet felé való elzárkózás főként akkor válik égető szükséggé, ha gazdaságilag önállóan rendezkedünk be.

Az önálló gazdasági berendezkedés következtében ugyanis, mint azt az önálló vámterületnek legtulzóbb hívei is elismerik, mezőgazdaságunk igen nehéz helyzetbe fog jutni; és nemcsak méltányos, hanem ép az önálló vámterületen fejlesztendő iparunk haladásának előfeltétele, hogy a mezőgazdaság, mely az ipar termékeit fogyasztja, lehetőleg védelemben részesíttessék. Iparunk, főképp az önállóság első idejében nem lesz oly nagy, hogy Kelet felé nagyobb kiviteli politikát üzhessen. Az iparcikkek belföldi fogyasztása is előre láthatólag emelkedvén, az önálló vámterületen a kiviteli felesleg igen jelentéktelen lesz, s így iparunk minden érdeksérelme nélkül megvédhetjük a mezőgazdaság érdekeit a Keleti államokkal kötendő szerződésekben.

Lényegileg ezek volnának azon irányelvek, melyeket közgazdasági politikánkban követnünk kell, hogy gazdasági önállóságunk megvalósítható legyen s megvalósítása után kedvező helyzetet teremtsen.

Attérek ezek után belső közgazdasági politikánk feladataira.

Ezek a feladatok nem kizárólagosan közgazdaságiak, hanem egyuttal társadalmiak is. S ez utóbbiak annyira fontosak, hogy a közgazdasági reformok keresztülvitelének előfeltételeit

képezik. Ennélfogva mindenekelőtt azon teendőket kísérem meg vázolni, amelyekkel a magyar társadalomnak elő kell készítenie a gazdasági önállóságot.

Azzal tisztában van mindenki, hogy mihelyt önálló vámterületen rendezkedünk be, több ipari munkásra s ami még lényegesebb, jelentékenyen több, szakképzettséggel rendelkező magán-tisztviselőre és kereskedőre lesz szükségünk. Ha most minden átmenet nélkül térünk át az önálló vámterületre, mindjárt a kezdet kezdetén a legnagyobb zavarba jutunk. Nem is teszek említést egyelőre a munkáskérdésről, melyre majd még az alábbiakban rátérek; csupán azt a kérdést vetem fel, honnan venné Magyarország azt a sok, magasabb képzettségű munkavezetőt, képzett gyári tisztviselőt stb., kikre a rohamosan fejlődő gyáriparnak szüksége lesz s honnan venné ama kereskedőket, kik az élénkülő s a Bécsből Budapestre áthelyezett üzleti forgalommal gyarapodó kereskedelmi forgalmat lebonyolítanák?

Évek hosszú sora óta panaszkodunk arról, hogy nincsen középosztályunk. Középbirtokosságunk nagy részét elsöpörte a legutóbbi évtizedek viszonyainak alakulása. Kereskedő osztályunk számbelileg oly csekély, hogy még a jelenlegi üzleti forgalom lobonyolítására sem elegendő; a gyakorlati életpályákra, illetve ép azoknak alsóbb fokozataira, képesített egyének száma, az ország szükségletéhez mérten, elenyésző. Nem akarok azzal foglalkozni, mennyiben szükséges a magyar középbirtokos osztály talpra állítása, mert ez a kérdés az önálló vámterület létesítése szempontjából csak másod rangú jelentőségű. Arra a középosztályra van szükségünk, ha önállóan akarunk berendezkedni, amelyet az angolok »lower middle-class«-nak, alsóbb középosztálynak neveznek, s amely, hogy úgy fejezzük ki magunkat, a szellemi munka technikai részének elvégzésére hivatott.

Ez a munka azonban Magyarországon nem nagy népszerűségnek örvend. Nem tekintik úri munkának, már pedig Magyarországon mindenki úr akar lenni. Modern társadalmi fejlődésünk legnagyobb szerencsétlensége az összes néposztályokba beférkőzött úrhatnámság. A baj eredendő oka pedig az, hogy egész nevelési rendszerünk nem alkalmas az egyes egyénnel már zsenge korában megszerettetni a munkát s megismertetni annak ethikai jelentőségét. Magyarországon azok, akik legalább a gymnasium nyolcz osztályán keresztül vergődtek, eme nyolcz év alatt nem tanulták meg felismerni az egyéni munka társadalmi jelentőségét. A polgári iskola még bizonyos fokig súlyt helyez arra, hogy növendékeibe polgári erkölcsöket oltson. A gymnasium és reáliskola, amig egyrészt eszköz a három évi katonai szolgálattól való szabadulásra, addig másrészt egyetlen eszköz az »úr« cím jogos használatának megszerzésére.

Sajátságos fogalomzavar uralkodik Magyarországon afelől, ki az »úr« és mit jelent az »úr« fogalom.

Úrnak lenni Magyarországon egyértelmű a kellemes élettel, melyben kevés a dolog, sok a szórakozás és a tájékozatlan tömeg ámulatba ejtése. A középiskola német rendszerével csak a tananyag lemorzsolására szorítkozik s a hanyag tanuló ambícióját azzal sarkalja, hogy érettségi nélkül nem lehet »úr«.

Arra nem tanítja meg növendékeit, hogy az úr első jellegzetes vonása a feddhetetlen jellem, a saját munka szeretete, a más munkájának megbecsülése és a társadalom által adott kiválóbb állásnak a társadalom érdekében kifejtett ernyedetlen tevékenységgel való meghálálása.

Minderre a magyar középiskola nem tanítja meg a magyar fiatalságot. Azt a fiatalságot, melynél kitünőbb nyersanyag nincs egész Európában; melyet természetadta tehetség és lelkes temperamentum eredményes tevékenységre praedestinált.

Kulturánk rhapsodikus fejlődésének nagy hátránya, hogy míg a Nyugat civilisált életének összes külsőségeit elsajátítottuk, addig a külföldi társadalmak mélyebb erkölcsi tartalmát figyelmen kívül hagytuk. Ezért nem tudtuk belenevelni fiatalságunkba a valódi úr, a valódi gentleman fogalmát s ez az oka annak, hogy ma Magyarország intelligentiájának túlnyomó része a munkát csak a költséges külsőségek megszerzésére szolgáló eszköznek tekinti. A nagy államférfi, a lángelméjű üzletember, az emberiség tudását fejlesztő tudós nem lebegnek követendő mintaképül fiatalságunk szeme előtt. A jól öltözött sportsman s bizonyos fokig az arany kardbojtos tiszt azok a típusok, melyek a magyar serdülő fiatal embernek az urak világáról alkotott képzeleti képét benépesítik. Ezért siet már a hatodik osztályú gimnazista a kávéházi főpinczérhez lóverseny-tippekért s véli jövő egyéni haladásának útját a pénzszerzés könnyű módjainak hajhászásával megteremteni. Mert csak az egyéni haladás vágya tölti be; a köz iránti kötelesség fogalma, sajnos, ismeretlen előtte.

Minden ország intelligenciája olyan, mint amilyené fiatalságát a középiskola neveli. Az angol középiskola az élet küzdelmeire felkészült, jellemes, testileg-lelkileg egészséges gentlemaneket nevel; a német és osztrák középiskola pontos, lelkiismeretes, kötelességtudó állampolgárokat; az olasz középiskola művészi hajlamú, rokonszenves sovínistákat; a francia középiskola strébereket; a magyar középiskola svihákokat!

Ez a leplezetlen valóság. Nem hiszem, hogy hazafiatlanságot követek el, amidőn nyíltan kimondom azt, amit ma minden józan magyar ember érez, aki nyitott szemmel éli végig az életet. Az által, hogy a középiskola túlnyomó része svihákokat ad a társadalomnak, áthidalhatatlan szakadásokat idéz elő az értelmes középosztályban; mert azok, kiket az otthoni gondos nevelés kimentett a serdülő ifjúság léha légköréből, óvakodnak összeelegyedni a középiskola többi gyászos productumaival.

Se nem célom, se nem feladatom e helyütt a középiskolai rendszerre vonatkozó reformjavaslatokkal állani elő. Csupán azt akarom kiemelni, hogy ha gazdaságilag önállóan akarunk berendezkedni, ha azt akarjuk, hogy értelmes és kötelességtudó munkaerők álljanak rendelkezésünkre, úgy be kell oltanunk már a fiatalságba, hogy mai modern korunkban a becsületes, tisztességes, nemcsak az egyéni boldogulás kedvéért, hanem a köz érdekében is végzett munka az egyedüli eszköz, mely ép olyan úrrá tehet valakit, mint a szerencsés születés. Minden más országban frázisszerű lenne ez a kijelentés; Magyarországon indokolt

vészkiáltás. És legfeljebb névleg, — tényleg azonban sohasem leszünk önállóak, ha a magyar társadalom a munka alapján újjá nem szervezkedik.

Minden társadalmi intézményünk eltorzult az uraságról alkotott helytelen társadalmi felfogás következtében. Anglián kívül nincsen ország, melyben a club-élet annyira meghonosodott volna, mint nálunk. Mig azonban Angliában a club társas érintkezési hely s egyik leglényegesebb feladata pótolni az otthont azoknak, kik bármely családi körülménynél fogva azt nélkülözni kénytelenek, addig a club nálunk egy »magasabb fokozatu úrrá« kvalifikáló intézménynyé lett. A magasabb értelmiséggel bíró társadalmi osztályok helyesen fogják föl a club jelentőségét; de a kevésbé művelt s a félművelt elemek szemében előkelőbb clubjaink csak szigorú graemiumok, melyek önkényesen kiváltságos úrrá tesznek valakit a felvétel pusztá tényével. Ilyen és ehhez hasonló társadalmi felfogások sok ifjút visszatartanak oly pályák választásától, melyeket az alsóbb társadalmi elemek közfelfogása kevésbé úri, vagy egyáltalán nem úri pályáknak bélyegez.

A sok gyermekü állami kishivatalnok egyetlen ambíciója, hogy gyermekei is, hozzá hasonlóan, az állam kenyerén nyomorogjanak. Mivelhogy ő már a bankhivatalnokot is kisebb úrnak minősíti önmagánál. Így zárulnak el tehetséges, életerős egyének előtt oly pályák, a melyeken való munkálkodás egy nemzetet nemcsak fentartani, de fejleszteni is képes. Mindezekkel a körülményekkel számot kell vetnünk akkor, midőn a gazdasági különválásra akarjuk elhatározni magunkat. És ha meg akarjuk teremteni gazdasági önállóságunkat, ehhez meg kell teremtenünk először a társadalmi előfeltételeket.

A közgazdasági reformok nagy sokadalmából csak egy néhányat áll módomban kiragadni. S minthogy az önálló vámterületen iparunk fejlesztése fogja közgazdasági politikánknak egyik legfőbb feladatát képezni, röviden foglalkozni kívánok az iparfejlesztés kérdésével.

Az 1899 : 49-ik t.-czikk taxative felsorolja azokat az iparágakat, melyek állami támogatásban részesíthetők. Természetesen csupán a gyáripár támogatásáról van szó, s a kézműiparról nem történik említés. A törvény továbbá nemcsak a már létező iparágak fejlesztését kívánja előmozdítani, hanem új iparágak teremtését is elősegíteni.

Nem régiben »Iparpolitikai tévedések« czimen dr. Forgon Lajostól egy igen érdekes és alapos munka jelent meg, mely tárgyilagosan bírálja jelenlegi iparfejlesztési politikánkat. Állami iparfejlesztésünk jelenlegi hiányainak jellemzésére az említett munkából idézem a következőket:

»A nagy tőkével és nagy állami segélylyel megindult gyári vállalatok a kézműiparnak legyőzhetetlen versenyt csináltak, a melynek nyomása alatt az önálló iparosok egy része gyári munkásnak állt be, nagy része azonban tönkrement, elszegényedett s vagy mezőgazdaságra adta fejét, vagy pedig kivándorolt.« (49-ik lap.)

A másik figyelemre méltó megjegyzés a következő:

»Az iparfejlesztésre föltétlenül szükség van Magyarországon, de nem abban az értelemben, ahogy ma ezt a kérdést a közvélemény felfogja, és ahogy a kormány kezeli; nem iparteremtés, hanem iparfejlesztés kell Magyarországnak: a meglevő ipar fenntartása, fejlesztése, erősítése!«

A mi az első állítást illeti, hogy t. i. az iparfejlesztés tönkretette kézműiparunkat, úgy erre vonatkozólag nincs módomban Forgon állítását számszerű adatokkal támogatni. A statisztika szerint 1890-től 1900-ig a szoros értelemben vett kézművesek, vagyis segédnélkül, illetve legfeljebb két segéddel dolgozó iparosok száma: 289.985-ről felszaporodott 322.067-re. 1900-ban azonban még csak egy éve volt az iparfejlesztési törvény érvényben s ilyen rövid idő alatt az állami iparfejlesztés hátrányai még nem igen lehettek észlelhetők. Vajjon 1900-tól 1905-ig tényleg oly jelentékenyen megromolt kézműiparunk helyzete, azt számszerű adatokkal kimutatni, mint már említettem, még nincs módomban. Hogy azonban a kézműipar is támogatásra szorul, annak bizonyságául szolgálhat a kereskedelemügyi ministerium 1904. évi költségvetéséhez mellékletként csatolt iparfejlesztési emlékirat, mely a törvényben foglalt kedvezményeket kiterjesztendőeknek véli a házi és kézműipar szolgáltatában álló, tehát már létező, vagy ezentul létesítendő közműhelyekre is. (19-ik lap.)

Teljesen egyetértek azonban Forgon amaz állításával, hogy új iparágak teremtése helyett inkább a már meglevő gyáripar fejlesztésére kellene szorítkoznunk. Különösen tévesnek tartom azt a felfogást, hogy a textilipar fejlesztése, főképp az önálló vámtérületen, iparfejlesztési politikánk egyik főfeladatát képezi. Egy túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkozó országban, mint a minő Magyarország is, lehetőleg oly iparágak fejlesztésére kell súlyt helyezni, a melyek az országban előállított nyerstermények feldolgozásával foglalkoznak. A textilipar azonban túlnyomólag oly nyerstermékeket dolgoz fel, melyek magában az országban vagy egyáltalán nem termesztethők, vagy pedig még jó ideig nem elegendő mennyiségben. A nyers gyapotot külföldről szerzi be a textilipar; kendert és lent természet ugyan Magyarország is, de sokkal kisebb mennyiséget, semhogy az egy nagyszabású gyáripar összes nyersanyag-szükségletét fedezni volna képes. Többen állottak elő javaslatokkal arra nézve, hogy a buzával bevetett területből 400.000, sőt egy millió kat. holdnyi területen buza helyett kendert és lent kellene termesztetni. Azok azonban, akik ily javaslatokkal állnak elő, nagy tájékozatlanságot árulnak el mezőgazdasági viszonyaink tekintetében. Mindenekelőtt megfelekeznek arról, hogy ép az ország mondhatni kizárólagosan buza-termő vidékein talaj s főképp klimatikus viszonyok lehetetlenné teszik a kender- és lentermesztést. Viszont arról sincs tudomásuk, hogy a kender- és lentermesztésre alkalmas vidékeken is a mezőgazdasági érdekképviseltek minden törekvése daczára mily nehezen lehet a conservatív parasztot a szemtermelésről a kender- vagy lentermelésre áttérteni. Nem szenved kétséget, hogy bizonyos idő múlva sikerülni fog a mezőgazdaságilag művelt területből igen jelentékeny részt a kender- és lentermesztés számára

meghódítani; ez azonban nem történhetik máról-holnapra, s így, ha idő előtt fejlesztenők a textilipart, az külföldről volna kénytelen nyersanyagot beszerezni. Gyapju volna az országban elegendő; minthogy azonban ép a tiszta gyapjuszövetek a legdrágábbak, s mivel fejlődő textiliparunk, főkép az önálló vámterületen, első sorban olcsó tömegárúk előállítására kellene, hogy figyelmét irányítsa, a gyapjuszövetek gyártása nem túlságos sok jóval kecsegtet.

Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy épen a legutóbbi időben a textilipar terén lett legnagyobb a világverseny, minek folytán a textilárúk világpiaczi átlagárai jelentékeny csökkenést mutatnak. Sauerbeck legutóbbi kimutatása szerint ugyanis, az 1867/77-iki árakat 100-nak véve, a főbb tömegfogyasztási cikkek átlagárai következőleg alakultak:¹⁾

	Á t l a g			1902 decz.	1903 decz.	1904 decz.	Az utolsó év százaléka
	1878—87	1885—94	1895—1904				
Növényi tápszerek, gabona stb.	79	65	61	61·9	61·6	63·1	3 ⁰ / ₀ emelkedés
Állati termékek (hus és vaj)	95	83	81	84·7	80·7	82·6	2 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ »
Czukor, kávé és tea .	76	68	51	42·2	45·7	57·5	26 ⁰ / ₀ »
Textilárúk	71	62	59	62·1	70·5	66·6	5 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ csökkenés

Tehát ép a legnehezebb, legkedvezőtlenebb helyzetben lévő iparágat fejlesztenők, melyet csak igen magas védvámokkal lehetne életképessé tenni s kilátásai még így sem lennének túlságosan rózsásak. Ennélfogva ajánlatosabb volna az iparfejlesztés súlypontját a fa- és agyagiparra helyezni, mely két iparág számára az országban kétségtelenül adva vannak a fejlődés előfeltételei.

Ipari szempontból nagy fontosságú továbbá az iparfelügyelői intézménynek kiépítése. Az iparfelügyelőkről szóló 1893. 28. t.-cikk ugyanis lényegileg közegészségügyi szempontok figyelembe vételével készült, jóllehet a törvény B) szakaszának 132—36. §-ai megállapítják az iparfelügyelő teendőit az iparfejlesztés körül is. Ezen teendők azonban csak arra szorítkoznak, hogy az iparfelügyelő ellenőrizze, vajjon tényleg az állam intenióinak értelmében használja-e fel a segélyezett vállalat az állami kedvezményt. Ha azonban áttérünk az önálló vámterületre s ipari szükségletünknek jelentékeny részét saját ipari termelésünk fogja fedezni, úgy a fogyasztók érdekében kívánatos, miszerint úgy az állami támogatásban részesülő, mint az a nélkül működő vállalatok által előállított termékek minőségének vizsgálatára is kiterjesztessék az iparfelügyelők hatásköre.

Az ipar terén szükséges egyéb reformok hosszú sorával lehetne még előállni; úgy vélem azonban, már az itt felhozot-

¹⁾ *Journal of the Royal Statistical Society* Vol LXVIII. Part I. (31-st March 1905) 139. lap.

tak is meggyőzhetnek arról, hogy körültekintő előkészítés s bizonyos előfeltételeknek megteremtése nélkül kétes sikerű vállalkozás lehetne az önálló gazdasági berendezkedés.

Kereskedelmünk, főképp pedig kiviteli kereskedelmünk szempontjából nagyjelentőségű a tengeri kikötők kérdése. Milliókat öltünk Fiuméba s az eredmény, melyet elértünk igen csekély. Szakértők nyilatkozatai szerint a fiumei kikötő szűk s ennek következtében fejlesztés vagy terjeszkedés lehetetlen. Más számot tevő kikötőnk pedig nincs. Hogyan fogjuk már most kivitelünket lebonyolítani, ha ez a kivitel — és pedig az önálló vámterület kivitele — rohamosan fejlődni fog?

Közjogunk értelmében Dalmácia a magyar korona országhoz tartozik. Ámde jöllehet az utolsó két év óta úgy a sajtó, mint a közélet küzdő tere szinte át van áztatva hazafiui jelszavaktól, soha arról említés nem történt, hogy a sárga és vörös katonaszínőr kérdése mellett Dalmácia visszakapcsolása is megérdemli a közvélemény figyelmét.

Ez a mulasztás nem a honfiui törekvések lanyhaságára, hanem kizárólag a közgazdasági érzék hiányára vezethető vissza. Sajtónkat azok az elemek uralják, akiket már előbb jellemzett középiskoláink nevelnek. S a magyar ujságírás terén a jelszavak ügyes felhasználása az a legkönnyebb megélhetési mód, mely az élet kellemességeinek arany kulcsát az egyén kezébe nyomja. Dalmácia visszakapcsolása nem volna üres jelszó, hanem fontos közgazdasági érdek, melynek szükségességét alapos, szakszerű tudással kellene megindokolni. Ez pedig fárasztó és kényelmetlen s így inkább a hallgatásfátylát borítjuk reá. Pedighameggondoljuk, hogy Dalmáciában találjuk az Adriai tenger legjobb kikötőit, amely kikötők nemcsak a levantei, hanem a Nyugat felé irányuló külkereskedelem szempontjából is, megfelelő közigazgatás és állami támogatás mellett, rendkívüli jelentőséggel bírnak, különösen akkor, ha gazdaságilag önállóan rendelkezünk be, — úgy talán mégis érdemes volna a közvélemény figyelmét erre a kérdésre is felhívni.

Fel kell még továbbá emlitenem, hogy az önálló gazdasági berendezkedés feltétlenül szükségessé fogja tenni, miszerint kereskedelmünk a külfölddel közvetlen összeköttetéseket keresen. Mai nap tényleg terményeinknek igen jelentékeny részét az osztrák kereskedelem közvetíti a vámkülföldre. Az osztrákok számára ezt kétségtelenül megkönnyíti a közös vámterület; még jobban megkönnyíti azonban a magyar kereskedelem élehetetlensége s kényelemszeretete, melynek következtében kereskedőink a legutóbbi időkig alig igyekeztek a vámkülfölddel közvetlen összeköttetéseket keresni.

Akármint legyen is a dolog és akármilyen idézte is elő azt a visszás helyzetet, hogy a magyar termékek külföldre való közvetítése osztrák kereskedők kezébe jutott, a felől nem lehetünk kétségben, hogy az önálló gazdasági berendezkedés egyik első kereskedelmi feladata lesz közvetlen külföldi összeköttetések létesítése. E nélkül a vámközösség megszűnte dacára sem fogjuk termékeink közvetítését az osztrák kereskedelem kezéből kivehetni; mert a külföldi összeköttetésekkel már ez idő szerint

is rendelkező osztrák kereskedők Magyarországon fognak fióküzleteket létesíteni s legfeljebb magyar alkalmazottakkal, de mindenestre osztrák tőkével fogják lebonyolítani a magyar kiviteli kereskedelemnek igen jelentékeny részét.

Mezőgazdasági téren a mezőgazdasági iparágak fejlesztésére kell törekednünk. Számos igen szép és sok eredménynyel kecsegtető feladat megoldása vár reánk. Eddig is történtek már kísérletek egy mezőgazdasági szeszipari központ létesítésére, mely a német »Spirituscentrale« nyomdokain indulva, nagy lendületet adhatna mezőgazdasági szesztermelésünknek. Széchenyi Imre gróf épp nem régiben az »Országos Magyar Gazdasági Egyesület«-ben tett javaslatot mezőgazdasági sörgyárak létesítése tárgyában, mely sörgyárak úgynevezett »könnyű söröket« állíthatnának elő és a fogyasztásnak egészséges, kellemes és olcsó árut volnának képesek szolgáltatni. Maga a gazdaközönség teljesen tisztában van a felől, hogy ezen iparágaknak létesítése, illetve fejlesztése mezőgazdasági szempontból igen nagy előnyökkel járna; de viszont ismerve a gazdaközönségnek még ma sem teljesen megtört közönyét mindennemű újítás iránt, nem táplálhatjuk ama vérmes reményt, hogy rövid egy-két év alatt ezen üdvös reformok megvalósíthatók lesznek.

Szükséges továbbá, hogy mielőtt gazdaságilag önállóan rendezkednénk be, a mezőgazdasági munka elvégzésében a gépnek nagyobb szerepet juttassunk, mint eddig. Csakis akkor, ha a gépek használatának általánosítása nagyobb számú munkást nélkülözhetővé fog tenni a mezőgazdaságban, leszünk képesek az önálló vámterületen kétségtelenül nagyobb arányokban fejlődő iparunk munkás-szükségletét magyar honpolgárokkal fedezni.

Mert közgazdasági szempontból épenséggel nem tartom előnyösnek az idegen munkások becsődülését. Még a hatalmas Északamerikai Egyesült-Államok is, melyeknek szüksége volt a bevándorlásra óriási területeinek benépesítése céljából, ma már a legszigorúbb rendszabályokkal védekeznek az idegen elemek beözönlése ellen. A gazdag, a hatalmas Anglia szintén gátat akar vetni a bevándorlásnak, mert — eltekintve egészen ama különleges angol körülménytől, hogy a külföldi munkás kisebb igénye következtében alacsonyabb munkabérért dolgozik, mint az angol s ez által a munkabérek színvonalát lenyomja — okult Anglia az Egyesült-Államok példáján s elejét kívánja venni annak, hogy évenként száz és száz millió megtakarított munkabér vándoroljon ki idegen országokba.

Nem szenved kétséget, hogy az önálló vámterületen szaporodó gyáraink munkásszükségletét bevándorolt cseh, morva, osztrák és olasz munkásokkal könnyen fedezhetnők. Néhány százezer munkás bevándorlásából haszna volna az államkincstárnak is a fogyasztási adójövedelmek növekedése következtében. Ámde, ha talán ezen bevándorolt munkások egy része véglegesen Magyarországon települne is le, a túlnyomó rész Magyarországot is csak ép oly pénzszerzésre alkalmas területnek tekintené, mint tekinti ma Angliát, az északamerikai Egyesült-Államokat, Braziliát vagy Argentínát.

A közgazdasági szempontból legtöbb értékkel bíró tiszta munkajövedelem egy igen jelentékeny része kivándorolna az országból; és úgy hiszem, felesleges kiemelni, hogy ha gazdag ipari államok megsínylik a bevándorlott munkások megtakarított filléreinek a termelő ország területéről való kiözlését, annál jobban megsínylené azt a fejlődő iparú, gazdaságilag önálló Magyarország.

Ezért kell gőzeke-szövetkezetek alakításával s egyéb mezőgazdasági gépek lehetőleg széles körben való terjesztésével arra törekednünk, hogy a mezőgazdaság minél előbb nélkülözhesse azokat a munkáskezeket, melyeket az önálló vámterület ipara fog igénybevenni.

Az idegen munkások beözlésén kívül a megfelelő előkészítés nélkül létrejött önálló vámterület egy másik veszedelme az idegen tőke beözlése. Az idegen tőke csak oly államban jótémény s közgazdaságilag termékenyítő tényező, ahol magában az országban tőke nincs. Magyarországon azonban van tőke s ennél fogva a józan közgazdasági politikának arra kell törekednie, hogy ez a magyar tőke teremtsen meg az önálló vámterület magyar iparát.

Nagy kérdés azonban, vajjon a magyar tőke hajlandó lesz-e ipari vállalkozásokba bocsátkozni. Mai nap a pénzintézetek, főképp pedig a vidéki takarékpénztárak jelentékenyen magasabb kamatozást biztosítanak az elhelyezést kereső tőke számára, mint iparvállalataink. A honfiui lelkesedés rendesen megáll annál a pontnál, midőn a hazafiui kötelességeket az egyéni zseb rovasára kell teljesíteni. Igen kérdéses, vajjon a magyar hazafiui lelkesedés erősebb lesz-e az emberi természetnél.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy pénzintézeteink nagy osztalékait csakis a pénz drágasága teszi lehetővé. Az önálló vámterület létrejöttével a külföldi tőke kétségen kívül olcsóbban fogja önmagát kínálni ipari vállalkozások céljaira, mint a magyar tőke. Ennek azután kettős hatása lesz. A magyar tőke is kénytelen lesz olcsóbbá lenni, hogy felvehesse a külföldivel a versenyt, minek következtében az eddigi magas osztalékfizetések sem lesznek lehetségesek s így a részvényesek jövedelme alászáll. Ha pedig a magyar pénz drágább marad az idegennél, a fejlődő ipar, a mely nem eszményekért, de létfelmaradásáért lesz kénytelen küzdeni, kétségtelenül az olcsóbb külföldi tőkét fogja igénybe venni.

Ami más szóval azt jelenti, hogy a külföldi tőke adófizetőivé leszünk. Csak a forgótőke fog az országban maradni, míg a tőkekamat és a vállalkozói nyereség ki fog vándorolni az országból.

Nagyon messzire vezetne, ha részletesebben akarnék eme nagyfontosságú kérdés fejtegetésébe bocsátkozni. A fenti észrevételekből is kitűnik azonban, hogy addig, míg a magyar tőkében ipari vállalkozások iránt nagyobb hajlandóság jeleit nem észleljük, nem tulságosan kíváncsok sem az önálló gazdasági berendezkedés, sem az önálló vámterület fejlettebb ipara.

Végezetül még egy igen fontos kérdésre kívánok kiterjeszkedni, amely kérdéssel behatóbban eddig még nem foglalkozott a közvélemény. Ez a jegybank kérdése.

Az 1899. évi XXXVII. t.-cikk, illetve az Osztrák-Magyar Bank alapszabályainak az idézett törvény értelmében módosított 105-ik cikke szerint az Osztrák-Magyar Bank szabadalma 1910. évi december 31-ig tart.

A bank alapszabályainak 107-ik cikke értelmében pedig a m. kir. kormány és cs. kir. kormány a két törvényhozás jóváhagyásával kötött egyezmény alapján jogosítva vannak, ha az Osztrák-Magyar Bank szabadalma lejár, vagy a banktársaság szabadalmának lejárta előtt feloszlik, a szabadalom tárgyát képező egész banküzletet, a jelzalog-hitelüzlet elkülönítése mellett, amely a banktársaságnak megmarad, mérleg szerinti álladéokban és mérleg szerinti értékekben átvenni. A két államkormány, ha ezzel a jogával él, a banknak összes ingó és ingatlan vagyonát tulajdonilag és azzal a kötelezettséggel szerzi meg, hogy az Osztrák-Magyar Banknak minden kötelezettségeit teljesíti.

Az üzletet átvevő két kormány az Osztrák-Magyar Bank részvényeseinek részvényenként azonnal 1520 koronát fizet ki; az üzletet átvevő kormányok ezenkívül kifizetik a részvényeseknek a még felosztásra nem került osztalékokat és a mérleg szerinti tartalékalapnak egy-egy részvényre eső egyenlő részét.

Átvizsgálva az Osztrák-Magyar Banknak az 1904. évről szóló zárószámadásait, azt találjuk, hogy a bank aranykészlete korona értékbeli aranyérmékben, továbbá arany rudakban, külföldi és kereskedelmi érmékben kitett 1.153,015.982·82 koronát. 1903. december 31-ig az osztrák pénzügyi kormány befizetett a banknak aranyban 379,859.240, a magyar kir. pénzügyi kormány pedig 162,796.813·20 koronát, vagyis összesen 542,656.053·20 koronát. Ezt az állami aranykészletet leszámítva a bank összes aranykészletéből 610.359,729·20 korona marad, mint ugynevezett szabad aranykészlet, mely a bank tulajdonát képezi.

A bank és a kormányok között az a megegyezés létezik erre a szabad aranykészletre nézve, hogy a bank felosztása esetén minden egyes állam oly arányban részesedik az aranykészletből, mint aminő arány létezik az osztrák és a magyar fő- és fiókinvézetek megadóztatásából származó adóbevételek között.

Ez az arány évről-évre ingadozik. Így pl. a múlt évben a magyar bankhelyek az Osztrák-Magyar Bank által szolgáltatott összes adójövedelemnek csak 28⁰/₀-át szolgáltatták, míg az osztrákok 72⁰/₀-át. Értesüléseim szerint volt azonban már oly esztendő is, midőn a magyar részről fizetett adó 32⁰/₀-ot tett szemben az osztrák 68⁰/₀-kal.

Akármit legyen is a dolog s ha akár egy oly kedvező arányt veszünk is fel, hogy a szabad arany felosztásánál Magyarországra a készlet 40⁰/₀-a, Ausztriára annak 60⁰/₀-a esik, kerekösszegben beszélve, s egészen eltekintve a banknak érc-készletbe beszámított, külföldi piacokra szóló, aranyban fizetendő váltóállományától, a 600 millió szabad aranyból Magyarország csak 240 millió korona értékűt kapna. Hozzávéve ehhez a pénzügyi kormány által befizetett 162 millió korona értékű aranyat, kerekösszegben 400 millió korona értékű aranykészlet állana a magyar kormány rendelkezésére, melylyel a nemzeti bankot meg kellene alapítani.

Ez a tanulság, amit az Osztrák-Magyar Bank alapszabályainak 107-ik cikkéből levonhatunk. Amíg az Osztrák-Magyar Bank jelenlegi alakjában fennáll, Magyarország, jóllehet a rá eső aranykészlet csak 400 millió korona, élvezi az 1.150 milliós bank-aranykészlet folytán előállott kedvező helyzetet a világ pénzpiacznán. Ha azonban 400 milliós aranyfedezettel nemzeti bank létesül, akkor a külföld pénzpiacznán a magyar pénz már nem fog arra a rokonszenves fogadtatásra találni, mint mai nap.

Arra pedig el kell készülnie lennünk, hogy ha létesül az önálló vámterület, mely az osztrák közgazdasági, főképp ipari érdekeknek semmi esetre sem fog kedvezni, az Osztrák-Magyar Bank osztrák részvényesei, kik hozzávetőleges számítás szerint is legalább ötször annyian vannak, mint a magyar részvényesek, — a bankalapszabályok 106-ik cikke értelmében a bank felosztatását tárgyaló rendkívüli közgyűlésen jelen lévő tagok $\frac{3}{4}$ -ének szavazatával könnyen keresztülvihetik a szabadság megszüntetését, ez által súlyos csapást mérhetnek a magyar közgazdaságra. Főként akkor, ha az Osztrák-Magyar Bank hirtelen, minden előkészítés nélkül szűnne meg s hazai pénzintézeteinknek nem engedne időt arra, hogy a maguk részéről is aranykészleteket gyűjtve, a Magyarországra eső 400 millió aranykészletet jelentékenyen megnövelhessék.

Bár visszaéltem a tisztelt hallgatóság türelmével, mégis csak igen röviden futhattam végig ama fontos kérdések nagy komplexumán, amelyek együttesen jövőnk létkérdését alkotják.

Azt hiszem, sikerült teljes tárgyilagosságot megőriznem közgazdasági helyzetünk vizsgálatánál az önálló gazdasági berendezkedés küszöbén. Nem javaslatokkal állottam elő, melyekre még se tudásom, se korom nem képesítenek; csupán azzal a polgári kötelességérzetből fakadó szándékkal, hogy felhívjam a közvélemény figyelmét egyes oly jelenségekre is, melyek a nagy nemzeti fellendülések pillanataiban gyakran feledésbe mennek.

És előadásom conclusioja igen rövid, csupán néhány szó; csupán az: hogy a társadalmi tisztesség és a becsületes munka teremthetik meg egyedül valódi nemzeti önállóságunkat.

Árkövy Richárd.

A budapesti pénzüintézetek üzleteredményei 1904-ben.

Amire jelen cikk elhagyja a sajtót, az adatok nagy és fontosabbik része, melyeken felépült, megváltozott. A tekintetbe jövő pénzüintézetek legnagyobb része időközben felemelte alaptőkéjét és minthogy az új részvények felpénzzel jutottak piacra, a tartalékok is lényegesen gyarapodtak. Az elmúlt évet ez okból a fővárosi pénzüintézetek történetében határkőnek kell tekintenünk, mely egy korszakot zár le. A csendes haladás és megerősödés egy korszaka kellett, hogy lett légyen, mert különben nem eredményezhetett volna terjeszkedést és nagyobbodást, mely az alaptőkék felemelésében jut kifejezésre.

Ezen nagy változások a mérlegek téhertételeiben csak egy a jövő esztendőben közzéteendő összeállításban fognak kifejezésre juthatni. Amennyiben ismét módomban lesz a »Közzgazdasági Szemle« részére hasonló statisztikát készíteni, nem fogom beérhetni két egymást követő üzletév adatainak összeállításával. Nézetem szerint a készülő változások a magyar pénzüintézeti életben oly mélyrehatóak és életbevágóak, hogy egy egész korának adatait kell összegeznünk és tanulmányoznunk, hogy véleményt alkothassunk arról, vajjon azon terjeszkedési mozgalom, melyet pénzüintézeteink körében tapasztalunk, és mely meglehetősen hirtelenül tört elő, a huzamosabb időn át szunnyadt vállalkozási kedv várható fejlődésének sejtelmében, avagy az üzlet szervi erősödésében és gyarapodásában, avagy végül az intézetek hiuságában és versenyingerében keresendő-e?

Ma csak egészen röviden foglalkozom ezen kérdéssel, mert tárgyi támpontjaim alig vannak. Nem tudok ma még másra utalni, mint arra, hogy az utóbbi években a jelzálog-üzletet számos pénzüintézet felvette üzletkörébe, mely körülmény a saját tőke szaporítását elkerülhetetlenné tette. A pénzüpiac helyzete rendkívül kedvezett bár a kötvénykibocsátóknak és így a kölcsönökbe fektetett tőkék mozgosítását lehetővé tette, mindazonáltal a záloglevelek és kötvények külön biztosítéki alapjai nagyobb tőkékeket absorbeálnak és a saját kibocsátványok készletében is állandóan egy átlag jelentékenyebb összeg van lekötve.

Rámutathatunk arra is, hogy az elmúlt évben az összeállításban tekintetbe vett 20 pénzüintézet körül 10-nek összforgalma 29,280 millió koronát tett ki, tehát 2,755 millióval volt nagyobb az 1903. évnél, ami azt mutatja, hogy a közönség kezd hozzászokni a pénzüintézeti forgalomhoz és kellően foglalkoztatja őket. Élénkebb gazdasági tevékenységre csak kis részben lehet az összforgalom fentemlitett emelkedését visszavezetni.

Bizonyos valószínűséggel bir továbbá azon feltevés is, hogy az osztrák pénzüintézetek terjeszkedése szintén hozzájárult

ahhoz, hogy a fővárosi pénzüintézeteket saját tőkéjük gyarapítására indítsa. Úgyszólván az önfentartási ösztön működött közre ez irányban, mert a lajtántúli pénzüintézetek versenye a fővárosi pénzüintézetek hazai ügyfelei között mind kellemetlenebbül válik érezhetővé.

Az 1904. »pénzüintézeti« év legfontosabb mozzanata a Magyar általános hitelbank igazgatóságának azon határozata volt, hogy kapcsolatban az intézet alaptőkéjének felemelésével az országban egyelőre 10 fiókot nyit.

Egyelőre szintén csak a határozat elvi jelentőségével foglalkozhatunk, mert gyakorlati keresztülvitelének módját és hatását úgy a Hitelbank üzleterdeményeire, mint a többi fővárosi pénzüintézet magatartására szintén csak a jövő fogja megmutatni.

Egy bizonyos, hogy a fiókrendszer a banküzletben mindenütt kitűnően bevált és valószínű, hogy nálunk sem fog rossznak bizonyulni. Különben a bankfiók nálunk sem újdonság, de mindeddig inkább fényűzési czikk volt. Fiókrendszernek határozott, széles alapon felépült tervével először csak a Hitelbanknál találkozunk.

Az egész dologban csak az a meglepő, hogy nálunk 1904 végeig vártak, míg fiókok szervezéséhez fogtak, mialatt más országokban, melyeknek bankrendszere különben mindenkor a miénk mintáját képezi, ezen téren már a tőkélyt közelíték meg. Meglepő, hogy, első sorban a fővárosi pénzüintézetek, éppen ezen kérdésben zárkóztak el a külföldi, főleg német és osztrák példától, daczára, hogy az ugynevezett takarékpénztári reform kérdése már évek óta van napirenden és a fiókrendszer hathatós segédesszökt képez ezen problema sikeres és gyakorlati megoldására.

A fővárosi pénzüintézetek fiókjainak megjelenése kétségtelesen új szellemet fog meghonosítani a vidéken, mert a közönséget meg fogja ismertetni a modern bank előnyeivel és a már működő vidéki pénzüintézeteket saját érdekükben kényszeríteni fogja hasonló szervezet, ügyvitel és szokványok felvételére. A hitel bizonyára olcsóbb lesz a verseny következtében és a központosítási törekvések érvényrejutásával az ország tőkéinek belterjesebb kihasználása lesz lehetséges. Ha végül figyelembe vesszük azt is, hogy az eddigi bankfiókok fennállott pénzüintézetek átvétele útján szerveztettek és hogy feltehető, hogy ezen módszer a jövőben túlsúlyban fog maradni, a fiókrendszer többek között tehát az országban működő pénzüintézetek számát csökkenteni fogja: úgy ezen mozgalmat igen fontosnak, igen üdvösnek és pénzüintézeti életünkben korszakalkotónak kell elismernünk, mely bár alaposan elkésve indult meg, de még meg nem késett.

Áttérve ezek előrebocsátása után a pénzüintézetek üzleteredményeire (a táblázatok ismét csak legalább 1 millió korona alaptőkével rendelkező intézeteket ölelnek fel), látjuk, hogy a végeredmény elég kedvező.

Az alaptőkében három intézetnél látunk változást. A Pesti hazai első takarékpénztár egyesület 5 millió, a Magyar általános takarékpénztár 1 millió, a Belvárosi takarékpénztár 2½ millió koronával emelte alaptőkéjét. A táblázatokban felölelt 20 pénzüintézet alaptőkéje összesen 243,900.000 koronát tett ki. Hozzáadva

185,408.000 korona tartalékot, a tekintetbe jövő pénzüintézetek saját forgótőkéje 429,308.000 korona, a tavalyi 413,042.000 koronával szemben, úgy hogy a szaporulat 16,266.000 koronára rúg. A könnyebb összehasonlíthatás érdekében megemlítem, hogy ezen összegből az Erzsébetvárosi bank 1,100.000 korona tőkéje és tartaléka levonandó, mert ezen intézet a tavalyi összeállításban nem foglaltatott.

Az össznyereség 1904-ben 49,913.00 korona, tehát az 1903. évinél 3,124.000 koronával több.

A tiszta nyereség 1904-ben 38,150.000 korona, tehát az 1903. évinél 2,887.000 koronával több.

Tavaly (1902-höz viszonyítva) az emelkedés 929.000 korona, illetve 1,561.000 korona volt.

Ha az össznyereséget és tiszta nyereséget az alaptőkéhez és saját forgótőkéhez viszonyítjuk, akkor a következő kamatozást tapasztaljuk:

$$\begin{array}{l} \text{Alaptőkéhez viszonyítva} \left\{ \begin{array}{l} \text{az össznyereség} \left\{ \begin{array}{l} 1904. \dots 20.46\% \\ 1903. \dots 20.16\% \end{array} \right\} + 0.30\% \\ \text{a tiszta nyereség} \left\{ \begin{array}{l} 1904. \dots 15.64\% \\ 1903. \dots 15.03\% \end{array} \right\} + 0.61\% \end{array} \right. \\ \\ \text{Saját forgótőkéhez} \left\{ \begin{array}{l} \text{az össznyereség} \left\{ \begin{array}{l} 1904. \dots 11.62\% \\ 1903. \dots 11.44\% \end{array} \right\} + 0.22\% \\ \text{viszonyítva} \quad \text{a tiszta nyereség} \left\{ \begin{array}{l} 1904. \dots 8.88\% \\ 1903. \dots 8.53\% \end{array} \right\} + 0.35\% \end{array} \right. \end{array}$$

Ezen adatok helyes megérthetése czéljából felemlitendő, hogy az alaptőke 1904-ben 3.61%-kal, a saját forgótőke 3.92%-kal emelkedett.

Mindenképen indokolt tehát, ha az 1904. üzletétet végeredményben kedvezőnek mondjuk.

Az egyes intézeteket külön-külön tekintve, az össznyereség (az eredmény-számla nyereségoldalának végösszege levonva az elővitelt és passiv kamatokat), az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár (— 970.000 korona) és az Erzsébetvárosi bank (— 2.000 korona) kivételével, mindenütt nagyobb az 1903. évinél. Ha a tiszta nyereséget vesszük tekintetbe, úgy csökkenést a Magyar földhitelintézetnél (—26.000 korona), a Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjánál (— 23.000 korona), az Erzsébetvárosi takarékpénztárnál (—30.000 korona) és az Erzsébetvárosi banknál (— 2.000 korona) látunk, míg az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárnál a tiszta nyereség már 60.000 korona emelkedést mutat, mert bár a jelzálogüzletből folyó jövedelmek csökkenést mutatnak, az adótételek 1904-ben 203.000 koronával csekélyebbek, miáltal a jövedelmi minusok kiegyenlítettnek, sőt még nyereségtöbblet is marad.

Azon négy intézetnél, melyek csekélyebb tisztanyereséggel zárnak, ezen körülmény a következő indokokra vezethető vissza:

1. A Magyar földhitelintézetnél az értékpapírok jövedelme t. i. a kamatjövedelem 108.000 koronával kisebb, mert az értékpapírkészletből 3,700.009 koroná 4%-os magyar koronajáradékot

helyezték át a záloglevelek külön biztosítási alapjába, hogy ott leszámított váltókat pótoljanak. A költség is nagyobb 60.000 koronával és ezen két minust az elért 127.000 koronával nagyobb kamatjövedelem nem pótolhatta.

2. A Magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja két okból mutat ki, dacára hogy rendes üzleti jövedelmei szaporodtak, csekélyebb eredményt: egyrészt 1903-ban 17.600 korona értékpapirnyereség szerepelt az eredmény-számlában, melyet 1904-ben 5100 korona veszteség váltott fel, másrészt a költségek körülbelül 50.000 koronával emelkedtek.

3. Az Erzsébetvárosi takarékpénztár valamivel kevesebbet keresett jutalékokon, ellenben kénytelen volt kétes követelések számláján 30.000 koronával többet leírni. Jövedelmei nem igen változtak.

4. Az Erzsébetvárosi bank valamivel kevesebbet keresett kamatokon, ellenben adóterhe nőtt és kétes követelések számláján is 24.000 koronával irt le többet.

A jövedelem-többlet az intézetek zöménél a kamatbevétel-nél és a jelzálogüzleten elért nyereségnél jelentkezik. Míg azonban az összjövedelem 6·25%-kal emelkedett az előző évihez képest a különféle költségek növekedése ugyanazon időszakra 9·46%-nak felel meg!

A mérlegekből és eredmény-számlákból, valamint az azokat kísérő és »magyarázó« évi jelentésből vajmi keveset tudunk meg az egyes üzletágak jövedelmezőségéről.

A rendelkezésre álló adatokból látjuk, hogy a váltóleszámitolási üzletre vonatkozó adatokat közlő intézetek összesen 2.630 millió korona értékű váltót számítottak le, tehát körülbelül 192 millióval többet, mint 1903-ban: az emelkedés tehát 9·87%. Az ezen üzletágból folyó kamatjövedelmet is csak részben mutatják ki, de váltóleszámitolási kamatjövedelmük aránya a múlt évihez viszonyítva valószínűleg a többi intézetének is megfelel. A kamatjövedelem 10·77%-kal emelkedett, ami a valóságot annyival is inkább megközelíti, mert a pénzár belföldön átlag drágább volt 1904-ben mint 1903-ban, viszont azonban a párisi pénzpiacra állandóan olcsó visszleszámitolási forrása volt a budapesti pénzintézetek nagy részének.

A jelzálog-üzleten elért nyereséget egyáltalán nem lehet a mérleg-adatokból konstatálni, valószínű azonban, hogy ezen üzletág fejlődése kissé megcsappant. Ezt egyrészt abból látjuk, hogy a kölcsönök szaporodása összeg tekintetében alig emelkedett az előző évvel szemben (136 millió 135 után), másrészt a záloglevélkészlet 13 millióval nagyobb lett dacára, hogy a kötvénnyforgalom emelkedése csak 113 millió korona volt az 1903. évi 156 millióval szemben. A nagy verseny, a politikai viszonyok és a külföldi piacokon megjelent magas kamatozású drága kölcsönök okai ezen körülmények.

Osztalékul 1,560.000 koronával többet fizettek ki, mint 1903-ban. (26,180.000.) Ezen összeg:

az alaptőkéhez viszonyítva . . . 11·37%-nak = + 0·87%
a forgótőkéhez 6·46%-nak = + 0·50%

felel meg.

Nagyobb osztalékot öt intézet fizetett, kisebb egy. Tulajdonképeni csökkenésnek ez sem nevezhető, mert a Pesti hazai első takarékpénztár részvényeinek száma 50%-kal szaporítottatott bár, azonban a bekért 1.500 korona részvényenkint meg sem közelíti a részvény akkor tőzsdei árát.

A tiszta nyereség 38,150.000 korona, az össznyereségnek (49,913.000 korona) 76·43%-át teszi, tehát az arány 1·87%-kal kedvezőbb az 1903. évinél. Az összköltségek 23·57%-át emésztették fel az össznyereségnek (1903-ban 27·31%).

A költségek következőképen oszlottak meg:

Össznyereség	K 49,913.000 (47,258.000)
Osztalékul kifizetve:	K 26,180.000 (24,620.000)
Tartalékul	K 6,790.000 (4,276.000) » 32,970.000
Marad költségre és jutalékokra:	K 16,943.000 (18,362.000)
Mely összegből különféle költségre fizetés nélkül	K 6,750.000 (6,084.000)
Adókra	K 2,478.000 (3,014.000)
Leírásokra jut	K 44.7000 (329.000) » 9,675.000 (10,427.000)
tehát marad	K 7,268.000 (7,935.000)

mely összeget az igazgatósági jutalékok, tisztii fizetések, leltári leírások, jutalmak, jótékony adományok stb. stb. emésztik fel. A különféle (kezelési költségek) tehát szaporodtak (9·46%), az összköltség azonban csökkent, mert az adók lényegesen apadtak.

Az éledő vállalkozási kedv nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a fővárosi pénzüintézetek egymásután felemelték alaptőkéiket és földrajzi terjeszkedésre is készülnek, hanem abban is, hogy új pénzüintézetek alapítása napirenden van, melyeknek két szembeötlő sajátása van: az egyik a kis alaptőke, a másik a részvénytársasági jelleg. Elég meglepő hogy ma, a központosítás, erőegyesítés és munka megosztás korszakában nálunk a gyenge hajtások szaporodnak, holott akárhány már fennálló nagy pénzüintézet érett a fusióra.

Szándékkal emeltem ki, hogy ezen új alapítások egyik jellemző sajátása a részvénytársasági forma. A szövetkezet kezdi divatját mulni és az olcsó pénz éveiben még nehezebben nyom kamatterhe, melyet adószai viselni kénytelenek. A szövetkezetek helyébe lépnek ezen kis részvénytársaságok és náluk fog kielégítést keresni és találni a jobb személyi hitelanyag, mely eddig a szövetkezetekre volt utalva. Ezen szempontból tekintve a fővárosi részvénytársasági pénzüintézetek gyors szaporodását, nem kedvezőtlen, sőt határozottan üdvös és kíváncsatos irányzatnak kell tartanunk. Hogy hogyan fognak beilleszkedni a már meglevő, elég tág keretbe és hogy mennyire fogják befolyásolni a már fennállott, nagy tőkéjű pénzüintézetek üzletkört, azt — ha ismét nekem jut a feladat — a következő évek statisztikájában fogom feltüntetni.

Bánfi Oszkár.

A budapesti pénzintézetek üzleteredményei

Az intézet neve	Alaptőke		Tartalékok		Össz-nyereség		Jöve -			
							Kamatok		Jutalékok	
	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903
Magyar általános hitelbank	34000	—	12100	+ 800	6268	+ 385	3845	+ 493	972	+ 83
Pesti magyar kereskedelmi bank	30000	—	28000	+ 800	8113	+ 495	4365	+ 461	956	+ 29
Magy. leszámít.- és pénzv.-bank	30000	—	6354	+ 172	3660	+ 80	1802	+ 91	507	+ 55
Magy. agrár- és járadékbank...	24000	—	737	+ 140	2101	+ 107	1588	+ 81	512	+ 26
Hazai bank.....	10000	—	1550	+ 100	1293	+ 96	882	+ 75	274	+ 19
Első magyar iparbank.....	4000	—	910	+ 20	553	+ 6	471	— 30	—	—
„Hermes“ váltóüzlet részv.-társ. .	1000	—	100	+ 10	248	+ 43	86	+ 8	28	— 2
Magyar földhitelintézet.....	—	—	40149	+1200	1938	+ 30	787	+ 127	—	—
Kisbirtokosok orsz. földh.-intézet	—	—	6281	+ 139	787	+ 63	314	+ 5	1. kamatok	
Magy. tkpt. közp. jelz.-bankja...	8000	—	791	+ 51	1241	+ 67	443	+ 21	566	+ 43
Magyar jelzálog hitelbank.....	40000	—	31488	+ 330	7877	+ 203	3966	+ 52	3813	+ 152
Pesti hazai első tkpt. egyesület..	15000	+5000	34033	+2441	6525	+ 716	6060	+ 793	182	— 68
Egyesült bpesti főv. tak.-pénztár.	9000	—	12377	— 102	2760	— 94	1532	+ 46	22	— 18
Magy. orsz. közp. tak.-pénztár ..	8400	—	6812	+ 28	2343	+ 113	1777	+ 118	1. jelzálogü.	
Magy. általános tak.-pénztár.....	8000	+1000	795	+ 142	901	+ 329	541	+ 168	128	+ 36
Budapesti takarékpénztár	10000	—	1341	+ 50	1266	+ 4	313	+ 25	873	— 21
Belvárosi takarékpénztár.....	7500	+2500	1060	+ 310	1214	+ 341	692	+ 171	171	+ 77
Erzsébetvárosi takarékpénztár ...	2000	—	260	+ 20	297	+ 5	260	+ 13	34	— 8
Lipótvárosi takarékpénztár	2000	—	170	+ 15	344	+ 41	308	+ 30	19	+ 3
Erzsébetvárosi bank.....	1000	—	100	+ 22	184	— 2	159	— 5	24	+ 3
	243900	+8500	185408	+6688	49913	+3028	30191	+2753	9081	+ 409

Az intézet neve	T e h e r					
	Betétek és hitelezők		Kötvénnyforgalom		Elfogadványok	
	1904	1903	1904	1903	1904	1903
Magyar általános hitelbank	144118	+ 12759	—	—	6849	— 16
Pesti magyar kereskedelmi bank	169941	+ 11889	360038	+ 10779	—	—
Magy. leszámít.- és pénzv.-bank	53218	+ 5051	20877	+ 7735	20402	+ 4865
Magy. agrár- és járadékbank ...	11421	— 880	94276	+ 4587	—	—
Hazai bank	63329	+ 4692	—	—	4875	— 1600
Első magyar iparbank	8287	+ 170	—	—	—	—
„Hermes“ váltóüzlet részv.-társ. .	3392	+ 695	—	—	—	—
Magyar földhitelintézet.....	9798	— 1831	401420	+ 8966	—	—
Kisbirtokosok orsz. földh.-intézet	—	—	67845	+ 11181	—	—
Magy. tkpt. közp. jelz.-bankja...	5252	— 4089	102676	+ 12421	—	—
Magyar jelzálog hitelbank.....	4001	+ 2304	436102	+ 16073	—	—
Pesti hazai első tkpt. egyesület..	300012	+ 7787	191960	+ 21085	—	—
Egyesült bpesti főv. tak.-pénztár.	66004	— 1509	118211	— 1744	—	—
Magy. orsz. közp. tak.-pénztár...	43349	+ 1827	93069	+ 4779	—	—
Magy. általános tak.-pénztár.....	11506	+ 653	10111	+ 6885	—	—
Budapesti takarékpénztár	19735	+ 22	5200	— 50	—	—
Belvárosi takarékpénztár.....	9551	— 87	40718	+ 9229	—	—
Erzsébetvárosi takarékpénztár ...	3063	— 109	—	—	—	—
Lipótvárosi takarékpénztár	5002	+ 734	—	—	—	—
Erzsébetvárosi bank	1393	+ 127	—	—	—	—
	932372	+ 40205	1942503	+111926	32126	+ 3249

az 1904. évben (ezer koronákban).

+ emelkedés
— csökkenés

d e l m e k						K ö l t s é g e k								Tiszta nyereség		Osztalék	
Nyereség érték-papírokon		Nyereség a jelzálog-üzleten		Nyereség társas üzleteken		Különféle tiszti fizetések nélkül		Adók		Leírások kétes követelésekből		Tiszta nyereség		Osztalék			
1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903		
385 + 45	—	—	—	865 + 176	—	871 + 126	372 — 106	20 + 08	—	4644 + 308	—	38 + 2	—	—	—		
692 — 30	1145 + 15	l. értékp.	—	—	—	787 + 28	l. költ.	48 — 21	—	6928 + 466	—	140 —	—	—	—		
232 + 142	177 — 31	l. értékp.	—	—	—	711 + 91	133 — 53	79 — 08	—	2311 + 136	—	25 + 1	—	—	—		
—	—	l. kamatok és jut.	—	—	—	489 + 23	121 — 7	—	—	1660 + 110	—	20 —	—	—	—		
77 — 3	—	l. jut.	—	—	—	163 + 3	33 — 12	15 — 1	—	944 + 119	—	12 + 2	—	—	—		
42 + 21	—	—	—	—	—	41 + 5	59 — 13	16 + 11	—	356 + 2	—	20 —	—	—	—		
132 + 36	—	—	—	—	—	74 + 7	8 —	—	—	76 + 22	—	10 + 2	—	—	—		
895 — 108	l. kamatok és nyer. ért.	—	—	—	—	905 + 60	—	—	—	912 — 26	—	—	—	—	—		
218 + 34	254 + 26	—	—	—	—	139 + 19	l. költ.	—	—	314 + 11	—	—	—	—	—		
—	17	l. jutal.	—	—	—	309 + 47	77 + 6	5 + 5	—	591 — 23	—	55 —	—	—	—		
—	—	l. kam. és jut.	—	—	—	931 + 78	793 + 83	—	—	6906 + 90	Fs 26 —	—	—	—	—		
—	—	»	—	—	—	292 + 12	125 — 198	24 + 5	—	6051 + 955	—	640 — 160	—	—	—		
—	—	615 — 85	—	—	—	224 + 21	183 — 202	32 + 6	—	2229 + 60	—	116 —	—	—	—		
—	—	384 — 12	—	—	25	261 + 10	218 + 3	32 — 12	—	1647 + 103	—	80 + 3	—	—	—		
—	—	126 + 126	—	—	—	110 + 37	45 — 2	31 + 25	—	589 + 231	—	30 —	—	—	—		
20 + 2	—	—	—	—	—	125 + 1	129 — 9	25 — 3	—	806 + 3	—	24 —	—	—	—		
—	—	350 + 83	—	—	—	199 + 65	96 + 6	36 + 6	—	760 + 251	—	13 + 1	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	72 — 1	35 + 3	33 + 31	—	163 — 30	—	12 —	—	—	—		
15 + 8	—	—	—	—	—	34 + 6	27 — 6	27 + 25	—	171 + 20	—	11 + 1	—	—	—		
—	—	—	—	—	—	13 — 11	24 + 19	24 + 24	—	92 — 20	—	10 —	—	—	—		
2708 + 130	3051 + 122	865 — 176	6750 + 617	2478 — 488	447 + 101	38150 + 2788	—	—	—	—	—	—	—	—	—		

V a g y o n

Készpénz		Váltó-tárca		Értékpapir-tárca		Lombard és report		Jelzálog-kölcsönök		Társas üzletek		Adósok	
1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904	1903
4013 — 755	77864 + 10852	8635 + 1106	3049 — 1303	—	—	17188 — 865	91110 + 3849	—	—	—	—	—	—
5855 + 954	66617 — 2361	35765 + 9985	74066 — 7933	347572 + 14808	3816 + 2342	46692 + 6074	—	—	—	—	—	—	—
1510 — 202	30197 + 6428	5215 + 2073	15759 — 1746	20792 + 4157	6558 — 530	17927 + 1292	—	—	—	—	—	—	—
659 + 181	7095 — 550	4685 + 48	3418 — 15030	93548 + 17139	5930 + 949	14516 + 2095	—	—	—	—	—	—	—
2178 + 569	18586 + 2213	2225 + 18	14895 + 3032	—	4592 + 116	37898 — 2983	—	—	—	—	—	—	—
508 + 156	6806 — 114	208 + 39	2904 — 26	—	—	2406 — 23	—	—	—	—	—	—	—
104 — 29	—	608 — 33	463 —	—	75 —	3296 + 1343	—	—	—	—	—	—	—
1951 — 2	—	7343 — 1885	—	—	—	17136 — 1022	—	—	—	—	—	—	—
180 + 125	—	—	—	—	—	2728 — 876	—	—	—	—	—	—	—
16 + 16	—	3073 + 829	l. adósokat	101801 + 11788	—	5238 — 5197	—	—	—	—	—	—	—
1598 — 217	—	4685 — 713	5169 + 246	435452 + 17690	23242 + 2559	27249 + 659	—	—	—	—	—	—	—
3713 — 95	71680 + 11731	78506 + 7924	17820 + 1095	266783 + 27743	—	70233 + 6329	—	—	—	—	—	—	—
1812 — 415	46861 — 4078	5872 — 3509	20649 + 2492	118953 — 459	—	4757 — 956	—	—	—	—	—	—	—
1504 — 80	30093 + 1951	2367 + 56	12939 + 2978	97534 + 5582	—	15377 — 907	—	—	—	—	—	—	—
624 + 52	4592 + 150	676 + 509	5588 + 947	10092 + 5814	—	6534 + 3694	—	—	—	—	—	—	—
1421 — 37	7194 + 67	1881 + 18	7849 — 541	—	—	16031 + 414	—	—	—	—	—	—	—
609 — 364	6833 + 1388	1471 — 159	2596 + 853	40584 + 9145	—	4336 + 727	—	—	—	—	—	—	—
198 + 30	419 — 7	69 — 29	581 — 193	—	—	643 + 155	—	—	—	—	—	—	—
302 + 17	5445 + 671	173 — 31	770 + 32	—	—	874 + 86	—	—	—	—	—	—	—
84 + 16	2398 + 50	—	—	—	—	253 + 95	—	—	—	—	—	—	—
28839 — 80	382680 + 35506	163457 + 16246	188515 — 15097	206258 + 137312	61351 + 4571	385234 + 14848	—	—	—	—	—	—	—

Váltóleszámitolás, jelzálogüzlet és

Az intézet neve	F o r g a l o m						Váltó-
	Összforgalom		Pénztári forgalom		A pénztári for- galom aránya az összforgalomhoz ‰		Leszá- mitolt váltók összege
	1904	1903	1904	1903	1904	1903	1904
Magyar általános hitel- bank.....	5,798.667	— 138.592	2,234.746	— 344.107	38·5	43	418159
Pesti magyar keres- kedelmi bank	10,306.185	+ 6.185	4,412.802	+ 187.160	42·8	41	255723
Magyar leszámítoló és pénzváltó bank	?	?	3,094.517	+ 203.203	—	—	?
Magyar agrár- és jára- dékbank	?	?	?	?	?	?	?
Hazai bank.....	5,384.134	+ 710.581	1,419.691	+ 191.763	26·36	26	172191
Első magyar iparbank	?	?	?	?	?	?	50806
„Hermes“ váltóüzlet r. t.	—	—	—	—	—	—	—
Magyar földhitelintézet	—	—	—	—	—	—	59254
Kisbirtokosok országos földhitelintézet	—	—	—	—	—	—	—
Magy. takarékpárkárak közp. jelzbankja ...	—	—	—	—	—	—	—
Magyar jelzálog hitel- bank.....	—	—	—	—	—	—	—
Pesti hazai I. takarékpénztár egyes.	7,264.943	+ 574.873	3,615.464	+ 400.877	49·76	48	567493
Egyesült budapesti fő- városi takarékpénztár..	2,530.383	+ 248.141	853.272	+ 37.338	33·70	35	226342
Magyar orsz. közp. takarékpénztár.....	4.012.210	+ 723.468	1,621.920	+ 293.471	40·42	40·61	233289
Magyar általános takarékpénztár.....	1,086.273	+ 133.153	315.130	+ 3.219	29·01	32	63926
Budapesti takarékpénztár és orsz. zlgk. int.	525.063	+ 51.200	312.669	+ 44.018	59½	56	79703
Belvárosi takarékpénztár.....	1,358.912	+ 282.382	307.130	+ 53.955	22½	23	49811
Erzsébetvárosi takarékpénztár.....	?	?	197.354	+ 2.416	?	?	31231
Lipótvárosi takarékpénztár	289.122	+ 25.042	124.838	+ 14.056	43·19	41	35997
Erzsébetvárosi bank..	?	?	49.522	+ 4.883	?	?	14273

forgalom 1904-ben (ezer koronákban).

leszámitolási üzlet					Jelzálogüzlet és kötvénykibocsátás								
Be- vett ka- mat	o/o	Leszá- mitolt váltók összege	Be- vett ka- mat	o/o	Kölcsönök		Kölcsönök		A kölcsön aránya a lekötött ingatlan értékéhez		Saját kibocsátvány készlet		
					földbir- tokra o/o	há- zakra o/o	földbir- tokra o/o	há- zakra o/o	o/o	o/o	1904	1903	
1904		1903			1904		1903		1904	1903	1904	1903	
?	—	—	46562	?	—	—	—	—	—	—	—	—	
?	—	+	13760	?	—	35·29	64·71	30·50	69·50	36·33	36·56	2513 +1373	
1161	—	?	1065	—	55·91	44·09	50·62	49·38	41·34	42·91	926 + 175		
?	—	?	?	—	79·58	20·42	75·02	24·98	42·68	39·75	1547 +1476		
?	—	+	32628	?	—	—	—	—	—	—	—	—	
770	1·57	+	1802	775	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
401	0·67	+	2049	363 +0·04	100	—	100	—	39·13	38·99	3054 +1779		
—	—	—	—	—	100	—	100	—	40·14	39·49	1779 —2005		
—	—	—	—	—	93·08	6·92	92·93	7·07	40·85	40·64	4861 +3253		
—	—	—	—	—	70·16	29·84	69·—	31·—	40·97	40·99	12531 +3398		
2499	0·44	+	117972	1966 +0·01	—	—	—	—	—	—	3560 +1192		
1866	0·82	+	15467	1799 —0·03	—	—	—	—	45·22	45·76	1600 —2259		
1442	0·61	+	23760	1290 —	50·47	49·53	50·28	49·71	48·38	46·92	2113 + 876		
376	0·58	+	6592	407 —0·15	48·97	51·03	26·19	73·81	39·07	38·34	42 + 42		
361	0·45	+	10077	333 —0·03	—	—	—	—	—	—	—	—	
500	1·20	+	10773	434 +0·09	74·81	25·19	68·94	31·06	36·11	36·55	2379 — 66		
314	1·—	+	246	311 —	—	—	—	—	—	—	—	—	
383	1·06	+	2413	330 +0·88	—	—	—	—	—	—	—	—	
154	1·07	+	1860	159 —0·20	—	—	—	—	—	—	—	—	

Az orosz alkotmányos mozgalmak és az agrárreform.¹⁾

A napilapok egymásután hozzák a tudósításokat arról a nagyszabású forrongásról, mely a fehér czár birodalmának alkotmányos monarchiává való átalakítására törekszik. Nem ujdonság Oroszországban az ilyen mozgolódás; felmerült az már minden egyes háború alkalmával, mert ha valamikor, úgy ilyen esetben érzik szükségét a műveltebb néprétegek annak, hogy a politika irányítására ők is befolyást szerezhessenek. Ennek a mai alkotmányos mozgalomnak azonban van praeludiuma is: az 1903. év február hó 19-én kelt manifestum; ez irta körül azt a teret, amelyen belől a kormány részéről már akkor megígért alkotmányreformnak keresztül kell vitetnie. De az 1904. év elején bekövetkezett az orosz-japán háború; a terv papiroson maradt; azonban főleg az orosz fegyvereket kísérő balszerencse, az itthoni elkeseredés a veszteségek felett, mely ezeket az autokratikus uralom terhére kész felírni: újra előidézték az Oroszországban egyébként is ily háborúk alkalmával legkönnyebben előforduló helyzetet, hogy ha »felülről« nem váltják be a tett promissumokat, »alulról« igyekeznek a kormányköröket a legalkalmasabb eszközzel: attentatumok után, a teljesítésre reábirni. S amikor a múlt év december havának közepére, Miklós cár nevenapjára (19.) várta az orosz nép a manifestumot, mely az alkotmányreformról nyilatkozott volna, de az elmaradt, s az ennek helyébe egy hét múlva kiadott, s a kormány communiqué-jével együtt közétett leirat is csak »javított kiadása« volt az ígéretekben is elég fukar 1903-ik évi manifestumnak: az elégedetlenség még nagyobb lett Oroszországban, a politikai merénylők a czár nagybátyjának életét sem kimélték meg, így kénytelen volt Miklós czár a jobbagyság felszabadításának 44-ik évfordulóján 1905. február 19-én újra kiadni a kedélyek lecsillapítására egy edictumot, mely az alkotmányreform előkészítésre hivatott bizottságok összehívása, illetve feladatuk kijelölése tekintetében intézkedik. Az a mozgalom azonban, amelyben résztvevő elemek a népsouverainitást hangoztatták, s mely mozgalom a constitutionalismus mozgalma volt és így főleg államjogi színezetű, pár hó óta nem áll magában. Az 1905. év elején megmozdult a pétervári s moszkvai munkás-ság, óriás tömegei sztrájkba léptek, a legutolsó hetekben pedig felkelt a déli vidékek parasztsága is.

Az utóbbiak mozgalmának rugója az az elkeseredés, mely a távol Keleten folyó s Oroszországra legutóbb is oly végzetes csapást hozó háború folytán okozott általános elszegényedés, a

¹⁾ Lásd szerző tanulmányát: *Az orosz mir-szervezet socialgazdaságtani értéke* 1904; mely részben a Közgazdasági Szemle 1904. évi júniusi füzetében is megjelent, a történelmi kérdésekre pedig *Az orosz mir-szervezet történelmi fejlődése napjainkig* című dolgozatát, a Budapesti Szemle 1904. évi októberi és novemberi füzetében s külön kiadásban is.

kenyérhiány miatt a parasztság lelkében él. És míg a háború leköti a gazdasági erőket, minden produktív munkát békóba ver, a nyomorult paraszt, a szerencsétlen muzsik a hosszú tél után éhínségnek nézvén elébe, rablásra, gyilkolásra vetemedik: a mir áll szilárdan, mert hisz a »gazdasági élet szilárd alapját alkotó, érinthetetlen mirre« vonatkozólag az 1904-ik évi deczemberi manifestum is csak annyit tartalmaz reformképpen, hogy: »Gondoskodásunk legfőbb tárgya az, miképp szabályozható lakosságunk legnagyobb részének, a parasztságnak életfentartása? Ez az ügy utasításunk szerint már tárgyalás és tanácskozás tárgya. A belügyministerium részletes munkásságával egyidejűleg a legfelsőbb igazgatás legnagyobb gyakorlattal bíró személyei tanácskoznak a parasztság életének legfontosabb kérdéseiről.«

Pedig a mir reformjának halasztgatása nem oly közömbös dolog, ami felett könnyen ellehetne Oroszországban siklani; a tudomány sokszor beleszólt már ebbe a kérdésbe, kért, követelt, s ugyszólván hasztalan, mert az 1886-ik évi törvényen kívül, mely a fejadót törölte el, s az 1893-ik évi két törvényen kívül, melyék érdekes jelenségei az ide-oda vacilláló orosz kormányzatnak, — más sikereket a tudományos világ mozgalmak nem tudott az orosz kormányzattól kivívni; pedig az agrárreformra vonatkozó projectumok igen nagy számúak s köztük sok a megvalósítható tervezet: itt, az alábbiakban ismertetjük e plánumokat, melyek az orosz földközösség reformjának kérdésében, legtöbbször elkülönítve a régi alkotmányos mozgalmaktól, az utóbbi félszázad alatt felmerültek.

*

Mily nagy az eltérés a reform mérvére vonatkozólag az egyes íróknál! Az egyik — Bakuninnal együtt munkálkodott egykoron — fentartani óhajtja a mirt azon időbeli állapota szerint, amelyben a jobbagyságra elkövetkezett az elmúlás órája. Fenn tartani és mégis reformálni! Igen, ethikai alapot adni az úr és a paraszt egymás közötti viszonyának. A másikat — ez fedezte fel az orosz földközösséget Nyugat-Európa számára — szintén a fentartás elve vezette és mégis mily eltérő irányban az előbbitől! A harmadik, érezvén a capitalismus térfoglalását, megtartani óhajtja a mirt, de egyes apróbb újítások által útját állani a capitalismusnak. Ez örökbérletté akarja változtatni a földközösséget, az a facultativ eltörlés mellett foglal állást, amaz pedig a legvégső szemet alkotván a reformálók hosszú láncsorában, a legradikálisabb eszközhöz nyúl: eltörlöni és szabad birtokká változtatni óhajtja az egész mir-szervezetet. De ott a másik irányzat is: a fatalista; vannak sokan, a kik jól tudják mérlegelni a collectivisticus szervezetből eredő hátrányokat és mégis az orosz paraszt egyszerű philosophiájának álláspontjára helyezkedve mondják: Az urak keztyűjének öt ujja van, s benne mindenik ujj külön-külön fázik; a paraszt keztyűjének nincs ujja, egy bő takaró az egész, de benne egymást melegítik a kéz ujjai.¹⁾ Minek tehát eltörlöni ezt a káros földkö-

¹⁾ Juzov: *Osznovi narodnicsesztva*... 185. old.; id. Wolszlegier: *Der Kollektivbesitz der russischen Bauern*. 1884.

zösséget, amikor az individualis gazdálkodásnál egyenkint fog fázni minden paraszt. Vagy ott van Vaszilcsikoff herczeg kategorikus válasza Leroy-Beaulieuhöz: »Mi nem azt állítjuk, hogy a mir érinthetetlen, hanem azt, hogy az oly erős kötelék, amelyhez hozzányúlni épp oly veszélyes Oroszországban, mint Nyugaton a személyes tulajdonhoz! ¹⁾ Sajnos, a mig van, aki elavult intézményekért lelkesül, vagy irántok legalább is rokonszenvet érez, addig ez intézmények eltörlésére való törekvés egyenlő a »népszokások« vagy a »jogi öntudat« sérelmével. ²⁾

A kik fentartani óhajtják a mirt, de egyszersmind reformálni, azok is erős ellentétben állanak egymással. Herzen-nél és Haxthausennél még inkább erősen politikai a háttér, mint az ujjbaknál: az első — hisz philosophiai világnézetéből folyó álláspontja érthető — kikel Haxthausen ellen, hogy ez conservativ-aristokratikus érdekek hatása alatt lép fel a mirért s ezért küzd a gazdasági liberalismus ellen! ³⁾ Aki pedig az újabb időben — amidőn a harc politikai substratuma helyébe a gazdasági lépett — küzd a mir ellen, annak tervében a megoldás útja ismét igen különböző okok, és még mindig a politikai hitvallás hatása alatt tér el a másiktól.

Kavelin professor tervezete úgyyszólván teljes megtartása a földközösségnek: a parasztság földjét a község elidegeníthetetlen tulajdonává tenni s használati és birtoklási jogot engedni az egyes gazdáknak a személyenként külön-külön kihasított területeken. A reform, hogy minden parasztgazda átadhatja a a másiknak a haszonélvezetében álló földdarabokat, de viszontszolgáltatásra igénye nem lehet, mert ő csak a község tulajdonát alkotó föld haszonélvezője, s hogy a község egyik tagjának sem csorbíthatja meg, akarata ellenére, a föld haszonélvezetére való jogosultságát, kivéve azt az esetet, ha az illető községi tartozásaival marad hátralékban stb., — egyáltalában nem mondható alapos újításnak. ⁴⁾

Koselev is fenn akarta tartani a mirt; pontokba foglalja ugyan a parasztság életében 1861. óta beállt javulást vagy károkat, de nem ajánl semmiféle szabályozást gazdasági tekintetben; amit ő tervez, az mind a közigazgatás és a népnevelés és közvetve az alkotmány terére szorítkozik. Szerinte meg van most már az az előnye a földközösségnek, hogy a paraszt kevesebb botot kap, mint 1861. előtt, tudja kötelezettségeit, ingyen munkát tőle senki sem követelhet, fel van mentve a terhes fuvarozás alól, s a robot, mely egyaránt káros volt úrra és parasztra (?), a kiküszöbölés útján van, a paraszt ma már azt is tudja, hogy birtoka mily nagy, s tudja, hogy a földesúr önkényesen nem veheti magához cselédnek, egyszóval a muzsik

¹⁾ *Revue des deux Mondes*. 1879. évi júl. 15. számában.

²⁾ V. ö. Leroy-Beaulieu: *L'empire des Tsars et les Russes* című munkája I. 491. old.

³⁾ *De l'abolition par voie législative du partage égal et temporaire des terres dans les communes russes*. 1858. című művében.

⁴⁾ Kavelin: *Der bäuerliche Gemeindebesitz in Russland*. 1877. Keussler észrevételeit az ingyenes átengedés ellen lásd *Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland* 1876–1887. című művének III. része 322. old.

is emberi mivoltának tudatára ébredett. Csakhogy, bár Koselev szerint mindez előnyökkel szemben nő a szegénység, mert a paraszt bevétele sokkal, de sokkal apadt, s a morális hanyatlás igen erősen halad előre, ő gazdasági tekintetben semmiféle újításra nem vágyakozik, hanem a hátrányok okát más körülményekben találja: sóhajtozik oly auctoritás után, mely a parasztok és a község felett állván, önálló, tartós és erős lehetne (de nem kívánja ezt a földesurakban megszemélyesítve), kívánja a zemsztvók beosztásának szabályozását, a felvilágosodás térfoglalását, humánusabb bánásmódot és a kocsmák számának apasztását¹⁾. Hogy ez a reform nem kielégítő, az igaz, de Koselev álláspontját politikai elvei rectificálják.

A P. L. betűk alá rejtőző államférfi már sokkal szélesebb látkörrel rendelkezik; ő már a felszabadítást követő decenniumban belátta, hogy mily igazságtalan szervezet a mir; a helyzet javítását célzó tervezete pedig teljesen a gazdasági reform szükségessége tudatán alapul, amelylyel kapcsolatban a közigazgatás terén is követeli az újítást. Ennek a férfinak igen sokszor szemére lobbantották a nagybirtok mellett való állásfoglalását, pedig ő nagyon sokszor pártatlanabbul ítél, mint a nagybirtok ellen harczoló ellenfelei. Ő csak mellékesen terjeszkedik ki kis füzetében a nagybirtok szerepére, s ha a mir által okozott gazdasági visszafejlődésben az államra nézve mentőhorgonynak tekinti is a nagybirtokot, mégis consequenter a liberalis irányzathoz, követeli a községi földbirtok megszüntetését, a szolidáris szavatolásra való kötelezés eltörlését; adóreformot, a hitelügy szabályozását, népiskolák és gazdasági intézetek alapítását, vasutak építését, a kocsmák számának apasztását s végül ehhez a parasztság önkormányzata körének megszükitését, mert erre a politikai szabad szellemű intézményre alacsony műveltsége miatt a parasztság még meg nem érett.²⁾ Érdekes, hogy ő elismeri a földközösségnek az orosz históriában való fontos szerepét, de kijelenti, hogy ez a szerep sohasem volt eléggé elismerve; a még nem lakott vidékek benépesítésére a mir a legkiválóbb eszköz, mely újabb időben üdvösnek bizonyult a déli és délkeleti részek colonisatiójánál is. Azonban ott, ahol már nem kell telepítés, ott megszűnik a földközösség jogosultsága, s az ezen alapuló birtok-szervezet a fejlődés akadályául szolgál és e kerékkötő kártékony hatása épp oly mértékben gyarapszik, mint amily sürgősen követeli az egyes individuumok erkölcsi és anyagi erőinek kibontakozása az állami és községi organismus progressiv fejlődését. Ezért óhajtja P. L. a földközösségi szervezet felbontását, megszüntetését a községi birtoknak, eltörlését az ebből resultáló solidaris szavatolásnak, s bár ezt a tervet ő sem óhajtja tüstént megvalósítani, de — minden esetleges erőszakos revolutio vagy a dolgok természetes menetének siettetése nél-

¹⁾ Munkája megjelent Eckardt *Russlands ländliche Zustände* című gyűjteményében (203–239. old.) németül is: *Über die gegenwärtige Lage des russischen Bauernstandes* cím alatt. Fentebbi nézeteit lásd e tanulmány 206–229. oldalain.

²⁾ *Land und Freiheit* cím alatt németül Eckardt id. gyűjteményében a 99–100 oldalakon körvonalozza a tételeket.

kül — az állami befolyást arra szorítani törekszik, hogy az egyéni földbirtokra való átmenetel alkalmával csak azokat az akadályokat hárítsa el, amelyek a község tagjai személyes függetlenségének kibontakozását gátolják, nem pedig, hogy egyszersmind a természetes fejlődési processusnak is erőszakos eszközökkel álljon útjába.¹⁾

Nem szomorú, hogy a 35 év előtti jó tanácsokat még ma sem fogadta meg az orosz államhatalom?!

Aniszimov, Radicsev és Prugavin tervezeteikben a mir mai alakját teljesen meg akarják szüntetni, s amíg a periodikus földfelosztás ellen fordulnak, Grigorjevvel együtt ezek helyett az örökös, feloldhatatlan bérletet kívánják törvénybe iktattatni.²⁾

Fircks báró, aki Schédo-Ferroti álnév alatt igen sok érdekes munkában ismertette az orosz viszonyokat, a maga reformtervezetében az individualis birtoklás felé közeledik. Ő ugyan az egyes földdarabokat a község elidegeníthetetlen tulajdonában kívánja tartani, de e községi földön öröklési haszonélvezetet tervez biztosítani minden egyes egyéni gazdaság számára, amelyhez tartozó terület a község által pontosan meghatározatnék, s nagyságát tekintve a mai állapotok melletti maximális terület mérvét is meghaladná. A föld eldarabolását az által vélné Schédo-Ferroti meggátolni, ha a községi gyűlésben való részvétel joga az illető által használt földterület nagyságától, mint census alaptól függene, de ez panaceát az ilyes bajok ellen nyújtani nem képes. — A föld jelzálogilag való megterhelése szabad lenne, a birtok elidegenítésének tilalma eltöröltetnék. A solidáris szavatosság fentartatnék ugyan, de a községnek csakis ama tagjaira szorítva, akiknek földjük van; az adó le nem rovása, vagy más községi kötelezettség nem teljesítése esetén pedig a községnek jogában állana az illetőtől a birtokrészeket egyidőre vagy véglegesen is megvonni. A mezőgazdasági művelésben ma fennálló visszás helyzetek megszüntetésére a birtokrészeknek egy tagban való kihasítását tartja legalkalmasabbnak Schédo-Ferroti, aki egyébiránt az általa tervezett reformoknak csak facultative, a község belátása szerint, külső kényszer nélkül kíván érvényt szerezni.³⁾

Pahlen, a pszkovi kormányzó, »az 1867-iki hírhedt pamphletista« titkos jelentésében nem áll ugyan elő a kérdés megoldását illetőleg részletes indítványnyal, de kijelenti, hogy benne él az a szilárd meggyőződés, miszerint a parasztbirtok mai kényszerjellegének eltörlése és a földközösségnek magántulajdonná való átváltoztatása legalább is Pszkovra kétségtelenül hasznos és ugy a parasztság jólétének, mint az adó biztosításának megfelelő rendszabály lenne, még pedig annyival is inkább, mivel az általános elszegényedés mellett a parasztságnak adott autonomia semmit sem ér, a parasztság törvényszékei pedig nem megbízhatók.⁴⁾

¹⁾ V. ö. id. munkája 101. old.

²⁾ Lásd Keusslernél id. m. III. rész 321. old. jegyzetben.

³⁾ *Études sur l'avenir de la Russie*. Dixième étude. 1868. Különösen a VI. fejezet az, mely ide vonatkozik (77–99. old.) és a VIII. (115–131. old.). A »Conclusion«-ban foglaltakra lásd egynehány megjegyzést Keussler id. m. III. részében.

⁴⁾ *Bericht eines russischen Gouverneurs*. Deutsche Rundschau. 1881. évfolyama decz. füzetében.

Az orosz földközösség egyik legkiválóbb monographusa, Keussler János is elismeri nagy munkája utolsó részében, amely a mir-szervezetre vonatkozó kutatásai eredményeit reassumálva tünteti elő, hogy ez a birtokforma a socialis differentiákat megsokszorozza; ő is beismeri, hogy a mir a kisbirtok szétdarabolását megakadályozni nem képes, de szerinte az individualis birtok sincs abban a helyzetben, hogy ezen hátrányokat paralizálja. Ő a reform szükségességét érzi, de azt a fennálló rendhez akarja fűzni, vagyis amint magát kifejezi: a nagy kérdés megoldásának a fennálló jogi öntudathoz vagy legalább is a népnek a meglevő socialis és gazdasági fejlődés alapján kialakuló öntudatához kell alkalmazkodnia. Ebből kiindulva, az új agrárpolitikát a conservatív reformpolitika alakjában látja megtestesítve, amelynek alapja egyrészt az individualis szabadság, másrészt pedig a közösség principiuma lenne. Vagyis ő a reformot egyfelől azon ellenállásra akarja felépíteni, amely a reformmal szemben megnyilatkoznék a község tagjai részéről, akik eddig használt földjeiknek kisebb kiterjedésűekre való leolvadása miatt megrövidítve éreznék magukat jogaikban, másfelől pedig azon jogi meggyőződésre akarja alapítani reformját, hogy a község tagjainak haszonélvezetében álló földterület valóban a községé, mert az emancipatiót keresztülvivő törvényhozás azt a parasztközségnek adta.¹⁾

Ezen alapelv nyomán a socialis differentiáknak megszüntetésére vezető utat azon törvényes intézkedés mutatná, amely a földbirtoknak igen messzemenő és igen gyakran bekövetkező feldarabolása és viszont egy kézben való felhalmozása ellen óvó rendszabályokat tartalmazna. Ehhez társulna — szerinte igen czélszerű eszköz gyanánt — a parasztságnak biztosítása a szeretlen eladósodás ellen. De Keussler ezekkel szemben mégis a teljes, szabad gazdálkodási jogot akarja biztosítani a parasztság számára, amidőn a telkes gazda teljes haszonélvezeti jogát gátló mai intézkedéseket megszüntetni óhajtja. De a telket átvevő örökös előnyben részesítésére, a község elővásárlási jogának kimondására, illetve szabatos körülírására is kiterjed ezek mellett a figyelme; ez utóbbi jogot a község tagjaira is, mint egyénekre, kiterjeszteni kívánja a teleknek idegen személyekre való átruházása alkalmával. — A községnek »markgenossenschaft«-i jellegéből folyólag abban látja jogait és kötelezettségeit, hogy — érintetlenül hagyván a község egyes tagjainak proportionalis földterületre való jogát — a község szabadon rendelkeznie a községi földdel; elvonhatná azt a rossz gazdától, szabadon disponálhatna az örökös nélkül elhunyt tag birtokrészei felett, de kötelezve volna vásárlások útján lehetőleg szélesíteni a község földterületét, kötelezve volna itt nem részletezhető feltételekhez kötött módon azoknak támogatására vagy esetleg kitelepítésére, akik földbirtokhoz nem jutottak.²⁾

Szkvorczoff professor kifejezetten a földközösség facultativ eltörlése mellett nyilatkozik: legyen joga a község minden egyes

¹⁾ Id. munkája. III. rész 324—325 old.

²⁾ Id. művében ugyanott és a 335. s következő old.

tagjának követelni azt, hogy számára a község birtokából egy bizonyos rész kihasíttassék, s ez a rész, mint az ő végleges kielégítése, egyéni birtoklása, szabad gazdálkodása alatt az ő és családja s utódai örökös használatában álljon.¹⁾

Iszajeff beismeri azt, hogy ő tagadja, miszerint a mai földközösségi szervezet az Oroszországban mind nagyobb erővel fellépő individualisticus áramlatokkal szemben gátul szolgálna, de ez szerinte nem jelenti azt, hogy a mir nem életképes.²⁾ Igaz, hogy megújítani az orosz életet nem tudja a földközösség, de az orosz nemzet gazdasági életében nagy és kiváló jelentősége el nem vitatható; mert jobb, ha 60 millió parasztnak van valamicske földje a községi birtoklás elvéből kifolyólag, mintha csak 30 milliónak van egyéni tulajdona. Ő lehetőnek tartja a földközösség fentartását, tovább fejlesztését és tökéletesítését, s érdekes eszmemenet útján indokolja thesisait: először is a magánbirtok nem okvetlen szükséges előfeltétele a mezőgazdaság előbbrehaladásának, másodszor pedig, hogy a mir bomlásnak indult, annak az oka tisztán a parasztsággal szemben a feudális szervezet s a bourgeoisie által kifejtett erőszakoskodásokban keresendő, nem pedig abban, amiben a historikusok keresik, hogy t. i. a mezőgazdasági cultura fejlődésével a földközösségi szervezet összeilleszthetetlen. A historikusok eme véleményére ő a »post hoc ergo propter hoc« elvét alkalmazza, hogy mivel Nyugaton a földközösségi rendszerek felbomlása után előrehaladt a mezőgazdaság, a gazdaságtörténészek a földközösségre viszik vissza a mezőgazdaság hanyatlását: szerinte az ok egyedül a feudalismus, amely gyöngévé tette ezt a szervezetet és a bourgeoisie, amely a miren belül a mir felbontásán munkálkodik egyes jobbmódú parasztok képében. A nyugaton az állam segítette munkájában a bourgeoisiét, Oroszországban azonban nincs ok arra, hogy az ily beavatkozás útján törekedjék ártani a mirnek: itt kicsinyek a parasztság parcellái, a falu népe szükségleteit nem tudja kielégíteni a föld hozadékából, a munkabér alacsony, munkáskéz bőven van s a parasztság erősen keresi vétel céljából a privatbirtokban levő területeket. Ezek folytán tehát egyáltalában nincs érdekekben az orosz politikát irányító osztályoknak, hogy szétrombolják a földközösséget, ellenkezőleg az a céljuk, hogy beavatkozásaikkal azt külsőleg is megvédelmezzék.

Ezért gondolja Iszajeff a földközösséget tovább is megtarthatni, mert ha bőven el volna látva földdel az orosz parasztság, akkor olcsó bér munkások utáni keresletük nevében a földbirtokosok vetnék magukat a földközösségre; végeredményében az tehát az ő nézete, hogy minél inkább óhajtja az állam úgy az általános, mint a gazdasági műveltséget a parasztságnak megadni, s minél több kísérletet tesz a cooperatív, szövetkezeti munkásságnak a parasztközségbe való beoltására, annál több a valószínűség, hogy fenn fogja magát tartani a földközösség, s

¹⁾ *Gazdasági tanulmányok* című orosz munkája I. köt. 1894 151—152 old.; id. Szimkhovics: *Die Feldgemeinschaft in Russland*. 1898. 170. old.

²⁾ *Gegenwart und Zukunft der russischen Volkswirtschaft*. Preussische Jahrbücher 86. kötet.

tagjainak sokkal több materialis előnyt biztosít, mint valaha. Így ezután — s itt van a régi slavophil iskola eszméinek reminiscentiája — az orosz társadalom és az orosz állam gazdasági teremtő ereje a földközösség további fentartása és fejlesztése tekintetében teljesen önállóan járhat el, mivel az európa-amerikai világnak már nincs földközössége! ¹⁾

Ha a mirt másképp itéli is meg Leroy-Beaulieu, végeredményben a reformot illetőleg Iszajeffel hasonló véleményre jut. Szerinte csakis akkor állhat meg bármely politikai vagy gazdasági intézmény az egyéni szabadság s az egyesek és népek közötti heves concurrentia korában, ha megfelel ama két feltételnek, hogy nem korlátozza egyfelől az individuum működését, s ha nem szolgál másfelől a nemzeti termelés akadályára ²⁾. A mir pedig sokszor alkot ily akadályt (ott a haszonélvezeti mód kötött volta vagy a földfelosztások rendszere) azonban mindennek daczára Oroszország felmutatja azt a szomorú, de egyszersmind tanulságos helyzetet, hogy nem egyedül a földközösségi szervezet a nép elszegényedésének okozója; működnek ott közre más rugók is. Nem az volna hát a megfejtendő problema Oroszország és muzsikjai számára, hogy miként lehessen a parasztság parcelláit megnagyobbitani, hanem az, hogy miként lehetne a parasztságnak megadni azon anyagi és erkölcsi eszközöket, amelyekkel a földet productivvá teheti ³⁾. Ezért nem hiszi Leroy-Beaulieu, hogy a földközösségi szervezet eltörlése az orosz mezőgazdaság helyzetét lényegében csak egy kissé is megváltoztatná. A parasztság körében egy új osztálynak kellene előállania: a földmivelő középosztálynak, amely aránylag képzett és jómódú lenne, s fel tudná használni a felülről jövő jó példát saját előnyére s tudna adni jó példát lefelé is. Amíg gazdálkodását nem javítja az orosz muzsik, addig kevés a gazdasági előnye a földközösség eltörlésének, de esetleg komoly politikai veszélyeket rejt magában. ⁴⁾

Egyébiránt a fentebb mondottakon kívül jellemző Leroy-Beaulieu álláspontjára az a kijelentése, hogy: »én a magam részéről egyáltalában nem merném elfogadni azt az állítást, miszerint a legrégibb idők birtoklási rendszere (értsd: a földközösség) teljesen képtelen a modern világ szükségleteihez alkalmazkodni«. ⁵⁾ — Így aztán a kérdés megoldása körül a földközösséget eltörlőni és fentartani kívánók harcában felmerült nézetekből abban találja meg a kivezető utat, hogy hiszen ugy is elég nagy az orosz birodalom, miért ne állhasson meg tehát a két concurráló birtokforma egymás mellett, még akkor is, ha ezek egymást kölcsönösen javítják vagy kiegészítik, még akkor is, ha az egyik, miután a próbát majd egykor kiállja, a másik felett végleg győzelmet arat?! ⁶⁾

*

¹⁾ V. ö. id. tanulmánya 560—61. oldalával s több helyével is.

²⁾ Id. műve I. kötet 418. old.

³⁾ Id. munkája. I. k. 472. old.

⁴⁾ Ugyanott I. k. 473. old.

⁵⁾ Ugyanott I. kötet 481. old.

⁶⁾ Ugyanott I. kötet 475. old.

Ez a néhány író véleménye, melynek felsorolása legkevésbé sem számít a kimerítő ismertetés jellegére, mintegy illusztrálása annak, mily különböző irányban haladnak egymással parallel vagy egymást keresztezve az agrár-reform kérdésében a mir monographusai.

Egy azonban bizonyos, s ez az, hogy a communismusnak az egész vonalon való megvalósulása ma sem vehető komolyan,¹⁾ különben is a »collectivismus győzelme a földbirtok terén még nem jelentené egyuttal a communismus triumphusát.«²⁾ Bakunin és társainak utopista tervei jámbor óhajtasok maradnak a közel jövőre is. De más irányban azon reform-tervezetek, amelyek reális alapon épülnek fel, s a körülmények tekintetbe vételével nem riadnak vissza az orosz alkotmánynak és államszervezetnek közigazgatási részeibe való benyulás által okozható ellenhatástól, azok sem számíthatnak egykönnyen megvalósulásra. Nem pedig azért, mert hiába döngeti az ezeréves állam kapuit az »alkotmányosságot« követelők tömege, az ily kívánalmaktól eddigelé mereven elzárkózó autokratismus ha tenne is most engedményeket, úgy azokat oly terén eszközölné az alkotmánynak, mely nagyobb rázkódtatást nem vonna maga után. Ez pedig a radikális agrárreformtól távol áll. A mir ugyan része az alkotmánynak a panslavisták és a slavophilok szerint, de az e téren megnyilatkozó esetleges reform bizonyára csak kevésre lesz becsülhető.

A mirnek individualis birtokká való változtatására, ami pedig nagy rázkódtatással járna, ma sem gondol az orosz kormányzat; tudós közgazdák tekintélyes csoportja ugyan ebben látja csak az egyedüli menedéket a mai balhelyzetből, de ha úgy áll a dolog, amint Iszajeff állítja — aminek igazságában egyébként semmi okunk kételkedni — hogy az orosz politikát irányító férfiaknak ez a lépés nem áll érdekükben, akkor erre a közel jövőben még tán egy ily vészteljes háboru alkalmával sem gondolhatunk, hiába ígér »gyökeres szabályozást« egyik legujabb manifestum. Mert igazolta már Iszajeff állításának valóságát az 1903. évi rescriptum, amidőn ez a földközösséget újra az orosz állam alapkövének jelentette ki, s a Haxthausen »ösphaenomenon«-jából jogi meggyőződést igyekezett statuálni; e leirat csak annyi ujitást ígér, hogy: »jövőben való szabályozás tárgyát képezi a mir facultativ eltörlése (?) a földközösség kötelekéből való kilépés megkönnyítése útján.«

Ami itt az ígéret teljesítését esetleg kivívó alkotmányos mozgalmakat illeti, azok mi ránk csak közvetve fontosak, amióta t. i. hozzájuk társult a gazdasági forrongás is: »az alkotmányos« mozgalmak ugyanis nem igen viseltek magokon olyasvalami jelleget, amely az agrárreformra való törekvéssel összefüggésben állott volna. Talán érthető is ez: akik alkotmányosságot kívánnak, azok nem a parasztság soraiból kerülnek ki, lateiner ember pedig ugyan miért is törné magát oly nagyon azért a nyomorult parasztságért?

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag e sorok írójának id. tanulmányát: *Az orosz mir-szervezet socialgazdaságtani értéke*. Budapest. 1904. 6—8. és 10—18. old.

²⁾ Leroy-Beaulieu: id. műve. I. kötet. 484. old.

Parasztgyermekünk és a tehéntej.

I.

A gyermekmunkás védelme hosszú időn keresztül kizárólag a bányá- és gyáripar körén belül mozog. Az angol munkásvédelem első alkotásait a gyermeknek szentelte az 1802., 1819., 1825., 1829. és 1831. évi törvényekben, de a fiatal élet, a csirázó erők, a phisicum megalapozásának válságos idejét csak az ismeretlen, új gépek, csattogó kerekek és komor műhelyek körül óvta-terelgette több-kevesebb gonddal. A mezei munkák felé nem szállt el aggóató pillantása s mind mai napig az egy Agahd értékes vizsgálatain kívül a continens socialpolitikája is édeskeveset törődött a parasztgyermek sorsával. Itt-ott — ut aliquid fecisse videatur — felhangzik a panasz a gyermek-pásztorkodás erkölcsi veszélyeiről és hasonló részletapróságokról, aminőkkel felszínes socialpolitikuskok próbálják olykor a komoly elmélyedés fáradalmaikat kipótolni.

Ha okait kutatjuk e nemtörődömségnek, első pillantásra úgy tetszik, mintha e socialpolitikai ösztönnek valósággal igaza volna, amikor az ipari gyermekproletár felé tereli figyelmét. Csak a gyáripar szólított maga köré óriási gyermektömegeket az által, hogy bizonyos kiválóan szélespiacú üzemeknél az izomerőt fölőselegessé s így a gyermekmunkát használhatóvá tette. A mezőgazdaságban — bármily belterjes is az üzem — az izomerő dominál. Csak kivételes esetekben alkalmazhatnak gyermekmunkát: répaegyezésnél, répaszedésnél, burgonyaválogatásnál, aczatolásnál. Ezek közt csupán a földre görnyedést állandósító szedés kifogásolható az egészség szempontjából, de ez is inkább akkor, mikor a gyermek túlságosan zsenge korú, hiányos növéű vagy mikor a munkaidő abnormis. Szerencsére a mezőgazdaságban éjjeli munka — legalább egyelőre még — nincs és már a répaszedés idején a nap későn kel, korán nyugszik. A természet itt maga nyirja meg a munkanapot.

Ehhez járul még, hogy a munka többnyire szabadban folyik s a friss levegő a nem túlságosan nehéz munka egy töredékének becses ellenértéke. Mentől több gép honosodik meg a mezőgazdaságban, annál több veszedelem környékezi a gyermeket. Már a zárt magtárakban való tömérdek kézi rostálás erősen megviseli a fiatal tüdőt a porrá vált növényi anyagok káros belélegzése által. A sokaktól oly áldásosnak hirdetett házi ipar helylyel-közzel átokká vált egész faluk gyermekseregére. De a mezőgazdasági gyermekmunkának legtipikusabb proletár-fajtája, miként a Verein für Sozialpolitik idevágó kutatásai Németországra és viszonyaink minden ismerője Magyarországra vonatkozólag igazolják: a béresek mellé felfogadott szántógyerek egész évre terjedő, rendszeres, néha a végletekig kihasznált proletármunkája. Svédországból és Belgiumból is jelentik, amit nálunk és Európaszerte tapasztalunk, hogy a béresek vala-

mirevaló szántógyereket már csak nagynehezen kapnak. Akinek saját gyermeke nincs, idegen szülék egy-egy hamupipőkéjét, árva-gyereket vagy ágról szakadtat fogad fel. A mezőgazdasági gyermekproletariatusnak ez az alakzata általán hanyatlóban, sőt tűnedezőben van.

Tehát igazuk volna azoknak, akik társadalmi érdeklődését az ipar és a bányák gyermekei absorbeálják? Alig hisszük. Az egyoldalúság nem jelent többet, mint hogy a mezőgazdasági proletariatus kezdetleges, lomha, lazán összefüggő tömege még nem idézett elő olyan légköri depressziót, mely a socialpolitikuskokat arra készítette volna, hogy töviről-hegyire szemügyre vegyék a falu és a pusztá gyermekének végzetét. Szegény embernek szegény a szerencséje még a socialpolitikában is. Pedig a proletársors criteriumát, melyre a mezőgazdasági gyermekmunka csak rendszertelen, egyes példákat ad, megtalálhatták volna, ha a gyermeket, mint fogyasztót állítják megfigyeléseik középpontjába. Itt, ebben a pontban akadhettek volna rá a friss levegőn élő, munkájokban ritkán kizsákmányolt parasztgyermekek egyre halványabb, betegesebb arczára és kereshették volna ez ellenmondás kulcsát. Itt, e logikai torlasz előtt kezdték volna érteni a falusi és pusztai iskolák növendékeinek oly sokszor szomorú s a bambaságig apathikus tekintetét, mely a szabad természet napsugaras derűjével és világos józanságával sehogysen tud összeférni.

Itt, a parasztgyermek lakásában, ruhája és mindennapi kenyeré mennyiségén és minőségén a gondolkodó socialpolitikus lelke előtt új nézőpontok serege tűnik fel. Államháztartásunk, kiviteli aktivitásunk, kivándorlásunk számadatai e rejtett szigetről új zamatot, más értelmet nyernek és eddig nem méltatott vonatkozásokkal kapcsolódnak. Ez elfeledett zugból, ha elhanyagoljuk, közeli degeneratiónk, értelmi és erkölcsi hanyatlásunk fellege sötétlik.

Mivel a tárgy terjedelmes, egészében át nem foghatjuk ezuttal. Felszínes általánosítások helyett célirányosabbnak látszott a fogyasztó magyar parasztgyermek sorsát egy fontos szempontból vizsgálnunk. Ez a gyermekek tejfogyasztása. A tej tápértékéről szólni ma már közhely. Hogy a magyar parasztgyermek mindennapi kenyerének legtáplálóbb és leggyakoribb része, alant kísértjük meg bebizonyítani.

II.

Tihanyi Domokos, Tolnavármegye kir. tanfelügyelője hívta fel figyelmünket egyes falusi iskolákban tett sajátos észleletére. Darab idő óta fakó sápadtságot lát némely falu iskolájának növendékein. Kutatván az okot, azt találja, hogy a gyermekek hirtelen lehervadását rendszerint tejszövetkezet alakulása előzte meg a kérdéses faluban. »Ha falusi iskolába jövök manapság«, mondotta Tihanyi úr, »a gyermekek különösen sápadt arczszínéről első pillantásra tudom, hogy ebben a faluban tejszövetkezet van.«

A látszólag különös tünetény magyarázata egyszerű. A tej-

szövetkezet a falusi gazdák tejét szinte delejes erővel vonja magához. Ami tejlre hivatalosan nem minden önérték nélkül azt mondják, hogy eddigelé »elkallódott« a parasztháztartásában és csak a szövetkezet menti meg a nemzeti vagyonosodásnak, jó részben a parasztyermek főtáplálékát tette idáig. A jelzálogos és adóterhek alatt roskadozó, uzsorások körmei közt vergődő paraszt számára a tejszövetkezet nem remélt pénzforrás, a vagyoni kibontakozásnak és jólétnek, a jövő gondtalanságnak és gyarapodásnak erős sugara. De míg egyfelől e szövetkezetek valóban modern, intenzívebb gazdálkodásra, több trágyázásra, nemesebb szarvasmarhafajták beszerzésére készítették parasztjainkat, belekapcsolva egyuttal szomorú elszigeteltségüket egy most kialakuló gazdasági világ-láncolatba, másfelől e nagyerejű áldásokat megcsorbították azzal, hogy a paraszt közellátását, az egészségtanban való járatlanságát és másfelől természetes hagyományainak értékét számba nem vették. Így esett meg, hogy a tejszövetkezetek virágzanak, de ugyanakkor elvonják a legbőségesebb és legkönnyebben megszerezhető gyermektáplálékot a nádfedeles tanyákból. Nem áll ez így általánosságban, de igen sok helyen kétségtelen, miként ezt a továbbiak folyamán látni fogjuk. Sőt elszigeteltnek sem ítélni lehetjük a tejszövetkezetek ily irányú hatását. Vizsgálataink folyamán többfelől felhívták figyelmünket arra, hogy ezek a vészes hatások, tejszövetkezet híjján is mutatkoznak számos oly helységben, melyben a kivitelre dolgozó speculatio egyszerűen összevásáraolja a tejet. Megállnak tételeink más vonalakon is. A forcirozott tojás-kivitelnek is megvan a maga veszedelme. Ugyanez áll a baromfiról s mindazokról a termékekről, melyeket a kezdetleges falusi háztartás maga termel s részben maga fogyaszt, s amelyek, ha beszorítják őket a piaci forgalomba, az idegenbe való exportálásra, igen szép számokkal gyarapítják ugyan kivitelünk összeg-eredményeit, de megfosztják a parasztot s kivált a leggyengébb parasztot: a gyermeket, a beteget és az öreget jó, tápláló, hamisítatlan fűtőanyagától.

Azt mondja erre a bureauk nemzetgazdásza, hogy a specifikus fűtőanyag helyébe a parasztháztartásban egyetemes fűtőanyag lép: a *pénz*. Ezen vehet a paraszt, ha akar, húst, condensált tápszereket. Ha akar és ha tud. Ha egyáltalán eszébe juttatják, ha ezernyi gondjától, melyek csillapítására az »egyetemes fűtőanyag« ugyancsak elkél, marad ideje, marad tehetsége arra, hogy a régi főtáplálékok aequivaleciájáról gondoskodjék. Ha mégis megteszi: a parasztyermek nem vallhatja kárát az új folyamatnak. De vajjon megteszi-e?

Ennyiféle kérdés nyüzsg az ember előtt, ha ilyes, hogy úgy mondjuk, praeraffaelita nemzetgazdaságtannal kontárkodik bele a világpiacz ünnepeit fogalmaiba. Az egyszerű vonalak, a természetes ösztönök, a primitív, meg nem zavart józanság megbecsülése, amit praeraffaelita nemzetgazdaságnak nevezünk. A visszatérés a fogyasztóhoz, az atomhoz, a kiinduló-ponthoz.

III.

Kérdőiveinken, melyeket a falusi táplálkozás és háztartás legközvetlenebb ismerőjéhez: pusztai és községi tanítókhoz és orvosokhoz intéztünk, a fönt megjelölt szempontokat kérdésekbe formáltuk. Számba vettük minden esetben a lakosság számát, foglalkozását, részvételi $\frac{1}{100}$ -át a szövetkezetben, a gyermekek eddigi és mostani étkezését (reggeli, ebéd, vacsora); isznak-e alkoholt; észrevehető-e, hogy a szülők bizonyos mértékű vagy minden tejet elvonnak gyermekeiktől, mióta a szövetkezet fennáll, hogy a tejet a szövetkezetben értékesíthessék; tapasztalható-e ennek folytán, hogy a gyermekek rosszabbul táplálkoznak, haloványabbak és kevésbé kitartók; hova fordítják általában a szülők a szövetkezetből eredő jövedelmöket s az elvont tej helyett mit adnak gyermekeiknek. Kérdőívünk nem szorított a tejszövetkezet hatásainak megbolygatására. A szövetkezetet csak formának tekintjük az adott esetben, melynek keretében a tejet legtermészetesebb, legbelsőbb fogyasztó-területétől fosztják meg. Érdeklődésünk kiterjedt egy csomó községre, melyben nincs ugyan tejszövetkezet, de amelyből a közvetítő kereskedelem a tejet és tejtermékeket összevásárolja és exportálja s amelyben így az okozat, bárha a forma eltérő, lényegében azonos.

Tehát nem a szövetkezeti forma egy hibáját kerestük és véljük megtalálni e kérdésben, hanem általában az export-düh keserves reakcióját, mely sajnos, azt a magasrendű társadalmi kristályosodást sem kerülte el, melyet szövetkezetnek nevezünk.

Feldolgozható választ mindössze 29 községből kaptunk.¹⁾ E válaszok kivétel nélkül megfeleltek felvetett kérdéseink mindegyikére. Előbb azokat vesszük sorra, amelyek a tejelvonás káros hatását világosan konstatálják *a)* a szövetkezetek, *b)* általában a tejtermék üzérkedő exportja révén, majd rá fogunk térni azokra, amelyek félig vagy egészben negatív vagy habozó választ adtak. Közben az »egyke« rendszer befolyását is látni fogjuk.

IV.

1. *Kölesd* földműves lakossága túlnyomó részben kisbirtokos kálvinista. Számuk 2000. Az adatokat dr. Zavaros Gyula körorvos úr közölte velünk. A kölesdi tejszövetkezet a tej litere után 8 fillért fizet. A lakosság $\frac{2}{3}$ -ának van tehene. Mindenki a szövetkezetbe viszi a tejet, de kéz alatt is adnak el egyes vagyonosabb házakhoz, mert mennyiségileg nincsenek lekötve. A gyermekekre a tej elvonása igen szomorú hatással volt. Olyanok, kiknek tehenök nincs (a legszegényebb proletár-sorban élő zsellérek) nem képesek a községben tejhez jutni. Ezt igen gyakran tapasztalja az orvos, ha a beteg gyermeknek tejet vagy tejes ételt rendel. Arra a kérdésre, vajjon a gyermekek kevésbé

¹⁾ Ezenkívül 18 községből vannak válaszaink, amelyek bizonyosságot tesznek, mily nagy szerepet játszik a falusi és — ha van tehéntartás — pusztai gyermekek táplálkozásában a tehéntej oly időben, midőn még a szövetkezeti formálódás és a kiviteli speculatio nem érintették meg az illető vidéket.

kitartók vagy haloványak-e ez által, biztos felelet még nem adható, mert a tejszövetkezet még nem hosszú idő óta működik Kölesden. A szülők a tejből eredő jövedelmeket részben fényűzésre, részben adósságtörlesztésre, részben hitelszövetkezeti betétekre fordítják. A tejtáplálék helyett turót vesznek a tejcsarnokban s azt paprikázva kenyéren adják a gyermeknek. Egyéb-ként élelmezésre nem fordítanak talán semmit a tejpénzből. Igen gyakori gyermekbetegség ezen a vidéken a gyermekbélhurut, nagyon valószínű, hogy ennek a czélszerűtlen élelmezés az oka.

2. *Csataalja* lakói túlnyomó része jómódú szőlősgazda, lakói száma 2280. Németek és római katolikusok. A tejszövetkezet, melynek a lakosok negyedrésze tagja, feloszlófélben volt a választásakor. A községi iskola tanítója töltötte ki kérdőívünket. Az étkezésnek igen csekély töredékét teszi a hus, szeszes italt a szőlőhegyen isznak a gyermekek. A tejelvonás káros következményei világosan láthatók. »Tojást nagy ritka időben fogyasztanak, valamint tejet is, mert mindkettőt értékesítik. A gyermekek ennél fogva rosszabbul táplálkoznak, halványabbak és kevésbé kitartók.« A tejszövetkezetből eredő jövedelem hova fordítására vonatkozólag a válaszoló így nyilatkozik: »Takarékosság a helybeli nép gyertyája, sőt több családban a fukarság végéig terjed. Az elvont tej helyett nem adnak tápláló ételt. Ki van zárva. Inkább több burgonyát, sült tököt. Szerény nézetem szerint, minthogy a szőlőművelés községem lakóinak erejét úgyis a legnagyobb fokban kiaknázza, minthogy másrészt a szarvasmarha kellő ápolására nem marad elég idejük és ezért a tejelés gyenge, a tejet használja fel a paraszt saját teste javára. A huseledeleket takarékosságból úgyis megvonja magától. Főleg pedig azt hiszem, hagyja meg a paraszt legalább családjának ezt a pár csepp tejet.«

3. *Tamási*. 5500 nagyrészt magyar, róm. kath., kisbirtokos lakosa van, $\frac{1}{3}$ -uk a tejszövetkezet tagja, literenkint 8 fillért kapnak. Észrevehető, írja a község orvosa, hogy a szülők a tejet mind értékesítik és a gyermekeknek nem igen juttatnak. Utóbbiak levest és kenyeret kapnak reggelire. A gyermekek fejlődése most is olyan, mint azelőtt volt, nem a legjobb, különösen a 10 éven aluli lassan fejlődik. A szülők a tejpénzt földvételre, adósságtörlesztésre fordítják. Kenyeret, szalonnát vagy sertéshúst adnak tej helyett a gyermeknek. A jobbmódu, intelligensebb, főleg református-családok helylyel-közzel ragaszkodnak gyermekeik tejjel való további táplálásához.

4. *Decs*.¹⁾ Szinmagyar, túlnyomó részben ev. ref. és jómódu kisbirtokos lakosai száma 3251. A tejszövetkezet 9 fillért fizet a tej literjéért. A szövetkezetnek a községi tanító által kitöltött kérdőív elküldésekor 96 tagja volt. A szövetkezet tagjai a tejet mind elhordják a szövetkezetbe, otthon egy cseppet sem hagynak a maguk használatára. Táplálkozásuk nem a legjobb, a gyermekek egy része halavány s néha egyik-másik elalszik dél-

¹⁾ Itt is »egyke«-rendszer divik, de ennek befolyásáról válaszdó nem nyilatkozik. Világos egyébként, hogy közlésének egyes részei csak a szegényebb, katolikus zsellér-népességre vonatkoznak, mely nem hódol az egy-gyermek hagyománynak.

felé az iskolában az éhségtől. Nem kitartók és gyenge figyelmeik. A tejpénzből az anyák piperét (csipke, szalag, pirosító stb.) vesznek. Az elvont tej helyett a gyermekek kenyeret kapnak. Csak vasárnap és nagy ritkán esznek hust. Kenyér, meg kenyér, meg megint kenyér egy kis hagymával: a szegényebb sorsuak gyermekeinek rendes tápláléka.

5. *Sár-Szent-Lőrincz*. Tiszta magyar, nagyrészt ág. hitv. evang. és földmivelő lakosságának lélekszáma 1640. Sántha Károly ág. ev. lelkész úr közlése szerint a családok $\frac{1}{3}$ része tagja a szövetkezetnek, mely 9 fillért fizet egy liter tejért. Észrevehető bizonyos mértékig, hogy a szülők a tejet és tojást elvonják gyermekeiktől. Azonban »nem éppen« tapasztalható, hogy a gyermekek rosszabbul táplálkoznának, valamivel több sertéshust, még inkább tésztát kapnak a tej és tojás helyett. A tejpénzt a szülők a kérdésben megjelölt célok mindegyikére fordítgatják.

6. *Czikó*. Német anyanyelvű, róm. kath. vallásu, nagyrészt kisbirtokos lakói száma 1800. A kérdőívet a községi iskola tanítója töltötte ki. A tejszövetkezet 10 fillért fizet egy liter tejért, jóformán az egész község belépett már. A tejszövetkezetet megelőzőleg a parasztgyermek rendes reggelije volt: tej, turó, gyümölcs. »Amióta azonban, írja válaszában, tejszövetkezet van, népünk igen szegényesen él. Tejjel helyett most irót használnak, teljes tej helyett lefölözöttet...« Maguk a szülők is panaszkodnak, hogy gyermekeik újabb időben fáradtabbaknak és szomorúbbaknak látszanak. A szövetkezetből befolyó pénzt föld- és állatvételre, némelyek tőkegyűjtésre is fordítják.

7. *Mözs*. 2008 lakosa német és tót, kisbirtokos és napzámos. A tejszövetkezet a tej literjéért 10 fillért fizet, a családok $\frac{1}{3}$ -a belépett. Tapasztalható, hogy a szülők elvonják a tejet gyermekeiktől, mert mindent a szövetkezetbe visznek. Mindazáltal a kérdőívet kitöltő községi tanító az ideig még nem figyelte meg a gyermekek phisikai degenerációját. Határozottan állítja azonban, hogy az elvont tej helyett nem adnak a szülők hust gyermekeiknek, akikkel mérsékelten alkoholt is itatnak. A tejpénzből tőkét gyűjtenek és adósságot törlesztenek.

8. *Kis-Kálna*. 413 lakójú barsi magyar kálvinista község. $\frac{2}{3}$ részök kisbirtokos, $\frac{1}{3}$ urasági cseléd. Az $1\frac{1}{2}$ kilométernyire lévő Nagy-Kálnán van tej- és tojás-szövetkezet, melynek a kis-kálnaiak is túlnyomó részben tagjai: a tejszövetkezetbe a község fele belépett. A kis-kálnai elemi iskola tanítója közli velünk, hogy a tej elvonása a gyermekektől, habár nem teljes mértékben történik, észlelhető. A szövetkezet csak egy éve áll fenn és így a gyermekek phisikai hanyatlása még nem oly szembeötlő, de a válaszában káros jeleket lát, melyek azt bizonyítják, hogy a tej elvonása szomorú befolyással lesz a gyermekek fejlődésére. A tejjövedelem rendszeren a háziasszony kezére kerül s így kis részben a konyhára, de legnagyobb részt mégis ruházatra fordítják. Szeszest italt a jobbmódu gyermekek nem isznak. De a szegény cselédgyerekek pálinkás-kenyeret fogyasztanak.

A szemügyre vett községek másik csoportjában nincs ugyan tejszövetkezet (még vagy már), de a faluzó kereskedő vagy szomszédos város közelsége csak úgy felkelti a vagyoni-lag erősen hanyatló parasztság érthető pénzvágyát, akár a tejszövetkezet.

9. *Tárnok*. 2500 tót lakosa van, róm. kath. kisbirtokosok. Tejszövetkezet nincs, mert nincs szükségük erre a főváros közvetlen közelében. A tej literje e faluban átlag 14 fillér. A szülők a tejet és tojást rendszerint eladják s ehelyett tésztát adnak gyermekeiknek. Hust nem. Mindazáltal a választadó községi tanító a gyermekek színét jónak találja idáig. A tejpénzt a tárnokiak tőkegyűjtésre fordítják.

10. *Modor* sz. kir. város, 5.000-nél több lakosa van, tótok, ág. ev. és róm. kat. hitűek, nagyobb részt szőlőművelők és mióta a szőlő elpusztult, igen sok a napszámos proletár. Modorban a szarvasmarha-tenyésztés igen virágzó. Különösen sok és szép tehén látható. Jellegzetes ellentéte ennek, hogy a tej literje 18 fillérbe kerül, aminek részben oka, részben eredménye, hogy a tejet épen azok nem élvezik, akiknek egyetlen táperős eledelük volt. A gyermekek legnagyobb részt főzeléket, gyümölcsöt és tésztát esznek, igen kevés a hus.

11. *Szkalité*¹⁾ trencsényi tót község, 2.700 lakossal. 9 kilométer hosszúságú irtvány szétszórt fakunyhókkal. Katholikus kisbirtokos- és napszámos-lakossága van. A gyermekek fő tápláléka a burgonya. Tejen nem igen élnek. Ennek okáról hallgat a választadó községi iskolaigazgató. A pálinkát nagyon szeretik úgy férfiak, mint nők, nincs 10⁰/₁₀ kivétel. Számos alkoholist szülő gyermekeinél testi és szellemi elsatnyulás jelei észlelhetők. A gyermekek silányan táplálkozván, lassan fejlődnek és sápadtak, ezért 7, 8, sőt 9 éves korukban kezdik látogatni az iskolát. Degeneráltak mindenképen. Valami nagy boldogtalanság rakott fészket e hosszú kilométereken szétszórt faházak között. Alkoholt isznak tej helyett.

12. *Magyarbikal* kolozsmegyei magyar kálvinista község, 900 lakosa van, foglalkozásra kigazdák. A tejet Bánffyhunyard piacán értékesítik. A faluban is 12–20 fillér közt váltakozik a tej ára. A tejet a gyermekek kiskorukban kapják, de már iskolás korukban elég keveset isznak, mert a szülők értékesítik. Tojást ugyanez okból fehér holló-számba esznek. Nyáron a friss levegőn mindazáltal pirosak, de télen a gyenge táplálkozás meglátszik. Elgyengült gyermekeiket olykor pálinkára szoktatják a szülők s az ilyen gyermekek rohamos elbutulásáról sötét képet fest a választadó községi tanító. A szűkösen tartott gyermekek az iskolában figyelmetlenek, bágyadtak, rendetlenek, arcukon az élet terhe, nehézsége mintegy visszatükröződik, epések, veszekedők, zárkóztak. Mindezt a községi tanító a gyermekek hiányos táplálkozásának tulajdonítja.

*

¹⁾ Szorosan véve ez a község talán nem is ebbe a sorozatba tartozik. Több jeltől úgy vesszük ki, hogy itt a tejtáplálkozás a tehéntartás helyi akadályai miatt nem szokásos v. maradt el. Az eredmény azonban így is ugyanaz: a lehető legszomorúbb.

Ne hanyagoljuk el az érem másik oldalát sem. Vannak, akik a felvetett kérdésre részben v. egészen negatív választ adnak, sőt akad kettő, aki egyenest azt állítja, hogy a tejszövetkezetek fennállása óta a legszegényebb gyermekek táplálkozása megjavult. Nézzük meg őket közelebbről.

13. *Tyerhova* róm. kath., kisbirtokos, tót község, 4000 lakossal. Tej- vagy tojásszövetkezet ugyan nincs, de van fogyasztási és értékesítési szövetkezet, mely vajjal és tojással is kereskedik. A község gyermekeinek étkezése igen silány, szeszes italt 15—16 éves korukban kezdenek inni. Hogy a szülők gyermekeiktől a tejet nagyobb mértékben elvonnák, nem igen tapasztalta a válaszdó községi tanító; a tojásra nézve megjegyzi azonban, hogy a gyermek csak husvétkor kap belőle. Hust csak legnagyobb ünnepeken kapnak, meg akkor, ha valamelyik gazda marhát vágni kénytelen. A vajért és tojásért befolyó pénzt sóra és más szükséges élelmi cikkek bevásárlására fordítják.

14. *Zomba* róm. kat., felerészben magyar, felerészben német, nagyrészt kisbirtokos és napszámos népességének száma 2200. Az adatokat dr. Láng Frigyes t. vármegyei főorvos úr közölte velünk. A tejszövetkezetnek 235 tagja van. A szülők nem vonnak el minden tejet gyermekeiktől, adnak nekik úgy mint azelőtt; a tejszövetkezetben készült turót megveszik és otthon elhasználják, vagy téli táplálékul elkészítik. A tejpénzt a legkülönbélebb célra fordítják, melyek közt első: a földvétel. Egy kicsi földterítő sugár a birtokparcellázások nagy anyagi eredményeihez ezen a vidéken! A válaszdó hangsúlyozza, hogy a szegénysorsban élő magyar ember e faluban általában sokkal jobban táplálja gyermekét, mint a hasonló sorsú német.

15. *Belacz* és *Kokasd* összesen 2050 róm. kat. német lakost számláló szomszédos községekben a tejszövetkezet hatása nagyjában ugyanaz.

16. *Igar* 1500 lelket számláló magyar, ev. ref., nagyrészt kisbirtokos község. A tejszövetkezet májusban alakult s a válasz július hóban adatott fel. Ezideig a rosszabb táplálkozást válaszdó nem tapasztalta, valamint azt sem, hogy a szülők minden tejet elvonnának gyermekeiktől. A tejpénzt tőkegyűjtésre kezdik fordítgatni.

17. *Abony*, 13.500 nagybárára kisbirtokos és napszámos lakossággal, melynek körülbelül $\frac{2}{3}$ -a katolikus, $\frac{1}{3}$ -a ev. ref. Tejszövetkezet nincs (1903-ban), a válaszdó községi tanító szerint az okból, mert a néhány év előtt ott virágzott fogyasztási szövetkezet lelkiismeretlen vezetők üzérkedése folytán tönkrement s a vesztés gazdák azóta hallani sem akarnak szövetkezetről. Bárha a tejtáplálkozás viszonyaira csak közvetve vonatkozik, sociologiai érdekességénél fogva az abonyi parasztgyermekek mindennapi kenyerének teljes képét adjuk itt hiven a község egyik tanítója közlése szerint. Általánosságban megjegyzi válaszdó, hogy a szövetkezetek hiányát a lakosok nem érzik, mert Szolnok és Czepléd közel-szomszéd lévén, az eladandó dolgokat a legtöbbször drágábban adják el, mint értékesíthetnék a szövetkezetben. A közeli Budapestet is elég sűrűn felkeresik, ami a helyi piacot oly drágává teszi mint a budapestit, sőt,

a válaszadó saját tapasztalása szerint a fővárosban sokszor olcsóbb a tojás mint Abonyban.¹⁾ Vannak szülők, tekintet nélkül vagyoni állapotukra, kik gyermekeiknek reggelire a tejet kenyérrel vagy tejes kávéval ma is megadják. A tej elvonása tehát egyetemlegesen nem tapasztalható. Sőt egyeseknél — vacsoramaradék híjában — a tej este gyermek-étkül is szolgál. Az e csoportba tartozó szülők inkább maguktól vonják meg a tejet és a tojást, csak hogy gyermekeiknek hiány nélkül adhasanak. A második csoportba tartozó szülőknél a gyermekek reggelije száraz kenyér. Itt már működött a magas tejárak csábos varázsa. A válaszadó hangsúlyozza, hogy e két csoportnál nem a gazdagság vagy a szegénység a kizárólagosan döntő tényező. Akik elvonják a tejet és tojást gyermekeiktől, jórészen nem a szegénység okából teszik, hanem a vagyonszerzés — főként földvétele — vágya lebirhatatlanul szorítja őket e végzetes takarékosagra. De eljárásuk helytelenségéről ezek sincsenek meggyőződve. Van még egy harmadik csoport is, melyet a tankötelezettség hozott össze, a tanyai gyermekek szomorú armdíaja. Tanyai iskolák hiányában, rendszeren 1—2 évi iskolai időt elmulasztva, a községi iskolákba járnak be. Jönnek 1—2—3 órai távolságból kora reggel s csak olykor-olykor jöhet némelyik téli hőeséskor édes apja szánján. Este haza mennek. Ezek jóformán naphosszat (egyik-másik 2—3 napig is) kenyéren élnek s a drága tej élvezetéről szó sem lehet. Ha rossz időjárás áll be, akad rokon v. ismerős, aki szállást ad kegyelemből a tankötelezettség kicsi proletárjának. Abony község választát az elmondottak ellenére is a negatívok közé soroltuk, mert a válaszadó megjegyzése szerint a rendszeren, tejen is élő gyermekek az összes gyermekek $\frac{2}{3}$ -át teszik.

18. Ény 335 túlnyomó részben tót, kisbirtokos, napszámos és béres lakossal. Tejszövetkezet nincs. A szomszédos Garam-Lökön ugyan van tejszövetkezet, de Ényről senkise lépett be. A gyermekek reggeliében a tej és a tojás sűrűn foglal helyet. A válaszadó községi tanító egyéb szomorú adatai alapján megállapítható, hogy a község általános nyomorában ez a két táplálék, amihez még szalonna járul, valóságos oázis. A vacsora télen olyan mint a reggeli, de, teszi hozzá válaszadó, nyáron vacsora nélkül is elalszik a gyermek. A lakosok nagyobb része igen szegény, a téli ebéd kenyér és főtt vagy sült burgonya. A rosszul táplálkozó vagy italokat élvező gyermekek sápadtak, kedvetlenek, kerülnek az iskolát, renyhék, »a szórakozást keresik, de hamar megunták«. Holnap, holnapután a község v. vármegye egy jóakaratu kabátos embere, látva a nagy nyomorúságot, a gyermekeket, akik csak ünnepnap mosakszanak és együtt hálnak a baromfiakkal, segíteni próbál. Mi sem természetesebb, mint hogy mihamarább tejszövetkezet alakításához fog. És már rövid pár hónap alatt a lakosság valamelyest törleszt régi adósságaiból, egyik-másik földet is vásárol vagy takarékkönyvet vált. Látszólag a jólét sugara siklik végig a kis

¹⁾ E látszólagos absurdum megfejtése, hogy az 1. organisált, 2. tömeges, ezért 3. egyenletes fogyasztás *ceteris paribus* olcsóbb.

barsi falu alacsony ablakos, sötétszobás házikói fölött. Valójában pedig ugyanakkor elvesztik a parasztgyermek az elsődleges fejlődés legintenzívebb tápláló-forrását: a tehéntejet.

19. *Várdomb* 960 többnyire német, róm. kat., kisbirtokos, napszámos és építőmunkás-lakossal. Tejszövetkezet van és 9 fillért ad a tej literjéért. A tejszövetkezetnek mindössze 30—40 család nem tagja. A tejet kevés kivétellel a szövetkezetbe viszik. Mégis, jóllehet a gyermekek ma már általában csak lefőlözött tejet kapnak táplálékul, a válaszdó tanító eddig nem vette észre, hogy a gyermekek egészsége hanyatlanék. Érdekes adatunk e községből, hogy a szövetkezeti tagok vásár- és ünnepnapon otthon tartják a tejet.

20., 21., 22., 23., *Gyula* város, lakosai magyarok, kisbirtokosok és napszámosok, számuk 22.423, Békés-Csaba itt számbajövő lakosai nagyobb részét tót kisbirtokosok és napszámosok, a lélekszám 37.544, Békés lakosai magyar kisbirtokosok és napszámosok, számuk 26.536, Mezőberény lakosai magyarok, tótok és németek, kisbirtokosok és napszámosok, számuk 12.876. Békés vármegye e négy községében működött a válaszdás idején tejszövetkezet s a kérdőívet szakértő kéz könnyebb összehasonlítás céljából mind a négy községre együtt töltötte ki gondos szeretettel. Mezőberényben a családok 17%-a, Gyulán 10, Békésen 4%-a tagja a tejszövetkezeteknek; Békés-Csabán a családok elenyészően csekély része. A parasztgyermekékek átlagos tápláléka a következő:

Város neve	Reggelire	Ebédre	Vacsorára
Gyula . .	Lefőlözött tej, nyáron gyümölcs kenyérrel . . .	Leves és főzelék, olykor hus . . .	Mint az ebéd
B.-Csaba .	Tej v. leves . . .	Főzelék	Tej, szalonna vagy burgonya
Békés . .	Kenyérszalonnával	Leves és kenyér, olykor hus . . .	Szalonna
M.-Berény	Kenyér tejjel vagy kávéval	Leves, főzelék, hetenként 2—3- szor hus	Déli maradék, szalonna v. tej

Válaszdó szerint nem vehető észre, hogy a szülők a tejet elvonnák gyermekeiktől, mert a szülők a családi fogyasztásra szükségelt tejet nem szolgáltatják be a szövetkezetbe. Azonban a válaszdó által felállított gyermek-étrend-táblázat egyik pontja kétségtelenné teszi, hogy a teljes tejet a silányabb tápértékű lefőlözött tejjel helyettesítik (a gyulai reggelinél), mely utóbbi a teljes tej illúzióját nyújtja. Megnyugtatóbb a válaszdó ama megállapítása, hogy a tejpénz egy részét jobb táplálkozásra fordítják a szülők.

24. *Duna-Szekcső* 5984, $\frac{2}{3}$ részben magyar, $\frac{1}{3}$ rész német és néhány száz szerb lakossal. Róm. kat. és gör. kel. hitűek, nagyrészt kisbirtokosok. Tejszövetkezetük a tej literjéért 10 fillért fizet; a szövetkezet tagjainak száma 300, a tehén-létszám 550.

A gyermekek reggelije tej kenyérrel (a válaszdó nem ad felvilágosítást, vajjon teljes tejet adnak-e a szövetkezeti tagok). Általában nem észlelhető, hogy a szülők gyermekeiktől a tejet megvonják.

25. *Kéty* (esztergomvármegyei) 1186 ev. ref. és róm. kat., kisbirtokos és napszámos, magyar lakossal. A válaszdás idején a szövetkezet mindössze 1½ hónapja működött. A gyermekeket ez időtt meg szeretettel, jól táplálták. A beszállított tej árán felül a tagok megfelelő mennyiségű centrifugálisan lefölözött tejet kapnak. Féltő, hogy ezt a cserét idővel a kétyi gyermekek phisikuma sinyli meg. A paraszt ugyanis nem elég világoslátású ahhoz, hogy a jelentős tápérték-különbséget teljes és lefölözött tej között, háztartási budgetjébe beleillessze.

*

A negativ válaszok közül külön csoportba sorolandók azok, amelyek az »egyke«-rendszer vidékeiről érkeznek. A szélsőséges malthusianismus okozza és teszi lehetővé, hogy török-szakad: az egyetlen gyermek mindennapi kenyere sohasem mostoha, a szülők féltő szeretete dehogy is engedné!

26. *Nagyod* községnek mintegy 300 kálvinista magyar kisbirtokos és napszámos lakosa van. Sem tej-, sem tojás-szövetkezet nincsen a községben. Reggelire a gyermekek tejet, tejes kávé, szalonnát vagy húst kapnak. A tejből némelyek pénzelnék ugyan, csakúgy mint a tojásból, de egyiket sem vonják el gyermekeiktől, annyira szeretik azokat, hiszen csak »egy« van belőlük, írja nekünk a nagyodi tanító.

27. *Garam-Lök* községnek 1067 jórészben kisbirtokos magyar kálvinista lakosa van. A községi tanító közlése szerint a tejszövetkezet kezdő stádiumában a reggeli tej nem maradt el. Az egyke-rendszer általános s a gyermeket mindenképen kényeztetik.

28. *Öcsény* 3514 nagyobb részben ev. ref., kisbirtokos, kisebb részben napszámos és részes. A tejszövetkezetbe a község 1/5-e belépett. A tej a kisbirtokosok gyermekeinek reggelijében és vacsorájában dominál. A tejet a szövetkezeti tagok nem vonják el gyermekeiktől, mert a válaszdó igazgató-tanító szavai szerint »az átkos egyke-rendszer következtében minden képzelhető módon kényeztetik gyermekeiket«.

*

Már az öcsényi válasz kiemeli, hogy a szegényebb néposztály gyermekeinek táplálkozása mintha javult volna a szövetkezet által, mert a válaszdó gyakran látja, hogy a napszámos-nép hordja az olcsóbb fajta lefölözött tejet. Ugyanezt jelentik 29. *Alsó-Nána* 1435 lakosu, német lutheránus községből, melynek kisbirtokos és napszámos lakosságából 95% lépett be a szövetkezetbe. Azt találjuk, hogy a szövetkezetek e szerény mértékű és problematikus áldást csak akkor közvetíthetik, ha a tejet a szövetkezet centrifugális géppel fölözi le, tehát a vajgyártás kevésbé veszélyesnek látszik, mint a tejnek azon módon való elszállítása. Másfelől a lefölözött tej, tekintve eléggé nem hangsúlyozható silányabb tápértékét, a szegénysorsú, ételei-

ben kevésbé válogatós paraszt eddigi táplálkozási oeconomiáját zavarja meg. Nem minden paraszt fogja egy csapásra átérteni, hogy itt a tej nemcsak új formájával, de új értékelésével van dolga. S hogy e változás mily nevezetes, legbiztosabb fokmérője a teljes tehéntej és a centrifugalisan lefölözött tej vegyi elemzése.

Tej minősége	Émészthető alkotórészek százalékokban		
I. Teljes tehéntej	3·5	fehérje . . 3·7	zsir 4·8 szénhydrat
II. Centrifugalisan lefölözött tehéntej	2·9	„ . . 0·3	„ 5·2 „ . .

V.

A pozitív válaszok világossá tették, hogy a tejszövetkezetek és a kivitelre dolgozó tejkereskedelem az ország különböző vidékein a legeltérőbb viszonyok (vallás, nemzetiség, lakosság stb.) között sok esetben túllőnek a célon. A hírhedt orosz gabona-export mikroszkopikus képe ötlük elénk: a falu nem veszi észre, hogy gyermekei testi fejlődését, jövő reménységét bocsátja árúba, avagy ha észreveszi, nem tehet ellene, mert a terhek szorongatják, avagy egy kis föld és tőke megszerzése mindennél kívánatosabbnak tűnik fel előtte. A tejszövetkezetek kezdeményezőinek kétségtelenül nem ez volt a céljuk. A földmivelésügyi kormány egyik kiadványában¹⁾ az országban elsőnek megalakult mária-kéméendi tejszövetkezetről (alakult 1895-ben) közli a következőket: » . . . csakhamar az utolsó szálig minden tehéntartó gazda tagja lett a szövetkezetnek, hová a házi szükséglet fedezésén felül maradt tejet, naponként 1300—1400 litert beszállították«.

Enquête-ünk a magyar tejszövetkezetnek csak egy töredékét ölelte fel. Az eredmények bizonyára hiányosak, hézagosak és általánosításról szó sem lehet. Ehhez járul, hogy egy csomó negatív választ is kaptunk és így konstatálhatjuk, hogy a tejszövetkezetekkel okozott visszahatás nem mutatkozott egyetemesen országszerte.

Egy azonban kétségtelen mindazáltal s e részben még sok józan, napvilágos elméjű magyar tanítót, orvost és lelkészt hívhatunk fel tanuságul, hogy hazánkban ezer és ezer gyermek van, akit a forcirozott, ad absurdum vitt tejkivitel testileg visszavet, néha tönkre juttat, sok esetben pedig a járványos betegségek előmunkálatait, létfeltételeit teremti meg hanyatló szervezetükben.

Két útja van e katasztrófának:

1. A tejet elvonja a tehéntartó családjától.

2. Lehetetlenné teszi a tej megszerzését azok számára, akik szegény sorsuk miatt tehenet nem tarthatnak vagy a) mert a tehéntartó a termelt tej egész mennyiségét leköti a szövetkezetnek, esetleg a közeli város kereskedőjének, vagy pedig b) mert a tej ára természetszerűleg elviselhetetlenül felszökken. Ezzel

¹⁾ Magyarország földmivelésügye 1897—1902. Budapest. Pallas 1902. 69. old.

szemben gyenge vigasztalás, hogy elvétve lefölözött tejet vehetnek a szegények sokszor nem sokkal olcsóbban, mint »a régi jó időkben« a teljes tejet.

VI.

A tejszövetkezetek soha nem sejtett fejlődésnek indultak nálunk. Rövid négy-öt év alatt a tagok száma meghuszsorozódott, bevételük megtizenhámszorozódott s tejtermékek tiszta kivitele 6 év alatt 10 millióval gyarapodott. Ez utóbbi számból egyben kiviláglik az is, hogy a tejszövetkezetekkel egyidejűleg a tejkereskedelem is actióba lépett részben mint a tejszövetkezetek helyettesítője, részben mint a tejszövetkezetek árutovábbítója. A külföldre szóló kivitelen kívül a főváros rohamos fejlődésével arányosan nőtt tej-felvevő képessége. A tej emigrációja reáveti árnyékát a nagyobb városok s főleg Budapest egész környékére, de nem kevésbé az ország kisebb városi piacaira.

A vidéki városok fogyasztó közönsége, a hivatalnok-, iparos- és kereskedő-osztály feljajdul. Nem győzi megfizetni a baromfit, a tojást, a tejet-vajat. Már pedig standard of life-jából nem engedhet, hisz többnyire ugyanis leszorította az intelligens ember végső fogyasztási határvonaláig.

Valami nyugtalanság suhan végig az országon. Fizetésrendezési gyűlések, vasuti sztrájk, politikai radicalismus a magyar hivatalnok-osztály uralkodó tendenciái. És mindennek végső oka: a vidéki piac rettentő megdrágulása.

A falu hallgat. Ok és okozat után nem kutat, előrelátása kevés, nézőpontja alacsony. Hallgatnak a puszták is. Nem panaszkodnak, amért megfélekeztek »azok odafönn« arról, hogy a falu és a pusztá nemcsak termelőkből, hanem fogyasztókból is áll. És hogy egy országból, melynek minden tizedik lakosára esik egy 4 éven felüli tehén,¹⁾ nem lehet büntetlenül sok millió koronát érő tejet és vajat kivinni. Nem lehet főként olyan országból, amelyben a tuberculosisnak a falukon és pusztákon sem tudjuk útját állani, nem is szólva a prophylaxisról, melynek utolérhetetlen eszköze: a forralt tehéntej.

VII.

Szinte halljuk az ellenvetés fölzúduló szavát. Hiszen épen a szövetkezetek nemesítik meg a magyar tejtermelést azáltal, hogy az elébb nemtörődöm gazdával megszerettetik a tejelőbb fajtákat, általán a több marhatartást, aminek meg a megszarolt föld örül, — valamint az okszerű tejkezelést.

Aláírjuk. Sőt tovább megyünk. A tejszövetkezetek pszichikai és erkölcsi hatását sem hanyagoljuk el. Ez az első tömörülése a magyar gazdának ezer év előtt való államalkotása óta, mely belekapcsolja sivár és bizonytalan elszigeteltségét az emberiség nagy solidaritásába. A gazdasági assotiatiót szellemi és

¹⁾ Franciaországnak körülbelül minden hatodik lakosára esik egy!

erkölcsi assotiatio kiinduló pontjának szeretjük tekinteni, melynek haszna kiszámíthatatlan.

De a társadalmi tömörülések egyének halmazatai. Lehetetlen, hogy gazdag legyen az az ország, amely egyéneiben tönkremegy. Lehetetlen, hogy jövője legyen egy gazdasági szervezetnek, amely e szervezet holnapi molekuláit: a gyermeket kiéhezteti.

A külkereskedelmi mérleg s a szövetkezetek eredményei ragyogóak lehetnek. Könyvelésük mégis hamis, mert első lapjukra nem a *Gyermek* sorsa van felvezetve.

Azt gondoljuk, a kérdés megoldása a maga egészében meddő marad mindaddig, amíg csak toldozunk-foldozunk és nem hajlunk meg az egyetemes gazdasági és socialis változások parancsa előtt.

De a gyermekpusztítás oly *helyrehozhatatlan* írászetbűn, melyet semmiféle egyetemes változás ki nem pótolhat többé. Ezt a kérdést az őrtálló tudománynak elhanyagolnia, mint egymagában megoldhatatlant, nem szabad. Vannak rétegek, melyek sorsa felett őrködni a gazdasági forradalmak bizonyos fázisaiban a tudomány van hivatva. A fejlődés előbb összetörte a patria potestast, aztán gazdasági értelemben megbontotta a családot. Így jutott a világforgalom szédületébe, elfeledetten, magára hagyottan a magyar parasztgyermek. Sorsát megismerni, életét nyomon követni, szenvedéseit fől színre hozni a magyar tudománynak szép feladata, nehéz kötelessége. Akikről hallgat a nagy politika, a diplomatia, a hivatalos közgazdaságtan, akiket ma még a közömbös statisztika is elkerül, vegye oltalmába, fogadja örökbe őket a magyar tudomány. Egymásután sajátítja ki úgylis a vallástól a társadalom buvárlatának minden vonalát, vegye át végre azt az evangéliumi ígét is, mely így szól: »engedjétek hozzám a kisdedeket«.

A magyar közgazdaságtannak más irányokban is mintha vissza kellene térnie fogyasztásunk kutatásához. Csak ha közgazdasági életünket végső elemeire bontjuk, nyerhetünk tiszta képet annak hamisítatlan tartalmáról, míg ellenkező esetben csak a felszínen úszó ötlik szemünkbe.

*

Mi tehát teendők az e közleményben felderíteni próbált végzetes tévedéssel szemben? Nem lehet egyéb, minthogy az eszmeileg oly örvendetes szövetkezeti mozgalmat sohasem válassztjuk el a fogyasztó érdekeitől. E részben sokat tehetnek a szövetkezetek élén álló férfiak. Fontosnak tartanók, hogy az állam tejgazdasági szakiskolaiban, de a tanítóképzőkben is a növendékek figyelmét e zajtalan, földalatti katasztrófára felhívják. Lelkökre kell kötni, hogy fáradhatatlanul figyelmeztessék a szövetkezet tagjait: 1. ne vigyenek többet a szövetkezetbe, illetve ne adjanak többet a kereskedőnek, csak ami fölös tej marad háztartásukban, 2. hogy valamikép el ne hitessék magukkal, mintha a centrifugálisan lefölezött tejet a gyermek táplálkozásába az elveszett teljes tej helyett nagyobb visszahatás nélkül be lehetne állítani. Népszerű iratok, táblázatok, előadások az iskolában és felnőttek számára a tej óriási táp-

értékéről különösen a gyermek és a beteg étrendjében, szintén tennének valamelyes hatást, nemkülönben az orvosok ad oculos demonstratiói a hiányos táplálkozásból eredő kóreseteknél.

Még ennél is jóval nehezebb a kérdésnek az a — sötétebbik — fele, mely a tej megdrágulásában csomósodik. Az itt szóban forgó szülők nem tarthatnak tehenet. Kizárólag fogyasztók. Szegényebb kisbirtokosok, kisbérlok, részesek és napszámosok alkotják a mezőgazdasági vidékek fogyasztó-népességét, ezt a teljesen elhanyagolt réteget. A tejet pénzen veszik a falusi gazdától. Sok helyen csak *vették*. Ma már alig jutnak hozzá, mint-hogy a városok fogyasztóképességével concurrálni nem tudnak. Elméleti tanácsokkal, részleges intézkedésekkel rajtok segítve nincs. A fontoskodás ilyenkor állami, közigazgatási vagy községi beavatkozást ajánl, ám aki az efféle beavatkozás átlaggyorsaságát, átlagtartalmasságát és egyetemes irányzatát ismeri, annak nem igen van kedve a falra borsót hányni.

Tanácstalanságunkkal szemben a fogyasztóképességéből csúful kiforgatott rétegek, minekutána elunják várni a jobb socialpolitikát, az egyenletesebb adórendszert, a más szellemű birtokmegosztást és még sok egyebet, amit ők névtelen, együttes nagy bizonytalanságnak látnak, — el, ágják a csomót: nyakukba veszik a világot, ki Budapestre megy, ki Európában széled el, ki a tengerentúlra veszi útját. Már a kisbirtokos háza körül állandóan ott ólálkodik az »Unterconsumption« réme, a legtitkosabb kivándorlási ügynökök egyike. De a másodszorban megjelölt rétegnek eredendő sorsa is a keveset-fogyasztás. A tej az utolsó erőforrás a faluk proletariatusa számára; aki — tudva vagy öntudatlan — ezt viszi el tőlük, el is viszi őket egyben. Keserű érzés tolakodik örömünkbe, melyet kivitelünk bizonyos részeinek emelkedése gerjesztett. Legszükségesebb fogyasztási cikkeink kimennek, de csak *elől* mennek.

Követi őket ösztönösen az okot tán fel sem igen ismerő »emberanyag«. Mennek az elsődleges szükségletek után, amelyeket az ország kereskedelmének aktivitása czímén elvettek tőlük.

Imhol egygyel több megfejtés a magyar vidék elnéptelenedéséhez: a tej kivándorlása.

Ifj. Leopold Lajos.

Közlemények és ismertetések.

Az 1904. évi állatösszeírás eredményei.

Kevéssé biztató eredmények azok, melyeket a földmívelésügyi ministerium által az 1904. év tavaszán foganatosított állatösszeírás napvilágra hozott. Ez adatok szerint ugyanis állatállományunk 1904-ben két állatnemet (a lovat és a szarvasmarhát) kivéve, számbavehetően kisebb volt, mint 20 év előtt; az 1884. évi állatszámllálással szemben csupán a ló és szarvasmarha képesek szaporulatot felmutatni.

Az 1895. évi számláláshoz viszonyítva, az eredmény természetesen még kedvezőtlenebb, amennyiben az 1895-iki adatokkal szemben a lovaknál és a szarvasmarháknál is eltűnik a többlet és elég jelentékeny csökkenésnek ad helyet. A legnagyobb hanyatlás a sertésállományban következett be és a sertések számának 2,171.363 darabbal való csökkenése (az 1895-iki számlálással szemben) a sertészsész igen jelentékeny pusztításairól tesz tanuságot.

A sertések után természetesen legjelentékenyebb a juhok csökkenése, mely 683.622 darabot tesz ki, mi hiszen a juhtenyésztés általános hanyatlása folytán előre is várható volt. A szarvasmarhalétszám 150.256 darabbal, a lólétszám 79.741, a szamár és öszvérlétszám 6.801 darabbal, a kecskelétszám pedig 79.936 darabbal csökkent. Az állatállomány csökkenése tehát következetesen az egész vonalon észlelhető és komolyan gondolkodóba ejthet állattenyésztésünk fejlődése tekintetében.

Az állatlétszám csökkenésében meglehetősen osztozik minden országrész és gyarapodást egyes állatnemek tekintetében csak elvétve találunk. Így gyarapodott a szarvasmarhaállomány a Duna jobb partján (31.752 darabbal) és a Tisza-Maros szögén (36.296 darabbal); a lóállomány csupán a Duna bal partján mutat némi, elég jelentéktelen (2.784 darabot kitevő) emelkedést, míg a sertésállománynál az összes országrészekben nagyon tetemes süllyedést láthatunk. A juhok száma csak a Tisza-Maros szögén emelkedett (240.498 darabbal), a kecskéké pedig a Duna-Tisza közén (2.081) és a Tisza-Maros szögén (1849 darabbal). Általában tehát összehasonlításaink eredményéhez képest viszonylag még a Tisza-Maros szöge mutatja fel a legkedvezőbb állattenyésztési viszonyokat az utolsó tíz év folyamán.

A közzétett adatok legnagyobb részletességgel a szarvasmarhaállománynyal foglalkoznak és annak kor és ivar szerinti tagozódását és fajták szerinti osztályozását is feltüntetik. A kor

szerinti tagozódás hazánk szarvasmarhaállományánál már az 1895-iki állatszámolás idején sem volt kedvezőnek mondható, amennyiben a növendékállatok aránya jelentékenyen elmaradt már akkor is a kívánatos mérték mögött. Akkor azonban avval lehetett vigasztalódnunk, hogy az 1884-iki állatszámolással szemben a növendékmarhák száma igen tekintélyesen gyarapodott; most azonban ezt az 1904. évi adatok alapján éppen nem mondhatjuk; nemcsak hogy a növendékállatoknak a felnőtt állatokhoz való aránya igen kedvezőtlen, hanem a növendékmarhák száma 1895. óta a bikanövendékeknél, üszőknél és tinóknál kivétel nélkül minden országrészben csökkent. A borjunevelés eme rendkívüli elhanyagolása igen komoly következményekkel lehet állattenyésztésünk jövőre alakulására, ha nem igyekszünk annak felkarolásáról alkalmas eszközökkel gondoskodni. A felnőtt állatok száma általában elég tekintélyesen gyarapodott 1895 óta, úgy, hogy a szarvasmarhaállomány csökkenése csupán a növendékállatok számának igen jelentékeny súlyedésének következménye, mi a jövőre nézve fenyegető veszélyről elég tanúságot tesz. A legjelentékenyebb az emelkedés a teheneknél, mi kétségkívül a tejszövetkezetek fellendülésével függ össze. Elég jelentékeny a növekedés az ökröknél és aránylag a bikáknál is.

Nagyon tanulságos a szarvasmarhaállomány fajták szerinti csoportosítása. Ez ugyanis mindenekelőtt a magyar fajta marha tenyésztésének nagymérvű hanyatlását tünteti fel; az 1895. évhez képest 915.859 darabbal csökkent a magyar fajta szarvasmarhák száma és a tenyésztés következetes irányzatáról tesz tanúságot az, hogy a magyar fajta háttérbe szorulása következetesen minden országrészben észlelhető. Hogy e fajta elhanyagolása mily szoros összefüggésben van a tejszövetkezetek terjedésével és a pirostarka fajta térfoglalásával, azt legjobban az a körülmény mutatja, hogy a magyar fajta szarvasmarha állományának hanyatlása ott a legjelentékenyebb, ahol a pirostarka legerősebben terjed, t. i. a Duna jobb partján. Erősen kiszorítja a pirostarka fajta a magyar fajtát a Duna-Tisza közén, a Tisza jobb partján, a Tisza bal partján és Erdélyben is, míg a Duna bal partján és a Tisza-Maros szögén inkább a borzderes és a magyar fajta között megoszlik a pirostarka fajta terjedése következtében beállt csökkenés. A marhaállomány átalakulását az 1904. évi állatösszeírás által napvilágra hozott eredmények a tejtermelés szempontjából tekintve, örömmel üdvözölhetők. Örvendetesnek jelezhetjük a bivalyállománynak számbavehető (24.596 darabot kitevő) emelkedését is.

A kép tehát, amelyet az 1904. évi adatok mutatnak, az állatlétszámot illetőleg igen kedvezőtlen. Igaz, hogy a számlálás időpontja némileg enyhíti az abban foglalt eredmények hátrányos voltát, mert a számlálás tavasszal ejtetett meg, amikor a tavaszi szaporodás nagy része még az adatokban nem juthatott kifejezésre. Ez nemcsak az állatlétszám tekintetében veendő figyelembe, hanem a szarvasmarha korszerinti tagozódásának megítélésénél is. Ha azonban az 1904. évi állatszámolás időpontja némileg befolyással is volt az eredmények kedvezőtlenebb alakulására, mégsem vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy a rend-

kivül kedvezőtlen eredményeket mind ennek a rovására írjuk és állattenyésztésünk jövőjére nézve minden aggodalmat félreteszünk, mi annál hibásabb volna, mert az 1904—1905. évi takarmányhiány bizonyára igen jelentékenyen megdézsmálta amúgy is kevésbé fejlődött állatállományunkat. Hogy ez mily mértékben következett be, arról a tavalyival azonos módon végrehajtandó folyó évi állatszámolás fog bennünket felvilágosítani.

Vámpolitika.

Matlekovits Sándor: *A vámpolitika mai helyzete.* Közgazdasági Füzetek, kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság, I. évfolyam .1. szám. Budapest. 1905. 80 l. Ára 1 kor. 60 fillér.

A Magyar Közgazdasági Társaság új vállalatot indított a közgazdasági eszmék terjesztésére Közgazdasági Füzetek czímen. Az új vállalatnak, melyet Halász Sándor, a Társaság igazgatója szerkeszt, első füzete legactualisabb kérdésünkkel, a vámkérdéssel foglalkozik. »A vámpolitika mai helyzetét« európai hírű szakértőnknek, Matlekovits Sándornak tolla ismerteti meg oly röviden s oly világosan, hogy a bonyolult probléma különféle változásairól teljes tájékozódást kap az olvasó. Ritkán olvastunk közgazdasági könyvet, mely ily könnyed, kedves olvasmány lenne s a mellett annyira érdekes, hogy nem tudja letenni, ki egyszer hozzákezdett. A »Közgazdasági Füzetek« népszerűsítő vállalat tehát elsőrangú »minta-küldeménynyel« mutatkozik be s azért csak az volna kívánságunk, hogy a könyvkiadó cég gondoskodjék kellő colportage-ról. Ha ezt az első füzetet megismeri a közönség, örömmel fog hozzászokni az új, sorozatos kiadványokhoz s így éri el célját a Társaság is, mely a közgazdasági eszméket, adatokat akarja az igazsághoz hiven elterjeszteni. Jelszava: küzdelem a felületesség ellen. Nagy szükségünk van rá.

Matlekovits könyvének célja az, hogy összefoglaló képet adjon azokról a vámpolitikai mozgalmakról, melyek egyelőre a kereskedelmi szerződéseknek Németország által való elfogadásával lezáródtak, de amelyek Ausztriában és Magyarországon még nem tudnak megoldásra találni. A könyv először bemutatja azt a fordulatot, midőn Bismarck védvámával Németország lép az európai vámpolitika élére, különösen kiemelve a német agráriusok befolyását. Majd Franciaország szerződésellenes hangulatát ismerteti, melyet főként annak tulajdonít, hogy a frankfurti békében biztosított legnagyobb kedvezményt Németország iránti ellenszenvből nem akarja érvényesíteni. Részletesen megbeszéli a könyv azt a hatást, melyet az Egyesült Államok vámtörvényei keltettek Európában. Majd az új német, svájci, orosz, osztrák-magyar, román és szerb vámtarifák főbb pontjait sorolja elő s rövid pillantást vet Chamberlain »Greater Britain« politikájára.

Matlekovits új munkájának legérdekesebb két fejezete a »legnagyobb kedvezmény záradékáról« és a »kettős tételű tarifáról« szól s azt kutatja, hogy e két vámpolitikai jelszónak mily jelentősége lehet a jövő alakulatok szempontjából. A legnagyobb kedvezmény záradékáról szólva részletesen kimutatja igen szemléltetően összeállított adataival, hogy tényleg e klauzulának

értvénye folytán igen jelentékeny vámkedvezésekhez jutottak »ingyen« olyan országok, melyeknek azok egyáltalában nem voltak szánva. Ennek daczára Matlekovits azt az álláspontot foglalja el és indokolja, hogy Közép-Európa államai az amerikai viszonzossági elvet vámpolitikájukban nem alkalmazhatják, s helyzetük és az európai forgalmi viszonyok összefonódása továbbra is fönn fogják tartani a legtöbb kedvezmény kikötését a kereskedelmi szerződésekben. A kettős tételű vámtarifát Matlekovits szintén nem tartja panaceának; utal Spanyolország 1877-iki tarifájának kudarczára, a francia-svájczi vámháborúra, Oroszország, Görögország, Norvégia és Brazília idevágó kísérleteire. Végül e szempontból is az új német tarifát világítja meg s végkövetkeztetés gyanánt arra az eredményre jut, hogy miután a német kettős tételű vámtarifa adta meg a kereskedelmi szerződések alaphangját is, a közel jövőn az elzárkózás rendszere fog uralkodni s oly állapotok fognak kifejlődni, a minők 1879 óta következtek be, addig, míg végre a gazdasági helyzet sulya azt fogja megkövetelni, hogy a vámpolitikában nemzetközileg szabadelvűbb intézkedések állapittassanak meg.

A jövőbe vetett evvel a pillantással végződik Matlekovits új könyve, a Közgazdasági Füzetek első, kitűnő próbája.

(h.)

Községi takarékpénztárak.

Halász Sándor: *Községi takarékpénztárak Magyarországon.* Közgazdasági Füzetek, kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. I. évfolyam. 2. szám. Budapest. 1905. 156 l. Ára 2 korona 40 fillér.

A Magyar Közgazdasági Társaság által közrebocsátott »Közgazdasági Füzetek« második kiadványa az a tartalmas és becses monografia, melyet Halász Sándor, a m. kir. postatakarékpénztár aligazgatója irt a magyarországi községi takarékpénztárakról. Magyarországon 681 takarékpénztár állott fenn az 1903. év végével, azonban ezek tudvalevőleg nem »takarékpénztárak« abban az értelemben, amint az elnevezést külföldön használják, hanem részvénytársulati alapon szervezett letéti bankok. A külföldi szóhasználatnak tulajdonképen csak az a nyolcz községi takarékpénztár felelne meg, melyeket igen beható vizsgálat alá vesz Halász, ki összehasonlításul a külföldi takarékpénztári mozgalmakat s különösen a porosz és osztrák intézményeket, s azok körül csoportosuló újabb törekvéseket is áttekintő és figyelmetkeltő módon tárgyalja. Az összehasonlítás nemcsak azért igen érdekes, mert a legújabb külföldi reform-tervezéseket is bemutatja, hanem azért, mert eredménye gyanánt azt állapithatjuk meg, hogy még a mi községi takarékpénztáraink is inkább a hazai részvényes takarékpénztárak képére és hasonlatosságára idomultak, mintsem a németországi vagy francia »takarékpénztárak« mintájára.

Feltűnő mindjárt az, amit Halász könyvének I. fejezetében kimutat, hogy Magyarországon nincsenek törvényesen szabályozva a községi takarékpénztárak, hanem csakis mint az illető község által bejegyzett egyéni czégek szerepelhetnek. A községi

takarékpénztárak csakugyan nagyon szórványosan keletkeznek nálunk, s bár az első már 1857-ben megnyílt Nagykovácsán, a mai napig összesen csak nyolcz községi takarékpénztár létesült, vagyis az összes takarékpénztáraknak Magyarországon csupán 1⁰/₀ volt községi természetű, holott Ausztriában 80⁰/₀, Franciaországban 78⁰/₀, Olaszországban 45⁰/₀. A nyolcz intézetnek (Nagykovács, Hajdu-Böszörmény, Nagybánya, Pinkafő, Bégaszentgyörgy, Franzfeld, Kisujszállás és Földes) összes alaptőkéje 1,433.000 koronát tett ki, s alaptőkéjük és betétállományuk között a kellő arány (körülbelül 10⁰/₀) megvolt ugyan, de a tartalékalapok erősítésére már nem voltak kellő figyelemmel. Hogy a mi községi takarékpénztáraink csakugyan inkább a részvénytársaságokhoz hasonlítanak, mint más országok hasonló nevű intézményeihez, azt világosan mutatják azok a következtetések, melyeket szerzünk a statisztikai adatok éles szétbonczolása által bemutat. Nevezetesen míg a községi takarékpénztáraknak összesen 13¹/₂ millió korona betétállománya szinte elenyészik, a részvénytársulati magyar takarékpénztáraknak összesen 1312¹/₂ millió korona betéte mellett, addig a betétek átlagos nagysága a községi takarékpénztáraknál valamivel még nagyobb (1687 korona) az összes magyar takarékpénztárak országos betétátlagánál, mely 1903-ban 1682 korona volt. Vagyis a községi takarékpénztáraknak nem sikerült a kisebb emberek betétjét magukhoz vonni. Továbbá a községi takarékpénztáraknál a váltóhitel volt a pénz gyümölcsöztetésének uralkodó alakja s a visszleszámítolás oly specialitásukat képezte, mely egészen eltér a külföld szokásaitól. A kamatviszonyok tekintetében községi takarékpénztárainknál a fizetett és szedett kamatok között igen nagy, 1¹/₂—3 százalék különbség mutatkozott, amely nem egyszer meghaladta a részvénytársaságok kamatbeli nyereségét. Aránytalanul nagyok községi takarékpénztárainknál az igazgatósági és tiszti nyereség-jutalékok is. A községi takarékpénztárak tiszta hasznából legérdekesebben Nagykovács járt el, ahol is ez a nyereség 31⁰/₀-kal csökkentette a községi pótdót. A többi községi takarékpénztár közül még három (Nagybánya, Hajdu-Böszörmény és Földes) szállított be tetemesebb összegeket tiszta jövedelem gyanánt a községi pénztárba.

A községi takarékpénztári ügynek ilyen állása mellett hazánkban Halász reformot és rendezést követel, még pedig igen magas socialpolitikai szempontokból világítva meg a jövő feladatait s a követendő utat. Mindenekelőtt azt sürgeti, hogy külön törvény alkottassék a községi takarékpénztárakról, mely szabályozza sui genesis intézményüket s módot nyújtson arra, hogy a jövőben több községi takarékpénztár keletkezhessék, de igazi rendeltetésüknek a mainál jobban megfelelő berendezéssel. A községi takarékpénztár létesítése állami engedélytől tétessék függővé, ellenőrzésük kötelezi revisióval tökéletesíttessék. A tartaléktőkének a betétekhez való arányát százalékokban kell meghatározni s egyúttal megállapítani azt, hogy befektetésül mily arányban kelljen pénzünket értékpapirokban s első sorban állampapirokban elhelyezniök. A reform legfontosabb része azonban az lenne, mely a községi takarékpénztárak tiszta nyereségét meghatározott socialpolitikai célokra kívánná fordítani, első sorban

a szegényügy községi terheinek fedezésére s azután munkáslakások építésére. Szerzőnk itt igen szépen s meleg lelkesedéssel fejti ki eszméit, melyek sokakat meg fognak hódítani, de mindenkiben legalább is érdeklődést keltenek. Miután Halász álláspontja az, hogy a községi takarékpénztárak első sorban oly közczélú intézmények, amelyeknek a takarékossgot kell előmozdítaniok, ennél fogva betéti kamatpolitikájuknak nem szabad a részvénytársasági intézetekét követnie. De éppen a közczéluságukból folyik az is, hogy tiszta jövedelmüket nem oly kiadások fedezésére kell fordítani, melyek minden községi adózónak, tehát inkább a vagyonosabb osztályoknak szolgálnak javukra, hanem oly intézmények létesítésére és fentartására, melyek a legalsó osztályok nyomorát enyhíthetik. Így nő ki a »száraz« számok adataiból egy darab socialpolitika Halász könyvében.

A szép eszmék megvalósításának s a községi takarékpénztárak közhasznú létesítésének első föltétele természetesen az, hogy városaink és községeink kellő számú önzetlen intelligenciát és jó hivatalnoki kart tudjanak az intézmény rendelkezésére bocsátani. Ha Halász Sándor világos és szépen érvelő könyve ebben az irányban is fog hatni, akkor tudományos érdemein kívül gyakorlati haszna is nagy lesz. Ma még éppen ebben a pontban vagyunk igen hátra s azért ajánlhatjuk e könyvet az olvasó közönség mennél szélesebb rétegének.

(h.)

Az 1903. évi osztrák sztrájkstatisztika.

Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1903. Herausgegeben vom K. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien 1904. 173+311. l.

Az osztrák sztrájkstatisztika nemrég megjelent kötetével, mely az 1903. évben lefolyt munkabeszüntetésekről és kizárásokról ad számot, e jeles kiadmány tizedik évfolyamába lépett. Az első 1893. évi sztrájkstatisztika szerény kezdetéből emelkedett e mű fokozatos fejlődéssel mai tökéletességére.

A mi az 1903. évi kiadványnál első sorban érdemel dicséretet, az az anyag gyors feldolgozása, mely lehetővé tette, hogy az 1903. évi statisztikai adatok már a múlt év december havában megjelenhettek, noha az 1903. esztendő sztrájkstatisztikai szempontból annyiban bir bizonyos jelentőséggel, a mennyiben a munkabeszüntetések és kizárások számát tekintve, ez esztendő az elmúlt évtizedben az első helyet foglalja el. A gyors feldolgozás jórészt annak tulajdonítható, hogy a módszer, melyet az Arbeitsstatistisches Amt követ, ma már annyira tökéletes, hogy jelentékenyebb, számbavehető módosítások nélkül alkalmazható évről-évre.

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok területén az 1903. év folyamára háromszázhuszonnégy munkabeszüntetés esett. Az összehasonlíthatóság kedvéért felemlítendő, hogy 1902-ben kétszázhatvannégy, 1901-ben kétszázhatvan, 1900-ban háromszázhárom, 1899-ben háromszáztizennégy, 1898-ban kétszázötvenöt, 1897-ben kétszáznegyvenhat, 1896-ban háromszázöt, 1895-ben kétszázkilencz, 1894-ben százhatvankettő, végül

1893-ban ugyancsak százhatvankettő volt a sztrájkok száma. A legtöbb sztrájk az 1903. esztendőben is az iparilag legfejlettebb Csehországot érte ($101 = 31.2^0/0$), azután Alsó-Ausztriát ($95 = 29.3^0/0$), sorrendben utána pedig Morvaországot ($29 = 9.0^0/0$), szóval a sztrájkok ezúttal is az ipar intenzitásával arányban oszlottak meg az egyes tartományok között. A 349 sztrájk közül 49 ($14.3^0/0$) egyidejűleg több üzemet érintett, 275 sztrájk pedig csak egy-egy üzemre szoritkozott. A sztrájkstatisztika ezek szerint a munkabeszüntetések egyetemes és csoportsztrájkokra osztja. Egy-egy sztrájk átlag öt üzemre esik. A legtöbb üzemet a sztrájk Alsó-Ausztriában (565) és Csehországban (303) sújtotta.

Mindjárt e helyütt meg kell jegyeznünk, hogy nem tartjuk helyén valónak a sztrájkoknak oly szempontból való osztályozását, melyet az Arbeitsstatistisches Amt követ. Különbséget tesz nevezetesen egyes sztrájkok és csoportsztrájkok (Einzel- und Gruppenstreik) között, a szerint, a mint a sztrájk csak egy vagy egyidejűleg több üzemet érint. Az ilyen kategorizálásnak elméleti értéke is csak kérdéses, a sztrájkstatisztikában pedig épen-séggel kifogásolható. A munkásoknak szakok szerint való mai szervezettsége mellett a sztrájkmozgalmak tervszerűséggel, kellő előkészület után indíttatnak meg. A hatásuk rendszerint nem igen szokott kizárólag egyes üzemekre szoritkozni, hanem kiterjed az egész szakmára. Ha valamely üzemben a munkások az egész szakma helyzetét érintő követelésekkel állanak elő, s ennek nyomán a munkát beszüntetik, az e szakmához tartozó többi ipartelepen alkalmazott munkások is — legalább bizonyos körzeten belül, — több-kevesebb nyomatékka-lyal ugyane követelésekkel lépnek fel, amelyeket azután az egyik munkaadó teljesít, a másik nem. Az üzemek egyik részében tehát ott, ahol a munkaadó munkásait kielégítette, nem szakad félbe a munka, pedig sztrájk hatása ezekre is kiterjedt. Ugyancsak kifogás alá esik az egyes, és a csoportsztrájkoknak tökéletes és tökéletlen sztrájkokra (vollständige und unvollständige Streiks) való további felosztása, mely szintén helyet foglal az osztrák sztrájkstatisztikában. Az előbbie-lyek közé számítandók azok a munkabeszüntetések, melyekben a sztrájktól érintett üzemben a sztrájk kitörése előtt alkalmazott valamennyi munkás, az utóbbiak közé pedig azok, melyekben a munkások nem teljes számban vesznek részt. A munkabeszüntetés az egyes üze-lyekben belül nem szokott mindig egyöntetű lenni. Volt rá példa s pedig számtalan, hogy valamely üzemben a munkások többsége szünteti be a munkát; egy részük tovább dolgozik s egy-két napra rá már ezek közül is néhányan abbahagyják a munkát, végül még csak egy töredék tart ki mindvégig a munkában, de esetleg annyi, hogy az üzem bizonyos fokú megszorítással akadálytalanul tovább folytatható. A gyáripárban a munkameg-osztás érvényesülésénél fogva nem ritkán előállhat továbbá az az eshetőség is, hogy a munkások egyik szakcsoportjának munka-beszüntetése technikai okokból az egész vonalon az üzem be-szüntetését vonja maga után s még azok a munkások is tétlen-ségre lesznek kárhoztatva, akik egyébként a sztrájktól távol álla-nak. Az ilyen esetek bizonyára nagy zavart okoznak a sztráj-

koknak tökéletes, vagy tökéletlen sztrájkokra való osztályozásánál. Akár az egyik, akár a másik csoportba soroztassanak is az ilyen sztrájkok, ez teljesen megsemmisíti az ily osztályozás statisztikai értékét.

Tekintve a sztrájkok számát, az 1903. évi sztrájkmozgalmakban a legjelentékenyebb mérvben a faipar (48 sztrájk 2.846 munkással), azután a fonó- és szövőipar (44 sztrájk 5.220 munkással), továbbá a ruházati ipar (38 sztrájk 7.946 munkással) szerepelt. Sorban ezek után következik az építőipar (37 sztrájk 9.645 munkással), a fémipar (34 sztrájk 2.936 munkással), stb. A sorrend azonban lényegesen megváltozik, ha a csoportosítás nem a sztrájkok, hanem a sztrájkban résztvett munkások száma szerint igazodik. Ily szempontból az első helyet a szabóipar foglalja el, mely az összes sztrájkoló munkásoknak 20·9⁰/₀-át szolgáltatja, azután következik a ruházati ipar 17·2⁰/₀-kal, a fonó- és szövőipar 11·3⁰/₀-kal, a fémipar 6·4⁰/₀-kal, míg a faipar, mely a sztrájkok számát tekintve első helyen állt, ez összeállításban az utolsó helyek egyikét (6·2⁰/₀-kal) foglalja el.

Az 1903. évi sztrájkokban együttvéve 46.215 munkás vett részt, átlag tehát 142 munkás esik egy-egy sztrájkmozgalomra. A résztvevők között 88·7⁰/₀ férfimunkás, 11·3⁰/₀ pedig női munkás volt. Háromszázhuszonnégy esetben kizárólag férfi, hét esetben kizárólag női munkások szerepeltek. Az osztrák sztrájkstatisztika a sztrájkoló munkásokat szakképzettségük szerint tanult és tanulatlan (skilled and unskilled, gelernte und ungelernte) munkásokra osztályozza; amazok 223, emezek pedig 24 sztrájkban vettek kizárólag részt. Úgy a sztrájkoló férfi, mint a női munkások között túlsúlyban voltak a tanult munkások. Egyébként a sztrájkoló munkásoknak tanult és tanulatlan munkások szerint való csoportosítása csak megközelítő pontosságra tarthat igényt. Sok esetben a megkülönböztetés nagyon bizonytalan s emellett még tág tere nyílik a subjectiv felfogásnak is. A megkülönböztetés azonban a sztrájkmozgalmak megítélésére sokkal fontosabb, semhogy az említett nehézségek miatt a sztrájkstatisztikában mellőzhető lenne. Tanoncok csak elenyésző arányban vettek a sztrájkban részt: a fiutanoncok 0·7⁰/₀-kal, a női tanoncok pedig 0·09⁰/₀-kal voltak képviselve az összes sztrájkoló munkások között. Általában a 16 esztendősnél fiatalabb munkások a sztrájkolóknak csak 3·1⁰/₀-át, a 16 esztendősnél idősebb munkások pedig 96·9⁰/₀-át képezték.

Az évszakok közül a sztrájkok történetében a mi éghajlunk alatt a tavasznak jut a legnagyobb jelentőség. Az 1903. évben Ausztriában lefolyt háromszázhuszonnégy sztrájk közül százhet a tavaszi hónapokban, a márcziustól májusig terjedő évszakban vette kezdetét, tizenkétezer résztvevővel. Viszont a téli hónapok a legkevésbé alkalmasak a sztrájkmozgalomra. Ausztriában is január, február és december hónapokra esett legkevesebb munkabeszüntetés, mindössze harminczkilencz és ezek is túlnyomó részt csak egy-egy üzemre szoritkoztak.

Az 1903. évi sztrájkok felénél több, háromszázhuszonnégy közül százhetvenöt (54·1⁰/₀), mint mindenütt és mindenkor, rövid idő alatt, öt napon belül ért véget. Hattól tiz napig a sztrájkok

18·6⁰/₀-a, tizenegyedtől tizenöt napig 8·6⁰/₀-a, tizenhattól húsz napig 2·8¹/₀-a, huszonegyedtől huszonöt napig 3·4⁰/₀-a, huszonötötől harmincz napig 3·7⁰/₀-a tartott. Ennél hosszabb idejű sztrájk csak szórványosan fordult elő. Legtovább, száznolcvankilencz napig tartott a karolinenthali butorasztalosok sztrájkja, amely végre is a munkások győzelmével végződött.

A sztrájkok indító okai között ezúttal is első helyen áll a munkabérrel és munkaidő tartamával való elégedetlenség; az előbbi százötvenegy esetben (46·6⁰/₀), az utóbbi hatvanegy esetben (18·8⁰/₀) vezetett a sztrájk kitörésére. Ezenkívül jelentékenyebb számú, negyvenkilencz (15·1⁰/₀) sztrájkot okozott még egyes munkások elbocsátása, harmincz esetben (9·3⁰/₀) a munkabérek leszállítása, tizenöt esetben (4·6⁰/₀) a munkarenddel való elégtelenség s kilencz esetben (2·8⁰/₀) a szerződésileg megállapított munkaidő meghosszabbítása készítette a munkásokat sztrájkra. Ez indokoknak megfelelően a sztrájkoló követelése első sorban — kétszáztizenkilencz sztrájknál 38.599 munkással — a munkabér emelésére, másodsorban — száznégysztrájknál 24.268 munkással — a munkaidő leszállítására irányult. Mint különleges jelenséget felemlítjük e részben, hogy százharmincegy esetben a sztrájkoló munkások az ünnep- és vasárnapokra eső bér kifizetését is követelték.

A munkabeszüntetések eredményeit tekintve, mindössze ötvenhat (10·0⁰/₀) sztrájk járt a munkásokra nézve teljes, százhuszonhét (22·9⁰/₀) sztrájk pedig részben sikerrel, száznegyvenegy (68·1⁰/₀) esetben ellenben a sztrájkoló egyáltalában nem voltak képesek vívmányokat elérni. Érdemes a megemlítésre, hogy a teljes sikerrel és az eredménytelenül végződött sztrájkokban női munkás aránylag alig szerepelt. Átlag a legtöbb sikerrel jártak az oly sztrájkok, melyekben túlnyomóan tanult munkások szerepeltek, aminek nyilvánvaló magyarázata az, hogy a munkaadónak ezeket sikerül legkevésbé helyettesíteni vagy pótolni s így velük szemben nagyobb engedékenységet kénytelen tanúsítani. A sztrájkok eredménye szempontjából figyelmet érdemel azon kérdés is, mennyiben volt képes a munkások részvételének mérve általában s jelesen az úgynevezett tökéletes sztrájk, amelyben tehát az üzem összes munkásai vettek részt, a sikert előmozdítani. Ez egyébként jóformán az egyetlen pont, ahol a sztrájkoknak tökéletes és tökéletlen sztrájkokra való csoportosítása, melyről az előbb szóltunk, valamelyes szolgálatot tehet. Az adatok egybevetéséből kitűnik, hogy a tökéletes sztrájkok 27·3⁰/₀-a teljes sikerrel végződött, 41·8⁰/₀-a részben járt sikerrel, 31·9⁰/₀-a pedig eredménytelenül maradt. Ezzel szemben a tökéletlen sztrájkok, amelyekben tehát egy-egy üzem nem valamennyi munkása vett részt, eredmény tekintetében lényegesen eltérnek az előbbiektől; teljes sikerre vezetett a tökéletlen sztrájkok 15·3⁰/₀-a, részben sikert ért el 43·9⁰/₀-a és 40·8⁰/₀-a meddő maradt.

A sztrájkok révén a munkások 572.911 munkanapot vesztek, a mi körülbelül 1,527.700 korona elmaradt munkabérnek felel meg. Ez mindenesetre a kárnak csak egy része, még pedig jelentéktlenebb része. A veszteség, mely a munkaadókat és

az ipart a sztrájkból folyólag érte, továbbá az elmaradt haszon számszerűleg egyáltalában nem állapítható meg.

Végül még felemlíthető, hogy a sztrájkok során a hatósági beavatkozás hatvanhét elővezettetést (Arretirung), harminczkilencz letartóztatást és három kiutasítási rendeletet vont maga után. Az elővezetés alatt a hatóság elé való állítás értendő, a személyazonosság igazolása céljából. Ezenkívül a rendőrhatóságok a sztrájkokból folyólag két, a bíróságok pedig nyolczvan-két jogerős ítéletet hoztak.

Az 1903. évben a munkaadók nyolcz esetben hetvenegy üzemből zárták ki munkásaikat, összesen ezerháromszázhar-micznégyet. A kizártak közül a béke helyreállítása után csak 905 munkás foglalta el régi helyét, 231 önként maradt el, 198 pedig a szolgálatból elbocsáttatott. Nem érdektelen, hogy a kizá-rásra egy esetben az szolgáltatott okot, hogy a munkások szom-bati napon önhatalmúlag korábban hagyták abba a munkát.

A munkaadók egy csoportja (43 asztalos iparos Prágában és környékén) az egyik kizárás alkalmából sztrájkbiztosítási pénztárt szervezett. A munkaadók biztosítása a sztrájkok által okozott károk ellen újabb keletű gondolat, mely eddigelé gyakor-latilag megvalósulni még nem igen volt képes. Az első kísérletet ez irányban 1897-ben Berlinben, a Bund der Industriellen tette meg. E szövetségbe tartozó munkaadók egy részvénytársaságot alapítottak, Industria volt a czime, alaptőkéje pedig öt millió márkára volt előirányozva. Kizárólagos célja volt a biztosított munkaadót kártalanításban részesíteni sztrájk esetén, a mi alatt nemcsak a közös munkabeszüntetés volt értendő, hanem az ennek nyomán esetleg beálló munkakizárás is. A társaság alapszabá-lyainak egyik legfontosabb intézkedése szerint a kártalanítás azon feltételhez volt kötve, hogy a biztosított munkaadó három napon belül lépéseket tesz az illetékes iparbiróságnál a békél-tetés iránt s hogy továbbá az erre megindított eljárás a mun-kások vonakodása miatt, vagy legalább is a munkaadó hibáján kívül maradt eredménytelen. A társaság ezen kívül fentartotta magának a jogot, a biztosított munkaadót annyiszor a békéltetés megismétlésére utasítani, a hányszor az jónak látja. E két ren-delkezésen azután meg is feneklett az egész intézmény s a tár-saság alig egy esztendei fennállás után feloszlott. Ugyanily sors érte Ausztriában azon sztrájkbiztosító vállalatot, melyet 1901-ben a Bund österreichischer Industrieller alapított. Az okok itt is ugyanazok voltak, melyek a berlini intézetet juttatták zátonyra. A prágai sztrájkbiztosító pénztár szervezete, úgy látszik, ugyan-azon hibában szenved, mint az eddigi be nem vált intézmények. Itt is a társaság vezetősége a túlságig menő beavatkozási jogot tartott magának fenn a sztrájk által érintett pénztári tagok ma-gánügyeibe. Az osztrák sztrájkstatisztikai kiadvány kizárólag a pénztár alapszabályait közli, a melyek csak a mult év folyamán nyertek hatósági jóváhagyást s így mindenképen idő előtt való lenne e legújabb sztrájkpénztárról ítéletet alkotni.

Moldoványi István.

Magyar gazdaságtörténelem.

Szendrei János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata.* Miskolcz, 1904. Kiadja Miskolcz város közönsége, II. kötet XX + 733 old.

Szendrei János, a magy. tud. akadémiának levelező tagja még 1880-ban kezdett hozzá Miskolcz város monographiájának megírásához. 1886-ban a munka első kötete, mely Miskolcz helyiratát, természeti viszonyainak leírását s különösen őstörténelmét tárgyalta, s 1890-ben a mű harmadik kötete, a mely Miskolcz történetéhez az 1225. évtől kezdve egész 1843-ig terjedő oklevéltárat tartalmazta, meg is jelent. Most, a mult év karácsonyára látott napvilágot a második kötet, az 1000—1800. évek között lefolyt históriáját adván e sok-sok viszontagságon átment városnak.

Miskolcz nagy érdeklődéssel tekintett e sokáig készülő, nagyszabásu mű ezen kötetének, a legfontosabbnak megjelenése elé, s várakozását teljes egészében teljesítette is Szendrei, kinek munkája e lapokon főleg azért nyer megbeszélést, mivel egy gazdag históriai multtal bíró, felvidéki magyar városnak közép- és újkori gazdasági életét, iparának, kereskedelmének, mezőgazdaságának 6—800 éven át fejlődő históriáját elég kimerítően megrajzolni megkísérlette, s a rendelkezésére álló, néhol ugyan kevésbé bő források lehető kihasználásával, a politikai történelem változásainak feltüntetése mellett, a gazdaságtörténet alakulásainak bemutatására is elég teret szentelt.

Ez a magában oly dicsérendő törekvés, mely a változott időket mutatja, — a midőn nemcsak a politikai história, a külső történelem hullámai által felszínre dobott eseményeket vizsgálják már történetíróink, — teljesen érthető lesz az előtt, a ki egy város történelmének megírásánál lelkiismeretes munkát akarván végezni, hű képét óhajtja adni könyvében a fejlődésnek; Miskolcz, bár igen sokat zúgott el felette a háborús idők fergege, nem annyira dicsőséges harczai babérok szerzésében, a melyre a város be nem kerített voltánál fogva különben sem volt alkalmas, mint inkább a tisztos polgári munka, különösen a békés ipar, a zajtalan, de a magyar név dicsőségére munkálkodó kézművesség által nyújtott foglalkozásokban kereste a közép- és újkor századaiban a maga hírét és nevét; ha tehát e városnak történetét akarja valaki megírni, annak természetszerűleg éppen erre kell figyelmét fordítania, és a gazdaságtörténet adatainak összehordásából kell rekonstruálni egy felvidéki magyar város — nem győzzük eléggé hangsúlyozni ezt a »magyar« jelzőt — XI—XVIII. századbéli arculatát.

Kulturhistória a Szendrei könyve, mert a belső fejlődés hatalmas tényezőit, kulturális és gazdasági életnek kiváló factorait, a viruló ipari és kereskedelmi élet jelentőségét, szerepét tünteti fel munkája e kötetében. Ha pedig nem sikerült ez a törekvés mindenütt a maga egészében, az nem rajta, az igazán önzetlenül és fáradhatlanul munkálkodó szerzőn, hanem azokon a nagy zivatarokon múlt, a melyek sok-sok adatot elsöpörtek a tatár, török és labancz időkben Miskolcz város multjának emlékeiből.

A mi az ipar történetére vonatkozó részeket illeti e munká-

ból, természetesnek látszik, hogy a Miskolczhoz 7 kilométer távolságban épült hirneves királyi mulató vár, Diósgyőr körül letelepedett, s ott időző királyaink, Nagy Lajos, Mária, Zsigmond és Hunyadi Mátyás által oltalomlevelekkel és privilegiumokkal bőven ellátott iparosok a városi életet fellendítették, különösen a XIII. századtól kezdve, a midőn Borsodvármegyében, a Bükk-hegység alatt igen sok községben emelkedtek fényes monostorok és apátságok, a város ipari jellege még inkább kidomborodott. Sajnos azonban, hogy a török által két ízben is felgyújtott városban a levéltár nagyrésze elpusztult, később pedig az 1843-iki nagy tűz és az 1878-iki árvíz alkalmával a czéhek iratai csaknem végképen elvesztek. — Más helyeken megőrzött okmányok szerint nem kicsinylendő hirnévre tett szert Miskolcz puskaművessége, melyet az 1508-ik évből származó modenai Hyppolit-codex szinte példátlan esetképpen említ, hogy 1501-ben az azon időtájt tüzéségéről annyira híres Ferrarába is Miskolczon készült puszkákat visznek. A török idők okmányai szintén tanusítják, mily nagy becsben állottak Miskolcz molnárai, timárai, csizmadiái, kovácsai és kerékgyártói a török előtt, mert az egri pasák gyakran igénybe vették ezeknek munkáit s ezáltal a város a hadisarcztól is több ízben megszabadult.

Miskolczra vonatkozólag a fenmaradt legrégibb ipartörténeti okmányok a mészárosoknak II. Ulászló által adományozott s Budán 1508. július 23-án kiadott privilégium, melynél azonban sokkal érdekesebb a csizmadiáknak — e város híres neves régi mestersége épp a csizmadiaság! — II. Lajos által 1521. április 14-én adományozott czéh-levél, a mely a pesti csizmadia-czéh szabályait adja a miskolczy csizmadiáknak. Szendrei végig vezet ez időtől kezdve a város egész ipari történetén. Egy réges-rég elfelejtett és megszűnt czéhről, a korcsolyásokról*) megemlékezvén, a török dúlásoknak a város gazdasági életére gyakorolt káros hatását vázolja, az adózási viszonyokat, majd a XVII. században a közterheket, a városi birtokos nemesség viszonyait, s az I. Lipót király által a városnak a török időkben a császári katonaság ellátása körül szerzett érdemei megjutalmazására tett adományait stb. sorolja fel.

A XVII. századbéli városi élet megrajzolásánál legfontosabb szerepet nyer Szendrei munkájában a XIII. fejezet, mely a XVII. századbéli czéhek életét, a csizmadiák, bodnárok, szücsök históriáját, a mészárosok megrendszabályozását, a csizmadia-legények sztrájkját, a gombkötők czéhét ismerteti. Az árviszonyok, vásárok, vásári rendtartás leírása közben alapos forrástanulmányok után kitér a Rákóczi-féle felkelés, a miskolczy gyűlés s Rákóczi itt táborozásának leírására, de szakítván csakhamar a politikai história adatainak felsorolásával, a XVIII. század 10-es éveiben a város pénzügyi helyzetével kezd foglalkozni, majd a XVIII. században bevándorolt görög kereskedőkkel kötött szerződés érdekes punctumainak ismertetését befejez-

*) Miskolcz híres bortermő vidék volt régen s a korcsolyások czéhe, melynek statutuma 1573-ból kelt, a pinczekezeléshez értő s a teli hordókat a kocsikra fel- és lerakni »korcsolyán« (létraszerű alkotmány) hivatott egyének testülete volt.

vén, a városnak a diósgyőri koronauradalom tartozékai közül való megváltását s Grassalkovich Antal kincstári kamarai elnöknek e körül kifejtett praktikáit s az ezen idők „titkos“ actái nyomán mégis csak felfedezett „ajándékozás“-ok leírását adja s a Grassalkovich-féle redemptionalis szerződés ismertetése után visszatér a XVIII. század ipartörténetéhez.

A református és katolikus, magyar és német czéhek, az ötvösök, a csizmadiák, mészárosok, kovácsok, lakatosok, timárok, magyar vargák, bodnárok, gombkötők, gubások, kalaposok, fazekasok czéhe, a szabók, szűrszabók és szücsök harca, a helybeli czéhek vásárjog védelme, a sztrájkok, árszabások, a hámosi vasipar, a borkereskedés, a vámok, s a görög kereskedelmi compania, a zsidók korcsmabérlete, a vásárok jövedelme stb. stb. talál megvilágítást e fejezetben, mely a minden irányban való kimerítő feldolgozás jellegére természetesen legkevésbé tarthat számot, hisz oly óriási anyagot ölel fel, melynek egy-egy iparágra vonatkozó része egy-egy külön monographia anyagául is képes elegendőt szolgáltatni.

Ez az, ami figyelmünket e munkából különösen leköti. A szellemi műveltség viszonyainak ismertetése, bármilyen érdekes legyen is az egy abban az időben Magyarországon nagy város számba jöhető helynél — (az 1780-iki II. József-féle népszámlálás idején Miskolcznak 13.000 lakosa volt!) — itt reánk kevésbé bír fontossággal. Mint az ipartörténeti adatok ügyes csoportosítója, egy város gazdasági élete fejlődésének hű tükre, jön e munka tekintetbe. Hogy hézagos némely helyen az adatfelsorolás, az, mint már említettük, nem a szerzőn mult, de mindenesetre sajnálnunk kell ezt és meg is érezzük a hiányt ott, ahol kutatunk a népesség összetételére vonatkozó adatok után, melyek Miskolcz lakossága magyar voltának bizonyítására utbaigazításul szolgálhatnának. Szendrei csak a XVI. századra vonatkozólag adja az egri püspöki várhoz tizedet fizető miskolczy polgárok lajstromát 1548-ból, s bár a XVII. és XVIII. századbéli birtokviszonyok ismertetésénél, különböző levéltárakból összeszedett adataiban, bepillantást nyújt a megyebeli s vidéki nemesség jelentékeny részének a városba való költözésére vonatkozó okai közé, s a nemesek lajstromát is adja, — a polgárságra, mint a tősgyökeres városi lakosság különböző rétegeire vonatkozólag e századokból adatokat már nem nyújt. Ezt szerfelett kell sajnálnunk, mert így csak sejtjük, miképen alakult át a város polgárságának XVI. századbéli tősgyökeres magyarsága a különböző bevándorlások következtében, de okmányilag igazolható, biztos értesüléseink e felől e nagy munka nyomán sem lehetnek.

Kovács Gábor.

Gabonaraktár-szövetkezetek.

Laehne Hugó: *Német gabonaraktár-szövetkezetek.* Arad. Gyulai István nyomdatársaság m. sz. 1904. 160 oldal.

Laehne Hugó, a német gabonaraktár-szövetkezetek ismertetésénél a németországi mezőgazdasági szövetkezetek szervezéséből, mint alaptól indul ki. Az 1902. év végén, a meddig szerző

gazdag és érdekes anyaga terjed, nem kevesebb, mint 16.118 mezőgazdasági szövetkezet működött a Németbirodalomban.

A német gabonaraktár-szövetkezetek főfeladatának tekinti: 1. a gabona közös értékesítését; 2. a gabonakereskedelemben gyakran tapasztalható visszaélések megszüntetését; 3. a felesleges közvetítési költségek mellőzését és 4. a termények áralakulására való befolyás biztosítását. Ellenben mellékes czélnek jelenti a beraktározott gabonára előlegek adását, a hadsereg ellátására szolgáló termények szállítását és gazdasági czikkek, mint értékarmányok, műtrágyák stb. forgalomba hozatalának közvetítését.

Az a körülmény, hogy szerző kereskedelmi visszaéléseket említ, mutatja, hogy ő a német agráriusok álláspontjára helyezkedik; de azért a szövetkezeti gabonaraktárak balsikereit sem mellőzi. Annak feltüntetésére, hogy a német gabonaraktárak birnak-e a termények áralakulására befolyást gyakorolni, csak azt említjük föl, hogy szerző szerint Németországban az 1902. év végén 176 gabonaraktár-szövetkezet működött és ezek mindössze három és félmillió métermázsa gabonát értékesítettek körülbelül 50 millió márka értékben, a mi azonban Németország 90 millió métermázsa összes termelésével szemben eddig csak szerény eredménynek mondható. Ha e mellett még tudjuk azt, hogy az egész világ gabonatermését kerek számban 3.000 millió métermázsa teszik, a gabonaraktárak áralakító hatása a minimumra száll.

A mint az összes németországi szövetkezetek, akként a gabonaraktár-szövetkezetek is kötelekekbe tartoznak és központok szerint vannak szervezve. Ezeknek hivatása volna a központi értékesítés. Eddig három ilyen gabonaraktári központi bizottság, mely évenként egy gyűlést tart, melyen a tagok a szövetkezeti gabonaértékesítés terén szerzett tapasztalataikat cserélik ki, sőt 1901-ben egy gabonaárjegyzési irodát is létesítettek, mely egy nagy kiterjedésű gabonaárjegyzési hirszolgálatot tart fenn.

Ily alapon ismerteti szerző tanulmányaiból és a helyszínen szerzett tapasztalataiból a német gabonaraktárak jogi, közgazdasági, üzleti, pénzügyi és értékesítési viszonyait, sőt külön érdekes leírásokat és adatokat közöl 30 gabonaraktár-szövetkezet szervezetéről és elért üzleti eredményeiről.

Laehne Hugó könyvében 11 szövetkezeti gabonaraktári épületet képen is bemutat. Hogy fogalmat alkothassunk e szövetkezeti magtárak méreteiről, főlemlítjük, hogy a hallei szövetkezeti gabonatárház befogadó képessége 120.000 métermázsa terjed. A legtöbbnek befogadó képessége 20.000 és 60.000 métermázsa közt váltakozik; de vannak egészen kicsinyek is, mintegy 1.000 métermázsa befogadó képességgel. Érdekesekek az építési költségek mennyiségéről szóló kimutatások; legtöbbbe, 350.000 márkába, került a fent említett hallei szövetkezeti tárház. Természetes, hogy ily nagy építési költségeket a gabonaraktár-szövetkezetek meg nem birnak, hanem magtáraikat csak állami támogatással építhették föl. Szerző a jelentékeny és különféle állami segélyeket is bőven ismerteti, sőt ezek felől részletes kimutatást is közöl.

Laehne Hugó könyvét az ügy iránt érdeklődők haszonnal forgathatják.

th.

Helyreigazítás.

I.

Dr. Békésy Géza a Közgazdasági Szemle f. évi márczius havi füzetében »A lakásnyomorról« írt cikkében két jegyzetben foglalkozik az 1902. évi düsseldorfi nemzetközi lakásügyi congressus alkalmából írt és ezen congressus nyomtatványai között megjelent munkálatommal és az abban foglalt összeállítást hiányosnak, egy állításomat pedig »a közismert való tényekkel legmerekvebb ellentétben állónak« mondja. Különösen az utóbbi nagyhangú kijelentést nem hagyhatom szó nélkül, mert Békésy úr ugyanazon a helyen engem »az olvasó megtévesztésével« is vádol, vagyis úgy tüntet fel, mintha az említett munkálatomban tudatosan, valótlán tények közlésével félre akarnám vezetni az olvasót. Ily vádat vissza kell utasítanom. Tartozom ezzel saját írói reputációm kivül a Közgazdasági Szemle igen tisztelt szerkesztőinek is, már annak folytán, hogy folyóiratuk hasábjait gyakorta megnyitották közleményeim részére.

Előre bocsátom, hogy a szóban levő munkálatomat az 1902. év tavaszán irtam, tehát akkor, midőn az 1900. évi népszámlálásnak a budapesti lakásviszonyokra vonatkozó adatai még közzétéve nem voltak és így azokat nem ismerhettem. Tudomásom volt azonban két »közismert való tényről« és pedig első sorban az akkori ipari pangásról, amelynek okából az ipari munkások jelentékeny száma hagyta el a fővárost (ennek valóságát Békésy úr is elismeri cikkében, l. 169. old.), ami pedig egyértelmű a lakások iránti kereslet csökkenésével; a másik tény pedig a lakásüresedéseknek akkori jelentékeny szaporulata és ezzel kapcsolatban a lakásbérek színvonalának számbajövő leszállása. Ezért joggal írhattam azt, amiből Békésy úr jónak látta, hogy csak egy csonka mondatot szakítson ki és így azt értelmetlenné tegye, hogy: Dieser Umstand (t. i. der Mangel an Unternehmungslust) hat auch z. B. zur Folge, dass heute (1902-ben) in unserer Hauptstadt von einer Wohnungsnoth der ärmeren Klassen nicht die Rede sein kann, da infolge der Stagnation der Industrie die Zahl der in der Hauptstadt verweilenden Arbeiter sich vermindert und dadurch die Zahl der leeren Wohnungen gestiegen und die Miethpreise allgemein gesunken sind.«

Nem állítottam tehát azt, hogy Budapestben túlszűfolt lakások már nincsenek. Ha ezt állítottam volna, akkor jogosult volna a »külföldi szakembereknek — Békésy úr által emlegetett — amúgy is sajnálatos nagymérvű bizalmatlansága«; csupán annyit mondtam, hogy lakásszükség vagyis hiány a szegényebb emberek részére alkalmas lakásokban az időben nem volt.

Persze Békésy úr paradoxnak fogja minősíteni ezt az állításomat. Mert hiszen úgy-e hogyan lehető az, hogy nincs lakásszükség és mégis sok a túlszűfolt lakás? Pedig nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a lakásnyomoron, nevezetesen pedig a lakások túlszűfoltságán nem elég oly módon segíteni, hogy a lak-alkalmatosságokat szaporítjuk, hanem egyszersmind hatnunk kell a szegény osztályhoz tartozók nevelésére oly irányban, hogy bennök az egészséges és tiszta lakás iránti érzéket fel-

ébreszszük. Mert a zsúfolt lakásban élők távolról sem ismerik és érzik annyira állapotuknak akár az egészségre, akár az erkölcsökre káros voltát és nem ismerik fel és nem becsülik annyira az egészséges és tiszta lakás értékét, mint akár Békésy úr, akár én, akár pedig azok a philanthropok vagy socialpolitikuskok, kik a munkáslakás-kérdés megoldásán annyi jóindulattal és oly nemes hévvel buzgólkodnak. Ez nem theoreticus hypothesis, hanem való tény, melyet számos tapasztalat igazolt, melyeket azok, kik e kérdéssel nem úgy ötletszerűen, hanem állandóan és régebben foglalkoznak, jól ismernek. Ezek közül csak egy jelenségre utalok, melyet különben a Közgazdasági Lexiconban »Városi lakásügy« című cikkemben is felemlítettem, hogy t. i. a sztrájk-statisztika alig ismer esetet arra, hogy a munkások a lakásviszonyok javítását követelték volna (pedig tessék csak utánanézni, hogy milyenek sokszor azok a munkaadó nyújtotta lakások!) s ha igen, akkor legfeljebb mint másodrangú követelést hangoztatták; pedig a sztrájkokkal tudvalevőleg a munkások rendszerint életfeltételeik javítását célozzák.

A szegény ember, ha jövedelme emelkedik, első sorban nem lakásviszonyain javít, még ha erre a lakásbérek csökkenése csábítaná is, hanem többet és jobbat eszik és iszik. Ebben valószínűleg meg életviszonyai javítását, nem a zsúfolt lakásból való meneküléssel.

Az 1901. évi fővárosi lakás-statisztika eredményei, nemkülönben a székesfővárosi statisztikai hivatalnak ahhoz fűzött és Békésy úr által idézett kommentárja is teljes mértékben megerősítik állításomat.

Még csak néhány szót a munkálatomban foglalt összeállítás hiányosságáról. Munkálatommal nem óhajtottam a munkáslakások statisztikáját adni, hanem csak tájékoztatást nyújtani a munkáslakás-kérdésnek megoldására irányuló hazai törekvésünkről. Mulasztásom, hogy a Pozsony város által épített lakásokról nem szólok, annyival inkább menthető, mert abban az időben ezek a lakások csak épülőben voltak; különben Békésy úr, néztem szerint, kissé túlbecsüli ezeknek az értékét, mert 120 lakással és 300 koronás lakbérrel aligha lehet »sikerrel enyhíteni a mutatkozó lakásszükséget«.

Ezeket voltam bátor Békésy úr becses figyelmébe ajánlani.

Fenyvessy József.

II.

Magyarország Közgazdasága (I. K. Sz. 185. old.).

Válasz.

Nem akarok polemikába bocsátkozni a *K. Sz.* márcziusi füzetében adott bírálattal, csak annak kiegészítéseül adom az alábbiakat:

A bírálat leközli az Akadémia bíráló-bizottsága jelentésének azon részét, melyben az a hiányokra rámutat, hogy álláspontját azzal is igazolja. Eme jelentés ama részét, melynek alapján a

mű jutalmat nyert, könyvemben közlöm. De mivel a kérdéses bírálatot túlnyomólag olyanok olvassák, akik könyvem nem is látják s abból alkotnak maguknak véleményt, talán méltányos lett volna, ha azt a részt is közli bíráló. A kérdéses rész így szól: »Ha a benyújtott munka nem bir azokkal a tulajdonságokkal, melyek alapján a nagydíjra igényt tarthatna, mégis szorgalommal és alapos tájékozottsággal irt munka, mely a pályakérdés egy részét a történeti és statisztikai anyag összegyűjtésével és összeállításával megoldotta. Egyes közgazdasági kérdésekre vonatkozólag helyes megjegyzéseket és javaslatokat nyújt. A terjedelmes munka addig, míg hivatottabb szakember a nagy Semsey-díjnak megfelelő tökéletesebb munkát fog teremteni, jó áttekintést nyújthat közgazdaságunk fejlődéséről a legrégibb időktől kezdve napjainkig.«

Teljes tudatában vagyok annak, hogy a munka a szorgalommal összegyűjtött adatokért s annak feldolgozásáért kapott jutalmat s nem másért. Azt is tudom, hogy az Akadémia hibátlanul a munkát épen nem találta. De azért kiadásának segélyezését is kilátásba helyezte, ha ugyan kikötötte, hogy a munkát a bírálók utasítása szerint átdolgozzam s hogy az így ne eredeti alakjában jelenjék meg. Ez mindenesetre azt bizonyítja, hogy nem tartotta azt, miszerint én féligazságokat helyeseknek tartok s hirdetek. Nagyban egészben úgy jelent meg e munka, a hogy az az Akadémia titkos pályázatán elismerést nyert.

Legjobban kifogásolható az, hogy forrásokat nem neveztem meg s az akad. bírálat ezen passzusa bíráló kiindulási pontja. Idézem szerinte olykor Pauler és Acsádyt, valamint hivatkozom hivatalos ministeri kiadványokra, Gazdaságtörténelmi Szemlére, Bedő munkájára. Nem hivatkozom a Közgazdasági Lexikonra, melyre munkám támaszkodik, Horváth és Wenczelre (az ipar és kereskedésnél), Matlekovicsra s egy helyen a kereskedelmi kamara jelentésére és Dessewffyre.

Előre bocsátom, hogy a Közgazd. Lexikonra egy ízben hivatkozom az Akadémiához beadott munka kéziratának egy jegyzetében. Rendelkezésére áll —dr.— urnak. E jegyzet a szedés közben valahogy kimaradt könyvemből, más megjegyzésekkel egyetemben.

Tehát idézem olykor Paulert és Acsádyt, de a munka megnevezése nélkül. Azt hiszem Paulerre egyszer hivatkozom a 16-ik oldalon (I.), de lehet hogy többször. Futólag vettem most át e munkát s látom, hogy Acsádyt az 51, 84, 230 és 368-ik oldalon idézem. A 230-ik oldalon a jegyzetben ez áll: »Acsády munkája után (*Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában*).« A 84-iken: »A portaszám s adóztatás Acsády munkái után van adva úgy itt, mint a továbbiakban is.« Megjegyzem, hogy a portaszám s adóztatás nagyon is részletesen van adva, úgy a pragm. sanctio korabeli népesség is.

Tehát ha csak egész szakaszokat idézek, nevezek meg szerzőt s forrást nem emlitem. A 67-ik oldalon emlitem Keletit, később ismételten idézem Széchenyit, Nagy Pált, Beöthy, Klauzált stb. Horvát Mihályt (428. l.), Paleocapát (469. l.), kereskedelmi kamara jelentését (539 és 542. l.), Fillinger (533. l.) és Czoernig

(557. l.) műveit nagyon is behatóan ismertetem; vagy ott találja —dr.— úr Hain és Hunfalvy stat. adatait, — mind az első kötetben.

Tehát egész forrás megnevezés nélkül e munka még sincs.

A második kötetben találom a Statesman Year Bookot idézve (137. l.), Leroy-Beaulieu Pált (339. l.), vagy a harmadik kötetben (111. l.) Jankovichot, (71. l.) Nagy Ferenczet; Matlekovics Államháztartását nem említettem. Vámpolitikáját is felhasználtam, ami a Közgazd. Lexikonban is fel van dolgozva s aki a Lexikont lapozgatja, kétségtelenül rájön, hogy e mű is fel van használva. Én ezen forrásra — amint említettem — egy ízben rámutatok s nem valószínű, hogy ez a bíráló-bizottság figyelmét elkerülte. Viszont nagyszámu forrásmunkákra nem hivatkozom, amelyekre —dr.— úr sem mutat rá s amelyek elmaradását a bíráló-bizottság kifogásolja. A —dr.— úr által említett többi 3—4 forrásra nem mutatok rá, de azokat aránylag keveset használtam fel.

Készségesen elismerem, hogy fenti forrásidézés nem sok, mert hisz megrakhattam volna minden oldalt jegyzettel s forrás-idézettel, mikor is —dr.— úr vádja a maga egészében elesik. — Hogy miért nem tettem? Egy folyékony egységes szöveget akartam nyújtani annak az olvasóközönségnek, amely a közgazdaság egészével meg akar ismerkedni; —dr.— úr szerint azt nem értem el, az Akadémia szerint czéломhoz közeljártam. Hogy más czéлом nem volt, az kiviláglik az előszóból is, hol különben azt a bünt követtem el, hogy a jutalomtétel szövegét átstilizáltam, amivel pedig csak arra akartam rámutatni, hogy mit akarok elérni, mi a czéлом, mert hisz a munka kidolgozásánál ehhez tartottam magam.

Az Akadémia kifogását a forrás nemidézés tekintetében pótolja —dr.— úr, »bármilyen kényelmetlen legyen is e feladat«. De talán beismeri —dr.— úr, hogy az tulságos fáradsággal nem járt, mert a Közg. Lex. mindenkinek ott van az asztalán, aki a közgazdasági irodalommal foglalkozik s ezt bizony könnyen megtehetette volna az Akadémia bíráló-bizottsága is, ha ezen forrás részletezésének elmaradását kifogásolja. Én ugy látom, hogy az Akadémia Semsey-bizottsága óriási munkát végzett s kikutatott minden forrást, mikor a Semsey-féle földrajzi pályázat megbírálásáról szó volt. (Akad. Értesítő 1896, 396. l.); vagy nagy munkát végzett, midőn a történelmi pályázat rengeteg hibáit sorra szedte (ugyanott 1902, 471. l.). Bizonyára a jelen esetben is elítéli e munkát, ha nem szólnak nyomósabb okok a jutalmazás mellett.

De haladjunk tovább. A Közg. Lex. három kötete 1898, 1900 és 1901-ben jelent meg. A pályázat 1901. okt. 1-én járt le. E munka leiratása az 1901-ik év nagy részét absorbeálta. Ha az I. kötetet 1898 óta fel is használtam, 1900-ban és mondjuk 1901 első hónapjaiban egy ily óriási munkát nem lehet megírni. Mert az valóban nem egy év munkája. Vagy annak $\frac{2}{3}$ -ad része sem egy év munkája. Hisz ez képtelenség volna. Pedig ha e munka csak a Közg. Lex.-ra támaszkodik, ugy ennyi idő alatt kellett elkészülnie. S tessék emellett számításba venni, hogy gazda vagyok, akinek más dolga is van, mint az írás.

Természetesen a Közg. Lex.-ból sokat pótoltam. Ott láttam,

hogy a törvényeket minden hivatkozás nélkül hasábszámra fel lehet venni. Helyenkint erre ott is ráakadni.

Bizony egy titkos pályázatra nagyon kockáztatott dolog egy ily nagy munkával megjelenni, ahol esetleg kárba veszhet minden idő s fáradság; hátha még azt oly alapon írná meg valaki, amint azt — dr.— úr gondolja, amit különben szerinte is lelkiismeretesen megtenni nem lehet.

De hogy mindenütt nem használhattam fel a Lexikont, az fentiekből is kitűnik. — dr.— úr szerint a Lexikon, a Gazd. tört. szemle s az általa említett pár munka felhasználásából áll művem. Nos, ha — dr.— úr »nem illetékes írói«-ból valaki az általa említett munkák alapján megírja csak annyira elfogadható alapon e munkát, mint én s más forrást fel nem használ, de az az anyag benne van ami az én könyvemben (adat stb.), úgy én kötelezem magam a Semsey-díjnak megfelelő 20.000 koronát kifizetni.

— dr.— úr szerint az sem áll, hogy a központi stat. hivatal kiadványai nem jelennek meg folytatólagosan? No lám. A népmozgalmi kötetek a következők: 1890—91, 1892—93, 1897, 1900—1902. Mezőgazdaság: 1891—92, 1893—94, 1895—96, 1901. — dr.— úr szerint ez folytatólagosság. Malomiparról egy kötet jelent meg (1894), hitelintézetekről egy (1894), tüzkárról egy (1894). Tehát ez mind folytatólagosság. —

Egyébiránt nem is értem — dr.— urat, hogy emlegethet szorgalmat, jóindulatot s igyekezetet, ha a munka olyan, mint amilyennek ő festi. Nem követem nyomon a bírálatot, hisz csak általános megjegyzéseket teszek. Esetleges hibák kimutatásáért a kritikust csak köszönet illeti meg. Bizonyos egyébiránt, hogy a számbeli tévedések forrásaimban voltak; dehát ezt nem mentegem. Az egyébiránt úgy sem sok. A pongyolaságot viszont mentegetni szintén nem lehet.

De kifogásaira visszatérve, bocsásson meg, de különösen a mezőgazdaságnál elmondottaknál, a hivatalos beadványokból való átvétel nem áll. Nagyon sommásan jár el — dr.— úr különben is. Minden rossz, minden át van véve máshonnan. A mezőgazdaságról elmondottak a statisztikai adatok s a törvények kivételével nagyrészből tőlem jelentek meg évekkel ezelőtt különböző helyeken. Vagy ott vannak a baromfitenyésztésről elmondottak: annak egy része évekkel ezelőtt a földm. minister pályázatán nyert jutalmat. Ezekre mondhatja, hogy másolás, — de saját cikkeim másolása: egyébiránt magam is rámutattam az Akadémiához beadott kísérő iratban, hogy régi cikkeimet e műnél felhasználtam. Hogy honnét szedi a hivatalos kiadványok másolását itt is — dr.— úr, az rejtély előttem. Törvényt, statisztikai anyagot, kerületi beosztást, vagy vidékenkinti hivatalos fajta megválasztást, magam nem gyárthatok. Ezeket ott találja. Mindenesetre indulok hivatalos kiadvány után is, de a bíráló túlzása mégis itt a legnagyobb.

Tehát az értékkataszterről írottak nem tőlem erednek. Úgy látszik itt is másolásról van szó. Igaza van — dr.— urnak. Évekkel ezelőtt a »Magyarország« egyik számában polemiát folytattam Szathmári Elekkel: azt a cikkemet másoltam le. Rendelkezésére

bocsáthatom. Azt nem tudtam, hogy nem szabad más véleményén lennem.

Hisz már nem csak a hibákat, a rendszert, a forrásmegnevezést kifogásolja —dr.— úr, hanem azt is, ha felteszi, hogy azon a véleményen vagyok, mint más. Ha egy passzus könyvemben megegyezik valamely író gondolatával, az már hiba. Nagyon hálás lettem volna érte, ha a hibákat, már amennyire lehet, —dr.— úr összefoglalja, hisz azért kimondhatta volna úgysis az Akadémia bírálatával szemben, hogy a munka semmit sem ér.

De miért hibáztat engem azért, hogy az Akadémia jutalomra érdemesít? Hisz beismerem, hogy a szorgalmat akarta az Akadémia jutalmazni, ha ugyan a bírálat az alapos tájékozottságot is kiemeli. Hogy az Akadémia a történelmi és statisztikai anyagot is becsesnek tartja, azzal megjutalmazza évek során át kifejtett munkásságom. Mert akármit mond —dr.— úr, azt a stat. anyagot a közkézen forgó könyvekből soha össze nem állítja abban a tökéletességben, vagyis évekre visszamenőleg. Azt ugyan mind a Közg. Lexikonban meg nem találja. A legtöbb munkában lehet tévedésekre, hibákra akadni. Hogy ne lehetne hibára akadni ebben a munkában, amelyben oly jutalomtételt dolgozok fel, melynek »lelkiismeretességgel megfelelni nem lehet« —dr.— úr szerint. Hogy ne lehetne hibára akadni akkor, ha abban hibát keresünk s ha hibának rójjuk fel mindazt, amit a jóakarátú kritika hibának nem tart. Mert hisz tekintsünk el a forrásmunkáktól; annyi mindenesetre kétségtelen, hogy az Akadémia »féligazságot« nem jutalmaz, ha legfőbb jóakarátú kritika alapján jutalmaz is oly munkát mint az enyém volt, melynek érdemeit a bírálat kimutatja.

Milhoffer Sándor

Válasz.

Milhoffer úr *Válaszára* csak röviden felelhetek, mert már amúgy is túlnagy mértékben vettem igénybe a *K. Sz.* helyét ez ügyben.

Bírálatom két dolgot állapított meg: 1. Hogy szerző mily módon idézi (illetve nem idézi) a forrásokat, általában mily módon használja fel a forrásokat (másolja azokat és irányukat átalakítja) és hogy eljárása a tudományos erkölccsel és illendőséggel össze nem egyeztethető. 2. Hogy szerző munkája ezt nem is tekintve, még csak ügyes, használható compilációnak sem mondható, mert sem a feldolgozás módja, művészete, sem az adatok csoportosítása meg nem felelő.

Ez ítélet első pontjának igazságán mitsem változtat mindaz, amit szerző válaszában elmond. Mert pl. szinte nevetséges, ha szerző arra hivatkozik, hogy az Akadémiához benyújtott kéziratának egy jegyzetében, *egy ízben* hivatkozott a *Közgazdasági Lexikonra*, a mikor egész munkájának negyed-, talán harmadrésze a Lexikonból van merítve. A második pontra szerző nem is felel.

Fő védekezése mindig az, hogy munkáját a M. T. Akadémia jutalomban részesítette.

Nos hát, már bírálatunkban megmondottuk volt, hogy a független tudományos kritika nem törődhetik azzal, vajjon jutalomban részesült-e valamely munka vagy sem. Az akadémiai bírálók különben bírálatukban nyíltan megmondották, hogy szerző forrásait nem ellenőrizhették és bírálatuk azon részeiben, a melyeket a szerző előszavából elhagyott, erősen gáncsolták munkáját. De meg az sem ritka eset, hogy tudományos testület, bármilyen kitűnő legyen is az, tévedett legyen valamely pályamunka megítélésében.¹⁾

Meggyőződése, hogy Milhoffer munkája semmiféle pályadíjra igényt nem tarthatna azok után, a miket a *Közgazdasági Szemle* hasábjain e sorok írója és amit a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében* annak szerkesztője róla kimutatott. —dr.—

Magyar Közgazdasági Társaság.

1905. évi április 27-én Árkövy Richárd dr. az O. M. G. E. s. titkára nagy érdeklődés mellett előadást tartott *az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételeiről*; az előadást jelen számunkban közöljük.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1905 évi május hó 18-án délután 6 órakor, saját helyiségeiben (IV. Ferencziek-tere 4.) tartja meg rendes közgyűlését, melynek napirendje a következő:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1904. évi jelentése.
3. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1904. év számadásairól.
4. Az 1905. évi költségvetés megállapítása.
5. Egy választmányi tag és öt számvizsgáló választása.
6. Indítványok.

¹⁾ Im egy példa: következő sorok olvashatók a »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft« 1905. évfolyamának (LXI. kötet) 192. old.: »Die rechts- und staatswissenschaftliche Fakultät der Universität Freiburg i. B. macht unter dem 31. October 1904. bekannt, dass die im Jahre 1903. mit dem Preise der Schleidenstiftung ausgezeichnete Arbeit des Dr. iur. Wiegner über »Kriegskonterbande«, wie sich nachträglich herausgestellt hat, in umfangreichen Teilen aus älteren Schriften, namentlich den Dissertationen von Lehmann und Hirsch über denselben Gegenstand, wörtlich oder fast wörtlich entnommen ist, und dass deshalb der Preis wieder aberkannt wurde.«

A berni nemzetközi munkásvédelmi conferentia.

Az a mozgalom, mely a munkásvédelem nemzetközi szabályozására ezelőtt vagy tizenöt esztendővel megindult, az 1890. évi berlini nemzetközi munkásvédelmi conferentia, e téren az első kísérlet óta, a siker minél több eredményével biztat. Az 1900. évi párisi nemzetközi munkásvédelmi congressuson már felmerül egy magánjellegű, nemzetközi munkásvédelmi egyesület terve, mely rövid időn belül valóra válik s ennek nyomán megnyílik 1901. évi május hó 1-én Baselben az európai államkormányok legtöbbszörének anyagi és erkölcsi támogatásával a nemzetközi munkásvédelmi hivatal, mint ez egyesületnek, hogy úgy mondjam, végrehajtó szerve, szigorúan tudományos jelleggel, politikai s socialis semlegességgel ugyan, de mégis a gyakorlati élet számára megállapított tevékenységi körrel.

Ily intézmény már a dolog természeténél fogva arra van hivatva, hogy az egyes államok socialis törvényhozási intézkedéseit egymáshoz közelebb hozza, a munkásvédelem jogszabályait valamennyire egységes alapra fektesse s tárgyilagos közege legyen mindama törekvéseknek, melyek a socialis törvényhozás nemzetközi egyöntetűsítésére irányulnak.

Ily szempontból már kezdettől fogva leginkább két kérdés foglalkoztatta a nemzetközi munkásvédelmi egyesületet. Az egyik a phosphortilalom, a másik a nők éjjeli munkájának eltiltása. A fehér (úgynevezett sárga) phosphor feldolgozása a gyufaiparban elháríthatatlan veszélylyel jár a munkások egészségére. E baj ellen Európában vagy ötven esztendő óta küzd eredménytelenül állam és társadalom egyaránt. Az óvrendszabályok, még a legszigorúbbak is, hatálytalanoknak bizonyultak a phosphor káros következményeivel szemben. S minthogy a fehér phosphor nem nélkülözhetetlen eleme a gyufagyártás technikájának, a phosphorbetegség kiküszöbölésének egyetlen eszköze a fehér phosphornak a gyufaiparban való teljes mellőzése. A nők éjjeli munkájának tilalmára irányuló törekvés folytatása és következménye az 1890. évi berlini nemzetközi munkásvédelmi conferentián kifejezésre jutott haladottabb socialis felfogásnak, mely a munkásvédelem terén első sorban a női munka védelmét teszi az állam feladatává. Mindkét kérdés tehát, a phosphortilalom is, a nők éjjeli munkájának eltiltása is, alkalomszerűségénél s közgazdasági jelentőségénél fogva teljesen megért a nemzetközi úton való szabályozásra és pedig annál inkább, mert a baseli munkásvédelmi hivatal e két kérdés tárgyalását a legalaposabb munkálatokkal kellőleg előkészítette.

A nemzetközi munkásvédelmi egyesület 1903. év őszén Baselben tartott gyűlésből kifolyólag a baseli hivatal útján fel-

kérte tehát a svájci községtanácsot, hogy a phosphortilalomnak és a női éjjeli munka eltiltásának nemzetközi szabályozása iránt vállalja magára a kezdeményezést. A szövetségtanács e felhívásnak, hagyományaihoz hiven, készséggel felelt meg. Az eredmény is biztatónak ígérkezett, miután időközben a Francia- és Olaszország között 1904. évi április hó 15-én kötött munkásvédelmi szerződés nem csekély mérvben egyengette az utját ilyenmő egyezményeknek.

A svájci szövetségtanács 1904. évi deczember hó 30-án kelt körlevelében a tárgyalás alá kerülő két kérdés pontos körülírásával tizenhét európai állam kormányát hívta meg a tervbe vett conferentiára. Az első kérdés, a phosphortilalom alatt a fehér (ugynevezett amorf vagy sárga) phosphornak a gyufaiparból való teljes kiküszöbölése volt értendő. A második kérdés pedig a nők éjjeli munkájának eltiltása, a következő követelményekre terjedt ki: a nők gyűjtőneve magában foglal minden munkásnőt, az életkorra való tekintet nélkül; a tilalom pedig akként értelmezendő, hogy az ipari üzemekben, tehát a háztartáson *kívül* foglalkoztatott minden nőnek estétől reggelig tizenkét óráig tartó szakadatlan munkaszünet biztosittassék.

A meghívott államok közül Görögország, Románia és Szerbia a meghívásnak nem feleltek meg és így — Svájcot is beleszámítva, — összesen tizenöt állam volt a conferentián képviselve, és pedig: Németország, Ausztria, Belgium, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Nagybritannia, Magyarország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Portugália, Svédország és Svájc. A conferentia ez évi május hó 8-án nyílt meg, s tanácskozásait ugyane hó 18-án fejezte be. A tárgyalások az 1890. évi berlini conferentián követett eljárásnak az 1890. évi berlini munkásvédelmi conferentia ügyrendje 8. pontjának¹⁾ megfelelően a conferentia tartama alatt titokban tartattak, s csak a tárgyalások befejezése után hozattak nyilvánosságra. Ügyrendjét a conferentia maga állapította meg, egy a svájci kormány részéről alakított ideiglenes bureau által kidolgozott tervezet nyomán, mely egyébként csekély módosításokkal teljes egészében érvényre emelkedett. Ez ügyrend szerint az egyes kérdések előkészítésére alakított bizottságokban minden állam delegatiója korlátlan számú taggal vehetett részt, mindazonáltal e tagok együttvéve csak egy szavazatot képviseltek. Határozattá emelkedett továbbá az ügyrendben, hogy a conferentia megállapodásait nemzetközi egyezmények tervezetébe foglalja egybe, a melyeket a svájci szövetségtanács a conferentián képviselve volt államok kormányainak további diplomatiái tárgyalás czéljából megküld.

A conferentia elé terjesztett két kérdés a kormányképviselők részéről nem egyforma fogadtatásra talált. A phosphortilalom tekintetében bizonyos idegenkedés nyilvánult meg, míg ezzel szemben a nők éjjeli munkájának eltiltása iránt általános volt a rokonszenv. A phosphortilalom ellen neve-

¹⁾ Die Protokolle der internationalen Arbeiterschutzkonferenz. Im amtlichen Auftrag. Leipzig, Duncker und Humblot. 1890. 17. l.

zetesen e kérdéssel szorosan összefüggő s némely európai államra nézve nagy jelentőségű gazdasági kérdések érvényesültek. Az egyes államok különböző termelési viszonyai a gyufagyártás terén megakadályozták az egyhangú határozatot. Az osztrák delegatio az európai phosphortilalom gazdasági hátrányait állította előtérbe az esetre, ha a gyufapiacz egyik elsőrangú tényezője, Japán, a tervbe vett egyezményhez nem csatlakozik. Bizonyos, hogy a phosphortilalom esetén kialakuló versenyviszonyok szempontjából lehetetlen volt Japánt számitáson kívül hagyni. Gyufatermelésében (1901) kétszázhatvanegy gyár vesz részt huszonkétezer munkással, a termelt árú értéke pedig 9.266,689 yen, tehát körülbelül huszonhárom millió korona.¹⁾ S emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni az ottani előnyös termelési eszközöket, a melyekkel egy európai állam sem képes versenyre kelni, a hihetetlen olcsó munkát s ezenkívül az olcsó nyers anyagot (fa). Érthető tehát, ha némely európai állam félti gyufakiviteli piaczeit, a melyeket egy európai phosphortilalom esetén teljesen elvesztene. Japán olcsó phosphoros gyufáival, melyekkel Ázsiát már is jelentékeny részben ellátja, — 1902-ben az ázsiai államokba s az ottani angol gyarmatokba körülbelül kilencz millió korona értékű gyufát vitt ki²⁾ — sikeresen alig versenyezhet az európai államok egyike is a maga biztonsági (phosphormentes gyufáival), a melyeknél az árkülönbség még lényegesebb lesz. Az Európán kívüli piacok tehát kizárólag az európai államokra szorítókozó phosphortilalom esetén, teljesen a japán gyufaipar kezére jutnának. A conferentián a phosphortilalom nemzetközi rendezésének feltétlen hivei ennél fogva csakis azon államok képviselői voltak, a melyek a fehér phosphornak a gyufagyártásban való alkalmazását már eddig is eltiltották, tehát Svájc, Németalföld, Franciaország és a német birodalom, a melyekhez még minden tartózkodás nélkül Olaszország képviselője is csatlakozott. Feltűnő volt a dán kormány képviselőjének megmagyarázhatatlan magatartása, ki a phosphortilalom kérdésével szemben teljesen tartózkodó álláspontra helyezkedett, noha Dánia volt az első állam, mely a phosphortilalmat 1874-ben, törvénybe iktatta. Ausztria és Magyarország végül a phosphortilalomhoz való hozzájárulásukat Japán csatlakozásától tették függővé.

A nők éjjeli munkájának nemzetközi eltiltása számba vehető akadályokba nem ütközik. E pontnál a conferentia tagjainak felfogásában lényeges eltérés nem jelentkezett. A női munka védelméről egyébként ma már minden culturállam gondoskodik, sőt nem egy államban a nők éjjeli munkája kisebb-nagyobb mérvben el is van tiltva. Az előfeltételek tehát jóformán mindenütt megvannak arra nézve, hogy e kérdés nemzetközi uton, egyöntetűen szabályoztassék. Az európai államok közül Franciaországban, Nagybrittaniában s Hollandiában már is feltétlenül tiltva van a nők éjjeli munkája s pedig — eltekintve az otthoni munkától, — minden iparüzemben, az üzem terjedelmére, úgy-

¹⁾ Résumé statistique de l'Empire du Japon. 18 année. Tokio. 37^e année de Meiji (1904). 36. l.

²⁾ U. o. 47. l.

szintén a nők életkorára való tekintet nélkül. Németországban, Ausztriában, Olaszországban és a Svájcban, a nőknek éjjeli munkával való foglalkoztatása csakis azon ipartelepeken esik tilalom alá, a melyek motorikus erővel tartatnak üzemben, vagy pedig meghatározott minimális munkáslétszámmal bírnak. Az otthoni munka kivételével bármely iparüzemben, tehát az üzem terjedelmére való tekintet nélkül, a nők éjjeli munkáját — azonban csakis bizonyos megállapított korhatárig — Belgium, s pedig a huszonegyedik életévig, Luxemburg és Spanyolország a tizenhatodik életévig, Portugália a huszonegyedik, Dánia, Norvégia és Svédország pedig a tizenhatodik életévig tiltja a nők éjjeli foglalkoztatását. Hazánkban a női munka a férfimunkával meglehetősen egyforma elbánás alá esik s különleges védelemben alig részesül. Ipartörvényünkben s általában egész socialis törvényhozásunkban a gyermekágyas nők védelmén kívül (1884 : XVII. t.-cz. 116. § ut. bek.), bizony alig jut kifejezésre a fokozottabb védelem, a mit a női munka igényel. A munkaidő tekintetében sem tesz kivételt a törvény férfi s nő között. E részben a jogszabály az, hogy éjjeli munkára, azaz esti kilencz órától reggeli öt óráig tizenhat esztendősnél fiatalabb tanoncok és gyári munkások, tehát fiuk és leányok egyformán, általában nem alkalmazhatók, oly iparágaknál azonban, melyek üzése éjjeli munka nélkül fennakadást szenvedne, az iparhatóság figyelembe véve a tanoncz, illetőleg gyárimunkás testi fejlettségét, megengedheti, hogy a tizenhat éven aluli, de tizennégy évesnél nem fiatalabb tanoncok vagy gyárimunkások a szabályszerű munkaközi szünetek leszámítása nélkül tizenkét illetőleg a gyári munkásokra nézve tíz órában megállapított maximalis munkaidejük felét, tehát hat illetőleg öt órát éjjeli munkában dolgozhassák le (1884 : XVII. t.-cz. 65 és 115. §-ai.). A tizenhatodik életévét betöltött munkásnő munkaideje semmi tekintetben sincs megszorításnak alávetve; a munkaadó tehát akár éjjel-nappal tarthatja munkában, feltéve, hogy a *kellő felváltásról* — a mint ezt a törvény minden közelebbi magyarázat nélkül mondja, — gondoskodik.

A conferentia a *phosphortilalomra* vonatkozólag a következő egyezménytervezetben állapodott meg:

1. cikk. 1911. évi január hó 1-től kezdve fehér (sárga) phosphort tartalmazó gyufákat előállítani, behozni vagy áruba bocsátani tilos.

2. cikk. A ratifikálásra vonatkozó okmányok legkésőbb 1907. évi december hó 31-én terjesztendők elő.

3. cikk. A japán kormány felkérendő, hogy a jelen egyezményhez való hozzájárulása iránt 1907. évi december hó 31-ig nyilatkozzék.

4. cikk. Ez egyezmény az esetben lép hatályba, ha ahhoz a conferentián képviselt államok és Japán hozzájárulnak.

A *nők éjjeli munkájának tilalmára* vonatkozó egyezménytervezet a következő intézkedéseket foglalja magában:

1. cikk. A nők éjjeli ipari munkája — a nők életkorára való tekintet nélkül, — az alább felsorolt kivételek mellett eltiltandó. Az egyezmény kiterjed mindazon ipari vállalatokra, a

melyekben tiznél több munkás és munkásnő van alkalmazva. Nem érinti az egyezmény az oly telepeket, a hol kizárólag családtagok vannak foglalkoztatva. Az ipari telep fogalmát az egyes szerződő államok egymástól függetlenül határozzák meg. Minden körülmények között azonban ide sorolandók a bányák és kőfejtőtelepek, valamint az anyag megmunkálása és feldolgozása. E mellett egyrészt az ipar, másrészt a kereskedelem és mezőgazdaság közötti határvonalat szintén minden egyes állam törvényhozása állapítja meg.

2. cikk. Az előző cikkben megjelölt éjjeli szünet legalább tizenegy, egymást követő óráig tart. E tizenegy órába minden egyes államban az esti tíz órától reggeli öt óráig terjedő időköz foglalandó be. Azon államokban, a hol a felnőtt munkásnők éjjeli munkája jelenleg szabályozva nincs, a megszakíthatatlan éjjeli szünet legfeljebb három esztendeig terjedhető átmeneti idő alatt, tíz órára korlátozható.

3. cikk. Az éjjeli szünet hatályon kívül helyezhető: *a)* előre nem látott, időszakosan vissza nem térő oly üzemmegszakítások esetén, melyek felsőbb erőhatalomnak (*vis major*) tulajdonítandók, *b)* könnyen romló anyagok feldolgozása céljából, a nyers anyagok különben elkerülhetetlen elértéktelenítésének megelőzése végett.

4. cikk. Az időjárás behatásainak alávetett iparágakban (az ugynevezett idényiparokban), ugyszintén rendkívüli körülmények között valamennyi iparágban, a szakadatlan éjjeli szünet egy esztendőben legfeljebb hatvan napon át tíz órára szorítható.

5. cikk. Az egyezmény legkésőbb 1907. évi december hó 31-én ratifikálandó. Az egyezmény, a ratifikálásra vonatkozó okmányok betérjesztését követő három esztendőn belül lép életbe. E határidő tíz esztendőre terjesztetik ki: *a)* azon gyárak tekintetében, melyek nyers répából cukrot termelnek; *b)* a gyapjufésülő- és gyapjufonótelepek tekintetében és *c)* a földszínen folyó bányamunkálatok tekintetében, a mennyiben e munkálatok az éghajlati viszonyok folytán egy esztendőben legalább négy hónapon át szünetelni kénytelenek.

Ha e két egyezmény érvényre emelkedik, új irány nyílik meg a socialpolitikában. Ez uton a termelési feltételek a munka tekintetében idővel egyformára fognak alakulni s ezzel eltűnnek majd a gazdasági aggályok, — eddigelé az egyedüli számottevő, lényeges akadályok — melyek a munkásvédelem fejlesztését lassították.

Moldoványi István.

Az állami sorsjegykölcsönök.

Az állami hitelműveletek lebonyolítására nemcsak pénzügyi, hanem egyéb tekintetek is befolyással vannak. Ha az állam a kölcsönkibocsájtást csak pénzügyi szempontból mérlegelné, akkor egyedül a kamatláb volna közte és hitelezői közt az alku tárgya és természetes lenne, hogy úgy mint a magánosoknál, az állam is a kölcsön minden százáért ugyanannyit kap a hitelezőtől. Az államkölcsönöknél azonban más szempontok is mértékadók. Ha az állam pénzügyi viszonyai kedvezőtlenek, úgy csak az aránytalanul magas kamatláb mellett juthat kölcsönhöz, mert a hitelező már előre a kamathoz csatolja azokat a veszteségeket is, melyek őt a kamatfizetés be nem tartásával vagy az adósság teljes megsemmisülésével érhetik. Az uzsoráskodás meggátlására azonban többnyire törvények tiltják a magas kamatszedést, s így az állam nem fizethet magas kamatot, ha ezt polgárainak sem engedélyezi. Az állam tekintélyével sem tartják összeegyeztethetőnek a magas kamatlábat, mert ez nyilvánvalóvá tenné az állam szorongatott pénzügyi helyzetét.

Az említett okoknál fogva tehát az államok minél alacsonyabb kamatláb mellett igyekszenek kölcsöneiket megkötni és az alacsony kamatláb helyett más téren nyújtanak kárpótlást hitelezőiknek. Erre többféle mód és alkalom kínálkozik. A kárpótlás egyik alakja pl., hogy a hitelező az adóssági címletnél kisebb összeget ad kölcsön az államnak, ez azonban mégis a címletben feltüntetett összeg után fizeti a kamatokat. De ez igen helytelen rendszer, mert az állam nagy tőkevesztést szenved akkor, ha az adósság visszafizetésre vagy conversióra kerül. Az állam ez eljárásával ugyanis még nagyobb terhet ró polgáraitra, holott ha azok, eleinte magas kamatot is fizetnének, idővel ez conversio útján leszállítható volna. Sajnos e józan elvet az utóbbi időben nem követik, s innen az államadóssági összeg aránytalan nagysága.

A parin alóli emissio a közönségre nézve, a tényleges magasabb kamatlábon kívül még egy másik csábító erővel is bír; ez az árfolyamemelkedésből származó nyereség, melynek előbb-utóbb, a kamatviszonyok és az állami pénzügyek javulásával be kell következnie. Innen van, hogy a hitelezők ezen árfolyamnyereségre számítva, alacsonyabb jövedelmezőséggel is megelégszenek, csak hogy kamatnyereségre is tehessenek szert. Ebből az államnak is van némi előnye, mert a közönség inkább hajlandó az alacsony típusú papirokat tényleges értéküknél drágábban megfizetni, de hátrányként említendő, hogy az ily értékpapirok classirozása gyöngé, mivel a hitelezők csupán üzérkedés és nem állandó tőkebefektetés czéljából törekednek az ily papirok megszerzésére.

A vételkedv fokozására, (mert a parin aluli kibocsájtást annak kell neveznünk) és a nyereségre való kilátás emelésére azonban más eszközök is vannak. A közönséget ugyanis, ha nyereszke-désről van szó, inkább a nagy, de bizonytalan, mint a kis, de biztos nyereség vonzza. A közönség e gyengéjének kiaknázása vezetett a sorsjátékkal combinált államkölsön megteremtésére.

A sorsjegykölsönök technikája különböz, de mindegyiknek alapja, hogy a hitelező, lemondván a kamatok rendszeres élvezetéről, a kamatösszeget az állam a hitelezők közt a sorsolás eredményéhez képest osztja fel. E kölsönmód azonban, nemcsak a kamatfelosztás szempontjából nyer alkalmazást, hanem kapcsolatban van az államadósság törlesztésével is, s így a sorsjegykölsönök a törlesztéses államadósság egyik fontos alkotó részét teszik.

*

A sorsjegykölsönnél az állam a közönség játékszenvedélyét használja fel hitelforrásul. E forrást rendszerint akkor veszi igénybe, ha az adófelemelés czélra nem vezet és a járadékkölsön csak súlyos feltételek mellett köthető. A sorsjegykölsön kibocsájtás sikerét, a rendes járadékkölsönnel szemben főleg két körülmény biztosítja: 1. a játékszenvedély által indítatva a kis emberek is részt vesznek e hitelműveletben és így az állam nem kénytelen mindig a nagy tőkepénzesekre támaszkodni; 2. a nagy nyereségre való kilátás folytán a közönség kedvezőtlenebb feltételekkel is megelégszik.

A sorsjegykölsönök története fonalán azt látjuk, hogy a sorsjegykölsönök az állami járadékkölsönökkel kapcsolatban fejlődtek ki. Az első sorsjegykölsön ugyanis abból állt, hogy a hitelezők, a járadékon kívül még egy kevés kamatban is részesültek, mely sorsolás útján került közöttük felosztásra. A tulajdonképeni sorsjegykölsön azonban nem a járadék kedvezőbb elhelyezésére szolgál, hanem egy sajátyszerű önálló typust alkot, melynél a kamatok kisorsolása a tőke visszafizetésével van combinálva.

A járadékkölsönnel kapcsolatos sorsjáték nem is felel meg a sorsjáték igazi természetének, mert míg a járadék örökös, a sorsjátéknak lehetőleg rövid idő alatt kell lebonyolódnia, hogy ekép a sorsjegtulajdonosnak a különböző nyerési eshetőségekben része legyen. Egyrészt ezért czélszerű tehát a sorsjátékot a rövid időn belül végleg elenyésző törlesztéses kölsönöknél alkalmazni, másrészt pedig azért, mivel a sorsjegykölsön elhelyezése rendszeren oly kedvező, aránylag alacsony kamatláb mellett történhetik, hogy a fenmaradó kamatkülömbözet önként ajánlkozik a törlesztési hányad dotálására.

Lássuk miképen történik egy sorsjegykölsönművelet lebonyolítása?

Első feladat, a felveendő kölsönösszeg megállapítása. E tekintetben leghelyesebb elv, hogy a kölsönösszeg ne legyen túlságosan nagy. Nagyobb hitelműveletekre azért nem alkalmas a sorsjegykölsön, mert egyrészt — a bizonytalan hozadéknál fogva — senki egész vagyonát sorsjegyekbe nem fekteti (a mit

azonban igen sok tőkepénzes megtesz a járadékkölcsönnel) másrészt pedig annak a társadalmi osztálynak vagyoni ereje, mely előszeretettel vásárol sorsjegyeket, igen gyenge, úgy hogy ez által a sorsjegyek elhelyezhetősége már előre is korlátozva van.

Miután a kölcsönösszeget meghatározták, a főösszeget kisebb egyenlő nagyságú részekre osztják. Míg azonban a kölcsön részei a címletek, egyéb kölcsönöknél járadékkötvény név alatt ismeretesek, addig itt sorsjegy, vagy nyereménykötvény a nevök. A járadékkölcsönnél a címletek különböző nagyságúak lehetnek, a szerint, a mint a nagy vagy kis tőkepénzesek figyelme irányul a kölcsön felé. A sorsjegykölcsön csakis egyenlő nagyságú részekre osztható, miután a nyerési kilátásoknak egyformán kell megoszolniuk az egyes hitelezők között. A sorsjegyösszeg nagysága is attól függ, vajjon az állam a kis emberekre, vagy a nagy tőkepénzesekre nézve akarja-e lehetővé tenni a kölcsönben való részesedést. Elvileg helyesebb lenne a nagy sorsjegyek kibocsátása, miáltal a kis ember inkább megóvható attól, hogy fáradsággal szerzett filléreit a csekély jövedelmezésű sorsjegyekbe fektesse. A tapasztalat azonban bizonyítja, hogy a sorsjegyek inkább a kis közönség, mint a sorsjegyek jövedelmezőségét jobban ismerő nagy tőkepénzesek közt találnak elhelyezést. Eképen a sorsjegyek névértéke gyakran csak néhány koronára rúg, hogy ezt a szegény ember is, kire a nyeremények nagy ingert gyakorolnak, megszerezhesse. Ott azonban, hol a tőkepénzesek részvételére számíthatnak, rendesen nagy összegű sorsjegyek bocsátatnak ki, ámbár ezek is forgalomképességük emelése végett hányadokra oszlanak. Ily esetben, a nyereményben a tulajdonosok hányaduk arányában részesülnek.

A kölcsönösszeg és a sorsjegyek nagyságának megállapítása után a sorsolási terv elkészítése következik, mely előre feltünteti, hogy a sorsjegykölcsön mennyi idő alatt, mily időközökben és mekkora nyereményekkel kerül visszafizetésre. A terv előzetes közzététele okvetlenül szükséges, mert a közönség, a sorsjegyvásárlás alkalmával tudni óhajtja, mily nyerési lehetőségnek néz elébe. A tervezet elkészítésénél első sorban az időtartam kérdése mérvadó, melynél két egymással ellentétes érdeket, az állam és a közönség érdekét kell összeegyeztetni. A közönségnek inkább a rövid lebonyolítási művelet felel meg. A közönség érdekével azonban szemben áll az állami érdek. A sorsjegykölcsön ugyanis kapcsolatos a törlesztéssel, mely ha hosszú évek között oszlik meg, úgy évenként aránylag kisebb teher gyanánt nehezedik az államra. Az említett két szempont túlsúlyra jutása szerint a sorsolási idő 20—25 vagy 50—65 évre terjed ki. A sorsjegykölcsönök e kettős (törlesztési és attractiv) karaktere főleg az újabb sorsjegyeknél domborodik ki, melyeknél a sorsjegy törlesztési és nyereményjegyből áll. A sorsolás külön a törlesztés és külön a nyereménykiválasztás céljából történik. A sorsjegytulajdonos, kinek törlesztési jegyét kihúzták, tovább játszhatik a nyereményekre is.

A sorsjegyek sor- és folyószámokkal vannak ellátva. A huzások alkalmával, melyek $\frac{1}{2}$, 1 vagy $1\frac{1}{2}$ évenként ejtetnek meg, a sors jelöli meg ama számokat, melyekre a nyeremény esik.

Ez a sor- és folyószámokkal való combinálás egy sajátos sorsolási módra vezetett, mely a sorsjegyek kelendőségének szintén egyik hatályos eszköze. Ez eljárás abban áll, hogy előbb a sorszám s csak bizonyos idő múlva a folyószám sorsoltatik ki. Természetesen, a kihuzott sorszámmal ellátott sorsjegy értéke időközben tetemesen emelkedik, mert nyerési eshetősége kedvezőbb.

Ha összehasonlítunk egy közönséges, vagyis teljes névértékben visszafizetésre kerülő törlesztéses kölcsöntervezetet, egy sorsjegykölcsön tervezettel, azt tapasztaljuk, hogy az előbbinél az állam évi terhe, az annuitás (kamat és törlesztési részlet) állandó, az utóbbinál pedig az évi teher nagysága különféle variációkat mutat. Ennek oka a sorsjegykölcsön sajátosságában rejlik, melynél fogva a kölcsönvevő államnak, a sorsjegytulajdonosok érdeklődésének fokozására kell törekednie. Erre legalkalmasabb mód az évi nyeremények összegének és a nyeremények számának változósága. A sorsjegytulajdonos tehát évről évre újabb kilátásokkal és reményekkel nézhet a sorsolás elé a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb nyeremenycsoportosítás szerint. Innen van, hogy évről-évre különböző számú sorsjegyeket sorsolnak ki és a nyeremények csoportosítása is másképen történik.

A nyeremények nagyságát illetőleg, nagyobb vonzó ereje van a közönségre az oly tervezetnek, melyben inkább kevés, de nagy, mint sok, de kis nyeremény van egybefoglalva, dacára, hogy a sorsjátékban résztvevők érdekei, az utóbbi mód mellett inkább nyernek kielégítést.

*

A törlesztés időtartama, sorsjegyek száma, nyeremények nagysága és aránya oly változatos formák combinálásához vezet, hogy a sorsjegykölcsönök különböző categoriákra oszlanak.

A kamatozásra való tekintettel kamatos és kamatozatlan sorsjegyek, a nyeremények nagyságára nézve sorsjegy- és díjkölcsönök, a törlesztés folyamata szerint pedig arányosan és aránytalanul törlesztett sorsjegykölcsönök ismeretesek.

A *kamatozatlan sorsjegykölcsönöknél* a sorsjegytulajdonos lemond a fix kamatozásról és megelégszik azzal, ha a kamatok a tőkével együtt egy összegben, a sorsolás alkalmával térítettnek meg. Ez esetben tehát biztos, hogy a sorsjegy parin felül kerül visszafizetésre, azonban a nyereményösszeg és a pari közötti különbség nem tényleges nyereség, hanem az időközben esedékessé vált kamatok összege. Ha a sorsjegytulajdonos egyedüli kilátása csupán az időközi kamatoknak egy összegben való visszafizetése volna, úgy ez magában véve nem gyakorolna elég vonzó erőt. A sorsolási tervet azonban olyképpen állítják össze, hogy e kisebb, egyedül törlesztésszerű nyeremények mellett nagyobb nyeremények is forduljanak elő, mely körülmény fentartja a vásárlási kedvet az ily sorsjegytípus iránt.

E sorsolási terv matematikai alapja, hogy a tőkének csak a kamatai térülnek meg, míg a kamatos kamatok elvesznek a sorsjegytulajdonosra nézve; az ilyképpen megtakarított összegeket fordítják azután a folyó kamatokat jóval meghaladó nagy nyeremények fedezésére. De a legkisebb nyereményben sem fog-

laltatnak mindig a huzás napjáig felhalmozódott kamatok, hanem rendesen csekélyebb összeg. A kamatösszegnek sorsolás útján való pontos visszafizetése már technikai okoknál fogva is nehézségekbe ütközik, mivel a nyeremények rendesen kerek összegről szólnak s így szükségessé válik a kamatok kikerekítése, ami leggyakrabban a sorsjegytulajdonos hátrányára történik. A sorsjegytulajdonost tehát a kamatos kamat elvesztésén kívül a nyereménynek lelefé való kikerekítésével újabb kár éri. A mondottak megvilágítására álljanak a következő adatok:

A szász-meiningeni hét forintos sorsjegyből a törlesztési terv szerint 1870—1899-ig 231.900 darab (a kölcsön fele) 8 forinttal, azaz csupán 1 forinttal pari felett került visszafizetésre. A sorsjegytulajdonosok tehát igen csekély kamattérítést élveztek, amennyiben e sorsjegyek jövedelmezősége 1, és 2·5% közt váltakozott.¹⁾

A sorsjegytulajdonos tehát nem számíthat az elvesztett kamatok pontos visszatérítésére. Innen magyarázható meg az is, miért bocsájtatnak ki a kamatos sorsjegyek nagyobb, a kamatozatlanok pedig kicsiny összegekről. Az előbbi typust főképp a tőkepénzesek vásárolják, kik a pénz kezelésére és gyümölcsöztetésére nézve helyes elveket követnek és veszteséget, még nagy nyereményekre való kilátás mellett sem akarnak szenvedni. Ellenben a kis embernek a czélszerű pénzkezelés iránt nincs oly nagy tájékozottsága és gyümölcsöztelenül heverteti kis pénzét sorsjegy alakjában évekig, míg végre visszakapja a sorsjegy névértékét, csekély 1—2%-ra rugó kamat hozzáadásával.

Ez utóbbi körülményt többen nem is tartják oly kedvezőtlennek, azt állítván, hogy a kis embert a sorsjegy legalább takarékosagra ösztönzi, mert sorsjegy nélkül nemcsak a kis kamatkülönbözet, de maga a sorsjegynek megfelelő összeg is elfecsérelődne. E nézethez azonban teljesen nem csatlakozunk, mivel a sorsjegyen kívül más takarékosági alkalmak is vannak, hol a megtakarított összegek előnyösen elhelyezhetők.

A takarékosági szellem ápolására az államnak célravezetőbb intézményeket kell létesítenie. A sorsjegyvásárlással kapcsolatos takarékoság mellett ugyanis a sorsjegytulajdonosnak többnyire vesztesége van, mit azonban, elvakítva a törlesztési tervben levő nagy nyereményektől, nem vesz észre s így a sorsjegyek jövedelmezőségéről nem is alkothat magának tiszta fogalmat.²⁾

Kamatos sorsjegyek. A sorsjegyek második nagy csoportját az u. n. kamatos sorsjegyek alkotják.

E sorsjegytípusnál az állam fizet ugyan a sorsjegy név-

¹⁾ Howe: *Der gegenwärtige und zukünftige Wert der wichtigsten europäischen Prämienanleihen*. Berlin, 1870. 25. old.

²⁾ E tekintetben igen jól ítél Böhmert, ki a sorsjegykölcönök káros hatásáról többek közt így ír: »... solche Verluste der Gläubiger lassen sich bei allen Lotterie-Anleiheplänen nachweisen, aber das Publikum ist meist ausser Stande auf den Grund der Operationen zu sehen und lässt sich durch geschickt gruppirte Zahlen der Bankiers und der Agenten und durch die fettgedruckten Treffer täuschen«. (Dr. v. Böhmert: *Lotterien und Prämienanleihen nach den volkswirtschaftlichen Grundsätzen und Erfahrungen*. Berlin, 1869. 17. old.

értéke után fix évi kamatot, de a kamat kisebb ama kamatnál, melyet az állam más kölcsöne után visel. E kamatkülönbözetet azután nyeremény alakjában sorsolják ki a sorsjegytulajdonosok között olykép, hogy némelyek a sorsolás alkalmával nemcsak a sorsjegy névértékét kapják, hanem még egy kisebb-nagyobb összeget is. Ez az esetleges nyereség kárpótolja tehát a sorsjegytulajdonosokat az alacsonyabb kamatozásnál ért veszteségeikért. A sorsjegytulajdonosokra nézve azonban az alacsonyabb jövedelmezőség nemcsak abban nyilvánul, hogy az állam többi hitelezőinél kisebb kamattal kénytelenek megelégedni, de abban is, hogy a kamatozó sorsjegyek a feljük irányuló élénk kereslet folytán többnyire parin jóval felül kerülnek forgalomba; ez utóbbi körülmény is, nem tekintve a parin való kisorsolás esetén ért jelentékeny árfolyamvesztését, szintén csökkenti a sorsjegyek jövedelmezőségét.

A kamatozó sorsjegykölcsönök főleg a gyenge hitelű országokban vannak elterjedve. E kölcsönfaj ugyanis három irányban segíti elő az állam hitelműveleteit: 1. a nyereményre való kilátás inkább ösztönzi a tőkepénzeseket a subscriptióra; 2. a rendszeres törlesztés az államhitel megszilárdítását idézi elő; 3. az állam a kamatoknak csak egy részét fizeti ki valósággal, a másik részét pedig nyereményekre fordítja, ami alkalmas elpalástoló eljárás a magas kamatban nyilvánuló megrendült államhitel eltitkolására.

Ha egy pillantást vetünk ama kamatlábakra, melyek mellett az államok a XIX. században sorsjegykölcsöneiket kötötték, mindjárt meggyőződhetünk a mondottak igazságáról. Az 50-es és 60-as években, midőn az általános kamatláb a német államokban 5—6% volt, Hamburg városa 3%, Dessau, Lübeck, Poroszország 3.5%, Bajorország, Baden 4% mellett bocsájtották ki sorsjegyeiket. A tényleges kamatláb is még mindig kedvező, ha a nyereményeket 1%-al calculáljuk.

Az elméletnek különben sokat vitatott kérdése, milyen legyen az arány a kamat és a nyeremények között. A sorsolási kölcsönöknél az államnak ügyelnie kell, hogy a tervezetben a nyereszkedési elem ne vezessen, mert ez esetben a tervezet, szolid jellegét elvesztve, a lottóhoz közeledik, melynél szintén nagy a kockázat, de nagy a nyereség is. A hitelezők érdeke sokkal inkább kielégítést nyer, ha a kamat nagy részét évente tényleg kifizetik és csak csekély része kerül nyeremény alakjában felosztásra. E szempont jutott érvényre a francia nyereménykötvényeknél is; így pl. az évi kamatteher és nyereményhányad közti arány:

Páris városa kölcsönénél 12 : 1

Credit foncier kötvényeinél 8 : 1

(az első szám a kamatteher, a második a nyeremény-hányad arányát fejezi ki.)

Ez igen helyes eljárás, egyrészt, mert a hitelezők kamatjövedelme biztosítva van, másrészt, mert a kevés nyereményhányad sem nagy nyereményekre, sem a játékszenvedély túlságos ingerlésére nem elegendő.

Némelyek a hitelezők és az ország közgazdasági érdekeinek kellő kielégítését látják abban, ha a hitelezők részére bizonyos minimális kamatélvezet, az országban uralkodó kamatviszonyok

szerint, van biztosítva. Ez elvtől vezérelve kötöttett Franciaország és Belgium között 1861-ben oly szerződés, mely szerint mindazon belga sorsjegyek, melyek a hitelezőknek fix $3\frac{1}{6}$ -os kamatélvezetet biztosítottak, Franciaországban is forgalomba hozhatók. Michel Chevalier azonban ezt sem tartja elég garantiának a visszaélések meggátlására, mert e mellett az is lehetséges, hogy ugyanily százalék fordítottassék nyereményekre. Helyesebbnek véli a tényleg kifizetett és kisorsolt kamat közti arány olyan megállapítását, hogy az utóbbi az előbbinek $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{12}$ -ed részét tegye. Esetleg azt a formát is elfogadhatónak tartja, melyet a francia törvényhozás a suezi csatorna sorsolási kölcsönére állapított meg¹⁾ s mely abból áll, hogy az évi nyeremény-hányad összege nem lehet nagyobb a tőkeösszeg $1\frac{1}{2}$ -ánál.

A kamatozó sorsjegyeknek két fajtát különböztetik meg: nyeremény és díjkötvényeket. Az előbbinél a nyeremények különböző nagyságúak; a sorsjegyek zömét parin sorsolják ki, míg a maradék néhány igen magas (10—50—100 ezres) és több alacsony nyereménnyel kerül visszafizetésre. Ez a sorsjegykölcsönök legelterjedtebb, legvonzóbb, de egyszersmind leghátrányosabb formája, mert nyereményben csak kevesen részesülnek.

Azok a hátrányok, melyek a sorsjegykölcsönél felmerülnek, nagyrészt csökkenthetők a sorsjegykölcsönök másik fajánál, az u. n. díjkötvényeknél. E kölcsöntípus lényege abban áll, hogy valamennyi kötvényt egyenlő nagyságú nyereménnyel sorsolják ki. Az által, hogy valamennyi kötvénynek nyereményben kell részesülnie, a sorsolási terv is lényegesen módosul. Nagy nyeremények kizáratnak, mert valamennyi kötvény csak úgy részesíthető nyereményben, ha a nyeremények összege szerény. Tényleg azt látjuk, hogy az ily egyöntetű díjaknak (Prämie) nevezett nyeremények a tulajdonképeni nyereményekkel (Treffer) szemben a kötvény névértékének rendesen fix összegét, 2—20 % teszik.

Elméletileg tekintve, a nyereménykölcsönökkel szemben a díjkötvényeknek határozott előnyük van. Biztos nyereséget nyújtanak a kötvénytulajdonosnak, a játékszenvedélyt nagy nyereményekre való kilátással nem ingerlik és mivel a nyereség nagysága meghatározott, az árfolyam nem emelkedik a díjon túl s így a kötvény tulajdonosa megvédtetik az esetleges árfolyamveszteségtől, mely a nyereménykölcsönél (mivel a sorsjegyeket többnyire az árfolyamértéken alul, parin sorsolják ki), gyakran előfordul. E mellett az állam érdeke is kielégítést nyert, mert a biztos nyereségre való kilátás mellett kedvezőbb elhelyezési feltételek érhetők el.

A gyakorlati életben azonban ily tiszta díjkötvények ritkán fordulnak elő, mert a közönség inkább a bizonytalan, de nagy nyereménnyel kecsegtető sorsjegyeket kedveli. A tiszta díjkötvények formáit, főleg a zálogleveleket és községi kötvényeket kibocsátó pénzüzetek cultiválják, míg az államkötvényeknél a nyeremény és díjkötvények sajátságos combinatióját találjuk.

¹⁾ La somme annuelle des bénéfices aléatoires attribuée sous forme de lots, ne pourra en aucun cas excéder 1% du capital (M. Chevalier: *Des emprunts avec lots*. Journal des Econom. 1870. IX., 396. old.).

Főleg a kis német államok ilyennemű kötvényeinél tapasztaljuk, hogy a sorsolási tervnek erős díjas jellege van, mely főkép abból tűnik ki, hogy a kötvények nem parin, hanem bizonyos díjjal kerülnek visszafizetésre, de e mellett néhány nagyobb nyereményt is reserválnak a nyerészkedési érdekek kielégítésére. Úgy látszik, hogy beválik e rendszer, mert a Németországban »Prämien Anleihe« elnevezés alatt ismeretes kölcsönök sorsolási tervezete többnyire e kétféle elem combinatióján alapul. Ime néhány német sorsjegy-tervezetnek összefoglalása :

Sorsjegy	Darabok száma	Díj-huzás	Nyeremény-huzás
$3\frac{1}{2}\%$ -os dessau-i sorsjegy	15.250	15.200 drb. à 10—15% díjjal	50 drb. à 1.000—12.000 Mk.
3%-os hamburgi sorsjegy	100.000	99.380 drb. à 4%—40% díjjal	620 drb. à 200—35.000 Mk.
$3\frac{1}{2}\%$ -os lübecki sorsjegy	70.000	69.370 drb. à 12—20% díjjal	630 drb. à 115—10.000 Mk.
$3\frac{1}{2}\%$ -os porosz sorsjegy	150.000	149.760 drb. à 12—30% díjjal	240 drb. à 200—240.000 Mk.

A sorsjegykölcsonöket végül nemcsak e nyeremények nagysága, hanem a törlesztés szempontjából is osztályozhatjuk. Mint említettük, a törlesztéses kölcsönöknek egyik jellege, hogy a törlesztési terv értelmében a kölcsön bizonyos időben önmagától elenyészik, mert amennyivel csökken a kamatteher, ugyanannyi kötvényt váltanak vissza.

A sorsjegykölcsonöknél azonban nem lehet az egyforma annuitás elvét betartani, mert a sorsolási terv bizonyos változást kíván. E mellett pedig gyakran előfordul, hogy éppen a törlesztés első időszakában az államnak egyelőre hiányzanak kellő jövedelemforrásai a kamatteher és a tőketörlesztés viselésére. Ily esetekben a kölcsön felvételét követő időben aránylag kevés sorsjegy kerül kisorsolásra, mivel el akarják kerülni a költségvetésnek e czímen való megterhelését. Időközben azonban a kamatok olyannyira megnövekszenek, hogy a tartozás a kölcsön felvétele után mindegyre gyarapszik. A sorsjegy kötelező visszafizetésén azután úgy segítenek, hogy a sorsolás nagy részét a törlesztési tartam utolsó éveire helyezik, arra számítván, hogy akkorra az állam jövedelmi viszonyai javulhatnak vagy kedvezőbb kölcsönrel szerezvén be a fedezetet, a terhet könnyebben elviselheti.

Ilyen elven alapul pl. az 1839-iki osztrák sorsjegykölcson, mely 30 millió frt.-ot tett ki. A törlesztési tartam 40 évre volt tervezve, innen is kitűnik tehát, hogy már előre számítottak a törlesztés terhének oly időre való kitolására, midőn az állam a terhet előreláthatólag inkább elviselheti. A 40 év alatt nyeremények fejében 74,250.500 frt. került visszafizetésre, de az összeg nem oszlott meg egyenlően az egyes évek között. Az

első 12 évben ugyanis az évi nyeremények elegendők voltak a kamatok fedezésére és egy csekély törlesztés eszközlésére, s így 1845-ben az adósság 30 millióról 28 millióra csökkent. A következő időszakban azonban, mely 18 évre terjedt ki, lanyhán történt a sorsolás, a nyeremények még a kamatok fedezésére sem voltak elegendők, úgy hogy az adósság még emelkedett. 1868-ban pedig az eredetileg 28 millió adósság 33 millióra rúgott, melyet a következő 8 évben oly rohamosan törlesztettek, hogy 1878-ban már teljesen elenyészett az egész tartozás.

A tervezet rövid összefoglalása:¹⁾

I. Időszak	12 év	frt 8.422.400	} a sorsol. összeg
II. Időszak	18 »	23,314.000	
III. Időszak	8 »	42,514.100	
Összesen		ft. 74,250.500	

*

A sorsjegykölcsönök úgy a közgazdaság és társadalom mint az államhitel terén egyaránt észleltetik hatásukat.

A sorsjegykölcsönök éles ellentétben állanak az uralkodó gazdasági és társadalom-erkölcsi törvények szellemével. Annak a gazdaság-erkölcsi törvénynek uralma, hogy a munka és takarékoság az anyagi boldogulás kulcsa, kockáztatva van, midőn a sorsjegykölcsönök révén oly intézményeket létesít a társadalom, melyek a szerencsés véletlen segítségével vannak hivatva az ember jólétét előmozdítani. Ott, hol az ily intézmények gyökeret vernek, a gazdasági törvények nehezebben érvényesülnek, mert jövedelemforrás nyílik meg munka nélkül és tőke szerzhető takarékoság nélkül. A gazdasági szervezet természetes alapjáról mesterséges alapra helyeződik, az ember megszűnik saját sorsának intézője lenni és boldogulását a vak szerencsére bízva.

Közgazdasági szempontból pedig az esetleges nyereménynek több tekintetben káros a hatása. Így helytelen, hogy egy ember kezében összpontosuljon ezrek takarékoságának gyümölcse. E mellett a nyereményeket — mint a példák mutatják — nem fordítják productiv termelési célokra, hanem a pazarlást és luxust mozdítják elő. Végre pedig a nagy nyeremény elősegíti a vagyon egyenlőtlen megoszlását, a mi társadalmi szempontból ítélendő el.

A sorsjegykölcsönöket, mivel ezek nemcsak a közönség tőkebefektetésének, hanem az állam hitelszükségletének kielégítésére is szolgálnak, államgazdasági szempontból is vizsgálnunk kell.

Az állam, ha helyes pénzügyi politikát akar követni, akkor pénzügyi intézményeinél nemcsak a saját, hanem az állampolgárok érdekét is szem előtt kell tartania. A sorsjegykölcsön pénzügyi szempontból kétségkívül előnyös az államra, mivel ennek segítségével gyorsan és kedvező feltételek mellett fedezheti

¹⁾ Dr. E. S. Unger : *Handbuch der Staats-Lotterie-Anleihen*. Leipzig 1841. 84. old.

pénzszükségletét. Ámde az egyéni gazdaságokra nézve, mint láttuk, a sorsjegy-kölcsön oly káros, hogy ettől a hitelforrástól az államoknak — a végszükség esetét kivéve — el kell tekinteniök. Anglia és Franciaország régóta követi ezt a helyes elvet, amennyiben ott a sorsjegy-kölcsönöket csak az államhitel kezdetleges stádiumában vették igénybe, ma pedig e kölcsönöket már teljesen mellőzik. Közép-Európában azonban, főleg pedig Németországban, Ausztriában és Magyarországon erősen felkarolták a sorsjegy-kölcsönöket, jóllehet az államok más módon is fedezhették volna hitelszükségletüket. Törökország és Szerbia zilált pénzügyi helyzete még némileg indokoltta teszi a sorsjegy-kölcsönöknek igénybevételét, de hogy a hitelezőknek érdeke ezen kölcsön-typus mellett sincs eléggé megóva, bizonyítja az, hogy a nyereményeket nem fizetik pontosan.

A sorsjegy-kölcsönöknek további hátránya az, hogy az az anyagi előny, melyet az állam a sorsjegy-kölcsön révén élvezhet, aránytalanul kisebb ama károknál, melyeket a kölcsön — társadalmi és közgazdasági téren — közvetve okozhat. Figyelembe veendő ugyanis, hogy a sorsjegy-kölcsönökben, különösen ha azok kis összegekre vannak felosztva, igen sok ember vesz részt, kiknél a sorsjátékkal kapcsolatos káros hatások mind jelentkeznek, ezzel szemben pedig elenyészők az államnak kamatmegtakarítás révén elérhető anyagi előnyei.

Az államgazdaságra nézve azért is hátrányos a sorsjegy-kölcsön, mert lehetetlenné teszi kedvezőbb viszonyok beálltával a conversiót. Egyéb állampapiroknál az állam a hitelezőt, ha ez alacsonyabb kamatozással nem elégszik meg, kielégítheti a címlet névértékének visszafizetése által. A sorsjegy-tulajdonos azonban nem nyugszik meg a sorsjegy névértékének visszafizetésében, mert nem a sorsjegy névértékére, hanem a főnyereményre tart igényt. Ily körülmények közt az állam kénytelen még kedvezőbb pénzviszonyok beálltával is fentartani az esetleg igen terhes sorsjegy-kölcsönt az utolsó címlet kisorsolásáig.

A pénzügyi írók nem szenteltek műveikben kellő figyelmet a sorsjegyeknek, noha e kérdés úgy finansiális, mint közgazdasági és ethikai szempontból érdekes fejtegetésekre ad alkalmat.

A francia írók közt említésre méltó első sorban Leroy-Beaulieunek véleménye. Leroy-Beaulieu a sorsjegy-kölcsönök mellett foglal állást¹⁾ és ezt azzal indokolja, hogy a nyereségre való kilátás oly társadalmi réteget is takarékoszágra ösztönöz, mely különben sohasem takarékoskodott volna. Magában a szerencsejátékban sem talál nagy erkölcstelenséget, mert a mindennapi életben is számos eset van, hogy nem csupán a munka, hanem a szerencsés véletlen vagy conjunctura juttatja az embert vagyonhoz.

¹⁾ Többek közt így nyilatkozik: »Micsoda baj van abban, ha szegény emberek, munkások, cselédek, vagy mások összegyűjtik garasait, hogy ezen egy sorsolási kötvényt vásárolhassanak és azután a húzás előestéjén aranyálmokba ringatják magukat... A sorsolási kötvény nem bűnösebb és nem erkölcstelenebb, mint a gazdagodásnak száz más törvényes és jogos eszköze.« (Paul Leroy-Beaulieu: *Pénzügytan*. Ford. Láng Lajos. IV. köt. 480 old.) Budapest, 1879.

A sorsjegy-kölcsön helyes elveit a következőképen állapítja meg ¹⁾: 1. a sorsjegy kamatozása ne legyen csekélyebb $2\frac{1}{2}\%$ -nál; 2. a kisorsolt kamat ne legyen nagyobb az összes (folyó és kisorsolt) kamatok $\frac{1}{10}$ részénél; 3. a sorsolás alkalmával legalább a kibocsátási árfolyam térítendő meg; 4. a nyeremény maximuma legyen 150.000 frank; 5. évente ne legyen 4-nél több húzás. E rendszabályok segítségével, Leroy-Beaulieu szerint elérhető volna az, hogy a sorsjáték el ne fajuljon és a lotteria niveaujára ne süllyedjen. Minden intézkedés tehát, mely a vérmes reményeket lehűti a túlságos aleatoricus elemek kiküszöbölése által, alkalmas arra, hogy solidabb alapokra fektesse a sorsjátékot.

Leroy-Beaulieunél sokkal mélyebben és tudományosabban foglalkozott a sorsjegykereskedéssel Michel Chevalier 1870-ben, egy törvényhozási tárgyalás alkalmával.

M. Chevalier szintén nem nyilatkozik elítélőleg a sorsjegy-kölcsönök felől és kifejti, hogy bár a sorsjátéknál is van kockázat, ez még sem azonos intézmény a lotteriával, mert: 1. a lotteriánál a játékosok zöme feltétlenül elveszti betétjét, holott a sorsjegy-kölcsönnél legalább a betét térül meg; 2. a lotteriánál a játékosok mindig hátrányban vannak a lotteria rendezőjével szemben, mert ennek nyereségét a nyereményeken megtakarított összegek képezik, míg a sorsjegy-kölcsönöknél ily jelenségekkel nem találkozunk.²⁾

M. Chevalier elismeri azonban, hogy ha a sorsjegy-kölcsönök a magánosok részéről minden korlátozás nélkül köthetők, úgy a sorsolási tervezetnek beosztása sok visszaélésre adhat alkalmat, ami a sorsjegyet azonosítaná a lotteriával és így a következő törvényes intézkedéseknek fogantatását tartja célszerűnek:

1. A kisorsolt kamatok és az évi fix kamatok közti viszony ne legyen nagyobb $\frac{1}{12}$ -nél, mert különben a sorsjegy-kölcsön elveszti solid jellegét.³⁾

2. Évente legfeljebb négy sorsolás ejtessék meg, nehogy a kedélyeket túlságos gyakran felizgassák.

3. A sorsjegyeknek minimális összege 500 frank legyen.⁴⁾

4. A sorsolási időtartam legfeljebb 50—60 évben állapíttassék meg.

Míg Franciaországban az írók inkább a sorsjegy-kölcsönök mellett foglalnak állást, addig a német írók, kiknek közvetlenül volt alkalmuk arra, hogy a sorsjegy-kölcsönöknek káros hatását tapasztalják, e kölcsöntypust élesen elítélik.

Stein Lőrincz kifejti pénzügytanában, hogy a sorsjegy-kölcsön úgy az államhitelre, mint a közgazdaságra káros; az állam-

¹⁾ I. m. 483. oldal.

²⁾ «Les émissions d'emprunts avec lots ne présentent ni l'un ni l'autre de ces caractères et il en est de même des obligations avec primes.» (M. Chevalier: *Des emprunts avec lots ou primes*. Journal des Economistes. 1870. IX. 402. old.)

³⁾ «L'élément aleatoire dominerait tellement qu'il y aurait bien de dire qu'on est retombé dans la loterie.» M. Chevalier: *Des emprunts etc.* 403. old.

⁴⁾ «Protection des petites bourses contre certains entraînements.» M. Chevalier: *Des emprunts etc.* 403. old.

hitelre azért, mert a conversio lehetőségét kizárja, a közgazdaságra nézve pedig, mivel az embereket a rendszeres kereseti tevékenységtől lassanként elszoktatja. ¹⁾

Stein Lőrinczen kívül ugyancsak elítélőleg nyilatkoztak a sorsjegykölcsönökről: Nebenius, ²⁾ Malchus ³⁾ Hock ⁴⁾ Böhmert. ⁵⁾

*

Összefoglalva az elmondottakat, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a sorsjegykölcsönökre az állami hitelszervezet mai fokán már nincsen szükség, mert ama csekély kamatmegtakarítás, mely a sorsjegykölcsönök révén elérhető, nem áll arányban azokkal a többnyire csak közvetve észlelhető erkölcsi és anyagi hátrányokkal, melyek a társadalmi és a gazdasági élet terén mutatkoznak.

Az államoknak tehát főképen azért kellene a sorsjegykölcsönök rendszerével szakítaniok, mivel

1. forgalmi képességük korlátolt és így nagyobb mérvű hitelszükségletek fedezésére nem alkalmasak;
2. csekély hozadékuknál fogva megkárosítják a hitelezőt;
3. kedvezőbb pénzviszonyok beálltával nem convertálhatók;
4. a gazdasági erkölcsökre káros befolyást gyakorolnak.

Makai Ernő.

¹⁾ Es kann doch wol kein Zweifel sein, dass alle diese Lotterien, nicht blos finanzielle Künsteleien sind, die nicht einmal ihrem finanziellen Zweck entsprechen, sondern auch das unselige Glückspielwesen an die Stelle regelmässigen Erwerbes setzen. Wann werden wir uns dieser Parasiten aller gesunden Volkswirtschaft erledigen? Lorenz Stein: *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*. II. r. 366. old.

²⁾ Nebenius: *Der öffentliche Credit*. Carlsruhe 1829. 414. o.

³⁾ Malchus: *Handbuch der Finanzwissenschaft*. Stuttgart 1830. 426. o.

⁴⁾ Hock: *Die öffentlichen Abgaben und Schulden*. Stuttgart. 1863. 270. o.

⁵⁾ Böhmert: *Lotterien und Prämienanleihen*. Berlin. 1869. 25. o.

Magyarország, Ausztria és a Német birodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében.

III. FEJEZET.

A bűnösség csoportjai szerint.

Az előző fejezetekben gyűjtött anyagot, a továbbiakban, a bűncselekmények nemei szerint, csoportokra osztjuk fel. Ezáltal egyfelől az egész anyag áttekinthetőbbé válik, másfelől a delictumok benső lényegéből nyerünk támpontokat az összehasonlítható criminalitások megbírálására. A bűntetteket és vétségeket az idevágó dolgozatok különbözőkép iparkodtak csoportosítani. Közülök e helyütt megemlítjük Földesét, a kinek felosztása a következő:

állam és közintézkedések-, vallás-, erkölcs-, becsület-, élet-, testi épség-, vagyon elleni bűncselekmények.

Hibaigazítás. Tanulmányunk első részébe több hiba csuszott be.

A 275. oldalon, 11. sor alulról »3'3« helyett 6'5 és »2'1« helyett 1'6 olvasandó.

A 276. oldalon, 4. sor alulról »51« helyett 54'1 és »75« helyett 79'6 olvasandó. Ugyanazon oldalon 3. sor alulról »1'5« helyett 1'47 és 2. sor alulról »1'8« helyett 1'7 olvasandó.

A 277. oldalon a III. korszak criminalitási számaiban a nevezők megfelelően javítandók: »1'5« helyett 1'47 és »1'8« helyett 1'7, továbbá a következő sorban ennél fogva »23'2« helyébe 21 és »28'7« helyébe 30'4; és így a következő sorokban »0'8« helyébe 0'88, »0'7« helyébe 0'55 és »0'75« helyébe 0'79 teendő.

A 277. oldalon, az utolsó bekezdés első sorában »e népsűrűség« helyett »a népsűrűség« olvasandó.

A 277. oldalon az ¹⁾ alatti jegyzet törlendő és helyébe ez teendő:

¹⁾ Ha feltesszük, hogy 11 és 12 éves elítélt nincs, a mi megengedhető és így Ausztriában is csak a 12 éves és ennél idősebb lakosságot vesszük tekintetbe (1880-ban: 15,743,441; 1890-ben: 17,186,272), akkor 1000 lakosra esik Ausztriában a II. korszakban: 34'5 és a III.-ban: 33'34. A sűrűség tekintetbe vételével a criminalitási szám a II. korszakban: 23 és a III.-ban: 22'68, vagyis 1 Magyarországon elítéltre esik Ausztriában a II. korszakban: 0'95 és a III.-ban: 0'6, a legnagyobb különbségi hányados tehát 1'66.

A 277. oldalon a 2. alatti jegyzet második sorában: »9'9« helyett »0/0-os« olvasandó.

A 277. oldalon a befejező mondat után teendő: csak a III. korszakban látunk Ausztriát illetőleg bizonyos rendellenességet, mely további vizsgálódásra adhat okot.

Mi az alábbiakban a német birodalmi statisztika csoportosítását vettük át s a magyar és osztrák büntetőjog bűncselekményeit a jogok gondos egybevetése útján állítottuk össze. Indokolja ezt egyrészt a munkamegtakarítás, de másrészt az a körülmény is, hogy a német statisztika felosztása az összehasonlító kutatás czéljára igen alkalmas.

Első csoport. Állam, vallás és közrend elleni büntettek és vétségek.

A) Magyar btk.

Fel ségsértés.

A király, királyi ház tagjainak bántalmazása.

Hűtlenség.

Lázadás.

Hatóságok, országgyűlési tagok és hatósági közegek elleni erőszak.

Alkotmány, törvény, hatóság elleni izgatás.

Magánosok elleni erőszak.

A polgárok választási joga ellen elkövetett büntettek és vétségek.

Pénzhamisítás.

Hamis tanuzás, hamis eskü, hamis vád.

Rágalmazás és becsületsértés külföldi uralkodó, államfő, kül-állam követe, ügyvivője, a törvény által alkotott testületek, hatóságok és azok tagjai ellen.

Fogyok megszöktetése.

A fegyveres erő elleni büntettek és vétségek.

A törvényesen bevett vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvény megsértése.

Sajtórendőri vétségek.

Az 1848. évi XVIII. t.-cz. 38. §-ába ütköző vétség.

B) Osztrák btk.

Hochverrat.

Majestätsbeleidigung.

Beleidigung der Mitglieder des kaiserlichen Hauses.

Störung der öffentlichen Ruhe.

Aufstand und Aufruhr.

Ausspähung.

Öffentliche Gewaltthätigkeit durch: gewaltsames Handeln gegen Versammlungen, Behörden und gesetzlich anerkannte Körperschaften; gewaltsame Handanlegung oder gefährliche Drohung gegen obrigkeitliche Personen in Amtssachen; gewaltsamer Einfall in fremdes unbewegliches Gut; gefährliche Drohung.

Münzverfälschung.

Nachmachung und Abänderung öffentlicher Creditpapiere.

Religionsstörung.

Verbrechen geleisteter Vorschub.

Verleitung eines Soldaten zur Verletzung militärischer Dienstpflicht.

Auflauf.

Teilnahme an geheimen Gesellschaften.

- Aufwieglung gegen Behörden.
- Aufreizung zu Feindseligkeiten gegen Nationalitäten, Religionsgenossenschaften, Körperschaften etc.
- Beleidigung einer gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgenossenschaft.
- Beförderung einer vom Staate für unzulässig erklärten Religionssekte.
- Öffentliche Herabwürdigung der Einrichtungen der Ehe, der Familie, des Eigenthums oder Guttheissung von ungesetzlichen oder unsittlichen Handlungen.
- Einleitung gesetzwidriger Sammlungen durch Druckschriften.
- Verbreitung falscher beunruhigender Gerüchte oder Vorhersagungen durch Druckschriften.
- Kauf und Verkauf von Wahlstimmen und Fälschung eines Wahlergebnisses.
- Gesetzwidrige Verlautbarungen.
- Beschädigung von Grabstätten.
- Vergehen gegen das Pressgesetz.
- Vergehen gegen das Waffenpatent für Südtirol.
- Vergehen gegen die Verordnung betreffend Geldzeichen der revolutionären Propaganda.
- Vergehen gegen das Wehrgesetz (1889. április 11.).
- Vergehen gegen das Gesetz über die Bestrafung der Nichtbefolgung eines Militäreinberufungsbefehls (1890. jun. 28.).
- Vergehen gegen das Gesetz betreffend das Betreiben der Auswanderungsgeschäfte (1897. jan. 21.).

C) N é m e t b i r o d a l m i b t k.

- Hochverrat und Landesverrat.
- Feindliche Handlungen gegen befreundete Staaten.
- Verbrechen und Vergehen in Beziehung auf die Ausübung staatsbürgerlicher Rechte.
- Beleidigung des Landesherrn.
- Beleidigung von Bundesfürsten.
- Widerstand gegen die Staatsgewalt.
- Verbrechen und Vergehen wider die öffentliche Ordnung.
- Münzverbrechen und Münzvergehen.
- Meineid.
- Falsche Anschuldigung.
- Vergehen, welche sich auf die Religion beziehen.

Második csoport. A személy elleni büntettek és vétségek.

A) M a g y a r b t k.

- A személyes szabadság, házjog és távirdai titok megsértése magánszemélyek által.
- Szemérem elleni büntettek és vétségek.
- Kettős házasság.
- Családi állásra vonatkozó büntettek és vétségek.
- Rágalmazás.
- Becsületsértés.

Ember élete elleni büntettek és vétségek.
 Párviadal.
 Testi sértés.

B) Osztrák btk.

Menschenraub.
 Unbefugte Einschränkung der persönlichen Freiheit.
 Entführung.
 Behandlung eines Menschen als Sklaven.
 Notzucht und Unzuchtverbrechen.
 Mord.
 Kindermord.
 Todtschlag.
 Abtreibung der Leibesfrucht.
 Weglegung eines Kindes.
 Schwere körperliche Beschädigung.
 Zweikampf.
 Zweifache Ehe.
 Verleumdung.
 Fahrlässige Tödtung.
 Fahrlässige schwere körperliche Beschädigung.
 Ehrenbeleidigung durch Druckschriften.
 Verletzung der Sittlichkeit durch Druckschriften.

C) Német bir. btk.

Verbrechen und Vergehen in Beziehung auf den Personen-
 stand.
 Verbrechen und Vergehen wider die Sittlichkeit.
 Beleidigung.
 Zweikampf.
 Verbrechen und Vergehen wider das Leben.
 Körpervverletzung.
 Verbrechen und Vergehen wider die persönliche Freiheit.

Harmadik csoport. A vagyon elleni büntettek és vétségek.

A) Magyar btk.

Titok tiltott felfedezése.
 Közegészség elleni büntettek és vétségek.
 Lopás.
 Rablás és zsarolás.
 Sikkasztás, zártörés és hűtlen kezelés.
 Jogtalan elsajátítás.
 Orgazdaság és bűnpártolás.
 Csalás.
 Okirathamisítás.
 Orvosi és községi hamis bizonyítványok kiállítása és hasz-
 nálata.
 Bélyeghamisítás.
 Csalárd és vétkes bukás.
 Más vagyonának megrongálása.

Gyujtogatás.
 Vizáradás okozása.
 Vaspályák, hajók, távirdák megrongálása és egyéb köz-
 veszélyű cselekmények.

B) O s z t r á k b t k.

Boshafte Beschädigung fremden Eigentums.
 Boshafte Beschädigung an Eisenbahnen oder Dampfschiffen.
 Boshafte Beschädigung oder Störungen an Staatstelegraphen.
 Andere boshafte Beschädigungen oder Unterlassungen.
 Erpressung.
 Brandlegung.
 Diebstahl.
 Veruntreuung.
 Raub.
 Betrug.
 Verbrechen nach dem Gesetze vom 27. Mai 1885. gegen
 gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen.
 Vergehen gegen die Postanstalten.
 Vergehen gegen das literarische und artistische Eigentum.
 Verschulden von in Konkurs verfallenen Schuldnern.
 Vergehen gegen das Gesetz über Erwerbs und Wirtschafts-
 genossenschaften.
 Vergehen gegen das Tierseuchen- und Rinderpestgesetz.
 Vergehen gegen das Gesetz wider unredliche Vorgänge bei
 Creditgeschäften.
 Vergehen gegen das Gesetz betreffend die Vereitelung von
 Zwangsvollstreckungen.
 Vergehen gegen das Gesetz betreffend den gemeingefähr-
 lichen Gebrauch von Sprengstoffen.
 Vergehen gegen das Gesetz betreffend den Markenschutz.
 Vergehen gegen das Gesetz betreffend den Verkehr mit
 Lebensmitteln.

C) N é m e t b i r. b t k.

Diebstahl und Unterschlagung.
 Raub und Erpressung.
 Begünstigung und Hehlerei.
 Betrug und Untreue.
 Urkundenfälschung.
 Bankerott.
 Strafbarer Eigennutz und Verletzung fremder Geheimnisse.
 Sachbeschädigung.
 Gemeingefährliche Verbrechen und Vergehen.

Negyedik csoport. Hivatali büntettek és vétségek.

A) M a g y a r b t k.

Személyes szabadság, házi jog, levél- és távirdatitok meg-
 sértése közhivatalnokok által.
 Hivatali és ügyvédi büntettek és vétségek.

B) Osztrák btk.

Missbrauch der Amtsgewalt und Geschenkenannahme in Amtssachen.

Verleitung zum Missbrauch der Amtsgewalt.

C) Német btk.

Verbrechen und Vergehen im Amte.

Az alább következő egybeállításokban e csoportok szerint tüntettük fel az elítéltek számát az egyes államokban. Nehogy némikép önmagunknak ellenmondóknak látszhassunk: meg kell indokolnunk azt, hogy noha a jelen dolgozat első fejezetében eredménytelennek mondtuk azt a módszert, a mely a bűnösség összehasonlítását csupán a büntettek és vétségek számadatainak egybevetése útján kísérli meg, mindazonáltal az alábbi táblázatok a kihágásokat figyelembe nem veszik. A kihágásoknak a csoportosítása ugyanis legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Sem a német, sem a magyar bűnügyi statisztika nem nyújtja a kihágások teljes és részletes kimutatását; de ez lehetetlen is, mert e téren statuarius joggal birnak az államszervezet különböző közösségei, mint nálunk is a kbt. 1. §-a szerint a kormány, a törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok, a melyektől ily irányú kimutatások meg nem kívántatnak. De másfelől a jelen fejezet célja nem is az össz-bűnösség egybeazonosítása, hanem inkább annak az arálynak felderítése, a melyben a különböző államokban az egyes csoportbeli delictumok a másikkal állanak. Ezért a táblázatok alapján levont következtetések sem terjednek annak a vizsgálatára, hogy melyik államban követtek el p. o. a legtöbb személy elleni bűncselekmény, hanem csupán arra, hogy e bűncselekmények csoportja mennyiben nagyobb vagy kisebb a többi csoportnál.

Ez okból, a nélkül, hogy az összehasonlító büntetőjogtudomány terére tévednénk, az egyes törvényhozások lényeges különbözőségét csupán azoknál a delictumoknál emeljük ki különösen, a melyek még ez aránylagos egybevetésre is zavarólag hatnának.

Legjelentősebb e tekintetben a német btk. 134. §-a, a melynek a magyar btk. 359. §-a felel meg: a lefoglalt ingók elidegenítése, a mi a magyar btk. szerint sikkasztás s mint ilyen a vagyon elleni bűncselekmények körében mutattatik ki; hasonlóképpen a zártörés vétsége a német btk. szerint, államhatalom elleni, a magyar szerint, vagyon elleni delictum. A ki társadalmi viszonyainkat ismeri, tudja, hogy a sikkasztás bűncselekményének ez a neme a mi népünk körében roppant gyakori s a sikkasztások egyéb nemei mellett feltűnő nagy számban szerepel. Ez a delictum az, a melylyel a nyomorba jutott existenciák a vagyon elleni bűnösség örvényébe süllyednek. Gyakori szereplésüket fokozza az is, hogy a megkárosított fél rendszeren a bűnvádi üldözés fegyverével akar követeléséhez jutni, ha már más kielégítési alap nincs. Ezzel szemben a német törvény uralma alatt csak a hatóságoknak áll érdekében megtorlást keresni. Hozzájárul, hogy a kir. curia a jogegység érdekében hozott egyik legutóbbi határozatában kimondta, hogy e delictum fenforgása akkor is megállapítható, ha a lefoglalt ingókra az árverés nem is foga-

natosított, tehát ha maga a sértett közhatalom nem is jutott sérelme tudomására.

Ide tartozik továbbá a német btk. 138. §-a, a mely a tanu és esküdt bűnpártolását bünteti, s a melynek esetei nálunk a bűnpártolás — tehát ismét vagyoni delictum — csoportjába sorolják. Megemlítjük továbbá azt, hogy az osztrák btk. úgy a vagyoni delictumok: lopás, sikkasztás, csalás, mint a személy elleni delictumok, különösen a becsületsértés eseteinek sokkal nagyobb részét vonta a kihágások körébe, mint a magyar és a német btk. Az egyszerű lopás 25 forinton alul, s valamennyi közönséges becsületsértés, kihágás, s mint ilyen számításainkból kihagyatott. Némikép befolyásolja ez a körülmény azt az arányt, a mely az osztrák adatokban az állam és a közrend elleni delictumok hátrányára oly feltűnően mutatkozik.

Magyarország:

	Állam, vallás és közrend elleni	Személy elleni	Vagyon elleni	Hivatali
	b ü n t e t t e k é s v é t s é g e k			
1881	2461	39.489	28.985	225
1882	2536	44.157	28.540	252
1883	2294	41.215	25.468	228
1884	2489	48.214	26.247	220
1885	2509	48.449	26.716	270
1886	2524	50.483	25.970	237
1887	2797	54.013	28.173	297
1888	2955	54.944	32.158	328
1889	2364	53.003	31.030	261
1890	1884	49.449	30.142	212
1891	2031	46.582	29.237	251
1892	2220	45.773	30.044	215
1893	2230	48.973	27.679	187
1894	2604	52.275	30.987	178
1895	2875	52.991	29.488	237
1896	3237	55.073	30.739	278
1897	3223	56.370	32.491	249
1898	3747	56.620	34.939	223
1899	3723	74.605	42.076	260

1000 elítélt közül esik tehát:

	I. csoportra	II. csoportra	III. csoportra	IV. csoportra
1881	35.4	554.9	407.3	3.2
1882	33.6	584.7	378.1	3.3
1883	33.1	595.2	368.0	3.3
1884	32.3	624.8	340.1	2.9
1885	32.2	621.5	342.8	3.5
1886	31.9	637.3	327.8	3.0
1887	32.6	630.3	333.7	3.4
1888	32.6	606.7	363.1	3.6
1889	27.2	610.1	359.7	3.0
1890	23.0	604.9	369.4	2.6
1891	25.9	593.6	377.3	3.2
1892	29.1	627.7	340.4	2.8
1893	28.2	621.5	347.9	2.4
1894	30.2	607.5	360.3	2.0
1895	33.5	619.1	344.7	2.7
1896	36.2	616.5	347.2	3.1
1897	34.9	610.5	352.0	2.6
1898	39.2	592.4	433.9	2.3
1899	38.5	610.7	348.7	2.1

Ausztria:

	Állam, vallás és közrend elleni	Személy elleni	Vagyoni elleni	Hivatali
	b ü n t e t t e k é s v é t s é g e k			
1881	3331	6143	25653	26
1882	3986	6783	23473	28
1883	3822	6243	22324	44
1884	3644	6587	22443	45
1885	3961	7037	22151	31
1886	4153	7062	23784	57
1887	4289	7255	22727	56
1888	3747	7107	22041	42
1889	3973	6873	22519	22
1890	5058	6906	22606	31
1891	4273	7048	23201	35
1892	3441	7014	24986	48
1893	4795	7115	22087	41
1894	5520	7457	24123	23
1895	5095	7374	23774	31
1896	5297	7501	22721	26
1897	6416	7405	23211	15
1898	6450	7958	29093	34
1899	6710	9131	25913	47

1000 elítélt közül esik tehát:

	I. csoportra	II. csoportra	III. csoportra	IV. csoportra
1881	94'08	174'8	729'8	0'7
1882	116'3	197'9	684'9	0'2
1883	117'8	192'5	688'3	1'4
1884	111'3	201'3	685'9	1'4
1885	119'4	212'1	667'6	0'9
1886	118'4	201'4	678'6	1'6
1887	125'0	213'9	659'5	1'6
1888	121'1	219'4	658'1	1'4
1889	118'9	204'6	676'3	0'2
1890	146'2	199'0	654'0	0'8
1891	123'6	203'9	671'5	1'0
1892	97'9	197'9	702'9	1'3
1893	140'8	211'3	646'9	1'2
1894	159'4	200'9	639'1	0'6
1895	142'7	206'5	650'0	0'8
1896	149'0	211'0	641'6	0'4
1897	173'1	199'8	626'7	0'4
1898	155'3	191'5	652'4	0'8
1899	160'1	220'3	618'4	1'2

Német birodalom:

	Allam, vallás és közrend elleni	Személy elleni	Vagyon elleni	Hivatali
	bűntettek és vétségek			
1882	51.623	107.398	169.334	1619
1883	51.684	112.237	164.590	1618
1884	56.082	125.299	162.898	1698
1885	56.367	127.865	157.275	1580
1886	60.456	134.019	156.932	1593
1887	62.348	137.745	154.745	1519
1888	61.806	134.669	152.652	1538
1889	62.817	139.639	105.621	1567
1890	63.748	148.096	168.107	1499
1891	61.994	149.750	177.835	1485
1892	66.392	157.928	196.437	1570
1893	73.107	172.096	183.645	1555
1894	76.527	181.977	186.016	1590
1895	79.681	187.334	185.243	1453
1896	81.846	194.582	170.136	1417
1897	82.696	105.772	183.797	1330
1898	82.208	203.298	190.755	1346
1899	81.231	207.332	188.260	1316

1000 elítélt közül esik tehát:

	I. csoportra	II. csoportra	III. csoportra	IV. csoportra
1882	156	326	513	4·9
1883	157	340	498	4·9
1884	162	362	471	5·0
1885	164	373	458	4·8
1886	171	380	444	4·5
1887	175	386	434	4·3
1888	176	384	435	4·4
1889	203	451	341	5·0
1890	167	388	441	3·9
1891	158	383	455	3·8
1892	157	374	465	3·7
1893	170	400	426	3·6
1894	171	408	417	3·6
1895	175	414	408	3·2
1896	179	426	392	3·1
1897	178	422	397	2·9
1898	172	425	400	2·8
1899	170	434	394	2·8

E táblázatokból a három országot illetőleg fontos összehasonlitások derülnek ki. Mindenekelőtt, a mi az egyes delictumok gyakoriságát illeti, azzal az érdekes ténnyel találkozunk, hogy míg Ausztriában és Németországban a legtöbb bűncselekmény a vagyon ellen irányul, addig nálunk a személy elleni

támadások a leggyakoribbak. Annál feltűnőbbnek kell mondanunk e jelenséget, ha arra gondolunk, hogy büntető jogászaink állítása szerint a magyar btk. különös oltalomban részesíti a vagyont az egyéb javakhoz képest. E jelenséget számosan a magyar faj veszekedő természetéből, illetőleg országunk délibb helyzetéből magyarázzák. Tagadhatatlan, hogy ebben sok lehet a való, de magyarázatnak nem elegendő. Ugy hisszük, hogy itt is, egy már többször említett körülménynek látjuk a hatását, jelesen a gazdasági helyzetét és az életmódét. Magyarország őstermelő ország, míg a másik két állam már nagyiparos. Ezekben nehezebb és intenzívebb a létért való küzdelem. Ott nagymérvű az alsóbb osztályok nyomora, míg mi nálunk, noha az egész ország általános jóléte kisebb, nem olyanayira szegény a legalsóbb néposztály. Tudvalevő dolog, hogy a földműves a gyári munkásnál rendszerint jobb helyzetben van.

Ebből magyarázható, hogy a vagyon elleni büntettek a két iparos országban első helyen, nálunk csak második helyen szerepelnek.

Másfelől azonban tagadhatatlan, hogy hazánkban is az évek változása során a vagyon elleni bűncselekmények aránya növekedben, ellenben a személy elleniek aránya apadóban van. Ez ugyancsak a most felállított tételben leli magyarázatát: a polgáriásodás, az ipari élet feltételeinek növekedése nálunk is nagy léptekkel halad előre. S míg annak előnyös oldalaként a személyiség nagyobb értéke jelentkezik, nyomában van árnyoldala is: a fokozódó nyomor bűnei.

A másik két csoport tekintetében az összehasonlítás eredménye a következő.

Az állam, közrend és vallás elleni büntettek legkisebb számában fordulnak elő nálunk, leggyakoribbak Németországban. Lehetetlen ennek magyarázatánál a három ország közigazgatására nem gondolnunk; az állam elleni büntettek úgyszólván; közigazgatási surlódások eredményei. Magyarország határozottan a legdecentralizáltabb közigazgatással bír. Ez és talán más okok is teszik, hogy a mi közigazgatásunk nem oly — *sit venia verbis* — erélyes jellegű, mint az osztrákoké, de még kevésbé mint a németeké. A porosz közigazgatás és burocracia hire ismeretes. Már pedig minden hatás ellenhatást szül. Ott, hol a közigazgatás által kifejtett cselekvési energia nagyobb, ott, miután minden erő kifejtéssel surlódás jár együtt, ez is okvetetlenül nagyobb. E surlódás és ellentállási törekvés a bűnösségben is kifejezést nyer.

A közhivatalnokok által elkövetett vétségek csoportjánál Magyarország közepes helyzetet foglal el Németország és Ausztria között. Nem akarunk kényes elemzésekbe bocsátkozni. Csak a feltűnő német számokat illetőleg meg kell említenünk a német hivatalnokosztálynak, mint legkitűnőbbnek a hírét a világon.

Ha az egyes csoportok évek szerinti változásait vizsgáljuk, úgy mindhárom országban szembeötlő a személy elleni büntettek növekedése s a vagyon elleniek csökkenése. Fontos törvényszerűség, melyre az élelmi szerekek a bűnösségre való behatásának vizsgálatánál vissza fogunk térni.

Az állam stb. elleni büntettek Magyarországon csökkenést, a másik két államban emelkedést mutatnak; a negyedik csoport nagyjában állandónak mutatkozik, különben a számok a változás megfigyeléséhez nagyon is csekélyek és változásaikban sem mutatnak határozott irányt.

IV. FEJEZET.

Az egyes büntettek.

1. *Politikai büntettek.*

Az úgynevezett politikai büntettek nem igen szolgáltatnak alkalmas anyagot a vizsgálatra. Ha az egyes évek változását vesszük szemügyre, a nagy hullámzásokat csak akkor magyarázhatnók meg, ha az illető év történetéből kiemelnők a főbb politikai eseményeket s történetüket, indító okaikat külön elemeznők. A mi pedig a számát illeti azoknak, a kiket az egyes országokban ezen büntettek miatt elítéltek, csak azt a már ismeretes tényt constatálhatjuk, hogy Magyarország aránytalanul kisebb számmal szerepel, mint a másik két állam. Míg Magyarországon a felségsértés, a király és a királyi ház tagjainak bántalmazása és a hűtlenség miatt elítéltek száma csak 1887-ben és 1895-ben haladta meg a 30-at, addig Ausztriában a hasonló büntettek (Hochverrat, Majestätsbeleidigung, Beleidigung der Mitglieder des kais. Hauses) száma állandóan 2—300 között mozgott. Németországban is, a Beleidigung des Landesherrn, Beleidigung von Bundes-Fürsten miatt elítéltek száma 400 körül váltakozik, mihez évente még átlag 15 Hochverrat und Landesverrat, feindliche Handlungen gegen befreundete Staaten, Verbrechen und Vergehen im Beruf auf die Ausübung staatsbürgerlicher Rechte miatt elítélt is járul.

Ha Németországban ezen aránytalan eltérést illetőleg látunk is némi magyarázatot a particularismusban, Ausztriában erről nem lehet szó. Azt hiszem, rossz izlésről tanuskodnék e tények hosszas elemzésébe bocsátkozni, azért csak két ismeretes körülményre akarok utalni.

Egyik az, hogy a magyar nép mindig a legloyalisabb népek közé tartozott, mindig ragaszkodott koronás királyához, a kiben az első magyar embert látta. Ez az oka, hogy nálunk a felségsértés rendkívüli dolog. Másodszor Magyarország a három szóban forgó állam közt a legalkotmányosabb, mondjuk, a legszabadabb. Már pedig, ha a felségsértést és hasonló büntetteket, keletkezésüket, okaikat a pszichologia eszközeivel elemeznők, arra a meggyőződésre kellene jutnunk, hogy azok rendesen a tényleges, vagy a vélt önkény és elnyomás elleni reactio folyamányai. Közel fekvő, hogy ily önkény vagy elnyomás, akár valóban, akár csak subiectiv vélekedésben, inkább előfordulhat oly országokban, hol csekélyebb a liberalismus és érezhetőbb a hatalom.

2. Hamis tanuzás, hamis eskü, hamis vád.

Az első csoportból még külön kell vizsgálnunk a hamis tanuzás, hamis eskü és hamis vád miatt elítélteket.

E büntettek szaporodása rendesen alkalmat ad azoknak, kik a bűnügyi statisztikából szokták erkölcsi ítéleteiket formulázni, hogy a kor vallástalanságát és erkölcsi sülyedését megállapítsák. Mi e pessimistikus nézetben nem osztozunk, inkább igyekezni fogunk a változások magyarázatát keresni.

Tudvalevő dolog, hogy a szóban forgó bűncselekmények miatt csak olyan ítéltető el, ki azokat, hogy úgy mondjuk, nyilvánosan követte el. Mind e cselekedet csak akkor büntethető, ha polgári vagy bűnvádi, fegyelmi vagy kihágási ügyben, a bíróság, vagy hit alatti tanuvallomás kivételére hatáskörrel bíró hatóság előtt követtetik el. Magáneskük megszegése nem tárgya a bűnvádi eljárásnak.

A legkinálkozóbb alkalom a hamis eskü vagy tanuzás elkövetésére a polgári per, hol vagyoni érdekekről van szó, s a melyekben rendszerint a polgárság vagyonos osztályának ügyei kerülnek döntés alá. Már előzetesen is feltehetjük, hogy a polgári perek száma és a szóban forgó bűncselekmények száma közt összefüggésnek kell lennie.

A következő táblázat hazai adataink alapján világítja meg e feltevésünket:

Év	Hamis tanuzás, hamis eskü és hamis vád miatt elítéltetett	Polgári perek száma	Év	Hamis tanuzás, hamis eskü és hamis vád miatt elítéltetett	Polgári perek száma
1881 . . .	158	24.708	1891 . . .	165	292.635
1882 . . .	148	233.288	1892 . . .	181	295.494
1883 . . .	130	226.756	1893 . . .	189	321.969
1884 . . .	146	229.727	1894 . . .	270	413.480
1885 . . .	151	266.969	1895 . . .	258	636.520
1886 . . .	144	266.390	1896 . . .	255	666.955
1887 . . .	159	268.652	1897 . . .	268	521.346
1888 . . .	164	289.479	1898 . . .	233	661.056
1889 . . .	193	282.960	1899 . . .	258	656.836
1890 . . .	165	289.934			

E táblázat teljesen igazolja feltevésünket. Az 1889-iki és 1898-iki év kivételével tökéletes a megegyezés a számok emelkedésében. Legjellemzőbb azonban az 1895-ik évtől kezdve jelentkező párhuzamos emelkedés. Jóllehet ebben az évben a bűnösség a maga összeségében is jelentékenyebb emelkedést mutat (1893-ban 78.808, 1894-ben 86.044): a hamis tanuzásra vonatkozó speciális adatok ez években nemcsak a bűnösség általános fokozódására, hanem a nagyobb perlekedő hajlamra is visszavezethetők. Jogászaink számára mindenesetre érdekes adat e jelenség, ha tekintetbe vesszük, hogy az 1893: XVIII. törvényczikk a sommás eljárással életbeléptette a szóbeliséget a sommás perekben, és a bizonyítékok szabad mérlegelését az összes perekben. Nem akarunk kalandos feltevések terére tévedni, de felette valószínű, — minthogy a szóbeliség s a szabad bizonyítás főtényezői az igazság kutatásának — hogy az igazságszolgáltatási bűncselekmények is sokkal könnyebben derülhetnek napfényre, mint a régi írásbeli eljárás ügyvédi útvesztőiben.

Ausztriára nem terjeszthetjük ki vizsgálatainkat, mert az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint a hamis eskü és a hamis tanuzás a csalás (198. §. és 199. §.), a hamis vád pedig a rágalmazás (209. §.) büntettének tényálladékát állapítja meg, úgy hogy a statisztika az igazságszolgáltatási falsumokról külön feljegyzéseket nem nyújt.

A németországi adatokat a következő kis táblázat adja. A polgári ügyek számával az összehasonlítást megkísérlettük, de ez nem mutat törvényszerűséget vagy összefüggést.

Hamis eskü és hamis vád miatt elítéltetett	Hamis eskü és hamis vád miatt elítéltetett
1882 2118	1889 2070
1883 1920	1890 2054
1884 2055	1891 2170
1885 2106	1892 2105
1886 1899	1893 2213
1887 2022	1894 2170
1888 2016	1895 2161

E csoportban is nagyobbak a német számok a mieinknél. Az arány pontos megállapítására azonban csak a polgári perek számának ismerete nyújthatna módot. Sajnos azonban, a német és magyar statisztika e tekintetben egybe nem vethető, mert az igazságügyi szervezetnek még javítható eltéréseit nem tekintve, a magyar statisztika — kérdéses, hogy czélszerűen-e — beadványokat, míg a német ügyeket számol.

3. A szemérem elleni büntettek és vétségek.

A szemérem elleni büntettek és vétségek határozott következtetésekre alig adnak alkalmas anyagot, mert a magyar és a német törvényekben kevés kivétellel csak magánindítványra üldözendők és e hatásaiban igen változó momentum nagyfoku befolyást gyakorol a számok alakulására.

A magyar büntetőtörvénykönyvben megállapított szemérem elleni büntettek és vétségek a bűnügyi statisztikában egyösszegeben vétettek fel. E büntettek és vétségek névszerint a következők:

Erőszakos nemi közösülés	232 §.
Szemérem elleni erőszak	233. §.
Megfertőztetés	236. §.
Természet elleni fajtalanság	241. §.
Vérfertőztetés	243. §.
Szemérem elleni büntett (férjszinlelés)	245. §.
Házasságtörés	246. §.
Csábítás	247. §.
Szemérem elleni vétség fajtalanságot tartalmazó irat, nyomtatvány vagy képes ábrázolat útján	248. §.
Szemérem elleni vétség közbotrányt okozó, szemérmét sértő cselekmény elkövetése által	249. §.

A német büntetőtörvénykönyvnek a szemérem elleni büntettek és vétségekről szóló szakasza tartalmilag megfelel a ma-

gyar büntetőtörvénykönyvnek, mert ennek az idevágó főbb elveiben mintaképül szolgált. Csak a kerítés az a delictum, a melyet a német btk. minden esetben, a magyar ellenben (247. §.) csak minősített eseteiben büntet: ha a tettes szülő, gyám, gondnok vagy gondviselő.

A következő összeállítás mutatja a magyar és német büntetőtörvénykönyvek egymásnak megfelelő §-ait:

Magy. bt. tv. kv. §§. 232, 233, 235, 236, 237, 241, 243—244, 245, 246, 247, 248, 249
Német » » » §§. 177, 176, 174, 182, 178, 175, 173, 179, 172, 181—2.; 184, 183

A német büntetőtörvénykönyvnek 180. és 181. §§-ainak (Kuppelei) megfelelő rovat nincs a magyar büntetőtörvénykönyvben. Ez okból a számok egybevetésénél e §§-ok elleni büntetteket és vétségeket kihagytuk, noha ezáltal abba, a bár kisebb hibába estünk, hogy a 181. §. 2. fejezete miatt elítéltek, kik a magyar büntetőtörvénykönyv 247. §. miatt ítéltetnek el, kimaradtak.

A szemérem elleni büntettek és vétségeket illetőleg az osztrák büntetőtörvény már a németnél is távolabb áll a mi büntetőtörvénykönyvünktől. Minthogy azonban az osztrák statisztika nem szakaszok szerint szolgáltatja az adatokat, javítás alig eszközölhető.

Következőben közöljük Würzburger¹⁾ összeállítását az osztrák és német büntetőtörvénykönyvek §-airól.

Német bir. btk. — 173 174 177 179 180 176 — 183 184
Osztrák btk. 131 132 125 — 512a 512b 512c 515 516 516
151

Évek	Szemérem elleni büntettek és vétségek:		
	Magyarország	Német birodalom	Ausztria
1875	117	—	—
1876	160	—	596
1877	133	—	558
1878	170	—	712
1879	216	—	709
1880	201	—	679
1881	174	—	688
1882	199	2918	813
1883	176	2771	775
1884	176	2797	845
1885	200	2896	784
1886	209	3221	750
1887	203	3169	843
1888	223	3088	842
1889	271	3212	917
1890	183	3293	925
1891	205	3332	957
1892	181	3490	989
1893	189	3859	1032
1894	311	4144	1097
1895	283	4221	1078
1896	335	4539	1208
1897	328	4222	1156
1898	328	4560	1292
1899	383	4650	1366

¹⁾ Über die Vergleichbarkeit kriminal-statistischer Daten. Jb. f. NÖ. u. St. N. F. XIV. 1887.

Németország rovatában a német büntetőtörvénykönyv összes szemérem elleni büntettei és vétségei foglaltatnak a 180. és 181. §§. kivételével, mint azt már megemlítettük.

Ausztriát illetőleg nehézség forgott fenn.

Szemérem elleni büntettet ugyanis az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint (125—132. §§.) csak a következő bűncselekmények alkothatnak:

Notzucht, Schändung, Unzucht wider die Natur, Blutschande, Verführung zur Unzucht és a Kuppelei in Bezug auf eine unschuldige Person.

Ellenben a magyar büntetőtörvénykönyv értelmében fogalmilag szintén a büntettek és vétségekhez tartozó következő delictumok:

Unzucht zwischen Verwandten und Verschwägerten	501. §.
Ehebruch	502. §.
Entehrung unter der Zusage der Ehe	506. §.
végül bizonyos esetben	
Gröbliches und öffentliches Ärgerniss verursachende Verletzung der Sittlichkeit oder Schamhaftigkeit	516. §.

az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint csak kihágások. Mivel azonban az osztrák statisztika az összes kihágásokat nem részletezi, csupán azoknak főbb nemeit adja külön-külön és ebből is 1882-ig csupán a házasságtörés és kerítés miatt elítéltek számát (Ehebruch, Kuppelei), ezért a kihágási ok számbavételéről le kellett mondanunk.

Ha a három ország számsorait szemügyre vesszük, mindenestre feltűnő, hogy a magyar számok mily csekélyek a másik két ország számaihoz képest. Mert ha a német adatokból a szemérmet sértő cselekedeteket és nyomtatványok útján elkövetett delictumokat (német bir. btk. 183., 184. §§.) levonjuk is, a mennyiben ezeknek az üldözése nagy mértékben függ a rendőrség éberségétől s a különböző helyeken észlelhető eltérő erkölcsi felfogástól, akkor is e delictumok legtipikusabb nemei (Unzucht, Notzucht) miatt elítéltek évi átlaga a 80-as években 3070, a 90-es években 4369. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Magyarország lakossága mind 1880-ban, mind 1890-ben 3·4-e Németország lakosságának, úgy egy oly népesség körében, a mely Magyarország lakosságának felel meg, e delictumok azonban a Németországban való elterjedettségük mérvében jelentkeznének, a 80-as dekádban 903, a 90-es dekádban pedig 1285 elítélt jelentkezne, holott hazánkban a 80-as években 203, a 90-es években 272 az ezen delictumok miatt elítéltek átlaga, tehát az előbbi módon construált számnak 4·4-e, illetőleg 4·7-e.

Az osztrák számoknál, mint arról fentebb már megemlékeztem, ismét azt kell tekintetbe venni, hogy azok sokkal kisebb terjedelemre vonatkoznak, mint a magyar btk. Mindazonáltal a számok mindenütt felülhaladják a magyar adatok háromszorosát, holott Ausztria lakossága csupán kétszerese hazánkénak.

E tünet magyarázatával behatóan nem foglalkozhatunk, mivel, mint e fejezet kezdetén megemlítettük, itt oly factorok is

közreműködnek, melyek számadatok alakjában kifejezésre nem juttathatók. Csak egynéhány körülményre akarunk utalni, melyek részben érthetővé teszik, hogy a szemérem elleni büntettek és vétségek miatt elítéltek száma Magyarországon csekélyebb, mint a Németbirodalomban.

Általánosan ismeretes tény, hogy e delictumok a művelődés haladásával szaporodnak és hogy különösen az életmód oly be rendezése, a mely az embert már fiatal korában a létért való küzdelemre kényszeríti és a mely ezzel kapcsolatban a lakosságot kis területre tömöríti, a bűnösséget általában, de különösen az erkölcsöt növeli. Magyarország még napjainkban is első sorban őstermelő ország, földműves lakossága még nagy részben patriarchalis életmódot folytat. Németország ellenben nagyiparos ország, a nagy ipar előnyeivel, de hátrányaival is bir és így ott megvannak azok a feltételek, a melyek közt a szemérem elleni büntettek és vétségek nagyobb mérvben burjánzanak. E felfogás mellett bizonyít az a nevezetes számadat, hogy a »fiatalok« minálunk az összes szemérem elleni büntett és vétségek miatt elítélteknek nem egész 6^o/_c-át teszik, Németországban majdnem 20^o/_c-át képezik az elítélteknek. Hozzájárul azonban ehhez az a körülmény, hogy az egyszerűbb viszonyok között élő földműves nem is oly kényes az idevágó delictumok mérlegelésében. Az aratók egymással való izetlenkedései miatt a városi nép becsületsértési, szemérem elleni vétségek czímén bonyolódott pöröket provocálna. Az ipari munkás idevágó támadásai vehemensebbek s sértőbbek, mint a föld gyermekeié, de sokkal érzékenyebbek is az általa megtámadottnak erkölcsi érzései.

Végül a büntetőjogok eltérése befolyással bir arra, hogy Németország számai aránytalanul nagyobbak a mieinknél. A magyar büntetőtörvénykönyv szerint ugyanis (238. és 239. §§.) a bűnvádi eljárás rendszerint csak a sértett fél indítványára indítható meg. Hivatalból való üldözésnek csak a szemérem elleni vétség (fajtalanságot tartalmazó irat stb. miatt és nyilvánosan elkövetett szemérmert sértő cselekmény miatt) és a férfiak közti erőszakkal elkövetett természet elleni fajtalanság esetében van helye; továbbá akkor, ha a szóban levő büntettel összefüggő s hivatalból is üldözendő más büntett is forog fenn és ha a büntett a megsértettnek halálát okozta, végre a szülő, gondnok, tanító vagy gondviselő által elkövetett csábítás eseteiben.

Tehát a magyar büntetőtörvénykönyv szerint a magánindítványra való üldözés a szabály. Megfordítva, a német büntetőtörvénykönyvben: a hivatalból való üldözés a szabály. Kivétel a sértett fél indítványa, mely a következő esetekben szükséges: a házasságtörés, a férjszinlelés, szemérem elleni büntettek és a megfertőztetés.

Hogy pedig az eljárásnak hivatalból vagy magánindítvány folytán való megindítása nagy befolyással bir a bűnösség alakulására, arra talán a legjobb bizonyítékot a porosz statisztika szolgáltatathatja. Ugyanis 1871-ig a szemérem elleni delictumok hivatalból üldözendők voltak. 1871-től 1876-ig csak a sértett fél indítványára történt az eljárás megindítása. Azóta ismét

hivatalból üldözendők. És tényleg az 1871—1876-iki időköz a bűntények számának érzékeny csökkenését mutatja. (Starke.)

Nehogy azonban ez a megjegyzésünk némiképp lerontsa a magyar számadatokból e delictumok kisebb mérvére levont következtetéseinket, meg kell említenünk, hogy az a körülmény, hogy a szemérem elleni delictumok miatt tett indítvány a btk. 238. §-a értelmében vissza nem vonható, mégis eléggé biztosítja a gyakorlat tapasztalatai szerint e delictumok üldözését. Ugyanis az egyéb indítványi bűncselekmények miatt folyamatba tett eljárások túlnyomó része a gyakorlat tapasztalatai szerint ép az indítvány visszavonása folytán szűnik meg és esik ki a statisztikai vizsgálódás köréből. Mig ezen egyéb esetekben sértett a feljelentést többnyire megteszi, de többnyire vissza is vonja, a szóban forgó delictumoknál e visszavonás nem fordulhat elő.

Ferri, Spencernek abból a biológiai törvényéből indulván ki, hogy a nemzési képesség a táplálkozással egyenes arányban van annyiban, a mennyiben az élelmi szerek megszerzésének könnyebb módja és a dúsabb táplálkozás fokozza a nemzési képességet, érdekes törvényszerűséget igyekszik az élelmezés adatai és a szemérem elleni bűntettek száma közt felállítani. Mi ugyanezt az alapgondolatot egy másik kísérletre használjuk fel.

Kiindulunk egyrészt abból, hogy az élelmi szerek megszerzésének könnyebbisége fokozza a nemzési képességet, a mely e túlsága folytán könnyen elhagyja medrét és bűnös utakra tér, a mi a szemérem elleni delictumok számának növekedésében jut kifejezésre. Másrészt ismeretes az a viszony, mely az élelmi szerek megszerzésének könnyebb módja és a vagyon elleni bűncselekmények számának alakulása közt fellelhető. A haladás iránya ezeknél éppen ellenkező, mint a szemérem elleni bűntetteknel és vétségeknél. Ezt akarjuk a következő táblázatokban kimutatni.

A vizsgálatot azonban bővebben csak Magyarországra és Németországra terjeszthetjük ki, mert az ausztriai anyag, mint tudjuk, a szemérem elleni bűncselekményeket ki nem meríti. Különben a következő táblázat mutatja a szemérem elleni bűntettek és a lopás miatt elítéltek számainak menetét Ausztriában. Kis eltérésekre nem vetve ügyet, az irányzat kedvező.

Ausztria :

Évek	Notzucht, Schändung etc.	Diebstahl	Évek	Notzucht, Schändung etc.	Diebstahl
1876	596	17.627	1888	842	13.651
1877	558	19.474	1889	917	14.511
1878	712	18.435	1890	925	14.266
1879	709	16.008	1891	957	14.291
1880	679	19.489	1892	989	16.245
1881	549	20.074	1893	1032	13.659
1882	665	17.819	1894	1097	14.165
1883	622	17.034	1895	1078	13.281
1884	664	16.601	1896	1208	13.064
1885	784	16.415	1897	1156	13.682
1886	750	15.054	1898	1292	16.110
1887	843	14.270	1899	1366	14.568

Az egybeállításból szembeszökő az általunk felállított tétel igazsága. Legjellemzőbb az 1893–1898-ig terjedő öt év, s érdekes jelenség az 1881-iki, melyben a lopások száma a legmagasabb fokot, a szemérem elleni delictumok száma a legalacsonyabb fokot éri el.

Magyarország :

Évek	Szemérem elleni bűntettek és vétségek	Lopás	Csalás
1875.	117	9.835	1.239
1876.	160	9.505	1.251
1877.	133	9.622	1.115
1878.	170	9.628	1.066
1879.	216	8.846	980
1880.	201	13.334	816
1881.	174	20.673	545
1882.	199	20.126	344
1883.	176	17.777	280
1884.	176	18.042	285
1885.	200	18.098	238
1886.	209	17.425	186
1887.	203	18.500	264
1888.	223	21.080	256
1889.	271	20.556	164
1890.	183	19.760	199
1891.	205	19.009	234
1892.	169	18.182	243
1893.	218	18.094	235
1894.	311	20.093	281
1895.	283	18.270	323
1896.	335	18.999	295
1897.	328	19.923	334
1898.	328	21.518	388
1899.	383	26.012	423

Német birodalom :

Évek	Unzucht, Notzucht,	Diebstahl u. Unterschlagung	Hehlerei
1882.	2.918	117.627	8.522
1883.	2.771	114.201	7.974
1884.	2.797	111.350	7.695
1885.	2.896	94.830	7.416
1886.	3.221	93.547	6.952
1887.	3.169	99.911	6.974
1888.	3.088	99.158	6.945
1889.	2.212	102.244	7.491
1890.	3.293	109.065	7.549
1891.	3.332	115.117	7.166
1892.	3.490	127.567	9.141
1893.	3.859	113.810	8.115
1894.	4.144	114.714	8.002
1895.	4.221	112.326	7.653
1896.	4.539	109.545	7.400
1897.	4.222	112.591	7.089
1898.	4.560	116.977	7.711
1899.	4.650	113.159	7.384

A magyarországi első időszakról 1880-ig egyrészt a tolvajság és tolvajlási kísérletet, másrészt a csalás és csalási kísérletet vettük. Németországot illetőleg nem vehettük a »Betrug és Untreue« delictumait, mely nem is felel meg a mi »csalás«-unknak. Hogy azonban mégis egy más delictumnak lássuk összefüggését, az orgazdaság bűncselekményét vizsgáltuk.

A magyarországi első időszakban a szemérem elleni bűncselekmények és a csalás számainak haladása nem mutat határozott törvényszerűséget. 1877-től 1879-ig ellentétes a menetők, de a többi években egy az irányuk. A tolvajság és a szemérem elleni bűncselekmények összehasonlítása azonban teljesen igazolja az előbb felállított törvényt. Ezek haladása egészen ellentétes, az egész időn át.

A második és a harmadik időszakban mind a lopásra, mind a csalásra vonatkozólag látjuk ezen ellentétesség törvényszerűségét. A lopásnál az 1884—1885-i csekély emelkedést, a szemérem elleni büntettek vonalának felszökésével szemben, úgyszólván esésnek kell tekintenünk. 1885-től 1887-ig a törvényszerűség már kisebb mértékben észlelhető, de 1888-tól 1893-ig a két delictum ellentétes mérve már szembeszökő. Az 1894-ik és az 1899-ik év az összбүнösségben is nagyobb terjedelmű, de 1894-től 1898-ig a felállított tétel szintén igazolást nyer.

Különösen érdekes azonban a csalás és a szemérem elleni büntettek egybevetése az 1880. utáni években, ha tekintetbe vesszük, hogy ez a delictum is csak magánindítványra üldözendő, a súlyosabb esetek kivételével. Némi emelkedés ugyan észlelhető, de korántsem olyan jelentékeny, mint a szemérem elleni büntettekénél. Különösen kirívó ez, ha az átlagszámokat vesszük szemügyre: a szemérem elleni büntettek és vétségek átlaga 1880—1889-ben: 202, 1890—1899-ben 264; a csalásé: 1880—1889-ben 338, 1890—1899-ben már csak 294. Ott az átlag 62-vel emelkedett, itt 42-vel csökkent.

Ha a németországi adatok haladását tekintjük, itt is fényesen be van igazolva törvényünk. A szemérem elleni büntettek minden emelkedésének a lopás és sikkasztás, úgyszintén az orgazdaság súlyedése felel meg és viszont. Hogy itt is az átlagszámokkal világítsuk meg a dolgot: a szemérem elleni büntettek átlaga: az első korszakban 3070, a másodikban 4369. A lopás és sikkasztásé: 108.206-ról csak 115.743-ra szökik, az orgazdaságé 7528-ról csak 7752-re.

Ha az önfentartás kisebb küzdelembe és kevesebb fáradtságba kerül, a szükség nem kényszeríti oly gyakran az embereket, hogy más tulajdonát elidegenítsék. Másrészt ilyenkor a nemzési képesség fokozódása áll be, mely a törvényes rendes úton nem nyer kielégítést és az ennek folytán beálló szertelenség a szemérem parancsolta határt is áthágja, a mi azután a szemérem elleni delictumok számának emelkedésében jut kifejezésre.

A következő táblázat végül azt a jelenséget tünteti fel, hogy azok az évek, a melyekben az egyes államokban a szemérem elleni delictumok a legnagyobb mérvben, ellenben a vagyon elleni delictumok legkisebb mérvben lépnek fel, körülbelül találkoznak is.

Ország		Maximum Szemérem elleni bűncs.	Lopás	Minimum Csalás	Orgaz- daság
Magyar	I. időszak	1879	1879	1879	—
»	II. »	1889	1886 ¹⁾	1889	—
»	III. »	1899	1893	1890	— ²⁾ 1886 és 1888
Német	II. »	1886	1886	—	1897 és
»	III. »	1899	1896	—	1899
Osztrák	I. »	1878	1879	—	—
»	II. »	1889	1888	—	—
»	III. »	1899	1896	—	—

¹⁾ Az 1880. év, az új btk. életbelépte tekintetbe alig vehető.

²⁾ Az 1899. év felette szabályellenes ; e nélkül 1896-ra esnék a maximum

Mandelló Gyula.

A bankok a kereskedelem szolgálatában. I.¹⁾

I.

Mennél nagyobb arányokat ölt a kereskedelmi forgalom, annál fontosabb szerep jut a bankoknak, úgy a forgalom könnyítése, mint annak lebonyolítása körül. Hosszú történeti fejlődés eredménye a bankok és kereskedők mai viszonya, mely már eddig is a legszorosabb összefüggést teremtette az árúcsere és a hitelközvetítés organumai között, azonban még távolról sem áll nálunk ez a kölcsönösség oly alapon és oly magas fokon, mint ezt a külföldön, illetőleg a nyugati államokban láthatjuk. Nálunk a viszony olyan, hogy a kereskedelem jórészen bizonyos függő viszonyban van bankokkal szemben, holott az együttműködés csakis akkor képzelhető teljesnek, ha ezek mint egyenlő rendű és rangú és egy célra törekvő tényezők állanak egymással szemben, hanem egymás mellett. Sőt a külföldi példák azt bizonyítják, hogy ott a külsőségekben az összeköttetés intimitása és belső értéke folytán a kereskedelem még föléje van rendelve a hitelközvetítés organumainak. Már itt előre kell tehát bocsátanunk, hogy a mi bankrendszerünk és a külföld hasonló berendezései között óriási differentiák vannak. Más feltételei vannak ott a banküzleti tevékenységnek, más tere van az üzleti agilitásnak, mert nálunk még nem forrottak össze a két legfontosabb tényezőnek, a vállalkozásnak és a hitelközvetítésnek a

¹⁾ Ennek a kérdésnek a bibliographiája igen széleskörű ugyan, ép azért annak közreadására nem is vállalkozhatom. Itt csakis azokat a munkákat akarom felsorolni, melyeknek anyagára művem megírásánál tekintettel voltam:

Cohn: *Nationalökonomie des Handels- und Verkehrswesens*. Stuttgart 1898.

Wirth: *Handbuch des Bankwesens*. Cöln 1870.

Hübner: *Die Banken*. Leipzig 1854.

Kautsch: *Handbuch des Bank- und Börsenwesens*. Berlin 1901.

Weber: *Depositenbanken und Speculationsbanken*. Leipzig 1902.

Cristof: *Das Bankwesen*. Klagenfurt 1900.

Macleod: *The Theory and Practice of Banking*. London 1855–1856.

Gilbart: *A practical treatise on banking*. London 1871.

Easton: *Banks and Banking*. London 1896.

Moxon: *English practical banking*. Manchester 1899.

Kardcaste: *Banks and Bankers*. London 1842.

Sattler: *Die Effectenbanken*. Leipzig 1890.

Knies: *Geld und Credit*. Berlin 1873–1876.

Geyer: *Banken und Krisen*. Leipzig 1865.

Schnapper: *Zur Entwicklung des englischen Depositenbankwesens*. Zürich 1900.

Becher: *Der Kredit und seine Organisation*. Wien 1868.

Bagehot: *Lombardstreet. Az angol pénzpiacz leírása*. Fordította Bernát István.

szervei olyan egységgé, hogy a gyakorlatban is egységes egészet képeznének.

Nálunk bizonyos feszes helyzet, mondhatnók, hogy a bizalmatlanság egy megmagyarázhatatlan neme van a két tényező között. Nálunk a bank a hatalom, melynek a kereskedelem, ha nem is anyagilag, de morálisan és ethikailag alája van rendelve. Lehet, hogy ez az alárendeltség sajátos gazdasági viszonyainkból, a kereskedelem szervezkedésének és így a nagyobb morális erőnek hiányából folyik, de mindenesetre olyan, hogy a helyzeten hamarosan változtatni tanácsos lesz. Ennek a változtatásnak hasznát fogja látni, úgy a kereskedelem, mint a banküzlet: mindkettő anyagi, de főként az előbbi erkölcsi értelemben is. Ma mindkettő mint idegen áll egymással szemben. A bank rendszerint kevesebbre becsüli az egyéni kereskedőt, mint amekkora ennek a gazdasági értéke, a kereskedő viszont nagyobb hatalmat lát a bankban, mint amekkorával ez rendelkezik. Szóval a legközelebbi feladat az, hogy reálissá kell tenni a két tényező egymáshoz való viszonyait, úgy amint azt a nyugati államokban láthatjuk, ahol azok tényleg — mindkét tényező nagy hasznára — egymást kölcsönösen támogatják. Az ilyen értelemben való átalakulás, illetőleg első sorban az átalakítás nem lehetetlen feladat. Mindenkinek el kell ismernie, hogy elegendő számú, kitűnő szervezetű pénzügyi intézménnyel rendelkezünk, melyekben meg van a hajlandóság, az akarat és a tehetség is a jobb irányban való átalakulásra. De ahhoz nem elegendő az egyoldalú hajlandóság. Ahhoz az ország gazdaságának és a vállalkozási ipar tényezőinek megfelelően alkalmazkodniok kell. Bizonyos fokú gazdasági érettség kell ahhoz, hogy békés és hasznos együttműködés létesülhessen. Ma ennek nálunk még igen sok akadálya van.

Nem érdektelen, sőt hasznos, ha elemeire bontjuk azt a viszonyt, mely ma nálunk a kereskedők és a bankok között fennáll. Vegyük első sorban a legegyszerűbb esetet, az üzlet megalapítását. A kereskedőnek üzlete megalapításakor saját tőkével kell rendelkeznie, mely tőke nagyságának arányban kell állania a megnyitandó üzlet terjedelmével. Itt rejlik a punctum saliens; vagyis az alakítandó üzlet realitása attól függ, hogy arányban áll-e a saját tőke a tervezett és rendes viszonyok között elérhető forgalommal, mert az üzleti tisztesség nagy tőkeértékkel bir ugyan és bizonyos mértékben ez a hitel fedezetébe is betudható, de a hitelnek feltétlenül megkívántató reális alapját nem nyújtja. A bankok, és e téren óvatosságuk nem dicsérhető eléggé, rendszeresen mellőzik, sőt üldözik az olyan váltókat, melyeknek céljuk az volna, hogy az üzlet alapját képező tőkét hitel útján szerezzék be. Az ilyen váltó, még ha minden tekintetben elfogadható kezesekkel is biztosítva volna, az üzleti realitás érdekében a lehetőség és a felismerhetőség határain belül kiküszöbölendő, mert miként egy gyári épület, ha bármily értékes is, nem képezheti egy váltónak kifogástalan fedezetét, úgy az az üzlet sem mondható reálisnak, ha bármily körütekintéssel és óvatossággal vezetik is, melynek üzleti tőkéjét váltótartozás vállalásával szerezték be.

Feltevő azonban, hogy az üzlet megfelelő tőkével megalakult:

kezdetét veszi ezzel a hitelügyletek egész sorozata, melyek lebonyolításánál a jó bankösszeköttetés mérhetetlen előnyöket nyújthat a kereskedőnek, mi mellett azonban a bank is megtalálja a maga hasznot hajtó számadását. Nálunk a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, hogy egy üzlet megalapításánál rögtön olyan bankösszeköttetésre lehessen szert tenni, mely az üzlet mindennemű realis hiteligényének megfelelően. A külföldön ez legtöbbszörre kísérő körülménye az üzlet alapításának, ott majdnem minden kereskedőnek megvan a maga bankárja. Nálunk a kereskedőnek rendszerint a hitelkérés golgotháját nem egy, hanem több helyen végig kell járnia, míg az üzleti forgalmából származott, legtöbbszörre kétségen kívül jó tárczaváltóira pénzt képes szerezni. Ez pedig nincsen rendjén, mert amily kölcsönös és természetes a gyáros és a kereskedő viszonya és gazdasági tevékenysége, éppoly kölcsönösnek és természetesnek kell lenni a bank és kereskedő közötti viszonynak is.

A kereskedelemnek, hogy igaz feladatának megfelelően, állandó hitelforrásra van szüksége. Olyan hitelforrásra, mely minden körülmények között rendelkezésére áll és amelyet a pénzviszonyok pillanatnyi alakulásának hatása alatt nem vonnak el tőle. Elég példát láttunk már arra, hogy kereskedők szomorú áldozataivá lettek a pénzű világban halomra kínált hitelek igénybevételének, melyeket legkitűnőbb vállalataikból sem tudtak oly rövid idő alatt kivonni, mint ahogyan a még nemrég kínálva-kínált összegeket vissza kellett fizetni. A hitelforrásnál tehát a legelső, ami számbajöhet az, hogy vajjon a hitelt állandóra contemplálják-e avagy hogy csak átmenetileg bocsátják rendelkezésre a tőkéket.

Az állandó hitelre a kicsinyben kereskedőnek, az átmeneti hitelre a nagykereskedőnek van szüksége. Mert, míg a nagykereskedő a határidőre eladott áruért majdnem kivétel nélkül készfizetést kap a fizetési ígéret határidején (ha az ügylet lebonyolítása rendben történik), addig a kicsinyben eladó tudja, hogy az eladott árúért csakis bizonyos terminus bekövetkeztével (legtöbbszörre aratás után) esetleg csak egy-két év múlva kapja meg a hitelre érdemes adóستól árú ellenértékét. A kicsinyben eladóra nézve tehát nagyobb csapás nem képzelhető, mintha a kiegyenlítési terminus bekövetkezte előtt kéri tőle váltójainak a lejáratkor készpénzzel való beváltását.

Szóval meg kell lennie a kölcsönös egymásrahatásnak a kereskedő és a bank között. Mert általánosságban nálunk alig létezik olyan kereskedő, akinek üzlete folytatásához hitelre ne volna szüksége. A kereskedelmi üzlet természete és a magyar fogyasztó közönség szokása hozza ezt magával, amint hogy a banküzlet természete viszont a hitelnyujtást és a rendelkezésre álló hitelnek az igénybevételét feltételezi. Ezek szerint tehát a bankok és a kereskedők közötti egészséges viszony a következő alapokon képzelhető:

1. a kereskedő mindig megfelelő tőkével kezdjen üzletalapításhoz;

2. helyzetének feltárása alapján megfelelő bankösszeköttetést szerezhessen, ahol mindenkor rendelkezésére tartsanak bi-

zonyos, akár előre meghatározott, akár rendkívüli üzleti alkalmak szerint később megállapítandó, hitelösszeget;

3. ne kívánjanak a kereskedő részéről külön kezességet, mert ez nem hogy emelné, hanem rontja az illető hitelképességét, minthogy az ilyen kezesség csakis kölcsönösség alapján jöhet létre, a mi eddig is már igen sok bajnak volt a kútforrása;

4. a kisebb bankok is rendelkezzenek megfelelő üzleti tőkék és összeköttetések felett;

5. ne zárkózzanak el, ha a rendelkezésükre álló tőkékből kitelik, életre való kereskedelmi vagy ipari ideák financirozásától, a kisebb bankok kisebb arányban, a nagyobbak tőkéik arányában;

6. csakis a gyakorlati életben bevált üzleti elvek szerint vezessék és irányítsák üzleteiket.

Mindezek az elvek könnyen indokolhatók is. A kereskedő hitelének megszabásánál az illető egyéni képességei nagyon is számba jönnek, de az üzleti tőke hiánya lehetetlenné teszi, a legnagyobb igyekezet és szorgalom mellett is, a prosperálást azon fentebb már említett okból, hogy a magyar fogyasztó közönség — és ez elég baj — már a kelleténél nagyobb mértékben hozzászokott a hitelbe vásárláshoz és főként a hitelnek a kelleténél hosszabb időre való igénybevételéhez. Ebből a szempontból van nagy szüksége a detail-kereskedőnek az állandó bank-összeköttetésre. Amíg a nagykereskedő a nyílt piacon, ahol olcsóbban találja, tehát bárkitől is igénybe veheti a neki felajánlott hitelt, addig a detail-kereskedő állandó hitelforráshoz ragaszkodni kénytelen, már azért is, mert a nagykereskedővel szemben a fizetési határidő leteltével kötelezettségének eleget kell tennie.

Ennek az állandóságnak az előmozdításával nagy szolgálatot tehetnének bankjaink a kereskedelemnek. Az igaz, hogy az állandóságnak olyan feltételei is volnának, amelyeknek alkalmazását nálunk még nem igen szokták meg. Így a kereskedőnek állandó bankári összeköttetése előtt nyíltan fel kellene tárnia helyzetét, betekintést kellene engednie üzleti könyveibe és ügyvitelébe, melyek alapján a bank reálishan mérlegelhetné az üzleti összeköttetés értékét és a hitelezhető összeg magasságát.

Ehhez azonban a kereskedelmi ügyvitelnek liberalizmusa, a szoros értelemben vett kereskedelmi tudományok teljes ismerete szóval: modernség szükséges egyrészről; másrészről pedig a hitelközvetítőnél is a modern ügyvitelt és a magasabb szempontok megbecsülését tételezi fel. Ennek a rendszernek ma többféle akadálya van, melyek részben bankjaink mai szervezetében, részben pedig kereskedőink üzleti iskolázatlanságában lelik magyarázatukat. De a legnagyobb hiba ott rejlik, hogy az ilyen hitel nálunk, még a mai rendszer megváltozása mellett is, csak a nagykereskedő részére állhat rendelkezésre, mert a kis- és középkereskedő, pedig ennek még nagyobb szüksége volna arra, nem juthat hozzá — elvi és egyéb okokból. Vidéki intézeteink között még mindig vannak, elég tekintélyes számban, sőt nagy többségben, olyanok, melyek nem rendelkeznek azzal a szakemberrel, aki az üzleti könyvek megvizsgálásából szabatos kritikát tudna vonni a kereskedő hitelképességére. Ezenkívül számolni kell azzal

a körülménynyel is, hogy az üzleti discretio fogalmának szentsége még nem ment át annyira a köztudatba, hogy aggodalom ne fogná el a kereskedők legtöbbjét, különösen a félénkebbeket, ha üzleti titkaiknak idegenek, nem ritkán versenytársaik előtt való felfedését kívánnák tőlük. Mert kik ma a vidéki intézetek vezetői? Maguk is activ kereskedők, akik előtt — ha az intézet igazgatóságában versenyület tulajdonosa is helyet foglal — a kereskedők nem tárhatják fel bizalommal üzleti könyveiket.

De maguk a vidéki pénzüintézetek sem törekednek ilyen intim természetű üzleti összeköttetésre, még ha az a legkisebb mértékben, viszonyaikhoz mértén volna is contemplálva. Nem szereti egy vidéki intézet sem, ha visszleszámitolások alkalmával gyakran látják a fővárosi intézeteknél egy és ugyanazon kereskedőtől származó váltóját. Pedig ez téves hit, mert nem képzelhető, hogy fővárosi intézetben, melyet magasabb üzleti és gazdasági elvek szerint vezetnek, kifogást emelnének a különben jó váltóadás akár mindig visszatérő girója ellen. Hiszen — elszórtan ugyan — fővárosi intézeteink már megteszik azt, hogy az állandó összeköttetésnek előbb vázolt módját elfogadják, és — tapasztalásból mondhatom — eddig a legkitünőbb eredménynyel. Az eredmény kitünő úgy a kereskedőre, mint a bankra nézve. Ez utóbbira annyiban, hogy állandó, üzleti szempontból jó ügyfelet nyer, ki nála végezvén mindennemű hitelügyletét, rendszeres ellenőrzés alatt áll az intézet részéről. Még a rosszakarató kiájtás is ki van e rendszer mellett zárva. Ugyanis ha valamelyik kereskedőről bankkörökben megtudják, hogy az X. bank állandó cliense, nincs eset rá, hogy az más helyen indokolás nélkül hitelt kapjon, mert tudják, hogy az csak állandó összeköttetésének megkerülésével és nem egészen tiszta szándékból történhetik.

A bankokra nézve az állandó összeköttetésnek még más és sokkal nagyobb értékű haszna is lehet, melyet már eddig is minden jól vezetett nagyobb szabású pénzüintézet, ha módjában állott, ki is használt a maga előnyére. A szoros üzleti kapocs és az anyagi érdekeltség, mely a bankot állandó összeköttetése révén bizonyos kereskedelmi ághoz köti, betekintést enged a bank vezetőjének az illető kereskedelmi ág minden fázisába. Megismeri annak a bizonyos üzletágnak minden csinját-binját, de megismeri azokat a kereskedőket is, kik abban az üzletágban foglalatoskodnak. Ezen a réven eléggé gyorsan és nagy eredménynyel emelkedhetik valamely pénzüintézet bizonyos üzletág bankárjává, amint hogy a külföldön ez annyira ki van fejlődve, hogy már a kereskedői köztudatba is átment: melyik üzletágnak melyik pénzüintézet a bankárja. A bank ezáltal rendkívül jövedelmező üzlethez juthat, mert conjunctura esetén alapításaival avagy bizonyos intézmények létesítésével rendes üzleteinek fokozott kihasználása mellett a szokásos hasznót messze meghaladó nyereségre tehet szert. Hogy ezenkívül ebből a viszonyból magukra, az illető üzletág képviselőire, milyen mérhetetlen előnyök háramlanak, nem kell külön is indokolni. Hiszen a legértékesebbek a kereskedelemben épen az új és nagyszabású ideák, melyek megvalósítása gyakran csakis a pénz- vagy hitelhiányon, illetőleg azon mult, hogy a tőkebirtokosok érdeklődését nem sikerült fel-

költeni. A tőkék hasznát hajtó kezelésével megbízott bankigazgató egészen más szemmel bírálja az eléje terjesztett tervezetet akkor, ha az illető üzletágot egész terjedelmében minden aprólékosságával, közvetlen tapasztalásból ismeri; mint hogyha idegenként áll az ideával szemben és csakis más szakembernek a véleménye után indulhat, aki ugyan kitünő tehetség lehet a maga szakmájában, azonban tehetségéből hiányzik a magasabb üzleti conceptio, ami viszont a bankdirectorok tehetségének legértékesebbje. Az, amit mi a közönséges életben financzgenialitásnak nevezünk, nem egyéb mint ez a magasabb conceptio, melyet csakis hosszas élettapasztalattal, a gazdasági élet minden egyes jelenségének megfigyelésével és ezek megfejtésével lehet megszerezni. De nem csak ebben van a közérdekű haszon, hanem abban is, hogy ilyen példák utánzásával a kis- és középkereskedő is megtalálná a maga rendes üzleti bankárját abban a nagy intézetben, mely az ő üzletágának viszonyait a legalaposabban ismervén, azt a hitelt tarthatná rendelkezésére, melyet megérdemel, amelyet azonban a mai berendezés mellett a legtöbb esetben nem sikerül megszereznie. Amíg a banküzletet ide fejlesztenünk nem sikerül, azok csak kisebbszerű, elemi feladatok betöltésére lesznek kényszerítve, mindkét félnek, úgy a bankoknak mint a kereskedőknek nagy kárára.

Ennek a kérdésnek a tárgyalásánál egy dologról nem szabad megfeledkezni. Nevezetesen arról, hogy a banküzletet úgy üzlettechnikai mint hitelforgalmi szempontból mai positiójába a magánbankári intézmény segítette, ami azonban nálunk egészen ismeretlen fogalom. Annyi bizonyos, hogy a történeti példa szerint a magánbankári intézmény mindig nagyobb segítségére volt a kereskedelemnek és a vállalkozásnak, mint a részvényes bankok. Ennek oka különben kézenfekvő és mindenki által könnyen megmagyarázható. A magánbankár inkább rá van utalva üzleteinek olyan alakítására, mint amilyent előbb a kereskedelem érdekében állónak mondtunk. A részvényes bankokat egészen más elvek szerint kell, sőt nem is szabad ugyanolyan elvekkel vezetni mint a magánbankárok üzleteit. A magánbankár nemcsak azt ambitionálja, hogy a kereskedő rendes és állandó ügyfele legyen, hanem azt is, hogy a kereskedő nagyobb és egyszerűbb ideáinak megvalósításánál annak üzlettársává is lehessen. Amíg a magánbankár az üzletnek ilyen irányításával csakis saját érdekét szolgálja és amíg az elvállalt kockázat terhe csakis őt illeti, addig a részvényes bankok vezetőinél magasabb szempontok minden körülmények között nagyobb óvatosságot igényelnek és ezeknek nagy kockázatot nem is szabad magukra venniök. A részvényes bankok idegen tőkéknek letéteményesei és mint ilyenek egészen más helyzetben vannak üzleteik classifikálásánál, mint a magánbankárok. Míg a magánbankár az összes rendelkezésre álló tőkét is befektetheti egyféle vagy hasonló természetű vállalatokba (nem mondom, hogy ez eszélyes, de elképzelhető, sőt gyakori), addig sohasem szabad ily mértékben és egyoldalúlag angagálni a részvényes bankok tőkéit. Beláthatjuk tehát, hogy a magánbankári intézmény sokkal hatékonyabban szolgálhatja a kereskedelem érdekét, aminthogy a külföldön tényleg a legnagyobb

kereskedelmi vállalatoknak finantztechnikai vezetése magánbankárok kezébe van letéve.

A magánbankári intézmény nálunk a szó szoros értelmében ismeretlen. Úgy a tőke, mint a vállalkozói szellem hiányzik ehhez. Csak sajnálhatjuk és kereskedelmünk nagyon meg is érzi, hogy a hitelközvetítésnek ez a nagyon jelentékeny, agilis tényezője nálunk nem létezik, mert különben kereskedelmünk minden fázisában sokkal kiterjedtebb, sokkal szabadabban mozgó lenne, mint a milyen mostan.

Kereskedelmi üzlethez commanditistát keresni nálunk annyit jelent, mint hiú ábrándokkal hitegetni önönmagát. Ha bármily kézen fekvő előnyök, ha a legszebb kilátások kecsegtetnek is, tőkével rendelkező társ és az üzlet finanziaális részének gondozója nem akad.. Vagy saját szakállára, saját tőkéjével dolgozik valaki, vagy pedig felkopik az álla a legfényesebb ideák mellett is. Igazán különösnek tetszhetik a gondolkozó előtt, hogy nálunk Magyarországon, ahol oly sokat adnak a foglalkozás külső prestigéire, nem akadtak még emberek, akik a bankári prestige felhasználásával tőkéiket bankári üzletben gyümölcsöztetnék. Megvan ugyan a magyarázatom ehhez is. Hiányzanak a vezető emberek, hiányzik a tapasztalat, a tanulmány és a tanulási vágy. Ezenkívül ha már valakinek jelentékeny tőkéje van, ur akar lenni és a nagyobb jövedelem kedvéért nem hajlandó — dolgozni is. Pedig Magyarországon eredményes tere lehetne a magánbankári intézménynek. Egy kis életet hozna abba a nehézkes ügykezelésbe, mely nemcsak vidéki, hanem nagyobb fővárosi intézeteinknél is sok akadályt gördít a hitelügyletek lebonyolítása elé. Hogy ezek az akadályok nem nagyon szolgálgják a kereskedelem érdekét, nem kell külön kiemelnünk azok előtt, akiknek valószínűleg már elég alkalmuk volt a nehézkességet és annak kellemetlen következményeit közvetlen tapasztalásból megismerni. Ennek a közleménynek a célja épen az, hogy megmutassa a módokat, mint lehetne nálunk is megvalósítani azokat az intézményeket, melyek a bankokat közelebb hozzák a kereskedelemhez, és a melyekkel a külföldön már oly szép eredményeket értek el. Egyelőre csak intézményekről van szó, mert a bank-rendszer megváltoztatásáról legalább jó ideig csak akadémi kusan írhatunk.

II.

A magyar bankok csoportjában különbséget kell tennünk a nagy fővárosi, a nagy vidéki és a közepes vidéki intézetek között, melyek szervezetében a legmesszebb menő eltérések találhatók. A legérdekesebb a dologban az, hogy a most felsorolt intézeteknél az alapszabályokat illetőleg nem találhatók nagy eltérések az »elméleti« üzletkörben, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a legtöbb intézetnek az üzletkört mindenből meg lehet ítél ni, csak az alapszabályokból nem.

Vegyük, talán megfordított sorrendben, a pénzintézetek mai szervezetét vizsgálat alá. Ily módon az elsőség a vidéki intézeteket illeti, melyeknek a legnagyobb hibáját — most pusztán

a kereskedelem szempontjából szólok — abban találok, hogy ezeknél a vezetés nem bankbeli szakember, hanem valamelyik vagyoniilag tekintélyesebb kereskedő esetleg ügyvéd, sőt néha orvos vagy más valaki, de nem szakember kezében van. Különös, szinte érthetetlen ez a berendezés. Ha valaki bármilyen üzletet nyit, vagy bármilyen vállalatba fog, előre megjósolják annak a bukását, ha nem szakember az illető. És ugyanazok, akik ezt az elvet vallják és lépten-nyomon hangoztatják is, a bank vezetőjéül nem szakembert választanak. Azzal tisztában vagyok, hogy ennek így kellett fejlődnie, mert bankjaink alapítása idején szakemberekben a legnagyobb hiány mutatkozott és azonfelül még jóval olcsóbb dolog is volt, a bank vezetői állását valakinek mellékfoglalkozásként odaadni, mint egy szakképzett vezetőnek egészen a banknak szentelt tevékenységét díjazni. Már pedig a banknak mindig egész emberre van szüksége, hogy feladatának megfelelhessen, félembereket, amint máshol sem, úgy itt sem lehet vezető állásba alkalmazni. Mint tanácsadó, mint segítő társ, szóval: mint igazgatósági tag kitűnő szolgáltatásokat tehet a higgadt, józan gondolkodású, tapasztalt kereskedő, kinek az ilyen minőségű tevékenységhez elég ideje is van; vezető állásban azonban, ha más szempontból nem is, de más irányú elfoglaltságára és esetleges érdekösszeütközéseire való tekintettel kifogást kell emelni ellene. Mert ha nagy gazdasági hatalommal rendelkezik is egy nagy fővárosi pénzügyintézet vezetője éppen a rendelkezésére álló tekintélyes tőkék nagy súlyánál fogva, ez a hatalom egyéni szempontból nem is hasonlítható össze azzal, hogy milyen korlátlanul uralkodhatik egy vidéki pénzügyintézet vezetője, az érdekszálak ezreivel hozzákötött kisebb existenciák fölött. Az ilyen hatalom valósággal zsarnoki, mert ellene jogorvoslással sehol sem lehet élni. Ilyen hatalmat tehát nem szabad annak a kezébe adni, aki hamar kísértésbe jöhetne, hogy ezt a hatalmat más, hozzá legközelebb álló üzleti téren kihasználja.

Ezek a leggyengébb pontjai a vidéki intézetek külső szervezetének, melyek egyúttal legnagyobb akadályai annak, hogy a bankszervezeteknek eme igen jelentékeny organismusai magasabb feladatuknak megfelelhessenek. Ezen a téren változásnak kell beállania, még pedig éppen a kereskedők közreműködésével, kiknek nagy érdekük követelné, hogy a bankok szakemberek vezetése alá kerüljenek. A külső szervezet megváltoztatásával a belső is átalakulna a kereskedelem jogos érdekeinek megfelelőleg. Kereskedelepitolikai szempontból mérhetetlen fontosságú, hogy a vidéki intézetek belső szervezete olyan átalakulást nyerjen, melynél a kereskedelem érdekeire nagyobb tekintettel lesznek, mint most. Sok, a legtöbb vidéki intézetnek az alapszabálya megfordult már a kezében és mindegyiknél különös figyelemmel kísértem az alapszabály vonatkozását az üzletkörüre. Eme alapszabályok megszerkesztése alighanem egy-két műhelyre vezethető vissza, mert csodálatosan nagy a hasonlóság közöttük, illetőleg tartalmuk között. A legtöbbnél azt találjuk, hogy az intézet célja a következő hangzatos, de szabatosnak a legjobb akarat mellett sem mondható módon van körülírva:

Az intézet célja a kevésbbé vagyonos néposztálynak alkalmat nyújtani arra, hogy megtakarított összegeinek feleslegét szükség idejére félretegye, s a kamatok s ezek kamataival szaporithassa. Célja továbbá előlegek és kölcsönök adásával a lakosság egyéb osztályainak érdekeit előmozdítani.

Itt a sorokba bizony nagyon nehéz dolog belemagyarázni a kereskedelem pártfogását. Még vagyok győződve, hogy a gyakorlatban sokkal liberálisabban bánnak el ugyanezeknél az intézeteknél a kereskedőkkel, mint azt az alapszabályokban tették. Vannak ezenkívül úgynevezett kereskedelmi és hitelintézeteink is, melyek az intézet céljául első sorban a hazai kereskedelem és ipar érdekeinek előmozdítását jelölik meg, az intézet üzletkörének megállapításánál azonban egészen hasonló szellemben szerkesztették meg az alapszabályokat, mint a nem »kereskedelmi« intézetek.

Az alapszabályoknak az üzletkörre vonatkozó része rendszerint a leghatározottabbul megconstruált fogalmazvány. A legtöbb alapszabályban azt találjuk, hogy a társaság üzletköre:

1. betétek elfogadása,
2. kölcsönadás,
 - a) kézi zálogra,
 - b) váltókra,
 - c) kötvényekre,

3. árfolyammal bíró értékek megszerzése. (Ez utóbbinál rendszerint ki van kötve: vagy, hogy az alaptőke 20—50%-ánál nagyobb összeg erejéig értékpapírokat vásárolni nem szabad, vagy hogy csak külön igazgatósági határozat alapján szerezhetők be értékpapírok).

A cégben is kifejezetten kereskedelmi jellegű intézeteknél, az üzletkör megállapítása már valamivel engedékenyebb. Ime egy példa.

A társaság üzletköre a következő osztályokra oszlik:

1. kölcsönüzlet ingatlanokra,
2. előlegezési üzlet,
3. váltóleszámitolási üzlet,
4. hitel folyószámlára,
5. pénzeknek kamatozás végetti átvétele,
6. letéti üzlet,
7. állampapírok vétele a részvénytőke bizonyos százaléka erejéig.

Itt tehát az általános üzletkör már megengedi ama kereskedelmi érdekeknek a felkarolását, melyeknek gyakorlása alapszabályszerűleg biztosítva volna. Hangsúlyozom, hogy csak biztosítva volna, mert az alapszabály csak azt mondja meg, hogy mit szabad, de azt nem írja elő, természetesen nem is írhatja elő, hogy ez elvek szerint kell is vezetni az intézetet. Az üzletkör első pontja az ingatlanokra nyújtandó kölcsönöket engedélyezi. Mondanunk sem kell, hogy a mi viszonyaink mellett ez az üzletág a leggyakoribbak közé tartozik. A második pont az előlege-

zési üzletre vonatkozik. Amennyiben ez az értékpapírelőleget (lombard) érinti, a banküzleti tevékenység egyik gyakori, de vidéki intézeteinknél nem nagyon virágzó ágára vonatkozik. Az alapszabályoknak vannak azonban olyan pontjai, melyek az árúkra való előlegezést is megengedik és körülírják. A kereskedelmi szempont itt sokkal jobban kidomborodik. Az alapszabályok erre vonatkozólag rendszerint a következőleg rendelkeznek:

Előlegeket csak oly készárúkra és nyersanyagokra adnak, melyek romlásnak kitéve nincsenek és könnyen elhelyezhetők. Árúkra adandó legkisebb előlegezés 50 korona és rendszeren 15 naptól négy hónapig adatik. A nyújtott előleg a becsérték $\frac{3}{4}$ -énél nagyobb nem lehet.

Az ügylet technikai részére vonatkozó határozmányok, a felmondást, pótfedezetet, executiv eladást illetőleg már teljesen azonosak azzal, amit a kereskedelmi törvény rendel, vagy a kereskedelmi szokások megállapítottak. Ez az alapszabály-pont azonban csak kevés intézetnél található fenn, sőt még sokkal kevesebb helyen van alkalmazásban, mint ahány helyen az az alapszabályokban benne van. A legtöbb intézet alapszabálya, az előlegezési üzletet illetőleg kimondja, hogy az előleg

1. értékpapírokra a folyó érték feléig, háromnegyedrésszéig esetleg magasabb százaléka erejéig;

2. arany- és ezüstpénzekre és tárgyakra hasonló arányban nyújtható. Másnemű előlegezési üzletet nem ismer el az alapszabály.

Csakis a váltóleszámitolásra vonatkozó határozmányok érintik legerősebben a mai berendezés mellett a kereskedő érdekeit. Erre vonatkozólag a tipikus intézkedések a következőket tartalmazzák:

Az intézet leszámítol idegen és saját váltókat, melyek lejáratí ideje hat hónapon túl nem terjedhet és melyek rendszerint három váltóképes egyén aláírásával vannak ellátva és a törvény által előírt váltókellékekkel birnak.

A váltók bírálatát az igazgatóság eszközli. Megállapítja a hitelmértéket, a kamatlábat és a visszafizetési módokat. Az igazgatóság, teljes ülésében kelt egyhangú határozat mellett közhitelben álló részvénytársaságtól vagy egyes bejegyzett cégektől és nagybirtokosoktól két, esetleg egy aláírással ellátott váltókat is leszámítolhat.

Körülbelől ezekbe foglalható össze intézeteink zömének, a kis vidéki bankok belső szervezetének bírálata. De nemcsak elméletileg vannak kifogásaink az összes vidéki intézetek vezetése ellen — nem szabad szem elől téveszteni, hogy most kizárólagosan kereskedelmi szempontból ítélünk — hanem gyakorlatilag is. Hogy mik az üzletkezelés technikai részének hiányosságai, hogy mik ezzel szemben a legközelebbi jövő tennivalói, arra később visszatérek. Most, hogy a fonalat ne veszítsük kezünkől, rátérünk a magyar hitelközvetítés második jellegzetes organumának, a nagy vidéki intézeteknek az ismertetésére.

Ezek a külső szervezés dolgában legtöbbször a kor színvonalán állanak. Saját külön és önálló tisztviselői karral és vezetéssel rendelkeznek, kiknek függetlensége — nem merek általánosítani, hanem csak a nagy többségről szölok — alapszabályszerűleg avagy ügyrenddel biztosítva van. Sőt az ilyen intézetek külső szervezete azért is a legcélszerűbb, mert a cselekvési teljes szabadság mellett a vezetőknek nincsen korlátlan hatalma az ügyfelekkel és a tisztviselőkkel szemben, sokkal szűkebb lévén a működési kör, mint a fővárosi intézeteké, melyeknél a vezető egyénisége inkább az előtérben van. Magyarországnak elég jelentékeny számban van ilyen jól fundált és modernül vezetett intézete, melyek a vidéki kereskedelemnek úgyszólván egyetlen támaszát képezik. Amíg ezek a vidéki intézetek mérséklő hatásukkal fel nem léptek, addig horribilis magas kamatláb divott a vidéki pénzintézeteknél. Oly magas volt korábban a vidéki intézeteknél a kamatláb, hogy a minél nagyobb forgalomra törekvő kereskedelem nem is bírhatta meg ezeket a terheket, illetőleg a vidéken a banküzlet kezdetlegessége mellett egyáltalában nem volt a szó szoros értelmében vett kereskedelem, aminek későbbi kifejlődését csakis a bankok átalakító hatásának tulajdoníthatjuk. Ma már a vidéki intézetek époly mértékben szolgálják, sőt bizonyos szűkebb körben hathatósabban is szolgálják a kereskedelem érdekeit, mint a nagy fővárosi intézetek.

Eltekintve attól, hogy a fővárosi intézetek belső szervezete önálló egészet képez és a vidéki intézetektől eltérő, ezek külső szervezetükben is magukon viselik a nagystylű modern vezetés bélyegét. Ez a külső szervezet lassan alakult ki olyanná, amilyen jelenleg, sok pótlás, javítás, ujtás révén; ma azonban már a külső szervezet a legtöbb intézetnél nyugateurópai színvonalon áll. A nagy fővárosi intézetek alapszabályaikban a társaság üzletköréről (már ami a kereskedelmi érdekeket illeti) a következőket jelölik meg:

Váltók, utalványok, járadékok, biztosítási bárcaák, zálogjegyek (warransok), bankutalványok (chequek) leszámítolását, elfogadási hitel nyitását stb.

Értékpapírok, külföldre szölok váltók, ércpénzek, ingatlanok, activ követelések vásárlását és eladását, valamint az ezekre való kölcsönadást, nemkülönb az árúkra és honi terményekre való előlegezést és zálogjegyek kibocsátását.

Ipar, mezőgazdasági, kereskedelmi és forgalmi vállalatok alapítását, vagy az ilyenek alapításában való részvételt. A folyószámla-üzlet művelését.

Közraktárak felállítását, berendezését és üzembn tartását, közraktári jegyek kibocsátását.

Termények és árúk bizománybeli vételét és eladását, valamint szállítási üzleteknek bizományban való elvállalását és teljesítését.

Létező hazai iparágaknak megfelelő tőkebefektetések által való fejlesztését és új iparok és gyártási ágak meghonosítását, valamint iparvállalatok létesítését, meg- és átvételét.

Forgalmi utak építését és üzembe vételét szárazon és vizen.

Építkezések vezetésének átvételét vagy ilyen vállalatokban való részvételt. Mezőgazdasági, erdészeti és bányászati iparvállalatok létesítését.

Szóval az üzletkör igen széles, nemcsak papiroson, hanem gyakorlatban is. Sőt itt talán még liberálisabb, mint az alapszabályok szelleme, mert ezek interpretálása a vezetőségre lévén bízva, a kereskedelem érdekei a legmesszebbmenőleg támogatásban részesíthetők.

A belső szervezet, kivéve a specialisan más természetű, tehát jelzálogi, agrár- vagy szövetkezeti jellegű intézeteket, egészen kereskedelmi basisra van alapítva. A legnagyobb kifogás még az ellen eshetik, hogy általánosságban, a hivatalnoki osztálynál hiányzik a gyakorlati kereskedelmi képzettség. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a helyes kereskedelmi érzék, amire pedig a bankok intézőinek elengedhetlenül szükségük van, nem mindenütt található fel a kívánt mértékben. Ebből folyólag azután sok visszásság áll elő a nyugateurópai sablon és annak helytelen alkalmazása miatt. Mert az üzletek elvi acceptálása és azok megkötése között még igen nagy a távolság. Az intézetek belső szervezetének oda kellene irányulni, hogy ennek a távolságnak az áthidalását megkönnyítse, az üzletek gyors megkötését organikus úton lehetővé tegye. Az a körülmény, hogy az intézeteknek külön, az intézet keretén kívül álló szakértőkre van szükségük a mind nagyobb számban jelentkező speczialis üzletek megbírálásához, nem baj, sőt természetes; a baj azonban ott van, hogy nemcsak szorosan banküzleti, de kereskedelmi szempontból felülbírálni és cselekedni, a sablonoktól eltérően intézkedni, csak kevesen tudnak és még kevesebben mernek.

Azzal a kijelentéssel tartozunk, hogy a jövőre vonatkozó kilátások általában jobbak. Lassankint, nem kis munkával, sikerült már a vidéki intézetek belső és külső szervezetét is csiszolnunk, bár nem a legteljesebb eredménnyel. Annyi azonban bizonyos, hogy ma már a kereskedelem érdekei megfelelő méltánylásra találnak a nagyobb bankoknál. Attól azonban még messze vagyunk, hogy a bankok nevelő, initiáló hatással lépjenek fel. De lassankint ennek is be kell következnie.

Lassankint át kell térniök a bankoknak a kereskedelem intensivebb ápolására, amiben a legtágabb tér nyílik a működésre. Még pedig kettős alapon kell fejleszteni a jövőt. Olyan kettős alapon, melyek között látszólagos, hangsúlyozom, hogy csak látszólagos ellentét van. Az egyik a kereskedelmi ágak bankári műveleteinek centralisálása; a másik pedig épen a hitelügyek kielégítésének decentralisálása. Értem ez alatt azt, hogy bankjaink tevékenységét oly irányba kell terelni, hogy minden kereskedelmi ágának legyen egy központja, amelyik mint bankári központ egyúttal az illető üzletág érdekeinek leghivatottabb képviselője és támogatója legyen. Azok a bankok például, melyek a szén vagy más egyéb árukkal való kereskedelmet különösen

támogatják, eme árúknak a piaczat könnyen uralhatnák, de nem a szó rossz értelmében: hogy ott az árak alakulását befolyásolhatnák, hanem az üzleti élet fejlődésének áttekintésével és a jelentékenyebb üzletek pénzbeli lebonyolítása révén nagy segítségére lehetnének a kereskedelemnek. Sok esetben megakadályozhatják ezáltal a gyöngébb üzleti elemek felszínre jutását, nem ritka esetekben a túltermelést is. Hogy egy olyan példát említsek, mely minket magyarokat különösen közelről érdekel, felhozom azt, hogy legvirágzóbb kereskedelmünknek: a gabonakereskedelemnek nincsen bankári központja. A gabonakereskedőnek nem kis nehézséggel kell küzdenie a szükséges tőkék beszerzésénél, mi mellett szinte lehetetlennek látszik, még a legnagyobb kereskedőre nézve is a piac helyzetének áttekintése. Egészen másként állana a dolog, ha volna egy magyar bank, mely a gabonakereskedelem támogatását főcéljai közé sorolná. Agilis vezetés, szakemberekkel való kezelés mellett, azonkívül, hogy a bank részvényesei is, busásan megtalálnák a számadásukat, egészen új irányba volna terelhető a gabonakereskedelem, ami hasznot hajtana a kereskedőknek és a gazdáknak is.

De szóljunk a decentralisatióról is. Ma szoros értelemben vett kereskedelmi üzleteket, bankárilag, csakis a fővárosi intézetek közvetítenek. Alig van vidéki intézet, melynél valamely közepes kereskedelmi ügylet bankári részét keresztül lehetne vinni, ha legegyszerűbb dologról: mondjuk, árúelőlegről vagy hajóconnossementekre adandó hitelről van szó. Ilyen természetű hitel nélkül pedig sem a belföldre, sem a külföldre gravitáló kereskedő nem dolgozhat. Szóval, a külföldi kereskedőnek a mienk fölött az az előnye is megvan, a többi között, hogy míg a külföldi olcsó hitellel dolgozik, addig a mienk egyáltalában nem, vagy csak igen nehezen és akkor is drágán juthat hitelhez. Meg kell szerezni a polgárjogot, vagy helyesebben a hiteljogot a közraktári jegyeknek, a vasuti feladó vevényeknek, a hajóconnossementeknek stb., hogy ez a legbiztosabb, mindamellet alig igénybe vett hitelüzlet általánosítható és mindenütt és mindenki által hozzáférhető legyen. Ez a legközelebbi jövő feladata.

III.

A bankári üzlet kiinduló pontja és kezdetleges formája a magánbankári intézmény volt, a mely intézménynek a jelentősége azonban még ma is, a mikor a bankári üzlet fejlődésének csúcspontjához közeledik, olyan nagy, hogy a kereskedelem és ipar nélkülük fenn nem állhat, vagy legalább nem virágozhat. A magánbankár csodálatosan haladt a korrál, jobban, mint bármilyen más intézmény, a mikor csak pénzváltás volt a tisztje, annak is kitünően megfelelt és minél inkább szélesedett működésiköre, annál nagyobb és fényesebb eredményeket tudott felmutatni.

Míg a bank csak egy többé-kevésbé, de még sem egészen kereskedelmi intézmény, addig a magánbankár a szó szoros értelmében véve kereskedő. Mert amíg egy bank egészen szépen és eredményesen is fennállhat, ha nem is törődik a kereskedelem érdekeivel, addig a magánbankár csakis kereskedelmi alapon

tarthatja fenn és fejlesztheti üzletét. A magánbankárnak minden üzletághoz kell értenie, mert különben nem érdemli meg, hogy mint bankár eredményeket érjen el, minthogy a sokkal szemesebb és hozzáértőbb versenytársak mellett megélni képtelen lesz.

A bankári kereset, ha bármily nagy is, nem olyan könnyű, mint azt az emberek hinni szeretik. Nem akarok itt a mi fogalmainkról szólni, hiszen nálunk a laikus embernek igazán fogalma sem lehet a bankár üzleteiről és hivatásáról és nálunk csak tőzsdejátékost látnak benne, hanem utalni fogok itt üzleteik természetére, hogy egyrészt elismerjük a magánbankárok nagy közgazdasági jelentőségét, másrészt pedig, hogy belássuk, mily nagy hiányosság a mi közgazdasági rendszerünkben ennek az intézménynek tökéletes nélkülözése.

Mi a bankár feladata a külföldön? Nem egyéb, mint az általa ellenőrizhető váltóanyagnak az összegyűjtése, hogy a pénzelhelyezési piacon meg legyen szerezhető azokra a szükséges tőke. E téren a bankár óvatossága és lelkiismeretessége még nagyobb, mint bármilyen közepes pénzintézeté, minthogy a bankár első sorban jobban ismeri az egyéni kereskedő viszonyait, mint a bank alkalmazottja, másodsorban pedig a váltón szereplő aláírások alapján ellenőrizheti az üzlet természetét, mely alapul szolgált a váltó kibocsátásához és harmadsorban, mert személyi regarddal senki irányában lekötvén nincsen. A gyakorlatban ezek az elvek annyira érvényesítettek, hogy a bankári váltók tényleg a legkeresettebb hitelpapírosok közé tartoznak ama egyszerű okból, mert a tőkekölcsönzőket az ilyen váltóknál aránylag a legkisebb veszteségek érték.

Minden bankár működési körében kitűnően ismeri a hitelviszonyokat, az egyéni kereskedők és iparosok terveit, minden egyes üzletnek csínját-bínját, sőt még az egyes kereskedők jelentékenyebb üzletkötéseit is. Ha ez a bankár nyílt észszel és egészséges logikával rendelkezik, képzelhető-e kedvezőbb váltóbírálat annál, mint amelyet ez a bankár végez. Becsületessége, szorgalma és lelkiismeretessége bebizonyultával egész bátran juttatható korlátlan hitelhez, mert azt sem a szükséges mértéken túl igénybe venni nem fogja, sem azzal vissza nem él. Amit egy rendes igazgatással bíró intézetnél soha elérni nem lehet, azt a magánbankár közvetítésével mindenkor meg lehet szerezni, ha a magánbankár meggyőződött a hitelügylet alapját képező üzletnek productiv és egészséges voltáról.

Nincsen olyan természetű üzlet, a melylyel a magánbankárhoz fordulni ne lehetne, ha az idea és az üzlet egészséges és a szükséges tőke arányai nem haladják túl azt a mértéket, melyen belül a magánbankár az ő hitelezőinél rendelkezhetik.

Akármilyen természetű, akár ipari, akár kereskedelmi irányú üzletről van szó, a magánbankár meghallgatja az illető ajánlattevőt. Azonkívül nem szabad azt sem elfelejteni, hogy bizonyos üzletnek a természetét közölni lehet egy emberrel, akinek egyéni karakterét már jól ismerjük; ugyanezt az üzleti titkot azonban már nem lehet rábizni egy bankra, hol a tisztviselői karon felül még az igazgatótanács számtalan tagjának jut tudomására a terv, ami már magában is megölelje lehet az egész üzletnek. De nem-

csak ez az oldala veszedelmes ennek a dolognak, hanem az is, hogy míg a bankárnál csak egy embernek a hozzájárulását kell az üggyhez megnyerni, addig a banknál tíz-tizenöt különböző nézetű embernek egyhangú határozata alapján lehet csak valami az üzletből.

A kereskedelmi és ipari vállalkozásnak igazi segítségére tehát csakis a magánbankár lehet, amikor a szó szoros értelmében vett vállalkozásról van szó. A legkisebbtől a legnagyobb összegig menő vállalkozást tudunk felsorolni, melyek magánbankárok nélkül soha sem jöhettek volna létre, ha másért nem, már a fentebb említett okoknál fogva sem.

Az igazi vállalkozási szellemnek az istápolói a magánbankárok, akik a hitelszerzés gondjait leveszik a kereskedő és iparos válláról. Igazi és egészséges munkamegosztás ez, mi mellett mindenki megtalálja a maga számadását. Mert az tagadhatatlan, hogy a bankári üzlet jó és körültekintő vezetés mellett igen jövedelmező. Éppen ez okból érthetetlen, hogy nálunk miért nem adják az emberek a fejüket erre az üzletágra, holott az, egészen bizonyosan, nálunk is meghonosítható volna a hazai közgazdaság mérhetetlen előnyére.

A bankári üzlet minden európai országban ki van fejlődve, de talán még a legjobban Németországban. A »Deutsches Bankierbuch« adatai szerint Németországban összesen 1798 magánbankár van, sőt az 1902. évfolyam már 2564-re teszi a bankárok számát. Ezek közül 410 Berlinben, 33 Boroszlóban, 28 Drezdában, 135 Frankfurt a/M.-ban, 65 Hamburgban, 50 Hannoverben, 26 Cölnben, 25 Lipcsében, 31 Magdeburgban, 40 Münchenben, 28 Nürnbergben, 15 Stettinben és 28 Stuttgartban székel. Eme statisztikai adatok megismerése után igazán nem kell csodálkoznunk azon, hogy Németország ipara olyan óriási fellendülést vett. Az ország gazdálkodásában nem marad egy talpalattnyi tér sem kihasználatlanul, ahol ennyi bankár tartja kezében a hitelezési lehetőséget és a vállalkozási alkalmat.

A német kereskedelem igen nagy hasznát látja annak, hogy jóformán a legkisebb fészekben is van egy-két bankár, akik már a verseny folytán is a legnagyobb coulantíával állanak a kereskedő rendelkezésére. Ők, akik folyton együtt élnek üzletfeleikkel és ellenőrizhetik a kereskedők által kötött üzleteket, minden tekintetben rendelkezésükre állhatnak a kereskedőknek, a míg az ő hitelükből futja. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy Németországban és a nyugati országokban egyáltalában sehol sem létezik olyan nagy »könyvre-dolgozás«, mint minálunk, ahol a kereskedőnek nincsen olyan váltóanyaga, amin túladhathna, és hogy ennek folytán a nyugati országokban a kereskedő és a bankár hitelösszeköttetése nagyon meg van könnyítve.

Az tagadhatatlan, hogy újabb időben, bárha az u. n. bankárok száma nő, mégis a tulajdonképpeni és igazi magánbankári intézmény kihalóban van. A nyugati államokban ez a folyamat kettős okból állott elő. Ilyen első sorban az, hogy a nagy és hatalmas intézetek magukba olvasztották őket, hogy az egyéni cég volt összeköttetéseit kihasználják. Esetleg mint vidéki fiók

is működtetik a bankári üzletet, szóval a bankári üzletek a nagy bank-concentratio áldozataivá lettek, vagy pedig másod-sorban a banküzleti utódok egyénileg már sokkal kevésbé alkalmasak az üzletvitelre, mint elődeik voltak és így maguktól megszűnnek azok az üzletek, ahol a tulajdonosok a már összegyűjtött vagyon kamataiból is megélhetnek.

Ez az utóbbi jelenség főként Angliában észlelhető, ahol a bankárok nem akarnak többé a mások gondjaival törődni, amikor már maguk is minden gond nélkül is megélhetnek. A hol még a régi nagy név iránti tiszteletből fenn tartják a czéget, az leginkább a vagyonkezelésre szorítkozik és itt új üzletekről és üzleti agilitásról szó sem lehet. Az ilyen bank-üzletek semmiben sincsenek segítségére a gazdasági életnek és ebből a szempontból megszűnteknek tekinthetők.

Pedig a magánbankári üzlet igen jónak és jövedelmezőnek bizonyult, ha annak kiterjesztésével és emelésével törődtek. Mutatja ezt az, hogy nemcsak azok a nagyon régi bankárok gazdagodtak meg, akik annak idején az államok kölcsöneit milliós jutalékokkal közvetítették, hanem igen sokan azok közül, akik a gazdasági élet pillanatnyi követelményeit meg tudták érteni és éleslátásukkal ebben az irányban fokozott tevékenységet fejtettek ki. Jobb és közelebb fekvő példát nem kell erre hozni, mint azt, hogy a német bankárok töméntelen milliókat szereztek a magyar helyi érdekű vasúthálózat kiépítésével, ami mellett ők igazi gazdasági célok szolgálatába szegődtek és üzleteik nemcsak nekik hajtottak hasznot, hanem azoknak is gyümölcsözött, akikkel az üzleteket megkötötték.

Joggal kérdehetjük, hogy intézeteinknek miért nem jutott eszébe ennek az üzletágnak a felkarolása, holott annak idején már jól fundált és elég ügyesen vezetett intézeteink voltak? Ennek is megvan a maga oka és éppen ez az ok az, mely a legvilágosabban rámutat a magánbankári intézmény szükséges voltára. Az ok abban rejlett, hogy annak idején még nem tartották a részvényes bank üzletkörével összeegyeztethetőnek a vasutépítés risicojának elvállalását és ezt az üzletkört átengedték a magánbankároknak. Csak amikor látták, hogy milyen nagy hasznot vágnak ezzel az üzlettel a német bankárok zsebre, akkor szánták rá magukat ennek az üzletágnak a gyakorlására, melyet azután a nagy mértékben kifejlődött verseny alaposan lerontott.

A nagyobb stylű vállalkozási szellem, épúgy, mint a kis-kereskedő is, sokkal biztosabban és könnyebben támaszkodhatik a magánbankár segítségére, mint a bankokéra, mert amíg a bankár minden körülmények között fenn fogja tartani a hitelt az üzlet végleges lebonyolításáig, addig a banknál ez nem olyan feltétlenül és nem minden esetben bizonyos. És ez nem is vehető rossz néven a bank vezetőségétől, mely az üzlet óvatos vezetéseért oly sok irányban és oly sok embernek felelős, hogy esetleg még ott is megijed, ahol erre az ijedelemre ok egyáltalában nincsen. És ezt az eljárást nem veheti senki olyan rossz néven a banktól, hogy egészen elfordulhatna tőle; de képzelhető-e, hogy egy olyan bankár boldogulni tudna, a ki ilyesmit ügyfeleivel

megkoczkáztatna? Aligha. Ezért támaszkodhatik a nagyvállalkozó nagyobb biztonsággal a bankárra, mint a bankra. De ugyanígy vagyunk a kiskereskedőkkel is, akikkel a bankok rendszerint nagyon kurtán bánnak, mert nézetük szerint ennek az ügyfélnek az elvesztése nem olyan nagy kár az intézetre nézve. Nem így a bankár. Az nagyon megbecsüli minden egyes ügyfelét, következésképpen a legkisebb kereskedőt is, akire nézve 1000—10.000 koronás hitelének a fentartása éppoly fontos és életbevágó, mint a nagyvállalkozóra nézve a milliós hitel.

A mi berendezésünk a bankár fogalmát nem is ismeri. A szó szoros értelmében vett bankár nálunk egyáltalában nem létezik. Vannak ugyan néhányan, akik vagy kizárólagosan, vagy másfajta üzletük mellett a váltóleszámitolással is foglalkoznak, sőt ezen a téren a körülményekhez képest elég nagy forgalmat is elérnek. De ezek nem felelnek meg a bankár fogalmának, akinek az ipar és kereskedelem szolgálatába állva a hitelszolgálatnak minden fájával rendelkezésére kell állania megbízójának. Ezeket tehát egyáltalában nem tekinthetjük bankároknak. Pedig kitűnő jó üzletág a bankári foglalkozás. Eléggé csodálatos, hogy még nem igen jutott nálunk tekintélyes és gazdag embereknek eszébe a bankári foglalkozás — mely egyike a legszebb, legnemesebb és legérdekesebb foglalkozásoknak.

Mindennek a bátorság és a tanulmány hiánya az oka, miért is nagyon csekély egyáltalában a remény ahhoz, hogy valaha legyenek bankárjaink. A pénzbeli bátorsággal és a vállalkozási kedvvel mi eddig is nagyon hadilábon állottunk, ebben tehát egyhamar nem fog változás beállni. A tanulmányhiány pedig egyik további nagy ok, amely lehetetlenné teszi a bankári intézménynek nálunk való meghonosítását.

VI.

A magyar kereskedelem szolgálatáról van szó. Változásokat óhajtunk a magyar bankoknak mai berendezésében, még pedig olyan változásokat, melyek életet, pezsgést hozzanak a nagyon is petyhüdt magyar vállalkozásba. Eme változásoknak főként abban kell állaniok, hogy a modern és a kereskedelmi életet igazán szolgáló és itt-ott már bevezetett intézmények állandósíttassanak és minél szélesebb körökre terjesztessenek ki. Mert az tagadhatatlan, hogy viszonyainkhoz mérten, sőt azokat messze meghaladólag bírnak olyan intézetekkel, melyek feladatuk magaslatán állanak. De ezek az intézetek számra nagyon kevesen, helyre nézve nagyon is tömörülten találhatók fel nálunk, miáltal az egész ország, sőt maguk a bankok is a legvisszásabb helyzetbe kerülnek, minek súlyát kivétel nélkül mindenki megérzi, akinek a gazdasági élethez valamelyes köze van.

Meg fogom kísérleni rövid vonásokban megrajzolni azt, hogy hogyan képzelem én azt az üdvös átalakulást, hogy bankjaink igaz feladatukhoz legyenek vezethetők. Mert, hogy ma nem mindenben annak a feladatnak felelnek meg, amelyre hivatvák, azt senki sem vonhatja kétségbe. Mindjárt azonban hozzá kell fűznöm eme kijelentéshez azt is, hogy ennek sem intézeteink,

sem pedig azoknak a vezetősége nem az okozója, hanem az a közszellemben keresendő, mely eme leghasznosabb intézményeinket állandóan ferde irányba tereli és ugyanott is tartja őket.

Legelső sorban helytelen alapokra van egész hiteléletünk felépítve. Nincsen semmiféle közvetítő organumunk, mely az ország egyes részeiből a fölösleges tőkéket oda juttatná, ahol azokra nagyobb szükség van és ahol azokat jobban lehetne gyümölcsösztetni. Sőt nemcsak anyagi, de egészen a legutolsó esztendőig még erkölcsi kapcsolatról sem lehet szó, minthogy összes intézeteink elszigetelten csakis önmagukra, legfeljebb közvetlen környezetükre való tekintettel, működnek és bizonyos vasalapossággal ragaszkodnak az eddig már megszokott rendszerhez.

De nemcsak az intézetek ilyenek. Kereskedőink hasonlóképen a legmesszebb menő conservativismussal ragaszkodnak eddigi szokásaikhoz. Elszigeteltségükből, számtalan kísérlet dacára, nem mozdíthatók ki és a maguk részéről csak panaszkodnak a hitelviszonyok rosszasága felett, de semmit sem hajlandók tenni annak érdekében, hogy e téren változás történjék.

Tekintve a magasabb szellemi fokot, a rendszerváltozáshoz a bankoknál kell keresni a kiindulást. Ez irányban sorba fogjuk venni a banküzletnek összes jelenleg létező formáit.

a) A kisebb vidéki intézetek gyűjtőcsatornáit a nemzet-vagyonnak. Ezt a feladatot nem szabad a vezetőségnek sohasem szem elől tévesztenie. Az újalapításoknál rendszerint azt szoktuk látni, hogy ezeket az új intézeteket nem a gyűjtési vágy, hanem ki nem elégített hiteligények kielégítés utáni vágya hozza létre. Nagy kár az ilyen intézeteket takarékpénztári alapon létesíteni. Ezek sohasem lehetnek takarékpénztárakká, már pedig minek olyan nevet a címbe felvenni, amelyiknek méltán megfelelni soha sem lehet. Az ilyen kisebb intézet legyen bank vagy hitelintézet, minthogy az alapszabályszerű üzletkör ügyis csak ezt a címet fedezi és nem a takarékpénztárét, melyet egészen más alapokon kell és szabad kormányozni és fejleszteni. Mindez azonban eddig csak külső formáság, melynek csak ethikai értéke van. Most jön a többi. Legelső sorban legyen minden intézetnek, minden tekintetben független és szakemberekből álló tisztikara, az első embertől az utolsóig, mert különben lehetetlen a baráti kört és a sógorság-komaságot, összes kellemetlen következményeivel és kötelezettségeivel kikerülni. És utoljára a szakszerű vezetés sem egészen mellékes jelentőségű körülmény egy intézet vezetésénél, amit az igazgatóságba csak úgy véletlenül becsappant ügyvédtől, orvostól, vagy legjobb esetben kereskedőtől várni nem lehet.

Ennyit a vezetőségről. Most tekintsük az üzletkört. Ez irányban legjobb mérték gyanánt a mérlegek szolgálnak, melyek már régóta tanulmányozásunk tárgyát képezik. A legtöbb intézetnél a főüzletág a visszleszámitolás. Az alaptőke, nemkülönben a betét mint a két legfőbb tehertétel két irányban nyer elhelyezést. Részben ingatlanokra, részben pedig váltókra adott kölcsön alakjában szerepel a mérleg activ oldalán. Az ingatlanokra adott kölcsön csak a mezőgazdáknak jut, nemkülönben a váltó-

kölcsön jó része is, úgy hogy a kereskedő és a kisiparos nem igen juthat kölcsönhöz, hacsak elzálogosítható ingatlana vagy becsapható értékpapírja nincsen. A mezőgazda és a hivatalnok kezes váltókkal jönnek, melyeket sokkal szívesebben számítol le az intézet, mint a kereskedő tárczaváltóját, melyekhez nem vehet kezes igénybe. A kereskedőnek nagyon nehéz dolog hitelre szert tennie ingatlanok nélkül. Meg kell azonban vallani, hogy nemcsak a mai rendszer mellett, amikor az igazgatóságban a legkönnyebben benn ülhet egyik versenytársa, hanem különben sem igen volna hajlandó a mai kereskedő könyveit a hitelt nyújtó intézet rendelkezésére bocsátani, talán még akkor sem, ha az intézet hajlandónak mutatkoznék összes szükséges hiteligénye előteremtéséhez. Ez irányban tehát reformra van szükség mindkét tényezőnél, úgy a kereskedőnél és iparosnál (mely utóbbinak még a minimalisnál is kisebb a hitele), mint az intézeteknél is.

A kisebb vidéki intézeteknek üzletköre tehát a következőkben volna körvonalozható:

I. Passiv üzletek.

a) A betétüzlet, még pedig épúgy könyvekre, mint folyószámlára. Ahol nagyobb betétekre van kilátás és ahol az üzletvitelt ennek az elvnek megfelelően akarják berendezni, be lehet venni esetleg az alapszabályokba, hogy a közgyűlés bizonyos csekélyebb számú tagot beválaszthat a betétesek közül (ha nem részvényesek is) az igazgatóságba. Eme intézkedésnek nagy hatása volna a betevők körében, kiknek bizalmát az utolsó évtized eseményei nagyon megingatták. Pedig a betétüzletre nagy súlyt kell fektetni, mert csak ezek tehetik a mi vidéki intézeteinket erősekké és nagyokká. Ezenkívül a folyószámla-üzlettel is kell törődni, mert ennek a segítségével főként kereskedő-ügyfelekre tehet szert az intézet. Már pedig egy betétekkel dolgozó és így mobil intézetnek nagy szüksége van arra, hogy ügyfelei sorában sokan legyenek a vidék kereskedői közül is. A folyószámla-üzlet igen sok könnyítést hozhat, amire eddig nem igen ügyeltek nálunk, sem a kereskedők, sem az intézetek. Első sorban a nagyobb arányú és szigorúbb alapú üzleti összeköttetésnél az intézet kikötheti, hogy a kereskedő ezen az intézetnél nyitott folyószámlán vezesse keresztül összes pénzügyleteit, miáltal a könyvekbe való gyakori betekintés nélkül is biztos támpontot nyerhet az intézet az illető üzletének, szoliditásának és hitelviszonyainak a megítéléséhez. Másodsorban úgy a kereskedő, mint maga az intézet is sokkal könnyebben juthat az átírás útján a clearing előnyehez, miáltal közvetve az ország gazdaságának, közvetlenül pedig önmaguknak hajthatnak hasznót.

b) A váltó-visszleszámítolás ma igen jelentékeny üzletág a mi vidéki bankjainknál. Forrását majdnem kizárólagosan a budapesti nagyobb pénzintézetek teszik. A visszleszámítolásnál legtöbbször csak a benyújtó intézet bonitása az irányadó, a váltó egyéb aláíróira csak mellékesen vannak tekintettel. Talán épen erre való tekintettel az intézetek igazgatóságától külön egye-

temleges kezességi nyilatkozatot szoktak kérni, amely nyilatkozatot az igazgatósági tagoknak nem egyszer kellett már készpénzre beváltaniok. A visszleszámitolási hitel túlságos igénybevételének, különösen nem szakavatott kezekben, nagy kerékkötőül szolgál az ilyen nyilatkozat, ami jó hatással van az intézetre nézve, mert nem sarkalja hitelének a túlfeszítésére. De viszont ez az üzletvitel iránti bizalmatlanságnak a jele, miért is sokkal helyesebb a váltóanyagnak a megrostálása. Erre nézve igen üdvös ellenőrzés van az ország egyes intézeteinél meghonosítva, ami érdemes az utánzásra a közhitel javítása érdekében. Eme intézeteknél a váltóanyagot minden évben legalább kétszer szigorú bírálat alá veszik, még pedig nemcsak az intézet tisztviselői és annak igazgatósága, hanem az úgynevezett bizalmi férfiak is, akik legtöbbször az intézet betevőinek köréből kerülnek ki és az egész környék hitelviszonyait alaposan ismerik. A váltóanyagot ilyenkor három csoportba osztják: az elsőbe a kétségtelenül jó váltók tartoznak, melyek teljes fedezettel bírnak, avagy minden kétségen felül álló hitellel rendelkező cég vagy egyén aláírásával vannak ellátva; a második csoportba is a jó és teljes fedezettel bíró váltók tartoznak, amelyeknél azonban az aláírókra való tekintettel (nem üzletemberek) a váltóra feltétlen résztörlesztést kívánnak; végül a harmadik csoportba azok a váltók tartoznak, melyeknél az aláírók nem nyújtanak teljes biztonságot, tehát vagy újabb kezest kell kérni, vagy pedig a váltónak lejáratkor készpénzzel való beváltását. Az ilyen intézeteknek váltóanyagát különös bizalommal lehet fogadni, mint-hogy az a bizalmat meg is érdemli.

A kisebb vidéki intézetek passiv üzletköre ezzel ki van merítve.

II. Activ üzletek.

a) Váltóleszámitolás, ez a legkézenfekvőbb és a leggyakoribb üzlete a kisebb vidéki intézeteknek. A váltóanyag összeválogatásában azonban nem mondható teljesen kifogástalannak az üzletvitel. Különös panaszra lehet okuk ez irányban a kereskedőknek, akiknek hiteligényeire vagy egyáltalában nincsenek tekintettel, vagy nem oly mértékben, mint azt megérdemelnék. Különösen el van terjedve az úgynevezett kezességi rendszer, mely a szivességi váltóknak nagy elterjedését vonta maga után. Ennek a megakadályozása közgazdasági kötelesség, nemcsak azért, mert a tőkéket improductive leköti, hanem azért is, mert az ilyen váltók határozott visszautasításával (esetleg alapszabályi intézkedés segítségével) nagy szolgálatokat lehet tenni az egyénileg exponált állású tekintélyesebb földbirtokosoknak, tisztviselőknek és kereskedőknek, kiknek már sok esetben okozták romlásukat az ilyen szivességi váltók, míg ha az alapszabályok kötelességükké teszik a váltóbírálóknak a váltó kiállításának körülményeivel való törődést, könnyen meg lehet szabadulni a szivességet kérők alkalmatlankodásától.

Különös gondot kellene fordítani arra is, hogy az üzleti alappal bíró váltók könnyebben nyerhessenek elhelyezést, kü-

lönösen, ha úgy a váltóelfogadónak, mint a kibocsátó kereskedőnek a viszonyai alaposan ismereteseek a vezetőség előtt. Ily módon könnyebben ráadná a közönség is és a kereskedő is a fejét arra, hogy a könyvre dolgozással lehetőleg szakítson, és ennek helyébe az árúvétel-eladásból származó tárczaváltó lépjen, melynek elhelyezésében a helyi intézetnek segédkezet kell nyújtania a kereskedőnek. Mert mire fanyalodik különben a kereskedő? Kénytelen más részéről szivességet igénybe venni, ami az ő részéről is szivességi aláírást involvál, ami már igen gyakran vált a legnagyobb bajok kútforrásává.

b) A lombardüzlet most van fejlődőben kisebb vidéki intézeteinknél és leginkább arra szorítkozik, hogy a környékbeli helyi értékekre 50—80% erejéig kölcsönöket folyósít. Elsőrangú, vagy a budapesti tőzsdén jegyzett értékek nem igen kerülnek itt letétbe, mert ezeket sokkal olcsóbb kamatláb mellett a nagy budapesti intézeteknél is el tudják helyezni. Ez az üzletág apróbb helyi vállalatoknak az alapításánál nagy segítséget nyújtana, ha az intézet a szükséges tőke 50—80%-át lombard alakjában előteremtené és a részvényjegyzőknek, illetőleg az alapítóknak, csak a további összegekről kellene gondoskodniok. Ezzel az üzletággal azonban nagyon csinján kellene bánni, mert a lombard-üzletnek ez a neme rendkívül immobilissé teszi az intézetet. Ha a vállalat nem üt be, a kölcsönadott 50—80% vagy csak hosszas perelés útján, vagy egyáltalában nem hajtható be, mert kényszereladásról itt szó sem lehet, nem úgy, mint a tőzsdén jegyzett értékeknél. Még ha kitűnő vállalatról van is szó, akkor is nagyon nehéz a helyi közönség körében nagyobb számú részvényt elhelyezni, ha pedig nem éppen jól prosperáló vállalat részvényéről, tehát tömeges kényszereladásról van szó, akkor egyáltalában nem értékesíthetők ezek a részvények. Éppen eme immobilisatióra való tekintettel a rendelkezésre álló tőkéknek csak egy kisebb részét szabad értékpapir-lombardba befektetni.

(Befejezése következik.)

Czakó Emil.

Közlemények és ismertetések.

Vámpolitika.

Matlekovits Sándor: *Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától.* Budapest, 1905. Pallas. 224. lap. Ára 3 korona.

Közgazdasági irodalmunk kezdi észrevenni, hogy egyáltalában nem készült el még azon kérdések feldolgozásával, sőt részben még fölvetésével sem, amelyek az önálló vámterület nagy döntésével összefüggenek. Ezért van az, hogy újabban a könyvkereskedések kirakatait nézegetve egyre-másra pillantjuk meg a vámterületről szóló röpiratokat, még pedig színes tábláikon igen sokszor olyanok nevével, kik csak most fordultak figyelemmel a vámpolitika felé. Mindenesetre szükség van a kérdésnek ilyenén sokszerű megvilágítására is, azonban az alkalmi szerzők leghamarább eltévedhetnek a közgazdasági igazságok sűrűségében. Nagyon jó azért, ha akadt olyan »régi kéz«, mely megint kibontogatja az összekuszált vagy siető jóakarattal elhirtelenkedett következtetéseket s ha itt-ott elfelednek egy-egy adatot, vagy szempontot, arra csöndes, de világos intéssel figyelmeztet. Erre a munkára vállalkozott most Matlekovits Sándor, midőn »Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától« címmel megírta új könyvét. A következő sorok erről adnak rövid bemutatót.

A könyv első része statisztikai adatokkal vázolja Magyarország anyagi gyarapodását a kiegyezés megkötése óta. Bármily érdekesek is e számok s bármennyire világos is összeállításuk, úgy látjuk, hogy elterelik a figyelmet a főkérdésről, annyival is inkább, mert hisz velünk együtt sokan vannak, kik szomszédainkhoz képest nem tartják haladásunkat elégségesnek, sőt közgazdasági életünkben veszedelmes szakadékokat látnak. Persze megint igaz az, hogy mindenféle bajunkat a vámkérdés nyakába varrni, semmiképpen sem felel meg az igazságnak, pedig nagyon divatban van most s ez ellen kívánt tiltakozni Matlekovits. Ehhez a részhez csatlakozik a magyar iparfejlődésnek nagy vonásokkal való bemutatása, mely a következő igaz tanulssággal végződik: »iparunknak egy nagy baja van és ez az a társadalmi elfogultság, mely a földbirtokot és a köztisztviselői pályát tekinti első sorban elérendő célnek. A tőke és a munka, az iparnak e két főoszlopa, ily körülmények közt csak kényszerítve keresik fel az ipart és, amíg a társadalmi felfogás e téren át nem alakul, iparunk virágzóvá bárminő gazdasági berendezkedés mellett sem leend«.

A harmadik fejezettel kezdődik a munka polemikus része, mely különféle változásokban, a vámterület kérdését minden oldalról megközelítve, tart az utolsó oldalig. Hol számadatok

felsorolásából áll ez a polémia, hol hibásan összekapcsolt jelenségek szétválasztásából, hol azonban a humor birodalmába emelkedik avval, hogy ugyanazon szerzőnek homlokegyenest ellenkező, különböző évekből származó, erős kitételeit állítja egymás mellé s azután az olvasóra bizza a többi. Az éles bizonyítás főbb részben egészen új pontjai a következők: Igaz az a vád, hogy Magyarország nyersterményei nem kizárólagos urai az osztrák piacnak, de óriási többsége az Ausztriába máshonnét bevitt nyerstermékeknek, nálunk egyáltalán nem terem meg. Igaz, hogy Magyarország agrárius és Ausztria ipari érdekei között van ellentét, de ez az ellentét megvan Németországban magában s Ausztria egyes tartományai között is külön-külön. A fogyasztási adók ki nem használhatóságáról szóló vád az átutalási eljárás behozatala óta egészen értelem nélkül való; azok a számítgatások pedig, melyek arra vonatkoznak, hogy mennyi lenne az önálló vámterület pénzügyi jövedelme, semmi bizonyosságra föl nem építhetők. Részletesen czáfolja Matlekovits azokat az érveket (IV. fejezetében), melyek a monarchia eddigi vámpolitikája ellen felhozattak. Bizonyítása itt két fő-tételen sarkallik. Az egyik az, hogy nem Ausztria, hanem Németország, illetőleg Bismarck kezdte meg a védvamos elzárkózás rendszerét. Másodszor: a külföldi elzárkózás rendszere ellen a magyar mezőgazdaság érdekében sokkal hatásosabban fölléphetünk, ha egy nagy vámterület fogyasztását és ipari vámjait használhatjuk fel fegyverül, mintsem ha csak a magyar vámterület fogyasztását tudjuk csalogatóul és ipari vámjait megtorlásul a külföld elé állítani. E bizonyítás során részletes és igen érdekes fejtegetésekbe bocsátkozik, az 1891-iki kereskedelmi szerződések hatását vizsgálva.

A mű további része az iparvédő és viszont a mezőgazdasági vámok áremelő és ártartó hatásait vizsgálja, részben adatok egybevetésével, részben combinatiók útján. Legérdekesebbek itt azok a táblázatok, melyek a búza árában nyomozzák ki a vámtételek hatását, még pedig a monarchia piacán, Franciaországban és Németországban, mindenütt a londoni paritás szerint. A VI. fejezet a gazdasági elválás hatásait világítja meg, igazán erőshatású fényszórókat használva. Legsúlyosabb érvei mezőgazdasági kivitelünk lehanyatlására vonatkoznak, s midőn arra az eredményre jut, hogy a legkedvezőbb számítást téve is meg a vám- és szállítási-tarifák combinatiója alapján, gazdáink minimális vesztesége évi 150 millió koronát fog tenni: akkor fölveti azt a kérdést, hogyan képzelhető az, hogy az így megrokkant mezőgazdaságunk vállain felemelkedhessék a nagy gyáripár s az ipari fogyasztásnak az átmenet idejében bekövetkező megdrágulását megbirhassák kereső osztályaink. Külön vizsgálat alá veszi Matlekovits a földhitel megcsökkenésével járó veszedelmeket. Végül tisztán a jelszavak hatásának tartja (az »Önálló vámterület és a magyar kereskedelem« című fejezetben) azt, hogy a magyar kereskedők is az önálló vámterület elvét hangoztatják.

A polemikus irat tanulságait a gazdasági elkülönítés alakjainak külön-külön való megvizsgálásával, elképzelésével zárja be. Közjogi és gazdasági következmények szerint, nemzetközi megállapodások és törekvések alapján veszi próba alá, hogy

mily képe lenne a helyzetnek egészen független vámterület, vagy nagyobb kölcsönös előnyökkel berendezett külön vámterületek s végre közbenső vámokkal ellátott vámszövetség esetében. Természetesen itt éri el a polemia csúcspontját s itt fog legtöbb ellentmondással is találkozni a más véleményű táborból. Mert Matlekovits habozás nélkül s meggyőződése erejével állítja oda munkájának végső következtetését, mely így hangzik: »Az Ausztriától való elszakadás és a magyar vámterület nem tartozik a lehetetlenségek közé. Ha a viszonyok hatalma megkivánja, meg fog élni a nemzet az önálló vámterületen is és meg fogja találni a módot, melylyel az elválás hátrányai és az átmenet nehézségei lehetőleg keveset ártsanak.« »Ha azonban ma a közt kell választani, hogy a gazdasági viszonyok rendes és biztos fejlődése közös vámterületen, — vagy önálló vámterületen válságos küzdelem, anyagi romlás és pangó gazdasági állapot, melyet évek multán talán ki fogunk keverni: akkor a gazdasági józan-ság az elszakadás helyett a közös vámterület mellett fog nyilatkozni«.

Nem e rövid ismertetés keretébe tartozik az, hogy az egész nagy problémát mi is megvitassuk. De bármely vámpolitikai felekezethez tartozzék is valaki, nem teheti le Matlekovits könyvét anélkül, hogy két dolgot meg ne állapítana elolvasása után. Egyik: hogy, aki oly kérdések megoldása nélkül fogna a vámterület ügyének megoldásához, mint például Bosznia vámhelyzetének tisztázása, vagy a gazdasági különválásnak Horvátországra való visszahatásának számbavétele stb., az oly hinárba jutna bele, melyből nem tudna kimenekedni. Másodszor pedig, hogy e könyvvel a magyar közgazdasági irodalom egy nagybecsű és — ritka szót irunk le — bátor munkával gyarapodott. (h.)

Pénzügyi jog.

Exner Kornél: *Dolgozatok a magyar pénzügyi jog köréből.* Budapest. 1904. — 264. l. Kis 8°. — Ára 4 korona.

Exner Kornél ismert világos és alapos tárgyalási modorával a magyar pénzügyi jognak több (s részint egészen új keletű) kérdését dolgozta fel s adta ki külön kis kötetben. Szerényebb, sőt félénkebb előszót alig olvastunk még a mai reklámvilágban, mint aminővel E. könyve megindul, hirdetvén, hogy »ha bármily lelkiismeretes munka mellett tévedések is jutottak e műbe, legyen elnéző az olvasó, hiszen az igazság ismeretéhez akár-mely tudománykörben csak tévedéseken át juthatunk.« Ilyen előszó mellett a bíráló is szinte fél annak bevallásától, hogy — nem talált tévedéseket a »dolgozatok«-ban. Ellenben találtunk a sorozatban (mert össze nem függő értekezésekről és cikkekről van szó), négy becses és érdemes tanulmányt a pénzügyi jog meghatározásáról, az állami személyzet apasztásának kérdéseiről, az exlexről s az önkormányzat adóterhéről. Ezeken kívül még több kisebb ismertetést kapunk, amelyek eredetileg a Magyar Jogi Lexikon számára irattak s a pénzügyi igazgatás, tőkekamatadó, szállítási adó, vadászati adó, szeszadó, söradó, sójővedék és vámjővedék vezérszavait dolgozták föl. A magunk részéről

e lexicális cikkeket, bár gondosan készítvük, nem vettük volna fel az önálló értekezések közé.

A tanulmányok közül kettőt sürgősen olvasóinknak bemutatni, mert Szemlénkben jelentek meg, az Exlexről szóló a K. Sz. 1903. évi 25. kötetében, »az önkormányzat adóterhe Magyarországon« pedig a múlt év végén, a 32. kötetben, — a Közgazdasági Társaság tagjai is biztonnal emlékeznek e két dolgozatra, melyeket szerzőjük a felolvasó estélyeken bemutatott. Ily módon két értekezésnek a tartalmát ismertetjük, melyek »Pénzügyi jog« és »Személyzet« címet kaptak.

A »Pénzügyi jog« című cikkben Exner azt a feladatot kívánja megoldani, hogy a pénzügyi jogot belehelyezze a tudományok rendszerébe s ez által a szakma felosztásának is szilárdabb alapot vessen. Exner álláspontja a következő: a pénzügyi jog a tételes jogtudományok közé tartozik, ezekben a tágabb értelemben vett közjog (»nyilván jog«) csoportjába, a szorosabb értelemben vett közjoggal, valamint a közigazgatási joggal és a büntetőjoggal együtt. Ebben a körben a pénzügyi jog »azokat a pozitív jogszabályokat tárja elénk, melyeket valamely állam önmaga számára megalkot, hogy azok alapján a feladatainak megvalósításához szükséges anyagi eszközöket beszerezhesse és felhasználhassa.« Ezen a módon egyuttal meghatározható a pénzügyi jognak a pénzügytanhoz való viszonya is, lévén az ezeknek leverődött, alkalmazott része. Most még a közigazgatási joggal szemben kell a helyzetet tisztázni. Erre nézve, éles megkülönböztetések alapján, szerzőnk azt a tételt állítja fel, hogy a pénzügyi jogot nem zárja magába a közigazgatási jog, mint nagyobb kör, hanem a körök metszik egymást, amennyiben a közigazgatási jog a pénzügyi jognak csak a közigazgatás cselekvésre vonatkozó részét öleli át, ellenben a pénzügyi jog ezen kívül egész tartalmával belenyulik még a pénzügytanba és büntetőjogba is. A pénzügyi jog helyzetének ilyen megvilágításával a pénzügyi jog felosztása áttekinthetőbbé és határozottabbá válik.

A »személyzet« című dolgozat a kötetnek legelevenebben megírt, polemikus darabja. Ujabban mind erőteljesebben lépett előtérbe az a (szerintünk is indokolt) törekvés, hogy bürokratizmusunk tultengését s az avval járó tulságos terheket apaszszuk. Exner ezt a kérdést kizárólag a pénzügyi igazgatás tekintetében veszi bonczkés alá s arra az eredményre jut, hogy pénzügyi tisztviselőinknek és a pénzügyi tárcza összes alkalmazottainak száma nálunk 14,869 lévén, Ausztriával szemben még aránylag is hátrányban vagyunk, ahol is a létszám 29,677. Ezután kimutatja azt, hogy a pénzügyi teendők ellátására nincs elegendő személyzet rendelkezésünkre, s ezért sem a kincstár érdekeit, sem az adózók igényeit nem lehet kellőleg kielégíteni. E fejtegetések érdekesek és aktuálisak, azonban mindig csak a közigazgatás jelenlegi szervezetére vonatkoznak s így például a felelősségi fórumok apasztásával mindenesetre jobb eredményeket lehetne elérni a jelenlegi létszámmal is.

A könyvről szóló elismerésünk mellett ide kell írunk azt is, hogy a lexikoni rövidítések (mint P = pénzügyi jog, tvek = törvények stb.), az ily összefoglaló munkában zavarják az olvasást, pedig kívánatos lenne, hogy mennél többen forgassák Exner komoly munkáját.

H. L.

Hétközi munkaszünet.

Ministère du commerce de l'industrie, des postes et des télégraphes ; Conseil supérieur du Travail : *Le repos hebdomadaire*. Procès verbaux. Documents. Paris, Imprimerie Nationale. 1904. 73 l.

A kötelező vasárnapi vagy egyáltalában hétközi munkaszünet oly alakban, mint az ma már a legtöbb államban fennáll, Franciaországban eddigelé nincs rendszeresítve. Az 1890. évben Berlinben tartott nemzetközi munkásvédelmi konferentián a francia kormány képviselője a mellett szólalt ugyan fel, hogy minden ipari munkának hetenként egy napig szünetelnie kellene, de e kívánság épen hazájában nem ment mindeddig tejjesedésbe. A dolog annál meglepőbb, mert a kötelező hétközi munkaszünet elrendelése Franciaországban sem jelentene új szociális szabályt, minthogy már itt is százados szokás szentesítette a vasárnapi munkaszünetet. Csak a tizenennyolcz esztendősnél fiatalabb mindkét nembeli gyermekmunkásokról s az asszony munkásokról — korukra való tekintet nélkül — rendeli a törvény — loi du 2 novembre 1892 sur le travail des enfants, des filles mineures et des femmes dans les établissements industriels — hogy hetenként csak hat napig alkalmazhatók ipari munkára s nem foglalkoztathatók az állam által elismert ünnepnapokon sem. Ily napokon a védett személyek az üzleti vagy műhelybeli helyiségek és berendezések takarítására és helyreállítására szükséges munkát sem végezhetik. A hétközi szünnapot a munkaadó állapítja meg s a munkahelyiségek falain hirdetmény útján adja tudtára az érdekelt munkásoknak.

A kötelező hétközi munkaszünetnek több ízben akadt szószólója nemcsak a sajtóban, hanem magában a francia kamarában is. Sőt külön emberbaráti egyesület (Ligue pour le repos du dimanche) alakult a kötelező vasárnapi munkaszünet propagálására, és esztendők óta gyűléseket és congressusokat tart az egész országban czéljának elérése érdekében. A munkások pedig sok helyütt sztrájk alkalmával felvették követeléseik közé a munkának a hét egy napján való szünetelését. E mozgalom nem mult el nyomtalanul. A francia kamara rövid tárgyalás után 1902. évi márczius hó 27-én elfogadott egy törvényjavaslatot, mely a hétközi szünetet kötelezővé teszi. A kamara arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hétközi munkaszünet betartása egy foglalkozási ágban sem okozhat számba vehető nehézséget. Még ott is, hol a munkaszünet a munkaadó vagy a közönség érdekeit közelebbről érinti, pl. az élelmezési iparban és kereskedelemben, sem ütközik lehetetlenségbe a törvény végrehajtása. A kamara ugyanis csakis a munkásoknak és alkalmazottaknak biztosítja a munkaszünetet, s így — eltérőleg a magyar törvény rendelkezésétől — sem az üzlet vagy műhely bezárását nem kívánja, sem pedig a munkaadót nem korlátozza abban, hogy saját maga dolgozhasson. Egyébként a kamara épen az által, hogy a munkaszüneti nap megállapítását a munkaadóra bizza, lehetővé tette azt is, hogy a munkások és alkalmazottak nem egyszerre és egy napon, hanem megfelelő felváltással részesíttessenek a munkaszünetben, a mint ez egyébként

a gyakorlatban már is meghonosodott. S ha még ezenkívül a közigazgatási hatóságok felhatalmazást nyernek arra, hogy a törvény rendelkezései alul szükség esetén felmentést adhatnak, úgy a törvény minden eshetőséggel szemben érvényesíthető lesz a nélkül, hogy az ipari és kereskedelmi életet megzavarná. A kamara tehát ily értelemben határozott. Az általa elfogadott törvényjavaslat kiterjed az állami, departementalis és községi szolgálatban álló alkalmazottakra, az állami egyedárúságoknál és jövedékeknél, továbbá az iparban (gyárakban és műhelyekben), a kereskedelemben és bányászatban bármily munkával foglalkoztatott mindennemű alkalmazottra és munkásra.

A törvénytervezet hatálya alá tartoznak továbbá az egyházi szervezetek által fentartott műhelyek és pedig még az esetben is, ha ezeknek tisztán jótékonyági jellegük van. A munkaszüneti nap a hét bármelyik napjára állapítható meg. Oly üzemekben, melyekben a munkások, illetőleg alkalmazottak száma ötnél kevesebb, a munkaszüneti nap két fél nappal is helyettesíthető. Kivételt a törvény alul a városi tanácssal egyetértőleg a polgármester, Párisban a rendőrprefektus állapíthat meg, még pedig úgy a munkaadó mint, a munkás-szakszervezetek meghallgatása után. Az üzem tulajdonosa, igazgatója vagy vezetője, ki a törvény rendelkezéseit megszegi, egytől tizenöt frankig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A büntetés annyiszor állapítandó meg, a hány munkás munkaszüneti napon a törvény ellenére munkával foglalkozik. Az üzem igazgatójára vagy vezetőjére kiszabott pénzbüntetésért az üzem tulajdonosa magánjogilag felelős. Visszaesésnél a pénzbüntetés 16–100 frankig terjedhet. Visszaesésnek tekintendő a törvény ismételt megsértése az esetben, ha a vádlott a terhére rótt mulasztást megelőző tizenkét hónapon belül ugyanazon kihágásért már egy ízben elítéltetett.

A kamara által elfogadott ezen törvényjavaslat még 1902-ben a szenatus elé került, mely azonban mindeddig még nem döntött felette. Időközben a francia kereskedelemügyi minisztérium kebelében szervezett Conseil supérieur du travail egy eléje terjesztett indítvány folytán szintén foglalkozott munkaszünet kérdésével s tárgyalása alapjául a kamara által elfogadott javaslatot vette. A Conseil supérieur e javaslat rendelkezéseit több irányban lényegesen módosította, illetőleg kiegészítette s az így átdolgozott javaslatot a szenatusnak nyújtotta be, a kérdés ottani tárgyalása alkalmával való figyelembe vétel végett.

Míg a kamara által elfogadott törvényjavaslat csak általános elveket tartalmaz s a részletes határozmányokat a végrehajtásra bízta, addig a Conseil supérieur javaslata részletesen intézkedik és az ipari élet minden eshetőségével számol. Ez bizonyára nem felesleges gondoskodás oly törvénynél, melynek tilalmi rendelkezéseit, mint azt a gyakorlat mindenütt igazolja, egyrészt a munkaadó önzése, másrészt a munkás keresetvágya állandóan kijátszani törekszik. A Conseil supérieur mindenekelőtt kiterjeszti a hétközi munkaszünet rendszeresítésének kötelezettségét a közlekedési vállalatokra, a vasutak és közuti vasutak kivételével. A vasutakat azért mellőzte a Conseil supérieur, mert a francia vasuti alkalmazottak szolgálati viszonyának rendezése jelenleg

amugy is törvényhozási tárgyalás alatt áll, a közuti vasutakat pedig azért, mert egyrészt a közuti vasutakat engedélyező hatóság az engedélyokmányban már esztendőök óta követett gyakorlat szerint arra kötelezi a vállalkozót, hogy alkalmazottai részére hetenként egy napi munkaszünetet rendszeresítsen és mert másrészt tartani lehetett attól, hogy a közuti vasuti üzemek alkalmazottainak kötelező munkaszünete a törvényhozásban élénk vitára fog alkalmat adni, ami a törvényjavaslat letárgyalását késleltetné.

A kisiparosoknak és kiskereskedőknek, kik ötnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztatnak, a Conseil supérieur is biztosítani kívánja azon kedvezményt, hogy a hetenkinti egy munkaszüneti napot két fél nappal helyettesíthessék. Hogy azonban az alkalmazottak e mellett hátrányt ne szenvedjenek, illetőleg hogy a két fél nap tényleg huszonnégy órának feleljen meg, legalább az egyik fél napnak délutánra kell esnie.

Legkevésbé értett egyet a Conseil supérieur a kamara által elfogadott törvényjavaslat azon rendelkezésével, mely a községi hatóságokat, illetőleg Párisban a rendőrprefektust hatalmazta fel a törvény alul való kivételek engedélyezésére.

Kétségtelen, hogy ilyen vagy ehhez hasonló határozmány alig került még bele munkásvédelmi törvény szövegébe. Az ilyen rendelkezés a törvénynek körülbelül ezt az értelmet adná: minden munkásnak joga van hetenként egy napi szünetre, de a községtanács ennek ellenkezőjét határozhatja el. Következménye pedig az volna, hogy a törvény egy és ugyanazon iparágnál egyik helységben betartatnék, a másokban pedig nem, a hogy ezt a községtanács épen kívánja. Oly helyeken, hol jelentékeny számban laknak ipari (kereskedelmi) alkalmazottak, a községtanács, a választásokra való tekintettel, illetőleg ez alkalmazottak szavazatának biztosítása végett bizonyára gondoskodni fogna a törvény szigorú betartásáról. Egyebütt pedig a kivételek oly gyakoriak lennének, hogy megsemmisítenék magát a törvényt.

A Commission supérieure e helyett lehető részletességgel megállapította azon eseteket, melyekben a törvény rendelkezései alul nem a községi hatóság, hanem az illetékes gyárfelügyelő felmentést adhat. Ilyen esetek a vis major folytán sürgősen elvégzendő, halasztást nem tűrő munkálatok például fenyegetett veszélyek elhárítása, balesetek által okozott károk helyreállítása stb. céljából. Ily eseteket azután a munkaadó távirati úton köteles a gyárfelügyelőnek bejelenteni, aki ha a munkaszünet felfüggesztését kellőleg indokolva nem találja, erről a munkaadót értesíti. A vis major esetein kívül felfüggeszthető lesz még a munkaszünet az iparban és kereskedelemben kivételesen előforduló vagy időszakosan visszatérő alkalmakkor, melyek fokozott, el nem halasztható munkát igényelnek, vagy a midőn a forgalom a rendesnél jóval felülemelkedik. Hogy ezen esetek sokféle változatai is egységes elvek szerint szabályoztassanak, a Conseil supérieur javaslata szerint felhatalmazandó volna a végrehajtó hatalom, hogy a szabad levegőn folyó ipari munkálatokra (építőipar stb.), a romlásnak alávetett anyagokat feldolgozó iparokra, úgyszintén azon iparágakra, melyek idényhez

(pd. fürdőhelyeken űzött iparok) vannak kötve, a hétközi munkaszünetet évenként legfeljebb tizenöt ízben felfüggeszthesse.

Végül az ellenőrzés gyakorlásának megkönnyítése érdekében a Conseil supérieur a kamara által elfogadott törvényjavaslatot még egy további rendelkezéssel pótolta meg. E rendelkezés kötelességévé teszi a munkaadónak, hogy az üzem helyiségeiben a munkaszüneti napot feltüntető hirdetményt függesztszen ki. Ha valamennyi munkás és alkalmazott nem ugyanazon napon részesül a munkaszünetben, vagy ha a munkaszüneti nap két fél nappal helyettesítettik, úgy a hirdetményben névszerint felsorolandók a munkások és a részükre biztosított munkaszüneti nap. E rendelkezéssel a Conseil supérieur az ellenőrzés megkönnyítésén kívül még egy más czélt is kívánt elérni. Franciaországban a munkaszünet rendszeresítésének, nevezetesen a kereskedelemben, öntudatlanul is legszívósabb ellensége a fogyasztó közönség, melynek szociális nevelése — mint a Conseil supérieur jelentésében olvasható — még nagyon fogyatékos. Az ily hirdetmény tehát hivatva lesz rászoktatni a közönséget arra, hogy a hét azon napját, melyen az üzletek alkalmazottai munkaszünetet tartanak, szükségletének beszerzésénél figyelmen kívül hagyja.

Moldoványi István.

Szövetkezeti törvénytervezet.

Beck Dénes: *Tanulmány dr. Nagy Ferencz szövetkezeti törvénytervezetéről és a budapesti kereskedelmi és iparkamarának a kormányhoz való felterjesztéséről.* A hitelszövetkezetek, különösen az évtársulatok vagy u. n. koronaszövetkezetek szempontjából. Budapest, 1904. Márkus Samu 66 oldal.

E tanulmány alkalmi irat és ha megmondjuk, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamara fölterjesztésével szemben a koronaszövetkezetek mellett foglal állást s egyben a dr. Nagy Ferencz-féle szövetkezeti törvénytervezet korlátozó intézkedéseit elítéli, látjuk, hogy polemikus irat is.

A munka három részből áll. Az első részben szerző általános elvi szövetkezeti szempontokat fejteget; a második részben a kamara fölterjesztését megczáfolja, a harmadik részben pedig a Nagy-féle törvénytervezet több fontos pontjait egyenkint kifogásolja.

Az első rész érdekesen és élénken van megírva. Itt szerző sikerrel bizonyítja, hogy a szövetkezetek nem emberbaráti, hanem gazdasági intézetek, melyek első sorban tagjaik anyagi érdekeit vannak hivatva szolgálni. Ez igaz, de hozzátehetjük azt is, hogy mihelyt csak a tagok anyagi és közös érdekeiről van szó, ebben az intézmény altruistikus jellege is benne foglaltatik.

A koronaszövetkezetek védelmére szolgál szerzőnek itt kiemelt tétele. De a világosság kedvéért a koronaszövetkezeteket az évtársulatos szövetkezeti rendszerrel azonosítja, a mi pedig megfordítva nem áll, mert az évtársulatos szövetkezetek nem mind koronaszövetkezetek. Az évtársulatos szövetkezeteket azután azzal különbözteti meg az üzletrészes hitelszövetkezetektől, mintha ezek saját kebelükben tárczá- vagy személyhitelegyleteket alakítanak, a mi megdrágítja a kölcsönöket és az egyetemleges

felelősség miatt veszélyeket is rejt magában a hitelegyleti tagokra nézve. A valóság érdekében kijelenthetjük, hogy üzletrészes hitelszövetkezetekben csak kivételesen vannak hitelegyletek szervezve és így a fő különbség üzletrészes és évtársulatos hitelszövetkezetek közt abban áll, hogy az előbbiek kizárólag hitelügyletekkel foglalkoznak, az üzletrészes hitelszövetkezetek pedig az újabb időben nemcsak a külföldön, hanem nálunk is oda fejlődtek, hogy a közvetlen hitelnyújtáson kívül tagjaik részére szükségleti cikkek beszerzésével, azok terményeinek és készítményeinek eladásával és szállításával is foglalkoznak.

Ennyit a tanulmány elméleti részéről. Gyakorlati szempontból készségesen elfogadjuk szerzőnek nemcsak számvetéseit, hanem oda irányuló érveléseit is, hogy a koronaszövetkezetek nem uzsorás intézetek s ha ily uzsoráskodás egyik-másiknál előfordult is — a kamara egyetlen egy szövetkezetet sem nevezett meg — a kivételből szabályt nem szabad alkotni.

E részben fejtegetéseit, valamint a Nagy-féle törvénytervezet ellen foglalt álláspontját itt hely szűke miatt nem bírálhatjuk, bár azokkal mindenben egyet nem értünk; de ki kell emelnünk szerzőnek a szövetkezetek reformja tekintetében elfoglalt azt a helyes álláspontját, hogy minden szövetkezetet egy-egy központi szövetkezet kötelékébe kell vonni s ennek ellenőrzése alá helyezni.

th.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1905. május 18-án délután 6 órakor Kautz Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt tartotta meg évi rendes közgyűlését.

Az elnök megnyitójában meglelégedéssel felemliti, hogy a Társaság az elmúlt esztendőben is nagyhatású tevékenységet fejtett ki. Számos előadást tartottak, melyek mindig nagyszámú érdeklődő közönség előtt tárgyaltak egyrészt általános jelentőségű, másrészt fontos gyakorlati kérdéseket. A kereskedelmi politikának több problémája, a kivándorlás, a földhitel, a kereskedelmi forgalom statisztikája és sok más kérdés került tárgyalásra. Kivánatos volna, ha a jövőben a Társaság előadásaiiban nagyobb tér jutna az elméleti kérdéseknek is. Bizonyos ugyanis, hogy a gazdasági és társadalmi élet terén mutatkozó rohamos fejlődés a régi nemzetgazdaságtan nem egy tételét módosította, némelyiket pedig alapjában megingatta; a társaságnak feladata volna tehát, hogy előadásaiiban épp a gyakorlati élet gazdasági tapasztalatait felhasználva, iránypontokat nyújtson az elméletnek is.

Kijelentette továbbá elnök a napirend előtt, hogy az alapszabályok 9. §-nak megfelelő indítvány érkezett be, melynek tárgyalását a napirend 6. pontjakép kitűzi.

A napirend értelmében következő választások megejtése czéljából elnök a szavazatszedő bizottság tagságának elvállalására Gonda Béla, Vizaknai Antal és Bánfi Oszkár tagtársakat, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig Schóber Albert és Gonda Béla tagtársakat kérte fel.

A közgyűlés ezután az igazgató-választmány 1904. évi jelentését tudomásul vette, úgyszintén a számvizsgáló bizottság jelentését az 1904. év számadásairól helybenhagyta és az elnöknek és választmánynak a felmentvényt megadta. Az 1905. évi költségvetést a közgyűlés a választmány javaslatának megfelelően állapította meg.

Ezután a választások idejére az elnök a közgyűlést felüggesztette. A szavazatszedő bizottság jelentése szerint a választmányban megüresedett egy helyre Szterényi József ministeri tanácsost választották meg; számvizsgálók lettek: Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz; mind e választás az összes beadott szavazatokkal történt.

Ezután következett dr. Herzfelder Gábor tagtárs indítványának tárgyalása. Ez indítvány arra vonatkozik, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság az ez év őszén Budapesten tartandó nemzetközi börtönügyi congressus tárgyalásain résztvegyen, a kitűzött kérdésekhez közgazdasági szempontból állást foglaljon, tagjainak pedig a congressuson és a vitákban való részvételt ajánlja. Mandello Gyula főtitkár javaslatára a közgyűlés elhatározta, hogy az elnökség saját hatáskörében rövid úton tegye meg azon intézkedéseket, amelyek az indítványban kifejezett óhaj megvalósulására vezethetnek és hogy az eredményről a tagok a Közgazdasági Szemle útján értesítsenek.

Ezek után a közgyűlés az elnök lelkes éltetésével véget ér.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

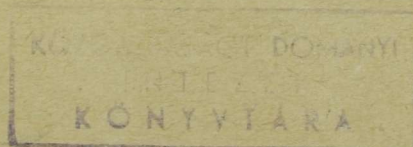
KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK

HEGEDÜS LORÁNT MANDELLÓ GYULA

1905. — XXIX. ÉVFOLYAM. — 34. KÖTET.



BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1905.

TARTALOM.

1905. XXIX. ÉVFOLYAM. — 34. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Bálint Béla: Az új földtehermentesítés kérdéséhez	745
Barabás Endre: Az erdélyrészi népfajok birtokaránya	817
Czakó Emil: A bankok a kereskedelem szolgálatában (II.)	470
Czakó Emil: A külföldi bankok szervezete (I., II.)	560, 625
Ehen Gyula: Vas vármegye közgazdasági leírása (I., II., III.)	705, 785, 853
Ferenczi Imre: A magyar ipari munkásság szakszervezkedési jogának fejlődése (I., II.)	765, 837
Gerster Miklós: A kenyérgabona szerepe Magyarország közgazdaságában	459
Halász Sándor: Codificationális törekvések a chequejog terén	597
Illyefalvi Vitéz Géza: A statisztika hivatalos szervei az egyes országokban	671
Kenéz Béla: A városba tódulás okai	540
Kis Ernő: Veszprém vármegye gazdasági leírása	525
Mandel Pál: A magyar államvasutak kőszénfogyasztása és kőszénbányászata	465
Mandel Pál: A kőszénkérdéshez	721
Mandelló Gyula: Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében (III.)	479
Mandelló Gyula: A statisztika jövője	616
Morvay Gyula: A hegyvidéki nép gazdasági viszonyai, különösen az állattenyésztés szempontjából	865
Rubin Miklós: A technika szerepe az iparfejlesztésben	694
Wildner Ödön: A lakáspolitikai kérdése a liègei congresszuson	634

II. Közlemények és ismertetések.

Adók (m. zs.)	814
Anglia vámpolitikája (—vits)	665
Angol trade-uniók (Ferenczi Imre)	587
A rutén-actió (Morvay Gyula)	884
Az erdélyrészi népfajok gazdasági harcza (Barabás Endre)	726
Erdélyi hitelpolitika és telepítés (h.)	886
Földes-émlékkönyv (Pap Dezső)	572
Harc az alkoholizmus ellen (Harmos Zoltán)	731
Ipari közigazgatás (—vits)	811
Japán gazdasági és pénzügyi helyzete (Szende Gyula)	660
Kartellek (Géber Antal)	812
Kivándorlási irodalom (h.)	590
Közgazdasági Irodalom (Mandelló Gyula)	520, 815
Közgazdasági olvasókönyv (M.)	513
Közgazdaságtani tankönyv (K. G.)	512
Magyar Compass (m. zs.)	888

	Oldal
Magyar Közgazdasági Társaság	814, 888
Magyar Közgazdasági Társaság vámügyi enquêtte	743
VII. Nemzetközi börtönügyi congressus	518
Nemzetközi büntetőjogi egyesület	668
Nemzetközi Statisztikai Intézet	517
Olommérgezések Ausztria ipari és kohászati üzemében (Moldoványi István)	593
Oroszország gazdasági helyzete (—vits)	655
Pénzügyi Compass	888
Pénzügyministeriumunk története (M.)	516
Porosz községi adók (H. L.)	595
Statisztika (Z.)	880
Székely actió (H. L.)	511
Sztrájkstatisztika, az 1904. évi angol (Moldoványi István)	740
Társadalmi haladás (M.)	515
Vámpolitika (H. L.)	809
Vámpolitika (—vits)	875
Világkereskedelem statisztikája (Szende Gyula)	505
Vita a földtehermentesítés kérdéséről	805

III. Ismertetett-művek.

Arbeitsstatistisches Amt im k. k. Handelsministerium: Bleivergiftungen in hüttenmännischen und gewerblichen Betrieben I. Teil. Bericht über Erhebungen in Blei und Zinkhütten. Wien, Alfred Hölder. 1905.	593
Board of Trade (Labour Departement): Report on Strikes and Lock-outs in the United Kingdom in 1904. and on Conciliation and Arbitration Boards. London, 1905.	740
Canstatt, Oskar: Die deutsche Auswanderung. Auswanderungsfürsorge und Auswandererziele. Berlin, 1904.	590
Davenport Whelpley: The problem of the immigrant. London, 1905.	590
Drage, Geoffrey: Trade Unions. London 1905. (Methuen & Co.)	587
Éber Ernő: A fajok harcza. Budapest, 1905. Kilián.	726
Emlékirat az Ausztriával fennálló vámközösség és az önálló vámterületre való áttérés kérdésében. Közzéteszi a magyar vegyészeti gyárosok orsz. egyesülete. Budapest, 1905.	809
Fenyvesi Soma: Az erdélyrészi magyarság hitelügye. Budapest, 1905.	886
Földes Béla: Statisztikai előadások második sorozata. Budapest, 1905.	880
Frey, Friedr. és Maresch, Rud.: Sammlung von Gutachten und Entscheidungen über den Umfang der Gewerberechte. Nach amtlichen Quellen herausgegeben. IV. Band. Wien, 1905.	811
Kormos Alfréd: Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adói és illetékei. Budapest, 1906.	814
Koós Mihály: A székely actió ismertetése. A m. kir. földmívelésügyi minister kiadványa. Budapest, 1905.	511
Lukács József: A vámkérdés. A budapesti kereskedelmi és iparkamara elé terjesztett jelentés. Budapest, 1905.	809
Máday Izidor: Adatok az alkoholismus kérdésének ismertetéséhez. Budapest, 1905.	731
Messinger Simon: A kartellek és a magyar törvénytervezet. Budapest, 1905. »Keresk. Jog« kiadása	812
Nöll F.: Das Kommunalabgabengesetz von 14. Juli 1893. nebst Ausführungsanweisung vom 10. Mai 1894. Az 5-ik kiadást sajtó alá rendezte dr. F. Freund. Berlin, 1905.	595
Pisztóry Mór: Nemzetgazdaságtan. Negyedik bővített és javított kiadás. Budapest, Stampfel-féle könyvkiadóhivatal (Révai Testv.)	512
Pénzügyministerium tiz évi működése 1895—1905., a m. kir.; Lukács László pénzügyminister megbízásából kiadja a m. kir. pénzügyministerium. Budapest, 1904. Államnyomda.	516
Political Economy: Expositions of its fundamental doctrines. Selected from the best writers, with an introduction, by William Bell Robertson. London. Walter Scott.	513

	Oldal
Report of the Tariff Comission. Vol. 2. The textile trades, the Cotton Industry, with appendix. London, 1905. P. S. King.	665
Schüller, Richard dr.: Schutzzoll und Freihandel. Die Voraussetzungen und Grenzen ihrer Berechtigung. Wien. Leipzig, 1905.	875
Schwarz Lajos: Előterjesztés az önálló vámterület ügyében. A budapesti kereskedelmi és iparkamara megbízásából. Budapest, 1905.	809
Sebess Dénes: Emlékirat az erdélyrészi telepítésről. Marosvásárhely, 1905.	886
Strong, Josiah: Social Progress 1905. New-York, 1905. Baker & Taylor Co.	515
Ünnepi Dolgozatok a Társadalomtudományok köréből. Földes Bélának ajánlják: Fellner Frigyes, Hegedüs Lóránt, Kenéz Béla, Márki Hugó, Navratil Ákos, Somogyi Manó	572
Wittlyewsky, V.: Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik von Peter dem Grossen bis auf die Gegenwart. Berlin, 1905	655

A kenyérgabona szerepe a Magyarország közgazdaságában.

A kenyérgabona szerepére vonatkozólag közgazdasági irodalmunkban vagy dogmaszerű kijelentésekkel, vagy önkényesen kikapott néhány statisztikai adatra támaszkodó következtetésekkel találkozunk. A kenyérgabonát illető statisztikánk — minden célzatosságtól mentes — szigorúan tudományos feldolgozásának mindeddig híján vagyunk. Ez okból tűztem ki már régebben feladatonul, hogy a kenyérgabona szerepének törvényszerűségeit megállapítsam. Jelen értekezésem vizsgálatom módszerét és eredményeit ismerteti. Ezúttal a termés és a fogyasztás kérdésével szándékozom foglalkozni, míg egy más alkalommal majd a kivitel és az áraiakulás kérdését világítom meg.

Vizsgálatom az 1881. esztendő, vagyis külforgalmi statisztikánk megalapítása óta 1901-ig az Országos Központi Statisztikai Hivatal által megállapított, ide vágó adatokon épült fel. Az adatokat nem az illető naptári esztendő, hanem az egyes termésekre vonatkozólag csoportosítottam. Minden adat a megjelölt esztendő termését illeti, vagyis az illető esztendő július havától a következő esztendő június haváig bezárólag értendő. Az 1881. esztendő adatait, eltekintve attól, hogy a külforgalmi statisztika a megteremtéssel járó nehézségek miatt kezdetben azonnal föltétlenül megbízható adatokat nem nyújthatott, csupán kisegítő eszközökként használok. Hozzájuk mérem az 1882. esztendő adathullámozását. Valójában tehát 20 esztendő adataiból törekedtem az igazság képét megszerkeszteni

*

Termés. A búza bevetett területe 1882 óta folytonosan növekedik. 1882-ben 2715 hektár, 1901-ben 3654 hektár volt. Hús esztendő alatt 939 hektárral bővült. A kiveszett vetés leszámításával, a learatott terület maga ugyanezen időszakban 2646 hektárról 3588 hektárra, vagyis 942 hektárral szaporodott meg.

A rozs, kétszeres és tönköly ¹⁾ bevetett területe együtt hol fogyó, hol növekedő, teljes egészében mégis fogyó irányt követ. 1882-től 1901-ig a bevetett terület 1513 hektárról 1299 hektárra, vagyis 214 hektárral, s ehhez képest a learatott terület 1479 hektárról 1281 hektárra, vagyis 198 hektárral csökkent.

A kenyérgabonával bevetett egész terület tehát — ugyanezen idő alatt — 725 hektárral, a learatott terület pedig 744 hektárral szaporodott.

A búzatermés 20 esztendei átlaga 36·8 millió métermázsza (mm.). A búzatermés minimuma 23·7 (1897. esztendő), maximuma pedig 46·8 millió mm. (1895). A rozstermés átlaga 14·1 millió mm., minimuma 10·2 millió mm. (1897) és maximuma 17·5 millió mm. (1893). A kenyérgabonának együttes átlaga 50·9, minimuma 34·0

¹⁾ A következőkben mindhármát a rozs neve alatt foglalom egybe.

(1897) és maximuma 63·5 (1893) mill. mm. Az a körülmény, hogy a termések minimuma és maximuma egyaránt a kilenczvenes esztendőkre esik, azt mutatja, hogy a termés mennyiségére az időjárásnak nagyobb hatása van, mint a bevetett terület nagyságának. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a bevetett terület változása általában a termés mennyiségére van hatással. Az alább közölt kimutatásban a termésmennyiségeket három arányos csoportba osztom, s kimutatom, hogy az 1882—1891. és 1892—1901. esztendőktől határolt tíz esztendei időszakokban, úgyszintén a 20 esztendőben együttesen az esztendők hány százaléka jut minden egyes csoportba.

Búza-termés.

Időszak	24—31 millió	32—39 méter mázsa	40—47
1882—1891	40 ⁰ / ₀	20 ⁰ / ₀	40 ⁰ / ₀
1892—1901	10 —	20 —	70 —
1882—1901	25 ⁰ / ₀	20 ⁰ / ₀	55 ⁰ / ₀

Rozstermés.

Időszak	10—12 millió	13—15 méter mázsa	16—18
1882—1891	20 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀	30 ⁰ / ₀
1892—1901	20 —	60 —	20 —
1882—1901	20 ⁰ / ₀	55 ⁰ / ₀	25 ⁰ / ₀

Búza- és rozstermés.

Időszak	34—43 millió	44—54 méter mázsa	55—64
1882—1891	30 ⁰ / ₀	40 ⁰ / ₀	30 ⁰ / ₀
1892—1901	10 —	30 —	60 —
1882—1901	20 ⁰ / ₀	35 ⁰ / ₀	45 ⁰ / ₀

A kimutatás tehát a mellett tanuskodik, hogy a bevetett terület változásának megfelelően a második időszakban a búza-termés, úgyszintén a búza- és rozstermés együtt mennyiségben növekedett, míg a rozstermés maga csökkent.

Fogyasztás. Fogyasztás alatt csupán az emberi élelemre elhasznált gabonát értjük. Mielőtt ezt tárgyalnók, a világosság kedvéért szükséges, hogy a tágabb értelemben vett fogyasztásra, vagyis az emberi élelemre, a vetőmagra, a szeszre és a keményítőre együttesen fogyasztott kenyérgabonamennyiségre ügyet vessünk.

A terméshez hozzáadván a behozatalt és ezen összegből levonván a kivitelt, megkapjuk a tágabb értelemben vett fogyasztást. Ennek mennyisége átlagban a búzánál a termés 70·3⁰/₀-át, a rozsnál 87·5⁰/₀-át és mindkét gabonanemnél együtt 75·1⁰/₀-át teszi ki. Ebből következik, hogy átlagban a búza-termés 29·7⁰/₀-át, a rozstermés 12·5⁰/₀-át és általában a kenyérgabonatermés 24·9⁰/₀-át vittük ki valóban a külföldre.

A fogyasztást már most úgy állapítjuk meg, hogy a tágabb értelemben vett fogyasztásból ¹⁾ a vetőmagra, a szesz- és keményítőgyártásra elhasznált mennyiségeket levonjuk.

¹⁾ Ennek megállapításakor a behozatalban és a kivitelben szereplő lisztmennyiségeket az Országos Központi Statisztikai Hivataltól a budapesti malmokra és az illető esztendőre vonatkozólag kimutatott termelésbeli adatok révén búzára számoltam át, hogy egynemű adatokkal dolgozhassak. Természetesen itt is az esztendő július havától a következő esztendő június haváig bezárólag mutatkozó behozatalt és kivitelt vettem számba.

A következő tábla a termés és a fogyasztás mennyiségét abszolút számokban, fejenként az illető esztendő lakosságszámához mérten és a fogyasztást még az illető esztendő termés-mennyiségének százalékában tünteti fel.

Esztendő	Buza					Rozs				
	termés		fogyasztás			termés		fogyasztás		
	mill. mm.	fejenk. kg.	mill. mm.	fejenk. kg.	termés %/o-ában	mill. mm.	fejenk. kg.	mill. mm.	fejenk. kg.	termés %/o-ában
1881	25 0	158 0	15 2	95 9	60 7	13 1	82 8	10 1	63 6	76 8
1882	37 8	237 0	21 1	132 2	55 8	17 5	109 4	13 5	84 8	77 5
1883	26 0	161 0	13 1	81 3	50 5	13 4	83 2	9 8	60 9	73 1
1884	30 0	183 3	16 6	101 1	55 2	14 2	87 0	10 6	64 6	71 3
1885	32 6	196 5	17 1	103 5	52 6	13 8	83 4	10 2	61 7	74 0
1886	29 9	177 9	15 1	90 1	50 7	12 7	75 4	9 3	55 1	73 1
1887	42 4	250 2	24 6	145 5	58 1	16 9	99 5	12 9	75 9	76 3
1888	39 5	230 6	19 5	113 8	49 4	14 1	82 2	10 3	60 1	73 0
1889	26 5	153 1	11 3	65 0	42 5	12 0	68 9	8 5	48 9	71 0
1890	43 0	246 1	22 5	128 8	52 3	16 2	92 7	11 8	67 8	73 1
1891	39 6	224 6	22 7	128 6	57 3	12 1	68 6	7 8	44 2	64 4
1892	40 6	229 3	24 0	136 0	59 3	14 6	82 3	10 1	57 2	69 5
1893	45 9	257 1	28 3	158 6	61 7	17 5	98 0	13 0	72 9	74 4
1894	42 0	232 8	23 8	131 7	56 6	17 1	94 5	13 1	72 7	77 0
1895	46 8	256 2	26 4	144 8	56 5	13 6	74 8	9 2	50 6	67 7
1896	43 9	237 8	23 7	128 6	54 1	14 8	80 4	10 3	55 6	69 2
1897	23 7	127 2	12 4	66 7	52 4	10 2	54 9	7 5	40 1	73 1
1898	38 0	201 9	23 7	125 7	62 3	13 4	71 2	9 6	50 8	71 3
1899	40 9	214 9	22 4	117 5	54 7	14 3	75 2	9 4	49 6	66 0
1900	41 4	215 2	20 6	107 1	49 8	12 3	63 8	7 1	36 9	57 8
1901	36 6	188 1	18 1	93 1	49 5	12 6	64 6	8 5	43 8	67 9
átlag	36 8	208 8	20 1	114 2	54 7	14 1	80 2	10 1	57 5	71 7

Esztendő	Buza és rozs együtt				
	termés		fogyasztás		
	mill. mm.	fejenként kg.	mill. mm.	fejenként kg.	termés %/o-ában
1881	38 2	240 8	25 3	159 5	66 3
1882	55 3	346 4	34 7	217 0	62 6
1883	39 5	244 2	23 0	142 2	58 2
1884	44 3	270 3	27 1	165 7	61 3
1885	46 4	279 9	27 4	165 2	59 0
1886	42 5	253 3	24 4	145 2	57 3
1887	59 2	349 7	37 5	221 4	63 3
1888	53 6	312 8	29 8	173 9	55 6
1889	38 5	222 0	19 8	113 9	51 3
1890	59 2	338 8	34 3	196 6	58 0
1891	51 6	293 2	30 4	172 8	58 9
1892	55 1	311 6	34 2	193 2	62 0
1893	63 5	355 1	41 4	231 5	65 2
1894	59 1	327 3	36 9	204 4	62 5
1895	60 4	331 0	35 7	195 4	59 0
1896	58 7	318 2	34 0	184 2	57 9
1897	34 0	182 1	19 9	106 8	58 7
1898	51 4	273 1	33 2	176 5	64 6
1899	55 2	290 1	31 8	167 1	57 6
1900	53 7	279 0	27 7	144 0	51 6
1901	49 2	252 7	26 7	136 9	54 2
Átlag	50 9	289 0	30 2	171 7	59 4

Ha a termésnek és a fogyasztásnak az egymásra következő esztendőik sorrendjében való hullámzását egyfelől, másfelől ugyancsak a termésnek és a fogyasztásnak átlagaihoz való helyzetét vetjük egybe: a termés és a fogyasztás között kétségtelen egybefüggést találunk. A termés növekedésének a fogyasztás növekedése, a termés csökkenésének a fogyasztás csökkenése felel meg. Szintúgy ha a termés mennyisége az átlagot meghaladja, a fogyasztás mennyisége is nagyobb az átlagnál és viszont. Néhány esztendő látszólag eltér ezen két szabálytól. Az 1891. esztendőben a megelőző esztendőhöz képest a búzatermés apad, a fogyasztás mégis növekedik, a fogyasztás abszolút növekedése azonban csak 0·2 mill. mm., amit annál is inkább elhanyagolhatunk, mivel a fejenként kiszámolt két adat hullámzása egymással megegyez. Az 1900. esztendőben a búzatermés csekély növekedését (a növekedés: 0·5 mill. mm. absolute és 0·3 kg. fejenként) a fogyasztás csökkenése, az 1904. esztendőben a rozstermés csekély csökkenését (0·4 mill. mm.-val) a fogyasztásnak 0·1 mill. mm.-val való nagyobbodása, 1899-ben a rozstermés csekély szaporodását a fogyasztásnak kevéssel (0·2 mill. mm.-val) való csökkenése kíséri. Mindezen kis rendellenességek a hibahatáron belül esvén, számot nem tesznek. Az átlagszabálytól szintén csekély mértékben tér el a búzafogyasztás az 1888. (eltérés 0·6 mill. mm. absolute és 0·4 kg. fejenként), úgyszintén az 1898. és az 1900. esztendőben, az utóbb említett 2 esztendőben azonban az abszolút adatok egybe vágnak, továbbá a rozsfogyasztás abszolút értékei az 1885. és az 1889. esztendőben, a fejenként megállapított értékek ellenben megfelelnek, végül a búza és rozs együttes fogyasztásának mennyiségei rendhagyók az 1888., az 1898., az 1899. és az 1900. esztendőben, de az elsőben és az utolsóban a fejenként számolt értékek, a többiben az abszolút értékek szabályosak. Számba vehető rendellenességet mutat a búzafogyasztás, szintúgy a búza és rozs együttes fogyasztása a párvonalas hullámzás szabályától 1899-ben, a búza és rozs együttes fogyasztása ugyanezen szabálytól 1895-ben. Az 1895. esztendei szabálytalanságot elhanyagolhatjuk, mivel a a búzafogyasztás és a rozsfogyasztás magában szabályos és az együttes fogyasztás rendellenessége csupán onnan ered, hogy ezen esztendőben a búzatermés 4·8 mill. mm.-val növekedett, míg a rozstermés 3·5 mill. mm.-val, vagyis aránylag jóval nagyobb mértékben csökkent. Igazi rendhagyást tehát mind a 20 esztendőben a hullámzás szabályától csupán az 1899. és az átlagszabálytól pedig egyetlen egy esztendő sem mutat.

Az 1899. esztendő rendhagyását az ezen esztendőben egészen rendkívül fokozódott kivétel okozta. Ezen körülményre a kivétel tárgyalásakor még visszatérünk. Megjegyezzük azonban, hogy 1899-ben a búzatermésnek belföldön elfogyasztott része (54·7%) az átlagos fogyasztásnak (54·7%) pontosan megfelel, a rozsfogyasztás pedig az átlagos rozsfogyasztásnál (a termés (71·7%-a) csupán 5·7%-ával, a búza és rozs együttes fogyasztása a kenyérgabona átlagos fogyasztásánál (59·4%) mindössze 1·8%-ával kisebb.

Az előadottakból szabályként megállapíthatjuk, hogy a tár-

gyalt 20 esztendőben a fogyasztás nagyságát a termés nagysága szabja meg; másszóval, hogy a buza fogyasztás a buzatermésnek mindig közel 54·7%-a, a rozsfogyasztás a rozstermésnek 71·7%-a és a kenyérgabona fogyasztása a kenyérgabona termésének mindig közel 59·4%-a.

Ezen főszabályon belül a termés aránylagos nagyságának még egy másodrendű hatását is észlelhetjük a fogyasztással szemben. Úgyanis, ha az esztendőket nem a naptári sorrend, hanem a termés nagysága szerint foglaljuk csoportokba, az egyes csoportok átlagos fogyasztása egészen szabályos másodrendű hullámzást mutat. A következő táblákban a 30 millió métermázsánál kisebb, a 30–40 millió métermázsás és a 40 millió métermázsánál nagyobb buzatermésű, szintűgy a 13½ millió métermázsánál kisebb, 13½–15 millió métermázsás és a 15 millió métermázsánál nagyobb rozstermésű, végül a 44½ millió métermázsánál kisebb, a 44½–55½ millió métermázsás és az 55½ millió métermázsánál nagyobb kenyérgabonatermésű esztendőket foglaljuk külön-külön egybe és vetjük ki a csoportok adatainak megfelelő átlagokat.

Buza:

Észrendők száma	A termés nagysága		Átlagos fogyasztás		
	észrendőnként abszolút	átlag	mill. mm.	fejenként kg.	a termés %-ában
	mill. mm.				
4	23·5—29·9	26·2	13·4	79·2	51·2
7	30·0—39·9	36·3	19·8	113·8	54·6
9	40·0—46·9	43·0	24·1	132·8	56·0
20	23·5—46·9	36·8	20·1	114·2	54·7

Rozs:

Esztendőök száma	A termés nagysága		Átlagos fogyasztás		
	esztendőnként abszolút	átlag	mill. mm.	fejenként kg.	a termés %/o-ában
	mill. mm.				
8	10·0—13·5	12·4	8·7	49·4	69·8
7	13·6—14·9	14·2	10·0	57·1	70·5
5	15·0—17·9	17·0	12·9	74·8	75·6
20	10·0—17·9	14·1	10·1	57·5	71·7

Buza és rozs együtt:

Eszteendő száma	A termés nagysága		Átlagos fogyasztás		
	esztendőnként abszolút	átlag	mill. mm.	fejenként kg.	a termés %-ában
	mill. mm.				
5	34·0—44·5	38·5	22·5	134·4	58·3
9	44·6—55·5	52·4	30·6	171·8	58·5
6	55·6—63·5	60·0	36·6	205·6	61·0
20	40·0—63·5	50·9	30·2	171·7	59·4

Mind a három táblából egyaránt az tűnik ki, hogy minél nagyobb a termés, aránylag annál nagyobb termésrész kerül fogyasztásra.

Végeredményében tehát a fogyasztás szabálya a következő : A buza és a rozs termésének közel mindig ugyanazon hányada kerül a belföldön fogyasztásra, ezen hányad azonban — szűk határok között — a termés nagyságával egyenes arányban változik.

Ezen inductive megállapított szabály megdönti azt a nagyon elterjedt nézetet, mintha a kenyérgabonafogyasztás a belföldön mindig ugyanazon mennyiség körül forogna. A fogyasztás mennyisége sem absolute, sem fejenként nem állandó, hanem a termés nagyságával arányosan változik.

Gerster Miklós.

A magyar államvasutak kőszénfogyasztása és kőszénbányászatunk.

A magyar államvasutak kezelésében egyesített vasuthálózat 15.000 kilométernyi pályahosszat tesz. E hálózat ellátására kőszénrel 1904. évre, közel husz millió métermázsra kőszén lett megrendelve. A magyar állam területén lévő összes kőszénbányák egész termelése 1903. évben 63 millió métermázsára rugott. Az állam tehát, azon nagy arány mellett, a melyben az ország egész termeléséhez képest vasuti szükségleteinek fedezésére, mint fogyasztó fellép — majdnem egy harmadrésze az országos egész termelésnek — közvetlenül is, mint vállalkozó, hatalmas tényezőjévé lett kőszénbányászatunknak.

Kőszénbánya-iparunk szempontjából tehát, ennek útján pedig általános közgazdasági szempontból is, alapos tanulmányozást és komoly megítélést követel azon eljárás, a mely szerint az államvasutak szükségleteinek fedezésére szolgáló kőszénmennyiségek megrendeléseit történnék. Ez az eljárás pedig olyan, hogy nagygyá tehetett ugyan egyes kőszénbánya-vállalatokat és a már nagygyá tett egyes kőszénbánya-vállalatokat még nagyobbra emelheti, de mindig más — különösen kisebb vagy újonnan keletkező — kőszénbánya-vállalatok rovására.

Nincs semmi támpont annak feltevésére, hogy a megrendeléseknél szándékos kedvezményezés vagy bármí hibás célzatosság játszana közbe. Az állapot tényleg azonban az, hogy évek hosszú során át egyes vállalatok nagymérvű megrendelésekkel láttatnak el és ezen a sors kedvezményezte vállalatok hirtelen fellendülnek, gyarapodnak és nagy üzemekkel bírnak; míg sok más vállalat, a mely nélkülözte az államvasutak megrendeléseit, vagy ezekben aránylag csak kis mérvben részesült, a kedvezményes vállalatokkal szemben hátrányos helyzetbe jutott. Nyilvánul pedig ezen hátrány nemcsak abban, hogy elesik a vállalat a szállítással járó, habár az államvasuti megrendeléseknél rendesen csekély haszontól, hanem abban is, hogy — és ez már nagyon lényeges — nélkülözi az állandó vevőt, a kire az év minden időnyében bizton számíthat. Annyira fontos minden kőszénbánya-vállalatnál az államvasutak megrendelése, hogy egyes vállalatok üzeme az államok megrendelésein alapul és a szerint emelkedik, a mint az államvasutaktól megrendeléseket kap. Nagy vállalatoknak nem is azért van az államvasutaktól megrendelésük, mert nagy az üzemük, hanem azért van nagy üzemük, mert az államvasutaktól nagy megrendeléseket kaptak és kapnak. E megrendelések tették őket immár hatalmas nagy vállalatokká.

Hatalmuknál fogva versenyökkel két irányban gyakorolnak káros befolyást a forgalomra. Az államvasutaktól nagy és állandó megrendelésekkel ellátva, a piaci fogyasztásra nagyobb erővel dolgozhatnak, olcsóbbak lehetnek mint más vállalat és bizonyos időig olcsóbbak is és megbénítják a többi vállalatokat, versenyképtelenné teszik őket és végre is megveszik nyomott áron, vagy súlyos feltételek mellett más módon üzemüket saját vállalatukba bekebelezik. Másfelől ezek az így megnövekedett, már is nagy vállalatok új vállalatok keletkezését megakadályozzák nagy területek szerződéses lekötésével számos évre. Egy-egy vállalat leköt a saját bányája vidékén husz-harmincezer holdnyi vagy még sokkal nagyobb területet. Fizet a földtulajdonosnak valami kevés évi bért azon a címen, hogy bányát nyithat, de nem azon célból, hogy csakugyan bányát nyisson is, hanem csak azon célból, hogy más ember ott bányát ne nyithasson. Bizonyos uzsoraszzerű kihasználása ez a helyzetnek, a mely csakhamar amerikai viszonyokat, »trust«-rendszert fog nálunk is meghonosítani. Már pedig közgazdasági téren nekünk kerülnünk kell az egyes közgazdasági ágazatok összpontosítását kevés kézben.

Az államvasutak kőszén-szükségleteinek óriási mérv mellett szükségleteinek állandósága és folytonossága is számba jön. A szükséglet nagy terjedelme és folytonossága képesíti egyfelől a vállalkozót, a ki az államvasutaktól busás megrendelést kap, arra, hogy a fogyasztó közönség részére — a piacnak — is dolgozhasson és képesíti másfelől az államvasutakat — mint nagyon kedvelt és előkelő vevőt — is arra, hogy az árakra befolyással lehessen. A míg ezt a befolyást meg tudja óvni, az árakon uralkodni képes is lesz.

Az államvasutak eljárása azonban csakhamar meg fogja teremteni a már előbb jelzett amerikai átalakulást — »trust«, — amely magában egybe fogja olvasztani a versenyvállalatokat és akkor majd a »trust« fogja diktálni az államvasutaknak is az árakat; az a nagy vállalat, amelynek — a maguk megrendeléseivel — az államvasutak adtak életet.

Annak egyes tüneteit, hogy a nagy vállalatok a kisebb versenyvállalatokat magukhoz vonják, máris lehet észlelni. A kőszénárak ezen még csak tünetszerűen jelentkező egyesülések — kartellek, fúziók — folytán némely vidéken máris meglehetősen megszilárdultak és ha így haladunk az államvasuti megrendelésekkel tovább is, az árak csakhamar fel fognak menni.

Az államvasutak is kénytelenek lesznek nagyobb árakat adni, a fogyasztó közönség pedig a tüzelő anyagot még annál drágábban lesz kénytelen beszerezni. Jó szolgálatot tehetnének akkor a most mellőzött kisebb vállalatok, ha még akkor léteznének, ha azokat a kedvezményezett nagy vállalatok már rég magukba nem kebelezték volna.

Az állapot tehát, amelyet megrendeléseivel az államvasutak igazgatósága teremt, abban áll, hogy: 1. Kiváltságos nagy megrendelésekkel egyes vállalatokat nevelnek nagyra. 2. A nagy megrendelésekkel ellátott vállalatok képesek nagymérvű beruházásokat tenni, termelésük egy részének biztos és állandó elhe-

lyezése által pedig képesek a piaczi forgalom részére is nagy mennyiségeket előállítani. 3. Az üzem belterjes fokozásával a kedvezményes vállalatok olcsóbb előállítási költséggel dolgoznak. 4. A vasuti megrendelésekkel előidézett helyzetükben képesek a többi vállalatokat megversenyezni. 5. Már létező versenylvállalatokat versenyökkel elnyomnak, vagy azokat annyira megbénítják, hogy azok kénytelenek bekebeleztetni magukat a nagy vállalatokba. 6. A kőszenes területek kapzsi lekötésével a kőszénbányászatot — ott ahol még keletkezhetnék — már első leheletében elfojtják. 7. Magukra maradván majd és megmenekülve a versenytől, magas kőszénáraknak nézhetünk elébe.

Hogy ez eljárás a megrendeléseknél hogyan és mikép keletkezett így, erre felvilágosítást a megszokás adja meg, ami az államvasutak igazgatóságánál — minden czélzatos irányítás nélkül — hosszú éveken át meghonosodott. Amint terjedt folytonosan a vasuthálózat, amint emelkedett a forgalom és a kőszén-szükséglet, emelte az igazgatóság a megrendeléseit a megszokás szerint, többnyire a már ismert vállalatoknál. A véletlen határozott és meggyültek a nagy megrendelések egyes vállalatoknál, amelyek ezen megrendelések segélyével lettek nagyhatalmakká.

Poroszországban a kőszénbányák szintén egyesültek. Fuziók, összevásárlások, kartellek összpontosították a termelést és forgalmat egy vezetés alá. Ismeretes a Rajna-Westfáliai nagy szénkötelék. A porosz állam, hogy befolyását az árképzésre magának biztosítsa, megvette a »Hibernia« kőszénbánya részvénytársaság részvényeinek nagy részét. Hatalmas eszközökkel indul tehát a Porosz állam harcra a kórosan fejlődött állapot ellen. Magyarországon még nem jutottunk a vállalatok oly tömörüléséhez, mint a hogy ez Poroszországban máris létezik. Még vannak kisebb vállalataink és van még sok fel nem tárt terület. Csak módot kell nyújtani a vállalatoknak, hogy önállóságukat, függetlenségüket a nagy vállalatokkal szemben megóvhassák.

Valami eszmét vigyen be az állam az államvasutak megrendeléseibe, ha már megrendeléseivel a kőszénbányászat terén a közgazdaság ily nagy tényezőjévé vált. Az egyedeket kell fenntartani. El kell ismernünk azon érvelés helyességét, hogy az államvasutaknak mint forgalmi vállalatnak kezelésénél, a jövedelmezőségre, a befektetett óriási nagy tőke gyümölcsöztetésére is kell tekintettel lenni és hogy a tiszta jövedelem eredményeztetésénél nagy szerepet játszik a kőszén ára is. E szempontból ott kell az államvasutaknak a kőszén venniök, ahol olcsóbban kapják. A már nagyra nevelt vállalatoknál pedig, legalább még most, csakugyan olcsóbban kapja a szenet, mint a kezdet nehézségeivel küzdő kisebb vállalatoknál.

Az államvasutak intézői azonban, mint állami vállalatnak kezelői, a közérdekre is tartoznak tekintettel lenni. Számolniok kell kétségkívül a jövedelmezőség érdekeivel, de tért kell engedniök más szintén igen fontos nemzetgazdasági érdekeknek is, amint engednek csakugyan tért nemzetgazdasági érdekeknek például a viteldíjakra nézve egyes árúknál alkalmazott nagy, néha a saját önköltségen alul menő díjmérséklésekkel.

Ugyanazon általános szempont, a mely mérvadó a viteldíjak mérséklésénél, tekintetbe kell hogy lőjjön megrendeléseinél is, különösen pedig tömeges megrendeléseknél, a melyeknek egész iparágat felölelő fontosságuk van. A kereskedelmi kormányzatnak pedig, mint iparunk és kereskedelmünk hivatott őrének nagy és nehéz, de egyszersmind egyik legfontosabb feladata, a közgazdaságban lépten-nyomon felmerülő ellentétek kiegyenlítésére hatni és ennél fogva az államvasutaknál is irányítólag hatni oda, hogy a kőszénmegrendeléseknél kétségtelenül fenforgó kereskedelmi érdekek bölcsen összeegyeztessenek a hazai kőszénbányászat nem kevésbé fontos érdekeivel.

A fenforgó állapot alapos és lehetőleg hiteles adatokból meritett megismerése látszik elsősorban szükségesnek.

Alkalmas lenne erre a nyilvános enquêtetárgyalás, a német birodalmi kormány által az árszövetkezések (kartellek, syndicatusok stb.) dolgában, a különböző iparágazatokra nézve egyenként és a kőszénbánya-iparra nézve is külön tartott enquêtetárgyalások (»Kontradiktorische Verhandlungen«) mintájára, szintén szakértők és az érdekelt felek közvetlen meghallgatásával.

Kipuhatolandó lenne ezen enquêtetárgyaláson az országban létező minden egyes kőszénbányavállalatra nézve, hogy: 1. Hány holdnyi terület van a vállalat részére kőszén kiaknázására szerződésileg lekötve? 2. Hány holdnyi a tényleg feltárt kőszén-területe és hány métermázsára tehető az abban már feltárt kőszén? 3. Évente mennyi kőszén termel az általa tényleg művelésben tartott bányákban? 4. Az egyes bányákban termelt kőszénnek milyen a gőzfejlesztési ereje? 5. Hány métermázsára rúg a vállalat egyes bányáiból termelt szénből az államvasutak megrendelése évenként?

Kőszénbányászatunk állapota ezen tárgyalásokon kellően kiderítettván, majd csak akkor lehet szó a megrendelések igazságos arányosításáról, hazai kőszénbányászatunk egyenletes fejlődésének im ezen nélkülözhetlen feltételéről.

A mi felbillentette az egyensúlyt, a kedvezményezés, azt kell kiküszöbölni. Intézményesen kell a megrendelések arányosítását biztosítani, hogy a kedvezményezés lehetősége is ki legyen zárva. A megrendeléseket contingentálni kell. Analogiául szolgálhat a szeszadó-törvény. A szeszfőzési engedély az ugynevezett kisebb adótétel mellett. Analogiául szolgál a dohányültetési engedélyek kiadása körüli eljárás is. A szeszfőzésnél a kormány szabja meg mindegyik szeszfőző vállalkozó részére a szeszfőzés évi mennyiségének maximumát a kisebb adótétel mellett, bizonyos előre megállapított kulcs szerint. Ha pedig egyik vagy másik szeszfőző vállalkozó a kapott contingent ki nem használná, a felszabadult mennyiség az arra igényt tartó szeszfőző-vállalkozók között a már előre megállapított kulcs szerint felosztatik. A kedvezményezés tehát ki van zárva. A dohányültetési engedélyeket évről-évre adja ki a kormány. E végből a kormány a dohánytermelésre alkalmas talajt felvéteti és községenként külön kataszterbe foglaltatja. Az ültetési engedélyeket a kormány az állam dohányszükséglete és az illető gazdának az ülte-

tésre alkalmas földterülete számbavételével állapítja meg. A dohányt az állam veszi meg, a dohány minősége szerint osztályozott és időszakonként előre megállapított áron.

A gazdaközönség úgy a szeszcontingensek, mint a dohányültetési engedélyek felosztásával teljesen meg van elégedve.

A kőszénbányászatnál előzetes termelési engedélyről oly értelemben, mint a szeszfőzésnél és a dohányültetésnél természetesen szó nem lehet és nincs is erre szükség. Összeírható volna és felvehető e célra külön készült és vezetett kataszterbe — bányakataszter — a bányakapitányságok felügyelete alatt és a bányavállalatok kiküldöttjeinek ellenőrző közreműködése mellett minden bányaiüzemnek, a mely tényleg művelés alatt van, évi termelési képessége időszakonként, például három évenként és megállapíthatók lennének szintén időszakokra előre a kőszénárak a kőszén különböző minőségei szerint. Az államvasutak megrendelése pedig, a kőszénszükséglet és a bejelentett bányaiüzemeknek a felvett bányakataszterben megállapított termelési képessége arányában lennének e célra külön szervezett irodában kivethetők. A kivetési irodában az államvasuti igazgatóság és az érdekelt vállalkozók időszakonként megválasztandó kiküldöttjei alkalmaztatnának. A kivetés szerinti mennyiségről az egyes vállalkozókkal szerződések lennének köthetők és a mely vállalat szerződni nem kívánna, annak jutaléka a többi vállalkozók között lenne ismét aránylagosan újra felosztható.

Az árak megállapításánál mindenestre nagy nehézséget fog okozni a szén minőségének rendkívüli különbözősége. Azonban e nehézség nem leküzdhetetlen. A dohány sem mind egyforma, sőt minősége az egyes vidékek talaja és klimája szerint száz meg százféleképen különbözik. Még ugyanazon egy tő dohányon is a levelek nem egyforma minőségűek, azért mégis lehet az árakat osztályozni. A rajna-westfáliai kőszénkötelék létrejöttét nem akadályozhatta meg az ott termelt kőszénnek 1400-ban megállapított különböző fajtája.

De hát fog kétségkívül felmerülni nehézség, amíg a helyes arányosítási kulcs megtalálva lesz, nagy számban.

Ime például a tervezett enquête-tárgyaláson számolni kell majd az üzleti titoktartással, a melyhez a kihallgatandó felek esetleg ragaszkodni fognak. A német birodalmi enquête-tárgyaláson is gyakran merül fel ez a nehézség. A bányakataszter felvételénél a feltárt területek hirtelen fel fognak nőni, hogy a részesedés a megrendelésekből, a mennyiben a feltárás aránya fogadtatik el kivetési kulcsnak, annál nagyobb legyen. Nehézséget képezend majd csakugyan a kőszén rémsok fajtája is. Ugyancsak az ármegállapításnál a vasutállomás fekvése is, a melyen a kőszén az államvasutakhoz eljut, nehézséget képezend.

Mind nagy nehézségek ezek, de mind le lehet küzdeni, ha a cél, kőszénbányászatunk egyenletes fejlesztését, elérni akarjuk.

Mandel Pál.

A bankok a kereskedelem szolgálatában. II.

(Befejezés.)

Az áru-lombard már egészségesebb üzletág volna, a gyakorlatban azonban ez idő szerint igen ritkán fordul elő. Még arany-ezüstre, sőt közönséges zálogüzlet alakjában ingóságokra is lehet kölcsönt kapni, de a szó szoros értelmében vett és külföldön nagyban dívó áru-lombardüzletről nem igen van szó. Pedig kereskedőinknek és iparosainknak, főként az utóbbiaknak, igen nagy hasznára volna az áru-lombard valamely fajának behozatala és emellett az intézet is jó üzletet csinálna, mert eléggé mobilisan és eléggé jó kamatláb mellett volna a pénze elhelyezve. Csak egy kis mozgalmat kellene megindítani és a kérdés törvényhozási úton is a bankok érdekének teljes védelme szempontjából megoldást nyerne. A kisebb mezőgazda és az iparos ma áruikra képtelenek hitelt kapni, azért, mert a helyi intézetek elutasítják őket, máshol pedig hogy remélhetnének hitelt, ha még otthon sem kapják meg azt. Az áru-lombardüzlet jövedelmező új üzletágot nyitna meg a kis-bankok részére, mely üzlet ma teljesen kihasználatlanul parlagon hever, egyedül csak uzsorásoknak kiszolgáltatva. Hogy mennyire üzletalappal bír a lombardüzlet is, mutatja az, hogy míg a váltónak tulajdonképpen mindig már befejezett üzletet kellene jelentenie (ezt a kelléket a magyar intézetek váltói sokban nélkülözik), addig a lombardüzlet igen gyakran a nem előnyös vagy lehetetlen értékesítés, elkerülésére igen jó mentőeszköz.

c) A folyószámlaüzlet még igen kis terjedelmű nálunk. Legfeljebb arra szorítkozik, hogy bizonyos ingatlanra való bekebelezés ellenében az intézet számlát nyit, melyen javára írják a hitelösszeget és ezen a számlán szabadon rendelkezhetik a hitelösszeg felett, akár csak betétje volna a számlán szereplő összeg. E tekintetben intézeteink nagyobbbrészt az angol példát követik, mely szerint az egyszer igénybevett tőkére törlesztést eszközölni és azt újból igénybe venni nem lehet. Sőt a folyószámla fluctuációi esetén a betét nem a tartozási kamatlábat csökkenti, hanem rendszerint kisebb, a betéti kamatnak alatta álló kamatjövedelemben részesül. Ez különben nem róható fel hibául az intézeteknek, inkább az, hogy igen sok formasághoz van kötve a folyószámlahitel elnyerése és annak biztosítása érdekében igen sok költség jár.

Mindezekkel a kisebb vidéki intézetek üzletköre ki van merítve. Nem mondható ez az üzletkör valami bonyolultnak vagy nehéznek, de annál inkább nehézkesnek. E téren csak nagyon kevés szakember működik hazánkban. A vezetésként rendszerint valamelyik jobb és ügyesebb kereskedő, esetleg ügyvéd, nem

ritka esetben orvos eszközli. A hivatalnoki kar leginkább protegált elszegényedett rokonokból áll. Az egyéni erő, melylyel a vezető jó irányba terelhetné az intézet ügyeit úgy, hogy annál az általános közgazdasági szempontok is érvényesüljenek, legtöbbször hiányzik a vezetőben, akit a legkülönbözőbb személyi és helyi szempontok is kötnek. De meg kell említenünk azt is, hogy vannak elég szép számmal kitünően vezetett, valóságos mintaintézetek is, melyek a kitünő vezetés gyümölcseit élvezik.

A nagyobb vidéki intézetek üzletkörét a következőkben ismertetjük :

I. Passiv üzletek.

a) A betétüzlet jelentősége két részre oszlik : a betétkönyvekére és a folyószámla-betétekre. Főként az utóbbi kezd nagyobb arányokat ölteni, aminek örvendetes közgazdasági eredménye már érezhető is. Ezek az intézetek gyakran jönnek már abba a helyzetbe, hogy a betétek nagy mennyisége, a mobilis elhelyezés nehézsége mellett, nem előnyös az intézetre nézve. Nagyobb vidéki intézeteink között immár sok olyan van, amelyik idegen tőkét nem is vesz igénybe, annyira túl van terhelve a betétekkel és oly kevés alkalma van a megfelelő elhelyezéshez. Sajnos, még nem tudtuk megteremteni azt a közvetítő szervet, mely a betétüzlet feleslegeinek az elhelyezéséről gondoskodnék, hogy ily módon az ország tőkegazdag vidékeinek a feleslege oda jutna, ahol az gazdaságilag legjobban értékesíthető. A betétüzlet nagy fejlődése oda vezetett, hogy ma betétek után a jobb vidéki intézeteknél alig lehet még csekélységgel sem magasabb kamatlábat kieszközölni, mint a fővárosi intézeteknél. A vidéki nagyobb intézeteknek egy tekintetben modernebb berendezésük van a girószámlára vonatkozólag, mint a fővárosiaknak, nevezetesen abban, hogy a giróbetétek után alacsonyabb betéteket fizetnek, mint a könyvbeli betétek után, amint hogy az állandóan rendelkezésre tartott összegért kevesebb is jár, mint a bizonyos időre lekötött tőke után. A betéteket rendszerint csak 8 nappal az elhelyezés után kezdik kamatoztatni. Súlyt helyeznek az intézetek arra, hogy ügyfeleik lehetőleg minden hitelügyletüket náluk bonyolítsák le. Kereskedőink közül még a legjobban járnak azok, akik ilyen középbankkal állanak összeköttetésben. Ha modern vezető áll az intézet élén jó és érdemes üzlethez mindig kaphatnak hitelt. A betevőknek a vezetőségben való képviseltetése nem szükséges, de nem is kívánatos. Igazi szakszerű vezetés mellett csak üdvös, ha minél kevesebben folynak be az ügyvitelre, legfőleg az ellenőrzést nagyobb mértékben gyakorolják, amitől egy igazgatónak sincs mit tartania.

b) A váltóviasszeszámitolás jellege és jelentősége egészen más, mint a kisebb vidéki intézeteké, bár még mindig nem elég független. Ezeknek a pénzforrását is legjava részben a fővárosi intézetek teszik, melyek azonban elég üdvös versenyt fejtenek ki ez intézetek váltóanyagának megszerzése érdekében. A számitásba vett kamatláb megközelíti a nyílt piacz kamatlábat. Kár, hogy eme intézeteink részére még nincs nyitva az út ahhoz, hogy

hitelkivánságaikkal a nyílt piaczhoz forduljanak. Még a mai hitelforrásoknak is hasznára válnék ez, mert nem volnának abban a kényszerhelyzetben, hogy a jó intézetek váltóanyagát, ha technikai vagy más egyéb pillanatnyilag nagy fontossággal bíró okok ellene szólnak is, sohase utasíthassák vissza. Eme intézetek váltóanyaga sem képezi és nem is képezheti külön bírálat tárgyát.

c) A záloglevelek kibocsátása új üzletág, melyet nem nagyon hosszú idő óta és számra nézve nem sok intézet vett fel üzletkörébe. Ez jóformán az egyetlen üzletág, melynek segítségével nagyobb vidéki intézeteink némi vonatkozásba jutottak a külfölddel. Hogy hitelük eléggé kedvező és önálló kibocsátású papírjaik eléggé jó fogadtatásra találnak, mutatja az a körülmény, hogy utóbbi időben rendszerint sokkal nagyobb a kereslet, mint az értékpapír-készlet. A passivüzletek ezáltal ki vannak meritve.

II. *Activ üzletek.*

a) a váltóleszámitolás arányai már megfelelőbbek a kereskedelmi igényeknek, sőt mondható, hogy a nagyobb vidéki intézetek előszeretettel foglalkoznak a kereskedelem és ipar hitel-igényeinek a kielégítésével. A váltókat erős bírálatnak vonják alá, első sorban természetesen a bonitás szempontjából, de másodszorban abból a szempontból is, hogy mi képezte a váltó kiállításának az alapját. Ez utóbbi intézkedésnek az a célja, hogy a nem üzleti természetű váltók ne kerüljenek az intézet tárczájába. A vidék jobb kereskedőinek egész tárczaanyagát is felvehetik ma ez intézetek, minthogy ezek az ehhez szükséges tőkével rendelkeznek. Visszleszámitolással, mint activ üzlettel nem foglalkoznak, pedig nagyon is üdvös volna ennek az üzletágnak mérsékelt arányokban való bevezetése, mert így lehetségessé volna téve, hogy egyes gazdag vidékeknek a feleslegei a megfelelő helyre jussanak és amellet a gazdag vidéken levő intézetek se érezzék a nagy betéteknek túltengéséből származó károkat. A kisebb ipari vállalkozások is jó támogatásra találnak ez intézeteknél, ahol könnyen figyelemmel kísérhető az iparos üzletének fejlődése és üzletmenete.

b) A lombardüzlet arányai is nagyobbak, de leginkább csak az értékpapír-lombard terén. Az árúlombard is fejlődőben van, különösen olyan városokban, ahol közraktár is létezik. Ez az üzletág eléggé jövedelmező, miért is ezek az intézetek szívesen gyakorolják azt, különösen azért, mert az elhelyezett tőkék nincsenek hosszú időre lekötve. A kereskedőnek azonban még mindig igen nehéz helyzete van az olyan árúnál, mely nincs, avagy nem lehet közraktárban elhelyezve. Az értékpapír-lombardban is igen óvatosak. Lehetőleg nem vállalnak magukra nagyobb angazsmánt olyan értékekben, melyek nem értékesíthetők gyorsan és könnyen. Ha valami immobilissé tett egy ilyen intézetet, akkor különösen hozzájárulhatott ehhez az, hogy a környékbeli értékek lombardjával túl volt halmozva. Ha bármily jók is ezek az értékek, az intézet könnyen megakadhat és fizetési zavarokba juthat.

c) A folyószámlaüzlet keretébe főként a jelzálogkölcsonök

sorozhatók, még pedig azok, melyeket nem törlesztéses kölcsön alapján vettek igénybe. A folyószámlahitelnek azt a formáját is ismerik, hogy valamely kereskedő vagy iparos telepére való bekebelezés ellen hitelt kap, mely a napi visszafizetésekkel vagy igénybevételekkel állandó változásnak van alávetve, de e mellett kamat csak a tényleg igénybe vett, tehát napról-napra változó hitelösszeg után jár. Az »adósok« számlájára nagyon kell vigyázni, hogy a bank immobilis befektetésekhez ne járuljon hozzá tőkéjével. Így p. o. folyószámla-hitel sohasem képezheti alapját valamely telepnek (akár gyár, akár kereskedelmi telepről legyen is szó) csakis az esetleges forgó-tőke beszerzéséhez, illetőleg ennek a nagyobbításához használható és engedélyezhető a folyószámlahitel.

d) A törlesztéses jelzálogkölcsön-üzlet jövedelmi szempontból igen hasznos üzletágat képez, melylyel nagyobb vidéki intézeteink nagy előszeretettel foglalkoznak. Ez az üzletág — tekintve, mint említettem, a bank jövedelmezőségi szempontjától — csak az ingatlan birtokosoknak és nem a kereskedőknek válik hasznára. A gazdák jó, olcsó és igen hosszú lejáratú kölcsönhöz jutnak, szóval az adósság nyomasztó terhétől és a felmondás örökös veszedelmétől szabadulnak. A jelzálogüzlet a más irányú forgalmat is emeli és a tőkéknak a kihasználását megkönnyíti. A bank a féléves annuitások befizetése révén állandó bevételi forráshoz jut, ami a betétüzletnél szükséges készpénzkészlet állandó fentartását megkönnyíti.

Ezek a főbb szempontok, amelyek szerint a nagyobb vidéki intézeteket nálunk vezetik. A kereskedelem támogatásának nyomai feltalálhatók ugyan, de csak nagyon kevés helyen vannak már olyan értelemben alkalmazásban, amint az kívánatos volna. Ennek főoka az üzletkör szorosabb meghatározásának hiányában van. Nálunk a takarékpénztár és bank között nem igen van üzletkör dolgában különbség. Pedig ennek a differálódás folyamatának lehetőleg gyorsan végbe kellene mennie. A takarékpénztár maradjon a mezőgazdák szolgálatában, a bank ellenben álljon a kereskedelem és ipar szolgálatába. Ez a világosan megjelölhető üzletkör jusson egyuttal, a czégben is kifejezésre, hogy tévedések és megtévesztések kikerülhetők legyenek.

Végül meg kell még emlékeznünk a teljesség kedvéért a fővárosi nagy bankokról is, melyeknek munkaköre és üzleti tevékenysége nagyjából kifogás alá nem eshetik. Eme bankok üzletköre a következő pontokban foglalható össze:

I. Passiv üzletek.

a) Betétek, úgy betétkönyvek, mint cheque-számla alakjában. A két fajta betét között kamatozás tekintetében semmi különbség sincsen. A cheque-számlákon rendszerint egynapi felmondás van kikötve, ha a visszafizetendő összeg nagysága 100.000 koronát meg nem halad. A kamatozás a betéteknél rendszerint a betét napjával, csak egyik-másik intézetnél az ezt követő hétköznappal történik. A betétkönyv helyét újabb időben sokban helyettesíti a pénztárjegy, melyre rövidebb ideig rendelkezésre álló össze-

geket szoktak elhelyezni. A minimális összeg rendszerint 200 koronában van megállapítva. Tekintve a vezetés teljes, minden kétségen felül álló szakszerűségét, a betevőknek semminemű ingerentiajuk sincs és nem is lehet a társaság igazgatására. Mint érdekes körülmény felemlithető, hogy a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-bank alapszabályai értelmében a betét-könyvek és pénztárjegyek ellen átvett összegek a befizetett részvénytőke háromszorosát túl nem haladhatják. Legtöbb helyen a betevők ismeretlen tartózkodási helyére való tekintettel ki van kötve, hogy a betéti kamatláb háromszori hirdetés alapján megváltoztatható. Eme változtatás az első hirdetés után 14—28 nappal lép hatályba. Rendszerint az is ki van kötve, ami természetes is, hogy a betétek kölcsönösen felmondhatók.

b) A váltóleszámitolás majdnem kivétel nélkül a nyílt piacon történik, ritkább esetben az Osztrák-Magyar Banknál. A nyílt piacon a magánkamatláb érvényesül, melyben a nemzetközi pénzpiac alakulása és az általános kereslet és kínálat jut érvényre. A visszleszámitolásnak sokféle nemét ismerik, főként a külfölddel szemben, ahova az u. n. pensió-rendszer segítségével külföldi értékben küldik ki a váltókat (vagyis p. o. 100.000 koronát 105.000 frankkal vesznek számításba) és lejáratkor is külföldi pénznemben váltják azokat vissza, esetleg pedig az u. n. váltólombard segítségével állandó meghatározott hitelt élvez valamely intézet egy nagyobb külföldi intézetnél és e hitel fedezetéül 90—95^o/_o erejéig váltótárczájából enged át váltókat. A hitelösszeg után a magánkamatlábnál valami csekélységgel magasabb százalékot fizet. A visszleszámitolási hitelnek ezzel az utóbbi nemével azonban tudtommal eddig csak egy budapesti intézet tett kísérletet. Az intézetek napi szükségletüket a visszleszámitolás útján teremtik elő.

c) Záloglevél- és kötvény-kibocsátási üzlet jelentőségben mind nagyobb fontossággal bír. A bankok ügykörébe ugyanis fel van véve, hogy kölcsönöket átvállalnak és megszereznek az állam, községek, testületek, társaságok és magánosok részére. Az előbb említett köztestületeknél a főfeltétel az, hogy a törvény vagy szabályszerűen megszerzett engedély alapján erre jogosítva legyenek. Sőt ezeknél a köztestületeknél jelzálogi biztosíték nélkül is, ha a kamatok és a tőkevisszafizetés a községi pótdadók vagy egyéb jövedelmek, esetleg más fedezetek által biztosíttatnak. Támogathatnak ez intézetek oly vállalatokat és társulatokat, melyek a föld és talaj javítására, vagy bárminemű száraz és vízi közlekedési eszközök előállítására, fentartására és üzemben tartására, vagy eme építkezések eszközlésére alakultak, amennyiben ily vállalatokat és társulatokat jelzálogos fedezet, kézi zálog vagy másnemű biztosíték mellett, különösen pedig az országos és megyei képviselőségek, városok és községek által nyújtandó fedezet mellett hitelben vagy kölcsönben részesít. Eme kölcsönök alapján és ama összegek erejéig, melyekkel a kölcsönvevők ez üzletekből folyólag a bankoknak tartoznak, zálogleveleket vagy kamatozó kötvényeket bocsátanak ki, melyek sorsolás útján váltattatnak vissza. A jelzálogos kölcsönök törlesztésére vagy vissz térítésére befolyó összegeket a bankok megfelelő mennyiségű

záloglevelek beváltására vagy újabb jelzálogos kölcsönök engedélyezésére fordítják.

II. Activ üzletek.

Ezek sokkal változatosabbak és nagyobb arányúak, mint a passiv üzletek. Ide tartozik:

a) a váltóleszámitolás, ugyanazon alapokon, de sokkal szélesebb körben és nagyobb tételekben, mint a vidéki intézeteknél. Ez üzletkör legjelentékenyebb üzleteit a visszleszámitolás teszi, mint activ üzlet. A váltóanyagot bizonyos időközökben birálat alá veszik, ami, az intézetek óriási anyagát tekintve, igen nagy munka. Rendszerint a birálathoz u. n. bizalmi férfiakat is vonnak bele. A bankok legtöbbje kitűnően szervezett információ-osztálylyal is bír, melynek fentartása és vezetése igen nagy költséget igényel, amely azonban ügyes vezetés mellett megbecsülhetetlen szolgáltatokat teljesíthet az intézetnek. A váltóbirálatot tulajdonképpen ez az információ-osztály tarthatja kezében, sokkal hatékosabban, mint akármilyen bizalmi férfiak bevonásával. A váltóleszámitolás körébe tartozik a külföldi váltók leszámítása is, melynek azonban csak áru-üzlet képezheti az alapját, mely célból igen gyakran ezt bizonyító documentumokkal együtt kell a váltókat benyújtani.

Még egy intézményről kell megemlékezni e helyen. Ez a hitelrészesek egyetemleges kezessége mellett való leszámítás, mely csakis kereskedelmi célokat szolgál és már eddig is hasznos berendezésnek bizonyult. Itt legtöbbnyire olyan váltókat számitolnak le, melyek 100 koronánál nem csekélyebb összegre szólnak, a benyújtás napjától nem kevesebb mint öt napig és nem több mint hat hónapig folynak és a hitelrészese cég aláírásán kívül még legalább egy cégnek az aláírását tartalmazzák. Feltételül rendszerint azt kötik ki, hogy az illető önálló, feddhetlen jellemű és fizetési képességére nézve elfogadható legyen. A hitelrészeseülésnek legkisebb összege 2000 korona, a maximumra nézve rendszerint nem állítanak korlátokat. A felvétel felett a hitelrészesek bizottsága határoz. Minden felvett hitelrészese hitelének magasságáig egyetemleges kezességet vállal valamennyi hitelrészese a bank iránti kötelezettségeiért, mi iránt belépése alkalmával nyilatkozatot állít ki. Minden befogadott hitelrészese még a hitel igénybevétele előtt az engedélyezett hitelösszegnek 5%-át készpénzben biztosítékként befizetni tartozik. Ezekből a befizetésekből egy biztosítéki alapot létesítenek, mely befizetéseik arányában a hitelrészesek tulajdona ugyan, de összeségében a bankkal szemben valamennyi hitelrészese tartozásaiért kezekszik;

b) az előlegezési, illetőleg lombardüzlet, melynek arányai egyes intézeteknél, melyek a kereskedelem érdekét különösen akarják szolgálni, széleskörűek. Első sorban tekintetbe jön az értékpapír-lombard, melybe a budapesti és bécsi tőzsdén hivatalosan jegyzett értékekre nyújtandó előlegek tartoznak. Az áru-lombarddal összefüggőleg egyes intézetek alapszabályaiban széleskörű intézkedések és a gyakorlatban jól bevált intézmények

találhatók. Így p. o. a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank alapszabályai értelmében a társaság üzletkörébe tartozik: Közraktárak felállítása, berendezése és üzembe tétele a fennálló törvények értelmében. Ennek folytán a társaság különösen jogosítva van:

α) a termény és árú elhelyezésére szolgáló mindennemű raktárakat, nevezetesen pedig nyilvános közraktárakat (szabadrakhelyeket, elevátorokat, áruházakat) felállítani, megvásárolni, bérbe venni, berendezni és üzembe tenni;

β) ily rakhelyeket bérbe adni;

γ) bárminemű árukat raktározás és megőrzés végett átvenni;

δ) közraktári jegyeket (cédule és Warrant) kibocsátani;

ε) berakodó-telepeket és a termény- és árukereskedésnek szolgáló árúcsarnokokat felállítani és berendezni, ilyeneket raktárak- vagy bolthelyiségekként kereskedőknek, gyárosoknak, termény- és marhakereskedőknek bérbe adni;

ζ) saját raktáraiban raktározott, illetve őrzött bárminemű árukra, úgyszintén a társaság által kibocsátott zálogjegyekre (Warrants) előleget adni;

η) minden a termények és árúk raktározásával és megőrzésével járó kezelési munkákat teljesíteni, fuvarozásokat, szállításokat, elvámolást, biztosítást és minden a társasági raktárak üzletforgalmához szükséges munkákat és közbeeső teendőket elvállalni és eszközölni;

θ) terményekre meg árukra nézve nyilvános árveréseket és pályázat útján ajánlati tárgyalásokat rendezni.

Ugyancsak a bank üzletkörébe tartozik áruknak bizománybeli vétele és eladása, valamint szállítási üzleteknek bizományban való elvállalása és teljesítése. Mindezeknek saját számlára való eszközlése ki van zárva. Sőt még az is ki van mondva, hogy oly terményeken és árúkon, melyek követelések érvényesítése folytán jutottak a társaság birtokába, mielőbb túl kell adni. Előlegeket adnak oly terményekre és árukra is, melyek más czégek által üzemben tartott nyilvános közraktárakban, vagy megfelelő biztos rakhelyen vannak elhelyezve és az ezekről kiállított zálogjegyekre (Warrants), végül közraktári jegyekre és raklevelekre (connossement) is;

c) a folyószámlahitel, melynek elvei azonosok a nagyobb vidéki intézetek gyakorlatával. Rendszerint külön váltófedezetet is kívánnak;

d) vállalatalapítás, kibocsátás, finanszírozás, conversio stb szóval a szó szoros értelmében vett pénzüzleteknek egész sorozata. A nagy bankok kedvelt és hasznos üzletköréhez tartozik ipari, kereskedelmi, forgalmi vagy a közjólét előmozdítását célzó egyéb gazdasági vállalatoknak, különösen vasuti és vízépítészeti műveknek létesítése, vagy az azok létesítésében való résztvevés és ily vállalatok támogatása részvényeiknek és elsőbbségi kötvényeiknek a saját számlára való átvétele vagy ily értékpapírokra való előlegnyújtás által. Részvénytársaságok kölesőneinek átvétele vagy megszerzése egyedül vagy másokkal társaságban, saját számlára vagy bizományban, s ily kölesőnek közvetítése esetleg már meglevő, magasabb kamatozású köl-

csönöknek a convertálása. Gazdasági iparvállalatoknak mint czukor, szesz- és pálinkagyáraknak való hitelnyújtás. Ez az üzletkör a legszélesebb, de egyuttal a legtöbb körültekintést igényli.

Mindezekben tehát összegezve van a magyar bankok üzletköre, mely sok hasznos intézményt rejt magában anélkül azonban, hogy méltánylásra vagy megfelelő igénybe vételre találna. A számok sokkal világosabban tudnak megvilágítani, épen ezért hasznos lesz egy kis statisztikai áttekintést adni a magyar intézetek üzletköréről:

	A bankok száma	Alaptőke e z e r k o r o n á k b a n	Tartalékalap
1881	767	181.060	49.072
1885	1.012	228.046	83.408
1890	1.318	256.010	109.996
1895	1.868	453.818	205.624
1896	2.009	500.544	214.982
1897	2.131	528.615	228.038
1898	2.278	560.425	251.701
1899	2 567	595.514	266.643
1900	2.865	609.446	275.193

	Betétek e z e r k o r o n á k b a n	Záloglevelek e z e r k o r o n á k b a n	Kam. kötvények e z e r k o r o n á k b a n	Hitelezők e z e r k o r o n á k b a n
1881	710.786		187.976	89.224
1885	857.248		265.056	88.246
1890	1.153.014		385.158	227.524
1895	1.487.582		742.262	371 586
1896	1.565.670		835.798	340.352
1897	1.888.982	1,002.959	366.331	292.208
1898	1.977.349	1,091.555	383.357	324.217
1899	2,028.455	1,152.936	440.624	305.849
1900	2 088.508	1,172.167	494.350	304.304

	Váltók e z e r k o r o n á k b a n	Előlegek e z e r k o r o n á k b a n	Adósok fedezettel	Adósok fedezet nélkül
1881	365.230	48.728	93.670	
1885	476.718	56.816	95.114	
1890	609.574	107.830	167.534	
1895	931.482	65.772	578.804	
1896	1,010.520	81.246	547.388	
1897	1,076.655	78.764	410.955	200.719
1898	1,154.036	99.128	421 263	216.946
1899	1,199.714	118.900	406.530	229.612
1900	1,242.429	138.716	418 483	211 476

	Jelzálog kölesön	Községi e z e r k o r o n á k b a n	Értékpapírok e z e r k o r o n á k b a n	Nyereség
1881	412.010		196.900	27.650
1885	565.418		169.796	29.434
1890	784.988		225.312	39.104
1895	1,204.904		339 052	69.468
1896	1,337.194		332.972	72 204
1897	1,493.740	505.581	297.866	73.643
1898	1,628.403	539.064	320.546	79.031
1899	1,689.994	546.425	344.670	82.914
1900	1,722.196	565.616	349.237	80.475

Ezek bizony beszélő számok. Aki fáradságot vesz magának ahhoz, hogy ezt a táblázatot, melynek adatai valósággal imposánsak, áttanulmányozza, azt fogja látni, hogy kereskedelmünk egészen bátran támaszkodhatik bankjainkra, de akkor bankrendszerünknek is épűgy meg kell változnia, mint maguknak kereskedőinknek, sőt ez utóbbiaknak még korábban. Harmóniára van szükség, ha azt akarjuk, hogy kereskedelmünk nagygyá legyen. A gazdasági életben a kereskedő és bankár egyenrangű tényező. Nem szabad mesterségesen gátakat emelni e két osztály közé. A bankár és a banknak vezetője sohase feledje, hogy ő is kereskedő, csak hogy az ő árúja véletlenül pénz, vagyis olyan árú, mely után a legáltalánosabb és a legtöbb oldalú kereslet mutatkozik. De gazdaságilag ez az árú sem ad több hatalmat, mint bármelyik más árúnak a kezelése, csupán az emberek morális felfogása ruházta fel a pénzzel kereskedőket azzal a hatalommal, melynek ellentállani, emberileg, olyan nehéz.

Közelednünk kell egymáshoz — a legnagyobb bizalommal, mert hiszen bizalom nélkül az árúüzletben sem köthetők ügyletek, a pénzüzletben pedig ez a bizalom az ügylet megkötésének a legfőbb feltétele. Ne zárkózzanak el a kereskedők a bankoktól, sem személyileg, sem üzletileg, hanem érintkezzenek egymással úgy, mint az modern üzletnél elengedhetlenül szükséges. Hiszen a nagy bankok, melyek a legmodernebb intézmények, minden tekintetben előljárnak a példával, csak a kisebbek követik őket lassan. Kölcsönös akarattal minden ma még fennálló korlát ledönthető. amikor is bankjaink tényleg a gazdasági élet központjába kerülnek. Mert itt a helyük. Máshol csak vegetálhatnak, egyedül itt élhetnek. Mert az igazi élet és a megélhetés között nagy a különbség. A bankok igen könnyen megélhetnek, de hogy igazán éljenek, ahhoz a viszonyoknak és az embereknek nagymérvű megváltozása kell, aminek hamarosan be is kell következnie.

Mindent összegezve tehát arra az eredményre kell jutnunk, hogy bankjaink igen is alkalmasak a kereskedelem szolgálatára csak megfelelő változásokon kell keresztülmenniök. Ezek a változások akár új irányban, akár pedig a külföldi jó példák szellemének átplántálásával történhetnek. De nemcsak a bankoknak kell új irányban haladniok, kereskedőinknek is szakítaniok kell az eddigi vaskalapossággal. Ők is utánozzák a jó külföldi példákat és induljanak új modern irányban az üzletvitelben és a hitelezési rendszer megváltoztatásában. A mértéken felüli hitel mindig megbosszulja magát, akár az árúk beszerzésénél, akár azok eladásánál nyilvánul is az. A bankok sokkal fogékonyabbak a jobb intézmények meghonosítása iránt. Legyenek kereskedőink is a vezetésben liberálisabbak. Ennek a szabadelvűségnek azonban sohasem sem szabad szabadossággá fajulnia, mert akkor önmagukat kergetik bele a mértéktelen hitelezés vagy a hitelnek aránytalan igénybevételével járó veszedelembe.

Czakó Emil.

Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében. III.

4. Gyermekölés, kitétel, magzatelhajtás. Ember élete elleni bűntettek általában és az öngyilkosság.

Az ember élete elleni bűntettek közül a gyermekölés, a gyermekkitétel és a magzatelhajtás érdemel különös figyelmet, egyrészt, mint legnagyobbbrészt sajátosan a női nem által elkövetett bűntettek, másrészt, mert ezek körében már rég észlelték a különböző sociális tényezőknek befolyását.

Mindazonáltal ezek a befolyásoló tényezők olyannyira változók és mennyiségileg alig mérhetők, hogy törvényszerűség, illetőleg más viszonyokkal való összefüggés nehezen lelhető fel. Helyesen mondja Földes »Bűnügy-statisztikai tanulmányai«-ban, hogy »A gyermekgyilkosság a legtöbb esetben szegénységre, vagy félelemre, igen gyakran szeméremérezetre vezetendő vissza; ritkábban fordulnak elő a gyermekgyilkosságok olyanoknál, a kik kicsapongóan éltek.«

A következő táblázat e három delictum adatait adja. Fel-
emlithetjük, hogy a gyermekölés (Kindesmord) adatai nem meritik ki a mi szempontunkból idetartozó összes delictumokat, a mennyiben az említett okok által előidézett gyermekölések egy részét a bíró a gyilkosság fogalma alá vonja, mert a cselekmény nem közvetlenül a szülés alatt vagy után követtetett el. (V. ö. Magyar btk. 279., 284. §§-ait.) A gyilkoságnál azonban ezen, hogy úgy nevezzük, gyermekgyilkosságok külön ki nem mutathatók. Az összehasonlító crimínalstatisztika számára mindazonáltal ez a körülmény nem alkot akadályt, mert e delictum tényálladéka mind a három törvényben nagyjában ugyanaz. A magyar btk. s a gyakorlat, különösen a törvényt magyarázó 5. sz. curiai döntvény óta ugyan eltér annyiban, hogy férjes nő e delictumot el nem követheti, mert csak »a házasságon kívül született gyermek« követhető el e delictum, míg a német és osztrák btk. szerint minden »törvénytelen« gyermek. Ez az eltérés azonban igen csekély.

Viszont a kitétel rovat a magyar és a német btk.-ben már e törvények szerkezeténél fogva, valamennyi gyámoltalan személy (betegek, aggok stb.) kitételét felöleli, a gyermekek kitétele külön csak az osztrák btk. alapján mutatható ki, holott az előbbieken elkövetett delictumnak egész mások a rugói. De azt hisszük, a kitétel ez egyéb nemei aligha oly gyakoriak, hogy az egybevetésnél ez okból hibától kellene tartanunk.

Évek	Magyarország		Ausztia		Német birodalom	
	Gyermekölés és kitétel	Magzat-elhajtás	Kindes-mord. Weg-legung eines Kindes	Abtreibung der Leibes-frucht	Kindes-mord. Aussetzung	Abtreibung der Leibes-frucht
1875	122	16	—	—	—	—
1876	126	36	126	14	—	—
1877	143	59	135	13	—	—
1878	137	49	165	13	—	—
1879	136	60	155	36	—	—
1880	142	46	154	40	—	—
1881	86	44	135	27	—	—
1882	66	29	168	25	225	152
1883	60	36	126	27	245	122
1884	79	44	164	29	226	210
1885	64	49	129	47	236	191
1886	87	50	144	31	233	164
1887	75	87	146	55	199	153
1888	74	61	126	28	211	148
1889	81	66	139	33	219	206
1890	80	81	112	42	199	167
1891	88	84	125	47	184	226
1892	86	104	120	41	259	248
1893	79	54	113	65	227	233
1894	72	86	131	82	194	296
1895	91	98	127	74	194	257
1896	105	70	96	56	212	303
1897	96	98	114	74	220	312
1898	94	153	106	58	199	279
1899	98	163	104	84	204	304

A magzatelhajtás indító okai is a fent felsoroltak. Rendesen a törvénytelen születések számát vetik össze e bűntettel. Mi is egy kis táblázatban adjuk ezek arányszámait, de összefüggésre nem tudtunk jutni.

1000 születés közt volt törvénytelen születés :

É v e k	Magyarország	Ausztia	Németbirodalom
1876	74	—	—
1877	75	—	—
1878	74	—	—
1879	78	—	—
1880	80	—	—
1881	80	145	91
1882	82	146	93
1883	82	147	92
1884	84	148	95
1885	85	149	95
1886	84	148	95
1887	83	145	94
1888	83	147	93
1889	85	149	93
1890	88	152	91
1891	89	150	91
1892	89	148	91
1893	86	152	91
1894	88	149	94
1895	90	148	91
1896	100	151	94
1897	105	150	92
1898	91	150	91
1899	96	146	90

Az ember élete elleni többi bűncselekménnyel e helyütt nem foglalkozunk; a legsúlyosabbak, mint a gyilkosság, az összeriminalitásnak oly csekély hányadát alkotják, hogy vizsgálatra alig alkalmasak. A testi sértésekre pedig más helyen, még pedig a súlyosabbakra az élelmi szerek és a criminalitás viszonyának tárgyalásánál, a könnyebbekre az alkoholismus befolyásának fejtegetésénél térünk majd vissza.

Még egy összefüggésről kell azonban e helyen megemlékeznünk, tudniillik arról, amely a személy elleni bűntettek, jobban mondva az ember élete ellen intézett merényletek és az öngyilkosságok között fennáll. Állítólag ezek közt bizonyos ellentét van. Azonban eziránt talán figyelmet érdemel Földes ¹⁾ megjegyzése, hogy amennyiben ez az ellentét [az öngyilkosságok nagy és az ember élete elleni bűntettek kis száma és viszont] tényleg fennáll, magyarázatát abban leli, hogy magasabb műveltségű népnél mindkettő jellemző jelenség, de ebből még nem következik, hogy közöttük valami különös vonatkozás áll fenn. A következő táblázat igazolja az említett állítást. Ezen táblázatból kitűnik, hogy míg Magyarországon a személy elleni bűntettek első helyen állanak, addig az öngyilkosság a legkisebb számmal szerepel.

Öngyilkosok:

Ország neve	1 millió lakos közül öngyilkos volt		
	1881/90	1891/93	1894/98
Magyarország	88	104	148
Ausztria	161	163	164
Poroszország	200	207	201
Szászország	353	330	307
Bajorország	137	136	132
Württemberg	160	168	163

De ez az ellentét csak az egyik irányban mutatkozik; ha a változásokat tekintjük, ott nem fedezhetjük fel az ellentétes menetet, mint azt a következő táblázat mutatja.

Öngyilkosságok:

É v e k	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1875	—	—	—
1876	—	2.438	—
1877	—	2.648	—
1878	(967	2.578	—
1879	1.009	2.515	—
1880	1.201	2.649	—
1881	1.146	3.504	9.068
1882	1.177)	3.530	9.107
1883	átlag 1881—87 és 1892—93: 1.479	3.588	10.337
1884		3.783	9.865
1885		3.891	10.191
1886		3.837	10.371
1887		3.844	10.083
1888		3.690	9.400
1889		3.733	9.647
1890		3.715	9.887
1891		3.888	10.553
1892		3.854	10.626
1893		4.091	10.789

¹⁾ Bűnügystatistikai tanulmányok III.

É v e k	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1894	2.349	4.018	11.135
1895	2.479	3.551	10.510
1896	2.573	3.790	10.888
1897	3.031	3.882	11.013
1898	3.184	4.083	10.835
1899	3.192	—	10.761

Megemlítjük még végül azt a törvényt, melyet Chaussinaud ¹⁾ derített fel. Szerinte az öngyilkosság és a prostitutio a modern társadalomban a criminalitás elhárítói, illetőleg ezek mintegy a criminalitás átalakulásai. A vagyon elleni bűntettek és az öngyilkosságok, meg a prostitutio közt kiegyenlítő törvény áll fenn. Ha az előbbiek csökkennek, az utóbbiak növekednek. A vagyon elleni bűntettek és az öngyilkosságok számainak menetében ez az ellentét felfedezhető, amiről a fentebbi táblázat és a csoportbeli kimutatás táblázatainak összehasonlítása meg is győzhet. De okozati viszonyról van-e itt szó, kérdéses.

5. Csalás és sikkasztás.

A vagyon elleni bűncselekményekről tüzetesen, s különösen azoknak az anyagi viszonyokkal való összefüggéséről a dolgozat későbbi részében fogunk szólni.

E helyütt a csalás és a sikkasztás delictumairól akarunk külön megemlékezni. Előrebocsátjuk azt, hogy a három állam büntetőtörvényében a csalás delictumának tényálladéka nem teljesen egyező, s különösen a legrégibb, az osztrák btk. e fogalom alá sorol még oly delictumokat, amelyek a régibb jogban a »crimen falsi« gyűjtőnév alá foglaltattak, mint a hamis eskü, hamis tanuzás, okirathamisítás, addig ezek a magyar és német btk.-ben külön delictumokat állapítanak meg.

Csalás:

É v e k	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1881	545	2.658	—
1882	344	2.773	11.969
1883	280	2.643	12.387
1884	285	2.747	12.690
1885	238	2.740	12.618
1886	186	2.689	13.609
1887	264	2.652	14.560
1888	256	2.680	14.978
1889	164	2.494	16.848
1890	199	2.529	17.364
1891	234	2.784	18.949
1892	243	3.025	20.711
1893	235	3.036	20.583
1894	281	3.030	21.923
1895	323	3.044	22.392
1896	295	3.038	21.775
1897	334	2.898	23.075
1898	388	3.198	24.198
1899	423	3.467	24.169

A sikkasztás adatainál különösen arra kell a figyelmet felhívni, a mire már utaltunk, hogy t. i. a magyar btk. 359. §-át,

¹⁾ Chaussinaud: *Etude de la statistique criminelle en France au point de vue médico-légal.* 1881.

a lefoglalt ingók elidegenítését a külföldi törvények nem tekintik sikkasztásnak, s hogy ezek a mi iudicaturánkban a sikkasztás zömét teszik.

Évek	Magyarország Sikkasztás, zár- törés és hűtlen kezelés	Ausztria Veruntreuung	Német- birodalom Unter- schlagung
1881	2.745	1.002	—
1882	2.314	832	14.577
1883	2.079	713	14.568
1884	2.059	571	14.630
1885	2.096	558	14.432
1886	2.114	655	14.731
1887	2.545	524	14.504
1888	2.954	628	14.781
1889	2.634	620	15.888
1890	2.635	570	16.340
1891	2.573	553	17.184
1892	2.536	573	18.372
1893	2.164	536	18.055
1894	2.302	592	18.715
1895	2.784	586	19.282
1896	3.081	625	18.398
1897	3.302	631	19.162
1898	3.410	713	19.776
1899	4.420	714	20.201

Mindkét bűncselekmény Magyarországon, leszámítva az 1885. és 1886. évek csökkenő irányzatát, emelkedést mutat, különösen a legutolsó évtizedben. Ausztriában, mint már említettük, az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint a csalás tág fogalom és így adatai nem használhatók fel; azonban a sikkasztás tetemes csökkenése szembeötlő jelenség. A Németbirodalomban ellenben a csalás tetemesen növekedik; a sikkasztás számadatainak irányzata is emelkedő.

E körülményekkel két tény sorozatot kell egybevetnünk. Kiindulunk abból, hogy, a gazdasági és különösen a kereskedelmi viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen állása a csődök mennyiségében, valamint a takarékpénztári betétek nagyságában jut kifejezésre.

Ezeket a viszonyok javulása emeli, azokat csökkenti.

Másrészt a gazdasági és kereskedelmi forgalom gyarapítja a csalás és a sikkasztás bűncselekményeinek a számát, a maga rendszerinti életmozgásában is. Belátható, hogy ennek folytán a csalás és sikkasztás miatt elítéltek számának változásai a csőd-ügyek számának változásaihoz hasonlóak, a takarékpénztári betétek menetével pedig ellenkező irányúak.

A következő összeállítás ezt a jelenséget iparkodik láthatóvá tenni legalább a csődök szempontjából, mert a takarékpénztári betétek állásáról összehasonlító kimutatásnak készítése egyelőre még statisztika-technikai akadályokba ütközik.

Csődök:

É v e k	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1876	—	1.520	—
1877	—	1.506	—
1878	—	1.442	—
1879	—	1.236	—
1880	—	1.100	—
1881	502	1.073	—

É v e k	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1882	459	1.203	5.905
1883	445	1.022	5.649
1884	462	1.102	5.347
1885	734	1.130	5.728
1886	455	956	5.912
1887	479	1.220	6.122
1888	523	1.126	6.234
1889	582	1.117	6.542
1890	485	1.089	7.221
1891	936	987	7.623
1892	905	1.073	7.684
1893	1.050	1.091	6.733
1894	1.220	962	7.411
1895	1.560	926	7.111
1896	1.638	1.141	6.760
1897	1.362	1.060	6.997
1898	1.411	1.092	9.364
1899	1.603	938	7.742

V. FEJEZET.

Az elítéltek személyes viszonyai.

1. A fiatal korúak criminalitása.

Ha a büntettek és vétségek miatt elítéltek korát vesszük figyelembe, első helyen az úgynevezett fiatal korúak szerepe bír fontossággal. Mind három állam hivatalos statistikájában foglaltatik ugyan adat az összes bűnösök koráról is. De ez adatok nem egyöntetű szempontok szerint állítottak egybe, úgy hogy célszerűbbnek véljük, ha azok egybevételét mellőzzük és csupán a fiatal korú bűnösök viszonyaival foglalkozunk.

A kriminálpolitikai irányzatok ma már a fiataikorúakkal való elbánást tartják a poenologia egyik elsőrendű kérdésének, a melynek helyes megoldása a delictumok nagyrészt megelőzni van hivatva. Ez okból a büntető törvényhozások a legtöbb európai államban programjukba vették a kényszernevelés szabályozását.

Ezúttal azonban a nemzetközi összehasonlítás lévén elsőrendű célunk, nem szándékunk, hogy a fiatal korúaknak a bűncselekményekben való nagyobb vagy kisebb mérvű részvételükből erkölcsi állapotukra következtessünk, mint ahogy az eddig szokásban volt. De szükségesnek tartjuk e vizsgálatot, mert segítségül lesz egy más érdekes kapcsolat felderítésére.

Tudvalevő dolog ugyanis, hogy a különböző országokban a fiatal korúak helyzete és életmódja különböző. Nem tekintve azt, hogy az egyes fajoknál különböző a serdülés kora, az egyes országok gazdasági helyzete is nagy befolyással van a fiatal korúak viszonyainak alakulására. Míg a főleg őstermeléssel foglalkozó országokban a gyermekeknek a munkánál való igénybevétele sokkal később kezdődik és nem intensív jellegű, addig iparos országokban a gyermekmunka a gazdaságnak egyik főfactora.

Már előzetesen feltehetjük, hogy a nagyipar kíséretében járó viszonyok: első sorban a fejletlen, nevelésben és tanításban

alig részesült gyermekeknek súlyos munkára való alkalmazása észrevehető befolyással van a fiatal korúak criminalitásának alakulására. Iparos országban a létért való küzdelem sokkal előbb kezdődik és ez a küzdelem a criminalitásnak egyik főforrása. Figyelembe veendő továbbá, hogy nagyiparos országban a gyermekek a nemi érettség elérésekor egyrészt a mindennapi kenyérért is nyomorogva küzdenek, másrészt oly életviszonyok közé kényyszerülnek, amelyek, felnőttek számára is károsak. Elegendő, ha talán a gyárak zsufoltságára, a két nem együtt dolgozására, a lakásviszonyokra és a szeszes italokkal való visszaélésre utalunk.

A fiatal korúak criminalitásának összehasonlítását megnehezítik a büntetőjogok eltérő intézkedései.

Nálunk úgy, mint Németországban is, a büntethetőség korhatára a 12-ik évvel kezdődik. A német büntető törvénykönyv szerint a 12—18 évig, a magyar büntető könyv¹⁾ szerint pedig a 12—16-ig a büntethetőség a cselekmény bűnösségének felismerésére szükséges belátástól függ. Ezért e korosztálybelieket a büntethetés szempontjából feltételezett nagykorúaknak (Bedingte Strafmündigkeit) nevezzük.

Az osztrák büntető törvénykönyvben a büntethetőség korhatára a 10-ik évvel kezdődik. A 14-ik évig a büntethetőség szintén feltételezett. Ugyanis oly büntetendő cselekmények, melyek büntettek kihágási büntetéssel, a vétségek és kihágások pedig csak házi fenytéssel (illetőleg ennek hiányában rendőri úton) büntetendők.²⁾

A következő táblázatok tartalmazzák a rendelkezésünkre állott és számításba vett anyagot.

Magyarország : ³⁾

Évek	16 éven alóli b. és v. miatt elítélt			Az összes elítéltek viszonylagos számaiban	
	fiú	leány	összesen	fiú	leány
1881	764	158	922	1'34	1'13
1882	810	163	973	1'35	1'06
1883	719	157	876	1'30	1'11
1884	674	155	829	1'12	0'92
1885	669	177	846	1'10	1'02
1886	735	134	869	1'19	0'78
1887	778	152	930	1'17	0'80
1888	922	217	1.139	1'31	1'05
1889	1.137	241	1.378	1'71	1'17
1890	1.201	254	1.455	1'94	1'26
1891	1.191	272	1.463	1'92	1'35
1892	1.129	256	1.385	2'00	1'32
1893	1.227	258	1.485	2'09	1'29
1894	1.244	298	1.542	1'92	1'39
1895	1.363	298	1.662	2'12	1'39
1896	1.593	312	1.905	2'41	1'35
1897	1.878	355	2.233	2'73	1'51
1898	1.853	435	2.288	2'62	1'76
1899	2.409	409	2.904	2'69	1'59

¹⁾ Magyar büntető törvénykönyv 83—86. §§.

Német „ „ „ 56—57. §§.

²⁾ Osztrák büntető törvénykönyv : 237. § ; 269—273. §§.

³⁾ Az 1881. előtti statisztikában a 20 éven alóliak vannak kimutatva. Az 1880-as számokat illetőleg megjegyzendő, hogy nem egyeznek meg az évi összeggel. Ennek oka talán az hogy az 1880. Stat. évkönyv 5. táblázata,

Ausztria:

Évek	A kiskorú 10--14 éves, (kihágásként büntetett büntettei) elítéltek száma	A 14--20 éves büntett miatt elítéltek száma	100 elítéltre esik fiatal korú
1876	352	—	—
1877	374	—	—
1878	349	—	—
1879	355	—	—
1880	422	—	—
1881	460	5.405	17'5
1882	525	5.258	18'0
1883	525	5.256	19'0
1884	579	5.538	19'9
1885	566	5.249	18'8
1886	546	5.287	19'6
1887	625	5.358	20'8
1888	593	5.241	20'8
1889	614	5.617	21'8
1890	578	6.001	22'6
1891	650	5.979	22'2
1892	803	6.238	22'8
1893	842	5.759	23'2
1894	826	6.378	23'9
1895	766	5.976	23'5
1896	818	5.945	23'4
1897	812	6.473	24'5
1898	1.026	7.569	24'9
1899	1.015	6.665	22'8

Németbirodalom:

Évek	16 éven alóli b. és v. miatt elítélt fiú leány összesen	100 felnőtt elítéltre esik fiatal korú
1882	24 358 6.361 30.719	10.3
1883	23.747 6.219 29.966	10.0
1884	24.964 6.378 31.242	10.0
1885	24 633 6.071 30.704	9.8
1886	25.486 6.027 31.513	9.8
1887	26.822 6.291 33.113	10.2
1888	26 697 6.372 33.069	10.4
1889	29.832 6.958 36.790	11.1
1890	33.495 7.508 41.003	12.0
1891	34.636 7.676 42.312	12.1
1892	38.217 8 279 46.496	12.4
1893	36.033 7.743 43.776	11.3
1894	37.850 7.704 45.554	11.4
1895	36.637 7 711 44.384	10.8
1896	36.948 7.327 44.275	10.7
1897	37.327 8.002 45 329	10.8
1898	40.133 7.853 47.986	11.2
1899	39.832 7.680 47.512	11.0

mely a személyes viszonyokat mutatja ki, talán (?) csak 9 hónapra vonatkozik. Minden tétele kisebb a 6. összehasonlító táblázat utolsó rovatának megfelelő tételeinél. Következőekben adjuk az eredményeket:

Évek	20 éven alóli b. és v. miatt elítélt			Az összes elítéltek viszonylagos számaiban	
	fiú	leány	összesen	fiú	leány
1875	2.016	407	2.423	8 46	1'71
1876	2.052	349	2.401	9'08	1'55
1877	1.906	422	2.328	8 28	1'83
1878	2.053	421	2.474	8'97	1'84
1879	2.098	417	2.515	8'98	1'19
1880	1.397	335	1.732	8'16	1'66

Ha mindenekelőtt e táblákon a számok változását vesszük tekintetbe, úgy kétségtelen, hogy a fiatal korúak bűnözésének állandó és igen jelentékeny emelkedése közös baja mind a három államnak. Magyarországon a fiatal korú elítéltek száma 1881-től 1899-ig megkétszereződött, úgy abszolutszámokban, mint az összes elítéltek arányszámában; Ausztriára ez nem áll, de szintén erőteljes az emelkedés; a Németbirodalomban az emelkedés csekélyebb arányokat mutat.

Ha az egyes időszakok átlagát vesszük, a következő számokat nyerjük:

	1881/2—1889-ig	1890/99-ig
Magyarország	980	1.512
Ausztria	5.922	7.110
Németbirodalom	32.152	44.863

»fiatal« itéltetik el. E számok az összes büntett és vétség miatt elítéltek átlagszámainak következő százalékát teszik:

	1881/2—1889-ig	1890/97-ig
Magyarország	1·31 %	1·71 %
Ausztria	15·65 %	19·34 %
Németbirodalom	9·26 %	10·19 %

Ezen számokat nehéz összehasonlítani. Tudjuk, hogy a fiatal korúak fogalma más-más a három országban. De különben a büntettek és vétségek miatt elítéltek összegei sem vonatkoznak, mint kifejtettük, ugyanarra a dologra.

2. A nem.

A női criminalitás rég foglalkoztatta a tudományt. Szembeszökő, hogy itt is, mint azt már a fiatal korúak criminalitásánál is kifejtettük, a criminalitás alakulására kiváló befolyást gyakorol az illető ország gazdasági állapota, a nő kereseti tevékenysége, életmódja és az egyes államok szokása. A következő táblák a rendelkezésre álló anyagot foglalják magukban. Különös figyelmet érdemel az utolsó rovat, mely mintegy a női criminalitást mérő számokat tartalmazza.

Magyarország:

Év	Elítéltetett összesen		1000 elítélt közt volt		100 elítélt férfira esik elítélt nő
	férfi	nő	férfi	nő	
1875	20.911	2.981	877·1	122·9	14·0
1876	19.746	2.846	874·0	126·0	14·4
1877	20.068	2.965	871·3	128·7	14·7
1878	19.370	3.025	867·9	132·1	15·2
1879	20.349	3.002	871·4	128·6	14·7
1880	23.597	3.630	866·7	133·3	15·3
1881	57.111	14.049	802·6	197·4	24·6
1882	60.125	15.360	796·5	203·5	25·5
1883	55.114	14.091	796·4	203·6	25·5
1884	60.421	16.749	783·0	217·0	27·8
1885	60.626	17.318	777·8	222·2	28·5
1886	61.930	17.284	781·8	218·2	27·0
1887	66.455	18.925	778·4	221·6	24·8
1888	70.031	20.518	773·5	226·5	29·4
1889	66.223	20.610	760·5	239·5	31·1

Év	Eliteltetett összesen		1000 elitelt közt volt		100 elitelt férfire es-k nő
	férfi	nő	férfi	nő	
1890	61.711	20.117	769·9	230·1	32·8
1891	58.203	20.260	741·9	258·1	34·9
1892	56.487	19.614	742·3	257·7	34·6
1893	58.803	20.005	746·2	253·8	34·0
1894	64.586	21.508	750·5	249·5	33·3
1895	64.049	21.542	745·9	254·1	33·7
1896	66.373	22.961	743·0	257·0	33·1
1897	68.859	23.664	743·7	256·3	34·3
1898	70.691	24.838	740·0	260·0	35·1
1899	89.453	31.209	741·4	258·6	34·8

Ausztria :

1876	26.677	4.602	852	148	17·3
1877	27.913	4.802	852	148	17·3
1878	26.875	4.594	855	145	16·9
1879	24.761	4.285	852	147	17·2
1880	27.748	7.840	852	148	17·3
1881	28.357	5.112	847	153	18·0
1882	27.248	4.844	849	151	17·7
1883	25 882	4.477	853	147	17·2
1884	26.014	4.578	850	150	17·6
1885	26.453	4.412	857	143	16·6
1886	25.452	4.254	857	143	16·6
1887	24.497	4.248	852	148	17·3
1888	23.983	4.129	853	147	17·2
1889	24.247	4.269	850	150	17·6
1890	24.849	4.241	854	146	17·6
1891	24.117	4.316	848	152	17·6
1892	26.330	3.537	853	147	17·2
1893	24.284	4.314	849	151	17·7
1894	25.803	4.330	856	144	16·8
1895	24.564	3.605	856	144	16·8
1896	24.833	4.065	859	141	16·4
1897	25.372	4.280	856	144	16·8
1898	29.803	4.646	865	135	15·6
1899	28 984	4.679	861	139	16·1

Németbirodalom :

Év	Eliteltetett összesen		1000 elitelt között volt		100 elitelt férfire esik nő
	férfi ¹⁾	nő	férfi	nő	
1882	267.353	62.615	810	190	23·4
1883	266.963	63.165	807	193	23·7
1884	281.637	64.340	815	185	22·8
1885	281.728	61.359	821	179	21·8
1886	291.434	61.566	826	174	21·1
1887	294.642	61.715	827	173	20·9
1888	288.481	62.184	826	174	21·6
1889	303.195	66.449	820	180	21·9
1890	314.192	67.258	823	177	21·4
1891	321.657	69.408	826	174	21·6
1892	347.050	75.277	826	174	21·7
1893	356.232	74.171	827	173	20·8
1894	370.388	75.722	830	170	20·4
1895	377.214	76 997	830	170	20·4
1896	382.432	74 567	836	164	19·5
1897	387.054	76.531	834	166	19·8
1898	399.839	77.968	836	164	19·5
1899	403.316	74.823	843	157	18·6

¹⁾ A véderő elleni büntettek és vétségek nélkül.

Ha a számok változását tekintjük, először is Ausztriát illetőleg az első két korszakban határozott irányzatot nem vehettünk észre, hanem csak évi hullámzásokat. A harmadik korszakban a női criminalitás némi csökkenést mutat. De a maximum és minimum eltérése csekély:

Ausztria.

Maximum	Minimum
1881-ben 18·0	1898-ban 15·6

úgy, hogy határozott következtetést alig vonhatunk le.

Éppen ezért azt kell feltennünk, hogy az az arány, melyet a vizsgálat tárgyát alkotó időszak mutat, állandó okok következménye.

A Németbirodalomban folytonosan csökkenő a női criminalitás menete. Igaz, hogy a csökkenés itt sem nagy. Magyarozatát talán abban leli, hogy a Németbirodalomban a személy elleni bűntettek és vétségek száma folytonosan növekedik, míg a vagyon elleniek száma csökkent. Már pedig a nők részvéte az első nemű bűntényekben kisebb, mint az utóbbiakban.¹⁾

Ami Magyarországot illeti, constatáljuk mindenekelőtt, hogy mind a három időszakban határozottan észlelhető a női criminalitás emelkedése. Különösen a második időszakban jelentékeny.

Magyarország.

Maximum	Minimum
1889-ben 31·0	1881-ben 24·6

de a harmadik időszakban is állandó az emelkedés:

Maximum	Minimum
1898-ban 35·1	1890-ben 32·8

Keressük ennek okait. Első magyarázó jelenség, hogy a női nem különös sajátosságát képező bűntények (gyermekgyilkosság, magzatelhajtás) száma növekedett; másrészt a csak a férfinem által elkövethető bűntények száma tetemesen fogyott (így a fegyveres erő elleni bűntettek és vétségek). Továbbá feltűnően megnőtt a rágalmazás és becsületsértés miatt elítéltek száma. Már pedig e bűntényekben, ha nem is a súlyosabbakban, a nők jelentékeny részt vesznek. Ha már most meggondoljuk, hogy a rágalmazás és becsületsértés miatt elítéltek az összes elítélteknek körülbelül egy harmadát teszik, úgy könnyen érthetjük, hogy a női criminalitást kifejező számnak is tetemesen növekednie kellett.

E magyarázattal azonban más ok miatt nem lehet megelégednünk. Statisztikánk határozottan a személy elleni bűntettek és vétségek szaporodását és a vagyon elleniek jelentékeny csökkenését tanúsítja. E jelenségnek pedig, — mint a németországi

¹⁾ A német statisztika eredményeiből következik, hogy a nők közreműködése csak egy delictumnál (a kerítésnél) absolute nagyobb a férfiakénál. Természetesen el kell tekinteni a csak egy nem specificus tulajdonát képező bűntényektől (magzatelhajtás stb.). Relative legközelebb áll a nők szereplése a férfiakéhoz az orgazdaságnál (k. b. $\frac{1}{3}$), azután a lopásnál (körülbelül $\frac{2}{3}$).

viszonyok fentebbi magyarázatánál már megemlítettük -- okvetlenül a női criminalitási számnak csökkenésében kellene nyilvánulnia. Az egyik irányban működő componens mellett ennél fogva az ellenkező irányút is meg kell világítanunk s ezért az előttünk álló jelenségnek, a tetemes növekedésnek más okát kell keresnünk.

A közgazdasági és statisztikai évkönyv egyik évfolyama [1888; 612. old.] a következő, sentimentalismusra hajló szavakkal nyilatkozik e tárgyban: »Szomorú jelenség, midőn a női nem, melyet gyengéd természetének, vallásosságának, szemérmének a bűntől távol kellene tartania, mindinkább résztvesz az erősebb nemmel a büntető törvények és még inkább az erkölcsi törvények megsértésében.

Mi sem a szemérem, sem a gyöngédség csökkenését látjuk a közlött számokban.

Nézetünk szerint Magyarországon még a legközelebbi időben is növekedni fog a női criminalitás. S ennek oka az a gazdasági változás, melyen hazánk ugyan lassan, de folytonosan átmegy. Jele ennek, hogy az utolsó évtized fokozatos emelkedése meghaladja az előző évtizedét. Már pedig a gazdasági élet terén a 90-es évek óriási haladást mutatnak a 80-as évekhez képest is. Iparunk növekedése állandó és az ipar fejlődésével együtt jár az, hogy a kenyérkereseti életben a nő mind nagyobb részt követel magának. Itt van egyik főforrása a criminalitás emelkedésének. De egy másik körülményt is fel kell említenünk. A városi élet az utolsó évtizedben nagy lendületet vett, kapcsolatosan a jólét növekedésével. Már pedig a városi lakosság szaporodása általában, de különösen a fővárosban maga után vonja a cselédség számának növekedését. A környék női nemének Budapestre tódulása már a 70-es években szemlélhető volt s a közlekedés eszközeinek fejlődésével, olcsóbbá tételével a nőknek az egész országból a fővárosba való áramlása fokozódik. Szükségtelen talán e körülmény befolyását jelezni. Egyrészt a főváros — mint minden nagy város — a criminalitás gyújtópontja és fejlesztője. Másrészt a cselédek penchant au crime-je igen nagy. — Nem tagadhatjuk, hogy annak pontos felderítése, miért növekedik nálunk a nők criminalitása, beható vizsgálatot igényelne; de azt hisszük, hogy legalább útmutatást nyújtottunk az okok felderítésére.

Ha a fenti táblákban foglalt anyagot átlag tekintjük, úgy a három ország számára a következő viszonyszámot nyerjük:

Ország	100 elítélt férfira esik elítélt nő
Magyarország	26.9
Ausztria	27.2
Német birod.	20.9

Ausztriával kerüljük az összehasonlítást, mivel ott csak a súlyosabb bűntények [büntettek] vannak kimutatva, már pedig azoknál a nők részvéte kisebb.

A németországi számtól sem igen tér el a mienk. Igaz, kevésbé kedvezően alakul a dolog, ha a nők és férfiak száma közti viszonyt tekintetbe vesszük.

Országok	10 éven felüli lakosság	
	férfi	nő
Magyarország	6,391.496	6,576.280
Ausztria	8,161.963	8,645.755
Német birod.	17,258.793	18,257.211

A 10 éven felüli női lakosság aránya az ugyanoly korú férfilakossághoz tehát:

Országok	1000 férfira esik nő
Magyarországon	1.029
Ausztriában	1.059
Németországban	1.057

És így Magyarországon aránylag kevesebb nőből kerül ki több elítelt, mint Németországban.

Felemlíthetjük még végül a nem szerepét a fiatal korúak criminalitásánál. Az ide vonatkozó adatok Magyarországot illetőleg a fiatal korúakról szóló táblában foglaltatnak.

Az átlagos arányszámok a következők:

Évek	100 elítélt férfira esik elítélt nő		100 elítélt fiatalkorú férfira esik fiatalkorú elítélt nő	
	Magyarország	Németbirodalom	Magyarország	Németbirodalom
1881—1885	26.59	22.92	25.00	25.62
1886—1890	29.02	21.39	19.12	23.30
1891—1895	34.00	20.96	13.34	21.33
1896—1899	34.42	19.32	19.65	20.00

3. A bűnösök előélete.

A bűnösöket a büntett jellege szerint és tekintettel a bűnös előéletére, három csoportra szokták felosztani: alkalomszerű, szokásszerű bűnösök és olyanok, kik a büntetendő cselekményeket foglalkazásszerűen követik el (Gelegenheits, Gewohnheits, Gewerbsmäßige Verbrecher).

A büntetőjog azokkal szemben, kik a bűncselekmények elkövetése előtt már büntetve voltak, vagyis rossz szót használva: a visszaesőkkel szemben külön álláspontra helyezkedik. E tekintetben többféle elmélettel találkozunk. Egyik szerint minden oly egyén, aki már valami bűncselekmény miatt büntetve volt, súlyosabb büntetéssel sujtandó. A másik elmélet ennek ellenkezője. A visszaesést nem szabad tekintetbe venni, még pedig azért nem, mert különben egy büntett kétszer büntettetik meg, ami helytelen és a ne bis in idem alapelvével ellentétes. A harmadik elmélet megkülönbözteti azokat a visszaesőket, akik ugyanazon vagy hasonmú bűncselekmény miatt voltak büntetve és azokat, kik másnemű bűncselekmény miatt voltak büntetve. Eszerint csak az első esetben kellene súlyosabb büntetésnek bekövetkezni. Ez a magyar btk. álláspontja is.

Ezt az álláspontot először az új olasz iskola vallotta, amely a visszaeső bűnösben a társadalom veszedelmét látja és ezért, ha nem is követel számára súlyosabb büntetést, de oly intézkedéseket akar létesíteni, amelyek a társadalmat mindenkorra megóvják e veszedelmes elemtől.¹⁾

¹⁾ L. Földes Béla: A visszaesők. Jogállam 1904. évf. 3. 4. füzet.

E felfogás nyomán a kriminálpolitikai törekvések egy csoportja a büntetőjog leglényegesebb kérdéseit ez alapon kívánja megoldani. A visszaesőket tekintvén a criminalitás tulajdonképi okozóinak, a büntetőjog főfeladatául ezek ártalmatlanná tételét tűzi ki. Ez alapon a delictumok felosztása, a büntetések megkülönböztetése mind e célnak lenne alárendelve. A visszaesők ennél fogva igen fontos megfigyelési anyagot szolgáltatnak a tudományos kutatásnak. Különösen az újabb krimináltudományok, az úgynevezett criminal-anthropologia és sociologia foglalkoznak velők.

Egy általános logikai törvény nyer e helyütt alkalmazást. Egy jelenség többszöri ismétlődését törvényszerűségnek nevezük. Gondolkozásunk feltételezi, hogy az azonos okokat (az ismétlődő jelenségeket) azonos okok eredményezik. A jelen esetben ennél fogva, ha ugyanaz a személy ismételten követ el ugyanolyan vagy hasonló bűntettet, ennek azonos okok az előidézői. Ez okokat a criminalitásra hatással bíró factorok felderítése útján találhatjuk meg.

100 büntett (és vétség) miatt elítelt közt büntetve volt:

Év	Magyarország		Ausztria		Németbirodalom férfi és nő együtt
	férfi	nő	férfi	nő	
1881	23·31	17·61	22·8	3·2	
1882	21·73	15·48	21·7	3·2	24·9
1883	21·99	16·86	21·3	3·3	25·9
1884	20·71	17·03	20·8	2·9	26·4
1885	20·31	15·76	22·0	3·0	27·4
1886	21·09	18·27	20·7	2·8	28·1
1887	24·02	19·37	21·3	3·1	29·3
1888	22·11	18·07	21·1	3·1	29·3
1889	23·05	19·22	20·6	3·0	31·3
1890	23·16	19·52	20·4	2·9	32·8
1891	22·31	19·16	21·1	2·9	34·0
1892	21·42	18·29	21·7	2·8	34·7
1893	20·10	17·59	21·0	2·7	35·2
1894	20·31	18·72	20·8	2·6	36·8
1895	20·50	18·38	19·8	2·7	37·8
1896	20·79	19·02	20·8	2·5	38·8
1897	20·60	18·48	20·3	3·1	39·6
1898	21·92	21·30	20·1	2·4	40·1
1899	21·53	20·93	22·7	3·9	40·2

Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák számok csupán azon büntett miatt elítéltekre vonatkoznak, akik büntett miatt ítéltettek el előző ízben. Innen van, hogy míg Ausztriában a visszaesők száma állandó, addig az Magyarországon és a Németbirodalomban határozottan és jelentékeny részben emelkedő. Másfelől pedig ki kell emelnünk, hogy a magyar adatok a statisztikai évkönyvek nyomán azt mutatják, hogy 100 férfi, illetve nő közül külön mennyi a visszaeső, míg a másik két állam adatai az összes elítélteknek megfelelő arányát tünteti fel. Ilyképpen nem maguk a számok, csak haladásuk hasonlítható össze.

E tekintetben meg kell állapítanunk, hogy a visszaesők mérvének gyarapodása nálunk nem oly rohamos, mint a Németbirodalomban. Figyelembe kell vennünk azonban, mielőtt elhamarkodott ítéletet meritnénk a tényekből, hogy hazánkban a visszaesők nyilvántartása korántsem oly kielégítő, mint a milyenné

azt Ausztriában és a Németbirodalomban a »Strafregister«-ek intézménye tette. Az egyes büntető hatóságok az elítéltek adatait egymással nem közlik, sőt a kir. törvényszékeknek a saját hatósága területe alá eső kir. járásbiróságoknál történt elítélésről sincs tudomásuk. Így a bíró rendszerint a vádlott bemondására van utalva. Az pedig köztudomású, hogy a visszaesők javarésze kész criminalista, aki a visszaesési paragrafusokat jól ismeri. Itt tehát a büntető hatóságokra nálunk még nagy feladatok várnak és amíg az 1897 : XXXIV. t.-cz. 26. §-ában elrendelt nyilvántartás (casiers judiciaires) életbe nem lép, alig szólhatunk nálunk tudományos visszaesési statisztikáról.

Mint jellemző tünetet emelhetjük ki azonban a női nem visszaesőinek növekedését. E tekintetben, úgy hiszem, elég, ha az előző fejezetben kifejtettekre utalunk.

VI. FEJEZET.

Aetiologia.

I. Az élelmiszerek befolyása a criminalitásra.

Az élelmiszereknek, illetve áraiknak valamennyi társadalmi jelenségre való hatásáról tán szükségtelen e tanulmány keretében értekezni. A különböző tudományos kutatások a törvényszerűségek egész csoportját derítették már fel. A criminalitás szempontjából is beható tanulmányozásban részesültek¹⁾ és már a jelen dolgozatban is megemlékeztünk azon törvényszerűségről, mely egyrészt az élelmi cikkek árainak változásában, másrészt a vagyon és a személy elleni büntettek számának változásaiban mutatkozik. Az első esetben a változások iránya azonos, az utóbbiban ellentétes. A következő táblákban igyekeztünk az összehasonlításra alkalmas anyagot összeállítani. A táblák magyarázata czéljából azonban néhány megjegyzést előre kell bocsájtanunk.

Az első táblázat a buza és rozs árait tünteti fel a három országban. A németbirodalmi adatokat részben a Monatshefte zur Statistik des deutschen Reichs, részben a német évkönyvekből vettük. Meg kell említenünk azonban, hogy a hozzánk legközelebb eső müncheni piacz középminőségű gabonaárát tüntettük fel. A magyar adatokat a budapesti, az osztrák adatokat a bécsi tőzsde árjegyzéseiből meritettük.

A második táblázat a bortermelés nagyságát mutatja. Ennek fontosságára, mint criminalitási faktoréra, már Ferri figyelmeztetett. Az adatok csak 1881. óta állottak rendelkezésemre.

A büntettek közül egyet-egyet választottunk a vagyon elleniek és a személy elleniek közül. Mindkét esetben a legpregnansabbat vettük fel és azt, a hol a szám elegendő nagysága biztosított arról, hogy kisebb eltérések nem válnak érezhetővé.

¹⁾ Mayr: *Die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben* § 78. Fuld: *Der Einfluss der Lebensmittelpreise auf die Bewegung der strafbaren Handlungen* 1881.

A magyarországi első időszakból a tolvajlási kísérlet miatt elítélteket, továbbá az emberölés és emberölési kísérlet miatt elítélteket vettük tekintetbe.

A második és harmadik időszakból egyrészt a lopás, másrészt a súlyos testi sértés miatt elítéltek számai foglaltatnak a táblázatban.

Ausztriában a lopás és a súlyos testi sértés (Schwere körperliche Beschädigung) jöttek figyelembe, a német birodalomban pedig egyrészt a lopás és sikkasztás (Einfacher, schwerer Diebstahl, Unterschlagung), másrészt pedig a testi sértés (Einfache, gefährliche, schwere, fahrlässige Körperverletzung, Beteiligung an einer Schlägerei, welche Tod oder schwere Körperverletzung zur Folge hat, Vergiftung).

Úgy hisszük, hogy a választott delictumok nem teljes meg egyezése a három országban, miután nincs szó egymás közti összehasonlításról, hanem csak ugyanazon törvényszerűség megállapításáról mindhárom államban, nem alkot akadályt.

Buza és rozs árai :

Évek	Magyarország		Ausztria		Németbirodalom	
	Buza	Rozs	Buza	Rozs	Buza	Rozs
	forint		forint		márka	
1875	9'84	7'71	10'82	8'68	—	—
1876	10'80	8'40	12'00	9'45	—	—
1877	12'25	9'08	13'57	10'68	—	—
1878	9'96	6'75	11'82	7'87	—	—
1879	10'85	7'26	12'25	8'23	20'49	14'38
1880	12'44	9'95	13'44	10'11	22'54	14'39
1881	12'73	9'64	13'35	10'60	22'84	20'25
1882	11'22	7'84	12'18	8'70	21'40	16'12
1883	10'12	7'49	11'04	8'33	19'04	14'94
1884	9'11	7'59	9'39	8'67	17'61	14'98
1885	8'39	6'85	9'00	7'70	16'88	14'66
1886	8'39	6'41	9'30	7'20	16'58	13'59
1887	8'20	6'14	9'10	6'90	17'13	12'81
1888	7'44	5'62	8'20	6'40	19'00	14'01
1889	8'00	6'46	8'67	7'19	19'07	16'00
1890	8'29	7'30	8'91	8'12	21'03	17'09
1891	10'11	8'71	10'72	9'41	23'09	21'00
1892	9'10	7'93	9'70	8'67	20'05	18'08
1893	7'97	6'28	8'56	7'00	17'04	15'04
1894	7'05	5'31	7'66	5'99	15'05	13'00
1895	6'40	5'77	7'46	6'47 ^{1/2}	16'04	12'08
1896	7'29	6'29	7'82	7'01	17'00	13'02
1897	10'35	7'38	10'80	8'05	18'07	14'01
1898	11'73	8'35	12'38 ^{1/2}	9'01 ^{1/2}	21'00	16'00
1899	9'13	7'00	10'06	7'74	17'08	16'01

Bortermés 1000 hektoliterben :

Évek	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1881	4231	3036	2674
1882	4113	3367	1597
1883	4636	3474	2809
1884	4411	3286	2974
1885	5423	4001	3727
1886	3933	3722	1503
1887	4961	4707	2392
1888	4909	4154	2859
1889	4522	4106	2021
1890	3444	3623	2974

Évek	Magyarország	Ausztria	Németbirodalom
1891	1231	2998	2974
1892	797	3459	748
1893	940	4535	1673
1894	1387	3774	3820
1895	1929	3582	2824
1896	1446	3485	2011
1897	1131	2774	5050
1898	1338	4224	2775
1899	1726	3367	1406

Lopás és testi sértés miatt elítéltetett:

Évek	Magyarország		Ausztria		Németbirodalom	
	Lopás *)	Súlyos testi sértés *)	Lopás	Súlyos testi sértés	Lopás és sikkasztás	Testi sértés
1875	9.835	737	—	—	—	—
1876	8.505	956	17.627	4.732	—	—
1877	9.622	872	19.474	4.332	—	—
1878	9.628	795	18.435	4.094	—	—
1879	8.846	986	16.008	4.172	—	—
1880	13.334	996	19.489	4.056	—	—
1881	20.673	9.659	20.074	4.813	—	—
1882	20.126	10.317	79.819	4.595	117.627	56.787
1883	17.777	9.928	17.034	4.332	114.201	60.172
1884	18.042	11.356	16.601	4.467	111.350	69.143
1885	18.098	12.073	16.415	4.732	94.830	72.601
1886	17.425	15.273	15.054	4.787	93.547	75.767
1887	18.500	14.186	14.270	4.959	99.911	77.727
1888	21.080	14.281	13.651	4.767	99.158	76.437
1889	20.556	13.481	14.511	4.547	102.254	79.960
1890	19.460	12.200	14.266	4.462	109.065	85.608
1891	19.009	11.468	14.291	4.511	115.117	87.091
1892	18.182	10.979	16.245	4.483	127.567	91.995
1893	18.094	11.793	13.659	4.483	113.810	100.937
1894	20.093	12.952	14.165	4.765	114.100	107.041
1895	18.240	13.604	13.281	4.691	112.242	111.140
1896	18.999	14.417	13.064	4.819	109.545	113.061
1897	19.923	14.018	13.682	4.707	112.591	113.224
1898	21.518	13.916	16.110	5.084	126.977	117.513
1899	26.012	19.615	14.568	5.864	113.159	121.272

Az ez egybeállításból kitűnő eredményeket a következőkben foglaljuk össze¹⁾:

Magyarország I. időszak.

A lopás és testi sértés számai teljesen ellenkező változásokat mutatnak. Ha a buza és rozs árának változását hasonlítjuk össze a criminalitás menetével, ez időszakban nem látjuk világosan kifejezésre jutni a feltételezett törvényszerűséget, sőt részben a számok haladása ellenkező irányú, mint a hogy azt gondolhattuk. Feltűnő csak, hogy az utolsó időközben 1879–1880-ig a gabonaárak rendkívüli emelkedését mennyire követi a lopások száma, míg a testi sértése süllyed.

Magyarország II. időszak.

A criminalitási számok menete itt is ellentétes. Csak az 1883. évben, hol mint tudjuk, az összcriminalitás alábbszállása

*) 1875–80-ig a tolvajság, ill. emberölés adatai is befoglaltatnak a számokban.

¹⁾ A szóban forgó vagyon elleni delictumokat mindig egyszerűen csak lopás névvel, a személy ellenieket pedig testi sértés névvel jelöljük

gyakorolja hatását az egyes büntetteket kifejező számok menetére mutatkozik hanyatlás úgy a lopás, mint a testi sértés adatain.

E korszakban teljesen bizonyítható az élelmi szerek ára és a két criminalitás menetének kapcsolatossága.

A testi sértések folytonos jelentékeny emelkedést mutatnak, míg a gabonaárak folytonosan és tetemesen leszállanak. A lopás adatainál nem mondhatnók, hogy az e terén való criminalitás általában véve apad. Az 1887-ik évig ugyan az apadás határozottan megállapítható, a mennyiben 20.673-ról 18.500-ra esett a lopások száma. A 1888. és 1889. év azonban épp az ellenkezőre engedne következtetést, mert ebben az évben a gabonaárak a legalacsonyabbak, viszont a lopás a legnagyobb fokot éri el. Ha azonban az össz-bűnösséget tárgyzó fejezetünkre térünk vissza, itt is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ebben a két évben egyéb tényezők emelték, az általános criminalitással kapcsolatosan, e delictumok számait is.

Magyarország III. időszak.

A 90-es évektől kezdve a gabona ára általában emelkedik, különösen az évtized első két és utolsó három évében éri el tetőfokát. Ezek voltak a sokszor panaszt drágaság évei. A lopás is ezekben az években a leggyakoribb s az évtized végén éri el a legmagasabb pontot, 1898-ban és 1899-ben. Különösen jellemző, hogy 1895-ben és 1896-ban az élelmi szerek szerfelett alacsony árával a lopási szám apadása jár együtt.

A bortermés mennyisége és a testi sértések száma, évről-évre való változásában, nem mutat megegyezést. De ha az egész menetre ügyelünk: mindkét számsor az 1890—1895-ös években, a midőn a bortermés feltűnő, hirtelen csökkenést mutat, a testi sértés számai határozottan apadtak, azóta pedig az emelkedés egész kifejezetten párhuzamos. S érdekes, hogy 1882 óta ugyanabban az évben, t. i. 1892-ben legkisebb a bortermés és legalacsonyabb a testi sértések száma is. Teljes megegyezést azonban alig várhattunk, mert a bortermés nagysága mindenestre másodrendűbb factor, mint a gabonaárak nagysága és így csak módosítólag hathat. E hatás azonban határozottan észrevehető.

Ausztria.

A lopások és az élelmi szerek árainak száma feltűnő párhuzamosságot mutat az egész korszakon át, még a kisebb változások tekintetében is. 1883-ig a gabonaárak határozottan emelkedtek, s több a lopás is. Csak 1879-ben van egy ellentétes irányzat. Magyarázata ennek az, hogy ez évben az össz-criminalitás minimumával állunk szemközt és e körülmény az egyes delictumoknál is mutatja hatását. 1890-ig ismét állandóan esik a gabona ára, és így alább száll a lopási criminalitás. Az 1888—89. évben éri el a gabona ára a minimumát és ez évek után határozott a lopás eseteinek csökkenése. A legutolsó korszaknak a vége ismét teljes világossággal szól a törvényszerűség mellett,

különösen az 1898/99-es évek, a melyekben Ausztria hazánkkal teljesen hasonló jelenséget mutat.

A testi sértés a lopással és következetesen a gabonaárakkal sem mutatja teljesen a feltételezett ellentétes haladást. Úgy hisszük, hogy ennek oka részben az, hogy a szóban forgó delictum nem oly nagy számokban nyer kifejezést, mint a többi országban, jelesen csupán a súlyos testi sértések büntette volt felvehető és így talán más kisebb tényezők éreztetik hatásukat.

A bortermeléssel sem találunk összefüggést a testi sértéseknél. Ellenben ha abból indulunk ki, hogy a bortermés növekedése egybekötve a gabonaárak csökkenésével szintén hozzájárul a jólét fokozásához és így kedvezőleg hat a lopási kriminalitásra, úgy ezt teljesen igazolva látjuk. A bortermés folytonosan emelkedik, míg a lopás alább száll.

Németbirodalom.

Itt az összes törvényszerű összefüggések fényes igazolását láthatjuk. A gabonaárak és a lopás számsora párhuzamos; ellenkező irányú a testi sértés vonala és ezzel párhuzamosan halad a bortermés nagyságát jelző vonal. Különösen érdekes az 1888—1892-iki évek tartós és folytonos, párhuzamos emelkedése úgy lopásnál, mint a gabonaáraknál. Ugyanez a jelenség ismétlődik a harmadik korszak végén, az 1897—1899-es években. Csak két kis eltérést kell megmagyaráznunk. 1886-ban és 1892-ben a bortermés süllyedése ellenére, emelkedik a testi sértések száma egyszerűen azért, mert a gabonaárak még folyton csökkennek és ez erősebben ható tényező, mint amaz. A kriminalitás a rozs és bor adataival párhuzamosan halad. Németország inkább roszfogyasztó, mint búzafogyasztó ország.

II. Az alkoholismus és a kriminalitás.

Noha az alkoholismus kapcsolatossága a bűnösséggel rég megfigyelt s gyakran tanulmányozott tény, s bár az alkoholismus irodalma valóban gazdag s terjedelmes, exact kutatásokat a szeszfogyasztás és a bűnösség adatainak menetéről nem találunk. Az e kérdésben rejlő elméleti problémát nézetünk szerint legjobban Colajanni (*L'alcoolismo. Sue conseguenze morali e sue cause. Catania 1887*) fejtette ki, aki nem igen bizik abban, hogy e kapcsolatosság statisztikai úton földerithető legyen. Az olyan egyszerű adatösszeállítások, minőket Baer (*Die Trunksucht und ihre Abwehr 1884. és Die Trunksucht und ihre Abwehr. Ein Beitrag zum derzeitigen Stand der Alkoholfrage. 1890.*) és az ő nyomán mások közölnek, csak a legnagyobb óvatossággal használhatók. Kétségtelen ugyanis, hogy mindazon adat, mely a szeszfogyasztásra vonatkozik s mely rendszerint az egész szeszfogyasztásnak a népességszámra való vonatkoztatásból ered, félrevezető, mert hiszen a bűnösségre vezető vagy azzal kapcsolatos iszákosságot egy ily általános átlagszám nem magyarázhatja meg.

A következőkben foglaljuk össze azokat az adatokat, a melyekből az egyes államokban a szeszes italok fogyasztására esetleg következtetést lehet vonni, de magunk tartózkodunk ettől.

Évek	Szeszfőzdék Magyarországon	Sörfőzdék	Szesz- kimérési helyek száma Ausztriában	Szesz- főzdék Németországban	Sör- főzdék
1881	55.951	115	91.257	—	—
1882	62.400	113	118.023	—	10.921
1883	57.948	101	103.591	—	10.703
1884	60.838	97	104.787	—	10.520
1885	65.268	97	105.838	—	10.365
1886	68.697	91	106.325	—	9.708
1887	59.464	88	112.572	—	9.637
1888	70.237	88	112.351	48 415	9.556
1889	54.817	82	109.038	65.652	9.275
1890	51.242	80	110.025	49.180	8.969
1891	43.467	78	108.988	57.766	8.672
1892	43.464	79	109.874	59.789	8.460
1893	51.679	82	111.055	60.025	8.243
1894	51.129	88	113.343	71.523	8.029
1895	54.716	89	115.094	65.377	7.847
1896	55.399	89	118.879	60.783	7.682
1897	43.554	84	119.728	62.108	7.542
1898	37.569	85	123.728	60.770	7.312
1899	50.954	85	125.578	60.926	7.083

Szesztermelés :

Évek	Magyarország 1000 hektoliterfok	Ausztria 1000 hl.	Németbirodalom 1000 hl.
1881	62.071	702	—
1882	64.334	739	—
1883	66.675	730	—
1884	73.716	753	—
1885	103.921	862	—
1886	99.307	865	—
1887	88.570	851	—
1888	81.671	878	3.058
1889	86.601	1.060	2.727
1890	88.921	1.043	3.144
1891	94.496	1.236	2.969
1892	112.222	1.239	2.948
1893	108.287	1.281	3.028
1894	107.734	1.252	3.262
1895	92.173	1.368	2.951
1896	97.112	1.397	3.323
1897	100.034	1.373	3.100
1898	104.025	1.373	3.287
1899	114.484	1.538	3.815

Sörtermelés :

Évek	1000 hektoliterben Magyarország	Németbirodalom
1881	420	—
1882	452	22.113
1883	509	23.392
1884	615	24.613
1885	632	24.291
1886	592	26.565
1887	595	24.476
1888	490	28.655
1889	474	32.189
1890	512	32.279

Évek	1000 hektoliterben	
	Magyarország	Németbirodalom
1893	1.321	34.385
1894	1.586	33.974
1895	1.415	37.733
1896	1.676	38.356
1897	1.597	41.436
1898	1.604	42.269
1899	1.566	43.209
1891	602	32.632
1892	1.239	33.171

A szeszes italok fogyasztására nézve csupán Németországban van 1889. óta kimerítő statistika, melynek adatait a következőkben közöljük:

Évek	Németbirodalom			
	S z e s z		S ö r	
	1000 hl	fejenként hl.	1000 hl	fejenként hl.
1889	2.626	5.4	46.178	105.8
1890	2.822	5.7	46.915	105.0
1891	2.716	5.5	52.433	105.8
1892	2.541	5.5	52.976	105.5
1893	2.859	5.6	54.556	107.8
1894	2.925	5.7	55.461	108.5
1895	2.938	5.7	55.258	106.9
1896	3.094	5.9	60.595	115.7
1897	3.184	5.9	61.518	115.8
1898	3.435	6.2	66.306	123.0
1899	3.492	6.3	67.811	124.1

Azon delictumok, a melyeket tulságos szeszfogyasztás okozatainak szoktak tekinteni: a testi sértés és verekedés. Adataink a következők:

Évek	Magyarország	A u s z t r i a		Németország
	Könnyű testi sértés	Vorsätzliche und bei Rauf- händeln vor- kommende kör- perliche Be- schädigungen	Übertretun- gen des Trun- kenheitsge- setzes für Galizien und Bukovina	Einfache Körperverletzung
1881	11.523	50.874	21.712	—
1882	11.626	56.244	23.660	16 527
1883	10.879	57.706	22.407	17.116
1884	12.537	59.907	26.028	18.718
1885	11.783	90.507	24.411	18.620
1886	11.530	60.555	27.893	19.334
1887	12.036	61.447	28.828	19.202
1888	11.890	62.948	25.092	18.370
1889	11.073	63.287	20.846	19.374
1890	10.346	66.000	23.638	21.546
1891	9.584	63.709	23.018	21.987
1892	9.168	61.535	20.144	22.821
1893	9.563	64.958	22.693	24.315
1894	10.383	67.167	20.411	25.656
1895	10.339	68.585	20.312	26.927
1896	10.262	73.564	19.400	27.229
1897	10.861	72.479	18.910	26.600
1898	10.344	73.553	19.481	26.600
1899	14.205	76.181	18.126	26.615

III. Az évszakok befolyása a criminalitásra.

Az évszak befolyása a különböző büntetendő cselekmények csoportjaira érdekes világot vethetne, ha ugyan a bűnügyi statisztikák erről felvilágosítást nyújtanának. A magyar bűnügyi statisztika az 1900. évben közölte először némely fontosabb bűncselekmény elkövetésének idejét. (Évkönyv 1900. évf. 422. l.) Az osztrák statisztika erről nem ad felvilágosítást, a német kimutatásokban pedig csak elvétve találjuk egyes évfolyamokban a vonatkozó adatokat. A három statisztika közül tehát csak a német tartalmazza a mi időszakunkról az évszakok szerinti eloszlást.

Az évszakok karakteristikonja a különböző hőmérséklet: a hideg és meleg. Ezek hatását a személy elleni és vagyon elleni büntetteknel külön-külön tanulmányozták. Ferri igen helyesen arra figyelmeztet, hogy a hőmérséklet változása nemcsak hatásában, hanem okozati összefüggésében is más megítélés alá esik. A személy elleni büntettek és vétségek számának emelkedését növekedő hőmérséklet mellett a melegnek valószínűleg közvetlen élettani hatása okozza. Ellenben a vagyon elleni büntettek és vétségek számát a hideg indirect gazdasági hatása fokozza: télen nehezebb a szükségletkiegészítés és a hideg miatt — a mi ismét élettani hatás — nagyobb az anyagfogyasztás.

Megegyezik ezzel Starkenak azon észlelete, hogy a nagyon hideg télnek a vagyon elleni büntetteket és vétségeket fokozó hatása nem észlelhető akkor, ha az illető telet kiváló jó termésű nyár előzte meg.

A következő táblázat a német statisztika 1883. decz.—1884. decz. időszakára vonatkozik. A telet 1883. december és 1884. január és február hónapok képezik. Folytatólagosan 3—3 hó egy-egy évszakot alkot. Nem a személyek, hanem a cselekedetek számát mutatták ki.

A büntetendő cselekmény neve	Ha az egész év napi átlaga = 100, akkor			
	télen	tavaszzal	nyáron	ősszel
Büntett és vétség általában	103	94	103	100
I. csoport. Állam, vallás és közrend ellen	97	98	105	100
II. » A személy elleni b. és v.	85	95	120	100
III. » A vagyon elleni b. és v.	118	93	89	100
Különösen: Unzucht mit Gewalt, Notzucht	69	111	134	86
Ärgerniss durch unzüchtige Handlungen, stb.	73	103	137	89
Einfache Körperverletzung	81	92	126	101
Gefährliche »	82	93	119	106
Einfache Diebstahl	124	91	85	100
Schwerer »	120	90	91	99
Betrug	119	93	90	98

Ha az egyes csoportok számait megfigyeljük, érdekes tapasztalatokra jutunk.

Az első csoport ugyan nyáron mutatja a legnagyobb számot, de a különbség maximum és minimum közt nem nagy.

A személy elleni büntettek és vétségek nyáron érik el tetőpontjukat, mely jóval magasabb a téli minimumnál. A vagyon elleni büntettek és vétségek éppen az ellenkező képet mutatják. Számuk télen legnagyobb, legkisebb nyáron.

Teljesség kedvéért ide iktatjuk az 1900. évi magyar kimutatást is, bár ez a tárgyalásunk alatt lévő időszakon kívül esik:

Bűncselekmény	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius
I. Szemérem elleni büntetés és vétség ‰-okban . .	3'22	4'84	9'68	4'03	19'35	5'65
II. Gyilkosság és emberölés ‰-okban	8'64	6'36	4'55	6'82	6'82	7'72
III. Testi sértés ‰-okban . .	8'05	7'15	6'92	9'28	7'39	6'09
IV. Lopás ‰-okban	7'48	9'28	7'22	6'48	5'89	6'45

	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Bizonytalan időben
I. . .	12'90	11'29	4'84	8'06	6'46	0'81	8'87
II. . .	5'91	9'55	6'82	10'91	13'63	9'09	3'18
III. . .	7'75	9'55	10'51	9'58	8'88	7'35	0'90
IV. . .	6'69	7'41	8'48	10'63	8'07	8'69	7'23

A fentebb jelzett törvényesség fényes igazolását láthatjuk ez adatokban. Oly annyira ellentétes a két csoport változása, hogy ez által bizonyos compensatio áll be, mely az összes büntettek és vétségekre vonatkozó számokban nyilvánul: ezeknél nyár és tél egyenlő képet mutatnak.

Ha az egyes kiválóbb delictumokat vesszük szemügyre, még jobban tűnik ki a nyári meleg és a téli hideg már jelzett hatása. A szemérem elleni büntettek és vétségek,¹⁾ valamint az emberélet elleni delictumok, úgyszintén a testi sértések nyáron, a lopás és csalás télen leggyakoribbak.

IV. A büntető törvényhozás befolyása.

A büntető törvényhozás a socialis factorok egyike. A közönségesen elrettentési elméletnek nevezett fölfogás, a mely a legújabb időkig a büntetésben látta a criminalitás alakulásának egyik legfőbb tényezőjét, téves volt. Téves volt még pedig azért, mert a büntett elkövetése, mint azt részben jelen vizsgálatok is mutatják, sokféle tényező hatásának okozata. Ezen egyéb tényezők közreműködése sokkal nagyobb mérvű és sokkal közvetlenebb, mint annak a psychologiai factornak a szerepe, melyet a büntetéstől való félelem alkot. Mindazonáltal bizonyos, hogy ez is gyakorol hatást, noha csak kisebb mértékben.

A büntetés kétféle értelemben lehet befolyással a criminalitásra, illetőleg kétféle tényből lehet e befolyásra következtetni. Az egyik a súlyosabb büntetések kiszabásának gyakorisága. Minél gyakoribb ugyanis a súlyos büntetés, annál jobban mutatkozik a törvény szigora, annál inkább várható, hogy a bűnös hajlam a szigorú büntetéstől való félelmében visszaretten a bűnös cselekmény elkövetésétől. A másik tény a felmentések száma.²⁾ Mennél ritkábban fordul elő, hogy kétes tényálladék

¹⁾ Lehetetlen e helyen ismételtelen fel nem említenünk Ferrinek a Zeitschrift für das gesamte Strafrechtswissenschaft. 1882. II. kötetében közlött dolgozatát, melyben a francia statisztika alapján a szemérem elleni büntettek és a hőmérsékleti változások közti összefüggést mintaszerű módon kifejti.

²⁾ Ugy gondoljuk, hogy nem a criminalstatistikába tartozik a bíróságok tevékenységére és a nép vádaskodási hajlamára ez adatok alapján való következtetés.

esetében a vádlottat felmentik, annál intensivebb a perbefogástól való félelem és nagyobb a vád alá helyezést előidéző cselekményektől való tartózkodás.

Ha a rendelkezésre álló anyagot e két szempontból vizsgáljuk, az elsőt illetőleg oly nehézségre akadunk, mely nem igen győzhető le. A súlyos büntetések kimérésének összehasonlítása a különböző országokban ugyanis azért lehetetlen, mert egyrészt ugyanazon bűncselekményt a különböző büntetőtörvények más-más büntetéssel sujtanak, másrészt a büntetések módjuk szerint sem egyeznek meg. Ezért csak a legsúlyosabb büntetés, a halálbüntetés adatait közöljük.

Halálbüntetés :

Évek	Magyarország		Ausztria		Németbirodalom	
	Elítéltek száma	1000 elítéltre esik	Elítéltek száma	1000 elítéltre esik	Elítéltek száma	1000 elítéltre esik
1875	36	1·5	—	—	—	—
1876	18	0·8	128	4·1	—	—
1877	34	1·5	123	3·8	—	—
1878	44	1·9	117	3·7	—	—
1879	23	1·0	106	3·6	—	—
1880	19	0·6	118	3·6	—	—
1881	20	0·3	82	2·5	—	—
1882	11	0·1	78	2·4	90	0·3
1883	25	0·4	82	2·7	90	0·3
1884	16	0·2	96	3·1	90	0·2
1885	24	0·3	99	3·2	69	0·2
1886	36	0·3	84	1·9	59	0·2
1887	23	0·2	77	2·4	70	0·2
1888	23	0·2	76	2·3	64	0·1
1889	12	3·1	62	2·0	37	0·1
1890	12	0·1	80	2·8	55	0·2
1891	5	0·03	89	2·9	40	0·1
1892	6	0·02	87	2·7	59	0·1
1893	7	0·03	70	2·6	52	0·1
1894	3	0·01	65	2·4	47	0·1
1895	12	0·2	76	2·5	60	0·2
1896	5	0·02	68	2·6	56	0·2
1897	4	0·02	67	2·6	53	0·1
1898	7	0·03	68	2·5	46	0·1
1899	9	0·03	75	2·4	37	0·1

A százalékos számok nagysága Ausztriában abban leli magyarázatát, hogy ott csak a büntettek miatt elítéltekre vonatkoznak, míg Magyarországon és a Németbirodalomban büntet-tekre és vétségekre.

A nélkül, hogy az abolitionisták nézetével szembeszállani akarnánk, tagadhatatlan, hogy a halálbüntetések száma korunkban apadt, míg a delictumok száma növekedett. A halálbüntetések apadása ugyan e jelenségnek nem közvetlen oka; de ez apadásból az is következik, hogy korunk büntetőrendszere határozottan enyhül a régebbi korokhoz képest. A börtönrendszer hatásába vetett hit megíngott, s a legtöbb bíró, a míg a jövő jobb büntetési politikát nem teremt meg, gyakran hajlandó az enyhébb ítézésre.

Elítéltetések aránya :

Évek	M a g y a r o r s z á g			A u s z t r i a		Németbirodalom	
	a tszékek	a jbságok előtt	Elítéltek	Angeklagte	Verurtheilte	Abgeurtheilte	Verurtheilte
1881	71.625	177.396	71.160	64.118	33.469	—	—
1882	74.709	204.663	75.485	56.668	32.092	403.604	329.968
1883	69.461	203.084	69.206	46.108	30.359	404.082	330.128
1884	74.754	227.831	77.170	44.655	30.592	424.892	345.977
1885	78.056	231.732	77.944	47.884	30.865	420.693	343.087
1886	76.890	235.825	79.214	46.667	35.106	432.807	353.000
1887	83.318	246.555	85.380	44.700	33.734	436.194	356.357
1888	89.366	248.203	90.649	43.152	33.942	430.342	350.665
1889	84.863	246.741	86.863	44.242	33.452	455.146	369.644
1890	80.034	246.301	81.858	44.996	32.602	472.273	381.450
1891	79.060	234.351	78.463	44.769	34.568	485.748	391.064
1892	77.508	242.183	76.101	48.068	36.491	524.598	422.327
1893	81.327	260.435	78.808	45.196	34.060	538.598	430.403
1894	93.035	269.533	86.044	48.499	37.118	561.936	446.110
1895	89.459	265.046	85.591	47.875	35.705	578.752	454.211
1896	94.338	270.398	89.327	47.598	35.545	580.615	456.999
1897	95.883	272.708	92.327	50.220	37.047	587.328	463.585
1898	103.739	276.349	95.529	56.181	41.535	605.455	477.807
1899	114.769	308.320	120.884	57.895	41.901	605.274	478.139

* * *

Az elítéltek személyes viszonyainak fejtegetésénél a kriminálstatisztikus négy szempont teljes hiányát észreveheti. Ezek a nemzetiség, a vallás, a foglalkozás és a családi állapot.

Az elsőt illetőleg nem kell mentekeznünk. Nemzetközi összehasonlításnál a nemzetiségi statisztikát kizárja a dolog természete. Még mind a három országban közös nemzetiségnek [a németnek] különböző helyzete sem alkothatná észszerű vizsgálat tárgyát. Minden országban egész más e nemzetiség viszonya és szerepe.

A bűnösök vallásának összehasonlítását is hasonló okokból mellőztük: magyarországi vagy németországi katolikus vagy protestáns, egészen eltérő fogalom. Különben is a vallási kriminálstatisztikát inkább csak pártpolitikai czélokból űzik.

A foglalkozás tekintetbe vételét az zárja ki, hogy a három ország foglalkozási statisztikája, úgyszintén a kriminálstatisztikába felvett címek teljesen mások.

Végre ami a családi állapotot illeti, többféle vizsgálatot kíséreltünk meg, de megegyező eredményre jutni nem tudtunk és ezért dolgozatunkba a kísérleteket sem vettük fel.¹⁾

Amidőn azonban e hiányt felemlitem, nem teszem ezt oly értelemben, mintha dolgozatomról feltenném, hogy különben teljességre tarthat igényt. A statisztika a szempontokat úgyszólván a végtelenségig kombinálhatja és folyton új következtetéseket

¹⁾ A családi állapotot specialis kutatás tárgyává tette Fuld: Der Einfluss der Ehe auf die Kriminalfrequenz című dolgozatában. Vierteljahrschrift f. Volkswirtschaft. Politik u. Kulturgeb. XXII. évfoly.

merithet az anyag feldolgozásából. Másrészt jelen dolgozat csak kísérlet akar lenni a kriminálstatisztika széles terén.

Pótlásképen említjük csak meg, hogy a feljelentések, vizsgálatok, tárgyalások számát stb. azért nem vontuk vizsgálatunk körébe, mert ezekkel az eljárási statisztika foglalkozik és figyelembevételük azt is igényelte volna, hogy a három állam bűnvádi eljárásának eltéréseit fejtegetssük, mi nagyon is megszire vinne. Ehhez járul, hogy ép a tárgyunkat képező kor-szakok után lépett életbe nálunk az új bűnvádi eljárás, a mely annak képét teljesen megváltoztatta. Ez okból tanulságos eredményre alig számíthattunk volna.

Meg akarjuk végül jegyezni, hogy a mi hivatalos bűnügyi statisztikánk, melyet különben már rég több jeles czikk tárgyalt,¹⁾ a berendezés szempontjából nem igen felel meg azon követelményeknek, amelyeket különösen a dolgozás kényelme érdekében fel lehet állítani. Különösen az a körülmény válik a dologgal való huzamosabb foglalkozásnál érezhetővé, hogy a törvényszékek és járásbiróságok kimutatásai a legtöbb helyütt el vannak különítve és összegezés nincs. Ez a hiány átment az újabb, 1900. óta folyó évfolyamokra is, különösen az eljárási statisztika terén.

¹⁾ Ráth Zoltán: Statisztikai évkönyvünk és az igazságügyi statisztika. Jogtudományi közlöny 5. szám. 1889. február. L. továbbá ujabban Kármán Elemér: Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai. Közgazdasági Szemle. 1903. Továbbá: Közgazdasági Lexikon I.; Jogi Lexikon IV.

Mandelló Gyula.

Közlemények és ismertetések.

A világkereskedelmi statisztika.

A statisztika a kereskedelmi forgalmat leggyakrabban értéke vagy mennyisége szerint tünteti fel. Az alábbiakban be akarjuk bizonyítani, hogy az ily alapon nyert kimutatások nem lehetnek teljesen pontosak.

A világkereskedelmi összforgalom megállapításánál a behozott és kivitt árúmennyiségek alapul egyáltalán nem vehetők. Eltekintve attól, hogy az egyes országok különféle mértékegységek és eltérő elvek szerint járnak el, hol súly, hol ürmérték, vagy darabszám szerint számolnak, a kereskedelmi forgalomnak mennyiség szerinti összehasonlítása még egységes mértékek mellett sem lehet helyes, miután nem eshetik ugyanoly megítélés alá p. o. 1 millió kg. szén és ugyanannyi selyem vagy ha egy ország egy évben 1 millió kgr. vasat, a következő évben pedig vasiparának fejlődése folytán gépeket visz ki.

A kereskedelmi forgalom értéke sem nyújthat tiszta képet a világkereskedelem összforgalmáról, mindazonáltal inkább megközelíti a valóságot és inkább juttatja kifejezésre az összkereskedelem nagyságát, mint a forgalom mennyisége. Az e téren mutatkozó nehézségeket a következőkben soroljuk fel.

A kereskedelmi forgalomnak érték szerinti megállapítását csakis a kivitt, illetve behozott árúk mennyisége és azok értéke alapján eszközölhetjük, már pedig a mennyiség megállapítása az egyes országokban különféle alapelvek szerint történik, némely helyen a felek árúnyilatkozatai, más helyeken külön e célra szolgáló bizottságok által megállapított adatok, vagy vámhatóságoknak a tapasztalat alapján megejtett becslései mérvadók. Közrejátszik továbbá még az a körülmény is, hogy a legtöbb ország nagyobb lelkiismeretességgel ellenőrzi a behozatalt, mint a kivittet, s hogy minden ország az értéket saját pénznemében fejezi ki. Miután pedig az összehasonlító műveleteknél egységes pénznemet kell alapul vennünk, ezt pedig csak átlagos átszámítási árfolyam szerint nyerhetjük, úgy ez átszámításnál már ab ovo kisebb vagy nagyobb eltérésnek kell mutatkoznia, melyet csak fokoz a papír- és ezüstpénz közötti disagio stb. Ennél azonban még sokkal fontosabb az a körülmény, hogy ugyanazon cikkeknek a különféle országokban és különféle

időszakokban az illető országok gazdasági talaj- és időjárási viszonyaihoz és egyes periodusok kedvező és kedvezőtlen conjuncturáihoz képes, valamint a szerint, hogy az árú mely országokból ered, melyik a rendeltetési helye, nagyon is különböző értékűk van. Ennek megvilágítására szolgáljon a következő példa:

Oroszországi petroleum 100 kilonként pl. Fr. 12-ba kerül Konstantinápolyban, ellenben az amerikai kőolaj Ausztráliában ugyanakkor mondjuk 100 kilonként Fr. 20-ba kerül (ez esetben eltekintünk a minőség eltérésétől s úgy vesszük, mintha mindkétféle kőolaj minőségileg egyértékű volna), ha tehát Oroszország 1000 vaggont exportál Törökországba, úgy az az export forgalmi kimutatásban 1,200.000 Fr.-kal szerepel, míg ha ugyane mennyiség kerül az Unióból Ausztráliába behozatalra, úgy az 2.000,000 Fr.-kal lesz kitüntetve, holott mindkét esetben csak 1000 vagon petroleumot importáltak, s az érték utóbbi esetben csak azért nagyobb, mert Oroszország Ausztráliára nézve kedvezőtlen geográfiai fekvésénél fogva, vagy egyéb conjuncturalis oknál fogva (strike, forrás kiapadása, forgalmi eszközök hiánya stb. stb.) oda nem exportálhat, s így az Unió e helyzetet kihasználva esetleg ugyanoly minőségű árúját magasabb áron adhatja el. A világkereskedelmi forgalom érték szerinti megállapításának megbízhatatlansága mellett szól az a körülmény is, hogy a kivitelre kerülő árú az illető ország kiviteli statisztikájában a tényleges *fob* kikötő, míg a bevivő állam import kimutatásában igen gyakran a beérkező kikötő *cif* értékével, vagyis a tengeri fuvar költséggel és biztosítással megszorított összeggel szerepel. Ezért van az, hogy a világkereskedelemben az összes kivitel és behozatal értéke nem egyenlő, amihez még ama fentemlített körülmény is járul, hogy általánosságban nagyobb gondot fordítanak a behozatali adatok, mint a kiviteli adatok nyilvántartására. Eltérést okoz a kiviteli és behozatali értékek között továbbá amaz értékcsökkenés is, melyet az árú a kiindulási kikötőtől rendeltetéséig részben súlyveszteség, részben romlás, vagy egyéb körülmény folytán szenved. Ez azonban nem jelentékeny. Ennél sokkal fontosabb az a körülmény, hogy az egyes országok árúik értékét természetesen a saját piaci áraik alapján állapítják meg és így a kivitelre kerülő árút az exportáló (kináló) államban alacsonyabb piaci áránál fogva megfelelően alacsonyabb értékkel veszik fel, mint a bevivő (kereső) országban, melyben az illető árúnak természetesen megfelelően magasabb a piaci ára. Mindezeket összevéve azt látjuk, hogy a világkereskedelemnek a kivitelre és behozatalra kerülő áruk mennyisége és értéke alapján megállapított értéke, távolról sem tekinthető pontosnak, továbbá, hogy a behozatali értékek lehetőleg túlzottan, a kiviteli értékek inkább valamivel kisebb értékben jutnak kifejezésre. Innen ered, hogy a föld összes államai együttvéve a külkereskedelemben állandóan passivak, vagyis a statisztikai kimutatások szerint a világ összbehozatala nagyobb, mint a kivitele.

Európa gazdaságilag legfejlettebb államainál is látjuk, hogy kereskedelmi mérlegök állandóan passiv, a mint azt az alábbi táblázat bizonyítja.

1901-ben a kereskedelmi mérleg				Ugyanakkor a nemzeti jövede- lem fejenként kitett átlag	
Nagybritanniában	50 ⁰ / ₀ -kal	volt	passiv	986	korona
Belgiumban	15	»	»	696	»
Dániában	34	»	»	672	»
Franciaországban	10	»	»	768	»
Németországban	25	»	»	607	»
Németalföldön	16	»	»	635	»
Svájcban	36	»	»	574	»
*) A magy.-oszátrák közös vám- területen					
	15 ¹ / ₀ -kal	volt	activ	410	korona
Oroszországban	20	»	»	234	»

Ezen táblázat alapján általánosságban fel lehetne állítani azt a tételt, hogy minél passivabb valamely ország kereskedelmi mérlege, annál nagyobb a nemzeti jövedelem, miután a behozatali felesleg fokozza a termelést s ez viszont emeli a jólétet, illetve jövedelmet. Nagyjában e tétel meg is állja helyét, de ezt a szabályt sem lehet általánosítani. Annyiféle körülmény játszik itt közre, hogy merő képtelenség minden országra és minden korszakra ugyanazt a szabályt alkalmazni. Azt azonban némi határozottsággal ki lehet jelenteni, hogy, az egyes országok gazdasági fejlődésének bizonyossága szerint, minél nagyobb a jólét és gazdagság valamely országban, annál passivabb a kereskedelmi mérleg, minél szegényebb egy ország s minél nagyobb összeget kell külföldi államadósságai törlesztésére fordítani, annál kevesebb a jövedelme, vagyis annál kevesebbet fogyaszthat.

Anglia kereskedelmi mérlege 1820-ban pl. 50⁰/₀-kal volt activ, holott ma körülbelül ugyanannyival passiv. Ehhez, azt hisszük, nem kell magyarázat, a fejenkénti jövedelem ez idő alatt 23 £.-ről 36 £.-re emelkedett!

E fejtegetések után ismét visszatérve a világkereskedelmi statisztikára, nem tagadhatjuk, hogy habár a rendelkezésünkre álló anyag mindenképen felette értékes és érdekes, az adatok legfeljebb megközelítőkné tekinthetők. Alkalmasak ugyan arra, hogy felvilágosítást és útbaigazítást adjanak a világkereskedelem nagyságáról, de alapjában véve mégis csak hiányosak és tökéletlenek. A világkereskedelmi értékeket rendesen úgy állapítják meg, hogy a kivitel és behozatal számait összeadják, ami pedig határozottan helytelen. Az egyedüli helyes eljárás az, ha a behozatali és kiviteli értékeket egymással szembeállítjuk, illetve egymásból levonjuk, az így nyert különbség mutatja, hogy az illető ország kereskedelmi mérlege mennyivel passiv vagy activ. Végül, nem az a mérvadó, hogy mennyi valamely ország behozatalának és kivitelének értéke összesen, hanem mennyivel haladja túl a kivitel a behozatalt, vagy megfordítva. Miután minden áru, mely valamely kikötőt elhagy, rendszerint el is éri a rendeltetési kikötőt, nem tekintve az útközben elveszett árukat, melyek azonban statisztikai adatok alapján alig tesznek ki $\frac{1}{2}$ ⁰/₀-ot a behozatali és kiviteli összegek összeadása esetén, az

*) Az 1905. év első öt hónapjában a behozatal k. b. 12¹/₀-kal volt nagyobb a kivitelnél; ez arány az év végéig azonban változást fog szenvedni.

így nyert forgalmi számokban minden szállítmány kétszer szerepel, a mi a világkereskedelem összforgalmának pontos megállapítására feltétlenül helytelen. Azonkívül az adatok csak az egyes országok specialis kereskedelmére vonatkoznak, vagyis azon értékekre, a melyeket az idegen árúk behozatala és az ország saját productumainak, mint általában az árúknak az ország belsejéből a külföldre való kivitele képvisel. A transit forgalmi adatokat teljesen ki kell zárni, miután ezek a világkereskedelmi forgalom megállapításánál csak zavart okoznának azáltal, hogy így esetleg harmadszor kerülnének számításra. Amellett nem is lehet a specialis és transit kereskedelmet oly pontosan megkülönböztetni, úgy hogy itt is mutatkoznak eltérések a szerint, hogy az egyes országok statisztikusai mily elvek szerint járnak el.

A világkereskedelem emelkedése, ismételt visszaesések ellenére is rendkívül nagy. Értéke az utolsó 40—45 évben csaknem megháromszorosodott, jólehet az utolsó 30 évben a statisztikai adatgyűjtés lényegesen tökéletesedett, s így adatai megbízhatóbbak, mint azelőtt, a mikor többnyire csak becslések képezték az ily kimutatások alapját, melyek pedig rendszerint túlzottan, vagyis a valóságnál kedvezőbben tüntették fel a helyzetet.

Neumann Spallarté az érdem, hogy az előbbi évek világkereskedelmi adatait az utóbbi idők adataival összehasonlítva némileg valószínű alapon megfigyelhetővé tette a gazdasági fejlődést. Szerinte az összes külkereskedelem 1860-ban kerek 35 milliárdot, 1865-ben 42 milliárd koronát tett ki. Ugyanez alapon számítva 1879-ben már 70 milliárdra, 1883-ban 82 milliárdra, 1891-ben 88 milliárdra rugott a világ külkereskedelme. E szerint a világkereskedelem 1860-tól 1879-ig terjedő időszakban megkétszerezedett, sőt még az időközi minimumok 1886-ban és 1894-ben is nagyobbak voltak, mint az előző 1879. és 1883. évek maximumai. Juraschek Spallart munkáját folytatta és összeállította a világkereskedelmi adatokat az 1883—1894. évekre; felvette Ázsia és Afrika egyes területeit is, melyek eddig tekintetbe nem vétettek. Táblázatai magukban foglalják a legnagyobb forgalmú gazdasági területeket, a világkereskedelem 80/100-át. Ezek alapján a világkereskedelem ismételt visszaesések ellenére mégis csak emelkedő tendenciát mutat, miután a minimumok mindig valamivel magasabbak az előző korszakok maximumainál.

Ezt igazolják az átlagszámok is. Az 1890-es évek átlagszámai ugyanis sokkal kedvezőbbek, mint az 1880-as éveké, ezeké viszont kedvezőbbek az 1870-es évekéinél, még a nagy visszaesést mutató 1892—1894-es korszak világkereskedelmének átlagos értéke is jóval nagyobb, mint a legkedvezőbb eredményt elért 1882. és 1883-as éveké. Ha a statisztikai kimutatásokat alaposan szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy ezen visszaesések csak látszólagosak. Tény az, hogy a legtöbb fogyasztási cikk ára csaknem állandóan csökken, úgy, hogy a forgalmi értékek esése nem jelenti egyuttal a forgalmi mennyiség esését is. A kereskedelmi hajóraj állandó emelkedése bizonyítja legjobban, hogy a kivitt és behozott árúk mennyisége a visszaesések korszakában is emelkedett. E mellett szól egyébként az a

körülmény is, hogy az egyes országok fejenkénti fogyasztása állandóan emelkedik. Tényleges visszaeséről tehát egyáltalán nem lehet szó, miután mint fentebb kifejtettük, a forgalmi mennyiségek tényleges emelkedése mellett, az értékekben csak az árak állandó csökkenése folytán mutatkozhatik egyes években visszaesés. Ez a körülmény azonban távolról sem jelenti azt, hogy a termelők most kevesebbet keresnek, mint azelőtt a magasabb árak mellett.

E kérdés megítélésénél sokféle körülmény játszik közre, melyek felsorolása e helyen nagyon is messze vezetne. Egyike a legfontosabbaknak a fuvardíjé, különösen a kivitelnél. Így pl. 1873-ban egy tonna gabona fuvardíja Chicágóból Newyorkba 80 koronába volt, míg ma nem tesz ki többet 15 koronánál. 1890—1895-ben a búza átlagára Angliában 170 koronát tett ki tonnánként az 1850—1860-as évek 340 koronájával szemben; míg tehát a 60-as és 70-es években az Unióból Angliába kivitt tonna búza $340 + 80 = 420$, addig ma $170 + 15 = 185$ koronával szerepel a statisztikában. A fejenkénti fogyasztás pedig ez idő alatt Angliában 140 kilóra emelkedett.

A világkereskedelmet, de különösen a külkereskedelmet nagyon is túlbecsülik. Miután nem ismerjük a belkereskedelem nagyságát, nem is alkothatunk magunknak teljesen tiszta fogalmat a külkereskedelem nagyságáról sem; innen van az, hogy a világkereskedelmi kimutatások csakúgy hemzsegnék a milliárdoktól. Juraschek szerint a világkereskedelem 1903-ban következőképen alakult (millió koronákban kifejezve):

	Behozatal milliókoronákban	Kivitel	Összesen	Részesedés a világ-ke- reskedelem- ben
Nagy-Brittánia	13.302	8.834	22.136	21 ⁰ / ₀
Németország	7.585	6.156	13.741	13 ⁰ / ₀
Egyesült-Államok	4.767	7.014	11.781	11 ⁰ / ₀
Franziaország	4.830	4.373	9.203	9 ⁰ / ₀
Németalföld	4.385	3.701	8.086	8 ⁰ / ₀
Oroszország	2.386	3.372	5.758	5 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
Magyarország-Ausztria közös vámterület	2.030	2.237	4.267	4 ¹ / ₀
Belgium	2.582	1.295	3.877	4 ⁰ / ₀
Olaszország	1.962	1.482	3.444	3 ⁰ / ₀
Svájc	1.217	892	2.109	2 ⁰ / ₀
Argentina	755	1.067	1.822	2 ⁰ / ₀
Spanyolország	896	827	1.723	2 ⁰ / ₀
Japán	793	724	1.517	1 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
Brazília	569	890	1.459	1 ⁰ / ₀
Svédország	682	529	1.211	1 ⁰ / ₀
Dánia	600	476	1.076	1 ⁰ / ₀
Mexico	401	505	906	1 ⁰ / ₀
Törökország	542	346	888	³ / ₄ ⁰ / ₀
Norvégia	394	260	654	³ / ₄ ⁰ / ₀
Romsnia	263	336	609	³ / ₀ ⁰ / ₀
Portugália	320	167	487	1 ¹ / ₂ ⁰ / ₀

Ha a többi ország összekereskedelmét kerek 7 milliárd koronára becsüljük, akkor a világkereskedelem 1903-ban mintegy 104 milliárdra rugott, ebből 46 milliárd esik a kivitelre. Ha

ezen számokat a termelésével hasonlítjuk össze, akkor a következő arányt nyerjük a 10 legfontosabb ország számára:

	Millió export	Korona productió	Az export a productió hány %-a
Nagy-Britannia	8.834	29.400	33
Egyesült Államok	7.014	73.560	10
Németország	6.156	28.140	22
Franciaország	4.373	25.800	17
Oroszország	3.372	24.000	14
Magyar-osztrák közös vámterület	2.237	16.560	14
Olaszország	1.482	9.840	15
Spanyolország	827	4.480	16
Svéd-Norvégország	789	3.120	25
Dánia	476	1.320	36

Legnagyobb külkereskedelme és kivitele Nagy-Britanniának van. Külkereskedelme a termelés 33%-át teszi ki, holott Németországban ezen arány csak 22%, az Egyesült Államokban csak 10%. Ezen arányszámok azonban nem felelnek meg teljesen a valóságnak és még egynéhány százalékkal csökkentendők, miután a kiviteli számokban a transit forgalom is befigyeltet. Az első táblázatból kitűnik, hogy az egyes földrészek kb. következő arányban vesznek részt a világkereskedelemben:

Európa 72%, Amerika 15½%, Ázsia 8%, Afrika 2%, Ausztrália 2%.

E számok mutatják legjobban Európa túlsúlyát a többi földrész felett. Európa államai együttvéve állandóan passivak a külső kereskedelemben, holott a többi földrészek államai éppen ellenkezőleg kiviteli többletet tüntetnek fel. Világkereskedelemben való részesedést illetőleg Nagy-Britannia vezet 21%-kal. De ez arány állandóan csökken, 1889-ben 22 %, sőt 1876-ban 23 ½% volt. Ennek oka, hogy a többi ország, főleg Németország, de Oroszország, Hollandia és Magyarország-Ausztria külkereskedelme is, mindinkább emelkedik, ami ezen államok kereskedelmi hajórajának szaporításával, valamint a consuli intézmény javításával és tökéletesítésével függ össze. Nagyobb arány jut az utóbbi években a keletázsiai államoknak, különösen Japánnak is, míg Amerika e téren távolról sem mutat oly haladást, mint belső gazdasági fejlődésében. Ennek magyarázata Amerika speciális kereskedelmi politikájában és aránylag hiányos kereskedelmi hajórajában rejlik.

A fentebb közltekől az következik, hogy minden ország gazdasági érdeke, hogy külkereskedelme passiv legyen, vagyis hogy a behozatal felülmulja a kivitelt. De e szabályt nem lehet teljesen általánosítani, mert minden ország termelésének körét és irányát természeti és szociális viszonyai jelölik meg. Mégis a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ez a gazdasági politika a népgazdaság és jólét elérésének legbiztosabb módja. Természetes, hogy egy-egy ország csak successive, gazdasági helyzetének fokozatos fejlődésével és javulásával érheti el e fejlődési fokot. Előbb iparát, majd kivitelét kell fejlesztenie, hogy nagyobb anyagi jólétre tegyen szert, ami viszont fokozza szükségleteit és így nagyobb behozatalt tesz szükségessé.

Szende Gyula.

Székely actió.

Koós Mihály: *A székely actió ismertetése*. A m. kir. földművelésügyi minister kiadványa. Budapest, 1905. 65. l.

A Közgazdasági Szemle 1904. évfolyamában (32. kötet, 732. lapon) foglalkoztunk azzal a terjedelmes emlékirattal, melyet Koós Mihály, a székelyföldi kirendeltség vezetője terjesztett a földművelésügyi minister elé a székely actió tárgyában. Most ugyanezen forrásból egy kisebb füzetet kaptunk, mely az actió két évi munkásságáról számol be, 65 oldalon. A jelentés természetesen csak kis terjedelmű lehet ma még, mert a tervezés és szervezés állapotában van a legtöbb dolog; de a kis füzetnek minden sora elárulja azt, hogy nagy buzgóság és egyszerűségi indítja a vezetőket. Nagyon szeretnők azonban, hogy legalább itt kerülnők el a túlságos (és költséges) bürokratizmust, azért is bizonyos tartózkodással halljuk azt, hogy a kirendeltség »el lett látva a szükséges gazdasági, fogalmazási, számviteli és irodai személyzettel, a székely actió körébe vont vármegyékbe pedig az ott szükséges intézkedések végrehajtására külön tudósítókkel rendelkezik;« valamint, hogy a 215.000 koronányi költségvetési tételből csak az actió administratív kiadásai és ezeken kívül az actió természetéből folyó különleges kiadások fedeztetek. (12. l.)

Sorra véve az egyes fejezeteket, az állattenyésztésnél meg halljuk, »hogy az 1903. évi apaállat-összeírás adatai igen szomorú színben tüntették fel a székelyföldi szarvasmarha-tenyésztés állapotát« s ezért 178 községnek adtak segínyt tenyészbikák beszerzésére s 317.000 korona értékben vásároltak tenyészüszöket és teheneket, melyeket kiosztottak. Hasonló segítség történt a lótenyésztés és sertésenyésztés emelése terén. Ha — mint a jelentés is bevallja — igen sok odiumot vesz is magára az, ki ily kedvezések kiosztására vállalkozik, mégis valahol csak meg kell kezdeni a javítást, s miután tervszerűen történik a kiosztás, remélünk, hogy a kirendeltség buzgósága nem fog kárba veszni. Már nem tartjuk azonban egy székely-segítő actió keretében valónak azt, hogy a marosvásárhelyi úrlovas-egyesület segítése fölemeltetett. A tojáskiosztás nem járt eredménnyel.

A gabonatermelést a vetőmag felfrissítésével, s műtrágya kiosztásával, a szőlőművelést oltványok adományozásával, a len-termelést szakelőadások tartásával igyekezett a kirendeltség lendíteni. Igen fontos — bár szintén szomorú — annak megállapítása, hogy »a székelyföldön értékes gyümölcs ma még alig terem« (30. l.), viszont azonban azt hisszük, hogy oly kicsinyesebb dolgok, mint a ribizli- és málnabokrok kiosztása már nem képezheti egy állami actió feladatát. Általában azon a nézeten vagyunk, hogy az állami működés mindig azt tartsa szem előtt, hogy az ő feladata a gazdasági fejlődés akadályainak elhárítása, mert minden, ezen túlmenő beavatkozás sokkal több kellemetlen visszahatást szül, mintsem azt a jóakarató tervezésnél előre elgondolják. Az ilyen akadályok elhárításában működött üdvösen a kirendeltség a legelő- s birtokrendezések ágazatában.

A munkásügy terén a biztosítás sehogysem ment. Végre is

azt próbálták, hogy a kormány a maga költségén biztosított tízezer székelymunkást a Gazdasági Cselédpénztárnál. Nem gondoljuk, hogy ez volna a legjobb módja a kérdés megoldásának. Sokkal helyesebb lenne a törvényt akként módosítani, hogy miként a gazdák a kazánkezelőket s gépészeket, úgy a fűrészek tulajdonosai is az ott alkalmazott munkásokat kötelezőleg legyenek kénytelenek biztosítani, még pedig szám szerint s helyettesítőleg: így a biztosítás mindig a tényleg munkában levő munkásra s annak balesetére vonatkozik.

A hitelügy némely akadályainak elhárításával, a gazdasági szakoktatás fejlesztésével, 92 gazdakör alakításával, majd 227 darab gazdasági eszköz kiosztásával igyekezett a kirendeltség más tereken is feladatának megfelelni. Munkássága rendkívül sok utánjárással és kétségtelenül nem kevesebb boszankodással járt oly helyeken, hol éretlen közönnyel találkozott. A magunk részéről azért tettünk néhány bírálati megjegyzést is e sorokban működésére, mert a kérdés helyes megoldására az egész magyar társadalom érdeklődésének közre kellene munkálnia. S ezzel az érdeklődéssel őszintén tartozunk a kirendeltségnek s a jelentés szerzőjének, oly komoly a probléma, melylyel foglalkozik s oly nagy ügybuzgósága, mely minden tettéből s szavából elibénk tűnik.

II. L.

Közgazdaságtani tankönyv.

Pisztóry Mór: *Nemzetgazdaságtan*. Negyedik bővített és javított kiadás. Budapest, Stampfel-féle könyvkiadóhivatal (Révay testvérek.) — Bevezetés és IV. rész + 430. oldal. 8°.

Pisztóry Mórnak ismert kézikönyve most új alakban, bővített tartalommal jelent meg a negyedik kiadásban. Az első évek már a múlt év folyamán forgalomba kerültek, de az egész könyv csak 1905. április folyamán lett kész, amint azt az előszó alatti dátum mutatja, mert a könyv címlapján hiányzik a kiadási év.

Az átdolgozást az tette szükségessé, hogy a jogtanuló ifjúság kezében is használható legyen a munka, mely eredetileg a kereskedelmi iskolák tanulói számára íratott. Mostani alakjában tisztán közgazdasági kézikönyv a Pistóry munkája s a szerző elhagyta az államgazdasági részt, melyet az előző kiadásokban függelékképpen munkájához csatolt, de a mely nem annyira államgazdaságtan, mint inkább a magyar egyenes és közvetett adóknak, az illetékeknek s az állam más jövedelemforrásainak a kereskedelmi iskolai tanulók igényeinek megfelelő rövid ismertetése volt.

A kezünkben levő kiadás az anyag beosztása, elrendezése és feldolgozása tekintetében nem nagyon tér el az előbbiektől. A másfél ivre terjedő »Bevezetés«-ben adott alapfogalmak (szükségletek; egyéni és nemzetgazdaság; a nemzetgazdaságtan fogalma és módszere, haszna; a javak, az érték, a vagyon, a gazdagság; a gazdasági tevékenység osztályozása) után a termelés, forgalom, jövedelemeloszlás és fogyasztás kérdéseire tér át. De az elmélet és az alkalmazott vagy gyakorlati tanok a Pistóry könyvének e kiadásában sem találunk két külön rész-

ben magoknak helyet, hanem mint például a forgalom tanában, a tárgyalás az ár és áralakulás ismertetésével kezdődik, majd folytatódik a kartellekkel, trust-ökkel, itt tárgyalja a pénzt, a pénz árát s átmegegy rögtön a valuta-kérdésre, ezek ismertetése után veszi elő a hitelt, a bankokat, bemutatja a különböző bank-rendszereket; további fejezet a kereskedelem, s utána a kereskedelem és vámpolitika, s úgy tér át a közlekedés intézményeire.

Az elméleti és gyakorlati tanoknak ily összefüggő s egymástól el nem választott ismertetése ma már sok követőt talált: az ismételések így jobban elkerülhetők és elkerülhető egyszerűs mind az a kínos helyzet, amelybe a tankönyvíró jut, midőn nem tudja — mert nem is lehet — megállapítani, hogy mit tegyen egy kérdésből az elméleti részbe, hogy ugyane kérdésnek a gyakorlati részben való tárgyalása az elméleti részben előadottaknak ismételések nélküli, önként következő folytatása legyen. S talán a didaktikai szempontok is több figyelemben részesülhetnek így, csak hogy akkor aztán következetesen kell keresztülvinni ezt a tárgyalási módszert minden kérdésnél.

A Pisztóry könyvében a forgalom foglalja el a legnagyobb helyet (170—352. old.); a jövedelem-eloszlás kérdéseire — ahova »A fennálló gazdasági szervezet bírálata« cím alatt van 3 és fél oldalra a socialismus törekvéseinek ismertetése beszorítva — már csak 43 oldal jut; a fogyasztás és a népesedési tan kérdéseinek tárgyalása aránytalan kis helyet, 26 oldalt kapott.

Az az új Pisztóry könyvében, hogy az egyes szakaszok után bibliographia is van jegyzetül csatolva, s hogy a magyar gazdasági viszonyokra a jegyzetekben most már bővebben kiterjeszkedik és hogy a statisztikai adatokat, melyek ugyan elég szűkösek, lehetőleg a legújabb időkig kiegészítette; de megmaradt a réginek a könyv jellege: a Roscher hatása itt is érezhető s bár egyes kérdéseket bővebben tárgyal, mint előző kiadásai-ban (pl. a kartellek, ringek és trust-ök, a pénz- és valutakérdés), más kérdésekre, mint pl. az értékelméletre alig terjeszkedik ki. Talán menti ezt az, hogy a könyv még mindig inkább a kereskedelmi iskolák használatára van szánva, semmint az egyetemi vagy jogakadémiai hallgatóknak, de ez nem magyarázza meg azt, hogy ily fontos kérdést bővebben ne fejtegetessen, mert a kereskedelmi iskolákban az előadó tanár úgy is kihagyathatná a tanulókkal a nehezebb elméleti fejtegetéseket, a joghallgató pedig legalább uthaigazitást találhatna e tankönyv útján is a különböző elméletek utvesztőjében. A Pisztóry munkájának kiváló előnye mindenesetre a jó magyarság, melyet szakíróinknál — sajnos — oly kevéssé lelhetünk meg.

K. G.

Közgazdasági olvasókönyv.

Political Economy : *Expositions of its fundamental doctrines. Selected from the best writers, with an introduction, by William Bell Robertson.* London, Walter Scott. 263. p.

Az oly közgazdasági olvasókönyvek, amelyek fontosabb fejezetek szerint bemutatják a közgazdasági elmélet egészét, még pedig a híresebb írók munkáiból összeállított szemelvényekkel,

kétségtelenül hasznos segédeszközt alkotnak tudományunk oktatása számára. Az angol nyelven megjelent ilyen munkák közül például nagy elterjedést nyert az amerikai Rand: *Selections illustrating economic history*. Cambridge 1895. III. kiadás és legújabban IV. kiadás. De ez egy nagy vaskos kötet, amely különösen a 18. és 19. század gazdaságtörténetét történeti egymásutánban világítja meg, mindenféle nemzetiségű író munkáiból vett szemelvényekkel.

Az előttünk fekvő munka kis, zsebre való kötet, majdnem kizárólag elméletet tárgyal és csupán angol írókból közöt szemelvényeket.

Az írók, akiknek munkáit a kiadó figyelembe vette: Petty, Smith, Ricardo, Malthus, James Mill, M'Culloch, De Quincey, Senior, John Stuart Mill. Valóban csupa classikus.

Csak De Quincey ide foglalása lephet meg bennünket. Az a kevés szakember, aki iratait olvasta, Ricardóhoz hasonló finom elemző képességét, de amannál világosabb kifejezőmódját értékelni megtanulhatta, — mégis a nagyközönség nem igen ismeri ezt az író.

Helyeselhetjük, hogy Malthus és Senior munkáiból aránylag kevesebb az olvasmány, mert előadási modoruk kissé széjjelágazó és nézetünk szerint, különösen Malthust csak úgy lehet megérteni, ha munkája egészét tanulmányozzuk, nem pedig egyes részleteket nézünk. Ricardót viszont a szerző azért nem szoríthatta előtérbe, mert őt megérteni előadásának tömörsége és elvontsága miatt nehezebb, mint a hogy azt kezdő olvasótól elvárhatnók.

Az egyes fejezetek az elméletnek következő részeit tárgyalják:

- I. A közgazdaságtan tárgya és feladata.
- II. A munka fokozott termékenység.
- III. Érték.
- IV. Járadék.
- V. Munkabérek.
- VI. Vállalkozói nyereség.
- VII. Külkereskedelem.
- VIII. Termelékeny és nem termelékeny munka.
- IV. Adók.
- X. Pénz.

A kiadó előszavában igen ügyes rövid vázlatokat ad azon írók életéről, kiknek munkáiból szemelvényeket közöl. Természetes azonban, hogy ez életrajzi vázlatokban az egyes írók tudományos jelentőségét bővebben nem fejtheti ki.

Kissé sajtóságosan érinti az olvasót, hogy a kiadó az előszó utolsó 11 oldalán, az életrajzi adatok után, egészen indokolatlanul — csak azért, mert Angliában jelenleg erről szó van — a »fiscal controversy«, a vámpolitikai kérdésről elmondja saját nézeteit.

M.

Társadalmi haladás.

Josiah Strong: *Social Progress 1905*. New-York, 1905. Baker & Taylor C^o, 349 old.

A Közgazdasági Szemle 1904. évfolyamának (541—2. old.) ismertettük ez érdekes új társadalompolitikai és statisztikai évkönyvnek első kötetét. Az előttünk fekvő második kötetnek sokkal gazdagabb a tartalma és részben jobb a beosztása. De a kiadót a nyomdával valami baj érthette; ennek kell betudnunk a kellemetlen sajtóhibáknak egész seregét, a melyek a különben érdekes munkát boszantólag elcsufítják. A fejezetek beosztása a következő:

Világstatisztika.

Népességi statisztika.

Kereskedelmi és pénzügyi statisztika.

Ipari statisztika és munkásügyi állapotok.

Szegényügy, bűnügy, alkoholismus.

Reformmozgalmak.

Nevelésügyi és vallási statisztika.

Egyes országok szemléje.

Bibliographia.

Socialreformatorikus egyesületek és a reformmozgalmakban résztvevők jegyzéke.

Az egyes fejezetek tartalma és az anyag földolgozási módja különböző értékkel bír. A legtöbb tanúságot természetesen az Egyesült-Államokra vonatkozó adatok szolgáltatják. Az egyéb adatok rendszerint másod, harmad kézből vannak merítve s nem mindig a legjobb forrásokat használták.

Különösen értékes az az anyag, mely az amerikai university settlements-ekről foglaltatik a kötetben. Ez egy 115 ily settlementtel az amerikai Institute of Social service részéről rendezett enquêtenek eredménye.

Az egyes országok szemléje című fejezetben a különböző államok politikai, de különösen munkásügyi és társadalmi viszonyai kerülnek tárgyalásra. E fejezetben a kiadók igyekezete volt, hogy az egyes országok szemláját illetékes, az illető országba való munkatársakkal irassák meg. Ez az oka annak, hogy az 1905. kötetben már kevesebb a kifogásolni való, mint 1904-ben.

A mi különösen Magyarországot illeti, — a mint azt annak idején a Közgazdasági Szemlében megírtuk — azzal röviden, természetesen Ausztriával együtt bántak volt el. Hosszú levelezés után sikerült e sorok írójának kivívnia, hogy Magyarország egész külön helyet nyert a kötetben. Igen kedves naivsággal ismeri el a könyv kiadója (234. lapon), hogy meggyőződtek arról, hogy Ausztria és Magyarország tényleg külön, egyéni országok. Magyarország alkotmányáról és különösen Ausztriához való viszonyáról küldött fejtegetéseim azonban már nem találtak az évkönyvben helyet és így a 257. oldalon foglaltak még részben hibásak, részben nem kielégítőek. De az 1904. esztendőről szóló szemlém a 232—234. oldalon teljességében megjelent és a következő főbb részeket tartalmazza: politika; socialismus és munkásszervezetek; strikeok és kizárások; ipari jóléti ügy; szövetkezeti ügy; kartellek; kivándorlás; nyomtatványok. M.

Pénzügyminisztériumunk története.

A magyar kir. Pénzügyminisztérium tíz évi működése 1895 - 1905. Lukács László pénzügyminiszter megbízásából kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1904. Államnyomda XII. 1069. old.

Pénzügyminisztériumunk rövid idő alatt immár a második értékes könyvvel ajándékoz meg. Az első, a községi közigazgatási tanfolyamok számára készült tankönyv,¹⁾ az állami pénzügyigazgatásról szól, 1901-ben jelent meg és csakhamar nagy elterjedést nyert; nemcsak a községi közigazgatási tanfolyamok, hanem meggyőződésünk szerint az egyetemi oktatás számára is kitűnő tankönyv.

Az előttünk fekvő terjedelmes kötet, a mint a címből is kitűnik, a pénzügyminisztérium tíz évi működéséről számol be, de az egyes ágakban a szükséges történeti visszapillantásokat is találjuk.

Sietünk megjegyezni, hogy — noha e tíz évi időszak egyzersmind Lukács László pénzügyministerségének története — nemcsak a minisztériumfőnök azonossága az egész időszak alatt, hanem a pénzügyminisztérium kitűnő hivatalkarának tradíciója és szelleme is biztosította pénzügyi administrationkban azt az állandóságot, a melyet, mint az e kötetből kitűnő öröndetes eredményt, meglelégedéssel ki kell emelnünk.

Az előszóban találjuk e munka beosztásának rövid vázolását.

Az I. rész a pénzügyi igazgatás szervezetével foglalkozik. Föltűnteti a szervezet személyi és tárgyi igazgatásában előfordult lényegesebb változásokat, az igazgatás fontosabb irányelveit, a személyzet létszám- és előmeneteli viszonyait és általában képet nyújt mindarról, a miből a pénzügyi kormányának a szervezet fejlesztése körül kifejtett tíz évi működése megítélhető.

A II. rész az állami költségvetést, zárszámadást, a pénztári ügyet és a számvitelt, mint a szervezet működésének eszközeit, tárgyalja. E rész azonban a költségvetés és a zárszámadás tekintetében csak azok szerkesztésének és technikai berendezésének tíz évi fejlődéséről számol be és csupán az államháztartás végeredményeinek összehasonlító méltatására szorítkozik, mivel az egyes kormányzati ágak fejlesztésére fordított pénzügyi áldozatokat a VI. rész ismerteti.

A III. rész a pénzrendszer, bank- és hitelügyekkel foglalkozik. E rész ismerteti a hazai pénzintézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról, a gazdasági és ipari szövetségekről és az agrárkölsönökről szóló törvényhozási intézkedéseket is. Ezek ugyan tárgyuknál fogva nem esnek az államhitel körébe, mégis rokon természetű közhiteli vonatkozásukra való tekintettel legcélszerűbben ebbe a részbe voltak beilleszthetők.

A IV. rész a pénzügyi tárca kezelése alá tartozó államvagyomány állapotáról és fejlesztéséről ad számot.

¹⁾ Lásd ismertetését *Közgazdasági Szemle* 1902. februári számában.

Az V. rész a pénzügyministerium hatáskörébe utalt állami bevételek terén követett irányelveknek és e bevételek tíz évi állapotának közérdekű statisztikai adatokkal kísért feltárás mellett, az azok fejlesztése érdekében alkotott törvényhozási és kormányintézkedéseket méltatja.

A községek és városok fogyasztási adó természetű jövedelmének ideiglenes rendezése és a jövedéki büntetőjog fejlődése is itt kerül tárgyalásra. Igaz ugyan, hogy ezek egyike sem vonható az állami bevételek szorosan vett fogalomkörébe. Ezek között való tárgyalásuk mégis azért indokolt, mert a fogyasztási adópótlékok szedésének rendezése pénzügyi szempontból az állam fogyasztási adó jövedelmének okszerű kihasználhatása érdekében áll és ennél a kapcsolatnál fogva az állami bevételeket épp oly érzékenyen érinti, mint a jövedéki büntetőjog, a mely az állami bevételek tényleges beszolgáltatásnak hatályos biztosítója.

A VI. rész a pénzügyi kormánynak az állami élet különböző ágaiban kifejtett közreműködését ismerteti. Ennek ide igatását az a speciális helyzet tette szükségessé, a melyet a pénzügyministerium a többi kormányzati ágak között elfoglal. Működése ugyanis nem csupán a szorosan vett pénzügyi közigazgatásra terjed ki, hanem részint közvetlenül, részint közvetve a kormányzat más területein is érvényesül. Így a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokkal közös és közös érdekű ügyeknek, valamint a társországokkal való kapcsolatnak pénzügyi vonatkozású kérdései mellett, a pénzügyi kormány többek között közvetlenül látja el a bányászati közigazgatást és közvetlen közreműködést fejt ki a vízszabályozási s urberváltsági ügyekben, nemkülönben az iparfejlesztés, a birtokrendezések és a telekkönyvi betétszerkesztések terén. Ellenben csak közvetett az a befolyás, a melyet a más tárczák körében felmerülő szükségletek megállapításánál és kielégítésénél, a fedezet és általában az államháztartási érdekek szempontjából gyakorol.

Külön függelék tartalmazza a pénzügyministerium által szövegezett és az 1895—1904 időközben a kormány által az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatok jegyzékét.

Az a körülmény, hogy a munkát a pénzügyministerium egyes osztályai készítették, természetesen azt eredményezte, hogy az előadás nem teljesen egységes és hogy a teret nem arányosan vették igénybe az egyes részek számára. Ezzel szemben azonban ez az eljárás a teljes szakszerűséget biztosította.

Csak felületes munkát végeznénk, ha az adatoknak e gazdag gyűjteményéből egyes mozzanatokat találomra kikapnánk és ezért beérjük azzal, hogy e munkát mindazok figyelmébe ajánljuk, a kik a magyar államgazdaság valamely részével tüzetesebben foglalkozni óhajtanak.

M.

Nemzetközi statisztikai intézet.

A nemzetközi statisztikai intézet július 31-től augusztus 4-ig tartja Londonban X. ülősszakát. Az intézet fogadtatására Londonban az angol királyi statisztikai társaság kezdeményezésére előkelő fogadó-bizottság alakult. A védnökséget a walesi

herczeg vállalta el. A bizottság elnöke Earl of Onslow, az al-elnökök között Lord Avebury, Ch. Booth, Lord Brassey, Courtney, Craigie, Sir Fowler, Sir Giffen, Viscount Goschen, Sir Powell és Shaw-Lefevre, a bizottságban Anglia közéletének és tudományos világának legelőkelőbb neveit találjuk. Az angol királyi statisztikai társaság kezdeményezésére a fogadás költségeinek fedezésére alapot teremtettek, mely máris kb. 1000 £-re rúg.

Az üléseket az Imperial Institute-ban fogják tartani. 16 állam hivatalosan is képviselteti magát az ülészakon.

A walesi herczeg július 31-én beszéddel nyitja meg az ülészakot és azután a nemzetközi statisztikai hivatal elnöke v. Inama-Sternegg és az angol királyi statisztikai társaság elnöke Earl of Onslow szólanak.

Az ülészak tudományos programjából egyelőre csak azokat az előadásokat sorolhatjuk fel, a melyek részben a teljes ülésen, részben az osztályokban megvitatás tárgyát fogják alkotni. Ezek a következők:

Levasseur: A világ területe és népessége;

Gruber: A nemzetek gazdasági egyensúlya;

Kőrösy: A nagyvárosok halandósága;

Lexis: A tüdővész statisztikája;

Kiaer: A házassági termékenység;

Wendrich: A nemzetközi közlekedés statisztikája;

Kögler: Balesetek;

Wilson Fox: Munkabérek nemzetközi összehasonlítása;

March: Ipari felvételek és munkaszünetelés statisztikája;

Ferraris: Felső oktatás;

Bateman: A külkereskedelem statisztikája;

Guyot: A vámok áthárítása;

Craigie: Nemzetközi mezőgazdasági statisztika;

Neymarck: Értékpapírok;

Loch: Szegény-ügy;

Mandello: A statisztika jövője.

Az intézet tagjai, hölgyei és meghívott vendégei számára rendezendő ünnepélyek közül megemlítjük, hogy a Lord Mayor a Mansion Houseban, fogadást rendez és az államok hivatalos képviselőit július 31-én ebédre hívja. Augusztus 2-án a fogadóbizottság a királyi statisztikai társaság nevében ebédet rendez az intézet számára a Whitehall Rooms-okban és augusztus 4-én nagy Conversazione lesz a királyi füves kertben.

VII. nemzetközi börtönügyi congressus.

A VII. Nemzetközi Börtönügyi Congressus a magyar kormány meghívására a Brüsszelben 1900-ban tartott congressus határozata értelmében 1905. évi szeptember hó 3—9-ikéig Budapesten ülésezik az igazságügyi minster úrnak tiszteletbeli elnöklete alatt.

A gyűlés napirendjére kitűzött kérdésekre számos vélemény érkezett be a különböző országok legilletékesebb szakembereitől s ezek megvitatása kétséggel sok oly tanúságot fog nyújtani, mely újabb haladást jelent a büntetendő cselekmény és okai ellen folytatott küzdelemben.

A congressuson való részvételre irányuló felhívás többek közt a jogász- és ra segélyző egyesületek tagjainak s általában mindazoknak szól — legyenek akár az elmélet, akár a gyakorlat munkásai — a kik a büntetendő cselekmények megelőzésére vagy megtorlására irányuló kérdések iránt érdeklődnek, de különösen a véleményezőknak s azoknak, kik az előző börtönügyi congressuson résztvettek.

A kitűzött kérdéseket négy osztályban vitatják meg; az első osztály a büntető törvényalkotással, a második börtönügyi kérdésekkel, a harmadik a megelőző rendszabályokkal, a negyedik a gyermekeket és kiskorúakat érintő kérdésekkel foglalkozik.

A fogadóbizottság elnöke Rickl Gyula min. tanácsos; a titkári teendőket Vámbéry Ruzstem egy. m. tanár látja fel. Belépési nyilatkozatok 19 K 16 f tagsági díj egyidejű beküldésével Tolnay Antal kir. tanácsoshoz (igazságügyministerium) intézendők.

A congressus napirendje a következő:

Vasárnap, szeptember 3-án d. e. 11 órakor ünnepélyes megnyitó ülés a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermében, az igazságügyi m. kir. minister, mint a congressus tiszteletbeli elnökének elnöklete alatt. Délután 3 és $\frac{1}{2}$ órakor kirándulás a rákospalotai leányjavító intézetbe. Találkozás d. u. 3 órakor a magyar királyi államvasutak nyugoti pályaudvarának északi oldalán.

Hétfőn, szeptember 4-én d. e. 9 órakor osztályülések az új országház épületében (bejárat a főrendiházi rész fölépcsőjén); d. u. 2 órakor: közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermében.

Kedden, szeptember 5-én d. e. 9 órakor osztályülések az új országházban; d. u. 2 órakor: közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermében. Este 7 órakor a magyar királyi kormány által a congressus tagjainak tiszteletére rendezett díszebéd.

Szerdán, szeptember 6-án d. e. 9 órakor osztályülések az új országházban; d. u. 2 órakor: közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermében. Este $6\frac{1}{2}$ órakor Budapest székesfőváros által rendezett hajókirándulás. Találkozás a helyi hajó akadémiai állomásánál.

Csütörtökön, szeptember 7-én d. e. 9 órakor osztályülések az új országházban; d. u. 2 órakor: közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermében. Este 7 órakor a magyar királyi kormány által a congressus tagjainak tiszteletére rendezett díszebéd.

Pénteken, szeptember 8-án: letartóztatási intézetek meglátogatása szabad választás szerint. Jelentkezés a congressus titkári hivatalában kitett íveken.

Szombaton, szeptember 9-én: a congressus ünnepélyes bezárása.

Vasárnap, szeptember 10-én: kirándulás az aszódi és kassai királyi javítóintézetekbe. Indulás 7 órakor reggel a magyar királyi államvasutak keleti pályaudvarán.

Közgazdasági irodalom.

Abból az alkalomból, hogy a Közgazdasági Szemle *közgazdasági irodalom* rovatát majd némileg más alapon szervezzük, helyénvalónak találjuk, hogy tudományunk bibliographiájáról némely dolgot elmondjunk.

Hogy a jó szakbibliographia a tudományos kutatás céljaira, de a gyakorlat embereinek tájékoztatása számára is igen fontos segédeszköz: azt talán felesleges bizonyítanunk.

Igaz ugyan, hogy a társadalmi tudományoknak vannak művelői, a kik nem sokra becsülik a bibliographiai munkálkodást; de számuk csekély és állásfoglalásuk is nagyrészt abban leli magyarázatát, hogy megbízható, általános bibliographia épen a mi tudományunk terén egészen a legujabb időkig alig volt.

A bibliographiai munkásság az összes tudományok terén az utóbbi időben nagyobb lendületet nyert. Csak példaképen utalunk arra, hogy a természettudományok számára, a tudományos akadémiák nemzetközi szövetségének közreműködésével, az angol Royal Society vezetése mellett, nagyszabású bibliographiai vállalat indult meg; hogy a technika és számos más gyakorlati tudományág számára különböző, nagy bibliographiai folyóiratok keletkeztek és hogy a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet különböző tudományok terén szervezi sikeresen a bibliographiát.

Magyarországon a közgazdasági tudomány terén a legelső nagyobb bibliographiai vállalkozás az volt, a melyet a *Közgazdasági Lexikon* számára több tanítványom segítségével (különösen Vágó József kamarai jegyzőével) a mult század vége felé én indítottam meg és a melynek 25.000-nél több könyv- és folyóiratcikk címének egybeállítása lett az eredménye. A Közgazdasági Lexikon e bibliographiája, mely minden cikk után *magyar bibliographia* név alatt helyet foglal és a harmadik kötet függelékében 1900-ig ki van egészítve, több, mint egy század irodalmát tartalmazza. Mint minden bibliographia, úgy ez sem tarthat számot teljességre és az egyes cikkek, illetőleg tárgycsoportok szerint való szétosztás is gyakran önkényesen történt, mégis úgy hisszük, hogy alig van Magyarországon tudomány-szak, a mely bibliographiáját ily teljességgel feldolgozta volna.

Mikor azután 1900-ban a Közgazdasági Szemle szerkesztését szerkesztőtársammal együtt átvettem, Szabó Ervin dr.-t, a ki jelenleg a főváros könyvtárosa, nyertem meg, hogy a Közgazdasági Szemlében rendszeresen közgazdasági irodalmi rovatot közöljön, mely a teljes magyar irodalmon kívül a legfontosabb nyugati nemzetek könyvirodalmát magába zárja. 1901-ben közgazdasági irodalmi rovatunk már 40 folyóirat feldolgozását is tartalmazta és 1902-től fogva a decimalis classificatio¹⁾ rendszerét fogadtuk el.

¹⁾ Nem feladatomban e helyütt a tudományos s különösen a bibliographiai osztályozás különböző módjairól értekezni. A decimalis classificatio, a melynek az amerikai Dewey, a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet továbbfejlesztője és szervezője, a feltalálója, bizonyos hátrányokkal, de nagy előnyökkel is bír. Barátai, ellenségei egyaránt vannak. A német befolyás

1902-ben közgazdasági irodalmunk 3455 címet, 1903-ban 3908 címet és 1904-ben már 4000-nél több címet közölt. A közgazdasági irodalmi rovatot 1903-ban Szabó Ervin dr.-ral együtt Pollacsek Laura és 1904-től fogva ez utóbbi egyedül vezette.

1902-ben és 1903-ban a Közgazdasági Szemlében havonként közölt egész anyagot az év végén tárgyi sorrend szerint rendeztük és áttördeltük, így létrehozva a név és tárgymutatóval, továbbá rendszeres táblákkal ellátott, *Bibliographia Economica Universalis*, melyet a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézettel együtt francia, angol, német és olasz nyelven hoztunk forgalomba.

1904-ben az a változás történt, hogy a *Bibliographia Economica Universalis*, évkönyvből, 5 számban megjelenő időszaki közleménynyé alakult át.

A *Bibliographia Economica Universalis* — senki sem tudja jobban, mint a kiadók és szerkesztők — természetesen szintén sok fogyatkozást mutatott. Mindenekelőtt áll az, hogy e bibliographia is csak egy részét öleli fel az egész irodalomnak, de az által, hogy az előszóban mindig pontosan megmondottuk, hogy miféle források és milyen folyóiratok (ezek száma 1904-ben már kb. 130.) kerültek feldolgozásra, mindenki eleve tudhatja, hogy bibliographiánk mit tartalmaz. A decimalis classificatio pontos követése mellett, a nagyobb tárgycsoportok címeit a Közgazdasági Szemle irodalmi rovatában magyarul, németül, angolul, francziául és olaszul, a *Bibliographia Economica Universalis*ban pedig az utóbbi négy nyelven közöltük, úgyhogy azok, a kik a decimalis classificatio rendszerét nem ismerik, vagy használni nem akarják, mégis kellően tájékozódhatnak.

A *Bibliographia Economica Universalis* a külföldön csakhamar meglehetősen elterjedést nyert és örömmel megállapíthatjuk, hogy számos kedvező bírálat jelent meg róla, de tudományunk igen sok illetékes tényezője levélben és előszóval is kifejezte megelégedését e vállalat megindításán.

Teljesen kedvezőtlen bírálat csak egy jelent meg a *Bibliographia Economica Universalis* 1902. évi kötetéről a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1904. évfolyamának 546. lapján. Lippert, e bírálat írója, különösen vállalatunk címe ellen tesz kifogásokat. Tényleg első látszatra az »universalis« szó a címbe félrevezetőnek tetszik, mert több fontos nyelv irodalma még egyelőre nem került feldolgozásra. De ha a bíráló elolvasta volna a kötet előszavát, megláthatta volna, hogy a *Bibliographia Universalis* a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet összes kiadványainak (ilyen már 14 van, a melyekben eddig 430.000 cím jelent meg) gyűjtő neve, mert ez intézetnek az a célja, hogy különböző szakcsoportok közreműködésével lassacskán előkészítse az egész tudományos világ-irodalom teljes bibliographiáját. Lippertnek másik lényeges ki-

alatt állók még jórészt tartózkodnak tőle, míg az Egyesült-Államok és az összes latin népek erősen pártolják.

Megjegyezzük, hogy Magyarországon a budapesti kereskedelmi és iparkamarának kitűnő könyvtárcatalogusát már 1902-ben szintén a decimalis classificatio szerint tették közzé.

fogása az ellen irányult, hogy nagyon kevés folyóirat került feldolgozásra. Ebben is igaza van az 1902-es kötetet illetőleg, de ismét, ha elolvassa az előszót, láthatja, hogy mi pontosan megmondjuk, mi került feldolgozásra, és mi nem és hogy így félrevezetés szándéka fenn nem foroghatott. 1903-ban és 1904-ben már lényegesen több folyóiratot dolgoztunk fel és természetesen, hogy ez irányban a továbbfejlesztés lehetséges, sőt kívánatos. Lippert különben maga is megváltoztatta véleményét a *Bibliographia Economica Universalis* későbbi köteteinek megjelenése után.¹⁾

De ha ily részletesen foglalkoztunk ez egyetlen kedvezőtlen bírálattal, talán hivatkozhatunk arra is, hogy Foville nagy elismeréssel írt róla a *Journal des Économistes*-ban és hogy Seager hosszasan bírálja vállalatunkat a *Journal of the Royal Statistical Society* 1904. decemberi számának 704. old. oldalán s róla mint »this admirable and important work«-ról beszél. Sombart pedig azon kitűnő alapvető tanulmányában, melyet »Der bibliographische und literarisch-kritische Apparat der Socialwissenschaften« címmel az *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 1904-es kötetében írt, annak 245/46. oldalán foglalkozik a *Bibliographia Economica Universalis*-szal és többek között így ír róla: »Dieser soeben (Anfang des Jahres 1904.) ausgegebene Band macht in gewissem Sinne Epoche auf dem Gebiete der sozialwissenschaftlichen Bibliographie. Er bringt zum ersten Male eine systematisch geordnete, reich gegliederte Übersicht über die Gesamtliteratur der politischen Ökonomie eines Jahres, einschliesslich der Zeitschriftenaufsätze und mit der Aussicht auf regelmässige Fortsetzungen. Diese Erscheinung ist also mit Freuden zu begrüßen.«

Ezeket pedig azért említjük e helyütt különösen, mert csodálatra méltóan hazánkban éppen igen illetékes oldalról visszhangját hallottuk a *Jahrbücher*-ben megjelent kedvezőtlen bírálatnak és mindazt, -a mi kedvező csak mondható vállalatunkról, véletlenül vagy szándékosan elhallgatták.

Pedig éppen magyar szempontból, nem is tekintve a vállalat abszolút bibliographiai tudományos értékét, bizonyos meglepéssel kellett volna fogadni a *Bibliographia Economica Universalis*-t, egyrészt azért, mert ily nemzetközi tudományos munka Magyarországon készül, de másrészt és különösen azért is, mert ily módon az egész magyar közgazdasági irodalom bibliographiáját

¹⁾ Ennek igazolására ide iktatom Lippertnek 1904. december 19-én hozzám intézett levelét:

Auf Ihr geehrtes Schreiben vom 15. ds., beeile ich mich zunächst nur zu erwidern, dass ich mich aus den ersten drei Lieferungen des III. Jahrganges Ihrer Bibliographia universalis zu meiner angenehmen Überraschung überzeugt habe, dass Sie auf Grund einer ansehnlichen Vermehrung Ihres bibliographischen Quellenmaterials und Ihres sozialökonomischen und wirtschaftsgeschichtlichen Zeitschriften-Fundus, gewappnet sind, mit der Zeit, eine führende Stellung in der analogen bibliographischen Wegweiserliteratur einzunehmen und zu behaupten.

Sobald der III. Jahrg. bis zum Schlusshefte des I. Semesters vorge-schritten ist, bin ich gerne erbötig der Redaktion der Jahrbücher für Nationalökonomie eine nur günstige Besprechung einzusenden.«

a külföld előtt is ismeretessé tettük, a mikor a magyar címeket francia fordításukkal együtt közöltük.¹⁾

Részben a *Bibliographia Economica Universalis* három évi megjelenésének tulajdoníthatjuk azt, hogy az egész világon nagyobb érdeklődés mutatkozik a társadalomtudományi bibliographia iránt. A világ különböző helyeiről kaptunk ajánlatokat, hogy rendszeresen összeállítanak számunkra specialis részeket tudományunk irodalmából, figyelmeztettek bennünket tévedésekre, vagy küldöttek be pótlásokat. Ugyancsak bevallottan a *Bibliographia Economica Universalis* hatása alatt jött létre ez év kezdetén a *Kritische Blätter für die gesammten Sozialwissenschaften* berlini új folyóiratnak társadalomtudományi bibliographiája, legújabbán pedig az *Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre* is új folyóiratot indított meg, a mely nagyobb mértékben akarja tudományunk bibliographiáját művelni.

Mindez öröndetes jel, de másrészt sajnálandó is, mert rövid gondolkodás meggyőzhet arról, hogy egy-egy tudomány számára elvégre csak egy jó bibliographia szükséges és hogy az az állapot, mely ma uralkodik és melyben úgyszólván minden folyóirat maga állítja össze, annyira a mennyire, a bibliographiát, csak felesleges erőpazarlást jelent, nem gazdaságos eljárást.

Nem lehet itt célom, hogy tudományunk jelenleg létező bibliographiai kiadványait bíráltilag méltassam és inkább Sombart fentemlitett valóban kitűnő tanulmányára utalok, mely meggyőzően kimutatja, hogy a régibb bibliographiák — így pl. a Mühlbrecht-féle, vagy a Conrad-féle Jahrbücher-ben közölt — semmiképpen sem felel meg annak, a mit a bibliographia modern fogalma és technikája szerint várhatunk.

A múlt év vége felé azt a reményt tápláltam, hogy tényleg sikerül majd e téren a legfontosabb tényezőket közös munkára egyesítenem. Hosszabb időn át tárgyalások folytak, közvetítesem mellett, a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet és a berlini *Kritische Blätter* kiadói, illetőleg szerkesztői között a végből, hogy a társadalomtudományok bibliographiáját közösen adjuk ki és számos folyóiratnak is ajánljuk fel az így készült bibliographia lenyomatait mellékletképpen.

A munka szerves beosztása, az anyagi erők összpontosítása és a költségek megfelelő kiméltése útján, úgy vélem, valóban nagyszabásu munkát lehetett volna végezni.

Sajnos, e tárgyalások egyelőre nem vezettek eredményre, a mi főleg a francziák és németek bizonyos ellentétes felfogásának tudható be, különösen az osztályozást és az összeállítás technikáját illetőleg. Nem mondok azonban le azon reményről, hogy e téren idővel a gazdaságosság elvének megfelelően javulás fog beállani.

¹⁾ Hogy mily nehéz ily irányban a hazai ügynek szolgálatot tenni, azt megvilágíthatja talán a következő sajátos körülmény. A mikor a *Bibliographia Economica Universalis* számára külföldi kiadókat kerestünk Németországban, először is Puttkammer & Mühlbrechthez fordultunk. E világhírű cég a legnagyobb készséggel hajlandó volt a Bibliographiát kiadni, de csak azon feltétel alatt, ha a magyar irodalmat kihagyjuk belőle!

Természetes, hogy így más kiadó után kellett látni.

De mind e bibliographiai munkásság és szervezés közben mindjobban meggyőződtem arról, hogy a *Bibliographia Economica* Magyarországon való megjelentetése és összeállítása nagy nehézségekbe ütközik.

Kevesen vannak nálunk, kik a bibliographiai vállalkozáshoz annyira szükséges segédkezési munkát szívesen végzik és az irodalmi források is csak fogyatékosan állanak rendelkezésre. Mindenekelőtt pedig hiányzik, a mi ily technikai munka előállításához nagyon fontos: hivatal, mely a bibliographiai munkát mindig gyorsabban és megbízhatóbban végezheti, mint egyes egyének. Ennek folyományaképen a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézettel egyetértőleg elhatároztuk, hogy a *Bibliographia Economica Universalis* szerkesztését Brüsszelbe tesszük át. Az egész magyar anyagot én állítom össze, valamint továbbra is megtartom befolyásomat a bibliographia tudományos osztályozásának bizonyos kérdéseire. Az egész anyag egyberendezése és nyomása azonban ezentúl a brüsszeli intézet felelősségére történik.

Ennek kapcsán a Közgazdasági Szemle *Közgazdasági irodalom* rovatát illetőleg is bizonyos változtatásokat kell tennünk. Az erre vonatkozó tárgyalások most folynak s eredményükről remélhetőleg már legközelebb jelentést fogunk tehetni.

Mandelló Gyula.

Veszprém vármegye gazdasági leírása.

Földrajzi viszonyok.

Veszprémmegye hazánk dunántúli részének mintegy a közepén terül el s kiterjedésére nézve 4166 négyszög kilométer és így csaknem hetvened részét képezi hazánknak, s ugyanezt mondhatjuk lakosai számáról is, a mely kerekszámban 222.000. Ha ez összehasonlítást tovább is folytatjuk az ország és vármegyénk állapota közt, még egyéb hasonlatosságot is találunk. Itt is, ott is a lakosság túlnyomó része magyar, azonban betelepült idegen nemzetiségek akadnak a vármegye területén is, ugymint németek, tótok és mint hazánk lakosságának főfoglalkozása a földművelés, ugyanezt mondhatjuk vármegyénk lakosai főfoglalkozásának.

A viszonyok ezen hasonlatossága már figyelmeztet arra, hogy bizonyára Veszprémmegye és hazánk természeti viszonyai közt is sok hasonlatosságra találunk és valóban így áll a dolog. Mint hazánk területe, úgy Veszprémmegye is hegyes és sík vidékre oszlik és mint annak van kis és nagy alföldje, úgy e vármegyének is van területe mind a kis, mind a nagy magyar alföldből, amaz a Bakony északi oldalán elterülő síkság Pápa vidékén, emez a Mezőföld vidéke az enyingi járásban. S mint a nagy és kis alföld hazánk éléstárát képezi, úgy van ez vármegyénknél is s egyuttal e sík vidékek képezik itt is, ott is az ősmagyar lakosság főhelyét. Az alföldek e két vidékén kívül hazánk hegyvidéke is képviselve van a megyében a Bakony-hegységgel, a mely a megye közepén 70 kilométer hosszan 14—35 kilométer szélességben vonul keresztül s azt északi és déli részre osztja és míg amaz a kis magyar alföld, emez a nagy alföld kiegészítő részét képezi. Végül hogy aránylagos tengere is legyen a vármegyének, a magyar tengerpartot itt a Balaton északkeleti vége képezi, s ami ott Fiume, az itt Siófok, tudniillik a balatoni hajózási forgalom főhelye, mindezek alapján mondtuk fentebb, hogy Veszprémmegye kicsiben egész Magyarország képét tárja elénk.

Veszprémmegye hazánknak nem legáldottabb, de nem is legmostohább részét foglalja magában. Mezei gazdálkodásra általában az egész megye területe alkalmas s 14.934 kat. hold az, a mely 577.961 kat. hold gazdasági területből nem művelhető s a tiszta magyar lakosság még a termesztésre kevésbé kedvező bakonyi községekben is hűségesen kitart a földművelés mellett, ily községek: Szentgál, Ajka, Vámos, Csetény, Dudar, Szentkirályszabadi, Padrag, Bakonymagyarszentkirály stb. mind-

mind bakonyi községek, rengeteg erdők között s mégis e szinmagyar lakosságot nem birták a faipar üzésére csalogatni a százados fák sem, mert azt tartja a magyar nép, hogy csak a földművelés az uri foglalkozás, az ipar csak a szegény beköltözött idegen népségnek való. Ipar helyett a földművelésen kívül inkább vadászattal foglalkozott még a lakosság. Már Árpádházi királyaink korában a szentkirályszabadiak királyi vadászok, a szentgáliak pedig elébb királyi kanászok voltak, de II. Endre kiváltságlevele óta ők is királyi vadászokká léptek elő s a királyi asztalt nagy vadakkal látták el a Bakonyból. Királyi kanászok voltak a bakonymagyarszentkirályi és bakonyszentlászlói lakosok, míg Teleki falu a vármegye északkeleti szögletében a királyi szakácsok otthona volt, de sehol e rengeteg erdős Bakonyban nem találunk falut, a melyről azt olvashatnók, hogy lakosai a királyi udvar ácsai, bognárjai stb. lettek volna. A nemesség a vármegyében mindenkor földművelésből élt és mint ő maga, jobbágysága is mind magyar volt s ezektől származott a községek mai lakossága. A volt kisbirtokos nemesség utódai ma is ott laknak az ugynevezett nemesi községekben, milyenek Szentkirályszabadi, Vámos, Szentgál, Öcs, Mencshely, Tapolezafő, Adás-Tevel, Görzsöny, Acsád stb. stb. Ez a földműves lakosság vagyoniilag három fokozatot tüntet fel. Legszegényebb a házatlan zsellér, a kinek háza nincs és vagy napszámból él, vagy egyes uradalmaiba szegődik el cselédnek. A második fokozatot képezik a házas zsellérek, ezeknek csekély 2—3 holdnyi földjükön kívül házuk is van, ezek is eljárnak aratni, kaszálni és az ő soraikból kerülnek ki az arató gazdák. A legmódosabb osztályt képezik a telkesgazdák, kiknek 30—50 hold birtoka a régi urbéri egész teleknek felel meg s ezeket már jómódú gazdáknak tartják. Azonban számuk csak 100—150 az egész megyében az ilyen földműves gazdáknak.

Tehát nem is valami gondtalan jólét csalogatja gazdáinkat a föld szeretetére, hanem talán éppen mivel oly kevés földje van, fejlett ki népünkben az ugynevezett földéhség. Minden igyekezetét újabb meg újabb földvásárlásra fordítja, ezért nélkülöz, ezért fárad és takarékoskodik, ezért megy ki Amerikába is, hogy ott pénzt szerezvén, hazatérte után földet vásárolhasson. Csak az a baj, hogy igen csekély az eladó föld, mert a megye művelhető földjének 45%-a nagy uradalmak birtokában van. Az ilyen föld hozzáférhetetlen a szerző és iparkodó köznép számára s ez állapoton a földműves osztály segíteni képtelen. A megye földműves lakossága nem bérmozgalmakkal, hanem Amerikába vándorlással könnyít helyzetén, pedig a talaj jósága s az égalj kedvező volta segít kedvező eredményt előhozni a csekély birtokú gazdák szántóföldein is. Nem hagyja jutalmazatlanul a földműves fáradságát a gabona egyik faja sem. A megye közepén átvonuló Bakony meg megakasztja az esőt hordó felhőket, a hegység két oldalán elvonuló síkságok meg a nagy és kis magyar alföldek talajában osztozkodnak, a miknek termékenysége közismeretes.

A gabonaneműek termelésén kívül alkalmas a terület szőlő- és kertművelésre is. A kerti gazdaságot főképen a megye két népesebb városának Veszprémnek és Pápának környékén űzi a

nép. Pápa földművelő lakossága kihasználatlanul még a kerti utakat se hagyja. A veteményágyak között ez utakat csak lépésük hosszában tiporják ki s akkor is minden lépés után fennmaradó üres helyre már ültetnek valamit, sőt gyakran nem is egyfélét, hanem éppen úgy mint a veteményes ágyakban a korábban érő növénynek már alatta növekszik a későbben érő másik növény. Csakis ily rendkívül körültekintő, okos gazdálkodással tarthatja fenn magát népünk. Jó segítségével szolgál ezen takarékságában az, hogy a megye nagyobb városai mindannyi biztos piaczul szolgálnak a zöldségterműek, baromfiak stb. értékesítésében, úgy, hogy valójában általános szokása népünknek, hogy háztartása mindennapi kiadásait csakis ezek árából szabad fedeznie, míg a gabonatermés csakis nagyobb kiadásaira, gazdasági szerek, vagy újabb ingatlan beszerzésére szolgál.

Kertészkedésen kívül még a szőlőművelés a mezei gazdaságnak azon ága, a mely kiskgazdáink jelentékeny jövedelmi forrását képezi. A Balaton melléki borok jó hírében része van Veszprémmegyének is s azon kívül itt emelkedik a megye délnyugati részében a Somlyó-hegy az ő országos híré jó borával. Pár évvel ezelőtt még azt jelentettük, hogy a Balaton-melléki szőlők termősege megszűnt, mert kipusztította a szőlőket a filloxera, de ma már ismét elmondhatjuk, hogy amerikai vesszővel újra ültetett Balaton-melléki szőlőink rendszerint bő szürettel viszonyozzák a munkás fáradságát. A filloxerától kipusztított hegyoldalak, miután pár évig kukoriczaföldül szolgáltak, újra ültetve, ismét viruló szőlőhegyekké, nyaralókká alakultak át.

A megye földrajzi viszonyai s az abból folyó gazdasági viszonyok ez általános jellemzése után, térjünk át a gazdasági állapotot részleteiben is feltüntető statisztikai adatok megvizsgálására.

A mezőgazdasági termelés 1901-ik évi eredményei.

Midőn e sorokat írom, a magyar kir. statisztikai hivatalnak az 1901-ik évi mezőgazdasági termelésről szóló adatai állanak előttünk s így ennek adatai tájékoztatnak bennünket a gazdasági viszonyok megismerésében. Ezen adatokból vizsgálni fogjuk először az egész vármegyére vonatkozókat, a különböző termények szerint, azután a főbb terményeket a megye egyes járásai szerint és pedig úgy a szántóföldek, rétek és kertek, mint a szőlőhegyek termésére nézve. Feltüntetjük ezek után a megyében levő gazdaságok számát, területük nagysága szerint, valamint az ezen területeken mezőgazdasággal foglalkozókat s végül a mezőgazdaság szolgálatában álló barmok és mezőgazdasági eszközök számát, földművelő népünk lakóházát, életmódját, ruházatát és állapotát azon főbb vonásokban, a mennyire ezt kitűzött célunk, Veszprémmegye gazdasági viszonyainak ismertetése kívánatossá teszi.

	Veszprém megyében 1901-ben	Learatott terü- let kataszt. holdakban	Átlagos termés holdanként métermázs	Az összes ter- més méter- mázsákban	Az összes termés értéke koronában
<i>I. Kenyértermények.</i>					
1	Őszi buza	74.413	6'64	494.207	7,633.805
2	Tavaszi buza	117	6'26	733	11.458
3	Őszi és tavaszi buza együtt	74.530	—	494.940	7,645.263
4	Őszi rozs	57.181	6'86	391.366	5,202.300
5	Tavaszi rozs	112	6'42	719	8.858
6	Őszi és tavaszi rozs együtt	57.069	—	392.085	5,211.158
7	Kétszeres	409	5'15	2.106	28.431
8	Tönköly	—	—	—	—
<i>II. Egyéb gabona- neműek.</i>					
9	Őszi árpa	2.621	4'68	12.254	152.818
10	Tavaszi árpa	46.856	6'31	295.604	3,713.882
11	Őszi és tavaszi árpa együtt	49.477	—	307.858	3,866.700
12	Zab	22.588	6'60	149.160	1,779.769
13	Köles	660	6'81	4.492	42.264
14	Tatárka	—	—	—	—
<i>III. Hüvelyesek.</i>					
15	Borsó	106	6'83	724	10.458
16	Bab	263	5'22	1.374	17.102
17	Lenese	214	4'14	885	19.644
<i>IV. Kapás növények.</i>					
18	Szemes tengeri	30.234	10'17	307.390	3,012.129
19	Dinnye	7	51'43	360	1.640
20	Tök	63	116'82	7.360	7.140
21	Burgonya	27.364	57'00	1,559.864	3,508.064
22	Czukorrépa	1.772	104'24	184.720	327.485
23	Takarmányrépa	6.937	156'94	1,088.742	1,126.736
24	Tarlórépa	162	52'41	8.490	9.804
25	Seprőczirokmag . . .	2	6'50	13	118
<i>V. Kereskedelmi növények.</i>					
26	Őszi repce	392	3'59	1.410	34.215
27	Tavaszi repce	18	4'00	72	1.584
28	Őszi és tavaszi repce együtt	410	—	1.482	35.799
29	Komló	—	—	—	—
30	Dohány	—	—	—	—
31	Kendermag	772	3'41	2.631	45.038
32	Kenderfonal	772	4'12	3.181	152.670
33	Lenmag	97	2'85	276	6.417
34	Lenfonal	97	4'62	448	32.240
35	Mák	157	5'25	825	39.074
<i>VI. Takarmány- magvak.</i>					
36	Őszi búkköny	96	5'97	573	8.214
37	Tavaszi búkköny . . .	2.461	5'09	12.547	159.010
38	Lóhere	1.003	1'13	1.134	117.035

Veszprém megyében 1901-ben		Learatott terü- let kataszt. holdakban	Átlagos termés holdanként métermázsza	Az összes ter- més méter- mázsákban	Az összes termés értéke koronában
39	Luczerna	308	1'67	514	54.964
40	Baltaczim	202	4'67	944	25.736
41	Mohar	66	5'00	329	5.032
<i>VII. Szálas takar- mány.</i>					
42	Csalamádé	6.502	139'12	904.535	707.189
43	Őszi búkköny, borsó és rozs	574	10'36	5.944	20.162
44	Tavaszi és zabos búkköny	17.051	14'98	255.469	1,179.123
45	Lóhere	9.225	13'89	128.141	717.880
46	Luczerna szántóföldön	4.714	25'64	120.848	664.740
47	Luczerna kertekben .	897	19'68	17.655	107.026
48	Széna és sarju réten	43.341	13'87	591.971	3,508.034
49	Széna és sarju ker- tekben	1.385	13'55	19.906	100.017
50	Széna és sarju egyéb kaszálókon	595	10'40	6.642	37.319
51	Baltaczim	2.189	20'01	43.805	182.170
52	Mohar	1.596	12'64	20.174	89.282
<i>VIII. Szalma és szár.</i>					
53	Őszi buza	74.413	13'88	1,032.510	1,725.204
54	Tavaszi buza	117	12'56	1.469	2.708
55	Őszi és tavaszi buza együtt	74.530	—	1,033.979	1,727.912
56	Őszi rozs	57.069	14'94	852.434	1 598.684
57	Tavaszi rozs	112	11'98	1.342	2.564
58	Őszi és tavaszi rozs együtt	57.181	—	853.776	1,601.248
59	Kétszeres	409	10'36	4.239	6.782
60	Tönköly	—	—	—	—
61	Őszi árpa	2.621	9'24	24.216	39.212
62	Tavaszi árpa	46.856	9'81	459.886	1,115.903
63	Őszi és tavaszi árpa együtt	49.477	—	483.102	1,155.115
64	Zab	22.588	11'80	268.772	545.339
65	Köles	660	11'15	7.688	15.222
66	Borsó	106	10'32	1.094	1.108
67	Bab	263	8'40	2.225	1.038
68	Lencse	214	6'94	1.487	1.008
69	Tengeri	30.234	17'18	519.331	513.753
70	Seprőczirok	2	6'50	13	206
71	Tatárka	—	—	—	—
72	Őszi búkköny	96	9'81	942	744
73	Tavaszi búkköny . . .	2.461	10'16	25.036	40.594
74	Őszi és tavaszi buk- köny együtt	2.557	—	25.978	41.338
75	Lóhere	1.003	11'67	11.702	15.007
76	Luczerna	308	13'90	4.280	9.409
77	Baltaczim	202	13'64	2 756	4.126
78	Mohar	66	10'00	660	1.415
<i>IX. Zöldségfélék.</i>					
79	Fejes káposzta	736	9'59	7.059	32.972

E statisztikai adatok adják képét a megye gazdasági viszonyainak. A termények között az első helyet foglalják el a *gabona-félék* és pedig ezek közt is a buza, melyet 74.530 kat. holdon termelnek, azután a rozs 57.181 kat. holdon, a harmadik helyet foglalja el az árpa 49.477 holdon, a negyediket a zab 22.588 holdnyi termesztéssel.

A *kapásnövények* közül jelentékeny megyénkben a kukoriczatermelés, mit pedig a Bakonynak csak kevés helyén termelnek, de annál nagyobb mérvben termesztik a két sikságon, úgy, hogy 30.234 hold területen termelik a tengerit, vagyis kukoriczát. Második helyen a kapásnövények közül a burgonya említendő 27.364 hold területen, takarmányrépát 6937 holdon, czukorrépát csak 1772 holdon termesztnek.

Általában véve jelentékeny vármegyénkben a *mesterséges takarmányfélék* termelése, ilyenek a zabos bükköny, lóhere, csalá-mádé, luczerna, úgy, hogy csaknem ugyanannyi holdat tesznek ki ezek együttvéve, mint amennyit a széna és sarjú termesztésére szánt föld elfoglal, t. i. mintegy 45.000 holdat.

Csekély mérvűnek mondható az úgynevezett *kereskedelmi növények* termelése is. Kendert és lent csakis egyes kisgazdák, azok is csak házi szükségleteik céljából termelnek, a repce-termelést a nagyobb gazdaságokban vetésforgatás céljából üzik.

A *hüvelyes növényeket*, borsót, lencsét és babot nemcsak a házi szükséglet fedezése céljából termesztik, hanem eladásra is mintegy 5—600 hold területen s maga a lakosság is ezeket főze-lékül sokkal inkább kedveli, mint a zöldségfélét.

Érdekes adatokat nyújt a vármegye *szőlőtermelése*. Szőlőt termeltek összesen 5169·8 holdon, ebből filloxerás terület 982·5 hold, filloxeramentes 41.873 hold. A filloxera az 1880-as évek elején a balatonmelléki szőlőkben jelentkezett legelőbb a vármegyében s akkor 9168 hold terület volt szőlővel mívelve. Az évek során pusztító vész egyik eredménye az, hogy ma 4000 holddal kevesebb a szőlőmívelés, mint volt 25 év előtt. A mívelés alatt álló területen 26.000 hl. bor termett vegyesen fehér és vörös. Érdekes, hogy a statisztikai adatok se fehér-, se vörös csemege-bort nem tüntetnek fel, pedig a vármegyében fekszik a híres Somlyó, mintegy 1000 magyar holdnyi területen, melynek oldalai négy község határához tartoznak s ezek is mind a vármegyében fekszenek. E hegy alsó részén terem a híres fehér somlyai bor, amelyből legerősebb a somlyóvásárhelyi, legillatosabb a dobai oldalon terem. De meg a soólyi, berhidai és berényi borok szintén a vármegye jóhirű borai közé tartoznak, a termelők azonban ezeket már a somlyói után helyezik. A termett bor értéke 760.761 korona, az eladott szőlőből befolyt 8584 korona és így az összes szőlőtermés 769.345 korona értéket képvisel.

Ezen eredményeket tüntetik fel a statisztikai adatok, úgyde bár a vármegye egész területe mintegy 50.000 hold kivételével az összes gabonaneműek termesztésére többé-kevésbé alkalmas, mégis a megye a nagy és kis alföldre s a közöttük elvonuló Bakony-hegységre terjedvén ki, a gazdasági viszonyok ennek megfelelően, mások a hegy déli és északi oldalán s mások magában a Bakonyban, azért az egyes járások szerint meglehetősen eltérő

viszonyokat találunk. A két síkság ugyanis enyhébb éghajlatú, termőbb is, mint a Bakony vidéke s így a pápai, enyingi és devecseri járások viszonyai eltérnek a veszprémi s még inkább a zirczi járás viszonyaitól. De nemcsak az égalj, ami az aratás idejére nézve is 10—15 napi különbözetet okoz, hanem a talaj is okozza a különbséget. A két síkság földje termékeny s még inkább az a mezőföldi, mint a pápai és devecseri járásoké. Különbség van az egyes járások közt abban is, hogy a zirczi járás területén túlnyomó az erdő s még a veszprémi, pápai és devecseri járások is elegendő erdővel birnak, de már az enyingi járásban csekély az erdős terület. Ezek szerint azután egymástól eltérő arányt tüntetnek fel e járások a természetményekre nézve is, mert a buzatermőföldet egyéb természetmények számára nem szívesen engedik át. Az egyes járások természeti különbségei okozzák egyúttal, hogy a megye gazdasági viszonyai változatosak, nem egyformák s a természetmények többfélék, ezek közül a kevésbé jelentékenyeket mellőzve, csakis a gabonaneműek, kapásnövények és takarmányfélékre vonatkozólag tesszük meg az összehasonlítást, amint azt a fentirt év adatai feltüntetik a következőkben az egyes járásokra nézve:

Veszprém vármegye.

	<i>Őszi buza</i>		<i>Őszi rozs</i>	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	10 025	75.118	14.551	100.402
Enyingi »	21.215	152.748	3.508	35.080
Pápai »	14.377	82.668	19.648	132.624
Veszprémi »	13.464	87.516	8.612	55.978
Zirczi »	12.608	80.943	8.564	55.666
Pápa rtv.	1.600	8.400	1.200	5.700
Veszprém rtv.	1.124	6.744	986	5.916

	<i>Tavaszi árpa</i>		<i>Zab</i>	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	6.983	47.275	4.142	23.485
Enyingi »	10.002	90.018	5.923	53.307
Pápai »	8.908	51.221	4.456	24 508
Veszprémi »	11.134	50.103	3.481	22.626
Zirczi »	8.515	49.728	4.018	22.862
Pápa rtv.	800	4.560	200	900
Veszprém rtv.	514	2.699	368	1.472

	<i>Szemes tengeri</i>		<i>Burgonya</i>	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	4.341	38.331	5.363	257.424
Enyingi »	12.225	146.700	2.380	238.000
Pápai »	7.442	72 560	7.438	297.520
Veszprémi »	2.917	26.836	5.233	418.640
Zirczi »	2.423	16.161	6.124	306.200
Pápa rtv.	600	4.800	600	24.000
Veszprém rtv.	286	2.002	226	18.080

	Czukorrépa		Takarmányrépa	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	317	31.700	1.100	150.700
Enyingi »	67	8.040	1.437	359.250
Pápai »	1.136	119.280	2.069	331.040
Veszprémi »	55	5.500	841	75.690
Zirczi »	97	9.700	1.126	119.280
Pápa rtv.	100	10.500	350	38.500
Veszprém rtv.	—	—	14	1.820

	Tavaszi és zabos búkköny		Lóhere	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	2.287	36.592	1.488	25.296
Enyingi »	4.836	77.376	474	4.740
Pápai »	3.751	56.265	1.550	27.900
Veszprémi »	2.814	42.210	2.142	23.562
Zirczi »	3.042	40.528	3.517	45.721
Pápa rtv.	310	2.480	50	850
Veszprém rtv.	11	88	4	72

Ezek szerint a búza, árpa, zab, tengeri, takarmányrépa és búkköny termesztése legnagyobb az enyingi járásban, az úgynevezett »Mezőföldön«, míg rozst és czukorrépát a pápai és devecseri, burgonyát a veszprémi, lóherét a zirczi járás termel legnagyobb területen. Általában pedig el van ismervé, hogy a megye járásai közül az enyingi járás népe a legvagyonosabb, híres termőföldjét a »Mezőföldnek« már Vas Gereben is tollára vette, azt irván róla, hogy itt néha-napján a búzakarászt úgy kell feltámogatni, mint a szilvafát.

S míg a szántóföldek terményei dolgában az enyingi járásé az elsőség a többi felett, már a szőlőtermelésre nézve a devecseri és veszprémi járásoknak mögötte marad, s az ide vonatkozó adatok a következők:

	Termelt must	Közönséges bor		Finom csemege		Schiller	Asszu	Összesen	A közönséges bor értéke	A termelt összes bor értéke	Must, szőlő	Eladott szőlő	Az összes szőlőszeli termés
		fehér	veres	fehér	veres						mm.	kor.	korona
hektoliter									korona				
Devecseri jár.	7.762	6.875	3	—	—	108	—	6.986	228.008	228.003	—	—	228.003
Enyingi »	5.950	4.135	18	—	—	1.203	—	5.356	145.147	145.147	94	3.205	148.352
Pápai »	1.576	1.356	21	—	—	40	—	1.417	47.016	47.016	1	40	47.056
Veszprémi »	6.260	4.309	1.026	—	—	299	—	5.634	197.376	197.376	103	4.999	202.375
Zirczi «	3.268	2.817	—	—	—	124	—	2.941	104.667	104.667	1	39	104.706
Pápa rtv.	1.131	960	58	—	—	—	—	1.018	36.644	36.644	6	171	36.815
Veszprém rtv.	53	48	—	—	—	—	—	48	1.908	1.908	—	—	1.908

A devecseri járás területéhez tartozik a Somlyó, a veszprémi járáshoz a Balaton-melléki borok tartoznak. Bortermelés tekintetében a pápai járás az utolsó 2435 hl. terméssel, melynek csaknem fele Pápa város határában termett, de ez mind erő, mind jóság dolgában sokkal messzebb áll a somlyai bortól, mint azt az ember a földrajzi távolság folytán gondolná. A megye összes szőlőszeti terméke 769.215 korona értéket képvisel.

A mezőgazdaságok és birtokosok száma.

Lássuk most már hogy e 4166.36 □-kilom. területű s 222.024 lelket számláló vármegyében hányan foglalkoznak mezőgazdasággal, s azt találjuk, hogy ezek száma 65.045, ezek közül 1000 holdon felül van 93 birtok, 100 holdon felüli birtokos van 148, haszonbérlet 85, kisbirtokos vagy bérlő 12.989, napszámos 4.222, mezőgazdatiszt 184, cseléd 9.857, a többiek mint háztartásbeli keresők foglalkoznak a mezőgazdasággal.

A napszámosok díjazása, mint általában Dunántúl, átlag 123 fillért tesz naponként. Eszerint egy év alatt csak mintegy 400 koronát keres egy napszámos, érthető tehát, hogy Amerika 1400—1500 koronára emelkedő átlagos évi keresetével mennyire csalogatja ki a munkásokat. Érezhető is mindjobban a munkáshiány, s vele a munkabér emelkedése, s ez már nyomasztólag hat a mezőgazdaság űzésére. Kedvezők azonban vasuti összeköttetései a megyének így Budapesttel, sőt Bécs, Fiume, Triest és Graz városokkal is. Mind a mellett nagy nehézségekkel kell küzdenie a földművelő-osztálynak az érintett kivándorlás okozta munkáshiány és azon szintén érintett helyzet miatt, hogy nem bír a gazdálkodó nép földet szerezni. Nincs eladó föld, nincs eladó főképen kis részletekben. Ezért megy ki munkabíró népünk Amerikába, onnan keresményét hazaküldi övéinek azon utasítással, hogy földet vegyenek rajta, mire ő haza jöhet. A művelhető földnek csaknem felén, mert 45^o/c-án, osztozkodnak három püspök, három apátság, a rátóti prépost, a vallástanulmányi alap, s a külföldi klosterneuburgi apátság, s még mintegy húsz mágnáscsalád, a többi föld oszlik meg a közép- és kisbirtokosok között és így az

5 holdig terjedő törpe gazdas.	száma	15.987,	25.536 h. területtel,
5— 100 h.-ig » kis » »	12.818,	206.912 » »	
100—1000 » » közép » »	230,	71.888 » »	
1000 holdon felüli nagy » »	93,	273.625 » »	

Van tehát e megyében 29.128 gazdaság, összesen 577.961 katast. hold területtel.

Állattenyésztés.

Mint a mezőgazdaság járuléka az állattenyésztés már rég időtől fogva virágzó Veszprémmegyében. Itt vannak az erdők nagy kiterjedésű legelői és kaszálói, s noha már ezek is kedvezők az állattenyésztésre, mégis a mesterséges takarmánytermesztés is virágzó a vármegyében. Az állattenyésztés népünk egyik

legkedvesebb foglalkozása, s valamennyien kereskedést is űznek állataikkal. A férfiak lovaik és szarvasmarháikkal, asszonyaik az apróbb jószágok, csirke, liba, récze, továbbá zöldség, tej, vaj, tojás árúításával szinte fáradhatlan vásárolók. Nagy tapasztalata levén a gazdaközönségnek állatai kiismerésében egész bátran bocsátkozik bele drágább állatok vásárlásába is, még ez a kereskedősködés is sokkal inkább kezére áll népünknek, mint az ipar. A mezőgazdaságban használt állatok számát a kedvező statisztikai adatok tüntetik fel. Szám szerint van a megyében szarvasmarha 91.000, ló 23.630, szamár 468, öszvér 14, kecske 284, sertés 107.781, juh 147.120, baromfi 416.032. méhköpi 7.524.

Még nagyobb volt a mainál a *szarvasmarhatenyésztés* a tagosítás előtt, a mi a mult század közepén történt. Különösen kedvelt volt a magyarfajta szarvasmarha s a vármegye legmagyarabb járásában az enyingi járásban másféle szarvasmarha is alig található, de a többiben a vöröstarka faj terjedt el. A mint a közlegelők megszűntek, a rétet, legelőket feltörték szántófölddé, a szarvasmarha létszáma csökkent. A nagyobb gazdaságokban vöröstarka fajon kívül simmenthali tehenek is tenyésztetnek. A megyében szaporodnak a tejszővetkezetek. A megyei Gazdasági Egyesület segédkezik a községeknek alkalmas tenyészapállatok beszerzésében s azokat időnként megvizsgáltatja.

A *lótenyésztés* ma is virágzó s főképen az enyingi és pápai járásban láthatók a kispaszádok kezén is jól fejlődött, gondosan tartott értékes lovak. A vármegyei Gazdasági Egyesület állattenyésztési szabályrendelete jó hatással van a lótenyésztésre s az egyesület pénzsegélyvel is járul az előforduló patkolási tanfolyamokhoz. Járásonként a tenyészállatokat vizsgáló bizottságok felügyelete is jó eredménnyel jár. A megyei Gazdasági Egyesület lókiállításokat is rendez és azokon jutalomdíjosztással buzdítja a kispaszádokat a lótenyésztésre.

A *juhtenyésztés* a megyében a multhoz képest hanyatlóban van, másfélszázezer juh található a megyében, de régenté több volt. A szabad juhászat azonban megszűnt s ezzel a juhtenyésztés megcsökkent, ma még a nagyobb uradalmak se erre fektetik a főfigyelmet, a kispaszádok meg a mezőrendőrségi törvény óta a juhászattal teljesen felhagytak.

A *sertésenyésztés* jelentékeny. Erre nézve is a Bakony szolgáltatja az alkalmas helyet. Van külön »bakonyi« fajta sertés is, jó hizók, s ezek ma is élénk kereslet tárgyai a vásárokon, de mellettük kedvelt még a kondorszörű mangaliczafaj is. A megyei Gazdasági Egyesület alkalmas kanok beszerzését mozditja elő az egyes községekben.

A *baromfitenyésztés* fejlesztésére a Gazdasági Egyesület 1890-ben baromfitenyészdét létesített a megye székhelyén, Veszprém-ben, honnan tenyésztésre alkalmas fajok szerezhetők.

A *méhészet* sem ismeretlen a megyében. A Gazdasági Egyesület Veszprém-ben mintaméhészetet tart fenn, hol évenként tanfolyamok is vannak a méhészetből. Összesen 7524 köpűt tüntetnek fel a statisztikai adatok, ez is mutatja, hogy a lakosok a méhészettel még csakis mellékfoglalkozásul, inkább csak házi használatra, mintsem keresetforrás czéljából foglalkoznak.

Ipar és kereskedelem.

A vármegye 222.024 főnyi lakossága a megye öt járásában összesen 182 községet és 2 rendezett tanácsú várost alkot, s 187.160 főnyi magyar lakossággal szemben 32.522 német és 1758 tót lakosság van a megyében.

A két rendezett tanácsú város Pápa és Veszprém lakosságát csak kis részben növelik idegen nemzetiségűek, így Pápa 17.426 főnyi lakosságából 171 a német és 32 a tót nemzetiségű, Veszprém 14.114 főnyi lakosságából pedig 390 német és 14 a tót lakosok száma.

A Bakonyhegység falvaiban azonban a XVIII. és XIX. századi telepítések növelték meg a német és tót lakosság számát s ezek nehezen keveredvén össze a magyarokkal, nemzetiségük megmaradt.

E betelepített falvak és a két említett város lakossága míveli leginkább az ipart, még pedig a faipart főképen a Bakonyban, a mezőgazdaság szolgálatában, de azon kívül is jelentékeny a megye iparos lakossága s ezeknek a különböző iparágak szerint való eloszlása, a főcsoportokat véve figyelembe, a következő:

	Kovács	Lakatos	Asztalos	Szabó	Czipész v. csizm.	Molnár	Sütő	Kőműves	Ács
1. Devecseri járás . .	153	21	95	96	222	126	21	71	26
2. Enyingi » . .	150	22	75	87	208	36	26	79	34
3. Pápai » . .	179	13	64	89	121	181	3	64	11
4. Veszprémi » . .	173	26	151	117	377	203	34	148	33
5. Zirczi » . .	158	12	60	77	183	91	16	180	93
6. Pápa rtv.	39	49	91	205	514	153	72	160	52
7. Veszprém rtv. . . .	37	42	81	194	327	51	48	204	94
Összesen . . .	889	185	617	865	1952	841	220	906	343

Összesen iparral foglalkoznak a megyében és pedig:

	Tulajdonképeni iparral		Házi és nép- iparral		Vándoriparral		Iparral mellé- kesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1. Devecseri járás . .	1319	236	16	6	5	—	253	347
2. Enyingi » . .	1091	175	19	26	14	—	190	77
3. Pápai » . .	1107	176	52	3	13	—	475	652
4. Veszprémi » . .	1946	224	11	3	6	1	341	97
5. Zirczi » . .	1412	149	151	9	20	2	319	160
6. Pápa rtv.	2134	1026	14	1	4	3	38	39
7. Veszprém rtv. . . .	1779	307	3	59	7	—	43	51
Összeg . . .	10788	2293	266	107	69	6	1659	1423

Ezen számok összege együttvéve 16.611 munkást tüntet fel az ipar szolgálatában. Az iparral mellékesen foglalkozók nagy számát a Bakony községei szolgáltatják.

Ezen kívül gyári iparággal foglalkozik: Ajkán a kőszénbányában 568, az üvegyárban 151, Devecserben a téglagyárban 27, Kéttornyulakon a téglagyárban 27, Hajmáskéren a szűrposztógyárban 23, Herenden a porcellángyárban 21, Szentgálon

a mészégetőben 28, Városlődön a kőedénygyárban 28, Várpalotán a kőszénbányában 54, Rédén ácsvállalkozónál 24, Zirczen építésznél 52, ácsnál 24, Pápán a téglagyárban 62, a szövőgyárban 89, a dohánygyárban 630.

E szerint a kőszénbányákra esik 622, a gyári iparra 1249 munkás.

A *pénzintézetek száma* a megyében 37, melyek közül 1 bankintézet, 11 takarékpénztár, 25 pedig szövetkezet.

A pénzintézetek takarékbetételi üzlete volt 1903-ban:

	új betét	kivétel	álladék az év végén
a) a banknál	2	1	11
b) a takarékpénztáraknál . . .	12.030	10.223	27.763
c) a szövetkezeteknél	114	76	210
Összesen	12.146	10.300	27.984

A *szellemi műveltség előmozdítására szolgáló intézetek*: Kisdedóvó 30, népiskola 312, polgári iskola 8, tanítóképző 1, tanítónőképző 3, gymnasium 3, theologia 3, gazdasági iskola 1, ipar és kereskedelmi iskola 8, ebből ipariskola 5, felső kereskedelmi 1, kereskedelmi tanoncziskola 2, emberbaráti iskola 1, börtöniskola 1. Az összes intézetek száma 371, a tanítók száma 489.

A mint a fenti táblázatokból látható, az ipar bizony elég szerény számokkal mutatkozik. A megye színmagyar lakosainak az ipar iránt való idegenkedését már fentebb érintettük. Még a Bakonyban fekvő községek közül is jobbára csak a német és tót lakosság űzi a faipart, legjobban virágzik a faipar az északi Bakonyban, Zirczen és vidékén s a közép Bakonyban Városlőd táján. Készítenek itt kaszanyelet, ásó és kapanyelet, gereblyét, favillát, boronát, hengert, lapátot, kocsikereket s egész kocsit, szekeret, van is a vármegyében még fatengelyű szekér is 1497 darab, készítenek még jármot, talicskát teknőlábat, sütőlapátot, kendertilót, kötnek sok-sok vesszőseprőt, széket, asztalt, padot fonnak vesszőből, csinálnak szalmalészát, létrát, szánkót s végig se lehet számlálni, hogy még mi mindent, a mi a falusi ember gazdaságához és háztartásához szükséges, egészen a só- és paprikatartóig. A Bakony magyar községei közül főképen Dudar lakosai foglalkoznak faiparral eladás céljából, innen ugyanis tavasszal 50—60 ezer drb. nyírfaseprűt szállítanak az alföldre, s éven át hetenként 120—130 mm. faszenet visznek Győr, Veszprém, Komárom és Pápa heti piacára, mert a szénégetés és a mészégetés is egy-egy keresetforrása a bakonyi falvak lakosainak.

A faeszközöket különben még a kisebb gazdáknál is mindjobban kiszorítják a vaseszközök s gépek, mint a fatengelyű szekereket a vastengelyűek, a cséplőfákat cséplőgépek. Van a vármegyében 193 locomobil 191 cséplőszekrényvel, gőzeke is van 5, lóerőre és embererőre készült járgány 2.485, cséplőszekrény 2.202, kaszálógép 38, a vetőgépek közül szóravető 85, sorbavető 897, az 1.497 darab fatengelyű szekérrel szemben vastengelyű 18.931.

A nép életmódja.

A mezei gazdálkodáshoz alkalmazza népünk *építkezése módját* is. Házát nemcsak magának, hanem barmai s gazdasági szereit számára is építi. Az épület első részét képezi a lakóház. A lakóház középpontját a konyha képezi, ebből nyílik az első és a hátsó szoba. A lakóház végében áll a kamara. Külön tűzfal választja el a lakóházat a végéhez csatolt gazdasági melléképülettől, a melyben van a kocsiszin, az istálló, a pajta, de ez néha egészen külön építve az udvar hátuljában a kapuval szemben van elhelyezve. Az apróbb jószágok, disznók, tyúkok helyéül az udvarnak a konyhával átellenes része szolgál, hogy ezek mindig szem előtt legyenek. Kő, téglá, vályog, s az úgynevezett fecskerakás földből és szalmából készítve, vegyesen szolgálnak az épület falául. Az udvar végén álló szűrű után a kert következik. Az udvarokról csaknem elmaradhatlan a szederfa, mint a szomszédos ház fala mellől a virágos kert, ebben muskátlik, árvácskák minden más virágnál nagyobb számban találhatók. Egészen a szomszédház falához simul sokszor egy kis pad, amely fölé rendszeren orgonabokor tart árnyékot. Ha a lakóházba akarunk jutni, elébb a gádorba jutunk, ennek szarufáin lógnak őszi időben a kukoriczakoszoruk. A gádorból a konyhába, innen az első szobába jutunk. Tiszta itt minden, sárgaviola- és bazsalikomillat tölti be a levegőt, a virágok az utcái ablakokban állanak. Ez a szoba népünk szalonja. A szoba egyik sarkában magasan rakott párnáival áll az ágy, a másikban az asztal, körülötte kétfelől a falhoz simul a barna fapad, a harmadik sarok a kályháé, a negyedik sarokban áll a szoba ajtaja. Az ágy előtt a sárga fényezett székek. Az utcái két ablak között a fiókos szekrény, a sublát áll, a melynek tetején szép rendben állanak a csészek, köztük akad egy kettő a megye jóhírű herendi porcellángyárából. A csészek és poharak mögött található a házi könyvtár, az imakönyv, énekeskönyv, álmoskönyv, a biblia, a naptár, a vőfénykönyv és néhány érzékeny verses história a ponyváról. A falon a tükör mellett szent képek, máshol Kossuth és Batthyányi, vagy éppen a prot. gályarabok képei láthatók. Az egész szobában kellemes ünnepies tisztaság tapasztalható. A hátsó szoba a lakószoba. Itt a szoba falát köröskörül ágyak foglalják el, az asztal kiszorult a szoba közepén, képek helyett a falon ingaóra függ, amely túlhangos ketyegéssel mutatja az időt. A székek az asztal körül állanak. Egy ablak van a szobán, az is az udvarra néz, de onnan ez egész udvar szemmel tartható. Itt vagy a konyhában tartózkodik a család. A konyhában szép sorban állanak a falra szegzett tálason az edények, de a mázatlan vizes korsónak csak az ajtósarokban a helye. A háziasszony birodalma, a leánynak házi iskolája a konyha, itt növekszik fel gazdasszonynyá.

Népünk *táplálkozásában* takarékos. Téli időben napjában csak egyszer főznek, t. i. estére. Napközben maradékétel, krumpli, kenyér a család eledele, a gyerekeké is, de nyáron elengedhetetlen az ebéd- és vacsora-készítés. Lepény, rétes és kalács a kedvelt eledel. Disznót minden család, még a legszegényebb is hizlal, húsát a nyári nagy dologidőre teszik el a füstre. A szemes főzeléket

többre becsülik a zöldségneműnél, csak az egy káposztával tesznek kivételt. Az ételeket foghagymával túlságosan is fűszerezik.

Öltözködése a népnek izléses, s némi különbség észlelhető a prot. és kath. hitűek közt annyiban, hogy amazok a sötétebb színt kedvelik, férfiak, nők egyaránt. Általában pedig a kék színt kedvelik mindnyájan.

Kellő bőség, bokáig érő hosszúság jellemzi a nők öltözékét s bizony ma már a falusi nép öltözéke se igen különbözik a városi egyszerűbb asszonyokétól, a műveltség terjedése egyenlősíti az öltözéket is, a magyaros viselet elhalványult. Még a férfiak viseletére se túlzó az a megjegyzés, hogy kissé németes. Mert pl. meg van még a magyar nadrág, de a szára már kényelmessé bővült, a kabát is rövides még, de a gallérja már visszahajló, nem egyenes nyakú, a gombok se pitykék már rajta, hanem lapos csontgombok, gombkötőmunka a ruhán semmi sincs. A régi híres veszprémi czifra szűrt s az újjatlan bundát kiszorította a galléros, szürke katonaköpenyeg, ez a szinte nemzetközi ruhadarab. A kalap se pörge már, hanem puhaszélű.

Vagyoni állapot eredménye a kivándorlás.

De sem lakása, se étkezése, se pedig ruházata nem túlságba menő népünknek, hanem takarékoság irányítja őt mindenben s mégis azt látjuk, hogy vagyoniilag nem gyarapodik. Pedig már káros eszközhöz is folyamodik az elszegényedés ellen, mert a megyének, főleg a balatonmelléki részében igen elterjedt az egy gyermekrendszer, s ez fogyasztja számát egyfelől, másfelől meg az Amerikába költözködés. A mindinkább reánehazedő közterhek, állami, községi és egyházi adók súlya miatt úgy igyekszik magán segíteni, ahogy tud. Földet szerezni — mint főntebb előadtuk — nem tud, hogy azzal megvethetné vagyonosodása alapját, tehát védi a meglévőt a szétdarabolás ellen s ezért űzi az egy gyermekrendszert. Helyzetében, mint az ígéret földjére, úgy sóvárog Amerikába, egy ilyen pár évre terjedő kintlélteltől reméli megvagyonosodását. Vannak ma már községek a megyében, ahol nincs házasodható férfi, mert a munkabíró rész megy ki az újvilágba, vagy nincs férjhez adható leány, mert már azok is egészen kötelességüknek tartják, legalább pár évre kimenni pénzt szerezni Amerikába. Ifjak, sőt csaknem öregek szinte versenyezve kelnek útra az újvilág felé s akárcány család kis gyermekeivel költözik el falujából. Így, midőn e sorokat írom, már ez évben a megyének csak a pápai járásából 609-en kértek Amerikába szóló útlevelet. E szerint az egész megyéhez arányosítva a folyó év végéig összesen 10—12.000 útlevéltre lesz szükség egy év alatt a mi vármegyénkből.

Dr. Hegedüs Loránt a kivándorlási ügy alapos ismerője írja :

»Veszprémmegye a Dunántúlnak legerősebben kivándorló megyéje. Ha a legközelebb lefolyt tíz évben a megye természetes szaporodása megmaradt volna, akkor a megye lakosságának 36.613 lélekkel kellett volna szaporodnia, azonban tíz év alatt nem szaporodott többel, csak 21.495 lélekkel s e szerint ezen tíz év alatt a megyéből 15.188 lélek tűnt el. Aránylag leg-

nagyobb a kivándorlás oly helyeken, ahol a nép nem tud földet szerezni és ezeken a vidékeken a legveszedelmesebb is a kivándorlás, mert nemcsak a zselléreket viszi el, hanem a gazdák családtagjait is. Ahol valamely falu határa felszabadul, ott sikerül a nép nagy részét s földhöz kötni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a veszprémmegyei Salamon község példája, hol a győri püspök parcellázván birtokát, még Amerikából is hazajöttek a rég kiment emberek. A földhiány, a földéhségnek ki nem elégítése azért oly rendkívüli fontosságú a magyar kivándorlás okai közt, mert csakis így tudnók Amerika vonzóerejét ellensúlyozni. Mindenütt azt tapasztaltam, hogy népünk valamely »változást« sóvárog. A legtöbbször alig tudják, hogy mit, csak »változás« legyen az. E változást csakugyan megláthatjuk akkor, ha van bátorságunk ahhoz, hogy egy helyütt keresztültörjük azt a körforgást, mely kivándorlási nyomorúságunkat magában foglalja. A bűvös kör áttörhetősége, ha népünket a földdel úgy ide tudjuk kötni, hogy az így letelepült családok családtagjaikban állandó munkaerővel láthatjuk el a mezőgazdaságot és a gyáripárt és viszont ez által fejlődésre és munkabérek emelésére tesszük e két tényezőt képesekké.«

Veszprémmegye gazdasági állapotáról szóló ismertetésünket legmegfelelőbben zárják be a magyar kivándorlási ügy e megfigyelőjének fentírt tapasztalatai.

Kis Ernő.

A városba tódulás okai.

Ismeretes és bizvást az új idők legtipikusabb jelenségei közé sorozható tény a városi népesség rohamos növekvése a vidék rovására. Nálunk pl. az 1869-től 1900-ig eltelt idő alatt Budapest népessége 164·7%-kal nőtt, az 1900-ban legalább 50.000 lakost számláló községek 42 százalékkal gyarapodtak, míg az ország többi lakosságának szaporodása csak 19·7% volt. Ha nem a lélekszámot, hanem a közigazgatási jelleget tekintjük a városiasság mértékének, akkor is ilyen nagy különbséget találunk a város és vidék népességének növekvése közt. Törvényhatósági jogú városaink ugyanis — Budapest nélkül — 44·2, a rendezett tanácsú városok 32·2 százalékkal, a vidék népessége ellenben csak 17·8%-kal gyarapodott a szóban forgó 31 év alatt.

A városi népességnek a vidékét sokszorosan felülmúló, gyors szaporodása azonban természetesen nem csupán hazánkra szorító, magában álló jelenség. Megtaláljuk ezt sokszor mesés arányokban külföldön is. Az osztrák hivatalos statisztika ¹⁾ által nagyvárosoknak nevezett városok közül pl. Bécs az utolsó tíz év alatt 22·7%-kal, Prága 10·4%-kal, Brünn 15·8%-kal, Lemberg 25·0%-kal, Krakó 22·4, Graz 23·2, Triest 13·4%-kal növekedett, tehát jóval nagyobb mértékben, mint Ausztria, amelynek növekvése 9·4% volt. S megjegyzendő, hogy egyes városok növekvése még sokkal nagyobb, ha a közigazgatásilag ugyan különálló, de gazdaságilag velük egységes egészet alkotó »Vorort«-okat is számításba vesszük. A Németbirodalomban a 33 legalább százezer lakost számláló nagyváros növekvését vévén szemügyre, azt látjuk, hogy ha az 1871-iki népességet százzal egyenlőnek tekintjük, akkor az 1900. évi népesség volt:

Berlin (tiz kilométernyi tömörülési körben) . . .	= 286,
nagyvárosok Berlin nélkül (tiz km.-nyi tömör. körben) =	232,
összes népesség a nagyvárosok nélkül	= 128. ²⁾

Anglia és Wales vidéki kerületei 1891-től 1901-ig 2·9%-kal, a városi kerületek ellenben 15·2%-kal, sőt az 50—100.000 lelket számláló városok 23·2%-kal szaporodtak népesség tekintetében.)³⁾ Franciaországban a népnövekvés ma kizárólag a városokra esik, míg a vidéki népesség, amelynek csekély születési többletét

¹⁾ Österreichische Statistik. LXIII. Band. Wien, 1903.

²⁾ Schott: Das Wachsthum der deutschen Grossstädte seit 1871. Statistisches Jahrbuch deutscher Städte 1903. Breslau, 1903.

³⁾ Census of England and Wales 1901. General Report. London, 1904.

az elvándorlás teljesen fölemésztí, csökken, amint a következő adatok mutatják: ¹⁾

Népszámlálás éve	Száz lélekre esett szaporodás, illetőleg fogyás (—) két népszámlálás közt		
	Departement de la Seine (Paris)	Városi n é p e s s é g	Vidéki
1881	2'98	1'48	— 0'29
1886	1'25	1'05	— 0'10
1891	1'18	0'61	— 0'32
1896	1'23	0'90	— 0'45

A városok növekedésének igazán szédületes, valóban amerikai arányú példáját látjuk az északamerikai Egyesült-Államokban ²⁾: New-York lakossága 1800-ban 79.126 volt, száz év múlva negyvenszer ennyi, holott a leggyorsabban szaporodó európai városok (Budapest, Berlin) sem tudtak ugyanezen idő alatt 13—14-szeres növekvésnél nagyobbat elérni. Pedig nem is New-York a legerőteljesebb növekvésű város. Chicago népessége pl. 20 év alatt fél millióról 1'7 millióra nőtt, vagyis több mint megháromszorozódott. Van azután egész sereg kisebb város, amelyek szinte egyik napról a másikra gomba módjára emelkednek ki a földből, varázslatos gyorsasággal.

Mi hát az oka a városok e bűvösnek látszó vonzó erejének, amely a vidék egyszerű népét a városi élet forratagába csábítja s míg egyrészt a mezőgazdaságtól munkáskezeket von el, másrészt néha nagyobb munkáshadat sodor a városokba, mint amennyi azok gazdasági szervezetének működésébe beilleszkehetnek s így kétfelől is komoly gazdaságtársadalmi problémának válik kútforrásává: egyrészt »rural depopulation«-t s ezzel a vidéken űzött foglalkozások intensív művelésének akadályát idézván elő a vidéken, másrészt nemcsak a gazdasági, de — mint különösen újabban tapasztalható — az értelmiségi foglalkozások terén is a proletárok nagy tömegét halmozván fel a városokban, amelyek népességének összetételén hatalmas és messzeható következtetésekkel járó változásokat hoz létre a városokba tódulás.

Az e beözönlést előidéző felszívó erő nyitja legfőképen a gazdaságtársadalmi életnek a tőke és a gépek által okozott átalakulásában rejlik, kapcsolatban a közlekedési eszközök tökéletesítésével és a modern jogfejlődés intézményeivel, amelyek a költözködést fizikailag és jogilag lehetővé tették. Amint a tőke magához ragadja az uralmat a javak termelése terén, megalapítja a hatalmas ipari és kereskedelmi vállalatokat, a melyek a munkás-kezeknek azelőtt el se képzelhető tömegét hajtják szolgálatukba. Hogy minő irányban halad e vállalatok fejlődése, jellemzően világítja meg az Egyesült-Államok bámulatos tökéletességű ipari statisztikája, amely szerint ³⁾ volt a munkások átlagos lélekszáma

¹⁾ Statistique annuelle de mouvement de la population pour les années 1899 et 1900. Paris, 1901.

²⁾ Twelfth census of the United States. Volume I. Part. I. Population. Washington, 1902.

³⁾ Twelfth Census of the United States. Manufactures. Part. I. Washington, 1902.

	a pamutipari vállalatokban	a vas- és aczélipari vállalatokban
1850	84	53
1860	112	65
1870	142	103
1880	185	197
1890	242	250
1900	287	333

Ötven év alatt a munkások átlagos száma a pamutipari vállalatokban három és félszeres, a vas- aczélipari vállalatokban hatszoros nagyságot ért el. A sok munkással dolgoztató nagy vállalatoknak rohamos növekvését mutatják a német iparstatisztika¹⁾ adatai is, amelyek szerint az 1882—1895 közt eltelt idő alatt elért szaporodás (+) illetőleg fogyás (—) %^o-a volt:

a segéd nélkül dolgozó iparosoknál — 5·3;

az 5 vagy kevesebb segéddel dolgozó iparosok segédeinek számában + 23·0;

a 6—50 segéddel dolgozó iparosok segédeinek számában + 76·3;

a több mint 50 segéddel dolgozó iparosok segédeinek számában + 88·7.

A több munkást foglalkoztató nagy vállalatoknak ezt az előnyömülését látjuk hazánkban is, ahol adataink azt mutatják, hogy

Az önálló iparosok száma		Segédszemélyek száma		Száz önállóra esett segéd- személy	
1890	1900	1890	1900	1890	1900
341.514	348.682	434.799	644.188	127	185

A segédek számának a vállalkozókénál nagyobb mértékű növekvése kétségtelen jele a nagyipari termelésre való törekvésnek, amit még tisztább világosságba állítanak a következő azon húsznál több segéddel dolgozó nagyipari vállalatokról szóló adatok, amelyek tekintetében a két utolsó népszámlálás eredményei között összehasonlítást tehetünk:

Nagyipari vállalatok száma			A nagyipari vállalatok alkalmazottainak száma		
1890	1900	szaporodása % ^o -ban 1890—1900	1890	1900	szaporodása % ^o -ban 1890—1900
1.129	1.756	55·5	102.812	196.920	91·5

A segédek tehát majdnem megegyeszer olyan arányban szaporodtak, mint a vállalatok, bizonyoságaul amaz általános iránynak, amely a nagyban való termelést tüzi ki célul, ennek a kicsiben folytatott üzemeknél gazdaságosabb volta miatt, amit a nagyban való termelésnek az építkezésnél, a gépek kihasználásánál, a berendezésnél, az igazgatásnál, a csak nagy tömegekben értékesíthető melléktermények felhasználásánál, a gyártásnál szükséges nyers anyagok beszerzésénél, a termelt cikkek szállításánál, eladásánál stb. érvényesülő előnyei magyaráznak

¹⁾ Sinzheimer: Die Grenzen der Weiterbildung des fabrikmässigen Grossbetriebs. Münchener volkswirtschaftliche Studien. III. Band.

meg. S mivel a vállalatok legalább is olyan mértékben, mint régen, nincsenek helyhez kötve: a könnyű és olcsó szállítás és a kedvező közlekedési viszonyok függetlenítették a vállalatokat a nyers anyag előfordulásának helyétől, a gőz- és villamosság alkalmazása pedig a víz hajtóerejétől is, az ilyképen a helyhez kötöttségtől megszabadított vállalatok legalkalmasabb székhelyei gyanánt szolgálnak a közlekedési vonalak középpontjait alkotó városok, amelyekben a termeléshez szükséges anyagok megszerzése, a termelt cikkek forgalomba hozása, a mesterség levegőjében felnőtt, iskolázott munkaerő jelenléte, a városokba özönlő vidéki népesség soraiból a munkások kellő számának könnyű szerrel való megszerzése, a közös célokat szolgáló (pl. a gyár részére félgyártmányokat termelő) más vállalatokkal való összeműködés tekintetében stb. számos előny kínálkozik. A nagy termelővállalatok nyomában jár az árúházak, raktárak stb. létesítése, a kereskedelem fejlődése, az ehhez kapcsolódó hitelintézetek, banküzletek és egyéb intézmények szervezése, amelyek megint az alkalmazottak ezreinek munkáját kívánják. E mellett a városok növekvő népességének helyi fogyasztása is nagy tömegét foglalkoztatja a munkásoknak. Budapest 160.583 főnyi iparos népességéből pl.

41.986 a ruházati,
23.260 a gép- és hajógyártási,
19.326 az élelmezési és élvezeti,
15.402 a szállodás, vendéglős és kávé-,
13.414 az építő-

iparban foglalatoskodik. A székesfőváros ezen öt vezető ipara közül tehát négy olyan, amely első sorban a helyi fogyasztás kielégítésére szolgál. Hasonlóképen áll a dolog másutt is, pl. New-Yorkban, amelynek legfontosabb iparágai sorában a ruházati, a kőműves- és mészáros-ipart láthatjuk.

A városokban felhalmozódó vállalatok és intézmények munkásszükségletét pedig a városok bennszülött lakossága nemcsak azért nem elégítheti ki, mert a fennálló vállalatok nagyobbodó piacra tesznek szert s termelésüket egyelőre még be nem látható határig fokozhatván és fokozván is, egyre emelik, mint láttuk munkásaik létszámát, de azért sem, mert új vállalatok keletkeznek és új meg új találmányok és divatok új meg új lökéseket adnak az ipari termelésnek, amely ily módon nemcsak belső intenzitás-ban nyer régi cikkek nagyobb mértékű gyártása révén, de szűz területeket is hódít eleddig még nem gyártott cikkek előállítására révén. Gondoljunk itt csak pl. az automobiliparra, amely bár még csak gyermekkorát éli, az automobil készítésénél, elárusításánál, javításánál, vezetésénél stb. már is az emberek ezreinek ad munkát. A fogyasztási cikkeknek új meg új piacokat találó s a fejlődés útját újabb fogyasztási cikkek feltalálása által is biztosító ipar és kereskedelem diadalmas előnyomulásával természetesen együtt jár a bennük foglalatoskodó munkáskezek számának szaporodása és elvonása a vidék mezőgazdaságától, ami annál könnyebben megy végbe, mert a mezőgazdaság legfőképen az elsőrendű szükséglet kielégítésére kívánt javak ter-

melésével foglalkozik s e javakból mindig csak annyi kell, amennyi a tényleges fogyasztás fedezésére szükséges, holott az ipar és kereskedelem fényűzési cikkek gyártása és forgalomba hozása révén végtelenig növesztheti termelését, a fényűzési cikkeknek meg lévén az a természete, hogy előállításával és közszemlére tételével a posteriori kelti föl megszerzésére a vágyat s így némiképen a termeléshez szabhatja a fogyasztást, míg az elsőrendű javakat termelő mezőgazdaság termelése a legszigorúbban függ a fogyasztástól. Továbbá az ember lelki világát tágitó művelődés új meg új vágyakat támaszt, eddig nem ismert kívánságokat ébreszt, amelyek nemcsak önnönmaguk kielégítését kívánják az elsőrendű szükségleteken túl, de az elsőrendű szükségletek raffináltabb kielégítését is követelik. Hasonlítsuk csak össze a modern kultúremler életmódját az ősemlerével s könnyű lesz belátnunk, hogy az életre ébredt új vágyak tömegének kielégítése szükségessé teszi eddig nem ismert munkák végzését, ezekben a munkások nagy seregének alkalmazását, amiből szükségképen az áll elő, hogy a pusztán elsőrendű szükségletek kielégítésén dolgozó őstermelő foglalkozású egyének száma aránylagosan kisebb, mint a múltban.

Azonban az idők változása nemcsak aránylagos, hanem valóságos csökkenést is okozott az agricultur népességben. Nemcsak az ipari, de a mezőgazdasági termelésben is forradalmat idézett elő az újkor. Gépek alkalmazása, új módszerek és találmányok, munkamegosztás stb. elérhetővé tették, hogy a szükséges termények előállításánál az emberi munkaerőből kisebb mennyiség használtassék föl. A vető-, arató-, cséplőgépek az emberi kezek egész seregét tették fölöslegessé a mezőgazdaságban (eltűntek például nálunk is a kézzel cséplők és tűnedezőben van a lóval nyomtatás is, a mely több embert kíván, mint a cséplőgép) s a kezdetleges, óriási erő- és időpazarlással járó régi művelési módszerek helyébe a haladó kor olyan gazdálkodási rendszereket hívott életre, a melyek mellett az emberek ugyanazon száma ugyanazon területen sokszorosan többet tud produkálni. Hazánkban például az általában jótermésű évnek tartott 1870. évben csak 22 millió hektoliter volt a búzatermés, míg a 90-es években nem egyszer túlhaladta az 50 millió hektolitert is, sőt még az inséges 1897-ik esztendőben is 29.45 millió hektoliter volt s e mellett hasonlóképen fejlődött a mezőgazdasági termelés többi ága is, kivált az állattenyésztés és ennek hasznai, a nélkül, hogy akár a termőterület, akár a mezőgazdasági népesség a termeléssel párhuzamosan haladó növekvést tüntetett volna föl. Az a nagy átalakulás, a mely Angliában közös földek megszüntetésével és az állattenyésztés fejlesztésével a 18. században végbement,¹⁾ az acrekint elért 17—18 bushelnyi búzatermelést 26 bushelre, a juh gyapjának átlagos súlyát 3½ fontról 9 fontra emelte, az állatok súlyában a következő óriási különbségeket idézte elő:

¹⁾ Prothero: The Piõners and Progress of English Farming. Idézve A. F. Weber »The Growth of Cities« című munkájában. New-York 1899.

	marha	S ú l y borjú	f o n t o k b a n juh	bárány
1710	370	50	28	18
1795	800	148	80	50

A mezőgazdasági termelés tökéletesedésének aztán az volt a következtése, hogy ugyanazon mennyiségű termény előállításához kevesebb ember kellett s így a munkát és megélhetést nem találó mezőgazdasági népesség más foglalkozási ágakban, jelesen a városokban virágzó és mind több munkás kezét kívánó ipar vagy kereskedelembe, vagy pedig a bányavidékeken talált alkalmazást. Így állott elő a sokszor emlegetett »rural depopulation«,¹⁾ a vidék népességének meggyérülése a városokba való költözés révén, a melyről most csak néhány jellemző adatot fogunk felsorolni:

Volt hazánkban a kereső népesség száma:

	1869	1900	Gyarapodás ‰-a 1869–1900
az iparban . . .	607.741	1,038.078	70·0
a kereskedelembe	99.023	209.962	111·0
a közlekedésben . .	26.784	125.861	369·0
az őstermelésben .	4,417.574	4,960.167	12·0

Őstermelő népességünk gyarapodása tehát az összes népesség fejlődésével nem tud lépést tartani s a felsorolt többi foglalkozási ágak népességének rohamos növekedéséhez képest inkább stagnálónak mondható, annál is inkább, mert a mutatkozó csekély fejlődés is minden valószínűség szerint kizárólag a »családi kisegítők« számának gyarapodásából állott elő. Erre lehet legáltalább következtetni a két utolsó népszámlálás adatainak egybevetéséből, a melyek szerint volt:

	1890	1900
a birtokosok és bérlők száma	1,613.742	1,537.092
gazdasági cselédek száma . .	526.272	503.719
családi kisegítők száma . . .	1,095.748	1,479.433

¹⁾ L. különösen: Longstaff: Rural depopulation, Journal of the Royal statistical Society. Vol. L. VI. London, 1893.

Nourry: Les migrations des campagnards vers les villes, Journal de la Soc. de stat. XXXVI. année Páris, 1895.

Wattier: L'émigration des campagnes, vers les villes. Bruxelles 1893.

Weinstein: Die Wohnungsnot oder Übervölkerung der Städte und Entvölkerung des Landes. Berlin, 1893.

Leveson-Gower: L'émigration de la population des campagnes dans le villes. Journal d. Econom. LV. année Páris 1896.

Legoyt: Du Progrès des Agglomérations Urbaines et de l'émigration rurale. Páris 1870.

Kuczynski: Der Zug nach der Stadt. München 1897.

Meuriot: Des Agglomérations urbaines dans l'Europe contemporaine. Páris 1897.

Allendorf: Der Zuzug in die Städte. Jena 1901.

Strong: The Twentieth Century City. New-York 1898.

Schumann: Die inneren Wanderungen in Deutschland. Allg. Stat. Archiv. Ig. 1890.

Rümelin: Stadt und Land. (Reden u. Aufsätze, Tübingen 1875).

Wirminghaus: Stadt und Land unter dem Einfluss der Binnenwanderungen. Jb. Z. Nat. u. Stat. Jena 1895.

Az adatok eltérő természete a korábbi népszámlálások eredményeivel az összehasonlítást nem engedi ugyan meg, de az imént közölt adatokból is világosan látni, hogy a birtokos osztály és a gazdasági cselédek száma apadt s csupán a családi kisegítők száma emelkedett, nyilván annak a következtében, hogy a megélhetés nehézsége a családtagokat s ezek közül kivált a nőket (ezek számában volt nagy a családi kisegítők növekvése) a gazdasági foglalkozásba szorítják a háztartás mellől. A birtokosok és cselédek száma azonban megfogyott a fentebb említett okok hatása következtében, a miről egyébiránt már 1890-iki népszámlálásunk hivatalos jelentése is megemlékezik: »A vármegyei hatóságoknak az egyes községekben mutatkozó népfogyásra adott felvilágosításaiból az tűnik ki, hogy a mezőgazdasági cselédek számát újabban inkább leszállítják, semmint emelnék. Különösen a nagy birtokoknál látjuk ezt, a melyek házi kezelésből bérleti kezelésbe mennek át. Itt napirenden van a cselédek létszámának korlátozása és a régi cselédség egy részének elbocsátása. Ez a termelési költségek leszállítására irányuló törekvésekkel függ össze. Amint a mezőgazdaság kezd iparrá lenni, nem csoda, ha a mezőgazdasági vállalkozók a drágább emberi munkát lehetőleg az olcsóbb gépi munkával igyekeznek pótolni.«¹⁾

Az őstermelő foglalkozást űző népességnek e háttérbe szorítása nemcsak nálunk észlelhető, hanem általános jelenség. Így pl. Ausztriában 1000 kereső között volt

	1869	1900
mezőgazdasági foglalkozást űző	672	582
iparos	197	222
kereskedelem és közlekedésben foglalatzkodó	51	73

Németországban az 1882. és 1895. évi foglalkozási statisztikai felvételek ugyanerre vetnek világosságot. 1000 kereső közt volt

	1882	1895
a mezőgazdasághoz tartozó	434	362
az ipar, bányászat, kohászathoz tartozó . . .	337	361
a kereskedelem és közlekedéshez tartozó . .	83	102

Jellemző példáját nyújtja a mezőgazdasággal foglalkozó népesség csökkenésének Anglia, hol az agricultur népességnek nemcsak relativ jelentékeny, de absolut véve is számottevő csökkenéséről beszélnek az alább következő, félszázadra visszatekintő adatok: ²⁾

	A mezőgazdaságban foglalkozó férfiak száma		nők száma	
	összesen	10 éves és idősebb férfi-népesség %ában	összesen	10 éves és idősebb nő-népesség %ában
1851	1,544.087	23'5	168.652	2'4
1861	1,539.965	21'2	112'213	1'5
1871	1,371.304	16'8	85.667	1'0
1881	1,288.173	13'8	64.216	0'6
1891	1,233.936	11'6	51.045	0'4
1901	1,153.185	9'5	38.982	0'3

¹⁾ Az 1890-iki népszámlálás eredményeit ismertető hivatalos forrásmunka, I. kötet 62* l. Budapest 1893.

²⁾ Census of England and Wales 1901. General Report. London 1904.

Még jobban kidomborodik a mezőgazdasági népesség hanyatlása, ha meggondoljuk, hogy 1770-ben még 42%-át alkotta az agricultur népesség az összesnek és ha hozzátesszük, hogy ugyanezen félszázad alatt pl. a vasuti alkalmazottak száma 25.236-ról 276.930-ra emelkedve megtizszereződött és a bányászatban alkalmazott férfiaké 254.159-ről 672.195-re, a gépgyártásban foglalkozók száma csak az utolsó tiz esztendő alatt 210.974-ről 353.166-ra nőtt.

A mezőgazdasági népesség háttérbe szorításának az Egyesült-Államok adatai nagyon jellemző és annál fontosabb bizonyosságául szolgálnak, mert köztudomású, hogy az Egyesült-Államok agricultur népességét a tengeren túlról jövő bevándorlás gyarapítja és hogy ott még nagy szűz területek várnak feltörésre és megmunkálásra. Ennek ellenére az agricultur népesség aránylagos csökkenésének tényét állítják eléink a következő adatok:

	Az oldalt megnevezett foglalkozást folytatók száma				
	összesen	a népesség ‰-ában	összesen	a népesség ‰-ában	a szaporodás ‰-ában 1880—1900
	1880		1900		
mezőgazdaság	7,713.875	44·3	10,381.765	35·7	34 6
kereskedelem és szállítás	1,866.481	10·7	4,766.964	16·4	155·0
ipar	3,784.720	21·8	7,085.992	24·4	87·2

Mai gazdaságtársadalmi életünk signaturája: a nagy területen kevesebb embernek megélhetést biztosító őstermelés háttérbe szorulása a kis területen sok existenciát tápláló ipar és kereskedelem föllendülésével szemben, ez szólal meg a fent látható számokban s ennek csak tünete és következése a népességnek tömörülése városokban.

Mindezideig csak általánosságban fejtettük ki a gazdasági okok hatását a városok fejlődésére s általános érvekkel e hatást csak valószínűvé tettük. Bizonyosságot erről csak akkor szerezhetünk, ha egy-két állam városfejlődési történetéből vett példákkal kézzelfogható kapcsolatot mutatunk ki a gazdasági élet föllendülése és a városok fejlődése között. Ime:

Ha Anglia egész lakosságának évi átlagos szaporodási arányát az alább megjelölt időszakok mindegyikében száznak ¹⁾ veszszük, akkor volt az évi átlagos növekvése:

	Londonnak	A többi nagyvárosoknak ²⁾
1801—11	131	150
1811—21	117	163
1821—31	126	239
1831—41	122	202
1841—51	167	209
1851—61	151	172
1861—71	121	131

¹⁾ Ez a számítási mód tisztább képet ad a városok növekvési arányának nagyságáról, mintha az évtizedenkint elért népszaporodást az évtized kezdetének városi népességéhez viszonyítanánk. Ha pl. a városok 15%-os gyarapodást érnek el, de ugyanezen idő alatt az egész ország népessége is 10%-kal nőtt, nyilvánvaló, hogy kisebb volt a néptömörülés aránya, mint akkor, ha ugyancsak 10%-kal szaporodtak, de e mellett az egész ország népessége csak 1%-kal gyarapodott.

²⁾ Williams Price: On the Increase of Population in England and Wales. Journal of the Royal Statistical Society. Vol. XLIII. 462—496 l.

Két évtizedben látni itt jelentékeny néptömörülést, az egyik 1821—31, amikor a többi nagyvárosok és 1841—51, amikor ugyan-ezek mellett London mutat hatalmas növekvést. Az előbb említett évtizedre, mint Hobson ¹⁾ részletesen kimutatja, a textiliparnak a gép és a »factory system« (a központosított ipar) által előidézett hatalmas föllendülése ütötte rá bélyegét, amely föllendülésnek fényes bizonyága, hogy míg 1813-ban 51 millió, 1832-ben 288 millió font volt az Angliába importált pamut mennyisége. A másik évtized gyors néptömörülését a kereskedelemnek és közlekedésnek a vasút által okozott hirtelen fejlődése idézte elő: Stephenson 1830-ban nyitotta meg az első vaspályát Liverpool és Manchester közt s 1840-ben már 800, 1850-ben 6.600 angol mértföld volt a pályahossz. Segített ebben a vasiparnak ez évtizedben tapasztalható fölvirágzása is, amely fölvirágzásnak bizonyága az, hogy míg 1820-ban 0.40 millió tonna, 1840-ben már 1.40 millió, 1850-ben 2.25 millió tonna volt a termelt nyersvas mennyisége.²⁾

Németországban a városi népesség növekvése ³⁾ csak a negyvenes években kezd lendületet venni, amikor tudniillik a német államok is ugyanazon a társadalomgazdasági forradalmon mentek keresztül, mint Anglia valamivel előbb: 1835-ben nyílt meg az első vasút s a gépek ugyanekkor kezdik átvenni a termelés eddigi rendjét felforgató szerepüket. A nagyipar hatalmas organismusának kifejlődését és új ipari vállalatok keletkezését csak gyorsította a California újonnan fölfedezett telepeiről beözönlő arany s új lökést adott a városi népesség szaporodásának, amihez hozzájárult a porosz-francia háború hatása is, amely a katonaság nagy tömegét koncentrált a városokba, de a polgári elem egy részét is elvonta eddigi, mezőgazdasági foglalkozásától s a városokba terelte hadi és egyéb cikkek gyártásában keresni kenyeret. A következő évtizedben némi visszaesés állott be a városok fejlődésében, a 70-es évek gazdasági válságának hatása alatt, amely egyrészt az ipari életet egyidőre megzsibbasztotta, másrészt pedig a vidék népszaporodásának a városokéhoz való arányát megjavította azon a réven, hogy az Egyesült-Államokban is dühöngő válság a vidék népét egyelőre visszatartotta a kivándorlástól s így a vidék népességének szaporodására kedvező befolyással volt.

Ha Franciaország városainak fejlődését nézzük,⁴⁾ azt látjuk, hogy e fejlődés kezdete szintén az ipari termelésben a gőzgépek által előidézett forradalommal és a vasuti hálózat kiterjesztésének megindításával egyidős: körülbelül a 19. század harminczas éveire esik, tehát valamivel későbbre, mint Angliában. Az északamerikai Egyesült-Államokban a városok fejlődése a század huszas éveiben kezdett nagy lendületet venni. 1810-től 1820-ig elért szaporodásuk még csak úgy állott az Egyesült-Államok összes népességének szaporodásához, mint

¹⁾ Hobson: *Evolution of Modern Capitalism*. London, 1894.

²⁾ Adam Ferrin Weber: *The Growth of Cities*. Newyork 1899.

³⁾ Brückner: *Die Entwicklung der grosstädtischen Bevölkerung im Gebiete des deutschen Reiches*. Allgemeines Statistisches Archiv. I. B.

⁴⁾ A. de Foville: *La France Économique*, année 1889.

110 a százhoz, az 1820–1830 közt eltelt évtizedben pedig már úgy, mint 244 a százhoz. Ez a nagy lendület főként az Erie csatorna megnyitásának köszönhető,¹⁾ amelynek hatása alatt első sorban New-York ért el hatalmas fejlődést és 1830 előtt már elhódította Philadelphiától az elsőséget. A városi népesség növekvésének következő évtizedekben elért példátlan föllendülésében a vasuti hálózat rohamos terjeszkedése és az ipari megkereskedelmi élet mesés arányú fejlődése tükröződik vissza.

Ami végül hazánkat illeti, nekünk közjogi értelemben már az Árpádok idejében voltak városaink, amelyek alakulására részint az ókori kultúra (az egykori római világ) és a keresztény egyház befolyása, részint a honfoglaló magyarok várszerkezetéből folyó néptömrülés, részint a jövevények által alapított gyarmatok adták meg az alapot.²⁾ Sőt azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy a városi polgárok által űzött ipar és kereskedelem fölvirágzása e polgárok vagyoniosságát és a királyok növekvő pártfogásában is részesített egész polgári rend tekintélyét később: az Anjouk alatt annyira emelte, hogy az Anjou ház uralkodásának kezdetétől Zsigmond haláláig eltelt másfél századot Wenzel joggal nevezheti városaink fénykorának. E fénykort azonban kivált Mátyás halála után a városi élet hanyatlásának ideje váltotta föl, előbb a polgári rendre féltékeny nemesség túlsúlyra emelkedésének, később a gazdaságunkat és kulturánkat elzsibbasztó török világnak következményeképp. Egyes városoknak — többé-kevésbé megtépve az idők viharaitól — sikerült ugyan magukat fentartani különösen kedvező körülmények révén, mint ahogyan pl. a felvidéki városokban a városi élet fenmaradását a bányászatnak és a Lengyelországgal folytatott kereskedelemnek meg annak lehetett köszönni, hogy a török hódoltság határain kívül estek.

Hasonló hatása volt Pozsonyra az ott székelő országos kormány székeknek, Nagyszombatra a primás és az esztergomi káptalan ott létének és mindkettőjükre, valamint Sopronra is Ausztria szomszédságának. Egészben véve azonban elvitázhatatlan, hogy városi életünk e korszakban visszafejlődött, aminek jellemző bizonyosságát láthatjuk már abban a tényben, hogy a városjogok ez idő alatt semmi fejlődést sem mutatnak föl, sőt a törvényhozás a városokkal szemben folyton újabb meg újabb tilalmaknak volt jogforrása. (Igy pl. a pozsonyi 1542-ik évi 33. t.-cikk a városokat külső javak további szerzésétől eltiltotta, hasonlóan tiltó rendelkezéseket találunk az 1546 évi 41., az 1609: 44., az 1635: 21, az 1647: 78 és 79; az 1655: 34, az 1659: 49 stb. törvénycikkeiben; l. Wenzel idézett munkáját.) »Igazán nagy népességű városa az országnak 1720 körül egy sem volt. A legnépesebb városok sem érték el a 20.000-nyi lélekszámot. Az ország legnagyobb, legnépesebb és legvirágzóbb városa Brassó volt, de ebben sem élt több 16.816 léleknél. 10.000-nél több lakosnak egyáltalán csak négy város jelentkezik: Brassó

¹⁾ Weber: The Growth Cities New-York 1899.

²⁾ Wenzel: Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IV, K. IX. sz. Budapest, 1877.

után Buda, Kolozsvár, Nagyszeben. 10.000-nél kevesebb, de 5.000-nél több lakasú város szintén csak 10 volt, a többiek még kisebbek voltak s lakosságuk csekélységében még ridegen visszatükröződnek azok a rettenetes megpróbáltatások, amelyeken Magyarország az előző századokban átment.¹⁾ S ahol mindennek ellenére találkozunk is városokkal, mai értelemben vett városi életről a dolog természete szerint szó sem lehetett, még a török hódoltság megszűnte után sem, hiszen hazánkban a múlt század majdnem 40-es éveig, a nemzeti ébredés koráig hiányzott a városi fejlődés minden előfeltétele. Közlekedésünk állapota siralmas volt; közutunk kevés és rossz; víziutaink közül például a Tiszán alacsony és mocsaras partja miatt Szegeden felül nem lehetett árukat vontatni, a Dunán is nagyon nehéz volt, vontató utak hiányában, a Vágon és Garamon meg a folyó gyorsasága miatt teljességgel lehetetlen. Ipari és kereskedelmi élet csak a felvidéken volt, az ország többi részeiben, kivált a háborútól kipusztított Alföldön még nyomait is alig találni: az 1717. évi összeírás Békés vármegye egész területén (Gyula kivételével) csak öt iparost talált, az 1777-iki helytartó-tanácsi összeírás egész Magyarországon csak 13.934 kézműves-mestert vett számba. A hiteltörvények hiánya, a jobbagyság szabad költözködésének tilalma is útját állották a gazdasági élet szabad lüktetésének és ezzel a városi élet fejlődésének, párosulva talán még azzal is, hogy fajmagyar népünk különben is idegenkedett a városi élettől.²⁾ Külkereskedelmünk ezenfelül egy Mária Teréziától meghonosított önkényes és igazságtalan vámpolitikai rendszer békójában volt, amelynek egyik célja volt Ausztria iparát megvédeni a Külföld versenyétől, a másik célja pedig Magyarország nyers terményeit minél olcsóbban biztosítani Ausztria részére.³⁾ A külföldi iparcikkekre 30—60%-os behozatali vámot vetettek, azokat a nyersterményeinket pedig, amelyek az osztrák iparnak szükségesek voltak, vagy magas kiviteli vámokkal sújtották, vagy pedig kivitelüket egészen megtiltották (gyapjú, nyers bőrök, len, kender, gubacs stb.). Az osztrák iparcikkek a Magyarországra való behozatalnál mint belföldi árúk kezeltettek s csak 3%-os vámot fizettek, a magyar iparcikkeket ellenben Ausztriában 30% vámmal rótták meg, nem is beszélve számos más zaklató és károsító intézkedésről. Ily körülmények között, melyekhez még a devaluatio okozta bajok is járultak, nemcsak hogy gazdasági fellendülésről nem lehetett szó, hanem még a felvidék régi múltú, sok reménynyel biztató ipara is aláhanyatlott. Joggal állíthatjuk tehát, hogy a városi élet kifejlődésének hiányzottak az előfeltételei és valóban úgy is áll a dolog, hogy — amennyire hézagos és megbízhatatlan adataink a visszatekintést megengedik — városi népességünk növekvéséről nem is beszélhetünk.

¹⁾ Acsády: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—1721. Magyar statisztikai közlemények, új folyam XII. k. Budapest. 1896.

²⁾ Kautz Gyula: A városok keletkezése, átalakulása és szereplésének törvényei. Budapesti Szemle 1882. és Ipolyi A.: Besztercebánya műveltség-története. Századok. 1876.

³⁾ Dr. Vargha Gyula: A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Budapest, 1896.

Igy 1787-ben legnagyobb városunk, Debreczen 29.153 lakost számlált, de 1850-ben is csak 30.906-ot, 63 esztendő alatt tehát jóformán semmi gyarapodás sem volt. Budapest népessége 1810-től 1821-ig évenként 1·02^o/o-kal, 1821—1831-ig 2·76^o/o-kal, 1831—1841-ig pedig a nagy árvíz következtében stagnált: 102.702-ről mindössze 107.240-re emelkedett e tíz év alatt.

A nemzeti ébredés korában azonban mindez gyökeresen megváltozott: a gazdasági fejlődés útjában álló akadályok egy része elhárított. Az 1836. évi IV. t.-czikk a jobbágyok szabad költözködési jogát biztosította; az 1830 óta a Dunán már megnyílt gőzhajózás nagy lendületet adott külkereskedelmünknek nemcsak Nyugat felé, de a levantei kikötőkkel fenntartott rendszeres összeköttetés révén Kelet felé is 1846-ban megnyílt az első magyar vaspálya, s ennek fejlődését azóta a következő számok jelölik: pályahossz 1846-ban 35 km., 1850-ben 222, 1857-ben 947, 1869: 2.736, 1880: 7.097, 1890: 11.246, 1900: 17.101 km. Mindezek összeműködésének tulajdonítható, hogy külkereskedelmi forgalmunk összes értéke 1825-ben csak 83 millió volt, 20 évvel később már 140 millió. Világhírű malomiparunk alapját is ez időben vetette meg Széchenyi az 1840-ben létesített Pesti Hengermalommal, a melynek nyomán egész sereg malom épült; ugyanekkor vett lendületet cukorgyártásunk is, amely 1850-ben már 21 gyárat foglalkoztatott; szeszgyártásunk is már a negyvenes években virágzott (1850-ben az akkori birodalomban 188.890 szeszégető állott fönn s ebből a magyar korona országaira 145.848 esett). Ekkoriban kezdett a gőzgépek használata is tért foglalni: 1852-ben 79 gőzgép állott üzemben 1.175 lóerővel, 1863-ban 480 gőzgép 8.134 lóerővel. E korszakban szűntek meg a vámpolitika kiáltó igazságtalanságai s az 1840-ik évi országgyűlés megvetette modern iparunk, kereskedelmünk és hitelügyünk alapjait, a váltótörvény, a kereskedőkről, a gyárak jogviszonyairól, a kereskedői testületekről, a fuvarosokról, az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról s a csődületről alkotott törvényeinek sorozatával. 1836-ban megalakult Brassóban az első takarékpénztár, ezt 1840-ben követi a Pesti hazai takarékpénztár, amelynek mintájára a 40-es években egész sereg intézet alakult, úgy, hogy 1848-ig már 36 takarékpénztár létesült (ebből Zágrábbal együtt 17 törvényhatósági jogú, 19 rendezett tanácsú városban). Hatásukat és hazánk közgazdasági életében oly hamar megszerzett nagy jelentőségüket fényesen bizonyítja a következő néhány adat:

	Takarékbetétel álladéka	Jelzálogos kölcsönök pengő forintokban	Váltótárcza
1840	204.529	172.224	27.500
1847	9,606.973	7,423.756	592.325

Ily előzmények után természetesnek kell találnunk városaink rohamos fejlődését. Budapest népességének évi átlagos szaporodása 1841—1851-ig 6·61^o/o-ot tett, amelyhez hasonló arányt azóta sem láttunk. Ugyanekkor kezdődött meg városainknak az a nagyarányú fejlődése, amelyről 1850. óta (amely időtől kezdve az összes városokról megbízható adataink vannak) a következőkben számolunk be:

Polgári népesség	S z a p o r o d á s a					%o-b a n	
	1850—1857	1857—1869	1869	1880	1880—1890	1890	1900
Th. j. városok	17·7	20·1	15·2	20·2	28·1		
R. t. városok	13·4	12·0	6·1	9·5	13·8		
Vidék	2·9	11·8	0·3	9·4	8·0		

Az 1869—1880-as évek gyenge szaporodásában az 1872—1873. évi kolera hatása s e mellett a városokban az 1873. évi gazdasági válság nyomai ismerhetők föl, amely utóbbinak rovására írható, hogy Budapesten 1841 óta a leggyengébb szaporodás 1871—1881 közt eltelt évtizedben volt.

A városok emelkedésére befolyással levő gazdasági okok között különös érdekességű a közlekedési viszonyoknak, jelesen a vasutépítkezésnek a hatása, a melyet egyes esetekben egész frappánsul mutathatunk ki. Így pl.

	V o l t a s z a p o r o d á s		%o-a
	1869—1880	1880—1890	
Debreczen	10·2	11·4	27·1
Kassa	20·0	10·7	23·2
Kecskemét	9·8	8·0	17·1
Szabadka	9·0	18·5	12·0
Szolnok	15·0	13·7	20·7
Szombathely	36·8	22·0	44·5
Versecz	5·9	2·1	13·3
Zólyom	83·2	36·6	39·8

Debreczennél feltűnő az utolsó évtized nagy szaporodása: 1891-ben épült a debreczen—füzesabonyi és az ohát—polgári, 1894-ben a debreczen—nagy-létai h. é. v. Figyelembe veendő továbbá, hogy a megelőző évtized második felében épült ki a debreczen—hajdunánás—büdszentmihályi vasut, a melynek hatása az előbbi évtizedre még csak kisebb mértékben érvényesülhetett. Kassánál az 1880—1890. éves gyenge szaporodásával szemben feltűnő az 1869—1880. és a legutolsó évtized nagy gyarapodása. Amott nyilván a Bpesttel 1860. évben történt összeköttetést Orló, majd Zsolna felé meghosszabbító kassa-oderbergi vasutépítések (1870—1876) voltak hatással, továbbá az 1873-ban megnyitott kassa—legenyemihályi vonal, a mely Kassát az ország északkeletével hozta összeköttetésbe. A következő évtizedben Kassa körül a vasutépítés szünetelt, 1890—1894. közt azonban kiépült a kassa—tornai helyi érdekű vasut, a mely egy jelentős ipari vidéket hozott Kassával összeköttetésbe. Kecskemét az utolsó évtizedben szaporodott feltűnően s ugyanez évtizedben épültek a kecskemét—fülöpszállási, (1895) kecskemét—tiszaugi (1896) vonalak és kecskemét—kecskeméti szállások (1894) vonala. Szabadkán 1880—1890 közt látunk feltűnő szaporodást: 1882-ben épült ki a budapest—szabadkai, 1883-ban a szabadka—ujvidéki, 1885-ben a szabadka—bajai vonal. Szolnoknak az 1869—1880 közötti évtizedben a nagy kolera pusztításainak ellenére elért nagy szaporodása az 1873-ban kiépült s a felvidékkel közvetlen összeköttetést létesítő szolnok—hatvani vonal kiépítésével lehet összefüggésben, az utolsó évtizedben elért erős gyarapodásban pedig bizonyára része van a szolnok—szentesi vonal

meghosszabításával Hódmező-Vásárhelylyel összekötő szentes—hódmezővásárhelyi vonal (1893) és a szolnok—kiskunfélegyházai vasut kiépítésének. Szombathely nagy gyarapodására 1869—1880. közt a Budapesttel való összeköttetést létesítő győr—szombathelyi vonal kiépítése volt befolyással, az utolsó évtizedben elért rendkívüli szaporodásban pedig a szombathely—rumi (1894), szombathely—pinkafői (1888) és szombathely—pozsonyi (1891) vasutak kiépítése működhetett közre. Versecz a leggyengébb szaporodási városaink közé tartozott (sőt 1880—1890. közt fogyott) a legutolsó évtizedig, amikor az már átlagos szaporodását meghaladó növekvést ért el, kétséggel a torontáli h. é. vasutak (1889—1891), a versecz—temesvári helyi érdekű vasut (1894) magyar délkeleti vasut (1896) kiépítésének következtében. Talán legjobban látni a vasutak városfejlesztő hatását Zólyomnál, amely összes városaink között a leggyorsabban szaporodott. Különösen 1869—1880 közt ért el óriási növekvést, hogy miért, azt a következő adatok mondják meg: 1871-ben épült ki a Budapesttel való összeköttetést megteremtő losonc—zólyomi vonal, amely 1872-ben a rendkívül fontos zólyom—ruttkai vonallal hosszabbodott meg. 1873-ban épült ki a garamszentkéry—selmecbányai vasut, ugyanezen évben a zólyom—besztercebányai vonal. A következő évtizedben csak egy vonal létesült: a besztercebánya—zólyombrézói (ugyanaz idő alatt volt Zólyom gyarapodása a most szóban forgó három decennium alatt a legkisebb), amely igazi jelentőségre csak a következő évtizedben, a zólyombrézó—erdőközi (1895), bikás—vasgyári (1895) és az erdőközi—tiszolci (1896) vonalak kiépítésével emelkedett. Innen a legutolsó évtized alatt Zólyom fejlődésében látható újabb lendület.

Viszont a közlekedési eszközök hiánya gátlója a város fejlődésének. Jellemző bizonyossága ennek az, hogy törvényhatósági jogú városaink közt 1869-től 1900-ig annak a városnak volt legkisebb a szaporodása, amely legkésőbb kapott vasutat: Pancsova, a melynek csak 1896. óta van vasutja. De a közlekedési viszonyoknak a városok növekvésére gyakorolt hatása tekintetében jellemző példa Cegléd is, a mely 1869-től 1880-ig 12·0%-kal, tehát a rendezett tanácsú városok szaporodási átlagának kétszeresével szaporodott; 1882-ben kiépült a keleti és északkeleti forgalmat Ceglédre elterelő ujszász—rákosi vonal s azóta folyton kisebb a gyarapodása: 1880—1890. közt 10·8, 1890—1900. közt csak 8·6%, vagyis a rendezett tanácsú városok szaporodási átlagánál kisebb. Bizonyára része van ebben annak is (a mi különben nem egy alföldi városunkban egyik oka a népesség gyengébb szaporodásának), hogy Cegléd rajokat bocsátott ki egyes újonnan települt községekbe, annak következtében, hogy a földek otthon szilárd kezekben vannak s ritkán kerülnek eladásra, miért is a földbirtok után sóvárgó szaporodó népesség a birtokszerzésre alkalmat nyújtó vidékre költözik el. Távol is áll tőlünk az a gondolat, hogy a vasutak befolyását a városok népességének növelésére túlozzuk vagy éppen kizárólag nekik tulajdonítsuk a városok fejlődését — a fentebb felhozott esetekben csak egy-egy jellemző példáját kívántuk nyújtani — a városok növekvésére kétségbe nem vonható nagy hatásuknak.

A városok vonzó erejének imént előadott gazdasági okai nagyon természetesen ráütik bélyegüket a városoknak mai gazdaságtársadalmi életünkben vitt szerepére: az ipar, a kereskedelem, az üzleti élet középpontjai mindenütt a városok. Nincs szándékunkban ezzel a köztudomású ténynyel bővebben foglalkozni, részben mert már eddig is érintettük ezt a kérdést, részben pedig azért sem, mert bővebb és a kérdés nagy jelentőségéhez méltó taglalása e szerepnek dolgozatunk keretei között nem is férne el. Megelégszünk ennél fogva néhány jellemző adatnak a felsorolásával. Így pl. annak igazolására, hogy az ipar, a kereskedelem, a közlekedés mennyire a városokban van központosítva, közöljük az alább következő hazai adatokat, amelyek az 1900. évi népszámlálás eredményén alapulnak:

	Törvényhatósági jogu városokban	Az ország többi részében
	l a k o t t	
az iparosoknak	28·9%-a	71·1%-a
a kereskedőknek	39·0%-a	61·0%-a
a közlekedésnél foglalatostkodóknak . . .	35·2%-a	64·8%-a
míg az összes kereső népességnek . . .	11·8%-a	88·2%-a,

vagyis a felsorolt foglalkozások három-négyszerre nagyobb arányban voltak képviselve a városokban, mint az összes kereső népesség. Városaink jelentősége e téren még jobban kidomborodik, ha ehhez még hozzáteszszük, hogy a husznál több segédszemélyt alkalmazó 2.049 nagyipari vállalat valamivel több, mint fele törvényhatósági jogú városainkban bírja székhelyét; magában Budapesten 622 nagyipari vállalat az összes ily vállalatok csaknem egy harmad része tömörül s e szám még további negyvennel emelkedik, ha — ami egész indokolt is — a fővárossal gazdaságilag egységes egésznek tekintendő szomszédos községek (Újpest, Rákospalota, Erzsébetfalva, Soroksár, Csepel, Budafok, Kispest) nagyipari vállalatait is ideszámítjuk.

A most említett foglalkozásoknak a városokban való tömörülése természetesen hatással van a városi és vidéki népesség gazdasági összetételére is.

Volt ugyanis száz kereső lakos közül:

	Budapesten	A thj. városokban	Vidéken
őstermelő	1·5	13·0	72·9
bányász	0·1	0·5	0·8
iparos	41·7	33·8	11·1
kereskedő	12·1	9·2	1·9
közlekedési alkalmazott	8·1	5·0	1·2

Míg tehát a vidéken az őstermelés a főfoglalkozás, addig a városokban az iparosok háromszor, a közlekedési alkalmazottak négyszer, a kereskedelem és hitel körében foglalatostkodók ötször akkora arányszámmal fordulnak elő, mint vidéken. A nyugati államokban még szembeszökőbb a városok uralkodó állása a most felsorolt foglalkozási ágak tekintetében. Így pl. Ausztriában ezer kereső közül esett

	nagy városokban	2.000-nél nagyobb lakosságú	kisebb községekben
a mezőgazdaságra	20	369	768
iparra	493	347	141
kereskedelemre	224	121	27

A németországi városok felszívó erejét előidéző gazdasági okok jelentősége a következő adatokból tükröződik vissza:

Ezer kereső közül jutott az alább megnevezett foglalkozási ágakra

	nagyvárosokban	vidéken	a birodalomban
mezőgazdaság	13·9	667·1	361·9
bányászat, ipar	494·2	223·7	361·4
kereskedelem, közlekedés	238·3	38·5	102·1

Az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak úgy nálunk, mint Ausztriában és Németországban tapasztalható koncentrációja mellett szembetűnő, hogy a kereskedelmi foglalkozások még jóval nagyobb mértékben tömörülnek a városokban, mint az ipariak. Németországban pl. az ipari foglalkozások kétszerte, a kereskedelem és közlekedés hatszorta erősebben vannak képviselve a városokban, mint vidéken. Nálunk — mint láttuk — a kereskedelmi foglalkozások aránya ötször, az ipariaké háromszor akkora a városokban, mint a vidéken. E jelenség természetes magyarázata az, hogy míg az iparvállalat elhelyezkedésénél olykor a nyersanyag vagy a hajtóerő, pl. víz közelsége a döntő tényező, székhelyükül tehát nem mindig lehet a várost választani, a kereskedelmi vállalatok színhelyének kiválasztásánál más szempontok, így első sorban a szállítás könnyű és olcsó volta az irányadók.

A kereskedelmi és ipari foglalkozások nagy koncentrációja tűnik ki az Angliáról szóló adatokból is, amelyek szerint 10.000 tiz évesnél idősebb férfi között az egyes foglalkozások aránya a következő:

	Összesen	Városi kerületekben	Vidéki
kereskedelmi foglalkozások	437	531	136
szállítási vállalatok	1,029	1,167	583
mezőgazdaság	883	209	3,063
fémipar	942	1,096	444
textilipar	330	403	100

A most felsorolt adatok mindegyikénél tisztább világosságba állítja a városok jelentőségét a modern gazdasági életben az Egyesült-Államok bámulatos iparstatisztikája, amelynek adatai szerint volt:

	1.340 kiválasztott városban		Az E. Á. többi részében	
	szám	%	szám	%
vállalatok száma	307.314	60·0	204.877	40·0
befektetett tőke	7.768,261.655 \$	79·2	2,045.572.735 \$	20·8
munkások száma	4,248.597	80·1	1,057.546	19·9
munkabér nagysága	1.929,473.919 \$	83·1	391,464.249 \$	16·9
felhasznált anyagok értéke	5.853,954.272 \$	79·7	1,489,673.603 \$	20·3
az évi termelés értéke	10.537,154.489 \$	81·1	2,462,994.670 \$	18·9

holott e városokban az összes népességnek csak 37·3 %-a élt.

Már a most közölt arányszámok figyelmesebb vizsgálásából is kitűnik, s a városok jelentőségét még jobban előtérbe állítja számbeli túlsúlyuknál nagyobb intenzitásbeli súlyuk, vagyis az a tény, hogy a városi iparvállalatok akár a termelés nagysága, akár a felhasznált anyagok mennyisége, akár a befektetett tőke, akár az alkalmazottak száma tekintetében jóval nagyobbak, mint a vidékiek. De még tisztább képet nyerünk erről a következő átlagokból:

	Volt átlag egy-egy vállalatban 1.310 kiválasztott városban	az E. Á. többi részében
a befektetett tőke	25.278 \$	9.984 \$
a bér munkások száma	14	5
a bérösszeg	6.279 \$	1.911 \$
a felhasznált anyagok értéke	19.049 \$	7.271 \$
az évi termelés értéke	34.288 \$	12.022 \$

Ha azonban a városoknak csak egy kisebb körére szorítjuk is vizsgálódásainkat, akkor is szembetűnik e roppant jelentőség. Így pl. az Egyesült-Államok összes vállalataihoz viszonyítva volt:

	A 100 legnagyobb városban	a 209 húszezernél több lakosú városban
vállalatok száma	36·3	43·3
tőke nagysága	51·0	60·8
munkások száma	49·7	60·1
bérösszeg	53·1	63·9
felhasznált anyagok értéke	50·4	62·2
termelés értéke	52·6	63·5
népesség	22·8	—

Egyes iparágak egészen a városokban vannak koncentrálva. Így pl. a férfiruhagyártás vállalatai mind a 20.000-nél népesebb városokban vannak elhelyezve, a kőmetező és véső iparvállalatok 97·3%-a, a nőiruhakészítők 95·3, a kalap- és sapkagyártók 94·6, az esernyőgyárak 94·3%-a e városokban tömörül. A munkamegosztásnak, a specifikációnak másutt sehol nem tapasztalható példái vonják magukra bámulatunkat: a gallér- és kézelőgyártás 15·7 millió értékű czikkeiből milliónyi vagyis az összes nemzeti termelésnek 85·3%-a egyetlen városban, Troyban (N. Y.) készül, aminek következménye, hogy e város munkásainak 68·7%-a a gallér- és kézelőiparban talál alkalmazást. Gloversville (N. Y.) munkásainak 74·9%-a keztyűgyártó, Pittsburg munkásainak 44·7%, a körülötte fekvő Mac-Keespartéinek 88·8, New-Castle munkásainak 66·5, Johnstownéinak 66·3%-a a vas- és aczéliparban van alkalmazva. Egyes városok igazi kolosszusok az ipari termelés terén: Newyork 27.168 ipari vállalata, amelyekbe 609 m. \$ tőke van befektetve, s amelyek évenként 185 m. \$ munkabért fizetnek, 1,371 millió \$ értékű árut termel, azaz egymaga többet, mint az Unió 51 állama közül 49; a rohamosan fejlődő Chicago (amelynek 1890-ben csak 9.977 ipari vállalata volt 360 millió \$ tőkével, 1900-ban már 19.203 vállalata 534 millió tőkével) 890 m. dollár értékű termelésével 47 állam ipari termelését szárnyalja túl.

Az eddig előadottakban a városok felszívó erejének gaz-

dasági okait ismertettük. Ezeken kívül azonban még más tényezők is közreműködnek a vidék népességének a városokba való tódulásában. Így nagy része van ebben a gazdasági erők imént rajzolt tömörülése mellett a szellemi erők tömörülésének is. A különféle tanító intézetek, könyvtárak, közgyűjtemények, színházak, képcsarnokok és a hozzájuk kapcsolódó iskolák mind nagy tömeget vonzanak a városokba, részint a tanulók nagy számának, részint a mindezen intézetekben alkalmazottak és családtagjaik tekintélyes seregének összegyűjtése révén. A budapesti tanintézeteket pl. az 1901/1902 tanév végén 107.744 tanuló látogatta s bennük 4.299 tanerő volt alkalmazva. A városok a tudományos egyesületek székhelyei, a művészetek, a zene, a szobrászat, a festészet, az építészet, a színművészet a városokban találhatnak műértő és műpártoló közönséget és alkalmat az érvényesülésre. A könyvkiadás, az ujságszerkesztés középpontjai a városok, ahol a szellemi élet kitünőségei élnek, ahol a politika hirforrásából közvetlenül, első kézből merithetnek, ahol nagy helyi olvasóközönség is van s ahol mint iparvállalatok is a városi életnek az előbbi pontban ismertetett előnyeit élvezhetik. A magasabb értelmiségi foglalkozású emberek nem szívesen élnek vidéken, a városba törekszenek, ahol ambíciójuk érvényesítésére tágabb tér nyílik s ahol inkább is van módjukban a tudomány haladásával lépést tartani.

A városok a helyi közigazgatás mellett az állami közigazgatás középpontjai is és ahogy az állam mindsokasodó feladatai a tisztviselők egyre nagyobb tömegét kívánják s ahogyan a növekvő városok sűrűbb népessége és egyre sokoldalúbb életviszonyai a helyi, önkormányzati közigazgatással szemben is egyre fokozódó igényeket támasztanak, a városokban központosított tisztviselők serege is folyton fokozódó arányokban nő. (Budapesten pl. csak a helyi közigazgatás szolgálatában 6000 functionarius áll, nem is beszélve a székesfővárosban élő állami alkalmazottak ezreiről.)

A nagyvárosok ezenkívül az állami életnek középpontjai is: székhelyei az udvarnak, a törvényhozásnak, a diplomaciai testületnek, a végrehajtó hatalom legfőbb szerveinek. Hogy ez és mindaz, ami ennek a következménye, milyen hatással van a városi élet fejlődésére, kitűnik abból is, hogy míg Pozsony, Magyarország állami életének akkori középpontja, a század elején Budapestnél népesebb volt, ma Budapest, ahová időközben az állami élet súlypontja került, tizenegyszer akkora népességet mutat föl, mint Pozsony. Igaz, hogy Budapest e rohamos fejlődésében egyéb okok is hatottak — még pedig döntőleg — közre, de hogy az állami élet székhelyéül való kiválasztás jelentőségét sem szabad kicsinyelnünk a városok növekvésében, azt nem egy példa bizonyítja. Berlinnek 1800-ban csak egy harmaddal volt több lakosa, mint Hamburgnak, a nagy kereskedő városnak, ma Berlinnek, a német impérium székhelyének háromszor annyi lakosa van: Berlin népessége tizenkétszeres, Hamburgé ötszörös nagyságot ért el ez idő alatt. Hasonló párhuzamba állíthatjuk Párist is a nagy iparos és kereskedő városokkal: Lyonnal és Marseille-l és Rómát is Nápolylyal. Mikor Róma az egyesült

olasz királyság székvárosa¹⁾ lett, csak félannyi lakosa volt, mint Nápolynak, ma majdnem utolérte.)

Mindezek az okok a közszolgálati ágakban alkalmazottak és az úgynevezett szabad foglalkozásokat űzők számát a városokban a vidékéhez képest aránytalanul magasra duzzasztják föl. Így pl. ezer kereső közt volt az említett foglalkozásokhoz tartozó egyén Budapesten 81, a törvényhatósági jogú városokban 69, a vidéken 20; Ausztriában ezer kereső közt volt közszolgálatban álló egyén a nagyvárosokban 153, a 2000 léleknél népesebb községekben 86, az ennél kisebb községekben 52. Angliában a városi kerületekben 157, a vidékiekben csak 70 egyén állott közszolgálatban minden tízezer tíz évesnél idősebb férfilakos közül.

Az értelmiségi foglalkozást űző egyéneknek ez a tömörülése a városokban nem csupán önnönmagában jelenti hatalmas szaporulatát a városok népességének, hanem magával hozza a helyi fogyasztás kielégítésével foglalkozó gazdasági ágak nagy koncentrációját is, mint az előbbi pontban Budapest és New-York példáiból láttuk és ezen kívül nagyra duzzasztja a házi cselédek számát, annak az ismeretes ténynek következtében, hogy az értelmiségi foglalkozású egyének s az iparosok és kereskedők is sok házi cselédet alkalmaznak. Innen van, hogy száz kereső lakos között volt házi cseléd

Budapesten	A törvényhatósági jogú városokban	Vidéken
14·8	12·1	3·9

Vagy más szóval (az összes népességet beleértve) egy cseléd Budapesten átlag 12, a törvényhatósági jogú városokban 16, vidéken 56 egyént szolgált ki. Ugyanezt látjuk a külföldön is. A Németbirodalomban pl. a cselédek a nagyvárosok háztartásában élő népességének 4·6 százalékát alkották, az egész birodalom népességének pedig csak 2·5%-át.

A városok népességének növeléséhez hozzájárul még a katonaság is, a melyet stratégiai okokból (hogy háború esetén a mozgósítás könnyebben és gyorsabban mehessen végbe) vasuti csomópontokat alkotó néhány nagyobb városban szoktak koncentrálni, a minek nyomában jár természetesen az is, hogy a harczoló katonaság élelmezési, felszerelési és egyéb szükségleteinek kielégítésére hivatott és szintén az alkalmazottak tekintélyes seregét foglalkoztató intézmények is (ruharaktárak, hadiszertárak stb.) szintén e középpontokban állítottak föl. Így áll elő az a helyzet, hogy pl. nálunk 116.681 főnyi katonai békelétszámnak több, mint fele: 59.844 katona a városokban van elhelyezve, a minek következménye, hogy ezer kereső közt Budapesten 111, az összes törvényhatósági jogú városokban 67, vidéken ellenben csak 9 egyén tartozik a véderőhöz. Egyes városokban persze még nagyobb a katonaság koncentrációja. Így pl. Kassán minden ezer kereső lakosból 213, Temesvártt 126 volt a katona.

¹⁾ Schäfer: Die politische und militärische Bedeutung der Grossstädte. Dresden, 1903.

Mindezek mellett számottevő tényező a városi népesség növelésében az egyénnek ösztönszerű hajlandósága a társas életre, a mit sokkal jobban kielégíthet a városokban, mint a vidék szétszórt otthonaiban. A városba hajtja az embert az ambíció, az érvényesülésnek szabadabb és tágabb tere, a vidék kicsinyes környezetéből, nyomasztóbb kötelékeiből való szabadulásnak a vágya, az életmód kényelme, a mit a technika vívmányai, a jobb és körültekintőbb közigazgatás a városokban sokkal inkább biztosítanak, mint vidéken és a városokban kínálkozó mulatságok, szórakozások. A ki a vidéken meggazdagszik, az életet élvezni a városba jön; a ki a vidéken tönkrement, az is a városba igyekszik utolsó kísérletet tenni, hogy balsorsán fölülkerekedjék, vagy elrejtteni szegénységét azok előtt, a kiknek körében jobb napokat látott. (Vargha Gyula a legutolsó népszámlálásról írott tanulmányában¹⁾ a reformátusok számának nagy növekvését a fővárosban a tönkrement vidéki birtokososztály tagjainak a fővárosba húzódásával magyarázza.) Igaz, hogy elvétele arra is van eset, hogy a városi élet zajától megcsömörlött ember a vidékre vágyik, ott akarja öregségét csöndben leélni, ám ezek csak szórványos jelenségek, szemben azok tömör seregével, a kiket az ezernyi szálból összeszövődő varázslatos csábító erő az intenzív szellemi és gazdasági életnek, a tudásnak és haladásnak középpontjai: a városok felé húz.

¹⁾ Dr. Vargha Gyula: Legújabb népszámlálásunk. Budapesti Szemle 1901. évf.

Kenéz Béla.

A külföldi bankok szervezete. I.

I.

A bankár sajátyszerű foglalkozása, mondja Ricardi, akkor kezdődik, mihelyt mások pénzét használja; míg saját pénzét használja, addig csak tőkepénzes. Nagy igazság ez. A mások pénzének a felhasználását, illetőleg a mások kis tőkéinek egyesítetten való kihasználását minden nyugati nemzet jobban érti nálunk, következésképen ezeken a helyeken a bankok sokkal fontosabb szolgálatokat végezhetnek a kereskedelem érdekében, mint a mieink. Ha csak a történeti alapot vesszük is, egészen másoknak kell lenniök külföldön a bankszervezeteknek, mint minálunk, mert mások voltak fejlődésüknek feltételei és kísérő körülményei. Ezenkívül be kell vallanunk azt is, hogy a mi bankrendszerünk, melyet csak nagy jóakarattal szabad rendszernek neveznünk, sokban, majdnem mindenben, a külföld után haladt, tőle lesett el, sokszor nem is könnyen, szervezeti titkokat, melyeket egyes bankemberek nálunk hamarosan meghonosítottak.

Még egy más dologról sem szabad megfeledkeznünk. Nevezetesen arról, hogy nálunk a fejlődésben bizonyos »természeti eltolás« észlelhető. Ugyanis a nyugati államokban a kereskedelem teremtette meg a bankszervezeteket, míg nálunk éppen megfordítva, a mi kereskedelem létezik, az legjelentékenyebb részben direct vagy indirect úton a bankok teremtménye. Sajátságos tőke- és faji viszonyunkból folyik ez, mely nemcsak hogy elütő a nyugati népekétől, hanem azoknak éppen az ellenkezője. A tőkeszegénység még a kisebbik baj volna, a kereskedelmi szellemnek a hiánya és a foglalkozás különös exclusivitása már nagyobb baj. Különösen ez utóbbit kellett nálunk a bankoknak meggyőzniök. Az igaz, hogy nem kis feladat volt és hogy a sikeresnek mondható eredménytől még mindig nagyon messze állunk, mégis a nemrég multtal való összehasonlítás nagy előnyöket mutat a jelen javára.

Mint már előbb mondtam, a külföldi bankszervezet egészen elütő a mienktől. Elég baj, hogy a kereskedelem szolgálatában álló bankok történeti kritikáját nem irták még meg oly terjedelemben, mint a jegybankokét. A theoria embereit úgylátszik kevésbbé érdekli ez az élő és az »elevenbe vágó« téma, mert az egyetlen Bagehot-ot leszámítva, érdemesebb munka nem igen jelent meg erről a témáról. Ha legalább hasonló munka állana rendelkezésre, mint a milyen Adolf Wagneré vagy Helfferiché a jegybankokról, erről a kérdésről is, akkor sok függőben levő kérdés tisztázódna, a mi fölött ma nemcsak a tudomány, de még a praktikus élet nincs tisztában.

Ez idő szerint különösen két fejlődési irány áll például előttünk. Az egyik az angol, a másik a német. Mindegyikben megvannak a maga hibái, megvannak a maga külön előnyei, dönteni azonban egyik mellett sem lehet, mert mindegyik bank-szervezet meghozta már a maga külön krízisét. Az angol csak a maga rendszere mellett szavaz és ha meghallgatjuk érveit, igazat is kell nekik adnunk. De majdnem így vagyunk a német bankrendszerrel is. Ezeknek is sok az előnyük és főként azért hatnak reánk az érveik különös erővel, mert intézményeikből a legtöbbet már átültettük mihozzánk is. Az angol szervezetnek a megértése pedig azért lesz nehézkes nálunk, mert viszonyaik felől, bármily nagy mértékben bírják is az angolok individuális sympathiánkat és bármennyire érdeklődünk is utánuk, még túlságosan tájékozatlanok vagyunk, sőt egyes, nagyon is practikus berendezéseiket egyáltalán nem, vagy csak nehezen értjük meg.

Még tiz-husz évvel ezelőtt nálunk bizony vajmi kevésbé ismert volt a cheque fogalma, amikor Angliában már legszebb virágkorát élte, nagy előnyére az általános gazdasági életnek. A cheque- és clearingrendszernek ¹⁾ végtelenül practikus beren-

¹⁾ A leszámoló egyletek közül (clearinghouse-ok). A legelső Londonban alapították. Nemsokára követték a jó példát Északamerikában, majd Franciaországban, Olaszországban, Németországban, Svédországban, Svájcban és Ausztriában, végül majdnem legutoljára nálunk is. Bécsben 1864-ben alapították az u. n. Saldosaal-t, mely később Saldirungsvereinná alakult át. A budapesti leszámoló egyletet 1888-ban az Osztrák-Magyar Bank hozta létre a főbb bankok közreműködésével. 1895-ben Prágában és Brünnben is alapítottak leszámoló egyleteket. A monarchiában ez időszert Budapest áll az első helyen — de csak a tagok számát illetőleg. Budapestnek 1901 végén ugyancsak 13 tagja volt, azonban 1902 elején ismét öt intézet lépett be a leszámoló-egyletbe. 1901 végén a leszámoló egyleteknek tagja volt:

Prágában	14
Bécsben	12
Brünnben	9
Budapesten	13

A forgalom már egészen más arányokat mutat. Lebonyolítottak 1901-ben:

Bécsben	2,416,553.035 korona forgalmat
Brünnben	52,234.899 » »
Budapesten	654,337.737 » »
Prágában	433,216.438 » »

A budapesti intézet forgalmának emelkedése eléggé jelentékeny, bár nem éri el a bécsit. A forgalom a budapesti leszámoló egyletben a következő módon fejlődött:

1897-ben volt	255,022.410 korona
1898-ban »	284,852.666 »
1899-ben »	317,024.115 »
1900-ban »	632,581.692 »
1901-ben »	654,337.737 »

A mint tehát láthatjuk, az utolsó évben az emelkedés nem volt valami jelentékeny, aminek magyarázata a gazdasági viszonyok kedvezőtlenességében rejlik. Bécsben a forgalom emelkedése 29·9% volt a budapesti 3·4%-os és a brünni 5·5%-os emelkedésével szemben. Prágában ezzel szemben 4·3%-os visszaesés mutatkozik.

Németország leszámoló egyletei egészen más számokat mutatnak. Tíz városban van leszámoló egylet, melyek 1901-ben 28·9 milliárd márka forgalmat értek el. Ez összegben Hamburg 11·8, Berlin 8·2, Frankfurt 5, Bréma pedig 1·2 milliárd márkával részesedik. Ezek a számok is teljesen eltörpül-

dezése és számtalan előnyei emelték az angol bankrendszert oda, ahol az ma áll: a világ első pénzpiaczává és a nemzetközi forgalom kiegyenlítési helyévé. Ezekről különben majd csak később szólnunk, most emlékezzünk meg külön-külön a két minta-rendszer fejlődéséről, az angoléról és a németéről. Anglia sajátos gazdasági viszonyai és törvényes rendelkezései folytán különös mederbe terelte a bankok fejlődését. Minthogy a »Bank of England«-nek 1708-ban kiállított »szabadságlevele« értelmében Angliában részvényes bankot alapítani nem volt szabad, magánbankárok vették kezükbe minden téren a szoros értelmében vett banküzletet. Ez a magánbankári intézmény a legtarkább testület volt a világon. Kitűnően jellemzi őket Macleod »Diktionary«-jében (119. oldal), amikor azt mondja: »All sorts of pretty tradesmen mall directions, growers, linendrapers, tailors etc. stood up and turned bankers« (Mindenféle fajta kisebb kereskedők, mezőgazdák, vászonkereskedők, szabók stb. »bankárok«-nak csaptak fel).

Vagyis mindenki lehetett bankár és aki csak tehette azzá is lett, ami sokban hozzájárult ahhoz, hogy ennek az intézménynek a tisztulási folyamata gyors volt és egészséges mederbe terelődött. Majdnem minden foglalkozási ágnál magunk előtt látjuk annak a példáját, hogy abban első időben a legkülönbözőbb elemek tömörülése áll elő. Ez siettetti az elemeknek a tisztulási folyamathoz okvetlenül szükséges classirozását. A gyengék és nem tiszta alappal dolgozók háttérbe szorultak vagy tönkrementek, míg a becsületes, tisztességes és arra termett elemek tömörültek, nemcsak magáncélok, hanem közgazdasági és nemzeti célok érdekében is. A rendes evolutionális fejlődés hozta magával, hogy a tőkék tömörülésének a törvény se állhassa útját. 1826-ban megváltoztatták a törvényes rendelkezést is oly értelemben, hogy lehetővé tették Angliában — eleinte még megszorításokkal ugyan — a részvényes bankok létesítését.

nek a londoni és newyorki clearinghousok számadatai mellett. A londoni intézet 1901-ben 9561·17 mitlió font sterling, a newyorki pedig 34·4 milliárd dollár forgalmat ért el.

A leszámoló helyek működésének értékét a beszámítás quótája fejezi ki, vagyis az az arány, amelyben a kölcsönös kiegyenlítés lehetősége jut kifejezésre. Nálunk ez az arányszám eléggé kedvezőtlen. A monarchia leszámoló egyleteiben ugyanis a beszámítási quóta 1901-ben a következő volt:

Bécsben	45.211%
Brünnben	10.922%
Budapesten	44.820%
Prágában	43.079%

Főként akkor tűnnik ki az arányszámok kedvezőtlenisége, ha a monarchia leszámoló helyeinek arányszámaival összehasonlítjuk a külföldiekét 1901-ben:

Hamburgban	93.72%
Frankfurtban	86.40%
Brémában	86.36%
Berlinben	62.04%

volt a compensatiós arányszám. A németországi átlag 78.39% volt. A londoni és newyorki leszámoló egyletek mint minden téren, ebben is messze túlszárnyalják az európai continentális országok leszámoló egyleteinek arányszámait. Londonban a fizetések 94%-át rendezték compensatióval és csak 6%-ot más módon, Newyorkban pedig 95·5 : 4·5 arányban.

Anglia bankjainak és ezekkel együtt gazdasági életének epochális fejlődése ezzel az időponttal kezdődik. A vállalkozások nagyobb arányai csakis a bankok közreműködésével indulhattak meg. Egészen új alakot és új alapot nyert a közgazdasági élet, melynek egészséges vérkeringése addig ismeretlen eredményeket teremtett. A tőke igaz ereje ekkor és itt mutatkozott legelső ízben. Nagy mulasztás az is, hogy ennek a kornak oknyomozó történetét még senki sem irta meg. Horribilis vállalatok keletkeztek nem a bankok risicójára, hanem az ő segítségükkel. Ezen a téren elvitathatlan és elévülhetetlen érdemeik vannak a múlt század első felében működött bankdirectoroknak, kiket feltétlenül megillet az úttörés pálmája.

Fáradhatatlan munka és gazdag tapasztalatgyűjtés révén kristályosodott ki az a rendszer, mely ma első a világon és amely egyes ágaiban átöleli a gazdasági élet összes kellékeit. Anglia bankjai ma a következő csoportokba oszthatók:

a) az u. n. »Joint-Stock-Banks«, melyek hatalmas fiókhálózattal magukhoz gyűjtik az egész ország folyó tőkéit. Hatalmas, a mi viszonyainkhoz képest bámulatos összegekre rúgó betétek felett rendelkeznek, melyeket csakis mobil befektetésekre használnak fel, a legelső rangú biztonságot nyújtva így a betevőknek. Hozzászoktatták az angol közönséget, hogy minden tőkéjét náluk helyezze el és minden ki- és befizetéseit az ő közvetítésükkel, illetőleg checkek útján bonyolítsa le. A készpénz szükségletét minimálisra redukálják, lehetőleg mindent kölcsönös leszámolás útján egyenlitenek ki. E téren az elért eredmények felülmúlnak minden képzeletet. Főüzletük a betét egyrésről és a váltók leszámítolása másrésről, ami a mobilitást elsőrangúvá teszi. A most felsorolt üzletek egyúttal kimerítik ez intézetek teljes üzletkörét. Jelentőségük állandóan emelkedőben van, bár számuk a banküzletben mindjobban érvényesülő koncentráció következtében csökken. Mig a British Almanac and Companion pro 1866 szerint 1864. május 1-én Angliában és Walesben 127 Jointstockbank működött, addig ma csak kb. 80 Jointstockbank létezik. Különösen a legutolsó másfél évtizedben rapid a bankok koncentrációja. A Jointstockbank-ok száma volt:

1889-ben	112	1893-ban	102	1897-ben	91
1890 »	104	1894 »	99	1898 »	90
1891 »	110	1895 »	100	1899 »	84
1892-ben	104	1896-ban	97	1900-ban	83

Emellett a »banking capital« (az alaptőke és a tartalékalap) a következőképen emelkedett:

1889 + 1'2 millió £	1895 + 0'5 millió £
1890 + 2'6 » »	1896 + 0'4 » »
1891 + 11'0 » »	1897 + 0'9 » »
1892 + 7'4 » »	1898 + 1'9 » »
1893 + 0'1 » »	1899 + 2'3 » »
1894 + 0'4 » »	1900 + 1'6 » »

vagyis 1889-től 1900-ig bezárólag a banking capital 26'9 millió £-gel (645 millió koronával) emelkedett.

b) A Private Banks oly banktársaság, melynél a tulajdono-

sok száma hat vagy hatnál kevesebb. Ezek az u. n. »partnership low«-nak vannak alávetve. Mérleget nem kötelesek közzétenni, sem az ügynevezett auditorokkal¹⁾ megvizsgáltatni. Ezeknek a bankári társaságoknak, melyek Angliának speciális intézményei, hervadhatatlan érdemük van Anglia kereskedelmi forgalmának emelése és világposíciójának fentartása körül. Számuk utóbbi időben csökkenőben van, mert az angol bankok körében észlelhető koncentrációs törekvés bevonja őket más nagyobb pénzügyi vállalatok (trust-ök és finansziális társulatok) körébe. 1900-ban Angliában még 22 ilyen private bank volt 7.1 millió £ (170 millió korona) alaptőkével, míg a Joint-Stock-Bank-ek alaptőkéje ugyancsak 1900-ban meghaladta a 60.7 millió £-et (kb. 1460 millió koronát). Ez a körülmény jórészt arra vezethető vissza, hogy a londoni nagy intézetek a vidéken mindenütt fiókokat létesítenek és így az ügynevezett Provincial Bank-ek lényét fenyegetik. Az Economist szerint Provincial Bank volt:

	Magánbank	Joint-Stock-Bank	Összesen
1850-ben	272	93	365
1888-ban	156	98	254
1893-ban	105	88	194
1900-ban	54	47	101

Jelentőségük azonban távolról sem ily alárendelt, mint arra a számadatok arányából következtetni lehetne. Ezek a private bank-ek a legelsőrendű hitelforrásai a kereskedelmi vállalatoknak. Minden jól accreditált kereskedő kihagyhatja calculációjából a pénz beszerzésének a kérdését, mert jó és egészséges ideához mindenkor rendelkezésére áll a megfelelő tőke, ha máshol nem is, de legelső sorban a vállalkozó szellemű és szabad vezetésű private bank-eknél.

c) A speculációs bankok, melyek főként és első sorban a speculációs jellegű üzletekkel foglalkoznak, a Foreign and colonial banks gyűjtőnév alá foglaltatnak. Ugyancsak ide

¹⁾ Az auditorok két egyesületben vannak. Az egyik az »Institute of Chartered Accountants of England and Wales«, akiket röviden »Chartered Accountants«-eknek neveznek arról az 1880. évi királyi charter-ről, melylyel a számadási és könyvrevizorok egyesületét incorporálták. A charter-ben (szabadalomlevél) az új tagok felvételére nézve megvan állapítva, hogy minden jelöltnek első sorban egy általános műveltségi vizsgát, majd öt éves tanulási időt, miközben egy újabb vizsga letétele válik szükségessé, és végül egy záróvizsgát kell abszolválnia. A vizsgálat tárgyát képezik a könyvviteli és üzleti technikán felül a kereskedelmi, a csődjog stb. 1885-ben a fentemlített intézet egy concurrens vállalatot kapott a »Society of Accountants and Auditors« czéggel, mely vállalat azonban nem tudott kiváló posícióra szert tenni. Az auditori intézménynek ma nem lehet valami kiváló fontosságot tulajdonítani. Igaz ugyan, hogy a korábbi joggyakorlat értelmében 1879 előtt csak abban az esetben kellett a bankok könyveit auditorokkal megvizsgáltatni, ha az alapszabályok ezt különösen előírták, míg 1879 óta a »The Comp. Act, 1879« 7. szakasza értelmében minden részvénytársaságnál auditorokkal kell a revisiót végeztetni, mégis, különösen a bankok koncentrációja és könyvelési anyagának óriási megszorodása folytán jelentőségét elvesztette az auditori intézmény és inkább a sinecura bizonyos nemévé fejlődött, mert az auditorok »fáradozásukért« igen jó fizetést húznak. Így pl. az Economist (1898, 281. lap) szerint a Lloyd Bank 1898-ban mindkét auditorjának 1500 £-nyi (36.000 korona) fizetést adott.

sorozzák a külföldi nagyobb intézetek londoni fiókjait is, melyeknek egyetlen céljuk az, hogy az illető országok kereskedelmi forgalmának érdekeit a londoni piacon képviseljék. Ezek az előbb említett intézetek minden egészséges idea részére kaphatók. Kitűnő szakemberekkel rendelkeznek, akik nem vas-kalapos iskolában nevelkedtek. Az angol szereti a vállalkozást. Előtte nem létezik sem akadály, sem távolság. Az angol vállalkozó ebbeli tulajdonsága és — mondhatjuk bátran — erénye értéktelen volna, ha tőkesegítséget nem kapna a bankok részéről. A messze vidékekre eső üzletek lebonyolítása Angliában nem váltókölcsonök útján történik, hanem az úgynevezett colonial bank-ek segítségével. Gazdag és szinte kifogyhatatlan tőkeforrásokra támaszkodván, a kereskedelem érdekében a legmesszebb menő engedményekre hajlandók, sőt ezek az intézmények annyira nemzetiek, hogy nagy politikai célok segitőtársaiul mindenkor kaphatók. E vállalatok vezetése mintaszerű. Foglalkozási körük olyannyira speciális, hogy jóformán mindegyik társaság külön tanulmányt igényelne, ha részletes ismertetésre volna szükség.

d) Az 1888. évi nagy konzol-konverzió, mely a tőkésekre nagy csalódást, illetőleg jelentékeny jövedelem-csökkenést hozott, a bankintézeteknek egy különös fajtát teremtette meg Angliában, az u. n. trösztöket, vagyis pénzügyi társulatokat, melyek azt a czélt tűzték maguk ele, hogy sokféle ipari vállalatban való részesedés által a tőkejövedelmet emeljék és az ipari érdekeltséggel járó rizikót csökkentsék. 1888-ban oly nagy volt a trösztalapítási mozgalom, hogy a Saturday Review szerint ebben az egy évbe 70 ilyen társulat alakult körülbelül 70 millió £ (1540 millió korona) alaptőkével. Ezek a társaságok hamarosan hozzáálltak vagy már meglevő iparvállalatok megszerzéséhez vagy újak alapításához — kivétel nélkül részvénytársasági alapon. Csakis a sokoldalú érdekeltségnek és a szakszerű vezetésnek tulajdonítható, hogy ezek a társaságok, az egyes oldalról ért jelentékeny veszteségek daczára aránylag igen kedvező eredményeket érnek el. Ezeket a társaságokat Angliában nem tekintik bankoknak, mert a betétüzlet, a leszámítolás és főként a mobilitás nem található fel üzletkörükből, illetőleg mérlegükből. Az egyes társaságok érdekeltségére világot vet az a statisztikai adat, hogy

az Omnium Investment Cynek	330 féle
az Investment Trust Cynek	250 »
az Alliance Investment Cynek	260 »
a The Bankers Investment Trustnek	300 »

értékpapír van a tárcájában. Ezek a társaságok főként az ipar támogatásában keresik jövedelmük gyarapítását.

e) A bankok sorában kell megemlékeznünk a leszámítolási üzlet közvetítőiről, az u. n. bill brokersekről is, a kiknek bár jelentőségük még mindig igen nagy, a modern Anglia megteremtésében fontosabb szerepük volt, mint anniak fentartásában. Ez úgy értendő, hogy a bill brokers intézmény jelentősége utóbbi időben, ha nem is csökken, de nem is fejlődik, amint hogy Angliában a váltóforgalom maga is lassankint átengedi a teret a chequeforgalomnak. A banküzleti elvek célszerűbb akulása okozza ezt a változást. Azonban mindennek daczára a bankári intézmé-

nyek sorában igen jelentékeny szerepet játszik az u. n. bill-broker. A kereskedelmi váltók biztonságát, mondja Bagehot Walter »Lombardstreet«-jében, rendkívül nehéz kiismerni. A különböző kereskedő hitelének ismerete az a becses tudomány, melyet könyvekben eddig még soha sem irtak le, hanem csakis egyénileg sajátítható el. Ez a tudomány naponkint ingadozik és változik. Ama adatok, melyek az év elején a czégek hitelképességének tökéletesen megfelelnek, nagyon is helytelenek lehetnek az év végén. A változások minden évben nagyok, néha óriásiak, néhány ház hitele emelkedik, mások viszont elbuknak. A váltóüzért két kérdés foglalkoztatja: először, hogy mely váltókat fogjak kifizetni és melyeket nem? Másodszor pedig, hogy melyek első és melyek másodrendű váltók. Mindegyik kérdés rendkívül fontos és kiválóan nehéz. A bill brokereknek kitünő érzékük van az ez irányu megítéléshez, mert ha ez irányban a tudományuk cserben hagyja őket, hamarosan tönkremennek. Bár ha egyszerűnek látszik is a hitelképesség megállapítása az nagyon komplikált dolog. Valakinek a hitele, azaz azon bizalom, melylyel iránta pénzbeli dolgokban viseltetünk, nagyban különbözik az illetőnek a vagyonától. Kétségtelen, hogyha a többi körülmények egyenlők, a gazdag inkább fizethet, mint a szegény. Más részről azonban sok nem nagy vagyonú ember van a piacon, a kikre az üzletben olyan összegeket biznak, melyek nagyban meghaladják a sokkal gazdagabbak vagyonát is. Ezekkel magyarázza Bagehot a bill brokerek nagy gazdasági jelentőségét. A váltóüzérkedéssel nemcsak magánbankárok, hanem részvénybankok is foglalkoznak. Így e téren egyik legnagyobb intézet, az Union Discount Company of London Limited, mely milliókra menő üzleteket köt olyan alapokon, mint azt a bill brokerok teszik.

f) Ha a teljes bankszervezetnek a képét akarjuk adni, akkor az u. n. »merchants«-ekről, vagyis a szó szoros értelmében vett, kisebb tőkékkel dolgozó, de nem jelentéktelen magánbankárokról sem szabad megfeledkeznünk. Ezek az angol kereskedelemnek a pionirjai. Mindenre kaphatók, ami üzletet főként ami jó üzletet jelent. Ez a »minden« természetesen üzleti szempontból magyarázandó, mert a kisebb angol bankárok valósággal ezermesterek. Mindenhez értenek. Kis tőkékkel csodálatosan a felszínen tudják magukat tartani. A távolálló azt gondolná, hogy ott, ahol óriási tőkék hevernek jóformán kihasználatlanul, a kis tőkével nem igen lehet boldogulni. Pedig nagyon is könnyen lehet. Az egész tőkeszervezet más Angliában, mint nálunk. Ott első sorban jó tekintetbe a becsületesség és az üzleti szellem és csak másodszorban, de itt is eléggé mellékesen, a saját vagyon. A becsületesség és az ügyes vállalkozói szellem seholsem képvisel oly nagy tőkét, mint Angliában. Ez magában rendkívül búsás kamatokat hajt a tulajdonosának.

Ezekben ismertettük az angol bankári szervezetet. Legfőbb jellemvonása egyrészt az üzleti specialisatió, másrészt pedig a tőkecentralisatió, mely tulajdonságok révén az angol bankszervezet mintául szolgálhat az egész világon. Az üzleti specialisatió a legszabadabb kezét nyújtja a vállalkozási szellem

kifejlődéséhez, a szakemberek kiképzéséhez, a kereskedelmi forgalom fejlesztéséhez és támogatásához, az ipari tevékenység kiterjesztéséhez, a találmányok értékesítéséhez, szóval mindahhoz, amire egy országnak a gazdasági elsőség megtartásához szüksége van. Már a bankszervezeteknek fentemlitett specializálása is mutatja, hogy mily egészségesen el van választva egymástól minden gazdasági ágazat oly értelemben, hogy a fellendülés előnyeit mindegyik élvezheti és élvezi is, míg az esetleges hátrányok visszahatása nem mindenütt, illetőleg csakis az illető gazdasági ággal közvetlen kapcsolatban álló bankcsoportnál lesz érezhető. Ha valamelyik iparág pang, akkor annak az iparágaknak a specializált bankárja megérti azt, a többi nem. Ezért oly rugalmas az ellenállásban Anglia a gazdasági válságokkal szemben.

Az üzleti tevékenység majdnem minden banknál szorosan egy bizonyos körre szorítkozik. A Joint Stock Bank-ek például egyrésztől csakis betétüzlettel és másrésztől a náluk elhelyezett tőkéknek mobil alapon való értékesítésével foglalkoznak. Ez a foglalkozás azonban egészen intenzív. A betétek megszerzése érdekében hatalmas fiókszervezettel, úgynevezett branch-ekkel rendelkeznek. A fiókrendszer kifejlődése valóban óriási, a mi fogalmainkat messze meghaladó. Így a Banking Almanac szerint 1899 végén Angliában és Walesben 12 olyan bank volt, melyek több mint 100 fiókéntézzel bírnak. Ezek a következők:

1. London City and Midland	283 fiókkal
2. Lloyds	278 »
3. Capital and County	269 »
4. Barclay and Company	241 »
5. National Provincial	240 »
6. London and Provincial	189 »
7. London and County	185 »
8. Metropolitan	133 »
9. Wilts and Dorset	128 »
10. London and South Western	127 »
11. Parr's Bank	117 »
12. York City and County	102 »
Tehát 12 intézet	2292 fiókkal

bir, vagyis átlagban mindegyik majdnem 200 fiókéntézzel.

E mellett az angol bankok nagy előszeretettel keresik fel az olyan helyeket hol még egyáltalában nincs bankintézet. Ama helységek számaiból bankfilialisokat alapítottak, ahol azonban még nem volt bank.

1880-ban	18	1890-ben	40
1881-ben	20	1891-ben	57
1882-ben	16	1892-ben	46
1883-ban	21	1893-ban	30
1884-ben	35	1892-ben	42
1885-oen	23	1895-ben	27
1886-ban	32	1896-ban	62
1887-ben	19	1897-ben	57
1888-ban	31	1898-ban	72
1889-ben	62	1899-ben	59
1880—1889-ig	277	1890—1899-ig	472

vagyis évi átlagban 1880—1889-ig majdnem 28, 1890—1899-ig pedig 47 helyen nyitottak az angol bankok fiókokat oly helységeken, hol addig egyáltalában nem létezett bank.

Különben a fiókszervezetek kiépítésével a vidéki intézetek jelentősége erősen visszamegy. Angliában különben is e téren a concentratio igen nagy. A vidéki intézetek számban mindjobban visszamennek.

Provincial Bank volt Angliában.

	Private Bank	Joint Stock	Quisen
1850-ben	272	93	365
1888-ban	156	98	254
1894-ben	105	88	194
1900-ban	54	47	101

Ezekből az adatokból tehát látható, hogy lehetőleg minden teret a londoni bankok a vidéktől elhódítani igyekeznek, nagy szerencséje a vidéknek is, mert a vidék ezáltal a nagybankok által nyújtható összes előnyöknek a birtokába jut.

A fiókrendszernek azon felül, hogy a legkülömbözőbb gazdasági köröket bevonja az ügyfelek közé, több általános értékű előnye van. Ilyen első sorban, hogy run esetén a veszedelem csökken, másodsorban, hogy a tőkeszükséglet szempontjából kiegyenlítőleg hathat, mert míg egyik részen a pénzbőség által szabaddá vált tőkéket könnyen megszerezheti, addig másrészen az esetleges pénzszerzés kihasználásával kedvező feltételek mellett gyümölcsöztetheti a más vidékről beszerzett tőkéket végül, hogy az egyes helyeken esetleg bekövetkező néhány bukás nem rendíti meg sem az intézetbe vetett bizalmat, sem annak hitelét. E mellett még a kiegyenlítési módok számának a fiókok révén való emelkedése is mellettük szól. Viszont csak egyetlen hátrány hozható fel a fiókrendszer ellen, bár ez modern vezetés mellett hátránynak egyáltalában az nem tekinthető és ez az, hogy a sok fiók igen megnehezíti az ellenőrzést. Ez azonban nem tekinthető hátránynak, mert a centralisatio kiterjedésével a continentalis bankoknál épp oly mértékben megnehezedett a központbeli ellenőrzés, mint az angol bankoknál a fiókok ellenőrzése.

A fiókrendszer kiterjesztése nagyban emelte a betét és folyószámla üzletet, melyek különös irányban fejlesztették az eme üzletágakkal foglalkozó Joint Stock Bank-eket. Eme intézetek horribilis betétállományukra való tekintettel odajutottak, hogy alaptőkéjük tulajdonképen csak biztosíték, forgó tőke szempontjából egyáltalában számba sem jövő tényező. A Joint-Stock Bank-ek alaptőkéje körülbelül olyan, mint a nagybiztosító társaságoké, hol az üzlet folyamán az alapítás után már néhány év múlva az alaptőkére, a biztosítéki minőségtől eltekintve, egyáltalában szükség sem volna. Innen magyarázható különben az a körülmény is, hogy az angol Joint Stock Bank-ek a continentalis bankoknál sokkal nagyobb százalékos nyereséget mutatnak ki, mert az olcsó pénzt a legtöbb esetben igen jól kihasználhatják, mikor is a nagytőkék javára esik. A continentalis bankoknál ezzel szemben az alaptőke nagyságában a biztonság

egyik legfőbb kriteriumát látják. A betét-kamatláb és a tartozási kamatláb között jelentékeny differentiak mutatkoznak Angliában.

Angliában már évek hosszú sora óta közzéteszik a betétekre fizetett kamatlábat. Ez jelentékenyen alatta áll a bank-kamatlábnak. A »Bankers Magazine« összeállítása szerint volt:

	Average Bank rate pro 100 £		Average allowance on deposits pro 100 £	
1885	2 st 18 sh	3 ⁰ / ₀	1 st 17 sh	2 ⁰ / ₀
1886	3 » 1 »	2 ⁰ / ₀	1 » 12 »	11 ⁰ / ₀
1887	3 » 6 »	11 ⁰ / ₀	1 » 19 »	6 ⁰ / ₀
1888	3 » 6 »	4 ⁰ / ₀	1 » 18 »	— ⁰ / ₀
1889	3 » 12 »	— ⁰ / ₀	2 » 2 »	— ⁰ / ₀
1890	4 » 10 »	— ⁰ / ₀	2 » 17 »	9 ⁰ / ₀
1891	3 » 6 »	8 ⁰ / ₀	1 » 16 »	8 ⁰ / ₀
1892	2 » 10 »	— ⁰ / ₀	1 » 4 »	6 ⁰ / ₀
1893	3 » 2 »	— ⁰ / ₀	1 » 12 »	— ⁰ / ₀
1894	2 » 2 »	4 ⁰ / ₀	— » 16 »	4 ⁰ / ₀
1895	2 » — »	— ⁰ / ₀	— » 10 »	— ⁰ / ₀
1896	2 » 9 »	8 ⁰ / ₀	— » 19 »	8 ⁰ / ₀
1897	2 » 13 »	1 ⁰ / ₀	1 » 1 »	10 ⁰ / ₀
1898	3 » 3 »	— ⁰ / ₀	1 » 19 »	— ⁰ / ₀
1899	3 » 14 »	1 ⁰ / ₀	2 » 3 »	5 ⁰ / ₀
1900	3 » 18 »	10 ⁰ / ₀	2 » 8 »	7 ⁰ / ₀

Ha még mindezekhez hozzá vesszük, hogy a betétnek ily alapon való kamatoztatása is szigorúan betartott feltételekhez: mint $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ éves felmondás stb. van kötve akkor beláthatjuk, hogy a Joint Stock Bank-ek még rendkívül olcsó pénzviszonyok mellett sem lehetnek száanalom tárgyai. Sőt a most közölt statisztikához még azt a magyarázatot is kell fűznöm, hogy Angliában kétféle magánkamatláb létezik az u. n. Bank Bills és Trade Bills részére, melyek között néha különösen válság-terhes időben, igen nagy differentiak mutatkoznak. A betéti kamatteher könnyebbsége mellett szól az is, hogy Angliában előfordul az a continentalis fogalmak szerint hallatlan eset, hogy betétek idő előtt való visszafizetésénél nemcsak nem fizetnek kamatot hanem még magából a betétből vonnak le jutalékot a betét korábbi visszafizetéseért illetőleg őrzési díj czímén.

Az angol bankok betétállománya a rendkívül alacsony kamatoztatás daczára is folyton emelkedőben van.

Az »Economist« szerint az angol Joint Stock Bank-ek betétei a következőképen emelkedtek:

Junius végével	Bankok száma	Betétek millió £-ben	Emelkedés %-ban
1890	99	355	100 ⁰ / ₀
1891	109	388	109 ⁰ / ₀
1892	104	401	113 ⁰ / ₀
1893	101	391	110 ⁰ / ₀
1894	98	395	111 ⁰ / ₀
1895	99	439	123 ⁰ / ₀
1896	96	509	143 ⁰ / ₀
1897	90	501	141 ⁰ / ₀
1898	89	544	153 ⁰ / ₀
1899	83	575	162 ⁰ / ₀
1900	82	572	161 ⁰ / ₀

Az angol bankok ezeket a tőkéket igen jól kihasználják. Elsősorban jelentékeny jövedelmet hajt nekik az, hogy igen nagy összegek vannak náluk folyószámlán kamatmentesen avagy csak igen csekély kamat mellett elhelyezve. Ezeknek az ügyfeleknek a bankok a szabad disponálásán és a megőrzésén felül a legkisebb aprólékossáig kifejlődött clearingnek összes előnyeit rendelkezésre bocsátják. A betétek után fizetendő kamatterher kiegyenlítésére az angol bankszokás a hitelezési ügyleteknél különböző előnyöket biztosít a bankok javára. Így p. o. a folyószámla-hitelek technikai kezelése az angol bankszokás szerint a következő: A hitel megszavazása után az egész hitelösszeget az ügyfél chequeszámlája javára írják. Hitelvisszafizetésről csak egyszer lehet szó, mert a már visszafizetett hitelösszeget újból igénybe venni nem lehet. Ha az ügyfél ezt tenni akarja, újból kell a hitelért folyamodnia. Az angol bankok szempontjából ennek az az előnye:

1. hogy mindenki lehetőleg azt a maximális hitelösszeget veszi igénybe, melyre egyáltalában szüksége lesz és

2. hogy hitelszámlájára mindaddig nem eszközöl visszafizetéseket, míg egészen meg nem bizonyosodott arról, hogy a visszafizetésekre szánt résztőkére többé szüksége nem lesz.

Ugyanílyen az eljárás az angol bankok lombardhiteleinél is, melyet különös előszeretettel nyújtanak nemcsak értékpapírokra, hanem árukra is. A hatalmas Themse-dockokban elhelyezett árú nagy része londoni bankok hitelezései alatt állanak, aránylagosan igen olcsó és könnyű feltételek mellett. Ebben a tekintetben a páratlan angol judicatura is segítségére áll úgy a bankoknak, mint a kereskedőknek. Az a bizonyos beteges óvatosság, mely a continentális bankoknál sok egészséges üzletnek a megölője, nem létezik Angliában, mert hamarosan belátták az angol bankok vezetői Braemvell lord szavainak igazságát: »Bankers who were so auxions to avoid risks woul't soon have no risks to avoid.« (Ama bankároknak, kik félnek a kockázattól, nemsokára egyáltalában nem lesz alkalmuk a kockázattól való félelemre.)

Ezekben körvonalaztam az angol bankok működését, a mikor is különös tekintettel voltam azokra az intézményekre, melyek első sorban a kereskedelmi érdekeket érintik. Nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy ebben az országban egészen mások — a mienktől elütők — nemcsak az emberek, hanem az intézmények is. Mások a tőkeviszonyok következtében a hitelviszonyoknak is másként kell alakulniuk. Az angol rendszer mellett az angol bankok legnagyobb jelentősége, a közönség szempontjából, a betétek rendes kezelésében, a közgazdaság szempontjából pedig azoknak gyümölcsöztetésében nyilvánul.

Angliában nagyon vigyáznak arra, hogy a »bank« elnevezés avatatlan és méltatlan helyen ne szerepeljen. Ez az óvatosság addig terjed, hogy még a nálunk és a continensen mindenütt bank elnevezés alatt szereplő spekulatív intézetek czimében sem töri meg a közönség a bank elnevezést. Hogy félre ne értessem meg kell jegyezni, hogy ezzel nem akarom azt mondani, hogy Angliában nem divik a spekulatív üzlet.

Sőt nagyon is és különösen az értékekkel való speculatio, a mely azonban nem bankokban nyeri a támaszát, hanem részben a külföldi bankok fiókjainál (de csak igen kis részben), továbbá főképen a finantz társaságok legkülönbözőbb fajainál és végül ismét más irányban a magánbankárokként szereplő kisebb zugirodákban, mely utóbbiak a continensre szeretik üzletkörüket kiterjeszteni. Hogy ez a speculationális düh az angoloknál milyen nagy, mutatja a legelőkelőbb angol gazdasági lapnak, az »Economist«-nak az a példája, hogy egyszer mozgalmas időben egy olyan társaságnak, melynek czélja a maga idejében ki fog tudódni, a részvényeire egy délelőttön 1000 aláírást sikerült gyűjteni. Az angol »bankrendszer«-nek ilyennemű hiányosságait maguk az angolok ostromozzák a legerősebben. Ők ugyan ezt könnyen tehetik »a gazdagoknak oly irányú elteltségével, hogy ők szabadon és nyíltan beszélhetnek az adósságaikról«.

Czakó Emil.

(Befejezése következik.)

Közlemények és ismertetések.

Földes- emlékkönyv.

Ünnepi Dolgozatok a Társadalomtudományok Köréből. Földes Bélának ajánlják: Fellner Frigyes, Hegedüs Loránt, Kenéz Béla, Márki Hugó, Navratil Ákos, Somogyi Manó.

Bizonyos megilletődéssel veszi az ember kezébe azt a hatalmas kötetet, melyet a budapesti egyetem nemzetgazdasági és statisztikai seminariuma 25 éves fennállásának emlékére a seminarium néhány kiváló egykori tagja állított össze és ajánlott a seminarium megalapítójának, Földes Bélának. Nagyérdemű tevékenység érett gyümölcse ez a könyv és mindenki, ki a hazai társadalmi gazdaságtani és statisztikai irodalom fejlődése iránt érdeklődik, szívéből üdvözölheti annak megjelenéséhez azt a kiváló férfiút, ki ezt a seminariumot megalapította. Azok a hálás tanítványok, kik ezt a kötetet összeállították, a maguk részéről nem is fejezhették volna ki szebben a mester érdemeit, mint ezzel a munkával, mely élénken tanusítja, hogy Földes Béla hatása a magyar közgazdaságtani és statisztikai irodalomra nemcsak saját kiváló irodalmi alkotásaiban, hanem tanári működésében, azoknak munkáiban is jelentkezik, kik a tudomány ez ágait tőle tanulták meg szeretni, kik az ő gondos vezetése mellett szerezték meg az erőt és önbizalmat arra, hogy a tudomány kevésbé járt ösvényein is oly kutatásokra vállalkozzanak, melyek a külföldi szakirodalom magaslatairól is tekintve méltán kiállják a bírálatot. Földes Béla tanári működésének megítélhetésére azonban e könyv, bármily jeles is tartalma, természetesen kevés. Aki nem ismeri e téren kifejtett hatását, tartson szemlét az újabb hazai közgazdaságtani és statisztikai irodalom alkotásain és megtalálja mindenfelé az ő szellemének érvényesülését, azét a szellemét, mely a közgazdaságtan törvényeinek kutatásába bevitte a mély ethikai felfogást, a gazdaságtan eredményeinek alkalmazásában pedig érvényesíti az erős nemzeti érzést; és nézzon szét a gyakorlati közgazdasági élet terén, ahol mindenütt ott találja azokat, kik az ő előadásaiból és könyveiből meritett szeretettel, lelkesedéssel és tudással iparkodnak erejüket a hazai közgazdaság szolgálatában érvényesíteni. Jóleső érzést kelthet a tudósban, hogy a tanok, melyeket hirdet, oly sokfelől visszhangzanak felé, hogy az általa elhintett magvakból a tudomány dús fejlődésnek induló berke bontakozik ki körülte; minden jó magyar hazafi pedig, különösen aki még azt is tudja, minő kicsinyes harag nyilatkozott meg ellene a külföldön nem is egy oldalról azért, mert

tudományos működésében is nyíltan magyarnak vallotta magát, semináriuma 25 éves jubileumán szívesen járul hozzá egy-egy levéllel a hálának és elismerésnek tanítványai által font koszorújához.

A jubiláris kötetet kitevő hat tanulmányt *Fellner Frigyes*-nek »A jelzálogtehermentesítés (új földtehermentesítés«) kérdéséhez« czimű dolgozata nyitja meg. Fellner e tanulmányában azt az újabban felmerült kérdést vizsgálja, indokolt-e a földbirtokon nyugvó, közfelfogás szerint túl magas adósságtehernek — nem kényszermegváltása, tehát az összes magánadósságoknak állami adósságokká való átalakítása, aminek jogosultságát igen helyesen már eleve tagadja, hanem olyatén csökkentése, hogy a magas kamatozású kölcsönök állami közbenjárással alacsony kamatozású kölcsönökké convertáltassanak.

Feladatának megoldhatása és álláspontjának igazolása végett a termőföld értékét, eladósodottságát, az adósságnak kis-, közép- és nagybirtok szerinti megoszlását feltüntető pontos statisztikai adatok hiányában önmaga kénytelen a kellő számadatokat a rendelkezésre álló, már ismert, de igen hézagos adatok alapján megállapítani és munkája az e részben szükséges combinatiokban és következtetéseken valóban kiváló elmeéről tanuskodik.

Ismert adatok igen ügyes combinálása révén arra a következtetésre jut, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított 53,565.775 kat. holdnyi földbirtok értéke 15.717 millió K-ra, az azt terhelő adósság 4.111 millió K-ra becsülhető. Figyelembe véve azonban, hogy az összes termőföldnek mintegy 34·27⁰/₁₀₀-a hitbizományokra, egyházi javakra, szóval oly kötött földbirtokra esik, mely úgy szólnán teljesen adósságmentes, az adóssággal terhelt föld értéke és az adósság közti arány súlyosabbnak jelentkezik, amennyiben utóbbi az előbbinek 40 ⁰/₁₀₀-ra rug. Az összes földbirtokon nyugvó közteher tőkeértékét 3.776 millió K-ra tevén, az összes magyar termőföldön nyugvó tényleges tehert 7.887 millió K-ra becsüli. E helyütt elmulasztja azonban az adóssággal terhelt föld tényleges összterhét feltüntetni, mely az ő számításainak alapul vétele mellett 10.331 millió értékkel szemben 6.627 K-ra rug, amiből természetes volna a következtetés, hogy az adóssággal terhelt föld tényleges terhe az érték több mint 60⁰/₁₀₀-át teszi ki, ami egészen más képet nyújt, mintha az összterhet az összes föld értékéhez viszonyítjuk.

Az általa megállapított teher megoszlásának feltüntetése előtt kimutatja még, hogy az 1893. év végén 2273 milliót kitevő jelzálogadósság az 1903. év végéig terjedő 10 év alatt mintegy 1279 millióval emelkedett. Szerinte a jelzálogteher e gyarapodásának nagyobb jelentőség nem tulajdonítható, egyrészt azért, mert a jelzálogteher gyarapodása nemcsak nálunk, hanem mindenütt tapasztalható általános jelenség s mert másrészt ellen-súlyozza azt a földbirtok forgalmi értékének emelkedése.

A kölcsönök nagyságából következtetve a birtok nagyságára, kimutatja azután, hogy a 4111 millió K-t kitevő összes kölcsönből az 1000 K-n aluli kölcsönökre esik 339 millió K., vagyis a törpe birtokra 8.25⁰/₁₀₀, az 1000—20.000 K.-ig terjedő kölcsönökre esik 1381 millió K., vagyis a kis birtokra 33·61⁰/₁₀₀; az

20.000–200.000 K.-ig terjedő kölcsönökre esik 1477 millió K., vagyis a közép birtokra 35·93¹/₀; a 200.000 K.-n. felüli kölcsönökre esik 913 millió K., vagyis a nagy birtokra 22·21¹/₀.

Vizsgálván már most azt a kérdést, lehet-e nálunk a törpe és kis birtok túlterheltségéről beszélni, ügyes combinatio révén megállapítja, hogy a hivatalos statisztika szerint 2,711.111 darabszámot kitevő törpe (5 holdig) és kisbirtokra (5–100 holdig) 1,587.754 darab kölcsön esik, vagyis a törpe- és kisbirtokoknak csak 57·29¹/₀-a volna e szerint egyáltalán jelzálogadóssággal terhelve és pedig úgy, hogy az adósság (1720 millió K.) a törpe és kisbirtokok értékének (5.212 millió K.) csak 33·02¹/₀-t, illetőleg az adóssággal terhelt ily birtokok értékének 56·9¹/₀-t teszi ki.

Ezt az arányszámot azonban nem tartja elégnak szerző az állami közbenjárás igazolására, de nem tartja azt indokoltnak más okokból sem. És pedig nemcsak azért, mert ugyanily alapon a többi kereseti osztály is követelhetné az államtól magas kamatozású kölcsöneinek conversióját, hanem azért sem, mert a conversio nagy művelete nem állna arányban az attól várható eredménnyel, a mennyiben az legfőlebb csak 1¹/₀, azaz fejenként 10·83 K évi kamatmegtakarítást jelentene a kisbirtokosra, aminek a kisbirtokos-osztály sorsának javítása szempontjából nincs jelentősége. Utal továbbá a hitelintézetek közt utóbbi időben megindult erős versenyre, minek következtében nemcsak a terhes magánkölcsönök convertáltatnak hitelintézeti kölcsönökké, de az utóbbiak kamatlába is egyre csökken. Rámutat arra, hogy az állami garancia mellett kibocsátott címletek egészségtelen versenyt támasztanak a közönséges jelzálogleveleknek, mi mellett az állami conversio eredménye sem volna biztosítva, mert a kisbirtokos a conversio keresztülvitele után ismét csak túlterhelhetné a birtokot, amely veszélyen csak a terhelési tilalom kimondásával lehetne segíteni, oly eszközzel tehát, mely a kisbirtokost, elvonván tőle gazdasági megerősödésének, örökösödés esetén a birtok egy kézben maradásának feltételeit és emellett nyomasztólag hatván a földbirtok értékére is, még súlyosabb helyzetbe sodorná. Felveti azt a kérdést is, mi történjék azokkal, kik csak ezután szorulnak kölcsönre. A jelzálog-tehermentesítés természetes folyamánya volna, hogy a jövőben felveendő ily jelzálogkölcsönök engedélyezése is állami közbenjárással történjék, de akkor meg az állam oly kockázatot vállalna magára, melynek mérve előre meg nem állapítható, ami, miként az, hogy a magánhitelezők kizárásával az állam legyen a mezőgazdaság főhitelezője, pénzügyi szempontból sem kívánatos.

Az állami conversio helyett sokkal megfelelőbb segítséget lát szerző a kisbirtokos hitelének oly irányú támogatásában, melynél fogva a kölcsönösszeg csekélységével fokozott arányban emelkedő mellékköltségek, eljárási kiadások csökkentetnének, illetőleg a súlyos bekebelezési és egyéb, az eljárással kapcsolatos bélyeg- és jogilletékek tekintetében a kis kölcsönök kedvezményekben részesülnének.

Szerzőnek conclusioival teljes mértékben egyet érthetünk. Más pénzügyi helyzetnek örvendő állam sem engedhetne meg magának ily kísérletet, nem hogy mi belemehetnénk abba, akik

az e részben évek óta hangoztatott kívánalmak daczára sem tudtuk még megadni a kis jelzálogkölcsöknek azokat a kedvezményeket sem, melyeket szerzőnk is szükségesnek tart. Hiszen ismeretes, hogy a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, valamint a Magyar Földhitelintézet, melyek komolyan hozzáálltak már a kisebb jelzálogkölcsökre irányuló szükségletek kielégítéséhez, eljárásuk eredményességének főakadálya gyanánt a jelzett mellékköltségek túl magas voltára utalnak és kielégítőbb eredmények elérhetése végett szintén éppen azok leszállítását sürgetik. Szerzőnek kitűnő érdeme, hogy ezt a kérdést oly tökéletesen megvilágította, amivel, midőn utopistikus és a komoly munkát bénító óhajok és kívánságok felburjánzásának elejét veszi, megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a gyakorlati közgazdasági politikának.

Ha mégis van mit kifogásolnunk szerzőnk ez érdekes munkájában, az azokra a nem egy helyen kissé túlmerész combinatiókra és következtetésekre vonatkozik, melyekkel — megengedjük, hogy csak hozzávetőleges statisztikának is hiányában erre kényszerítve — saját statisztikájának felállithatása érdekében dolgozik. Így pl. nem fogadhatjuk el teljesen megbízhatónak azt az alapot, melyen szerző a magyar termő földet terhelő jelzálogkölcsök összegét 4.111 millió K.-ban állapítja meg. Mert ha e szám megállapításánál a hitelintézeti és egyéb forrásokból származó jelzálogkölcsöknek egymáshoz való arányát a múltban is olyanak tételezi fel, a minőnek az az utolsó öt évben jelentkezett, akkor ez általánosítással oly hibát követ el, melyre, bár természetesen nem közvetlenül, minduntalan utal maga szerzőnk is annak hangsúlyozásával és számszerű feltüntetésével, hogy éppen az utóbbi időben a hitelintézetek tevékenysége minő lendületet vett és hogy ezzel szemben a magánhitelezés jelentősége a mult-hoz képest folyton mennyire csökken. Pedig ha ezt a körülményt figyelembe vesszük, az adósság általa kiszámított összegében aligha nyugodhatunk meg. Ugyanily, nézetünk szerint biztos következtetésre alapot nem nyújtó általánosítás az is, midőn a hitelintézetek részére zálogul lekötött mintegy 7.5 millió hold átlagos értékéből állapítja meg az összes termőföld átlagos értékét, noha éppen a hitelintézetek javára megterhelt föld, melyben a kölcsönök nagyságából következtetve a kisbirtok különben is csak 41% erejéig szerepel, rosszabb minőségű földeket valószínűleg csekélyebb arányban tartalmaz. Ugyanigy nem tekinthető helyesnek szerzőnek az a feltevése sem (17. l.), mely szerint a hitelintézeteknek és más hitelezőknek részvételi aránya a kis birtokra nyújtott kölcsönökben teljesen olyan, mint a nagy birtoknál vagy általában a földbirtoknál, mert míg a nagy birtoknál valószínűleg a hitelintézeti kölcsön a túlnyomó, addig éppen ellenkezőleg a magán forrásból származó hitel túlnyomó része valószínűleg a kisbirtokot terheli. Ilyfélék azok az általánosítások, melyeket szerző munkájában kifogásolni lehet, illetőleg melyeket teljes megbízhatóságuk tekintetében csak tartózkodással fogadhatunk. Miután pedig minden ilyen uton kihozott számadat további következtetéseknek szolgál alapjául, az egy helyen elkövetett hiba a következtetések láncolatában végig

megbosszulja magát. Bizonyos azonban, hogy még ha pontosabb statisztika a földbirtoknak, nevezetesen pedig a kis birtoknak az általa feltüntetettnél nagyobb eladósodottságát tanusítaná is, conclusióját akkor is teljesen igazolnák az annak támogatására felhozott egyéb érvei.

Hegedüs Loránt »A községi adók áthárításának elméleti szempontjai« cím alatt új kiindulási pontokat keres az adóáthárítás bonyolult és alig megközelíthető jelenségeinek megvilágítására. A községi adók áthárításának külön vizsgálatát igen alkalmasnak tartja e célra, miután azok szorosan körülvelt, jobban áttekinthető területen jelentkeznek és hatásuk világosabban meglátszik, mint az állami adóké. Megbecsülhetlen anyagot vél e részben feltalálni az 1893-iki porosz községi adóreformban, továbbá abban az anyaggyűjteményben, melyet a községi adók, »helyi adók« (local taxation) kérdésének megvizsgálására kiküldött nagy angol bizottság öt évi munka után terjesztett az angol parlament elé s melyben ez a bizottság az adóáthárítás kérdését is beható tanulmány tárgyává tette.

Az első kiindulási pontot a városi telekértékeknek abban a megadóztatásában keresi, melyet az angol gyakorlat követ. Ismerteti ezt a gyakorlatot, ismerteti az említett parlamenti bizottság ide vonatkozó célzatait, melyek különösen arra irányulnak, hogy a telek értéknövekedését érő adóteher igazságosan oszolja meg azok között, kik az értéknövekedésnek előnyét látják és éppen az ebbeli kutatástól reméli szerző, hogy azzal az adóáthárítás is, mint a telek-értékáthárítási láncolatnak egyik megfigyelhető jelensége, nyomon követhető és közelebbről vizsgálható lesz. A második kiindulási pontot az adóáthárítás tüneteinek vizsgálatára ott keresi, midőn az állam bizonyos adónemeket a községeknek enged át. A harmadikat ott, ahol egészen új önálló községi adókat hoznak be, melyeket nem árnyékolnak be az állami adók, minők pl. az itt-ott újonnan behozott szikviz-, kerékpáradó stb. Végül a negyedik kiindulási pontot a községi adó ama mellékhatásainak vizsgálatában keresi, melyek az adóáthárításnak mintegy velejárói s melyek révén az adó, mint szerző mondja, olyanokra hat, kik azzal összekötésbe sem jutottak. Felhossa erre például a kerékpáradót. Ha pl. a vevőnek sikerül a kerékpárra kivetett adó erejéig a kerékpár árát lenyomni, akkor az adót áthárította az eladóra. De az adónak akkor is meg van a hatása, ha az, kinek a kerékpárra szükség van, az adó miatt már nem veheti meg a kerékpárt és pedig nemcsak arra, ki az adó miatt most már nélkülözni kénytelen az általa szükségelt cikket, hanem a gyárosra, ki a csökkenő kereslet folytán nem terjesztheti ki gyártelepét, a gyár melletti telek tulajdonosára, a ki a remélt gyárkiterjesztéstől telke értékének emelkedését várta és e várakozásában most már csalódik stb.

Nagy érdeméül tudjuk be szerzőnek, hogy az adóáthárítás rendkívül bonyolult és nehezen követhető jelenségeinek vizsgálatát átviszi a községi adók terére is és kitűz itt oly szempontokat, melyekből kiindulva, csakugyan közelebb férközhetünk tán a kérdés lényegéhez. Nagy szükség is volna erre, mert ha

nem is látjuk be szerzőnk annak az állításának igazságát, hogy a pénzügyi tudomány csüggedten áll e kérdés előtt; nem pedig azért, mert a tudomány e kérdésben is igen nagy fejlődésre tekinthet már vissza s nem szünetel a körül még most sem a serény munka: azok a mélyreható ellentétek, melyek a pénzügyi tudomány legkiválóbb képviselői közt e kérdés tekintetében még mindig fenforognak, mindenesetre arra vallanak, hogy sok még e téren a tisztázni, vagy legalább is a gyakorlati élet jelenségeivel igazolni való. Kiváncos volna azonban, ha szerzőnk maga sem maradna meg az elméleti kiindulási pontoknak egyébként igen helyes felállításánál, hanem iparkodnék gyakorlatilag bebizonyítani, minő eredmények érhetők el ezekkel. Alkalom volna erre a mi községeink adórendszerében is, nem is egy. Itt van pl. Budapest székesfővárosnak beviteli vámja, ez a túltengő fogyasztási adó, ez a torzképe a közigazdasági vámoknak, mely oly súlyosan nehezedik a székesfővárosi iparra és kereskedelemre, ennek az áthárítás szempontjából való tanulmányozása bizonyára rendkívül érdekes eredményekre vezetne.

Igen érdekes és tanulságos *Kenéz Bélának* »Népünk szaporodása« című értekezése is. Visszapillantást vetvén népese-
désünk eddigi történetére, melynek tisztázása körül különösen Acsádynak és Földesnek vannak nagy érdemei, rámutat arra, hogy a II. József-féle 1787. évi első népszámlálást követő 113 év alatt a magyar királyság népessége több, mint megkétszereződött ugyan, de ez a szaporodás a többi európai népekéhez képest kedvezőnek még sem mondható, midőn ugyanis pl. Anglia és Wales népessége 90 év alatt (1801—1891) több, mint megháromszorozódott, Norvégiáé pedig 75, Németországé 76, Svédországé 90 év alatt kétszereződött meg. Az európai országokkal kapcsolatban vizsgálódás tárgyává teszi szerző azt is, miként befolyásolják népességünk szaporodását egyfelől a születési többlet, másfelől a migratio, a ki- és bevándorlás és e két tényező figyelembe vételével kimutatja, hogy hazánk a lefolyt évtizedben az európai államok közt a 11-ik helyet foglalja el, a mennyiben 10.000 lélekre eső 101 születési többlettel és 4 kivándorlási veszteséggel az évi szaporulat 97-et tesz ki; elég kedvezőnek mutatkozván e mellett az arány a születési többlet és a kivándorlás közt, a mennyiben míg előbbiben a jövő fejlődésnek sokat ígérő zálogát birjuk, utóbbit megfelelő intézkedésekkel még csökkenteni is lehet.

Érdekes részlete a tanulmánynak az is, melyben szerző rámutat arra, hogy a valóságos szaporodás hazánk nem egy vidékén jóval alatta marad a természetes szaporodásnak, ami nem csak a városokba való tódulásnak, hanem, sajnos jórészt a kivándorlásnak is tulajdonítható. Vezet e tekintetben Árva vármegye, melyben 1890—1900 a természetes szaporodás 8·7%, míg a valóságos csak 0·2%; ugyancsak 0·2% a valóságos szaporodás Tolna vármegyében, míg a természetes 7·6%. Összehasonlítván továbbá az anyaország és a Dráván túli részek valóságos szaporodását 1869—1900-ig, a szaporodási százalékszám előbbiben 23·9, utóbbiban 30·4; míg 1869-ben a Dráván túli lakosság a magyar birodalom összes népességének 11·9%-t, addig a század

évfordulóján már 12·5^o-t tette ki. — Városaink lakosságának gyarapodására jellemző, hogy 1869—1900-ig törvényhatósági városaink lakosságának szaporodása több mint négyszerese, rendezett tanácsú városainké pedig több mint kétszerese a járási népesség szaporodásának. A jelzett 31 év alatt Zólyom város lakossága 250^o-kal, Budapesté 165^o-kal. Kaposváré 161^o-kal gyarapodott. Ezeken kívül még Szombathely (141^o), Csikszere-
reda (110^o) és Léva (109^o) népessége ért el több mint kétszeres fejlődést, de viszont 15 r. t. város lakossága ugyanez idő alatt csökkent. Az utolsó 100 év alatt népszaporodás tekintetében az összes európai nagy városok közt Budapest áll a második helyen, melynek lakossága 13·6-szer, míg Berliné 14·7-szer akkora, mint 100 év előtt volt.

Felekezetek szerint tekintve, a születési többlet legkedvezőbben alakul az izraelitáknál, a mennyiben az 1896—1900. évek átlagában 1000 lélekre náluk 17·8, míg a róm. katolikusoknál 13·6, az ág. helv. evangélikusoknál 10·8, görög katolikusoknál 10·1, ev. reformatusoknál 9·9, unitáriusoknál 9·8 és végül a görög keletiekénél 5·8 születési többlet esett. Az izraeliták valóságos szaporodása e mellett nem a születések gyakori voltának köszönhető, mert születési arányszámuk még az országos átlagnál is kisebb, hanem a párját ritkító kedvező halandósági viszonyoknak, mi viszont az emberélet nagy megbecsülésének és jobb gondozásának köszönhető. Érdekes annak feltüntetése is, az ország lakosságának hány százalékát tették a felekezetek 1869-ban és 1900-ban. E szerint emelkedett: a róm. kath.-ok arányszáma az ország lakosságának 45·8^o-ról 48·7^o-ra, az izraelitáké 4^o-ról 4·9^o-ra; változatlan maradt az unitáriusoké: 0·4^o; míg ellenben valamennyi többi felekezet arányszáma csökkent és pedig: a gör. kath.-oké 11·7^o-ról 10·9^o-ra, a gör. keletieké 15·2^o-ról 13·1^o-ra, az ág. evang.-oké 8^o-ról 7·5^o-ra, az ev. ref.-oké 14·9^o-ról 14·4^o-ra.

Mint az előzmények után várható, beható vizsgálat tárgyává teszi azt a kérdést is, hogyan alakul és minő jövővel biztat a magyarság szaporodása. Örömmel constatálja, hogy a magyarság Európa leggyorsabban szaporodó népfajai közé tartozik, a mennyiben az 1850-től 1900-ig 74·8^o-kal szaporodott, a melynél nagyobb szaporodási arányt csak Oroszország népessége tüntet fel 81·9^o-kal, valamint Anglia- és Walesé 81·4^o-kal. Igaz, hogy az egész ország népességének szaporodását tekintve, 45·96^o-kal jóval hátrább és pedig Oroszország- és Nagy-Britannián kívül még Németalföld, Dánia, Portugália, Németország, Norvégia, Belgium és Ausztria mögé kerülünk, de ez csak az idegen ajkúak gyenge szaporodásának rovására írható. 1869-ben még 1½ millióval volt több az idegen ajkúak száma a magyarokénál, 1900-ban pedig a magyarok száma már majd ½ millióval több az idegen ajkúakénál. Különösen a városokban észlelhető a magyarság térfoglalása, melyekben 100 magyar ajkúra 1880-ban még 59, 1900-ban pedig csak 37 idegen ajkú lakos esett. A magyar ajkúak számaránya Magyarországon 1880-ban 46·6, 1890-ben 48·5, 1900-ban 51·4^o volt; Horvát-Szlavonországokban ugyanazon években: 2·2, 3·2, 3·8^o; a magyar birodalomban ugyan-

azon években: 41·2, 42·8, 45·4⁰/₀. Igen érdekes annak feltüntetése is, hogy a nem magyar ajkúak valamennyi csoportja sokkal kisebb mértékben szaporodik, mint a magyarság, mely 1880—1900-ig 34·4⁰/₀-kal szaporodott, míg a németiség ugyanezen idő alatt 5·9, a tótság 7·3, az oláhság 15·9, a ruthénség 19·8, a horvát-szerb ajkú lakosság pedig 13·3⁰/₀-kal. Áll ez annak daczára, hogy a ruthének és tótok születési többlete valamivel nagyobb, mint a magyaroké, bár ezeké is túlhaladja az országos átlagot. Ily körülmények közt a magyarság erőteljesebb szaporodása részben a nem magyar ajkúak nagyobb mérvű kivándorlásának, részben a magyarság beolvasztó erejének tudható be.

Rámutat végül szerző az egyébként kielégítő kép sötét oldalaira is, igen megszívlelésre méltó módon, sikerülten fejtven ki azok okait is. Rámutat azokra a veszélyekre, melyek a magyarság gyorsabb szaporodásának is mindinkább útját állják, minők bizonyos vidékeken a születési arányszám hanyatlása, minek részben gazdasági okai vannak (pl. a Dunántúl a szőlők pusztulása); a nagy halandóság, mely nevezetesen ami a gyermek-halandóságot illeti, még mindig oly nagy, hogy annál nagyobb, az 1891—1900. évek átlagát tekintve, az európai államok közül csak Oroszország és Spanyolország mutat fel; végül a jelentőségében mindinkább növekvő kivándorlás, melyben fokozódó méretekben vesznek immár részt a magyar nemzetségek is.

Megszívlelésre méltó szerző művének befejezése is, melyben összefoglalni iparkodik azokat a módokat és eszközöket, melyeket népszaporodásunk akadályainak elhárítására alkalmazni és megvalósítani kellene. Sok mindent lehetne még szerzőnk ide vonatkozó fejtegetéseihez hozzátenni, de ki kellene így meríteni mindazt, ami a helyes közgazdasági és közigazgatási politikának előfeltétele, mert a nép szaporodása jórészt attól függ, minők a közgazdaság és közigazgatás által nyújtott létfeltételei. S midőn szerző a társadalmi életnek eme különböző jelenségeit egymással kapcsolatba hozza, ezzel nemcsak annak adja bizonyosságát, hogy a népszaporodás jelenségeit ismeri, hanem annak is, hogy e jelenségek okainak kutatásához, nemcsak a leíró, hanem az oknyomozó statistikához is meg van a kellő érzéke. Annál figyelemre méltóbb tehát munkája és éppen azért el nem zárkozhatik annak olvasója az óhaj elől, hogy vajha mód nyílne a külföldi, velünk szemben oly elfogult közönségnek is, a hazai népesedés jelenségeit ily alaposan és ily őszintén tárgyaló munkának megismerésére — amely esetben nem nyilatkoznék még egy Leroy-Beaulieu is oly elfogultan népesedésünk jelenségeiről, mint azt lapjának egyik legutóbbi számában éppen az 1900-iki népszámlálás adatainak ismertetésével kapcsolatban teszi¹⁾.

Márki Hugó »Le Play módszerét« ismerteti. Le Play tudományos munkálkodásának főérdeme tudvalevőleg éppen a társadalmi tudomány terén általa alkalmazott módszerben rejlik, amely módszernek meg lesz jelentősége még akkor is, mikor az ő

¹⁾ Leroy-Beaulieu érintett cikkére méltó választ adott időközben Dr. Vargha Gyula a L'Economiste Français f. évi június 3-án megjelent számában.

katholikus-conservativ elvei és irányzata fölött a tudomány már teljesen napirendre tért. Leirván röviden Le Play pályafutását, leírja szerzőnk azt is, mint jutott el Le Play az ő módszeréhez, mint járta be a világot, hogy ne csak dolgozósobájából, hanem az életből ismerje meg különböző jelentkezési formáiban a családot, azt a társadalmi alakulatot, mely az ő kutatásainak kiindulási pontjául szolgált. Leírja szerző, hogy a munkáscsalád budget-jének felállításával mint adja Le Play a munkáscsalád monografiáját, ismerteti az utóbbinak vázát, amint az Le Playnél jelentkezik és amint azt az ő hűséges iskolája: »a társadalmi reform iskolája«, az általa alapított egyesület: az »Union de la paix sociale«, végül ez iskolának folyóirata: a »La reforme sociale« még ma is — bár eddig is már némi változtatásokkal — alkalmaznak. Ismerteti azután, hogy a családnak az ő sajátos módszere szerint mindenfelé végzett vizsgálata alapján, minő általánosításokhoz jut el Le Play a család tekintetében. Ezek szerint minden nép alapszükséglete, kettős és pedig: egyik az erkölcsi törvény követése, másik a mindennapi kenyér megszerzésének szüksége. E szükségletek kielégítésére bizonyos intézmények szolgálnak, melyek jólétben élő társaságoknál állandóak, szerencsétlen társaságoknál ellenben folyton változnak. Ez intézmények együtt alkotják a »lényeges szervezetet«, a társadalom épületét, melynek meg van a maga alapzata, vakolata és anyaga. Alapzata: a 10 parancsolat és az atyai tekintély; vakolata: az egyházi- és felség hatalom; anyaga: a mindennapi kenyér megszerzésére szolgáló intézmények, minők legalsó fokon: a közöség, magasabb fokon: az egyéni tulajdon és végül legmagasabban: a munkaadói intézmény. A családi típusok megállapítására irányadó szerinte: az öröklési rend, mely vagy az osztatlan átháramlás, vagy az egyenlő osztályon vagy a végrendelkezési szabadságon alapul, megkülönböztetvén ez alap szerint a patriarchalis, változó és törzsökös családot és legtökéletesebbnek tartván ezek közt e legutóbbit azért, mert a családi vagyon egy kézben marad, nem úgy, mint a változónál, a család többi tagjai pedig önálló kezdeményezésű munkára vannak utalva, nem úgy mint a patriarchalis családnál.

Ismerteti azután röviden szerző, mennyiben módosult Le Play módszere a »társadalmi reform iskolájában« — annyiban, hogy míg Le Play vizsgálódásainál főképp csak a monografiára helyez súlyt és pedig úgy, hogy az ő monografikus rendszerének lényege a budget, addig az említett iskola kiterjeszti a monografiát oly jelenségekre is, melyek a budget keretén kívül esnek, de melyek ismerete nélkül a család képe nem teljes, minők pl. a műhelyre, foglalkozásra, a községekre vonatkozó jelenségek; másrészt azonban kiegészíti a monografikus módszert az enquête-tel, amely, míg a monografia egy bizonyos családnak leírását nyújtja, a maga részéről a statisztikát nagyobb számú jelenségekre alkalmazza.

Legkimerítőbben tárgyalja azután szerző Le Play módszerének azt az alakját, melyet az a Le Play módszerének továbbfejlesztésére törekvő »társadalmi tudomány iskolája« által nyert. Részletesen vázolja itt azt a mélyreható elemzést, melylyel az

iskola a munkáscsaládnak úgy magán, mint közeletét megismerni és megismertetni törekszik, utal arra, miként használja fel az iskola az így nyert elemeket a földgömb különböző pontjain ismert különféle társadalmak összehasonlítására, hogy az alapon tökéletesebb módon osztályozza a családokat, mint az magának Le Play-nak sikerült.

Ez a tanulmány is, mely terjedelmére nézve a kötetben a legnagyobb, érdekessége tekintetében méltán sorakozik a többihez.

Navratil Ákos »A gazdasági élet és a jogrend. Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez« cím alatt azt a kölcsönhatást vizsgálja, melyet egyfelől a gazdasági élet a jogrendre, másfelől pedig a jogrend a gazdasági életre gyakorol. E munkája némileg kiegészíti szerzőnek azt a figyelemre méltó, jeles művét, melyet a gazdasági élet elemi jelenségeiről pár év előtt bocsátott közre.

Foglalkozván első sorban a gazdasági jelenségeknek a jogra gyakorolt hatásával, megállapítja, hogy e jelenségek mind a két csoportja társadalmi termék; de míg a gazdasági élet adja azt az alapot, melyen és melyből a társadalom él, míg az teszi ki az emberek társas együttlétének tartalmát és ebben az értelemben a gazdasági élet a társadalmi lét anyagának tekinthető, addig a jog a társadalmi létnek csak formája. Miután pedig a gazdasági élet úgy viszonylik a társadalom jogrendjéhez, mint az anyag az alakhoz, miként mindig az anyag természeti törvényeitől függ az alak, melybe az illető anyag önthető, úgy a gazdasági élet alkotja meg magának azokat a formákat is, azt a jogot tehát, mely belső természetének legjobban megfelel. Hangsúlyozza ugyan szerző, — bár további fejtegetéseiben nincs erre elég figyelemmel — hogy nem egyedül a gazdasági érdek alkotja meg a jogot, mert nagy szerepet játszanak e tekintetben más társadalmi jelenségek is, minők a tanultság, vallás, erkölcs, földrajzi, éghajlati viszonyok stb., mégis úgy találja, hogy az összes jogalkotó tényezők közt legnagyobb nyomatékuk a gazdasági jelenségeknek van.

Vizsgálván azután a jogrendnek a gazdasági életre gyakorolt hatását, megállapítja első sorban, hogy miután a gazdasági élet hozza létre a jogot, ennek hatása a gazdasági életre csupán ez utóbbi további kialakulásának, fejlődésének befolyásolásában állhat. »Ez a hatás — mondja — nem mutatkozhatik abban, hogy átalakítsa ugyanazokat a gazdasági jelenségeket, melyek éppen őt hozták létre. A termelőképességgel megáldottak termelését és szerzését, e folyamatok gazdasági törvényeit például nem fogja módosítani az a kikényszeríthető tulajdonjogi rend, a mely az egyesek szerzeményét azoknak birtokában védi, a kik éppen e szerző tevékenységükre való tekintettel egy ilyen védő jogi rend kialakulása mellett harcoltak. Hanem csak abban mutatkozhatik, hogy a jogi rend a jövőben a termelés, a szerzés után bekövetkező gazdasági jelenségekre hat ki módosítólag, sőt esetleg arra is közrehat, hogy a gazdasági életnek ebben a szakában közvetlenül ő hozzon bizonyos gazdasági jelenségeket létre.« Megmagyarázza azután ezt a tételt a gazdasági élet egyes jelenségein. És itt különbséget tesz a gazdasági élet elemi és

általá összeretetteknek, másodlagosaknak nevezett jelenségei közt. Előbbiek közé sorolja pl. a hiányérzetet, a gazdasági ösztönöket, a jószág fogalmát kitevő használhatóságot, az értéket, a fogyasztás, a termelés jelenségeit, melyekre bizonyos mérvben hatással vannak ugyan a jogi jelenségek is, melyeket azonban nem a jog hoz létre, nem is létfeltételük bizonyos jogrend, hanem meg vannak és pedig tisztán gazdasági törvények uralma alatt bármely jogrend mellett is. Nem így áll a dolog az összerett vagy másodlagos jelenségek tekintetében, melyek közé szerző a jövedelemeloszlás és bizonyos mérvben a forgalom jelenségeit sorolja, mert a mint azt úgy a földjáradék és tőkekamat, mint a munkabér és vállalkozói nyereség, végül a piacz, pénz, ár tekintetében kimutatni igyekszik, ezek a jelenségek már csupán a magántulajdon rendszerén alapuló jogrendnek függvényei, melyek köztulajdon mellett, nevezetesen a communismus megvalósulása esetén egyáltalán nem léteznének. Ebbeli érvelésének következményeképen hibáztatja azután a socialistáknak a tőke fogalma ellen indított hadjáratát, mely mint elemi gazdasági jelenség a communista államból sem küszöbölhető ki és oda concludál, hogy a harcznak nem ez ellen, hanem ama jogrend ellen kellene irányulni, mely a magántulajdon uralmát megállapítja, sőt miután ez is csak következménye a társadalom gazdálkodó életének, a köztulajdon rendjére alapított társadalomnak az ember gazdálkodó természetét is meg kellene változtatni.

Bajos volna e rövid ismertetés keretében szerző nagy tudásra valló érveinek mindegyikét kiemelni, egyáltalán e kitűnő dialektikával irt tanulmányt a kellő méltatásban részesíteni. Szerző e tanulmányában hadat üzen úgy a socialismusnak, mely a jogrendet a gazdasági élet jelenségeiből vezeti le, mint annak a felfogásnak, mely szerint a gazdasági jelenségek mindenképen a jogrend által vannak feltételezve. Igaza van végső conclusiójában is, mely szerint a köztulajdon rendjére alapított társadalomnak az ember gazdálkodó természetét is meg kellene bizonyos mérvben változtatni, hogy érvényesülhessen. A végletekben azonban aligha osztható mindenben felfogása, a mely különben úgy a mint azt ő kifejti, ellentétes magyarázatokra is adhat alkalmat. Nem fogadható el első sorban az, hogy a társadalmi jelenségek sorában a gazdaságiak legalább logikailag mindig megelőzik a jogiakat, a mi következménye annak a felfogásának, hogy a jogi jelenségek a gazdaságiaknak mindig csak függvényei. Szerző nem veszi észre, hogy itt tulajdonképen a történelmi materialismusnak általa is helyesen czáfolni kívánt sodrába kerül. Kétségtelen, hogy a jogszabályok nagy részének a gazdasági jelenségek adják meg a tartalmát, színezetét. Különösen áll ez a felfogás a ma uralkodó társadalomra, melyet az előzőleg uralkodott társadalom után éppen ezért méltán neveznek gazdasági társadalomnak. De nem látjuk-e, hogy a mai jogrendre a gazdasági jelenségek mellett mindinkább növekvő hatást gyakorolnak már ethikai elvek is, a mi kifejezésre jut pl. az államok által mind fokozódó mérvben létesített munkásvédelemben is. De ettől eltekintve, téves volna a mai jogot pusztán a gazdasági jelenségek erőhatásának tekinteni és figyelembe nem venni azt a

végtelen sok egyéb elemet, mely abban a gazdasági jelenségek mellett érvényesül, hogy ezekkel együtt alkossák meg az élő jognak szinte beláthatlanul finoman, alig elemezhető módon szőtt szövetét. Sőt vannak a jognak oly vidékei is, melyeken a gazdasági szempontok még ma is legfőlebb csak mellékesen érvényesülnek, mint a minő jogok pl. az embernek az élethez, a testi épséghez, a becsülethez, a faj szaporításához, illetőleg a nemi élethez való joga, az embernek egyesülési joga, a gondolat szabadságának joga, továbbá az a jog, hogy az állam sorsának intézésében részt vehessen stb., mind oly jogok, melyek a társadalmi életre nem csekély kihatással vannak, a nélkül, hogy a gazdasági jelenségeknek azokra közvetlen hatásuk volna.

De nem fogadható el az a megkülönböztetés sem, melyet szerző elemi és másodlagos gazdasági jelenségek közt azon az alapon tesz, hogy előbbieknél, mint okoknak hatása következtében alakul ki a jogrend, viszont az így kialakult jogrend okozza a másodlagos jelenségeket, úgy hogy a jogrend nélkül jövedelemeloszlásról és forgalomról szó sem lehetne. Szerzőnknek e felfogása szerint a mai jogrend és az azon alapuló jövedelemeloszlás tulajdonképen sohasem változhatna. Nem mondja ki ugyan nyíltan, de világosan következik ez felfogásából, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági törvények nem is egyjének természeti törvény ereje van, melyen változtatni egyáltalán nem lehet, minő pl. a csökkenő hozadékképesség, a munkamegosztás törvényei stb. — Pedig hát, nézetünk szerint ennek dacára változhatik a jogrend és pedig azért, mert annak alakulására nemcsak az ily természeti, jobban mondva, physikai erejű törvények vannak befolyással. Szerzőnk fejtegetéseinek egyik hiányossága éppen az, hogy az »elemi gazdasági jelenségek« közt e tekintetben nem különböztet. Együtt jár ezzel, hogy a jogrendnek, egyáltalán a többi társadalmi jelenségnek hatását az elemi gazdasági jelenségekre kelleténél lejjebb becsüli, viszont a másodlagos gazdasági jelenségekre gyakorolt hatását túlbecsüli. A mennyiben physikai törvényről van szó, — ismételjük — az ily természetű gazdasági jelenségnek léte vagy nem léte független a jogrendtől. De még hogy az ily physikai törvény is miként szerepeljen a gazdálkodásban, hatásának minő legyen színezete, erre már igenis befolyhat a jogrend is. A szükséglet érzete pl. physikai törvényen alapul, de másként jelentkezik, más befolyást gyakorol az a gazdálkodásra egy hódító és egy askéta, mást az önzés és az altruismus elvére alapított társadalomban. Annál nagyobb természetesen a jogrend befolyása az oly elemi gazdasági jelenségre, mely tisztán társadalmi jelenség a physikai törvény ereje nélkül. Szerzőnk az elemi gazdasági jelenségeket függetleníti a jogtól és ezzel együtt a többi társadalmi jelenségektől, illetőleg az utóbbiakat hozza függésbe amazoktól, míg nézetünk szerint az összes társadalmi jelenségek egy azon szervezet különböző oly életnyilvánulásai, melyek folytonos kölcsönhatásban vannak ugyan egymással, de melyek közül nem egyik a másiknak, hanem valamennyinek az illető szervezet, illetőleg annak életcélja ad létet.

Nem osztható továbbá szerzőnek az a felfogása sem, hogy

a másodlagos gazdasági jelenségek egyrésze a magántulajdon rendszere nélkül egyáltalán el sem képzelhető, hogy nevezetesen communista társadalomban nem léteznék jövedelemeloszlás. A jövedelemeloszlás bizonyára nem olyan lenne ott, mint a mai társadalomban; a társadalmi jövedelem talán nem a mai kategóriák: földjáradék, tőkekamat, munkabér, vállalkozói nyereség, vagy nem e kategóriák mindegyike szerint oszlanék meg, — de a társadalmi jövedelemnek akkor is meg kell valahogyan oszlani, és ha szerzőnk köztulajdoni vagyoni jogi rend mellett társadalmi jövedelem létezését egyáltalán tagadja és a termelés útján ott előállított jószágmennyiséget csak hozadéknak minősíti, hát ezzel oly tételt állít fel, melynek önkényességét megfelelő bizonyítással nem iparkodik enyhíteni. Vagyis nézetünk szerint a másodlagos jelenségek communista társadalomban sem szűnnek meg mint azt szerző hiszi, de viszont az elemi jelenségek is nagyobb változáson mennek keresztül mint ő azt felteszi. Teljesen egyetértünk vele abban, hogy a socialista társadalomnak át kell alakítania az ember gazdálkodó természetét is — de a tudományos socialismus tisztában is van ezzel és éppen azért nem foglalkozik a jövő képének megrajzolásával, mint tartózkodott ettől maga Marx is és pedig nemcsak azért, mert bizonytalan magának a gazdasági potenciák küzdelmének eredője, hanem azért is, mert e küzdelem eredményét lényegesen befolyásolja az erkölcsnek a műveltségnek stb. ma még be nem látható fejlődése is.

Észrevételeinket erre, a közgazdaságtani elmélet talán legfontosabb kérdését tárgyaló munkára elmondván, több tekintetben ellentétes felfogásunk daczára is el kell ismernünk, hogy szerző igen nagy tudással, igen nagy elmeéllel indokolja és magyarázza álláspontját és hogy munkája stylus tekintetében is méltán sorakozik a kötetnek másik, az elmélet magaslatait kereső tanulmányához: Hegedüs Lórántéhoz. Csak egy megjegyzéssel tartozunk még itt. Navratil a vállalkozói nyereség fogalmának megállapításánál Philippovich-ra hivatkozik (180. l.). Kötelességünk rámutatni itt arra, hogy a vállalkozói nyereségnek Philippovich által adott magyarázata megtalálható már Földesnek hat évvel korábbi munkájában is. (A »Társadalmi Gazdaságtan Elemei«. 1893—380. l.) Becsüljük meg azt, amiért nem kell a szomszédba menni!

Bezárja a kötetet *Somogyi Manónak* a »Hazai vándoripar és vándorkereskedés« című tanulmánya. Vándoriparunk és kereskedésünk multját és jelenét különösen közgazdasági szempontból igen sikerülten tárgyaló egy munka ez. Legrégibb jogforrásainkra visszamenve feltünteti azokat a harcokat, melyeket a vándoripar- és kereskedésnek, kezdve a XI. századtól mind máig, kiállani kellett, mely harcok a vándoripar- és kereskedésnek egy némely alakulatát felemésztették, de melyeket viszont a kor kívánalmaihoz gyorsan alkalmazkodni tudó e gazdasági tevékenységnek egyéb alakulatai elpusztíthatlanul túléltek. Ismerteti a rájuk vonatkozólag érvényben álló törvényeket és rendeleteket, leírja a vándoripar és -kereskedés egyes ágait, a vándoriparosok és -kereskedők üzleti eljárását, keresetét; a népszámlálás

adatai alapján megállapítja, hogy a vándoriparosok és -kereskedők száma nemcsak hogy nem fogy, de emelkedik; külön fejezetben alapos monografiáját adja drótosainknak, megkapó vonásokkal ismertetvén azt a népvándorlást, melyre a megélhetés nehézségei késztetik felvidékünk lakosságát és melynek vége rendszerint mégis csak az, hogy az a szegény nép, melyet hazája földje eltartani nem képes, mely a legsúlyosabb viszonyok, elcsigázó vándorlások és nélkülözések közt, gyakran üldöztetéseknek kitéve kénytelen sanyarú kenyerét a külföldön megkeresni, ismét csak visszatér oda, a honnan kiindult, hogy azt a keresetét, melyért annyira megszenvedett, szülőföldjén, otthonn költhesse el. Saját kutatásai és a külföldi forrásmunkák alapján rámutat végül arra, hogy ha a vándoripar és kereskedelem a multhoz képest manapság hanyatló gazdasági tevékenységként jelentkezik is, még mindig sokkal nagyobb föladatokat old meg, sokkal hasznosabb gazdasági tevékenységet fejt ki, mint azt a felületes szemlélő feltételezné. Jó szolgálatokat tesz nevezetesen a termelésnek és pedig úgy a gyári-, mint a kis- és háziiparnak; a kereskedelemnek, melynek különösen a divat változásai folytán elértéktelenedett árúit juttatja el azokhoz, kik nem állnak annyira a divat hatalma alatt; a fogyasztóknak, kiknek, különösen ritkább lakosságú helyeken, elemi szükségleteit elégíti ki; de jó szolgálatokat tesz végül azzal is, hogy megélhetést nyújt számos embernek, ki kénytelen volna a nélkül vándorbot helyett a koldusbothoz nyulni vagy hazájának örökre búcsút mondani. Rámutat végül arra, hogy azok a vádak, melyek szerint a vándoripar és kereskedelem előmozdítja az üzleti megbízhatatlanságot, sőt a lopást, csalást, orgazdaságot, nőknél az erkölcstelenséget is, az igazságos bírálatot ki nem állják; hogy mindezek alapján arra a következtetésre jusson, miszerint a vándoripar és kereskedelem szabályozása szükséges ugyan, de azok a törekvések, melyek azoknak kiirtására irányulnak, önzők, igazságtalanok és köztekintetből is ártalmasak és pedig annál inkább, mert »a gazdasági élet a túlélt formákat önmagától kűszöböli ki.«

Elismerésre méltó munkát végzett szerző, midőn azt a kérdést, melyet külföldön különösen a *Verein für Socialpolitik* köteteket kitevő tanulmányokra méltatott, hazai közgazdaságunk szempontjából is a kellő világításba helyezte és pedig úgy, hogy kutatásának eredményei a kérdés törvényhozási szabályozásánál is figyelmet érdemelnek és mindenesetre alkalmasak azoknak a támadásoknak ellensúlyozására, melyeket, más okokból származó sanyarú helyzete által indítva a letelepedett kisipar és kiskereskedés intéz a vándoripar és kereskedelem ellen.

Ha van mégis kifogásolni valónk e munkán, az csak az, hogy a mai törvényhozási szabályozásra vonatkozó adatai nem kielégítőek. Így pl. nem áll az, hogy az 1867-iki vám és kereskedelmi szövetség tartotta fenn nálunk az 1852-iki házalási patenst, mert törvényhozásilag nálunk ez a patens egyáltalán nincs fentartva s az 1867: XVI. t.-cz. e részben csak annyit mond, hogy »a házalási engedélyek kiadására nézve mind a két területen lehetőleg összhangzó elveknek kell alkalmaztatniok.« Tényleg pedig úgy áll a dolog, hogy a házalási patens határozmányainak

egy része — igaz, hogy túlnyomó része — érvényben van ugyan ma nálunk, de csak a gyakorlat, a szokásjog erejénél fogva, mit legjobban bizonyít az, hogy az eredeti patens nem egy határozmányának, így pl. annak, hogy csak belföldi származású cikkekkel szabad házalni, egyáltalán nincs érvénye nálunk. A külfölddel kötött szerződéseink közül csak a német birodalommal kötöttet idézi szerző, e részben sem az 1892 : III. t.-cz.-be foglalt érvényben állót, noha a külállamokkal kötött legtöbb szerződésünkben szintén külön megállapodás foglaltatik a házalás és vándoriparról. Részletesen foglalkozván továbbá a colportagezsal, valamint a vándoripar körébe sorolt oly keresetágakkal, minőket a vándor artisták, akrobaták, bűvészek, műlovarok, vándorszínészek stb. folytatnak, nem ismerteti az ezekre vonatkozólag fennálló, ma még többnyire belügyministeri rendeletekbe foglalt határozmányokat, mi által a kérdést közelebbről nem ismerőknek arra a feltevésre ad okot, mintha mind e foglalkozások a házalással azonos elbánás alá esnének. Helyreigazításra szorul, mert félreértésekre adhat alkalmat az a megkülönböztetés is, melyet a mustra- és árúházalás közt tesz. Mert ha a megrendelésgyűjtés elvileg tán házalásnak mondható is és ha egyes államok a fogyasztóknál való megrendelésgyűjtést eltiltják is (mint pl. egyes árúk kivételével Magyarország és Ausztria), mások pedig a vándoripar körébe sorolják (pl. Németország) a továbbelárusítóknál való megrendelésgyűjtést sehol ma házalásnak nem minősítik, sehol azzal azonos elbánásban nem részesítik, mert mindenhol a letelepedett rendes iparüzés és kereskedelem folyományának tekintik azt. Helyesbítésre szorul végül szerzőnek az az állítása is, hogy a kormány már 1893-ban benyújtott a képviselőházhoz egy törvényjavaslatot a »vándoriparról«, de ez tárgyalásra nem került; mert az a törvényjavaslat a vándoripar mellett a házalásra is kiterjedt, mert továbbá a képviselőház azt le is tárgyalta és csak a főrendiház elől vonta vissza a kormány azért, mert a vám- és kereskedelmi szövetség szerint a házalás tekintetében azonos elvek alapján előkészített osztrák törvényjavaslat az ottani parlamenti viszonyok miatt akkor ott tárgyalható nem volt. Nagy érdeméül tudtuk volna be szerzőnek, ha mélyreható gazdasági kutatásait éppen ebben az irányban is kiterjeszti és megvilágítja azt a kérdést, vajjon kinek van haszna a vám- és kereskedelmi szövetség általa is említett abból a határozmányából, mely szerint az egyik állam területén kiállított házalási engedélyek jogot adnak a másik állam területén való házalásra is. Különösen jelentősége lett volna ennek azért, mert Ausztria legújabb házalási törvényjavaslata szerint drótosainkat, mint vándoriparosokat, — a kikre ugyanis a vám- és kereskedelmi szövetségnek idézett határozményára ki nem terjed — Ausztriába bebocsátani többé nem akarja és legfőlebb a kész cikkekkel való házalást engedné meg nekik. Igen érdekesek lettek volna szerzőnek ily irányú kutatásai, mert valószínűleg rájött volna arra a házalási ügyünk rendezése szempontjából figyelmen kívül szintén nem hagyható körülményre, hogy Ausztria az e részben fennálló kapcsolat révén sok millió értékű árúcikket helyez el ma országunkban, a nélkül, hogy ez utóbbi

a házalás és vándoripar terén megfelelő ellenszolgáltatásban részesülne.

Befejeztük ezzel a jubiláris kötet ismertetését. Látjuk, a Földes-féle iskola nem vádolható egyoldalúsággal, azzal, hogy tanítványai a legnehezebb elméleti és gyakorlati gazdaságtani kérdések elől is visszariadnak. Ime, hat tanulmány, mind a hat a tudomány különböző fejezetéből, a maga nemében mind a hat érdemes, jelentékeny irodalmi termék. Viruljon ez az iskola és kerüljön ki abból minél több ily értékes dolgozat érdemes vezetőjének méltó örömére, a hazai tudománynak pedig gazdagítására.

Pap Dezső.

Angol trade-uniók.

Trade Unions, by Geoffrey Drage, London, 1905. (Methuen X Co.) IX. 1901.

A trade-uniók irodalma oly gazdag, a Howellek, Brentanok, Baerenreitherek, de Rousiers-ék, Alfassa-Mantoux-k sora a Webb házaspárnak a trade-unionismus történetét és elméleti kérdéseit tárgyaló műveivel oly fényes betetőzést nyert, hogy fokozott igényekkel vesz az ember kezébe egy könyvet, mely a »Trade-Unions« sokat ígérő címe alatt valami újat akar mondani.

Drage, kinek neve a magyar munkásviszonyokról kormányának küldött reportja folytán nálunk is igen elismert, szerény kötetével nem elégíti ki ez óhaját és mégis újat nyújt a maga nemében. Ő kevesebbet akar mondani hazája e nagy érdekű társadalom-gazdasági szervezeteiről, mint az eddig megjelent nagyméretű munkák: rövidre foglalt, de alapos bevezetőt a trade-uniók világába, történetük, alkotmányuk és törekvéseik ismeretébe. Sem többet, sem kevesebbet.

Rövid lélekzet mellett feltétlen tárgyilagosságra törekszik. Ebben rejlik munkája érdeme, de egyúttal gyengéje is. Hogy e célját elérhesse, arra kell szorítkoznia, hogy csak mintegy átmetszetét nyújtsa a trade-uniók mai állapotának, megismertesse az olvasóval azt a rendkívül változatos és bonyolult mechanizmust, ama finom technikai részletkérdéseket, melyeket a szakszervezeti probléma mindenütt feltár; de szigorúan óvakodnia kell, hogy betekintést nyújtson a trade-uniók lelki világába, hogy megismertesse ama épen ma forrongó, tusakodó eszméket, melyek rugói, megvitassa ama alapvető világfelfogásokat, melyek irányítói az egész mozgalomnak. Ezért munkája nem is teljes, csontváza csak a trade-unionismusnak, hús és vér nélkül, a minék a helyes egybeolvasztása a Webbek leírását annyira kitünteti.

Amit azonban ama főcél megengedte körben kifejt, az magvas és általában talpra esett, bár talán itt-ott kissé angolosan száraz és aránytalanul részletező. A lényegét illetőleg csak egy-két megjegyzésre szorítkozunk. A rövidre foglalt történeti visszapillantásban Drage a régibb írókat (Brentano, Baerenreither) követve, a trade-uniókat az angol-szász szellem, a self-help valamely csodálatos szüleményének tünteti fel, melyet a gépek feltalálása a XIX. század elején juttatott csak kifejlődésre. Mintha a Webbek munkája meg sem íródott volna, kik kényszerítő

bizonyosságát szolgáltatták, hogy a szakegyesületeket Angliában is egyszerűen a bér munkásnak a termelőeszközöktől való elválasztása teremtette meg, egyes épen nem gépipari iparágakban már a XVII. sz. végén és a XVIII. sz.-ban; mintha a gazdaságilag gyengék e véd- és daczszövetségeinek fellépése minden nemzet társadalmában, mihelyt capitalistikus fejlődés hasonló fokára emelkedtek, nem volna folytonos támogatása a fenti állításnak!

A trade-uniók alkotmányának és functiójának vázolásánál helyesen helyezi irónk a fősúlyt a régi és új uniók (a tanulatlan munkások 1889. óta keletkezett szervezetei) közötti határvonal megvonására. Szerinte az új uniók nem helyeznek egyrészt egyenlő súlyt a munkafeltételek javítására irányuló törekvésekre és a segélyezési ágakra, melyeket elhanyagolják; másrészt nem annyira az önsegélyre, mint az állam sociálpolitikai gondnokságára hivatkoznak. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a régi uniók is első rendű teendőknak tartották a munkaviszony kedvező befolyásolását, amit a szerző is máshelyütt elismer, midőn a biztosítási ágakat csak családoknak és ragasztóknak tünteti fel ama elsőrendű czél biztosítására, melyért a tagok összegyűjtött betéteiket is szívesen feláldozzák. 157 l.) Állami socialpolitika pedig ma már az egész trade-unio világ közös követelménye. E tekintetben is tehát ma már inkább csak fokbeli különbségről beszélhetünk.

A biztosítási ágak jelentőségét, nehézségeit, a strike- és egyéb alapok elválasztásának kérdését, a strikeszervezés és vezetés eltérő módjait, az unio-tagoknak a szervezetlenekhez való viszonyát, általában a szervezetek belső structuráját beható kritikai vizsgálat tárgyává teszi, az egyes vitapontok mellett és ellen szóló érveket tárgyilagosan csoportosítva tiszta képet nyújt a kérdések horderejéről. Érinti a tanulatlan munkások szervezésének nehézségeit is; ez előadásából ugyanazon tanulság szűrődik le, melyet Schmoller a Webb-féle könyvből (*Industrial Democracy*, London 1897) meritett, hogy a trade-unio egyforma, melynek kiépítése a legnagyobb nehézségekbe ütközik, mely Angliában is csak kevés példában működik valóban tökéletesen, még itt sem érte el a tökély fokát«. (L. birálatát 1901-iki évkönyvében B 13 l.)

Miután a trade-uniók tágabb szervezeteit (amalgamations, federation, trade-councils, trade-union congress) méltatta, mintegy mérleget készít a trade-unionismus hatásáról és eredményeiről: 1. a munkásosztály anyagi, szellemi és erkölcsi emelésére, melyet igen magasra becsül; 2. a munkaadókhöz való viszony alakulására, melyet igen különbözőnek talál a munkások különböző kategoriái szerint és végül 3. az ipar általános fejlődésére, melyet szerinte itt-ott utóbbi időben fenyegetni kezd (ca canny-policy = lassan dolgozás stb.)

Drage műve symptomatikusnak tekinthető az angol hivatalos körök felfogása tekintetében. Az ő mereven individualistikus és capitalistikus felfogása szerint a trade-unionismus legnagyobb érdeme eddig az volt, hogy páratlanul kiképzett munkásokat szolgáltatott az angol gyárosoknak; legnagyobb hibája viszont, hogy ujabban nem tanusít elég érdeklődést a külföldi versenytől hevesen szorongatott angol ipar további fejlődése

íránt. Mi sem ellenszenvesebb előtte, mint az új unionizmusnak állami sociálpolitika utáni esengése; a trade-unionizmus eddigi fényes sikereivel, melyeket a pusztá önsegélynek és önbizalomnak köszönhet, teljesen meg lehet elégedve. Pedig maga is átlátja, hogy az eredményes szervezkedésnek a munkásosztály alsóbb kategóriáinál vannak ledönthetetlen akadályai, a melyek ennél fogva az állam támogatását egyáltalán nem nélkülözhetik. (83 l.) Mégis egyetlen gyakorlati javaslata intelem a trade-uniókhoz, hogy eddigi irányukról le ne térjenek. Ez óhajtás oly erős benne, hogy az angol munkásosztályban a legutóbbi években beállott e kivánságával ellentétis fordulatsymptomáiról vagy egyáltalában nem vesz tudomást, vagy a maga szellemében szépíti azokat.

Az új unionizmusnak a trade-uniók tágabb szervezeteibe (trade-unio congressus stb.) való hatolásával, a General Federation of Trade-Union létrejöttével (1899.) terjedő collectivistikus szellem, de különösen az említett Taff-Vale eset (egy trade-unio vagyoni felelősségre vonása hivatalnokai tetteiért 1902.) és a hozzá fűződő birói gyakorlat megérlelték a legconservatívabb trade-uniókban is a meggyőződést, hogy közvetlen politikai befolyás nélkül nemcsak újabb vívmányokat nem tud a munkásság elérni, hanem még a régi self-help határai és megszűkülhetnek.

E megfontolás vezette a trade-unio congressust 1902-ben, midőn egy önálló politikai munkáspárt (Labour Representation Committee) létesítését határozta el, mely szakítva a két nagy angol párt hintapolitikájának a trade-uniók által való támogatásával, kizárólag független munkás-képviselőket hivatott a parlamentbe juttatni. Tekintve azt a túlnyomó befolyást, melyre a különböző angol socialista szervezetek (Independent Labour Party, Fabian Society, Socialdemocratic Federation) e párt vezetésében szert tettek, erősen optimistikusnak látszik Drage állítása a socialismus kilátástalanságáról az angol trade-uniók világában. (The Collectivist Utopia, and the even more chimerical ideals of Social Democracy, have been preached to them in vain 183 l.). Ilyennek tünteti fel egyéb írók ellenkező előadása is. Így mondja Pease: »A socialismus positiv eszméi mind nagyobb tért foglalnak a szakszervezetbeliek között: ellenséges érzület a socialismus iránt alig létezik. Ha tud várni és nem tolakszik túlgyorsan előre, a munkás párt vezetése kétségen kívül kezében van.« (Eduard R. Pease, Die neue Arbeiterparteien in England. A. f. s. G. Bd. XIX. 1904. S. 657.) Erre mutat a következő, Dragetől szintén szívesen mellőzött, nagyfontosságú tény is. Mig a trade-uniók sok évtizeden keresztül hiven távol tartották magukat a continens munkásmozgalmaitól, újabban mind szorosabb kötelékek fűzik össze nemcsak az egyes iparágak munkásait, hanem a trade-uniók összességét is más nemzetek szervezeteinek összességével. Még 1884-ben a »Parliamentary Comitee« kijelentette, hogy »az angol munkásságnak fölénye folytán semmi haszna nem volna szárazföldi osztálytársaival fentartott szolidaritásból;« 1903-ban már a »General Federation of Trade-Unions« ügyvezető bizottságának elnöke szívélyesen üdvözölte angol földön »a szakszervezeti országos központok

titkárainak III. internacionális konferenciáját, kijelentve, hogy a szervezett munkások gazdasági küzdelme minden országban egyenlő.« Ily módon egy újabb, pozitívabb alapon nyugvó »Internationale« épült ki, úgy hogy tekintetbe véve még az amerikai és ausztráliai munkásságban újabban szintén mutatkozó erjedést, a fenmaradó, sokszerű és óriási eltérések ellenére a gazdasági munkásmozgalom világszerte mind egységesebb irányt vesz.

Drage munkája e változás iránt hasztalanul igyekszik — bizonyára jóhiszeműen — honfitársait csalódásba ringatni, de ép mint ilyen symptomatikus megnyilvánulása az angol uralkodó osztályok felfogásának és óhajainak. Ez az, ami felsorolt előnyei, érdekes adatai, a legutóbbi évek eseményeinek ismertetése és választékos előadása mellett érdekessé teszik.

Kitűzött céljának pedig az egyik gyűjteményes vállalatban megjelent kis kézikönyv mindenestre megfelel; nagy mértékben alkalmas tárgya iránt érdeklődést kelteni.

Ferenczi Imre.

Kivándorlási irodalom.

1. James Davenport Whelpley: *The problem of the immigrant*. London. 1905. — 296 l.

2. Oskar Canstatt: *Die deutsche Auswanderung*. Auswandererfürsorge und Auswandererziele. Berlin. 1904. — 349. l.

Terjedelmes angol munka jelent meg a kivándorlásról, nemzetközi szempontból tárgyalva azt. Szerzőjét, James Davenport Whelpley-t megragadta az a »végtelen hadsereg«, mely »Észak-, Nyugat- és Dél-Európának távoli s kevésbé ismert vidékeiről« hömpölyög, évenként vagy másfél millió embert vivén el magával. Helyesen mondja, hogy a világ ehhez hasonló jelenséget még nem láthatott. A munka Bevezetésében így erős, drámai hangok vannak megütve s természetesen sötét (határozottan túlsötét) színekkel jelezve annak a három nagy birodalomnak állapota — Ausztria-Magyarországot, Orosz- és Olaszországot érti — melyekből e modern népvándorlás kifelé tart. A mint a szerző ily módon fölkelte az olvasó figyelmét tárgya iránt, elárulja azt is, hogy aggodalmak vannak a miatt, hogy Angliának még nincs szigorú bevándorlási törvénye s ezért fél, hogy a nagyszabású kivándorlásból éppen a nem kívánatos elemek fognak Nagy-Britanniában helyet fogni.

Ezek után *Whelpley* egész könyvének célzatát és tartalmát az a cím fejezi ki, melyet II. fejezete fölé irt: »emigration an international affair« — a kivándorlás nemzetközi ügy. Utal arra, hogy az utolsó évtizedekben mennyit nőtt a kivándorlás terjedelme s jelentősége; utal arra is, hogy a hajótársaságok versenye mennyire fokozódott; kiemeli, hogy az utóbbi időben a legtöbb európai állam törvényhozásilag igyekezett szabályozni a kivándorlást. Mindezt megállapítván, szerzőnk azt az álláspontot foglalja el, hogy a kivándorlás kérdését nemzetközileg kell szabályozni akként, hogy az államok nemzetközi szerződésre lépjenek s közös és egymást kiegészítő megállapodásokkal emeljenek korlátokat a vándor-mozgalomnak. Ezt a célzatot akarja szolgálni s ezt a »nemzetközi kivándorlási jogot« kívánja előkészíteni.

teni könyvünk. Ily szempontból mindjárt a harmadik fejezetben rövid szemlét tart a legújabb kivándorlási törvényhozások felett s hogy a nemzetközi szabályozás fontosságát még erősebben megvilágítsa, azt állítja, hogy az amerikai bevándorlásnak 1903-ban bekövetkezett lecsökkenése már az újabb európai kivándorlási törvények következménye. Ez az érve Whelpley-nek azonban határozottan téves. 1904-ben azért mentek kevesebben tőlünk is, máshonnan is Amerikába, mert az Egyesült-Államokban elnökválasztás volt s az ily választási év üzemi szüneteléseivel mindig vissza szokta tartani a kivándorlókat az elindulástól. De a mint az elnökválasztás megtörtént, már 1904 utolsó és 1905 első hónapjaiban hihetetlenül felszökött az európai kibujdosók száma, a mi azt mutatja, hogy csakugyan ideiglenes akadályról volt szó s nem a kivándorlási törvények hatásáról.

Most már a további fejezetekben Whelpley igen részletesen bemutatja az egyes államok be- és kivándorlási törvényhozásait. Angliát különösen serkenti arra, hogy a bevándorlást szabályozza. Az angol gyarmatok törvényeit sorra elépteti előttünk ugyanugy, mint az ismeretes angol »Emigration Book«. Rendkívül hosszasan időzik az amerikai Egyesült-Államok bevándorlási törvényeinél, pontonként, 60 oldalon sorolja fel az egyes intézkedéseket. Ez a rész meglehetősen száraz, de a könyv nem feledkezett meg azokról a hatásokról, melyeket Amerikának ez a szapora intézkedései az európai államok törvényhozására tettek. Franciaország, Belgium és Svájc idevágó jogállapotának leírása után a német és olasz törvény előzményei kerülnek sorra, a német törvényt egész terjedelmében közli.

A XIV. fejezetben Ausztria-Magyarországhoz érkezünk s örömmel kell megállapítanunk azt, hogy állami különállásunkat teljes mértékben figyelembe veszi. Kezdő szavai szerint: »bár Ausztria-Magyarországot Európa beosztásában egységes államnak veszik, tényleg az igazgatásnak sok fontos területén kettős külön kormányzásuk van.« Miután az osztrák kivándorlási törvényjavaslatot még nem fogadta el a Reichsrath, az 1903: IV. magyar kivándorlási törvény egészen érvényre jut, teljes szövegében lefordítja könyvünk, sőt a végrehajtási rendelet kivonatolásával bizonyítja, hogy a kivándorlás megakadályozása tekintetében a magyar törvény a legszigorúbb. (»The most restrictive emigration law in the world«.) Ez mindenesetre ékes czáfolata a Cunard-szerződés ellen szórt támadásoknak. Bevándorlási törvényünket a szorgalmas és jóakarató szerzővel nem ismertették meg.

Magyarország után rövid fejezetek szentelvek Spanyolországnak, a skandináv országoknak és az orosz birodalomnak. Így a gyűjtemény teljessé válik s ez az összeállítás adja meg Whelpley munkájának értékét.

Szintén összefoglalás a czélja, de más a természete *Canstatt* gyarmati igazgató német munkájának: »*Die deutsche Auswanderung*«-nak, mely mint alcíme (Auswandererfürsorge und Auswandererziele) elárulja a kivándorlók védelméről, de különösen a kivándorlókat befogadó országokról akar egységes képet adni, természetesen német szempontból. Első sorban is: német gyarmatosítási szempontból.

Canstatt művének első fele a kivándorlás okainak s történetének vázlatával foglalkozik. Ötödik, hatodik, hetedik és kilencedik fejezetében Németország kivándorlási törvényeit, szabályait ismerteti, melyeket részben Whelpley is bemutatott s melyeket a mi kivándorlási irodalmunk is jól ismer. Canstatt mindenesetre több történeti szálát fűz előadásába, habár néha ötletszerűvé válik is. Az első rész egyéb fejezetei meglehetősen futólagosan vannak kezelve; legérdekesebbek bennök a régebbi századok német kivándorlásaiból vett élénk leírások s azoknak a nyomorgásoknak (ma már hihetetlen) képe, melyeket a vitorlás hajókba gyömöszölt kivándorlóknak kellett heteken át kiállaniok, míg legalább is minden ötödik elpusztult belőlük még a hajón. A mai kivándorló-szállítás ezzel szemben csakugyan óriási haladást mutat. Még csak azt kívánjuk megjegyezni ehhez az első részéhez Canstatt munkájának, hogy kár minduntalan kiemelni azt, hogy a németeket bennük lakozó vándor-ösztönük különösen hajlandóvá teszi a kivándorlásra. Vessen egy pillantást a magyar, de különösen a századok óta tartó székelv kivándorlásra, s akkor ezt a »vándoröszönt« nálunk épp úgy meg fogja találni.

A könyvnek második része a német kivándorlók településeit lépteti el előttünk. Nagyon kellemes, érdeket keltő olvasmányt nyújtanak e fejezetei. A XVI. és XVII. századok német tengerentúli próbálkozásai épp oly vonzón vannak leírva, mint különösen a Dél-Amerika gyarmatosítására tett német kísérletek. Miután Canstatt különösen Brazília déli részét, Argentiniát és Paraguayt ajánlja Németország gyarmatteremtő működésének színteréül, mert ezek a fejezetek nemcsak gondos összeállításukkal tűnnek ki, hanem propagáló erejüknél fogva is. Természetesen nem maradnak el ezek mögött azok a fejezetek, melyek Németország tengerentúli gyarmatainak vannak szentelve. Bármily szeretettel fordul is felénk könyvünk s bármennyire igyekszik is minden jó tulajdonságukat ismételten kiemelni, el kell ismernie, hogy ezekből az óriási területekből »új Németországot« alkotni majdnem teljesen lehetetlen vállalkozás. Az éghajlati viszonyok s a terület minéműsége leginkább Dél-Nyugat-Afrikának a gyarmatosítását engedik meg, de itt meg annyira ellenségesek a viszonyok, hogy csak a legutóbbi herero-lázadás 6-8 millió márkányi kárt tett a farmereknek. Ez bizony nem valami csalogató kilátás.

Bíráló ismertetésünk végén először megjegyezzük azt, hogy C. munkája nem teljes, mert sem a romániai, sem a kisázsiai német telepeket nem ölelte fel. Másodszor pedig nem hallgathatjuk el azt, hogy a magyarországi németiség állapotát lehetetlenség, hogy saját szemeivel látta volna, mert különben nem öntötte volna bele két fejezetbe (XII. Die deutschen Siedelungen in Ungarn. XIII. Die Deutschen Siebenbürgens) jól ismert ujság-cikknek a ferde benyomásait. Végkövetkeztetésében persze igaza van, mert így szól: (174. l.) »Lassan-lassan oda fogunk jutni, hogy Magyarországot bátran kitörölhetjük azon országok közül, melyek a német bevándorlásnak rendelkezésére állanak.«

Ólommérgezések Ausztria ipari és kohászati üzemében.

K. k. Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium: *Bleivergiftungen in hüttenmännischen und gewerblichen Betrieben*. I. Teil. Bericht über Erhebungen in Blei und Zinkhütten. Wien, Alfred Hölder. 1905. 51. l. 32 képpel és 9 vázlatrajzzal.

Az ipar terén oly gyakori ólommérgezések ellen való küzdelem már huzamosabb idő óta folyik, a nélkül, hogy eddig valami szembetűnő eredménnyel járt volna. Angliában, Franciaországban, a Németbirodalomban általános óvszabályok védik az ólommal s ólomtartalmú anyagokkal dolgozó munkások egészségét, de azért az ipari ólommérgezések száma, bár az óvszabályok pontos betartását szigorú ellenőrzés biztosítja, ez országokban sem mutat lényeges csökkenést. Az ólombetegségek talán legsűrűbben a nyomda- és betüöntő-iparban, azután a mázó- és az agyagárú-iparban fordulnak elő, fémólmot tartalmazó betűk kezelése, illetőleg előállítása és a két legelterjedtebb ólomvegyület, az ólomfehér és az ólomoxyd feldolgozása nyomán. Az ólomveszély elhárítása épen ezen munkálatoknál jár a legcsekélyebb sikerrel. Néhány esztendő óta kísérletek folynak ugyan különösen Franciaországban s legutóbb Svájcban az ólomfehérfesték megfelelő pótlására, de oly anyagot, mely az ólomfehérrel teljesen egyenértékű és nevezetesen ennek a mázó technikában nélkülözhetetlen tulajdonságait (fedőképesség, atmosphaerikus behatásoknak való ellentállás stb.) osztaná, mindeddig előállítani nem sikerült. Az ipari ólommérgezés elleni küzdelem ez eredménytelensége sorompóba szőlította a baseli nemzetközi munkásvédelmi egyesületet is, mely ez év elején huszonhétezer márka díjjal nemzetközi pályázatot hirdetett oly munkákra, melyek ólomkohászat és az ólomvegyületek ipari előállítása s feldolgozása nyomán fellépő veszélyek sikeres elhárítására s a hathatós védekezésre utmutatással szolgálnak.

Az ólommal dolgozó munkások védelmére irányuló ezen mozgalom az osztrák kormányt is arra indította, hogy az ólomveszély elhárításának eszközeit tanulmányoztassa. A fémólm és vegyületeinek előállítása és ipari feldolgozása Ausztriában rendkívül kiterjedt. Az ólommérgezések ehhez képest gyakoriak. Pontos kimerítő adatok nem állanak e részben rendelkezésre. A nemzetközi munkásvédelmi egyesületnek osztrák előadója közöl ugyan valamelyes statisztikát az ipari ólommérgezésekről Ausztriában, de ebből alig lehet a tényleges állapotokra következtetni. Így egyebek között az előadó hivatkozik a bécsi köz-kórházakra, melyek az 1894—1898-ig terjedő esztendőre évi átlagban 142 ipari ólombetegséget mutatnak ki. Hogy ez az osztrák fővárosban a jelzett időszakban előfordult ipari ólommérgezéseknek csakis egy töredéke és pedig valószínűleg nem is jelentékeny töredéke, az kitűnik abból, hogy ugyanazon esztendőben (1894—1898.) három bécsi testületi betegsegélyző pénztárnál egymagában — igaz, hogy az ólomveszélynek leginkább kitett iparágakról, a nyomda- és betüöntő-iparról, a mázó s fényező-iparról, és a fazekas-iparról van szó — átlag 247 ólombeteg munkás fordult meg évenként.

A kormány ama elhatározására, hogy az ipari ólommérgezés

elleni védekezés módját tanulmányoztatja, egy interpellatio szolgált alkalmi okul, melyet 1903. évi márczius hó 23-án néhány képviselő (Baernreither volt kereskedelemügyi minster és társai) az osztrák képviselőházban előterjesztett, nyilatkozatot kérve a kormánytól arra nézve, hajlandó volna-e az ólom s ólomvegyületek előállítására szolgáló telepeken alkalmazott munkások veszélyeztetett egészségének védelme érdekében megfelelő óvrendszabályokat életbeléptetni, illetőleg ez óvszabályok helyes megalkotása céljából az érdekelt üzemek egészségügyi viszonyait tanulmányoztatni. A kormány nyomban késznek nyilatkozott ily irányban eljárni. A kormány is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a feladat sikeres megoldása érdekében első sorban az ólomveszélytől állandóan fenyegetett üzemek belső viszonyainak alapos ismeretére van szükség. A felvételre hivatásánál fogva az Arbeitsstatistisches Amt nyert megbízást. A kidolgozott tervezet szerint a feladat megoldására az első lépést az ólommérgezések okainak s az elhárítás módjainak a helyszínén való megállapítása képezi. E célra a fontosabb üzemeket egy megfelelő szakférfiakból egybeállított bizottság vette vizsgálat alá, mely működéséről és tapasztalatairól a napokban számolt be a nyilvánosságnak.

A bizottság hét kohászati üzem viszonyait tanulmányozta, akként választva a hét üzemet össze, hogy kisebb és nagyobb, azután modern, kifogástalan munkásvédelmi berendezéssel bíró, s régi felszereléssel ellátott, munkásvédelem követelményeinek nem mindenben megfelelő telepek kerüljenek egymás mellé. A bizottság első sorban a pribrami kincstári ezüst- és ólomkohót szemlélte meg, mely a maga nemében Ausztia egyik legjelentékenyebb üzeme. A telepen megfelelő terjedelmű munkásfürdő van, melyet szombati napokon átlag száz, a hét egyéb napjain átlag harmincz munkás vesz igénybe. A körülbelül ötszáz főre menő munkáslétszámban az utolsó öt esztendő alatt évenként átlag tizenkilencz ólombetegség fordult elő. Feltűnő e telepen a munkások nagymérvű sörfogyasztása, — a korcsmáros bevallása szerint egy-egy munkásra naponként két liter sör jut, — holott tudnivaló, hogy az ólommérgezés elleni védekezésnek jelentékeny tényezője a szeszes italok élvezetétől való tartózkodás. A megsemlélt többi üzemek közül négy Karintiában, egy Krajnában és egy Stiriában fekszik. Karintiában az egyik megvizsgált kohászati üzem (Raibl) a tulajdonos kincstár már tizenkét esztendő óta szándékozik üzemén kívül helyezni; azonban az ottani lakosság szegénységére való tekintettel ezt évről-évre elhalasztotta. A telep tehát technikai s munkásvédelmi berendezés tekintetében meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Az üzembeszüntetésre való tekintettel befektetés esztendőik óta nem fordult elő. A munkások, kiknek létszáma igen csekély (a bizottság látogatása idején tizenhét munkás volt alkalmazva), elég jól táplálkoznak, de nagy mérvben van közöttük, mint általában Karintia egész munkáslakossága között, a pálinkafogyasztás elterjedve. Jobbára ennek tulajdonítandó, ha a rationális táplálkozás dacára a munkások egészségügyi viszonyai nem kedvezőbbek.

Munkásvédelmi tekintetben a bizottság a legkifogástalanabb viszonyokat két karintiai magánvállalatnál, a gailitzi és scheriaui ólomkohóknál találta. Mindkét helyen régi, tapasztalt munkások állanak a vállalat szolgálatában, kik az óvszabályok betartásában jó példával s oktatólag járnak elől. A gondos orvosi felügyelet, a munkások egészségügyi állapotának állandó ellenőrzése, az okszerű táplálkozás, — a vállalat mintkét telepen önköltségi áron látja el a munkásokat élelemmel, — a szeszfogyasztásnak minden eszközzel való korlátozása, e két üzemben az ólommérgezések számát évről-évre csökkentette, jeléül annak, hogy lelkiismeretesen végrehajtott óvintézkedésekkel az ólommérgezés veszélyét, ha nem is sikerül teljesen kiküszöbölni, de legalább is jelentékeny mérvben korlátozni.

A bizottság által összegyűjtött anyagot a tervbe vett óvszabályok kidolgozása végett a kereskedelemügyi minister az érdekelt munkások és munkaadók bevonásával egy legközelebb összeülő ankét elé fogja terjeszteni.

Moldoványi István.

Porosz községi adók.

F. Nöll: *Das Kommunalabgabengesetz von 14. Juli 1893. nebst Ausführungsanweisung vom 10. Mai 1894.* Az 5. kiadást sajtó alá rendezte Dr. F. Freund. Berlin. 1905. 558 lap.

A porosz adórendszer ma egész Európának mintául szolgál. A porosz közigazgatás régtől fogva a legjobb közigazgatásnak van elismerve. A német pénzügytudomány ma is vezet e szaktudomány terén. Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a porosz pénzügyi jog tudományos feldolgozása nemcsak elsőrangú műveket termel, hanem egyúttal oly jelentőséget is követelhet magának, mely jóval túlnő a porosz föld s a német birodalom határain.

Innét van az, hogy az állami adók magyarázata terén a magyar pénzügyi jogásznak újra meg újra forгатnia kell az oly műveket, aminők például Fuisting commentárjai, melyek legutóbb már (1902) egy elméleti kötettel is bővültek. S mennél inkább vágyik hazánk, igazi Adó-Tantalusként egy jobb s modernebb adórendszerre, annál elegendhetlenebb lesz, hogy a mi szakköreink is minél alaposabban belemélyedjenek a porosz adórendszerbe s annak bámulatosan kimunkált közigazgatásába. Hiszen ismeretes — és bizonyítékul talán elég lesz ennyi — hogy mielőtt Ausztria életbeléptette volna nagy személyi-adó reformját 1898-ban, az osztrák pénzügyministerium tisztviselőinek egy válogatott csapatát Poroszországba küldte s a porosz kormány e kiküldötteket szivességből szétosztotta a porosz adóigazgatásban, hogy ott begyakorolhassák magukat. Hazaérve pedig ezek a tisztviselők voltak azok, kik külön tanfolyamokon és külön kiküldetésekből az osztrák pénzügyi hivatalnoki kar kismelt részét — minden pénzügyigazgatóság területéről — maguk köré gyűjték és tényleg begyakorolták.

Fuisting gyűjteményének a községi adók tekintetében egyforma tekintélyű társa Nöll munkája, mely az 1893. július 14-iki községi adótörvényt (Kommunalabgabengesetz) magyarázza. A

testes kötet gyorsan érte meg mostani ötödik kiadását, melyet — Nöll időközben elhalálozván. — dr. Freund titkos fő-kormánytanácsos (a belügyministeriumban) vizsgálta meg és pótolta ki újra. A most említett törvény tudvalevőleg Miquel merész reformját tartalmazza: a porosz állam az állami adók közül a hozadéki adókat átbocsátván a községek birtokába, a községek háztartásának bevételi részét egységesen s elvi alapon szabályozta. A kísérlet nemcsak rendkívül érdekes, hanem a mi közháztartásaink rendje szempontjából is rendkívüli fontosságú. E részletes commentár kitűnően bemutatja azt, hogy mily rendkívüli nehézségekkel kellett Poroszországnak is megküzdenie e bonyadalmas terén. Hiszen hogy egyebet ne mondjunk, egyes porosz tartományokban mégma is a napoleoni kor rendeletei vannak érvényben s ha e kusza szövevényen körösztil tudott vágni a porosz törvényhozás, akkor nálunk is hozzá lehetne készülödni ahhoz, hogy a községi adók ügyeit valamely pénzügyi rendszerbe öntsük.

A commentárból kitűnően kiemelkednek azok az alapgerendázatok, melyek e reform folytán a községi háztartásokba beillesztettek; nevezetesen az állam megszabja azt az arányt, a melyben az egyes községi adóknak egymáshoz állaniok kell s első sorban az illetékek és magánjogi bevételek kihasználására kényszeríti a községeket. Külön megszabatik ezután a különös községi adók, az államtól átvett bevételi források szerepe s az a mód, amely mellett esetleg az állami jövedelmi adóhoz vetethők ki adópótlékok. (Itt is, miként Angliában, joga van a községeknek a vasuti üzemek részdarabjaira községi adót vetni, de a kiszámítási eljárás sokkal modernebb, mint Nagybritanniában.). Különös gondot fordított a porosz törvényhozás arra is, hogy a községek fogyasztási adókkal az élelmezést meg ne drágítsák s az ipart és kereskedést meg ne nehezítsék.

E főszempontoknak az egyes községek és tartományok annyira eltérő viszonyai között való érvényesítése természetesen rendkívüli feladatot ró a közigazgatásra, s midőn Nöll könyvében azt látjuk, hogy a törvények egy-egy szakaszát 60—70 jegyzet magyaráza, mindmegannyi rendelettel, községi szabályzattal, vagy a közigazgatási bíróság döntésével világítva meg a helyes álláspontot: akkor valóban meghajlunk a közigazgatásnak e nagy-szerű és rendszeres munkássága előtt. De nem kisebb elismeréssel kell fizetnünk a szerzőnek is, ki a legkisebb kérdést is elméleti álláspontra igyekszik visszavezetni. Ez a buzgósága persze néha tulviszi őt a szükséges korlátokon, mert például annak a kifejtése, hogy az otthon tartott zongora még nem adótárgy vagy hogy az erkély-építés folytán bekövetkező elfoglalása a községi levegő-térnek még nem állapítja meg az utca-használatáért járó községi illeték kivetését: ez a tulságos magyaráztatás már kissé fölöslegesnek látszik a jóhumorú olvasó előtt. E kisebb tulzásokat leszámítva, melyek a német túl-szorgossággal vele járnak, a magyar pénzügy jog művelőinek Fuistig után alig ajánlhatunk jobb könyvet Nöll munkájánál. A kötethez végrehajtási utasítás s községi szabályrendelet-minta is van csatolva.

H. L.

Codificationalis törekvések a chequejog terén.

A chequeforgalom méreteinek világszerte tapasztalható rendkívüli megnövekedése s ehhez képest az ezen forgalmat közvetítő eszköz jelentőségének fokozódása természetszerűen felköltötte és éleszti azt a törekvést, hogy a cheque maga törvényes rendezés alá vétessék, vagyis szabályoztassanak azon jogviszonyok, melyek a cheque adása, vevése és általában forgalomba hozatala kapcsán keletkezhetnek.

A chequejog codifikálásának kérdése Európa legtöbb államában már is el van döntve. Anglia, Franciaország, Belgium, Olaszország, Svájc, Hollandia, Svédország, Norvégia, Dánia, Románia, Spanyolország és Portugália valamennyi törvényileg rendezte immár a cheque jogát részint specialis törvény alakjában, részint pedig egy nagyobb jogterület (kötelmi jog, kereskedelmi jog, váltójog) külön határolt része gyanánt.

Magyarországon kívül két állam van, Ausztria és Németország, amelyek a cheque jogi szabályozásának kérdésében mindaddig megállapodásra jutni nem tudtak. Pedig a most említett két állam az, melynek esetleges legislatív tevékenysége bennünket legközelebből érint és érdekel. Pénz- és üzleti összeköttetés tekintetében Ausztriával és Németországgal forrtunk leginkább össze; bankjaink külföldi ügyfelei közt legnagyobb számmal németek és osztrákok szerepelnek, viszont számos magyarországi cég áll az osztrák és német pénzüzetekkel folyószámlai viszonyban. Ily körülmények közt tömérdek cheque kerül onnan ide és innen oda forgalomba. A jogi rendezkedés tehát, melyet forgalmi téren s az adott esetben a chequejog terén épp Ausztria vagy Németország kíván megvalósítani, reánk annyiban bir fontossággal, hogy a saját berendezéseinknél semmikép sem zárkozhattunk el majd azon elvi állásfoglalás és azon részletek elől, melyek a létesülő törvényekben lefektetve lesznek. Hisz tény, hogy miként a váltó, úgy a cheque is, a nemzetközi érintkezésben a jogi kezelés lehető egyöntetűségét igényli.

Ami nevezetesen Ausztriát illeti, a helyzet az, hogy ott előreláthatólag még ez őszön meg lesz a cheque-törvény, mert a kormány javaslatát az urakháza máris elfogadta; a képviselőház bizottsága már letárgyalta s csak a nyári szünet beállta akadályozta meg, hogy a plenumba kerülhessen, mely ahhoz bizonyára nagyobb vita nélkül hozzá fog járulni. Kevésbé érett meg a kérdés Németországban, sőt az illetékes tényezők hangulatából ítélve, a legutóbbi időkig kéteessé vált, hogy a cheque jogi rendezésére belátható időben rákerül-e a sor. A nyomás azonban,

melyet e részben az érdekelt körök a kormányra gyakorolnak, annyira erős, hogy az utóbbi alig fog kitérni a törvényhozási apparatus mozgásba hozatala elől s a német birodalmi bank elnökének, Kochnak legutóbb Braunschweigban tartott beszéde sejteni engedi, hogy a kormány a cheque-törvényhozás terén már több ízben elejtett fonalat újból fölvenni szándékozik.

Két év óta készen van a magyar chequetörvény tervezete is, melyet a kormány nyilvánosságra hozott és az érdekelt szakörök megbírálása alá bocsátott. Sajnálatos parlamenti viszonyaink közt alig remélhető, hogy e tervezet egyhamar az alkotmányos tárgyalás útjára tereltessek. Az osztrákok ennél fogva előreláthatólag megelőznek bennünket. Ennek pedig az lesz a hatása, hogy akarva nem akarva kénytelenek leszünk a törvénynyé váló osztrák chequeszabályokkal való összhangzást keresni, illetve azok nem egy fontos rendelkezését magunkévá tenni, hacsak a két állam közt fennálló igen sűrű forgalom jogbiztonságát és zavartalan rendjét kockáztatni nem kívánjuk. Már ezen szempontból sem lesz fölösleges munka különösen az osztrák chequetörvény előzményeit, létrejötté körülményeit és rendelkezéseit ismertetés tárgyává tenni. De fölötte tanulságosak azon mozzanatok is, melyeket a cheque codificatiója terén Németország feltüntet.

I.

A chequejog codifikálására irányuló törekvések Ausztriában elég régi keletűek. Már 1876-ban, midőn az alsó-ausztriai iparoskör a bankjavaslat tárgyalására enquéte rendezett, a kereskedelmi körök óhajta gyanánt hangoztatták egy chequetörvény létesítésének szükségét. Ezt azt óhajt juttatta kifejezésre, két évvel később, 1878-ban a bécsi kereskedelmi és iparkamara is. Kétségtelen, hogy a mozgalmat a bankszabadalom kapcsán az osztrák pénz- és hitelviszonyok behatóbb megvitatása indította meg; e statutum tárgyalása alkalmával a képviselőház bizottsága tüzetesen foglalkozott azon okokkal, melyek a pénzforgalom terén a cheque- és girorendszer érvényesítését gátolják Ausztriában.

Ezen viszonyok és kezdeményezések hatása alatt szánta el magát az osztrák kormány, hogy a cheque törvényes rendezését kezébe vegye, mi célból mindenekelőtt szakértőknek véleményét kívánta meghallgatni. Az 1880. október 5-én a kereskedelemügyi ministeriumban megtartott enquéte, ami a résztvevők számát illeti, elég szűk keretben folyt le, annál nagyobb volt azonban a fölötték kérdések száma. A kormány által előterjesztett questionnaire nem kevesebb, mint 33 kérdőpontra terjedt ki. Mélyebb hatása az enquétenek nem volt; haszna inkább abban nyilvánult, hogy a szakértők három legkiválóbbika: Leonhardt a jegybank ismert vezértitkára, továbbá Bunzl Károly és Funk Ignác bankigazgatók külön füzetben is kiadták véleményüket (Leonhardt: *Die gesetzliche Begründung des Checksystems in Oesterreich*, Wien 1881. — Bunzl: *Material zu einem Checkgesetzentwurf*, Wien 1880. — Funk: *Das Questionnäre über ein oesterreichisches Checkgesetz* Wien 1880.) s e három kis munka képezte

kiindulási pontját az osztrák chequeirodalomnak, mely azóta elég örvendetes fejlődést vett.

Meg kell vallanunk, hogy az első enquête nem igen kedvezett a törvényhozási törekvéseknek; két szakértő, Leonhardt és Bunzl általában tagadták a törvényhozási actió szükségét, vagy legalább ajánlották a forgalom további kifejlődésének bevárását. A kormány tényleg nem is mutatott hajlandóságot, hogy törvényjavaslattal lépjen a ház elé. Mindazonáltal a törvény érdekében kifejtett agitatio az idő folyamán mind erősebb és élénkebb lett; a szaklapok és a napisajtó hasábjain számos buzdító cikk jelent meg. 1892-ben az iparoskör kezdeményezésére több kereskedelmi ipartestület kérvényt intézett a képviselőházhoz, ahol dr. Pecz volt tolmácsa a legislativ rendezésre irányuló kíváalomnak. Fokozta ennek jogosultságát a valuta-rendezés terén megindult nagyszabású actió.

Az igazságügyi kormány rokonszenvezett a mozgalommal s sietett a hivatalos tervezetet kidolgoztatni, melynek megvitatására 1894. őszén szintén enquête-t hívott össze.

Az 1894. évi enquête kivált nemcsak a résztvevők nagy száma, hanem tárgyalásainak magas színvonala által is. Ezuttal jóval kevesebb, mindössze öt kérdés terjesztetett a szakértők elé; az első a passiv chequeképessegre vonatkozott, a második a cheque fajaira (bemutatóra, névre, rendeletre szóló chequek) nézve kívánt felvilágosítást, a harmadik arra kért választ, hogy a cheque érvénytelennek nyilváníttassék-e, ha másképp mint látra szól; a negyedik kérdés szerint a cheque visszavonható legyen-e s az ötödik kérdés arra vonatkozott, hogy a hamis vagy hamisított cheque beváltása esetében kit terheljen az anyagi szavatosság. Az érdeklődés főleg az első és ötödik kérdés felé irányult s a kifejlődött vitában számos igen figyelemre méltó nézet és érvelés hangzott el. Az enquêten ajánlott többrendbeli módosítások a törvénytervezet szövegének végleges megállapítása alkalmával csakugyan figyelembe vétettek.

A kész tervezetet a kormány 1895. december 6-án terjesztette a ház elé. A benyomás, melyet az szakkörökben keltett, általában kedvezőnek volt mondható. A mű szerzőjének (Klein Ferencz osztályfőnöknek, az osztrák igazságügyministerium jelenlegi vezetőjének) nagy jogászai tudását, törvényszerkesztési ragyogó tehetségét és fényes stylusát, mely főleg az indokolásban jutott érvényre, elismerték azok is, akik az egyes szakaszokban foglalt rendelkezések nem mindegyikével értettek egyet.

A chequetörvény alkotásának szükségét alig lehet meggyőzőbben megokolni, mint teszi az indokolás. Első sorban utalt a chequeforgalom igénybevételének rendkívüli emelkedésére, mely a jogviszonyok szabályozását sürgeti; a valutarendezés sikerének biztosítására, mely a chequerendszer kifejlesztése nélkül lehetetlen. E gazdasági szempontokhoz nyomós jogi érvek járulnak.

»Sok tekintetben kérdéses lesz«, — úgymond az indokolás — »hogy a chequeszerződésből folyó megállapodások kötik-e és mennyiben a chequebirtokost és más harmadik személyeket, nevezetesen amidőn a cheque beváltásának föltételeiről és a kifizetés módjáról van szó. Már itt beáll a jogforrás kiegészítésé-

nek szüksége, habár az intézvényszerű és kibocsátó közti viszonyt illetőleg az autonomia még kisegít. Azonban már a cheque birtokosának állását, szemben a kibocsátóval és az intézvényszerűvel, a bank üzleti föltételei nem határozhatják meg. S épp ezen viszonylatok ölelnek fel oly kérdéseket, minők: mi a hatása a cheque elfogadásának a kiállítóhoz való viszonyban, mely jogok hárulnak a cheque birtokosára oly papirból, mely a chequeszerződés ellenére állítottatott ki, mi a következménye annak, ha a cheque birtokosa annak bemutatásakor vét a chequeszerződés föltételei ellen; vajjon és minő föltételek mellett kérheti fizetés helyett a jóváírást; vajjon és mily formák mellett ruházhatja át a cheque birtokosa a chequet másra és minő lesz a cheque forgathatósága mellett a később szerzők viszonya egymáshoz; mire jogosítja a cheque visszavonása vagy beváltásának megtagadása a cheque-birtokost stb. Ezen problémákban s nem a chequeszerződés részleteiben nyugszik valamely ország chequeforgalmának sorsa, mert a cheque arra van hivatva, hogy harmadik személyek kezébe jusson, s életcélját csakis akkor tölti be. Itt a szerződési autonomia már nem elegendő, csakis a törvény ereje képes bizalmat kelteni a cheque iránt és képes azt szívesen látott papírrá tenni.«

Áttérve már most a javaslat főbb rendelkezéseinek ismertetésére, mindenekelőtt kiemeljük, hogy a passiv chequeképeséget az enquêten elhangzott több felszólalás ellenére a javaslat korlátozza s pedig pénzügyintézetekre és a bankár- és pénzváltó-ügyletekkel hivatásszerűen foglalkozó körökre, az utóbbiakra nézve azonban a lajstromkényszer hozza be. Ezen állásfoglalását a javaslat túlnyomóan a tőkék központosításának érdekével és főleg azzal okolja meg, hogy a girorendszer érvényesítésére ez a megszorítás kínálkozik a legajánlatosabb eszköznél. Magát a chequet a javaslat továbbá nem definiálja és beéri annak lényeges kellékeinek felsorolásával; a chequezáradékot megkivánja és szükségesnek tartja, hogy a fedezetre határozott utalás történetjék magának a chequenek szövegében; oly rendelkezés, melyet számos szakember fölöslegesnek tart épp a cheque formal-papír jellegénél fogva.

A javaslat a fedezet fenforgásának biztosítása érdekében (igaz, hogy szelíd) büntetést is szab ki az esetre, ha a cheque beváltása azért marad el, mert a cheque bemutatása idejében az utalványozottnál nem volt elegendő fedezet. A büntetés rendbíróság s pedig a nem fedezett chequeösszeg 3%-a erejéig, mely bírságot a polgári bíróság rója ki hivatalból, s csak akkor, ha az előtte folyó perből tudomást szerzett a fedezet hiányosságáról. A fenytetés ezen félénk és feltételes megállapítása arra vall, hogy a javaslat szerzője nem szívesen vállalkozott a büntető dispositóra, melyet az enquêten résztvevők túlnyomó többsége nemcsak fölöslegesnek, de magára a forgalomra nézve károsnak is jelzett. Az osztrák büntetési sanctio mindazonáltal jóval enyhébb, mint a német cheque-törvénytervezetek hason rendelkezése.

A cheque válfajaira nézve megkülönböztet a javaslat névre, rendeltetésre és bemutatásra szóló chequeket, miután mindezen típusok a gyakorlatban már tényleg megvannak; kimondja,

hogy a kibocsátó utalványosként önmagát is megnevezheti; valamint kijelenti, hogy oly cheque, melyen az utalványos neve mellett ezen kitétel áll: »vagy birtokosnak«, bemutatóra szólónak tekintetik. Ilyennek minősíti az olyan chequet is, melyen az utalványos egyáltalán megjelölve nincsen, vagyis a cheque ekkor sem érvénytelen, hanem annak mindenkori bemutatója tekintetik a fizetés felvételére jogosultnak. E rendelkezés a felek akaratával nem ellenkeezhetik, mert a kibocsátóról, amidőn az utalványost közelebből meg nem jelöli, föltételezendő, hogy rá nézve a pénz fölvevőjének személye közömbös, viszont az utalványos a kiállítás ezen módjához hozzájárult akkor, amidőn a chequet elfogadta, anélkül, hogy annak saját nevére vagy rendeletére való kiállítását kikötötte volna. Ezen fictio által a javaslat kikerülhetőnek vélte azt is, hogy az utalványos megjelölését a cheque érvényi kellékei közé fölvegye.

A javaslat szerint fizetési helyül csakis oly hely jelölhető meg, a hol az utalványozottnak üzleti telepe van (postatakarékpénztár közvetítő hivatala, fiók-, szárnytelep), vagy a hol olyan leszámolóhely létezik, a melynél az utalványozott képviselve van. Ha fizetési hely megjelölve nincsen, vagy a megjelölt fizetési hely a most idézett követelményeknek meg nem felel, a cheque ott fizetendő, a hol az utalványozott intézetnek székhelye, az utalványozott egyénnek vagy cégnek főtelepe van. Ezen rendelkezéssel a javaslat azt akarja elérni, hogy az utalványozott csakis egy bizonyos helyen (az üzleti telepen) való fizetésre legyen kötelezhető; hogy pedig az érvénytelen chequek számát apaszsa, oly esetben, ha fizetési hely pontosan megjelölve nincs, fictioval él s a székhelyet, illetve fizetőtelepet jelöli ki fizetési hely gyanánt. Ez a szakasz általános helyesléssel nem találkozott; különösen itt is utalás történt a cheque formalis jellegére.

A cheque mindenkor látra fizetendő, még akkor is, ha a fizetés idejére nézve más vagy éppen semmi rendelkezést sem tartalmaz. A cheque ugyanis határozottan látra szóló papír és föltétlen esedékessége képezi azon jelenségek egyikét, mely azt a váltótól megkülönbözteti. Eziránt nézeteltérés nincs. Fölmerült a kérdés, vajjon egy határozott fizetési idő kitétele a chequet érvénytelenné tegye-e vagy pedig az egyszerűen nem létezőnek tekintessék. Többen az enquéten az előbbi (német) felfogás mellé szegődtek, de a javaslat épp az érvénytelen chequek apasztása érdekében az utóbbi álláspontra helyezkedett.

A forgatmányozás tekintetében a javaslat akkép rendelkezik, hogy csakis a rendeletre szóló cheque forgatható; másnemű chequere alkalmazott forgatmánynak nincs chequejogi hatálya. Az utalványozotti forgatmány tekintetében a javaslat továbbá kimondja, hogy az utalványozottra szóló forgatmány nyugtának tekintetik, az utalványozottnak forgatmánya, valamint a cheque másolatára vezetett forgatmány pedig hatálytalan. Természetes folyománya ezen intézkedés azon jogi helyzetnek, melyet az utalványozott a chequeügyletben elfoglal s azon je entőségnek, melyet a fedezet az ügylet lebonyolításában képvisel. Mert ha az utalványozott a chequet kárpótlás mellett megszerezte s a

chequenek kellő fedezete van, a forgatmányra tulajdonképen nincsen szükség; hisz az utalványozott a chequet amugy is beváltani köteles. A forgatmány útján való átruházás tehát nem is egyéb a beváltás egyik formájánál s az mint nyugta megfelel a tényállásnak. Ha azonban a chequenek fedezete nincsen s azt az utalványozott forgatmány útján megszerzi, úgy mint chequebirtokos visszkereseti jogot nyer az előzők és a kibocsátó ellen; ez azonban könnyen arra vezethet, hogy a chequeben foglalt kötelem biztosítékaul ne annyira a fedezet, mint inkább a chequen szereplők szavatossága szolgáljon, vagyis megkönnyíttessék az, hogy az utalványozott fedezetlen chequeket is beváltson, illetve a kibocsátót fedezetlen chequek kibocsátásában támogassa. De a mellett, hogy az utalványozottra szóló forgatmánynak más, mint a nyugta hatálya, ne tulajdoníttassék, még egy más körülmény is szól. Ha a chequenek az utalványozottra való forgatmányozása a rendes forgatmány jogi hatályával birna, úgy következetesen az utalványozottnak meg kellene adni a tovább forgathatás jogát. Már pedig ezen forgatmány által a chequeügyletben consolidatio áll be; adós és hitelező egy személyben egyesül s általános jogelvek szerint a kötelem természetes befejezést nyert.

Az utalványozott elfogadói nyilatkozatának helye nincs; s az ily nyilatkozat nem létezőnek tekintetik. A javaslat azzal érvel, hogy eltérően a váltótól a cheque nem hitelpapír, hanem fizetési eszköz, mely feltétlen reális fedezetet kíván. Ha ezen fedezet a cheque bemutatása idejében megvan, az utalványozott, ha csak a beváltás alól törvényileg fölmentve nincsen, a chequet beváltani köteles; ellenkező esetben azt visszautasíthatja és ezért a felelősséget a kibocsátóra háríthatja. A megengedett elfogadás hatása az lenne, hogy az utalványozott mint közvetlen kötelezett lépne be a chequeügylet körül érdekelt felek jogviszonyába, s a beváltásra irányuló abszolút kötelemmel szemben a fedezet anyagi alapja könnyen háttérbe szorulna. Ehhez az is hozzájárul, hogy a javaslat a chequenek a bélyegilleték tekintetében különleges helyzetet biztosít; s ezen kedvezményes illetéknek az elfogadási záradék mellett történő engedélyezése könnyen arra vezethet, hogy a cheque neve alatt tulajdonkép bizonyos váltótípusok kerüljenek forgalomba.

A cheque bemutatásának fontos kérdését a javaslat akképen oldja meg, hogy a kiállítás helyén fizetendő cheque a kibocsátástól számított 3 nap, más belföldi (kivéve Istriát, Dalmáciát és a partvidéket) helyen fizetendő cheque öt nap alatt mutatandó be. Az oly chequek, melyek külföldről egy belföldi helyre szólnak, vagy a melyek Istriából, Dalmáciából és a partvidékről bocsátatnak ki vagy itt fizetendők, a kiállítástól számított öt nap alatt küldendők a fizetési helyre és megérkezésük után három napon belül mutatandók be fizetés végett. A törvény hatályának területén kívül eső helyen fizetendő cheque bemutatási határidejére nézve az ott fennálló jog irányadó. Az enquêten több szakértő a belföldi chequek bemutatási idejére egységes (7—8 nap) határidő fixírozását tartotta kívánatosnak, a javaslat azonban fentartotta a megkülönböztetést a helyi és helyközi chequek közt.

A leszámoló helyek emelése érdekében kimondja a javaslat, hogy a chequenek valamely leszámoló helyen beszolgáltatása (ott, a hol az utalványozott képviselve van) fizetésre való bemutatásnak tekintetik.

Részletfizetések elfogadására a chequebirtokos nem kötelezhető.

Legfontosabb részét a javaslatnak kétségkívül azon határozatok képezik, melyek a cheque kibocsátása által érdekelt személyek, tehát a kibocsátó, a birtokos és az utalványozott egymáshoz való jogviszonyait szabályozni hivatvák. A javaslat e részben azon elvi szempontból indult ki, hogy a cheque nem más, mint a kibocsátó és az utalványozott közt létrejött chequeszerződés alapján kiállított és látra fizetendő utalvány. Az utalványozott beváltási kötelezettségére nézve ezek folytán a chequeszerződés lesz irányadó, illetve ez szabályozza a kibocsátó és az utalványozott közti viszonyt. Mint érvénytelenítő okokat a javaslat a kibocsátó vagyona fölött elrendelt csődnyitást és a visszavonást jelöli ki, az utóbbit azonban csak kivételes esetben, úgy hogy a javaslat elvileg a visszavonhatatlanság álláspontján van. A kibocsátó halála vagy rendelkezési jogának elvesztése a cheque beváltását nem gátolhatja.

A chequebirtokos és kibocsátó közti viszonyt illetőleg a javaslat mindenekelőtt a szigorított váltó-visszkereset módjára chequejogi visszkeresetet biztosít a birtokosnak. E kereset teljesen függetlenítve a cheque kibocsátása vagy továbbadása alapjául szolgáló jogviszonytól, abstract igény érvényesítésére ad módot nemcsak a kibocsátó, hanem azok ellen is, akik a chequen mint forgatók szerepelnek. Ezzel a chequebirtokos jogi helyzete az eddigi állapothoz képest tényleg jelentékeny mérvben javítatik. A visszkereseti igény fentartására szükséges a chequenek az előirt időben való rendes bemutatása és annak óvással való igazolása, hogy a cheque fizetése megtagadtatott. Az óvást azonban az utalványozottnak a chequere vezetett nyilatkozata vagy pedig egy leszámoló hely tanusítványa pótolhatja.

A chequebirtokos jogai érvényesítése tekintetében a kibocsátóra és a forgatókra van korlátozva; közvetlen keresetet az utalványozott ellen a javaslat nem ad neki. Az osztrák javaslat ennél fogva ama sokat vitatott kérdésben, vajjon fölépethet-e a birtokos az utalványozott ellen közvetlenül, nemlegesen dönti el, ellentétben pl. a német javaslatokkal. Ez állásfoglalás főleg gyakorlati szempontokkal támogatott és az indoklás kifejti, hogy a birtokosnak a közvetlen kereset mitsem használ, mert ezt ő csak rendes perben, hosszadalmas eljárással és csakis a kibocsátó közreműködésével érvényesíthetné, míg egyenesen a kibocsátó ellen intézett és szigorú jogformákkal védett kereset által mindenestre hamarább juthat célhoz.

A visszkereseti igények elévülési ideje a kibocsátó és az előzők ellen aszerint, amint a cheque Európában vagy másutt fizetendő, 3, illetve 6 hó s kezdődik az elévülés a birtokos ellen az óvás fölvétele, illetve a bemutatást igazoló cselekvények napjával, a forgató ellen pedig a fizetés napjával, ha még a kereset kibocsátása előtt fizetett, különben a kereset kézbesítése

napjával. Az alapul szolgáló jogviszonyból eredő igény, mint szerződési kereset a rendes elévülési idő alá esik; ugyanez áll a kibocsátónak az utalványozott ellen a chequeszerződés alapján emelhető igényeinek elévüléséről, kivéve, ha a kereset kártérítési jellegével bír, amikor is az o. p. t. k. 1489. §-ában megállapított három évi elévülési időnek van helye; azonos az elévülési idő azon kártérítési igény tekintetében, mely az utalványozott ellen az elszámolási záradék figyelmen kívül hagyása miatt emelhető, valamint azon kereset szempontjából, mely a kibocsátó ellen elégtelen fedezet miatt indíttatik, számítva azon időponttól, amidőn a károsultnak a kár tudomására jutott, ha azonban ez tudomására nem jutott, az igény csak 30 év alatt évül el.

Nagyérdekű része a javaslatnak a kártérítési kötelezettség eldöntése valamely hamis vagy hamisított chequenek beváltása esetében. Az európai törvényhozások tudvalevőleg kitértek a fölötte vitás kérdés elől, túlnyomóan azért, mert azt nem vélték a chequejog keretébe tartozónak s a kár viselésének elbirálására nézve a magánjogi szabályokat tartják alkalmazandóknak. Az enquêten többen hasonló véleménynek adtak kifejezést. Az osztrák javaslat codifikatora azonban abból indult ki, hogy már a jogbiztonság érdekében is szükséges ezt a problémát, mely a bíróságokat oly sűrűn foglalkoztatja, apodiktice eldönteni.

A javaslat tehát határozottan rendelkezik a viselendő kár tekintetében is és pedig olyképen, hogy »valamely hamis vagy hamisított cheque beváltásából eredő kár a hamis cheque állítólagos kibocsátóját vagy a hamisított cheque kibocsátóját sujtja annyiban, amennyiben a hamis kiállítás vagy hamisítás tekintetében e személyeket mulasztás terheli, különben az utalványozott tartozik a kárt viselni s eltérő megállapodásnak jogi hatálya nincsen.«

Az osztrák javaslat eredeti szövege így hangzott: »Ha az utalványozott egy hamis vagy hamisított chequet beváltott, úgy a hamis cheque állítólagos kibocsátójának vagy egy hamisított cheque kibocsátójának csak annyiban felelős, amennyiben a cheque beváltásakor nem járt el jóhiszeműleg vagy pedig a kellő gondosságot nem fejtette ki.«

Ezen szövegezés szerint tehát a kibocsátó szavatossága volna szabálynak tekintendő. Az osztrák cheque-enquêten kifejtett nézetekhez képest azonban a szöveg a föntjelzett értelemben módosított, illetve az a határozat jutott érvényre, hogy a hamisításból eredő veszélyt szabály szerint az utalványozott tartozik viselni s a kibocsátó csak annyiban, amennyiben őt mulasztás terheli. A javaslat az utalványozott fokozott felelősségét azzal vélte megindokolhatónak, hogy a cheque beváltása hamisítás esetében oly véletlen, mely az utalványozott vagyonában következett be s amelyből eredő kárt az utalványozott a polgári törvénykönyv értelmében is köteles volna viselni. Ez az utalványozottra nézve kellemetlen, de másrészt kikerülhetetlen folyamányszak általa iparszerűleg folytatott pénztári üzemnek.

Ami már most a javaslat sorsát illeti, az osztrák képviselőház épp akkor más törvényhozási munkálatokkal volt elfoglalva

s így annak tárgyalását el kellett odázni, mignem a ház bekövetkezett feloszlata egyszerre megszakított minden további actiót e téren. Az országgyűlés újbóli megnyitása után a kormány a chequejavaslatot előterjesztette, ismét a nélkül, hogy annak tárgyalására rákerülhetett volna a sor.

Igy multak el évek s a javaslat eltemetettnek látszott. Pedig ezen idő alatt a chequeforgalom hatványozottan megnőtt Ausztriában is s főleg a postatakarékpénztár és a jegybank ebbeli üzletága nem remélt méreteket öltött. Az érdekelt bank- és üzletkörök nem szüntek nyomatékosan hangoztatni a chequeből eredő jogviszonyok törvényes szabályozásának szükségét. A bécsi kereskedelmi és iparkamara 1903. év tavaszán egyhangúlag hozzájárult Hammerschlag és társai indítványához, mely szerint a kormány sürgősen kéressék föl, hogy az 1895-ben először benyújtott törvénytervezetet vigye mielőbb a parlament elé. Azonos határozatot hozott a bécsi kereskedők gremiuma. Az említett gazdaságiforumok joggal utaltak arra, hogy a chequetörvény megalkotását Ausztriában (épp úgy, mint nálunk) nem csupán az a körülmény teszi kívánatossá, hogy a cheque használatából származó viszonyok elbirálására a kellő jogalap hiányzik, mely hiány a forgalomnak rendkívüli mértékben történő emelkedése folytán egyre jobban érezhető, hanem az a tekintet is, hogy a közel jövőben a készfizetések fölvétele várható lévén, egy extensive és intensive kifejlődött cheque- és giroforgalom egyéb gazdasági előnyök mellett kétségkívül a fizetési forgalom észszerű kiképzésére nézve is valutapolitikai szempontból fokozott jelentőséggel bír. Az új chequetörvény megalkotása erőteljes ösztönzést adna a girorendszer fejlődésének, mert hisz tény, hogy ma még üzletkörökben is a chequenek igénybevétele jórészen ennek jogi rendezetlensége miatt tartózkodik s hogy egy olyan törvény, mely a cheque bemutatásának határidejét, annak visszavonhatatlanságát, a chequebirtokos visszkereseti jogát stb. szabályozná, egyszersmind jelentékenyen előmozditaná az annyira üdvösnek elismert fizetési eszköz használhatóságát.

Végre két év leteltével a kormány ismét beterjesztette a javaslatot s pedig ezúttal az urakházához. Tíz teljes esztendő választotta el e szerint az első és a második javaslatot s valamint az idő a chequeforgalomnak képét sokban megváltoztatta, úgy nem maradt az hatás nélkül a törvényhozási műre magára sem. Az igazságügyi kormány nem vélt elzárkózhatni az elől, hogy a mi czélszerű indítvány időközben akár a sajtóban, akár pedig az érdekelt körök beadványaiban fölmerült, azt az eredeti javaslatba pótlólag fölvegye, illetve abból kihagyjon oly rendelkezéseket, melyek a forgalom szempontjából már eleve nem mutatkoztak előnyösöknek. Az új tervezet ennél fogva jóval tökéletesebb alakban látott napvilágot.

Behatolva a tervezet részleteibe, mindenekelőtt megállapítható, hogy az egyes elvi kérdések körül a kormány eredeti álláspontján mitsem változtatott. Mindenekelőtt a passiv chequeképeség tekintetében fentartotta annak korlátozását a pénz- és hitelműveletekkel hivatásszerűleg foglalkozó körökre; megmaradt a bemutatási határidők korábbi megállapítása mellett; ragaszkot-

dott azon elvhez, hogy a cheque birtokosát az utalványozott ellen közvetlen kereseti jog meg nem illeti, valamint hogy a cheque vissza nem vonható; továbbra is szükségét látja annak, hogy a szavatosság kérdése a cheque meghamisítása esetében magában a törvényben döntessék el s nem állott el a büntető határozat alkalmazásától az esetben, ha a cheque fedezet nélkül bocsáttatott ki.

Az osztrák javaslat szerint passiv cheque képességgel bírnának: 1. a postatakarékpénztár, valamely nyilvános bank vagy más pénzeknek idegen számlára való átvételére alapszabály szerint jogosult intézet; 2. más cégek és személyek, melyek iparszerűleg bankár- és pénzváltóügyleteket folytatnak. A korábbi tervezet azonban, mint röviden érintettük, azt a rendelkezést tartalmazta, hogy a chequeképesség megállapíthatása érdekében az utóbbi csoportról nyilvános lajstromok vezettetessenek, illetve minden cég, mely a chequeképességet elérni óhajtott, ezen lajstromokba tartozott volna magát bevezettetni. Ezt a lajstromozást az új javaslat elejtette s pedig az indokolás szerint azért, mert abban foglalt intézkedés sehol visszhangra nem talált, s az érdekelt körökben az a nézet jutott túlsúlyra, hogy a kereskedelmi cégjegyzékekbe való fölvétel, miként más üzleti viszonylatokban, úgy a chequeforgalomban is teljesen elegendő kritérium; a javaslat ezek folytán csupán azt köti ki, hogy az illető cég törvényszerűen be legyen jegyezve.

A cheque bemutatási határidejének kérdésében az új tervezet szükségesnek látta, hogy a postatakarékpénztári chequekre nézve külön intézkedéseket vegyen föl oly értelemben, hogy az ily névre szóló cheque bemutatását illetőleg a postatakarékpénztár üzleti szabályaiban más határidőt állapíthat ugyan meg, de e határidő semmi szín alatt sem haladhatja túl a 14 napot.

Fölemlitendő a javaslatban foglalt azon módosítás, mely arra vonatkozik, vajjon a chequebirtokos kérhet-e részfizetést az esetben, ha kellő fedezete a chequenek nincsen? Az eredeti javaslat, mint fentebb láttuk, csak annyit jelentett ki, hogy részletfizetést a chequebirtokos elfogadni nem köteles. E rendelkezést az új tervezet azzal egészíti ki, hogy mindazonáltal a chequebirtokos az utalványozottól fizetést kérhet s pedig a teljes beváltásra nem elégséges fedezet mértékeig; ha a chequebirtokos részletfizetést elfogadott, úgy az illető összeg a chequen magán leirandó és az utalványozottnak a cheque másolatán nyugta állítandó be. A részletfizetésre vonatkozó póttintézkedéssel a javaslat a forgalom igényeinek kívánt szolgálatot tenni. A viszonyok ugyanis akképen alakulhatnak, hogy a fedezet a teljes beváltásra ugyan nem elegendő, azonban a meglévő fedezet által mégis a chequen foglalt követelés nagyobb része kiegyenlíthető avagy a chequebirtokos viszonyai tanácsossá teszik számára, hogy legalább azt vegye, ami van, nehogy mindent elveszítsen. A további rendelkezések pedig szükségesek azért, mert a chequeügylet formális lebonyolítására vonatkozó szabályok, nevezetesen a cheque kiadása, nyugtázása, visszkereset stb. mind arra vonatkoznak, a midőn a cheque teljes összegében tényleg beváltatik, illetve visszautasíttatik; tehát gondoskodni

kellett azon eljárásról is, amely követendő, ha a cheque csak részben váltatik be.

Ugyancsak kiemelést érdemel a tervezetnek a cheque visszavonhatatlanságára vonatkozó rendelkezése. A tervezet, mint említettük, a visszavonhatatlanság elvét vallja s ez alól csak két esetben tesz kivételt; először ha valamely névre vagy rendeletre szóló chequet, melyet a kibocsátó az utalványozotthoz közvetlenül küldött, hogy ez a kitett összeget a megjelölt személyhez juttassa el, a kibocsátó határozottan visszavon, még mielőtt az utalványozott a chequeben foglalt megbízást teljesítette s másodsor, ha a cheque a bemutatási határidőn belül fizetés végett nem mutattatnék be. Az első esetről már az eredeti tervezet is gondoskodott, de mint az indokolás most hangoztatja, a szövegezés nem találkozott általános helyesléssel s azért az új rendelkezés a magyar chequejavaslatból véteztett át.

A 3^o/_o-os rendbirság kérdésében is némi ujitást tartalmaz a tervezet, amennyiben enyhítésül kimondta, hogy a rendbüntetés nem alkalmazható akkor, ha a kibocsátó a cheque kiállításakor joggal föltehetette, hogy a bemutatás idejében kellő fedezet áll rendelkezésére. A javaslat ezzel élet kívánta venni azon ellenvetésnek, hogy a kibocsátót, aki jóhiszeműleg rendelkezett cheque útján, megbüntetni a forgalom érdekében nem szabad, mert a mindennapi üzleti életben mindennap állíttatnak ki chequeket azon biztos várakozásban, hogy a fedezetül szolgáló érték már is befolyt vagy befolyt fog s az ily bona fide kiállított cheque kibocsájtóját büntetés alá venni annyit tenne, mint egy sereg embert visszariasztani a chequeforgalom igénybevételétől.

Végre utalnunk kell a tervezet egy érdekes új rendelkezésére, kapcsán a hamis chequek beváltása esetében viselendő kártérítésnek. Kimondja ugyanis, hogy a kibocsátót akkor is szavatosság terheli, ha a hamis vagy hamisított cheque kiállítása a kibocsátó valamely oly alkalmazottjától ered, aki e chequenek kezelésére meg volt hatalmazva. Ezen intézkedéssel tehát az utalványozott szavatossága korlátoztatott s ez nagy könnyebbség rá nézve, mert a tapasztalás szerint a hamisítást többnyire oly egyének követik el, akik alkalmazásuknál fogva könnyű szerrel férhetnek a chequekönyvecskehez.

A bizottság, melyet az urakháza a javaslat előzetes tárgyalására kiküldött (előadó: Niebauer báró, a pénzügyminisztérium volt osztályfőnöke) a javaslaton vajmi kevés változtatni valót talált. Elismerte, hogy a javaslat gondosan fölhasználta az 1894. évi enquête eredményeit, az időközben szerzett tapasztalatokat; kifogásai tehát nem voltak számosak és nem is elvi jelentőségűek. Miután a kormány az urakházához irányította a szaktestületeknek a javaslatra nézve tett észrevételeit és javaslatait, a bizottság előadói jelentése túlnyomó részben nem is más, mint ezen utóbbi operatumok netáni ellenkező tartalmával szemben a kormányjavaslat egyes rendelkezéseinek igazolása. Különös részletességgel foglalkozott a bizottság a cheque hamisításából eredő kártérítés kérdésével, s főleg a tervezet idevágó szakaszának azon részével, mely a kibocsátónak alkalmazottai ténykedéseiért

való felelősségére vonatkozik. A javaslat azon megszorításával szemben, mely a felelősséget a chequek kezelése tekintetében külön meghatalmazottakra korlátozta, a bizottságnak számolnia kellett a más oldalról, pl. a bécsi kereskedelmi kamara által képviselt azon felfogással, hogy a kibocsátónak nemcsak az utóbbi, hanem általában minden alkalmazottja eljárásáért kellene szavatolnia. A bécsi kereskedők gremiuma kérvényében nem ment ugyan annyira, hogy a kibocsátónak alkalmazottjaiért való szavatosságát megállapítsa, tekintet nélkül arra, hogy azok chequek kezelésére meghatalmazták-e vagy sem, mindazonáltal kifejezésre juttatta azon óhajt, hogy a kibocsátót ne csak akkor terhelje a felelősség, ha magát a hamisítást saját alkalmazottjai követték el, hanem akkor is, ha ezeket a hamisítás tekintetében valamely mulasztás terheli.

A bizottság azonban a hangoztatott kívánalmak egyikéhez sem járult hozzá s azon véleményben állapodott meg, hogy a kormányjavaslat máris rendkívüli, a fennálló kártérítési jog határain túlmenő szavatosságra készíti a kibocsátót; még tovább menni, vagyis kivétel nélkül minden alkalmazottjáért való felelősséggel terhelni a kibocsátót annál kevésbé indokolt, mert féltő, hogy ily rendelkezés a cheque-forgalom annyira kívánatos fejlesztését gátolná. Az érdekelt felek jogi helyzete fölötté egyenlőtlenül alakulna, t. i. a kibocsátó túlságos hátrányára, illetve nagy előnyére az utalványozottnak, a kinek elővigyázatos eljárása a nála bemutatott chequek gondos megvizsgálása körül könnyen elernyedne. Pedig ebben rejlik a kérdés magva. Az utalványozott, rendszerint valamely bankintézet, egészen más apparatus, a technikai ellenőrzés egészen más eszközei fölött rendelkezik, mint a kibocsátó s megfelelő figyelem kifejtése mellett hamarabb rájöhet a hamisításra. Angliában és Amerikában, a chequerendszer classikus országaiban, bankok, melyekre a chequek intéztetnek, feltétlenül szavatolnak s szakemberek ebben látják a leghathatósabb védelmet az ellen, hogy a netáni hamisítás célja sikerülhessen. Mindezen okoknál fogva a bizottság nem látott okot fenforogni arra nézve, hogy a kormány javaslatának szóban forgó rendelkezésein bármit is változtasson.

Mindenesetre jellemző, hogy az urakháza, mely egy sereg kiváló jogászt számít tagjai közé (Unger, Grünhut stb.) 1905. május 5-én minden vita nélkül megszavazta a javaslatot. Az idő rövidsége nem engedte, hogy a képviselőház szintén belemenjen a tárgyalásba, jöllehet a közgazdasági bizottság (előadó dr. Ploj udv. tanácsos) azt idejekorán elintézte. A képviselőházi bizottság módosításai inkább stylaris természetűek. A hamis chequekre vonatkozó szakasznál a bizottság még tovább ment, mint az urakháza, mert a kárt a kiállítóra hárítja, ha a hamisítás a cheque kezelésével megbízott (az urakháza szövegezése szerint meghatalmazott) alkalmazott által követtetett el; a rendbirság dolgában is a bizottság más intézkedést javasol. Teljesen hozzájárunk a bizottság jelentésének azon részéhez, melyben arra utal, hogy első sorban az érdekelt körök föladata lesz a chequetörvény életbeléptetése után azon nehézségeket elhárítani, melyek a cheque- és giroforgalom teljes kifejlődése elé tornyosulnak.

Ily nehézségek: a saját pénztár fentartásának mélyen meggyökeredzett szokása a lakosság különféle rétegeiben, a közönség azon szokása, hogy az iparosoknál hosszú tartamú hitelt vegyen igénybe és végre számos kereskedői existencia gyöngé gazdasági alapja, mely nehézségek orvoslása nagyrészt ugyan a népesség gazdasági viszonyainak általános javulásától függ, másrészt azonban a kisipari és kiskereskedői fizetési és hitelviszonyok terén létesítendő szerves reformok kellenek ahhoz, hogy javulás és élénkülés következhesse be a chequeforgalom terén. A törvény ez esetben rendkívül termékenynek és hasznosnak fog bizonyulni.

II.

A chequeforgalom, illetőleg a cheque törvényes szabályozásának Németországban a legbuzgóbb szószólói a kereskedelmi kamarák. A braunschweigi kereskedelmi kamara volt az, mely a chequejog codificatioja érdekében megragadta a kezdeményezést, a mennyiben a törvény tervezetét elkészítve és ezt magyarázó szöveggel ellátva, 1879. szeptember 12-én hozzájárulás végett megküldte az összes német kereskedelmi kamaráknak. Ezek túlnyomó része hozzájárult a tervezethez, sőt a mannheimi kamara új tervezetet dolgozott ki, a heidelbergi kamara pedig a chequejog egyik szaktekintélyének, Chon György heidelbergi tanárnak a braunschweigi tervezetről írt véleményét tette közzé. Még ugyanazon év december 18-án a német kamarák küldöttjei Braunschweigban tartott közös értekezletükön megvitatták és részben módosították a braunschweigi eredeti tervezetet.

1882. év december 1-én a német birodalmi bank igazgatósága hozta nyilvánosságra a maga javaslatát, melynek szerzőjeként a bank jelenlegi elnökét és szintén a codificatio egyik lelkes előharczosát, Kochot említik. Néhány hónappal később — nyilván az utóbbi javaslat hatása alatt — a Berlinben tartott német kereskedelmi congressus a chequetörvény alkotásának szükségét hangoztatta; az 1884-ben Würzburgban lefolyt 15-ik német jogászgyűlés szintén ily értelemben szavazott, sőt a német Reichsgericht is 1888. október 11-én hozott döntvényével erélyesen a törvény mellett foglalt állást.

Több évi szünet után maga a német kormány lépett actióba. 1891-ben a törvény érdekében a belügyi hivatal körében megindultak a tanácskozások, melyek alapjául a birodalmi banknak 1882. évi javaslata szolgált s az ezen tanácskozásokból kikerült és 28. szakaszból álló tervezet a Reichsanzeiger 1892. január 26-iki számában közzététetett s még az évben a szövetségi tanács elé terjesztetett. E javaslat helyesléssel, de több irányban ellenzéssel is találkozott. A legnagyobb német cheque-intézetek egyike, a berlini Cassenvereinnak igazgatója Hoppenstedt a javaslat kritikáján kívül külön tervezetet hozott nyilvánosságra s annak rendelkezései azután a kormány-tervezetnek a szövetségi tanács kebelében történt megvitatásakor tényleg számba is vétettek; az el nem fogadott részek érdekében Hoppenstedt ismét szót emelt és egy második tervezetet tett közzé. A német szövetségi

tanács végleg megállapítván a törvény szövegét, az bő indoklással 1892. márczius 11-én a birodalmi gyűlés elé terjesztetett, a hol azonban még máig sem kerülhetett tárgyalásra. Időközben több kamara (nevezetesen: Mannheim, Hamburg, Frankfurt, Stuttgart) állást foglalt a javaslattal szemben s különösen a Hoppenstedt-ellenjavaslatok elfogadása mellett tört lándzsát.

A mondottakból kitűnik, hogy máig nem kevesebb, mint nyolcz komoly tervezet áll Németországban a cheque-törvény barátainak rendelkezésére s pedig: három kamarai, két kormányjavaslat, a birodalmi bank egy és Hoppenstedt két javaslata. Megemlitendő továbbá, hogy a jelenleg Németországhoz tartozó Elsass-Lothringiában az 1865. június 15-iki francia cheque-törvény (az 1874. február 19-iki novella nélkül) van érvényben.

A törvénytervezetek nagy száma daczára Németországnak máig sincsen chequetörvénye. Pedig a cheque- és giroforgalom a német birodalom hatalmas gazdasági föllendülésével párhuzamban szinte hihetetlen mérvben meggyarapodott. Ha már most kutatjuk az elmaradás okát, úgy ezt első sorban azon ingatag magatartásnak kell tulajdonítani, melyet a hivatalos körök a kérdéssel szemben tanusítanak. A kilenczvenes években a kormány teljes hévvel fölkarolja a codificatio ügyét és tiz év múlva már kételyeket táplál annak cél- és időszerűsége iránt. Jellemző a kormány álláspontjára nézve azon nyilatkozat, melyet Hauss titkos tanácsos, a birodalmi belügyi hivatal képviselője a birodalmi gyűlés kérvényi bizottságában még rövid idő előtt tett. A kormány képviselőjének szavai szerint a cheque fizetési eszközül való alkalmazása külön törvény alkotása nélkül is egyre nagyobb elterjedést nyer s mivel az általános polgári törvénykönyv, valamint az új kereskedelmi törvény életbelépésével az utalványokra vonatkozó határozmányok a chequere is alkalmazhatók, a chequetörvénynek nem lehetne más célja, mint az egyesekre nézve a gyakorlatban felmerülő kérdéseket szilárd formák közé szorítani. A chequeforgalom azonban ilyen formák nélkül is kifejlődött s alig tételezhető föl, hogy annak kétségkívül kívánatos általánosítását egy külön törvény megalkotása jelentékenyebben előmozdítaná.

Hivatkozás történt a német kereskedelmi gyűlés és a legutóbbi (majna-frankfurti) bankárgyűlés határozataira is, melyek a törvény alkotását szintén elodázhatónak jelentik ki. A törvényt tehát maguk az érdekelt körök sem óhajtják föltétlenül.

Hogy valamely gazdasági intézmény törvényes jogalap nélkül is jól fejlődhetik, ahhoz kétség nem férhet s ugyanez áll a chequeről. Az is bizonyos, hogy az utalványokra vonatkozólag tényleg életben lévő jogszabályok a specialis jogelvek hiányát többé-kevésbbé pótolhatják. De hogy ezt maga a német törvényhozás elegendőnek nem tartotta, azt mi sem bizonyítja jobban, mint épp az a tény, hogy már a bizottságban, mely a polgári törvénykönyv alapján átdolgozott kereskedelmi törvényjavaslat kidolgozására összehivatott, nagy többséggel azon elv emelkedett érvényre, hogy a cheque a kereskedelmi törvényben ne szabályoztassék, hanem elsőbbség adassék egy specialis tör-

vénynek. S ez az álláspont tényleg kifejezésre is jut a német kereskedelmi törvénynek indokolásában. Klein Ferencznek, a legkiválóbb német jogászok egyikének a Deutsche Juristen-Zeitung 1903 évi 2-ik számában közzétett tanulmánya épp annak bizonyítására vállalkozott, hogy sem a német polgári törvénykönyv, sem a kereskedelmi törvény nem teszi nélkülözhetővé a cheque specialis szabályozását; mert azok határozatai a szóban forgó intézmény jogrendjére, tekintve annak különleges functióit, csak fölötté korlátolt mértékben alkalmazhatók.

És sajátságos, míg az elméleti emberek a fölött vitatkoznak, vajjon a polgári törvénykönyv és a kereskedelmi törvény mellett van-e szükség általában külön chequetörvényre, maga a mindennapi élet vet felszínre egy esetet, mely minden jogász érvelésnél szembeszökőbben mutatja, hogy a chequejogba vágó kérdések közül a forgalom és a jogrend szempontjából tán a legfontosabbak egyike — a bemutatási határidő kérdése — a törvényes analogia alkalmazásával nem nyerhet megoldást. S tényleg egyetlen eset elegendő arra, hogy az érdekelt körök előtt teljes mértékben föltárja azon veszélyt, mely a legislatió gondoskodásának hiányában anyagi és erkölcsi érdekeiket fenyegeti. Az eset, melyre célozunk, annak idején a legnagyobb fel-tűnést keltette és részleteinek már elvi jelentőségénél fogva is megérdemli, hogy azt behatóbban ismertessük.

Egy plaueni cég egy berlini cégnek árúk fejében 763 márkával tartozott s ezen adósságát a Leipziger Banknak plaueni fiókjára intézett, 1901. május 31-éről keltezett cheque átküldése útján törlesztette. A berlini cég a chequet elfogadta, erről adóssát 1901. június 10-iki levéllel értesítette; magát a chequet azonban beváltás végett az utalványozott bankfióknál be nem mutatta, hanem forgatmányával ellátva, forgalomba hozta. Közben azonban a Leipziger Bank megbukott s a cheque beváltása meghiusult. A berlini cég a chequet visszaváltotta, ellenben beperelte a plaueni céget, illetve fizetést követelt. Alperes a fizetést megtagadta, a kereskedelmi szokásokra hivatkozva állítván, hogy felperes mulasztása, illetve a chequenek késői bemutatása okozta, hogy a cheque beváltható nem volt.

A bíróság, mielőtt e kérdésben ítélezett, véleményadásra kérte föl a lipcsei kereskedelmi kamarát főleg oly irányban, vajjon a szász királyságban létezik-e oly üzleti szokás, mely szerint az, aki valamely chequet fizetés végett átvesz, ez által a kiállítóval szemben hallgatag kötelezettséget vállal, hogy a chequet határozott időn belül az utalványozottnál be fogja mutatni s hogy mily nagy ezen határidő. A kamara e kérdést behatóan tárgyalta s arra az eredményre jutott, hogy ily kereskedelmi szokás Szászországban nem létezik.

A drezdai legfőbb törvényszék 1902. évi június 18-án kelt ítéletével döntött a lefolyt perben.

A főtörvényszék az említett kereskedelmi szokás hiányát megállapítottnak tekintette ugyan, mindazonáltal a cheque természetéből, főleg annak jogi alakulásából és gazdasági céljából kifolyólag felperest kötelezettnek tekintette arra, hogy a chequet megfelelő idő alatt fizetésre bemutassa és ezen idő legvégső

határa gyanánt két hetet jelölt meg. E részben az indokolás következőket tartalmazza:

»Aki intézvényt vagy chequet fizetés végett (zahlungshalber) elfogad, az adóssal szemben, hacsak ellenkező megállapodás nem történt, hallgatólag kötelezettséget vállal arra nézve, hogy követelését ezen okmánynyal fogja érvényesíteni s csakis akkor térhet vissza az alapul szolgáló követelésre, ha bizonyossá vált, hogy az okmánynyal saját mulasztása nélkül kielégítést nem nyert. Ezen alapelv, mely a sz. p. t. k. 1337. §-ban van elismerve, megfelel a föltehető szerződéses akaratnak is. Az, hogy a hitelezőtől, aki ezen kötelezettséget nem bizonyíthatólag kellő módon teljesítette, az eredeti követelésre való visszatérés megtagadtassék, foly a p. t. k. 276., 280., 282. és 289. §-aiból is, mert ezek szerint a hitelező fölmerülő esetekben a kártérítési igény tekintetéből azt az állapotot köteles helyreállítani, mely a kártérítésre kötelező körülmény nélkül fennállana; szerződészegés nélkül azonban a kárt szenvedett adós föltehetőleg megkíméltetnék a követelésből eredő keresettől.

Az pedig, amitől ezek folytán a felperes kereseti joga függ, hogy t. i. általa képviselendő valamely körülmény közbejötté nélkül a cheque által kielégítést nem nyert, bizonyítva nem lett.

Oly kereskedelmi szokás fennállása, mely szerint valamely fizetés végett adott cheque vevője hallgatólag arra kötelezi magát, hogy chequet számszerűen meghatározott határidőn belül fogja fizetés végett bemutatni, sem Szászországra, sem Berlinre nézve nem volt megállapítható. Ámde a cheque, szóljon már most akár rendeletre, akár nem, csakis arra szolgál, hogy valamely fizetést közvetítsen. Nem forgalmi eszköz, miként a váltó; s nem is lehet az már azon oknál fogva sem, mert csupán bizonyos összegnek felvételére legitimál s nem kölcsönöz önálló igényt annak fizetésére a legitimálnak. Eltekintve az elfogadmánynyal ellátott chequetől, közvetlen kereseti jog magából a chequeből s így visszkereset sem keletkezik (l. a Reichsgericht döntvényeit polgári ügyekben 44. köt. 188. old.). Hogy azonban a cheque tulajdonképeni céljának, mely a kiállító és a cheque vevője, a forgató és forgatmányos számlaköveteléseinek mielőbbi kiegyenlítésében áll, megfelelhessen, úgy azt megfelelő időn belül kell fizetésre bemutatni. Ezt megkívánja a kiállító érdeke, aki nem akar korlátlan időig fedezetül szolgáló követelést bankjánál tartani, de megkívánja a cheque vevőjének és a forgatójának érdeke is, ki egy látra szóló papír kiadásánál nem maradhat az elévülési határidő leteltéig az eredeti adóssági viszonyra való visszatérésnek kitéve s megkívánja végül a bankárnak érdeke is.

A cheque bemutatására szolgáló megfelelő idő a fenforgó esetben nem tartatott be. Ellenkezőleg a cheque aránytalanul hosszú időig — csaknem négy héten át — forgalomban maradt s már rég be kellett volna mutattatnia, amidőn a lipcei bank fizetéseit beszüntette. A szakértők a cheque ily hosszú forgási idejét egyszerűen üzleti visszaélésnek minősítették. Hogy a chequet hány nap alatt kellett volna fizetés végett bemutatni, általában mely időszak tekintessék megfelelő időnek, azt persze határozott kereskedelmi szokás hiányában csakis az egyes eset körülmé-

nyei szerint lehet megállapítani. Ha tehát egy Plauenre intézett és Berlinbe küldött chequere nézve, melyről maga a kibocsátó is nyilván föltételezte, hogy azt a birtokos forgalomba fogja hozni, a forgási tartamot hosszabbra is tesszük, mint tennők egy helyi chequere nézve: mégis a bemutatásnak a kiállitástól számított több, mint négy heti kitolása ellenkezik egy rendes kereskedő gondosságával. Mint a legvégső határidő, e tekintetben két hét vehető föl.»

A kifejtettek alapján a felperes, miután a szóban forgó cheque túlságosan hosszú ideig volt forgalomban, keresetével elutasított s miként a főtörvényszék ítéletének végső passusában mondja, reá nézve már csak gazdagodási kereset (p. t. k. 812. §.) marad fenn az alperessel szemben s pedig a lipcei banknak a kiutalt összegre eső csődhányadának erejéig. Az indokolás szerint továbbá a bemutatási határidő elmulasztása folytán viszont felperes természetesen fölmentve volt azon kötelezettség alól, hogy az őt követőknek cheque visszaváltása mellett az adóssági viszonyra való visszatérést megengedje s így a cheque továbbadása által nyert kielégíttetésétől ismét elálljon. Hogy a sok követő közül melyiknél járt le a megfelelő határidő, annak fejtegetésébe az ítélet nem bocsátkozott.

Megfelelő jogszokás, határozott törvényes intézkedés hiányában ezek folytán a bíróság maga állapított meg bizonyos határidőt a cheque bemutatására nézve. Ez a megoldás azonban a létező jogbizonytalanságot alig szünteti meg, mint ahogy tényleg az eset a legnagyobb nyugtalanságot keltette Szászország üzleti köreiben. Fölvetették a kérdést, hogy ha ma két hetes határidőt állapít meg a legfelsőbb bíróság, ki vállal garantiát az iránt, hogy másnap egy másik főtörvényszék nem határoz e másképp. Az összes szász kereskedelmi és iparkamarák tehát azon kéréssel fordultak a szász kormányhoz, hogy egy német birodalmi chequetörvény alkotását, mint amely egyedül alkalmas hasonló eshetőségeknek elejét venni, a maga részéről erélyesen szorgalmazza.

A codificatio ellenzői különös előszeretettel keresik szövetségeseiket azon körökben, melyek hivatásuknál fogva a chequeforgalom és ennek közvetítő eszköze körül leginkább érdekelvők, értjük a kereskedők és főleg a bankárok osztályát. Nyomatékkal utalnak arra, hogy az utóbbiak érdekképviselőiben összehívott 1897. évi német kereskedelmi gyűlés és az 1902. év őszén Majna-Frankfurtban lefolyt bankárgyűlés a törvényi rendezés ellen nyilatkozott. Tényleg az utóbbi gyűlés elfogadta a Weidert-féle javaslatot, mely szerint a bankárgyűlés magáévá teszi az 1897. évi német kereskedelmi gyűlés e tárgyú határozatát, vagyis annak kimondását, hogy a chequeforgalom rendezésével a törvényhozásnak foglalkoznia kell ugyan, de azért e rendezés nem oly sürgős, hogy a kormány elé határozott javaslatok vitessenek. E határozat éppen nem bizonyít az üzleti köröknek a törvénynyel szemben elfoglalt nemleges álláspontja mellett, sőt ha a frankfurti congressus lefolyását jobban szemügyre vesszük, szükségkép az ellenkező következtetésre kell jutnunk. Már maga az előadó Thorwart igen beható tanulmányának végeredménye gyanánt annak kimondását kérte, hogy a chequetörvény alkotása a kereskedelem és a forgalom érdekében szükséges. Plaut kasseli

bankár közölte, hogy őt 20 német kereskedelmi kamara annak kijelentésére kérte föl, hogy a kamarák a chequetörvény megalkotását elodázhatatlannak tartják. Seligmann kölni kereskedelmi tanácsos hangsúlyozta, hogy a cheque ma sincs ugyan minden jogi rendezés híján, azonban nincs szabályozva a visszkereset és a bemutatási határidő kérdése; s ha a bíróságok gyakorlata e tekintetben némi kautelákat teremtett is, ezek kielégítőknek nem tekinthetők. Még érdekesebb volt Lotz Walter, az ismert müncheni közgazda felszólalása, melyben előadta, hogy Bajorországban nem rég történt az az eset, hogy egy gazda, kinek egy vasuti pénztárnál való fizetése volt, ezt a nürnbergi királyi bankra intézett cheque által kívánta teljesíteni, a chequet azonban a vasuti pénztár elfogadni vonakodott. A cheque kibocsátójának fölebbezésére illetékes helyről az a határozat érkezett le, hogy a chequere nézve jelenleg fennálló magánjogi határozatok oly bonyolultak, mikép az állami pénztári tisztviselőktől nem lehet követelni, hogy azokat ismerjék. Ha azonban — így folytatta Lotz — a chequejogi határozatok szabályozva lennének, úgy a nyilvános pénztárak is fizetés gyanánt elfogadnák a chequet; ezzel pedig lényeges megtakarítás volna elérhető készpénzben s a cheque jobban meghonosodhatnék, ami jelentékeny haladást jelentene az egész fizetési forgalomban.

Az idézett nyilatkozatok tehát alig tanuskodnak a chequetörvényt szemből szembe fenforgó ellenséges hangulat mellett.

Egészen más háttere is van a frankfurti határozatnak, épp úgy, mint az 1897. évi kereskedelmi gyűlés hason szellemű resolútiójának. A valódi okot a frankfurti gyűlés elnöke, Riesser jelezte is összefoglaló beszédében, amelyben kijelentette, hogy a maga részéről a hallottak alapján megállapítottanak véli, mikép a többség a chequeforgalom törvényes intézkedésének sürgősségét ez idő szerint azért nem ismeri el, mert nem bizik abban, hogy a jelen parlament által alkotandó törvény szerkezetileg és tartalmilag meg fog felelni. Thorwart előadó is jónak látta határozati javaslatában hangsúlyozni azt, hogy az alkotandó chequetörvény csak úgy fog az üzleti világ igényeinek megfelelni, ha fentartatik a cheque bélyegmentessége, ha világosan rendeztetnek a visszkereseti igények a váltószerű visszkereset alapján; ha mellőztetnek a büntető határozatok, vagy legalább olyképen szabályoztatnak, hogy a forgalom megkönnyítésének czélja a forgalmat neheztető ellenőrzési szabályok által meg ne hiusittassék.

A most kiemelt mozzanatokban rejlik a német gazdasági és üzleti körök magatartásának kulcsa. E körök attól tartanak, hogy ha egyszer a kormány hozzáfog a chequejog végleges szabályozásához, a cheque alig fogja kikerülni a súlyosabb bélyegkötelezettséget, holott ma a cheques az 1869. június 10-iki törvény alapján teljesen bélyegmentesek. Attól tartanak továbbá, hogy a kormány nem fogja elejteni azon súlyos büntető határozatokat, melyek az eddig hivatalos tervezetekben belfoglaltattak. Az 1892. évi kormányjavaslatokban ugyanis a következő rendelkezés foglaltatik: Egyezer márkáig terjedő pénzbüntetéssel büntetettetik, amennyiben más határozatok folytán szigorúbb büntetésnek helye nincsen: 1. aki chequet kibocsát, jóllehet tudja

vagy tudnia kell, hogy a kibocsátáskor a cheque fedezve az utalványozottnál nincsen: 2. aki chequet kibocsát, melynek kibocsátásakor szándékosan a kiállítás napját egyáltalában nem vagy helytelenül jelölte meg. Általános az a vélemény, hogy a kormány javaslatának törvényre emelkedését ezen méltán túlszigorúaknak tartott rendelkezések gátolták meg eddig. Semmiféle törvény vagy javaslat nem ment ily messzire. Az osztrák javaslat, mint említettük, egyszerű rendbűrságot ró a fedezetlen cheque kibocsátójára, de azt is csak a polgári bíró szabhatja ki és hivatalból csak akkor, ha a bíró az előtte lefolyt per által tudomást szerez a cheque hiányos fedezetéről. A büntetést a chequejogban a francia törvényhozás teremtette meg. A példát követte Belgium, Olaszország, Svájc, de már a cheque klasszikus hazájában, Angliában és az Egyesült-Államokban a megtorló rendelkezést nem ismerik s a legújabb cheque-törvény, a skandináviai szintén mellőzte azt. A büntetés alkalmazását Németországban nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat emberei is (így különösen Riesser és Hoppenstedt stb.) erősen ellenkezik s a chequebirtokos védelmét az erős visszkereseti jog megadása és a váltószerű gyors és szigorú peres eljárás által kellőképen biztosítottak látják. Utalnak arra, hogy a cheque kibocsátója vagy jóhiszeműen jár el, illetve tévedésben van a fedezet iránt s akkor a büntetésnek helye nem lehet, vagy csalárd szándékkal bocsát ki chequet s erre azután a büntetőtörvény szolgáltat megtorlást. De a büntetési rendszabályok alkalmazása még inkább elősegítené a fedezetlen chequék forgalomba hozatalát, mert az utalványozott, nehogy ügyfelét — a kibocsátót — büntetésnek tegye ki, inkább beváltja a chequet, még ha a bemutatás pillanatában fedezve nincs is. Másrészt maga a gyakorlati élet nyújt orvoslást, mert hisz a chequékkel dolgozó intézetek máris kikötik ügyviteli szabályzatukban, hogy oly számtulajdonossal, aki fedezetlen chequket bocsát ki, nyomban megszakítanak minden összeköttetést s ezt kockáztatni egy számlatulajdonosnak sem áll érdekében. Végre a büntető határozatok alkalmazása által a törvény épp ellenkezőjét érné el annak, amire tulajdonkép czéloz; tudniillik széles körök, melyeket a chequerendszer előnyeinek részeseivé kíván tenni, elriasztatnának a berendezés igénybevételétől.

A német üzleti köröknek a jelzett irányban hangoztatott aggályait még fokozza azon föltevés, hogy a jelenlegi birodalmi gyűlés a maga agrárius és kereskedelemellenes törekvései folytán legkevésbé igazolhatja a várakozást, hogy oly chequetörvény jön majd létre, mely a német kereskedelmi forgalomra nézve kívánatos lenne.

Ha tényleg megvalósul az, amit a német birodalmi bank elnöke, dr. Koch a braunschweigi banképület ünnepélyes fölavatása alkalmával hangoztatott, hogy t. i. »most már alapos kilátás van a német chequetörvény behozatalára« — úgy mihamarább ki kell derülni annak is, hogy mennyiben bírnak továbbra is alappal a nagyfontosságú törvényhozási művel szemben táplált aggályok.

Halász Sándor.

A statisztika jövője.¹⁾

Ha arról a kérdéstről elmélkedünk, hogy a statisztikának mi lesz a valószínű, lehető vagy kívánatos jövője, a következő pontokra,²⁾ külön-külön figyelemmel kell lennünk.

1. A statisztika elmélete általánosságban.

2. Azon módszerek, a melyek szerint helyesen gyűjtött adatok csoportjai és sorai megfelelően elrendezendők és kifejezhetők; ily jellemző kifejezések (átlag, stb.) természetének és egymás-közi összefüggésének megállapítása: különböző típusú görbék vizsgálata, a melyek a kutatás különböző terein leggyakrabban észlelhetők.

3. A statisztikai adatgyűjtés, táblába szedés és a számítás technikája.

3. A statisztikai adatok összehasonlíthatóságának kérdése.

5. A statisztikai közlemények nyomtatása és ez ügy szer-vezése.

Az első négy pontot csak a lehető legrövidebben érintjük, jöllehet általános fontosságuk szembeszökő. Behatóbban csak az ötödik ponttal foglalkozunk, noha fontossága csak alakinak tetszhetik.

ad 1. A statisztika elméletének alapos kifejtése tudományunk sürgős feladata. A statisztika immár azon fegyverré lett, melylyel gyakran élnek (és visszaélnek) a politika, a gazdaság és a társadalom terén. Igen sok nagyfontosságú tudományos problémát és még több gyakorlati kérdést számokkal vitatnak meg és a döntés a statisztika jegyében történik.

Számokkal támogatják az érvelést a nélkül, hogy meggondolnák, hogy különböző mennyiségek mit jelentenek. Szinte teljesen mellőzik az okozati viszonyt, a correlatiós és az egymás-közi kölcsönös összefüggéseket, a melyek rendszerint a számok mögött rejlenek. Hiányzik az a kritikai szellem, a mely gondosan elhatárolja, hogy mit lehet a statisztika révén megtudni, segítségével bizonyítani, — mind ez jellemzi a legtöbb statisztikai kutatást, de még gyakrabban mindazt a gondolkodást és érvelést, a melyet segítségével végeznek.³⁾

¹⁾ A Nemzetközi Statisztikai Intézet X. londoni ülészakán 1905. Augusztus 4-én tartott előadás.

²⁾ E felosztás azonban semmiképen sem tart számot tudományos jellegre.

³⁾ »Es ist ihr (der Statistik) häufig nur darum zu tun, dass *gerechnet* wird, weniger darum, dass *berechnet*, am wenigsten darum *was berechnet* wird — sie hat sich davon entwöhnt, zuerst sich klar zu werden, was man untersuchen will und es fehlt ihr deshalb so vielfach der Trieb zu fragen, welche Bedeutung diese oder jene Grösse für die Untersuchung hat«.

Knapp: *Über die Ermittlung der Sterblichkeit aus den Aufzeichnungen der Bevölkerungsstatistik*. Leipzig, 1868. pag. 71.

Sok jel mégis arra vall hogy a statisztika elmélete lényegesen haladni fog. Az a tudományos munka, melyet Levasseur és de Foville stb., Franciaországban; Volterra, Barone stb., Olaszországban; Knapp, Lexis⁴⁾ Bortkiewicz stb., Németországban és különösen Galton, Edgeworth, Pearson, Bowley, Yule, Weldon stb., Angliában végeztek, tudományunk elméletének új alapvetése. Nincs okunk feltenni, hogy a jövőben kisebb lesz a haladás és hogy egy összefüggő statisztikai elmélet felépítése befejezetlen maradjon.

De kérdés, vajjon lesz-e hatása ily elméleti haladásnak a nagy közönségre, a mely érveléseiben, érdekharczaiban és politikai küzdelmeiben számokat használ és használni is fog mindig.

Fegyelmezetlen elméknek hajlandósága, — ami aligha fog változni, — beérni azokkal a számokkal, melyeket a statisztikának mindjobban növekedő árja felszínre vet és idegenkedni mindennemű elméleti gondolkodástól.

Ad. 2. Ismeretes, hogy elménk nem képes a számok nagyobb tömegével dolgozni. Ha tehát időben és térben akarunk jelenségeket összehasonlítani, melyeket a számok szövevényes tömege fejez ki, rövidebb, ezeket jellemző kifejezések után nézünk már régóta. Ezért használunk átlagokat, középszámokat és egyéb jellemző kifejezéseket. Mégis gyakori még ma is az a statisztika, a melyben kizárólag számtani, vagy mérlegelt számtani átlagokat használnak vagy pedig oly átlagokat alkalmaznak, melyek eredete és természete az olvasó előtt ismeretlen marad.

A mint azonban elismerjük annak szükségét, hogy jellemző kifejezéseket használjunk, vizsgálunk kell ama módszereket, amelyek segítségével a statisztikai adatokat csoportokba és sorokba rendezzük. Le kell irtunk mindazokat a jellemző kifejezéseket, amelyek képzésére, kiszámítására a legjobb számítási módszereket kell megállapítanunk, természetüket, jelentőségüket és egymásközi összefüggésüket kell meghatároznunk.

Statisztikai adatok megfelelő csoportba vagy sorokba rendezése másrészt alkalmat ad a graphikai ábrázolásra és különösen a számsoroknak görbék útján való feltüntetésére. Ezért lehet a statisztika ezen terén a magasabb mennyiségtant alkalmazni és itt mutatkozik az a törekvés, hogy a görbéknek oly tipikus alakjait határozzák meg, amelyek alá különböző ténycsoportok tartoznak.

A most, valamint az előbb említett két irányban különösen azon újabb angol tudósoknak tartozunk hálával, kiknek neveit 1) alatt említettük.

De másrészt majdnem bizonyos, hogy minden haladás abban az irányban, ismét alig érinti majd a nagy közönséget. Nem hiszszük, hogy ez élvezni tudná, »a görbék meredekségét« vagy

⁴⁾ Tschuprow: *Die Aufgaben der Theorie der Statistik* Jb. f. Ges. Verw. u. Volksw. (Schmoller) XXIX. 2. 1905. Igen helyesen vitatja, hogy a statisztika elméletének újból Quetelet-től kellene kiindulnia. Össze kell egyeztetni avval a bámulatos munkával, melylyel Lexis a valószínűség-számítás viszonyát a statisztikához meghatározta; de a valószínűség-számítást ki kell terjeszteni más mezőkre is, mint a halandóságéra, a hol Knapp és Lexis stb., már alig hagytak hátra valami tenni valót.

»a görbék beigazítását«, noha nincs kizárva, hogy a különböző átlagok, a median és a dispersio alakjai számíthatnak arra, hogy szélesebb körben is alkalmazzák, ha a közönség készen kapja őket és nem magának kell kiszámítani.

Igen fontos volna azonban, hogy e téren a szakkifejezések és formulák ügyében a mainál nagyobb legyen az egyetértés.

Úgy véljük, hogy a fejlődésnek egy későbbi fokán a nemzetközi statisztikai intézetre hasznos munka vár e téren: nemzetközi egyezményt kell majd létrehozni, a statisztikai »mértékek« egyformasága ügyében.

Ad 3. Tudományunk legfejlettebb része, annak technikája, hogyan kell statisztikai adatokat gyűjteni, táblákba szedni és velük számolni. Ez az igazi tere a hivatásos statisztikusoknak, A különböző statisztikai hivataloknak bámulatra méltó munkája a technikai eljárásokat és ügyességeket tényleg igen magas fokra emelte, de a Nemzetközi Statisztikai Intézet munkájának is java-része, amint azt a Bulletinben megjelent tanulmányok többsége bizonyítja, ugyan e célnak szolgál. Ha egyáltalán valamit kívánni lehet e téren, úgy az csak az lehet, hogy nagyobb egyformaság mutakozzék a módszerek alkalmazásában, de ez már a következő ponthoz tartozik.

Ad 4. Az adatok összehasonlíthatóságának kérdése mindig megtámadható része volt a statisztikának és most is az. Ha mégis észlelhető ez irányban is némi haladás, csaknek kizárólag a nemzetközi statisztikai intézet bizottságai és egyes tagjai lankadatlan igyekezetének kell tulajdonítani. A statisztika nemzetközi összehasonlíthatóságának terén elért eredményt azoknak a munkálatoknak köszönjük, a melyek részben a Bulletinben jelentek meg, részben pedig az úgynevezett nemzetközi statisztikai kiadványok közzé tartoznak. Az előbbieik közül kiemelhetők: Bateman, Bertillon, Bodio, Bosco, Craigie, Evert, Ferraris, de Foville, Kőrösy, Levasseur, Milliet, Mischler, Neymarck, Rasp, Starke, Thirring, Vargha, Verkerk-Pistorius, Würzburger, Yerschow, Yvernès stb., utóbbiak közül pedig: Berg, Bodio, Kiaer, Kőrösy, Strebitsky, Tisserand, Yvernès stb.⁵⁾

De mind e munkásságnak lényege: a bírálati részek, úgy mint a javaslatok is mutatják, mily távol vagyunk attól, hogy statisztikai összehasonlításokat nemzetközi alapon végezhesünk. Oly ítéletek, minőket az Intézet VIII. ülészakán Budapesten Juraschek és Fahlbeck⁶⁾ mondtak és melyet számos más illeté-

⁵⁾ A nemzetközi statisztikára vonatkozólag lásd, Mischler: *Die internationale Statistik*. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. II. Auflage VI. 1056/57. --- Kőrösy: *Bericht über die internationale Statistik der Grosstädte*. Bull. Inst. int. de Stat. VI. 1. 301/06. Kitűnően, röviden és jellemzően vázolja a nemzetközi statisztikai törekvések történetét.

Azon értekezések közül, melyeket a Nemzetközi Statisztikai Intézet X. ülészakájának megnyitása előtt megkaptunk, két felette érdekelt látok, melyek a statisztika összehasonlíthatóságának kérdésével foglalkoznak, ezek:

Récensement industriel et statistique du chômage. Rapport préparé par M. Lucien March.

International comparison of Workmen's Wages by David F. Schloss.

⁶⁾ »M. Juraschek démontre, avec exemples à l'appui que les données fournies par les Bureaux de statistique sont, sous beaucoup de rapports,

kes bíráló véleményével halmazni lehetne: világosan mutatják, hogy a statisztika összehasonlíthatósága nagyjából ma is csak kíváncsi. Ennek oka nem az, a mint némelyek felteszik, hogy nemzetközi statisztikai intézet ma még nem létezik és nemzetközi statisztikai évkönyv nem jelenik meg, bár elismerhetjük, hogy az ezek iránt ismételtén feltűnő óhajok teljesen igazoltak. A statisztika összehasonlíthatatlanságának való oka, hogy a statisztika nemzeti intézményekkel bensőleg össze van kapcsolva és hogy a statisztikai kutatások céljai a szerint változnak, hogy mily nemzetileg különböző intézményekről és körülményekről van szó.

Ad 5. A statisztika növekedésének és haladásának legszembetűnőbb külső bizonyítéka a statisztikai nyomtatványok roppant száma és a jelentékeny évről-évre való szaporulat. Oly szembeszökőn ismeretes tény ez, hogy talán felesleges ezt a statisztikai kiadványok statisztikájával bizonyítani. Mindentéle statisztikai hivatal és egy egész sereg más hivatal mind több és több statisztikai közleményt jelentet meg nyomtatásban. Statisztikák közlése oly erős irányzattá lett, hogy úgy tetszik, mintha a hivatalos teendőket nem is lehetne tőlük elválasztani. A legjobb módja, hogy a közönség is tudomást szerezzen arról, hogy valamely hivatal munkát végez: statisztikának kibocsátása; de ne felejtjük el, hogy ez irányzattal kapcsolatos a munkának meg-növekedése is, amely a mindenféle tisztviselőre nehezedik. A teendők fokozása pedig természetesen nem jár együtt azzal, hogy a végzett munka jobbá, megbízhatóbbá váljék. A statisztikák készítésével járó munka és nyomdai kiadások gyakran a tulajdonképeni hivatali teendők ártalmára vannak.

De a statisztika iránti kereslet folyton nagyobbodik. Igaz ugyan, hogy általánosságban nem igen biznak a statisztikában, és ha azt, a mit akarnak, nem lehet vele bizonyítani, akkor azt mondják »a számok hazugok« megfélelkezvén arról, hogy milyen gyakran használják »hazug emberek a számokat«. Mindazonáltal a nagy közönség babonásan hisz a számokban — »a számok igazán bizonyítanak; a számok elvitázhatatlan tények« — és rendszerint megfélelkeznek arról, hogy milyen gondosan kell a számokkal bánni, mily vigyázatosan kell azokat vizsgálni s mértékelni és mily könnyű a számokat félremagyarázni és velük visszaélni.

De a statisztika iránti kereslet — ez a tény — egyre növekszik, az összes gazdasági és társadalmi érdekküzdelmeket, a politikai harczokat számokkal vivják. Egyre növekszik az állampolgárok azon száma, a kik részt akarnak venni az állami vagy helyi érdekű közügyek igazgatásában és statisztikai alapon akarnak minden kérdéshez hozzászólni. Mind több tárgyról kívánnak statisztikát, több részletet és több kombinációt óhajtanak. A könyv-írók, a sajtó és a nagyközönség állandóan mohón fogyasztják a

incomparables et que souvent elles ne peuvent même être fournies par les Bureaux sous une forme réellement comparable M. Fahlbeck: ». Mais, comme nous le savons, la plupart de ces données ne sont pas comparables. Les mots et les désignations sont les mêmes, mais pas les choses qu'elles désignent« *Bull. Inst. int. de Stat.*, XIII., 1 (Budapest), 142., 143. old.

statisztikát. És bár a statisztikai termelés évről-évre növekszik és a keresletet kielégíteni törekszik, alig halljuk, hogy valaki meg volna elégedve a statisztikával, — mindig másról óhajtanak felvilágosítást, mint a mi a statisztikai kötetekben meglegelő. A miről van adat, az rendszerint mellékes, jelentéktelen és más adatok, részletesebbek, másképp számítva, másképp combinálva kellenek.

A statisztikai számadatok oly rohamosan halmozódnak, hogy alig lehetséges, hogy valaki az egyes számcsoporthoz viszonyait az egészhez megismerhesse.

Mintha csak egyes munkások lázasan hordoznák a köveket egy nagy építkezéshez, egymásra raknák és megerősítenék azokat, anélkül hogy az épületnek általános tervével törődnének vagy, hogy az egyik munkás ügyet vetne a másikra.⁷⁾

Az ellenőrizhetetlen számok immár tengert alkotnak. Abból merít mindenki minden ellenőrzés nélkül. Lehetetlen egyebet, mint e számok töredékeit felfogni és megérteni, — és mégis egyre igyekeznek azon, hogy e számokból következtessenek és e következtetéseket általánosítsák.

A statisztika tehát, a mint látjuk, oda fejlődött, hogy chaotikus zavar fenyeget. Óriási a statisztikai nyomtatványok tömege és ha minden továbbra is úgy megy, mint eddig, e tömeg még csak jobban meg fog növekedni. A mind e nyomtatványban foglalt adatoknak felhasználása azonban minden egyéb, csak nem kielégítő. És a mikor tudjuk azt, a mit minden hivatásszerű statisztikus tud, hogy az adatgyűjtés és táblábaszedés módszerei mily különbözők, mily sokféleképpen használják különböző szók megjelölésére ugyanazon kifejezéseket stb., és ezért mily ellenőrizhetetlen a statisztika, lehetetlen az időben, vagy térben való összehasonlítás, lehetetlen sok millió számnak észszerű összefoglalása⁸⁾ és rövidebb kifejezésekbe foglalása, melyek útján elménk azokat megérthetné: mindezek után kérdezhetjük, vajjon az a nagy kiadás, melybe ezen nyomtatványok összeállítása, nyomtatása kerül, arányban áll-e azzal a tudományos és gyakorlati haszonnal, a mely a sok számnak megjelentetéséből ered?

E helyütt szinte várom ezt az ellenvetést: »más tudományokat is⁹⁾ jellemezi az, hogy fejlődésük korai fokán az adatgyűjtés alkotja a főfeladatukat és a synthetikus munka későbbi

⁷⁾ Pearson: *Grammar of Science* 2. ed. 13. old. szavaival élek itt, melyeket ő ugyan más értelemben és más célra használt.

⁸⁾ Oly fajta összeállítások, mint a minőket a *XV. Annual report of the commissioner of labor*. Washington, 1900. tartalmaz, könnyen félrevezetnek. A hivatásos statisztikusok tudják ugyan, hogy különböző országok mindenféle statisztikájából merített munkabéradatot nem szabad összehasonlítani, minthogy ez adatok lényegesen különböző munka jutalmazására vonatkoznak, eltérő módon gyűjtettek és más-más alapon számítottak. tehát megbízhatóságuk, jelentőségük különböző. De a nagyközönség, a mikor körülbelül 900.000 munkabéradatot talál e jelentés két kötetében, a melyeket mind átszámítottak amerikai pénzre (!), természetesen kap rajta, hogy az adatokat összehasonlítsa, és hogy az összehasonlításból következtessen.

⁹⁾ Így pl. a geológia története Angliában a XIX. század első felében ezt mutatja, de a geológia példája nem egészen alkalmazható a mi esetünkre, mert a geológusok már ekkor is arra törekedtek, hogy az adatokat azonos módszerekkel, ugyanazon kérdőívvel gyűjtsék.

nemzedékekre marad. De nem az adatgyűjtés értéke kérdéses, akármennyi számbeli ténynek megbízható megállapítása csak úgy növelheti tudásunkat, ha ismerjük azon módszereket, a melyek segítségével a megállapítás történt. Kétes értékű azonban, annyi statisztikai adat közlése, úgy mint az ma történik. Kérdjük: a statisztikák nyomtatásában való önkorlátozás és rendszeres szervezése annak, hogy mit kell nyomtatni, nem eredményezné-e, hogy munkát és pénzt takarítsunk meg és esetleg más előnyöket is elérnénk?

Nem óhajtom természetesen, hogy a statisztikát egy kiváltságos osztály, a hivatásos statisztikusok titokzatos használata számára fentartsuk; de ha ennyi statisztika nyomtatásától való elriasztás nemcsak arra vezethetne, hogy tudományunk lényeges előnyökhöz jutna, hanem azt is eredményezné, hogy a statisztikának nem képzett, lelkiismeretlen használata csökkenjen, — annál jobb.

Készséggel elismerem, hogy csak alaki dolgot érintünk, ha e kérdést felteszszük: kell-e annyi statisztikát nyomtatni? és erős meggyőződése, hogy mindazok, a kik azon fáradoznak, hogy a módszerek, osztályozás, mértékek alkalmazásában több legyen az egyformaság, tudományunk előbbrevitelére a lényegest cselekszik. De minden fáradozás ez utóbbi irányban csak részleges eredményre vezethet és talán lehetséges, hogy ha jobban szervezzük azt az alaki kérdést, hogy mit kell a statisztikákból nyomtatásban közölni, tudományunk lényeges céljait inkább elérhetjük.

Nem lehet feladatom, hogy részletekben megállapítsam, mely statisztikák vagy mily részek maradhatnak el, csak azok figyelmét akarom erre irányítani, a kik illetékesek a kérdés megfontolására és határozathozatalra.

Néhány javaslatot azonban ez irányban mégis meg akarok tenni, hogy mikép vélem a statisztika nyomtatásának hasznos módon való korlátozását elérhetni és mint hatna ez tudományra, gyakorlatra egyaránt. Kevesebbet nyomtatni: pénzmegtakarítás, de különösen idő- és energiamegtakarítás; ezért hatályosabb munkát lehet végezni és a statisztikáknak azon részei, melyek ezentul is megjelennek nyomtatásban, gyorsabban készülhetnének el.¹⁰⁾

A nyomtatásban meg nem jelenő statisztikát géppel kellene írni. A gépirás és másolás modern technikája megengedi, hogy elég nagyszámú gépirásos példányt rövid idő alatt előállítsunk. Az ilyen példányokat a különböző statisztikai hivataloknak meg kellene küldeni, továbbá könyvtáraknak és oly nyilvános jellegű intézeteknek, ahol a közönség, különösen azok, akik az olvasásra és megértésre illetékesek, könnyen hozzáférhetnének¹¹⁾ sőt arra

¹⁰⁾ De Foville kitűnő tanulmányában: *La statistique et l'opinion*. Bull. Inst. int. de Stat. XIII. 344/45. old. a statisztika gyengéi közül első helyre állította: a lassúságot.

¹¹⁾ Von Mayr érdekes ismertetésében Lang: *Entwicklung der Bevölkerung in Württemberg* című munkájáról, Allg. Stat. Arch. VI. 1904. 298—99. old. jellemzően így szól: »Je grösser die Bändereihen der Veröffentlichungen der amtlichen Statistik werden, umsomehr macht sich da und dort die Befürchtung geltend, dass die praktische und wissenschaftliche Nutz-

is lehet gondolni, hogy az eredeti népszámlálási lapokat stb.-t is géppel írják, másolják és megőrizték.

Az egyes lapokat szét lehetne osztani a közigazgatás azon egységei között, a melyeknek bírásuk nagy szolgálatot tenne. Az ily lapok gyűjteményével, tartalmuk folytonos kiegészítése alapján, a közigazgatási nyilvántartásnak egész új módszerét lehetne felépíteni.

De a statisztika jövőjének eszményi elképzelése az, a mit egy valahol hallott francia mondás valóra válásának lehetne tekinteni:

»Le livre de l'avenir, c'est l'office.«

A kevesebb nyomtatás útján megtakarított pénzt és energiát miért ne fordítanák arra, hogy a statisztikai hivatalokat igazi officiumokká (officium = segítségnyújtás) tegyék, amelyek kérdésekre, megkeresésekre feleletet adnak? Miért kell az elfoglalt emberek százainak és ezreinek nagy kötetekben statisztikai adatokra vadászniok, ezeket nehézkesen összeállítaniok, számolgatniok stb., miközben egyre tévednek és szinte sohasem lelik meg azt, amit tényleg óhajtanak? Miért nem válaszolhatnának kérdéseikre — hány az ilyen vagy olyan dolog — sokkal könnyebben és illetékesen a hivatalok alkalmazottjai? Vagy miért ne lehetne nekik megmondani, hogy arról, ami iránt érdeklődnek, nincsenek számok, vagy hogy kérdéseikre a statisztika valóban nem adhat feleletet?

Ha felteszszük, hogy ily statisztikai szolgálat létrejönne, csak észszerű volna, ha azért, hogy kérdésekre feleletet adnak, statisztikákat összeállítanak vagy számításokat végeznek, bizonyos fizetés járna, melyet egy szabadelvű díjszabás szerint kellene kivetni. Nyilvános hatóságok, a közérdekben működő intézmények ingyen nyerhetnének felvilágosítást. E terv bürokratikus szempontból furesának tűnhetik fel, de tényleg demokratikus jellege van. Nem helyes, hogy a népnek a számok millióit odavetik, hadd tegyenek velük, amit akarnak. Igazi tudás, megbízható adatok kellenek a népnek, kérdéseire feleletet kell adni és ha olyanok, hogy azokra felelni nem lehet, ezt meg kell mondani.

E terv valamely kezdeményező példája meglelhető a földtani szolgálatban, amely, ha nem tévedek, Belgiumban áll fenn.

barmachung des mehr und mehr sich anhäufenden statistischen Stoffes nicht im richtigen Verhältnisse zu dem Anwachsen dieses Stoffes, den für Ausgestaltung desselben erforderlichen Mühen und Kosten stehen.«

További érveléseiben a következő következtetésre jut: »... es muss daher grundsätzlich als verfehlte Sparsamkeit angesehen werden, wenn schliesslich, nachdem der Aufwand für Erhebung und Bearbeitung naturgemäss die Gliederung der Nachweise nach kleinen Gebietsabschnitten gebracht hat, im letzten, verhältnissmässig die geringsten Kosten verursachende Stadium, nämlich bei der Veröffentlichung, das mühsam errungene Sonderwissen von den Zuständen und Erscheinungen in den kleineren Gebietsteilen lediglich der erstrebten Verminderung von Druckkosten, geopfert wird. —«

Mindazonáltal nincs okunk feltenni, hogy az ily kitűnő speciális tanulmányok, mint aminő a Lang-é nem készülhettek volna akkor is, hogy ha a württembergi statisztika nem jelenik meg egészében nyomtatásban, hanem csak gépirásos példány állott volna a szerző rendelkezésére.

Belgiumban nem adnak ki többé általános geológiai térképeket. A földtani nyilvántartási hivatal minden a tudomására jutó adatot feljegyez, pótlást, változtatást, hibajavítást a kéziratban meglevő nagy térképeken végez. Ha valaki az ország valamely részéről, amely iránt ézdeklődik, földtani térképet óhajt, ezt az eredeti nagy térképről átrajzolt másolat alakjában megkaphatja és e másolat természetesen egészen az utolsó időig végzett helyesbítéseket is tartalmazza.

Nyomatott térkép kész dolog és amíg új kiadás meg nem jelenik, a hibák megmaradnak, a pótlások hiányoznak. Így van ez a statisztikával is. Kinyomatott statisztikai táblázat csak a megjelenés vagy még inkább az adatgyűjtés időpontjában felel meg egészen a valóságnak.

Ha a statisztikai hivatalok a statisztikai adatok nyilvántartását kéziratban végeznék, a javítást és pótlást mindenképen könnyen lehetne végezni.

Csak az újkori könyvtár, hivatal és anyagelrendezés technikájának a kérdése, hogy gyorsan és könnyen áttekinthetők legyenek az anyaggyűjtemények, hogy azokba kényelmesen be lehessen tekinteni és hogy bármely részüknek gépirásos másolása nehézséget ne okozzon.

Bizonyos, hogy az állapotok ily új rendjére csak előnyös volna, ha minden országban nagyobb volna az egyöntetűség és a központosítás a statisztika terén és ha talán nemzetközi téren is nagyobb egyetértésre tudnának jutni. Lehet, hogy majd idővel valamely legfelsőbb tanács, a statisztikai hivatal főnökeinek szövetsége fog dönteni arról, hogy mily statisztikákat kell készíteni és mit kell belőlük nyomtatásban közzé tenni.

Egyelőre azt hiszem azonban, hogy e nemzetközi egyetértés előkészítése érdekében is néhány alaki kérdés megoldása haszonnal járna. A mit e tekintetben javasolni akarok, az fontosság dolgában messze mögötte marad annak, a mire a Nemzetközi Statisztikai Intézet bámulatos tevékenysége törekszik.

Javaslatom, hogy a statisztikában használt szakkifejezéseknek nemzetközi codexe állíttassék egybe. Nem tartom ily codex feladatának, hogy a statisztikában azonos kategoriák általános alkalmazására vezessen. Ez a fontosabb feladat, a melyet azonban alig fogunk valamikor elérhetni, mert arra szinte forradalmi, nagy nehézségeket okozó eljárás volna szükséges.

Tisztán azt vitatom, hogy a statisztikában használt összes szakkifejezéseket pontosan meg kell határozni. Mindenki ismeri a statisztikai zavarok legfőbb okát: ugyanazokat a kifejezéseket használják különböző, vagy nem egészen egyenlő fogalmak megjelölésére. Ha a statisztikának valamely nemzeti vagy más képen önálló jogu ága ragaszkodnék valamely kifejezés használatához, melyet egyebütt más értelemben használnak, I, II, III használata a szakkifejezések után a fogalmak megkülönböztetésére szolgálhatna. De a legjobb terv az volna, ha a decimalis clasificatio¹²⁾ rendszerét használnók fel arra, hogy

¹²⁾ A decimalis classificatio rendszerét az amerikai M. Dewey találta fel és a nemzetközi bibliografiai intézet Brüsszelben fejlesztette. Ma már nagy elterjedést nyert. A részleteket illetőleg lásd a nevezett intézet közleményeit.

az összes statisztikai szakkifejezéseket vele jelöljük. Ez esetben a tervbe vett codex igazán nemzetközi szótárrá lenne. Az összes statisztikai szakkifejezéseket a nyelvre való tekintet nélkül abc sorrendben kellene elrendezni; minden szakkifejezést decimalis szám követné. A decimalis számoknak rendszeres táblázatait, természetesen a számok nagysága sorrendjében, külön-külön minden nyelv számára ki kellene adni. Így ez a nemzetközi szótár egy pillantásra mutatná valamely keresett fogalomnak decimális jelző számát és a rendszeres táblázatokban e szám alatt meg lehetne találni a fogalomnak pontos körülírását, meghatározását azon a nyelven, a mely a kereső előtt ismeretes. Ha a statisztikai táblázatok a jövőben a nemzeti nyelvű fejezimeken kívül a megfelelő decimális jelző számokkal is ellátnók, tényleg nemzetközi nyelvet¹³⁾ nyernénk, a mely a világ minden statisztikusa előtt azonnal érthető volna.

Ez az a két javaslat, a mely a nyomtatásban való közlésnek alaki szervezésére vonatkozik és mely számára az intézetnek szives figyelmét kérni bátor voltam.

¹³⁾ De Foville föntebb említett értekezésében 346. és 349. old. a statisztika másik gyengéjeként említi a nyelvi különbséget.

Mandelló Gyula.

A külföldi bankok szervezete. II.

II.

A németországi bankok szervezete bennünket különösen közelről érdekel, még pedig azért mert intézményeik és berendezéseik szolgáltak mintául a mi bankjaink megteremtésénél. Nagy kár, hogy nem vettük át tőlük a geográfiai elrendezés mintáját is, hogy t. i. ne csak az ország középpontjában legyenek erős és fejlődésképes intézeteink, hanem az ország gazdaságának támogatására és erősítésére annak legkülömbözőbb részeiben is legyenek mintaszerű elsőrangú intézeteink, ne csak a közvetlen érdekelt vidék tőkéiből és az ottani hitelszükséglet kielégítésére, hanem országos jelentőségű és általánosan elismert elsőrangú vezetésű és ennek megfelelően tőkeerős intézeteknek kellene az ország belső részeinek gazdasági sorsát irányítani. Mert a fejlődés rendes menete szerint a nagyobb és így agilisabb intézetek ott is teremtenek ipart és kereskedelmet, ahol az azelőtt nem virágzott, ha egyébként az ezekhez szükséges előfeltételek megvannak.

Németország ipari és gazdasági nagyságának eredő oka bankjainak kiváló fejlettségében, agilitásában és vezetőinek nagy képességeiben keresendő. Rá kell mutatnunk arra, hogy utóbbi időben Németország bankrendszerét úgy elméleti, mint gyakorlati alapokon sokan és nem egészen jogtalanul támadják, de mindjárt azt is hozzá kell tennünk, hogy ezek a támadások távolról sem érintik eme bankoknak oly irányú berendezéseit, melyek az ipar fejlesztésével és a kereskedelem támogatásával összefüggésben állanak. Ebből a szempontból határozottan oly magasan áll Németország, hogy minden fejlődésre vágyó ország szívesen vállalhatja mintaképül bankberendezéseit.

Egy dolgot mindjárt átvehetnénk Németországtól és ez feltétlenül alkalmazandó is a gyakorlatban. Nevezetesen az, hogy minden bank csakis szakember kezére bizassék és hogy bármily szűk legyen is a működési köre annak a banknak — tehát maga a bank bármily kicsiny legyen is — csak olyan valaki által vezettessék, ki semmilyen irányban nem jöhet összeütközésbe az intézetnél viselt állásával akár hitel igénybevétele, akár mai terméstartó művelet révén. Németországban még nem is régen a legnagyobb bajokat a vezetőknek tudatlansága és a vezetők részéről a hiteleszközöknek nagy arányú kihasználása okozta. Ebben ami hasonló példáink nyomán ráismerünk a németországi utánzatokra. Németországban már folyamatban van e téren a tisztulás, melynek határozott eredményei már is észlelhetők. Nálunk, sajnos, mindez sokkal lassabban megy.

De térjünk át tulajdonképeni tárgyunkra, a német bankok

szervezetének ismertetésére. Tulajdonképpen csak az 1870-es évek vége óta lehet szó Németországban bankokról, mert mindaddig a szó modern értelmében vett bankok nem léteztek. Wirth Miksa »Handbuch des Bankwesens« című jeles munkájában azt írja, hogy 1866-ban Poroszországban mindössze 11 részvényes bank létezett összesen 32,110.000 tallér alaptőkével, melyek közül 4 Berlinben volt 7 pedig a vidéken. Csak a számok megvilágítása céljából emlitem fel, hogy ma Németországnak majdnem ugyanannyi olyan nagy bankja van, hogy közülük egynek az alaptőkéje akkora, mint annak idején a tizenegyé összesen volt. A bankok akkori hiányának oka abban keresendő, hogy Poroszországban kormányengedélyhez volt kötve a részvénybank alapítása, minek folytán ottan új bankot létesíteni, majdnem lehetetlen volt. De épen ez volt Németország szerencséje, mert a bankalapítók a kisebb német államok felé fordították figyelmüket, ahol tárt karokkal fogadták őket. Ez a magyarázata annak, hogy a későbbi Németország minden nagyobb városában virágzó és hatalmas bankintézetek vannak, melyek óriási ipart és nagy kereskedelmet teremtetek.

Ha a részvényes bankok alapítása el is volt tiltva, vagyis engedélyezéshez volt kötve, ami majdnem azonos az eltiltással, mégis megengedték az úgynevezett betéti részvénytársaságok alapítását, amit eléggé szorgalmaztak is. Ezekből a betéti részvénytársaságokból nőttek ki Poroszország későbbi nagyobb intézetei, úgy, hogy Poroszország is utólérte azokat a kisebb német államokat, melyek a szabad bankalapítás révén jó intézetekhez jutottak.

Nagy változásokat hozott az 1870. június 11-iki törvény, mely megengedte, hogy mindennemű engedély nélkül, csakis a cégjegyzékbe való bevezetés révén alakulhassanak részvénytársaságok. Ezzel a részvénytársulatok alapítása páratlan virágzásnak indult mely egyrészt a bankokat tette nagygyá, másrészt ezeket tőkéiknek alapítások útján való kihasználására utalták. A hetvenes évek elején így egy különös korszak fejlődött, mely rémületes gyorsaságával és nem nagyon válogatott alapításaival sok bankot válságba sodort. Ami azonban ezek után megmaradt, az jobb irányba terelődött és Németország gazdaságának jelentős támaszává nőtte ki magát.

A német bankok nem csoportosíthatók oly alapon, mint az angolok. Mindenekelőtt azt állapítsuk meg, hogy mely fajta bankok azok, melyek Németországban nincsenek, Angliában azonban virágzanak. Ilyenek első sorban az úgynevezett foreign bank-ek. Németországban ez idő szerint, tudtommal egyetlen külföldi intézetnek sincs fiókja. Az e fajta bankok londoni specialitást képeznek azért, mert London világfizetési helyül szolgál. Régi bankári és kereskedői szokás, hogy két különböző világrészbeli kereskedő a határidőre vásárolt árúért Londonba telepített és így ott fizetendő váltóval fizet. Az ezen a téren elért bankári közvetítői jutalékot legalább száz millió koronára becsülik szakemberek. Szóval: Londonban az egész világnak vannak fizetési kötelezettségei, következésképpen bankfióknak a létesítése kifizetődik nemcsak a continentális, hanem a tengerentúli bankoknak

is. Németország még nagyon távol áll ettől és így az e fajta bankoknak alapítására még nem is gondoltak.

Az angolok private bank-jeit sem igen ismerik Németországban. A bill brokers-ek helyét náluk az úgynevezett Discountmaklerek foglalják el, akiknek jelentősége azonban az angolokénak nyomába sem léphet. Utóbbi időben kísérletet tettek Németországban azzal, hogy a Discountmaklerek által hozott váltóanyagot ezek forgatmányával láttatták el. Ez azonban teljesen értéktelennek bizonyult, mert kitünt, hogy egyik-másik jobb forgalmú üzlet tulajdonosa naponként legalább egy millió márkányi váltót látott el girójával. Meg kell elégedni azzal, hogy a váltóügynökök giró nélkül is a legmesszebb menő gondossággal és lelkiismeretességgel járnak el a váltóanyag összeválogatásában, mert ez irányú működésük eredményétől megélhetésük függ.

Németország bankjainak üzletköre két csoportba osztható. Hangsúlyozom, hogy csak az üzletkör választható külön, mert Németországban a legtöbb bank a banküzletek mindegyik fájával foglalkozik. A bankok üzleteit szabályszerűeknek, rendeseknek (regulär) és rendkívülieknek (irregulär) minősítik.

A rendes (regulär) üzletek ismét három alcsoportra oszthatók:

1. A betét- és folyószámlaüzletekre, melynek arányai a nemzet gazdagodásával igen megnövekedtek. A betétüzlet kezd az angol mintára, cheque-alapra áttérni, annak arányait azonban távolról sem éri el. Sőt maga a betétüzlet fejlődése és állománya sem mutat olyan arányokat, mint azt képzelnők. A német »Öconomist« szerint a német bankok betétüzlete a következő arányokban fejlődött:

Deczember végén	Bankok száma	Betétek milliókban	Emelkedés %/o-ban
1890-ben	92	408	= 100 ^o / _o
1891-ben	95	386	= 95 ^o / _o
1892-ben	94	390	= 98 ^o / _o
1893-ban	93	387	= 95 ^o / _o
1894-ben	96	486	= 119 ^o / _o
1895-ben	94	493	= 121 ^o / _o
1896-ban	98	546	= 134 ^o / _o
1897-ben	102	604	= 148 ^o / _o
1898-ban	108	713	= 175 ^o / _o
1899-ben	116	813	= 199 ^o / _o
1900-ban	118*)	997	= 241 ^o / _o

Annak, hogy a betétállomány számbeli adatai kicsinyek, azzal lehet magyarázatát adni, hogy Németországban a tőkék vagy gyümölcsöző gazdálkodásban, vagy értékpapírokból nyernek elhelyezést. A betétnek és a chequeszámla nyitásnak az a módja, illetőleg alapja, mely nálunk létezik, t. i. a hosszú időre való tartós elhelyezés Németországban nem szokásos. Ott a betéteket csak átmenetileg helyezik el, míg a tartós

*) A legutolsó évek emelkedése kicsiny és kisebb intézetek alapítására vezethető vissza.

elhelyezéshez mód, alkalom vagy tárgy kínálkozik. Ugyanezeknek a bankoknak az üzletköréhez tartozik a clearingforgalomnak minél szélesebb körű alkalmazása. Ennek az előnyei hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyárosok és kereskedők girószámláikat azoknál a bankoknál nyissák, melyek más irányú banksegítségen felül a clearingelőnyeit is biztosítják.

A girószámla magában rejti annak kritériumát is, hogy a bank tájékozva van a számlatulajdonos üzleteinek természetéről, összeköttetéseiről, vagyoni állapotáról, szóval kitűnő támpontot nyer a bank az illető hitelének megállapításához.

2. A leszámítolási és lombardüzlet szintén igen jelentékeny üzletágat képvisel. A hitelek legjava része Németországban váltókra van alapítva. A német bankok ez irányú berendezéseit átkölcsönöztük mi is. A hitel megszavazása után következik a váltó leszámítolása, melynek ellenértékét chequeszámlán a hitelt igénybevevő javára írják, honnak azután az illető szükségletéhez képest rendelkezhetik a tőke összegek felett. A váltóleszámitolás a német bankoknál a legfontosabb szerepet játszsza, olyanmire, hogy ma már a gyakorlati élet is annak megszorítását követeli. Különös jelentőséget nyert ez a mozgalom az u. n. elfogadási hitelnek elterjedése révén, melylyel tényleg nagyon csinján kell bánni, ha kellemetlen meglepetésektől nem akar a bankvezetőség tartani. Pedig az elfogadvány hitelekkel a német bankok igen jelentékenyen le vannak kötve és sok esetben nem is áll megfelelő arányban a bank másnemű tőkéivel. Sok bank jutott már tönkre az elfogadási hitel mértéktelen kiterjesztése miatt. 1878-ban a Glasgow-Bank is, a legtekintélyesebb angol bankok egyike, azért bukott meg, mert az elfogadványi hitelt nagy mértékben vette igénybe. Ez a körülmény igen óvatossá tette ennél az üzletágnál a bankokat, lassankint megszorították az elfogadási hitelt. Pedig az angol bankok meg csinján bánnak ezzel a hitellel, a németországi intézetekkel szemben amint azt az alábbi statisztika mutatja.

	Elfogadványok		Betétek		Százalékban	
	1880	1900 millió £-ben	1880	1900	1880	1900
London and County .	2·3	1·3	22·1	10·4	10·4%	2·8%
London and Joint Stock	2·4	1·5	12·1	19·0	19·0%	9·1%
Union Bank	2·9	2·4	13·7	21·2	21·2%	14·5%

A német bankok alaptőkéje, betétei. elfogadványai százalékokban:

	Alaptőkék millió	Betétek márkákban	Elfogad- ványok	Az alap- tőkéhez	A beté- tekhez
1884	719	276	379	52·8%	137%
1889	981	370	516	52·7%	138%
1894	1087	486	613	57·3%	129%
1898	1688	713	984	58·4%	138%
1899	1906	813	1153	60·5%	142%

Németországban ennek a hitelnek az arányai igen nagyok. Sőt ez odáig is ment, mint azt Adolph Weber »Depositanken

und Speculationsbanken» című munkájában olvassuk, hogy p. o. a frankfurti »Deutsche Effekten und Wechselbank« és a »Deutsche Vereinsbank« csereviszonyba léptek egymással elfogadványáikat illetőleg, mert a saját elfogadványoknak az elhelyezése nehezebben ment. Annak idején a Deutsche Reichsbank nyíltan is felszólalt az e fajta mesterkedések ellen, melyek meg is szűntek.

Nagyobb ipari fellendülés idején igen könnyen érthető, hogy a bankok az iparosok és kereskedők hiteligényeinek kielégítése céljából a hitelszerzésnek eme legkönnyebb módjához fordulnak. A nagyobb, visszleszámitolással foglalkozó intézeteknek a kötelessége, hogy megakadályozzák ennek a hitelnek a mértéken felül való kihasználását. Különösen arra kell tekintettel lenni, hogy minden banknál meg legyen a kellő arány a passiv (betétek stb.) és az aktív üzletek (kikölcsönzés) között. A váltónak egyetlen fedezetét, csakis a banknak a nyílt hitele nem képezheti.

A lombardüzlet jelentősége kereskedelmi szempontból főként abban nyilvánul, hogy árúfedezet révén vesznek a bankoknál hitelt igénybe. Németországban e téren kitűnő közraktárak állanak a bankok segítségére. Csak sajnálhatjuk, hogy a német bankok példáját e téren nem követtük. Hamburg, Bréma és az összes kikötők raktáraiban felhalmazott árúk nagy része (60—90% erejéig) a bankok kölcsönügyletei alatt állanak. Nem szabad azt sem megemlítenünk nélkül hagynunk, hogy a német törvény a legmesszebb menő biztosítékot nyújtja a bankoknak.

Meg kell még emlékeznünk az u. n. adal hitelről, mely abban áll, hogy a megvásárolt árúkat valamely bankra intézvényezett váltóval fizetik meg. A bank csak a feladóvevénynek, vagy a hajóconniossementnek átszolgáltatása esetén fogadja el a váltót. Ezen a téren igen nagy üzleteket hódítottak el a német bankok Angliától, mely a legutóbbi évekig egyedül folytatta ezt a jövedelmező és feltétlenül reális üzletet. Ezeknél az elfogadványoknál, melyeknek legbiztosabb ismertető jele, hogy sem nagyon nagy, sem pedig kerek összegről nem szólnak, továbbá hogy a váltó kibocsátója révén rögtön az egész üzlet természete és reálítása felismerhető — soha sincsen a bank hitele veszélyeztetve.

3. A bizományi üzlet szintén jelentékeny tér a bank jövedelmező üzletágainak a kihasználásához. A bizományi üzlet két alfajra oszlik: *a)* értékpapír és vállalat alapítási bizományra és *b)* árúbizományra. Mindkét irányban nagy forgalom és tekintélyes haszon érhető el. A vállalat alapítás révén, mely a német bankoknak már megszámlálhatatlan milliókat hozott, az iparnak és kereskedelemnek megérhetetlen segítséget nyújthatnak. A bankok tőkéi nélkül soha sem lettek volna oly hatalmas iparvállalatok létesíthetők, mint amilyenek ma szerte a világon virágzanak és a nemzeti vagyon legtermékenyebb tételét képezik. Az árúüzlet is nagy hasznot hozott a bankoknak. Hogy a német bankok milyen nagy hasznot értek el a bizományi üzlet folytatása révén mutatja a következő statisztika, mely a bankok mérlegeinek jutalék tételeit foglalja magában.

A német »Ökonomist« szerint a bruttó nyereséghez viszonyítva a következő összegekkel szerepeltek a bankok mérlegeiben a jutalékok.

	Brutto nyereség millió márkákban	Jutalék	%-ban
1885	77·8	19·7	25·3
1886	78·7	20·5	26·0
1887	81·0	20·7	25·5
1888	110·5	24·2	22·0
1889	141·0	32·1	22·8
1890	141·0	32·2	22·8
1891	112·1	28·8	25·7
1892	111·9	26·7	23·8
1893	110·0	27·8	25·2
1894	112·3	28·1	25·0
1895	150·3	34·3	22·8
1896	158·9	35·4	22·3
1897	179·4	40·4	22·5
1898	218·4	50·5	23·1
1899	261·8	57·9	22·1
1900	262·0	60·0	22·9

A bizományi üzlet fejlesztése érdekében a német bankok a legmesszebbmenő engedményekre mutattak hajlandóságot. Csakis így volt elérhető, hogy minden nagyobb bank bizonyos ipari vagy kereskedelmi ág bankárjává küzdötte fel magát. Ezek a bankok külön osztályokat rendeztek be intézetüknél, mely osztályok tisztviselői az illető foglalkozási ág legképzettebb embereiből kerülnek ki. Ezek nemcsak, hogy megfelelnek az illető üzletág összes jogos hitelgényeinek, hanem mint kezdeményezők a legszebb gazdasági berendezéseket léptették életbe tőkerészesedésüknél és annál a nagy értékű erkölcsi erejükénél fogva, melylyel az ő kezdeményezésük bír. A nagy német intézeteknél az árúosztály beosztása felül külön czukor, kőszén, szyrup, hajó stb. osztályok léteznek.

A rendkívüli üzletek (irregulläre Bankgeschäfte) már csak két csoportba oszthatók:

1. A kibocsátási és alapítási üzletkör adta meg tulajdonképen a német bankoknak a »Speculationsbanken« elnevezést. Ez az üzletkör feltételezi, hogy az illető bank igen jelentékeny saját tőkével rendelkezzen. Ebbeli tevékenységre vezethető vissza a német bankoknak az utolsó 5–10 évben mutatkozott összpontosuló törekvése, mely óriási gazdasági hatalmat gyűjtött össze egyes bankok kezében. Igazán meglepő az egyes bankok alapítójának meggyűlése, amint ezt a következő statisztika mutatja:

	Alapítási év	Részvénytőke millió márkában	
		alapításkor	1900-ban
Darmstädter bank	1853	17·1	105
Discontogesellschaft	1856	30·0	130
Berliner Handelsgesellschaft . . .	1856	45·0	90
Schaaffhausenscher Bankverein .	1848	15·6	100
Deutsche Bank	1870	15·0	150
Dresdner Bank	1872	9·6	130
Nationalbank	1881	20·0	60
Mitteldeutsche Kreditbank	1856	24·0	45
Breslauer Discontobank	1870	6·0	50
Berliner Bank	1889	5·0	42
		187·3	902

Kereskedelmi szempontból ennek az üzletkörnek igen nagy fontossága van. A nagyobb szabású gazdasági tervek csakis a bankok anyagi segítségével válhatnak valóra. És pedig két szempontból fontos a bankok ez irányú tevékenysége. Első sorban abban az irányban, hogy a bank előteremti, vagy ha nem saját számlájára csinálja az üzletet, lombard alakjában előlegezi a szükséges tőkét vagy egészben vagy annak igen magas százalékát. Másod sorban pedig igen fontos a bank szerepe abban az irányban is, hogy a társasági részvényeket vagy kötvényeket üzletfelei körében elhelyezi, mi által a vállalat megszilárdulását előmozdítja. Messzire vezetne e helyen ennek az üzleti tevékenységnek érdem szerinti méltatása, miért is csak annak megállapítására szorítokozom, hogy eme szabályellenesnek minősített üzletkör a legjövődelmesebb üzletág. De nemcsak pozitív, hanem negatív értelemben is, mert viszont helytelen speculáció, vigyázatlanság avagy csak tapasztalatlanság esetén is a legmesszebb menő veszteségeket hozhatja, sőt a teljes és még hozzá csúfos megsemmisüléshez is vezethet, amint Németország történetében elég példát is találunk erre.

2. Az értékpapirkereskedelmi üzletkör tág teret nyújt a vezető egyén speculatióális tehetségének a kifejtésére. Igazán nehéz dolog ennek az üzletkörnek a határát megvonni. Mert ide csakis a saját számlára való vásárlás tartozik, a mi nagyobb banknál bizonyos esetekben jóformán elkerülhetetlen. Ennek az értékpapírvásárlásnak azonban soha sem szabad az erőket meghaladó arányokat öltenie. Az igaz ugyan, hogy ez a meghatározás is igen tág, mert a mit valaki az erők meghaladásának minősít, más ember szemében távol áll attól. Az eddigi bankárgyakorlat arra már mindenestre megtanított minket, hogy ha már értékpapiroknak saját számlára való megszerzésével is foglalkozik egy bank, akkor lehetőleg sokféle érdekeltséget vállaljon magára, mi által a kockázatot mindenestre csökkenti, ha már azt az üzlet természeténél fogva elkerülni nem is lehet.

Ugyancsak ebbe a csoportba tartoznak a trösztyszerű bankok, melyeknek különböző vállalatok részvényeinek megszerzése a létezcéljuk. A magyar helyi érdekű vasutaknak elsőbbségi részvényei igen csekély kivétellel, ilyen németországi trösztyszerű bankok birtokában vannak. Iparfejlesztési szempontból nem lehet eltagadni az ilyen bankok nagy jelentőségét és előnyeit, bárha az e fajta üzletek kétségtelen veszedelmet rejthetnek magukban, főként olyan vállalatokra nézve, melyek idegen tőkéek kezelésével és gyümölcsöztetésével foglalkoznak.

Ha sorba vesszük ezek után a rendes és rendkívüli üzletkörök tényezőit, azt találjuk, hogy Németországban ilyen határozottan körvonalazott üzletkörrel bíró intézetek nem léteznek. Azok mindenből vesznek valamit, a szerint a mint a gazdasági élet napi szüksége bizonyos irány felé actiót igényel. Azt az egyet nem tagadhatjuk meg tőlük, hogy minden irányban tevékeny vezetőségük van és hogy jó és sikeres eredményeket tudnak felmutatni.

Az utóbbi időben mindenki által felismerhetőleg bankellenes irányzat van terjedőben Németországban. Nem szeretik a

tőkének oly óriási összegyűlemlését, mint az ma a német bankoknál feltalálható. A bankok üzletkörének megállapítása és ennek a gyakorlatba vitele ma igen liberális, nem úgy mint a régi időkben volt. Erre jó példa gyanánt szolgálhat az A. Schaaffhausenscher Bankverein alapszabálya, mely az üzletkört következőképen állapította meg alapítása idején alapszabályaiban.

1848. aug. 28-ról. 20. §. Im allgemeinen ist die Gesellschaft zum Betriebe aller Bankiengeschäfte befugt, mithin zu solchen Geschäften an denen Sie ihre Gelder, sobald sie derselben bedarf, zu jeder Zeit leicht zurückziehen kann, dazu gehören Esconto, Deposito, Leih, Giro & Wechselgeschäft.

Jelenlegi alapszabály. 3. §. Die Gesellschaft ist befugt zum Betriebe aller Bankiengeschäfte. Sie wird ihre Tätigkeit und ihre Mittel, sei es direkt, sei es durch ihre Zweiganstalten vorzugsweise solchen Geschäften zuwenden, an welchen sie ihre Gelder nach vereinbarter Frist, oder wenn die sonst wünschenswert, oder notwendig erscheint, wieder zurückziehen kann.

Szóval ez az új alapszabály is igazolja, hogy a bankok az összes felsorolt üzletágakat felvenni hajlandók — és fel is veszik — üzletkörükbé. Ezek nélkül igazán lehetetlen is volna olyan óriási tőkéket állandóan gyümölcösöztetni, mint azt a német bankok teszik. Németország bankjainak alaptőkéje ugyanis a következő volt:

	Az összes hitelbankok alaptőkéje	Berlini hitelbankok száma alaptőkéje millió márkákban		Vidéki hitelbankok száma alaptőkéje	
1895	1135	16	627	78	508
1900	1960	18	1020	100	940
	+825	02	+393	+22	+432
	+72.7%		+62.6%		+85.0%

Még ezek az összegek sem képviselik a saját tőkéket egészben, mert hozzájárulnak a tartaléktőkék különböző nemei is — nemkülönben ama óriási idegen tőkék, melyeknek kamatoztatásáról gondoskodni kell. Németország takarékpénztárai igen jelentékeny betétek felett rendelkeznek. A »Statistisches Jahrbuch des Deutschen Reiches« összeállítása szerint Németország összes takarékpénztáraiban 1900. végén 8.838,583.000 márka, tehát közel 9 milliárd márka volt elhelyezve. Eme betétek biztosításául az intézetek alaptőkéjének és tartalékjának belevonásával, tehát cselekvő vagyonként — 9.465,103.399 márka áll rendelkezésre.

Hogy a felsorolt üzletágak közül melyiket gyakorolják a legtöbben és a legnagyobb eredménnyel, magukból a bankintézeti mérlegekből sem állapíthatók meg, mert azok ez irányban oly homályosan vannak szerkesztve, hogy lehetetlen a rajtuk való eligazodás. Nem szabad azt hinni, hogy a rendes és rendkívüli elnevezés szerint való üzletkör egyúttal az érhető veszedelemnek a fokmérője, szó sincs róla. Az egyszerű kikölcsönzés, amely pedig a szabályszerű üzleteknek a legszolidabbika még nagyobb veszedelmeket hozhat, mint a saját számára való alapítás. Döntőbb példát erre nem lehet hozni, mint

a bukott lipcei banknak a mérlegét, mely szerint a követelések-
ből leírtak:

váltó és devisaszámlán	17	millió márkát
adósok számláján	100·9	» »
összesen tehát	117·9	millió márkát

a rendes üzletekre. Értékpapír számlán pedig 3·9 millió márkát, vagyis a rendkívüli üzletekre mindössze csak 3 $\frac{1}{2}$ -át a bankszerű üzlet veszteségének.

A fedezet nélkül való hitelezés nagy veszélyeket rejt magában nemcsak a hitelezőre, hanem az adósra nézve is, akit bármely napon adóssága visszafizetésére szoríthatnak. Ez a bizonyos nap azonban valószínűleg csak válságos időben fog bekövetkezni, amikor fedezet nélkül, még ha *primum* is az illető, hitel elő nem teremthető, sőt még fedezet mellett sem egészen bizonyosak. A fedezet nélküli kölcsönzésben, melyet pedig elkerülni széleskörű banküzletnél nem lehet, éppolyan veszély rejlik, mint a rendkívüli üzletkörbe tartozó üzleteknél, tehát a vállalat alapításnál és értékpapír vásárlásnál sőt válság idején nagyobb bajokat okoz a rendes üzlet kinövése, mint a lipcei bank fentemlített példája mutatja, mint az rendkívüli üzlet összes elképzelhető bonyodalmaival.

Amint tehát láthatjuk, a német bankoknál nem található fel az a bizonyos körülhatárolása az üzletkörnek, mely az angol bankoknak oly sok hívet szerzett az egész világon, hogy mindenünnen szívesen keresik fel ezeket az intézeteket betétekkel annak dacára, hogy sok esetben semmi, vagy legjobb esetben minimális kamatozást nyújtanak. A felett azonban mégis lehet vitatkozni, akár az elmélet akár a gyakorlat szempontjából, hogy a nemzeti gazdálkodásnak melyik rendszerű bank válik nagyobb hasznára: az angolok szigorúan körülhatárolt üzletkörű betéti bankja, avagy a németek agilis és minden irányban tevékenységet kifejtő spekulatív bankja.

Mindkét rendszernek vannak hiányai, mindkét rendszer keresztülment már nem egy válságon. Újabbidőben azonban kezd a kölcsönös egymásra hatás érvényesülni és szívesen átveszi mindegyik rendszer a másiktól azt, ami a gyakorlatban hasznosnak és jövedelmezőnek bizonyult. Még ebben is sokkal liberálisabbak a német intézetek, míg az angolok nemzeti sajátosságukból folyó erős konzervatívizmussal ragaszkodnak régi berendezéseikhez még ha az nem is egészen felel meg a modern követelményeknek.

A német bankrendszernek az a nagy erőssége, hogy a bankok nincsenek egy központba koncentrálva, hanem minden nagyobb ipari központban nagy és tőkeerős intézetek vannak. Helyesebben úgy is mondhatnók, hogy az ilyen nagyobb bankok körül ipari fellendülés következett be és így lett az illető város ipari központtá.

Még egy dologról külön is meg kell emlékeznünk. Németországban nagyban virágzik a magánbankári intézmény, melyek hivatása olyan természetű, hogy semmiféle bank által nem pótolható. Németország politikai nagyságát fegyvereinek, gazda-

sági nagyságát pedig banküzleteinek köszönheti, melyek minden tekintetben segítségére voltak az iparnak és a kereskedelemnek. Németország ma olyan hatalmas bankintézetekkel rendelkezik, hogy azok tökéletesen meg bírják az egész német gazdasági életnek reájuk nehezedő terhét. Ezek a bankok hűséges támogatói a kereskedelemnek, mert bárhova induljon is hódítani a német kereskedői szellem, mindennüvé nyomon követi őt a bank, hogy erkölcsi és anyagi erejével elősegítse a kereskedő működését.

Czakó Emil.

(Fiume.)

A lakáspolitikai kérdése a liége-i congressuson.

Belgium, függetlenségének 75 éves jubileumára Liége-ben, a világhírű fegyveripar központjában, az idén nemzetközi kiállítást rendezett. E kiállítás keretében azután egész sereg nemzetközi congressus folyt le. Ezek közül socialis szempontból egyik legfontosabb bizonyára az volt, amelyet a belga kormány védnöksége és részvétele mellett az olcsó lakások kérdésében augusztus 7—10. napján tartottak. (VII. Congrès international des habitations à bon marché.)

Baglyot vinnénk Athenaebe, ha a congressus tárgyát képező probléma óriás horderejét bővebben fejtegetnők. Elég rámutatni arra, hogy az olcsó és megfelelő lakás elsőrendű életszükséglet s ennél fogva nemcsak a magángazdaságnak, egyéni és családi háztartásnak elsőrangú tényezője, nemcsak az egyéni boldogulás, egészség, erkölcs, cultura alapföltétele, hanem conditio sine qua non-ja egyszersmind az egészséges, erkölcsös, civilizált, boldog társadalmi és állami életnek is.

Ismereteseek azok a bajok, amelyek, főleg a népesség szaporodása, az ipari forradalom hatása alatt városokba tolulása folytán a lakásügy terén ijesztő mértékben jelentkeztek. A nagy, ipari és kereskedelmi centrumokban beállott a lakáshiány, ennek nyomán valóságos lakáséhség (house-famine), a telekjáradéknak roppant emelkedése e szükséglet nyomása, valamint a speculatio túlhajtása folytán, a lakásuzsora, amely a népesség vagyontalanabb millióit arra készíti, hogy egészségtelen, szűk, sötét helyiségekbe zsúfolódják nemre, korra, családi viszonyra való tekintet nélkül. E mellett a lakásdrágaság és a kereseti viszonyok bizonytalansága miatt lábrakapott a nomádizálás, az »édes otthon« erkölcsfejlesztő hatása odalett, a nagyváros legtöbb épülete nemcsak kaszárnya, hanem valóságos »transportház«, amelynek lakóit folyton szorongatja az ideig-óráig-valóság, idegenség, minek folytán szeretetlenül s vandál módra rongálják úgy az épületeket, mint a butorokat.

E bajok gazdasági, egészségügyi, erkölcsi stb. következményeiként az emberi lét nyomorúságának, infernojának rettentő

jelenetei vonulnak el a gondolkozó és az életbe bepillantó ember lelki szemei előtt. Hogarth képei (a Gin-lane és mások), Zola, Gorkij és a többi naturalisták leírásai korántsem a művészi fikció szüleményei: igazolják a mindennapi tapasztalatok, számos tudományos enquête, oly tekintélyek adatai, mint Charles Booth, Carroll Wright, Engel, Schmoller, Philippovich, Laspeyres, Bertillon, Földes, Kőrösy, Thirring, Farkas, nem is említve a kérdésnek a szakirodalomban és congressusokon most szereplő specialistáit, akik közül hirtelenében csak a német H. Albrecht, L. Pohle, R. Eberstadt, E. Jaeger, Hugo (Lindemann), R. Maresch, E. von Fürth, a francia és belga J. Siegfried, G. Benoit—Lévy, O. Lépreux, L. Bertrand, É. Cheysson, E. Mahaim, az angol H. Aldridge, H. L. Gomme, W. Thompson, T. C. Horsfall, az olasz V. Magaldi stb. nevei ötlenek föl.

Ismeretesek továbbá — legalább nagyjából — azok a kísérletek, amelyek e nagy társadalmi baj orvoslására történtek. Ezek közé tartoznak törvényes és szabályrendeleti intézkedések egészségügyi (építésrendőri) vagy olcsósítási célzattal (egészségügyi, szabályozási, kisajátítási, hitel- stb. törvények és szabályrendeletek az állami és helyhatóságok részéről), a kislakások építésének pozitív előmozdítására az állam és községek által vagy saját építkezés, vagy egyesületi, szövetkezeti s egyéb magánvállalati, de közérdekű építkezés támogatása révén (subvenciók, alapítványok, telekfedvezmények, kölcsönök, adókedvezmények, építési telkek előkészítése, stb.) ily lakások építése közhasznú egyesületek, munkaadók által, stb. stb.

Az alkalmazott módszerek s azok sikere rendkívül különbözők, sokszor országos, még többször helyi viszonyoktól függők, úgy hogy itt egységes szabályokat fölállítani, a kérdést egy kaptafára megoldani szinte lehetetlen. Mégis rendkívül tanulságos megismerni azt, hogy mily fontosabb lépések történtek ez irányban a főbb civilisált országokban, mily siker vagy balsiker követte az eljárást, mi a siker és balsiker oka, mi az ideál s mi kíséreltessék meg a jövőben, nem elérésére — hisz tudjuk, hogy minden ideál a folytonos haladásra tüzelő délibáb, amely szertefoszladozik, mihelyt közelébe vélünk érni, — hanem megközelítésére, üdvös eredmények életbeléptetésére.

Hogy ezek hazánkat is érdeklő dolgok-e? Sajnos, igen. A baj nálunk épűgy megvan, mint a külföldön s a különbség közöttünk inkább az, hogy odakünn igen sok, nálunk úgyszólván semmi sem történik sanálására. A magánkezdeményezés, mint minden téren, itt is igen gyöngye; itt is mindent az államtól, a hatóságoktól várunk. Ám ezek is igen lomhán mozognak. S lanyhának mondható a kérdés napirenden tartása a hazai socialpolitikai irodalomban is. Ép ezért hasznos munkát vélek teljesíteni, amikor a lakáskérdés egyik legfontosabb részproblemájának, a hatósági lakáspolitikának jelenlegi nemzetközi helyzetét, alapul véve a liége-i VII. nemzetközi lakáscongressus¹⁾ és a liége-i lakás-

¹⁾ Az előzőek 1889-ben Párisban, 1894-ben Antwerpenben, 1895-ben Bordeauxban, 1897-ben Brüsszelben, 1900-ban Párisban és 1902-ben Düsseldorfban tartattak.

kiállítás bő anyagát — amelyet a székesfőváros jóvoltából a helyszínen is megismerhettem — az alábbiakban lehető tömörséggel vázolni igyekszem.

* * *

A congressus programja a következő kérdéseket ölelte föl: 1. Kritikai vizsgálata annak, mi módon avatkozhatnak be a közhatóságok az olcsó lakások s különösen a teljesen vagyon-talan osztályok lakásainak kérdésébe? 2. A lakásbéreket befolyásoló különböző terhek (ingatlanadó, átírási díjak, községi adók és járulékok stb.) kritikai fejtegetése. 3. Lakásrendészet és a lakások közegészségügyi felügyelete. — A magánkezdeményezés törekvései a lakások egészségesebbekké tételére. 4. Szabályok új építési tömbök és negyedek általános tervének olyképen való megállapítására, hogy a földterületek a legalkalmasabb módon parcellázhatók legyenek, akár régi agglomerációk, akár új nagy kisajátított területek rendezéséről van szó. — A kert-városok. 5. Lakásstatisztika egészségügyi, gazdasági és társadalmi szempontból. Módszereinek és eredményeinek kritikai vizsgálata. 6. Mi módon adhatunk a munkáslakásnak aesthetikai jelleget, a nélkül, hogy ezzel érezhetően emelnők költségeit. 7. A munkáskertek. A homestead. Törvényhozás. Ez ügy fejlődése; eredmények.

Jelen sorokban főképen az első kérdéssel kívánok foglalkozni, amely a congressuson is előtérbe nyomult.

A közhatóságok beavatkozásának kérdése már az első lakáscongressusokon is szerepelt, így több, mint másfél évtized óta képezi a vita tárgyát. Az utóbbi évek óta azonban a vita kimenetele már nem lehet kétséges, mert míg az 1900. évi párisi (V.) kongresszuson még majdnem többségben voltak azok, akik — elutasítva a közhatóságok beavatkozását — az olcsó lakásokról való gondoskodást az erők szabad játékára, azaz merőben magántevékenységre kívánták bízni, a következő düsseldorfi (VI.) kongresszuson (1902.) végeredménykép constatálható volt, hogy most már nem kérdés, beavatkozzék-e a közhatóság a lakásügybe, hanem csak az a kérdés, hogyan avatkozzék be, mit tegyen az állam, mi módon járjon közre a város és a község. Németország hivatalos kiküldötte és munkás-jóléti intézményeinek egyik derék szervezője, dr. H. Albrecht tanár ezt kereken ki is jelentette, s azzal az óhajásával sem keltett ellenmondást, vajha az orvos, az állam, amelynek erős kezével, éles késével be kell avatkoznia, ne hivatnék későn, a mikor már annyi mulasztás történt, hogy nincs remény a paciens meggyógyíthatására.¹⁾

A congressusok véleményének ily gyökeres megváltozása csak tükre a socialpolitikuskok és reformerek nézetváltozásának, s aligha csalódunk, ha ebben, mint részjelenségben, viszont megint csak a társadalmi és politikai fejlődés amaz általános mozgását látjuk visszaverődve, amely az individualistikus laissez-faire és a hibás értelemben vett liberális kormányzat felől az állami beavat-

¹⁾ Albrecht előadása a liége-i congressuson. 1. o.

kozásnak mindjobban való, szinte socialistikus kiterjesztése irányába tért. A mikor 20 évvel ezelőtt a »Verein für Sozialpolitik« először kezdte meg a lakásszükség gazdasági hatásainak elvi tárgyalását, a közhatóságok beavatkozását a baj orvoslásába mereven elutasították; ma — nem tekintve bizonyos köröket, amelyek zsebük érdekein feljebb emelkedni nem tudnak — a kérdéssel foglalkozók nem vélik mellőzhetni az állam és község mihamarábbi és erélyes beavatkozását, ha csak nem akarunk egyenesen nemzeti szerencsétlenségeket felidézni. Némelyek szerint ugyan a lakásstandard bizonyos, viszonylagos emelkedése észlelhető,¹⁾ ámde azért már egészen gyökeret vert az a tényekre alapított meggyőződés, hogy a magántevékenységre hagyott lakásügy mellett a kevésbbé tehetősek nagy része legtöbb helyt lakásszükségletét csak oly áron tudja úgy a hogy kielégíteni, amely kiáltóan fordított viszonyban áll jövedelmeikkel, úgy hogy a köznyomorúság egyik fő-főoka ma is a rendezetlen, a közbeavatkozás tárgyát nem képező lakásügy.

A tudományos irodalom ezt a meggyőződését mindjobban bele tudja vinni nemcsak a laikusok, hanem a közhatóságok fel fogásába, s így a gyakorlatba is.

A parlamentek, államkormányok, helyhatóságok immár nem állnak ölbe tett kézzel, hanem hova tovább minden művelt országban belenyulnak e kérdésbe.

Miként?

Ez államonként és helyenként nagyon különböző. Nem czélunk itt ennek kimerítő és összehasonlító részleteit adni, csak egy-egy pillantást akarunk vetni az államok és municipiumok tevékenységére, amelyek képviselői a liége-i congressuson az otthon folyt és folyó munkáról beszámoltak, s a továbbfejlesztés követelményeit is fölállították.

I. *Németország*. Képviselője: dr. H. Albrecht a német birodalomban történeteket behatóan ismertette már egy jeles kézikönyvében,²⁾ valamint az 1903. szeptember 2—8. tartott XI. nemzetközi közegészségügyi és demográfiai congressuson Brüsszelben. Mostani jelentése alapján elég itt összegezni azt, hogy a német közhatóságok két módon avatkoznak bele a lakásügybe: a) prohibitív intézkedésekkel, amelyeknek azonban kifejezett céljuk a lakásviszonyok javítása, b) pozitív és direct intézkedésekkel a vagyontalan osztályok lakásainak szaporítása vagy olcsóbbá tétele érdekében.

A) Az első csoportba tartoznak: 1. Lakásrendészeti szabályzatok. 2. Építésügyi és városrendezési szabályok a telek túlságos kihasználásának vagy a túlságos magasra való építkezésnek meg gátlására. Kiválóan fontos itt a városok területének övezetekre való beosztása, amely övek szerint különböző sűrűségű és magasságú építkezést enged meg s különösen az ellen irányul, hogy a városok periferiái sokemeletű épületekkel tömessenek túl. (Zonen- und

¹⁾ V. ö. pl. Németországra nézve: L. Pohle. *Die neuere Entwicklung der Wohnungsverhältnisse in Deutschland*. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. 1905.

²⁾ *Handbuch der sozialen Wohlfahrtspflege in Deutschland*. Berlin. C. Heymann 1902. a 221—289. oldalon.

Staffelbauordnungen.)¹⁾ Ezek a szabályok egyrészt egészségügyi tekintetben szűlnék üdvös hatásokat, mert korlátok közé szorítják az épületek és lakrészek sűrűségét, zsúfoltságát, az óriás, levegő- és napfénygátló bérkaszárnnyák túltengését, másrészt telekpolitikai fegyverek a hatóságok kezében, mert a telek kihasználásának megszorításával a telekárak spekulatív fölcsigázását akadályozhatják. Minthogy pedig a telekár lényeges hányada az építkezési költségnek, ez pedig határozó befolyással van a lakbérekre is: a hatóság ezzel fékezheti a lakberek túlzott fölverését is.

E szabályok a német birodalomban éppen nem egységesek, aminek oka az, hogy építés- és lakásrendészeti szabályok megalkotása az egyes szövetséges államok törvényhozásának van föntartva, sőt a legtöbb államban, így például a porosz királyságban is a helyi rendőrhatalóságok dolga. Ismeretes különben, hogy legalább Poroszországban ezek a kérdések valószínűleg már nemsokára egységesen lesznek szabályozva az új lakástörvény által, amelynek tervezete 1904. aug. 6-án jelent meg a »Reichs- und Staatsanzeiger«-ben s amelynek II. része intézkedik az alkalmatlan lakások használatának meggátlásáról, míg I. része további tárgyalásainkba vág, mert intézkedéseivel a kislakások hiányán akar segíteni. Különben tudvalevő, hogy Németországban külön nagy egyesület a Frankfurt a/M.-ben székelő »Verein Reichswohnungsgesetz« iparkodik mindkét most említett kérdés egységes birodalmi szabályozását keresztülvinni.

Ez idő szerint Németországban oly törvényes intézkedések, amelyek lehetővé tennék (miként, mint látni fogjuk, Angliában) egész egészségtelen épülettömbök és városnegyedek kisajátítását és lerombolását, nincsenek. Külön törvényes lakásinspekció is csak Hamburgban van. Önszántából lakáshivatalt néhány város állított föl, így például szép szervezetű Stuttgarté.

B) A német törvényhozás pozitív működése a lakásviszonyok javítása érdekében szintén csak a kezdet stádiumában van.

Nevezetesebb lépés az »Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetz« (1889. június 22.) által a biztosító intézeteknek adott ama felhatalmazás, hogy rendelkezésre álló tőkéiket mérsékelt kamat mellett munkáslakások építése céljára kölcsön adhatják. (De erre a felügyelő-hatóságok által nem kényszeríthetők.) Ezek az intézetek ez alapon 1904. év végéig nem kevesebb, mint 133 millió márkát adtak kölcsön leginkább közhasznú munkáslakás-építőszövetkezeteknek. Ehhez járul az az (1902-ig) kiadott körülbelül 5 millió márka, amelyet a porosz-hesseni vasuti kötelék több mint 3000 vasuti munkáslakás építésére ugyancsak fölhatalmazás alapján, kölcsönadott.

A porosz kormány az 1895. aug. 13-án kelt törvénnyel

¹⁾ Ilyen övezeti szabályzatot léptettek életbe, Hamburg, Frankfurt a/M., Köln s Berlin, ez utóbbi azonban csak elővárosai számára, mert Berlinben bárhol szabadjára van bocsátva a zárt sorban, akár öt emelettel való beépítés is. Ismeretes, hogy fővárosunk építésügyi szabályzata is az övezeti beosztásra van fektetve, bár városfejlesztési szempontból nem éppen kifogástalanul. A szakirodalomban újabban e rendszer ellen nyilatkozott dr. A. Voigt tanár: *Kleinhaus und Mietkaserne* (Berlin, 1905, Springer) című P. Geldner műépítészszel együtt irt munkájában.

fölhatalmaztatott arra, hogy 5 millió márkát fölvehessen állami üzemekben alkalmazott munkások- és kishivatalnokoknak bérbe-adandó házak építésére. Azóta több törvény újabb ugyanilyen kölcsönökre adott a kormánynak fölhatalmazást, (1902-ig további 27 millióra). A bajor kamara ugyanily célra 6 millió márkát engedélyezett. Ezekből az összegekből tényleg több ezer munkásház épült föl.

A birodalom telepetési törekvéseit, amelyek inkább a birtokpolitika és a lengyelek ellen intézett germanizálás céljait szolgálják, de mindesetre a vidéki s földművelő népesség lakásviszonyaira is hatással vannak, mellőzzük, mert csak a városok lakásügyét tartjuk szem előtt.

A lakásügy positiv megjavítására törekszenek az állam után a községek. Első sorban fontos ezek helyes telekpolitikája, amely elegendő községi földtulajdon megtartására és megszerzésére, valamint arra irányul, hogy alkalmas építési területeknek közhasznú társulatok vagy szövetkezetek részére való átengedése által befolyást gyakoroljanak közvetlenül a telekárakra, közvetve a lakbérekre. E részt kitűnnek a délnémet és rajnamenti városok. Így Mannheim, amely kis lakásokat építő egyéni vagy társas vállalkozóknak bizonyos, különösen a rendeltetést biztosító biztosítékok mellett támogatást ad az útépítési járulékok és a város által átengedett telek vételárának részben, sőt néha egészben való elengedése, vagy pedig a városi pénztárból adott olcsó kölcsön által. Hasonló módon jártak el eddig: Aachen, Bonn, Charlottenburg, Danzig, Drezda, Düsseldorf, Frankfurt a/M., Gotha, Göttinga, Halle, Hamburg, Hannover, Jéna, Köln, Lipcse, Lübeck, Mainz, München, Strassburg, Ulm, Worms, hogy csak a legnagyobb városokat említsem.

Frankfurt a/M., Halle a. S. és Lipcse kezdeményezték az újabban sokat vitatott Erbbaurecht alkalmazását városi területekre közhasznú építkező egyesületekkel szemben. Ez a jog rendszerint 60—80 évre szól, mely után az épületek a városra szállnak. 15—20 év után azonban már jogosult a város az épület értékének megtérítése mellett az ingatlant visszavenni. A város az építés költségeire az épület értékének legfeljebb $\frac{9}{10}$ -éig kölcsönt adhat, amely a bérlet lejártáig törlesztendő; másnemű megterhelésre csak a városi tanács adhat engedélyt. A tanács ellenőrzi a bérek megállapítását s előjoga van a lakások bérbeadására.

Más városok előmozdítják a kislakások építését telkeknek építési célokra való rendezésével, utak, vízvezeték, világítás berendezése révén; olcsó kölcsönökkel, kamatbiztosítással, községi adók és illetékek (vízdíjak, kövezési járulékok, építési díjak stb.) melléklésével vagy elengedésével.

Vajjon a községek ily előmozdító tevékenységével párosuljon-e oly irányú működésük is, hogy maguk építsenek olcsó lakásokat, még pedig ne csak saját alkalmazottaiknak? Ez a szakirodalomban heves pro és contra vita tárgya. A regie-építkezés terén tényleg tevékenyek voltak különösen Freiburg i. B., Ulm, Strassburg i. E., Schweinfurt, Düsseldorf. Freiburg ilyen politikája egész 1864-ig nyúl vissza; 1900-ig kb. 1.240,000 márka

költséggel 267 bérlakást épített munkásoknak. Az évi teher ($3\frac{1}{2}\%$ kamat, $\frac{3}{4}\%$ fentartási költség, $\frac{1}{2}\%$ amortisatio, $\frac{1}{4}\%$ lakbér-veszteség üresen állás folytán), összesen 5% , amit a bérek fedeznek. Ulm az utobbi ideig 100 házat épített, amelyet kishivatalnokok, kisiparosok és munkásoknak adott el. A vételár körülbelül 5000 márka, amelynek a vevő 10% -át tartozik lefizetni, ezenkívül fizet $5\frac{1}{2}\%$ annuitást (3% kamat, $2\frac{1}{2}\%$ törlesztés). Ha a vételár fele törlesztve van, az adós a törlesztést beszüntetheti, de akkor az országos kamatláb lép érvényre. A városnak dologi visszavételi joga van. Daczára annak, a házak már mind el vannak adva. Strassburg kb. 350 kislakást létesített, a melyek részint a helyi, részben annál sokkal mérsékeltebb bérek mellett, sőt ingyen is engedtetnek át E városban inkább a közjótékonyági, segélyezési célzat lép előtérbe. Düsseldorf is saját regie-jében épített kb. 150 lakást.

Persze ez csak a kezdet, s a számok pl. az angol viszonyokhoz mérve elég szerények. De ahol a közhasznú magánvállalkozás annyira éber, mint Németországban, ahol a munkaadók socialis és üzleti szelleme is annyi hiánypótló intézményt teremt¹⁾, ott hatósági beavatkozásnak ez is elég.

A jövőre nézve Németország képviselője, Albrecht tanár a következő vezérelveket terjesztette elő: A közhatóságok beavatkozása a lakásügybe föltétlenül szükséges. A beavatkozás módjai legyenek:

1. a meglevő építési és lakásrendészeti szabályok kiépítése: *a)* kerületek és épületnemek (lak-, ipari, gyári, nyaraló stb. épületek) szerinti fokozatos (övezeti) építési szabályzatok általános életbeléptetése, *b)* az egészségtelen telekspekulatio és bérkaszányaépítkezés ellen ható szabályozási (kellő számú kisebb mélységű telkekről is gondoskodó) tervek jó előre megállapítása,²⁾ *c)* a commassatio és kisajátítási községi jog kiterjesztése a lakás-szükség eseteire is,³⁾ *d)* általánosan kötelező lakásszabályzatok és szakértői lakásinspectio által;

2. kis és olcsó lakások építésének és bérleszállításának hatályosabb előmozdítása: *a)* az állami és községi regie-építkezés útján, ahol a közhasznú magántevékenység nem tudja a lakás-szükségletet kielégíteni; *b)* a községek rationalis telekpolitikája által; *c)* telek- és házadóreformok által; *d)* a dologi hitel szabályozása által.

¹⁾ L. ezekről Albrecht idézett kézikönyve 230—290. oldalait.

²⁾ Itt Albrecht nem riad vissza a porosz lakástörvényjavaslat azon intézkedésétől sem, hogy az állami felügyelő hatóságoknak joga legyen esetleg kényszeríteni is a községeket, hogy szabályozási terveket készítsenek s bizonyos területeket a közlekedés és beépítés céljára rendezzenek is, hogy elég beépítésre elkészült (baureif) telek kerüljön piacra, ami a telekmonopolium ellen igen jó hatást gyakorolna. Itt Albrecht az a belátás vezet, hogy a mai községi választási rendszer mellett, mely a község-tanácsokba javarészt ház- és telektulajdonosokat juttat, az autonomiától teljesen kielégítő közhasznú működést várni meddő dolog. Több más író, így pl. Eberstadt (»Der Entwurf eines preuss. Wohnungsgesetzes.« Archiv f. Socialwissenschaft u. Socialpolitik. N. F. XIX. k. 1. füzet) e beavatkozást aggályosnak tartja.

³⁾ Az 1901. jun. 22-én kelt s a kevésbbé vagyonos osztályok lakásairól szóló hollandiai törvény 26. §-a mintájára.

Ez utolsó pontot az előadó a leglényegesebbnek tekintette. Mintául pedig Hessen nagyhercegség ily irányú intézményeit ajánlotta. Hessen először egész sorát hozta a reálhitel kialakítására szolgáló törvényeknek (a nyilvános takarékpénztárakról, az ezek részvételével alapítandó állami jelzálogbankról, amely az építő magánosoknak és szövetkezeteknek könnyen hozzáférhető, stb.) 1880-ban felállította a Landeskreditkasse-t, a mely most olcsó hitelt nyújt vagyontalanabb számára szolgáló lakások építőinek. E kölcsönök azonban csak a községek közvetítésével adatnak. Ha a községeknek nincs meg a kellő socialis belátásuk, hogy e kölcsönöket építkezésre igénybe vegyék, úgy közigazgatási panasz útján kényszeríthetők, hogy az építkező egyesületek számára a hitelt a központi intézettől beszerezzék. Két esetben kisajátítási joga is van a községnek lakásügyi célokra: a) ha a közkölcsönnel előállított kis lakások rendeltetésellenesen használtatnak; b) ha valamely házból az egészségtelennek kimondott lakások többsége kilakoltatott s a háztulajdonos záros határidő alatt nem javíttatja a házat, a község az ingatlant vagyontalanabbak számára előállítandó lakások céljára kisajátíthatja s a kártalanítás megállapításánál értékesökkentőleg veendő figyelembe a kibocsátott lakástilalom és az illető helyiségek hiányosságai.¹⁾

II. *Anglia.* Nagy-Británia közhatóságainak az olcsó lakások ügye fejlesztése közül kifejtett tevékenységéről több tanulságos referatum készült. Így az egész egyesült királyságra vonatkozólag értekeztek: Henry R. Aldridge, a »National Housing Reform Council for England and Wales« titkára, de sokkal kimerítőbben W. Thompson, richmondi alderman, míg a »London County Council« működéséről: H. L. Gomme, Manchester-éről: T. C. Horsfall, a »The Manchester and Salford Association for improving the unwholesome dwellings and surroundings of the people« elnöke, végül Liverpool-éről Fletcher J. Turton, városi mérnök számoltak be.²⁾

Terjedelmes előadásaik alapján közöljük, a következő adatokat. Miként az »ipari forradalom« Angliát hatotta át legelőször a maga üdvös és vészthozó következményeivel, úgy súlyos hatását a nagyvárosok lakásügyére ugyancsak ebben az országban érezték legelőször. Ott tárták föl először a nagy munkásügyi enquête-ek e tekintetben is a legszörnyűbb állapotokat, s ott nyúlt bele igen korán a törvényhozás e kérdésbe, részben a közegészségügy rendezésével kapcsolatban, részben attól függetlenül.

A lakásügyre vonatkozólag a következő törvények fontosak: 1851-ből két törvény (Lord Shaftesbury's Acts), 1866 s 1868-ból a Torrens' Acts, 1875–1879, 1882-ből az »Artizans Dwelling Improvement Acts« (az u. n. Cross' Acts), majd ujabban 1899-ből a »Small Dwellings Acquisition Act« és legfőképpen 1890-ből

¹⁾ Bővebbet: Braun *Die wirtschaftspolitische Gesetzgebung des Großtums Hessen*. Darmstadt. Bergsträsser. 1902.

²⁾ Érdekes részletek vannak Walter Lehmann: *Englische Arbeiterwohnungen* cz. művében is (Berlin, Wilhelm Ernst u. Sohn. 1904).

a »The Housing of the Working Classes Act«, valamint az ezt kiegészítő novellák: (Amendment Acts) 1893., 1894., 1896., 1900. 1903-ból. Ezekhez járulnak azonban, mint szintén alapvetők, a közegészségügyi törvények és novellák (»The Public Health Act« 1875, Amendment Act 1890, The public Health (London) Act 1891, s »The Public Health (Scotland) Act« 1877.

Ezek a helyi hatóságok tevékenységének és saját szabályrendeleteiknek (by-laws) alapjai. Ez a helyhatósági munka azután két csoportra osztható: az egyik irányú működés indító rúgója a lakások egészségesebbé tétele, a másiké az olcsó lakások szaporítása.

Mindkét nemű működés igazán nagy arányúvá az 1890-iki munkáslakás-törvény óta és annak alapján fejlődött. Épp ezért nem lesz fölösleges idevágó legfőbb rendelkezéseit megismertetni. Első és második része különösen városokban az egészségtelen zug-negyedek, tömbök, valamint bármely községben egyes szurdékok kipusztítására irányul (»How to get large slum districts condemned«, illetve »How to deal with small slums«.) Lényegük az hogy a London County Council vagy bármely »urban district«¹⁾ tanácsának tiszti orvosa (medical officer of health) az esetben, ha saját maga tapasztalja vagy legalább 12 adózópolgár panaszt tesz, hogy a városban egészségtelen negyed van: köteles ezt megvizsgálni és vizsgálata eredményéről hivatalos írásbeli jelentést tenni a helyhatóságnak. Ha ebben kijelenti, hogy az a terep nem egészségtelen, legalább 12 adózó felelbezzhet a Local Government Board-hoz, amely a költség biztosítása esetén kiküld egy szakértőt s a helyhatóságnak az ő jelentése alapján kell eljárnia. Ha egy terep ekképen hivatalosan egészségtelennek jelentetett ki, a helyhatóságnak, vagy mulasztása esetén a Local Government Board-nak egy javítási, szabályozási tervet (improvement scheme) kell készítenie részletekkel és költségvetéssel, még pedig nemcsak a szóbanforgó területre határolva, hanem belevonva esetleg más területeket is, amelyek a terv teljes kivitelére, vagy a kilakolandó népesség elhelyezése szükségesek. E tervet ki kell hirdetni, mire a Local Government Board, vagy egyéb felügyelő hatóság helyszíni vizsgálatot tart s azután ideiglenes rendeletben (Provisional Order)²⁾ jóváhagyja e tervet, amelyet a Parliament elé kell vinni, ha egy kisajátítást szenvedő tulajdonos kérvényezi. A megállapított terv alapján a helyhatóság kisajátíthatja s leronthatja az egészségtelen házakat, elrendezheti a területeket, nyithat utcákat. A kisajátítási kártalanítás a törvényben foglalt »Purchase Clause« szerint az ingatlan természetének, helyzetének, az épület állékonyságának tekintetbe vételével a mindenkori piaci érték (fair market value), amelyet kényszer-adásvétel fenforgása semmivel sem emelhet, ellenben levonandók belőle megfelelő összegek a fenálló hiányosságok és szolgáltatásokra való tekintetből. Így csökkent a kártalanítást az érték fölesigázottsága, amely törvény-

¹⁾ Ennek fogalmát l. dr. Joseph Redlich *Englische Lokalverwaltung*. (Leipzig, 1901. Dunker u. Humblot) cz. műve 516. s köv. lapján.

²⁾ Ezekről l. Redlich i. m. 167. s köv. 647—633. lapját.

telen kihasználás vagy túlsúfolás folytán keletkezett; csökkent a helyiségek elhanyagolt volta, valamint az, ha nem lehet belőlök tisztességes lakásokat alkotni. A kártalanítási árat meg nem egyezés esetén a helyhatóság kívánatára a Local Government Board által kinevezett becselő dönti el.

A kilakolt népességről a következőképp kell gondoskodni: Londonban a helyhatóság tartozik a kilakolt s esetleges károkért kárpótolt népesség egészének, vagy legalább felének a Home Secretary-t kielégítő módon lakást adni, ha csak nincs beigazolva, hogy a kilakoltatott házak közvetlen közelében rendelkezésre állnak megfelelő lakások, más »urban district«-ben a Local Government Board határozza meg az ilyen hatósági elhelyezést.

Ami az egyes slum-ök ellen való hadjáratot illeti, a törvény elrendeli, hogy minden egészségügyi kerületben időnkint külön vizsgálatot kell tartani, hogy van-e ott emberi lakásra alkalmatlan ház, vagy olyan, amely más házakat tesz lakásra alkalmatlanokká, (pl. ha a levegőt elzárja előlük). A helyhatóság föl van hatalmazva az ily házak kiürítésére, kisajátítására s lerombolására. Az 1903-iki törvény szerint még az sem szükséges, hogy a tulajdonoshoz előzetes fölhívás intéztessék, hogy házát hozza egészséges állapotba. Az improvement scheme-ről, a kilakoltak elhelyezéséről való gondoskodás a már említett módon történik.

A lakásügy fejlődésére azonban még sokkal fontosabb a törvény III. része (»How to get more workmen's dwellings«), mert ez a városokat feljogosítja, hogy munkásházakat építsenek vagy létesítsenek, amikor csak akarják és tehetik. Nem kell bizonyítaniok a lakásszükség fenforgását, nem kell egészségtelen házakat kisajátítaniok, hogy ezt tehessék.

A szükséges területeket messzemenő kisajátítási jog útján is megszerezhetik a »Lands Clauses Consolidation Act« (1845) alapján. Itt azonban már a kártalanítási ár a piaci értéknek (rendesen) 10%-a, kényszer-adás-vétel czimén. E területeket átengedhetik örökhaszonbérbe munkáslakás-építő vállalatoknak; építhetnek rajta maguk mindenfajta munkáslakást¹⁾, létesíthetnek munkásboltot, 1/2 acre nagyságú kerteket; kicserélhetik más telkekért, hogy fellendítsék az ily irányú építkezéseket.

Az építkezésekre szükséges pénzt a következőkép szerzik be: 1. A London County Council, a Treasury hozzájárulásával alkothat konsolidált kölcsönalapot 80 év alatti visszafizetés mellett; 2.) a London borough-k tanácsai kölcsönöket vehetnek föl vagy a County Counciltől, vagy a közművekre való kölcsönök állami biztosai (Public Works Loans Commissioners) útján az államkincstárból;²⁾ 3. az urban district tanácsa vagy ez utóbbi említett utat veheti igénybe, vagy a Local Govern-

¹⁾ E fajták: 1.) Common lodging houses; közös hálótermekkel. 2.) Block dwellings; 4—5 emeletes házak 1—3 szobás lakásokkal, de közös feljárókkal, udvarokkal, clostetekkel, konyhakkal, padlással. 3.) Tenement houses; 2—3 emeletes házak zárt sorban építve 2—6 családnak; itt már a mellékhelyiségek is lakásonként külön vannak, csak a följáró és udvar közös. 4.) Cottages; emeletesek, egy család számára, amelynek itt már külön kertje, vagy udvara van.

²⁾ E hatóságról l. Redlich i. m. 392. s köv. lapjait.

ment Board jóváhagyása mellett máshonnan is vehet föl kölcsönöket az annuitások biztosításával, legkésőbb 80 évi visszafizetés mellett.

Ami már most a szigetországban e rendelkezések alapján tényleg kivitt munkálatokat illeti, ezekről a legfőbb városokat illetőleg a következőket iktatjuk ide:

A) *Egészségtelen negyedek és lakások irtása.*

1.) A London County Council e részt 13 tervet hajtott végre kb. 36 acerenyi (kb. 25 kat. holdnyi)¹⁾ területen, mintegy 1,125.000 strl. költséggel. Kilakoltatott s újra elhelyezett 16.635 embert (különösen a Boundary-, Parker-streeten, Tottenhamben stb.)²⁾

2. Liverpoolban 1864-ben 22.000-re tették a teljesen egészségtelen házak számát; a halálozási arányszám e negyedekben 60 volt. A város ekkor egy »local act« által gyökeres javításra nyert fölhatalmazást. 1902-ben egy bizottság házról-házra vizsgálván a várost, megállapította, hogy még mindig 9943 lebontandó ház van; kb. 8000 hatóságilag, 4000 pedig a tulajdonos által önként bontatott le. A hatóság a kilakoltak elhelyezésére különösen a Victoria Square-on épített sok »dwelling-house«-t. Legujabban e város 511 ház lerontására, s 2476 lakosa számára 445 dwelling-house építésére vállalkozott a Hornby-street-en. A hatóság szép sikerét láthatja irtó hadjáratának, mert a halálozási arányszám leszállott 60-ról 25-re, s ez a szám még javulni fog, ha lakosai új nemzedékekből kerülnek majd ki, mert tekintetbe kell vennünk, hogy a kilakolt családok az egészségtelen körülmények által már egész életükre megrontattak s rajtuk az új egészséges lakás már nem mindig segíthet. A lakosok természetesen a legszegényebb néposztályok tagjai, heti keresményük ritkán haladja meg a 15—20 shillinget, ami Angliában nagyon alacsony bér. Mégis szigorú szabály és socialpolitikai szempontból helyes szabály, hogy a hatósági lakásokban bért kell fizetni. Ez a heti bér 4 helyiségért 5 s. 3 d.—4 s. 6 d.-ig; 3 helyiségért 4 s. 6 d.—4 s.-g; 2 helyiségért 3 s. 6 d.—2 s. 9 d.-ig váltakozik.

Az összes rendezési munkák 789.000 sterlingbe kerültek.

3. Glasgow-ban (1866) a város centrumát kellett a rozoga slumöktől megtisztítani 88 acerenyi területen, 51.000 túlszűfolt lakással. E területből 23 acre-on 30 új utcát nyitottak, 26-ot kiszélesítettek, s létesítették az Alexandra-Parkot. 2,000.000 sterlingbe került e rendezés, amiből új épületekre 400.000 sterlinget fordítottak. Ujabban (1897) megint 25 acerenyi területet vesznek lakásrendezés alá.

4. Birmingham 1875 óta megint a város belsejében 93 acre tisztításáról gondoskodott 1,310.000 sterling költséggel.

5. Manchester ily rendezésre 221.220 sterlinget költött.

6. Sheffield 90.000 sterlinget, stb.

¹⁾ 1 acre = 40'467 ár = kb. $\frac{7}{10}$ kat. hold.

²⁾ A County Council felállítását (1889) megelőzőleg 17 ha.-ra teszik a városi munkásbizottmány által sanált területet, 27.780 emberre népességét, 1,323,415 strlg.-re a költségeket.

Hozzávéve ezekhez egyes házak lerontását és pótlását, a városok Angliában és Walesben az utolsó 20 év alatt 3,978.776 sterling kölcsönt vettek föl ily czélokra.

B.) *Munkáslakások építése*, amennyiben nem lerontott házak pótlásáról van szó.

Ez önszántából való actióban körülbelül 94 helyhatóság vett részt, s 1890—1902-ig 1,321.080 sterling kölcsönt vett igénybe.

Az épületek között vannak:

a) Model lodging houses, az u. n. szegény ember hôtél-jei, ahol az ágy egy éjszakára $3\frac{1}{2}$ —6 d. (= 34—60 fillér). Ilyen van többek közt Glasgöwban 7, összesen 2166 férfi- s 248 női ágygyal, belekerültek 107.000 sterlingbe; Londonban (hatósági) kettő 802, illetve 345 számára; Manchesterben 363 ágygyal (25.252 strl.) Ezek némelyike fölösen fedezi a költségeket (Glasgöwban tiszta fölösleg $4\frac{1}{2}\%$), némelyik deficzitje ellenben a szegényügyi terheket s így az adót is emeli. Ezen intézmény létesítése terén különben az egyesületi és magánvállalkozás is igen tevékeny. Érdekes egy átmeneti fajtája a családi lakások felé, leginkább gyermekkel bíró özvegyek számára a glasgöwi »Municipal Family House«, amelyben 160 kis szoba van, közös étteremmel, concertteremmel, konyhával és gyermekszobával; villamos világítással, gőzfűtéssel. A lakások heti bére 1 gyermekű özvegy számára 4 s. 2 d, 2 gyermekű számára 4 s. 10 d, 4 gyermekű számára 5 s. Felnőttek reggelije $2\frac{1}{2}$ d, ebédje 4 d, a gyermekek egész heti élelmezése 1 után 1 s. 10 d, 2 után 3 s. 2 d, 3 után 4 s.

b) Block dwellings. Ilyent épített pl. Dublin 450-et (hetibér 1 szobáért 2 s—2 s. 3 d; 2 szobáért 3 s. 6 d—4 s. 6 d), Edinburg 474-et (hetibér 1 szobáért 2 s—3 s. 3 d; 2 szobáért 3 s—5 s; 3 szobáért 5 s), Glasgöw 1874-et (hetibér 1 szobáért 2 s—3 s; 2 szobáért 3 s—5 s. 2 d; 3 szobáért 5 s. 9 d—7 s), Liverpool 493-at (hetibér 1 szobáért 1 s. 9 d—2 s. 9 d; 2 szobáért 2 s. 6 d—5 s; 3 szobáért 4 s. 9 d—5 s. 6 d), Manchester 420-at (hetibér 1 szobáért 2 s. 6 d—3 s; 2 szobáért 3 s. 6 d—5 s).

c) Tenement houses. Ilyeneket létesített pl. Liverpool 1668-at (hetibér 1 szobáért 1 s. 9 d—2 s. 9 d; 2 szobáért 2 s. 1 d—4 s; 3 szobáért 4 s—5 s; 4 szobáért 4 s. 6 d—5 s. 6 d).

Manchester 214-et (hetibér 1 szobáért 3 s; 2 szobáért 4 s 3 d—4 s. 6 d; 3 szobáért 5 s—6 s; 4 szobáért 6 s—6 s. 3 d).

Devonport 507-et (hetibér 2 szobáért 5 s—5 s. 6 d; 3 szobáért 4 s—6 s. 9 d).

d) Cottage flats. Olyanok mint egy kétemeletes tement-house, csak hogy külön feljáratuk van az utczáról, s csak egy családnak valók. Ilyenek építői közül kiválik pl.:

Carlisle 568 házzal (1 szoba hetibére 1 s. 6 d—2 s; 2 szobáért 2 s—4 s; 3 szobáért 4 s—5 s).

West Ham 401 házzal (2 szoba hetibére 6 s; 3 szobáért 6 s—8 s; 4 szobáért 8 s. 6 d; 5 szobáért 12 s).

e) Cottages. Ez oly kedvelt családi házak építése terén kis és nagy városok hatóságai egyaránt népes versenyt fejtenek ki. Legtöbbet tettek eddig; Salford (355 ház), Manchester (206), Richmond (120), Birmingham (113), Hornsey (108), Nottingham (100) stb. E házak 4—8 szobás lakást adnak 5 s—11 s heti-

bérért. A városok által önszántukból épített munkásházakra eddig kiadott összeg több mint 2,000.060 sterlinget tesz ki.¹⁾ Mindezek a kiragadott adatok csak halvány fogalmat adnak az angol városok lakásügyi tevékenységéről, de a statisztikai részletek bővítését e hely tiltja.

Bérlakásokról beszéltünk eddig, de a lakásügy igen fontos socialpolitikai problémája, mikép lehet a vagyontalanabb néposztályokat lakásaik tulajdonosává is tenni, hogy lehet őket képesekké tenni, hogy saját tűzhelyt szerezzenek. Erről szól Angliában a »Small Dwellings Acquisition Act« (1899). Fölhatalmazza a helyhatóságokat, hogy azoknak, akik a hatósági házakban laknak, vagy biztosítékot adnak, hogy ott akarnak lakni, a legfeljebb 400 sterlinget érő ház megvételére legfeljebb 300 sterling zálogjogilag biztosított kölcsönt adhatnak. A kamat legfeljebb $\frac{1}{2}\%$ -kal haladhatja meg azt a kamatot, amely mellett a város kölcsönt kap a Public Works Loan Commissioners útján. A letörlesztésnek 30 évre szabad terjednie, s történhetik 1 héttől 9 hónapig terjedhető időközökben. A tulajdonosnak a házban kell laknia, a házat jókarban kell tartania és biztosítania. Nem szabad a házban szeszes italokat árulni, sem ártalmas ipart űzni. Alá van vetve minden »rezonábilis időben« hatósági lakásvizsgálatnak. Ha a tulajdonos nem teljesíti kötelességeit, a ház azonnal visszavehető.

A városok 1901-ban ily czélokra kb. 12.000 sterlinget kölcsönöztek ki.

Vessünk még egy pillantást az angol hatósági építkezések pénzügyi oldalára.

Hogy az építkezés ne terhelje deficizzel a hatóságot, az évi béreknek fedeznie kell a következő költségeket:

1. ama tőke kamatait, amibe kerül
 - a) a telek (helyiségenként mintegy 4—10 livre sterling).
 - b) út-, csatornaépítés, egyéb rendezés (h.-ként mintegy 4—40 l).
 - c) az épület [h.-ként (vidéki cottage-eknél) 35 (legdrágább londoni block dwelling-eknél) 135 l.]

2. a következő állandó kiadásokat, (amelyek a bérösszegnek rendszeren 25—45%-át elnyelik):

- a) javítások kb. a bérösszeg $\frac{1}{10}$ -e;
- b) kezelés, felügyelet stb. körülbelül a bérösszeg $\frac{1}{25}$ -e;
- c) adók, illetékek, biztosítás stb. kb. a bérösszeg $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$ -e.

Hogy a városok tényleges gazdálkodása mily keretekben mozgott, arra nézve szolgáljon némi felvilágosításul a következő, Thompson előadásában közölt táblázat:

¹⁾ London munkáslakásokra maga 2,025.224 sterlinget adott ki eddig, de ebben benne van az egészségügyi kényszerhelyzetből (kilakolás) folyó építkezésének költsége is.

Az épület neve és helye	Beszedett bér- összeg	Évi kiadások					Tiszta fölösleg vagy deficit	
		Jókarban tartás	Kezelés és igazgatás	Adók, biztosítás	A kölcsön kamatja	A telekvé- telre szánt alapra (Sinking fund)	+	-
							Sterling	
<i>I. Block dwellings</i>								
(rendesen egészségügyi ren- dezés folytán emelve).								
London	52.253	5.667	2.995	14.185	20.052	5.829	3.525	—
*Liverpool	5.182	921	604	867	3.063	2.144	—	(2.417)
*Manchester	4.177	1.370	355	1.246	2.822	1.254	—	(2.870)
<i>II. Tenement houses</i>								
(rendesen egészségügyi ren- dezés folytán emelve).								
Leicester	443	68	18	95	242	101	—	81
*Liverpool	590	102	48	115	285	115	—	(75)
*Manchester	3.325	1.332	108	916	1.890	840	—	1.761
*Salford	776	170	57	176	285	278	—	178
<i>III. Cottages</i>								
(nem kényszerhelyzetből emelve, tehát ezek képviselik a városok tulajdonképeni ház- politikáját).								
Barnes	827	30	—	204	363	172	58	—
Birmingham	1.523	172	39	273	540	177	367	—
Darwen	805	5	9	133	363	275	22	—
Folkestone	1.040	150	—	238	566	354	—	268
*Hornsey	3.295	289	56	732	1.428	697	93	—
*Huddersfield	1.904	176	186	500	934	260	—	152
*Leigh	452	—	—	92	222	165	—	152
*Liverpool	400	38	18	76	190	78	—	—
*Llandudno	297	9	5	63	131	92	—	13
*Manchester	1.185	155	50	250	700	305	—	275
*Richmond	2.416	165	61	470	1.195	486	39	—
Salford	546	5	—	158	173	206	4	—
*Stretford	402	5	5	94	162	90	46	—
West Ham	933	44	14	274	447	171	—	67
Összesen	82.711	10.828	4.628	21.157	36.103	14.077	—	4.020
A bevétel %-ában . .	—	13.1	5.6	25.5	43.6	17.0	—	4.8

* Átlag-számok több évről, a *-gal nem jelzett városokról pedig egy év eredménye; rendesen 1902-ről.

Tehát a fölvelt városok közül 8-ban a bérek nemcsak a tőke kamatait fedezték, hanem a telekszerzési törlesztési alap (sinking fund) egész dotációját is. Kilencz esetben fedezték a kamatot, de a törlesztési alap hányadát csak részben. S csupán 3 esetben [Liverpool (block dwellings), Manchester (block dwellings) és Manchester (tenements)] nem bírták fedezni még a kamatokat sem egészen. Ha tekintetbe vesszük, hogy a házak munkáslakosai 21.157 strl.-et fizettek évi adóba, 10.000 strl.-et a »sinking fund«-ba, a melynek célja, hogy a községek nagyban szerezhessenek telkeket,¹⁾ úgy megérthető az angol szakembereknek az a kívánsága hogy a törvényhozás és kormány dolga volna e contributiókat s ezzel a vagyontalan osztályok házbéreit is ügyesebb pénzügyi rendezés pl. olcsó államkölcson révén apasztani.

De mindinkább vitatott is az a kérdés, hogy e hatósági lakásoknak kell-e jövedelmet hajtaniok? (ought municipal housing to pay). Erre az a felelet: jó, ha teljesen méltányos bérek mellett lehet elérni fölösleget, de okvetlenül erőltetendő célja ez a hatósági építkezésnek nem lehet. Ha a munkásnéposztály életének és egészségének van a közületek számára gazdasági értéke, kétségtelen, hogy minden hatósági ház bőven fizet akkor is, ha a mérleg utolsó rovata deficitet mutat, mert sok ezer életet, egészséget, munkaerőt, erkölcsöt, tisztességes létet ment meg s ezáltal aránytalanul nagyobb kiadásoktól kiméli meg az adófizetőket. Megkiméli azon óriás összegek nagy részétől, a melyek kórházakra, egyéb közegészségügyi kiadásokra, koldusok és elbetegesedett munkanélküliek segélyezésére, züllött emberek bűnözése folytán törvénykezési, fogházfentartási kiadásokra stb. szükségesek. A lesülyezett halálozási, betegségi, züllési arány nem is mérhető fönt sterlingekkel, shillingekkel. Megállapított, hogy magas házbérijövedelem magas halálozási, betegségi, züllési arányszámmal jár együtt, s mindenesetre méltatlan dolog, ha a községek is osztoznak a magánosok kizsákmányolási s fojtogató rendszerében.

Teljesen egyetértünk Thompson szép szavával: »So far as possible the mass of workmen's dwellings provided in future should be undertaken not so much from the standpoint of mere private profit, but as part of a great work of national regeneration, with a view to secure the health, safeguard the pockets and rise the housing standard of the working classes.«

Az angol előadó zárszavában ezért lelkesen tör lándzsát a megkezdett hatósági munka folytatása mellett. Ennek hatályossága érdekében követeli a kisajátítási jog kiterjesztését, olcsó munkásvonatok és villamos vasutak berendezését és municipalizációját, a községek helyesebb telekpolitikáját, mintatelepek létesítését, a hatósági házbérek arányosítását a lakásszükséglet kielégítésének fokához, (a luxus-lakások bértöbbletével apaszthatni a szerényebb lakások bérét, a mint pl. belgák is teszik), olcsó bérek érdekében legfeljebb 2¹/₂%-os, 100 évi tör-

¹⁾ Thompson és több társa a »sinking fund«-nak a bérhozádekból való törlesztését erősen megtámadja, mert nem »fair« dolog a vagyontalan munkással nemcsak az összes kiadásokat s kamatokat megfizettetni hanem az ő hetibéréből szerezni telkeket és szaporítani a községi vagyont.

lesztés melletti állami kölcsönt, amely törlesztés csak 5 évvel a házak felépítése után kezdődjék, adók enyhítését stb.

Az angolok már eddigi tevékenységükkel is bebizonyították, s további terveikkel is tanúsítják, hogy náluk már fölébredt és mindjobban él az igazi közszellem, a »civic conscience.«

III. *Olaszország* részéről Vincenzo Magaldi miniszteri hiteltügyi főbiztos tartott előadást a kongresszuson. Az olasz u. n. nép- (munkás-)házakra vonatkozólag alapvető fontosságú az 1903. május 31-én kelt 254. sz. törvény, amelyet egyes városokra nézve több más törvény egészít ki,¹⁾ Specifikálja az olcsó lakásokat tulajdonképpen népházakra, (casa popolare), szegényeknek alacsony bér mellett kiadott házakra, népszállókra (albergo popolare), ingyenes éjjeli menhelyekre, végül az iparosok, birtokosok, bérlők által épített lakásokra, amelyeket alkalmazottaiknak vagy munkásaiknak adnak bérbe vagy adnak el. Mindezekre nézve meg van mondva, mily jogi személyek építhetik, mily hitel és biztosító intézetek versenyezhetnek építésükben, mily jogviszony van az építő, kölcsönző intézetek és azok közt, akiknek a házak száma vannak, végül mily kincstári kedvezményekben részesülnek. Minden intézkedés vezérlő motivuma, hogy a népházak építésétől teljesen távol kell tartani a spekulációt.

Népháznak tekint a törvény minden lakást, amelynek tiszta, az adózás alapját képező bérhozádeka²⁾ a különböző helységeken 200—700 lira maximum közt mozog; de királyi decretum specialis méltányossági tekintetektől ezt a maximumot még felével kitolhatja. E mellett másik kritérium a lakosság. Ez csak olyanokból állhat, akiknek nincs 20 lira egyenes adó alá eső más házuk, s nincs több jövedelmük — ez megint a helységek szerint variál — mint 1000—2000 lira. Családos embernél a maximum 1300—3500 lira. Mindkét korlátozás elesik azonban, ha iparosok vagy birtokosok, bérlők által saját alkalmazottaik vagy munkásaik számára épített házakról van szó. Ilyenkor azonban egyedüli kedvezmény: 5 évi adómentesség.

Az állam már most a törvény keltétől számított 15 év tartama alatt a következő kedvezményeket adja a népházakat építőszövetkezeteknek; elengedi *a)* 75%-át azon illetékeknek, amelyek a megalakuláshoz szükséges jogi cselekmények után járnának, *b)* ugyancsak 75%-át a kölcsönbérleti, adásvételi szerződések, telekkönyvi bejegyzések és átirások, életbiztosítás, engedmények stb. illetékeinek, *c)* első 5 évi ingatlan-adóját, *d)* a ház árának kifizetése után eszközölt zálogjog-törlés illetékét. Rómára nézve még több a kedvezmény. Nem esik a fentemlitett két, sokak által felesleges zaklatásnak tartott rendelkezés alá. 10 évig adómentes minden új ház, amelynek bérhozádeka maximum 1200 lira. Ezenkívül a kormány fel van hatalmazva, hogy népházakat építő szövetkezeteknek esetről-esetre átengedhet állami központi

¹⁾ Régebből említendő az 1867. ápril 15-iki 3855. sz. törvény, amely Palermóban 8 évre mentesít minden új munkásházat az adóktól, (az új épületek különben csak 2 évig adómentesek). Nápoly 5 évre kapott adómentességet.

²⁾ = a nyershozádekból levonva ennek $\frac{1}{3}$ -a és a tűzkárbiztosítás összege.

igazgatási czélokra nem igényelt területeket az állami javakra szóló elidegenítési szabályoknál kedvezőbb módon is.

Az 1903-iki törvény továbbá kötelezi a községeket és tartományokat is, hogy öt évig ők se vessék ki a pótdadókat az új házakra.

A községek föl vannak hatalmazva, hogy szükség esetén egészségtelen negyedek kitisztására és hiányzó népházak építésére rendezési tervet dolgozzanak ki s kivitelükre igénybe vehetik a kisajátítási jogot is, valamint ily czélokra külön alapot teremtenek. A megszerzett építési telkeket eladhatják vagy időlegesen átengedhetik munkáslakásokat építő magánosoknak. Ha valamely új negyedben bizonyos számú ilyen ház épül, a község az építkezéssel egyidejűleg gondoskodni köteles utakról, vízvezetésekről, csatornázásról, világításról. Végül az 1904. július 18-iki törvény alapján a községek kormányhatósági fölhatalmazással a beépítetlenül hagyott építési telkekre értékük 1^o/_c-áig pótdadót vehetnek ki.

Azonban az olasz községek már e törvényeket megelőzőleg körülbelül 1880. óta önszántunkból hozzájárultak e nagy sociális probléma megoldásához. Résztvettek építő társaságok alapításában részvényeik egy részének megvétele által; átengedtek kedvezménynyel vagy ingyen területeket olcsó házak építésére; elengedték bizonyos időre a pótdadót: praemiumokat tűztek ki ily házakon záros határidő alatt való építésére. (Turin, Civita Vecchia, Lonigo, Bologna, Este stb.) Róma örök haszonbérbe engedett át területeket. Velence 75.000 lira segélyt adott két építőtársaságnak, 1891-ben átvette a helyi munkás-házépítő szövetkezet részjegyeit s ingyen telkeket is adott neki s már 1892-ben pályadíjat tűzött ki arra a kérdésre, vajjon üdvös-e, ha a város maga is épít népházakat vagy elég-e a magánkezdeményezést támogatni? — s bár e kérdésre nem érkezett kielégítő felelet, 1893-ban maga kezdett ily házakat építeni. A takarékpénztárak ugyanis törvény szerint tiszta jövedelmeik $\frac{1}{10}$ -ét a városnak szokták átadni jótékony czélra. A város erre elhatározta, hogy e befizetésekből alkotott alapnak, valamint a községi takarékpénztár tiszta jövedelmének 80^o/_c-át 35 éven át, az az 1927-ig olcsó munkásházak építésére fordítja. Ugyanerre fordítja az új munkásházak tiszta bérhozadékát is. Minthogy azonban Velenczében is bekövetkezett az a máshol is tapasztalt baj, hogy szinte lehetetlen oly bérért adni jó lakásokat, a minőket szurdékokban fizettek a legszegényebbek, úgy, hogy az új házak inkább csak a jobb helyzetű munkások javára váltak: Velence 1896. decemberben $\frac{1}{2}$ millió lirával új alapot teremtett, hogy abból kizárólag a legszegényebb, minimális bért (havi 10—15 lirát) fizető munkásoknak építsen lakásokat. Régibb házaiban leginkább 2000 lírán aluli jövedelemmel bíró hivatalnokok vagy nyugdíjasok és magasabb munkabérű munkások laknak havi 12—35 líráért. Velence maga eddig összesen 297 ily lakást épített 1551 ember számára 1,259.939 lira költséggel. Legujabban megint kb. 1,000.000 m² területet vett ily czélokra.

Az 1903. törvény a községeket egyáltalában felhatalmazza, hogy a vagyontalan osztályok lakásszüksége esetén s ha azt

magán-tevékenység nem iparkodik kielégíteni, maguk építhetnek munkás-bérlakásokat. Ez esetben a község is a lakásépítő-szövetkezeteknek biztosított állami kedvezményeket kapja. Ellenben már 20 évi adókedvezményt kapnak, ha albergo popolare-eket s ingyenes éjjeli szállókat létesítenek.

A már említett Velenczén kívül azonban eddig csak kevés olasz város határozta el magát a regie-építkezésre. E kevesek közt kitűntek: Milano, amely 4 millió lirát szavazott meg népházakra; Genua, amely népszállót épített s Este. Róma saját építkezés helyett jobbnak látta 700.000 lira adománynyal és 20.000 m² telek átengedésével egy külön »munkásházépítő-intézet«-et életbeléptetni, amelyet a »Banca d'Italia« és a »Banca di Napoli« is nagyban segítettek. Firenche meg egy syndikátust alapított, amelynek alaptőkéjét $\frac{1}{3}$ részben vagy $\frac{1}{2}$ -ig a város és a város egyéb erkölcsi testületei adják össze, többi részét pedig a város adja 3 $\frac{1}{2}$ %-ra kölcsön 20 évre.

Az előadó ezután azokat a törekvéseket sorolja elő, amelyek révén a szövetkezetek, jótékony intézetek, pénzintézetek s magánosok iparkodnak a lakásbajokon segíteni; ezen törekvések azonban tárgyunkon kívül esnek.

IV. *Hollandia.* (J. Krusemann amsterdami bíró jelentéséből.) Hollandiában a közhatóságok 1875. óta avatkoznak be a lakásügybe. Ekkor történt, hogy az amsterdami közegészségügyi bizottság hivatalos jelentésében 5000 pinczelakást nyilvánított egészségtelennek. A városi tanács meghökkent, mert félt, hogy kilakolás esetén a népességet nem tudja elhelyezni; ezért, mielőtt approbálta volna a kijelentést, egy nagy munkásépítő-egyesületet kezdeményezett (»Amsterdamsche Vereeniging to het bouwen van arbeiders woningen«). Ennek adott kész építési telkeket, ami — tekintve Amsterdam mocsaras talaját — nem volt kis költség, adott 1,300.000 forint kölcsönt. Az egyesület ekkép 774 lakást épített. A heti lakbér 1 frt 80 centtől 3 frt 10 centig váltakozik. A város mindazonáltal legújabb ideig keveset törődött az egészségtelen pinczelakások kiűritésével. 1893-ban Arnhem város törvényes felhatalmazásra kisajátított 166 ócska házat s helyökbé egy közhasznú társasággal (»Openbaar Belang«) különféle telek-, adó-, járulék-kedvezmény engedélyezése mellett építtetett 200 új házat. (A bér heti 1 frt 50 cent.) A város eddig 250.000 forintot költött ily czélokra, ami egy 50.000 lakosú várostól elég szép. Lejda városa (kb. 50.000 lakos) két munkásszövetkezettel építtetett olcsó lakásokat, elvállalván 200.000 forint kölcsönükért a kamatbiztosítást s évi segílyt adván nekik.

1901-ben a lakástörvénnyel (»Woningwet«) új korszakba lépett a hollandiai lakásügy. E törvény 7. és 8. §-a szerint a kormány specialis társaságokat, amelyek kizárólagos czélja a lakásügy javítása, s amelyek részvényeseiknek legfeljebb 4% osztalékot fizethetnek, följogosít arra, hogy a községek közvetítése mellett az államadósság kamatával egyező állami kölcsönt vehessenek igénybe; az amortizáció 50 évre terjedhet; az annuitás ma körülbelül 4 $\frac{1}{2}$ %-ot tesz ki. Az ilyen társaság czéljaira szükség esetén a községek kisajátítással is élhetnek. Ha régi, egészségtelen negyedek megjavítása közben veszteség éri és más

méltányos esetekben az állam és község segélyt adhatnak neki. Ezt a segélyt az állam és község, hacsak lehetséges megfizetik; a község szegénysége esetén az egészet az állam fedezi, nem külön alapból, hanem budgetjéből. A törvény, a kölcsönökről és segélyekről intézkedő végrehajtási rendelet hosszas kidolgozása miatt, csak 1903. végén lépett életbe, úgy hogy üdvös hatásai ma még egyáltalában nem constatálhatók. Hogy a városok még haboznak, nem csoda, mert nincsenek a legrózsásabb pénzügyi helyzetben: mindenesetre többet várhatni majd a társaságoktól. De a hatóság sem fog elzárkózhatni a lakásügy terén való gyökeres munkától; a viszonyok rá fogják kényszeríteni. Eddig Edam és Franeker városok építettek 10—20 házat államkölcsön segítségével, különösen oly szegény (halász-) népesség javára, amely csak a költségeket nem fedező bért tud fizetni.

A társaságok Amsterdamban, Hágában és Lejdában fejtettek ki nagyobb építkezési tevékenységet. Élénk vita tárgya az az intézkedésük, hogy a lakásaik bérét a környékbeli bérekhez képest állapítják meg. Ez alól dícséretes kivétel a Zvolle városban legujabban engedélyezett társaság, a mely alacsonyabb ház-béreket szed.

V. *Belgium* 1889. évi augusztus 9-iki munkáslakástörvényével, miként tudvalevőleg Franciaország is az 1894-iki törvénnyel, a lakásügyet első sorban hitelkérdésnek tekintvén, rendezését első sorban magán (társasági és szövetkezeti) kezdeményezésre bizza, amelyet azonban nagyban támogat azzal, hogy nagymérvű kölcsönöket engedélyez az építkezőknek a »Caisse générale d'Epargne et de Rétraite«-ból. Eddig 65,000.000 francot tesz ki e kölcsönök összege, amelyek segítségével s az építő-társulatok egész hálójá (168) révén körülbelül 31.000 munkásház épült. A célzat itt az, hogy az életbiztosítás segítségével a munkást lakása tulajdonosává is tegyék. Ez azonban — miként azt L. Bertrand congressusi előadó kiemelte — eddig, sajnos, megint csak a jobb helyzetű munkásokra nézve sikerült. A legszebb eredményeket érte el a Brüsszel melletti Schaerbeek-ben 1899-ben alakult »Foyer Schaerbeekoïs« című társaság, amelynek a város is 200.000 franc-kal főrésztvényese és a belga vicinalis vasutak társasága. Ez utóbbi szervezetét veszi mintául az a határozati javaslat, amelyet egy nemzeti társaság (Société nationale d'habitations à bon marché) megalakítása érdekében Bertrand benyújtott.

Belgiumban, ebben az óriás sűrűségű ipari kohóban, mindenesetre szintén sok még a tennivaló. Így pl. egy 1903. évi brüsszeli enquête megállapította, hogy a főváros egyik legfőbb munkásnegyedében a családok 62%-ának lakása egyetlen szobából áll, hogy igen sokban fiuk és lányok, szülők és gyermekek egy ágyban alszanak, ami nem egyszer vérfertőző viszonyra vezet fivér és nővér, atya és leánya, sőt anya és fiu közt is! E mellett a bérek viszonylag magasak (1 szobáért havi 12 franc, 2 szobáért 20 franc).¹⁾ Ez a munkásbérek körülbelül 20%-át, (Antwerpenben

¹⁾ Ezzel szemben a »Foyer Schaerbeekoïs« szép házaiban 1 szobára 350—9 franc jut, a fekvés (emelet) kedvezősége szerint változva.

25%-át) emésztí föl. De ugyancsak rossz állapotok vannak e részt vidéki városokban, amelyek legtöbbje (pl Liége) nagyipari centrum.

Sok történik ott, de még többnek kell történnie.¹⁾

* * *

»Történik, történik, de még többnek kell történnie.« Ez volt az alapmotivuma az összes referenseknek is, valamint alig emelkedett hang, amely az állami beavatkozás kiterjesztését ne követelte volna. Ekkép a liége-i (VII.) nemzetközi congressus egésze is az I. kérdésre a mellett nyilatkozott, hogy mindenütt, a hol magántevékenység nem gondoskodik kellőleg a vagyontalan néposztályok olcsó és jó lakásairól, a közhatóságok s kivált a községek, hatóságok gondoskodjanak ezekről.

Tárgyalt azután a congressus egyéb fontos kérdéseket, pl. a munkásházakkal szemben követendő adópolitikának, a házak művészi kialakításának, a tűzhely-mozgalomnak kérdéseit, a kerti városok szép problémáját (amelyek egyikével — másikával talán más alkalommal nyílik terünk foglalkozni), s mindegyik kérdéshez értékes és tanulságos anyag gyűlt össze. Egy tudományos gyülekezethez méltóan több volt a tétova kérdés, mint a csalahatatlan felelet. Több a panasz, mint a hivalkodás. Mi azonban e referádákat hallva és olvasva többször elgondoltuk: bárcsak panaszaink közepette, mi is úgy dicsekedhetnénk szerény tetteinkkel, mint ez országok nemes elégtelenséggel eltelt képviselői tettek. Azonban ránk magyarokra is alkalmazni lehet dr. H. Rauchberg prágai tanár szavait az osztrák küldöttekről: »E tárgyalásokat azzal az érzéssel halgattuk, mint a minővel egy szegény ördög zárt ablakon át nézi a bent folyó dús lakmározást«²⁾ Sóvárgásunk még kinzóbb lett, amikor a Liége-re és a Maas folyóra festői kilátást nyújtó Cointe hegyen a kiállítás alkalmából épült 25 házból álló mintaszerű munkástelepet és berendezését megnéztük. Egymás mellé sorakoznak e szebbnél-szebb cottage-ok. Külön ház, 4–5 szoba, fürdőszobával összes mellék-helyiségekkel legmodernebbül berendezve, külön virág- és konyhakerttel stb. jut minden családnak. A ház telekkel együtt 4500 francba kerül; a munkás életbiztosítás nélkül 25 év alatt havi 30–40 francért, életbiztosítás mellett (25 éves munkást véve) + havi 4, 5 fre = 34–45 francért szerezheti meg. A művészi és gondolkozó műépítészetnek valóságos remekei e házacsák a melyeket bármely polgárcsalád megirigyelhet. S amint a hivatalos jelentésből³⁾ megtudjuk, nem Potemkin-falvak, hanem oly típusok, a minőkhez hasonlókat ugyanezen árban a kiállító társaságok már százával építettek s gyakorlatilag ki is próbáltak. A munkásházakkal kapcsolatban berendezésükre is pályázatot tartottak.

¹⁾ Sajnálattal nélkülözzük Franciaország és az Északamerikai Egyesült-Államok újabb adatait a congressuson.

²⁾ L. a *Neue Freie Presse* 1905. augusztus 28-iki számában a liége-i congressusról írt czikket.

³⁾ *Bulletin des sociétés d'habitations ouvrières* (Bruxelles); az egész júniusi szám e kiállításra vonatkozik.

A butorzat mind igen tisztes, szép és modern, 4 szobára való 1500 francba kerül.

Amikor az utolsó házból is kijöttem, felötlöttek lelki szemeim előtt hazánk munkásnépének — nem, nemcsak munkásnépének; kispolgárságának is — nyomoruságos és méregdrága lakásai. Nem vagyok oly naiv, hogy azt hinném, mintha odakünn mindenkinek lehet ily kis paradicsoma, hisz hallottam és olvastam, mily nehéz a lakásügy megoldása éppen a vagyontalanabbak számára. De csodálattal töltött el az az igazán őszinte munka összege és intenzivitása, amit odakünn ezrek és ezrek: állam, község, magánosok vállvetett erőfeszítéssel e kérdés megoldásának szentelnek, s nincs hőbb vágyam, mint hogy végre valahára idehaza is többet tegyünk e téren is. Tapogatózzunk, kísérletezzünk, tanuljunk legalább jóelőre, hogy mire közös szép álmunk: az ipari Magyarország valóra válik, ne találjon készületlenül. Mert akkor a lakásügy kérdése ránk fogja parancsolni a megoldást.

Wildner Ödön.

Közlemények és ismertetések.

Oroszország gazdasági helyzete.

V. Wittlyewsky: *Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik von Peter dem Grossen bis auf die Gegenwart.* Berlin 1905. X. és 392. l.

Az előszó szerint ez a munka a német-orosz kereskedelmi szerződés bevezetése vagy epilógja céljából készült. Fel akarja tárni Oroszország közgazdasági politikájának fejlődését első sorban a nemzetközi forgalom és a nemzetközi viszonyok szempontjából. A munka azért felette érdekes, mert a nagy orosz enquêtes bőséges adattárát használta fel s belőlük közül számos igen érdekes dolgot.

A mű tíz fejezetre oszlik. Az I. fejezet a XIX-ik század előtti korszakkal foglalkozik; tüzetesen előadja Nagy Péter törekvéseit és főképp a nagyipar megteremtésére irányuló intézkedéseit. Nem érdek nélküli az iparfejlesztés jelen korszakában azt olvasni, hogy Nagy Péter erőszakos intézkedései által sikerült vagy 300 nagy gyárat megteremteni; de még érdekesebb meg tudni, hogy a nagy cár halála után 50 évvel ebből a 300 gyárból csak már 22 volt működésben. »Ami csári hatalom-szóval és gyakran túlerőltetett gyorsasággal a nemzet belső szükségletének tekintetbe vétele nélkül és a termelési elemek hiányában alkottatott, annak nem volt hosszú maradása.«

A II. fejezet I. Sándor császár (1801—1825) korszakának van szentelve. A nagy napoleoni háborúk, a continentalis zárlat, a törekvés Oroszországot megnyerni szövetségül, jellemzik Oroszország gazdasági politikáját. Ismételten új tarifák lépnek életbe. 1819-ben kihirdetnek egy vámtarifát, amely orosz vélemények szerint az orosz vámtarifák legalacsonyabbika volt. De már 1822-ben új vámtarifa lép életbe. Ez a tarifa az orosz közgazdaság oltalmára készült; védővámokat tartalmaz, ha szükség védeni; tilalmakat ott, ahol a belföldi termelést kizárólag kívánja érvényre juttatni és vámszabadságot ott, ahol a belföldi termelés a külföldi cikkekre, főképp gépekre szorult. Oroszország vámrendszerében ez az irány ismételten érvényre jut és bizonyos tekintetben uralkodóvá vált.

A III. fejezet I. Miklós cár idejére (1825—1855) terjed és Cancrin pénzügyminister tevékenységéről szól (1823—44), valamint a közvetlenül utána következő pénzügyi zavarokat adja elő. Cancrin határozottan ellenezte a szabadkereskedést és Oroszország közgazdaságára nézve a védővámokat tartotta célszerűnek. Csakhogy ő a vámokban egyuttal pénzügyi forrást látott s épp ezért határozott ellensége volt a tilalmi rendszernek, mely pénzügyileg jövedelmet nem adhat. Ez okból 1825—1841.

években hatszor új vámtarifát léptetett életbe, minden újabb tarifa abból a kettős célból készült, hogy pénzügyileg jövedelmező legyen és az orosz ipar védelmére szolgáljon. Utána még 1850. évben hoztak új tarifát, mely azonban szintén az ő elvei szerint készült.

Iparfejlesztési törekvések a XIX. század első felében képezik a IV. fejezet tárgyát. Hogy Oroszországban a kormány állami eszközökkel kívánta fejleszteni a nagyipart, az már Nagy Péter óta az orosz irányadó férfiak állandó törekvése volt. »Az ipari fejlődés azonban sok tekintetben oly képet mutat, mely sem a közgazdasági, sem az állami igényeknek meg nem felel. Idegen területeken ipart áldozatok nélkül megteremteni nem lehet.« Az orosz kormányférfiak tevékenysége csak akkor sikerül, ha az európai tőkét át tudják terelni Oroszországba. A capitalismus azután itt is részben bontó hatással volt a régi orosz háziiparra (kustar), habár még a legújabb időkig a patriarchalis ipar (gyárakban, otthonban és télen a parasztnál) még most jelentős.

Az V. fejezet az új korszak előcsarnokának van címezve és egyrészt a pénzügyekkel, másrészt a vámpolitikával foglalkozik. A krími háború nagy következményekkel volt Oroszországra. I. Miklós 1855. február 19-én halt meg és II. Sándor lett czárrá. Ő 1861. évben felszabadítja a parasztságot és ezzel Oroszország közgazdasági viszonyaiban nagy változást idéz elő. Pénzügyministere Reutern Ferencz (1862—1878) mindenkép igyekezett az ország pénzügyi helyzetét rendezni, de sikerre működése nem vezetett. A krími háború igazolta azt, hogy Oroszország közlekedési rendszere rossz; nagyobb figyelem fordult ez okból a vasutak építése felé. Minthogy pedig az állam maga pénzügyi szorultságában vasutakat nem akart építeni, elkezdődött a vállalkozás útján való építkezés. 1862. évben csak 1.954 werst vasut volt Oroszországban; 1878 végén, azaz Reutern pénzügyministerségének megszűnésekor 20.416. Ebben az időben a vámpolitika mindinkább megközelítette a védővamos irányzatot; már az 1857-iki vámtarifa sok leszállítást tartalmaz; 1867-ig pedig ismételten módosult a tarifa; 1868-ban egy új vámtarifa lép életbe, mely hasonlóképp mérsékeltebb vámokat tartalmaz. Csak 1877-ben áll be fordulat, amikor inkább pénzügyi okokból a vámok szedése aranyban rendeltetik el. Ezen idő alatt az orosz kereskedelmi forgalom kedvező fejlődést mutat, amiként ez a következő számokból kitűnik (millió rubel):

Évek átlagában	Kivitel	Behozatal	Behozatali többlet — kiviteli többlet +
1866—1870.	317·3	317·7	— 0·4
1871—1875.	470·6	565·7	— 95·1
1876—1880.	527·3	517·7	+ 9·6
1881—1885.	550·0	494·3	+ 55·7
1886—1890.	630·9	392·3	+ 238·6
1891—1895.	621·4	463·1	+ 158·0
1896—1900.	698·1	607·3	+ 90·8

A VI. fejezet Oroszország közgazdasági és kereskedelmi politikáját az 1881—1893-ig terjedő időszakban vázolja. 1881.

évben, amikor III. Sándor császár vette át az uralkodást, a pénzügyeket Bunge pénzügyminiszter vezette (1881—1887); főtörekvése volt Oroszországban az aranybehozatal és az arany megszerzését előmozdítani, ez okból új vámtarifát is léptetett életbe 1885-ik évben. Pénzügyi törekvései mindazáltal nem vezettek kedvező eredményre és 1887-ben Wischnegradsky lesz pénzügyminiszter (1893-ig), aki ezt a közgazdaságilag oly fontos és az egész orosz politikát irányzó tárczát mindaddig kezelte, míg Witte (1893) veszi át az uralmat. Ő alatta készült az 1891. évi vámtarifa, mely bizonyos tekintetben már Németország, illetőleg Bismarck vámpolitikáját akarta ellensúlyozni. Érdekes összeállítást találunk itt Oroszország gabonatermelő és kivivő képességéről a gabonaárak nagy hullámzásával szemben.

	1881	1886	1894. évben
Oroszország gabonakivitele . .	202'8	278'5	617'2 millió pud
A kivitt gabona értéke	242'3	233'3	369'4 millió rubel
A pud gabona átlagos értéke .	119'4	83'7	59'3 kopek

A VII. fejezetben az 1894. évben kötött német-orosz szerződés létrejött, eredménye és a felőle támadt vélemények fejtegettetnek. Előadatik az a küzdelem, melylyel Oroszország a Németország által 1891. évben megkötött szerződések kedvezéseit követelte; az 1893-ban megindult vám és közgazdasági harcz Németország és Oroszország közt, végül az 1894-ben megkötött szerződésre vezet, melylyel Oroszország vámtarifájának nagy részét megkötötte és leszállította. Sem Németországban, sem Oroszországban a szerződés általános tetszésre nem talált; jótékony hatása azonban mindkét államban ismeretes. Oroszország a német szerződés után legtöbb állammal hasonló szerződéseket kötött s így lemondott eddig elfoglalt vámpolitikájáról, az autonomiáról.

A VIII. fejezet Oroszország szerződési politikájának tovább fejlődését vázolja és kivált keleten, Ázsiában való terjeszkedésével foglalkozik. Perzsia, China, az Amur vidék és Mandzsuria kereskedelmi meghódítása tárul fel és látjuk, hogy Oroszország politikájában mily nagy szerepet játszik a közgazdasági s főképp a kereskedelmi térfoglalás.

A IX. fejezet az orosz ipar fejlődését tárja fel szemeink előtt. Az orosz kormány a parasztság felszabadítása, a vasuti hálózat óriási kifejlesztése, a védővámpolitika s végül a bankügynek állami szervezete által igyekezett lehetővé tenni a külföldi tőkének orosz vállalatokba való beözönlését és ez által közgazdasági jólétét nagyban emelte. Vasutai következőképen gyarapodtak. Volt

1883. évben 25 verst vasut	1888 évben 28626 verst vasut
1848 » 357 » »	1898 » 43803 » »
1858 » 1092 » »	1899 » 48495 » »
1868 » 6342 » »	1900 » 50007 » »
1878 » 21476 » »	1901 » 53064 » »

A vasuti hálózat több irányban szolgált az orosz közgazdaság fejlesztésére. Növelte a szállítás lehetőségét s e részben kivált a gabonakivitel óriási fokozását; lehetővé tette az orosz vasművek és bányászat fokozatos gyarapodását és pedig ezt annál inkább, mert Oroszország a vasut építkezésénél az oroszországi vas alkalmazását követelte; lehetővé tette és módot adott a külföldi tőke bevándorlására, miután az állam a vállalkozók által építendő vasuti vonalaknál nagy támogatásokat nyújtott. Mennyire emelkedett a vastermelés Oroszországban, azt látjuk a következő adatokból. Termeltetett:

1870. évben . .	21'9 millió pud vas
1880 » . .	27'4 » » »
1890 » . .	26'5 » » »
1895 » . .	88'6 » » »
1900 » . .	178'7 » » »

Több oldalról hallatszott az a nézet, hogy Oroszország ipara csak üvegházi növény; ha mindazáltal tekintetbe vétetik, hogy Oroszország nagy fogyasztási képessége, természeti erőiben mutatkozó gazdagsága és kitartó munkássága oly tényezők, melyek erős iparnak támaszt adnak, akkor az orosz iparra az üvegházi növény tulajdonságát ráfogni nem lehet.

Szerzőnk utal arra, hogy a gabonaárak esökkenése Oroszország agrárviszonyaira is nagy nyomást gyakorolt és hogy a kereskedelmi mérleg daczára a mindinkább nagyobbodó gabonakivitelnek folyton rosszabbodik. Így volt

	az 1897—91 éves átlagban	az 1893—97 éves átlagban	
a kiviteli többlet . . .	307'2	142'0 = —	165'2 millió rubel,
a gabonakivitel	441'8	522'8 = +	81'0 millió pud,
a kivitt gabona értéke	363'	336'8 = —	26'2 millió rubel,
a pud gabona ára . .	82'2	63'5 = —	18'7 kopek.

Az orosz ipar fejlődése főkép 1887 óta nagy arányokban halad, a miként ez a következő táblázatból kivehető:

Iparág	A gyárak száma			Előállított érték millió rubel			Munkások száma (ezer)		
	1887	1893	1897	1897	1893	1897	1887	1893	1897
Szövőgyárak . .	2847	3025	4449	463'0	621'9	946'3	399'2	497'9	642'5
Élelmi cikkek gyártása . . .	14508	13607	16512	375'3	399'7	648'1	205'2	216'8	255'3
Állati anyagok feldolgozása .	4425	3350	4238	79'5	78'4	132'1	38'9	44'2	64'4
Fa feldolgozása	1093	1191	2357	25'7	38'9	102'9	30'7	39'9	86'3
Papiripar	242	343	532	21'0	27'5	45'5	19'5	33'8	46'2
Vegyészeti ipar .	588	683	769	21'5	39'6	59'6	21'1	28'4	35'3
Keramikai ipar .	2380	2031	3413	29'0	34'5	82'6	67'3	75'5	143'3
Bányászat . .	2656	3482	3412	156'0	249'2	393'7	390'9	461'4	544'3
Fémárúk készi- tése	1377	1822	2412	112'6	171'1	310'6	103'3	132'0	214'3
Másféle iparágak	772	799	935	50'8	74'2	117'8	41'9	52'9	66'2
Összesen .	30888	30333	39029	1334'5	1735'0	2839'1	1318'0	1582'0	2098'2

»Akármily kritikai szemmel tekintjük is ezeket a számokat, senki sem fogja eltagadhatni, hogy az orosz ipar az utolsó időben roppant fejlődött.« Oroszország népességének az utolsó tíz évben 20 millió lélekkel való gyarapodása a fogyasztás külön emelkedése nélkül is elég teret nyújt az ipar fejlődésére. Orosz adatok szerint Oroszország ipari termelése már meghaladja a mezőgazdasági termelés értékét. Ugyanis Oroszország összes termelése a következő adatokból tűnik ki:

Évben	Mezőgazdasági m i l l i ó	Ipari eszközök értéke r u b e l	Forgalmi	Összesen
1883	2981	1167	272	4431
1887	2996	1363	300	4660
1892	2908	1731	354	3993
1897	3003	2963	526	6492
1901	3394	3950	700	8044

Ha az ipar termelése értékében a nyersanyag és a fűtőanyag $\frac{2}{3}$ részben szerepel is, mégsem lehet tagadni az iparnak nagy szerepét az orosz közgazdaságban. Az orosz ipar 5 millió munkással egy harmadrészét szolgáltatja az össztermelésnek, melynek többi részét 40 millió gazda és háziiparos állítja elő.

A X. és utolsó fejezet visszapillantásokat és a jövőbe tekintést tartalmaz. Megállapítja, hogy a kormány törekvése és védővamos politikájával tőkebevándorlás által sikerült az iparbehozatalt korlátozni és saját ipart teremteni. De azért Oroszország még most is első sorban agrár állam, mert az ipari cultura még csak nagyon is felületesen érintette. Oroszország azonban összes közgazdasági viszonyaiban akkép fejlődött, hogy a többi világtól már nem élhet elszigetelten; gazdasági főága a mezőgazdaság épügy, mint számos nagy iparágai a kivitelre szorulnak s így nem követhet többé elzárkózási vámpolitikát, hanem a szerződéses vámpolitikát kell gondoznia. Oroszország védővámjaival megteremtette nagy iparát. A kormány erősen igyekszik a nagyra növesztett iparokat az ország fogyasztásában részesíteni. Nemcsak a kormányshállításoknál zárja ki lehetőleg a külföld versenyét, hanem a városokat is kényszeríti a hazai ipar támogatására. Legközelebb Pétervár városa a közuti vasutak villamosítása céljából felvett 30 millió rubeles kölcsönét a kormány avval a kikötéssel hagyta csak jóvá, hogy az átalakítás a hazai ipar által történjék. A nagyipar így nagy fejlődést mutat, sőt számos jel arra mutat, hogy a világpiacokat kell már fölkeresnie. A vasművek például 180 millió pud termelést mutatnak, holott berendezésük szerint 290 millió pud előállítására képesek. A textilgyárak is már sokkal többet termelnek, mint a mennyi Oroszországban kelendőségre talál.

A gyáripár mellett még erős az orosz háziipar (kusztár), habár a kapitalizmus fejlődésével Oroszországban is lassan-lassan hanyatlani fognak a háziipar és a mesterségek. A mezőgazdasággal foglalkozó népességnek nagy része a hosszú téli időszakban különféle iparágban tevékeny. 7—8 millió ember foglalkozik így

az orosz háziiparban. Mily nagy jelentőségű még ez a háziipar, kitűnik a következő példákból: házi famunkások egy-egy évben 5 millió kereket készítenek 20 millió rubel értékben; a lenszövés évi értéke 30 millió rubel; nagy a termelés szögekben, harmonikákban, gyerekjátékokban, hőmérőkben stb. A házimunkások évi átlagkeresete 50—70 rubel; legnagyobb a szent képek, butor és cipő készítésénél, ahol 120—200 rubelre rug, legkisebb a csipkeverésnél 12—20 rubellel.

A kereskedés a követett közgazdasági politika mellett erősen fejlődött. 1801-től 1900-ig Oroszország behozatala a kilencz-szeresre, kivitele a tizenkettedfelesre gyarapodott. A kivitelnél első szerep jut a mezőgazdaságnak s főkép a búzának. Oroszország búzatermésének fele kivitt keres. A világszükségletnek, azaz annak a mennyiségnek, mely más országokból hozza fedezetét, búzában Oroszország egy harmadát adja. Oroszország gabnaterméséből az 1890—99. években kivitelre került a búzából 35·8%, árpanál 29·7%, rozsnál 4·9%, kukoriczánál 62·7 és zabnál 8·5%. Ezek szerint csak a rozs és zab ára irányul az orosz szükséglet szerint, minden más czikknél a világpiacz árai döntők Oroszországban is.

(—vits.)

Japán gazdasági és pénzügyi helyzete.

Az orosz-japán háború, mely Japán felé fordította egész Európa figyelmét és arra késztet, hogy ez érdekes ország közgazdasági viszonyait néhány főbb vonással összefoglaljuk.

Mint ismeretes, Japán történetében az 1868. év nagy jelentőségű fordulópontot jelent. Akkor tört ki a forradalom, mely a shagunatus eltörlésével és a császárság restaurálásával végződött. A feudálisok, ezen nagy politikai átalakulás tulajdonképeni okozói és előidézői maguk is belátták azt a nagy veszélyt, amely a birodalom fejlődésére nézve a feudalismusban rejlett, ezért az ország legnemesebbjei mintegy 200-an közös tanácskozásra ültek össze 1869-ben és nemcsak jogi privilégiumaikról, hanem magánvagyonukról és birtokaikról is önkéntesen lemondtak. Ezen nagyurakat, kik azelőtt kiterjedt birtokaik területén belül nemcsak az igazságszolgáltatást, hanem a belső közigazgatást is végezték és a legfőbb pénzügyi hatóságot is képviselték, egy 1871. aug. 29. kiadott császári parancs azzal kártalanította, hogy előbbi jövedelmük 10%-ának megfelelő járadékot biztosított nekik. A hercegek, várurak stb. átadták a császárnak erődeiket, várakat, hadihajóikat, fegyvereiket, az egész közigazgatási szerkezetet és elbocsájtották vazallusaikat, kiket szintén nyugdíjjal elégitettek ki. E nagy átalakulás a legnagyobb csendben és nyugalomban ment végbe és ragyogó bizonyítékát adta a japánok lángoló hazaszeretetének. Az az akarat, hogy országát nagygyá tegye, már akkor is annyira megvolt a japánban, hogy nem riadt vissza semmiféle személyes áldozattól. Már a 70-es években lázas tevékenységet fejtett ki, hogy kivehesse részét a világ civilizációjából, a ki- és bevándorlási tilalmat eltörölték, sőt ellenkezőleg azon voltak, hogy minél több idegen telepedjék le az országban és terjessze a nyugat kulturáját. Japán új alkot-

mánya 1889. február 11-én poklamáltatott. A végrehajtási jogot a császár gyakorolja a minisztertanács meghallgatásával. A törvényeket is a császár alkotja az országgyűlés beleegyezésével. A képviselőház tagjait a 25 évnél idősebb és 25 yen évi adót fizető polgárság választja kerületenként négy évre. Megkívánatják, hogy a képviselők legalább 30 évesek legyenek és már huzamosabb ideje fizessenek 25 yen évi adót ama kerületben, amely megválasztja őket. Az ország a kínai háború kitöréséig 46 kerületre oszlott (43 ken 4 fu). A simoneszki békekötés után a kínaiaktól átengedett Formosa szigetével, a Pescadori sziget-csoporttal és a Jalu folyó torkolatától a Liao folyóig terjedő részszel nagyobbodott. Mai területe 47.412 km., a miből esik

Nippon szigetre	226.579 km.
Sikoku »	18.210 »
Kiusiu »	43.615 »
Yesso »	94.012 »
Formosa »	23.027 »
Pescadori »	9.924 »
egyéb területekre	2.040 »

Lakóinak száma 48,351.764, esik tehát egy km.-re átlag 115 lélek. sőt Nippon déli részére 180 lélek is jut egy km.-re. A lakosok közül 4162 nemes (kivasokn), 2,050.144 régi harczosok osztálya (sisokn), a többi köznép (heimin). A lakosság évi szaporodása mintegy $\frac{1}{2}$ millió, vagyis $1\frac{1}{4}\%$. A 100.000 lakoson felüli városok a következők:

Tókió	1,600.000 lakossal
Osaka	900.000 »
Nioto	400.000 »
Nagoya	270.000 »
Kobé	240.000 »
/ Yokohama	220.000 »
Hiroshima	140.000 »
Nagasaki	120.000 »

Daczára annak, miszerint az iparpártolás és iparfejlesztés eszméje mindinkább nagyobb tért hódít Japánban, a lakosság ez idő szerint még tulnyomóan agrárnak tekinthető. Legnagyobb része földmiveléssel, állattenyésztéssel és halászzattal foglalkozik.

Az alkotmány teljes vallásszabadságot biztosít az ország minden polgárának. A legfőbb vallások: 1. a Shintiosmus 11 sektával, 2. a buddhismus, melynek 16 sektája van. Japánnak nincsen kimondott államvallása, s nem is részesíti a vallásokat állami támogatásban. Legtöbb hívője a Shinto vallásnak van 192 ezer templommal és 16 ezer pappal. A buddhista templomok száma 72 ezer, a papoké 107 ezer. Azonkívül van az országban mintegy 45.000 róm. kath. 3 püspökkel és 82 pappal, 40.000 protestáns és 19.000 görög ortodox. Nemzetiségre nézve a lakosság csaknem kizárólag japán, idegen mindössze 12.000 van az országban, vagyis a népesség $\frac{3}{10}\%$ -je.

Az idegenek közül:

7000 kínai,
2000 angol,
1000 amerikai,
2000 egyéb nemzetiségű.

Közművelődési szempontból Japán aránylag igen magas fokon áll. Az iskolaköteles gyermekek 70%-a látogatja az iskolákat, ami még európai fogalmak szerint is nagyon kielégítő eredménynek tekinthető. (Hazánkban az arány kb. 80%.) Van az országban összesen

27.000 elemi iskola	90.000 tanítóval és	4½ millió tanulóval
300 közép »	5.000 » »	100.000 »
1.500 szak- »	8.000 » »	120.000 »
2 egyetem	300 tanárral »	3.200 hallgatóval.

A kormány utóbbi időben nagy gondot fordított népkönyvtárak felállítására. Az országban ez idő szerint 40 könyvtár van 600.000 kötettel. 1899-ben 21.435 könyv jelent meg. Ugyanez évben 978 napilap, heti és havi folyóirat jelent meg összesen 465 millió példányban.

Az 1866. év Japán pénzügyi helyzetében és a pénzügyi igazgatás terén is gyökeres változást idézett elő. A restauráció előtt nem volt az országnak rendszeres budgetje, hanem ugyanannyi pénzügyi hatósága, ahány autonom uradalmi területe. A Shogunatus idejében a pénzügy decentralizálva volt és a császári kormány az állampénztárakat üresen találta. Az adó és vámbevételek a restauráció évében csak 3½ millió yent tettek ki s így távolról sem voltak elégségesek a tervezett reformmunka keresztülviteléhez, úgy hogy a kormány kénytelen volt egyelőre papírpénzzel fizetni. 1870-ben vette fel Japán az első kölcsönt Londonban (1 millió L), amelyre vasutépítés céljából volt szüksége. 1871-ben a pénzügy modern alapon szerveztetett pénzügyminisztérium felállítása és a pénzügy cenztralizációja által. Az állami adókat a változott viszonyokhoz képest rendezték, az adórendszert reformálták, újabb bevételi források létesítettek stb. kisebb jelentőségű rendszabályok, mint a sake (rizsbor) hatóságosabb megadóztatása, okiratok bélyegkötelessé tétele, stb. nem voltak elegendők ahhoz, hogy a pénzügyi helyzeten lényegesen javítsanak. 1873-ban az államadósságok 140 millió yent tettek ki, a kiadások 50 millió yenre rúgtak, amelylyel szemben a bevételek csak 40 milliót tettek ki. Radikálisabb pénzügyi reformokat tettek erre. Legfontosabb volt ezek között egy újabb földadó behozatala, egy telekkönyv létesítése, a föld értéke megbecsültetett és ezen az egész országra szóló telekkönyvbe bevezettetett. Nagy jelentőségű ujtás volt a nemesség nyugdíjának konvertálása államjáraadékokra is. Ez a reform egy újabb kölcsönt tett szükségessé, melyet a kormány 1873-ban Londonban vett fel, a kölcsön összege 12 millió yen volt. Az 1877. évi satsuma felkelés némileg megakasztotta a további fejlődést, miután annak

elnyomása nagy anyagi áldozatokat igényelt, amely rendkívüli kiadások sokáig éreztették hatásukat, A kormány kénytelen volt nagy mennyiségű papírpénzt bocsájtani ki, mely az akkor alapított nemzeti bankok részéről kibocsájtott bankjegyekkel együtt elárasztotta az egész országot. A papírpénz értéke jóval pari alá esett, ami a pénzpiaczon nagy zavart okozott. Az agio károsan befolyásolta a kereseti és birtokviszonyokat, az árúk ára természetellenes módon emelkedett. E baj orvoslására mindenek előtt szükséges volt a papírpénz értékét az ezüst pénz pari értékére felemelni. Matsukata pénzügyminiszter a valutának ily értelemben való rendezését tűzte ki legfőbb céljául. Első sorban is a forgalomban lévő papírpénz lassan-lassan bevonatott, részben kamatozó kötelezvényekkel való kicserélés, részben közvetlenül a költségvetés tételei által. A nemzeti bankok szervezete reorganizáltatott, jegykibocsájtási joguk némileg megszorított és egy állami központi bank létesítettett jegykibocsájtási joggal, fémfedezettel és megfelelő tartalékkal. 1884-ben az agió már csaknem teljesen eltűnt, a mire a készpénzfizetések 1886. jan. 1-én megállapítottak. A bizalom és bátorság emelkedett s egy általános gazdasági fejlődés állott be, mely nem csekély mértékben egy néhány kedvező termésnek is volt köszönhető.

Ugyanily mértékben emelkedett az államhitel is. Az 1886-ban tenyészeti célra felvett 5%-os kölcsönnek oly fényes eredménye volt, hogy az összes 6% és még magasabb kamatlábú kötvények convertálása még ez évben lehetővé vált. Kétségtelenül Matsukata pénzügyminiszter kiváló szakértelmének tudandó be első sorban a pénzügyi helyzet ily rohamos javulása, 1890. óta az államháztartásban és a budgetekben hiány nem mutatkozik. A Kinával folytatott háború a japán államháztartás fejlődését más irányba terelte. Nem mintha a háborúval járó kiadások, illetve az ez által szükségessé vált kölcsönök felvétele hátrányos befolyással lett volna, a mi már azért sem lehetett az eset, mert hiszen Japán Formosa szigetén kívül még 200 millió tael hadikárpótlást is kapott a simonoseki békekötés után, hanem csakis azért, mert e háború után Japán egy részletes tervezetet állapított meg, mely az ország katonai, tengerészeti és gazdasági kifejlődését biztosította és mely az egész hadikárpótlást felémésztette. A kiadások 1896-ról 1897-re 85 millióról 168 millióra, 1898-ban pedig 250 millió yenre emelkedtek. Ez évben a költségvetés kisebb-nagyobb hiányokat mutatott, melyek kiegyenlítésére újabb jövedelmi forrásokról kellett gondoskodni. Ehhez 1889-ben a földadó és sakeadó felemelése által tették meg az első lépést. 1901-ben ismét helyreállott az egyensúly, sőt 1903-ban a 273¹/₂ millió yen kiadással szemben már 273¹/₂ millió bevétel állott. Az 1903/1904 pénzügyi év költségvetése 117 millió yen bevételt és 207 millió kiadást tüntet fel. A bevételek körülbelül a következőkép oszlanak meg:

Földadó	51 millió yen
Sake-adó	63 » »
Vámok	18 » »
Posta, távirda	29 » »

Szabadalmak	15 millió yen
Államvasutak, erdőségek	11 » »
Díjak, illetékek	16 » »
Rendkívüli bevételek	81 » »
Különféle egyéb bevételek	33 » »

A kiadások legfőbb tételei a következők:

Allamadósság	41 millió yen
Civillista	3 » »
Hadsereg	42 » »
Tengerészet	22 » »
Pénzügy	6 » »
Közlekedési ügy	22 » »
Belügy	10 » »
Közüktatás	5 » »
Nyugdíjak	6 » »
Külügy	2 » »
Igazságügy	12 » »
Kereskedelem és földmívelés	3 » »
Rendkívüli kiadás	122 » »
Különféle egyéb	11 » »

Az államadósság 655 millió yenre rúg, a melyből cca 620 millió belső 5⁰/₁₀-os kölcsön.

A forgalomban lévő papírpénz értéke körülbelül 187 millió yen.

A Japánban működő bankok és takarékpénztárak száma meghaladja a 2400-at, mintegy 2000 fiókteleppel. Jegykibocsátási joga csak a Nippon banknak van. Alaptőkéje 30 millió, tartalékalapja 20 millió yen és 12⁰/₁₀ osztalékot fizet. A többi nemzeti bank közül legfontosabbak a Schokin bank, a Dai Ichi bank, a Dai Hyaku, a Mitsui, a Nauiva bank, stb., stb.

A nemzetközi forgalom közvetítésével foglalkozó külföldi bankok közül legjelentékenyebbek a Hongkong & Shanghai Banking Corporation, azonkívül egy japán-kinai bank létesítését is tervezi a japán kormány. 1901-ben 12¹/₂ millió yen értékű arany, millió értékű ezüst és 300.000 yen értékű nickel pénz veretett.

A hadsereg békeállománya a következő:

Gyalogság]	56.000
Lovasság	3.000
Tüzérség	8.000
Műszaki csapat	4.000
Szekerészek	8.000
Különféle	21.000
Összesen	100.000

Ezek közül mintegy 5.000 tiszt.

Ágyúk száma	300
Lóállomány	31.000
Ehhez tartalék	200.000
Honvédség	100.000
Népfőlkélők I. oszt.	100.000
» II. »	150.000
Összes harczállomány . . .	650.000

A tengerészet élén a tengerészeti miniszter áll, ki a kabinet tagja. Japán tengerészetének fejlődése az utolsó években páratlanul áll a maga nemében, hadi hajói a legmodernebben vannak felszerelve, a hajóállomány, különösen a kínai háború óta nagyon megszorodott részben a Kinától elvett hajókkal (melyek azonban nem igen használhatók), főleg azonban azért, mert a hadikárpótlás legnagyobb része új hadihajók beszerzésére fordított.

1903-ban Japán hadihajórajja a következő hajókból állott:

Első osztályú csatahajó	4
Másod » »	2
Harmad » »	1
Kisebb kaliberű »	2
Pánczélosok	22
Torpedó ágyúnaszád	3
» zuzó	19
Torpedó I. és II. osztály	82
Összesen	135

Szende Gyula.

Anglia vámpolitikája.

Report of the Tariff Comission. Vol. 2. The textile trades, the Cotton Industry, with appendix. London 1905. P. S. King. 4^o.

Chamberlain vámpolitikai törekvéseinek szükséges voltát és az ez esetben teendő intézkedések részleteit egy nagy tarifabizottság tárgyalja. Ez a bizottság, mely számos nagynevű iparos és szakértő magántevékenységét veszi igénybe, a vasiparról még a múlt év végén bocsátotta közre tárgyalásainak eredményét. (L. a Közgazdasági Szemle 1904. évi 31. kötet, 203. l.) Most jelent meg a pamutiparról szóló nyomozások eredménye.

A tarifabizottság 942 czéget hallgatott meg, s ezek 272.000 munkást alkalmaznak, azaz Nagybritánia pamutiparosainak nagy részét. Az eredmény, mely nagy számsorokban és adatokban föltárul, a világ pamutiparáról jó képet ad.

		A nyerspamutfogyasztás volt (millió angol mázsa)			
	1876—80	1886—90	1896—1900	1904	
Nagybritániában	11'20	13'75	15'05	13'99	
A continensen	9'17	13'98	20'11	22'27	
Az amerikai Egyesült Államokban	6'13	9'05	14'03	18'92	
Összesen	26'50	36'78	49'22	55'18	

1876 óta az összes fogyasztás tehát 145%-kal emelkedett; de míg a nagybritániai fogyasztás csak 24%-os emelkedést mutat, addig a continensé 129 és az Egyesült Államoké 208%-kal gyarapodott.

A nyers pamutfogyasztásnál Nagybritánia az 1876—80 időszakban még 2 millió mázsával haladta túl a continenst és 5 millió mázsával az amerikai Egyesült Államokat és az 1901—4. időszakban a continens már 8 millió és Amerika 2·9 millióval felülmúlja Nagybritánia fogyasztását. Az 1901—4. időszakban az 1876—80. időszakhoz viszonyítva Nagybritánia fogyasztása. 3,120.000 mázsával, vagyis 27·8%-kal; a continensé 13,170.000 mázsával, vagyis 143%-kal és az amerikai Egyesült Államoké 11,140.000 mázsával, vagyis 183%-kal emelkedett. E szerint a continens általános számokban a legnagyobb haladást tünteti fel, holott Amerika fogyasztása aránylag szaporodott legjobban. Mindkét esetben a gyarapodás folytonos. Nagybritániában a fogyasztás hullámlásokat mutat. Míg az összfogyasztásból az 1876—80. időszakban Angolország 42·26, a continens 34·30 és Amerika 23·25%-ot vett igénybe, addig ma 1904-ben Angolország csak 25·35, a continens 40·36 és Amerika 34·29%-ot mutat. Ezekből a számokból a bizottság azt akarja kimutatni, hogy a versenyző államok pamutipara jobban fejlődött és az angol ipar erős küzdelmekre van kényszerítve.

Fölvettett az a kérdés, vajjon az az angol pamutfogyasztás aránylagosan kisebb emelkedését nem lehet-e annak tulajdonítani, hogy Angolországban a finomabb fonalak fonása erősebben gyarapodott, s így daczára a kisebb fogyasztásnak, mégis nagyobb ipari fejlődéssel állanak szemben. Az orsók száma valóban nagyon szaporodott. Volt ugyanis

Évben	A fonásnál (millió orsó)	A dublirozásnál
1874	37·5	4·36
1878	39·5	4·67
1885	40·1	4·22
1890	40·5	3·99
1903	43·9	3·95

Szakértők állítása szerint 1890-ig a finomabb fonásra berendezett orsók száma szaporodott.

Angolország pamutszövészetének jellemzésére szolgálnak a következő adatok :

Évben	Fonalfogyasztás millió font	Szövőszék ezer	Egy-egy szövő- székre esik fonál fontokban
1878	941	515	1827
1885	1176	561	2096
1890	1226	616	1990
1903	1299	684	1900

Ezen számok szerint a fonálfogyasztás 1878-tól kezdve 1890-ig 30%-kal gyarapodott, a szövőszékek száma 19·6%-kal és a szövőszékek fonálfogyasztása 8%-kal. 1890. óta a fonálfogyasztás

csak 6⁰/o-kal, a szövőszékek száma 11⁰/o-kal gyarapodott, holott a szövőszékek fonálfogyasztása 5⁰/o-kal csökkent. Az utolsó 15—20 évben a pamutszövés ipara nagyban és egészben nem igen gyarapodott, de nem is csökkent.

Körülbelül ugyanezt mutatja a pamutiparban foglalkozó munkások száma is. Ugyanis volt:

1881. évben . . .	523.000	munkás
1891. » . . .	565.000	»
1901. » . . .	546.000	»

Annak a csökkenésnek, mely 1901-ben mutatkozik, nagyobbára azon gépjavítások az okai, melyek lehetővé teszik, hogy kevesebb munkás több orsót kezelhet. Egészben véve a munkások létszáma nem nagy csökkenéséből a pamutipar hanyatlására nem szabad következtetést vonni.

A bizottság nagy tanulmányt tett a pamutipar jövedelmezőségére nézve és eredményeként (ha a nyerspamut ára levonatik) a következőt tünteti föl.

A pamutszövetek ára volt:

Időszakban	Angolországban	A kivitelnél	Összesen
1876—85	100	100	100
1886—95	127	97	102
1896—1904 . . .	133	102	107

Mindenütt emelkedés mutatkozik; de legnagyobb az emelkedés az angol piacon.

A pamutiparra nézve ezen nagyterjedelmű vizsgálat a következő eredményre jut: Angolország pamutiparának fontos ágai az utóbbi időkben hanyatlást mutatnak, sok ága csak stationarius. A finom fonalak készítése haladást tüntet fel; több új iparág meghonosult; de a mutatkozó fejlődés átmeneti jellegű. A pamutipar egészében stationárius természetű. Az angol pamutipar ezen maradiságának oka más országok pamutiparának emelkedésében, közgazdasági politikájában s főkép vámtarifáiban található. A pamutipar pangásának ezen főokához járult a legújabb időben a nyers pamutban beálló szükség; a nyers pamut főszolgáltatója Amerika egyesült államai; az ott fejlődő pamutipar, de kivált a nyers pamutban meghonosult speculáció mindinkább kényesebbé teszi Angliának a nyers anyag biztos megszerzését.

A más országok versenye nem vált annyira érzékenynyé magában Angolországban, csak bizonyos különlegességeknél szerepelnek a külföldi pamutkészítmények Nagybritániában. A magas külföldi vámtarifák azonban kiszorították az angol készítményt azokból az országokból, melyekben azelőtt az angol pamutipar szokta ellátni a fogyasztást. És ezek a vámtarifák teszik lehetővé azt, hogy más országok a semleges piacokon olcsóbb árakon helyezték el iparcikkeiket, s így ezeken a semleges piacokon kiszorítják az angol árut. A kivitelnek így beállt megszorítása megnövesztette a versenyt a hazai piacokon.

Mig így az angol pamutkereskedelem a continensen, vagy hanyatlott, vagy legalább nem növekedett, a kivétel a brit gyarmatokba és tartományokba az előnyösebb különbözeti vámtarifák következtében gyarapodott.

Nem remélhető, hogy Angolország pamutipara számára nagyobb tért hódítson oly országokban, ahol pamutipar van s az az ipar védővámokkal támogatva van; ily körülmények közt Angolország kivitelének csökkenése csak növekedni fog; az ezen országok vámtarifáinak leszállítása az angol kereskedelemre jótékony lehetne. De az efféle leszállítások csak akkor remélhetők, ha Nagybritániának lesz általános vámtarifája s így vámkedvezményeket adhat más államoknak is.

A semleges piacokon Angolország kivitelének csökkenése kétségtelen. Ezt a hanyatlást el lehetne kerülni, ha a külállamokban az Angolország versenyére ható visszásságok megszűnének. Ezek a visszásságok főképp a külállamok tarifapolitikájából keletkeztek és azt eredményezték, hogy a brit pamutgyárak nem dolgoznak egész erővel, hanem kénytelenek működésüket megszorítani.

A brit gyarmatok kereskedése még nagyon fejlődőképes és egy kedvezményes különbözeti vámrendszer útján mind Angolország, mind a gyarmatok érdeke nagyban előmozdítottatnék.

Ezek a Report eredményei. A pamutiparról szóló ez a közlemény sokkal gyöngébben támogatja Chamberlain terveit, mint a Vasiparról megjelent első jelentés. Érzik belőle, hogy Nagybritánia legerősebb iparáról van szó, melylyel szemben a védvamos politika nem nagy teret hódított, de melynek Angolországban a vámpolitika megváltoztatása, vagyis Angolországának védővámokkal való elzárása egészen alárendelt. És ezért ezuttal a bizottság tartózkodik is vámtételek javaslatba hozatalától, holott a vasiparnál a kiküldött bizottság részletes vámokkal lépett föl.

A jelentés különben bő részleteket közöl a világ pamutiparáról s e tekintetben nagyon hasznos anyagot szolgáltat.

(—vits.)

Nemzetközi büntetőjogi egyesület.

A nemzetközi büntetőjogi egyesület magyar osztályának szervezése céljából dr. Fayer László, Vargha Ferencz, Moravcsik Ernő és Balogh Jenő felhívást bocsátottak közzé, melyet itt közölve, érdeklődő olvasóinknak szives figyelmébe ajánlunk:

A büntetőjogi reformeszmék Magyarországon eddig nem nyertek jelentőségükhöz mért feldolgozást. Hiányoznak főképp az újabb irányok rendszeres kritikájához szükséges intézmények. Szünetelnek már évek óta az általános jogi érdekű gyűlések, melyek arra is hivatva volnának, hogy a jogirodalom érdeklődését a reformáramlatok felszínre vetett problémái iránt ébren tartsák. Nincsenek olyan egyesületek sem, melyek a különböző tudományágak művelőit a határkérdések megoldására közös munkálkodásban egyesítenék. Nincsen alkalmas szervünk, mely a külföld országaival a tudományos érintkezést ápolná. A reform-

mozgalom fokozódó jelentősége ezekkel az okokkal kapcsolatban fontos kulturfeladattá teszi a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjának ujjaszervezését. A N. B. E. országos csoportjának azokban a kulturállamokban is jut jelentőség, hol hatáskörükben a tudományos élet számos faktorával kénytelen versenyezni. Magyarországon fokozódik jelentősége, mert hézagpótló intézménynyé válhatik. A magyar osztály munkálkodási körét a N. B. E. általános munkaprogrammja határolja körül. Az Egyesület abból a felfogásból indul ki, hogy a bűncselekmény nemcsak jogi, hanem épűgy anthropologiai és sociologiai szempontból is vizsgálándó. Az Egyesület feladata a bűncselekményt létrehozó tényezőket és az ezek leküzdésére szolgáló eszközöket felderíteni. Ezen az általános feladat megvont körén belül a magyar osztály teljesen a hazai szükségletekhez alkalmazkodik. Szélesebbre vonja hatáskörét ott, ahol a hézagok mutatkoznak, nagyobb figyelmet fordít azokra a kérdésekre, melyek nálunk a forrongás stádiumában vannak. A büntető-törvénykönyv küszöbön álló módosítása daczára teljesen nélkülözzük a reformáramlatok leszűrődött eredményeinek megállapítását. Nem lehet feladatunk a külföldi reformkodexekben felvett új intézményeket egyszerűen átvenni. Hanem azt kell megállapítani, hogy mennyire képesek ezek az intézmények szilárd gyökeret verni a magyar jogintézmények egészének, társadalmi és gazdasági életünknek talajában. Nem méltányolták eddig eléggé azt sem, hogy az anyagi büntetőjog evolúciója minő szükségszerű változásokat követel meg az eljárás terén. A néhány év előtt szépen megindult sociálpolitikai törvényhozás zátonyra került. A magyar közigazgatási büntetőjog ziláltságával és méltánytalanságával kirívó ellentétben áll a jogállam fogalmával. Az állam létérdekeit érintő joganyagban, a sajtójogban a hézagos törvényhozási szabályozás következtében általános a zavarodás. Ezt az egész sürgős szabályozást igénylő anyagot a magyar osztály munkakörébe vonja. A magyar osztály nem tartja feladatának ezeknek a problémáknak a részletekbe menő feldolgozását. Feladata a legkülönbébb tudományágakkal foglalkozó egyletek egyesített munkásságának feltételeit létesíteni. Gyűlésein, melyeken jogászok, psychiaterek, statisztikusok, antropologusok, sociálpolitikával foglalkozók, rendőrségi szakemberek egyaránt résztvesznek, megállapítja azokat az alapelveket, melyek a közös munka alapjául szolgálnak. Munkaprogrammot dolgoz ki a részletek mikénti tárgyalására. Megadja az egyleteknek az irányelveket az anyag részletes feldolgozásához. Ez lehetővé teszi a büntetőjogi elveknek minden oldalról megvilágítását az ő benső természetükben és más tudományokkal való összefüggésükben. A feldolgozott anyagot azután összesíti és levonja belőle a következtetéseket. Munkálkodásának megállapított eredményei a N. B. E. hivatalos közlönyében megjelennek. Állásfoglalását képviselői által a nemzetközi congressusokon is kifejezésre juttatja. Így megindul az eszmék nemzetközi áramlása. A N. B. E. magyar osztálya havonként legalább egyszer szűkebb körű ülést tart. Ezen a felvetendő kérdések minden formaság nélkül a legszabadabb alakban tétetnek megbeszélés tárgyává. Nagyobb időközök-

ben országos gyűlést fog tartani mind szélesebb rétegek bevonása és az érdeklődés ébrentartása céljából. A N. B. E. magyar osztályát nem érheti az a szemrehányás, hogy újabb egyesülés által az erőket szétforgácsolja. Ellenkezőleg: az erők egyesítésének és a munka megosztásának elvét alkalmazva, a programjába felvett kérdésekben a különböző egyesületek összekötő kapcsává lesz. Az által, hogy egyrészt a kutatáshoz eszméket ébreszt, másrészt a kutatás eredményeit megrögzíti, a tudományos életet lüktetőbbé, termékenyebbé teszi. De evvel sem elég-szik meg: beállítja Magyarországot a külföld országainak tudományos kapcsolatába. A magyar cultura úttörőjévé válik a tudomány nemzetközi kötelékében. A mozgalomról Friedmann Ernő (Budapest, Alkotmány-uteza 23.) szolgál minden irányban felvilágosítással.

A statisztika hivatalos szervei az egyes országokban.

Az állami és társadalmi élet fejlődésével, a művelődés haladásával, főként pedig az állami szükségletek és feladatok növekedésével az egyes országokban mind nagyobb érdeklődés és gondoskodás tárgyát képezi a statisztika ügye; sőt felismerve annak egyetemes jellegét, az emberiség közös érdekű viszonyaira kiható fontosságát, mintegy nemzetközi rendeltetését, az egyes államok szűk határain túllépve, néhány évtized óta kísérletek történnek a statisztika művelésének egységes nemzetközi keretbe való illesztésére. A statisztikai, közegészségügyi, újabban a demographiai congressusokon sok üdvös határozatot hoztak a statisztikai felvételek, némi részben a feldolgozások egységesítése és tökéletesítése érdekében. Azonban ma még ezen határozatoknak csak kis része foganatosított az egyes államokban, minthogy a congressusok tagjai nem voltak az illető államok hivatalos s nemzetközileg kötelező szabályok alkotására felhatalmazott kiküldöttei s az államok féltékenysége mellett a nemzetközi egységes keret elfogadásának legfőbb akadálya abban kereshető, hogy az egyes statisztikai felvételek első sorban természetesen az illető, specialis viszonyokkal bíró állam szükségleteit hivatvák kielégíteni s e célra nem annyira az adatok nemzetközi összehasonlítása, mint inkább régebbi felvételeinek adataival való összehasonlíthatásuk a főszempont.

Ujabban a l'Institut international de la statistique (nemzetközi statisztikai intézet), ez az Európa s más világrészek legjelesebb statisztikusaiból alakult előkelő tudományos egyesület fejt ki széleskörű tevékenységet, főleg a népesedési statisztika nemzetközi kereteinek kiépítése körül, mely célra az egyes államok hivatalaival és statisztikusaival való érintkezés, levelezés és anyaggyűjtés, valamint állandó statisztikai tevékenység folytatása végett modernül berendezett irodát tart fenn. A statistika egyes ágaival is foglalkozó tudományos és hivatalos egyletek a különböző gazdasági és statisztikai egyesületek, társulatok, továbbá a »Világposta- és távirdaegylet« Bernben székelő központi irodával, nemkülönben a statisztikai congressusok által megteremtett nemzetközi vasuti statisztikai bizottság. Hatalmas szervei végül a demographiának a különböző címeken megjelenő statisztikai és más tudományos folyóiratok, mint a tudomány fejlődését éber figyelemmel kísérő s kiváló demographusok nézeteit, ajánlatait közzétevő vállalatok, a melyek sorából kiemelhetők az Institut

kiadásában megjelenő Bulletin, továbbá az Allgemeines statistisches Archiv, a melynek állandó melléklete a Mayr által megindított, egyes nagyobb munkák, folyóiratok tartalmát s a törvényhozás és közigazgatás fontosabb statisztikai intézkedéseit, a statisztikai egyletek és társulatok nevezetesebb életmozzanatait ismertető, bíráló Geordnete Bücherschau, illetve újabban ezen cím alatt: »Allgemeine Bibliographie der neuesten statistischen Literatur«. A Bulletin az Institut ülésein felolvasott nagyobb értekezéseket s az ülések lefolyását, az azokon elhangzott felszólalásokat, indítványokat s az indítványok felett megindított viták, érvek és ellenérvek rövid tartalmát közli, nemkülönben az Institut életében beállott eseményeket, halálozásokat, az elhalt tagtársak érdemeinek méltatását stb. Szóval ez az előkelő irodalmi vállalat hű tüköre az Institut életének és tevékenységének.

Nagy számban jelennek meg ezen kívül az egyes államokban (német, angol, francia, olasz, magyar) általános érdekű kérdésekkel foglalkozó s demographiai tárgyú czikkeket is tartalmazó folyóiratok, szemlék. Ezen országos jellegű tudományos folyóiratok mellett egyes nagy városok statisztikai hivatalai is adnak ki statisztikai folyóiratokat különböző címek alatt, mint »Adalékok, Közlemények, Statisztikák«; továbbá úgy egyes hivatalok, mint az egyes városi hatóságok és intézetek tesznek közé időközönként gazdag statisztikai anyagot tartalmazó különböző közleményeket, jelentéseket. Végül úgy az országos, mint városi statisztikai hivatalok kiadványai: az évkönyvek, évi jelentések, havi, heti közlemények s más címeken megjelenő időszakos (évi, havi, heti) vagy nem időhöz kötötten megjelenő egyéb kiadványai ölelnek fel változatos statisztikai adatokat, a melyekből a demographia egyes ágai megfelelő csoportosítás és combinatiók útján tudományosan tovább fejleszthetők.

Ezen hivatalos kiadványok sorából kiemelhetők a magyar királyi központi statisztikai hivatal nagyszámú kiadványai (évkönyvek, statisztikai és havi közlemények stb.), nemkülönben a fővárosi statisztikai hivatal kiadványai, melyeknek az Évkönyvek, az immár 33-ik évfolyamban megjelent havi füzetek, a heti kimutatások stb., a melyek e két előkelő hazai statisztikai szervet hivatása magaslatán álló s az elsőrangú európai statisztikai hivatalok sorába tartozó szervként mutatják be.

A demographia fejlődésének és kiépítésének hatalmas tényezői végül az egyes országok szakszervei, a különböző berendezésű statisztikai hivatalok, melyeknek működésén, mint alapon nyugszik a statisztika ügyének gyakorlati és tudományos fejlődése. A fejlődés mérvét és irányát tehát első sorban azon körülmény szabja meg, hogy mily állású, berendezésű hivatalos organumok szolgálják a statisztika ügyét. A népesedés tényezőinek megismerése s e tényezőknek úgy egymással, mint más államok hasonló tényezőivel való összevethetése, combinatiók felállítása

¹⁾ L. a legújabb statisztikai irodalom termékeinek s a hivatalos statisztikai kiadványoknak a népességi statisztikára vonatkozó jegyzékét: Fircks Arthur: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik. Lipse 1898 és Allgemeines Statistisches Archiv 1903. évi mellékletét: Die deutsche Städtestatistik am Beginne des Jahres 1903.

s ez alapon a társadalmi élet törvényszerűségeinek statisztikai úton való feltárása csak úgy lehető, ha nemcsak bő és minden irányban felvilágosítást nyújtó anyag áll rendelkezésre, hanem ha egyszersmint ez az anyag pontos és megbízható adatokon épül fel, a minek első feltétele az, hogy azoknak gyűjtése és feldolgozása arra rendelt és hivatott organumokra legyen bízva, külön e célra fennálló hivatalos szervek útján, szakszerűen történjék, a mely esetben a munkamegosztás és munkaegyesítés gazdasági elvei is érvényesülhetnek.

Elsőrangú kelléke tehát a statisztika helyes irányú művelésének és fejlődésének az, hogy külön, lehetőleg központosított, megfelelő számú és képzettségű munkaerővel ellátott, közhatósági jelleggel felruházott, működésének függetlenségét és akadálytalanságát tekintve törvényen nyugvó szakhivatal álljon a statisztika szolgálatában.

A XIX. század elején vált általános szükségletté Európában a statisztikai központi hivatalok felállítása, létesítése, tehát akkor, mikor a nemzetek önrendelkezési jogukat jórészen visszanyerték, a mikor tehát szükségessé vált milliók életviszonyának és életkörülményeinek pontos megfigyelése és feljegyzése, hogy ennek alapján milliók jóléte, élete és egészsége biztos alapon gyámolítható és munkálható legyen. Szinte gondviselészerű eseménynek tűnik fel az, hogy a mikor a »semmit rólunk nélkülünk« elve diadalra jut s a mikor a kiskorú nép gyámintézménye, a közigazgatás kezdi bontogatni védőszárnyait, akkor pattant ki Quetelet lelkéből az a szikra, a mely meggyújtotta a kutató statisztika szövétnekét, hogy az bevilágítson a népek életébe, a nyomor és tudatlanság sötétségébe. Az általa megteremtett, illetve tudományosan kifejtett kutató statisztikai irány tette lehetségessé azt, hogy necsak a társadalmi élet egyes jelenségei, hanem e jelenségek törvényszerűségei is számszerű megvilágításban tüntetessenek fel, a mi azután nélkülözhetetlenné tette, így szükségképpen maga után vonta a társadalmi élet megfigyelő állomásainak, a külön statisztikai központi hivataloknak felállítását. Eladdig csupán Svédországban és »Pénzügyi bizottság« (Finanz-Commission) cím alatt Poroszországban voltak ily statisztikai hivatalok, míg ellenben a többi államokban az egyes felvételek alkalmával és céljaira állítottak fel különleges hivatású és szervezetű statisztikai bizottságok, jórészt hivatali jellegű összetételben; csak a múlt század kezdetén állított fel Napoleon, a lángeszű császár egy statisztikai Bureaut, mely példát azután Ausztria, Württemberg, Bajorország, 1802-ben Oroszország és 1805-ben Poroszország követték, de az ezen államokban felállított központi hivatalok, a porosz és orosz kivételével, Napoleon bukása után csakhamar megszűntek. Évtizedek múlva támadtak csak fel újra halottaikból e hivatalok, hogy tökéletesebb szervezetben munkálják népeik javát és példájukkal életet adjanak más államokban is hasonló szervezeteknek. 1820-ban Württemberg, 1826-ban Németalföld,¹⁾ 1828-ban Ausztria, 1832-ben

¹⁾ Az ekkor felállított németalföldi statisztikai hivatal később Belgium és Hollandia szétválása után Brüsszelbe helyeztetett át s azóta mint belga statisztikai hivatal működik.

a függetlenné lett Görögország, 1834-ben Bajorország és Franciaország állítanak fel statisztikai hivatalokat, Szászország pedig Statisztikai Egyletet létesít. Anglia (Walessel) 1836, Norvégia 1845, Hollandia 1848, Szászország és Dánia 1850, Mecklenburg 1851, Báden és Braunschweig 1853, Skócia 1854, Oldenburg 1855, Románia 1859, a Svájc, Spanyolország és Portugália 1860, Olaszország, Thüringia és Hessen 1861, Szerbia 1862, Írország 1863, Finnország 1865, az Egyesült-Államok 1866, Magyarország 1867 (már előbb rövid fennállással 1848), Egyiptom 1870, a Német császárság 1871 s végül Japán 1875 óta rendelkeznek többé-kevésbé tökéletes szervezetű s a társadalmi élet jelenségeinek szűkebb vagy tágabb körű megfigyelésével foglalkozó statisztikai hivatalokkal. Ezeken kívül Bulgária, a Hanzák, számos, az Egyesült-Államokhoz tartozó, továbbá közép- és dél-amerikai állam, Angliának, Hollandiának és Franciaországnak Európán kívüli birtokai és gyarmatai, valamint egyes nagyobb városok dicsekedhetnek a demographia egész vidékére vagy a statisztika egyes ágaira kiterjedő hatáskörrel felruházott különböző szervezetű statisztikai hivatalokkal.

Az országos hivatalok mellé belga példára sok helyütt statisztikai bizottságok, szaktanácsok állítottak fel, de ezek később, mint teljesen felesleges és a hivatalok szakhivatali jellegével össze nem egyeztethető intézmények, legtöbb helyen, így nálunk is megszűntek.

Mindeme hivatalok közül egyesekkel ismerkedjünk meg közelebbről, főként azokkal, a melyek vagy berendezésük jósága vagy az általuk megfigyelendő és feldolgozandó anyag nagy kiterjedése vagy végül különleges szervezetük folytán figyelmet érdemelnek.

Mint általában az egész állam szervezete, fejlődése és helyzete, úgy egészen különleges Anglia statisztikai szervezete. A nagyobb sziget három alkateleme: Anglia, Wales és Skócia számára már a XIX. század elején, Írland és India részére néhány évvel később külön-külön egy-egy fő állami anyakönyvi hivatal állítottatott fel, a népesedés jelenségeinek nyilvántartására és a népszámlálás (census) eszközzésére. E hivatalok (General Register Office) székhelyei: Anglia, Wales és a szigetek számára London, Skóciának Edinburg és az írlandi Dublin. De Írlandnak még külön önálló hivatala is van, az ugyancsak Dublinban székelő Statistical Office. A népmozgalmi adatokat az ezen központi főhatóságok alá rendelt anyakönyvi hivatalok szolgáltatják; ugyanezek vizsgálják át és állítják össze előre megállapított iratmintákon és küldik be a központokba a fizetett számlálók által eszközölt felvételek eredményeit. Ily eljárás mellett, mint-hogy szakképzett, gyakorlott egyének vizsgálják át s állítják össze az adatokat, a megbízható eredmények végleges összeállítása és közzététele igen rövidesen, rendszeren egy hónap alatt megtörténik, miáltal a felvételek fő célja, az actualitás elérhető és egyszersmint lehetővé van téve a megfelelő keretek közt mozgó népesedési statisztika fejlődése, tökéletesedése.

Ezen főanyakönyvi hivatalok mellett az 1820-ban felállított Board of Trade egyik nagy osztálya szerveztetett 1893-ban az

egész királyságra kiterjedő általános statisztikai főszerv gyanánt, melynek magvát — a nagyiparos állam természetének és helyzetének megfelelően — a munkásügyi statisztika céljaira szolgáló osztály, a Labour Departement képezi.

Ezen hivatalokon kívül egyes felvételek céljaira és fontosabb társadalmi kérdések statisztikai alapon való tanulmányozására parlamenti vagy a kormány által kirendelt bizottságok vagy biztosok küldetnek ki időközönként, a hivatalos statisztika ideiglenes főszervei gyanánt többnyire széleskörű hatósági hatáskörrel és hatalommal felruházva. Így például a legutóbbi (1901.) népszámlálás vezetésére az angol kormány Indiába számláló biztost¹⁾ küldött ki, a számlálás idejére legfőbb fokon rendelkező statisztikai szerv gyanánt. Mindemezt állandó és ideiglenes szervek, kiegészítve a közigazgatás egyes különleges céljait szolgáló, de statisztikai működést is kifejtő hivatalokkal, melyenek a Home Office s a szegényügy és közegészségügyre vonatkozó adatokat gyűjtő Local Government Board, képezik Angliának speciális jellegű statisztikai szerveit.

A continens államai közül a különben tökéletes közigazgatási szervezettel ellátott Franciaországban nincs egységes és hivatását tekintve teljesen önálló, központosított statisztikai hivatal, hanem az egyes ministeriumok statisztikai osztályai gondoskodnak a szükséges adatok gyűjtéséről, feldolgozásáról és közzétételéről. A népesedési statisztika legfontosabb szerve a belügyministerium kebelében felállított statisztikai központi hivatal,²⁾ a mely a népszámlálás eredményeinek feldolgozásában és közzétételében találja legfőbb feladatát. Különben mellékesen megjegyezzük, hogy a népességi viszonyok összehasonlítására Franciaország adatai más államok adatainál kevésbé alkalmasak, miután az adatok gyűjtése még nem régen is a községi illetőség alapján történt, nem pedig, mint a többi művelt államokban s legujabban Franciaországban is, a jelenlevő népesség alapján.

Úgy ezen változás, mint a teljes központosítás felé való erős törekvés reményt nyújt arra, hogy Franciaországban is rövid idő alatt a központi szervezet és központosított eljárás a statisztikai adatoknak nemzetközi összehasonlíthatóságát lehetővé fogja tenni.

A szomszédos két kisebb állam közül Belgiumban önálló kir. statisztikai központi hivatal működik, a belügyministerium kebelében. Ezen valóságos hivatal jellegével felruházott központi statisztikai szerv gondoskodik a népességi statisztika feldolgozásáról és közzétételéről, de a feldolgozás azért Belgiumban nincs teljesen központosítva, s ott még decentralisatio áll fenn.

A másik kis tengerparti államban, Hollandiában, a hivatalos statisztika szervezete nagyon sok változáson ment keresztül s ott tulajdonképpen még ma sincs keresztülvive teljesen a köz-

¹⁾ Census Commissioner for India.

²⁾ Statistique generale de la France.

pontosítás. A mai szervezet megértéséhez szükséges a fejlődés történetének rövid előadása.¹⁾

A szervezet őse a pénzügyminiszterium kebelében 1825-ben a külforgalmi adatok feljegyzésére felállított központi iroda. A következő évben a belügyminiszterium kebelében szerveztették a birodalmi statisztika feldolgozására hivatott iroda, a melynek munkálatait a minister elnöklete s egy szakértő titkár vezetése mellett a közigazgatás, közoktatás, művészet, tudomány és ipar képviselőiből alakított bizottság vezette. Ezen központi bizottságon kívül mindenik tartományban egy-egy bizottság felállítását rendelte el a belügyministeri körrendelet oly módon, hogy a bizottság tagjait az illető tartomány főnöke nevezte ki. 1848-ban a belügyminiszterium egyik osztályaként a statisztikai anyag feldolgozására külön hivatal állíttatott fel, a mely azután 1857-ben önálló osztálylyá fejlesztve a különböző statisztikák feldolgozásán kívül vezette az 1849., 59., és 69-iki népszámlálásokat. Ez a statisztikai osztály 1856-ban, munkatársainak száma 30-ra szaporodván, statisztikai egyletté alakult át, a mely egylet, bár más név alatt s új szervezetben, de lényegében ma is fennáll.

1858-ban a statisztika hivatalos szervei gyanánt királyi rendelettel Birodalmi statisztikai bizottság és Tartományi statisztikai hivatalok állíttattak fel. A sokféle feladattal megterhelt, tanácsadó és az anyag feldolgozásával is megbízható bizottság mindössze is csak néhány évig, 1859 elejétől 1861 végeig állott fenn. 1878-ban a belügyminiszterium statisztikai osztálya is megszűnt anélkül, hogy ezen két központi szerv megszűnése a tartományi hivatalok működését is megszüntette vagy befolyásolta volna. A statisztikai egylet látva a hivatalos szervek beszüntetését és hiába kérelmezve azoknak új életre keltését, maga vette kezébe a statisztika ügyének reorganisatióját, s hosszas vita után 1884-ben felállította a statisztikai intézetet, élén elnökkel, s ügyvezető titkárral és az egylet vezetőiből, valamint kiválóbb tagjaiból alakított tanács mellérendelésével.

Az intézet feladatát a statisztikai anyag gyűjtése, a hol lehet, nemzetközi összehasonlítás alapján való feldolgozása, közzététele, valamint az Egylet könyvtárának és levéltárának gondozása képezte. Szakvéleményét és tanácsát a kormány több közigazgatási kérdésben kikérte, így az 1889-iki népszámlálásra vonatkozólag is.

Többszöri sürgetésre s a parlamentben történt többszöri lezavasztatás után végre 1892-ben a hivatalos statisztika szervezésének kérdése királyi rendelettel²⁾ akként szabályoztatott, hogy a közigazgatás, a tudomány és gyakorlat embereiből, köztük a munkáspárt két tagjából, elnökkel, alelnökkel, vezetőtitkárral s 28 taggal, központi statisztikai bizottságot szervezett. Végre a holland hivatalos statisztika ügyét újból rendezte s a maig is fennálló központi szervezettel látta el az 1899-iki királyi rende-

¹⁾ L. Verrijin Stuart C. A.: La reorganisation de la statistique dans les Pays-Bas. Bulletin Tome XII. és Hr. W. Methorst: Zur Geschichte der niederländischen Statistik. Allg. stat. Archiv. VI. 2.

²⁾ 1892. október 24.

let,¹⁾ amely szerint ma a központi szervezet áll egy tanácsadó testületből, a statisztikai központi bizottságból (Centrale Commissie vor de Statistiek) és a tulajdonképpeni statisztikai teendők végzésével, nevezetesen az adatok gyűjtésével, feldolgozásával, közzétételével és a szakkönyvtár kezelésével megbízott központi statisztikai hivatalból (Bureau), élén a munkát kiosztó igazgatóval.

A hivatal igazgatója a bizottságnak hivatalból tagja, s viszont ennek titkára a hivatalnak a király által kirendelt alkalmazottja. Az igazgatót a bizottság ajánlatára a belügyminister útján a király nevezi ki és bocsátja el. A hivatalnokokat pedig rangjuknak megfelelően az igazgató ajánlatára és a bizottság elnökének meghallgatása mellett vagy a király, vagy a belügyminister nevezi ki. A hivatal és a bizottság székhelye Hága. A munkálatokért az igazgató felelős, a ki a hatóságokkal és hivatalokkal közvetlenül levelez. Úgy a bizottság, mint a hivatal pénzügyi tekintetben a belügyministertől függ, de hivatali feladatukat tekintve úgy egymástól, mint a kormánytól függetlenek. A bizottság, melynek tagjai hat évre neveztetnek ki, oly módon, hogy a tagok fele minden harmadik év végén újra kinevezhetőleg kilép, a hivatal igazgatójának beleegyezésével, nézeteltérés esetén pedig a belügyminister döntése alapján a hivatalt egyes statisztikai munkálatokkal megbizhatja. Ügyrendjét s munkaprogramját a belügyminiszter jóváhagyása mellett maga állapítja meg, s az egyes községi hatóságokkal közvetlenül levelez. A minister csak a bizottság hozzájárulásával, illetve annak közvetítésével adhat utasítást az igazgatónak. A bizottság évenként június elseje előtt jelentést tesz a belügyministernek a múlt évben végzett saját és a hivatal munkálatairól. A hivatal személyzete 1903-ban 24 rendes hivatalnokból, 12 irtokból és 3 szolgából állott és főtörekvése az, hogy közvetlenül az ősanyagot teljesen központosítva dolgozza fel, és pedig egyéni mintalapok segítségével. Tehát itt is mindinkább tért hódít a központosítás elve s az egyéni mintalapok alkalmazása, a mely a népszámlálás, bűnügyi és halandósági statisztika körében már teljesen otthonos.

Olaszországban a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium kebelében fennálló statisztikai hivatal, a Direzione generale della Statistica feladata a népszámlálás és más statisztikai munkálatok felvétele, feldolgozása és közzététele, a hadseregbe vonatkozó kimutatások kivételével, a melyekről a hadügyministerium gondoskodik.

Olaszországban általában a népességi, de különösen a halandósági és bűnügyi statisztika újabb időben szépen fejlődött, s a felvétel és feldolgozás technikája is tökéletesített, a mennyiben az 1881. jan. elsejével csupán egyes nagyobb városokban s csak a halálokok kimutatására behozott számlálólaprendszer 1883. jan. elsejével kiterjesztette az egész államra s általában a halálesetekre és a házasságkötésekre, úgy, hogy a lajstromos rendszer már csak a születések kimutatására szorítkozik.

A másik két latin állam közül Spanyolország a »Földrajzi

¹⁾ 1899. január 9.

és statisztikai intézet» által dolgoztatja fel a népesedési statisztika anyagát s teszi közzé kis számú közleményeit. Különben Spanyolország a fejletlen technikával s decentralisált feldolgozással bíró államok közé tartozik.

A másik ibériai államban, Portugáliában az igazság- és válásügyi ministerium kebelében fennálló statisztikai hivatal gondoskodik a népmozgalmi és népszámlálási adatok összeállításáról s egyes közigazgatási ágak jelentéseinek összegyűjtéséről s a szintén nem nagy számban megjelenő s a népesedési statisztikát tárgyzó közlemények közzétételéről. Itt sincs még a központosítás teljesen és minden irányban keresztülvive.

Svájcban a szövetség statisztikai szervezete teljesen központosított, de a szövetségi központi statisztikai hivatal (Bundesstatistisches Amt) nem fejtheti ki erejét és képességét teljes mértékben az önállóságukra féltékeny kantonok miatt,¹⁾ a melyeknek legtöbbje külön és pedig tökéletes berendezésű és működésű statisztikai hivatalt tart fenn, így Genf, Bern, Zürich és Basel, mely utóbbi különösen az alkalmazott módszer és technika, nemkülönben az adatok sokoldalú és combinatív feldolgozása tekintetében magas fejlettségű szakszervezettel rendelkezik.

A magas műveltségű és fejlett társadalmi életet élő Skandináv államokban, úgyszintén Dániában jól szervezett és vezett központi szakhivatalok intézik a népesedési statisztika ügyét, készítik az összeírási tervezeteket, dolgozzák fel központi kiaknázással a sokoldalú combinációra alkalmas anyagot, s gondoskodnak annak közzétételéről. Ezen hivatalok a helyes módszer és fejlett technika előnyeit tudós igazgatóik és munkásaik fáradhatatlan buzgalmának és folytonos reformmunkájának gyümölcseként legteljesebb mértékben használják ki.

A finn központi statisztikai hivatal teljesen svéd mintára van berendezve s ez dolgozza fel központilag és teszi közzé a népesedési statisztika adatait.

Oroszországban a statisztikai központi választmány feladata a népesedési statisztika művelése, de e mellett az egyes ministeriumokban is működnek külön statisztikai osztályok és jórészt éppen ez utóbbiak gondoskodnak a különböző statisztikai adatok közzétételéről. Egyes nagyobb városokban is vannak különböző szervezettel ellátott statisztikai hivatalok, melyek közül tökéletesebb eljárási módjával és fejlettebb technikájával, valamint vezetőjének szélesebb tudományos működésével a moszkvai tűnik ki.

Különben a népesedés egyik elemére, a természetes népmozgalomra vonatkozó orosz kimutatások rendszerint csak az adatok számszerű közlésére szorítkoznak.

Az új hellén állam függetlenné válása megteremtette mindjárt 1832-ben az alkotmányos állam nélkülözhetetlen tényezőjét képező statisztikai hivatalt, de az az európai műveltség alacsony színvonalán álló, folytonos zavarokkal és válságokkal küzdő kis államban nem emelkedhetett valami magas színvonalra s nem vihette valami nagy mértékben előre a népesedési statisztika

¹⁾ L. Bücher: Einige Bemerkungen über das Aufnahmeverfahren bei Volkszählungen.

ügyét. A hivatal vajmi kevés gondot fordít nem valami változatos és pontos közzétételeiben a népesedés egyes jelenségeire, s adatai nem éppen alkalmasak nemzetközi összehasonlításokra.

Ugyanezeket lehet mondani a többi Balkán-állam statisztikai szervezetére és működésére vonatkozólag. Ezen államokban a népesedési statisztika adatai többnyire az anyakönyvi bejegyzések alapján eszközölt kiszámítások segítségével hozzávetőleges értékben állapíttatnak meg, minthogy a népességnek pusztán számszerű pontos megállapítása is a náluk divatozó primitív felvételi mód és eljárás mellett, valamint a rossz közigazgatási viszonyok és a nép műveletlensége következtében lehetetlen. E mellett egyes helyeken a különböző nemzetiségek magatartása, életmódja és főleg vallási viszonyai teszik lehetetlenné pontos népmozgalmi adatok gyűjtését; így például Bulgáriában a mohamedán lakosság miatt lehetetlen, főként a születési és halálozási viszonyok pontos megállapítása, minélfogva úgy ezen, mint a többi Balkán-államnak statisztikai adatai tudományos értékesítésre és nemzetközi összevetésre nem alkalmasak.

Az Európán kívüli nevezetesebb államok sorából első helyen említendő az Egyesült-Államok, a mely a mint más téren is igyekezett utólélni, sőt túlszárnyalni Európát, úgy a gyorsan növekedő lakosságú fiatal állam nem maradhatott soká az önismeret terén sem az európai államok háta mögött, s a gyakorlati népbelátva egy állandó statisztikai hivatal szükségét és immár elodázhatatlan voltát, igyekezett modern alapon, de a társadalom különleges viszonyainak megfelelőleg újjászervezni és állandó szervezettel ellátni a statisztika ügyét.

Az 1902. márcz. 6-iki törvény az eddigelé a tíz évenkénti népszámlálások idejére felállított ideiglenes jellegű statisztikai hivatalt állandóvá tette,¹⁾ az 1903 febr. 13-iki törvény pedig teljesen új beosztás mellett reorganizálta a statisztika egész szervezetét.

Az előbbi törvény szerint a népszámlálási hivatal vezetője az államelnök által a senatus jóváhagyásával kinevezett igazgató, a kinek nagyszámú szakszemélyzet van alárendelve, melynek a belügyi államtitkár megegyezésével a hivatal igazgatója által kinevezett, szakképzettséggel bíró négy főstatisztikus (chef-statistiker), az irodafőnök (chief clerk), a ki egyszersmind az igazgató helyettese is, azután a pénztárnok (disbursing clerk), a gyorsíró, négy osztályfőnök és más hivatalnokok, írnokok, végül megfelelő számú altiszt és szolgaszemélyzet. Valamennyi hivatalnok rendes fizetést híz.²⁾

1903. majus 15-én külön statisztikai bizottságot létesítettek, hogy az az államtitkárt támogassa a statisztikai szolgálat szervezésére és irányítására vonatkozó munkájában. A végleges berendezés és továbbfejlesztés ugyanis törvény értelmében az elnök és az új államtitkár joga és kötelessége. Nevezetesen az

¹⁾ The Census office temporarily established in the department of the Interior is hereby made a permanent Office.

²⁾ Az igazgató fizetése 6000, a négy főtiszté, az igazgató-helyettesé és pénztárnoké 2500, az osztályfőnököké 1800, a gyorsíróé 1500 s a többi hivatalnoké 600—1000 dollár.

elnök bármelyik hivatalt, osztályt vagy közszolgálati ágat, ha az statisztikával vagy tudományos munkával foglalkozik, belátása szerint az egyes közigazgatási departmentból bármikor átteheti a kereskedelmi és munkaügyi ministerium kebelébe. Az államtitkár pedig jogositva van az alája rendelt statisztikai hivatalokat egyesíteni, a hivatalos szolgálatot szabályozni, más ministeriumokhoz az általuk vezetett kimutatások közlése iránt fordulni s a tőlük nyert felvilágosításokat oly összeállításokban tenni közzé, a mint azt legalkalmasabbnak véli.

A most vázolt állapot szerint tehát az északamerikai köztársaság most már állandó és túlnyomó részben központosított statisztikai szervezettel rendelkezik s ily módon a népesedési statisztika modern irányú fejlődése biztosítva van. Ma még azonban annak népmozgalmi része fejletlen s csupán a születési és halálozási adatok gyűjtésére szorítkozik, a mely adatok az 1902-iki törvény értelmében ezen évtől kezdve az anyakönyvek alapján évről évre gyűjtendőek, föltéve, hogy ezen adatokat a népszámlálási hivatal igazgatója megbízható és megfelelően részletező kivonatolásoknak tartja.

A tíz évenként tartandó nép- és üzemszámlálás a többi statisztikai feltételektől, milyenek: a fogvatkozások, büntettek, a hadügy, börtönügy stb. statisztikája, már az 1900-iki népszámlálási törvény által egymástól elkülönítettek. Mindezen munkálatok, valamint a népmozgalmi adatok gyűjtése a hivatalra ruháztattak, ezenkívül más munkálatokat is végez, s a congressus is megbizhatja időről-időre egyes felvételek eszközzésével. A hivatal feladatköre, berendezése és működése nagyjában megfelel az európai statisztikai hivataloknak. Lényeges szervezeti változást hozott be erős központosítási irányzattal az 1903. évi febr. 14-iki törvény s a statisztika állami központi állomásává az újonnan rendszerezített főállami hivatalt, a kereskedelmi és munkaügyi ministeriumot (The Department of Commerce and Labor) tette. Az eddig más ministeriumok kebelében fennállott azon különböző közigazgatási hivatalokat és ügyosztályokat, a melyek statisztikával is foglalkoznak, — a földművelési ministerium statisztikai hivatalának kivételével, — a törvény ezen új ministerium alá osztotta be. 1903. július 1-én, a törvény életbe lépte napján a következő hivatalok helyeztetek át a kereskedelmi és munkaügyi ministeriumba: a statisztikai hivatal (Bureau of Statistics) a kincstári ministeriumból, a népszámlálási hivatal (Bureau of the Census) a belügyministeriumból, a munkaügyi hivatal (Department of Labor), azután az eddig a Department of state alá tartozott külkereskedelmi hivatal (Bureau of foreign Commerce) beolvasztva a statisztikai hivatalba, végül a kivándorlási ügyosztály (Immigration service).

Ugyanis az anyakönyvvezetés ügye szövetségi törvénnyel még nincs szabályozva s arról az egyes államok jogszabályai rendelkeznek. A szövetségi államok legtöbbszörében pedig egyáltalában nincs állami anyakönyvvezetés, szemben az állami anyakönyvvezetéssel bíró államokkal (Registration states). Mint-hogy azonban a statisztika ügye most már az egész szövetségre kiterjedő törvénnyel van szabályozva és központosilag szervezve,

megvan az út és mód a népesedési statisztika egységes és gyors kifejlődésére itt, a gyors fejlődés, a villamosság hazájában.

A közép- és délamerikai nagy köztársaságokban, Mexikó, Venezuela, Brazília, Uruguay és Argentínában különálló, a belügyministerium kebelébe illesztett központi statisztikai hivatalok vezetik a népszámlálásokat s dolgozzák fel a népesedési statisztika összes adatait. A többi jelentéktelenebb amerikai államokban a statisztikai műveleteket s ezek közt a népszámlálásokat a rendes közigazgatási szervek végzik.

Ázsianak, a legnagyobb világrésznek kevés államában találni a statisztika rendszeres és állandó művelésére s különvált statisztikai szervekre.

A szemünkláttára nagy és hatalmas állammá fejlődött s az európai műveltség befogadására, sőt továbbfejlesztésére képes és kész keleti Anglia, a rohamlépésekkel előrehaladó Japán nem zárkozhatott el a modern államélet hévmérőjének alkalmazása elől s csakhamar állandó szervezettel látta el az állami feladatnak nyilvánított statisztikát.

Az európai mintára berendezett »Általános statisztikai hivatal« közvetlenül a ministertanács e'nökének alárendelten éber figyelemmel kíséri és jegyzi fel a sűrű lakosságú szigetállam népességi viszonyait s megfigyeléseinek eredményeiről tudományos és gyakorlati czélokra egyaránt alkalmas kimutatásokban és közleményekben számol be, beigazolvva azon angol közmondás igazságát, hogy: »ahol megvan az akarat, a módot könnyű megtalálni«.

Az óriás kiterjedésű és lakosságú menyei birodalomban nincs egységes statisztikai szervezet és központi statisztikai hivatal, hanem az egyes nagy tartományok hivatalai közlik időközönként a császárral a népességi adatokat. A népszámot a rendőri vagy más hatóságok minden előkészítés nélkül és igen hiányos összeállításban azon lajstromok alapján állapítják meg, a melyeknek vezetésére minden lakóház törvény értelmében már századok óta kötelezve van. A szintén már századok óta szokásos népszámlálásokat minden öt évben kell tartani a hivatalnokok ellenőrzése mellett lakóházankinti összeírásban s a népességnek 5—5 éves korcsoportok szerint való részletezése mellett, de minden további részletezés s combiniációkra alkalmas csoportképzés nélkül.

Afrikában csupán az erősen angol befolyás alatt álló Egyiptom tart fenn a belügyministerium közegészségügyi hivatalával egyesített statisztikai hivatalt, ezáltal mintegy legfontosabbnak ismerve el a demographiának a közegészségügyre való jótékony hatását, a mint tényleg Európában is legújabbban a demographiai congressusok a népesedési és közegészségügy benső, szoros egybefüggésének felismeréséről s a kettőnek együttes tudományos műveléséről tesznek tanuságot. Ezeken a congressusokon Mayr szavai szerint közegészségügy és népesedési statisztika bizonyos értelmi házasságban élökként szerepelnek.¹⁾

¹⁾ L. Mayr ismertetését Grotjahn folyóiratának, a *Jahresbericht über die Fortschritte und Leistungen auf dem Gebiete der socialen Hygiene und Demographie*-nak I. és II. kötetéről. Archiv VI. 2. 308. l.

Az egyes közigazgatási ágakra vonatkozó statisztikai adatokat a központi hivatal gyűjti össze, ez vezeti az egyes felvételeket és teszi közzé a népességi statisztika körébe tartozó eredményeket, még pedig 1893. óta nem csupán a bennszülött népességre vonatkozólag, úgy hogy ezen idő óta a születési és halandósági statisztika terén meglehetősen javulás állott be s csak a házassági statisztika nem fejlődhetik kellő mértékben a mohamedán lakosság miatt.

Az angol befolyás jótékony hatása a britt gyarmatokban is érezhető a demographia terén, a mennyiben Anglia minden nagyobb birtoka részére külön statisztikai hivatalt állított fel. Így India statisztikai hivatala, a General Registrar Office teljesen angol mintára van szervezve s modern technikai eszközökkel van ellátva. A hivatal kitűnő szervezetéről, berendezéséről tesz tanuságot az 1901-iki indiai népszámlálás, az új kor legnagyobb-szerű összeírása, a mely 300 millió ember összeszámlálását a jelenlevő népesség alapján az útonlevők elkülönítésével s a modern technikai vívmányok félhasználásával, különböző színű és alakú számlálólapok segítségével az 1901. márczius elseji állapot szerint a legtöbb tartományra vonatkozólag igen rövid idő alatt (este 7-től 11-ig) és gyors feldolgozás mellett eszközölte.¹⁾

Kanadában, Ausztráliában szintén külön központi statisztikai hivatalok működnek, állítják össze és teszik közzé a népnymozgalmi és népmozgalmi statisztikára vonatkozó, elég kimerítően részletező adatokat, a melyeket bő kivonatokban felvesz kiadványai közé a Board of Trade.

A többi európai államok gyarmatai közül csupán a holland birtokokról gyűjtetnek pontos és részletező adatok, közzétéve az anyaország kiadványaiban, de már a többi államok évkönyveiben a gyarmatokról szóló kivonatos összeállítások csak becsléseken alapulnak és így nemzetközi összehasonlításokra alkalmatlanok.

Az eddig ismertetett statisztikai szervezetek mellett kissé részletesebben szólunk a bennünket közelebbről érdeklő három állam: Németország, Ausztria és Magyarország statisztikai szervezetéről.²⁾

Németországban 1871 óta a népszámlálás minden államban egy időben és a birodalmi tanács által meghatározott kérdésekre vonatkozólag egyöntetűen történik, úgy azonban, hogy ezen felvételekkel egyidejűleg mindegyik állam saját céljaira külön is gyűjthet adatokat s a kivitel módját a birodalmi tanács határozatainak tekintetbe vételével maga határozhatja meg. Az egész birodalomra vonatkozó adatok feldolgozása és közzététele a birodalmi központi statisztikai hivatal (Kaiserliches statistisches Amt) feladata. Ezen központi szerv rendes hivatal jellegével felruházva, a főnökből, a rendes tagokból, tudományos segédmunkásokból, állandó hivatalnokokból álló fogalmazó személy-

¹⁾ Ld. ezen nagyméretű számlálás érdekes leírását a számláló lapok alkalmazási módja tekintetében Allg. stat. Archiv VI. B. 2. 128–144. l. Mayr tollából.

²⁾ Ld. Mayr összeállítását a Németbirodalom és egyes államainak statisztikai hivatalairól. Archiv 1890. I–II. B.

zeten kívül nagyszámú irodai személyzetet s ideiglenesen alkalmazott munkásokat foglalkoztat. Munkaköre a rendkívüli felvételeken kívül a birodalom érdekében megkívánt következő statisztikai munkálatokra terjed ki. Népszámlálások. Népmozgalom. Tengerentúli kivándorlás. Mező- és erdőgazdasági talajkihasználás. Aratási eredmények. Marhatartás.* Bányák, sóbányák, huták. Dohány-, cukor-, só-, ser-, játékkártyakészítés. Pálinkafőző ipar.* Gőzkazánrobbanások.* Külföldi árúforgalom.* Tengerentúli árúforgalom a segélyezett postagőzősök közvetítésével.* Német vízi utak lajstroma.* Folyami hajók állománya. Járművek és javak forgalma a német vízi utakon a vizállás kimutatásával.* Német tengeri hajók állománya és állománybeli változásai.* A tengerészek szökései. Német kikötők tengeri forgalma. Német hajójáratok nem német kikötők közt.* Hajószerencsétlenségek a német partokon.* Német tengeri hajószerencsétlenségek.* Fontosabb nagykereskedelmi árúk átlagárai.* Birodalmi tanácsstagok választásai. Bünyügyi statisztika.* Munkások balesetelleni biztosítása.* Ujoneczok iskolázása. Vámok és közvetett adók nemei és jövedelme.

Ezen munkálatok közül a *-gal jelöltek mind központilag dolgoztatnak fel.¹⁾

Ezen széles munkakörrel felruházott statisztikai hivatalon kívül más birodalmi központi hivatalok (mint a birodalmi posta, vasuti, tengerészeti, közegészségügyi és biztosításügyi hivatalok) is gyűjtenek és közölnek az egész birodalomra vonatkozó adatokat, melyeknek egy része a népességi statisztika anyagát képezi.

A birodalmi szervezet mellett az egyes német államok is tartanak fel többnyire jól szervezett központi statisztikai hivatalokat, a melyeknek feladatát a birodalmi statisztika számára eszközölt összeírások s az országos statisztika céljaira szolgáló felvételek, feldolgozások és közzétételek képezik. Ezen hivatalok mellett más központi országos és egyházi hatóságok is állítanak össze és tesznek közzé statisztikai kimutatásokat, így különösen az egyes ministeriumok a közigazgatási águk körébe tartozó ügyekre vonatkozólag.

E helyütt csak a tisztán statisztikai hivatal jellegével bíró központi szerveket említjük fel.

Ezek a következők:

1. A porosz statisztikai hivatal (Königl. preussisches statistisches Bureau) magasrangú hivatalos és tudományos intézet nagyszámú, rendszeresen vagy ideiglenesen alkalmazott fogalmazó és segédhivatali személyzettel és elméleti és gyakorlati statisztikai kiképzés céljából évenként berendelt négy magasabb állású közigazgatási hivatalnokkal. A hivatalfőnök vezetése alatt álló Bureau munkakörét és feladatát tekintve, teljesen önálló központi statisztikai szerv. Munkálatai sokfélék és a halál-okok, a járványok, öngyilkosságok mellett, főleg gazdasági, pénzügyi, egészségügyi és iskolaügyi kimutatásokat ölelnek fel a birodalmi statisztika céljaira szolgáló adatok gyűjtése mellett.²⁾ ³⁾

¹⁾ A bányák, sóbányák s hutákra vonatkozó adatok azonban csak részben.

²⁾ Úgy ezen hivatal, mint egyéb porosz és más állambeli központi hatóságok statisztikai munkakörének részletes kimutatását l. Mayr idézett összeállításában.

³⁾ E. Blenck: Das königl. statistische Bureau in Berlin beim Eintritte in sein 9. Jahrzehnt. Neue Ausgabe, fortgeführt bis Ende 1899. Berlin 1898.

2. Bajorországban szintén széles munkakörrel felruházott, modern berendezésű központi statisztikai hivatal: a Königl. bayerisches statistisches Bureau eszközli a poroszhoz hasonló elnevezésű rendes és ideiglenesen alkalmazott munkaerőkkel a birodalmi és országos statisztika körébe tartozó összeírásokat, kimutatásokat, a melyeket, ha az feladatkörébe tartozik, részletes összeállításban tesz közzé. Adatai jórészt a népesedési statisztika, gazdasági és szellemi élet körébe tartoznak.

3. A württembergi statisztikai hivatal (Königl. württembergisches statistisches Landesamt) kizárólag, vagy csak részben statisztikai feladattal foglalkozó személyzetével azon társadalmi és állami jelenségekre vonatkozó adatok feljegyzésével és rendezésével foglalkozik, a melyeknek ismerete a kormányzás és tudomány céljaira fontos. Munkálatainak eredményéről nagyszámú közleményeiben számol be.¹⁾

4. A badeni nagyhercezség statisztikai hivatala (Grossherzogtl. badisches statistisches Bureau) állandó és egyéb alkalmazottaival a különböző felvételek és kimutatások táblázatos összeállításait hivatalos kiadványaiban²⁾ teszi közzé.

5.) Hessen statisztikai hivatala a Darmstadtban székelő Grossherzogliche hessische Zentralstelle für die Landesstatistik széleskörű tevékenységet fejt ki.

6. A mecklenburgi, Schwerinben székelő statisztikai hivatal, a Grosshgl. mecklenburgisches statistisches Bureau önálló statisztikai szerv s mint ilyen hivatásszerűleg gyűjti, felülvizsgálja, összeállítja, részben feldolgozza és közzé teszi a statisztika különböző ágaiba tartozó adatokat, a melyek vagy a birodalmi, vagy az országos statisztika anyagát képezik. A hivatal gondoskodik az országos naptár és helyrajzi évkönyv kiadásáról. Legfontosabb állandó kiadványa: a Beiträge zur Statistik Mecklenburgs.

7. Mecklenburg-Strelitznek nincs külön statisztikai hivatala. A statisztika ügyét a Neu-Strelitzben székelő országos kormány látja el.

8. A szász-weimári nagyhercezség fővárosában, Weimarban székelő központi statisztikai hivatal, a Statistisches Bureau vereinigter thüringischer Staaten jelenleg a Szász nagyhercezség, Szász-Altenburg hercezség, Schwarzburg-Sondershausen és Schwarzburg-Rudolfstadt fejedelemségek s a két Reuss-fejedelemség egyesített központi statisztikai szerve. A társaságból mindegyik állam kormányának hat hónapi előleges felmondással jogában áll bármikor kilépni, de úgy, hogy a felmondás évének végéig a részvétel kötelező. Ily felmondás esetén a többi kormánynak is jogában áll az említett feltétel mellett a kilépés.

Az egyes résztvevő államoknak a társaságos viszony daczára módjukban áll az, hogy akár a birodalmi, akár az országos statisztika céljaira, statisztikai tevékenységet fejtsenek ki és statisztikai munkákat készítsenek.

¹⁾ L. Riecke: Die Aufgaben des königlichen württembergischen statistischen Bureaus. Württemb. Jahrbücher für Statistik und Landeskunde. Stuttgart 1872.

²⁾ Beiträge zur Statistik der inneren Verwaltung Badens. Karlsruhe.

A Bureau végzi a birodalom érdekében előirt azon statisztikai munkálatokat, a melyek az egyes résztvevő államok közgazgatásával nincsenek szoros összefüggésben s így azokat nem az illető országos hatóságok teljesítik. Nevezetesen a Bureau készíti el a résztvevő államokra vonatkozólag az iratmintákat és az illető államok kormányainak jóváhagyása mellett a szükséges utasításokat. Továbbá ellenőrzi és felülvizsgálja az egyes felvételeket s azoknak eredményeit táblázatos összeállításokra alkalmas módon felkészíti. Az így összeállított anyag további feldolgozását a Bureau által, valamint más, nem a birodalom érdekében gyűjtött anyag összeállítását és feldolgozását esetről-esetre az illető kormányok határozzák el az ily módon felmerülő költségek megtérítése és megfelelő külön díjazás mellett. A hivatal a résztvevő államok megbízásának, a mennyiben a kötelező munkálatok s a rendelkezésre álló munkaerő megengedik, megfelelni tartozik. Rendes tevékenységi köre a Bureaunak a népszámlálásokra, népmozgalomra, a marhatartás és takarékpénztárak statisztikájára terjed ki. Ezenkívül más, állandó, de nem az összes államokat érdeklő munkálatokat is végez és állandó vagy időszakos közleményeket ad ki.

9. Szász-Meiningen hercegségnek nincs rendes, különvált statisztikai hivatala, hanem a birodalom vagy az ország részére szükséges statisztikai munkálatokat vagy az államministerium belügyi osztálya vagy más hivatalok végzik. A belügyi osztály statisztikai munkálatainak előkészítését és feldolgozását egy kormányzósági titkár, mint a ministerium statisztikai szakszerve három, mellé állandó szolgálatra beosztott hivatalnokkal, nagyobb és rendkívüli munkálatok esetén nagyobb számú ideiglenes segédszeméllyel eszközli. A felvételek és egyéb munkálatok eredményeinek közzétételéről a ministerium gondoskodik.

10. Szász-Coburg-Gotha központi statisztikai szerve a ministerium statisztikai hivatala, a Statistisches Bureau des herzoglichen Staatsministeriums zu Gotha, melynek vezetője a ministerium I. osztályának főnöke. Munkálatait a hercegségi tűzkár-biztosító-intézet főnöke őrzi ellen, aki mellé egy állandó segéd, nagyobb felvételeknél több rendkívüli segédmunkás van rendelve. A statisztika hivatalos közleményei a »Mitteilungen des stat. Bureaus des hgl. Staatsministeriums zu Gotha.«

11. Az 1834-ben alakult statisztikai egyletből 1850-ben rendes statisztikai hivatallá fejlődött s a belügyministerium alatt álló szász statisztikai központi szerv, a Kgl. sächsisches statistisches Bureau kiváló főnökeinek vezetése alatt állandó, fogalmazó- és iroda-személyzetével széleskörű gyakorlati és tudományos statisztikai tevékenységet fejt ki. Tevékenységi köre felöleli az összes statisztikai felvételeket és feldolgozásokat a vasuti, vám-, igazságügyi, meteorologiai, az érc- és szénbányászat körébe tartozó, egyházi s amennyiben nem a vallás- és közoktatásügyi ministerium alá tartozik, az oktatás- és nevelésügyi, tűzkár-biztosítási és börtönügyi statisztikák és a halálokok statisztikájának kivételével, amelyeknek gyűjtéséről és közzétételéről más országos vagy egyházi hatóságok és testületek gondoskod-

nak; azonban a Bureau évkönyve ezen statisztikák főbb eredményeit is felveszi kivonatosan kimutatásai közé.

12. A németországi hivatalos statisztikai szervek közt kiváló helyet foglal el az 1855 óta fennálló oldenburgi statisztikai hivatal, (Grosshgl. Oldenburgisches statistisches Bureau) képzett s rendszeresített hivatalnokokkal. A hivatal munkaköre nincs határozottan megállapítva s felöleli a vasuti statisztika kivételével az összes, rendszeres és rendkívüli felvételek eredményeinek feldolgozását és közzétételét.

13. Nincs elkülönült, önálló hivatal jellegével bíró statisztikai szerve Braunschweignak, ahol a statisztika ügyét a hercegségi ministeriumnak egy titkár vezetése alatt álló Bureauja, a Statistisches Bureau des hgl. Staatsministeriums látja el néhány állandóan és ideiglenesen alkalmazott hivatalnokkal. Tevékenységi köre a birodalom céljaira megkívánt s a ministerium által egyes esetekben elrendelt felvételek és feldolgozások mellett az országos statisztika körébe tartozó néhány ügyre terjed ki. Megállapított budgetje nincs a hivatalnokok fizetésén kívül s a dologi kiadásokat az államministerium pénztára és a titkos irodapénztár fedezi. A nagyobb kiadásokat esetről-esetre a ministerium hagyja jóvá s a főpénztárra utalványozza.

14. Anhalt hercegség statisztikai munkálatait részben a mellékhivatalként szervezett statisztikai Bureau, (Hgl. anhaltisches statistisches Bureau), részben más országos és egyházi hatóságok végzik. A Bureau egyes munkálatainak eredményeit hivatalos közleményeiben¹⁾ teszi közzé.

15. Elsass-Lotharingia statisztikai hivatala a ministerium keretébe illeszkedik bele, (Statistisches Bureau des kaiserlichen Ministeriums für Elsass-Lothringen) egy ministeri tanácsos vezetése alatt és kisszámú, jórészt nem állandó személyezettel. Munkaköre: a birodalmi vagy országos kormányzás által elrendelt időszakos és egyes külön felvételek anyagának feldolgozása. A Bureau mellett a ministeriumok és más hatóságok is végeznek és tesznek közzé statisztikai kimutatásokat.

16. Waldeck-Pyrmont, Schaumburg-Lippe és Lippe fejedelemségeknek nincsenek külön statisztikai hivatalai, hanem Waldeckben például a Landesdirektor vezetése alatt álló hivatal, nagyobb felvételek alkalmával a berlini kir. statisztikai hivatal, a másik két fejedelemségben pedig az országos kormány látja el a statisztikai ügyeket.²⁾ A költségekről az irodai pénztár vagy az állami költségvetés gondoskodik.

A németországi egyes statisztikai szervek felvételei a birodalom területén a számlálás napján jelenlevő népességre vonatkoznak. Ezen felvételek gazdag és változatos anyagot nyújtanak a népesség állapotának (état de la population) feltüntetésére, többnyire az egyéni mintalapok alkalmazása mellett. Így az 1900-iki birodalmi összeírás a következő egyéni adatokra terjedt ki: 1. családi és keresztnév; 2. a háztartás fejéhez való rokonsági

¹⁾ Mitteilungen des hgl. anhalt. stat. Bureau. Dessau.

²⁾ Lippében a közoktatásügy statisztikáját az ev. consistorium, az erdőügyit az erdőigazgatóság, a törvénykezést az országos törvényszék állítja össze.

vagy egyéb viszony annak feltüntetésével, hogy a háztartásbeli cselédek házi vagy ipari czélokra voltak-e alkalmazva; 3. családi állás; 4. nem; 5. a születés éve és napja; 6. születési hely és járás, külföldiekre a születési hely állama; 7. főfoglalkozás s az abban elfoglalt állás; 8. lakhely és azon község, ahol az illető foglalkozást űz; 9. vallás; 10. anyanyelv; 11. állampolgárság; 11. tényleges katonai, (hadi tengerészeti) szolgálat; 13. vak-ság és siketnémaság annak feltüntetésével, hogy a fogyatkozás már a két első korévben vagy csak később állott be.

A népmozgalomra (*mouvement de la population*) vonatkozó adatok már nem nyújtanak olyan gazdag és változatos anyagot a feldolgozás számára, mint a népesség állapotára vonatkozók. Mert bár az anyakönyvvezetés ügyét már az 1875-iki birodalmi törvény valamennyi államra nézve egyöntetűen szabályozta és bár a legtöbb államban, amelynek jól szervezett külön központi statisztikai hivatala van, a statisztikai feldolgozások, kimutatások meghaladják az anyakönyvi bevezetések tartalmát s részletes és változatos tartalmuk lehetővé teszi a népmozgalom egyes tényezőinek mélyebbreható kutatását és nemzetközi összehasonlítását, de a birodalom céljaira megkívánt népmozgalmi kimutatók nem felelnek meg a modern követelményeknek s több államból a születésekre, kivándorlásra, elvándorlásokra vonatkozólag nem elég bő és változatos anyag kerül a központi császári hivatalhoz a sommás kimutatásokban.

A német népmozgalmi statisztikának lényeges javulása várható az 1900. évi december 6-iki birodalmi tanácshatározattól, amelynek értelmében Poroszországra tartományok szerint, Bajorországra a Rajna jobb- és balparti rész elkülönítésével, a többi államra és Elsass-Lotharingiára összefoglalólag készített részletes áttekintések állítandók össze évenként és pedig a házasságokról háromféle, a többes születésekről és halálozásokról egy-egy.¹⁾

A császári hivatal a népmozgalmi adatokat a kiszámítás módjának ismertetése mellett havi és negyedévi kiadványaiban részletes feldolgozásban teszi közzé, évkönyveiben pedig kivonatos összefoglalásban közli. Úgy a császári hivatal, mint az egyes államok statisztikai hivatalainak gyakorlati és tudományos működéséből a most említett reformok alapján a népesedési statisztika mindkét ágának nagymérvű fejlődése és haladása remélhető a közel jövőben.

Ausztriában a statisztika központi hivatalos szerve a cs. kir. statisztikai központi bizottság (*K. k. Statistische Centralcommission*), mely bár a vallás- és közoktatásügyi ministerium alá rendelve, testületi szervezettel bír, még sem esik a statisztikai tanácsok fogalma alá, hanem tényleg a statisztikának legfőbb hivatalos szerve, állandó tanácsadója statisztikai kérdésekben az egyes ministereknek és végrehajtója a ministerek által elrendelt vagy jóváhagyott felvételeknek és munkálatoknak. Tagjai az elnökön kívül az egyes ministerek és legfőbb központi hatóság-

¹⁾ A házasságokról beküldendő áttekintések közül az első a házasságra lépőket életévek szerint, a második azoknak eddigi családi állapotát, a harmadik pedig vallását tünteti fel combinációkra alkalmas részletezés mellett.

gok küldötteiből, mint rendes tagokból és a tudomány képviselőiből, mint rendkívüli tagokból áll. Ezenkívül van számos levelező tagja. A statisztikai munkálatokat a Bureau látja el, mely a tárgyak különböző csoportjai szerint 9 osztályból áll.¹⁾

A Centralcommission munkaköréből ki vannak véve a kereskedelmi, földművelési és hadügyministerium statisztikai osztályaiban feldolgozás alá kerülő ügyek. Ezenkívül a belügyi, igazságügyi és pénzügyministeriumok is tesznek közzé időszaki és egyes külön statisztikai munkálatokat; azonban ezen ministeriumoknak nincsenek statisztikai osztályaik, hanem az ide vágó munkálatokról szak-számfejtési osztályaik gondoskodnak. Munkálataik az »Österreichische Statistik« és a statisztikai Évkönyvben (stat. Jahrbuch) jelennek meg.

A Centralcommission mellett, mint említettük, még egyes ministeriumok statisztikai osztályai s egyes örökös tartományok külön statisztikai hivatalai működnek.

A kereskedelmi ministerium statisztikai osztálya (Statistisches Departement im k. k. Handelsministerium in Wien) 1891-ben újjászervezte, áll a főnökből, tagokból, állandó hivatalnokokból, tudományos segédmunkásokból (wissenschaftliche Hilfsarbeiter) és egyéb személyzetből. Feladata azon adatok gyűjtése, feldolgozása és közzététele, a melyek a kézműipar, kereskedelem, vasút, hajózás, posta, távirda és távbeszélő ügyeire vonatkoznak; további feladata ezen adatok összehasonlítása a megfelelő külföldi adatokkal és úgy a bel-, mint a külföldi ide vágó törvények és rendelkezések nyilvántartása, végül ez osztály látja el a kereskedelmi értékek állandó bizottsága²⁾ irodai teendőit és a cs. és kir. consulusok évi jelentéseit tartalmazó »Austria« havi folyóirat szerkesztését. Munkálatai, közleményei részint a »Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr«-ben, részint önállóan jelennek meg, mint például az osztrák és magyar vasutak statisztikája⁴⁾ és Ausztria és Magyarország külkereskedelmének statisztikája, mely utóbbi adatainak gyűjtésére, feldolgozására és közzétételére a statisztikai osztályban külön kereskedelmi statisztikai osztály áll fen.

A földművelésügyi ministerium statisztikai osztályának feladata az aratási statisztika, vetési és aratási időszaki jelentések (havonként kétszer), marhatenyésztési, erdészeti, vadászati, bányászati és kohászati statisztikák készítése és közzététele évkönyvekben.

¹⁾ Ezek: I. Népszépi statisztika, egyházi, közoktatási, egyleti ügyek, időszaki sajtó, választások, községi tárgymutatók. II. Igazságügyi, telekkönyvi statisztika. III. Külkereskedelmi forgalom, országos és vízi utak, tengeri és folyamhajózás. IV. Közegészségügy, szegényügy, alapítványok. V. Pénz, hitel, bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek, részvénytársaságok és más gazdasági egyesületek statisztikája. VI. Földbirtok, őstermelés, a mezőgazdasági bérek és árak statisztikája. VII. Pénzügyek és iparügyek, consulusok. VIII. Könyvtár. IX. Lajstromozás, expeditió, levéltár. Ld. Allg. Stat. Archiv. 1890. II. Halbband. Mayr ismertetése.

²⁾ K. k. Permanenz-Kommission für die Handelswerte. Elnöke a stat. osztály főnöke.

³⁾ Statistik der österreichischen und ungarischen Eisenbahnen.

⁴⁾ Die Statistik des auswärtigen Handels im öster.-ung. Handelsgebiete.

A katonai statisztikai hivatal (Militärstatistisches Bureau) a cs. és kir. technikai és igazgatási katonai intézmény¹⁾ egyik alosztályát képezi és igen széleskörű statisztikai tevékenységet folytat. Így a hadsereg fizikai, erkölcsi és értelmi állapotának a csapatoktól és katonai intézetektől beküldött kimutatások vagy egyes esetekben a hadseregére vonatkozó külön felvételek alapján való feltüntetése, azonkívül úgy az osztrák és magyar, valamint a külföldi hadseregek hasonló viszonyainak a multá vonatkozólag összevetése, ezen adatokból és összehasonlításokból a szükséges javítások és ujitások érdekében vonható következtetések, végül úgy Ausztriában és Magyarországon, mint az összes szomszédos államokban katonai, főleg hadászati szempontból fontos adatok gyűjtése és nyilvántartása képezik munkálkodási körét. Népeségi statisztikai szempontból különös értékkel bírnak azon adatok, a melyek a két birodalom néptörzsei katonakötelezett tagjainak testi alkalmasságára és kifejltségére vonatkoznak.

Az egyes tartományi statisztikai hivatalok: a csehországi mező- és erdőgazdasági hivatal²⁾ az országos közművelődési tanács egyik tagjának, mint főnöknek vezetése alatt, főleg a közművelődés állapotára és az adó- és szegényügyi viszonyokra kiterjedő tevékenységgel; a galicziai statisztikai országos hivatal³⁾ végzi a tartománygyűlés és az országos bizottság (Landesausschuss) működéséhez szükséges, az országos intézetekre és az országos bizottság felügyelete alatt álló közigazgatási ágakra, valamint az ország egyéb viszonyaira vonatkozó adatok gyűjtését, feldolgozását és közzétételét, nemkülönben az állami statisztika által már felvett és közzétett adatok részletes kidolgozását és kiegészítését; a bukovinai statisztikai hivatal⁴⁾ munkaköre felöleli mindazon ügyekre vonatkozó adatok feldolgozását, a melyeket a tartománygyűlés vagy tartományi bizottság feldolgozandók gyanánt megjelöl, továbbá felöleli a tartományi statisztika körébe tartozó adatok, valamint az állami statisztika Bukovinára vonatkozó adatainak részletesebb feldolgozását, végül a hatóságok, intézetek és magánérdeklődők részére statisztikai ügyekben javaslatok készítését.

Ausztriában mindezen statisztikai szerveken kívül van még a kereskedelmi ministeriumnak munkásstatisztikai és árúforgalmi statisztikai hivatala.

Egyike Európa legfejlettebb s magas színvonalon álló statisztikai intézeteinek az 1871 óta önálló hivatalként működő magyar kir. központi statisztikai hivatal, melyet az 1897 : XXXV. t.-cz. új, mintaszerű szervezettel látott el. Az első magyar központi statisztikai hivatal 1849-ben állították fel a belügyministerium egyik szakosztályaként, de az alig egy évi működés után,

¹⁾ K. u. k. technisches und administratives Militärkomitée.

²⁾ Bureau für die land- und forstwirtschaftliche Statistik von Böhmen.

³⁾ Statistisches Landesamt für Galizien in Lemberg. Krajowe biuro statystyczne.

⁴⁾ Statistisches Landesamt für das Herzogtum Bukowina in Czernowitz. Ld. Dr. Mischler: Die Organisation der Landesstatistik in der Bukowina. Külön lenyomat a Statistische Monatschrift 1891. számából.

a bekövetkezett események folytán megszűnt. Az alkotmány helyreállításával mindjárt az első évben 1867-ben újra felállított a központi statisztikai hivatal a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium kebelében, véleményező szervként egyidejűleg felállítva mellette az egyes szakministeriumok képviselőiből és kinevezett szakférfiakból megalakított országos statisztikai tanácsot. A hivatal önálló szervvé 1871-ben lett, mely idő óta — törvényes alapot nyerve az 1874 : XXV. t.-cz.-ben — mai napig mint a különvált statisztika központi szerve működik és széleskörű gyakorlati és tudományos tevékenységet fejt ki. Szolgálati és fegyelmi tekintetben az 1889 : XVIII. törvény életbe lépte óta a kereskedelmi ministerium alá van rendelve, szakműködésére nézve azonban önálló központi szerv,¹⁾ azon korlátozással mégis, hogy évi munkaprogrammja iránt végérvényesen a ministertanács dönt. Felelős igazgató vezetése alatt (állandó és ideiglenes) osztályokban működik az 1883. I. t.-cz. rendelkezéseinek megfelelő képzettséggel bíró fogalmazási, statisztikai és kezelési szakszeméllyel. Valamennyi tisztviselőnek egy év leforgása alatt széleskörű tudományos képzettséget igazoló statisztikai szakvizsgálatot kell letennie.

A hivatal — feladatának előmozdítására — bel- és külföldi munkákkal gazdagon ellátott nyilvános könyvtárt és térkép-gyűjteményt tart fenn, mely célra a tudományos jellegű hazai nyomdatermékekből egy-egy példány a törvény értelmében a hivatalnak ingyen beszolgáltatandó. A tudományos célból érdeklődőket képzett és előzékeny tisztikar szolgálja ki és látja el alapos útbaigazításokkal. A hivatal ügykörét és ügyvitelét királyilag jóváhagyott ministeri rendeletek szabályozzák.

A hivatalt újonnan szervezi s főleg hatáskörét szabályozza, valamint a szakszerű és tudományos működhetés akadálytalanságát és sikerét biztosító garantiákkal látja el az 1897 : XXXV. törvenyczikk, melynek értelmében hatásköre kiterjed az állam egész területére a horvát autonom törvényhozás és közigazgatás céljaira szolgáló adatok kivételével, a melyeket a horvát királyi országos statisztikai hivatal gyűjt, dolgoz fel s a magyarországi hivatalnak rendelkezésére bocsát évenként megállapított díjazás ellenében.

Az új szervezeti törvény kimondja — 200 kor. pénzbírság mellett — az adatszolgáltatás kötelességét, a hivatalnak megadja a helyszíni vizsgálat jogát és büntető sanctiókkal biztosítja az adatszolgáltatás megbízhatóságát. A hivatal működését a parlament ellenőrzése alá helyezve, úgy ezzel, mint azon adatok felsorolásával, melyek ki vannak zárva az adatgyűjtésből, a magánosok érdekeit törvényes védelemben részesíti. Az adatok az adókimutatás alapjául nem szolgálhatnak s csak területi vagy tárgyi összefoglalásban tehetők közzé, de soha egyénenkint.

¹⁾ Téves Rauchbergnek azon nézete, melynek alapján a magyar hivatalos statisztikát a népmozgalmi adatok kiaknázása tekintetében decentralisalt szervezetűnek mondja, bár ő is elismeri, hogy erős közeledés mutatkozik nálunk is a központositási elv felé. Ld. Rauchberg: Übersicht über den Stand und die neuesten Fortschritte der Technik auf dem Gebiete der Bevölkerungsstatistik. Allg. stat. Archiv 1900 I. Halbband 114. l.

A hivatal munkakörét részben önálló felvételek eszközlése, azok eredményeinek feldolgozása és közzététele, részben egyes közigazgatási vagy más hatóságok kimutatásainak összeállítása, feldolgozása és közzététele képezi. Az önálló felvételek közt legfontosabbak a népszámlálások, melyeket a congressusok és az Institut határozatainak lehető figyelembe vétele mellett nagy gonddal és körültekintéssel tervez, vezet és ellenőriz a hivatal. Ezenkívül gazdasági — mezőgazdasági és ipari — felvételeket eszközöl s úgy a népszámlálások, mint más felvételek eredményeit nagy kiterjedésű és combinációknak tág teret engedő összeállításokban, táblázatokban teszi közzé. S a munkakedvet és a szinte lázas munkálkodást tekintve, talán ez az állami szerv hozza kifejezésre legerőteljesebben a hivatal, mint hivatás fogalmát. Valóságos szellemi kohó, a mely a társadalom ezerféle eleméből összetett ösanyagot tiszta s könnyen kezelhető állapotban kínálja, szolgáltatja át a tudomány és gyakorlati élet műhelyei számára. Évi munkaprogramja szinte sysiphusi munkát igénylő kereteivel a társadalmi élet viszonyainak gazdag tárházát öleli fel. Az 1903. évi program az 1900-iki népszámlálás eredményeinek feldolgozásán kívül 28 különböző és széleskörű adatgyűjtési munkálatot tartalmaz.¹⁾

Kiadványai az évkönyvek, statisztikai és havi közlemények, a helységnévtárak, a népszámlálásokról és egyéb nagyobb munkálatokról szóló művek, emlékiratok, kiállítási és congressusi jelentések, népies ismertetések, 1881-től a külkereskedelmi áruforgalmi statisztika havi eredményei. 1893-tól kezdve úgy az időszaki, mint állandó adatgyűjtéseken alapuló fontosabb eredményeket a hivatal »Magyar statisztikai közlemények, új folyam« cím alatt teszi közzé.

Az évkönyvet az egyes ministeriumoknak az év folyamán kifejtett tevékenységét s az ország közállapotait feltüntető jelentés kíséretében a miniszterelnök a költségvetés bemutatásakor az országgyűlés elé terjeszti. Maga a számszerű, táblázatos kimutatásokat tartalmazó rész Magyar Statisztikai Évkönyv cím alatt külön is megjelenik magyar, német, horvát és francia nyelven is, öt fejezetben. Ezek: I. Éghajlati jelenségek. II. Terület, népesség és közegészségügy, III. Közgazdasági élet (őstermelés, bányászat és kohászat, ipar és kereskedelem, külkereskedelmi forgalom, közlekedés, pénz és hitel, biztosításügy, tűzkárok). IV. Közműveltség, közoktatásügy és egyházi élet. V. Állami és törvényhatósági élet (törvényhozás, közigazgatás, jogszolgáltatás, véderő, állami pénzügy). A magyar statisztikai közlemények, melyekből éven-

¹⁾ A hivatal 1903-iki munkaprogramjának tartama: 1. a népmozgalmi, 2. a ki- és bevándorlási statisztika, 3. a magyar-román és magyar-szerb határszélén át lebonyolódó személyforgalom, 4. az útlevel, 5. az ország közbiztonsági állapotainak s a csendőrség és rendőrségek tevékenységének, 6. a közegészségügy, 7. a mezőgazdaság, 8. állatvásárok, 9. piaci árak, 10. a bányászat és kohászat, 11. az ipartestületek, 12. az ipari szövetkezetek, 13. az ipari részvénytársaságok, 14. az ásványvízforrások, 15. a betegségyűző pénztárak, 16. a hivatási balesetek, 17. a kézi zálogkölcsonüzletek, 18. az áruforgalom, 19. a vasút, 20. a hitelintézetek, 21. a biztosító intézetek, 22. tűzkárok, 26. a közoktatásügy, 24. az egyházi és hitélet, 25. a felekezeten kívüliek, 26. a házassági perek, 27. a bűnügy és a 28. véderő statisztikája.

kint rendszerint három kötet jelenik meg, két részből állanak. Az első rész az adatgyűjtés történetét, módszerét, jogforrásait s az adatgyűjtés eredményeiből levonható következtetéseket, tanulságokat ismerteti tudományos alapon. A II. rész a szövegben kifejtett eredmények számszerű feltüntetését tartalmazza az adatgyűjtések eredményeinek tudományos buvárkodásokra alkalmas részletezésével és sokszoros összevetésekben. E közlemények tehát a hivatalos statisztika s a statisztikai tudomány tükrői.

A horvát-szlavon autonóm törvényhozás és közigazgatás körébe tartozó adatok gyűjtése és feldolgozása a horvát-szlavon kir. országos statisztikai hivatal feladata. Tevékenységi körét az 1875. évi február 18-iki törvény a következőkben szabja meg: 1. a földrajzi és helyrajzi viszonyok, 2. a népesség, 3. a gazdasági élet, 4. az állami és társadalmi élet statisztikája. Mindezen tárgyakra vonatkozó adatait a magyar statisztikai hivatalnak megküldi. Kiadványai a társországokra vonatkozó adatokat tartalmazva horvát vagy horvát és német nyelven jelennek meg.

A hivatalos magyar statisztika különleges szervét képezi a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatójának elnöklete alatt kereskedőkből és gyárosokból megalakított árúforgalmi érték-megállapító bizottság, melynek a külkereskedelmi forgalmunk tartalmát képező árúmennyiségek egységértékeinek szakszerű meghatározása képezi feladatát. A magyar központi statisztikai szervek mellett a hivatalos statisztika kiegészítő szervei: a már említett s Bécsben székelő műszaki katonai bizottság és az occupált tartományok országos kormányának kebelében fennálló bosznia-hercegovinai statisztikai hivatal, mely működéséről szintén kiadványokban számol be.

Hivatalos statisztikánknak eme központi szervein kívül egyes ministeriumaink statisztikai osztályai s a pénzügyministerium egyik osztálya fejtenek ki statisztikai tevékenységet. Így főleg a mezőgazdasági termelésre és munkabérekre vonatkozó adatok összeállítását a földművelési, az igazságügyi, főleg ügyforgalmi adatok gyűjtését és feldolgozását pedig az igazságügyi ministerium statisztikai alosztálya végzi, míg a pénzügyministerium egyik osztálya az egyenes adórendszer reformjához szükséges adatok összegyűjtésével foglalkozik. Ezen adatgyűjtésekről az illető ministeriumok az országgyűlés elé terjesztett jelentései vagy pedig hivatalos kiadványaik számolnak be, de ezen adatokat a statisztikai hivatal is felveszi — legalább is kivonatos összeállításban — kiadványaiba.

Valóságos hivatal jellegével bíró organumát képezi a magyar statisztika ügyének az 1869 óta működő fővárosi statisztikai hivatal, élén a fővárosi törvényhatósági bizottság által életfogytig választott igazgatóval. A hivatal az adatszolgáltató közönséggel közvetlenül érintkezik. A városi élet fejlettebb társadalmával, sajátlagos viszonyaival tág teret ad nemcsak a felvételek és eljárási módok tökéletesítésére s egyes czélszerűnek látszó újítások kísérletképpen behozatalára, de az észlelés anyagának kisebb köre annak többoldalú kihasználását, részletezését s egyes jelenségeknek számos szempont alapján való beható

vizsgálatát, szóval a felvételek sokoldalú tudományos értékesítését teszi lehetővé. Ezt a lehetőséget élénken ki is használja a saját nyomdával rendelkező magyar fővárosi hivatal, melynek igazgatói¹⁾ nemcsak elsőrangú gyakorlati statisztikusai hazánk-nak, de a külföldi tudományos statisztikai mozgalmakban is előkelő, sőt egyes kérdésekben vezető szerepet vivő s a magyar hivatalos statisztika ügyének a külföldön becsületet szerző tudós munkásai a demographiának és méltó versenytársai az országos hivatalos statisztika munkásainak.

A hivatal kiadványai a főváros népesedési mozgalmát hetenkint feltűntető kimutatások, változatos tartalmú havi közlemények és a magyar és német nyelvű, gazdag tartalmú évkönyvek.²⁾ Ezen időszak kiadványok mellett a főváros közegészségügyét, halandóságát, közoktatását, építkezéseit ismer-tetik időhöz nem kötött közleményei, a melyek egyaránt szol-gálják a gyakorlat és tudomány érdekeit, az egyes kérdések-nek részletes és tudományos alapossággal és gondnal tárgyalt megvitatása által.

Az egyes országoknak hivatalos statisztikai szervei, mint látjuk, jórészt a központi hivatali rendszer alapján állanak fenn, lehetővé téve ezzel a statisztikai módszer és technika fokozatos és állandó fejlődését s így a demographiának mind szélesebb körű és magasabb rendű tudományos művelését. Még oly orszá-gokban is, hol a központosítás nincs még keresztül vive, erős közeledést látunk a centralisatio felé.

A kibontakozásnak s a nemzetközi keret kialakulásának legnagyobb hibája az, a mint Kőrösy is helyesen jegyzi meg egyik értekezésében, hogy »a statisztikai congressusok csak a felvételi minták egyenlővé tételén fáradoztak s a közzétéendő tabellákén nem. Tehát mindazon határozatok, a melyek a fel-vételek egyenlővé tételére szorítkoztak, még a feldolgozás egyenlővé tételével való kiegészítésre szorulnak«. Teljes siker, tökéletes működés a hivatalok részéről — a nagyszám törvényét alaptörvényének valló statisztika természetének megfelelően — csak akkor várható, ha legalább a műveltebb államok statisztikai organumai központi szervezetben s úgy a felvétel, mint a feldolgozás tekintetében nemzetközileg megállapított egyöntetű keretekben működnek s úgy a felvételek tárgya, mint eszközei, továbbá a feldolgozás és közzététel módja egyenlő elvek szerint határozottnak meg.

De mindenesetre már maga az a körülmény, hogy minden egyes állam lehetőleg elkülöníteni és tökéletesíteni igyekezett a statisztika hivatalos szervezetét a központosítási elv kisebb-nagyobb fokú érvényesítése útján, továbbá, hogy ezen többé-kevésbé független organumokat megfelelő anyagi és munka-erővel látta el és törvényes alapot biztosított úgy magának a statisztika ügyének, azt közügynek nyilvánítva, mint a szervek működésének; mindeme körülmény megadta a lehetőséget a

¹⁾ Az igazgató és az aligazgató.

²⁾ A legutolsó 1902-iki évkönyv (V. évfolyam) 1904-ben jelent meg az az aligazgató, Thirring Gusztáv szerkesztésében. A havi füzetekből immár 33 évfolyam, 33 vastag és tartalmas kötet jelent meg.

statisztika mind szélesebb körű és több oldalú művelésére, szerves fejlődésére s megadta azt az önálló keretet, melynek fokozatos kibővítése, tökéletesítése módot nyújt a hivatalok által gyűjtött és feldolgozott adatoknak egybevetése útján az anyagnak tudományos szempontból és célokra való kiaknázására.

Illyefalvi Vitéz Géza
(Sárospatak.)

A technika szerepe az iparfejlesztésben.¹⁾

A műszaki tudományok rohamos fejlődése az ipar fellendülésére kétségtelenül elsőrangú befolyást gyakorolt s így mindama iparágaknak, melyek azelőtt tökéletlen eszközökkel és technikailag hiányos rendszerrel a termelést úgy minőség, mint mennyiség tekintetében csak bizonyos szűk határok között voltak képesek fokozni, a gépek fokozatos tökéletesítése, átalakítása és végre újabb rendszerű gépek alkalmazása által sikerült e határokat nagy mértékben kitágítani; a folyton fokozódó tömeggyártás pedig az általa okozott verseny révén kiszorította a termelésnek azt a nemét, mely ma még csak egyes iparágaknál lehetséges és alapította meg a közép- és nagyipart.

A gyáripar és kereskedelem műszaki erők vezetésére szorult, hogy a fokozatosan fejlődő természettudományok köréből meritett újításokkal és találmányokkal a munka fokozó termelőképességét érvényesítve, a kor haladásával lépést tarthassanak. A kitűzött célok elérésére és megvalósítására új meg új utak nyíltak meg, melyeken a tökéletesebb technikai eszközökkel és az ennek megfelelő gyártási rendszerrel haladva, tönkretették mindazokat, kik a kor haladásával lépést nem tartva, a régi, kitaposott utakon és régi rendszerrel akarták céljukat elérni.

A műszaki tudományok fejlődésének az ipar terén gyakorolt hatását nálunk, sajnos, még alig ismerték fel s ennek következtében, míg más ipari államokban a műszakilag képzett erők már eljutottak az őket megillető munkakörbe, addig nálunk az állami életben csak a hajnalodást látjuk, míg a magánéletben ennek nyomát is alig találjuk. Állami életünk vezetésének ama részében, hol mindenekfelett a műszaki tudásnak, képzettségnek és tapasztalásnak kellene döntő szóval birnia, eddig a technikusként csak alárendelt szerep jutott. A műszaki osztályok működése a közvetlen felelősség híján nem lehetett oly eredményes, mint amilyen idegen elemek befolyásától független, önálló intézkedési joggal rendelkező és ügyköre fejlődésének irányítását szabadon gyakorolható műszaki erőkkel elérhető volna.

Társadalmi életünkben e tekintetben még rosszabb viszonyokkal találkozunk. Mert vegyük példának azt az esetet, hogy valaki gyárat alapít. Úgy a tanácsadók között találni fogunk

¹⁾ Felolvastatott az országos Iparegyesület egyetemes ülésén

üggyvédet, finánczembert, kereskedőt, ügynököt: de mérnököt sehol. Műszaki tanácsadást arra nézve, hogy gyárát hol és mikép rendezze be, nem igen vesz igénybe. S így történik, hogy mind-abbban az esetben, midőn az alapítandó gyár nem helyhez kötött, teljesen közömbös tehát, hogy azt az ország északi, déli, keleti vagy nyugati részén építik fel, tekinteten kívül hagyják azokat az előnyöket, melyeknek kellő felhasználása, alkalmazása, épp a vállalat versenyképességének elérése érdekében csakis a kezdetben, a megalapításkor lehetséges.

Hogy minő fontossággal bír a gyár versenyképességére nézve mind az a körülmény, mely épp a kezdetkor, a megalapításkor veendő figyelembe arra a következőkben akarok utalni. A gyártásnál, mint főtényező szerepel a mőtorikus erő. Ennek lehető olcsó előállítására döntő befolyással van a termelés költségére, másrészt pedig a mőtorikus erőt termelő gépek megszerzéséhez szükséges tőke sok esetben a berendezési költségek tetemes részét teszi s így az e körül elérhető megtakarítások lényegesek. A technikai tudományok elméletének az a része, mely a rendelkezésre álló erőknek mőtorikus célra való gazdaságos kihasználását foglalja magában, oly terjedelmű és más oly segédtudományok ismeretét öleli fel, hogy a gyakorlati tapasztalat és tudáson kívül csak alapos képzettségű technikus képes teljes mértékben megfelelni technikailag tökéletesnek jelezhető üzem tervezésénél megkívánt feladatnak. Ennek ellenére iparosaink a gyár alapításánál e tekintetben felületesen, könnyelműen járnak el és oly elemek befolyása alatt állanak, melyek czimbitorlás mellett iparosaink hiszékenységet felhasználva, műszaki téren kontárkodnak. Így például gyártelep tervezésénél sok esetben nem a technikai tudás, hanem az ügynöki ügyesség befolyásolja az iparost üzemének gőz-, electromos vagy más mőtorikus erőnek megválasztásában. Mert hisz az csak bizonyos, hogy a gépgyáros, ki például gázgépek gyártásával foglalkozik, nem fogja azt tanácsolni, hogy uram, önnek czélszerűbb volna üzemét gőz-, electromos vagy más mőtorikus erőre berendezni; de másrészt egyes speciális gépek gyártásával foglalkozó gyárosoknak nem az a feladatuk, hogy valamely gyártelep egész berendezésével foglalkozzanak és tanulmányozzák mindazokat a körülményeket, melyek változók más és más természetű üzemnél. S ez az, amit iparosaink megérteni nem akarnak és ennek horderejét fel nem ismerik.

Műszaki alkotások megteremtésekor, kezdeményezésekor a kellő műszaki ismeretnek, mint feltétlenül megillető döntő befolyását más ipar-államokban már régebben felismerték. Ott az iparosok, legyen szó bármely műszaki közbenjárásról, nem a gyárosokat, vagy azok műszaki személyzetét, hanem a tanácsadó magánmérnök segítségét veszik igénybe.

Nálunk ez még ismeretlen fogalom.

Vannak ugyan nálunk is consultáló magánmérnökök, kiknek hivatásuk volna az iparosoknak műszaki és gazdasági téren való támogatása; de, hogy még nem vagyunk annyira, hogy azok tudását, tapasztalatát és közreműködését igénybe vegyék, annak legjobb bizonyítéka az, hogy nem a műszaki foglalkozás alkotja működési

terük főtenyezőjét, hanem megélhetésük biztosítására kénytelenek külföldi gépgyárak képviselőit elvállalására. Iparosaink pedig, kellő műszaki tanács, támogatás híján áldozatul esnek oly ügynököknek, kik minden képesítés, tudás nélkül, más életpályát már elhagyva, mint műszaki képviselők, ügynökök lépnek fel, műszaki téren kontárkodnak s nagy haszon elnyeréseért nem riadnak vissza másod- vagy harmadrangú czégek silány gyártmányainak terjesztésétől, azoknak iparosaink birtokába való juttatásától. Mérnökeink pedig, kik hivatva volnának technikai képzettségüket a magánipar szolgálatában érvényesíteni és e téren munkakörüket biztosítani, kénytelenek külföldi képviselőtük révén hazai gyárosoknak versenyt teremteni.

A műszaki erők mellőzése következtében vált lehetségessé iparunk oly rendszertelen elhelyezése, melyhez hasonló példát, legalább oly mértékben, mint nálunk, sehol másutt az ipari világban nem találunk. Mert mi volna egy országban a rendszeres iparfejlesztés politikája? Ismeretes, hogy különösen három szempontot kellene iparunk irányításánál figyelembe venni. Ugyanis az ipar terelése oly vidékre, hol gazdag vízerő áll rendelkezésre. Egy másik szempont, ami különösen a nagy szénfogyasztással járó iparágaknál veendő figyelembe: a gyáripár létesítése szénbányák közelében, hogy azt a rendkívül kedvező helyzetet, melyet a nagy fuvar költség megtakarítása következtében nyert olcsó szén nyújt, kellően kihasználhassa s így a termelési költséget a legkisebbre szállíthassa le. S mégis mit tapasztalunk? Azt, hogy nagy szénbányáink, mint Salgótarján, Tata, Pécs, Petrozsény közelében csak igen kevés ily iparvállalatot alapítottak.

S végül a harmadik szempont: kellő figyelemmel lenni a gyáripár fejlesztésénél azokra a vidékekre, hol állandó a munkanélküliség, hol keresetforrás híján igen olcsó munkaerő állana rendelkezésre. Ily helyeken a munkaalkalmak szaporítása kétségtelenül csökkentené a kivándorlást, ami viszont fontos nemzeti érdek.

Sajnos, hogy ezeket az említett szempontokat iparvállalataink alapításánál figyelmen kívül hagyják, elhanyagolják. Pedig bizony, a míg ily fontos tényezők: mint olcsó motorikus erő, olcsó szén és olcsó munkaerő az iparfejlesztés terén figyelembe nem kerülnek, gyáripárunk versenyképességének fejlesztése, különösen a nagy ipart értve, meddő marad. De bizonyos az is, hogy ha az előbbieken említett állapotok továbbra is megmaradnak, akkor az ebből keletkező hátrányok nem nyernek ellensúlyozást az annyira hangoztatott és kívánatos vámpolitikai viszonyok megváltoztatásával sem.

Hogy nálunk e tekintetben ily viszonyok uralkodnak, ennek főoka, hogy a műszaki tevékenység befolyását a köztudat még fel nem ismerte s még mindig alárendelt szerepet tulajdonít az ország közgazdasági felvirágzásának, anyagi jólétének előmozdításának szerepében. Gyáripárunk fejlődése nem indult meg azon az alapon, mely a mai modern technikai korban biztosítékot nyújt iparosaink életkérdésének, létkérdésének.

A magánmérnöki kar támogatásának mellőzését az iparosok rossz anyagi helyzetükkel okadatulják. Sok esetben, különösen

a vidékieket értve, tán elfogadható e kifogás, ámbár szerény nézetem az, hogy a még oly kicsiny eszközökkel dolgozó kisiparos is van oly helyzetben, hogy az ő szerény viszonyai mellett amúgy is ritkán előforduló üzemátalakítás, illetőleg üzemtökéletesítés esetén műszaki tanácsadást vegyen igénybe. De egyébként azt is mondhatom, hogy még sok oly helyen is, hol a pénzügyi viszonyok kedvezőek, hol tehát az üzem tökéletesítése körül hozandó áldozatok alig okoznak befolyást a vagyoni állapotról, takarékoságból mellőzik a magánmérnök segítségét a kellő időben. Bátran állithatom, hogy a magyar iparos és a mérnök közti viszony szakasztott olyan, mint a magyar paraszt és az orvos közti viszony. A paraszt sem akkor hívja az orvost betegéhez, midőn a baj terjedését meggátolhatná, hanem rendszerint akkor, midőn a katasztrófa bekövetkezése már alig kerülhető el s az orvos helyett már bátran a papért küldhet. Sok iparos szintén akkor fordul a mérnökhöz, midőn a baj már megtörtént; a berendezés már készen van, felszerelve, de nem úgy, ahogyan a szerződés szerint ő azt képzelte. Tudjuk, hogy kereskedők szerződést kötnek egymással s szintén takarékoságból mellőzik a jogász segítségét. Midőn a szerződésben foglaltak teljesítéséről van szó, az egyik, a gyöngébb és tapasztalatlanabb fél azt veszi észre, hogy becsapták. Ügyvédhez fordul, ki csakhamar azt látja, hogy a szerződés minden pontját betartotta a másik fél, de a ravaszság a szerződés fogalmazásában rejlik, a bajon utólag már vajmi nehéz a segítség. Hasonló esettel áll szemben a magánmérnök akkor, ha őt az iparos a gyárberendezés felszerelése után, az üzembe helyezéskor hivatja. A szállító a vállalt kötelezettségének eleget tett; de míg a vállalkozó annak idején tudta, mire kötelezi magát, addig a laikus iparos fél azt alig sejthette. S ha ilyenkor, utólag a magánmérnök segítségét veszi igénybe, a bajon már szintén alig lehet segíteni, legfeljebb igen kétes kimenetelű és költséges perrel, a mitől Isten óvjon meg minden magyar iparost.

Az utóbbi években — s ez tán a gazdasági válság befolyásának is tulajdonítható részben — sokan tapasztalhatták, még pedig nemcsak mérnöki, hanem akár az ügyvédi vagy más szellemi foglalkozás terén is, hogy a küzdelemmel, önfeláldozással szerzett szellemi tőkét nem becsülik oly mértékben, mint az kívánatos volna. A szellemi munka értékének mérlegelésénél nem azt nézik, hogy *mit* nyújt és hogy az *minő értékkel* bír arra nézve, kinek a tudás és képzettség munkáját rendelkezésre bocsátják, hanem a végzett munkát rőf és idő mértékével mérlegelik és azt veszik alapul, mennyit végzett és mennyi idő alatt. Pedig bizonyos, hogy ott, hol a szellemi munkát napszám mértékkel mérik, nem a tudomány csődjét jelentheti ez, hanem azok elpusztulását fogja jelenteni, kik nincsenek annak tudatában, hogy a szellemi tőke gyarapítása mit jelent egy nemzet fejlődésének történetében. Hogy Németország oly rohamosan emelkedett az első ipari államok sorába, azoknak köszönhetette, kiknek megadta a módot, az alkalmat, a lehetőséget, hogy tudásuknak és képzettségüknek érvényt szerezhessenek, munkakörüket biztosíthassák, képességöket pedig fejleszthessék. A német egyetemek százával ontották

a legképzettebb szakerőket, kik megtalálták a gyakorlati életben a munkakörüket, ernyedetlen szorgalommal szentelhették magukat hivatásuknak, meg volt az alkalom, a lehetőség a tevékenységre és megtalálták érte a jutalmat és elismerést. Ebben találhatjuk meg a nyitját a német ipar oly rohamos fellendülésének. A míg a mi viszonyaink olyanok maradnak, hogy a szellemi tevékenységet a kenyérkeresés gondja teljesen leköti, úgy a szellemi tevékenység nem szolgálhatja a nemzet érdekét oly módon, mint azt más államokban már megtaláljuk.

Azonban technikusainkat nem csak az említett értelemben mellőzik, hanem sok helyen az üzem vezetésével sem bizzák meg, hanem olcsóbb szakerő alkalmazásával óhajtanak az üzem körül megtakarításokat elérni, s azt állítják, elég a gyakorlat, az elméleti képzettség az mellékes. Hogy ily felfogás uralkodik, ez csak annak a jele, hogy nincsenek tudatában azon eredménynek, mely az ipar terén egy technikailag tökéletes üzemmel elérhető és ma midőn a közgazdasági pangásban iparosaink egy része nap-nap után elpusztul, magmaradó része máról holnapra teng, éldegél, valamennyien csak egy dologtól várják a megváltást: az önálló vámterülettől.

Kérdem: minő befolyással volna az önálló vámterület az üzleti élet fellendülésére, a magyar ipar jövőjére és mint kardinális kérdést állítom fel: hogy iparunk életképességére, jövőjére mily fontossággal bír e politikai változások befolyása a technikai haladás, fejlődéssel szemben?

Hogy ma az önálló vámterület megteremtése iparunk fellendülésének leghathatósabb támasza volna, az sokak szerint valószínű. Így tartják még azokban a körökben is, hol az önálló vámterület megteremtésével járó előnyöket nem tartják oly mérvűnek, melyek a vele járó hátrányt a nemzet javára jóvátenni képesek volnának. Hogy e tekintetben kinek van igaza, azt itt nem vitatom. Hanem áttérek a második kérdésre: vajjon az önálló vámterület megteremtése egyedülvaló biztosítéka-e iparunk felvirágzásának, iparunk létkérdésének, jövőjének, mely mellett minden más tényező eltörpül, s vajjon az iparfejlesztés terén megtartva a mostani szellemet, képes lesz-e iparunk fejlődni az önálló vámterület korszakában.

Hogy ezen kérdésre a kellő választ megadhassuk, vizsgáljuk először, hogy mily mértékben és mily irányban fejlődnek iparunk kezdetben, a legjobb esetet véve.

Első időkben a már meglévő iparágak termelése folyton nagyobbodnék: új meg új fogyasztó körök a gyárak nagyobbítását vonnák maguk után; a fogyasztó kör nagyobbodásával növekednék a termelés nagysága is. A mindenütt mutatkozó szükségletek kielégítésére csakis hazai gyártmányok szolgálnának, azoknak a cikkeknek gyártására pedig, melyeket eddig külföldről hoztak be, újabb gyártelepek keletkeznének.

Látjuk tehát, hogy ha az önálló vámterület megteremtése lenne is esetleg a kellő eszköz iparunk fellendítésére, akkor is a mai szellem tovább való fentartása, az iparnak oly szellemben, oly irányban való vezetése, mint ez nálunk eddig történt, a virágzásnak induló ipart csakhamar a régi állapotába terelné vissza. Mert miben áll a

technika fejlődésének befolyása a termelésre, vagy helyesebben, a mai modern technikai korban a technika fejlődése mily irányban befolyásolta az ipart és az ipar fejlesztését?

A midőn a műszaki tudományok fejlődése következtében a gépeknek az ipar terén tett nagyobb és nagyobb hódítása teremtetten meg a közép és nagy ipart, a befolyás lényege abban állott, hogy az előállítandó cikkek minőségének folytonos javítása mellett oly árban is legyenek elkészíthetők, hogy az a nép nagyobb és nagyobb rétegének birtokába juthasson, a fogyasztó kör fokozatos fejlesztése lehetséges legyen. Vagyis nem csak oly mértékben fejlesztendő a gyártás, hogy az egyedül a nép vagyonosabb, hanem hogy a nép szegényebb osztályának hasznára is váljék. Tehát a mi iparunk jövőjét nem csak az által igyekezzünk biztosítani, hogy védvámokkal a cikkek beözönlését lehetetlenné tesszük, hogy aztán a ma külföldről behozott cikkeket Magyarországon készítve azt bármennyivel is drágábban kelljen megfizetni: mert ez által iparunkat csak szűk korlátok között volnánk képesek kiterjeszteni, a gyárüzemet nagyon is szűk korlátok között tarthatnók fenn, s nem leszünk képesek munkásainkat oly mértékben foglalkoztatni, a minőt éppen az iparfejlesztéssel akarunk elérni. De másrészt ott, hol ma egyedül a nagy iparnak van létjogosultsága és ez képes egyedül a modern technika vívmányait kellően érvényesíteni, iparunk nem lesz képes fejlődni, mert a fogyasztás csak a nép egyes részeiben volna lehetséges, tehát a fogyasztó kör nem oly nagy, mely a nagy ipart oly mértékben foglalkoztatni képes, mely annak fennállásához, fejlesztéséhez és jövőjének biztosítására szükséges. Virágágyban ipart fejleszteni nem lehet, kell, hogy az szabadon fejlődjék és gyümölcseit az egész emberiség élvezze.

Ipart üzni a vagyonosabb osztály számára csakis némely iparágnál lehetséges, ott a hol a termelés főképp oly szükségletek kielégítésével foglalkozik, melyeket a nemzet gazdaságtan nélkülözhető szükségeknek nevezett el. De a nagy ipar jogosultsága a kisiparral szemben éppen abban rejlik, hogy a népek szaporodása következtében a nélkülözhetetlen termékek szüksége oly nagy mértékben növekedett, hogy azok előállítására újabb meg újabb előállítási módok váltak szükségessé, s így ezen újabb mód vagy rendszer, melylyel a fokozódó igényeknek eleget tenni képesek voltak, a gépek fokozatos tökéletesítésével, a kézi erőnek gépi erővel történt helyettesítésével és végül a munkamegosztás elvének felhasználásával vált csak lehetővé.

Nem a politikai viszonyok megváltoztatása tehát egyedüli eszköze iparunk megalapításának és fejlesztésének, hanem a fejlődés lehetőségének főfeltétele az, hogy oly iparos osztályunk legyen, mely a technikai fejlődés fontosságát felismerve azok által alkotott új utakon, új eszközökkel és új rendszerrel haladjon célja felé.

Hogy az üzem folytonos tökéletesítése céljából, a technika újabb vívmányainak felkarolásával, mily módon lehetséges kevés anyagi áldozattal olyan új gépeket megszerezni, melyek teljesen új cikkek és tárgyak előállítására szolgálnak, avagy oly gépeket, melyek már ismert cikkek és tárgyak készítésére szolgálnak

ugyan, de lényegesen jobb vagy teljesen új eljárás szerint, e tekintetben a következőkre akarok utalni:

Ismeretes, hogy az előállítási vagy önköltség különösen a gépiparban három tényezőből áll: ezek a nyers anyag költsége, a munkabér, üzem és egyéb mellékköltségek. E három tényező közül az iparos személyes befolyást csak e két utóbbira gyakorolhat, mert hisz tudjuk, hogy a nyers anyag árát — különösen a mai kartell rendszer mellett — a nyersanyag termelők irányítják. A munkabér csökkentése sem könnyen vihető keresztül, sőt látjuk, hogy a mostani rossz konjunkturák ellenére nagy bérharczok vannak mindenütt, úgy, hogy tulajdonképen a harmadik, az üzem költségek leszorítása képezi a főtényezőt az előállítási költségnek a minimumra való leszállításában.

Az amerikaiak gyártmányaiknak minden tekintetben való versenyképes előállítását a folytonosan javított, tökéletesített és végre újabb rendszerű munkagépek által eszközlik. Ez természetesen csak úgy érhető el, ha az üzem átalakítására és az újabb rendszerű gépek beszerzésére, szóval az üzem tökéletesítéséhez szükséges beruházás nem oly nagy, hogy ezen új befektetésnek megfelelő áldozat kellő haszonnal ne járjon a régebbi üzemhez képest. Innen van, hogy az amerikai gépek, különösen a szerszám-gépek, kivitel- és tartósság tekintetében messzire mögötte maradnak az európai gyártmányoknak, a mennyiben ők azt mondják, hogy az iparos könnyebben határozza el magát csekély költséggel járó új befektetésre, még annak tudatában is, hogy az újonnan beszerzett gépek az olcsóbb árak megfelelően kevésbé tartósak, tehát aránylag rövidebb működő képességűek, mint a régebbi és tartósabb gépek. A sokkal olcsóbb, kivitel tekintetében kevésbé jó minőségű gépnek előnyét a drágább kivitelével szemben abban találják, hogy néhány év leforgásával a piacon megjelenő új szerkezetű gépek megszerzésekor az olcsóbb berendezéstől való megváltás kevesebb anyagi veszteséggel jár, mint egy drágább berendezéstől, s így ismét csekélyebb anyagi áldozattal beszerzett újabb meg újabb gépek kétségtelenül előnnyel bírnak akármily jobb kivitelű, tartósabb, de régi rendszerű gépekkel szemben. Az üzem ezen úgyszólván folytonos, rendszeres tökéletesítése minden iparágban alapját képezi azon törekvéseknek, melyek a gyártmánnak úgy qualitativ mint quantitativ tekintetben való versenyképesség elérését tűzik ki céljuk gyanánt.

A technikai haladással az ipar terén elérhető eredmények meg nem akadályozhatók, történetük az ellenállás valamely ország oly politikája által, mely első sorban a saját érdekeit akarja megvédeni a technikai haladás rovására, avagy függetlenül a politikától a munkások részéről a saját anyagi érdekeinek megvédelme reményében. Csakis a technika fejlődésével lépést tartó ipar képes versenyképességét fentartani és képes magát megvédeni minden politikai, társadalmi befolyás ellen.

Kérdem: minek tulajdonítható az, hogy nálunk a technikai eszközök, vívmányok felkarolása csak kis mértékben és csak némely iparágban jut érvényre.

Ennek két oka van.

Az egyikről már említést tettem, hogy tudniillik a műszaki

tevékenység és beavatkozás fontossága még nem ment át köztudatba s így a kellő beavatkozás híján a műszaki erővel hiányzó állandó összeköttetés folytán nincs meg a mód arra, hogy iparosaink a technika újabb meg újabb vívmányaival megismerkedjenek, azoknak fontosságát felismerjék és érdekükért felhasználják.

De van még egy másik ok is, mely ennél nem kevésbé káros, ez pedig társadalmunk betegségében gyökerezik. Hogy ezt kellően megvilágíthassam, állítsuk magunk elé egy átlagos magyar iparos életpályáját.

Iparosunk pályája kezdetén ipara folytonos fejlesztésére törekszik, termelését a folyton nagyobbodó fogyasztó körének megfelelően növeli és ha a viszonyok kényszerítik, nemcsak a nagyság arányában, hanem minőség tekintetében is tökéletesíti üzemét. Ez így tart egy bizonyos ideig, határig, ugyanis addig, míg jövedelme oly nagy, hogy a szükséges kiadásokon kívül annak egy részét vagyonának gyarapítására fordíthatja. Ekkor aztán üzemét többé nem nagyobbítja, a megtakarított összeget, vagy annak egy részét többé nem fordítja ipara fejlesztésére, avagy újabb, a szakmájához közelebb álló cikkek gyártásának felvételére, hanem azt félreteszi, elvonja tehát üzlete köréből. Ha aztán az így félretett összeg bizonyos határig felszaporodott, üzletét lassan-lassan elhanyagolja, azt szinte mellékfoglalkozásnak tekinti és főgondja a megtakarított összeg hovaforditása, annak jobb kamatoztatása. Lesz belőle sok esetben vállalkozó, földbirtokos, háztulajdonos, avagy pénzüzletekkel foglalkozik. S így természetes, hogy az ipar, melynek valamikor lelkes tagja volt, többé részéről támogatást nem talál s az egykor virágzó üzlete hamar tűnik el a látóhatárról.

Az ily iparos természetesen ipara fejlesztéséhez befolyást alig gyakorolt, ambíciója e tekintetben soha nem lehetett, a magánérdek túlnyomósága a közérdek előmozdításától távol tartotta és akkor, midőn megélhetését más módon biztosította, hol könnyebb a megélhetés, a gyorsabb meggazdagodáshoz látszólag hamarabb jut, egészen elveszett az iparosok számára s így mindig egygyel-egygyel kevesbedett azok száma, kik iparuk érdekéért sikra szállottak.

Meglévő iparos cégeink között kevés olyan van, mely nagyobb multtal dicsekedhetnék. Pedig egy iparág fejlesztése ott a leghathatósabb és legkönnyebb, hol már régen fennálló iparos cégek képviselik az ipart, kik már meglevő összeköttetéseik révén könnyebben találhatnak fogyasztó kört újabb cikkekre és kiknek kevesebb anyagi eszközökkel és kisebb kockázattal van módjukban ipartelepüket fejleszteni, kiterjeszteni, kísérletezésekre bizonyos összeget áldozni s ily módon új meg új cikkekkel versenyezni a piacon.

Az ipar fejlesztésének tehát szintén egyik feltétele, hogy iparosaink a rendelkezésre álló tőkájuk egy részét felhasználják arra, hogy újabb tudományos kutatások és kísérletezések eredményeinek gyakorlati alkalmazását elősegítsék, lehetővé tegyék. Mert az a gyáros, ki bár áldozatok révén szerez üzletkörébe vágó újabb tapasztalatokat, avagy újabb elméleti eredményeknek

a gyakorlatban való megvalósítását áldozatok árán legelőbb segíti elő, az képes lesz nemcsak monopoliumot teremteni czikkeinek, hanem fogyasztóival szemben képes magának függetlenebb helyzetet szerezni és kevésbé kell tartania oly versenytől, mely más eszközökkel igyekszik czikkeinek fogyasztó kört szerezni.

A német elektrotechnika története a mult századbeli ötvenes évek kezdetétől a nyolczvanas évekig szoros kapcsolatban van a nagy Siemens és Halske czég történetével. Kezdődött a gyenge-áram terén tett találmányával, a táviró tökéletesítésével, mely Siemens Werner nevéhez fűződik. És akkor, midőn a fejlődésnek induló nagy elektrotechnikai gyár túl volt halmozva az új találmánynak gyakorlati felhasználásával és uralta mindenütt a piacot, a nagy siker elérése nem volt egyszersmind a fejlesztés határköve, hanem Siemens Werner a nyereség egy részét eredményeinek tökéletesítésére és újabb téren való kutatásokra, kísérletezésekre fordította. Akkor, midőn az Atlanti Óceánon át fektetett kábel ejtette bámulatba a világot, Siemens már újabb találmánynyal állott elő és bemutatta a tudományos Akadémiának az első dinamogépet s az elektrotechnika terén újabb korszak kezdődött: az erős áramú technika korszaka.

Hogy egy tökéletes technikai berendezéssel, a nagyipar terén a munkamegosztás elvének legmesszebbmenő felhasználásával az előállítási költségek mily értékben redukálhatók, szolgáljon példának a mindennapi életben használt cikk előállítási költsége. Egy kikapcsolóval ellátott izzólámpa-foglalat előállítási költsége egy szerelőnek 80 fillérbe kerül. Jól berendezett műhelyben, szerszámgép és alakvéső gép használata mellett 50 fillért tesz ki. De ezen utóbbi ár mellett is csekély a nyereség, miután az üzemköltség épp az elektrotechnika terén igen nagy. De ha tömeggyártásra specializáljuk az üzemet és a legújabb szerszámgépeket használjuk a foglalat összeállításához szükséges alkatrészek előállítására, úgy a darabonkinti előállítási ár 20—24 fillérre szorítható le. Természetes, hogy a tömeggyártáshoz szükséges drága berendezés csakis azon esetben járhat kellő haszonnal, ha a termelés évente milliókra terjed, úgy, hogy a nagy tőkebefektetés kamatozására és törlesztésére eső összegből egy-egy darabra a fillérnek egy kis tört része esik.

Hogy a technikai vívmányok felkarolása nálunk is elérhető legyen, annak első főkelléke, hogy iparosaink ezen a téren azok segítségét vegyék igénybe, kik életpályáiknál fogva arra hivatva vannak, nem pedig azok segítségét, kik alacsonyabb képzettségüknél fogva a műszaki tudományokat csak per summos apices sajátították el, s így hiányzik az a széles, alapos látókör, mely a mai korban az iparfejlesztés előmozdításánál nélkülözhetetlen.

Az ipar terén elért ujitások, találmányok, melyek valóságos forradalmat idéztek elő, soha semmiféle ellenállást nem türtek, s ott, hol az új iránnyal szemben megmaradtak a régi rendszer és elv mellett, feltétlen pusztulás volt a következménye.

Angliában van egy munkás egyesület, melynek tagjai a one machine one man, egy gép egy ember-rendszer hivei. A mun-

kás egyesület tagjai ellenséges indulattal vannak minden oly újítás iránt, mely az üzem körüli munkás megtakarítására irányul. Az egyesület tagjait kitanítják, hogy úgy dolgozzanak, hogy a munkaadó oly munkához, melyet egy munkás kényelmesen elvégezhetne, legalább két munkást kelljen foglalkoztatni. Ez által gondolták, hogy a szocialisták a munkanélküliség nyomorán segítenek és vérmes reményeket fűztek e politikához. Az »Unió«-egyesület káros politikáját a munkások és az iparágak munkaadói egyaránt megsínylették, mert a következménye az volt, hogy a nagy termelési költséggel dolgozó angol piacon az amerikai és a német ipar nagy sikerrel kelt versenyre, sőt egyes iparágak, mint például az üvegipar, a tönk szélére jutottak.

Hogy a technikai fejlődés befolyását iparosaink is megértsék, annak hasznát felismerve iparunk fejlesztését lehetővé tegyék, szükséges, hogy több idealizmust vigyenek foglalkozásukba, hogy annak nem csak anyagi, hanem erkölcsi oldalát is felismerjék és akkor, midőn újabb technikai vívmányok felkarolásáról van szó, azt ne mellőzzék azzal az érveléssel, hogy az én célom eléréséhez fölösleges, mert hiszen nem célom, az örökös munkálkodás. Mert ha egyéni szempontból vesszük az iparfejlesztés kérdését, arra a következtetésre jutunk, hogy egy iparos cég élettartama egyenlő egy ember élettartamával, s így az iparfejlesztés csak addig a határig terjedjen, mely egy bizonyos határidőn belül a versenyképességet a kor haladása közepette biztosítani képes. Ily politika mellett természetesen az iparfejlesztés lehetetlen, s oly államban, hol az iparfejlesztés nem olyan alapon indul meg, melyre egész nemzedékek volnának hivatva tovább meg tovább építeni, hanem ahol az emberélet elmúltával annak alkotása is romba dől, ott az állami segítségnek nem lesz meg az az eredménye, hogy iparunk munka és jövedelmi forrása lehessen egy nemzedéknek, mely azt folyton fejlesztve, erősítve, nem egyedül a magánérdeket szolgálja, hanem a haza javára is válik. Ha lesz oly iparos osztályunk mely ily szellemben fogja fel hivatását és képes megbecsülni azt az értéket, melyet egy már évszázad óta fennálló iparos cég képvisel és ennek fontosságát és szoros kapcsolatát az ipar fejlődésével felismerni képes, akkor lehet meg a reményünk iparunk felvirágzására és jövőjének biztosítására.

Szükséges továbbá, hogy iparosainknak az ipar fejlesztésének feladatában segítségére legyen hazánk műszaki kara, mely lassan-lassan megértve életfeladatát nemcsak ott szerepeljen, nemcsak azt a munkát tartsa magához méltónak, hol körzével logharitmussal és háromszöggel kell dolgoznia, hanem részt vegyen és részt követeljen magának ott is, hol közgazdasági érdekek megvédéséről, közgazdasági tevékenységről van szó. Kell, hogy oly műszaki erővel rendelkezünk, melyek kereskedelmileg gondolkozni és számolni tudjanak, s hogy képzettségök ne legyen egyoldalú, tisztán műszaki, hanem államtudományi és közgazdasági ismeretekkel is birjanak, melylyel képesek lesznek állami életünkben mindazon hézagokat áthidalni, melyek a mai tisztán jogi szellemi vezetésnél mindinkább érezhetőbbekké válnak. A mérnöki hivatás hasonlóan a jogászéhoz alkalmas arra, hogy alkotó és

teremtő képességét sokféle téren érvényesítse, mert miként a jogász a sokfelé ágazó törvények ismerete és sokoldalú ismerete következtében sok oly téren is képes vezérszerepet vinni, mely hivatásától távolabb esik és képes hatalmát és tekintélyét állami életünkben túlsúlyra fokozni, épp úgy mérnökeink is a sokoldalú tapasztalat ismerete következtében vezérszerepre lesznek hivatva mindenütt, hol vállalatoknak, terveknek, tudományos és művészi intézményeknek megvalósításáról lesz szó. A technikai tanácsadás kellő befolyása és érvényesítése teszi majd lehetővé iparunk fejlesztését oly irányban, mely a mai modern technikai korban követendő, s azért szükséges, hogy ipari vállalatok alapításánál a mérnök mint tanácsadó szerepeljen, hogy ne a véletlenre bizzák a vállalat jövőjét. Számos oly iparvállalat létesülhetne, mely aránylag csekély anyagi áldozattal, anyagi eszközökkel teremtene hasznót a magyar iparnak, s így nemcsak önmaguknak, hanem az ország javára is válnék.

Hogy tehát iparunk megalapítása, fejlesztése és jövőjének biztosítása lehetséges legyen, szükséges, hogy a technikus ne csak a műszaki igazgatás terén legyen vezérszerepre hivatott, hanem szükséges a technikus és jogász együttműködése minden gazdasági, kereskedelmi és socialis érdekek megvitatásának és előmozdításának szerepében, hogy az eddig egyoldalú befolyás által keletkezett hátrányok, hézagok elenyésszenek. Kell, hogy iparvállalataink vezetése oly szakerők által történjék, kik szélesebb látókörrrel bírnak és képesek az összes befolyó körülményeket összhangzásba hozni, képesek tudásukkal, tapasztalatukkal és előrelátásukkal azt minden rázkódtatás ellen megvédeni. Végre szükséges, hogy oly iparos osztályunk legyen, mely tudatában van annak, hogy a mai modern technika korában az ipar és kereskedelem virágzása legbiztosabb támasza úgy egyesek mint egy egész nemzedék anyagi gyarapodásának. Ily módon mi is képesek leszünk állami életünk jólétét biztosabb, szilárdabb alapra építeni.

Rubin Miklós.

Vas vármegye közgazdasági leírása. I.

I. Bevezetés. Vas vármegye az ország délnyugati határszélén 5035·31 négyzetkilométer területet foglal el és lakosainak száma a legutolsó népszámlálás eredménye szerint 418.905. Ebből 220.823 magyar, 125.032 német, 17.847 horvát, 237 tótajkú, 38 oláh, 18 szerb, 4 ruthén; 52.498 pedig egyéb anyanyelvet beszél. A magyarul tudók összes száma 257.203. E szám adatok tehát igazolják, hogy Vas vármegyében a nemmagyar ajkúak száma túlhaladja az összlakosságnak 40%-át; és ennek dacára a nemzetiségi velleitásoknak semmiféle nyomával nem találkozunk; sőt, mint örvendetes esemény constatálendő, hogy a vármegye két rendezett tanácsú városában és 615 kis- és nagyközségében a közigazgatás hivatalos nyelve kizárólagosan csak magyar.

A m. kir. államvasutaknak budapest-győr-gráci fővonala, a szabadalmazott cs. és kir. déli vaspályának bécs-kanizsa-pragerhofi fővonalát a vármegye székhelyén, Szombathelyen keresztezvén, ezen ténnyel a vármegye székvárosa a vasuti közlekedés szempontjából vett vasuti góczpont jelentőségére emelkedett. Ezen előnyös helyzet azután természetszerűen vonta maga után a szombathely-kőszegi, a szombathely-pinkafői, a szombathely-pozsonyi, a szombathely-rumi, a körmend-németújvári, a czell-dömölk-pándorfi és a felsőőr-tarcsai helyi érdekű vasutvonalaknak létesítését; melyek összesen 60 vasuti állomással közvetítik a vármegye személy- és teherforgalmát.

Vas vármegye vasuti közlekedése, illetőleg Szombathely, mint vasutközlekedési csomópont tizenegy irányban szétágazó vasuti vonalainál fogva, az ország összes vármegyéi, illetőleg városai között Budapest után az első helyen áll. És e kedvező helyzetet még előnyösebbé alakítja azon alapos kilátás, mely szerint a szombathely-körmend-muraszombati, a szombathely-pornó-pinkamindszentí és a rum-türjei vasutvonalaknak kiépítése is a legközelebbi jövőben várható.

Vas vármegye vasuti hálózatának, mint a közgazdasági élet e jelentős tényezőjének fentebb vázolt arányai már magukban véve megrajzolják a megye közgazdasági helyzetének kiemelkedő körvonalait. És ehhez a kedvező állapothoz csatlakoznak azután a kisebb-nagyobb városok, melyekből, mint az intellektuális erők természetszerű fókusaiból jótékonyan áradnak szét a műveltségnek termékenyítő sugarai; távoleső vidékek lakóiban ébresztvén fel és ápolván a kulturhaladás és közgazdasági fejlődés vonatkozásaiban szunnyadó kedvet és hajlamokat.

A modern közegészségügy követelményének (csatornázás, vízvezeték, szilárd utcaburkolás, parkok, stb.) megfelelő módon

berendezett Szombathely városa mellé, ekként sorakoznak még: Kőszeg r. t. város és az egyes közigazgatási járásoknak városi jellegben jelentkező székhelyei, melyek, mint a kulturális és közgazdasági élet emporiális helyei, a bennök egyesülő fogyasztók jelentékeny számánál fogva, kisebb-nagyobb termelési köröket alkotván maguk körül, ezen termelési körökben már az egyoldalú magtermelés helyét, az intenzívebb gazdálkodási rendszer foglalja el, nagy súlyt helyezvén a marhatenyésztéssel kapcsolatos tejtermelésre, a baromfitenyésztésre és a kerti gazdaságnak jelentékeny hasznót biztosító gazdasági ágaira.

Az az összhang tehát, melyet a fogyasztók és a termelők érdekei között a fejlődő viszonyok Vas vármegye területén máris megteremtettek: a közgazdasági élet magasabb színvonalának mértékét állapítja meg.

Egyébként az alább közlendő adatok lesznek hivatva megvilágítani a megyének virágzó mezőgazdasági helyzetét, fejlett ipari és kereskedelmi viszonyait, valamint kulturális fejlettségének azon fokozatát, melyek együttes hatásukban az ország vármegyéi között oly előkelő helyet biztosítanak Vas vármegye számára.

II. Földrajzi vázlat. Vas vármegye területének alakja szabálytalan négyszög; szögleteiben: Marczaltő, Lapincsújtelek, Petáncz-Széchenyikut és Jánosháza községekkel.

A vármegye területének térfogata 946.789 kat. hold, vagyis 5035.31 □-kilométer. E szerint Vas vármegye nagyság szerint az összes vármegyék között a tizenkilencedik helyen áll.

Vas vármegye nyugat felől Stájerországgal határos, mely északon egész a villámos-lövői völgyben levő Hármashatárig; délen pedig Barkócz községig kanyarodik. Hármashatártól Kirchschlagig Alsó-Ausztria határolja a vármegyét, melynek északi folytatásában Sopron vármegye, északkeleten Győr vármegye, keleten Veszprém vármegye, délen pedig Zala vármegye képezik Vas vármegyének határait.

A megye természetes határait a következő folyóvizek alkotják: dél felől a Mura, a Kerka és Kis-Kerka, a Zala és a Szőcze patak; keleten a Marczal folyó; északon a Rába, a Kis-Rába, a Répcze és Albáncz, valamint a Lékától északra elterülő völgyben a Vörösárok; nyugat felől pedig a Lapincs, a Ritschein, a Lendvának egy baloldali mellékpatakja és a Határpatak, mely Petáncz mellett ömlik a Murába.

Vas vármegye keleti vidéke legnagyobb részt róna, a kis magyar Alföldnek, az ugynevezett pozsonyi medenczének kiegészítő alkotó része. A vármegye nyugati része pedig hegyes-völgyes.

Vas vármegyének legmagasabb emelkedése az úgynevezett Szálkő vagy Irottkő, mely 883 méter magas fekvésében egyúttal az egész Dunántúlnak legmagasabb hegycsúcsa. A megyének legmélyebben fekvő pontja ennek északkeleti csúcsában van, a Marczaltőhöz közel fekvő Cseke-ér mellékén, melynek fekvése csak 121 méter magasságban emelkedik a tenger színe fölé.

Vas vármegye hegyei a Központi Alpések, a Tauern-hegység keleti folytatását képező stájer, vagyis nóri havasoknak nyulva-

nyai. E hegylánczolatok három főcsoportra oszlanak. Az első csoport a Rába folyótól délre esik; a második csoport a Rába és a Lapincs között van; a harmadik csoport pedig a Rábától, illetőleg Lapincstól északi irányban húzódik.

Az első az 1446 méter magas Schöklnek folytatása, melynek főgerincze keleti irányban húzódva, »Hegyhát« nevet vesz fel és a »Kemenesalja«-ban végződik.

A második csoport a »Hochlentsch« folytatása, mely Gyana-falvánál, illetőleg Szentgotthárdnál ér véget.

A harmadik csoport pedig az 1723 méter magas »Wechsel« nyulványa, melynek magyar központja a fentebb már említett Szálkő. A Wechselt sokszor még június hónapban is hó borítja, a minek következménye, hogy a vármegye északnyugati zúgában fekvő Felső-Eőr és Pinkafő tájéka már egész hegyvidék, melynek klímája többé nem oly enyhe, hogy sikeres szőlőművelés alá lenne vonható.

Vas vármegye keleti részében több különálló hegycsúcs emelkedik ki a rónaságból; ilyenek a Sághegy (292 m.), a Kis-Somlyó (220 m.) és a Sitkei hegy, melyek épp úgy, mint a német-ujvári Várhegy, vulcanikus eredetűek.

Vas vármegye lejtési viszonyai elég sajátosak. Csak a vármegye déli része tartozik a Mura-Dráva, illetőleg a Balaton rendszeréhez. A vízválasztó legmagasabb pontja Felső-Szölnöknél van, neve: »Ezüsthegy«, magassága 404 méter; legalacsonyabb pontja pedig a Mura mellett van 179 méternyre a tenger színe felett.

A Muravölgyön és Marczal völgyén kívül megemlítendők még: a Rábavölgy, a Lapincsvölgy, a Csík völgye, Kis-Székvölgy, Pinka völgye, Nagy-Szék völgye, Villámos völgye, Fehérpatak völgye, Vöröspatak völgye, Rohonczpatak völgye és a Gyöngyös völgye, mely Gyöngyösfő alatt 381 méter magas.

Vas vármegye főfolyói: a Rába, a Lapincs, a Pinka, a Gyöngyös, a Répcze, a Mura és a Zala.

Tarcsa községének északi részében terül el a gyógyító erejéről nevezetes vasastartalmú fürdőtelep, mely modern berendezésénél fogva is nagy látogatottságnak örvend s melynek ásványvize messze vidéken ismeretes. Kitünő ásványvizet szolgáltat még a Muraszombat mellett lévő Petáncz-Széchényikút, valamint a Németujvár szomszédságában fekvő »Sóskút«.

III. Néprajzi vázlat. Vas vármegye népélete a legtarkább változatosságot mutatja. Határai között egymás szomszédságában élnek magyarok, németek (hienczek, svábok), horvátok és vendek.

Ez utóbbiak a lakosság legősibb eleme, a kiket már a megye földjén találtak honfoglaló őseink.

A horvátok Árpádházi királyaink uralkodása alatt települtek át. A német nyelvű lakosság pedig részint a határos ausztriai és stájer vidékről származott ide, részint szintén itt talált őslakosság.

A magyar nyelvű lakosság eredete már kevésbbé világos. Majdnem egészen bizonyos, hogy a X. és XI. századokban a vármegye nyugati felében még nem volt magyar szó hallható. A keleti rész magyarságának a multja korábbi; de, hogy mikor

kezdődik, arról sem az irott források, sem a régészeti leletek nem nyújtanak kellő felvilágosítást, sőt még az a kérdés is eldöntetlen, vajjon a határőrökként letelepített úgynevezett »őrségi« melyik Árpád-házi királyunk alatt költözködtek ide székelőföldi hazájukból.

A nyelvi különbségek daczára a vármegye népessége érzésben egészen magyar. A hiencz, a sváb épp oly büszke magyar voltára, mint akár a vend, akár a horvát.

Vagyonosság dolgában a magyarságé az elsőség; a vendség túlnyomó részben szegény.

A községek külső alakításában, elrendezésében négy főtypust ismerhetünk fel. A síkvidéki községek, különösen a magyarok, leginkább utczás faluk, melyek egy-egy, rendszerint hosszú utczából állanak (pl. Német-Gencs), melyhez utóbb apróbb utczák csatlakoztak (pl. H.-Pereszteg). Az úrbéri birtokokon keletkezett jobbágy-községek általános typusa a soros falu, melyben az utczának csak egyik vonalát, vagyis szerét látjuk teljesen kiépítve (pl. Hegyháton, vagy Kemenesalján). Végül itt találjuk a csoportos falvakat, tekervényes és rendetlen utczáikkal, mozaikszerűen elszórt házaikkal (pl. Őri-Szentpéter). E három főtypushoz tartoznak a vendvidéki falvak is, az egyes telkek közepén, tehát nagyon elszórtan épült házaikkal.

A házak építésmódja és beosztása nagyon különböző. A sebesen haladó művelődés nyomában eltűntek a régi házak; az újabbak pedig chablonos épületek, minden eredetiség, jellegzetesség nélkül.

Legeredetibb és egyúttal a legősibb házak, az úgynevezett boronaházak, csak azokon a vidékeken láthatók, melyekre hajdanában rengeteg erdőségek borultak. Ezek a fagerendákból összerótt és sárral betapasztott házak szalmával fedvék; sátoros, vagy üstökös tetejűek. Homlokzatuk az utczára tekint, alig 30 cm. átmérőjű ablakkal. A ház udvarra néző részén van a bejárat. A küszöböt egy vastag gerenda alkotja. Ezen át lépünk be a kémény nélkül való sötét konyhába, melyből egy alacsony ajtón át a szobába jutunk. A szoba bútora: ágy, szemes kályha a kemenczepaddal, a mely egyúttal éjjeli fekvőhelyül is szolgál, egy almárium, a szögletben derékszögű lóca, előtte asztal, az asztal felett az itt-ott még festett és tulipános tálas. Nem ritkák a magyar szobákban a tulipános ládák sem, csak hogy festéseiken ritkák a magyar figurák; a vend és horvát rikitőszinű szlávformák uralkodnak ezeken is.

A szobával és konyhával ugyanazon tető alatt van az istálló, a szűk kamara és a kis félszer. A telek végében áll a lábas pajta; az udvaron, a konyhaajtóval szemben pedig áll a disznóól, vagyis hidas.

A háznak emez ősi formája mellett sok másforma divatos. A néplélek szempontjából legfeljebb azok a házak említendők még, melyeknek deszkaoromzatán tarka-barka színekkel festett figurális díszítéseket látunk. Ezek csak a színmagyar községekben (Hegyháton, Őrségben) található és oromzati díszítéseik, valamint a kapufélfákon látható cifrázatok valódi magyar izűek.

A ruházatban is kevés a jellegzetes. A magyar paraszt

nyári öltözeke hétköznapon ing és bőszárú gatyá; vasárnapokon és a téli időben barnás, vagy sötétkékes színű szövetruhát visel. A vitézkötéses, zsinóros magyar nadrág még a legtöbb magyar községben divatos; de a mellény már egyszerű és a rövid dolmányon sem lehet már látni a régi díszítést. A németek pantallót és czipőt hordanak, zekéjük városias formájú; a horvát községek lakóinál még szórványosan megtaláljuk az ezüstpitykés mellényt. A női ruházat általában egyszerű, alkotórészei: a czipő, ránczos felsőszoknya, rékli és keszkenő.

Az őrségi magyar lányok piros selyemszálakkal kihimezett fekete szövetczipőt viselnek. Körmend vidékén még mindig fennáll a régi divat, mely szerint a lányok és menyecskék a világos-színű és virággal tarkázott felsőszoknya alatt 8—10 alsőszoknyát hordanak. A magyar parasztnő ünnepi ruhájában a világos, a németében a barna, a horvátok és vendek ruházatában a rítkó színek uralkodók.

A népesség táplálkozása a vagyonosság méretei szerint változó. Legjobban táplálkozik a rába- és gyöngyösmenti nép; szerényebb táplálékkal él a németiség; szegényesen élnek a vendek, a kiknek földjük a Muraszombat körül elterülő termékeny kis síkságot, az úgynevezett Muravölgyét kivéve, csak zab-, bab- és burgonyatermelésre alkalmas.

A táplálkozás és vagyoni jólét fokmérője a kamara, melynek ajtaja vagy a konyhából nyílik, vagy pedig — különösen magyar falvakban — a tornáczról külön bejárója van. A kamarában látjuk a deszkákból összeácsolt hombárt, szalma- és vesszőfonatú kosarakban a babot, kölest, mákot és aszaltgyümölcsöt, bucsérban a télire elrakott tojást; a menyezet gerendáiról a hájtartó között füstölt ódalasok, sonkák függenek alá, melyeknek a jó gazda még aratáskor is bővében van.

Mészárszékben vásárolt hús csak ritkán kerül az asztalra, legfeljebb vásár- és ünnepnapokon. A szegényebb elem örül, ha sátoros ünnepek alkalmával láthat marhahúst. A szárnyasokkal is kiméletesen bánnak. A ház asszonya szivesebben viszi a közeli városba a baromfiakat, hogy azokat eladhassa, vagy megvárja a vándor tikászt, hogy nála váltsa pénzre libáját, réczéjét, csibéjét és tojásait.

A gyümölcsnek is nagy szerepe van a táplálkozásban; bár gyümölcsstenyésztés szempontjából — különösen a magyar vidékeken — meglehetősen közönbösséget tapasztalunk, ellentétben a német lakossággal, mely czéltudatosan és jelentékeny haszonnal foglalkozik a gyümölcstermeléssel.

A sütés-főzés gondjai főképpen nagyobb ünnepeken, lakodalmak alkalmával és búcsúk napjain foglalkoztatják a háziasszonyt. Ilyenkor két-háromféle leves, ludaskása, töltöttkáposzta, pecsenye, rétes, kalács és sütemény kerül az asztalra és még a legszegényebb család is módját ejti, hogy egy pohár borban is legyen része.

Mindenesetre különös, hogy az anyagi jóléttel éppen nem áll arányban a népesség szaporodása. A szegény vend család átlag 5—6 tagból áll; sőt van számos oly vend család, melyhez 9—12 gyermek tartozik. A német is szépen szaporodik. De nem

állitható ez általánosságban a magyarságról, különösen a vagyonosabb őrségi népről, hol az egygyermek-rendszer mellett évről-évre aggasztóan csökken a népesség száma.

A parasztság munkás és általában józan. Főfoglalkozása a földművelés. De e mellett foglalkozik háziiparral is. Vékákat, zsomborokat kötnek, kosarakat fonnak; az ügyesebbek maguk készítik a mezőgazdasági és házi eszközeik jórészét is. Az aszszonyok a téli időben fonnak, szőnek és itt-ott elég csinos himzéseket is készítenek.

Általában a népesség ügyeskezü és eleven észjárású; de ravasz. A magyar nyílt, a német titkolódzó, a vend alázatos, a horvát furfangos.

Szép erényük a munkaszeretet és a vallásosság; kiváló érzékük van a tisztaság iránt.

A dologtalan, tékozló és iszákos ember megvetés tárgya. Megszólás éri azt, ki alapos ok nélkül az istenitiszteletet (misét, predikációt) elmulasztja.

A népítélet sokszor külsőségekben is megnyilatkozik. Kiczé-gérezik a rossz hírű lányokat, megkülönböztetik a megesetteket.

A magyar tüzesvérű, bátor; a bor mellett hamar kitör belőle a virtus. A német higgadt, a vend méla, a horvát pedig lármás.

A magyar cigány mellett, a német és horvát rezesbanda mellett mulat, a vend harmonikaszó mellett is szívesen járja a tánczot. A nemzeti közérzés szempontjából érdekes jelenség, hogy a német, horvát és vend is csak a magyar nótákért lelkesül.

Egyik elsőrendű jellemvonása a népességnek, az ősihez való törhetlen ragaszkodás. Ebből magyarázhatók ki a különféle népszokások, babonák és a népléleknek különböző egyéb megnyilatkozásai, melyek Vas vármegye földjén még mindig sikerrel jutalmaznak a népéletet kutatók munkáját.

IV. Általános jellemzés. (Népesség, közigazgatás, közoktatás, közegészség stb.)

Vas vármegye területi nagysága és népességének aránya a megfelelő összhangot mutatják. Sőt, a népszámlálásnak eddigi adatai azt tanúsítják, hogy népessége folytonosan szaporodik. Ekként statisztikailag bebizonyított tény, hogy Vas vármegye lakosságának száma az 1890. évi népszámlálás eredménye szerint 391.903 volt, és e szám az 1900. évi népszámlálás alkalmával 418.905-re emelkedett; tehát a népesedési mozgalom 12·4% szaporodást mutat.

A vármegye népsűrűsége □ kilométerenkint 76·5 ‰.

A 418.905 lakosságból a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozók száma 290.049.

Bányászattal és kohászattal foglalkozik 626.

Iparral foglalkozik 60.406.

Kereskedelemmel és hitelüggyel 8.647.

Közlekedés 8.883.

Közzolgálat és szabadfoglalkozás 9.279.

Véderő 2.688.

Napszámosok 15.274.

Házi cselédek 91.196.

Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak 12.116.

Ezek közül olvasni és írni tud 276.511.

A polgári népesség vallásfelekezeti szempontból következőleg oszlik meg:

Van róm. kath. 311.930.

Görög-kath. 41.

Görög-kelet. vall. 43.

Ág. h. ev. 83.048.

Ev. ref. 12.039.

Unitárius 15.

Izraelita 9.358.

Felekezetenélküli 18.

Vas vármegye közigazgatási területének székhelye Szombathely. Feloszlik tíz közigazgatási járásra és van két rendezett tanácsú városa.

A közigazgatási járások felosztása és beosztása a következő:

1. Felső-eőri járás 83.774 kat. hold területen 10 körjegyzőséggel, 60 községgel, 45.873 lakossal és 7.289 lakóházzal.

2. Czelldömölki (korábban Kis-Czell) járás 101.748 kat. hold területen 13 körjegyzővel, 41 község 38.730 lakossal és 5.819 lakóházzal.

3. Körmendi járás 90.790 kat. hold területen 10 körjegyzővel, 55 község 32.558 lakossal és 4.877 lakóházzal.

4. Kőszegi járás 76.143 kat. hold területen 9 körjegyzőséggel, 53 község 25.584 lakossal és 4.275 lakóházzal.

5. Muraszombati járás 93.873 kat. hold területen 11 körjegyzőséggel, 114 község 48.340 lakossal és 8.783 lakóházzal.

6. Németújvári járás 74.921 kat. hold területen 8 körjegyzőséggel, 51 község 34.801 lakossal és 5.716 lakóházzal.

7. Sárvári járás 93.265 kat. hold területen 9 körjegyzőséggel, 46 község 35.253 lakossal és 4.455 lakóházzal.

8. Szentgotthárdi járás 120.534 kat. hold területen 15 körjegyzőséggel, 80 község 54.759 lakossal és 9.497 lakóházzal.

9. Szombathelyi járás 104.987 kat. holdnyi területen 9 körjegyzőséggel, 65 község 36.840 lakossal és 4.933 lakóházzal.

10. Vasvári járás 97.584 kat. hold területen 10 körjegyzőséggel, 50 község 33.486 lakossal és 4.583 lakóházzal.

11. Kőszeg r. t. város 7.999 kat. hold területen 7.930 lakossal és 899 lakóházzal.

12. Szombathely r. t. város 5.278 kat. hold területen 24.751 lakossal és 1.702 lakóházzal.

A most felsorolt közigazgatási járások és r. t. városok lélekszáma, a lefolyt négy évtizedben, a mindenkori népszámlálás eredményeihez képest a következő változásokat mutatják:

Sorsz.	Járás és város neve	Évszám			
		1869	1880	1890	1900
1	Felső-eőri járás	41.035	43.367	45.362	45.873
2	Czelldömölki járás	32.934	34.679	36.297	38.730
3	Körmendi járás	24.631	26.879	30.052	32.558
4	Kőszegi járás	24.108	24.933	25.072	25.584
5	Muraszombati járás	36.255	41.100	44.986	48.340
6	Németujvári járás	29.125	31.033	34.343	34.801
7	Sárvári járás	28.018	30.305	32.872	35.253
8	Szentgotthárdi járás	45.087	48.578	53.245	54.759
9	Szombathelyi járás	29.447	31.650	34.106	36.840
10	Vasvári járás	24.485	27.532	30.827	33.486
11	Kőszeg r. t. város	6.915	7.301	7.422	7.930
12	Szombathely r. t. város	9.666	13.225	16.133	24.751

Vas vármegyének tíz országgyűlési képviselői választókerülete van, összesen 31.457 választóval.

A választókerületek beosztása a következő:

1.	Szombathelyi választókerület . .	4034	választóval.
2.	Sárvári	2818	»
3.	Felső-eőri	2825	»
4.	Németujvári	2675	»
5.	Szentgotthárdi	2328	»
6.	Muraszombati	4686	»
7.	Rumi	2739	»
8.	Czelldömölki	2680	»
9.	Kőszegi	2643	»
10.	Körmendi	4029	»

Vas vármegye területén 108 anyakönyvi hivatalban az elmúlt évben összesen 15.560 születés, 10.198 halálozás és 3.901 házasságkötés esete lett bejegyezve.

Vas vármegye népoktatásügye a következő képet tárja elénk :

1.	Óvodák száma 34. Ezekben működik 35 óvónő, 1 óvó . . =	36
2.	Elemi iskolák száma 510. Ezekben működik tanító és tanítónő 702	
3.	Polgári iskola van 8. Ezekben működik tanító és tanítónő .	58
		Összesen . 796
4.	Iparostanoncz iskola van . . . 12	melyekben óraadók működnek, kik a 796-ban befigyelnek.
5.	Alsófokú keresk. iskola . . . 3	
		Összesen . 567
6.	Középiskola van	4
7.	Felső kereskedelmi	1
8.	Tanító-képező	1
9.	Tanítónő-képező	2
10.	Felsőbb leányiskola	1
11.	Női kereskedelmi tanfolyam .	1
		Összesen . 577.

Állami iskola van	45	(elemi 42, polg. 3).	Tanerő	72	(f. 56, nő 16)
Községi »	»	31 (» 28, » 3)	»	77	(» 53, » 24)
R. kath. »	»	307 (» 305, » 2)	»	436	(» 360, » 76)
Ev. ref. »	»	16 (» 16, » —)	»	18	(» 17, » 1)
Ág. ev. »	»	106 (» 106, » —)	»	135	(» 133, » 2)
Izr. »	»	12 (» 12, » —)	»	19	(» 17, » 2)
Magán »	»	1 (» 1, » —)	»	3	(» —, » 3)

Összesen 518 iskola (el. 310, polg. 8). Tanerő 760 (f. 636, nő 124).

Magyar ajkú iskola van 346. Idegen ajkú pedig 172. Összesen 518.

Az idegen ajkú iskolák nagyobb részében kielégítő sikerrel, a kisebb részében pedig kevesebb sikerrel taníttatott a magyar.

Az állami iskolák évi fentartása került összesen 142.893 koronába ;

és pedig : 42 elemi iskola 106.643 korona
3 polgári » 36.250 »

Összesen 142.893 korona.

A tankötelesek száma volt :

3—5 éves (óvodaköteles 27.950, a 34 óvodába bejárt 2.828, 6—12 éves tanköteles 75.135.

Ebből iskolába járt 74.341, és pedig elemibe 53.020, ismétlőbe 18.640, polgáriba 1.127, felső kereskedelmi, alsó kereskedelmi és ipariskolába 1.554, összesen 74.341.

A 74.341 iskolalátogató vallásfelekezetek szerinti megosztása a következő :

Róm. kath. 56.250, görög-keleti 1, ev. ref. 2.085, ág. ev. 14.224, unitárius 1, izraelita 1.780.

Anyanyelv szerint :

Magyar 41.401, német 22.270, tót 7.365, horvát 3.305.

Vas vármegye területén van 4 gymnasium, melyekben az elmúlt 1904/5. tanév folyamán 58 tanár, 965 ifjút tanított. Még pedig :

1. A felső-lövői főgymnasiumban 18 tanító erő közreműködése mellett összesen 207 tanuló volt.

2. A kőszegi kath. gymnasiumban (IV osztály) 193 tanulót tanított 7 tanár. (A jövő tanévből kezdődőleg fokozatos fejlesztéssel főgymnasiummá alakul.)

3. A szentgotthárdi VII osztályból álló állami gymnasiumban 17 tanító erő tanított 173 tanulót.

4. A szombathelyi kir. kath. főgymnasiumot látogatta összesen 392 tanuló 16 tanító erővel.

E négy gimnáziumon kívül a szombathelyi felső kereskedelmi iskolában 17 tanító erő működött összesen 205 tanulóval.

A vármegye 615 községe közül 603-ban van az iskolát látogató tanköteles gyermekek oktatására szolgáló faiskola és csak 12-ben nincsen.

A lefolyt tanévben összesen 159.900 esetben volt iskolamulasztási eset kimutatva ; mely esetek alkalmából kirovatott és bevételeztetett összesen 2.200 korona. A behajthatatlan birságpénzek közmunkára lettek változtatva. A beszedett birságpénzek pedig iskolai czélokra lettek felhasználva.

Vas vármegye közegészségi szervezetére vonatkozó adatokat a következőkben ismertetjük.

A vármegye területén 77 gyakorló orvos és 5 sebész működik. Van továbbá 208 okleveles baba és 16 II-od rendű baba. Kórház van a megye területén 8, melyek közül kettő nyilvános kórház jellegével van felruházva.

A gyógyszerterek száma 29; ezeken kívül pedig van 7 kézi gyógyszerter.

Van Szombathelyen állami bábaképező intézet, állami gyermekmenedékhely és az itteni kórházzal kapcsolatosan »gyógyíthatatlan betegek menedéke«, melyet gr. Festetics Dénesné alapított. Ugyancsak Szombathelyen még ezen év folyamán megkezdik a Fehér-Kereszt-Egylet által kezdeményezett »gyermekkórház«-nak felépítését, melyhez az állam is tetemes segélylyel járul hozzá.

Köszegen pedig jó hírnévnek örvendő »hideg vizgyógyító intézet« áll a messze vidékekről oda sereglő betegek rendelkezésére.

A vármegye közegészségi szervezetének élén a megyei főorvos, a tiz járás élén pedig ugyanennyi járásorvos állanak.

A vármegye 35 közegészségi körre van felosztva, melyekben a körorvosi állások ez idő szerint mind be vannak töltve.

A közegészségi állapot az elmúlt 1904. évben kielégítő volt, de mégsem oly kielégítő, mind az előző években; a mennyiben a hevenyfertőző és ragályos betegségek nagyobb számban léptek fel és számos községben nagy kiterjedésű, helyel-közzel pedig súlyos jellegű járványokat képeztek. A tavasz kezdetén influenza megbetegedések is gyakran fordultak elő.

A fertőző betegségek összes száma 3.208 volt. Ezek közül meghalt 296, vagyis a betegeknek 9·6%-a. A halálozási arányszámnak ezen mértékét a súlyos jellegű vörheny- és kanyaró-járványok eredményezték.

Enyhébb alakban, de szintén járványszerűen észleltettek: a hökhurut és bárányhimlő, míg ellenben a difteritis és hasihagymáz esetei is csak szórványosan fordultak elő.

Legsúlyosabb jelleggel lépett fel a vörheny, a mennyiben az ebben megbetegedetteknek mintegy 17%-a halt el.

A tájkóros betegségek közül a trachoma uralkodott a legnagyobb mértékben.

Az előirt általános szemvizsgálatok az elmúlt évben is szigorúan megtartottak és ez alkalommal az elért eredmény a korábbi évekéhez képest nagyon kedvező volt. Ugyanis a mura-szombati és szentgotthárdi járások területén, az általános szemvizsgálatok megkezdése előtt, vagyis szeptember hó végén, 558 trachomás és 27 trachoma-gyanus beteg volt orvosi gyógykezelés alatt; az általános vizsgálatok befejeztével pedig 590 trachomás és 13 trachoma-gyanus beteg találtatott. Ezen adatok szerint 32 trachomással több, de 14 trachoma-gyanussal kevesebb, mint a vizsgálatok megkezdése előtt volt. Az összes szaporulat tehát a mintegy 42.000-et kitevő lélekszám mellett pusztán 18 beteg; vagyis 132 trachomás beteggel kevesebb, mint a közvetlenül előző évben.

Súlyosabb complicatiók és megvakulási esetek nem fordultak elő és alaposan remélhető, hogy a trachoma enyhülése és kevesbedése folytán szigorúan teljesített orvosi kezelés és ellenőrzés mellett ezen betegség a vármegye déli részeiből teljesen kiküszöbölhető lesz.

A trachoma gyógykezelését 14 rendelő állomáson, hetenként kétszer állandóan 5 kezelő orvos eszközli.

A kretinismus a szentgotthárdi, németujvári, felső-eőri, kőszegi és muraszombati, vagyis a szomszédos Stájerral és Ausztriával határos járásokban van leginkább elterjedve.

A vármegye területén összesen 488 cretin és idióta van; még pedig testi fogyatkozás nélkül 351, testi fogyatkozással 137.

A váltólázás megbetegedések a vármegye területén csak ritkán fordulnak elő. Szórványos betegülések a lapályosabb és nedvesebb talajú vidékeken és leginkább az őszi hónapokban fordulnak elő.

Diphtheritisben és croupban 339 megbetegülés történt, 80 halálzással, tehát 26 $\frac{1}{6}$.

A diphtheritis járványszerűleg sehol sem lépett fel.

Himlő ellen beoltatott összesen 24.542 egyén; még pedig először oltatott 13.696, újraoltatott 10.846. Az oltásokat 40 oltási körben ugyanannyi oltó-orvos kizárólag állati nyirkkal eszközölte.

A 7 éven alóli gyermekek gondozása és ápolása tekintetében az állapotok tetemesen javultak; a mennyiben az orvosi segélyben nem részesültek számuk tetemesen csökkent s a bejelentések minden egyes esetben megtörténtek.

A lelcenczek is dajkaságba adottak kiváló gondozásban és felügyelésben részesültek, hatóságilag pedig pontosan nyilvántartattak. A felügyeletet és ellenőrzést a hatósági orvosokon kívül még az állami gyermekmenhely orvosai és ezen közintézetnek vidéki telepörvosai is kellő szigorral és lelkiismeretességgel gyakorolták. A vármegyében összesen 1.215 gyermek volt dajkaságban és hatósági gondozás alatt.

Az egészségi vizsgálatok kellő buzgósággal foganatossittatnak s részben a hatósági orvosok részéről évről-évre fokozottabb tevékenység észlelhető.

Az egészségre ártalmas tápszerek és italok, valamint az egészségre ártalmassá válható egyéb tárgyak vizsgálata és ellenőrzése 9.528 esetben teljesített. Elkoboztatott és megsemmisített 16 mmázsa és 27 kgr. hús, 36 kiló romlott hal, 10 drb husos kolbász, 2 kiló romlott vaj, 4 kosár hamis gomba, 1 kosár romlott tojás, nagymennyiségű romlott gyümölcs, több liter hamisított tej és tejfel, valamint 15 üveg tisztátalan szikviz.

Piaczok, korcsmák, vágóhidak, mészárszékek, vendéglők, üzletek, gyárak és műhelyek 8.723 esetben vizsgáltattak. A tisztaság vonatkozásaiban tapasztalt hiányok orvoslást nyertek.

Iskolák vizsgálata 2.598 esetben történt. A feljelentések többnyire a túlzufoltság és tisztátalanság indokából történtek.

Egészségtelen és nedves lakások vizsgálata gyakrabban eszközöltetett, minek folytán hatósági intézkedés 12 esetben vált szükségessé.

Az általános köztisztasági állapotok a vármegye területén kielégítők.

A közegészségi állapotoknak modern alapon való sanálása tekintetében fényes bizonyítékul szolgál azon körülmény, hogy Szombathely r. t. város 240.000 korona költséggel, főgyűjtő csatornával kapcsolatos, usztató rendszerű betoncsatorna-hálózatot létesített, ezenkívül pedig 560.000 korona beruházással kiépítette vízvezetékét, mely évi átlagban ivásra és használatra egyaránt alkalmas, mintegy 500.000 köbméter vizet szolgáltat. Szombathely város utczái és terei szilárd anyaggal vannak burkolva; közvilágítását pedig részint légszesz, (Auer-féle égők), részint pedig az ikervári vízművek által termelt villamos áram szolgáltatják.

Részleges csatornázás van még Kőszegen és Körmenden. Vízvezetéke van Rohoncznak és Pinkafőnek. Villamos világítást pedig találunk Sárváron és Pinkafőn.

Az általános csatornázási és vízvezetéki tervek és költségvetések most készülnek Kőszeg és Sárvár számára.

A tizenegy irányban szétágazó vasutvonalakon kívül Vas vármegyének nagykiterjedésű közuti hálózata van. Nevezetesen a törvényhatóság területét 206 km. állami, 1.013 km. törvényhatósági és vasuti hozzájáró, 460 km. községi közlekedési (vicinalis) és közel 3.000 km. községi (közűlő) közút szeli.

Az állami közutak következők:

1. Székesfehérvár-grácsi út, a zalamegyei határtól Rábahídvégig: (Baltavár, Vasvár, Körmend, Rábakeresztur és Radafalva községek érintésével, egész a Stájer határig), kikerekítve 82 km.

2. Pozsony-varasdi út: a sopronmegyei határtól (Kőszeg, Szombathely és Körmend érintésével, a zalamegyei határig Zalalövő irányában), kikerekítve 65 km.

3. Szombathely-pinkafői út: (Szombathelyről Német-Szent-Mihály, Felső-Eőr és Pinkafő községek érintésével a Stájer határig, Lafnitz felé), kikerekítve 59 km.¹⁾

Az állami, törvényhatósági és vasuti hozzájáró közutak feletti felügyeletet a szombathelyi m. kir. államépítészeti hivatal gyakorolja, míg a vicinalis közutak közigazgatását a közutakról és vámokról szóló 1890. évi I. t.-cz. értelmében megalakított útbizottságok látják el, melyeknek elnöke az illető járás főszolgabírája. A községi közűlő utak kezeléséről és fentartásáról pedig azon községek gondoskodnak, melyek területén az útvonal van.

Az államépítészeti hivatal személyzete áll: 1 főmérnökből, mint a hivatal vezetőjéből, 3 kir. mérnökből, 1 építészből és 1 irodatisztból. Személyi és dologi kiadásaihoz a vármegye 43⁰/o-kal járul hozzá.

Az államépítészeti hivatalnak megfelelő számú úti személyzet van alárendelve és pedig: az állami közutak kezelése és

¹⁾ Annak idején fontos stratégiai vonalakat képeztek.

fentartása céljából 5 kir. útmester (Szombathely, Vasvár, Körmend, Rábakeresztur és Pinkafő székhelylyel) és 51 útkaparó. A törvényhatósági és vasuti hozzájáró utak fentartása céljából pedig 12 törvényhatósági útbiztos van alkalmazva (Szombathely, Kőszeg, Sárvár, Czelldömölk, Jánosháza, Vasvár, Körmend, Mura-szombat, Felső-Lendva, Szentgotthárd, Németújvár és Felső-Eőr székhelylyel) és 177 útkaparó.

A kir. útmesterek átlag 40 km. hosszú útszakaszt kezelnek és egy útkaparóra — a vámos szakaszok levonásával — 3—4 km. út jut; a törvényhatósági útbiztosok pedig átlag 80 km. útszakasz kezelésével vannak megbízva és az útkaparók 5—6 km. hosszú útszakaszokra vannak beosztva. Az útkaparók munkarején kívül — főleg a tavaszi és őszi időben — az úti teendők elvégzésére kellő számú segédnapszámos áll rendelkezésre.

Mind az állami, mind a törvényhatósági közutak közpályájának jókarban tartására a forgalmi viszonyok figyelembe vételével évenként jelentékeny mennyiségű kavicsanyag szállittatik és terítettik el. Így az állami közutakra a f. 1905. évre 5.080 két köbméteres halom van előirányozva 87.544 korona költséggel; a törvényhatósági közutakra pedig 14.430 halom 191.170 korona költséggel. A fedő-anyag túlnyomó részét a vármegye területén termelt kitűnő minőségű bazalt (Ság, Sitke, Kis-Somlyó), továbbá nagyon jó minőségű mészkő (Sámfalva, Egyház-Füzes stb.), serpentin-kő és az útfenntartásra kiválóan alkalmas keselykő és vaskő képezi; míg a többi része megfelelően rostált és zúzott gödör- illetve patakkavicsból áll.

Ezen utak pályája — igen csekély kivétellel — jó és az év bármely szakában járható.

A nagyszámú hidak és átereszek megbízható karban tartatnak és azok a közlekedés biztonsága érdekében támasztható igényeket teljesen kielégítik.

A hidak építése és fentartása szintén jelentékeny költségbe kerül, a mennyiben úgy az állami, mint a törvényhatósági közutakon újra építendő hidak állandó jelleggel, vagyis kőaláépítményekkel és vASFELSZERKEZETTEL, esetleg teljesen betonból újra építtetnek. Az utóbbi években állandó jelleggel újraépített, továbbá tervezés alatt álló és előreláthatólag az 1906. évben kivétel alá kerülő nagyobb hidak közül megemlítendő a székesfehérvár-grácz-i úton levő 29. számú Rába-híd, az 59., 60., 84., 90. és 94. számú hidak; a poszony-varasdi úton levő szombathelyi Perint-híd; a körmendi 78. számú Rába-híd, a 79. és 80. számú Csörnőcz-hidak, a szombathely-pinkafői úton levő 2. sz. Perint-híd, a 100. számú Pinka-híd, a czelldömölk-iványegerszegi th. közuton levő 21. számú úgynevezett »ragyogói« Rába-híd, a 15. és 16. számú herpenyői hidak (betonból) a sárvári Rába-híd, a szentgotthárdi Lapincs-híd, stb. stb.

Az úttesttartozékok, — korlátok, kerékvetők, támfalak, teknők, kilométeroszlopok, útjelzők — állapota a követelményeknek megfelel, valamint újabban a meredekebb útszakaszoknak áthelyezésével és megjavításával is foglalkoznak.

Általában az állami közutakra — beruházásokkal együtt — évenként átlagosan 225.000 korona, vagyis kilométerenként 1.100

korona, a törvényhatósági utakra pedig átlag 360.000 korona, vagyis kilométerenként 360 korona fordittatik.

A törvényhatósági közutak szükségletének fedezésére kivetendő útdíjat Vas vármegye köztörvényhatósági bizottsága az egyenes állami adók 10%-ban szabta meg; a minimumot 2 korona 40 fillérben; illetőleg a legalább két igavonó állattal bírókra 6 koronában állapítván meg.

V. Földművelés. Vas vármegye kedvező földrajzi fekvése, talaj- és éghajlati viszonyaival kapcsolatosan, az összes művelési növények termelésére alkalmas.

Az erdővel borított területek kedvező elosztása s a vármegyét átszelő kisebb-nagyobb folyókák eredményezik, hogy éghajlata a szélsőségektől ment. Sem aszály, sem túlságos nedvesség előfordulni nem szokott; ennek természetes következménye tehát, hogy sem — úgynevezett — rossz termések, sem pedig feltűnő bő termések Vas vármegyében nincsenek.

Vas vármegye népessége sűrű, vasuti hálózata sokirányú; közel esik a jelentős piacokkal bíró Ausztriához.

Sok ezer holdakat felölelőn összefüggő, nagykiterjedésű birtoktestek itt nincsenek. Túlnyomó a közép- és kisbirtok. Mind-ezen kedvező tényezők együttes közrehatása folytán a gazdálkodás belterjes. Háromnyomású gazdálkodási módot még a megye legmostohább talajú vidékein sem találunk. Általánosságban a váltógazdaság érvényesül; melynek forgójában helyes arányban váltakoznak egymással művelési növényeink nagy része.

Fentebb már jeleztük, hogy Vas vármegye egész kiterjedése 5,035.31 négyszögkilométer. Mező- és erdőgazdasági terület 885.796 kat. hold. Ebből öt holdig terjedő törpegazdaságra 59.242, kisgazdaságra (5—100 holdig) 482.951, középgazdaságra (100—1000 holdig) 97.050 s végül nagygazdaságra (1000 holdon felül) 246.553 kat. hold jut.

E gazdasági területen van 100 kat. holdon felül gazdálkodó birtokos 196, haszonbérlet 68.

Kisbirtokos vagy haszonbérlet 34.362.

Kisbirtokos-napszámos 8.351.

Részföldműves 10.

Baromfitenyésztő 1.

Kertész 44.

Segítő családtag 23.919 férfi és 28.888 nő.

Mezőgazdasági tisztviselő 193.

Mezőgazdasági cseléd 14.793.

Mezőgazdasági munkás 24.238; mindnyájan mint keresők.

Az önálló és segítő családtagok eltartottjainak száma 110.239.

Tisztviselők eltartottjai 389.

Mezőgazdasági cselédek eltartottjai 20.229.

Mezőgazdasági munkások eltartottjai 24.147.

A fentebb közölt statisztikai adatok tanúsága szerint a törpe-, kis- és középgazdaságok kiterjedése a nagygazdaságoknak majdnem háromszorosát képezvén, egyeseknek aránylag kis tér jutott gazdálkodásra, melyet lehetőségig kihasználni elsőrendű feladat.

A talaj sikeresebb kihasználása szükségessé teszi a jó és megfelelő gépek és gazdasági eszközök használatát és alkalmazásba vételét. A jó eszközök és gépek, — a megye mostohább, félreeső vidékeitől eltekintve — ma már általánosan el vannak terjedve és nagyobb birtoktesteken a gőzekecultura is megindult. Közép- és nagybirtokon a kézzel való vetés jóformán ismeretlen. A kiscgazdák körében is a vetőgépek használata terjedőben van. Mindeme kedvező tények és jelenségek ellenére be kell ismerni, hogy a vármegye némely vidékén úgy a talajmívelést, valamint a trágyakezelést és egyáltalában a gazdálkodást illetőleg bizonyos fokú elmaradottság észlelhető. Általánosságban azonban örvendetes tényként állapíthatjuk meg, hogy a közép- és nagybirtokon tapasztalható helyes gazdálkodási mód követésreméltó példa gyanánt szolgál a kiscgazdáknak is.

Culturnövényeink között Vas vármegyében első helyet foglalja el az árpa, buza és zab és másodsorban áll a rozs. A gumós és gyökernövények közül a takarmány- és czukorrépát és itt-ott kis területen a czikóriát is termesztik. De előkelő hely jut a vetésforgóban a takarmánynövényeknek s ezek között különösen a hereféléknek. A veres-lóher, ezen elsőrendű takarmánynövény, a megyének majdnem minden vidékén, kis-, közép- és nagybirtokos által kiterjedten termeltetik. A luczerna általánosságban el van terjedve és a silányabb talajokon tért hódít a nyúl-szapuka, melynek segélyével a silány talajok terméshozamát lényegesen fokozni lehet. A bükkönyt, mag- és takarmánynyerés céljából általánosan vetik. Mint zöld takarmány közkedveltségű a csalamádé, őszi borsó és a lazább talajokon a biborhere.

A tarlónövények közül, különösen a vendek és horvátok lakta vidékeken a hajdinát (tatárkát) általánosan termesztik; melynek szemtermése lisztté őrölve leginkább emberi táplálékul szolgál, de takarmányozási célra is felhasználják. A tarlórépa is általánosan elterjedt művelési növény és a csibehúr, mint kiváló tejelő takarmány nem egy gazdaságban feltalálható. A tengerit (kukoricza) leginkább a megye keleti részében, leginkább csak házisükségletre termelik és csak kivételesen képez kereskedelmi árut.

A megye északi, nyugoti és délnyugoti vidékén a kereskedelmi növények közül általánosan a lent termesztik, leginkább csak házi szükségletre, mag és fonálnyerés céljából. Ezen növény termelésének általános felkarolását és elterjedését nagy mértékben elősegítené egy lenbeváltó és kidolgozó telep, melynek felállítása érdekében a kezdeményező lépések immár folyamatban vannak.

A Stájerországgal határos községekben az egykoron virágzott karó- és sodronymívelésre jól berendezett komlótelepek ma már fogyóban vannak. A komlónak bizonytalan és roppant ingadozó ára, valamint a munkáskezdeknek érezhető hiánya tette elkerülhetetlenné a telepeknek abbanhagyását.

A Rába és Sorok mentén találunk jól berendezett kosárfűztelepeket, melyeknek fűzvessző-hozama rendszerint fegy- és fogházakban értékesítetik.

A kisebb-nagyobb folyók mentén elterülő rétek, mint nagy-

értékű birtokrészek megfelelő jó gondozásban részesülnek és találunk több helyen öntözésre berendezett réteket is. Ezenkívül lecsapolás és alagsövezés útján nagy földterületen eszközöltetett jelentékeny talajjavítás.

Ezen vonatkozásokban sokat köszönhetünk a Szombathelyen elhelyezett culturmérnöki hivatalnak, melynek adatai szerint az 1895. évben a megye területén 116 kat. holdnyi terület ármentesített és 112 kat. hold alagsöveztetett 21.596 kbm. földmozgósítással, 9842 K 62 f költséggel. Az 1896. évben ármentesített 1.016 kat. hold is alagsöveztetett 123 kat. hold 63.469 köbméter földmozgósítás mellett 16.289 K 82 f költséggel. Az 1897. évben lecsapoltatott 108 kat. hold, öntözésre berendeztetett 294 katasztrális hold és alagsöveztetett 22 katasztrális hold, összesen 24.380 kbm. földmozgósítással, 12.166 K 52 f költséggel. Az 1898. évben lecsapoltatott 1.367 katasztrális hold és alagsöveztetett 47 kat. hold, összesen 57.413 kbm. földmozgósítás mellett, 21.433 K 28 f költséggel. Az 1899. évben lecsapoltatott 1.618 kat. hold és alagsöveztetett 33 kat. hold, összesen 129.023 kbm. földmozgósítás mellett, 50.141 K 22 f költséggel. Az 1900. évben lecsapoltatott 1.479 kat. hold és öntözésre berendeztetett 59 kat. hold, összesen 47.104 kbm. földmozgósítás mellett, 16.160 K 40 f költséggel. Az 1901. évben ármentesített 500 kat. hold és alagsöveztetett 11 kat. hold, összesen 26.533 kbm. földmozgósítással, 9.284 K 07 f költséggel. Az 1902. évben alagsöveztetett 186 kat. hold, 31.849 kbm. földmozgósítás mellett, 21.671 K 86 f költséggel. Az 1903. évben lecsapoltatott 180 kat. hold és alagsöveztetett 52 kat. hold, összesen 23.041 kbm. földmozgósítás mellett 9.202 K 99 f költséggel. Az 1904. év folyamán lecsapoltatott 671 kat. hold, öntözésre berendeztetett 12 kat. hold és alagsöveztetett 170 kat. hold, összesen 74.212 kbm. földmozgósítás mellett, 23.822 K 89 f költséggel. A most közölt számadatokból tehát kitűnik, hogy a szombathelyi culturmérnöki hivatal közreműködése mellett a lefolyt tíz év tartamában ármentesített 7.055 kat. holdnyi terület, öntözésre berendeztetett 365 kat. hold és alagsöveztetett 756 kat. hold, tehát a most jelzett műszaki elbánásban részesült összesen 8.176 kat. hold, összesen 498.620 köbméter földmozgósítás mellett 190.015 K 62 f költséggel. Ezekén kívül van állandó működésben levő, kellően szervezett két ármentesítő társulat, névszerint a »Marczalvölgyi« és a »Czincza« lecsapoló társulat, melyek eddigelé 355.227 K 74 fillért ruháztak be a lecsapolás céljaira.

Tekintve, hogy az aránylag kis területről nagy termések producálása képezi a belterjes gazdálkodás rendszerének törekvését és célját, Vas vármegyében a műtrágyák általánosan elvannak terjedve és nem egy vidéken azok nélkülözhetlen szükségét képeznek.

A 80-as évek elején kezdték használni a műtrágyákat kísérletképpen és azok ma már széltében elvannak terjedve. A múlt 1904. év folyamán például Vas vármegye egyes vasuti állomásain 350 waggon különféle műtrágya került leadásra és felhasználásra.

E jelentős mennyiségű műtrágya használata azután maga

után vonja az istállóí trágya szaporítását is; mert ezáltal nemcsak a szem-, hanem egyúttal a szalmatermés hozama, utóbbinak jelentékeny része a trágya szaporítására szolgál.

Mint már e közlemény elején említve volt, Vas vármegyében szélsőségekben csapongó termések nincsenek. Részben a kedvező talaj- és éghajlati viszonyok; részben pedig a földnek czélszerű megművelése rendszerint középtermést biztosítanak.

Rovarok, egyéb állati és növényi élősdiek által okozott károsítások is csak gyéren fordulnak elő.

(Folytatása következik.)

Éhen Gyula.

A köszénkérdéshez.

Azon erős támadás, a melylyel a »Közgazdasági Szemle« folyó 1905. évi júliusi füzetében »A magyar államvasutak köszénfogyasztása és köszénbányászatunk« cím alatt megjelent közleményemet a napi sajtó egy része illette és ezzel ellentétben az a hathatós támogatás és védelem, melyben a közlemény a napi sajtó másik részében részesült, azt bizonyítják, hogy a közlemény mélyreható, nagyfontosságú érdekeket érintett és elevenre talált. Méltó tehát a dologhoz újból hozzászólni.

Köszénbányászatunk sorsáról van szó. Bányászatunk azonban általában mostoha gyermeke közgazdaságunknak. Nem törődik vele senki. A mezőgazdaságnak megvannak a maga agráriusai, a kereskedelemnek a maga mercantilistái, a kik törvényhozási, gazdasági és politikai téren, testületekben szervezkedve és egyenként, valamint a sajtó terén küzdenek és hódítanak érdekeik számára tért. A bányászok sorsa a »Jó szerencse!« üdvözletre van bízva. A mezőgazdaság az állam kiváló gondozásában részesül. Törvényhozási téren im megalkotvák a mezőgazdaság érdekében a legkülönbözőbb törvények. Van cseléd-törvény, erdőtörvény, vízjogi törvény, vannak különböző munkástörvények stb. Hasonlóképen gondoskodva van kellő törvényekkel a kereskedelemről és iparról is. Van kereskedelmi törvény, váltótörvény, ipartörvény, adókedvezményezési törvény stb. Mindkét közgazdasági ágazat, hazai viszonyainkhoz illesztett, saját törvényhozásunk alkotta törvények mezében díszleg. A bányászat ócska, rongyos kölcsönköntösben jár. Az elavult osztrák bányatörvényt, az 1854. évben kiadott pátenst adták rá, a melyet gyalázatos nyelvezete miatt nem is ért senki és követni — mert viszonyainkhoz, közigazgatási szervezetünkhöz nem simul — nem bir senki, sem a közigazgatási hatóság, sem a bíróság, sem a fél.

Szinte hihetetlen, hogy legprimitivebb, egyszerű kérdésekben hiányzik a követendő eljárás felől minden tájékozás. Sérelmek felmerülése esetében, az enyim-tied mindennapi kérdéseiben, a felek nem tudják igazukat érvényesíteni, mert nincs törvény, a mely szerint jogvédelmet, oltalmat keresni lehetne. Példaként felemlitem csak az e napokban történt következő esetet: A bányá-

társulatok külön és sajátos alakját képezik az egyes bányák tulajdonosai egyesülésének. Miután pedig ezen egyesülési alak nagyon régi, feltehető volna, hogy szervezeti szabályai általában ismereteseek, mégis vita támadt, a melyben a pénzügyministernek kellett a bányakapitánysággal szemben döntenie a felől, hogy vajjon a bányarészcégek többségének birtoka, vagy pedig a részvényjegyek tulajdonosainak fejenkénti többsége ad-e jogot közgyűlés egybehívására? Bányatörvényt még alkotni nem bírtunk.

Az erkölcsi támogatásnál azonban még szegényebb és mostohább az anyagi támogatás. A földbirtokosok és a mezőgazdaság, hosszú évtizedek óta, a legkiadósabb gondozásban részesülnek az állam részéről. A múlt század derekán a földbirtokosok az urbéri váltsággal, majd a szőlődézsma megváltásával tetemes pénzbeli támogatásban részesültek. Sok millió forintot költött az állam a vízszabályozásokra, a szőlők felújítására és ime nagy összegeket költ el földművelésügyi tárczánk évente az állattenyésztésre, tejgazdaságokra, kertészet, méhészet, selyembogár-tenyésztés és a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágazatainak fejlesztésére. Messzemenő nagy kedvezmény számba megy a földbirtok javára az országbirói értekezlet azon intézkedése is, a mely szerint a kőszén — eltérőleg más országok törvényeitől — a földtulajdon állagához tartozónak nyilvánított és a szabad kutatás alól kivonatott. Az ipar és kereskedelemért is nagy áldozatokat hoz az állam. Vasutakat épített. Nagy összegekkel támogat hajóvállalatokat; az ipar előmozdítása végett száz meg száz számra támogat egyes gyárakat készpénzzel, új gyárak keletkezését kedvezményezi, gépeket ezekhez ingyen vagy hosszú évi kamatmentes hitelre szolgáltat stb.

A bányászatért soha sem tett az állam semmit. Pedig ugyan ráférne a bányászatra is az állam atyai gondoskodása. Ott van például az erdélyi érczhegység több évezredes aranybányászata (Abrudbánya, Verespatak, Bucsum stb.), a melynek érczei gazdagsága felől, akár még gyermekkoráról lehetne beszélni, annyira képes még a fejlődésre. Hanyatlik mégis évről-évre. A felszínen tönkreteszi az üzemet a vízhiány. Bent a bányában a vízbőség fullasztja meg az üzemet. Pedig mindkettőről lehetne tenni. A vízhiányról kellő víztartályokkal, a vízbőségről altárnával. Füle botját sem fordítja azonban senki. Összetett kézzel nézik a tehetetlen bányatulajdonosok, mint hanyatlik bányászatuk és azon elv szerint, hogy szemérmes koldusnak üres a tarisznyája, mennek is tönkre egyre-másra.

A közszellem, az egyesülés előnyeinek ismerete hiányzik ezeknél is, éppen úgy, mint kőszénbányáinknál. Az egyetlen biztos eszköz pedig kőszénbányászatunk azon állapota ellen, s melyet juliusi cikkemben jeleztem — a »trust«-szerű alakulás ellen — a kőszénbányatulajdonosok egyesülése lenne olyan szervezetben, a mely tekintélyével hatásosan érvényesítené kívánalmait, úgy az államvasutak kőszénmegrendeléseinek megfelelő arányosítása szempontjából, valamint minden egyéb tekintetben is, a hol bármely közös érdek látszanék előmozdítandónak. Követendő mintájául a szervezetnek a Némethonban alakult »Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat« szolgálhatna, a mely 1893. évben

alapított, 1895. évben tíz évre meghosszabbított és most ismét meghosszabbítás alatt áll újabb tíz évre. A syndicus áll: részvénytársaságból, a mely a kereskedelmi törvény által megszabott alakszerűségek mellett lett alapítva és a syndicus szerződés alapján létesült egyesülésből. A részvénytársaságot a syndicus tagjai alapítják, részvényeit ezek jegyzik. Magyarországon már talált utánpótlásra ez a szervezet más ipari téren. A magyarországi részvénytársaság bejegyzett alapszabályai szerint, az alaptőke a részvénytársaság feladatának megfelelően csak csekély összegben — 10.000 koronában — van megállapítva. A részvények névre szólnak és a közgyűlés beleegyezése nélkül másra mint szintén részvényesre át nem ruházhatók. A részvénytársaság célja az illető gyártmány vétele, eladása és bizományi eladása. Mástól mint a syndicus tagjától a részvénytársaság gyártmányt nem vásárolhat, sem bizományba nem vehet. Az egész nyereség — tartaléktőkére való csekély leírás után — a részvényesek között osztatik fel. Feladata tehát a részvénytársaságnak tulajdonképpen csak a forgalom közvetítése és a pénzkezelés.

A syndicus ügyeit a syndicus szerződés szabályozza. Ezen szerződésben van szabályozva egyrészt a syndicus tagok jogviszonya egymás között, másrészt a syndicus testületének jogviszonya az egyes tagokhoz. A syndicus szervezete: az előjáróság (Vorstand), a tanács (Beirath) és a bizottság (Commission). Ezen közegek szerves együttműködése mellett állapítatnak meg az egyes bányatulajdonosok részesedései a megrendelésekben, valamint az árak, a melyek mellett a bányabirtokos a részvénytársaságnak a kösznet eladni tartozik és az árak, a melyek mellett a részvénytársaság a bányatulajdonosokkal elszámol. A szerves összefüggést a syndicus, a bányatulajdonosok és a részvénytársaság közt azon kikötések képezik, a melyek szerint egyfelől a bányatulajdonosok köszntermékeiket másnak mint a részvénytársaságnak el nem adhatják, másfelől a részvénytársaság mástól mint a syndicus tagoktól kösznet nem vehet. A részesedés, valamint az átvételi és eladási árak felett pedig a syndicus közegek döntenek.

Átültetvén az ilyen szervezkedést magyar földre, még kombinálni kellene az érintkezést a syndicus és azon kivetési iroda közt, a mely az államvasuti megrendelések felosztását volna hivatva eszközölni. Nehézséget ez alig képezne. A némethoni syndicus módjára alakult egyesülés, nevezzük azt szövetkezetnek vagy köszntányászok syndicusának, kartellnek vagy bárminek, megóvná minden egyes, bármi kis bányavállalatnak önállóságát és függetlenségét bányavállalata berendezése és fejlesztésére nézve és biztos vevőt találván minden bányavállalat a maga termékeinek, biztos alapra fektetheti minden bányavállalkozó vállalatát és ennek versenyképességét fentarthatja. Eleje lenne véve a kisebb vállalatok beolvadásának a nagy vállalatokba, vagyis elejét lehetne venni a »trust«-ök különben mulhatatlanul bekövetkező képződésének.

A »trust«-ök képződésének elejét veendő, némi segítségül lehetne egyébiránt a községek, hitbizományok és egyházak korlátozása is köszenes területeik elidegenítésénél.

Láttuk, hogy egyes nagy bányatársaságok rendkívül nagy területeket szednek össze és kötik le szerződésileg, hogy más vállalat ott bányát ne nyithasson és verseny ne keletkezhessék. Ime máris sok hitbizományi terület, egyházi és községi terület van így a bányászattól és a versenytől elvonva. Holott pedig a kőszén az ingatlannak, a földnek tartozéka lévén, az azért bevett összegek (haszonbérek, vételárak, terragiumok, mázsadíjak) nem is illetik a haszonélvező községeket, hitbizományosokat vagy egyházakat, hanem mint tőkék az alapvagyonhoz lennének csatolandók és csak a bevett összegek kamatai illethetnék az említett haszonélvezőket. Valamint pedig az erdőtörvény szerint a községek hitbizományosok és egyházak az erdők hasznosításánál bizonyos korlátoknak vannak alávetve, hasonló korlátok lennének alkalmazandók a kőszén kihasználásánál is és a kőszénterületek elidegenítése ugyanazon tilalomnak lenne alávetendő, mint az erdők irtása.

Az elidegenítések engedélyezésénél pedig módjában lenne a kormánynak elejét venni az olyan elidegenítéseknek, amelyeknél a vevő célja, nem a bányaüzem berendezése, hanem csak meghiusítása annak, hogy egyáltalában a területen bányaüzem berendeztessék. E célból minden elidegenítés, község, hitbizomány vagy egyház részéről, a pénzügyministernek, mint a bányaügyek intézőjének, sőt még a földművelésügyi ministernek is jóváhagyásától lenne függővé teendő.

Tekintet nélkül a »trust«-képződések megakadályozására, üdvösnek látszanék a községi, hitbizományi és egyházi tulajdonban lévő kőszénterületek elidegenítésének megakadályoztatása azon célból is, hogy megóvassék legalább ezen területeken annak a lehetősége, miszerint a bányaüzem valaha kapcsolatosan folytattassék, a mezőgazdasági üzemmel. Nemzetgazdaságunknak ugyanis nagy hátrányára van, hogy mezőgazdaságunk minden ipari tevékenységtől oly messzire el van választva. Egyes iparok üzeme természeténél fogva a mezőgazdasággal lenne szoros kapcsolatba hozandó. Természetes kapcsolat van például a szeszgyártás és a mezőgazdaság között. A mezőgazdaságnak hátrányára szolgált, nézetem szerint, az ipari nagy szeszgyárak keletkezése és most utólag nagy áldozatokkal kell a szeszcontingenseket a nagyipartól kisajátítani és a mezőgazdasági szeszgyárakhoz visszaterelni. Kapcsolatba kellene hozni a sörgyártást, a czukorgyártást is a mezőgazdasággal, esetleg szövetkezeti alapon, hogy ezen, a természeténél fogva mezőgazdasági iparágak a mezőgazdaság szolgálatára legyenek, ennek jövedelmezőségére közvetlenül hassanak, jövedelmezőségét emeljék. Így érvényesülne méltóan a föld értéke és így érhetnők el a földeknek a nyugati államokban tapasztalható árait.

Földbirtokosainknak azonban nincs érzéke az ipar iránt. A földtől csak azt a jövedelmet várják földbirtokosaink, a mit a föld megad, ha szántják, bevetik és esik az eső. Ehhez nem kell munka, ehhez nem kell tanulmány, és ez kényelmes dolog is, kivált, ha a haszonbérlő pontosan fizeti a haszonbért. Hallunk követeléseket az állam ellen, hallunk panaszokat a kormány ellen. Követel kis- és nagykirtokos egyaránt az államtól mindent

és egymást tanítják, hogy mit kell még követelni. Maguk azonban a földbirtokosok — kiváltképen a közép- és nagybirtokosok hibásak ebben — elszalasztják a legjobb alkalmat, hogy helyzetüket javítsák, birtokaik jövedelmező-képességét egy kis ipar bekapcsolásával emeljék. Hadd teremjen a föld magától, ha tud teremni. Éljen és boldoguljon az iparból más. Így aztán elszáll az ipar messzire, más kézre, és a földet nyúzzák tovább. Ezt a képet mutatja a kőszénbányászat is. Ismétlődik az élheteretlenség a kőszénbányászatnál, mint a mezőgazdasági iparnál. Az 1861. évi országbirói értekezéslet, mint említettem, azon nagymérvű kedvezményben részesítette Magyarország földbirtokosait, hogy a föld gyomrában levő kőszén, ellentétben az előbbi állapottal és más országok törvényeivel, a földbirtokos tulajdonának nyilvánította, a szabad kuttatást tehát megszüntette. Mód adatott így a földbirtokos osztálynak arra, hogy a fekete gyémántokat földjéből maga magának szedhesse ki. Es mit látunk? Hol van az országban az a földbirtokos, a ki maga foglalkozott a saját földje gyomrában lévő fekete gyémántok kiszedésével.

Messze elszállott itt is az ipar a mezőgazdától. A mezőgazda nyúzza otthon a földjét tovább, a kőszén mások árulják. A földbirtokos, ha megtartotta volna magának a saját földjében levő kőszén és maga vette volna üzembe bányáját, elérte volna azt, hogy: 1. A kőszén árát maga-magának szedte volna be. 2. Földje mellett a szénhulladékokból valami mezőgazdasági ipart kezdeményezhetett volna. 3. Bányájával módot nyújtott volna másnak, ott helyben, az ő földjén, valami iparvállalatot létesíteni. Mindezzel pedig mezőgazdasága jövedelmezőségét óriási módon emelhette volna. De mindehhez munka kell, érzék és értelem!

* * *

Komoly és ime már sürgős feladata ezen a téren a kormánynak, különösen a kereskedelmi kormánynak, hogy:

1. Támogasson arra szolgáló minden törekvést és hasson intézési jogánál fogva közvetlenül is oda, hogy az államvasutak kőszénmegrendelései, megfelelő intézményes módon az összes bányatulajdonosok között, előre időszakonként megállapított arányban és árban, az arra a célra rendelt szervezet által vetessenek ki.

2. Támogassa az arra szolgáló törekvéseket, a melyek minden bányavállalati üzem önállóságának és függetlenségének megóvása mellett, a kőszénterületek tulajdonosainak és a bányatulajdonosoknak, bányatermékeik értékesítésénél felmerülő közös érdekeik művelése céljából, egységes szervezet megalkotására vannak irányítva.

3. Gondoskodjék megfelelő intézkedésekkel arról, hogy kőszénterületek szinleg bányauzem berendezésére, tényleg a bányauzem meghiusítására lekötethők ne legyenek; ezt célzó szerződések hatálytalánítására mód nyujtassék.

4. Községi, hitbizományi és egyházi birtokok, kőszénkihasználásra, elidegeníthetők éppen ne, vagy elidegeníthetők csak megfelelő korlátozásokkal legyenek.

Mandel Pál.

Közlemények és ismertetések.

Az erdélyrészi népfajok gazdasági harcza.

Éber Ernő »*A fajok harcza.*« Budapest, 1905. Kilián F. utóda bizománya. Ára 2 korona.

Ha az erdélyi népfajok, vagy amint nevezni szoktuk, nemzetiségek erőviszonyait vizsgáljuk különböző időkben, arra jövüük rá, hogy az utolsó félszázad alatt csak a nemzetiségek gyarapodtak erőben és vagyonban, míg a magyar elem ugy számban, mint vagyonban gyöngült még a tiszta fajmagyar lakosságú Székelyföldön is, hol az utolsó rövid 25 esztendő alatt is 10·8⁰/₀-al gyöngült a magyarság a románság javára.

Mikor Kővári László Erdély statisztikáját 1846-ban összeállította Erdély 2,200.000 lakójából magyar volt 460,000, székely 430.000, együtt 890.000 lélek: szász 200.000 és 1,300,000 román. Ezzel szemben 1900-ban az erőviszonyok így alakultak: magyar 806.000, szász 229.800, román 1,389.000, együtt: 2,477.000 lélek. Tehát az elmúlt félszázad alatt Erdélyben egyedül a magyar elem nem szaporodott, sőt feltűnően apadt a számuk.

Az utolsó évtizedben a nemzet politikusainak és nemzetgazdászainak figyelme mindinkább örvendetes mértékben fordult Erdély felé; sűrűn kezdetek foglalkozni az erdélyrészi magyarság helyzetének javítása érdekében. Természetes legelső sorban a számszerű kisebbsége tűnt fel az itteni magyarságnak, majd pedig az erőviszonyoknak kedvezőtlen mérlege, a magyar elem rovására. A kivándorlás, a magyar vidékekről főleg, csakhamar felkeltette az érdeklődést az erdélyi magyarság iránt, minek következtetése lett az 1902. évben tartott tusnádi székelykongresszus, majd pedig a földmívelési miniszter székelyföldi kirendeltsége.

Mindeddig a magyar elem kivándorlásának főleg helyi körülményeit kutatták, s csak pár éve kezdik egyesek a külső körülmények közrehatását is figyelemmel kísérni. E tekintetben legelső eredmény az volt, hogy a figyelem az u. n. nemzetiségi pénzüintézeteknek nem kizárólag pénzügyi működésére hivatott fel. A Közgazdasági Szemle volt az, mely e tekintetben, a nemzetiségi pénzüintézetek magyarellenés, tervszerű működésére vonatkozólag pozitív adatot is tudott felmutatni eddig. A közölt oláhhidegkuti telekkönyv hivatalos adatokkal bizonyította be, hogy az Albina román pénzüintézet még irreálisnak mondható pénzügyi befektetésre is képes, ha arról van szó, hogy valamely magyar birtok román kezekbe kerüljön. Az Albina volt az a pénzüintézet, mely mikor arról volt szó, hogy egy eladásra kerülő 270 k. holdas birtok a magán-

uton parcellázni akaró magyar kisbirtokosok kezébe kerüljön, a román kisbirtokosokat szövetkezetbe hozta össze s nekik a vételár 95·6¹/₀-át a vásári szerződés aláírása előtt egy nappal, hitelezte s így a jelzett ősi magyar birtok a Székelyföldön, román kezekbe került.

Még nincs ugyan minden fázisa megállapítva az erdélyrészi nemzetiségi pénzügyi intézetek nemzetellenes akciójának, de már eddig is bizonyosak vagyunk abban, hogy e pénzügyi intézetek nemcsak a hitelügyet szolgálják, hanem a magyar faj térvesztését is hathatósan előmozdítják, az ugyancsak erdélyrészi magyar takarékpénztárakkal karöltve, melyeknek uzsora kamatos üzelmeire szintén e folyóirat lapjain hívta fel a figyelmet dr. Bodor Antal.

Az a köztudat, hogy az erdélyi részekben is a nagybirtok magyar kezekben van, sokakat megnyugtatót és mélyreható akció megindításának szükségét nem látták be, habár az utóbbi évtizedekben több nagybirtok és még több középbirtok jutott a nemzetiségek kezére. Ez a téves köztudat volt talán az oka annak is, hogy még mélyebb tanulmány tárgyává senki sem tette az erdélyrészi három népfaj: a magyar, szász és román lakosság birtokviszonyát terület és erősség szempontjából. Pedig állandó harcban áll itt a magyar faj olyan ellenségekkel, melyeknek harcképességét is csak most kezdjük megismerni, míg anyagi erőviszonyairól és felszerelésének mértékéről a valósággal teljesen ellenkező tudósításaink vannak. Első, ki e tekintetben komoly munkát végzett Éber Ernő, kinek erre vonatkozó értékes munkája »Fajok harcza, adatok az erdélyi nemzetiségi kérdésben« cím alatt közelebbről jelent meg a könyvpiaczon.

A »Fajok harcza« első fejezetében Erdély mezőgazdaságával és állattenyésztésével foglalkozik általánosan, hol a mezőgazdasági foglalkozás általában is, viszonylag is elterjedtebb foglalkozás, mint hazánk más vidékein. Ugyanis míg az országban átlagosan 1000 lélekre 523 őstermelő esik, addig az erdélyi részek magyar vidékeire 551-, román vidékeire 624- és szász vidékeire 557 őstermelő jutott. Éber részletes adatokkal igazolja, hogy a királyhágontúli országrész földmívelése a fejlődésben elmaradt, az országos termésátlagot elérni nem képes; a nép egyoldalú gazdálkodást űz, nem használja kellően ki a földjét és mégis kihasználja annak tápláló erejét, mert nem képes felfogni, vagy nem képes fölhasználni azokat az eszközöket, melyek az okszerű gazdálkodásnál felhasználhatók a mai korban, még a befektetésre fordítható tőkék aránylag kisebb mennyisége mellett is. A hátramaradt gazdálkodás jele gyanánt említi, hogy még ma is a kisbirtokok ekéinek 96·9⁰/₀-a faeke. Ugyanígy kimutatja azt is, hogy Erdély állattenyésztése rosszul fejlődött és alacsony színvonalon álló.

A »Fajok harczá«-nak legfontosabb része az, melyben azt tárgyalja, hogy az itteni, tagadhatatlanul fejletlen gazdasági állapotnak föntartásában milyen részük van az erdélyi népfajoknak. Közgazdasági szempontból ez éppen olyan érdekes, mint amilyen fontos nemzetpolitikai szempontból. Mert kiválóan érdekes lehet tudnunk azt, hogy az Erdélyben élő és egymással gazdasági téren is mindenestre küzdő népfajok, milyen gazdasági tevé-

kenységet fejtenek ki, főleg azért is, hogy beláthassunk azon népfajok erőviszonyaiba, amely népfajok közül a magyart erősnek szeretnők látni és mégis gyöngülőnek látjuk; a románt terjeszkedőnek látjuk anélkül, hogy faji tulajdonságaival azt indokoltnak vagy közművelődési és nemzeti szempontból kívánatosnak tarthatnánk és a szászt, csekély létszáma mellett is erős pozícióban tudjuk.

A jelzett tétel megvilágításának módszere az, hogy lehetőleg azonos viszonyok között figyeljük meg, ugyanazon vármegyének magyar, román és szász községeiben a mezőgazdasági termelés eredményeit, azután pedig számszerű adatok segélyével állítja egymás mellé a gazdaságok minőségét és terjedelmét. E célból a vegyes lakosságú megyéket s azok járását csoportosítja a nemzetiségek arányszáma szerint.

A munkálat eredményei között legfontosabb része, mert új szempontok szerint világítja meg az erdélyrészi magyarság vigasztalan helyzetét, — az az összeállítás, mely a népfajok szerinti kiskgazdaságok területi arányát tünteti fel a vegyes lakosságú megyékben. Álljon itt ez a kimutatás, melynél tudni kell azt, hogy itt csak a kiskgazdaságok vétetnek tekintetbe, melyek az összes birtokterületből 68%-ot foglalt el. Amely megyében vagy járásban, közép- vagy nagybirtok fordul elő az ezek területére eső rész, levonatott az összesből:

	Egy kiskgazdaságra eső terület k. holdakban a		
	magyar	román községekben:	szász
Kolozsvármegyében:			
a) Bánffyhungyadi járásban	23·5	23·6	—
b) Gyalui »	20·9	39·6	—
c) Nádasmenti »	16·0	20·0	—
d) Tekei »	11·3	12·4	16·2
Torda-Aranyosmegyében:			
a) Felvinczi járásban	17·2	10·8	—
b) Tordai »	8·5	10·8	—
c) Toroczkói »	8·5	27·8	—
Szolnok-Dobokamegyében:			
a) Behleni járásban	13·0	16·4	—
b) Dési »	13·3	16·4	—
c) Kékesi »	12·3	16·4	—
Maros-Tordamegyében:			
a) Marosi alsó járásban	9·4	10·8	—
b) » felső »	8·4	0·5	—
c) Régeni alsó »	7·8	10·2	—
d) » felső »	8·4	16·6	—
Brassómegyében:			
a) Alvidéki járásban	7·8	5·0	6·17
b) Felvidéki »	8·4	—	13·80
Kisküküllőmegyében:			
Erzsébetvárosi járásban	8·07	10·8	13·4
Nagyüküllőmegyében:			
Kőhalmi járásban	12·7	18·4	25·0

Egy kisgazdaságra eső terület k. holdakban a
magyar román szász
községekben :

Besztercze-Naszódmegyében :

a) Besenyői járásban	10·8	13·9	11·9
b) Jádi »	—	22·5	15·5

Szebenmegyében :

a) Nagyszeben járásban	—	9·92	9·93
b) Szerdahelyi »	—	6·00	8·10

Nehogy valaki azt gondolja, hogy a románság kezén levő birtok csak terjedelemre nézve nagyobb a magyarokénál, de az értékesebb a magyarok kezén van. E tekintetben e sorok írója is végzett számításokat Maros-Torda megyére vonatkozólag, még pedig oly formán, hogy a szomszédos román és magyar községek birtokviszonyait hasonlította össze s ezekből is kitünt, hogy az egymás mellett fekvő magyar és román kisbirtok körül nemcsak terjedelemre nézve nagyobb a román, hanem nagyobb a szántóföld részesedés, nagyobb az állatállomány is. Ezek az adatok Maros-Torda vármegye közelebbéről megjelenő közigazdasági monografiájában részletesen lezznek ismertetve.

Ha tehát a fentebbi adatokat nézzük, el nem kerülheti figyelmünket az, hogy az olyan vármegyében, a hol a három népfaj birtokviszonyai egymás mellett megfigyelhetők, kevés kivétellel azokban a községekben, a hol a magyar lakosság van többségben, az egy gazdaságra eső terület kisebb, mint a román községek, vagy a szász községek egy gazdaságára eső terület. Ez a viszony épen a vegyes lakosságú vármegyékben érdekelhet legjobban, mert kétséget alig tűrő tény az, hogy az utóbbi évtizedekben a magyar kisbirtok épen ott vesztett teréből vagy jellegéből, a hol a román kisbirtokkal együtt volt, lett légyen akár kisebbségi, akár többségi viszonyban. Alig térhetünk tehát ki azon következtetés elől, — mondja Éber — hogy a magyar kisbirtoknak aránylag kisebb területe is hozzájárul ahhoz, hogy a román kisbirtok által felszivassék és hogy a fejlődés útján lassan haladjon előre. Hol a gazdálkodásnak olyan kezdetleges formái vannak még gyakorlatban, mint az erdélyi részekben, ott az erőmérték a nagyobb terület, a nagyobb terjedelmű birtok az erősebb, az ellenállóbb, a fölszívásra képesebb és a kisbirtok a gyengébb, az ellenállásra kevésbé képes.

Érdekes és bizonyára feltűnőnek tetszik Éber azon következtetése, hogy az erdélyi mezőgazdaság mai helyzetében a közigazdaságra hátrányos az, hogy nincs több nagybirtok és középbirtok. De következtetésében még tovább megy Éber és határozottan állítja, hogy a magyar kisbirtoknak egyenesen kárára van az, hogy Erdélyben a közép- és nagybirtok kisebb arányú, mint kellene lennie. E tekintetben bizonyára a vélemények nagyon meg fognak oszolni, mert a meglevő közép- és nagybirtokok sem teljesítik még ma sem azt a feladatot, melyet tőlük Éber vár, amennyiben azok gazdálkodási rendszere alig tér el valamivel a kisbirtokétól, s az erkölcsi vezetés és tetleges segítség terén is nagyon sok kívánni valót hagytak fel; egyben meg-

állhat következtetése, abban t. i. hogy a kisbirtokosok munkalkalmát növelnék a nagyobbbszabású közép- és nagybirtokok, de a jelenlegi körülmények között a meglevőknek sem igen tapasztalják jóhatását, mert azt látjuk, hogy éppen a nagyobb birtokok szomszédságából a legnagyobb a kivándorlás. Részemről a nagyobb birtokok további keletkezését nem tartom kívánatosnak, azt azonban igen, hogy a meglevők gazdasági és szociális feladatukat fokozottabb mértékben teljesítsék jövőben, főleg a körülöttük levő magyar kisbirtok meg- és fentartása érdekében.

A derék munka végezetül a helyszínen gyűjtött adatok alapján megrajzolja a harciban álló népfajok életmódját is, hogy ennek alapján a jövőendő okulás irányát megjelölhesse, mely azonban a magyarság szempontjából nem biztató.

Az életmódot illetőleg a szász és székely kiscgazda nem áll igen messze egymástól, modja Éber. A lakóházak minden esetre jobbak és drágábbak a szászoknál, a ruházkodás is költségesebb náluk, de viszont a székelyeknél a szórakozás iránti érzés van erősebben kifejlődve. A székely-magyarok általában valamivel jobban ruházkodnak, táplálkoznak és jobb lakásokban laknak, mint a székelyföldön kívül, az oláh nemzetiségekkel keverten lakó magyarság. Az oláh kiscgazdák általában rosszabbul élnek, mint a szászok és magyarok. Ugy a lakóházak anyaga és berendezése, mint a ruházat és az élelem sokkal rosszabb, de sokkal kevésbé költséges az oláhoknál. Ebben is egyik főokát látja Éber annak, hogy az oláh kisbirtok a vegyesen lakott vármegyében tért hódít, hogy minél nagyobb többséggé válik; valamint annak is, hogy kezd tért hódítani ott is, a hol a magyarság nagy komplexumban is többségben van — a Székelyföldön is — sőt ott is, a hol a rendkívül fejlett szász mezőgazdasági kultúra létezik. Az igényeknek végtelen csekélyisége, a kiadásoknak a végsőig való leszorítása, a fényűzésnek majdnem teljes hiánya: ez az, a mi az oláh kisbirtokot nemcsak fentartani, de terjeszteni is tudja a másik két nemzetiség kisbirtokának rovására.

A magyarság pusztulásának megakadályozására legtöbbek az ottani magyarságot igényeinek leszállítására szeretnék kioktatni, míg ezzel szemben Éber — nagyon helyesen — azt mondja, hogy ne akarjuk a magyar nép igényeit termelésének alacsony vonalára lecsökkenteni, hanem segítsünk neki abban, hogy a termelést az igények mértékéig emeljük fel. Ne prédikáljunk nekik csak takarékoságot, mikor úgy sem mindenütt prédálnak, hanem tanítsuk meg őket, arra, hogy hogyan kell a földet, a munkaerőt és a viszonyokat jól kihasználni. Abban azonban újból sokan eltérnek Éber felfogásától, hogy ugyanezt a román parasztság körében is meg kell tennünk egyidejűleg. Ez annyival is inkább korái kívánság, mert a román parasztság termelése még mindig fedezi igényeit, míg a magyar elemnél ennek ellenkezőjét meggyőzően ő maga is bizonyítja. Most minden esetre az a fődolog, hogy a magyarság megerősíttessék s ha ezt elértük, csak akkor lesz ésszerű különös gondot fordítani, állami eszközök segélyével is a románság gazdasági és szellemi emelésére.

Végző következtetésében Éber nyomatékkal hívja fel a közfigyelmet arra, hogy a Székelyföldön kívül élő erdélyrészi magyarság megmentése érdekében is erélyesen közbe kell lépniök, úgy a társadalmi tényezőknek, mint az államnak, mert ha ez a magyarság, mely leginkább ki van téve annak, beleolvadna a románságba, úgy a székelyföld erős bástyája sem lenne képes ellenállani a hatalmas román nyomásnak, mely egész Erdélyt birtokába igyekszik szerezni.

A *Fajok harcza* mint az elmondottakból is kitűnik, tartalmaz munka, mely új szempontból igyekszik megvilágítani az erdélyrészi magyar nemzeti szempontból veszedelmes nemzeti-sépi törekvések rugóit. A kérdés megvilágítása céljából ebben Éber Ernő az adatok tárházát gyűjtötte össze, melyeket hasonló külföldi adatok felhasználásával, még beszédesebbé tett. Mindenesetre nyereség az idevonatkozó irodalomra nézve a munka, melynek kijelölt csapásain a magyar nemzetgazdáknek hálás tér kínálkozik, a komoly munkára, melynek nyomában az egész magyar közvéleménynek sietnie kell a királyhágóntúli magyarság segítségére.

Barabás Endre.

Harcz az alkoholismus ellen.

Máday Izidor: *Adatok az alkoholismus kérdésének ismertetéséhez.* Budapest, 1905. (184. oldal.)

A betegségek, a mely a társadalom testét sorvasztják, a baj melyek a társadalmi rendet gyötrik mindadig nem számíthatnak figyelembe vételre, a míg a sorvadás magas foku lázban nem nyilvánul, a míg a baj gyökerében nem támadja meg intézményeinket. A társadalom szívesen elhalad a bajok mellett, szívesen nem akarja meglátni azokat, s csak akkor vesz róluk tudomást, a midőn már hatalmas méretekben jelentkezik, s doronggal dönti rendünk épületének kapuját.

Milyen másképp volna a civilizációnk, ha az ember saját faja iránt nem volna oly közönyös mint a milyen, ha az ember-szeretet vezetné lépteit és nem a könnyelműség és helytelenül magyarázott önérték!

Kell, hogy ily gondolatok toluljanak fel agyunkban; midőn Máday könyvét olvassuk. A ki nyílt szemekkel néz, a ki figyelő képesség birtokában van, látja, ismeri a szeszfogyasztás rohamos emelkedését, látja, ismeri azt a rombolást mit a szeszfogyasztás testben, erkölcsben és vagyonban véghez visz; de mind ezen látományok mellett hidegen lépdesünk el, tapasztalunkat nem fordítjuk a köz javára, s ezzel kezdünk gondolkodni, a midőn egyesek feltárva az egész (nemzet) helyzetét, a veszedelmet a maga nagyságában áll előttünk. Máday könyve azt a nagy veszedelmet tárja elénk, a mi az alkoholizmus elterjedésének fokozódásában rejlik.

Máday I. nagy szeretettel a bevágó irodalmi termékek ismeretével, s a bécsi congressuson szerzett tapasztalattal írta meg könyvét, mely következő fejezetekből áll: Bevezetés. Történeti adatok. Az alkoholizmus és annak következményei. Az

alkoholismus és a külföld. Magyarország. (Bevezetés. Az alkoholismus Magyarországon. Az alkoholismus ellen irányuló intézkedések és mozgalmak. Teendőink.) Zárszó. Függelék.

Az alkoholismusról magyar nyelven eddig megjelent dolgozatok egyike sem öleli fel ezt a kérdést a maga egészében, sőt inkább csak egyes jelenségeket tárgyal és így Máday-é a dicsőség, hogy az alkoholismust minden oldalról ismerteti, javaslatokat tesz az abban rejlő veszedelem elhárítására.

A szesz italok, különösen pedig a bornak fogyasztása az ókorban egészen szűk köre volt szorítva. A bor élvezetével a főnicziaik ismertették meg a egyiptomiakat és görögöket, kiknél a serdülő fiatalság és nők el voltak tiltva a bor élvezetétől. Csak a rómaiaknál kapott lábra a bor fogyasztás nagyobb mértékben és csak akkor, a midőn szerfelett meggazdagodva, az erkölcsök lazulttá lettek. Itt is azonban csak a gazdagok fogyasztották nagy mértékben, míg a vagyontalanabbak — a bor drágasága miatt — távol maradtak az iszákosságtól. Hogy a bor élvezete gyorsan és mélyre terjedt, bizonyítja a Korán, a mely követőinek megtiltja a bor élvezetét.

Állítólag arab orvosok találták fel a bor lepárolása útján, a szesz előállítását, a mit gyógyszerül használtak csupán; a XVI. századé az a kétes értékű dicsőség, a mely a szesznek roszból való előállításának találmányából áll. Ezt megelőzőleg már a XV. században ismerték a sörélesztítést; úgy a sör, mint a szesz nagymértékű készítése és fogyasztása azonban a XIX. században kezdődik, a midőn ezeket a szesz italokat már oly olcsón voltak képesek előállítani, hogy azokhoz mindenki könnyűszerrel hozzá férhet. Természetes dolog, hogy nemcsak a szesz italok olcsó ára, de a pénznek éppen a XIX. században bekövetkezett nagysokasága is hozzájárult a szesz italok fogyasztásának fellendüléséhez.

A mint a szesz fogyasztása elharapódzott s mutatkoztak annak káros következményei, az emberbarátok azonnal hozzáláttak a baj orvoslásához; igaz, hogy az emberbarátok igyekezete eddig nem mutat fel megnyugtató eredményt, de ez nem rajtuk múlt és múlik, hanem egyrészt az emberiséget kormányzó hatalmak indolentiája, másrészt pedig a baj rendkívüli elterjedettsége az oka.

Antwerpenben, 1885. évben, kezdődik az alkohol ellenes congressusok sorozata, a melyeket két évenként tartanak Europa különböző városaiban, 1905-ben pedig Budapesten tartották. Ezeken a congressusokon, két irány küzd egymással; egyik teljes tartózkodást kíván a szesz italoktól, a másik megelégszik a szesz italok mérsékelt élvezetével s csupán a pálinkától való tartózkodással.

Ezekon a congressusokon tartott előadások és viták a maga meztelenségében tárják fel az alkoholismus következményeit.

Az alkohol élvezete az agyat elbódítja, s ennek következtében a szellemi munka képességet csökkenti. A gyermekeknél az alkohol rendszeres élvezete, habár az kis adagokban történik is, súlyos szervibajokat, mint eskór, májdaganat, vízkór, idéz

elő. Megcáfolták azt a balhiedelmel is, mintha az alkohol elősegitené az étvágyat, avagy tápszerűl szolgálna. Kimutatták, hogy 360 liter sörben nem több a tápláló erő, mint $2\frac{1}{2}$ kl. kenyér vagy $1\frac{1}{2}$ kl. húspan.

Hogy a tüdővész terjedése lépést tart az alkoholfogyasztás emelkedésével, hogy a halálozás nagyobb százalékot mutat a szeszfogyasztóknál, mint az abstinenseknél. Ez az arány oly jelentékeny, hogy egyes angol életbiztosítási társaságok, az abstinenseket alacsonyabb díj mellett biztosítják. De nemcsak a szeszfogyasztók, hanem a szesz előállítása és forgalomba hozatalával foglalkozók között is, a halálozási arány oly kedvezőtlen, hogy ugyancsak a biztosító-társaságok vagy magasabb díjt fizettetnek ezekkel, vagy épenséggel nem fogadják el a biztosítást.

A büntetteknel az alkoholnak igen nagy szerep jut, így Angliában az 1857—1861. években az iszákosság miatt törvény elé került egyének száma az összes többi büntetett egyéneknek majdnem felét képezte. 1896-ban 100.000 lakos közül 609 került részegség miatt a büntető hatóság elé, a többi összes bűnesetek száma pedig 671 volt. Finnországban, a hol a szeszfogyasztás fejenként és évenként hat liter volt, 110 lélekre esett egy büntetett, ott pedig, hol a szeszfogyasztás csak $\frac{1}{2}$ liter volt, 183 lélekre esett egy büntetett.

A balesetek száma is összefüggésben áll a szeszfogyasztással. Poroszországban 1869—73-ban 33.321 halálozás közül 1.554, Szászországban 17.939 baleset közül 1.111, Franciaországban 12.804 baleset közül 465-öt az alkohol idézett elő, Svájcban 1895-ben az alkohol élvezete a halálos balesetek $5\cdot6\%$ -át, 1896-ban $7\cdot5\%$ -át okozta. Az elmebetegségeknel is szomorú szerep jut az alkoholnak, az irhoni elmebetegek közül 1825-ben $\frac{1}{5}$, a berliniek közül $\frac{1}{3}$ -rész alcoholista volt. Angliában 1878—1896. években $25\text{--}30\cdot5\%$ -át az alkohol okozta. Franciaországban 1831—1869-ig az alkoholfogyasztásnak fejenként 1 literről $2\frac{1}{2}$ literre való emelkedésénél az alcoholista elmebetegek száma $7\cdot6\%$ -ról $14\cdot7\%$ -ra emelkedett. Norvégiában ellenkezőleg, az alkoholfogyasztás csökkenésével csökkent az alcoholista betegek száma is 8% -ról 6-ra, majd $3\frac{1}{2}$ -re.

Nem hagyja érintetlenül az alkohol az öngyilkossági számokat sem. Dániában a férfi öngyilkosok számából 1835—1844-ig 19% , 1856—1860-ig 32% , 1866—1870-ig 39% , 1871—75-ig 43% esett az iszákosokra. Ugyanezen időben a nőknél $5\text{--}13\%$ -ra emelkedett. Svájcban 502 eset közül 103-mat az iszákosság okozott, 155 esetben pedig közreműködött az alkohol. Franciaországban fejenként 1.12 liter szeszfogyasztás mellett volt egy millió lakosból 54 öngyilkos, $3\cdot85$ liter fogyasztás mellett 203 öngyilkos. Százalékokban: 5% -ról felemelkedett $12\cdot5\%$ -ra. Viszont Norvégiában, hol a szeszfogyasztás jelentékeny apadást mutat, ehhez az apadáshoz simul az öngyilkosok száma is, a mely egy millió lakos között volt 1825—55-ben átlag 107, míg 1886—90-ben átlag 66.

Az alkohol élvezete nemcsak magára a fogyasztóra van befolyással, de hatása az utódoknál is jelentkezik. Így francia vizsgálatok szerint, iszákos szülők gyermekei közül, egy életében

belül a halálozás 42⁰/₀, azaz 14⁰/₀-kal volt nagyobb, mint a nem-iszákos szülők gyermekeinél. Elijesztők azok az adatok, a melyek az iszákos szülőtől származott gyermekek egészségi és erkölcsi állapotát mutatják, ezek szerint 21 és 75⁰/₀ iszákosnak, 14 és 65⁰/₀ hülyének, 8 és 60⁰/₀ eskórosnak, 23 és 50⁰/₀ gonosztevőnek a szülője alcoholista volt. Felette érdekes Pollmann bonni tanár megfigyelése, a mely azt mutatja, hogy egy alcoholista férfi- és tolvajnőnek 843 utódja között volt 106 törvénytelen szülött, 142 koldus, 64 menedékházi lakos, 81 kéjő, 76 gonosztevő.

Az alcohol káros hatásának tárgyalása után az alcoholismus fejlődését, terjedelmét és az ellene az állam és társadalom részéről folytatott küzdelmét mutatja be szerzőnk.

Angliában, hol a törvényhozás már századok óta foglalkozik az alcoholismus elleni védekezéssel, ezt oly elégtelen eszközökkel teljesítette, hogy a XIX. században a szeszfogyasztás fejenként 12 literről 22-re emelkedett. Sokkal üdvösebben működött azonban a társadalom, mely számos mértékletességi egyesületet alakítva, gátat vet az alcoholismus terjedésének. Különösen bevált a mértékletességi korcsmák intézménye. Ezekben a helyiségekben szesz helyett csupán teát, cacaót és kávé mérnek. Ily korcsmáknak a száma 1903. évben 30.000-re s az azokban alkalmazott egyének száma 100.000-re rúgott. A lehetőség szerint apasztják a szesztmérő korcsmák számát. Az 1874. évi »Licensing Act« szerint az italmérést csupán egy évre engedélyezik, de ha a korcsmáros bármily kihágást követ el, a jog azonnal megvonható. Nagyon érdekes Liverpool városának Sax teth Park-Estate negyedében felmerült jelenség; ebben a negyedben, hol 60.000 ipari munkás van, korcsmának hire sincs, s a pauperismus ismeretlen, a halálozási arány pedig 20⁰/₀-kal kedvezőbb, mint a többi negyedben. Figyelemreméltó és igen üdvös hatás várható az iskolás gyermekek körében alakított Bands of Hope nevű mértékletességi egyesületektől, a melyek rohamosan terjednek. Ezelőtt húsz évvel az ily egyesületeknek száma 8,400 volt 930.000 taggal, 1901. évben pedig 28.000 s 3,504.544 taggal.

Ausztria egyes tartományaiban a szeszfogyasztás terjedése meglehetősen eltéréseket mutat. Alsó-Ausztriában az italmérők száma volt 1881-ben 7.834, 1891-ben 14.083, 1899-ben 20.693. A korcsmák ezen rendkívüli elszaporodása a tébolydák lakóinak számát gyarapította nagy mértékben. Iszákosság miatt tébolydába kerültek százalékszáma volt az összes felvételnek 1885. évben 24, 1895-ben 40. Ezzel a jelenséggel szemben az osztrák bölcsesség azonnal előtérbe lépett s a helyett, hogy a korcsmák számát apasztotta volna — a tébolydákat bővítette. Alsó-Ausztriában az iskolás gyermekek közül rendes szeszfogyasztó Bécsben 47⁰/₀, a vidéken 36⁰/₀. Az alcoholismus elleni védekezés mindössze alcoholelleses röpiratok és felolvasásokra terjed ki. A szeszfogyasztás Szilézia, Morvaország és Karynthiában fejenként 14 liter, Bukovina és Galicziában 8-9 liter, Alsó-Ausztria, Csehország, Styria és Karnioliában 6 liter, Tirolban 5 liter; a sörfogyasztás 1900. évben fejenként 72 liter volt.

Az iszákosság terjedéséről és állásáról az egész osztrák birodalomra kiterjedő hivatalos adatok nem gyűjtettek s így a rendel-

kezésre álló adatokat magánosok érdeklődése állította össze. Az iszákosság, úgylátszik, Karnioliában és Sziléziában van legjobban elterjedve, az előbbiben vannak községek, hol a notórius iszákosok száma 50-re rúg; az utóbbiban az ostrau-karvini és morva-ostraui vidéken a fejenkénti fogyasztás pálinkából 28 liter, sörből 150 liter. Morva-Ostrau 30.000 lelket számláló városa évenként 2,292.000 koronát költ szeszes italokra. Belgiumban a szesztermelés 1831-ben 11,820.000 kg., 1880-ban 56,058.000 kg., 1890-ben 56,628.000 kg., 1897-ben 59,264.000 kg. volt. A szesztermelés e nagymértékű terjedéséből ugyan nem lehet egész bizonyossággal a szeszfogyasztás emelkedésének méreteire következtetést vonni, mindazonáltal, tekintve, hogy a társadalom és törvényhozás állást foglalt a szeszfogyasztás ellen, a szeszfogyasztás nagyarányú terjedését meg lehet állapítani. Az 1887. évben alkotott törvény büntetéssel sújtja a nyilvános helyen talált ittasokat, a korcsmárosokat, kik 16 éven aluli egyéneknek részegítő italt szolgáltatnak ki, kik másokat szeszes italok fogyasztására csábítanak, kik korcsmákon és italmérő-helyeken kívül szeszes italokkal kereskednek stb. E törvény megokolásánál érdekes adatok kerültek nyilvánosságra, ezek szerint a pálinkafogyasztás 45 év alatt ötszörösre emelkedett, a gonosztettek száma 200, a büntettes csavargóké 190, az elmebetegeké 139⁰/₀, az öngyilkosoké 140 ⁰/₀-kal fokozódott.

Az államhatalom nem meritette ki tevékenységét az 1887. évi törvényben.

A király 1896-ban bizottságot küldött ki, a további teendők javaslatba hozatala iránti czéllal. E bizottság javasolta, hogy az alkohol gyártását és árúsítását tiltsák el, adjanak vámmentességet a bor, tea, cukor, kávé, csokoládénak, támogassák a mértékletességi egyesületeket.

Dániában elrendelt adatgyűjtés azt mutatja, hogy 1871—1880. években, a házastársak válásának 23⁰/₀-nál iszákosság volt az ok, s a szegényházakban elhaltak 30⁰/₀-a iszákos volt.

Finnországban a múlt század közepén fejenként és évenként a pálinkafogyasztás 20 liter volt, a mi a század végén kettőre szállott alá. Ezt a fényes eredményt úgy érték el, hogy a kis üstök főzését a törvényhozás megszüntette s a községeknek pedig megengedte, hogy a szeszkereskedést tilalmazhatják, a községek élve ezzel a felhatalmazással, a szesz italok forgalma az ország nagy részében teljesen megszűnt,

Franciaországban a szeszfogyasztás terjedőben van. 1830-ban a szeszfogyasztás fejenként 1.1 liter, 1885-ben 3.8 liter, a legutóbbi években majdnem 5 liter volt. A francia szeszfogyasztás kétszerite nagyobb mint az angol, háromszorta nagyobb mint az orosz és tízszerite nagyobb mint a finn. Ezek az adatok 100-fokú szesz számításával történtek, a 4.65 liter 100-fokú szesz 11.5 liter italul használt, 40-fokú pálinkának felel meg. E mennyiség még nem járna oly káros következményekkel, ha az egész lakosságnál egyenlően oszolnék meg, átlátják azonban, hogy némely vidékeken a pálinkafogyasztás csak 1.8—3.7 liter között ingadozik, míg más vidékeken 20—34.7 liter fogyasztás esik egy fejre.

Mint mindenütt, úgy Franciaországban is az iszákosság terjedésével, lépést halad a büntettek, elmebetegek száma; a testi elkorcsosulásra és a népszaporodásra azonban sehol sincs oly nagy befolyással az alkoholizmus mint Franciaországban. Ki van mutatva, hogy a gyenge testalkat ott jelentkezik legnagyobb mértékben, hol a szeszfogyasztás a legnagyobb s hogy oly vidékeken a népszaporodás is megakad.

Mindezekkel a jelenségekkel szemben a francia társadalom teljesen tétlen, s az állam is csak alig tesz valamit a szeszfogyasztás meggátlására.

Hollandiában a korcsmák száma törvényben van megállapítva, de ennek ellenére a szeszfogyasztás meglehetősen el van terjedve még az iskolás gyermekek között is.

Németországban a szeszfogyasztás szintén emelkedőben van. A pálinkafogyasztás 1870-től 1885-ig fejenként 3·8 literről 7 literre emelkedett, a szesz italokban fogyasztott tiszta szesz mennyisége 1901-ben fejenként 10·7 literre rúgott. Más adatok szerint minden fejre 4 liter bor-, 129 liter sör- és 12 liter pálinkafogyasztás esik. A különböző államokban, különféle rendőri intézkedésekkel iparkodnak az alkoholizmusnak gátat vetni, így tilalmazzák szesz ital kiadását a notórius iszákosnak, ittasoknak, a fiatalságnak, gyenge elméjűeknek. A társadalom is élénk tevékenységet fejt ki az alkoholizmus ellen, de mint a fentebb leírt adatok mutatják, a szeszfogyasztás csökkentését még eddig nem voltak képesek elérni.

Norvégiában a szeszfogyasztás egész 1814-ig majdnem teljesen ismeretlen volt, csak 1814 után kezdett a szeszfogyasztás lábra kapni, még pedig oly mértékben, hogy 1836-ban már megalkult az első mértékletességi egyesület, vagyis a társadalom megkezdte harczát az alkoholizmus ellen. A társadalmat követte az állam is s megszüntette a kis szeszfőzdék számát. Ezen intézkedések következtében a pálinkafogyasztás fejenként 16 literről 3·4 literre szállott alá. A szeszfőzdék száma 1387-ről 25-re apadt. A korcsmák száma a városokban 143, a vidékeken pedig 13.

Oroszországban az iszákosság szintén erősen lábra kapott. Köztudomás szerint itt a szesz egyedárúság tárgyát képezi, s ennek folyományaként, az elárusítás szigorú szabályokhoz van kötve. A korcsmák száma 34,689-ről 5091-re apadt és így azt kellene feltenni, hogy a szeszfogyasztás is tetemesen csökkent. Azok azonban, kik az orosz viszonyokkal ismerősek, nem vallják ezt a nézetet, s azt állítják, hogy a szeszfogyasztást korlátozó intézkedések csak papíron maradtak, miután mindenféle alakban kijátszák azt. Sokan kételkednek a kormány őszinteségében is, vallván, hogy allattomban elősegíti a szeszfogyasztást, saját bevételének emelése czéljából.

Romániában a pálinkafogyasztás 1855-ig majdnem ismeretlen volt s csakis a későbbi években, a midőn szeszfőzdék állítottak fel, vette kezdetét a szeszfogyasztás és csakhamar 7·9 literre emelkedett fejenként. 1890-ben kezdődött a védekezés, mértékletességi egyesületek útján, a mit a kormány is támogat. Ennek hatása a korcsmák számának apadásában nyilvánul, a mely 1894. évben 27,000, 1900-ban 21,225 volt.

Svájcban szintén szeszegyedárúság van, a melynek következménye lett, hogy a fejenként való 8·7 liter fogyasztás 2·2 literre szállott alá, de a sörfogyasztás 8 literről 70 literre emelkedett: a társadalom is sorompóba lépett az alkoholizmus ellen s mértékletességi egyesületekkel iparkodik ellene küzdeni.

Svédországban emelkedett a szeszfogyasztás a legnagyobb fokra, a mennyiben 1829-ben fejenként a fogyasztás 46 liter volt. Szemben ezzel a nagy veszedelemmel, a társadalmi tevékenység éledt fel s 1830-ban megalakult az első mértékletességi egyesület. 1850-ben megszüntették a nyerészkedési czéllal alapított korcsmákat, s az italmérési jogosultságot társulatoknak adták azzal a kikötéssel, hogy a szeszfogyasztást korlátozzák és az egészségre nem ártalmas italt hozzanak forgalomba. Gothenburg városában fejlődött ki e rendszer s erről is nevezték el azt. Ennek a rendszernek következtében a korcsmák száma 308-ról 155-re apadt. Ezek a társulatok jövedelmüket közhasznú célokra tartoznak átengedni, ez a jövedelem 1818—1896. években 73,903.000 korona volt. Canadában 1898-ban népszavazással eltiltották a szesz gyártását, forgalomba hozatalát. Ez a törvény a gyakorlatban azonban nem vált be, a mennyiben a szeszfogyasztás színhelye. a korcsmákból, a családba tétetett át.

Az amerikai Egyesült-Államokban az alkoholizmus ellen ötven év óta folyik a küzdelem, mit a társadalom indított meg, mértéklességi egyesületek szervezésével. Ezek az egyesületek azonban nem váltak be s átalakultak nagyrészen a teljesen tartózkodók (abstinens) egyesületekké. Legelterjedtebb és legnagyobb tevékenységet fejt ki ezek között a keresztény nők mértékletességi szövete. A társadalom nyomása következtében az állam is tett intézkedéseket az alkoholizmus ellen, de a harc nagyobb részben, most is a társadalom részéről folyik. Az egyes államoknak különbözők az intézkedéseik. Némelyek teljesen eltiltották a szesz forgalmát, mások, a kicsinyben való forgalombahozatalt tiltják, ismét mások, egyedárúsággá tették a szeszt.

Mindezen intézkedések közül a gyakorlatban legtöbb haszna van a szeszforgalom korlátozásának, vagyis a korcsmák nyitására engedelemhez való kötésének; mint különösséget kiemeljük, hogy Mihigán államban csak oly egyének látogathatják a korcsmákat, kiknek erre engedélyük van; ezért az engedélyért évenként 5 dollárt kell fizetni. Igen üdvösen működnek azon ipari és gazdasági vállalatok, a melyek nem alkalmaznak alkoholistákat. A gyűjtött adatok azt mutatják, hogy 7000 iparüzemben, a mely 1.700.000 egyént alkalmaz, csak józan egyén szolgál, míg 1794 üzem csakis abstinenseket fogad fel.

Magyarország. Hogy hazánkban a szesz italok fogyasztása nagyon el van terjedve, mindenki tudja; az sem titok senki előtt, hogy különösen az utolsó évtizedekben a pálinkafogyasztás nagy tért hódított; oka ez utóbbi jelenségnek a bor megrágulása. Mértékkel mérni a fogyasztást Keleti Károly próbálta meg, bár nem teljesen megbízható adatok alapján.

A 12 éven aluliakat figyelmen kívül hagyva, tenne a borfogyasztás fejenként és évenként férfiaknál 43·82 litert, nőknél 9·29 litert, pálinkából (35 fokos) férfiaknál 35·85 litert, nőknél

10·92 litert. Ezek szerint a számítások szerint az átlagos (férfi, nő) fogyasztás borból 26·55 liter, pálinkából 23·09 liter, sörből 4·07 liter. Az összes lakosság (a 12 éven aluliakat is számítva) fejenkénti fogyasztása bor 18·6 liter, pálinka 16·4 liter, sör 4·4 liter. Szerzőnk pontosabb statisztikai adatok felhasználásával kimutatja, hogy az 1894—1903. években elfogyasztottak 2,324.983 hektoliter bort, 909.000 hektoliter pálinkát, 1,605.286 hektoliter sört. Esik tehát fejenként a borból 12·1 liter, pálinkából (35 fokos) 14·1 liter, sörből 8·4 liter. Az angol parlament rendeletéből Magyarország szeszfogyasztására vonatkozó adatgyűjtés szerint 1888—1897. években fejenként és évenként 5·3 liter volt a szeszfogyasztás.

Ha ezt a számot helyesnek fogadjuk el, úgy Magyarország szeszfogyasztása, összehasonlítva Európa többi államaival, a második helyre jut s csak Dánia előzi meg 7 liter fogyasztással. Mint minden más államban, úgy nálunk is, a szeszfogyasztás nem minden vidéken egyforma, így Keleti szerint 26 oly vármegyében, hol a magyarok vannak abszolút többségben, a fejenkénti fogyasztás (ismét elhagyva a gyermekeket) pálinkából 21 liter, oláhok lakta megyékben 26 liter, tót megyékben 28 liter. Budapesten 1892—1901. években a szeszes italok fogyasztása 517.000 hektoliterről 656.000 hektoliterre emelkedett, esik egy-egy fejre 88 liter. Csupán a pálinkafélék fogyasztása 1897—1901. terjedő öt év alatt 51.000 hektoliterről 88.000 hektoliterre emelkedett. Ugyanezen időben a borfogyasztás 227 és 259 ezer hektoliter között ingadozott, a sörfogyasztás pedig 275—312 ezer hektoliter között változott.

A szeszes italok fogyasztásának nagyságával kapcsolatban bemutatja szerzőnk a szeszes italok fogyasztásának közgazdasági jelentőségét. Az 1895. évi statisztikai felvétel szerint a szőlőbirtokosok száma 443.825, hozzászámítva ezekhez a segédmunkásokat, 664.000-re tehető a bortermelésben érdekelt családok száma. Szeszfőzde volt 1903. évben 29.563, az alkalmazottak száma 4.316, összesen kerekszám 34.000 család. Serfőzde volt 1902—3-ban 76, az alkalmazottak száma 4.320 volt, összesen 4.400 család. Italmérőhely 68.000, ugyanannyi család, főösszeg 770.400 család; egy-egy családot 5 lélekkel számítva 3,852.000 az érdekeltek száma, a melyekben a borkereskedők, vendéglősök, kávéházak alkalmazottjai s az ezekkel állandóan összeköttetésben levő fuvarosok, iparosok stb. száma nem foglaltatik. Ezek nélkül is, csupán a fentebb említett szám 20%-át képezi az összes lakosságnak. Ha a fentebb felsorolt és fogyasztott szeszes italok értékét kutatjuk, úgy arra az eredményre jutunk, hogy összesen 264,500,910 koronát költ Magyarország népessége egyben szeszes italokra, az állami költségvetés szerint pedig költ közösügyi kiadásokra 75 millió koronát, közoktatásra 37 millió koronát, honvédségre 38 millió koronát.

Az eddig felsoroltak csupán átlagos képét nyújtják a szeszfogyasztásnak; szerzőnknek célja levén a szeszfogyasztásnak a népeletre való hatását is kimutatni, adatok hiányában kérdőívekkel fordult olyanokhoz, kik a néppel állandó összeköttetésben vannak. A kérdőíveken megadott válaszokból következők derültek ki: az iszákosság növekvőben van úgy a férfi- mint a nőnem-

nél, sőt számos helyen a gyermekek is rendszeresen élnek pálinkával. A szeszfogyasztás leginkább a munkások és kisgazdák között vert gyökeret. A szeszt korcsmákban, kereskedésekben és a család körében fogyasztják s naponként egy-egy személy 1—8 tizedliterig fogyaszt. Az italmérések száma nagy. A nap-szám egy része italban fizettetik, sőt a cseléd is rendszeren kap pálinkát. A rossz táplálkozás emeli a szeszfogyasztást, valamint a szegénység is, a közmulatságok emelik a szeszfogyasztást, a vásárok, ünnepnapok hasonlóan folynak be, a pálinkára költött összeg nagyobb mint a ruházatra, adóra fordított kiadás, százalékban kitüntetve pedig, az összes keresetnek 10—50%-át költik pálinkára, a mibe több helyen bódítószereket is kevernek.

Ezek után ismerteti szerzőnk az alcoholismus ellen irányuló törvényes intézkedéseket, nevezetesen pedig a büntetőtörvénykönyvnek határozatait, az uzsora és italmérési törvény intézkedéseit, a melyeknek az alcoholismus megszorítását célzó intézkedései azonban — köztudomás szerint — legnagyobb részben csak írott malaszt maradt, a végrehajtó közegek nembánomsága miatt. A korlátozás eredménye leginkább az italmérési helyeknél mutatkozik, a melyeknek száma négy év alatt 1.506-tal apadt, maradt azonban még mindig 73.072 italmérés, vagyis 274 lélekre esik egy-egy italmérés.

Az alcoholismus elleni küzdelemben a társadalom kezd életjelt adni magáról; a tevékenység, mit eddig kifejtett, ugyan csekély, de nem szabad ezt lekicsinyelni, tudva azt, hogy minden kezdet nehéz s hogy az üdvös dolog csak lassan képes gyökeret verni. 1901. augusztus havában alapította Stein Fülöp dr. a Good Templar-rendet meg, a melynek célja a szesz italok élvezetének megszüntetése. E rendnek jelenleg nyolcz páholya van 300 taggal. Ugyancsak 1901-ben alakította Szalkay Gyula dr. az »Országos Magyar Alkoholelles Egyesület«-et, a mely 1903. és 1904. évben 207 előadást tartott 18.445 hallgatóval. Ennek az egyesületnek összesen 162 tagja van. 1896-ban alakult a »Kék kereszt-egyesület«, tagjai száma 287; Medgyesen is alakult »Alkohol-Enthaltsamkeit-Verein«, a melynek 1905 elején 185 tagja volt. Az »Országos Magyar Szövetség« népszerű felolvasásokkal küzd az alcoholismus ellen. A »Szakadáti ifjúsági egyesület« alakult 1903. évben s máris azt jelentik róla, hogy működése következtében a korcsmát látogatók száma ritkaság s az anyagi jólét emelkedik.

Könyvünk ismertetésénél eljutottunk annak legéletbevéágóbb részeig, vagyis ahhoz a részéhez, a melyben teendőink felsorolása következik. Mindenekelőtt kiemeljük azt a helyes álláspontot, a melyet elfoglal szerzőnk akkor, a midőn nem az abstinentia alapjára áll, hanem megelégszik a concentrált alakban jelentkező szeszfogyasztás elleni küzdelemmel. Mindenekelőtt a legnagyobb pusztítást okozó bajt kell orvosolni s csak ennek gyógyítása után célszerű a kisebb bajok gyógyítása. A törvényhozás és kormány feladatait a következőkben véli szerzőnk összpontosítani: pontos adatgyűjtés az alcoholismus elterjedtségéről, a szeszadó és italmérési illeték felemelése, a bor és sör adójának leszállítása, a pálinkának kismértékben való eladásá-

nak szigorú ellenőrzése, a munkabérnek pálinkában való kiadásának tilalma, az italmérőhelyek vasárnapokon és ünnepeken zárva tartása. Felruházandók volnának a törvényhatóságok és községek azzal a joggal, hogy a korcsmákat kevesbithessék és a pálinkakimérést korlátozhassák; a katonai laktanyákban, úgy a közmunkák színhelyén a pálinkamérés tiltassék el a korcsmahitellel együtt; új korcsmák csak oly egyének vagy társulatoknak engedélyeztessenek, a kik a pálinkafogyasztást korlátozzák, az országos vásártereken eltiltandó az italmérés. Kimondandó volna a korcsmáros felelőssége mindazon károkért, a melyeket a nála ittassá vált egyének elkövetnek; a gyógyszerházakban a pálinkafélék árulása eltiltandó. Szigorú ellenőrzés alá vetendő a szeszes italok minősége. Az iskolákban a pálinkafogyasztás veszélye tantárgy legyen, a közegészségügyi közegek folyton kísérik szemmel a pálinkafogyasztás állását.

A társadalom feladatai volnának felügyelni a szeszes italok minőségére, kimérésének korlátozása, alcoholmentes vendéglők felállítására s az alcoholismus okainak elhárítása.

Ezekkel a javaslatokkal záródik a felette tanulságos könyv érdemi része. Függelékként közölve van szerzőnek a bécsi VIII-ik nemzetközi alcoholelles congressusról írt jelentése, Náray Szabó Sándornak a brémai IX. congressusról tett jelentése; a vallás és közoktatásügyi miniszternek 1125/903. számú rendelete, a melyben az iskolai olvasókönyvben az alcoholismus káros hatását tárgyaló olvasmányok felvételét rendeli el; ugyanannak a miniszternek 28.857/903. számú rendelete a tizenöt éven aluli gyermekeknek a korcsmáktól való távoltartása tárgyában. A kereskedelemügyi miniszter anyaggyűjtése a vasárnapi munkaszüneti szabályok módosításához. A budapesti kereskedelmi és iparkamara a szeszes italokról szóló 1903. évi jelentése, a mely a mellett száll sikra, hogy a már jogositvánnyal bíró italmérőktől ez a jog ne vonassék meg, de az új engedélyek adásánál szigorú mérték alkalmaztassék.

(Ez ismertetésünkkel egyidejűleg jelent meg Máday könyve német kiadásban, illetőleg kivonatban is.)

Harmos Zoltán.

Az 1904. évi angol sztrájkstatisztika.

Board of Trade (Labour Department): *Report on Strikes and Lock-outs in the United Kingdom in 1904, and on Conciliation and Arbitration Boards.* London 1905.

Az angol alsóház 1886. évi márczius hó 2-án hozott határozatával utasította a kormányt, hogy a munkásstatisztikai adatok gyűjtésére és közzétételére tegye meg nyomban a szükséges intézkedéseket. Ez volt az angol sociális statisztikának s a ma már nagyra nőtt angol munkáshivatalnak kiinduló pontja. A kormány az utasításnak elsősorban a sztrájkstatisztikával felelt meg, melynek 1887-ben jelent meg az első évfolyama. Az angol sztrájkstatisztikát, mint egyébként a munkásstatisztikát általában a kereskedelem-, munkásügyi és statisztikai központi hatóság, a Board of Trade egyik osztálya, a Labour Departement adja ki.

A sztrájkra (munkakizárásra) vonatkozó adatok gyűjtése körül követett eljárás mindenekfelett egyszerűsége miatt érdekel külön említést. A hivatal a sztrájkmozgalmakról a napilapok, szakközlönyök, folyóiratok s a hivatal állandó levelezőinek (Labour Correspondent) jelentései útján nyer értesítést. Ennek alapján a vitás felek mindegyikéhez, a munkaadókhoz és munkásokhoz, illetőleg ezek megbízott képviselőihez egy-egy kérdőívet intéz, melynek bevezetésében a hivatal udvarias felhívásban a sztrájkra vonatkozó pontos adatok közlését kéri, megjegyezve, hogy hasonló kérdőívvel a másik félhez is fordult. A kérdőív két, egymástól elválasztható részből áll. Az első rész, mely nyomban a kérdőív kézhez vétele után töltendő ki s szolgáltatandó a hivatalnak vissza, általános kérdéseket tartalmaz, — a sztrájk, vagy kizárás által érintett iparág megjelölése, az érdekelt ipar-telepek száma, a sztrájkban vagy kizárásban esetleg szereplő munkaadószervezet neve, a sztrájkoló, illetőleg kizárt munkások száma, a sztrájk vagy kizárás oka és tárgya, végül a sztrájk vagy munkakizárás kezdetének időpontja, — a melyekre tehát a sztrájk vagy kizárás kimenetelének ismerete nélkül is határozott felelet adható. A kérdőív másik része már az érdekharcz lefolyását és eredményét illető kérdőpontokat tartalmaz: a sztrájk vagy kizárás utolsó hétköznapija, azon nap, melyen az összes sztrájkolók vagy kizárt munkások munkahelye betöltetett, a sztrájk vagy kizárás elintézésének módja, a közbenjáró szervezet vagy személyek, végül a munkabérben s a munkaidőben a sztrájk nyomán beállott változások s ennél fogva a kérdőív ezen része csakis a sztrájk vagy kizárás megszűnése után töltendő ki és juttatandó a hivatalhoz.

A kérdőív tehát a lehető legrövidebb s legegyszerűbb. Az egyes kérdőpontok világosan vannak megszerkesztve s olyan kérdésekre nézve kérnek felvilágosítást, a melyekre a sztrájkban szerepelt vagy érdekelt bármely személy — s a hivatal csak ilyenekhez fordul — minden utánjárás nélkül helyes feleletet adhat. Az ekként beérkező adatok havonként feldolgozva első sorban a hivatal állandó havi közlönyének (Board of Trade Labour Gazette) egyes számaiban kerülnek a nyilvánosság elé. A lefolyt teljes esztendőre vonatkozó adatgyűjtés előzetes eredményét e folyóirat januári száma közli. Az előzetes eredmények újólág átvizsgálás alá kerülnek s az időközben beérkező pótljelentések alapján kiegészítve és helyesbitve az év második felében önálló kiadvány alakjában jelennek meg.

A kisebb sztrájkokról vagy kizárásokról, nevezetesen az olyanokról, melyeknél tíz munkásnál kevesebb van érdekelve, vagy a melyek mindössze egy napra terjedtek, a kiadvány részletes feldolgozást nem nyújt s ezeket csakis a főeredményekben szerepelteti. Ez eljárás kifogás alá nem eshetik. Mert az ily csekély számú résztvevőből álló sztrájkok, az angol munkáosztály kitűnő szervezete mellett, nem bírnak semmi jellegzetességgel a tőke és a munka közötti viszony megítélésére, oly országban, a hol az olyan sztrájkok, mint a milyen — hogy csak a közelmúlt esztendő történetéből idézzek, — a dundeei jutamunkások sztrájkja (1899-ben) 35.000 sztrájkolóval, a staffordi

fazekasok sztrájkja (1900-ban) 20.000 sztrájkolóval, a lanarkshirei gépgyári munkások sztrájkja (1901-ben) 26.000 sztrájkolóval, a londoni csatornatisztítók sztrájkja (1902-ben) 102.000 sztrájkolóval, vagy a south-walesi aczélmunkások sztrájkja (1903-ban) 14.800 sztrájkolóval, épenséggel nem tartoznak a gazdasági élet ritka jelenségei közé.

Az 1904. évi sztrájkesztendő mindenekelőtt annyiban érdekelni fogja a figyelmet, mert a lefolyt tizenhét esztendő közül, a mióta az angol sztrájkstatisztika megjelenik, ez évre esik a legkevesebb sztrájk. Az 1894—1898-ig terjedő öt esztendő alatt évi átlagban 835 volt a sztrájkok száma, a sztrájkolóké 254.153, a sztrájkok együttes tartama (aggregate duration) pedig, azaz a sztrájk folytán kárbavesztett munka (hétköz) napok számának s a résztvevők számának szorzata, 6,927.010 munkanapra terjedt. A következő öt év (1899—1903) átlagos adatai szerint évente 567 sztrájk folyt le 3,125.864 résztvevővel és 3,125.864 munkanappal. Ezzel szemben az 1904. évre mindössze 354 sztrájk esik, a melyekben 86.888 munkás vett részt s e sztrájkok együttes tartama 1,454.220 munkanapot vett igénybe.

Az 1904. évben lefolyt sztrájkok, a munkások számát tekintve, első sorban a szénbányászatot sújtották, a melynél 44.433 munkás állott sztrájkban. A sorrendben a második a szövőipar 13.048 sztrájkolóval, azután az építőipar 8.697 sztrájkolóval. A többi iparág a sztrájkoló munkások között az előző számokhoz képest csak jelentéktelen arányban van képviselve.

Ha a sztrájkok tartamát, illetőleg az elvesztett munkanapok számát vesszük az összehasonlítás alapjául, úgy az előbbi sorrend megváltozik. Első helyre ezúttal is a szénbányászok kerülnek 567.631 sztrájknappal, azonban második a sorban az építőipar 345.513 sztrájknappal, míg a szövőipar a maga 121.554 sztrájknapjával a harmadik helyet foglalja el, jelölve annak, hogy a szövőmunkások sztrájkjában több munkás vett részt, mint az építősztrájkban, de ez utóbbi az előbbinél hosszabb ideig tartott.

Az 1904. évi angolországi sztrájkoknál is a legtöbb esetben a munkabér szolgált a sztrájk indító okául. Az 1904. évi mostoha üzletviszonyokra s az ennek nyomán jelentkező munkanélküliségre vall, hogy bérfelemelést mindössze 4.960 sztrájkoló követelt — 1903-ban és 1902-ben háromannyi, 1900-ban tizenkétszerannyi munkás szüntette be a munkát ily okon, — míg ellenben a bérleszállítás ellen 13.323 sztrájkoló foglalt állást. A munkabér kérdése évről-évre nagyobb arányokban szerepel az angolországi sztrájkok okai között. 1902-ben az összes sztrájkok negyvennyolcz százaléka, 1903-ban ötvenhárom százaléka, 1904-ben pedig ötvenhét százaléka a munkabérek felemelésére vagy leszállítására irányult. Az angol fejlett munkásviszonyok mellett idővel jóformán kizárólag a munkabér és munkaidő szabályozása körül fog a tőke és munka megütközni. Minden egyéb ok, mely mostanában az angol munkásokat itt-ott még sztrájkba készteti, következetesen eltűnik. Az 1904. évi sztrájkokban részt vett munkásoknak már csak tizennégy százaléka szüntette be a munkát trade-unionista elvi okok, illetőleg leginkább

a miatt, mert nem unionista munkásokkal nem akart együtt dolgozni. Ez az arány évről-évre csökken, a minthogy visszafelé menve mindinkább növekedik: 1903-ban a sztrájkolóknak még tizenkilencz százalékat a szervezett és szervezetlen munkások közötti harcz indította sztrájkba s e szám korábbi esztendőiben még jelentékenyebb volt. Előre látható, hogy az uniók hatalmas befolyása mellett idővel alig fog akadni Angliában szervezetlen munkás, mert az unióhoz való tartozás létkérdéssé válik.

Az 1904. évi angolországi sztrájkok általában kedvezőtlen eredménnyel végződtek a munkásokra nézve, a mi főleg a rossz gazdasági viszonyoknak és ezzel karöltve a munkaalkalmak megfogyatkozásának tudható be. A munkabér felemelése mellett vagy leszállítása ellen sztrájkban állt 32.463 munkás közül mindössze tizenhárom százalék érte el célját, negyvenkilencz százalék teljesen siker nélkül harczolt, harmincznyolcz százalék pedig a munkaadóval, kölcsönös engedékenység árán, kiegyezett. Ha az összes sztrájkokban részt vett valamennyi munkást vesszük számba, az eredmény kedvezőbb: 86.888 munkás közül összesen huszonhét százaléknál végződött a sztrájk sikerrel.

A sztrájkok túlnyomó része, 354 sztrájk közül 227, a szemben álló felek közvetlen egyezkedése útján ért véget. Tizenöt esetben az érdekelt felek választott bíróság elé vitték ügyeiket, tizenhét sztrájk békeltetés révén szűnt meg, huszonhét esetben a munkások tárgyalás nélkül feltétlenül tértek vissza munkájukba s végül öt esetben a munkaadók a sztrájk nyomán üzemüket bezárták s a sztrájkot ez által tárgytalanná tették. Látni való, hogy az ipari vitás ügyeknek választott birói úton való eldöntése Angliában ép oly kevésbé tudott gyökeret verni, mint egyebütt, a hol a választott birói eljárás igénybevétele fakultatív, illetőleg a felek akaratán mulik.

Moldoványi István.

A Magyar Közgazdasági Társaság vámügyi enquetje.

A Magyar Közgazdasági Társaság vezetősége elhatározta, hogy ez év őszén nagyobb szabású vita-sorozatot rendez a vámterület függőben levő kérdésében. Úgy gondoljuk, hogy a társaság hivatásának fog megfelelni akkor, a mikor a vámterület kérdését éppen most tisztázni igyekszik, még pedig szigorúan a közgazdasági tudomány alapján, menten minden napi vagy pártpolitikától. A vámkérdésnek megvitatása akként van tervezve, hogy ne az elcsépeelt általános jelszavak ismételtessenek el szónoklatokban, hanem hogy egyes szakférfiak előadása kapcsán a vámterületnek és az evvel kapcsolatos vámügyi kérdéseknek egyes szakszerű részletei külön megbeszéltesse, ami kétségtelenül a közgazdasági közvélemény lényeges

tisztázására fog vezetni. Vámügyi cyclusunk tervezete ezért akként állapittatott meg, hogy egy általános bevezető vámpolitikai előadás után, egy-egy fölkért szakember az önálló vámterület, illetőleg a közös vámterület álláspontját fogja kifejteni. Ezután egy-egy előadás keretében a vámkérdés a vasutak, a posta, a kereskedelem, a cukoripar stb., stb. szempontjából tárgyalatik s az előadást minden egyes alkalommal megbeszélés követi. Midőn előzetesen is felhívjuk a Közgazdasági Társaság tisztelt tagjainak s a Szemle olvasóinak figyelmét Társaságunknak e jelentős vállalkozására, egyuttal bejelentjük, hogy a cyclus előmunkálatai, melyek már több kiváló előadás megnyerésére vezettek, következő füzetekben adunk számot.

Az új földtehermentesítés kérdéséhez.¹⁾

(Megjegyzések és javaslatok.)

Értekezésem tárgyát ketté választva, szólanı fogok elöször azokról a megvalósítandó intézkedésekröl, a melyeknek alapján a földbirtokot terhelö bekebelezett adósságok állandó rendezése, illetve megfelelıbb formába hozatala keresztül viendö lenne, s szólanı fogok másodszor azokról a teendökröl, melyekkel, nézetem szerint, most mindjárt, tehát még mielött a nagy anyagánál és a kielégítendö érdekek sokféleségénél fogva is csak hosszabb idö múlva bekövetkezhetö végleges megoldás meglesz, a terhek könnyítése felé haladó mentési munka eredményesen volna végezhetö!

Ha kérdezem magamat, indokolt és jogosult-e a beavatkozás az egyes intézetek és adósaik közötti ügyekbe, nem vállalkozunk-e a fogadatlan prókátor kellemetlen szerepére, midön azokkal foglalkozunk? Csak azt válaszolhatom, hogy itt nem egyszerű materialis jogviszonyról van szó, melynél a jogviszony keletkezése és fejlödési menete csak a felek megállapításától függ, hanem ezen kölcsön szerzödésekbe belejátszik sokféle gazdasági és közérdek, mely teljesen érthetövé és jogosulttá teszi a nıst, ezekkel az ügyletekkel behatöbben foglalkozni, azokat öltalomban részesíteni. Természetes, hogy itt nem azt a jogi öltalmat értem, melyet a felek bármelyike érdekei megsértésének concret esetén amügy is igénybe vehet, hanem inkább preventiv gondoskodást, mellyel a hitelügyletek lefolyását, s lebonyolításuk kísérö körülményeit erősebb világításba helyezzük.

A földbirtokon levö terhek túlmagas kamatai a föld hozadékával helytelen arányban állván, a föld tulajdonosát gazdaságos tevékenységében megbénítják, cselekvési képességét megkötik, erejének, tehetségének szabad kifejtését gátolják, s az egyed gazdasági produktív érvényesülésének elnyomása által a közre is mély, hátrányos kihatásúak. E gazdaságilag mérhetetlen fontosságú ügy szolgálatában annyi becsületes hazafi,

¹⁾ Fölolvasatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi október hó 19-én tartott fölolvasó ülésén. Az idevonatkozólag megnyilvánuló, sok tekintetben ellentétes véleményeket e füzetünkben »Vita a földtehermentesítésröl« cím alatt adjuk a »Közlemények és ismertetések« során.

igaz tudós, nagytapasztalású emberbarát buzgólkodik, hogy joggal remélhetjük, miként ezen kérdésre — mely nagyon mélyen belevág közéletünk eleven husába — megoldást találni és a bénító terhektől való szabaduláshoz vezető utat mutatni képesek leszünk. Legujabban a régen lappangó kérdést Bernát könyve (A magyar földbirtok tehermentesítése) és az annak nyomán a Kisbirtokosok országos földhitelintézete és az Országos központi hitelszövetkezet által karöltve életbeléptetett ujabbszerű kölcsönnyújtás, valamint az ez által fokozott érdeklődés tették aktuálissá s tárgyalását is indokoltá itt, ahonnan nem egy közfontosságú eszme indult eredményes útjára.

Tudom jól, hogy e helyütt inkább a kérdések tudományos megvitatása, az általános nagy vonások logikus és helyes csoportosítása által bizonyos mélyebb betekintés nyújtása és tudományosan indokolt irányok kijelölése a programmszerű, szokott tárgyalási mód, s ha az én alábbi mondani valóim a kérdésnek inkább praktikus oldalát fogják szolgálni s egy-egy, hogy úgy mondjam, technikai detailt is felszínre hozni, ezt azon igyekezetemnek méltóztassanak betudni, mellyel ezen máris nagy és inkább teoretikus irányú irodalommal bíró kérdést a másik, prózaibb oldaláról is megvilágítani óhajtom.

Ha valamely betegséget gyógyítani akarunk, először a baj fészkrét, okát kell lelkiismeretes vizsgálat által kitudnunk, s csak azután írhatjuk elő a megfelelő orvosságot. Miután a mi betegünk — az eladósodott földbirtokos — felett akarunk diagnostizálni, először is kutatnunk kell az okokat, melyek a túl magas kamatú kölcsön felvételére indokul szolgáltak, rá kell mutatnunk azokra a hiányokra, visszasságokra vagy hibákra, melyekben a mai hitelnyújtás szenved s itt specialiter a jelzálogos, még szűkebben a zálogleveles kölcsönről beszélek.

Ha e kérdéssel behatóan foglalkozunk és igyekszünk összegyűjteni az adatokat, melyek alapján az orvoslás iránt javaslatot tegyünk, meglepetve látjuk a vonatkozó irodalom áttanulmányozásánál, hogy a külföldi, például hogy csak szomszédjainkat említsem: az osztrák, az olasz és német írók majdnem ugyanazon szavakkal állapítják meg a hiányokat, melyeken segíteni kell, s azokat a javítás céljából teendő lépéseket, melyeket magunk is alkalmasaknak találtunk, s hogy ezek a különféle, egymástól függetlenül és ismeretlenül működő buvárok végeredményben ugyanoda concludálnak, a hová magunk jutottunk! Ez a conformisan leszűrődött tapasztalás legjobban igazolja, hogy a mai hitelnyújtásnak mindenhol vannak bajai, és hogy azokon segíteni égetően szükséges, mi annyiban könnyebb, mert ismerjük azokat, taxative fel tudjuk sorolni. Lássuk most már a bűnlajstromot!

Főhibái a mai hitelapparátusnak, hogy I. a törlesztéses zálogleveles kölcsönt nyújtó intézetek keveset adnak; II. a kölcsönügyleteket igen hosszú idő alatt, tehát túl lassan bonyolítják le; III. ily kölcsön sok mellékkiadással, költséggel jár, s mint ezen három ok folyamánya IV. ezért kénytelenek az érdekeltek a nyomasztó magán hitelforrást igénybe venni, vagy a drágább kamatozó kölcsönhöz folyamodni.

Bár ezen négy csoportba sorozható kifogások egymással

szoros kapcsolatban vannak, s rendesen együttesen szerepelnek azon okok között, melyek a törlesztéses kölcsönök terjedését gátolják, mégis a könnyebb áttekintés végett egyenkint, ha nem is a vázolt egymásutánban veszem azokat sorra, s bátor leszek e nehézményeket kritikailag megvilágítani, egyuttal azon konkrét javaslatokat is megtevén, melyek legjobb tudásom szerint e kifogások elejét venni alkalmasak lennének.

I. A pénzgazdaságra, illetve a hitelgazdaságra való átmenetnek mindenütt megvoltak gyermekbetegségei, az mindenütt több-kevesebb nehézségekkel járt. Nálunk azonban ez a tökéletesedési folyamat különösen soká tart, minek okát abban is látom, hogy, ha nem is túlkorán, de talán készületlenül mentünk át a pénzgazdálkodásra, mely subtilisabb összetételű tanaival, raffináltabb és gyors felfogást kívánó cselekvéseivel kereskedelmileg fegyelmezettebb és gyakorlati irányban képzettebb elmét kíván. Ennek a tanulatlan voltunknak tudhatók be azután azok a jelenségek, melyek különben a józan észszel, a legönösebb saját érdekekkel ellenkeznek, s mégis lépten-nyomon tapasztalhatók. A gazdaember például látja, tapasztalja nem egyszer, hogy míg a kamatozó kölcsönért $6-7\frac{1}{2}\%$ -ot fizet, s ezenkívül még az egész tőketartozás teljesen, egészében fennmarad, addig $5\frac{1}{4}\%$ -ra $5\frac{1}{2}\%$ -ra törlesztéses kölcsönt is kaphat, a hol alacsonyabb összefizetés ellenében egyidejűleg a tartozási tőkét is törlesztheti, mégis a kamatozó, drágább kölcsönt veszi fel, vagy a magán hitelforráshoz fordul, lehetőleg még terhesebb feltételek mellett azokat veszi igénybe.

De nemcsak az emberekben, nálunk itthon a magyar ember aristokraticus conservativismusában és uras commoditásában rejlik a hiba, hanem ez csak egyike a sokféle okoknak, melyek a törlesztéses kölcsön terjedésének akadályát képezik. Ha nézzük miben is rejlik magyarázata annak, hogy a törlesztéses kölcsön még mindig nem terjed eléggé, hanem a drágább kamatozó formánál marad a nép, azt látjuk, hogy részben azon körülmény, mikép gazda népünk hosszú időre lekötni magát nem akarja, s inkább magasabb kamatot fizet, csak hogy a törlesztési időt tetszése szerint szabhassa meg, áll akadályul, részben az a tény is hátrányként constatálható, mely szerint a törlesztéses kölcsönök kihelyezésére a hosszadalmas becslési, megszavazási, és folyósítási eljárás hat nyomasztólag s ép ezért a felek igen nagy része inkább fizet $6-7\frac{1}{2}\%$ -ot kamatban a rendes kamatozó kölcsön után, melyet 2—3 nap alatt megkaphat, minthogy várjon 6—8 hetet s nagyon gyakran még hosszabb időt is a törlesztéses kölcsön megkapásáig. Ha pedig ilyen kölcsöne egyszer már van, nem szívesen convertálja azt épen említett conservativismusánál fogva.

A nagy hitelintézetek nem honorálják megfelelő, különféle törlesztési időtartamú kölcsöntípusok életbeléptetése által eléggé azt a különbséget, mely a közép- és nagybirtok, másrészt a kisbirtok között a kölcsönök igénybevételénél természetszerű okoknál fogva fenforog, hogy t. i. a nagy személyzettel dolgozó s így aránylag kevesebb tiszta jövedelmet elérő nagyobb birtokos, ki intensív gazdálkodása következtében befektetések, gépek tör-

lesztésére birtoka hozadékának nagy százalékát kénytelen kiadni, azon van, hogy a kölcsön után minél alacsonyabb rátát fizessen, s így a minél hosszabb lejáratú forma barátja, — addig a saját igényei kielégítésére alig költő, kis költséggel és háznépével, majdnem készpénzkiadás nélkül termelő kisgazda inkább nézi és óhajtja, hogy terhétől minél gyorsabban szabaduljon, mi csakugyan hamarabb is szokott bekövetkezni, mint a nagybirtokosnál.

A legtökéletesebb kölcsönfajtának, a záloglevelesnek, hódítását megakasztja még a törlesztéses kölcsönökkel járó sok tőrtekel való számolás, mely mindjárt a záloglevelek árfolyam-megállapításánál kezdődik; azt mondjuk a félnek: 100 korona névértékért kapsz $98\frac{1}{2}$ koronát, évi annuitás fejében fizetsz előzetesen $4\cdot85\%$ -ot, a törlesztési időtartam $51\frac{1}{2}$ év, időelőtti visszafizetés esetén, az első öt éven belül 3% , azután 2% stornót számítunk stb. épen elég szám és idegen kifejezés, hogy emberünk fejét vesztse. Mennyivel egyszerűbb ennél a kamatozó kölcsön receptje, melynél szimplán azt hallja, hogy: kamatban 6% -ot fizet, törleszt akkor és annyit, a mikor és a mennyit akar! Ezt nemcsak megérti, de maga is utána tudja számítani s pénzét minden levonás nélkül kézhez kapván, szemeiben ez a kölcsön nyiltabbnak, becsületesebbnek tetszik annál, hol árfolyamkülönbség és előzetes ráta fejében mindjárt bevezetésül jókora összeget vonnak le.

Külön ki kell itt még emelnem a — storno-díjat, mely nem annyira a törlesztéses kölcsönök terjesztésének, mint inkább azok olcsóbbra átváltoztatásának, a conversiónak hatalmas kerékkötője. Mint ismeretes, a kölcsönnek idő előtti, részbeni vagy egészben való visszafizetése esetére a legtöbb hitelintézet 1% -tól 4% -ig terjedő u. n. kártalanítási díjat szokott szedni, sőt újabban az sem ritka, hogy az intézet arra az esetre is stornót köt ki magának, ha a kölcsönügylet bekebelezése után létre nem jönne. Én a storno-díjat határozottan igazságtalannak tartom és immoralisnak, mert ily czímen az adósnak oly összeget kell visszafizetnie, melyet soha meg nem kapott s fel nem használhatott, sem érte ellenszolgáltatást nem nyert s mert, a ki viszonyait rendezni óhajtja, terhétől gyorsabban szabadulni akar, gazdaságilag tehát dicséretes tevékenységet fejt ki: azt a storno büntetéskép sújtja.

És igazságtalannak tartja velem ezt a stornót a nép, sőt számos vidéki pénzintézet is. A kölcsönkötvény aláírásánál a felek nem igen figyelnek s nem is értik ennek jelentőségét, aláírnak mindent, csak pénzt kapjának mielőbb. De midőn néhány évi törlesztés utáni visszafizetésnél magasabb összeget kell fizetniök, mint a mennyit felvettek, csak akkor botránkoznak meg. Annál súlyosabb békó ez a kárpótlási díj, mert a tapasztalat mutatja, hogy a legtöbb kölcsön eredetileg tervezett lejáratú ideje előtt és pedig mindjárt az első években fizettetik vissza. (A Kisbirtokosok földhitelintézeténél például a 12 évnél nem régebbi kölcsönök a visszafizetettek $71\cdot24\%$ -át tették ki,) ez a tartozatlan összeg tehát tényleg kifizettetik, pénzáldozatokba kerül. A rendkívüli törlesztések ilyenén megnehezítése az adós legfontosabb érdekét sérti. Pedig mint Havas helyesen mondja: Csakis a rendkívüli törlesztés igénybevételével élvezheti a föld-

birtokos a kamatláb csökkenésének előnyeit, tartozásának maradványát visszafizeti és új, olcsóbb kölcsönt vesz fel.

E kérdéssel elfogulatlanul akarván szemben állani, szabadjon elősorolnom azon indokokat, melyeket, a storno szedői annak jogosult volta mellett fel szoktak hozni. Azt mondják: 1. a storno alkalmat ad az intézetnek, hogy a tőle elmenni szándékozó, a storno lealkuvását megkísérlő féllel a más intézetektől felveendő kölcsön feltételeit megbeszélhesse, s az adóst az esetleges becsapástól megmentse. Valóban dicséretes és helyes cél, de sajnos, eredményre nem vezet! Több száz intézetnél kérdezősködtem s alig akadt egy-egy, melynek ily felvilágosító, magyarázó kezelés által sikerült felét megtartania, esetleges kedvezőtlen kölcsön felvételétől megóvnia. Ezen preventív intézkedést teljesen illusoriussá teszi azon körülmény, hogy a tisztességes intézetek, a hozzájuk átpártoló féllel úgyis alapos számításokat végeznek és őket mindenre figyelmeztetik; ezeknél tehát a felvilágosításadásra ily drága módot alkalmazni felesleges, másrésről azon intézetek, vagy jobban mondva közvetítők, a kik a feleket a hátrányos feltételek elhallgatásával becsapni szándékoznak, az új kölcsönügyletről a régi hitelezőt csak a megtörtént bekebelezés után értesítik, az üzlettől való elállás esetére magas kárpótlást kötnek ki, az intézetre tehát a felmondások, illetve a visszafizetések meglepetésszerűen történnek a nélkül, hogy módjában lenne a féllel szemben állani. Itt tehát alkalom nincs a jóakaró figyelmeztetésre s ha van is, már elkésett, hasztalan. Ezen argumentum tehát el nem fogadható, valamint az sem, mely szerint 2. a storno a feleket visszatartja az elmeneteltől. A felek legnagyobb része azért megy el és akkor, ha magasabb összegű kölcsönt kap a másik helyen; de mert az új kölcsön összegének megállapításánál a stornót már tekintetbe veszik: ily esetben a storno senkit, a ki menni akart, vissza nem tartott. De igenis visszatartja a rendes, törekvő adóst, a ki tartozásán conversió által újabb terhelés nélkül akar könnyíteni, de ezt éppen ezen terhes kikötés miatt nem teheti s itt van a storno kártékony hatása, mely éppen a szorgalmas gazdát éri. 3. Sok kis takarékpénztárt azok a nagy záloglevél-kibocsátó intézetek kényszerítik a storno szedésére, a melyek jelzálogkölcsöneit, csak ily feltételek mellett veszik át a cessio útján, pedig ezen intézeteknek éppen a kölcsönök olcsóbbá tétele volna célja. 4. Más intézet azért vesz kárpótlási díjat, mert a kölcsönök folyósítása a rendezetlen birtok- és teherviszonyok miatt, sok munkát és időt igényel s azért kárpótlást, illetve munkadíjat a stornóban keres. 5. Némely intézet a kölcsönvalutát teljes egészében — pari — adja az adós kezéhez, zálogleveleit pedig csak 2—3%-kal olcsóbban helyezheti el; ezen árfolyam-különbözet törlesztésére a kezdeti évekre storno-díjat köt ki magának. 6. Az intézetek czímleteik állandó elhelyezésére, a folytonos kisorsolás és újbóli eladás nehézségeinek elkerülésére fektetik a fősúlyt s ennek érdekében létesítik a törlesztéses kölcsön visszafizetési birság által megvédett stabilitását. Az intézetnek a záloglevelek szelvényei beváltására szükséges összeget költségvetésébe beállítani, illetve annak fedezetéről eleve gondoskodnia kell s a soronkívüli, idő előtti vissza-

fizetésekkor a bevétel praeliminált magasságában csökkenés áll be, ezen esetleges hiány pótlására tehát, quasi biztosítéku kötik ki a stornót. Miután más intézetek is hasonló gondoskodással tartoznak s hasonló risikóval dolgoznak storno nélkül, ezen indokok sem fogadhatók el s meg vagyok győződve, hogy a storno kiküszöbölhető és az e czímen eleső jövedelem a számosabban érkező kölcsönügyletek által pótolható leszen. Nem szabad azonban elfeledkeznünk, hogy a storno tulajdonképen az intézetek zsebkérdése s ily természetű ügyeknél a belátás, megértés, helyeslés inkább platonikus mint realis eredményekre vezető és az érdeklődés oly themák iránt, melyek nem kecsegtetnek közvetlen és számokkal kifejezhető eredménnyel, a zseb előtt meg szokott csappanni.

Annak igazolásául, hogy nagy dolgok sokszor jelentéktelen körülményeken fordulnak meg, s hogy a legkisebb detailt is figyelemre kell méltatni, nemkülönben annak illusztrálására is, mikép mennyire elvárja a nép, hogy tartozásának technikai lerovása mennél kisebb fáradságot rójjon rá, külön megemlítendőnek tartom azon több ízben tapasztalt tényt, mely szerint a gazda a törlesztéses kölcsönt, jobb belátása ellenére csak azért nem vette fel, mert a rátákat a fővárosi intézeteknek postán kellett küldenie, ő maga írni nem tudott, az írás mysteriumaiban jártas szomszéd pedig segítségét drágán fizettette meg magának.

Nem fejezhetem be e pontot anélkül, hogy meg ne emlékezzem az ágensek, a kölcsön közvetítőiről! Informatióim bizony erősen lebecsülik ez urakat, a mint néhány szemelvény mutatja: A lelketlen ágensek, írja egy takarékpénztár, kik utóbbi időben gombamódra szaporodtak, kiváltképen a tudatlan falusi népet vezetik félre. Eljárásuk olyan, hogy a már kezükben lévő fél tőlük megszabadulni nem tud és ily esetben a felvilágosítás mit sem használ. Ha a fél — panaszodik a másik — ágenssel kezdett, csak súlyos áldozatok árán szabadulhat. Az ágensek mérhetlen tolakodása és lelkiismeretlen hajszája ellen kél ki egy harmadik, míg egyikük szerint: az ágensek a kölcsönök elhelyezése körül valóságos hajtóvadászatot rendeznek.

Én sem tartoztam sohasem a hitelközvetítők barátai közé, sok visszaélésről van tudomásom, nem egy kriminális dologról, mely lelkükön szárad, hanem itt az ő szereplésüket egy más szempontból is tekintetbe kell vennünk, s ez az, hogy a népet mostan a kölcsönügyletekkel való behatóbb foglalkozásra épen ezek az ágensek buzdították, a törlesztéses kölcsönt ezek ismertették meg, propagálták sok helyütt. Ezt el kell ismernünk, de egyúttal arról is kellene gondoskodni, hogy e, meg nem adható feltételekkel, nagyhangú frázisokkal dolgozó hadat valamiképpen szabályozni, a tisztességes közvetítő elemek segítségével tevékenységüket ellenőrizni lehessen, mert iszonyú a pusztítás, mit a lelkiismeretlenebb része véghezvisz. És az actió megszülte a reactiót is, védekezési módról is próbáltak már gondoskodni. Egy feleinek érdekét igazán szíven viselő vidéki intézet például, melynek sok adósát csapták be az ágensek, az ottani többi intézettel egyetértve azt határozta el, hogy azoknak, kik az ágens közvetítésével vettek fel magasabb összegű kölcsönt,

beszüntették a személyi hitelt, váltóikat meg nem hosszabbították, hanem lejáratkor azok beváltását követelték. Eljárásukat azzal is indokolták, hogy az adott új kölcsönök túl magasak, az így nagyobbodott terhek az adós vagyoni viszonyait kedvezőtlenekké, magát hitelnyújtásra alkalmatlanná tették.

Hogy az általunk kívánt teherkönnyítés sikerrel keresztülvihető, a zálogleveles kölcsön terjedése biztosított legyen, szükséges, hogy a nép megbízhatóbb elemek által és nem önös érdekből taníttassék ki a hitelügyre vonatkozó tanokban, az iskolákban, egyetemen, papneveldekben külön összefoglalásban is nyujtassék az anyag, melyet a practikus életben haszonnal érvényesíthetnek az irányban, hogy a nép a hitelgazdaság nagy előnyeit felfogni, majd megszokni, kihasználni tudja, a pénz-helyettesítő eszközökkel való bánásmódot is megismerje, alkalmazza. Főként és mindent megelőzőleg a telekkönyvi dolgokkal kellene népszerű ismertetések, esetleg vádortanítók által a népet arra a szükséges disciplínára megtanítani, mely legvitalisabb érdekeit tárgyalja; melyet oly kevésbé ismer; melynek rendezetlen volta megdrágítja a hitelt; melynél a mulasztás, nem-bánomság a legsúlyosabban bosszulja meg magát; ahol leginkább áll az elv: *Jura vigilantibus scripta!* Szükséges továbbá, hogy a nagy intézetek adjanak pari pénzt, az árfolyamveszteséget paralizálják esetleg a törlesztési idő kitolásával, a stornót legalább azon esetekben, midőn az adós saját erejéből törleszti vagy fizeti vissza tartozását, engedjék el, s különben is mérsékeljék azt 1—1¹/₂%-ra; a nagy hitelintézetek keressenek közvetlenebb érintkezést a vidékkel, gondoskodjanak oly szervekről, melyek — legalább kezdetben — a néptől kívánt szolgáltatmányok teljesítését megkönnyítik. Megfontolandó volna, nem lehetne-e az összes rátafizetéseket a póstatakarékpénztár útján eszközölni? Azután, hogy a kamatláb nem volna-e aszerint, mint productiv és consumtiv kölcsönről van szó, esetleg még vidékenként is változtatandó?

II. Teljesen jogosultak a panaszok, hogy a pénzintézetek kevés, jobban mondva az értékkel nem arányban álló összegű kölcsönöket engedélyeznek, s ennek folyománya azután, hogy a földbirtokos nem kapván meg azon összeget, a melyre szüksége volt, s a melyre bizton számíthatni vélt ingatlana értéke alapján, kénytelen második helyre további kölcsönt felvenni oly feltételek mellett, hogy az egész törlesztéses kölcsön előnyeit ez a második tétel absorbeálja.

A záloglevél-kibocsátó intézetek kezét, — mint tudjuk — a hitelnyújtás mérve, terjedelme tekintetében megköti a törvény! A záloglevelek biztosításáról szóló 1876:XXXVI. törvényczikk ugyanis előírja, hogy a jogosított intézetek csak azon követeléseik erejéig bocsáthatnak ki zálogleveleket, melyek jelzálog által teljesen fedezvék. És a fedezetet akkor tekinti teljesnek, ha a jelzálog értéke az alapszabályokban meghatározott becslés szerint a kölcsönösszeg engedélyezésekor ennek legalább kétszeresét, ha a jelzálog erdő- vagy szőlőterület, legalább háromszorosát képezi.

A fedezet megállapítása tehát becslés útján történik. De a

törvény, mely a fedezet tekintetében igen helyesen, kikötötte a minimumot, elfeledte ugyanakkor, egyidejűleg meghatározni az elfogadható, alapul veendő becslés mikéntjét is, a mi pedig itt döntő fontosságú! Mindössze azt említi, hogy azon becsérték mérvadó, mely a kölcsön engedélyezésekor állapított meg az alapszabályokban meghatározott becslés szerint. Directe utal tehát az alapszabályok vonatkozó határozmányaira; ha pedig az itt tekintetbe jövő intézetek alapszabályait átnézzük, ott vagy egyáltalán semmiféle, vagy csak általánosságban tartott becslési előírást találunk.

A becslést a nagy intézetek leginkább bizottságokban, s akként intézik el, hogy a referens által javaslatba hozott értékelési kulcsot megbeszélés után vagy elfogadván vagy megváltoztatván, megállapítják a jelzálogul felajánlott ingatlan becsértékét, s annak fele erejéig kölcsönt engedélyeznek.

Mint tudjuk, a földbirtok legrégibb és legszokásosabb becsülése a földadó alapján történik; a kataszterben kitüntetett földadónak százszorosa a classikus becslési kulcs. Köztudomású, hogy a földadó-kataszter adatai ma már az ingatlanok megbecslésénél nem megbízhatók, mely körülmény a jelzálogkölcsönök nyújtásánál jelentékeny akadályul szolgál, s melynek hátránya különösen a kisbirtokost sujtja, mert csekély kiterjedésű ingatlannál a költséges külön becslés nem szokott alkalmaztatni, s az érték a 100-szoros földadó alapján állapított meg, mely kulcs-hoz sok intézet jobb belátása ellenére is kötve van. Így aztán joggal vethetik az intézetek szemére, hogy becslésük gyakran nagyon szűkkeblű, egyoldalú és ez által egész vidék birtokainak hitelképessége vagy hitelértéke csorbítottatik. A becsléseket, melyek a hitelkeresők által be szoktak terjesztetni, nagyon discreditálták a községi előljáróságok által kiállított, mesés értékelések; a községi becslés tehát komoly adat számba, sajnos, de nem igen jöhet, legalább addig nem, míg a tényleges forgalmi értéket indokolatlanul túllicizálja, miáltal különben a hitelkeresőnek inkább árt, mint használ. A kataszteri birtokívben kitüntetett tiszta jövedelem, mint közismeretű, 3—4 megyét kivéve, messze visszamarad a tényleges hozadék megett, a mi már abból is kitűnik, hogy a valódi hozadék legmegbízhatóbb értékmérői, a földbérek, szerint számított érték, a kataszter alapján kiszámítottnak $2\frac{1}{2}$ -szerese; de ha tekintetbe vesszük, hogy a kataszterileg kiszámított tiszta jövedelem a haszonértékkel a kereseti adó bevallása alapján állított szembe, mely bevallás tudvalevőleg à la baisse történik, bátran állithatjuk, hogy a valóságos jövedelem a kataszterileg kimutatottnak 3-szorosát is eléri!

És sok hitelkereső tapasztalta itt elszomorodva, hogy az apák bűnei sújtják a fiút, az a protectio, mely a kataszter szerkesztésekor az ingatlant kedvezésből a legalacsonyabb minőségi fokozatra segítette s az adó alacsonyabb voltát kiforcirozta, az utódnak nem egyszer kellemetlen consequentiával járt.

Ismeretes, hogy a nagy intézetek megfelelő bizottságai az értéket a meglevő segédeszközök gondos mérlegelésével szabják meg, mely értékmegállapításnál a netáni birói becslések, bér- és adásvevési szerződések, örökösödési osztályok, a több évi jöve-

delmi kimutatások, a helybeli vételárak, haszonbérek, jönnek tekintetbe, esetleg az intézet saját közegei által is megállapíttatja a felajánlott jelzálog értékét. Hogy a vételi s bérleti szerződésekben, vagy az örökösödési osztályban foglalt értékelések sem mindig megbízhatók, s hogy polgártársaink az adó, vagy illeték megtakarítása céljából alacsonyabb értéket vesznek vagy adnak fel: az is közismert és sok gravamen szülő oka. Ily körülmények között azután senki sem csodálkozhatik, ha egy és ugyanazon birtokot, ahány intézet, annyiféleképp becsüli, s teljes jóhiszeműség mellett, különböző összegű kölcsönt helyez kilátásba. Nos, ezen az állapoton mielőbb és gyökeresen kell segíteni. Először is a kataszterben elkövetett régi bűnöket kell reparálni, az azóta bekövetkezett belterjesebb gazdálkodás és a mostani előnyösebb kulturális beosztásnak teljes tekintetbe vételével és honorálásával kell új, megfelelő megállapításnak bekövetkeznie. Azután bele kell vonni az értékelés műveletébe a gazdasági egyesületek közreműködését is, melyektől a legmegbízhatóbb és legrészletesebb adatokat lehetne elvárunk. Igaz, hogy akkor nem szabad a localpatriotismus, vagy más indokból annyira menni, mint azt egy ily egyesület nemrég tévé, hogy a kataszter szerint 12.000 koronát érő ingatlant, melyre a tulajdonos szerint az általa hitt érték felét 10.000 K-át kért, kerek 32.000 K-ra becsülte. Egyáltalán pénzügyi téren a legönzетlenebb tevékenység a nemzetgazdák részéről tartós, igaz eredményt elérni nem fog, a mig népünk a financiaális dolgokban is nem lesz egész őszinte, a mig a fináncz becsapásának vélt olesó virtuskodással fog önmagának akadályul szolgálni. Az intézet, mint Sporzon gazdasági becsléstanában oly helyesen megjegyzi, a hitelezett összeget minden körülmény közt akarván magának biztosítani, csak oly értékben számíthatja a telket, a minő érték a legrosszabb esetben is realisálható leend. Itt tehát az érték és jövedelem emelésére befolyható személyes értelmiségi és vagyoni mozzanatok csak annyiban vétetnek figyelembe, a mennyiben azoknak jövőre is maradandó állandó hatása feltétlenül biztosítva lenne.

A jelzáloghitelintézetek előtt a sok kölcsönnyújtás, illetve becslés folytán az egész ország földérték-átlagai már ismertek, s gyakorlat közben minden vidékre bizonyos értékkules képződik ki. Ha ezek az intézetek gyűjtött anyagukat közre adnák: egy olyan becses instrumentum jutna úgy a gazda, mint a hitelező vagy birtokvásárló kezébe, melynek értéke felér azzal a kiadással, melyet a különféle házi becslések összeegyeztetése okozna. Hogy azután ez a becs- vagy értékkataszter, nyilvános ellenőrzés alatt lévén, nem fog hamis adatokkal senkit sem félrevezetni, az áll; valamint az is, hogy a nyilvános hozzáférhetőség a leghatásosabb óvszer a durva tévedés vagy visszaélés ellen is.

Miután a becslések hibás módszerében vagy rendszertelenségében, az ez irányban uralkodó tévedésekben és önkényben sok veszély rejlik, s különösen főbüne az, mikép a becsüs a czélt, a kihozandó eredményt nézi, s ez által megvesztegetve, becslevele nem a való tükre leszen; felvetem továbbá azon kérdést is, nem kellene vagy lehetne-e nálunk is a becslésre normativumokat felállítani, mint ez például Németországban van,

hol is egyes birtokok talajminőség szerint osztályoztatnak bizonyos pontosan előirt ismérvek alapján, azután egy területi egységre eső nyers hozam számíttatik ki, illetve állapíttatik meg és az a rossz termés eshetőségével számolt hányad levonása után, mely szintén előre meg van szabva, nemkülönben termelési költségek levonása után, melyek percentualiter ugyancsak meghatározvák, átszámíttatik rozsmagra. Figyelembe kell itt ugyanis vennünk, hogy Németország élelmezésében a buza másodszorban szerepel, az első helyet a rozs foglalja el mint legfőbb kenyér-termény. A hozam és a rozsnak vidékenként előre megállapított ára egybe lesz vetve, s ennek alapján az illető ingatlan értéke egy kész tabella segélyével megállapítva, illetve ezen tabelláról leolvasva.

A becslésre vonatkozó észrevételek után térjünk vissza ahhoz a kifogáshoz, hogy az intézetek keveset adnak. Ha sikerül nekünk a becslés terén megbízható, elismert és szakavatott egyénektől részrehajlás nélkül kihozott eredményeket elérnünk, s a törvényhozás mulasztása e téren pótolva lesz, akkor nagyon könnyen lehet a szűkkeblű hitelnyújtás vádja alól tisztáznunk magunkat, akkorra ugyanis érett lesz a zálogleveles kölcsönök megterhelesi határát $\frac{1}{2}$ -ről az érték $\frac{3}{4}$ részéig kitőlnünk. Nem fog kelleni akkor Éber Antallal (a mezőgazdasági hitel reformja) attól tartanunk, hogy a megterhelési arányszámot felemelnünk nem szabad, mert ez zálogleveleink depreciálását vonná maga után, és nem is lenne jogosult mert, a mi tőkeszegény országunkban nincs még kizárva az ingatlan értékének kereslet hiánya folytán való oly csökkenése, mely az érték felemelt hányadáig adott jelzálogos kölcsönt biztonságában veszélyeztetné. Ez az aggodalom ma már nem indokolt oly mérvben mint volt akkor, midőn írója kifejezést adott nézetének, az ingatlanok iránti kereslet nem hanyatlott, sőt a földéhség inkább grassál mint valaha és megszülte a parcellázások és telepítések nagy intézményeit. A haladást e téren is, indokolják maguk a viszonyok, a záloglevelek elhelyezhetők lesznek mindig és annál könnyebben, a minél nagyobb ellenőrzés alatt áll a becslés, minél nyíltabb és őszintébb lesz a rendelkezésre álló eszközök alkalmazása. Wekerle szerint a gazdasági élet hullámozó menetében két nagy kelléke van a haladásnak: az egyik a szabadság, s a másik a folyton változó viszonylatokhoz való alkalmazkodás! És bizony a viszonyok megváltoztak, s akik tehették, alkalmazkodtak! A galicziai hitelintézet, a monarchia legrégibb jelzálogszervezete a kivánt eredményeket nem érthette el, mert az érték $\frac{1}{2}$ -ig való hitelezés nem volt elégséges, s a menekülni akaró adós csakhamar visszakerült az uzsorások kezébe. És nálunk a hazai pénzügyintézetek által kibocsájtott némely kötvények biztosításáról szóló 1897: XXXII törvényczikk nem engedi-e meg, hogy az 1894: V. t.-cz. értelmében történt telepítési ingatlanokra mint jelzálogra a lekötés idejekor megállapított becserérték $\frac{75}{100}$ -ig engedélyezett kölcsön, kötvény-kibocsájtás alapja lehessen? Ha pedig a záloglevél-vásárlónak nem lehet kifogása az értékhatár kitólása ellen, mennyivel kevésbbé áll ez a hitelező intézetre magára? Ha a becslés realis, ha az intézet az adók befizetéséről

minden félévben meggyőződést szerez, nincs mitől tartania, a becslés úgyis csak akkor játszik tényleges szerepet, ha az elzálogosított ingatlan árverés alá kerül.

A latens, hallgatólagos, kiváltságos jelzálogokat, melyek a telekkönyvekbe bejegyezve nincsenek, de végrehajtás esetén az összes szerződéses jelzálogot megelőzik, (adók, vizszabályozási hozzájárulás stb.) melyeknek figyelmen kívül hagyása tehát a fedezetet alterálja, ezentúl erős ellenőrzés alatt mindig nyilván kellene majd tartani, miáltal a jelzálogintézetek quasi az adók törvényes időben való befizetésére is behatással bírván, az ex-lex-es állapotok mérséklésére is befolyást gyakorolnának. Eddig az érték $\frac{1}{2}$ -ig való megterhelésénél is alig volt rá eset, hogy egy ingatlan eladási ára az engedélyezett kölcsön kétszeresét elérte volna: az első helyre adó intézet, ha a végrehajtás esetén előnyös tételekként szereplő terhek pontos kifizetését ellenőrzi, s azokat oly nagyra nőni nem engedi, hogy saját követelése biztonságát veszélyeztesse, nem fog kárt szenvedni, legalább nem nagyobb mérvben. S nem tudjuk-e, hogy sok intézet már ma is oly magasan becsül, hogy az általa engedélyezett hitel a közhit szerint az érték háromnegyedét éri el? S ha ez lehetséges rejtve, a magas értékelés takarója alatt, miért ne volna nyílt, becsületes őszinteséggel is kerestülvihető?

III. Felemlítettük a zálogleveles kölcsön kívánt mérvben való terjedésének akadályainál, hogy a záloglevél-kibocsátó intézetek az ügyleteket lassan bonyolítják le, s IV., hogy az ily kölcsönök sok kiadással járnak. Mindkét kifogás jogosult voltát elismerem! Teljesen osztom Fellner abbeli kívánalmát, hogy a kisbirtokos hitelének oly irányú támogatása szükséges, melynél fogva a kölcsönösszeg csekélységével fokozott arányban emelkedő mellékköltségek, eljárási kiadások csökkentetnének, illetőleg a súlyos bekebelezése és egyéb, az eljárással kapcsolatos bélyeg- és jogilletékek tekintetében a kis kölcsönök kedvezményekben részesíttetnének. Ezért lelkes örömmel üdvözlöm azt a mozgalmat, melyet a magyarországi pénzintézetek országos szövetsége az 1881: LXX. conversiós törvény reformálása czéljából a közelmúltban megindított, s melynek első terméke (Dr. Hantos Elemér a converziós törvény reformja) máris számos, helyes javaslatot tartalmaz, s mely mozgalomnak az ügy érdekében teljes sikert kívánok. Miután a gazdasági tevékenységet legkevésbé alkalmas terrenumnak tartom az állami beavatkozásra, inkább azt keresem, nem volna-e lehetséges könnyítést teremteni saját erőnkől, illetve az intézetek maguk mily irányban folyhatnának be e téren segítőleg? A lassúságon, illetve azon az állapoton, hogy a kölcsönkérő a kölcsön által neki nyújtani kívánt előnyöket minél előbb élvezhesse, — miután itt a kisebb kölcsönök kérői érzik meg leginkább a késedelem hiányát, kik — kevés előrelátással bírván, — a kölcsön fölvételét utolsó percze hagyják, s terminusmulasztás esetén nehezen s költségesen szerezhetnek máshonnan pénzt, — azt hiszem, hogy az intézetek elfogadhatnák néhány nagy intézetnél divó azon internusust, hogy oly kölcsönkérvényeknél, melyek megadható volta kétségen felül áll, melyeknél a fedezet a szokásos házi értékelési kulcs szerint, tehát minden kérdés

nélküli, az elintézéssel nem kell a közelebbi collegium-ülésig várni, azt a meghatalmazott referens saját hatáskörében elintézi, s a kölcsönügyletet az illető bizottságnak utólag bejelenti. Miután pedig a kölcsönnyújtásnál a — *bis dat, qui cito dat* — teljesen érvényben van, ezen kockázat nélküli egyszerű módon nagy segélyére lehetnek a gyors hitelt kívánóknak. Részemről nagy és gyökeres segítségnek tartanám, — s ha ezt életbe léptetnék az intézetek, a gyors elintézés másodrendű kérdéssé zsűgorodnék össze — ha a hitelező intézet, akkor, midőn a kért összegű kölcsön bizton megadható volta már kétséget nem szenved, s annak folyósítása csak idő kérdése, megfelelő előleget adna! Ennek formáját, hogy úgy az intézet számára a szükséges biztonság meg legyen, másrésről e segítség költségessége kerültessek, egy váltóban vélem megállapítandónak, mely külön ily célra szolgálván, bélyegmentességet élvezne, s ennek alapján a hitelező intézet telekkönyvileg előjegyeztethetné követelését, és pedig ugyancsak illetékmentesen. Ha azután a kölcsön rendesen telekkönyvileg be van kebelezve, a kölcsön folyósítása alkalmával a *pro rata temporis* számított, a kölcsönével egyenlő magasságú kamat bevonatván, az előjegyzés a telekkönyvben töröltetik. Ha a kölcsönügylet valami *non putarem* következtében még sem jönne létre, akkor az előlegről szóló váltó elveszti kedvezményes voltát, rendes elfogadvánnyá lesz, a járó illetéket a hitelező intézet befizeti s az előleg összeg és kiadások erejéig a zálogjogot az eddigi előjegyzés rangsorában bekebelezteti. Tálán czélszerű lenne a quasi váltó alkalmazhatóságát a felveendő kölcsön bizonyos százalékáig, vagy egy fix érték határig engedélyezni, esetleg kedvezményes voltát bizonyos időhöz kötni. Azt vélem, ennek a kérdésnek megvitatása érdemes munka, megvalósítása jótékony kihatású volna!

Olcsóbbá lehetne a kölcsönt még az által is tenni, ha az intézetek bizonyos kisebb összegű kölcsönöknél, kezdetben szabad évet, vagy éveket hoznának be, az esetben, ha a kölcsön igazolhatólag befektetési célból vétetik fel. Nagyon természetes, hogy e szabad idő mekkoraságát a körülmények szabnák meg. A telepítésről szóló 1894: V. t.-cz. például két szabad évet engedélyez a telepesnek. Dalmatia egyes szigetein tapasztaltam, hogyha szőlő-mívelésre egy eddig mívelés alatt nem állott terület kiadatik és pedig nem számszerűleg meghatározott évekre, hanem addig míg a szőlőtőke tart, ezen különleges bérleteknél az első három év, mint nevezik, az első gyümölcs, (*perva voda*) szabad, a kikötött teljesítmények csak a negyedik évtől kezdve járnak.

Némileg olcsóbbá tenné a kölcsönöket az is, ha az intézetek a késedelmi kamatokat leszállítanák, és pedig arra a mérvre, mint a betéti kamatláb magassága. A késedelmi kamatokon való nyereszkesedés nem méltó a nagy intézetekhez, az adósnak pedig bármily csekély engedmény e téren lényeges előnyt nyújt, kivált ha figyelemre méltatjuk azt a tapasztalati tényt, hogy a földbirtokos sokszor a rátát 1—2 hónapra visszatartja, ha valami productiv kiadás fedezésére szükséges, s ha a késedelmi kamat alacsony lesz, ezen befektetési összeghez már e réven olcsón és minden nehézség nélkül, könnyű módon juthat a földbirtokos.

Midőn ezekben röviden megemlítem a földbirtokos terheinek könnyítésére alkalmas néhány momentumot, szabadjon még külön, mert az eddig tárgyalt pontozatok egyikébe sem volt szervesen beilleszthető, néhány további kívánalmat is jeleznem.

A jelzálog — kölcsönnyújtás terén hazánkban újabban kifejlődött concurrentia, úgy az eljáró személyek, mint az általuk alkalmazott mód következtében, nem egészséges, inkább ártalmára van a gazdának, sőt az intézeteknek is s már odafajult, hogy nem az igazi előnyös feltételek a döntők, hanem a feltételek tetszetős, a hátrányokat elhallgató csoportosítása a fő, a — vakulj magyar — elv a siker megszerzője! Hibázandó és az intézmény iránti bizalom fokozására korántsem alkalmas némely intézetnél a kölcsön finansziális feltételeinek megállapításánál tapasztalt alkudozás sem, mert olyan helyről, a hol a hitelt — kabát szerint — mérik, mindig azzal a meggyőződéssel távozik a fél, hogy még mindig be van csapva.

Megrovandó még az intézetek alapítása közüli túlcsekély meggondoltság, komolyság, néha úgy látszik, nem a közszükséglet szülte az új hitelforrást, hanem talán egy tetszetős cím, vagy az egyéni hiuság, mely egy directori titulus viselhetése végett felebarátai pénzét könnyen áldozza fel. Tudok esetet, hogy egy vidéki városban, mely máris egy hitelintézettel többel birt, mint azt a forgalom igényelte, egy nagyravágyó, magát pénzügyi kapacitásnak tartó nyugalomba vonult czipész, mert nem akarta az ottani pénzügyintézetek egyike sem igazgatósági tagjai sorát személyiségével diszesebbé tenni, két más hasonértékű úrral új takarékpénztárt alapított, s azzal az ígérettel, hogy mindenkit, a ki 20 részvényt jegyez, igazgatósági tagnak megválasztanak, sikerült nem egy úrhatnám parasztot berántani, mert, hogy egy ily alapon nyugvó intézet napjai már a priori megvalának számlálva, az a gyors elkracholás által beigazult. Nevetni lehetne ez emberi gyengeségen, ha nem volna minden ilyen bukásnak épen a kevéssé elővigyázó, könnyen bizó kis emberek közül annyi áldozata s ha egy ily visszaélés a bizalmat hosszú időre, s a többi intézetekre is kihatólag, nem csökkentené. Túl sok némely helyen a pénzügyintézet, a keresletet kevesebb is kielégitené, reális, jó üzlet pedig csak korlátolt számban akad, csoda-e, ha, a kinek ilyen nem jutott, kiforcirozott ügyletekbe mélyed, erejét meghaladóan leköti magát egy képzelt jövedelmező vállalatban, a deficit fedezésére feláldozott összegről elhiteti magával, hogy az szükséges beruházás s a daczból, kényszerűségből megindított actió csúfos felsüléssel végződik. Pedig, ha a vidék, mely most már csaknem mindenütt szakképzett vezetés alatt, jól begyakorolt és szélesebb látkörű pénzügyintézeti hivatalnoki karral bir, feladatának megfelelni képes, de csekély számú hitelintézet körül csoportosulna, daczára a fővárosi nagy pénzügyintézetek fiókalapításainak, még mindig feles számmal s szép anyagi eredménynyel bonyolíthatna le oly ügyleteket, melyek természetüknél fogva, a helyi hitelforrások igénybevételére vannak utalva.

Az állami beavatkozást csak arra szorítanám, sőt kívánám, hogy az összes pénzügyintézeteket szakképzett, felesketett egyének által behatóan vizsgálta meg minden évben, hogy

az összes intézeteket, előre megállapítandó szövegű kimutatások, statisztikai adatok beadására kötelezze, hogy minden, mondjuk ötödik évben az intézetek vezetőit gyűjtse össze megbeszélésre, a netán szükséges intézkedések proponálására, mert csak így lesz lehetséges, hogy az élő, fejlődő érdekeket szolgáló és azokhoz simulni, alkalmazkodni kénytelen hitelapparatus el ne maradjon, hanem erősítő, támogató legyen! Sokszor nélkülözte már a szakirodalom megbízható statisztikai adatok hiányát a földbirtok megterheléséről, számításai híján vannak a fundamentumnak, -következtetései nem bírnak oly súlylyal, mintha a megdönthetetlen igazság ezen segédeszközüre, kifejezőjére támaszkodhatnék. Az 1883 óta abban maradt anyaggyűjtés a telekkönyvi betétek keresztülvitelének eredményétől várta, vagy várja a földbirtok terhelésének megbízható kulcsát, Ariadne fonalát megkaphatni. Már pedig e tekintetben egyedül és kizárólag a hitelintézetek vannak azon helyzetben, hogy a tényleges még fennálló tartozási összegeket megadva, az intézeti hitelről statisztikát nyújtsanak. A telekkönyvben a tartozások az eredeti magasságban láthatók, nem szokásos a törlesztett terhet résztörlesztések által telekkönyvileg is kitüntetni; sok mellékjelző hiányos bevezelése folytán könnyen új teherként jönne számításba egy már a főjelzálagnál felvett összeg, nehézkes, hosszadalmas és eredményre nem vezető volna tehát ily statisztikát a telekkönyvi betétektől elvárni.

Mint eddig, csendben elért fontos eredményt a teherkönyvnyitás nagy munkájában, fel kell említenem azon kölcsönöket, melyeket az 1898: XXIII. t.-cz. alapján alakult Országos központi hitelszövetkezet a Kisbirtokosok országos földhitelintézetével karöltve engedélyez. Ezen kölcsönt csak oly kisbirtokos kaphatja, a ki az országos központi szövetkezet kötelékébe tartozó valamely hitelszövetkezetnek tagja. Kölcsön a jelzálogul lekötött ingatlan elfogadható értékének legfeljebb 75%-a erejéig adatik és pedig úgy, hogy a Kisbirtokosok országos földhitelintézete a megállapított ingatlan-érték 50%-a erejéig ad kölcsönt, míg a netán ezenfelül szükséges kölcsönrészt, de legfeljebb a megállapított ingatlan-érték további 25%-át az Országos központi hitelszövetkezet adja. Látjuk tehát, hogy az előadott gravamenek egyike már szünőfélben van! Miután a kölcsönt 50 évre 5 1/2%-os utólagosan fizetendő ráták ellenében nyújtják, idő előtti visszafizetés esetén stornodíj nincs kikötve és a fél a kölcsönt teljes pénzértékében kapja kézhez, ezen új kölcsönfajta pénzügyi feltételei oly kedvezőek, hogy nagyon valószínű, mikép a hitelkeresők nagy száma fogja igénybe venni s más intézet is keresni fogja az érintkezést, illetve együttműködést az Országos központi szövetkezettel. Kifogásolni valónak tartom azonban azt, hogy a fél azért még sem kapja tényleg kézhez az egész, teljes valutát, mert a kölcsön kifizetésekor 1%-ot folyósítási díj címén levonásba hoznak; mert késedelem esetén 7%-ot szednek s végül, mert a kölcsönt a hitelező 3 óra felmondhatja, ha azt veszélyeztetve látja, vagy ha az a szövetkezet, melynél a kölcsön felvételre, felszámol. Formájára nézve azonban rendkívül ügyes megoldást sikerült találni; a kölcsönt tulajdonképen

az a helyi, otthoni szövetkezet adja, a hol az adós lakik, a pénzt ott veszi át, a rátákat is ugyanott fizeti, s mi fő, abból hogy két intézet adja össze számára a kölcsönösszeget, fizetési complicatio nem keletkezhetik, mert a ráta kifelé egy és osztatlan. A kis szövetkezet engedmény útján a követelés megfelelő részét a Kisbirtokosok országos földhitelintézetének, illetve az Országos központi hitelszövetkezetnek cedálja s kebelezteti be. Csak dicséretes, hogy a központi hitelszövetkezet magára vállalja a második helylyel járó kockázatot. Hogy a hitelszövetkezet a legkisebb helyre is kiterjedő hálózatával a törlesztéses kölcsönök terjesztése, ismertetése terén jótékony kihatású, s hogy a ráták otthoni fizetése és a kölcsönügynek magaszórú emberekkel való megbeszélése tanító, nevelő hatással lépzen a népre, az kétségtelen, s mindnyájunk tiszteletére érdemesíti az úttörőt.

Remélhetőleg abban a nagyon kívánatos irányban is szoktatni fogja a személyi és realis hitelnek egy kézben való ezen egyesítése a népet, hogy összes hitelszükségletét kizárólag egy hitelező által fedeztesse, mert csak ilyen hitelező lehet azon helyzetben, hogy az adós érdekeit hathatósan támogathassa még oly esetben is, midőn azt különben kizártnak tekintené. És a vidéken a mindenféle hitelintézetek nagy száma, a fővárosi nagy intézetek fiókjai éppen abban az irányban káros hatásúak, mert a hitel-igénybevétel szétforgácsolását favorisálják, az egyes hitelek áttekintését, ellenőrzését nehezítik, azokat a controll alól kivonván.

Igen tisztelt uraim! Felolvasásom elején voltam bátor utalni arra, hogy végezetül azokról a teendőkről fogok szólni, melyek alapján már most, tehát míg a végleges megoldás, melyet tudományos alapon nyugvó, részletes felvételnek és vizsgálatnak kell megelőznie, meg lesz, — rendezni lehetne a kisbirtokot terhelő túl magas kölcsönök ügyét.

Ráthatal mi is ellenmondás nélkül kimondhatjuk, hogy a nagybirtokos és a nagyobb középbirtokos, kinek tehermentes vagy csak nagyon kevésbé megterhelt földje van, a jelen hitelintézetek révén olcsó, s majd minden kíváncsiának megfelelő hitelhez juthat, de ha ezen osztályokon, illetve ez osztályok jól situált tagjain túl megyünk, minél inkább közeledünk a kisbirtokos-osztályhoz, annál hiányosabb a hitel szervezete, annyi-
val kevésbé lehet szó a hitelszükséglet természetéből folyó követelmények kielégítéséről és annyi-
val fokozottabb arányban drágul a hitel, úgy, hogy a legalsóbb rétegekben már a mai pénzvviszonyokhoz mérten, valóságos uzsorakamatot találunk!

Tervezetemben csak a kisbirtokosra terjesztem ki a mentési actiót, nemcsak azért, mert az összes földbirtok 42%-a kisbirtok, (ha a 100 holdat vesszük, mint maximális határt) s mert a kisbirtokos jobban rászorul a mások gondoskodására, hanem az okból is, mert minden változást legalulról kezdve tartok keresztülvieendőnek. A középbirtok mentesítése a kisbirtok felsegélyezése után, ennek tanulságai felhasználásával lesz majd foganatosítandó, ha a kisbirtok mentesítése terén már eredményekre fogunk hivatkozhatni. A proletárokat nevelő törpebirtokok istápolása, erősítése sem lehet czél, annál kevésbé a föld túlságos eldarabolásának mesterséges megkönnyítése. Annak előrebocsá-

tása mellett, hogy nem lehetséges minden eladósodott kisbirtokoson segíteni, s hogy ez irányban csak némi megszorítások árán lesz eredmény elérhető, akként vélem az actió megindítását, hogy — a név mellékes — földhitel-bizottságok alakulnának meg, és pedig a községi, járási, megyei és egy országos földhitel-bizottság.

Minden községben a jegyző, a különféle felekezetek lelkészei, nemkülönben két-három függetlenebb, segélyre nem szoruló gazda, szóval a gazdák által tisztelt egyénekből, — kiknek pártatlan voltáról meg vannak győződve s kiket a nép bizalmával megtisztel — községi földhitel-bizottság alakul meg, a mely összeírja azon gazdákat, a kik a mentési actiónak föltételei szerint segélyezendők. E bizottság minden egyesre vonatkozólag külön-külön, saját morális felelőssége mellett, birtokbecslést eszközöl és a mentesítendő ingatlanról minden tudnivalót felsorol. Azután a tulajdonos egyénisége, különösen munkás volta, megbízhatósága, becsületessége, józansága tekintetében nyilatkozik. Megemlíti az eladósodás okait is s kiterjeszkedik arra, hogy az egyes kisbirtok okszerű gazdálkodás és a szükséges instructiók meglétében mily évi jövedelmet hozhat, végül a feleknél esetleg levő okmányokat átveszi.

Ezen így elkészített, minden gazdáról külön-külön felvett jegyzőkönyveket a járási földhitel-bizottsághoz terjeszti föl, mely a főszolgabíró elnöklete alatt a telekkönyvvezető, a járásbíró, a különféle hitfelekezetek lelkészei és a járásban esetleg létező pénzügyintézetek igazgatóiból s az állami végrehajtókból áll. Ez a járási bizottság a községi földhitel-bizottságok informatióit átnézi, különösen a bemondások és a telekkönyv adatait összehasonlítja, a községi bizottságok által esetleges pótlásokat eszközöltet, a becslést felülvéleményezi és a netán hiányzó okmányokat beszerzi. Ezen elaboratumot azután a kölcsönös megszavazhatóságára vonatkozó javaslattal együtt a vármegyei földhitel-bizottsághoz terjeszti föl, a mely a vármegye székhelyén az alispán, telekkönyvvezető, pénzügyigazgató, a megyei pénzügyintézetek megbízottai, a gazdasági előadó, illetve a gazdasági egyesület kiküldötteiből áll, s a kérvényeket tárgyalásra alkalmas módon előkészíti, az értékelési adatokat átnézi és a petitumokat végérvényesen szövegezi.

Az országos bizottság, mint utolsó fórum, a szövetkezett nagy pénzügyintézetek kiküldöttei, a belügyi, az igazságügyi és földművelésügyi ministerek képviselőiből áll, a fölterjesztett anyagot átanulmányozza, az egyes kölcsönök magasságát megszabja és kebeléből két-három tagú végrehajtó bizottságot küld ki, a mely az egyes megyei földhitel-bizottsághoz kiszáll, a megszavazott első helyű kölcsönökre vonatkozó kötelezvényeket elkészíti, a megyei bizottság előtt aláíratja, avagy aláíratás végett a járásbizottságnak kiadja.

A megyei bizottságban a második helyre felveendő kölcsönökre vonatkozólag a szövetkezett megyei pénzügyintézetek az országos bizottság által meghatározott megterhelési határon belül, a kölcsönkérő által szükségelt összeg tekintetében döntenek, a megszavazott kölcsönre vonatkozó kötelezvényt előkészítik és az (első helyű) kölcsönre vonatkozó okmányokkal együtt, aláírás végett az illetékes bizottsághoz küldik.

Az aláírás mindig hitelesítés mellett történik.

A telekkönyvi hivatal által hivatalból történt díjtalan bekebelezés keresztülvitele után az országos bizottság az első helyre és a megyei bizottság a második helyre megszavazott kölcsönt folyósítja. A terhek kifizetése, törlése a vármegyei tiszti ügyész útján ugyancsak díjtalanul történik, a megmaradt készpénzösszeg pedig nyugta ellenében a helyi bizottság elnöke kezeihez szolgáltatik ki.

Úgy tervezem, hogy a nagy záloglevél-kibocsátó intézetek a földhitel bizottságok által meghatározott értékek feléig az illető kisbirtokosnak első helyre való betáblázás mellett 4¹/₂-os, 50 évre szóló záloglevelekben, összesen 5⁰/₁₀₀ fizetése ellenében és pari árfolyamon, storno és minden mellékdíj fizetésének kötelezettsége nélkül adjanak kölcsönöket. A második helyre szóló kölcsönöket pedig akként vélem megoldhatóknak, hogy a vármegye e célra szövetkezett pénzügyintézetei ugyancsak 50 évre, amortisatióval 5¹/₂⁰/₁₀₀-ra nyújtsák ezen kölcsönöket az érték további 25⁰/₁₀₀-áig, ritka esetben még azonfelül is. Ily módon a mentesítendő birtokon az érték feléig egy 5¹/₂⁰/₁₀₀-os első helyű jelzálogos kölcsön, az érték további egynegyed részéig ezenfelül még egy 5¹/₂⁰/₁₀₀-os kölcsön lesz.

Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy ezen javaslatomat egy más, a kis ember hitelét tárgyzó felolvasásom keretében (Magyar gazdák szemléje X. juniusi füzet) fővonásaiban ismerttettem már az április havában tartott sociális cursuson, azóta megjelent Bernát könyve s annak alapján léptek életbe az új kölcsönök, melyeket az Országos központi hitelszövetkezet a Kisbirtokosok földhitelintézetével együtt engedélyez és a melyek ezt a hitelnuyjtást az érték 75⁰/₁₀₀-áig akként oldották meg, hogy a földhitelintézet 50⁰/₁₀₀-ig törlesztéses, a hitelszövetkezet további 25⁰/₁₀₀-ig személyi hitelt engedélyez.

Miután a törvény a záloglevél biztonsága érdekében a legalább kétszeres fedezetet megkívánja, ezen második helyre szóló kölcsönök, melyeket tervezünk, nem lehetnek záloglevelekben adottak, hanem az azokhoz szükséges pénz előteremtése új papírok, kötvények kibocsátása által lesz eszközözlendő.

A vármegyei földhitel-bizottságoknak, illetve a vármegyei e célra szövetkezett pénzügyintézetek 4⁰/₁₀₀-ot hozó, adó- és illetékmentes kötvényeit az államnak kellene garantálni, mi tekintettel arra, hogy egyszeri kibocsátásról, előre meghatározott magasságról van szó, alig fogna nagyobb nehézségbe ütközni.

A második helyre adott kölcsönöknél 4¹/₂⁰/₁₀₀ kamatokra, ¹/₂⁰/₁₀₀ törlesztésre és egy további ¹/₂⁰/₁₀₀ a költségekre és nyereségre esnék, mert csak méltányos, hogy a kisebb pénzügyintézetek az ezen ügyben fáradozókat csekély díjazásban részesíthessék.

A második helyre való kölcsönnyújtásnál elsősorban azon kérdés merül fel, mily módon lesz az ezen kölcsönöket adó pénzügyintézet biztonsága elérhető? Mert hisz tudjuk, hogy második helyre az esetleg bekövetkező árveréssel járó kockázat folytán a nagy pénzügyintézetek egyáltalában nem, a kisebbek és a magánosok uzsorakamat mellett adnak csak kölcsönt. Miután az első helyen bekebelezett kölcsönök a birtok értékében az előírt teljes

jelzálogi fedezettel birnak, gondoskodnunk csakis a második helyű kölcsönök biztonságáról kell. Ez pedig csakis azáltal érhető el, ha ezen mentesített birtokokat a hitelforgalom köréből teljesen kizárjuk, kirekesztjük azáltal, hogy azokra a megterhelési és elidegenítési tilalmat feljegyeztetjük. Ezáltal az ezen rendezésnél kardinális fontosságú második helyű kölcsön biztonsága olyan, mint az első helyűé!

Ha az ekként mentesített ingatlan tulajdonosa idővel, a teljesített törlesztések folytán oda jut, hogy az első és második helyű kölcsön maradéka összesen nem több, mint a birtok eredeti becsértékének fele, akkor a megterhelési és elidegenítési tilalom feljegyzése töröltetnék. Helyette azonban a megyei, vagy az országos földhitel-bizottság javára az elővételi jogot feljegyeznék, mert a mily méltányos és igazságos, hogy a rendes fizetéseket pontosan teljesítő gazdát fokozatosan szabaddá és birtokának ellátásában korlátlanabbá tegyük, úgy azon veszélyek elkerülése czéljából, melyek ily rendezett birtoknak vagy idegen kézre való eladása, vagy pedig becsáron alul való elprédálása által keletkeznék, szükséges, hogy a birtokokat fenyegető ezen veszélyeket az elővásárlási jog fentartása által paralizáljuk.

Midőn a földhitel-bizottságok el fognak készülni, összeirási munkáikkal megkapjuk azon összeget, a melyet a mentési actió egyszer és mindenkorra szükségelni fog, és pedig pontosan elkülönítve az első helyre adandó kölcsönök összegét a második helyre adandókétól. Az első helyre nyújtó intézetek között ezen szükségelt hitelösszeg egyenletesen fog felosztatni, úgy, hogy minden egyes, ezen mentési actióban résztvevő nagy pénzintézet egyforma összegű kölcsönöket fog adni s azokat saját zálogleveleiben nyújthatja, ha a fenti feltételeknek megfelelő típusú záloglevelekkel bir. Épp így fognak az egyes megyékben a másodhelyre szükségelt kölcsönök hitelei a résztvevő pénzintézetek között felosztatni, csak hogy itt egységes, külön e czélra hibocsátandó kötvények alapján történik a folyósítás. Az ezekben való participáció azonban teljesen egyforma.

Hátra van még, hogy elmondjam, milyen szerepet szántam ezen mentési munkában az államnak.

Az eddigiekből kilátszik, hogy azt kérjük, mikép a községi, járási, megyei és országos földhitel-bizottságba küldje ki közegeit s hasonlóra utasítsa a vármegyéket; kérjük, vásárolja meg a vármegyei takarékpénztárak által második helyre adott kölcsönök kötvényeit, s a mi fő, engedje el az ezen mentési munkával összekötött összes ügyködések után járó díjakat és illetékeket. Actiónknak sikere határozottan függ attól, hogy ezen mentesítés a mentesítettek nézve semmi néven nevezendő költséggel ne járjon. Láttuk azt elégszer, hogy népünkhöz a kölcsönt oda kell vinni, helyette nemcsak gondolkoznunk, de tennünk is kell, mert egyrésről a műveletlenség, másrésről a fejesség s bizalmatlanság s nem utolsó sorban a lustaság eleve megfosztanak a siker reményétől minden oly actiót, a mely a gazdától személyes fáradozást vagy anyagi áldozatot kíván.

Miután a conversióról szóló törvény az illetékmentes átváltoztatást csak bizonyos esetekben engedi meg, természetes, hogy

az erre vonatkozó határozmányokat ad hoc fel kellene függeszteni és mindenféle, akár intézet, akár magános által nyújtott kölcsönt, vételárhátralékot stb., legyen az akár kötelezvényen, akár biztosító okiraton vagy váltón alapuló, illetékmentesen convertálhatónak kijelenteni.

Hogy minden mentesítendő birtok tüzeset ellen, a marha-állomány vész ellen biztosítani fog, az magától értetődő detail.

Javaslatomban szándékosan nem contemplálok 5%, illetve 5¹/₂%-nál olcsóbb kölcsönöket, mert egyrésztől azáltal biztosítjuk az actio életbeléptethetését, másrésztől pedig túloleső pénznek kierőszakolása által lohasztanók a gazda munkakedvét és benne viszonyaink között egyhamar meg nem valósítható, túlalacsony kamatláb reményét ébresztenők, nem tekintve azt, hogy a közép-birtokosok mentesítéséhez szükséges összegek kamatlábának már előre is kedvezőtlenül prejudicálnának.

Az előadott tervezetben alapelvül óhajtottam tekinteni azt, hogy a kit megóvni akarunk, azt teljesen mentsük meg, mert nincs veszélyesebb a fél, jobban mondva nem kielégítő mérvű segedelemnél, mely elég erőssé tesz ugyan ahhoz, hogy rögtön el ne pusztuljon az ember, de nem nyújt elég megélhetési alapot s így a katasztrófa beálltát nem tartóztatja fel, hanem csak elodázza. Az actiónak főképp az egészséges, fejlődésre képes birtok tönkremenetelét kell megakadályozni, az uzsorakamat által lekötött jövedelmi hányadot felszabadítani, lehetővé kell tennie, hogy a gazda visszanyerje önbizalmát, a gazdasági helyreállhatás reménye fokozza munkakedvét s a fáradozás és siker gyümölcsét maga élvezhesse. Szem előtt tartandó volt e tervezetben a minél nagyobb közvetlenség s azért lettek a helyi szervezetek működési központokká téve, már csak a becslés minél megbízhatóbbá tétele céljából is. Hisz jól tudjuk, hogy az ingatlan a hitelező szemével nézve annál kisebb és kisebb lesz, minél messzebb van helyileg a hitelező az adóstól, minél nehezebb ennek folytán a jelzálog és az adós személyének ellenőrzése, a helyi viszonyok ismerete, azok veszélyes alakulásának esetén az érdek megóvásának lehetősége, szóval a távolsággal a hitelező kockázata nő, a hitelező pedig ennek ellensúlyozását a nyújtott hitelösszeg kibővítésében keresi. Az első részben mondtak alapján természetes, hogy csak pari pénzt, stornomentesen nyújtó kölcsönt contemplálunk, de még arról is fog kelleni valami módon gondoskodni, hogy a tervezett kedvezményekben tényleg csak azok részesüljenek, akiknek abban való részesítése céloztatik, nehogy a költséges és fáradságos rendezés gyümölcsét mások szedjék le, mint az az erdélyi tehermentesítési actionál előfordult, hol a rendezetlen állapot végre valahára megtörtént javítása után a birtokos egy nemzetiségi intézettől vett fel, megint csak terhes, de a telekkönyv rendbenvolta folytán már magasabb összegű kölcsön. Hogy úgy a hivatalnok részesedése elkerülhető, mint az is megakadályozható legyen, hogy a segélyactio által rendbehozott és olcsó kölcsönnel lábraállított kis birtokokat a spekulatio összevásárolhassa, az ekként kezelt birtokokat a megterhelési és elidegenítési tilalom feljegyzése által a hitel-forgalomból egyidőre ki kellett rekeszteni. Olybá tekintem ezt,

mintha az apa tékozló fiát gondnokság alá helyezteti, hogy a pénzzel bánni nem tudót megmentse. Miután a tervezett intézkedések megbeszélések folytán köztudomásra fognak jutni s az actio megindítása és életbeléptetése között bizonyos idő el fog telni, nehogy élelmes uzsorások a gyors, biztos visszafizetés reményében még az utolsó perczen is könnyelmű adósságcsinálásra csábítsák a birtokost: ki volna mondandó, hogy a segélyactio csak olyanokra terjed ki, akiknek utolsó tehertétele legalább két éves.

Végezetül mert részben befolyással volt tervezetemre, részben pedig mert talán másokban jobb ideákat érlelhet meg, de az okból is, hogy egy nagynevű magyar ember, néhai Kállay minister egy genialis ötletét bemutathassam, megemlítem itt Bosznia és Hercegovina egyik legczélszerűbb intézményét, a telekkönyvi bizottságot, mely a feleknek lehetővé teszi azt, hogy mindent, ami jogaiknak telekkönyvi kitüntetésével kapcsolatban van, egyszerre, egy alkalommal végezdhessék el; nagy jótéteményét képezi a népnek, biztosítván telekkönyvi ügyeinek legolcsóbb, legbiztosabb és leggyorsabb ellátását. Ezen bizottság a járási főnök elnöklete alatt egy adóhivatalnokból, a telekkönyvvezetőből, a scheriathiróból s egy bizottsági tagból s jegyzőből áll. Kötelessége a kötelezvények kiállítása, adásvételek, cserék, törlések keresztülvitele, szóval minden telekkönyvi hatóság hatáskörébe tartozó ügyködés ellátása.

A zálogleveles kölcsönt felvenni akaró fél tehát ezen bizottság előtt megjelenik, a bizottság által kiállított kötelezvényt aláírja, annak alapján a jelen lévő telekkönyvvezető a bekebelezést azonnal foganatosítja s az ugyancsak ott levő adóhivatalnok az illetéket nyomban kirója és azonnal be is szedi. Miután ezen bizottságnak van joga a miriébirtokok megterheléséhez szükségelt felsőbbbségi jóváhagyást is megadni, a hitelező intézetre — jelenleg az egyedül működő kiváltságos bosnyák-hercegovinai országos bankra — nézve nem jár semmiféle nehézséggel, hogy a jelzálogot mulk vagy miriébirtok képezi-e.

Egész értekezésem folyamán mindenütt e szót: »tehermentesítés« használtam, habár csak teherkönnyítésről beszéltünk, az igazi mentesítés nagy munkáját magának a földbirtokosnak kell elvégeznie az által, hogy háztartása, gazdasága rendes, czélutudatos és a létező jövedelemhez mért vezetése, belterjes alapos munka végzése és a jólétnek szerényebb fokával való beérés által anyagi erejét öregbíti, a terheket újak felvétele nélkül törleszti s nyugodt, biztos existenciát teremt magának.

Ha azután az egyéni megbizhatóság nem kivétel, de szabály lesz, ha a hitelforgalom, a kölcsönös rászédés nem fog erényszámba menni, ha a verseny tisztas voltát kivívjuk, ha a társadalom erkölcsi színvonala emelkedik és minden emberben munkás, józan, takarékos egyént fogunk megismerhetni, akkor a hitelező kockázata is kisebb, a kölcsön kamata is alacsonyabb lesz s az egész hitelforgalom a bizalom jegyében fogja áldásait osztogatni.

Bálint Béla.

A magyar ipari munkásság szakszervezkedési jogának fejlődése.

1. A munkások gazdasági szervezkedésre való jogáról hazánkban sem beszélhetünk az iparszabadság kora s a munkaviszonynak a szabad bérszerződés elvére való helyezkedése előtt. A rendi alakulások korszakában a munkafeltételek megállapítása nálunk is a bölcse felsőbbség (czéh és közhatóság) feladata volt, megváltoztatásukra irányuló önhatalmi törekvése a »legény«-eknek mint »lázadás« esett tehát itt is büntetés alá. A czéhrendszer az iparszervezetnek százados formája hazánkban is már a XIII. század közepe táján kezd tért foglalni,¹⁾ hogy az Anjouk fénykorában és még inkább a XV. században immár teljesen kifejlődjék. Bücher Károly,²⁾ a kiváló lipcei tanár, ugyan azt állítja, hogy Magyarország ép oly kevésbé bír önálló ipari és czéhfejlődéssel, mint a többi »parasztos jellegű« állam; de ezzel szemben kétségtelen, hogy hasonló gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok szükségkép lényegileg azonos külső szervezeteket fejlesztenek ki mindenütt. Már pedig a czéhek nálunk sem a mezőgazdaságot űző vidékeken, hanem egyes iparúzó városokban keletkeztek. Ha továbbá történetesen német (*hospites theutonici*) és olasz bevándorlók terjesztették is el e szervezetek ismeretét, úgy bizonyára nálunk is első sorban az általánosan érzett szükséglet, nevezetesen az iparúzó polgárságnak a feudális hatalmasokkal és a királyi főtisztviselők tulkapásaival szemben való hathatós védekezése tömörítette e gildákba — akárcsak Angol- vagy Franciaországban³⁾ — nemcsak az idegen bevándorlókat, hanem sokkal inkább a földesuri hatalom alól felszabadult iparúzó és a városokba tóduló egykori várszolgákat is. Sőt egyebektől eltekintve, a mi sajátos nemzetiségi viszonyaink a magyar, német stb. czéhekre oszlásban igen érdekes különle-

¹⁾ Szádeczky Lajos: *A czéhek történetéből Magyarországon*. 1890. 8 l. Kossovich szerint legelőször a II. Endrétől 1224-ben privilegiumot nyert erdélyi szászok között »divatoztanak a czéhek«. (*Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a XIV. század elejéig*. Tört. tud. pályamunkák. II. köt. Buda, 1842. 25 l.)

²⁾ Bücher Karl, *Hdw. d. Stw.* Jena, 1900. Bd. IV. S. 378. ff.

³⁾ L. különösen Brentano Lujo: *Die Arbeitergilden der Gegenwart*. Leipzig, 1871. S. 39 ff. E tényt nem rontja le a magyar városi szabadság kifejlődésének ama Timon Ákostól meggyőzően kiemelt sajátos magyar jogintézményszerű jellege, mely szerint »nálunk a városok urai kezdettől fogva a király és nem a tartományurak vagy földesurak« s a kik ellen ennél fogva nálunk nem is kell a városoknak függetlenségüket kiküzdeniök. (*Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, 1903. II. kiad. 193. l.)

ges bélyeget nyomtak a mi czéhfejlődésünkre. Elmondhatjuk tehát Királylyal s némileg ellentétben Horváth Mihálylyal és Kossovich Károlylyal, hogy a magyar czéhszervezet kialakulásában »a társadalmi fejlődés belső szükségszerűségének is jutott legalább is olyan szerepe, mint a külföldi befolyásnak.«¹⁾

E czéhfejlődés épezért ugyanazon kinövéseket és bajokat mutatja fel a munkaviszony tekintetében is, mint a nyugati államokban, de az előfordult »legénylázadások« egyik-másikát, mint például a kolozsvári ötvös legények 1573. évi esetét »a legelső magyar sztrájk« decorumával földiszíteni csak azért, mivel ép róla van az illetőknek tudomása, bármily érdekes kuriozumnak, épen nem mondható tudományos eljárásnak.²⁾ E nemzetiségi okok szülte torzsalkodás se nem sztrájk,³⁾ se nem az első ilyenmű munkabeszüntetés Magyarországon, mert ekkor Horváth Mihály tanusága szerint már talán a XIV. században a magyar és német czéhek legényeiknek sztrájkjai, sőt locout-jai lettek volna hazánk városaiban napirenden.⁴⁾ De kétségtelen, hogy hazánkban is már igen korán fordultak elő egyes szakmákban a czéhszervezet szabványai által ugyan jogilag kötött, de ellenértékképen bizonyos tiszt életmódban általában biztosított legényeknek a mai sztrájkhoz már némileg hasonló munkabeszüntetései, a melyek vagy egyenesen a munkafeltételek javítására, illetőleg védelmére (a) irányultak (ily jellegű volt a kolozsvári ötvös legényeknek Deák Farkastól felkutatott második »pártütése«⁵⁾ — mint a hogy a mesterek jellemzően nevezték — 1576-ban, mely a »fölstök« megvonásából eredett és egyéb reális gazdasági és társadalmi előnyök kivívását célozta); vagy a legények társadalmi jogainak (b), avagy — különösen később — a mestersorba emelkedés biztosítására irányultak (c). Ezért a czéhszabályzatok korán tartalmazzanak a legényeket alázatos engedelmességre intő, szövetkezéstől és lázadástól óvó rendelkezéseket. E viszályok azonban a mesterek és a tőlük inkább kor, mint osztálytagozat által elválasztott legények között általában uralkodó patriarchalis viszony és a városi hatóságok jóakarató közbevetése folytán, nagyobb terjedelmet alig öltve, gyorsan megszűntek. A pozsonyi cipészsegédek testvérszövetkezetének (»Bruderschaft«) 1516-ban készült alapszabályai érde-

¹⁾ Király János: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest, 1894. 175 l.

²⁾ Deák Farkas, *A kolozsvári ötvös legények strike-ja 1573-ban és 1576-ban*, Budapest, 1886. (Ért. a tört. tud. kör. XIII. köt. III. sz.), I. id. von. még *Szociálpolitikai közlemények*. 1904. I. évf. 2. sz.

³⁾ L. Ferenczi Imre: *A sztrájk fogalma és jogosultsága társadalmi szempontból*. Huszadik század. VI. évf. 4. sz. 43 l. és köv.

⁴⁾ Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*. Buda, 1840. 109 l. Erre utal az is, hogy a felsőmagyarországi városokban is »a XV. és XVI. századokban kelt és megerősített czéhszabályok nagy része megköveteli, hogy a czéhekbe felveendő tanuló német szülők gyermeke legyen«, úgy hogy még Thurzó György nádornak is, midőn 1612-ben Besztercebányán jár törvénytárolóban, ítéletileg kell elrendelnie, »hogy a magyar és tót polgárok fiai is vétessenek be a szabó, varga és mészáros czéhbe stb.« (Demkó Kálmán, *A felsőmagyarországi városok életéről a XV–XVII. században*. Budapest, 1890. 18. és köv. l.)

⁵⁾ Deák Farkas, i. m. 37. l.

kes leírását tartalmazzák egy modern jellegű ez évi munkabeszüntetésnek, amely a segédek ezen czéhen kívüli szervezkedését közvetlenül felidézte. A viszály legfőbb oka az volt, hogy a mesterek a czéhbe nem tartozó önálló foltozó munkásokkal, ú. n. »rebler«-ekkel. — úgy látszik, a csak idegen nyersanyag feldolgozásával foglalkozó bérművesekkel van itt dolgunk — dolgoztattak rendes cipésmunkákat, a mi által a czéhibeli legények munkaalkalma csökkenvén, nemcsak társadalmi becsületükben, de gazdasági érdekeikben is sértve érezték magukat. Midőn a mesterek kíváncsiságukat nem teljesítették, a legények valamennyien beszüntették munkájukat és mintha csak a plebs kivonulását a szent hegyre akarták volna utánozni, legnagyobb részük a közeli Bazin városába vette útját. »A mesterek a segédek tömeges eltávovása után — írja le ez érdekes eset végét Király — munkaerő nélkül maradván, természetesen nagy kárt és hátrányt szenvedtek. Megadták tehát magukat, elmentek utánuk, összehívták őket és egyezkedni kezdtek velük. Az egyezkedési kísérletnek kedvező eredménye lett. A főelvek iránt tisztába jövéen, megjelentek a mesterek a legényekkel együtt a városházán s ott a tanács előtt a czéhszabályoknak hiányos részeit kiegészítették.«¹⁾ De noha a mesterek biztosították a legények sérelmeinek orvoslását, ezek, úgy látszik, mégis biztosabban vélték már ekkor érdekeiket megővni, ha külön szervezkednek.

Mig azonban a mesterek és legények között bizonyos családias viszony állott fenn, a munkafeltételek javítására irányuló coalitiók és munkabeszüntetések nagyon ritkák lehettek. Hisz a legénynek biztos kilátása volt, hogy csakhamar maga is legényeket tarthat, a kiknek azután sokkal huzamosabban kellett volna a kedvező munkafeltételeket megadnia, mint a meddig maga élvezte őket. Midőn azonban a régi partriarchalis jó viszony a XVII.²⁾ és még inkább a XVIII. században megszűnt és a mesterek részéről állandó volt a törekvés, hogy a legényeket soraikba való emelkedéstől elűssék, hogy azután szűkkörű egyed-árúságot élvező kotériákként uralkodjanak a piacon; a segédek egyrészt a mestersorba emelkedésük elé gördített akadályok elhárítása végett szövetkeztek gyakran; másrészt a fentemlített tekintet elesvén, a segédek immár minden eszközt megragadtak, hogy legalább a, jórészt örökös, legényállapot anyagi és társadalmi körülményeit a lehető legkedvezőbbben alakítsák. A mesterek viszont nem elégedtek meg monopolistikus törekvéseik sikereivel, hanem az örökös legények életmódjának, nevezetesen a pénzgazdaság terjedésével mind nagyobb jelentőségű pénzbeli munkabérnek leszorítására is törekedtek, a mi, a hatósági ellenőrzésnek zavaros közállapotaink között történt megszűnése folytán, nagy mértékben sikerült is nekik. Sőt a mesterek ezen korai coalitiói

¹⁾ Király id. m. 193 és 422. l. A »Sterer«-ek, azaz a czéhszerű jogosultság és a czéhszokások ellenére ipart űzők miatti munkaviszályok Németországban is, már XIV. századtól közepétől kezdve (1361. sziléziai szabónap) kivált a ruházati iparban voltak napirenden. L. *Hdw. d. Stw.* id. h. 361. l.

²⁾ L. pl. Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a XVI. század eljéig.* Tört. tud. pályamunkák. II. köt. Buda, 1846. 26 és 134 l.

az olyan czéhmestert, a ki munkafeltételek felett folytatott tanácskozásaikat a legényeknek tudomására hozta, vagy »velük közös haszonra dolgozott«, már igen korán kizárták kebelükből és megfosztották mesterjogaitól.¹⁾ Ily körülmények között csak természetes, hogy a legények minden tilalom ellenére gyakran iparkodtak összebeszélések útján, illetve munkájuk együttes megtagadásával is fegyvert szerezni a mesterek coalitiói ellen, avagy vonakodtak oly segédekkel dolgozni, a kik bizonyos tisztességes minimum alatt hajlandók voltak munkát vállalni. A mesterek viszont, valahányszor a segédek ily eszközökkel engedményeket csikartak ki, gondoskodtak legalább arról, hogy a munkabér bizonyos maximumon túl ne emelkedjék. Midőn pl. a kassai gombkötő legények 1625-ben mestereiket a bérek emelésére kényszerítették, azok nemcsak egymás között, hanem még Rozsnyó város mestereivel is szövöztek, hogy 50—60 dénárnál többet semmi esetre sem adjanak.²⁾

E folytonos czivódások és zavargások is nagy mértékben hozzájárultak, hogy az országgyűlések figyelme oly korán felkeltetett a czéhek elfajulása iránt s hogy — mint Kautz írja — »egészen egyidejűleg Német- és Franciaországban tapasztalható vitatásával e kérdésnek, hazánkban 1715 óta majdnem szakadatlanul folyt az eszmecsere a czéhintézmény felett, anélkül, hogy vagy az egyik vagy a másik nézet határozott túlsúlyra birt volna emelkedni.«³⁾ Már az 1715. évi országgyűlés sérelmi írásai (Gravamina generalia) között olvassuk a czéhek ellen intézett következő kifakadásokat, a melyek sorában ott találjuk a segédeknek a mestersorból való kizárására — mint az e korbéli munkaviszályok legfőbb okára — vonatkozó panaszt is: »Habár a czéhrendszer dicső régi uralkodóink által és azok törvényei folytán hazánk javára hozatott be, azoknak visszaélései mégis annyira elharapóztak, hogy nemcsak az országnak nem használnak, hanem az országnak sok kárt, drágaságot okoznak mind az iparczikkekhez szükséges anyag bevásárlásánál, mind pedig az iparczikkek eladásánál egymás között összebeszélnek, szabályokat alkotnak, munkájuk bérét felette felemelik, a vármegyei tisztviselők árszabásához nem tartják magukat, társaikat a czéhekbe csak nagy összegekért veszik föl, ezek által ezen iparczikkek ritkákka és drágákka válnak és így csak a haza szenved.«⁴⁾ Látjuk, hogy a karok és rendek mindig csak a czéhek közgazdasági kárai

¹⁾ Horváth Mihály, u. o. 314 l.

²⁾ Acsády Ignác, »Czéhek és Czéhrendszer« czikkét a Halász-Mandello, *Közgazdasági Lexikon* I. köt. 418. l. A czéhek általában a bérmaximum megállapítására szorítkoztak, a melyen belül az akkor még csakugyan megítélhető és inkább számbajövő »perfectus«-ság szerint szabadon állapíthatta meg a mester legényei béreit.

³⁾ Kautz Gyula, *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest 1868. 93. l. 5. jegy.; l. még Horváth Pál, *Nemzetgazdasági elvek a XVIII. és XIX. században*. Pest, 1871 40. l.

⁴⁾ Az 1715: 72. t.-cz. is kimondja: »Quae quidem contubernia ratione mercium suarum venalium, statuta legibus regni praeiudiciosa condere; pretium laborum et mercium ultra iustum valorem constituta inter se gravi mulcta, ne quis leviori pretio vendere ausit, augere; comitatensium limitationibus se opponere; in contubernium autem socios, nonnisi erga gran-

ellen panaszkodnak, melyek alatt maguk is szenvedtek; hogy munkáik bérét felette felemelik, az érdekeiket képviselő megyék árszabásait figyelembe nem veszik, a legények kizárása ellen is csak azért panaszkodnak, mivel az az iparczikket megdrágítja; de hogy a mesterek az örökös legénysorba taszított igazi munkások bérét és életmódját mennyire szorítják le, arra már nem tartották szükségesnek akárcsak egy szót is fecsérelni. Hogy a czéheket a városi követek és a kormány képviselőinek határozott óhajának ellenére mégsem törölték el, az is csak a nemesség és papság mégis hatalmasabb ellentétes érdekein szenvedett hajótörést.¹⁾

A legények önsegélyének, szervezkedési jogának elismeréséről azonban, noha e jog méltányos megvonásának ellenértéke ily módon rég megszűnt, ez a felsőbbség tekintélyét és a rendi fegyelmét féltve őrző korban szó sem lehetett, a munkabeszüntetések továbbra is szigorú büntetésre méltó lázadásoknak minősítették, a mi a közrendet tényleg veszélyeztető jellegük folytán e korban nálunk is időszerű volt. Hogy azonban a munkabeszüntetések, a szigorú megtorlások ellenére is, a mesterek folyton növekvő nyomása folytán mindjobban elszaporodtak, azt kétségtelenné teszi már az a tény is, hogy nincs a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről czéhszabályzat, — majd minden királyunk adott ki Mária Terézia óta legalább egyet²⁾ — mely újra és újra ne ismételné a coalitio-tilalmat, a melynek a munkaadók ellen is fordított éle a gyakorlatban természetesen nálunk is tompa volt. E tilalmakra újabban befolyt ama a rendőrállamot jellemző felfogás is, mely minden, még a legcsekélyebb, népmozgalom mögött is a »forradalom hydrájá«-t látta lappangani. Így mondja ki I. Ferencz általános czéhszabályzata (Generales articuli caehales pro contuberniis et caehibus regni Hungariae) negyedik címében, hogy »a mesterlegények szövetezése követelései kieroszakolására szigorúan büntettetik.«³⁾ Az 1826. évi czéhszabályzat 18. cikke pedig ujból hangoztatja: »Miként a mesterek eltiltatnak attól, hogy a munkát tetszésük szerint a tömeg károsításával (»Geisselung des Pöbels«) drágítsák és e tekintetben összebeszéljenek, époly kevéssé engedtetik meg a legényeknek, hogy maguk között megállapodjanak, miszerint a megállapított heti bérnél alacsonyabbat a mesterektől el nem fogadnak.« Mig a mestereknek tehát csak az árúk drágítását tiltja, mivel az a felsőbb osztályok érdekeit is sérti, s így a munkafeltételek leszorítására szabadon szövetkezhettek; a munkások coalitioit illetőleg hozzáteszi e jellemzetes szavakat: »Es wird hiemit ausdrücklich erkläret, dass jener Geselle,

dem pecuniarum summam deponendam admittere, per hocque res venales rariores et cariores efficere sub poena duxerunt.«

Az 1729:10. t.-cz. pedig: »Graves a parte contuberniorum opificium vulgo Ceharum in eo observantur excessus; ... taxas occasione receptionis in medium sui ultra modum elevare et per id, ne multiplicari opifices possint ... ad certum determinatum numerum stringere; Nationalitas non admittere; pactoque pro tali tubitu abuti praesumerent.«

¹⁾ Horváth Pál id. m. 76. l.

²⁾ L. Acsády is i. h. 427. l.

³⁾ Heltai Ferenc, *Az Ipartörvény Revisiója*. Budapest, 1883. 31. l.

welcher die Arbeit nicht annehmen wollte, als ein Aufrührer betrachtet, durch die Ortsgerichtbarkeit nach Befund der Sache entweder mit Arrest oder mit einer anderen angemessenen Strafe zu belegen ist.«¹⁾

Az elaggott, szűkkeblű s a haladást gátló czéhrendszer eltörlése s azzal a munkaviszonynak nálunk is a szabad bér-szerződés alapjára való helyezése a reformkorszak égető kérdései közé tartozott.²⁾ Az első független magyar kormány pedig mindjárt megalakulása után foglalkozott a munkásügy rendezésével. Mig Szemere Bertalan már 1848. május havában adta ki a mesterlegények vándorlását és szállóhelyeit rendőri szempontból szabályozó rendeletét, addig Klauzál Gábor kereskedelemügyi, ipar- és földművelésügyi miniszternek a »Czéhszabályokat módosító rendelete« 1848. június hó 1-ről kelt, mint maga mondja, csak ideiglenes jelleggel, »addig is, mig az állami iparrend teljesen és kimerítően megállapíthatatik.«³⁾

E szabályrendelet határozott munkásvédelmi irányzatánál fogva az első magyar modern államhatalmi socialpolitikai rendelkezésnek tekintendő ugyan, de a czéhrendszer további életbentartásának és a kor általános continentalis felfogásának megfelelőleg a munkások koalitioit még tilalmazza. Az előbbi irányát jellemzi — többek között — hogy a munkaviszonyt már a »szabad egyezkedés« elvére alapítja (10. §.), mely az akkori kisipari viszonyaink közepette époly kevésbé volt pusztán üres frázis még, mint egy Smith Ádám vagy Turgot szájában. Kellő befolyást igyekezik biztosítani a segédeknek a különböző czéhbeli intézmények (betegsegélyezés stb.) igazgatásánál. A tegezés helyett az önözést teszi kötelezővé, az »inas« szó helyett a »tanoncz« czímezést rendeli el (13. §.). Az egészség védelmére bizonyos követelményeket (egészséges műhely stb.) állít fel és a munkás panaszára a hatóság beavatkozását teszi lehetővé (14. §.). De másrészt kimondja: »A segédeknek szigorúan tilalmaztatik a mester és segéd közötti munkabér és ennek kifizetési módja iránt kötendő szabad egyezséget gátolni vagy megtörni bármi név alatt. Jelesül a részben elhatározott ama szokás, minélfogva némely czéh körében a segédek oly legénytársukkal, ki a többiekénél alacsonyabb fizetéssel állott be, dolgozni vonakodtak és az ehhez hasonló erőszakolások szigorúan tiltatnak; azon segédek, kik e részben vétkeseknek fognak találtatni, rendőrileg fognak büntettetni.« A teljes egyesülési és gyülekezési jognak az 1848. évi alkotmány szelleméből folyó elismerése sem módosított tehát a munkáscoalitioik tilalmán; noha a munkaviszonynak a »szabad egyezkedés« alapjára való helyezésével, mint az egyes munkásjoga egyszerű többszörösének, már ekkor az együttes munkabeszüntetés jogának kellett volna járnia. De — mint említettük

¹⁾ *Allgemeine Artikeln für Innungen oder Zünfte des Königreichs Ungarn.* Ofen, 1826.

²⁾ L. Szokolay István: *Czéhek és iparszabadság.* Pest, 1846., a kiben az olvasó bámulattal ismer meg egy mély érzésű modern felfogású socialpolitikai írókat.

³⁾ Klauzál Gábor: *A czéhszabályokat módosító rendelete* (a Nemzeti Múzeum könyvtárában.)

— kisipari viszonyaink, a czéh korlátok fentartása s a szabályozás ideiglenessége és az összes szárazföldi államok hasonló, sőt szigorúbb felfogása ¹⁾ teljesen kimentik a rendelet e szépség-hibáját.

De noha az első magyar független kormány egész természetesen csak a haladottabb continentalis culturnemzetek elvi színvonalára tudott emelkedni, fényes bizonyosságát adta valóban demokratikus szellemének és socialis tapintatának, hazánk csakugyan első modern, mivel már szabad bér munkásoknak, munkafeltételeik javítására irányuló mozgalmánál. Batthyány Lajos gróf miniszterelnök éppen nem rendőri szempontból fogta már fel a pest-budai könyvnyomdászoknak a 10 órai munkaidő kivívására és a munkabérnek emelésére irányuló 1848. évi mozgalmát s nem karhatalommal igyekezett azt elnyomni, ²⁾ mint a német hatóságok az ugyancsak ez évi német könyvnyomdászmozgalmakat, ³⁾ hanem utasította és instruálta az illetékes hatóságokat a két osztály képviselői közötti közvetítésre. Ezeknek sikerült is a munkások óhajait biztosító első magyar csoportos munkaviszonyszabályzat létrehozásával a békét biztosítani és a már-már fenyegető sztrájkot elhárítani. Ez igen részletes collectiv árszabályszerződést a következő, a mozgalom lefolyására világot vető, szavak vezetik be:

»Árjegyzék: Az 1848-iki május hava 13-án a budapesti könyvnyomdatulajdonosok, illetve igazgatói között egyrészt és a nyomdai személyzetek megbízott küldöttei között küldőik nevében másrészt az iparügyi miniszterium iparosztályi hivatalnokai előtt tartott egyeztető értekezés alkalmával: A nyomdák személyzetének küldöttei megkérdeztetvén, kinyilatkoztatták, miképen küldőik nevében elvállalni kötelezik magukat, amit kölcsönösen az értekezésben elfogadandának. Ennek folytában a benyújtott petitióban a munkabérekre nézve előadott kívánatok pontonként fölvetetvén, a munkabérek kölcsönös megvitatás után következőkben állapították meg.« stb. A munkások sikereit természetesen nem csekély mértékben a nyomdaiparnak, nevezetesen a napi sajtónak e mozgalmas időkben végbement gyors és nagy fellendülése és a munkások kezdődő szervezkedése tette lehetővé, s a nyomdaiparnak régtől fogva czéhen kívüli privilegizált helyzete is befolyásolhatta a kormány kedvező magatartását.⁴⁾

Az ipar és az ezzel talán a coalitíójog bejelentett végleges rendezését a nemzet létküzdelme tette lehetetlenné. A beköszöntött abszolutisztikus korban pedig a hatalom, az egyesülési és gyülekezési jog általános nagymérvű megszorításával párhuzamosan, egész természetesen a munkások koalitíóit még az eddigieknél is szigorúbb tilalmakkal igyekezett elfojtani. Már az

¹⁾ Ekkor még az összes continentalis államokban a büntető törvénykönyvek szigorú szabadságvesztési büntetései alá estek a munkás-coalitíók.

²⁾ Firtinger Károly: *Ötven év a magyar könyvnyomdászat történetéből*, Budapest 1902. 148 l.

³⁾ Bother Karl: *Lohnkaempfe der Buchdrucker in Jahre 1848. Die Neue Zeit*. Jhg. 23. Nr. 5.

⁴⁾ A nyomdaipar III. Károly óta csak privilegium alapján üzhető »ars liberalis« volt. L. id. von. Ballagi Aladár, *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Budapest, 1878.

1851. évi »Ideiglenes rendszabályzat« 141. §-a kimondja az elvet, mely szerint szigorúan tilos a segédeknek magasabb bérek és kedvezőbb feltételek elérésére összebeszélni. »Az ily összebeszélések az általános büntető törvények alá esnek.«¹⁾ A büntető törvénykönyv idevonatkozó 481. §-a pedig így hangzott: »A bánya- és hutamunkásoknak, mesterlegényeknek, inasoknak és cselédeknek vagy általában a munkásoknak a végetti összebeszélései, hogy közös munkamegtagadás vagy más eszközök által munkaadóiktól magasabb napi, vagy hetibér vagy más feltételeket csikarjanak ki, kihágások s a főczinkosokon 8 naptól 3 hónapig súlyosbítt fogsággal büntetendő; és azok ahhoz képest, amint bel- vagy külföldiek, a koronaországból vagy az egész birodalomból is kiutasítandók.« Igaz, hogy a munkaadók koalícióit is kihágásoknak minősítette e törvény (480. §.), az összebeszélések szerzőit pedig a tárgy nagyobb vagy kisebb fontosságához képest 1—3 hónapig terjedhető szigorú fegyházzal fenyté, míg a többi bűntársra csak 3 naptól 1 hónapiglani fogház-büntetést mért; de itt is csak utalhatunk arra a köztudomásu tényre, hogy munkaadók koalícióit (melyeket akár levéli úton is létesíthetnek) semmiféle földi büntető hatalom meg nem akadályozhatja. Munkásainkra ellenben az osztrák intézkedés, mely egyenesen a büntető törvénybe utalja a sztrájkot és sokkal súlyosabban sújtja, nagyobb hátrányokkal járt, mint az első független magyar kormányé, mely csak rendőri kihágásnak minősítette és a lehető legenyhébben büntette.

Az 1859. évi december 20-án kelt és 1860. évi május 1-én Magyarországon is életbeléptetett osztrák iparrendtartás, noha a czéhkorlátokat nagy mértékben megingatta azáltal, hogy a mesterjog megadását a czéhek hatásköréből a közigazgatási hatóságokhoz utalta, 77. §-ában ugyancsak a büntetőtörvénykönyv 481. §-ra való hivatkozással kijelenti: »A segédeknek megtiltatik, hogy önkényes ünnepnapokat és u. n. kék hétfőket tartsanak, gazdájuk beleegyezése nélkül saját számlájukra vagy idegen munkaadók számára dolgozzanak, és hogy maguk között összebeszéljenek, hogy közös munkamegtagadással vagy más eszközökkel feltételeket kényszerítenek ki.«²⁾ Jellemző e korban hazánkban is uralkodó felfogásra, az a munkásokhoz intézett intelem, melyet Galgóczi Károly ez ipartörvény magyarázatában a fenti szakaszhoz fűz: »Nem lehet sohasem felesleges az alkalom a fiatalság folytonos figyelmeztetésére, a munkaadó és közte álló viszonybeli kegyeletességet illetőleg. Felhasználok annál fogva itt is az alkalmat, hogy intsek, kérjek minden fiatal embert a főnöke iránti tiszteletre, hűségre és engedelmességre. Kiváltkép emelem intésemet összebeszélések és bujtogatások ellen, melyek, fájdalom, korántsem monthatók példanélkülieknek. Kiváltkép most kell a mesterak és segédek között a jó viszony s bizodalmas és szeretettel teljes egybeköttetés fentartására ügyelni. Elhagyhatják a segédek

¹⁾ *Provisorische Instruction über die Regelung der Handels und Gewerbehältnisse im Kronlande Ungarn.* Ofen, 1855. S. 27.

²⁾ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich.* Jhg. 1859. S. 634.

makacsul mestereiket s saját kezökre kezdhetnek könnyű szerrel, de épen ez által fogják tönkretenni -nemcsak a mestert, de magukat is. Könnyű követelni béremelést és meglehet néha a mesterek kénytelenek is lesznek azt megadni, de ha a mesternek több a költsége, akkor iparművének árát is drágítania kell, miáltal a kelendőség-és munka kevesbedvén, kevesebb egyénnek is adhat munkát. Ez egyik s másik mestertől is a segédek elbocsátását vonja maga után, minek következtében a munkakeresők ismét maguk lesznek kénytelenek letörni a bért. Mindenesetre azon kárt is viselvén, melyet a munka nélkül töltött időben szenvedtek.¹⁾ Ime a leghamisítatlanabb manchesteri fel fogás és bérelmélet tündöklök ki Galgóczy szavaiból, a ki viszont mint az »Iparosok Lapja«-nak köztekintélyű szerkesztője, nemcsak a mesterek, hanem e kor nemzetgazdaságilag képzett közvéleményének hivatott szócsöveként tekinthető. Szavai egyuttal tipikusan tolmácsolják azon pseudó-patriarchalistikus meggyőződést a munkaviszony mibenlétéről, melytől munkaadóink, nem tekintve a félszázad alatt nálunk is végbemenő »ipari forradalmat«, nem tudtak szabadulni.

2. A munkás-coalitiók²⁾ s azzal a munkabeszüntetések büntetőjogi tilalma Magyarországon az 1872. évi VIII. t.-cz.-ben foglalt ipartörvény életbeléptéig állott fenn. Az alkotmány visszaállítása után ugyanis a magyar ministerium 1867. július 22-én kelt rendeletével ideiglenesen fentartotta az 1860. évi osztrák iparrendtartást s így a coalitiók tilalmát is. Az 1872. évi ipartörvény azonban, mely feladatának tekintette, hogy »egyenlő feltételeket« teremtsen, »minden polgár keresetének« megszüntette a coalitiók büntetőjogi üldözését; de a nélkül, hogy a coalitiószabadságot határozottan kijelentette volna. A fogalmazásnak ez akár öntudatlan, akár tudatos pongyolasága vált minden visszaélés, félremagyarázás és félreértés forrásává.

A magyar ipari (tágabb értelemben véve a szót bányamunkások is) munkásság gazdasági szervezkedési joga mindazonáltal világosan kiderül az 1872. márczius 15-én hatályba lépett³⁾ 1872. évi VIII. t.-cz.-ből. A törvény 93. §-a ugyanis kimondta: »Összebeszélések, melyek által az iparosok azt czélozzák, hogy üzletük félbeszakítása, vagy a munkások, illetőleg segédek elbocsátása által ezeknek terhesebb munkafeltételeket szabjanak, különösen azoknak bérét szállítsák, vagy a melyek által a munkások, illetőleg segédek oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, úgyszintén mindazon egyezmények, melyek által azok-

¹⁾ Galgóczy Károly: *Az új iparrend az osztrák birodalomban.* Pest, 1860. 46 l.

²⁾ *Coalitió*n — a társadalompolitikában elfogadott jelentményében — értjük az (ipari v. őstermelési) bér munkásoknak illetőleg munkaadóknak minden olyan akár ideiglenes (egyetlen sztrájk v. kizárás czéljára), akár állandó (szakszervezet ill. munkaadó-szervezet) egyesülését, mely egyenesen, a tartalmilag is feltétlenül szabad egyéni egyezkedés korlátozásával, a munkafeltételeknek a benne résztvevők v. más szakmabeli osztálytársak javára (támadólag v. védőleg) való kedvező befolyásolását czélozza.

³⁾ L. »*Pester Lloyd*« 1872. évf. 71. sz.

nak támogatása czéloztatik, a kik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak, vagy azoknak károsítása, a kik azokkal szakítanak, jogérvénynyel nem bírnak.« Vagyis az 1872. évi ipartörvény 93. §-a nem tiltja többé a munkásoknak és munkaadóknak a munkaviszony befolyásolására irányuló, akár ideiglenes, akár állandó coalitióit — tehát a szakszervezeti mozgalomnak lényegét — ; hanem csak arra szorítkozik, hogy nem ruházza fel azokat azzal a joggal, mely által tagjaiktól az elvállalt pénzbeli járulékokat magánjogi úton behajthassák.

De a törvényhozás világosan elismerte a személyes szabadság tiszteletben tartása mellett lefolyó sztrájkok szabadságát s így azok összes előfeltételeit is, csak a sztrájkkényszer legkirívóbb fajait sújtván büntetéssel. A 94. §. ugyanis hozzáfűzi: »A ki a 93. §-ban meghatározott összebeszélések és egyezmények létesítése, terjesztése vagy foganatosítása czéljából a munkaadókat vagy munkásokat, illetőleg segédeket szabad akaratuk érvényesítésében fenyegetés vagy tetteleges bántalmazás által akadályozza vagy akadályozni törekszik, az, amennyiben a büntetőtörvények szerint súlyosabb büntetésnek helye nem volna, 300 forintig terjedhető bírsággal vagy két hónapig terjedhető fogsággal büntethető.«

A magyar 1872. évi ipartörvény teljesen a kor színvonalán állott. Szorosan követte az az észak-német szövetség 1869. évi iparrendtartásának 152. és 153. §§-ban (jelenlegi szövegezés) és az osztrák 1870. április 7-éről kelt specialis coalitiótörvény felfogását, sőt tekintve, hogy a német és osztrák törvények három hónapi fogházbüntetést szabnak a személyes szabadság említett korlátozásaira, vagylagos pénzbírságot pedig nem ismernek, még nagyobb munkásbarátságról tesz tanuságot. Különösen kiemelendő, — a miben a magyar törvényhozás, természetesen a késői fejlődés folytán, — a legtöbb nyugati állam fölé helyezkedett, hogy midőn 1872-ben megszüntette a czéhrendszert, behozta az iparszabadságot és a korlátlanul »szabad egyezkedést«, egészen egyidejűleg megadta a teljesen magukra hagyott s gazdaságilag gyenge, bármennyire jogilag szabad munkásoknak a tőkeerős munkaadóval szemben egyedül hatályos fegyverüket, a coalitiószabadságot s az immár tudományosan is sztrájknak nevezhető munkabeszüntetés jogi lehetőségét.

Az 1884. évi XVII. törvenyzikkben foglalt ipartörvény 162. és 164. §§-ban szószerint ismétli az 1872. évi ipartörvény 93. és 94. §§-ban foglalt rendelkezéseket, tehát ugyanazon elvi tartalom mellett ismét tartózkodik a coalitió-szabadság egyenes kimondásától. E körülmény okozta, illetőleg tette lehetővé, hogy 1872. túl is nemcsak laikusok, hanem maguk a kormánykörök és alsóbb hatóságok a sztrájkot nem valamely törvényileg megengedett, természetes és adott körülmények között megokolt munkásvédelmi eszköznek fogták fel, hanem miként az 1872. évi ipartörvény előtti czéhkorszaki rendelkezések, egy közrendellenes s így tilalmas kihágásnak. Legjellemzőbb az uralkodó felfogásra a 162. §. azon értelmezése, melyet Ballagi Béla úgy szerzőnek hivatali állásánál, mint a rendelkezésre álló adatoknál fogva méltán legalább is félhivatalos kommentárjában ad. Külön meg-

említvén már, hogy a szerződésszegés sztrájkok büntetendők — a mire alább térünk ki — a 162. §-hoz a következő megjegyzést fűzi: »Az említett összebeszéléseken kívül tiltva vannak olyanok is, a melyek közvetlenül ugyan a törvényes munkaszerződés korlátai között mozognak, azonban végeredményben a szabad verseny teljes megakasztására és arra vezetnek, hogy a másik fél részére kényszerhelyzetet teremtve, e helyzet előnyeinek kizsákmányolását megengedik.«¹⁾ Midőn e hivatalos színezetű magyarázat ily módon egyrészt tiltott cselekedetnek tünteti fel a sztrájkot, mely szerinte a szabad versenyt, mint »a munkafeltételek — szerinte — egyedül igazságos szabályozóját« lehetetlenné teszi; másrészt mégis kénytelen belátni a sztrájkok erőszakos elfojtására irányuló repressaliák kilátástalanságát és a békéltetés magyarázatánál (163. §.) megvallja,²⁾ hogy annak sikertelensége esetén »természetesen a sztrájk lefolyását tűrni kell és a hatósági intézkedések a rendőrség teendőivé válnak«.

E magyarázattal és az egyedül e fajta magyarázatokkal legalizálható évtizedes hatósági gyakorlattal szemben — mindenkép a magyar törvényhozás becsületére — azt állítjuk, hogy az e tekintetben teljesen congruens ipartörvényeink értelmében a magyar ipari munkásság már 1872. óta élvezi, helyesebben élveznie kellett volna a gazdasági szervezkedés és sztrájkolás jogi lehetőségét összes nélkülözhetetlen előfeltételeivel. E döntő fontosságú állítás igazolására — bár a fentiek magukban is kielégítők — legyen szabad még a következő tényeket felhozunk:

1. Ipartörvényeink említett rendelkezései a nyugati államok, nevezetesen az észak-német szövetség 1869. évi június 21-én életbe lépett és később birodalmi törvényerőre emelt iparrendtartása analog szakaszainak — az alábbi eltéréssel — úgyszólván szó szerinti másolatai. Ez államokban pedig kifejezetten a kifejtett értelmezést adták e szakaszoknak; semmi alapja nincs, hogy a magyar törvényhozás más tartalommal fogadta volna el azokat.

2. Ha az 1872-iki törvényhozás a munkás-coalitiókat nem emelte volna a büntető jogrendet sértő cselekmények köréből a sociálpolitikai fogalmak és feladatok magaslatába, úgy bizonyára nem mulasztotta volna el pótlásképen megtorlásukra legalább később, 1878-ban, az ez évi V. törvenyzikkben foglalt büntető-törvényben megfelelő szakaszt statuálni, miként a régi osztrák büntetőtörvény. Ennek azonban semmi nyoma büntető-kodexünkben, mely szintén a kulturállamokat követve, megelégszik a coalitiókényszer legkiválóbb válfajainak megtorlásával. A törvény 177. §-a ugyanis kimondja: »A magánosok elleni erőszak vétségét követi el és hat hónapig terjedő fogházzal büntetendő, ki a munkabér felemelése vagy leszállítása végett valamely munkás vagy munkaadó ellen erőszakot követ el, azt szóval vagy tettel bántalmazza vagy erőszakkal fenyegeti. Ugyanezen bün-

¹⁾ Ballagi Béla: *Az ipartörvény magyarázata*. A földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium hivatalos adatainak felhasználásával. Budapest, 1886. 278. l.

²⁾ Azaz csak idézi az *Ipartörvényjavaslat Indokolását* (68. l.).

tetés alá esnek azok is, a kik gyárak, műhelyek vagy munkahelyiségek előtt, a hol munkások dolgoznak, vagy a munkaadó, munkavezető lakása, illetőleg tartózkodási helye előtt összecsoportosulnak a végett, hogy a munka megkezdését vagy folytatását megakadályozzák vagy pedig a munkásokat a munka elhagyására bírják.«

Büntetőtörvényünk is abból a felfogásból indul ki tehát, hogy a modern gazdasági munkásmozgalom jogosultságának elbírálása a maga coalitíóival és sztrájkjaival immár a büntetőjog keretein kívül esik; ez utóbbiak — pur et simple — nem büntethető cselekedetek. Az indokolás egyenesen ki is mondja ezt és a jogegyenlőségre való hivatkozással támogatja: »A munkaadó és a munkásosztálynak éppen úgy, mint a társadalom bármely más osztályának, csak jogos eszközökkel szabad helyzetük javítására törekedni. Rendeztessék tehát e két osztály viszonya bármikép, társulási, ipar, kereskedelmi s polgári magánjog, illetőleg törvényhozás terén: az kétségtelen marad, hogy a munkabér felemelésének vagy leszállításának kieroszakolása a jogállamban épp oly erősen reprimálandó, mint a polgárok személye és vagyona elleni bármely más erőszak. S ez a büntetőtörvényhozás feladata. A törvény nem kívánja a munkás rovására szabadságban részesíteni a munkaadót s ennek olcsóbb munkát mintegy törvényileg biztosítani, hanem egyenlően védi, esetleg sujtja mindkettőt.«¹⁾

A magyar büntető törvénykönyv haladott socialpolitikai felfogását bizonyítja az is, hogy az őrszemállítást (»picketing«-et), azaz a »dolgozni akarók« békés felvilágosítását és meggyőzését nem teszi lehetetlenné, csak oly tömeges csoportosulást, mely a pusztá tömeghatásnál fogva alkalmas már bizonyos lelki kényszerrel kifejtetni s ezt is csak akkor sujtja büntetéssel, ha kétségtelen tettek igazolják, hogy célja a munka megkezdését vagy folytatását megakadályozni vagy pedig a munkásokat a munka elhagyására bírni.« Sőt a Curia elvileg kimondotta, hogy a 176. §. csak a csoportnak azon tagja ellen alkalmazható, »a ki tényleg az erőszakot elköveti.«²⁾

3. Végül az 1872. évi ipartörvény keletkezésének phasisai a legkétségtelenebben igazolják, hogy a coalitíók tilalma egészen tudatosan s azzal a célzattal maradt ki belőle, hogy jogilag megengedett szabad gyakorlatukat tüntesse fel. Az 1872. évi ipartörvény eredeti javaslatában — mely a kereskedelmi és iparkamaráknak is megküldetett — ugyanis megtaláljuk még a büntetőjogi sztrájktilalmat, csak hogy az is már csak a szerződésszegéssel párosuló munkabeszüntetések ellen irányul. E javaslat 68. §-a ugyanis így szólt: »Iparossegédek, kik a mesterekkel kötött szerződés ideje alatt azokat bizonyos engedményekre az által törekednének kényszeríteni, hogy a munka tömeges beszüntetése vagy annak egyes vagy több iparosmestereknél való megakadályozása céljából összebeszélnek s e szándékukat a

¹⁾ Fayer László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1900. II. kiad. II. köt. 36 l.

²⁾ *Döntvénytár*, XXVI. 22.

munka tetteles elhagyása által végre is hajtják, amennyiben a fenyítő bírósághoz tartozó bűntények nem forognak fenn, a fentebbi kártérítésen kívül két heti fogsággal — az ily szövetkezések indítói és vezérei pedig négy heti fogsággal — büntethetők.«¹⁾

Világos, hogy ha a javaslat készítői az összes — tehát a felmondási idő betartásával kitörő sztrájkokat is, melyek tetemes túlsúlyban vannak — büntetendőkné tekintették volna, úgy nem szorítkoztak volna kifejezetten a sztrájkok szerződészegéses kategoriájára. Talán még jellemzőbb, hogy a törvényerőre emelt javaslatból, akár az említett államoknak időközben történt törvényhozásának hatása alatt, akár mivel nálunk is belátták, hogy száz s esetleg ezer és ezer embert becsukni mégsem lehet, e tilalom is kimaradt, anélkül, hogy az e fajta sztrájkok, bár más irányu, büntethetőségén — a mire alább térünk ki — változás esett volna.

Önként felmerül azonban ezek után a kérdés, hogy miért nem mondotta ki már az 1872. és még inkább az 1884. évi ipartörvény egyenes határozottsággal a munkások coalitio szabadságát, a midőn az ebből származó félreértések már nyilvánvalók voltak.²⁾ Miért másoltuk le a német ipartörvény (mai fogalmazás szerinti) 152. §-ának 2. szakaszát, elmellőzve annak első bekezdését, mely megszüntetettnek jelenti ki, »alle Verbote und Strafbestimmungen gegen Gewerbetreibende, gewerbliche Gehilfen oder Fabriksarbeiter wegen Verabredungen und Vereinigungen zum Behufe der Erlangung günstiger Lohn- und Arbeitsbedingungen, insbesondere mittels Einstellung der Arbeit oder Entlassung der Arbeiter«?

E kérdés nem is oly felesleges, mint első pillanatra látszik, mivel valószínű okai rámutatnak egyúttal a részben maig tartó törvényellenes gyakorlat igazi rugóra is. Szelid és optimisztikus lelkek, azzal állhatnak esetleg elő, hogy a sztrájkok nagy ritkasága s a jórészt még kisipari viszonyok folytán elszórt kis műhelyekben, kis csoportokban dolgozó munkások szervezkedési nehézségei miatt nem is volt szükséges még coalitio-szabadságot nyíltan hirdetni; avagy a távolból hallatszó munkásmozgalom morájától elrémitve, még lehetőknek sem akarták ama, már az ismeretlenség hatásánál fogva is sokkal rémesebbnek látszó sztrájkokat — melyek azonban, mint alább kimutatjuk, de Galgóczi fenti szavaiból is kitetszik, korántsem voltak már akkoriban hazánkban idegenek, — feltüntetni. E nézetet támogathatja esetleg Ballaginak idézett magyarázata is. De a ki ismeri különösen az 1884. évi ipartörvény alkotásánál érvényesülő áramlatokat és

¹⁾ Streitmann József: *Néhány szó az iparállapot és ipartörvény érdekében*. Pest, 1869. 20. l.

²⁾ Némi haladást képvisel és egy újabb bizonyítéka a törvény által szándékolt coalitio-szabadságnak, hogy az 1884. évi ipartörvény gondoskodik már a sztrájknak békéltetés útján való megelőzéséről, illetve megszüntetéséről. E törvény 163. §. szerint ugyanis: »Mihelyt ily összebeszélések az iparhatóság értékre jutnak, megszüntetésükre békéltető bizottság alakítását rendeli el, illetőleg a testülethez tartozó iparágaknál a testület békéltető bizottságát eljárásra utasítja stb.«

tényezőket, nevezetesen azon kisipari elemeket, melyek a kor diadalmasan előrehaladó szellemét fel nem fogván, azzal szemben csak a czéhkorlátok ¹⁾ visszaállításában látták egyedüli menedékküket; a ki tudja, hogy a legújabb időkig a munkásság érdekei teljesen figyelmen kívül hagyattak, épen mivel képviselői soha meghallgatásra nem találtak és így óhajai meg sem nyilatkozhattak: az más okoknak fogja e körülményt betudni. »Nálunk nincs munkáskérdés — írta többek között 1884-ben Heltai Ferencz — hiányzik ahhoz a talaj, de minden lépéssel, a melyet a nagy ipar megteremtése terén teszünk, közelebb jutunk ahhoz. Nincs munkáskérdés és így hiányzik mindenfelé a fogékonyság a munkások érdekei iránt. A kamarai enqueten magasztos volt látni azt az egyhangúságot, a melylyel gyári törvényhozásunk és közigazgatásunk hiányai felől hallgattak a kamarák képviselői; hacsak ezen nyilatkozatok után indulna az ember, akkor azt kellene hinnie, hogy Magyarország e tekintetben mintaállam s itt az ideje, hogy a külföld helyrehozza mulasztását, a melyet azzal követett el, hogy Anglia és nem hazánk e nemű intézményeit igyekezett utánózni.«²⁾

Az iparszabadság nagyobb követelményeinek az ipari képzettségben, kereskedelmi körütekintésben és fokozottabb tetterőben való haladás útján megfelelni nem tudó hazai kézmívesmesterek görcsösen ragaszkodtak régi rendi előjogaikhoz, nevezetesen a munkafeltételeknek a segédek kizárásával való önhatalmi megállapításához, hogy legalább a termelési költségek ezen tényezője által biztosítsák valamelyest végveszélylyel fenyegetett versenyképességüket. Az 1884. évi ipartörvény egész szelleme elárulja az eszményt, a régi czéhszervezetbeli uralmi viszony fentartását a »szabad egyezkedés« korszakában is. Mindenekelőtt a kényszeripartestületek létesítése által. Az iparosmesterek egyesülését kifejezetten saját (tehát nem munkásaikének is) »közös érdekeinek« biztosítására már az 1872. évi ipartörvény lehetővé tette az ipartársulatok formájában. De e minden közhasznú tevékenység kifejtésére képtelen szervezetek, még a nyilván csak a bérnyomás területére zsugorodó »közös érdekek« védelmére sem tudták már a mestereket oly számban egyesíteni, hogy mint a régi czéhekben, a munkafeltételeken feltétlenül uralkodhattak volna. Ez az igazi oka, hogy »a törvény revíziója iránt az iparosság részéről történt felszólalásokban mindig első helyen állott azon óhaj, hogy a testületi, illetőleg hatósági jogkörrel felruházandó ipartestületekbe belépni minden önálló iparos kötelezve legyen. A törvényhozás engedett az iparosság óhajainak«³⁾

¹⁾ »Hiába akarják takargatni — mondja még 1871-ben Keleti Károly — csak a czéhrendszer az, melyet az eddigi elavult osztrák iparrenddel elégtelennek új életre akarnának kelteni.« (*Hazánk és népe*. Pest, 1871. 183 l.) Pedig ez »osztrák iparrend« épen nem állott még az iparszabadság azon elvi álláspontján, amelyre az 1872. évi ipartörvényünk helyezkedett.

²⁾ Heltai Ferencz id. m. 183 l. L. id. von. *Az ipartörvény tárgyalása ügyében egybehívott egyetemes ker. és ip.-kamarai gyűlés tárgyalásai*. Budapest, 1880. és *Az ipartörvény revíziója ügyében egybehívott második kamarai értekezlet tárgyalásai*, Budapest 1881.

³⁾ Fritz Péter, *Az 1884. évi ipartörvény*. Jegyzetekkel, utalásokkal és magyarázatokkal. Budapest, 1884. 46 l.

a nyugati államok legtöbbjének szervezete ellenére s bármily alapos érveket hoztak fel a szakférfiak e testületek ellen. »Az ipartestületek hatósági hatáskörét — írta például Heltai — egyenként elemezve, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy az ipartestületek — az iparbirósági teendőit kivéve — nem bír egyetlen oly joggal sem, melynek gyakorlatából az iparos közvetlen hasznót huzhatna. Ezért mindenkinek, a ki az öntudatos szervezetet a fejlődés jelének és előmozdítójának tartja, arra kell törekednie, hogy az ipartestületek hatósági hatáskörükön kívül a társulati működés terén fejtsenek ki nagyobb tevékenységet.«¹⁾

Mit tapasztalunk azonban? E jogosult, sőt nemzetgazdasági szempontból felette kívánatos társulati tevékenység — az önképzés és önsegélyezés terén, — még a kereskedelmi és iparkamarák majd évről-évre visszatérő panaszai szerint is²⁾ vajmi csekély közhasznú működést fejtettek ki. Ellenben az élet kiderítette, hogy az a »közvetlen haszon«, a miért a mi haladni nem akaró és nem tudó mestereink a kényszer-ipartestületek létesítését oly melegen szívéükön hordták, nem is mint Heltai vélte e testületek hatósági hatásköre volt, hanem a titkos, talán nem is egészen tudatos, törekvés a munkapiacz és munkaerő feletti dominiumot feltétlenül megóvni. Az ipartestületek ennek folytán nem váltak egyebekké, mint a munkaadók törvény megerősítette és előmozdította állandó koalícióivá, »munkaadó-szervezetekké«. E szűkeblű szövetségek a törvény árnyékában, a szabad verseny elvét valló kormány- és rendőrhatalomtól támogatva, munkásvédő-törvényektől sem korlátozva, tényleg érvényesíthették hosszú éveken keresztül az egyéni egyezkedés szabadságát, azaz a lehető legsilányabb munkafeltételeket; ami egyrészt ama hallatlanul »piszkos verseny«-nek vált éltető forrásává, mely miatt a tisztességesebb munkaadóink sem tudnak eleget sopánkodni,³⁾ s a minek másrészt a nemzetgazdaságunk fejlődésével, a létfeltételek nagymérvű megdrágulásával és a felvilágosodás terjedésével szükségkép a mai tömeg- és elmérgesedett sztrájkmozgalomhoz kellett vezetnie.

Ily, a régi czéhboldogság felé viaszandító vívmány volt továbbá — s miként az ipartestület, Ausztria alkotásának (1883) követése, szemben a többi nyugati állammal⁴⁾ — a munkakönyveknek felnőtt munkásokra való kötelező kiterjesztése. Noha az intézkedésnek állítólag egyedüli célja »a munkaviszonyokban uralkodó rendetlenség és fegyelmetlenség megszüntetése«⁵⁾ (!) volt és a törvény intézkedett is a munkakönyvekkel a munkások rovására történhető legdurvább visszaélések megakadályozására; még sem gátolhatta meg — egyéb az összes kulturállamokban (Ausztria kivételével) kötelező voltának megszüntetésére alapot

¹⁾ Heltai Ferencz: *Az új ipartörvény s az állam és társadalom földadatai*. (Különlenyom. a *Nemzetgazdasági Szemle* 1884. évf.-ból) 15 l.

²⁾ L. A *budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentéseit* 1887. és 1888. évekre VIII. l.; 1889. évről XIV. l. 1895. és 1896. évekről 39. l. stb.

³⁾ L. pl. »*Magyar ipar*« XXVI. évf. 2. sz.

⁴⁾ L. Van der Borgh, *Grundzüge der Socialpolitik*, Leipzig 1904. S. 159. ff.

⁵⁾ Fritz id. m. 36 l.

szolgáltató hátrányaitól eltekintve⁶⁾ — hogy a munkaadó mindenkor meggyőződhessek az illető munkás munkanélküliségének tartamáról hogy ezáltal a végső szorultságban levő munkást a leglehetősebb éhbér elfogadására rá ne vehesse, a mi — ha nagyobb számban fordul elő — károsan hathat ki a többi szakmabeli munkás bér- és egyéb munkafeltételeire is.

Ezzel áttérünk a fent kifejtett felfogásnak még egy utolsó tünetére, amely egyúttal a magyar ipari munkásság coalitio-jogának 1872 óta — mint minden művelt államban, bár az alábbi fontos eltéréssel — egyetlen törvényes korlátját jelzi. Miként minden szerződésszegésnek, úgy a munkabérszerződés megszegésének is egyedüli igazságos és természetes sanctiója a kártérítés. Láttuk azonban, hogy az 1872. évi ipartörvény eredeti javaslata még egyenesen szabadságvesztési büntetéssel sújtotta a szerződésszegéses sztrájkokat, s rámutattunk a valószínű okokra, amelyek folytán e rendelkezés a törvénybe át nem ment. Végül érintettük, hogy ez a munkaszerződés megszegésének büntetőjogi megtorlásán módosítást nem okozott. A törvény ugyanis 89. §-ában átvette a javaslat 67. §-át, mely szerint: »Azon segéd vagy gyári munkás, aki munkájából jogtalanul kilép, iparhatósági határozat alapján történendő visszahozatal által kötelessége teljesítésére szorítható, sőt ezenfelül 8 napig terjedhető fogsággal is büntethető.« E rendelkezés hallgatólagosan kiterjedvén a sztrájk alkalmával előforduló tömeges szerződésszegésekre is, viszont azt a rendkívül fonák helyzetet idézte elő, hogy a jogrend szinte jelentéktelen veszélyeztetése, t. i. egy munkás szerződésszegése egy az elkövetett mulasztással semmi arányban nem álló, mivel vele nem is viszonyítható (magánjogi vétség — büntetőjogi sanctio) büntetéssel volt megtorolható; ellenben a tömeges szerződésszegés, tehát a »szerződések szentségének« teljes megtagadása egyáltalában nem volt üldözhető és teljesen büntetlennek kellett maradnia, hacsak egyeseken (újabb sérelme a jogszolgáltatásnak) nem akartak példát statuálni. Az 1884. évi ipartörvény e szembeszökő fogyatékonyságon legalább azáltal igyekezett enyhíteni, hogy a szabadságvesztés helyébe 20 frtig terjedhető pénzbüntetést rendelt el. (159. §.) Az 1884. évi ipartörvény azonban más tekintetben érintette mélyebben a munkásság társadalmi és gazdasági egyenjogúságát. Hogy állunk ugyanis a szerződésszegés megtorlásával, ha azt nem a munkás, hanem a munkaadó követi el? Az egyenjogúság azt követelné, hogy a munkaadó a munkással teljesen egyenlő sanctióban részesüljön, mert a jogérték ugyanaz a jogérték marad,

⁶⁾ A törvény rendelkezéseinek ily tekintetekben különösen hiányos végrehajtása folytán a munkakönyvek visszatartása a munkaadók részéről oly célból, hogy a munkabeszüntetést eleve megakadályozzák — a munkásajtó adatai szerint — ministeri rendeletek ellenére, nem ritka esemény. Másrészt pl. ama, ma már csak a vidéken előforduló visszaélésre adott alkalmat, hogy a munkaadó (kivált nagyobb gyárosok) a munkakönyvek kiszolgáltatásával vagy letébe helyezésével a munkaviszonynak s vele a sztrájknak állítólagos megszűnését jelenti be az illetékes hatóságnak; s ez — a mire alább térünk ki részletesebben — ennek alapján a sztrájkgyűlések s sztrájkpénz-gyűjtés betiltásához, a nem helybeli sztrájkolók illetve csak bizalmi férfiak eltolonczolásához stb. folyamodik.

tekintet nélkül arra, hogy melyik osztály tagja sérti azt meg. Tényleg azonban már az 1872. évi ipartörvény megalégszik a munkaadóval szemben azzal a sanctióval, mely a munkással szemben is az egyedül jogszerű lett volna, a kártérítéssel. Az 1872. évi ipartörvény 64. §-a (eredeti javaslat 66. §-a) ugyanis ezt mondotta: »Az iparos, aki segédét törvényes ok nélkül a felmondási határidő előtt elbocsátja, köteles neki azon bért, vagy egyéb illetményt, amelyet a felmondási idő alatt élvezett volna egyenesen, de ha a segédeknek bérén kívül ellátása is volt, kétszeres összegben kilépése előtt megadni.« E törvény-szakasz sem nyújt tehát a munkásnak kárpótlást azon hátrányért, hogy ő mint munkanélküli kénytelen más állást keresni, ami egyrészt nehezebb feladat, másrészt kényszerítheti a munkást, hogy sokkal rosszabb feltételek mellett is vállaljon újabb alkalmazást. Az 1884. évi ipartörvény, melyben a munkást jogtalanul elbocsátó munkaadó sanctiójáról csakugyan ezt a rendelkezést találhatjuk (97. §.), ellenben nemcsak a szerződésszegő munkást, hanem még az illet felvevő munkaadót is szigorú pénzbüntetéssel bünteti (90. és 157. §§.). E szerint míg a mai jogállapot szerint a szerződésszegéssel párosuló — sztrájkok — ha t. i. nem volna ez pusztá írott malaszt — tiltva vannak és 1. a visszavezetésben (amiből munkaadóra háramlik ugyan a legkisebb haszon, ha sikerül is) rejlő szabadságkorlátozással, 2. pénzbüntetéssel toroltnak meg; a jogtalanul elbocsátott munkások nem az iparhatósághoz vagy iparbirósághoz fordulhatnak magánjogi kártérítésért, hanem csak a bonyodalmas, költséges és épp azért a munkástól legtöbbször inkább fel sem keresett rendes peres útra fanyalodhatnak.¹⁾ Nagybritannia törvényhozása, amint azt a Webb házaspár oly szépen kimutatta,²⁾ a coalitiótilalmakat a XVIII. században nagyfokú patronalismussal ellensúlyozta, ellenben nálunk ezen egyoldalú rendelkezések mellett az ipartörvények a munkásvédelem minimumát is alig tartalmazzák. Hogy csak egy mindent eláruló tényre utaljunk már az 1872. évi ipartörvény 16 órai munkaidőt (71. §.) engedett meg, noha az eredeti javaslat kifejezetten tartalmazta a 12 órai kötelező maximumot.³⁾ Az 1884. évi ipartörvény természetesen híven követi e tekintetben is elődjét. Általában elmondhatjuk Heltaival, hogy »a munkakönyv behozatala az az intézmény, amelyről megtudták a munkások, hogy új ipartörvény alkottatott, mert egyéb tekintetben a törvények reájuk vonatkozó intézkedései változatlanok

¹⁾ E hiány szolgáltatja magyarázatát azon a különösen nagyobb gyári sztrájkoknál, az iparfelügyelők jelentései szerint is gyakori, jelenségnek, hogy mihielyt a munkások kívánságaikat benyújtották, a vállalkozók minden tárgyalást és felmondást mellőzve, azonnal elbocsátottnak jelentik ki a munkásokat, ha munkájukat a régi feltételek mellett nem folytatják.

²⁾ Webb Sidney and Beatrice, History of Trade Union (a ném. fordításban: E. Bernstein, Stuttgart, 1895. — 35 l. és köv.).

³⁾ A javaslat 57. §-a így szölt: »A mester segédeitől csak az iparüzlethez tartozó munkát kívánhat s ezt is csak oly mérvben, mely a segéd testi alkotásának és erejének megfelel. A törvényes munkaidő tartalma naponként 12 óra s közben két külön szünóra engedendő.« (Streitman, id. m. 18. l.) Alig kétséges, hogy minő befolyásra maradt ki már 1872-ben ez azon időben mindenkép modern határozmány a törvényből.

maradtak.«¹⁾ Az önsegély — alább kimutatandó — elfojtása mellett, e sociálpolitikai pietismus szolgált nálunk mintegy ellenértékül ama számos jogosulatlan hátrányért, melyet iparos- és vállalkozó-osztályunk a földbirtokos-osztály érdekeivel való összeütközések (vámkérdés stb.) alkalmával szenvedett, viszont az osztályállásánál fogva agrárius parlamenti többség szívesen elállott az ipari munkaviszony sociális befolyásolásának bolygatásától is, mivel az szükségkép a hazai mezőgazdasági munkáskérdés sokszorosan kényelmetlenebb feltárására vezetett volna.

Mindezen tények pedig rávezetnek bennünket ama a legmélyebben rejlő, végső és perdöntő okra, melynek következtében a törvényhozás sem 1872-ben, sem 1884-ben a munkások coalitio-szabadságát még nyíltan ki sem mondotta, ha már körül nem bástyázta is, mint ugyanezen évben a francia nemzet. Így tehát bár, ha csak a nyugati culturközösségből magát kizárni nem akarta, többé a coalitiókat és sztrájkokat nem tilalmazhatta, e hiánynyal már eleve alapot szolgáltatott a Ballagi-féle hivatalos magyarázatoknak és előleges sanctióját nyújtotta a mindezek ellenére, fent megokolt egészen egyéni nézetem szerint, törvényellenes kormányhatósági gyakorlatnak. Ez ok a magyar választójog szűkkörűsége. A kormány alapfelfogása kétségtelen helyessége ellenére nem tarthatta politikai szempontból czélszerűnek egy a modern munkásmozgalom lényegét, az önsegély jogosultságát nyíltan hirdető javaslattal lépni azon törvényhozás elé, mely bár — sajnos — alig foglalt ugyan magában iparos munkaadó-elemeket,²⁾ de amely egész genesisénél és alkotásnál fogva magát a választójog nélküli munkások nagy tömegétől teljesen függetlennek tudta, mely a szükséges socialis felvilágosodottsággal nem bírt, avagy abban az éppen akkor nálunk teljes virágjában álló manchesteri felfogás által akadályoztatott meg.

Jellemző az e korban uralkodó társadalomgazdasági világnézletre — a melyet, bármily keveset nyomott légyen is különösen az előbbivel a latban, a felsorolt okcsoportok egy negyedikének volna felvehető — hogy miként vélekedett még egy oly tanult fő is, minő a nagyérdemű Keleti Károly volt, a munkáskérdésről. Mély sajnálkozással utal arra a szerinte »csodálatos tüneményre — melylyel egyébiránt más téren is találkozunk — hogy fajunkból kitűnő munkások kerülnek — a külföldön. Itthon folytonos a panasz a munkások ellen, kik sem oly tanultak, sem oly józanok, sem oly megbízhatók, mint amott. Bécs, Páris, Berlin, sőt London, igaz, hogy Bécsét kivéve, nem kiváló számmal, de legjobb munkásaik közé számítják a magyarokat, mi meg nem boldogulhatván velők, cseheket, németeket, olaszokat impor-

¹⁾ L. utóbb id. m. 29. l.

²⁾ Rámutatva az ipari foglalkozásnak nálunk csekély megbecsülésére így panaszkodik az idézett Streitman József, egy derék iparosmester már 1869-ben: »Nem bizonyítja alárendelt szerepüket az is, hogy . . . annyi ezer iparos közül nincs, ki az iparososztályt képviselné az országgyűlésen, pedig találkozhatnék, a ki tisztét becsülettel betöltené. Vagy nem volna-e nagy könnyűségére a nemzetgyűlésnek, ha az ország képviselői közül legalább egy rész különféle szakférfiakból állana, kik a fenforgó belügyekhez szakavatottan hozzászólhatnának, kik az iparos- s kereskedőosztályt képviselnék?« (id. m. 5 l.)

tálunk s szintoly kevésbé boldogulunk, mert velük importáljuk egyúttal a socialdemokratia éretlen eszméi még éretlenebb szövegíveit.¹⁾ Már most nyilvánvaló okfejtése e »csodálatos« tüne-
ménynek, hogy az alapjában tényleg jó és értelmes magyar
ipari munkást a jobb munkabérek és általában a jobb meg-
élhetési és társadalmi viszonyok csalogatják a külföldre, az
fokozza munkakedvét annyira, hogy ott »legjobb munkásaik
közé« számíthatják, mert különben senki sem hagyja ott édes
szülőhazáját, megszokott környezetét és a felejtethetlen anya-
nyelven beszélő szak- és honfitársait. Másrészt világos, hogy a
külföldi jó munkás sem hagyja ott rosszabb munkafeltételekért
hazáját és ha azokat itt nem találja, úgy törekszik legalább is
oly, hanem egy surplusszal jobb feltételeket biztosítani, ha nem
másképp, úgy szervezkedés és sztrájk útján. Így ép az 1868.
és 1873. közötti óriási ipari fellendülésünk alkalmával — mely-
nek a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint
Európaszerte nem volt párja²⁾ — a gépgyártás például oly virág-
zásnak indult, hogy az addig e szakmában alkalmazott 900
munkás helyett annak háromszorosára, négyszeresére volt szük-
ség.³⁾ A külföldről behívott munkások azonban egyrészt a hazai
munkafeltételekkel — tekintettel különösen arra a körülményre,
hogy a főváros a fogyasztók ily nagymérvű megnövekedésére
előkészülve egyáltalán nem volt és így különösen a lakásszük-
séglet kielégítése terén óriási drágaság állott be — bizony be-
nem érték, hanem számos munkabeszüntetéssel helyzetükön oly
mértékben javítottak, hogy ugyanazon jelentés szerint egy vas-
esztergályos heti bére az akkori viszonylag mégis olcsóbb világ-
ban tekintélyes 36—40, egy lakatosé 30 frtra rugott. S a mellett
sok a panasz, hogy a munkások ugyancsak tapasztalatlan, fia-
tal, vagy egyébként gyenge (elaggott) munkaerők voltak.

És Keleti? Bizony szerinte is »társadalmi viszonyainkban
rejlik a hiba«, csak hogy szerinte ez »a szükségesnél általában
jobb és bővebb életmódnak tulajdonítható, hogy a külföldi józan
munkás is itt oly könnyen elkorcsosul«. Továbbá: »Az az egy-
szerű, önmehtagadó, takarékos élet, ... nálunk nem igen tapasztalható.
(A miben különben sok igazság van.) A munkás álta-
lában többet keres, mint a mire szüksége van (!) és sem a
takarékosági hajlam, sem a műveltség nem lévén kellően ki-
fejtve, el is költi. Hozzájárul ehhez ama laza viszony, mely a
munkás és gazdája között az osztrák iparrend s a bekövetke-
zett rendezetlen állapot folytán elharapódzott. E diagnosisnak

¹⁾ Keleti Károly, *Hazánk és népe. A közgazdasági társadalomsta-
tisztika szempontjából.* Pest, 1871. 215 l.

²⁾ *A Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a budapesti
kamaraik kerület kézmű- és gyáriparáról 1870—75-iki években* Budapest,
1875. 118 l.

³⁾ Gépgyári munkás volt Budapesten: 1867: 900, 1870: 3400, 1877: 1600
u. o. 101 l. Vállalkozóink körében régóta általános a panasz iparunk fej-
lesztésének ama egyik legfőbb akadálya miatt, hogy »idegen iparos mun-
kások áttelepítése lehetetlenné van téve egyfelől az idegen munkások tul-
ságos s a mai üzleti viszonyok mellett nem teljesíthető követeléseit ál-
tal, másfelől az által, hogy az idegen munkások a mi életünkbe nem tudnak
beleszokni s azért nem szívesen jönnek hozzánk«. (1878. évi jelentés 721. l.)

megfelelők a munkás-»bajok«-nak panaceái. Mindenekelőtt alacsony bérek, a munkaadók szabad és erős szervezkedése, mivel »a céhek eltörlése s a szabad társulás minden téren megakadályoztatása nem összeférő intézmény«. Az iparszabadság lelkes apostola szerint e reform — a leghamisítatlanabb manchesterizmus szellemében — nemcsak hogy ki nem zárja »minden«, magyarán különösen a munkások elleni társulást, sőt egyenesen feltételezi a munkaadók szövetségeit a munkafeltételek kizárólagos dominálására, mert az megszünteti a kizárólag szem előtt tartott termelésnek a munkások részéről fenyegető zavarait.¹⁾ »A segédek és munkások fék és korlát nélküli szembeállítás a megkötött mesterekkel és vállalkozókkal, nem volt igazságos eljárás«.²⁾ Következése tehát: Munkásaink már addig is túlságosan sok szabadságban részesedtek — holott akkor még a coalitiók az osztrák büntető törvény alapján ítéltettek meg³⁾ — szervezkedésüket tehát még az eddigieknél is szigorúbban kell megtorolni. Ez ugyanis, felfogása szellemében, a saját érdekük is, mert akkor — tekintve különösen a munkaadók színterét is kívánatos és megvalósítandó erős szervezkedését — nem fenyegetheti majd többé őket sem az eddigi veszedelem, hogy »többet keressenek, mint a mire szükségük van«; takarékosak, megelégedettek, ügyesek és szorgalmasak lesznek, mint a külföldön. Sőt tán a külföldi munkások is erre tömegesen Magyarországra fognak sietni, miután értesültek, hogy az őket érő veszély, hogy ott »oly könnyen elkorcsosuljanak«, megszűnt. A régi felfogásnak e példái nyilván bizonyítják, hogy befolyása alatt nálunk is — sajnos, a mindenható agrár ellenhatás folytán korántsem oly eredménnyel — a polgári osztály fölemelkedése volt a nemzeti ipar főcéljául kitűzve, kevés tekintettel az e nemzetnek egyenjogú tagjait tevő tekintélyes számú munkásság társadalmi és gazdasági helyzetében előidézett visszahatásra.

¹⁾ Keleti, i. m. 185 l.

²⁾ U. o. 183 l.

³⁾ Hogy ekkoriban hogy járt el a hatóság még a fővárosban sztrájkolókkal szemben, arról álljon itt a következő eset: Midőn 1871-ben a sütőmunkások sztrájkba léptek, az összes nem pesti szünetelőket a rendőrség egyszerűen illetőségi helyükre tolonczoltatta. Az érvényes rendőrségi szabályzat szerint ugyanis »minden a munkásosztályhoz tartozó egyén« köteles volt megérkezte után 8 nap lefolyása alatt a főkapitányságnál kimutatni, hogy magát fentartani képes különbeni eltolonczolás terhe alatt (*Pester Lloyd* 1871. évf. 138. sz.). A rendőrség azonban nem elégedett meg e rendeletnek sztrájkolókra való alkalmazásával, hanem midőn a pesti sütők közül egyesek később budai szaktársaikkal a bérmozgalom tárgyában gyűlésezni akartak, a budai rendőrkapitány még a gyűlés előtt elfogatta és elcsukatta az egybehívókat, a gyűlekezőket pedig széjjelrebbentette. (*Pester Lloyd* 1871. évf. 148. sz.)

Vas vármegye közgazdasági leírása. II.

VI. Állattenyésztés. A talajművelés belterjességére kétségen kívül legnagyobb befolyást az állattenyésztés gyakorol. A mezőgazdaság ezen ága, különösen pedig a szarvasmarha-tenyésztés Vas vármegyében kiváló jelentőségű. A legelőterületek hiánya s az aránylag kis birtokrészek által okozott kényszerítő hatásnak engedve, a nyugati, korán fejlődő szarvasmarha, nevezetesen a piros-tarka hegyi jellegű bern-simmenthali-fajta jutott túlsúlyra. Ezt tenyésztői nagy-, közép- és kisbirtokos egyaránt s a következetes, czéltudatos és összefogó eljárásnak köszönhető, hogy Vas vármegyében manapság már oly tájfajta keletkezett, mely mint tejelő, hizó és igavonó állat a közszükségletnek nemcsak megfelelő, de jövedelmezőségével a gazdák megélhetését is biztosítja. Az e téren elért nagy siker főleg Vas vármegye gazdasági egylete (alakult 1840) buzgó fáradozásának köszönhető.

Vas vármegyében számos tisztavérű simmenthali tenyészet van; melyek egyike — Széll Kálmán rátóti és héraházai gazdaságaiban — ma már európai hírnévre emelkedett. E tenyészetek jó hatása a köztenyésztésben napról-napra mindjobban érvényesül.

A tenyészállat és különösen a tejelő marha nevelése tényében érvényesülő általános irány mellett azonban most már az állathizlalás is mindinkább tért hódít, a minek természetes folyománya, hogy az állattenyésztés jövedelmezősége is folyton fokozódik.

Az állattenyésztés egyéb ágai közül figyelmet érdemel még a lótenyésztés. Van a megyében több igen jó félvér-anyagot tartalmazó ménes. A kispazdák azonban különös előszeretettel tenyésztik a hidegvérű lovat, mely a »muraközi ló« elnevezése alatt ezidőszert nagyon jó árban értékesíthető. A kispazdák ezen törekvése, habár saját szempontjukból tekintve hasznosnak látszik, általánosan a lótenyésztésre hátrányosan hat, a mennyiben a heterogén anyag összekeverése folytán egy határozott jellegű és az általános közszükségletnek és keresletnek megfelelő lóanyag nevelését igen megnehezíti. A folyamatban levő tervszerű és egyöntetű eljárás azonban ezen a hiányon is segíteni fog.

A juhtenyésztés, mely egykoron a megye keleti részén, az úgynevezett »Kemenesalján« virágzásban volt, ma már hanyatlóban van s a legtöbb birtokos azzal felhagyott.

A sertésenyésztés nem nagy jelentőségű; de különösen a gyorsabb fejlődésű és ma már élénk kereslet tárgyát képező húsertés, nevezetesen a fehér yorkshiri, mindinkább terjedőben van.

Van a megyének arra alkalmas vidékein, leginkább a tanítóknál jól berendezett és jól jövedelmező méhészet is.

Ujabb időben a selyemhernyó tenyésztése is terjedőben van. Az erre vonatkozó kedvet és hajlamot fokozza a közutak mellékeinek eperfákkal való beültetése.

A Szombathely közelében fekvő Tana község és vidékén a szalma- és kosárfonás, mint gazdasági mellékiparág terjedőben van.

Az állattenyésztés állapotának nagy conturjait a fentebbiekben vázolva, im az alábbiakban közöljük a legközelebbi multban eszközölt állatösszeírásnak eredményét, mely számadatokban kifejezetten adja képét Vas vármegye állattenyésztési-helyzetének.

Szarvasmarha.

A járás neve	Bika				Tehén és üsző				Ökör és tinó						Magyar erdélyi	Mokány v. riska	Pírostarka	Borzderecs	Egyéb színes	Bivaly	
	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3 évig	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3-4 évig	4 évig	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3-4 évig	4 évig							Összesen
Felsőőri	498	106	50	57	2254	1711	887	1159	8787	291	252	178	125	276	16631	64	489	13941	426	1704	7
Kisczelli (ezel- dömölki)	266	84	56	42	1257	1200	782	838	5088	1144	1606	1728	1124	3464	18679	4003	416	10087	600	3238	335
Körmen di	505	182	68	37	2295	1731	1199	987	6926	1586	1411	878	599	1319	19723	780	569	14132	682	3114	446
Kőszegi	565	177	52	72	1567	1357	848	933	5400	782	940	562	382	822	14459	406	146	12053	391	1448	15
Muraszombati	848	534	76	41	2868	2498	1284	1185	10920	418	597	527	267	387	22450	597	1524	14383	619	5308	19
Németujvári	475	166	29	32	2367	1702	780	890	7244	570	503	309	122	389	15578	44	123	11240	672	3473	26
Sárvári	256	119	52	44	1652	1416	798	1210	5782	1739	1772	1552	1128	3103	20623	2502	169	14562	559	2814	17
Szentgotthárdi	1521	639	77	54	3818	2955	1366	1573	12906	686	760	433	279	669	27736	892	1013	16706	1679	7392	54
Szombathelyi	1036	320	95	73	2636	1926	1014	1053	8761	1440	1496	977	608	3319	24754	1595	144	18977	1020	2810	208
Vasvári	308	121	70	43	1718	1226	815	1212	5415	1600	1460	1092	1252	2896	19228	2641	889	12673	462	2399	164
Kőszeg r. t. város .	28	4	2	8	103	39	45	111	411	46	38	15	33	85	986	107	4	750	15	92	—
Szombathely r. t. város	33	12	3	2	69	50	25	35	367	11	8	11	9	21	656	63	6	501	65	21	—
Vas megye összesen	6339	2464	630	505	22604	17811	9843	11186	78007	10313	10843	8262	5928	16750	201485	13694	5492	140005	7190	33813	1291

Ló.

A járás neve:	Mén					Kanca					Herélt					Egyéb gazd. haszonállatok						
	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3 éven felüli	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3-4 évig	4 éven felüli	0-1 évig	1-2 évig	2-3 évig	3-4 évig	4 éven felüli	Összesen	számár	őszvér	kecske	sertés	juh	baromfi	méh család
d																						
a					r					a					b							
Felsőőri	108	11	4	21	214	194	164	241	1622	26	95	23	40	428	3191	2	—	407	15632	4178	66528	3051
Kisczelli	102	40	6	10	117	110	105	122	1066	6	54	57	62	739	2596	69	—	82	20052	25873	91864	1513
Körmendi	50	30	8	12	172	158	149	140	1355	5	35	23	28	227	2392	22	—	46	15690	2512	73003	1911
Kőszegi	75	12	5	19	62	58	36	35	482	21	217	64	39	254	1379	10	—	282	8755	2321	48838	1939
Muraszombati	38	30	13	24	211	228	220	286	1955	5	5	8	7	178	3208	5	1	94	22162	1839	69422	2263
Németujvári	47	6	8	10	64	82	85	126	656	6	20	10	29	123	1272	8	3	70	11496	5	45779	2326
Sárvári	78	34	17	12	86	101	93	65	928	12	28	44	50	550	2098	59	2	49	16944	7356	83645	1865
Szentgotthárdi	45	14	16	39	141	140	145	176	1413	11	18	24	32	242	2456	4	1	99	19811	270	86317	3494
Szombathelyi	99	28	6	15	223	211	239	230	2353	5	41	41	44	385	3919	39	—	77	16911	8528	94085	2574
Vasvári	84	29	13	26	159	134	134	153	1244	27	63	51	61	316	2494	82	4	59	18101	27482	81808	1851
Kőszeg r. t. város	7	—	—	2	2	—	4	5	71	8	14	13	6	99	231	—	—	39	836	2	3178	180
Szombathely r. t. város	3	—	1	3	6	6	10	23	237	—	—	2	11	186	488	—	1	17	2367	14	8644	89
Vas vármegye összesen:	736	234	97	193	1457	1426	1383	1602	13382	132	590	360	409	3727	25724	300	12	1321	168757	77380	753141	23056

A gazdaságok jellege és nagysága		A Az összes állatlétszám								
		gazda- ságok száma	szarvas- marha	ló	szamár és öszvér	kecske	sertés	juh	baromfi	méh- köpü
1 holdon alul szántóföld nélkül . . .	3.665	700	163	10	95	2.501	42	13.209	367	
1 „ » szántófölddel	7.509	2.326	184	11	321	6.463	23	27.149	471	
1—5 holdig	20.068	24.610	1.202	14	377	25.608	84	119.835	2.856	
5—10 »	13.830	38.650	2.320	6	73	28.063	74	134.765	4.657	
10—20 »	13.356	54.956	7.493	4	33	39.830	59	187.078	6.735	
20—50 »	5.701	34.441	7.375	6	19	25.005	434	120.112	5.190	
50 - 100 »	548	6.227	1.453	3	1	4.328	1.479	22.267	793	
100—200 »	121	2.940	453	15	2	1.670	1.815	8.877	166	
200—500 »	102	5.345	827	45	20	3.023	4.544	11.739	269	
500—1000 »	63	6.752	1.062	65	11	4.215	12.653	12.122	230	
1000 holdon felül	97	21.805	2.654	109	13	12.076	56.319	31.593	390	
Vas vármegye összesen . .	65.060	198.752	25.186	288	965	152.782	77.526	688.746	22.124	
Ebből :										
Törpegazdaság 5 holdig	31.242	27.636	1.549	35	793	34.572	149	160.193	3.694	
Kisgazdaság 5—100 holdig	33.435	134.274	18.641	19	126	97.226	2.046	464.222	17.375	
Középgazdaság 100 1000 holdig	286	15.037	2.342	125	33	8.908	19.012	32.738	665	
Nagygazdaság 1000 holdon felül	97	21.805	2.654	109	13	12.076	56.319	31.593	390	

I. Szarvasmarhák átlagos súlya darabonként, kilogrammokban.

	Magyar erdélyi fajta		Riska v. mokányfaj		Pirostarka		Borzderes		Bivaly	
	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag
<i>1. Kisgazdaságokban.</i>										
Bika	370	427	327	310	540	473	400	402	500	418
Tehén	280	284	200	206	344	337	370	295	400	335
Ökör	390	380	300	253	435	418	400	343	500	409
<i>2. Középgazdaságokban.</i>										
Bika	550	487	—	339	542	503	525	478	517	472
Tehén	400	339	300	256	406	403	410	399	417	402
Ökör	462	454	380	314	526	495	530	475	517	468
<i>3. Nagygazdaságokban.</i>										
Bika	600	555	—	356	664	621	600	589	550	533
Tehén	550	405	400	294	503	488	485	441	410	454
Ökör	567	531	450	359	611	576	580	525	500	533

II. A szarvasmarhák átlagos értéke koronákban.

	Kis- gazdaságokban		Közép- gazdaságokban		Nagy- gazdaságokban	
	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag	megyei	orsz. átlag
Magyar erdélyi bika	200.—	273·95	350.—	315·86	500.—	451·83
» » tehén	120.—	123·21	220.—	152·89	300.—	210·11
» » ökör	265.—	212·38	303·34	258·11	352·44	322·63
Mokány, riska tehén	140.—	85·55	140.—	119·39	200.—	141·69
» » ökör	200.—	130·60	240.—	179·93	300.—	230·24
Pirostarka bika	356·36	292·51	356.—	335·34	486.—	463·96
» tehén	223·34	181·82	229.—	226·54	309.—	307·43
» ökör	317·78	243·92	332·50	304·30	403.—	363·01
Borzderes bika	300.—	247·44	430.—	335·52	530.—	558·01
» tehén	265.—	153·89	280.—	237·14	320.—	301·94
» ökör	260.—	197·73	390.—	272·83	360.—	322·65
Egyéb színes bika	280.—	226·27	276·66	288·41	358·34	421·47
» » tehén	184.—	137·85	194·24	187·38	254.—	263·65
» » ökör	224.—	197·33	260.—	271·34	342.—	325·81
Bivaly bika	280.—	177·52	272.—	188·98	284.—	256·78
» tehén	140.—	139·57	178.—	173·35	203.—	199·01
» ökör	180.—	146·09	205·34	196·25	256·80	242·20

III. Egyéb háziállatok átlagos súlya kg.-ban és K.-értékben.

	Kisgazdaságokban				Középgazdaságokban				Nagygazdaságokban			
	megyében		orsz. átlag		megyében		orsz. átlag		megyében		orsz. átlag	
	súly	értéke	súly	értéke	súly	értéke	súly	értéke	súly	értéke	súly	értéke
Kecske : öreg	35	13 86	27	10 19	37	16 32	27	14 93	44	17 66	32	16 55
gida	10	3 68	8	3 51	10	3 02	8	3 85	12	4 16	9	4 55
Sertés : kan	79	58 34	70	54 28	90	63 —	84	67 01	110	82 —	98	91 57
kocza	64	43 84	60	43 15	77	50 —	69	52 39	93	65 80	81	68 65
herélt	64	42 16	59	40 05	78	49 —	69	48 49	96	63 40	79	58 95
süldő	35	24 34	33	23 84	42	27 20	40	29 83	51	34 60	49	37 69
malacz	5	4 84	7	6 21	7	6 34	10	9 17	8	7 38	11	10 96
Juh : közönséges gyapjas kos	47	17 34	32	13 11	70	24 66	39	19 55	66	32 50	45	29 07
anya, fejős	37	12 —	25	11 47	45	14 32	27	12 25	50	17 34	31	13 89
» meddő	25	9 34	26	8 10	35	14 —	28	9 49	34	14 74	33	11 58
ürü	28	10 —	31	11 58	43	11 66	33	12 34	41	12 —	38	13 87
toklyó	21	7 —	19	6 56	23	7 66	20	7 45	21	8 50	23	8 55
bárány	29	4 —	7	3 59	9	5 —	8	4 02	10	5 24	10	5 11

IV. Lovak (öszvér és számár) átlagos értéke koronákban.

	Kisgazdaságokban		Közép- gazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	megye	országos átlag	megye	országos átlag	megye	országos átlag
Ló : mén 3 éven felül	608 34	336 47	726 —	458 57	930 —	751 72
kancza 4 » »	428 34	243 74	466 —	370 17	586 —	548 22
herélt 4 » »	420 —	209 41	454 —	329 39	578 —	491 93
Számár 2 » »	26 —	23 60	30 —	25 37	35 66	29 61
Öszvér 2 » »	56 66	87 48	—	97 51	120 —	105 56

V. Az összes háziállatok súlya mm.-ban és K.-értékben.

	Kisgazdaságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	súly	érték	súly	érték	súly	érték
Szarvasmarhák	418.178	27,946.657	51.087	3,124.544	91.583	5,825.333
Sertések	65.369	5,499.633	4.763	310,136	7.564	527.223
Juhok	571	24.230	6.857	274.936	19 563	857.627
Kecskék	407	16.093	11	486	5	202
Lovak	—	7,686.242	—	934.307	—	1,311.667
Szamarak	—	1.834	—	3.628	—	3.525
Öszvérek	—	283	—	—	—	840
Összesen	484.525	40,174.972	62.718	4,648.037	118.715	8,526.417

Azaz a szarvasmarhák összes értéke	36,896.534 K,
a lovak	9,932.216 »
a sertések	5,336.992 »
a juhok	1,156.793 »
a kecskék	16 781 »
a szamarak	8.987 »
az öszvérek	1.123 »

Vas vármegye összes háziállatai 53,349.426 K
értéket képviselnek.

I. Fejt tehenek száma az összes 0/0-ában kifejezve:

	Kisgazdaság	Középgazdaság	Nagygazdaság
Magyar erdélyi	65 ⁰ / ₀	70 ⁰ / ₀	70 ⁰ / ₀
Mokány, riska	47 ⁰ / ₀	40 ⁰ / ₀	45 ⁰ / ₀
Pirostarka	75 ⁰ / ₀	75 ⁰ / ₀	72 ⁰ / ₀
Borzderes	72 ⁰ / ₀	62 ⁰ / ₀	67 ⁰ / ₀
Egyéb színes	72 ⁰ / ₀	76 ⁰ / ₀	73 ⁰ / ₀
Bivaly	70 ⁰ / ₀	65 ⁰ / ₀	52 ⁰ / ₀

II. Az átlagos fejési eredmény literekben:

	Kisgazdaság	Középgazdaság	Nagygazdaság
Magyar erdélyi	750 lit.	900 lit.	1.100 lit.
Mokány, riska	925 »	1.250 »	1.450 »
Pirostarka	1.178 »	1.250 »	1.498 »
Borzderes	1.710 »	1.750 »	1.900 »
Egyéb színes	967 »	1.100 »	1.357 »
Bivaly	650 »	733 »	775 »

III. A tehenek összes fejési eredményei egy év alatt:

	Kisgazdaság	Középgazdaság	Nagygazdaság
Magyar erdélyi	1,274.250 lit.	168.300 lit.	203.500 lit.
Mokány, riska	939.800 »	28.750 »	124 700 »
Pirostarka	49,993.142 »	2,680.000 »	3,887.310 »
Borzderes	3,700.440 »	110.250 »	252.700 »
Egyéb színes	10,253.104 »	442.200 »	689.356 »
Bivaly	82.550 »	44.713 »	94.550 »
Összesen	66,243 286 lit.	3.474.213 lit.	5,252.116 lit.

	Megyében	Orsz. átlag
Réti széna	17 q	30— q
Lóhere és egyéb mesterséges takarmány	7 q	8— q
Szálas takarmány összesen	24 q	38— q
Csalamádé	8 q	6— q
Takarmányrépa	16 q	14— q

I. A községi erdők területe 13.088 kat. hold, legelt rajta:

Szarvasmarha	1.604 darab
Ló	158 »
Sertés	2.584 »
Juh	50 »

II. Közbirtokossági és volt úrbéresek erdei és egyéb közös erdők területe 12.296 kat. hold és legelt rajta:

Szarvasmarha	1.641 darab
Ló	107 »
Sertés	4.679 »
Juh	200 »

Az összes közös erdők területe 25.384 kat. hold és legelt ezen összesen :

Szarvasmarha	3.245 darab
Ló	265 »
Sertés	7.263 »
Juh	250 »

III. A közös legelők területe 9.030 cat. hold és legelt ezen :

Szarvasmarha	7.313 darab
Ló	479 »
Sertés	26.251 »
Juh	41 »

Visszatérve az állattenyésztésből eredő hasznokra, e helyen constatáljuk, hogy Vas vármegyében számos jól berendezett tejgazdaságot találunk. A tej vagy nyersen, vagy feldolgozott állapotban, mint vaj, vagy sajt értékesül. A melléktermények sertések táplálására szolgálnak.

Az állati termékeknek, nevezetesen a tejnek értékesítését a folyton terjedő tejszövetkezetek révén a kisgazdáknak is sikerült elérniök.

Az 1903. évben Vas vármegyében részint vaj-, részint tejszintermelésre berendezett 36 tejszövetkezet volt működésben és e szövetkezeteknek azon évi bévétele 467.279 korona volt. Azóta a tejszövetkezetek száma és azok bevétele is lényegesen szaporodott. Ugyszólván naponként alakul egy-egy tejszövetkezet, és pedig leginkább vajtermelésre berendezve; miután, a vaj iránti kereslet állandóan élénkül.

A friss fejős tehenek iránti kereslet oly élénk, hogy azok ez idő szerint állandóan és magas árban értékesíthetők.

VII. *Kertészet.* A vármegye kertészetét illetőleg felemlítendő, hogy Szombathelyen, Körmenden, Kőszegen, Felső-Lendván és Csendlakon vannak kereskedelmileg berendezett faiskolák; a hol e termékeken kívül minden más kerti termés kapható.

A talaj- és éghajlati viszonyok a gyümölcsfa-tenyésztésre kiválóan kedvezők lévén, ugyszólván minden községben találhatók kisebb-nagyobb kiterjedésű gyümölcsösök. Vas vármegyében már majdnem egy évszázad óta nagy gonddal és előszeretettel ápolják a gyümölcsfát és ennek kedvező eredménye az, hogy e megyében az alma és körte legválogatottabb fajokban felfelátható. Az utak mellékei is már nagy részben gyümölcsfákkal vannak beültetve és azok már több községnek jelentékeny jövedelmi forrását képezik. Szóval, Vas vármegyéről elmondható, hogy gyümölcstermelése fejlett és a konyhakertészetnek is elég jelentős szerep jutott a kertgazdaságban.

A vármegye szőlőművelése nem nagy jelentőségű. Egyedül hirneves szőlőhegy a Sághegy, mely a veszprémmegyei Somlyóhegy ikertestvérének mondható. Sajnos azonban, a Sághegy tőkéinek gyökérzetén már évek óta a phylloxera rágódik és csak rövid idő kérdése, hogy új ültetvényekkel kell a hiányt pótolni. Összefüggő szőlőterületek; a »Vashegy«; továbbá a Kőszegtől Rohonczig elvonuló hegyoldalon, úgy a muraszombati járás »tótság« nevezetű, valamint a sárvári és vasvári járások-

ban található. Elszórtan kisebb-nagyobb kiterjedésű szőlők a hepehupás vidékeken mindenütt találhatók; de különös jelentőséggel nem bírnak; s a szőlőművelés nem tekinthető, csak nagyon kevés helyen egyedüli és fő jövedelmi forrásnak.

A szelíd gesztenye Csák, Velem, Szerdahely, Bozsok és Doroszló vidékén el van terjedve és a már századokat élt fák az ottani lakosságnak évenként jelentékeny jövedelmet biztosítanak.

VIII. Cseléd- és munkásviszonyok. Vas vármegye mezőgazdasági cseléd és munkásviszonyai ez idő szerint elég kedvezőnek mondhatók, noha kétségtelen, hogy évről-évre kezd itt-ott a munkáskéz hiánya érezhetővé válni és a munkabérek az előbbi évekhez viszonyítva emelkedést mutatnak. A vármegye nyugati és délnyugati, különösen a vendek lakta vidékeken feltétlenül munkahiány van. E vidékek férfilakossága rendszerint már kora tavasszal, leginkább a szomszédos Stájerországba és Alsó-Ausztriába vonul, hol részint mint mezőgazdasági, részint mint egyéb munkás a honmaradtaknál magasabb munkabérek mellett keresi meg téli szükségletét. E vidékek férfilakosságának egy jórésze Szlavóniába is vonul, habár Vas vármegye jobb vidékein is találna foglalkozást.

Az emelkedő munkabérek az ide vonatkozó statisztikai adatok eléggé igazolják; nevezetesen a férfimunkás munkabére volt:

	tavasszal	nyáron	ősszel	télen	évi átlag
1903-ban	114	182	121	92	127
1904-ben	120	195	130	99	136

A nőmunkásé:

1903-ban	79	114	87	67	87
1904-ben	88	125	97	76	96

A gyermekmunkásé:

1903-ban	55	75	61	45	59
1904-ben	68	92	72	54	74

E három munkásnem közül legnagyobb munkabér-emelkedés a gyermek-munkásnál észlelhető; a míg ugyanis a férfi- és a nőmunkás napszámbére egyformán napi 9 fillér, illetőleg 7⁰/₀-kal, addig a gyermekek munkabére 15 fillér, illetőleg 25⁰/₀-kal emelkedett.

Az egyes időszakai munkákért az 1904. évben

	kapálás	aratás	cséplés	kaszálás	répaszkodás
a férfi-napszamos munkabére volt	118	226	216	216	126 fillér
a nő-napszamosé	98	149	125	108	95 »

E munkabérek is az előző évek béreihez viszonyítva némi emelkedést mutatnak; a mi kétségkívül nemcsak a munkáskéz fokozatos fogyásának, hanem a fokozódó közszükségletnek is bizonyítéka.

A munkásember is a folyton változó körülményekhez alkalmazkodva, munkájáért, — noha az tökéletesebbé nem válik — nagyobb bért igényel.

A mezőgazdasági cselédviszonyok kielégítők ugyan; azonban a cselédek évi bére is, a multhoz viszonyítva, emelkedőben van. Ez magában véve ugyan nem volna aggasztó körülmény, azonban sajnos, a manapság már mind sűrűbben tapasztalható azon jelenség, hogy a cseléd egy és ugyanazon helyen hosszabb ideig ritkán szolgál, Vas vármegyében is, mint mindenütt az országban sajnosan tapasztalható; minélfogva a kipróbált hűségű, régi, jó öreg cselédeknek száma már itt is fogyóban van.

IX. Erdészet. Vas vármegye területének mintegy 28^o/c-át erdő borítja. Ezen, összesen 265.277 kat. hold kiterjedésű területből talajminőség szerint 96.317 kat. hold oly talajon áll, mely más-nemű mezőgazdasági művelésre nem alkalmas; és ennek folytán az erdőtörvény értelmében jövőben is mint erdő feltétlenül fentartandó; a többi 168.960 kat. hold nem feltétlen erdőtalajon áll és esetleg mezőgazdasági művelésre is átalakítható.

Tulajdonjogi minőség szerint:

9.924 kat. hold	községeké:	
9.662 » »	egyházi személyek és testületek;	
242 » »	közalapítvány;	
28.656 » »	hitbizományoknak;	
16.459 » »	volt urbéreseknek; s végül	
203.334 » »	magánosok tulajdonát képezi.	

Fanemek szerint:

Kocsányos és kocsánytalan tölgy	11 ^o /o
Csertölgy	14 ^o /o
Bükk, gyertyán	15 ^o /o
Fűz, nyár, nyír, éger, kőris, akác	12 ^o /o
Erdei fekete-fenyő, lucz, jegenyefenyő	48 ^o /o

Az első öt birtokcím alatt kimutatott terület az állam felügyelete alá tartozván, ezen erdőségek kivétel nélkül jóváhagyott rendszeres gazdasági tervek szerint kezeltetnek. A kezelési teendők végzésével 14 törvényes minősítéssel ellátott és hatóságilag felesketett erdőtiszt van megbizva.

Az állami felügyelet alá nem tartozó és magántulajdon tárgyát képező erdők birtokosai közül azok, a kik nagyobb kiterjedésű erdők felett rendelkeznek, alkalmaznak erdőtiszteket; a kik közül öt hatóságilag fel van esketve.

Az erdőőrzést 76 szakvizsgázott és 305 nem szakvizsgázott erdőőr látja el.

Az erdőség elég arányosan van a vármegye területén elhelyezve. A 615 községből pusztán 49 község határában nincs erdő. Erdőhiányról tehát legfeljebb a czelldömölki és a sárvári járás egy részében lehet szó. Ezen hiány azonban könnyen pótolatik a vármegye nyugati részéből.

Úgy a talaj, valamint az éghajlati viszonyok a fatenyésztésre nézve nagyon kedvezők. Az erdőnek arányos elosztása, nemkülönben a kiterjedt vasuti hálózat folytán, az évi fatermés mindenkor biztosan és igen jó áron értékesíthető. Ezen kedvező körülmények hatása alatt, valamint a földművelési kormánynak azon intézkedése folytán, hogy a birtokosok között erdősítési

czélokra évenként több millió facsemetét ingyen, vagy nagyon csekély árért osztat szét, az erdőgazdaság oly magas fokra emelkedett, mely a legszebb reményekre jogosít.

Az évenként kihasznált vágásterületek, így az állam felügyelete alá tartozó, valamint a magántulajdont képező erdőkben, legkésőbb hét év leforgása alatt beerdősíttetnek.

Különös figyelem lesz fordítva arra, hogy a talajnak leginkább megfelelő fafajok közül azok telepíttessenek, melyek a kisebb erdőbirtokos különböző faszükségleteinek fedezésére legalkalmasabbak; a nagyobb erdőbirtokosoknál pedig azok, melyek a legértékesebbek és ennek folytán távolabb vidékekre is szállítható választékokat szolgáltatni alkalmasak.

Az erdőápolás céljából szükséges tisztogatásoknak és gyérítéseknek végrehajtása szintén nem ütközik nehézségekbe; mert nem pusztán az elnyomott, vékony fácskák, hanem az erdei gyomnövények is értékesíthetők; illetőleg ezek értéke teljesen fedezi az említett célból teljesített munkálatoknak költségeit.

Az erdőben való legeltetésnek Vas vármegyében nincs különös fontossága. A nagyobb birtokosok erdőterületein a legeltetés egyáltalán nincs gyakorlatban; legtöbb kisbirtokos is csak a sertéssel való legeltetést veszi igénybe.

Az erdei mellékhasználatok közül említést érdemel még az erdei alomnak gyűjtése (csalitszedés), ámde az erdőre nézve ezen felette káros használat főleg a vármegye nyugati részében a parasztgazdák által gyakoroltatik; az állam felügyelete alá tartozó erdőkben azonban az alomnak elhordása szabályozva és korlátolva van; de teljesen be nem szüntethető az e vidéken ősidőktől fogva fennálló mezőgazdasági viszonyok miatt; a mennyiben a sovány szántóföldek gyakori trágyázást igényelnek s e célból a megtehető nagy marhaállomány táplálására a csekély szénán és mesterséges takarmányon kívül az összes szalma-termés is felhasználtatik; minek folytán a szükséges almot úgyszólván kizárólag az erdő szolgáltatja.

Fafeldolgozás és értékesítés.

A kisebb birtokosok, a volt urbéresek és a nemesi közbirtokosságok (compossessorok) erdőinek fatermése, szükségleteik fedezésére elégséges nem lévén, legtöbb esetben a hiányt kénytelenek a nagyobb birtokosoktól vásárlás útján pótolni.

A nagyobb erdőbirtokosok fatermésüket leginkább maguk dolgozzák fel. Egyesek azonban azt vagy egészben adják el fakereskedőnek, vagy pedig kisebb részletekben, esetleg szálanként magánárverés útján értékesítik.

A feldolgozásnál termelt választékok túlnyomó része beföldön, legtöbbnyire Vas vármegye területén lesz elfogyasztva, illetőleg feldolgozva. Kivételre kerülnek: az egyenes, simatörzsű és kellő vastagságú tölgyfarönkök; hordódonga és gyufagyártásra alkalmas nyárfatörzsek; ezeken kívül csekély mennyiségű kőris- és gyertyánfa.

A fának feldolgozására szolgál számos vizi erőre és gőzüzemre berendezett fűrészt.

A fának az erdőből való kiszállítása egy-két esetet kivéve, kizárólag tengelyen; távolabb fekvő piacokra pedig vasuton történik.

Ott, hol nagyobb fatömeg kerül kiszállításra, az illető kereskedő a kiszállítást némelykor saját költségén épített lóvasuttal eszközözi.

A tengelyen való szállítás tetemesen drágítja az erdei productumokat. Ennek oka részben a drága fuvar, részben pedig azon körülmény, hogy csak kevés birtokos fektet súlyt az erdei utaknak jókarban tartására, minek folytán a fuvarosok csak félrakományt szállithatnak ki egyszerre.

A fa értékesítésére rendkívüli előnyös hatást gyakorolna a szombathely—kőszegi és a körmend—németujvári vasutvonalaknak meghosszabbítása, valamint a tervezett szombathely—körmend—muraszombati vasutnak kiépítése; mely utóbbi már folyamatban is van.

X. *Ipar.* Vas vármegye iparának keletkezése visszanyulik a honalapítás korszakába. Stájerország és Alsó-Ausztria szomszédságának közvetítésével készséggel települtek le Vas vármegyének határszéli részein Németország kézművesei és iparosai és ezek képezték első magvát a később szép fejlődésnek indult vármegyei iparnak.

Később a czéhrendszer meghonosításával az iparosok hatalmas szervezetet nyervén, ennek talajában mély gyökeret vertek az ipar érdekei.

Szombathely városa már az 1407. évben szabadalmat nyert ipari jogok és kiváltságok engedélyezésére; majd később a város feljogosított czéhrendszabályok jóváhagyására is.

Az első czéhlevelet Szombathely városa az 1604. évi január hó 28. napján állította ki a szabóczéh részére, mely czéhlevélre jellemző, hogy a bevezető és berekesztő latin sorokat kivéve, annak lényeges tartalma tiszta magyarsággal van megírva és érdekes többek között azon rendelkezés is, mely szerint: »ha nőtlen férfi vétetik fel a mesterek közé, egy év alatt megnősülni tartozik; ha pedig valamely mester után fiatal özvegy vagy felnőtt leányárva maradt vissza, azok illő férjhezadásáról a czéh gondoskodik«.

Fontosabb ipari privilégiumokkal, nevezetesen egyedárúsági és árumegállítási joggal a vármegyének egyetlen városa sem bírván, innen eredett, hogy a középkorban Vas vármegye épen nem emelkedhetett oly színvonalra, mint a királyi szabadalmakkal felruházott városok révén a szomszédos Sopron és Győr vármegyék ipara.

Ezen sajnós ipari helyzet daczára Kőszeg és Körmend városok a külföldi iparczikkek behozatala és a hazai termékek kivitele tekintetében nemzetközi jelentőségre vergődtek; mert e két város volt a Bécsből Velence felé vezető kereskedelmi utiránynak két nevezetes állomása.

A megye nem fejtett ki egyáltalán az ipar előmozdítása érdekében oly arányú buzgalmat, mely ennek nagyobb lendületet adott volna; meglegedvén egyes iparczikkek kivitelének tilalmával és a szokásos árszabások időnkinti megállapításával, mely a fogyasztó közönséget a czéhrendszerből folyó árcsigázások ellen megvédelmezte.

Ily árszabások keletkeztek 1688-ban, 1724-ben, 1749-ben és

1756-ben. Az 1724. évben hozott árszabály kiterjed többek között a csizmadiákra, német vargákra, váltómíves szabókra, kalapács-csinálókra, keztyűcsinálókra, üvegesekre, asztalosokra és lakatosokra.

E limitációknak azonban kevés haszna volt, mert a hatóságok nem gondoskodtak kellően az ellenőrzésről és a megtorló intézkedések végrehajtásáról.

A mesterjogot Kőszegen nem a céhek, hanem a város tanácsa osztogatta. Hiteles feljegyzések szerint Kőszegen az 1742. évben a következő céhbeli mesterek voltak: szűrszabó 23, timár 6, asztalos 7, gombkötő 10, német varga 12, szijgyártó 4, csizmadia 39, váltómíves (szabó) 25, bodnár 6, lakatos 7, kovács 4.

Az 1787-ik évben kelt királyi rendelettel Vas vármegye városaiba szakértő egyének küldettek oly feladattal, hogy a népet, különösen pedig a gyermekeket, a gyapjúfonás mesterségében ingyen oktassák. És noha Pinkafőn és Kőszegen a posztóipar már a fentebb jelzett időpontban meglehetősen fejlettségnek örvendett, kétséget sem szenved, hogy az ezen iparágban később elért magasabb színvonal a pontosan végrehajtott királyi rendelet jótékony hatásának volt köszönhető.

A XVIII. század második felében és a XIX. század első felében Vas vármegye ipara lényegesebb fejlődést nem mutat, sőt az Ausztriából importált ipari productumok veszélyes versenyt idéztek fel a vármegyei ipartermékekkel szemben olyannyira, hogy a vármegye iparosai legfőbb törekvésüket csak a helyi szükségletek kielégítésében kereshették.

Az ötvenes években már a gyáriparnak is mutatkoznak némi nyomai. Ekkor már a posztógyártás is szépen virágzott; különösen Kőszegen és Pinkafőn gyárszerű kezelés mellett jelentékeny és jövedelmező iparaggá vált.

Több helyen gőzmalmok keletkeztek. Kőszegen, Szombathelyen, Körmenten és Sárváron (az uradalmak központjain) sörgyárak épültek; korlátolt üzemük mellett azonban a helyi szükségletnek is alig voltak képesek megfelelni.

Vas vármegye ipara csak a hatvanas évek derekán vehetett nagyobb lendületet, midőn a déli vasut sopron-kanizsai vonalának megnyitásával, a megye több városának ipara, de különösen Szombathely városa emelkedett ki e tekintetben a vármegye többi pontjai közül és ipari tekintetben is nemcsak Vas vármegye, hanem egész Dunántúl egyik legjelentékenyebb városává, majd az utóbbi időben jelentékeny ipari góczponttá küzdötte fel magát.

Erészben Vas vármegye sokat köszönhet a dunántúli ország-rész minden irányában szétágazó vasuti hálózatának; népessége intellectuális erejének és végül azon példás áldozatkészségnek, melyet lakossága az iparfejlesztés terén minden időben oly lelkes hazafisággal tanusított.

Az iparfejlesztésnek jelentékenyebb tényezője volt az 1887. évben Szombathelyen rendezett »vasvármegyei iparkiállítás«, mely élénk képét tárta fel a vármegye sokoldalú és fejlett iparának. Majd később az 1903. évben követte ezt egy már sokkal jelentősebb iparkiállítás ugyanott, melyen közel ötszáz kiállító

vármegyebeli iparos megközelítőleg ötvenezer darab kiállítási tárggyal jelent meg a kiállításon.

De minden szónál és írásnál ékeesebben beszéljenek maguk a vármegye ipari állapotát feltűntető következő adatok.

Vas vármegye iparosainak összes száma :

Férfi kereső-iparos 21.555 ; nőiparos 5.128 ; tehát a kereső-iparosok összes száma 26.683.

Házi- és népipar 275.

Vándoripar 117.

Iparfoglalkozási viszonyok :

Önálló iparos 8.758.

Segédszemélyzet 17.925.

Ebből tisztviselő 199. Segítő családtag 1.134. Segédmunkás 11.976. Tanoncz 3.138. Szolga 1.208.

Iparvállalatok személyzete :

Az iparvállalatok összes száma 12.137.

Segéd nélkül volt iparvállalatok száma 7.587 ; tehát $62\frac{1}{2}\%$.

Szakszerint foglalkozók száma :

Vas- és fémiparban dolgozik 2.285.

Gépgyártásban 1.394

Kő-, föld- és agyagiparban 973.

Fa- és csontiparban 1831.

Bőr-, sörte-, szőr- és tolliparban 315.

Fonó- és szövetiparban 1.225.

Ruházati iparban 6.072.

Papiriparban 34.

Élelmezési és élvezeti iparban 4.139.

Vegyészeti iparban 124.

Építőiparban 5.308.

Sokszorosító- és műiparban 150.

Szállodás-, vendéglős- és kávéipar 2.810.

Egyéb ipari foglalkozás 23.

Népesebb iparágak :

Kovács 1.461. Lakatos 519. Téglagyártó 666. Fazekas 202. Fűrészárúgyártó 906. Asztalos 1.367. Szabó 1.692. Czipész és csizmadia 3.320 Malomipar 1.092. Sütőipar 461. Hentes és mészáros 475. Szeszgyártó 27. Kőműves 3 183. Ács 911.

Iparral mellékesen foglalkozók összes száma 9875.

Husznál több segédszemélyzetet foglalkoztató :

Bánya- és kohóvállalat van kettő 203 segédmunkással.

Iparvállalat pedig van 34, melyekben a segédmunkások száma 4.098.

Iparfőhelyek :

Szombathely, ahol is van 1 ablaktisztító, 4 aranyműves, 2 aranyozó és oltárépítő, 46 asztalos, 7 ácsmester, 3 ácsiparos, 3 bábos, 9 bádogos, 2 béltisztító, 12 bérkocsitulajdonos, 4 bognármester, 23 borbély, 4 bornyumetsző, 3 bőrványoló, 13 cserépfedő, 56 csizmadia, 137 czipész, 9 csementárúkészítő, 3 czukorkakészítő, 3 czukrász, 5 divatárúsnő, 4 előnyomtatási intézet, 8 építési vállalkozó, 3 építőmester, 1 esernyőkészítő, 5 esztergályos, 2 fazekas, 6 fényképész, 1 fogtechnikus, 2 fürdőtulajdonos, 62 fuvarozó, 6 gerencsér (kályhás), 1 gombkötő, 2 gőzgéppel csépelő vállalat

kozó, 1 gőzkazánkovács, 1 gyepmester, 1 hangszerkészítő, 3 házi-sürgöny-, villámhárító- és telephonberendező, 4 helyszerző, 21 hentes, 4 hordár, 1 kádár, 9 kalapos és szücs, 10 kárpitos, 9 kávé, 3 kávémérő, 7 kefekötő, 4 kelmefestő, 2 kéményseprőmester, 4 késes és köszörűs, 2 keztyüs, 1 kifőzőhely, 3 kocsigyártó, 2 kóser étkező, 5 kosárfonó, 13 kovács, 3 kőfaragó, 16 kőművesmester, 9 kisebb kőművesmunkára jogosult, 3 könyvkötő, 6 könyvnyomdatulajdonos, 3 kötélgyártó, 14 lakatos, 1 látszerész, 22 méssáros, 9 mosóintézet, 8 női fodrász, 1 reszelővágó, 4 nyereggyártó, 9 órás, 1 orgonakészítő, 1 parkettkészítő, 1 rézműves, 1 rézőntő, 1 ruhatisztító, 1 sertéshizlaló, 4 süteménykészítő, 25 sütő (pék), 77 férfiszabó, 12 női szabó, 4 szappanos, 2 vasúti szállító, 1 székkészítő, 1 szijgyártó, 16 szobafestő és mázoló, 4 szobrász, 3 temetkezési vállalat, 7 üveges, 2 vegytisztító, 49 vendéglős és korcsmáros, 1 vízvezetéki és csatornaberendező, 1 zálogház, 1 zongorajavító és -hangoló. Összesen: 989.

Kőszegen az iparosok összes száma 260, Jánosházán 124, Czelldömölkön 103, Felső-Eőrbén 146, Pinkafőn 121, Körmenen 216, Muraszombatban 38, Németujváron 79, Sárvárrott 30, Szentgotthárdon 89, Vasvárrott 125.

Vas vármegye gyártelepei:

Fuith Károly, vashámortulajdonos, Felső-Eőr.

Bartos Pál, lakatos, Szombathely.

Dünger és Schmidt, lakatos, Szombathely.

Fleischmann Simon, gazdasági gépgyár, Sárvár.

Mayer gépgyár vas- és fémöntőde r. t., Szombathely.

Pohl E. és fiai, fémöntőde, Szombathely.

M. kir. államvasutak műhelye, Szombathely.

Pinkafői villamos művek r. t. Pinkafő.

Vasvármegyei elektromos művek r.-t., Ikervár.

Vasvármegyei elektromos művek r.-t., Szombathely.

Szombathely-pinkafői vasut kavicsbányája, Sámfalva.

Wittmann Adolf, bazaltbánya, Mesteri.

Schweitzer István kőfejtője, Sámfalva.

Armuth Henrik téglagyára, Gyanafalva.

Armuth és Hirsch téglagyára, Németlak.

Brenner János téglagyára, Szombathely.

Cseke József téglagyára, Kőszeg.

Faludi és Müller téglagyára, Szombathely.

Grósz és Schwartz téglagyára, Nemesd.

Holczheimer Gábor téglagyára, Szombathely.

Hübner János utóda téglagyára, Szombathely.

Illés István téglagyára, Czelldömölk.

Lajos bajor királyi herceg, téglagyár, Sárvár.

Pleszkáts Imre, téglagyár, Sárvár.

Posztl János, téglagyár, Muraszombat.

Rechnitzer Ödön, téglagyár, Körmen.

Sárvári uradalom, gőztéglagyár, Sárvár.

Stern Lipót, téglagyár, Jánosháza.

Sturm Ede, téglagyár, Ujperint.

Schandli testvérek, téglagyár, Körmen.

Tory György, téglagyár, Czelldömölk.

- Wölder Alajos, téglagyár, Szombathely.
 Czeke Gusztáv, fűrészáru gyártás, Kőszeg.
 gr. Draskovits Pál, fűrészáru gyártás, Németújvár.
 Trummer János, fűrészáru gyártás, Szombathely.
 Geiszt Lajos és fiai, fűrészáru gyártás, Szombathely.
 Lehner Lipót Ferencz, fűrészáru gyártás, Pinkafő.
 Löwensohn Dávid, fűrészáru gyártás, Senyeháza.
 Sárvári főh. urad. fűrészáru gyártás, Sárvár.
 Zapfel János, fűrészáru gyártás, Rödön.
 Trummer János, parkettagyártás, Szombathely.
 Guth Tóbiás, asztalosipar, Pinkafő.
 Schmall Antal, asztalosipar, Szombathely.
 Kauders Vilmos, szalmafonadék készítés, Körmend.
 Brader testvérek, bőrgyártás, Felső-Eőr.
 Freyberger Miklós, bőrgyártás, Pinkafő.
 Stricker S. és fiai, bőrgyártás, Szombathely.
 Szombathelyi bőrgyár, r. t., Szombathely.
 Schmidt Antal, bőrgyár, Gyanafalva.
 Eisner Henrik és Frigyes, gyapjúipar Kőszeg.
 Lukschander József, gyapjúipar, Pinkafő.
 Putsch Sándor, lőtakaró és darócz posztógyára, Pinkafő.
 Pinkafői posztósok szövetkezetének pokrócz-fonal gyára,
 Pinkafő.
 Docker S. Hermann, pamutszövő gyár, Szombathely.
 Bujatti testvérek, selyemgyártás, Szentgotthard.
 gr. Chardonette Hilár, műselyem gyár, Sárvár.
 Soukup és Korb, csipkegyártás, Kőszeg.
 Vas megyei cukorgyár r. t., Péntekfalva.
 Edenhofer testvérek, kolbászgyár, Pinkafő.
 M. kir. szivargyár, Szentgotthárd.
 Sörfőzde r. t., Kőszeg.
 Krassa Manó, szeszgyártás, Keléd.
 Leidenfrost Otto, szeszgyártás, Jaák.
 Zihrer Vilmos, szeszgyártás, Endréd-pusztá.
 Szombathelyi szikvizgyár r. t., Szombathely.
 Müller Ignác, szikvizgyár, Szombathely.
 Kőszegi szikvizgyár r. t., Kőszeg.
 Szombathelyi légszeszvilágító r. t., Szombathely.
 Mayer Mór, gyufagyár, Szombathely.
 Bertalanffy József, könyvnyomda, Szombathely.
 Egyházmegyei könyvnyomda, Szombathely.
 Seiler Henrik utódai, könyvnyomda, Szombathely.
 Harkányi Ede, szobrász, Szombathely.
 Kirnauer József, gőzmalom tulajdonos, Körmend.
 Czeke József, gőzmalom tulajdonos, Kőszeg.
 Ungár Zsigmond, gőzmalom tulajdonos, Szombathely.
 Mezőgazdasági bank r. t. gőzmalma, Czelldömölk.
 IX. *Kereskedelem.* Az ország nyugati határszélén, Alsó-
 Ausztria és Stájerország közé ékelve, Vas vármegye már az
 árpádházi királyok alatt a hazai kereskedelem forgalmának
 egyik fontos tényezője volt. Kereskedelmi fontosságát megtar-
 totta a későbbi időkben is és Vas vármegye és benne ennek

székhelye Szombathely már a legrégibb időktől fogva a gabona és borkereskedelemnek egyik góczpontja Nyugatmagyarországon. A kereskedelem nagy lendületet vett a vasutak által. A gabona és borkereskedelem mellé sorakoznak a fakereskedelem és marhakereskedés, mely az utóbbi években már a gazdaközön-ség körében is oly fokra emelkedett, hogy a kis gazdaságokat egészen átalakította; azon belterjesebben dolgoznak és a vagyono-sodást mindinkább előmozdítják. A mezőgazdasági, valamint az erdei termékek és az állattenyésztés productumainak élénk forgalma és kedvezőbb évben való értékesítése, nagyon előnyö-sen befolyásolta a mindennapi szükségletek kielégítését szolgáló kereskedelmet, valamint a kereskedelem egyéb ágait is, nagy lendületet vévén valamennyi.

Az utóbbi években Vas vármegyében létesített nagyszabású gyárak és a Szombathely városában alapított nagyszabású művek; a nagyarányú és rohamos építkezések folytán oly jelentős összegek jutottak és jutnak ma is a munkakereső nép kezeibe, hogy annak folytán a kereskedelem rohamos lépésekben fejlődhetik. Ennélfogva Vas vármegyében a kereskedelmi forgalom több-kevésbé állandó jellegű; szembeszökő visszaesés csakis az országszerte bekövetkező kedvezőtlen gabona termés-knél tapasztalható.

A kereskedelmi forgalom és a fejlődött kereskedelmi viszonyok egyik főkövetelménye és egyuttal feltétele a pénzintézetek és bankok keletkezése levén, e tekintetben Vas vármegye igen jó viszonyoknak örvend, mert az osztrák-magyar bank szombathelyi fiókján kívül, a jól vezetett elsőrangú pénzintézeteknek egész sorozata támogatja a kereskedelmi forgalmat.

A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem rohamos fejlődése a közvagyonosságot annyira emelte, hogy nemcsak az elemi károk, elleni biztosítások (tűz és jég), hanem az élet- és bal-eset elleni biztosítások, valamint az állatbiztosítások, különösen a kismemberek körében oly mértékben elterjedtek, hogy ennek folytán a kereskedelemnek ezen ága is erős fejlődésnek indult.

Kereskedelmi forgalmunk ismertetésénél a következő ágakra fogunk kiterjeszkedni.

A mezőgazdasági productumok kereskedelme: gabona, tej, állat, baromfi és takarmány.

Fakereskedelem.

Bor-, sör- és pálinkakereskedés.

Vaskereskedés.

Fűszer- és vegyeskereskedelem.

Rövidárú- és rőföskereskedés.

Posztókereskedés.

Üvegkereskedés.

Bőrkereskedés.

Pénzintézetek.

Biztosítás.

1. *A mezőgazdasági termékek.* a) Gabona, liszt, takarmány-neműek, hüvelyesek, gyümölcs-, tej- állat- és baromfikereskedelem.

A mezőgazdaság Vas vármegyében östermelés lévén, ter-

mészetes, hogy annak termékei szolgáltatják első sorban a közvetítő kereskedelem anyagát. Vas vármegyének mintegy 950.000 kat. hold földje az 1900-ik évben következőképen lett felhasználva:

	Kat. hold	Összterület százalékban
Szántóföld	472.434	49.72 ⁰ / ₀
Kert	11.640	1.22 ⁰ / ₀
Rét	95.186	10.01 ⁰ / ₀
Beültetett szőlő	6.978	0.73 ⁰ / ₀
Parlag	1.254	0.13 ⁰ / ₀
Legelő	66.172	6.96 ⁰ / ₀
Erdő	260.908	27.16 ⁰ / ₀
Nádas	110	0.01 ⁰ / ₀
Nem termő	35.759	3.76 ⁰ / ₀

A mezőgazdasági üzemben domináló a szántóföldeken művelt gabona és hüvelyesek; melyeken az 1900. évben az alábbiakban kimutatott termés lőn producálva:

Őszi és tavaszi buza	126.287 kat. hold.
Őszi és tavaszi rozs	92.195 » »
Kétszeres	176 » »
Őszi és tavaszi árpa	41.470 » »
Szemestengeri (kukoricza)	24.152 » »
Zab	45.450 » »
Köles	2.020 » »
Tatárka (hajdina)	2.490 » »
Bab és lencse	1.023 » »
Repcze	1.478 » »

Összesen 336.741 kat. hold.

volt tehát bevetve. Ha holdankint átlagos 7 métermázsza termést veszünk számítási alapul: akkor Vas vármegyének gabonatermése az 1900-ik évben 2,696.112 métermázsát tett ki összesen; most már átlagosan métermázsánként 14 korona árt véve alapul, a jelzett évbéli termés összes értéke 37,745.568 koronát tesz ki.

Ezen számadatok mutatják a gabonakereskedelemnek nagy forgalmát. És ha vetőmag és conventió czímen a termés 25⁰/₀-át levonjuk, akkor a fenmaradó 2,022.089 métermázsza gabona képezte a kereskedelem anyagát.

A főbb gabonapiacok Vas vármegyében: Szombathely, Sárovar, Czelldömölk, Vasvár, Jánosháza, Kőszeg és Körmend. A termés jórészt consumálják a körmendi és szombathelyi nagyszabású gőzmalmok; továbbá a kőszegi, czelldömölki, szentgotthárdi, Németujvár és Felső-Eőr vidéki tekintélyesebb mű- és vizimalmok, melyek a vármegye lisztszükségletének jórészt fedezik; a szükséglet másik részét a kisebb vámórléssel foglalkozó vizimalmok szolgáltatják.

Ily módon lesz felhasználva a termelt gabonaneműeknek 40⁰/₀-a, ellenben 60⁰/₀ kivitelre szorul. S miután a vármegyében termelt gabonaneműek általában jó középminőségűek, ezenkívül az Alsó-Ausztriához és Stájerországhoz való közelség folytán ezen relációkra igen olcsó fuvardíjak vannak, a forgalom Alsó-Ausztriába és Stájerországba — a tengerit kivéve — igen élénk és közvetlen. Árpát gyakran oly kitűnő minőségben termel-

nek, hogy az osztrák örökös tartományok távolabb eső részeiben, sőt magában Bajorországban is könnyű elhelyezést talál.

Miután Vas vármegyének nagyon kifejlődött és magas nivón álló állattenyésztése van, továbbá a vármegye területén több szeszgyár is működik, az itt termelt szemestengeri nem elégséges a hizlalásra, a miért is tengerit nagy mennyiségben kell behozni, mely szintén a közvetítő kereskedelem anyagát képezi. A minőségek közül Vas vármegyében a következő vidékek tűnnek ki:

Buza: Czelldömölk, Sárvár, Vasvár és Répczevidék.

Rosz: Jánosháza.

Árpa: Szombathely, Répczevidék és Vasvár.

Zab: Czelldömölk, Sárvár és Körmend.

b) Kapásnövények, kereskedelmi és egyéb növények:

Dinnye	47	kat.	hold
Tök	183	»	»
Burgonya	18.899	»	»
Czukorrépa	5.744	»	»
Takarmányrépa	10.461	»	»
Seprőczirok	1	»	»
Komló	49	»	»
Dohány	2	»	»
Kender	512	»	»
Len	6.038	»	»
Mák	371	»	»
Fejkáposzta	2.431	»	»
Zöldség és egyebek	273	»	»

A most felsorolt nyers productumok részben a mindennapi szükséglet fedezésére szorítkoznak s a termelő (többnyire kisgazdák) által directe lesznek a fogyasztó közönség részére eladva. Kivített képez: 1. a czukorrépa, melynek termékeit $\frac{9}{10}$ -ed részben a sárvári czukorgyár dolgozza fel; 2. a burgonya, a melyből a belszükségleten felül néhány száz métermázsa Bécsben és Grácban az ottani alimentáció felsegélyezésére szolgál; egy része pedig a szomszéd vármegyék keményítő-gyáraiban és Vas vármegye szeszgyáraiban nyer elhelyezést s mint ilyen, jelentősebb kereskedelmi cikket képez; 3. Fejeskáposzta és répa is nagy kereskedelmi cikket képez, melyben tekintélyes kivitelünk van Alsó-Ausztriába.

c) Takarmány.

Tekintve a vármegyének magasfokú és nagyarányú állattenyésztését, a takarmányneműek intensive termeltetnek; és miután a szükséglet fedezésén kívül még meglehetősen felesleg is marad, ezen felesleg Alsó- és Felső-Ausztriába, valamint Stájerországba exportáltatik; miért is a közvetítő kereskedelemnek dús anyagát szolgáltatják.

Az itt következő kimutatás Vas vármegyének takarmányneműekkel bevetett területét tünteti fel:

Csalamádé	5.974	kat.	hold
Őszi búkköny magnak	267	»	»
» » takarmánynak	574	»	»
Tavaszi » magnak	2.968	»	»
» » takarmánynak	—	»	»
Zabos » »	11.440	»	»

Őszi borsó	63 kat. hold		
Lóhere magnak	3.871	»	»
» takarmánynak	24.488	»	»
Luczerna magnak	311	»	»
» takarmánynak	4.216	»	»
Baldaczim	119	»	»
Mohar	744	»	»

A lóheremag-kereskedés, tekintettel a termés nagy mennyiségére és szép minőségére, igen jelentékeny a vármegyében. Jelentős a szénakereskedés is, mely túlnyomó részben az osztrák főváros és a katonai helyőrségek szükségleteinek kielégítésére szorítkozik. De jelentékeny mennyiség kerül ezen cikkekből Stájerországba s a Cseh- és Morvaország területein állomásozó csapattestekhez is.

Megemlítendő még a magbükköny-kereskedés, mely szintén fontos és elég élénk forgalmú kereskedelmi cikk Vas vármegyében.

(Befejezése következik.)

Éhen Gyula.

Közlemények és ismertetések.

Vita a földtehermentesítés kérdéséről.

Bálint Bélának a Szemle ezen füzetében közreadott, a földtehermentesítés kérdéséről szóló feldolgozását a hallgatóság élénk figyelemmel kísérte, míg megjegyzései és javaslatai tekintetében számos oldalról ellenkező felfogás mutatkozott. E felfogásoknak Éber Antal vezérigazgató adott röviden kifejezést. Éber szerint inkább irodalmi tanulmányokon, mint konkrét helyi viszonyaink ismeretén alapult az előadás.

A sorrendet betartva az előadásnak első sorban azon részével kíván foglalkozni, mely a kártalanítási (storno) díjra vonatkozik. Kétségtelen szerinte, hogy mindaz, amit az előadó a kártalanítási díjra nézve felhozott, az adós szempontjából megáll, mert a storno fizetése bizonyos esetekben méltánytalannak jogtalannak látszik az adósra nézve. Ezt concedálja. Csakhogy nem ez a teljes igazság. Az érem másik oldalát is kell nézni és az elbírálásnál nem szabad egyéb körülményeket figyelmen kívül hagyni.

Az előadó ugyanis előadásában utalt arra, hogy vannak olyan intézetek, amelyek stornodíj nélkül dolgoznak, szerinte tehát nem lehet szükséges az, hogy egy másik csoport pedig felszámítja a stornodíjat. Hogyha azonban ezen intézetek között összehasonlítást teszünk, megtaláljuk a második csoportra nézve a stornodíj indokolását. Azon intézetek ugyanis, melyek stornodíjat nem számítanak, a Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és az Osztrák-magyar bank. Az első két intézetnél, a Földhitelintézetnél és a Kisbirtokosoknál azt találjuk, hogy mihelyt bekövetkezik az az idő, hogy a földhitelintézeteknek a záloglevelek elhelyezése nehézségekbe kerül, zálogleveleiket a külföldön elhelyezni nem tudják, nemcsak egyszerűen beszüntetik a további kölcsön-folyósítást, hanem zálogleveleik cursusát is teljesen átengedik a tőzsdei kereslet és kínálat érvényesülésének. Az Osztrák-Magyar Banknak viszont specialis helyzete van. Ugy emlékszik, hogy az e heti kimutatásban a bank-kölcsönállomány 285 millió, a záloglevél-forgalom 280 millió, tehát 5 millióval kevesebb és néhány millió korona értékű záloglevélkészlet is szerepel. Még pregnansabb volt ez a tünet a 90-es évek végén az ismert pénzügyi krach idejében, amidőn a bank záloglevélkészlete gyakran meghaladta a 10 millió koronát és a mellett, hogy ez a készlet a címletek eladhatlansága folytán egyre emelkedett, a kölcsönállomány folyton szaporodott.

Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy az Osztrák-Magyar Bank, ha nem tudja zálogleveleit eladni, bankjegyeket bocsájt ki és így szerzi be, a kölcsönadáshoz szükséges pénzt.

Már most, ha e három intézeten kívül a többi jelzálog-intézeteket nézzük, melyeknek nem állanak rendelkezésre ilyen kivételes eszközök, azt látjuk, hogy ezek, ha a külföld visszadobja a zálogleveleket, azokat nem engedik át a tőzsdei forgalom szabad játékanak, nem engedik a cursust a túlkinálat hatása alatt leszállni, hanem nagy áldozatok árán is tartják az árfolyamot a piacra kerülő címletek megvétele által és emellett ily időkben sem szüntetik be a kölcsönök nyújtását, hanem a legnagyobb áldozatokkal is fentartják kölcsönüzletük continuitását, kielégítik a mezőgazdaság hiteligényeit.

Ha ezek az intézetek is ily válságos időkben megtehetnék azt, mint a két földhitelintézet teszi, t. i. szabadjára hagynák kibocsátásaik árfolyamát és felfüggesztenék a kölcsönnyújtást, vagy ha élhetnének oly kisegítő eszközzel, a milyen az Osztrák-Magyar Bank rendelkezésére áll, úgy ellenértékül szívesen lemondhatnának a stornodíjról. De úgy áll a helyzet ezekre az intézetekre nézve, hogy miután a címleteket a külföldi tőkések veszik, feltétlenül el kell készülnie nekik arra, hogy bekövetkezhetnek oly idők, midőn a külföld visszadobja a zálogleveleket és akkor nekik kell visszavenni ezeket és egyidejűleg egyedül gondoskodni a mezőgazdasági hiteligénynek kielégítéséről, még áldozatok árán is. E végből ennek ellensúlyozására fedezetre van szükségük, amely fedezetet a kártalanítási díj szolgáltatja részben. Ha ezek az intézetek abban a helyzetben lennének, mint pld. a Földhitelintézet, hogy akkor, a mikor tetszik, a hitelnyújtást beszüntethetik, ha rájuk nézve annak szükségessége mutatkozik, vagy rendelkezésükre fog állani — mint a jegybanknak — a banksajtó, akkor ezek az intézetek is lemondhatnak a kártalanítási díj követeléséről. Ezeknél tehát indokolva van, tekintve a mi specialis viszonyainkat a kártalanítási díj beszedése, mert kell gondoskodniok rendkívüli bevételekről, tartalékteremtéséről, hogy a jelzálogkölcsön-szükséglet kielégítését áldozatok árán is fentarthassák válságos időkben. Ez által, hogy ily időkben is rendelkezésére állanak a hitelt igénylő mezőgazdaságnak, bő kárpótlást nyújtanak az egyeseket esetleg érzékenyen érintő stornodíj szedéseért.

Második kérdés a becslés kérdése. Ez azonban a kataster reambulálása útján meg nem oldható. Eltekintve attól, hogy ez rövid idő alatt semmi esetre sem vihető keresztül, de ha ezt meg is csinálnák és megcsinálnák nem oly gyatrán, mint ahogy ma teszik, nézete szerint semmiféle intézet akkor sem vehetné ezt egyedüli alapul a kölcsönök engedélyezésénél, mert egyetlen egy intézet sem, mely saját felelősségére folyósítja a kölcsönöket, mondhat le arról, hogy a fedezet mérvét a saját bizalmi férfiával állapíthassa meg. Ez tehát kivihetetlen terv az intézetek vezetőinek felelőssége szempontjából. Utal e tekintetben a német példákra, a hol a bankbukások révén kiderült visszaélések mind hatósági becslőbiztosok közreműködésével történtek. Oda concludál, hogy ha visszatekintünk a multa, tapasztaljuk, hogy hitel-

szervezetünk a kölcsön megadásával eddig is megfelelő liberalismust gyakorolt és ha most még a megterhelési értékhatár kitolásával szélesbiteni akarjuk ezeket a kereteket, ez által korántsem elégítünk ki őszinte és komoly szükségletet, viszont pedig ezen keretek kitágítása végeredményben a magyar czímletek hitelét rontja, a mitől óvatosan kell őrizkednünk.

A mi az előadásnak azon elismerését illeti, melyet a központi hitelszövetkezet és a kisbirtokosok földhitelintézete együttes actiojának nyújt, nézete szerint mint objectiv bíráló ezt a nagy elismerést, az előadó dicsérő jelzőit nem látja igazoltnak. Constatálja, hogy pari pénzről nem lehet szó, amennyiben a szövetkezett intézetek 1⁰/₀ folyósítási díjat szednek, a mi a kölcsönvevőre nézve egyértelmű 99⁰/₀ árfolyammal. A helyzet az, hogy a kölcsön az érték 50⁰/₀ erejéig absolute nem előnyös, mert az érték 50⁰/₀-áig 50 évi törlesztés mellett bármely vidéki pénzintézet is (a mely zálogleveles kölcsönöket átruház) olcsóbb kölcsönt engedélyez. Az 50—75⁰/₀ -ig terjedő megterhelés pedig csak látszólag előnyös, mert ha a névleges kamathoz hozzáütjük azt, a mivel az első 50⁰/₀-nál a szokottnál többet szednek, oly magas kamattételt nyerünk, a melyre a földtehermentesítés népboldogító jelszavát épenséggel nem lehet alkalmazni. Ez a tervezet tehát javulást egyáltalában nem jelent. Azonkivel a kölcsönvevő ki van téve annak, hogy ha a falusi hitelszövetkezet felszámol — a mi kizártnak épen nem tekinthető — akkor a kölcsönvevőnek felmondják a kölcsönt; ezek a felszámolások pedig egyáltalában nem tartoznak a kizárt esetek közé. Utal továbbá arra, hogy az illető adósnak való kölcsön nyújtása a hitelszövetkezetek igazgatóságának jóindulatától tétetik függővé, a mi községigazgatási és politikai viszonyaink között pedig egyáltalán nincs kizárva, hogy ez a jóindulat nem mindig az ingatlan értékétől fog függni. Mindezek folytán szerinte nagy jelentőséget ezen actionak nem tulajdonít.

A mi pedig az előadó földtehermentesítő tervezetét illeti, azon véleményének ad kifejezést, hogy a magyar nép, melyről az előadó kissé kicsinylőleg nyilatkozott és a melynek intellectualis színvonalát jóval alább szállította le a valóságnál, az ilyen népboldogítási actióból nem kér. Ugy véli, hogy a jövő ezt igazolni fogja. A magyar parasztot az előadó nem ismeri. Nem olyan az a magyar paraszt, mint a kiról a könyvek és röpiratok emlékeznek meg, nem ügyefogyott, buta népelem az, ma már a legtöbb paraszt ki van tanulva és ritka észszerűséggel tud distinguálni az egyes kölcsönfajták előnyei között. Azt hiszi, nem csalódik, hogy a rendezett viszonyok között élő magyar paraszt az előadó által tervezett új fajta kölcsönöket igénybe venni nem fogja. A magyar paraszt, a ki földjének függetlenségét minden politikai függetlenség fölé helyezi, a ki nem anyagi szempontból irtózik a storno fogalmától, hanem azért, mert abban anyagi függetlenségének korlátozását látja, ez a paraszt az előadónak megterhelési és elidegenítési tilalommal, meg elővételi joggal fűszerezett kölcsöneit igénybe venni soha sem fogja, hanem szivesebben fog igénybe venni még drágább kölcsönöket is, hogy csak saját falujában ne legyen megbélyegezve azzal,

hogy még saját földjével sem teheti azt, a mit akar. Ez a reformjavaslat, a mit az előadó betérjesztett, szerinte abban a nagy hibában laborál, hogy nem számol a magyar nép lelkével. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy valami ujdonsült bizottsági rendszert statuál, t. i. helyi és járási bizottsági határozatoktól tétetik függővé egy fontos hitelág kielégítése, úgy a legnagyobb aggodalommal néz az elé, hogy ez a kérdés az előadó által megjelölt módon valósíttassék meg.

Lehetnek szerinte emberek a külföldön, a kik azon az intellectualis színvonalon állanak, hogy velük ezt a kérdést ilyen bizottsági alapon meg lehet oldani, de nálunk a mi községi előjáróinkkal és járási vezetőinkkel, a kik itt figyelembe jöhetnek és az egyes kölcsönökre, illetve azoknak megadására befolyjni hivatta volnának, azt kell mondania, hogy az ilyen közegekből alakított bizottságok által vezetett földtehermentesítési actióból nem kér. (Élénk tetszés.)

Bálint előadó röviden reflectálni kíván az imént elhangzottakra. Miután sem a hallgatóság türelmével visszaélni nem akar, sem felszólalót a tárgytól eltérő más terrenumra követni nem hajlandó, tisztán a felolvasásra vonatkozólag mondottakat hámozza ki felszólaló ékesen előadott kritikájából.

Constatálja mindenekelőtt, hogy nem pápai csalhatatlanságra igényt emelő dogmákat állított fel, hanem javaslatában előadta azokat az utakat és módokat, melyek — szerinte — célhoz vezetnek. Ezekhez hozzá lehet szólni pro és contra.

Jól esett hallania, hogy azokat az okokat, melyeket ő a stornodíj ellen felhozott, az előtte szóló is elismerte. Oly forum, mely az intézeteket arra kötelezhetné, hogy stornót ne szedjenek, nem létezik, így hát csak mint óhajt mondhatta ki annak mellőzését. A mi pedig a jelzálog-értékmelés határának kitolását illeti, előtte szólót csak arra figyelmezteti, hogy a becslésre vonatkozólag azt mondotta, mikép akkor, ha a becslés realis lesz, s a záloglevél-birtokos pénzének biztos elhelyezéséről maga fog meggyőződést szerezhetni, akkor lesz majd az értékelési határ kitolható. Az előtte szóló utalt arra is, hogy a magyar paraszt jellemzését ő irodai munkálatokból merítette; kénytelen ezen argumentumot azzal megdönteni, hogy néhány száz takarékpénztár összegyűjtött adatai állottak rendelkezésére s azokból, tehát az életből merítette érveit. A magyar parasztot nemcsak hogy le nem becsülte, sőt ennak egy igen értékes kvalitását emelte ki; szerinte a magyar paraszt olyan becsületes, hogy mindenbizonnyal feltételezi a jóhiszeműséget, a hasonló becsületeséget, de ha egyszer becsapták, vele józanul hosszú időre beszélni nem lehet. Szavaival csak védeni kívánta a magyar parasztot, a kinek ép legdicséretesebb oldalát kezdték ki az ágensek, a kiket előtte szóló is csak elítélhetett.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetnek új actióját úttörőként üdvözölte, mert megkönnyíteni kívánják a kis emberek pénzszerzését. Hogy előtte szóló az általa is hibákul felhozottakat díszítő jelzőkkel kicsinosította, kiszinezve generalizálta; abban sem láthat ellenvéleményt. Az előtte szóló három intézetet jelölt meg, melyek

stornodíjat nem szednek. Miután a megemlített három intézet egyikéhez szóló is tartozik, kijelenteni kívánja, hogy ily objectív kritika keretében egyes intézetek névszerinti felsorolásának helye nincs, s csak őszinte csodálatának ad kifejezést, hogy előtte szóló az olcsó hatású bankóprést komoly argumentum gyanánt hozta fel s feleslegesnek tartja arra reflectálni, leghatározottabban kiemeli azonban, hogy az O. M. Bank jelzálogüzlete ép úgy alá van vetve a törvénynek, a jelzálogüzletre vonatkozó rendelkezéseinek, mint bármily más intézet. Mikor a kataszter revideálását keresztülviendőnek jelzi, nem kívánta egyuttal azt is, hogy rosszabb munka jöjjön a helyére, de ez úton javulást remél. Mindent összevetve kiemeli azt, hogy a megpendített ideák mindegyike nyílt kérdés, mely mellett és ellene lehet sokat felhozni; mindketten azonban abban az irányban haladnak, hogy ezen dolgok jóhiszeműen közmegegyezésre oldassanak meg; a jövő alakulását előre látni nem lehetvén, előtte szóló semmivel sem több joggal prognostisálja a tervezett actio sikertelenségét, mint a mennyivel előadó annak előnyös hatását reméli.

Vámpolitika.

1) *A vámkérdés. A budapesti kereskedelmi és iparkamara előterjesztett jelentés.* Irta: Lukács József. Budapest, 1905. 55. l.

2) *Előterjesztés az önálló vámterület ügyében. A budapesti kereskedelmi és iparkamara megbízásából beterjeszti:* Schwarcz Lajos. Budapest, 1905. 88. l.

3) *Emlékirat az Ausztriával fennálló vámközösség és az önálló vámterületre való áttérés kérdésében.* Közzéteszi a magyar vegyészeti gyárosok országos egyesülete. Budapest, 1905. 77. l.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara a vámkérdés dolgában két külön emlékiratot dolgoztatott ki. Az egyiket, mely a közös vámterület igazát vitatja, Lukács József írta. A másik, mely erősen harczol az önálló vámterület megalkotása mellett, Schwarcz Lajos tollából való. Mind a kettő érdekes olvasmány, bár inkább összefoglaló gyűjteményei a szempontoknak, semmint szélesebb kutatások eredményei. Mindkettőnek előnye az, hogy szerzője a gyakorlati életben él s így, ha a könyvirási technika és stylus tekintetében meg is vannak ez emlékiratoknak fogyatkozásaik, annál nagyobb szükség volt ilyfajta dolgozatokra, mert az idén már nagyon beléjutottunk az elméleti vám-műkedvelésbe.

Mindkét emlékirat hűségesen elvégzi azt a feladatát, hogy sorra ellépteti előttünk a közös vámterületnek, illetőleg az önálló magyar vámterületnek előnyeit: valódiakat és képzelteket egyaránt. Lukács füzeté jóval rendszeresebb s könnyebben áttekinthető. Ezért meggyőzőbben is foghat azokra hatni, kik nem hivei az önálló vámvonalnak. Mert meggyőzésről bizony a vita mai stádiumában alig lehet szó. Lukács sorba veszi a kereskedelem, ipar, mezőgazdaság s állami pénzügy szempontjait s mindig szépen állítja bele következtetéseit a nemzetközi vámpolitika látkörébe.

Terjedelmesebb, élénkebb, de rendszertelenebb is Schwarcz Lajos kamarai tag ellen-irata: ő az önálló vámterületben látja

gazdasági jövőnkét. E tanulmánynak is a dereka az ipar és kereskedelem szempontjait rugtatja előtérbe, természetesen ellenkező következtetésekkel, mint társ-irata. A hegyekből itt völgyek lettek és megfordítva. Látszólag érdekes és tetszetős volt szerzőnknek abbeli próbálkozása, hogy »történelmi igazolás« czímen hosszabban kitér régebbi állapotokra s különösen ama magyar panaszokra, melyek a XVIII. században fennállott harminczadvonalra vonatkoznak. Látszólag, mondjuk, ez igen érdekes dolog, de az a baj, hogy menten felvetődik az olvasóban az a kérdés, hogy ha a XVIII. században már volt külön vámvonala Magyarországnak és az oly rendkívül sérelmesen hatott gazdaságunkra, akkor miért legyen a XX. században a külön vámvonal az a mindent meggyógyító ideál? Ezt a kérdést azután többé nem is tudjuk elnyomni magunkban. Szerény véleményünk szerint ily történelmi visszapillantások, bármily érdekesek legyenek is, öletszerűen kitépve nem használhatók föl. Ha pedig mégis felhasználtatnak, a kellő perspectiva nélkül igen könnyen az ellenkező hatást érjük el velük, mint a mit akartunk.

Schwarz irata mindinkább polemikussá válik. Innét magyarázható az, hogy e polemia hevében néha oly állítást is kiejt tollából, a milyent lehetetlenség bebizonyítani. Ide sorolom azt a tételét (54. l.), hogy »a magyar búzára különben is mind nagyobb szükség lesz a világpiaczon is és csökkenni fog az a verseny is, a melyet az utolsó tíz évben az amerikai búza is támasztott.« A munkának ez a vitatkozó kihegyeződése okozza azt is, hogy ha valaki egymásután olvassa el a két emlékiratot, alig tudja párhuzamba állítani őket. Nemcsak hogy érveik ellenkeznek (a mi álláspontjuk ellentétességéből ered), hanem természetük is eltér egymástól, sőt néha egészen más és más dolgokról beszélnek. Ennek daczára örömmel fogadjuk adalékaikat és tanulságaikat.

Míg a budapesti kereskedelmi és iparkamara e kettős vita-irattal akart hozzájárulni a vámkérdés tisztázásához, addig a Magyar vegyészeti gyárosok országos egyesülete más utat választott. Az egyesület kebelében szakszerű vizsgálatot rendezett a vámok ügyében. E belső enquêtnek eredményét kitünő összefoglalásban bocsátotta a közönség elé. Adatai, okfejtése a kis sárga füzetet elsőrangú olvasmányává teszik. Írásmodora is fölötte áll füzetes irodalmunknak németeskedésén és pongyolaságán.

A munka első, általános részében a vámvédelemnek a vegyészeti ipar fejlődésében vitt szerepét vázolja. Előadása nyugodt; eredménye rendkívül tanulságos. Eredménye, különösen Németországnak nagyszerű példáján indulva, az, hogy a német vegyi ipart semmiképpen sem a vámvédelem, hanem a szakerők tudományos és műszaki kiképzése tette uralkodóvá. Ezután a részletes kutatás következik, olyképpen, hogy minden egyes vegyészeti iparág (számszerint: husz) alaposan, számokra és valóságos körülményekre támaszkodva, bemutatja, hogy mit várhat az önálló vámterülettől s mit a vámközösségtől. Az eredmény az, hogy e nagyfontosságú iparágak közül a petroleumiparra károsnak tartja a mai állapotot; rajta a fogyasztási adóvonal segítene.

De azután a kátrány- és festékipar kivételével, a többi vegyészeti ipar mind a közös vámterület mellett foglal állást, sőt veszedelmet lát az önálló vámterületben.

Mindezek az adatok, tanulságok oly higgadtan s oly meggyőzőleg vannak előadva, hogy egyebet valóban nem kívánhatnak, mint azt: bárcsak gazdasági életünknek minden tényezője oly szakavatottan felismerné saját helyzetét s oly hűséggel megtudná világítani vámbeli álláspontját, mint azt a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesülete tevő.

H. L.

Ipari közigazgatás.

Dr. Friedrich Frey und Dr. Rudolf Maresch: *Sammlung von Gutachten und Entscheidungen über den Umfang der Gewerberechte*. Nach amtlichen Quellen herausgegeben. IV. Band. Wien 1905. VI. és 1100 lap.

Hová süllyed a közigazgatás, ha a mai korban korszerűtlen törvények végrehajtására szoríttatik, azt a szóban álló munka hangos szavakkal hirdeti. Mióta Ausztriában a mesterségek nagy számát képesítéshez kötötték, megkezdődött a harcz és háború az iránt, kinek mit szabad iparágában készíteni és mikor sérti meg egy másik iparág határát, melyre képesítése nem elegendő. És kezdődik az iparhatóságok, az ipartestületek, az iparkamarák, a helytartóságok és a ministeriumok levelezése, hogy nagynehezen megállapítsák szabad-e az ácsnak asztalt készíteni, avagy az asztalosnak ajtófát beilleszteni, az esztergályosnak az általa készített tükrökhöz asztalkákat szolgáltatni, stb. stb.

A szorgalmas gyűjtők 6901 döntést és véleményt gyűjtöttek már össze. Izlelőül egy pár példát kívánunk közölni:

Micsoda süteményeket szabad a cukrásznak és milyeneket a péknek készíteni? Ez a kérdés ismételten foglalkoztatja az osztrák hatóságokat. Legtöbb nézet abban jó kifejezésre, hogy a pék oly süteményeket készíthet, melyeknél a liszt képezi a főalkatrészt és a cukor csak melléalkatrész; ellenkezőleg a cukrász olyanokat, melyeknél a cukor a főalkatrész és liszt, vagy egyáltalában nem fordul elő vagy csak melléalkatrészt képez. Pékek nincsenek jogosítva lekvárt vagy befőzöttket eladni, vagy befőzöttet süteményük töltésére használni. Ugyan mit szólnának nálunk cukrászaink és pékeink, ha ezt a szabályt nálunk is alkalmaznák? Egy döntvény szerint cukrászok kizárólagos joga ostyát, patkót, süteményeket, linzi tésztát és vajás tésztát készíteni; mit mondana ehhez a döntvényhez Schachner nagy pékünk?!

Nagyon érdekes a következő eset: egy esztergályos Bécsben három esztergályos és három asztalos segédet foglalkoztat és kivált oly asztalkákat készít, melyeknél a lábakat esztergályosok, az asztallapot és az alatta levő ládát asztalos segédek állítják elő. Az összeállítást és az enyvezést asztalosok végzik. Felmerült már most az a kérdés, hogy mer esztergályos asztalos munkát készíteni?! És a hatóságok azt találták, hogy az esztergályos jogát túllépi, mikor asztalokat csinál. A furcsa azonban az, hogy ugyanabban a véleményben kimondták azt, hogy aszta-

losnak szabad esztergályos segédeket tartani, de esztergályosnak nem szabad asztalos segédekkel dolgoznia!

Még a felett is dönten kellett, vajjon hentesnek szabad-e meleg virslit áruba bocsátani és még csoda, hogy ezt megengedik és nem találták ezt a vendéglős-iparos kizárólagos jogának.

A szegény üvegkereskedőktől megvonják azt a jogot, hogy aranyhalakat eladhassanak. Nekik csak akkor van megengedve másféle luxushalak, aranyhalak, salamanderek stb. eladása, ha edényekkel együtt veszik; a külön eladás nem tartozik jogosítványukhoz!

A fazekas kályhákat tisztíthat és kitapaszthat, de csak agyagkályhákat, vaskályhákhoz nyulnia nem szabad, ez az ő foglalkozásához nem tartozik.

Ime ezekből a példákból kiviláglik, hová jut korunkban a hatósági beavatkozás, ha egyszer megadják neki a jogot a beavatkozáshoz.

(—vits.)

Kartellek.

A kartellek és a magyar törvénytervezet. Irta: Messinger Simon budapesti ügyvéd. Budapest 1905. A »Kereskedelmi Jog« kiadása. 55 lap.

Szerző a kartellekről általában azt tartja, hogy azok a kényszerítő szükség nyomása alatt jöttek létre és habár a gyengék kizsákmányolását vetik szemükre: eredetileg éppen a gyengék védelmére alakultak. Fejlődés kezdetén lévő gyári iparunk szintén utalva van ezen alakulatokra támaszkodni. A magyar kartellek mindig is csak defensiv jellegűek voltak és tulkapásaik ellen sohasem hallatszott panasz. Szükséges és célirányos-e ezek után nálunk kartelltörvényt alkotni? E kérdésre határozottan nemmel felel. Helytelennek mondja rendes bíróságaink azon álláspontját, mely jogi döntését a kartellekkel szemben azon curiai döntvényre alapítja, hogy oly megállapodások, melyek a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad versenyt teljesen kizárják és ez által a fogyasztó közönség megkárosítására irányulnak s így az erkölcsi fogalmakba ütköztetve (turpis causa) bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjául nem szolgálhatnak. Hiszen akkor »az ipari vagy gazdasági termelvények közös kezelésére és elárusítására alakult szövetkezetek«, vagy a részvénytársaságok, melyek a kereskedelmi törvény 179. §-ának 4. pontja szerint »oly kartellszerződéseket köthetnek, melyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozzák«, szintén a jó erkölcsökbe vagy a közrendbe ütköző dolgot követnének el. Fennálló törvényes jogrendünk azonban, helyesen értelmezve és alkalmazva, a szerződés szabadságának feláldozása nélkül is elég oltalmat nyújthat egyfelől a termelőknek s kereskedőknek a tisztességtelen versenynyel s féktelen árhajszával szemben, másfelől a fogyasztó közönségnek az egyedáruság megszerzése után való kizsákmányolása ellen. A mi viszonyaink közepette különös figyelmet érdemel az is, hogy termelésünk s kereskedelmünk az osztrákokéval szemben, mely a vámterület közössége alapján amugy is óriási súlylyal nehezedik közgazda-

ságunkra, tulságosan meg ne terhelteessék s korlátoztassék. A múlt évben az akkori kereskedelemügyi minister által készített magyar kartelltervezet pedig jóval tulmegy az 1897. évi osztrák törvénytervezetben lefektetett elveken, a mennyiben utóbbi csupán a fogyasztási adók alá tartozó czikkekre vonatkozó kartellekre szoritkozik. A midőn azonban a mi tervezetünk az összes kartelleket rendelkezési körébe akarta vonni, egyrészt nem egészen szabatos szövegezésénél fogva számos olyan önkéntes és kölcsönös korlátozáson alapuló ügyletre kiterjedne, melyek egyáltalában nem tekinthetők kartelleknek. Másfelől azonban a kartelleknek épen legmagasabb rendű alakulatai nem tartoznának alája, mint pl. a fusio folytán egybeolvadt iparvállalatok vagy az olyan részvénytársaságok, illetve más alakban létesülő vállalatok, melyek a valamely iparágban létező összes gyárakat összevásárolják és ily módon egyedáruságra tesznek szert. A tervezet szerint a kartell alapszabályai s azok későbbi módosításai bejelentendők. Ámde ha a törzskönyvelés bármely formai okból megtagadható, hogyha bármely módosításnak vagy toldásnak minősített határozat bejelentésének elmulasztása miatt az egész kartell semmissé válik, hogyha végül a kartell létrejött és a bejegyzés, illetve kihirdetés közötti időben harmadik személyekkel kötött szerződések hatálytalanok, akkor a kartellek létrejött és azok működése csaknem lehetetlen. Ezzel pedig gyáriparunk alig megindult fejlődésében végzetes módon megakasztatnék. Két esetben ad helyet a tervezet megtámadási kérésnek. Először, »ha a kartellszerződésben oly kikötés foglaltatik, a melylyel a kartellfelek más, a kartellszerződésben részt nem vett feleknek a versenyből való kirekesztésére alkalmas módon, kivételes, a forgalmi áraktól feltűnően különböző árak alkalmazását, vagy áruk szállításának megtagadását állapítják meg«. Erre a megtámadási okra azonban nincs is szükség. Hiszen az ilyen kartellszerződéstől mindjárt a törzskönyvelés és a kihirdetés is megtagadható, a törvény 2. §. a)–f) pontjaiban felsorolt kellékek hiánya miatt. A másik megtámadási ok pedig az volna, ha a »kartellfelek a forgalmi árakat a közönség kizsákmányolására alkalmas módon, az árak képződésére kiható egyéb rendkívüli körülmények hiányában, maguk szabályozzák vagy befolyásolják oly módon, hogy a termelési önköltség és a forgalmi ár közötti különbség feltűnő aránytalan mértékben haladja tul a közönségesen szokásos hasznót.« Igen ám, de a termelési önköltség és a forgalmi ár közötti különbség mikor haladja tul feltűnően aránytalan mértékben a közönségesen szokásos hasznót? Mi tartozik egyáltalában az önköltséghez? Miért tiltatik az a kartelleknek, a mit bármely egyéni vállalat megtehet a nélkül, hogy üzleti politikájába az állam beavatkozhatnék? Hol venné egyébiránt az illető bíróság a szakértőket, midőn csaknem az összes kartellviták a kartelláltak s a kartellen kívüliek harcából származik és így minden szakember egyik vagy másik részen érdekelve van? Végül a bojkott lehetőségét akarja kizárni a tervezet 13. §-a. Azonban sem a gyáros nem kötelezhető, hogy gyártmányait bárkinek szállítsa, sem a kereskedő, hogy bárkit kiszolgáljon. Ha mégis a bojkott a versenytárs üzleti létét fenye-

gető kényszer gyanánt használtatik, ezzel szemben a büntető törvény zsarolási szakasza alkalmazható.

Kivételes esetekben azonban mégis elismeri a szerző, hogy az állami beavatkozás helyén van. Erre való eszközök a vasuti tarifapolitika, bizonyos kartelleknek az állami és egyéb közszállításokból való kizárása, új versenyvállalatoknak állami támogatása és kezdeményezése, sőt szükség esetén állami vállalatok létesítése.

Géber Antal.

Adók.

Kormos Alfréd: *Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adói és illetékei*. Szerkesztette Kormos Alfréd. Budapest, 1906. 556 l.

Hatodfélszáz oldalas könyvben gyűjtötte össze Kormos Alfréd a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek céljára vonatkozó anyagot. Mint ismeretes, az anyag igen bő azért, mert a törvény szövege nincs mindenütt összhangban a kereskedelmi mérleg felállításának kívánalmaival s viszont judicaturánk meglehetősen ellentmondó határozatokat is használt. Ezért van nagy szükség az ily összeállításra. Kormos nemcsak az üzleti adó anyagát nyújtja olvasóinak, hanem igen helyesen az üzleti adó magyarázatának függelékéül a bányaadóra, betéti kamat-adóra, a munkások adójára és hadmentességi díjára vonatkozó rendelkezéseket, valamint a szállítási adót is felöleli. Ezek mind összefüggenek az úgynevezett üzleti adóval. De ezen kívül közölve a föld és ház hozadékának megadóztatására vonatkozó törvényes intézkedések is és pedig teljes joggal azért, mert az üzleti jövedelemből levonható tételeket ezeknek az adóknak ismerete nélkül nem lehet megállapítani. A könyv második részében a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok illetékei s a III. részben a tőzsdeadó kerülnek elénk, épp ily gondos összeállításban.

Kormos könyvének egyéb hasznán kívül előnyére fog válni az is, hogy az az ankét, mely Ausztriában október második hetében Kosel pénzügyminiszter elnöklete alatt az osztrák részvénytársulati adó reformja és sérelme tárgyában tartatott: ez az osztrák kezdeményezés nálunk is igen aktuálissá tette az üzleti adó kérdését.

m. zs.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Választmányi ülés október 19-én.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának folyó évi október hó 19-én d. u. 5 órakor Kautz Gyula elnöklete alatt tartott ülésében Halász Sándor, a Társaság igazgatója bejelentette a választmány két kiváló tagjának, Balás Arpádnak és Liphay Sándornak halálát; a választmány jegyzőkönyvileg ad kifejezést részvétének a két jeles tagtárs halála felett. Előadja továbbá igazgató, hogy elnöki megbízása folytán résztvett a VII. nemzetközi börtönügyi congressuson, a minek tudomásul vétele után új tagokul megválasztattak Déchy Mór magánzó, Hatvani Hatvany-Deutsch József nagyiparos, ifj. Leopold Lajos társadalomtudományi író, dr. Bálint Béla, az Osztrák-

magyar bank jogtanácsosa, ifj. dr. Márffy Ede pénzügyi fogalmazó, Lukács Géza cukorgyári tisztviselő, Altnéder Ferencz m. kir. kohómérnök és dr. Márki Hugó ügyvéd. A vámterület kérdésében tartandó előadások iránt a választmány többek hozzá szólása után az elnökséget a kérdésnek főleg gyakorlati jelentőség szempontjából való behatóbb tanulmányozására s konkrét javaslat előterjesztésére kérte fel.

Felolvasó ülés október 19-én.

Társaságunk első felolvasó ülését október 19-én d. u. 6 órakor tartotta meg. Szépszámú hallgatóság előtt dr. Bálint Béla, az Osztrák-magyar bank jogtanácsosa, »Az új földtehermentesítés kérdéséhez« cím alatt tartott nagy érdeklődés mellett fölolvast. Az értekezést, melyért Kautz Gyula elnök meleg szavakban mondott a felolvasónak köszönetet, Szemlénk jelen számában hozzuk, úgyszintén azon igen érdekes eszmecserét is, mely a felolvasás kapcsán kifejlődött.

Felolvasó ülés november 11-én.

Társaságunk második felolvasó ülését november 11-én d. u. 6 órakor tartotta meg. Nagyszámu közönség jelenlétében Kautz Gyula v. b. t. t., elnök nyitotta meg az ülést, melyen Hantos Elemér, a Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetségének titkára tartott előadást — élénk figyelem között — »*Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányairól*«. A megtapsolt előadást egyik közelebbi füzetünk hozza.

A nemzetiségi pénzintézetek actiójának földerítésére ezelőtt két évvel indított mozgalmunkat az idén is folytatni kívánjuk. Legközelebb, deczember 14-ikén, Barabás Endre tanítóképezdei tanár fogja bemutatni azon újabb kutatásainak, melyeket Társaságunk megbízásából végez, összefoglaló eredményét.

Közgazdasági irodalom.

A Közgazdasági Szemle juliusi számában megemlékeztem volt *Közgazdasági irodalom* rovatunk történetéről.

Egyszersmind jeleztem, hogy a *Bibliographia economica* Magyarországon való összeállítása és megjelentetése nagy nehézségekbe ütközik. Mert kevesen vannak nálunk, kik a bibliographiai vállalkozáshoz annyira szükséges segédkezési munkát szívesen végzik és az irodalmi források is csak fogyatékosan állanak rendelkezésre. Mindenekelőtt pedig hiányzik az, a mi ily munka összeállításához nagyon fontos: hivatal, mely a bibliographiai munkát mindig gyorsabban és megbízhatóbban végezheti, mint egyes egyének.

Ennek folyományaképen jeleztem, hogy a Közgazdasági Szemle *Közgazdasági irodalom* rovatát illetőleg is bizonyos változtatásokat kell tennünk. Az erre vonatkozó tárgyalások július hó óta egyre folytak és eredményükről immár jelentést tehetünk.

A brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézettel folytatott tárgyalások kellő eredményre nem vezettek. Ez intézet ugyan beleegyezett abba, hogy az ezentul Brüsszelben szerkesztendő *Bibliographia economicát* magyar címfeliratokkal mellékeljük a

Közgazdasági Szemléhez. De nem tudott semmi biztosítékot nyújtani az iránt, hogy a Közgazdasági Szemle a *Bibliographia economicát* rendszeresen, havonként, meghatározott időben megkapja. A mióta a *Bibliographia economicát* pedig Brüsszelben és nem Budapesten szerkesztik, tartalmilag határozottan hanyatlott; a francia és belga irodalom igen jelentéktelen termékei is helyet találtak benne, ellenben a külföldi irodalmat nagyon fogyatékosan dolgozzák fel.

Az épen felsorolt körülmények arra kényszerítették, hogy a berlini *Kritische Blätter für die gesamten Socialwissenschaften* szerkesztőségével, illetőleg az időközben Berlinben alakult *International Institut für Socialbibliographie*-val tárgyaljunk. A *Kritische Blätter*, a mint azt már júliusi számunkban megemlítettem, az 1905. év kezdete óta részletes tárgycsoportfelosztással nemzetközi társadalomgazdasági bibliographiát adnak ki. A berlini intézetnek Franciaország, Anglia, az Egyesült-Államok, Oroszország, Magyarország, Olaszország, Belgium és Németalföld, a skandináv országok és a Balkán államok számára külön állandó levelezői és Németországban két bibliographiai hivatala (Berlin és Frankfurt) van; ezek végzik a bibliographiai anyaggyűjtés, csoportosítás és kiadás munkáját.

Tárgyalásaink arra az eredményre vezettek, hogy a *Kritische Blätter* kiadásában megjelenő *társadalomgazdasági bibliographiát* ez év szeptember havától kezdve a Közgazdasági Szemléhez mellékeljük.

A tárgycsoportok czímfelirásai magyarok; a magyar társadalomgazdasági irodalom bibliographiáját e sorok írója, mint a berlini nemzetközi társadalomgazdaságtani bibliographiai intézet magyarországi levelezője állítja össze.

A Közgazdasági Szemle olvasói ez új rendezkedés folytán csak nyerne, mert míg eddigelé körülbelül 120 oldal terjedelemben jelent meg Szemlénkben a *Közgazdasági irodalom*, még pedig nem rendszeresen havonként, hanem az egyéni dolgozás esélyeitől függően, hol két, hol három havonta, addig ezentúl a *Társadalomgazdaságtani bibliographiát* rendszeresen havonként mellékeljük a Szemléhez jóval nagyobb, 416—512 oldal évi terjedelemben; csak a nyári évszakban lesznek kettős számok.

A külön mellékelés és külön lapszámozás lehetővé teszi egyszersmind, hogy olvasóink az év végén az egy évről szóló közgazdasági bibliographiát külön köttessék; a bibliographia lapszámozása 1000-rel kezdődik, hogy a bibliographiát könnyen lehessen a Szemlétől megkülönböztetni.

A tárgyalások azonban oly későn vezettek eredményre, hogy a *Kritische Blätter* kiadásában ez év első két harmadában megjelent anyagot nem szerezhettük meg olvasóink számára, miután annak szedése már nincs együtt. *Társadalomgazdaságtani bibliographiai* mellékletünk így 1905. szeptember havával veszi kezdetét.

E számunkhoz a szeptemberi és októberi bibliographiát mellékeljük. A *Közgazdasági Szemle* ezentúl a megelőző hónap *Társadalomgazdaságtani bibliographiájának* idejében való mellékelhetése céljából minden hó 20-ikán jelen meg.

Mandelló Gyula.

Az erdélyrészi népfajok birtokaránya.¹⁾

Mindazok, kik az erdélyrészi nemzetiségi kérdéssel foglalkoztak eddig, mindig csak a lakosságot alkotó népfajok politikai helyzetét, törekvéseit, továbbá szellemi és erkölcsi életüket igyekeztek megvilágítani. Az így keletkezett irodalomban a kérdések oly sokféle szempontból vannak megvitatva, hogy ma már a kérdésnek úgynevezett szellemi oldala tekintetében bizonyos közvélemény alakult ki. Hogy a nemzetiségi kérdésnek közgazdasági szempontból való tárgyalására oly ritkán akadunk irodalmunkban, az talán azzal a sajátos politikai felfogással indokolható, mely a nemzetet csaknem kizárólag a közjogi politika szolgálatába állította, a közgazdasági politikát csak másodsorban méltatva figyelemre.

A magyar nemzeti szempontból annyira fontos erdélyi részek sajátos viszonyai például leggyakrabban csak abból a szempontból vizsgáltattak, hogy a nemzetiségek a magyar állameszmével szemben hogyan viselkednek, a magyar szupremáciával szemben elégedetlenségük hogyan nyilvánul meg s milyen célból; de azzal a legutóbbi időkig nem igen foglalkoztunk, hogy a folytonos elégedetlenséghez szükséges anyagi erő mennyiben áll a támadó nemzetiségek rendelkezésére s e téren mily mértékben kedvezőtlen a megtámadott magyar faj helyzete. Sőt az államhatalom annyira nem számolt e körülménnyel, hogy az erdélyrészi nemzetiségek megnyerése végett, az ezen országrész gazdasági fellendítése céljából hozott áldozatokat, szinte célzatosan, a nemzetiségi vidékeken helyezte el s az így keletkezett közgazdasági forgalomból a magyar fajt mintegy mesterségesen zárta ki. És az államhatalomnak ez a nagylelkűsége, a nemzetiségeket nem tudta meghódítani a magyar állameszmének, sőt veszedelmesebb ellenfélle, ellentállóbbá tette, míg a nemzetfenntartó elem a közgazdasági versenyben elmaradva, folytonosan szegényedett és kivándorolt.

A magyar állam célzott tévesztett erdélyrészi közgazdasági politikájának káros hatásaira, legelőször az úgynevezett nemzetiségi pénzintézetek nemzetellenes akciója irányította a figyelmet.

¹⁾ Fölvilágosított a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi december hó 14-én tartott ülésén.

Ezek a pénzintézetek nemzetiségi törekvések szolgálatába szegődve, a magyar faj gyöngítésére és elszegényítésére egyesültek. Jelszó lett: minél nagyobb földterületet juttatni a nemzetiségek birtokába s a magyarelemet minél jobban körülzárva az elvándorlásra vagy kivándorlásra kényszeríteni gazdasági eszközökkel.

Bár sorainkat meggyöngítette a nemzetiségek akciója, de a veszedelem még nem állott be teljesen, azért ideje, hogy a magyar birodalomra nézve annyira fontos erdélyi rész lakóinak erőviszonyait számba vegyük a népfajok szerint, nehogy oly eltolódások keletkezzenek, melyeket majd nem leszünk képesek helyreigazítani.

Az erdélyrészi gazdasági erőviszonyok tanulmányozása annyival inkább indokolt, mert ott a magyar faj az, melynek népességi arányszáma is csökken, főleg a román fajjal szemben. Ez a csökkenés azonban nem mai keletű, hanem kétszáz éves.

1721-ben, mikor az első megközelítő népszámlálási statisztikát egybeállították, egész Erdélyben a 96.498 háztartás közül még csak 28.120 román családot irtak össze, azaz az összes lakosságnak alig 30 % -át. (Ekkor még a nemzetiségi statisztikát a név hangzása után állították össze, abból indulva ki, hogy a névnek fedeznie kell a nemzetiségi jelleget). Ugyanekkor a Székelyföldön 21.655 s a vármegyékben és a Királyföldön 8.140 magyar nevű háztartást irtak össze, tehát a magyarság arányszáma meghaladta a román lakosságét a hivatalos statisztika szerint.

1844-ben az egyházi kimutatások szerint a gör. katolikus és gör. keleti vallásúak Erdély lakosságának $30\cdot8 + 30\cdot3$, összesen 61·1 % -át tették, melyben azonban a magyar anyanyelvűek is befoglaltatnak, kiknek száma tekintélyes lehetett, hisz még 1900-ban is e két felekezet tagjai között 43 ezer magyar anyanyelvű akadt. Kővári Lászlónak 1847-ben megjelent »Erdély statisztikájá«-ban az oláh nemzetiségűek arányszáma 52·1 %, azaz 1.200.000 lélek, ami a tényleges állapotoknak valószínűleg megfelelt. Ugyanekkor a magyar és székely, Erdély lakosságának 38·7 % -át tette, mi 890.000 léleknek felel meg.

Ezek az arányszámok azonban 1900-ig eltolódtak. A román-ságé növekedett 4·4 % -kal 56·5 % -ra, a magyarságé csökkent fél-század alatt 6·2 % -kal 32·9 % -ra, a szászok arányszáma azonban szintén növekedett 0·6 % -kal 9·3 % -ra. Azonban a magyarság nemcsak aránylag apadt, hanem abszolút értelemben is, mert 1900-ban, a múlt század negyvenes éveiben külön kategóriába sorozott zsidóság nagy részének és az örménységnek a magyar anyanyelvűek közé való sorozása daczára, a magyar anyanyelvűek száma még mindig 84.000 lélekkel kisebb, mint amennyi 1848. előtt volt. Ez a csökkenés némi magyarázatát leli az 1848—49-iki nagy gyilkolásban is, mikor csak Alsó-Fehér megyében 5.000 magyart gyilkoltak le az oláhok hiteles adatok bizonyossága szerint s bizony nem tagadhatjuk, hogy ebben az időben Erdély magyarsága, a szó valódi értelmében, megtizedeltetett. Ma már ott állunk, hogy az erdélyi 17 törvényhatóság közül 11-ben kisebbségben van a magyarság s csak 6-ban haladja

meg az 50 %-os arányszámot, míg a hetedikben már csak 31·9 %-kal van képviselve a magyarság.

Nagyon sokan azzal vigasztalják magukat, hogy mind-ezeknek daczára az anyagi és szellemi erő a magyarság birtokában van, pedig ezek keservesen csalódnak. Szellemi téren még a magyar faj vezet, de e téren is megindult a kérlelhetlen harc. Ha pl. a kolozsvári egyetem tanulóinak vagy a doktorrá avatottak névsorát nézem s a kétszáz év előtti német statisztikusokkal tartok a nemzetiség meghatározása céljából, bizony nagyon gyakran kétségbe kell vonnom, hogy ezeknek az ifjakkal volna valami közük a magyar fajhoz.

Napjainkban már többé nem a fegyverek diadalától várják a népek hazájuk felvirágzását, hanem a gazdasági jólétől, csak mi magyarok vagyunk azok, kik még ma is a legkevesebb súlyt helyezünk a közgazdasági tényezők fejlesztésére. Ez az oka annak, hogy itthoni közgazdasági bajaink jelenségeit igen gyakran tisztán politikai szempontból vizsgáljuk.

Az oly nagy méretet öltő nemzetiségi kérdés, különösen a románság kérdése, még jóideig nem lesz politikai kérdés, hanem csak közgazdasági. Majd ha a hazai románság — a román királyság tőszomszédságában — mint nemzetiség a gazdasági élet kellekeit megszerzi és nemzeti kulturáját kifejleszti: csak idő kérdése lesz, hogy politikailag is ne érvényesüljön. És e törekvés a magyar faj kérlelhetlen pusztításával jár, melynek jeleivel már mind gyakrabban találkozunk. A román pénzügyek szervezete, a kulturális, társadalmi és politikai egyesülések mind egy cél felé törekszenek: a magyar faj kevés maradékát kiszorítani Erdélyből, földjét megszerezni a román pénz segítségével, avagy mellé telepedve, kibőjtölni.

Ez a kérlelhetlen harc ösztönöz bennünket erdélyrésziakat, hogy e harcot ne szemléljük tétlenül, ne elégedjünk meg az idő előtt felmerülő jelenségek alkalmi magyarozatával, hanem igyekezzünk megvilágítani azt a lassú, de tervszerű készülődést, mely a döntő ütközetet megelőzi. Ez a készülődés lázasan folyik, olyannyira, hogy többé már nem kerülheti el figyelmünket sem.

És a román törekvések szervezői jól számítanak. A magyar faj gazdasági javai a kifejlődött igényekkel nem tudnak lépést tartani, míg a román faj az ő igénytelenségével a megszerezhető javakat a földbirtok növelésére használja. A tulajdon birtok a magyarság kezén apad, míg a románságnál úgy a gazdaságok száma, mint azok területe folytonosan növekszik. Ez a két ellentétes irányzat jellemzi az erdélyi népfajok gazdasági harczát.

Ha már most az erdélyrészi népfajok gazdasági fejlettségét vizsgáljuk, úgy be kell vallanunk, hogy mi magyarok a gazdasági fejlettséggel járó előnyökre sem számíthatunk többé, mert e tekintetben a szászok vezetnek s mi ennél alacsonyabb színvonalon csaknem egyforma helyzetben vagyunk a románokkal.

Ami a gazdasági téren való előhaladást illeti, az Erdély lakosságát alkotó három faj gazdasági fejlettsége köztudomás

szerint e sorrendben következnek: szász, magyar és román. A szász és magyar gazdálkodás csaknem élesen különválnak, míg a magyar és románé majdnem összeolvad, azaz vajmi kevéssel lehet fejlettebbnek mondani a magyarét a románénál. Így például, ha a használt gazdasági eszközök közül csak néhányat is megfigyelünk, ilyen arányszámokat nyerünk: az Erdélyben használt fagerendelyű ekék közül 30 % jut a magyar megyékre, 35 % a román megyékre és 23 % szász megyékre, míg a vasgerendelyekből 11 % a magyar, 29 % a román és 41 % a szász megyékre. Csaknem ugyanezt az arányt találjuk a többi mezőgazdasági eszközöknél is. A modern géphasználat legjobban a szászoknál van elterjedve s csak ezután következnek a magyarok és románok. Ha a fekete ugar elterjedését és nagyságát hasonlítjuk össze, akkor is megmarad a sorrend: a szászoknál a szántóföldnek csak 5–10 %-kát teszi, a magyaroknál és románoknál 13–25 %-kát.¹⁾

Ilyen előzmények után talán még reménykedhetnénk abban, hogy ha nem is fejlettebb a mezőgazdasági kulturánk, de a magyar gazdaságok területeiknek nagyságával előnyben vannak. Sajnos, ezt az ábrándot is le kell rontanunk és rá kell mutatnunk arra a megdöbbentő jelenségre, hogy a magyar földbirtok nemcsak általában veszít a területéből, hanem az egyes, hasonló jellegű gazdaságok területénél is mindinkább a román kézben levő birtok tűnik fel nagyobb terjedelmével.

Néhány évtized előtt még beszéd tárgyát sem képezhette az u. n. román közép- és nagybirtok, ma pedig azt látjuk, hogy napról-napra egymásután alakulnak azok. A nagy Mezőgazdasági statisztika már 693 román kézen levő közép- és nagybirtokot sorol fel, pedig akkor 1896-ban az u. n. román pénzügyek ide irányuló törekvéseiről nem is beszélhettünk komolyan. E kimutatás szerint az erdélyi középbirtokok (100–1000 holdig) 21·25 %-ka, a nagybirtokoknak pedig (1000 holdon felül) 7·20 %-ka már román kézben volt. 100 k. holdon felüli gazdaságok:

1. Alsó-Fehér	megyében	293	s ezek közül	75,	azaz	26 %	rom. tulajdon
2. Besztercze-Naszód	»	99	»	45,	»	45·4 %	«
3. Brassó	»	22	»	2,	»	9 %	«
4. Csik	»	175	»	10,	»	5·7 %	«
5. Fogaras	»	44	»	25,	»	56·8 %	«
6. Háromszék	»	283	»	6,	»	2·1 %	«
7. Hunyad	»	303	»	110,	»	36·5 %	«
8. Kis-Küküllő	»	203	»	14,	»	6·9 %	«
9. Kolozs	»	493	»	123,	»	24·9 %	«
10. Maros-Torda	»	368	»	68,	»	18·5 %	«
11. Nagy-Küküllő	»	136	»	14,	»	10·3 %	«
12. Szeben	»	66	»	23,	»	34·8 %	«
13. Szolnok-Doboka	»	524	»	117,	»	22·3 %	«
14. Torda-Aranyos	»	313	»	59,	»	18·8 %	«
15. Udvarhely	»	168	»	—,	»	—	«

Összesen 3.490 s ezek közül 693, azaz 21·25 % volt román tulajdon.

¹⁾ Éber Ernő: A fajok harcza Erdélyben. 1905.

Ha az ezer k. holdon felüli u. n. nagybirtokokat tekintjük csak, akkor is igen tekintélyes azon nagybirtokok száma, melyek román kézen vannak. A Mezőgazdasági statisztika által kimutatott 389 nagybirtok közül 28 ilyen, melyek közül 21 legalább részben tulajdon birtok és nem haszonbéres. Még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a románok kezén levő haszonbéres birtokoknak egy jó része magyar tulajdon még részben s így azon az úton vannak ezek is, hogy teljesen román kézre jussanak.

Egyes megyénként a következő nagybirtokok vannak román kézen, mint tulajdon vagy haszonbéres birtok:

				K. holdon	K. holdon
1. Alsó-Fehér	megyében 3	birtok egyenként . . .	3.121		
			1.142		
			1.291,	összesen	5.554
2. Brassó	» 1	»			1.086
3. Fogaras	» 3	» egyenként . . .	1.275		
			2.388		
			1.390,	összesen	5.053
4. Hunyad	» 11	» » . . .	1.225		
			1.371		
			2.146		
			6.727		
			2.119		
			4.213		
			1.828		
			6.011		
			2.896		
			1.900		
			1.428,	összesen	36.664
5. Kolozs	» 2	» » . . .	1.748		
			1.800,	összesen	3.548
6. Maros-Torda	» 1	»			1.313
7. Szeben	» 1	»			924
8. Szolnok-Doboka	» 2	» egyenként . . .	941		
			1.874,	összesen	2.815
9. Besztercze-Naszód	» 1	»			9.029
10. Kis-Küküllő	» 1	»			1.269
11. Nagy-Küküllő	» 1	»			931
12. Torda-Aranyos	» 1	»			2.280
			Összesen . 70.466		

Ezek az adatok annál figyelemre méltóbbak, mert Erdélyben a birtokmegoszlás egészen más arányszám szerint alakult, mint az országban átlag. Így például míg az országban átlag a nagygazdaságok az összes gazdaságoknak 0.16%-át teszik, Erdélyben csak 0.08%-át; míg a középgazdaságok országos átlaga 0.83%, addig Erdélyben 0.68%. De a gazdaságok területe is átlag itt kisebb, mint az ország átlagos tudniillik; országos átlagban a nagygazdaságok az összes területnek 32.29%-át, a középgazdaságok pedig 15.37%-át foglalják el a gazdaságok területének, míg Erdélyben a nagygazdaságok 18.30%-át, a középgazdaságok 13.85%-át. Tehát az egyes gazdaságok itt, minden egyéb gazdasági körülménytől eltekintve is, átlag kisebb területűek, mint az ország más részeiben s annak is 58.92%-át erdő borítja, míg az országos átlagban csak 40.25% a nagybirtok erdeje s még így is az egy nagybirtokra eső terület átlaga csak 2.909 k. hold, a 3.158 k. hold országos átlaggal szemben.

Egész Erdélyben összesen 9 olyan nagybirtok van, melyeknek területe meghaladja a 10.000 k. holdat: Maros-Tordában három: 25.869, 44.349 és 31.501 k. holdon; Csíkmegyében egy: 11.685 k. holdon; Hunyadmegyében három: 20.507, 17.421 és 24.314 k. holdon; Kolozsmegyében egy: 40.727 k. holdon és Torda-Aranyosmegyében egy: 25.518 k. holdon.

Ha tehát az erdélyi különleges viszonyokat nem tévesztjük szemünk elől, úgy a román kézre került közép- és nagygazdaságok számát és azok terjedelmét nem tekinthetjük jelentéktelen veszteségnek a magyar fajra nézve, különösen nem akkor, ha tudjuk, hogy az összes erdélyrészi román társadalmi és közgazdasági tényezőknek minden törekvése odairányul, hogy a román birtokos középosztály kialakuljon és vezetős szerepre jusson. Mint alább látni fogjuk, a kis- és törpebirtok még aránylag is nagyobb a román tulajdonban, mint a magyarnál s így valóban közeledünk ahhoz, hogy a román elem kisajátítsa Erdély területét gazdaságilag és tulajdonjogilag. A helyzet annál veszedelemesebb, mert a magyar közép- és nagybirtokot nemcsak a román elem támadja, hanem a szász faj is, mely a legutóbbi években is több ősrégi magyar nagybirtokot szerzett meg — éppen magyar vidéken, hol nemcsak a magyar birtokok számát apasztotta meg, hanem a magyarságot is kiszorította — ősi fészkeiből.

Hogy a magyar, szász és román kézen levő kisbirtokok arányát megállapíthassuk, nem elégséges a megyei átlagokat vizsgálnunk, hanem legalább is a járásokban az egymás mellett fekvő s a lakosság szerint különböző fajjellegű községek birtok megoszlását kell megfigyelnünk. E végből azokat a vármegyéket tesszük vizsgálat tárgyává, melyekben a magyarság kisebbségben van a nemzetiségekkel szemben, sőt kiterjeszkedünk Maros-Tordamegye azon járásaira is, melyekben a román elem tulnyomó, a magyarsággal szemben. Ezen kiválasztott megyei járásokban¹⁾ állítsuk egymásmellé a magyar, szász és román községek birtokarányait, azaz az egy kisgazdaságra eső összes földbirtokot, szántóföldet és szarvasmarha állományt.

Kolozs megyében a lakosságnak 26·8%-a magyar, 3·6%-a német és 68·6%-a román anyanyelvű.

Bánffyhungyadi járásban van 14 magyar többségű község és 32 román község.

Egy magyar községre esik átlag 171·6 gazdaság.

Egy román » » » 193·6 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 23·4 k. hold

» román » » » » » 23·4 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 4·3 k. hold

» román » » » » » 4·3 » »

¹⁾ Eber Ernő: A fajok harcza című műve felosztása szerint.

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	1'8 drb
» román	» » 1'9 »

A *gyalui járásban* van 5 magyar község és 15 román.

Egy magyar községben van átlag 206 gazdaság.

Egy román » » » 187 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	20'8 k. hold
» román	» » » » 39'8 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	5'1 k. hold
a román	» » » » 3'6 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	2'1 drb
» román	» » » » 2'6 »

A *nádasmenti járásban* van 9 magyar község és 13 román.

Egy magyar községben van átlag 148'5 gazdaság.

Egy román » » » 131'0 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	15'7 k. hold
» román	» » » » 19'9 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	6'1 » »
» román	» » » » 6'9 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	2'8 drb
» román	» » » » 2'9 »

A *tekei járásban* van 3 magyar, 4 szász és 16 román község.

Egy magyar községben van átlag 52 gazdaság.

Egy szász » » » 385 »

Egy román » » » 226'8 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	11'5 k. hold
» szász	» » » » 16'8 » »
» román	» » » » 12'4 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	6'0 » »
» szász	» » » » 8'6 » »
» román	» » » » 7'0 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	2'0 drb
» szász	» » » » 3'1 »
» román	» » » » 1'6 »

Torda-Aranyos megyében a lakosságnak 25·4⁰/o-a magyar, 0·4⁰/o-a német és 72·9⁰/o-a román anyanyelvű.

A *felvinczi járásban* van 5 magyar község és 13 román.

Egy magyar községben van átlag 210·8 gazdaság.

Egy román » » » 206·0 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 17·2 k. hold

» román » » » » » 10·6 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 8·7 » »

» román » » » » » 4·4 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 3·0 drb

» román » » » » » 1·6 » »

A *tordai járásban* van 9 magyar község és 26 román.

Egy magyar községben van átlag 415 gazdaság.

Egy román » » » » 140 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 8·5 k. hold

» román » » » » » 19·1 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 4·3 » »

» román » » » » » 8·2 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 1·1 drb

» román » » » » » 2·8 » »

A *toroczkói járásban* van 4 magyar község és 17 román község.

Egy magyar községben van átlag 441 gazdaság.

Egy román » » » » 178 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 8·5 k. hold

» román » » » » » 27·1 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 2·0 » »

» román » » » » » 5·9 » »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 0·9 drb

» román » » » » » 2·3 » »

Szolnok-Doboka megyében a lakosságnak 19·9⁰/o-a magyar, 3⁰/o-a német és 76·3⁰/o-a román anyanyelvű.

A *bethleni járásban* van 7 magyar, 3 szász és 36 román község.

Egy magyar községben van átlag 205 gazdaság.

Egy szász » » » 262 »

Egy román » » » 163 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 130 k. hold

» szász » » » » » 99 » »

» román » » » » » 164 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 62 k. hold

» szász » » » » » 45 » »

» román » » » » » 56 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 25 drb

» szász » » » » » 18 »

» román » » » » » 21 »

A *Dési járásban* van 5 magyar község és 45 román község.

Egy magyar községben van átlag 246 gazdaság.

Egy román » » » 163 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 132 k. hold

» román » » » » » 164 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 88 » »

» román » » » » » 60 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 23 drb

» román » » » » » 20 »

A *kékesi járásban* van 6 magyar és 33 román község.

Egy magyar községben van átlag 175 gazdaság.

Egy román » » » 134 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 123 k. hold

» román » » » » » 161 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 65 k. hold

» román » » » » » 78 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 16 drb

» román » » » » » 20 »

Brassó megyében a lakosság 31·9⁰/₀-a magyar, 31·4⁰/₀-a német és 35·7⁰/₀-a román anyanyelvű.

Az *alvidéki járásban* van 2 magyar, 6 szász és 1 román község.

Egy magyar községben van átlag 451 gazdaság.
 Egy szász » » » 1516 »
 Egy román » » » 1901 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 18·4 k. hold
 » szász » » » » 6·1 » »
 » román » » » » » 5·4 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 4·3 » »
 » szász » » » » » 2·7 » »
 » román » » » » » 2·6 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 2·2 drb
 » szász » » » » » 1·1 »
 » román » » » » » 0·7 »

A *felvidéki járásban* van 1 magyar és 6 szász község.

Egy magyar községben van átlag 331 gazdaság.
 Egy szász - » » » 881 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 8·4 k. hold
 » szász » » » » » 13·7 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 3·9 » »
 » szász » » » » » 3·6 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 2·3 drb
 » szász » » » » » 2·4 »

Ktsküküllő megyében a lakosságnak 29·7⁰/₀-a magyar, 17·6⁰/₀-a német és 50·8⁰/₀-a román anyanyelvű.

Az *erzsébetvárosi járásban* van 8 magyar, 14 szász és 14 román község.

Egy magyar községben van átlag 161 gazdaság.
 Egy szász » » » 236 »
 Egy román » » » 208 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 8·0 k. hold
 » szász » » » » » 13·4 » »
 » román » » » » » 10·8 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 4·2 k. hold
 » szász » » » » » 4·9 » »
 » román » » » » » 4·7 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 1·7 drb
 » szász » » » » » 1·7 »
 » román » » » » » 1·6 »

Nagyküküllő megyében a lakosságnak 11·6⁰/₀-a magyar, 42·7⁰/₀-a német és 42·7⁰/₀-a román anyanyelvű.

A *kőhalmi járásban* van 6 magyar, 12 szász és 14 román község.

Egy magyar községben van átlag 284 gazdaság.

Egy szász » » » 324 »

Egy román » » » 156 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 12·7 k. hold

» szász » » » » » 25·0 » »

» román » » » » » 18·4 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 5·1 k. hold

» szász » » » » » 7·4 » »

» román » » » » » 6·2 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 2·5 drb

» szász » » » » » 3·4 »

» román » » » » » 2·8 »

Besztercze-Naszód megyében a lakosságnak 7·0⁰/₀-a magyar, 22·0⁰/₀-a német és 69·2⁰/₀-a román anyanyelvű.

A *besenyői járásban* van 3 magyar, 11 szász és 18 román község.

Egy magyar községben van átlag 139 gazdaság.

Egy szász » » » 250 »

Egy román » » » 183 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 12·8 k. hold

» szász » » » » » 14·2 » »

» román » » » » » 18·6 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 6·9 k. hold

» szász » » » » » 7·4 » »

» román » » » » » 5·6 » »

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 2·6 drb

» szász » » » » » 2·6 »

» román » » » » » 2·4 » \

Maros-Torda megyében a lakosságnak 57·9⁰/₀-a magyar, 3·8⁰/₀-a német és 36·8⁰/₀-a román anyanyelvű.

A *marosi alsó járásban* van 39 magyar és 11 román község.

Egy magyar községben van átlag 192 gazdaság.

Egy román » » » 103 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag 10·8 k. hold

» román » » » » » 9·4 » »

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	5'3	»	»
» román	»	»	»
	6'5	»	»

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	1'7	drb
a román	»	»
	1'8	»

A *marosi felső járásban* van 22 magyar és 20 román község.

Egy magyar községben van átlag 164 gazdaság.

Egy román » » » 163 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	8'4	k. hold
» román	»	»
	9'5	»

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	4'6	k. hold
» román	»	»
	5'6	»

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	1'8	drb
» román	»	»
	1'9	»

A *régeni alsó járásban* van 20 magyar, egy szász és 25 román község.

Egy magyar községben van átlag 200 gazdaság.

Egy szász » » » 426 »

Egy román » » » 172 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	10'7	k. hold
» szász	»	»
» román	»	»
	15'2	»
	30'1	»

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	4'7	k. hold
» szász	»	»
» román	»	»
	6'5	»
	4'1	»

A szarvasmarha állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	1'8	drb
» szász	»	»
» román	»	»
	2'3	»
	2'0	»

A *régeni felső járásban* van 6 magyar, 2 szász és 17 román község.

Egy magyar községben van átlag 232 gazdaság.

Egy szász » » » 274 »

Egy román » » » 246 »

Az összes területből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	12'0	k. hold
» szász	»	»
» román	»	»
	8'2	»
	56'5	»

Az összes szántóföldből

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	3·9 k. hold
» szász	» » » » » 3·8 » »
» román	» » » » » 4·5 » »

A szarvasmarhá állományból

a magyar községek egy gazdaságára esik átlag	2·0 drb
» szász	» » » » » 2·1 »
» román	» » » » » 3·1 »

A felsorolt 8 vármegye 19 járásában, hol a magyar többségű községek birtokaránya közvetlenül hasonlítható össze a román és szász többségű községekével, azt találjuk, hogy az egy községre eső gazdaságok átlagos száma a magyar községekben nagyobb átlag a 19 járás közül 12-ben, mint a román községekben, míg a szász községekben minden esetben nagyobb. A szász községek gazdaságainak átlagos számát csak egy esetben haladja meg a románoké a brassómezei alvidéki járásban.

Az összes területből, a községek egy gazdaságára eső terület, csak három járásban nagyobb a magyar községeknél, a románokéval szemben, míg 14 járásban a román gazdaságok összes átlagos területe meghaladja a magyar gazdaságokét, egy esetben pedig egyenlő (Kolozmegye, bánffyhungyadi járásában). A szászok gazdaságának átlagos összes területe 9 járásban hasonlítható össze a magyarokéval és 6 járásban nagyobb annál, míg a románokénál csak 4 járásban, az összehasonlított 8 járás közül. A legnagyobb átlagos magyar gazdaság a magyar szigeten 23·4 k. hold (a kolozmegyei bánffyhungyadi járásban), míg a legkisebb 8·0 k. hold (a kisküküllőmezei erzsébetvárosi járásban). Ezzel szemben a legnagyobb területű román gazdaság 56·5 k. hold (a maros-tordamezei régi felső járásban) és a legkisebb 5·4 k. hold (a brassómezei alvidéki járásban). A szász gazdaságok közül átlag a legnagyobb területűek 25·0 k. holdasak (Nagyküküllő megye kőhalmi járásában), és a legkisebbek 6·1 k. holdasak (a Brassómezei alvidéki járásban).

Az összes területből a szántóföldre eső rész átlagos területét tekintve azt találjuk, hogy az egy gazdaságra eső szántóföld 7 járásban nagyobb a magyar, mint a román községekben; míg 10 járásban a román községeké nagyobb, egy járásban pedig egyenlő a magyar községekével. A szász községek szántóföld területének átlaga 5 járásban nagyobb mint a magyar községeké és csak 4 járásban kisebb ennél; a román községekét pedig 6 járásban haladja túl, míg 2-ben a román gazdaság szántóföldje a nagyobb.

A legnagyobb magyar gazdaság szántóföldje 8·8 k. hold, Szolnok-Dobokamegye dési járásában; a legkisebb 2 k. hold Torda-Aranyosmegye torockói járásában. A legnagyobb román gazdaság már 8·2 k. hold területű a tordaaranyosmezei tordai járásban, és a legkisebb is 2·6 k. hold a brassómezei alvidéki járásban. A szász gazdaságok legnagyobbjára 8·6 k. hold esik átlag a szántóföldből, a kolozmegyei tekei járásban, míg a legkisebbjére 2·7 k. hold, a brassómezei alvidéki járásban.

Ha a gazdaságok szarvasmarha állományának megoszlását vizsgáljuk, úgy azt találjuk, hogy 18 járás közül hétben a magyar gazdaságok szarvasmarháinak száma átlag nagyobb, a román gazdaságokénál, míg 11-ben a román gazdaságokra esik több szarvasmarha. A szász gazdaságok szarvasmarha-állománya öt járásban haladja meg a magyarokét, kettőben alatta marad s kettőben egyenlő; míg a román gazdaságok szarvasmarha-állományát hat járásban haladja meg s kettőben alatta marad.

Az egy gazdaságra eső szarvasmarhák száma a magyar gazdaságoknál 3·0—0·9 drb között váltakozik, a román gazdaságoknál 3·1—0·7 drb között és a szász gazdaságoknál 3·4—1·1 drb között.

Az elősoroltakból az a nagyon szomorú tanulság domborodik ki, hogy a magyar kisgazdaságok még terjedelem tekintetében sem mulják felül a nemzetiségek kezén levőket, hanem ellenkezőleg, csaknem az egész vonalon azoknál kisebb terjedelműek, még itt a nemzetiségi tengerben levő magyar szigeteken is.

Ha az egyes községekre eső gazdaságok átlagos számát tekintjük, azt látjuk, hogy ugyanazon járásban is, a szász községekben minden esetben több gazdaság van mint a magyar községekben, míg a román községekkel szemben csak a községek 88^o/_o-ában nagyobb, tehát a román községeknek 12^o/_o-a még a szászokénál is több gazdaságot tüntet fel, amiből az tűnik ki, hogy a sporadikus magyar községek a környező nemzetiségi községeknél kisebbek, gyengébbek.

A községek határát alkotó összes területből a magyar gazdaságokra eső terület is aggasztóan kicsiny, még aránylag is. A feldolgozott 19 vegyes lakosságú járásban, nemcsak a magyar lakosság arányszáma alacsony, hanem a magyar gazdaságra eső összes terület is az esetek 83·4^o/_o-ában kisebb, mint a román gazdaságra eső terület, tehát 16·6^o/_o-ában haladja meg csak a magyar gazdaság területe, a románét. A szász gazdaságok 67^o/_o-ának területe nagyobb a magyarokénál, míg a románokéval egyenlő. Szóval a román gazdaságok átlag és aránylag is nagyobb területet foglalnak el az erdélyi részek területéből, mint a magyar gazdaságok, míg a szász gazdaságok területe aránylag és átlag is egyenlő a románokéval.

Az arány még akkor sem javul nagyon, ha tisztán csak az egyes gazdaságokra eső szántóföldek területét tekintjük. Ugyanis a román gazdaságokra eső szántóföld területe a gazdaságok, 61^o/_o-ánál nagyobb, mint a magyar gazdaságoké, míg a szászokkal szemben csak 25^o/_o-nál.

A szarvasmarha állományból az egyes gazdaságokra eső darabszám aránya — érdekes — minden esetben megfelel átlag a szántóföld arányának, mert a magyar gazdaságoknak csak 39^o/_o-a tart több szarvasmarhát, mint a mennyit átlag a román gazdaságok tartanak; míg a szász gazdaságok 55^o/_o-ának nagyobb marhaállománya van, mint a magyarokénak és 75^o/_o-ának a románokénál is nagyobb.

E szomorú adatokkal szemben még csak az lehetne vigasztalásunk, hogy a magyar gazdaságok területének aránylagos

kisebb voltát talán pótolja a magyar gazdák mezőgazdasági kulturájának magasabb volta, de ez az illúziónk is szertefoszlik, ha a termelési eredményeket és állattenyésztési statisztikákat hasonlítjuk össze. Meg kell vallanunk, hogy általában valamivel nagyobb a magyar gazda produkáló képessége, de ez nem akkora, hogy a birtokarányt a magyarság javára billentse. Legkedvezőbb a szász gazdák helyzete, kiknek gazdasági kulturájuk a legfejlettebb amellet, hogy a rendelkezésükre álló összes terület és szántóföld is hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a magyaroké.

Rá kell azonban mutatnunk két érdekes jelenségre, melyek a magyar közgazdasági politika nemzetrontó hatását élesen világítják meg. Ugyanis a közölt kimutatás szerint, Torda-Aranyos megye felvinczi járásának öt magyar községe és Brassó megye alvidéki járásának két magyar községe, daczára elszigetelt voltak, a környező román községeket jóval felülmulják gazdasági jólétben, sőt a szász községeket is, mit aligha tulajdoníthatunk egyébnek, mint annak, hogy ezeket az államvasutak fővonala érinti, hiszen egyéb tekintetben semmiben sem különböznek a többi magyar szigetektől és a környező román és szász községektől. Ezt az állítást bizonyítja az a jelenség is, hogy ugyanazon a vidéken azok a román és szász községek tanúsítják a gazdasági jólét és fejlettség magasabb fokát, melyek a vasúthoz közelebb esnek.

Az erdélyi részeket átszelő államvasutak fővonala, mikor a különböző merész hajlású vargabetűket leírja, úgy tűnik fel, mintha gondosan kerülné azokat a vidékeket, hol magyarok is laknak.

Bejárva az erdélyi részeket előntő román tengerből még kiemelkedő magyar szigeteket, megvizsgálva azoknál az altalaj szilárdságát, mely amint láttuk a legtöbb helyen már annyira alá van áztatva, hogy a mind jobban dagadó hullámoknak maguktól ellenállni már nem sokáig képesek: vessünk még egy pár pillantást a Keleti Kárpátok tövében elterülő, egyedül tekintélyes magyar szigetre is, a Székelyföldre.

A Székelyföld négy megyéje: Csik-, Háromszék-, Udvarhely- és Maros-Torda megye, egy összefüggő tekintélyes magyar szigetet képeznek, mely a hazai és romániai románság által alkotott hatalmas oczeán közepéből kiemelkedve, a Tisza völgyétől nyugatra eső magyar országrészben, egyedül hirdeti a magyar faj uralmát. E magyar sziget, távol a magyar rónáktól, évszázadok óta diadalmasan küzdött meg a partjait csapdosó román tenger hullámaival, melyek sehol sem voltak képesek azt áttörni — az utolsó félszázadig. Napjainkban vettük csak észre, hogy e bevehetetlennek gondolt sziget partjaival többé már nem hiába viaskodnak a hullámok. Észrevettük, hogy itt is, ott is a partok beljebb húzódnak s hol azelőtt a kiöntésnek nyomai sem látszóttak, ma már víz alatt vannak. E szigetnek azonban nemcsak a nyugati és déli partjai kezdettek víz alá merülni, hanem ott is, hol erre még nem is gondolhattunk, a keleti partokon is. Itt, a Keleti Kárpátok óriási sziklafalai tövében eddig biztonságban hittük magunkat s most egyszerre azt vesszük észre, hogy a román tenger hullámai még a keleti Kárpátok ormain

is átcsaptak és több ott rekedt tekintélyes tengerszem által, a magyarságot kiszorították a sziklafalak alól, Csik- és Háromszék megye Románia felőli keleti határán, ujabban alakult román községek által. Tehát az eddig, legalább kelet felől védettnek tudott Székelyföld, már minden oldalról körül van véve a román-ság által.

Ilyen előzmények után tehát indokolt, ha a Székelyföld partjainak ellenállásába vetett erős hitem meggyöngült s mivel a több helyen észrevehetően meglazított partok teljes elöntését csak a partoknak mesterséges megerősítésével gondolom megakadályozhatónak: elhatároztam, hogy míg a part megerősítésére hivatott magyar nemzet hozzáfoghatna a munkálatokhoz, a saját erőmből, gyenge eszközeimmel partvizsgálatot tartok, olyan formán, hogy közvetlenül a part mentén több helyen fúrásokat végzek, hogy az altalaj ellenálló képességéről legalább vázlatos képet alkothassunk előzőleg is.

Eljárásom a következő volt. Háromszék- és Udvarhely megye déli részén, Nagyküküllő-, Kisküküllő- és Alsófehér megye északi részein, továbbá Maros-Torda megye nyugati részén, a Maros partján, szóval az erdélyrészi egyetlen magyar nyelvterületnek déli, nyugati és részben északi határain kijelöltem 2—3—4-esével azokat a tőszomszéd községeket, melyek ugyanazon természeti viszonyok hatása alatt állanak, sőt a földtani alakulatok szempontjából sem különbözhetnek lényegesen egymástól, de a lakosság fajjellege kidomborodik bennök: azaz, amíg az egyik tiszta magyar, vagy legalább is benne a magyarság többségben van, addig a másik, de szomszédos község vagy tiszta román, vagy tiszta szász jellegű. Azért választottam vizsgálatom tárgyául ilyen pontokat, mert itt, az érintkezési pontokon gondolhatom a fajok harcát a leghevesebbnek s a legjobban megfigyelhetőnek. 17 ilyen pontot választottam ki a magyar nyelvhatár szélén, melyek alább fel vannak sorolva. E pontokon a következő szempontok szerint végeztem az összehasonlító adatgyűjtést.¹⁾ A magyar nyelvhatár szélén levő községek fajjellegét megállapítottam az anyanyelvűségre vonatkozó statisztika alapján, kiszámítottam a lakosság szaporodásának arányszámát az 1869-től 1900-ig eső időközre vonatkozólag, kitüntettem minden egyes községben a magyar anyanyelvűek számát 1900-ban; feltüntettem végül a 100 k. holdon aluli gazdaságokra eső összes terület és szántóföld terület átlagát, az egy gazdaságra eső szarvasmarhák, lovak, sertések és juhok átlagos számát. Ezen kutatások eredménye a következő táblázat:

¹⁾ Adatforrásul szolgáltak: Magyarország népszámlálási statisztikái 1869—1900-ig, továbbá Magyarország Mezőgazdasági Statisztikája.

*Az erdélyrészi magyar nyelvterület határára vonatkozó
nehány adat.*

	A szomszédos községek neve	Megye	A község faj- jellege	A polgári népesség		Az utolsó 30 év alatt szaporodott apatt a lakosság + -	A magyar anyanyelvű lakosság 1900-ban	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra					
				1869	1900			A gazdasá- gok összes területéből	A szántó- földből	A szarvas- marhából	A lovakból	A sertések- ből	A juhokból
								k. hold		d a r a b			
1	Prázsmár Márkos Kökös	Brassó Három- szék	szász román magyar	3.237 693 979	3.573 647 1.170	+10'3 - 6'5 +20'0	123 5 1.010	4'9 5'3 7'1	2'7 1'7 5'1	1'0 0'9 2'3	0'6 0'1 0'5	1'0 1'1 2'3	0'6 1'15 2'10
2	Pálos Petek	Nagy-Küküllő Udvarhely	román magyar	967 850	960 769	- 0'7 - 9'5	42 751	18'8 13'2	10'4 7'2	4'1 2'8	0'4 0'3	2'1 1'4	5'3 4'5
3	Szedéres Magyarfelek	Udvar- hely	magyar román	533 482	511 548	- 4'1 +13'7	498 4	10'0 15'6	3'5 3'4	1'1 2'1	0'04 0'17	0'3 1'5	2'5 4'5
4	Magyarzsákod Oláhhidegkut	Udvar- hely	magyar román	783 406	771 353	- 1'5 -12'8	771 39	6'7 20'5	4'8 7'7	1'8 2'7	0'2 0'3	1'4 1'8	2'3 5'6
5	Istvánháza Lándor	Alsó- Fehér	magyar román	453 274	416 329	- 8'1 +20'0	364 69	10'0 13'0	4'4 12'0	1'6 1'9	0'10 0'17	1'3 1'2	4'0 7'0
6	Teremiujfalu Vajdakuta	Kis- Küküllő	magyar román	724 533	657 491	- 9'4 - 7'8	654 6	4'9 7'0	2'6 4'9	0'8 1'2	0'1 0'1	0'9 0'8	1'5 2'4
7	Magyarlapád Fugad	Alsó- Fehér	magyar román	775 676	899 632	+16'0 - 6'6	856 46	10'7 13'0	4'7 4'3	1'4 1'3	0'1 0'1	1'1 1'1	4'1 5'8
8	Ehed Nagyszederjes	Maros- Torda	magyar román	444 178	404 224	- 9'0 +26'0	399 1	8'1 10'4	4'1 6'6	1'15 1'80	0'31 0'58	1'05 1'18	1'92 4'30
9	Köszvényesremete Felsőköhér	Maros- Torda	magyar román	1.522 773	1.918 776	+26'0 + 0'4	1.909 107	18'84 90'7	3'27 4'72	1'64 1'27	0'83 0'46	0'73 0'42	3'69 2'24
10	Nyomát Szentlőrincz	Maros- Torda	magyar román	501 262	663 291	+32'0 +11'0	643 34	8'8 10'3	4'52 7'3	1'65 2'2	0'24 0'25	1'10 1'75	4'2 5'0
11	Jobbágytelke Alsóköhér	Maros- Torda	magyar román	858 487	1.053 639	+22'0 +31'0	1.053 12	9'7 15'7	4'23 8'04	1'28 2'24	0'36 0'59	0'70 1'37	2'33 5'15
12	Iszló Kisszedéres	Maros- Torda	magyar román	363 143	428 221	+18'0 +54'5	428 2	9'9 11'3	5'98 7'3	1'21 1'50	0'22 0'39	0'68 1'35	2'41 3'45
13	Udvarfalva Mezőszabad	Maros- Torda	magyar román	515 727	606 860	+17'0 +18'3	557 18	9'97 13'64	5'20 6'09	2'08 1'62	0'19 0'26	1'67 1'44	3'41 5'09
14	Mezőkölpény Hétfűk	Maros- Torda	magyar román	787 608	810 649	+ 2'9 + 6'7	703 9	5'9 6'82	3'3 5'5	1'6 1'9	0'27 0'23	1'05 1'35	2'8 2'7
15	Szabéd Bazéd Mezőrűcs Mezőménés	Maros- Torda » »	magyar román » »	893 417 1.024 300	973 457 1.477 388	+ 9'0 + 9'6 +44'2 +29'3	957 9 152 166	6'23 6'85 9'30 6'90	3'23 3'29 5'40 3'90	1'34 1'02 1'90 1'42	0'26 0'08 0'12 1'15	1'26 0'66 1'10 1'20	3'62 3'32 3'70 1'70
16	Holtmaros Idecsputak Felsőidecs Alsóidecs Lövér	Maros- Torda » » »	magyar román szász » román	501 1.446 743 913 543	684 1.532 812 937 721	+36'3 + 6'0 + 9'6 + 2'6 +34'0	596 26 28 47 —	4'10 16'17 7'57 7'60 13'10	3'25 3'46 4'02 3'07 6'20	2'63 2'40 2'25 2'20 1'20	0'15 0'28 0'34 0'80 0'30	0'80 0'80 1'10 0'90 0'50	— 7'60 — 1'70 10'2
17	Makfalva Köszvényes Görgényhodák	Maros- Torda »	magyar » román	1.658 1.132 1.735	1.893 1.071 2.632	+13'5 - 5'4 +51'1	1.883 1.055 33	5'27 10'24 46'65	1'99 3'51 3'72	0'59 1'58 2'95	0'33 0'33 0'25	0'36 1'19 1'30	0'51 4'23 16'0

Ezen adatok áttekintésénél újból az tűnik szemünkbe, hogy a magyar faj még itt is, a nyelvterület határán, nagyobb részben nemcsak kisebb területű gazdaságon él, hanem élő leltára is szegényesebb, mint a szomszédos nemzetiségeké. Látjuk továbbá azt, hogy az első 16 csoportban felsorolt 16 magyar község közül 6-ban (37·5 %) a lakosság az utolsó 30 év alatt apadott, míg az ezek szomszédságát alkotó 19 román község közül csak 5-ben (26·3 %) mutatkozik apadás. Tehát megállapítható bizonyossággal, hogy a magyar nyelvhatár mentén a magyar községek lakosságának száma nemcsak csökkent, hanem a magyar birtok is megkisebbedett.

Nagyon érdekes jelenség az, hogy a mely községben a lakosság száma csökkent, ott az egy gazdaságra eső összes terület, szántóföld és állatállomány száma is kisebb, mint a szomszédos, de számbelileg is növekedő község átlagos birtokaránya. E tekintetben igen öröndetes jelenség és szinte magában álló, sajnos, a Háromszék megyei Kökös magyar község, valamint a vele határos román Márkos és a Brassó megyei szász lakosságú Prázsmár. Kökös lakossága a jelzett 30 év alatt 20 % -kal megnövekedett, míg Márkos román község lakossága 6·5 % -kal megapadott; Kökösen egy gazdaság összes területe átlag 7·1 k. hold és Márkoson csak 5·3 k. hold; ebből a szántóföld területe átlag 5·1 k. hold, Kökösen és Márkoson 1·7 k. hold; Kökösen egy gazdaságra átlag 2·3 darab szarvasmarha jut, míg Márkoson csak 0·9 drb.; a lovakból Kökösen 0·5 darab, Márkoson 0·1 drb.; a sertésekből Kökösen 2·3 drb., Márkoson csak 1 drb.; a juhokból Kökösen 2·1 drb., Márkoson 1·15 darab. A második csoportban ugyanezt a jelenséget találjuk, csak — sajnos — itt már a magyarság hátrányára. Míg Pálos román község lakossága csak 0·7 % -kal csökkent, Petek magyar községé 9·5 % -kal. Tehát egyik község lakossága sem szaporodott, csak hogy a magyar község lakosságának apadása aránylag 13·57-szer nagyobb, mint a románé. És e két szomszédos község birtokarányánál mit találunk? — azt, hogy a magyar és román község egy-egy gazdaságának birtokaránya az összes területnél 13·2 : 18·8, a szántóföldnél 7·2 : 10·4, a szarvasmarháknál 2·8 : 4·1, a lovaknál 0·3 : 0·4, a sertéseknél 1·4 : 2·1, a juhoknál 4·5 : 5·3. — A 3., 5., 6., 8., 11., 12., 13., 14. és 15-ik csoportnál ez a jelenség ismétlődik ujjal, de mindig a községek hátrányára, míg a 7-iknél, 9-iknél a magyar községek előnyére. Tehát a népszaporodása és a birtokmegoszlás kedvező vagy kedvezőtlen volta 13 esetben szoros összefüggést tüntet fel, még pedig olyanformán, hogy ahol az egy gazdaságra eső terület nagyobb, ott a nép szaporodása is nagyobb ugyan azon a területen és természeti viszonyok mellett. Csak az a szomorú, hogy ez a jelenség a magyar községek előnyére csak három esetben mutatható ki, míg a román községekre nézve tíz esetben.

A közölt 16 csoportosításból a jelzett törvényszerűen jelentkező jelenség alól csak három csoport képez kivételt: a 4-ik, 10-ik és 16-ik. A 4-iknél Oláhhidegkút lakossága 12·8 % -kal apadott, e jelenség pedig aligha a birtok kevés voltával magyarázható meg, hiszen a szomszédos Magyarzsákod magyar község

lakossága is csökkent 1·5 %-kal s amíg itt az egy gazdaságra eső összes terület 6·7 k. hold, addig Oláhhidegkúton 20·5 k. hold s a szántóföld területe ott a magyar községben csak 4·8 s itt a román községben 7·7 k. hold. Oláhhidegkúton tehát a lakosság megapadásának valamely más, különleges oka állhat fenn. A 10-ik csoportnál pedig azt találjuk, hogy a 32 %-kal megszorodott magyar község birtokaránya sokkal kedvezőtlenebb a csak 11 %-kos szaporodást mutató szomszédos román községénél, pedig ezt a román községet minden oldalról tiszta magyar községek veszik körül. Tehát itt is valamelyes helyi körülmény az, mi e kivételes állapotot indokolhatná. A 16-ik csoport szomszédos községei is ugyanezen vagy más helyi körülmények hatása alatt tüntetnek fel eltérő eredményt.

A 17-ik csoportban három község birtokarányát állítom egymás mellé. Mind a három Maros-Torda megyében van. E három község a megye különböző három völgyében fekszik és jobbmódú községeknek vannak elismerve. Makfalva és Kőszvényes tiszta magyar lakosságú községek, míg Görgényhodák tiszta román község.

A jelzett három község adatai újabb bizonytságot szolgáltatnak arra, hogy a magyar községek lakosságának szaporodása meg sem közelíti a román községét s a birtokarány mégis a román községben a kedvezőbb.

1869-ben Makfalva magyar község és Görgényhodák román község lakossága között csak 77 lélek különbség volt a román község előnyére, míg 1900-ban már 739 lélek; Kőszvényessel szemben pedig csak 603 lélekkel volt több lakója Görgényhodáknak, míg 30 év múlva a különbség már 1.561 lélekre szaporodott. A harmincz éves szaporodás Makfalvánál 15·5 % szaporodásnak, Kőszvényesenél 5·4 apadásnak és Görgényhodák román községénél 51·1 % szaporodásnak felel meg. Hogy mit jelentenek e számok magyar nemzeti szempontból, azt akkor tudhatjuk igazán méltányolni, ha azt is tudjuk, hogy e 2632 lelket számláló román községben, mely magyar községek tőszomszédságában van, még 1900-ban is csak 33 lélek volt magyar anyanyelvű.

Ha e három község vagyoni arányát vizsgáljuk, itt is megtaláljuk a magyar községek viszonylagos vagyontalanságát a románakkal szemben. Ugyanis:

Egy 100 kat. holdon aluli gazdaságra jut átlag			
Makfalván		Kőszvényesen	Görgényhodákon
(magyar)		(magyar)	(román)
A gazdaságok összes területéből		5·27 k. hold	10·24 k. hold 46·65 k. hold
» » » szántóföldjéből .	1·99 » »	3·51 » »	3·72 » »
» » » szarvasmarháiból	0·59 drb.	1·58 drb.	2·95 drb.
» » » lovaiból	0·33 »	0·33 »	0·25 »
» » » sertéseiből . . .	0·36 »	1·19 »	1·30 »
» » » juhaiból	0·51 »	4·23 »	16·00 »

Tehát akár a területből, akár az állatállományból való részesedést tekintjük, mindig a magyar községek azok, melyek aránylag is kisebb részt mondhatnak magukénak.

Az elmondottak meggyőzhetnek mindeneket arról, hogy

hazánk délkeleti felföldjén a magyar faj nemcsak számbelileg képez kisebbséget, hanem a vagyonbeli részesedés tekintetében — még viszonylag is — hátrányban van. E nagy aránytalanságot nem képesek elenyésztetni sem a még magyar kézen levő, de szétfoslásnak indult magyar nagybirtokok, sem a nem érvényesülhető nagyobb magyar intellektuális erő. Azért, ha az Alföld magyarsága nagyobb tömegével, vagyonával és hatalmával nem fordít nagyobb gondot ezen országrészre, úgy csak idő kérdése, hogy a nagyobb román tömeg, a nagyobb román birtok és nagyobb román vagyon mikor keríti kezére a — hatalmat is.

A magyarság fejlettebb közművelődésével sem szabad elbizakodnunk, mert e téren is nyomunkban járnak már a románok. Ugyanis a románság gazdasági és közműveltségi állapotának javítására a román pénzügyek évente sokkal többet áldoznak, mint amennyit a székely actióra fordítunk, míg az EMKE. három millió koronájával szemben egyedül a Gozsdu-alapítványban öt milliónál is nagyobb vagyont állít szembe a románság román közművelődési célokra. Arról se feledkezzünk meg, hogy a nemzetiségi kézben levő és tisztán nemzetiségi érdekeket szolgáló négy jelzálogkölcsonzó intézet 1903-ig 100 millió korona jelzálogkölcsonnt helyezett el jórészen erdélyi magyar birtokokra, míg az egyetlen hasonló erdélyrészi magyar intézet csak 3·5 milliót tud kimutatni.

Ezek mind olyan jelenségek, melyek arra intenek, hogy többet foglalkozzunk hazánk fellegvárának, Erdélynek politikai, gazdasági és közművelődési dolgaival, hogy ott a magyar faj, a fajok kérlelhetlen harczában, ne legyen vesztés fél.

Barabás Endre.

A magyar ipari munkásság szakszervezkedési jogának fejlődése. II.

Ugyanaz a felfogás, melyet Keleti Károly táplált a munkáskérdésről, vezette a kormányokat a munkások coalitíójogának tényleges gyakorlatánál, melyet azonban, mindezek után és ellenére, ipartörvényeinken alapuló törvényes szabadságnak kellett volna tekinteniök s mint olyat tiszteletben tartaniok. A magyar kormányhatalom és kormányférfiak — fokozott tisztelet a kivételnek — nem is adták amaz alapjában meg nem győzött doktrinair szerepét, — a melyet Brentano lobbant a német államhatalom szemére¹⁾ — a ki kerülő utakon igyekszik az egyszer megdönthetetlen igazságnak és szükségképiségnek felismert coalitíószabadságot kijátszani. A magyar kormányok ugyanis egyenes rendelkezésekkel nyíltan kimondották, hogy a munkásoknak a munkaviszony befolyásolására irányuló minden hatályos megnyilvánulását az államnak egyoldalúan érvényesített kényszerhatalmával megtiltják. Ezért mindenekelőtt az egyesülési és gyülekezési jognak tárgyunkra szorító gyakorlatát kell szemügyre vennünk, hogy fogalmat alkothassunk magunknak arról, hogy milyen tényleg a coalitioszabadság hazánk társadalomgazdasági életében.

III. Magyarország tudvalevőleg azon államok sorába tartozik, a hol, miként Nagy-Britanniában, avagy a Skandináv félsziget államaiban, az egyesülési és gyülekezési jogot, mint az állampolgárok egyik sarkalatos szabadságjogát nem biztosítja ugyan külön törvény, de általánosan az alkotmány szelleméből következőnek ismerik el. »A gyülekezési jog — mondja Rényi — az 1848-ban újjászervezett magyar alkotmánynak szellemében az alkotmány írott és nem írott szabványainak egész complexumában gyökeredző szabadságjog s olyannyira lényeges jog, hogy nélküle a magyar alkotmány csonka.«²⁾ Hogy ha e tétel áll egészen általános politikai szempontból, mennyivel inkább kellene érvényesülnie, ha a magyar munkásrendbeli állampolgárok egy a törvényeink által nem tiltott, sőt — mint kimutatni reméltük — elismert tisztán gazdasági és szakmai céljaikra, a szerződési »egyenlőség«-nek és »szabadság«-nak a munkafeltételek megállapításánál való tényleges érvényesítésére élnek vele. Nevezetesen a mi a coalitio-szabadságot egyedül hatályosan és épen nem társadalomrevolutionális, de ép ellenkezőleg evolutionális alapon reformáló irányban érvényesítő szakszervezetek létesítésének jogát illeti, Nagy-Britannia már 1871. évi Trade-Union's Act-tal kivette azokat a »conspiracy« törvények hatályának

¹⁾ Brentano Lujo, *Arbeitseinstellungen und Fortbildung des Arbeitsvertrages*. (Schr. d. V. f. S. Bd. XLV.) Leipzig, 1890. S. LXIII.

²⁾ Rényi József: *A gyülekezési jog*. Budapest. 1900. 90. l.

köréből; Franciaország pedig — e téren is magához ragadva a kezdeményezés dicsőségét — egyenesen előmozdításukra alkotta meg az 1884. márczius 21-iki loi des syndicats professionnels-t, míg az általános egyesületi törvénye (loi des associations) 1901-ig váratott magára. Az előbbi francia reformot Belgium már 1896-ban átvette, a többi államok, nevezetesen Németország pedig — a birodalmi kancellár ez évi bejelentése szerint — csakhamar követni fogják e téren. A magyar kormányhatalom azonban ép a megfordított eljárást követte. A munkásoknak alapszabályszerűen kizárólag a kölcsönös és önsegélyre alakítandó egyesületeit és ily cél: gyülekezeteit ilyeneknek el sem ismerte, a mennyiben pedig mégis létesítettek, illetőleg tartottak ilyeneket, a politikai munkásegységekkel és gyűlésekkel azonos elbánásban részesíttette azokat. Ezzel a kormányhatalom egyenesen útmutatást adott a munkásoknak a politikai működésre; minthogy még szoros gazdasági és szakmai érdekeiknek a mai társadalmi rend alapján való képviselését is eo ipso politikai (azaz az uralkodó felfogás szerint »criminalis« socialista) tevékenységnek minősítette.

Ha ama közigazgatási jogi szabályokat vizsgáljuk, a melyek — törvényes szabályozás híján — a munkások egyesülési és gyülekezési jogának e kivételesen megszorított tényleges mérvéről és ezzel a coalitio-jog gyakorlatának szabott térről is, felvilágosítást nyújtanak, úgy az első e nemű rendelkezésnek az első független magyar ministerium 1848. április 20-diki rendeletét kell mondanunk. E rendelet azonban a kor tiszta democraticus áramlatának megfelelőleg a munkások egyesületi és gyülekezési jogát különleges korlátoknak alá nem vetette. A munkások egyesületei és gyülekezetei az absolutismus idejében is a többi alattvalókkal egyenlő politikai korlátok alá estek, illetőleg egyformaképp tilalmazták azokat. Az egyesületi és gyülekezési jog törvényes szabályozásának hiányát azonban a munkásság nyomban érezni kezdette, mihelyt az alkotmány helyreállításának évében a munkásmozgalom is, bár csak még túlnyomólag, tisztán gazdasági irányban, megindult. Az 1866-ban keletkezett és a »Nyomdász Önképzőkör« (»Buchdrucker-Selbstbildungsverein«) elnevezése alatt működő első magyar szakszervezet annyi korlátozásnak és akadékoskodásnak volt kitéve a munkások gazdasági és társadalmi helyzetének javítására irányuló törekvései közepette, hogy, mint a munkásság elismert aristocratiája, már 1867-ben körlevelet bocsátott ki a többi szakmabeliekhez, melyben őket a »coalitio ügyével, a szabad gyülekezeti és egyesülési jog törvény általi rendezéséért« a kormányhoz való folyamodásra szólította fel. Minthogy e felterjesztésnek eredménye nem volt, a törvényhozáshoz fordultak, s hazafias, mérsékelt hangú, de azért igazukat erőteljesen kidomborító kérvényüket Jókai Mór nyújtotta be 1869. november 13-án a képviselőházban. A magyar munkásmozgalom történetének ez érdekes okmánya így hangzik:

»A jelenleg uralkodó czéhbeli viszonyok és az azokból eredő munkaadó és munkás közötti eltérések, melyek az iparra nézve elnyomó és káros befolyást gyakorolnak, alulirott együletet arra indítják, hogy a már 1867. november 30-án a magyar kor-

mányhoz intézett kérelmét, de a mely akkor figyelemre se méltattatott, a magas országgyűlésnek annál inkább szívére kösse, mivel ezen jogegyenlőségre alapított alkotmányunkkal gúnyt űző viszony a legmerevebb ellentétté fajult a munkaadó és munkás közt; hogy e tekintetben az intézkedéseket a szabadság és jog értelmében megtenni méltóztassék. Az alázatosan aláírott egyesület nem tartja szükségesnek a magas kormánynak benyújtott kérvényében részletezett tényeket ismételni, hanem a lelkes honatyák bölcs belátására és ítéletére bizza a jelenleg uralkodó rendszert a munkaadó és munkás közti viszonyban megvizsgálni, de egyszerűen megéri, hogy az elsőnek teljes szabadság nyújtatik, a munkások ellen szövetkezhetnek, míg az utóbbiak a jog gyakorlásában nemcsak meg vannak akadályozva, sőt meg is büntetnek. Tekintetbe véve, hogy a szabadság nemcsak egyesek kiváltsága, hanem az emberiség közjava; tekintetbe véve, hogy a szabadalmazott céhek jelenlegi állása hazánk institutioival meg nem egyező; tekintetbe véve, hogy a munkásnép az ország életerejét képezi, a joggyakorlat tőle mégis megvonatik; tekintetbe véve továbbá, hogy mostanában már a porosz katonai állam is a nemzetgazdaság által felállított azon elvet, hogy a munkás bére a kínálat és utánkérdezéskedéstől függ, ennek következtében a munkástól ne tagadtassék meg azon jog, miszerint munkájának értéke felett maga határozzon, elismerte, elvárja a Pest-budai könyvnyomdászok önképző-egylete, mint munkásegylet, az országgyűléstől, hogy az eddig még hatályban levő, a szövetkezhetés ellen szóló törvényt eltörölje és helyébe a teljes szövetkezhetési szabadságot helyezze; hogy a munkás végre azon álláshoz közelebb juthasson, melyet elfoglalni mint állampolgár jogosítva és hivatva van.«¹⁾

A nyomdászok e felirata is közrehozható, ama óhajukat legalább részlegesen biztosító reform létrejöttére, hogy az 1872. évi ipartörvény a coalitiokat többé büntetőjogilag nem büntette. De az egyesülési és gyülekezési jog törvényes biztosítása iránti kíváncsiságunk ép oly kevésbé találtak meghallgatásra, mint az ugyanezen időben először nagyobb hullámokat verő kezdetleges magyar politikai munkásmozgalom minden nyilvános szereplésénél első sorban hangoztatott eziránti követelések. A politikai munkásmozgalom első fázisának rövid jellemzésére való kitérés annál megokoltabb e helyen, mivel annak minden nemzet kezdetleges munkásmozgalmaikat jellemző azonosulása a gazdasági szervezkedéssel egy további magyarázatját, bár korántsem jogosultságát adja a gazdasági szervezkedési jog későbbi kormányhatósági gyakorlatának.

Hazánk, de természetesen főképp a főváros, jórészt még német anyanyelvű, német munkáslapokat járató, részben Németország s Ausztriából ideszakadt vagy ott megfordult ipari munkásai között a német munkásmozgalmat hullámoztató eszmék és irányzatok korán visszhangra találtak. Nevezetesen a nyomdászok, a munkásságnak gazdaságilag és culturalis szempontból

¹⁾ Zaka Lajos: *A budapesti könyvnyomdászok és betüöntők szakegylete negyedszázados fennállásának története.* Budapest, 1887. 30. l. és köv.

crème-je, már a hatvanas évek elején ismerte és részben vallotta Lassale Ferdinánd eszméit. De a szó szoros értelmében vett »mozgalmat« csak a külföldi, nevezetesen osztrák és német munkásoknak, az alkotmányos aera kezdetén bekövetkezett, említett nagymérvű gazdasági fellendülés magával hozta, bevándorlása indította meg. Schultze-Delitzsch a szorosabb szakmai érdekek védelmét s pusztán a kölcsönös segélyezést hirdető eszméi tusa-kodtak nálunk is Lassalenak a munkásosztály egyetemének solidaritását hirdető és egyfelől az általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójogra, másfelől állami segélylyel létesítendő óriási termelő szövetkezetek létesítésére irányuló gyakorlati reformjavaslataival. A »Buchdrucker Fortbildungsverein«-ben e két irányzat hivei az általános és titkos választójogért a képviselőházhoz intézendő felirat kérdésének tárgyalásánál ütköztek össze. Schultze-Delitzsch némileg aristokratikus velleitásoknak hódoló felfogásának tolmácsai a választójogot kizárólag a nyomdászokra óhajtották kiterjesztetni — vezérük, Hirsch Lipót szavai szerint — »mint a munkások elitjére, kik már hivatásuknál fogva folytonosan fejlődő intelligenciával bírnak«. Ellenben az Ihrlinger és Záhonyi vezetése alatt álló lassaleanusok mesterük szellemében azt hirdették, »hogy a nyomdászok csak egy tagot képeznek a munkások nagy családjában és a választójog hivatásuknál fogva nem csupán a nyomdász munkásokat, hanem veleszületett elidegeníthetetlen emberi jogánál fogva valamennyi munkást megilleti, ami pedig valamennyinek a joga, azt valamennyi számára is kell kiküzdeni.«¹⁾

Ily nagy elvi ellentétek nem engedtek volna meg harmonikus együttműködést a szorosan szakmai, gazdasági és önképző téren sem, ezért az »Önképző Egylet« megmaradt neutralis szak-egyesületnek, míg a két politikai ellenfél tisztán politikai munkásszervezeteket létesített, melyek azonban a nyomdászszágon túl az összmunkásság politikai mozgalmának gyújtópontjaként való szerepre voltak elhivatva. A Rohonyi vezetése alatt számos ellenzéki képviselő erkölcsi támogatása mellett 1868. februárjában megalakult »Pestbudai munkás-egylet« Schulze-Delitzsch eszméinek a munkásságra nálunk sem nagy és állandó varázserejénél fogva, de közvetlen indító okkép a párttitkárnak és egyúttal szerkesztőnek sikkasztás miatti szökése folytán már 1869-ben megszűnt. Tagjainak nagy része is szaporította tehát a szintén már 1868-ban Hrabie elnöklete alatt megalakult Lassale-párti »Általános Munkásegylet« hiveinek számát,²⁾ melynek csakhamar Új-Pesten, Ó-Budán, Kaposvárott, Aradon, Sárospatakon, Sopron-

¹⁾ L. *A budapesti m. kir. Államrendőrség 1894. évi jelentése*-nek (Budapest 1895.) dr. Schulhof Géza előadása után adott visszapillantását a magyar socialismus fejlődéséről. »A szocialdemokrata mozgalom manapság annyira elsőrendű és actualis kérdés«, hogy jellemzetesen a mi viszonyainkra, a *rendőrség* tartotta feladatának és vélt »a közérdeknek szolgálatot tenni, midőn ezen mozgalomnak Magyarországon való történeti fejlődését« a jelentésbe felvette. A legújabb időkig a rendőrségi jelentések voltak a magyar gazdasági munkásmozgalomnak is egyetlen hivatalos leíró és statisztikai forrásai.

²⁾ L. a körülbelül 100 munkás részvételével egy asztalos-műhelyben (Üllői-út 19. sz.) történt megalakulásának módozataira »*Typographia*« 1868. évf. 19. sz. (febr. 9.).

ban, Veszprémben, Aninán, Resiczán, Temesvárott, Pécsen és Fehértemplomban keletkeztek fiókjai, valamint hozzácsatlakoztak a következő városok önálló egyletei is: Szigetvár, Oraviczabánya, Kolozsvár és Pozsony.¹⁾ Ez »Általános Munkás-egylet« működése az, mely, mint fentebb érintettük, közelebbi alkalmat szolgáltatott a kormányok ama, a munkásmozgalom gazdasági irányát talán még kevésbé kimélő ellenőrzésének, mint a melylyel politikai szereplése iránt viselkedett. A kormány ugyanis kezdetben nem nézte rossz szemmel a modern munkáskérdésnek a hazai földön ez első zsebéjét, vagy — már csak az ellenzéki képviselők nyílt »flirt«-ölésének ellensúlyozása végett is — legalább szemét hunyt vele szemben. Az »Általános Munkás-egylet« békésen megtarthatta első nyilvános népgyűlését Pozsonyban 1869 május 29-én, amelyen már programjának két első pontjául vallotta 1. az általános közvetlen választójogot minden képviselőtestületben; 2. a korlátlan egyesülési és gyülekezési jogot. Kivált Farkas Károly lelkes agitációja folytán 1870-ben megalakíthatta a mai napig áldásosan működő »Általános munkás-betegsegélyző és rokkant-pénztárt« s kezdetben Táncsics fractiójának a nemzeti szempontot hangsúlyozó hatása folytán bizonyos ártalmatlan, »jámor« — lényegileg csak az önművelésre és oktatásra szorítkozó — magatartást tanusított. A kormány viszont jóindulattal vélte az egész mozgalmat teljesen elsekélyesíteni. 1870. évi június hó 11-ről kelt 3106. számú belügyministeri rendelettel jóváhagyta az egylet alapszabályait, sőt az egylet helyiségéről is gondoskodott; a király pedig az egylet elnökének, a tagok radicalis részének tiltakozása ellenére, felterjesztett folyamodványa folytán 500 frt évi segélyt adott²⁾. Ez évben már nálunk is érvényesült igen csekély mértékben a »Nemzetközi munkásszövetség« (az »Internationale«) befolyása is,³⁾ bár még a socialismus különösen heves hangú szószólóján, Pollitzer Zsigmond fiatal technikuson is alig látszik hatása,⁴⁾ aki két nyelven megjelenő »Testvériség« (Brüderlichkeit) című kis lapjában nemcsak az egylet eddigi vezetőségét, de a kormányt és a királyt is olyannyira erőteljes szavakkal támadta, hogy — mire alább térünk ki — felségsértés miatt el is ítélték. Hozzájárult, hogy miután már 1868/71-ben a gépipari s egyéb gyárak munkásai között több bérmozgalom keltett az ahhoz alig szokott hazai hatóságok körében kellemetlen feltűnést és 1870-ben a mintegy privilegizált helyzetben levő nyomdászok vívtak meg egy négy heti igen elkéseredett s közvetlen kudarczczal végződő sztrájkot; ez évben már a kézműipari szakmák munkásai is indítottak mozgalmakat, nevezetesen a serfőző, sütő, szabó és szijgyártó munkások szinte

¹⁾ *A budapesti fő- és székvárosi m. kir. államrendőrség működése 1894-ben.* Budapest. 107. l.

²⁾ *1. A pesti szocialisták elleni hűtlenségi per 1872-ben. Munkás-Naptár.* 1888. Budapest.

³⁾ Oka ennek részben a Táncsics elzáratása is, holott ő épp a nemzeties és mérsékelt irányzatnak volt képviselője, különösen az »*Arany Trombita*« című lapjában.

⁴⁾ Teljesen Lassalle »vasbérelméleté«-nek befolyása érzik meg azon felfogásán is, mely szerint a szakszervezkedés és sztrájk egyáltalában nem javíthat a munkásság helyzetén, csak a politikai mozgalom.

egyszerre léptek sztrájkba. A kormány, mely addig elnézésében nem alkalmazta az akkor még érvényben levő osztrák iparrend büntetőjogi tilal mait, e sztrájkok vezéreit elfogatta. A már tudatos munkásokat oly elkeseredéssel töltötte el azonban e körülmény, hogy ezernél többen fenyegetőleg körülvették a képviselőházat, úgy hogy a kormány mind e csoportosulókat, mind a függőben lévő sztrájkokat nemcsak rendőri, de erős katonai karhatalommal verette szét. Midőn végre a párisi »commune«-nek 1871. május hó 28-án történt leveretésének hatása alatt a főváros munkásságának jelentékeny része solidaritásának bizonyságául ez év június 11-én fekete kokárdákkal¹⁾ díszítve tüntető menetben vonult ki a városligetben tartandó gyűlésére; a reményeiben csalatkozott, a munkásmozgalom nemzetközi socialistikus színezetén és e forradalmi ünneplésén — amely először nyilvánult meg ily tüntetőleg — különösképp megütközött kormány türelmének, úgy látszik, vége szakadt. Az akkori continentális kormányok példájától is készítve, a magyar kormányhatalom is kulturmissiónak látta, hogy a vezetőket rögtön, 100 további munkást pedig a megejtett általános házkutatás után letartóztasson és ez utóbbiakat 2—10 napra zár alatt tartsa. A vezérek azonban 8 hónapig maradtak vizsgálati fogságban, mivel az ügyészség concret tények hijján »hűtlenségi« vádat emelt ellenük, a mely, az egykori hiteles feljegyzések szerint, közderültséget keltő baklövéllel, — mert csak annak jellemezhető — végül mégis az élénken érdeklődő nyilvánosság elé kellett lépnie. Az 1872. április 22-től kezdve 8 napon át tartó humoros részletekben gazdag végtárgyaláson, azonban e vád alól valamennyien felmentettek; csak Pollitzert ítélték el a jelzett módon elkövetett felségsértésért 6 hónapi börtönre.

A kormány magatartása azonban a munkásmozgalomnak szerinte veszedelmes irányzata folytán többé meg nem változott. Nemcsak a politikai egyesületeket nem tűrte többé a rendőrség, hanem az időközben alakult önképző- és szakegyesületeket is, ha alapszabályokkal bírtak, feloszlatta; avagy — miként az ideiglenesen működőket is — folytonos hatósági beavatkozásokkal zaklatta. A kormány már akkor abba a tévedésbe esett, hogy ez áldásos gazdasági és társadalmi szervezeteket teljesen egy kalap alá fogta a politikai munkásmozgalommal. A sztrájkgyűléseket sem engedélyezte tehát és az önszegélyezésre, önképzésre a munkások gazdasági és társadalmi érdekeinek védelmére alakult egyesületek alapszabályait vagy egyáltalán soha, vagy csak több évi felterjesztgetés után a — leglényegesebb czéljaikat,

¹⁾ Az idézett rendőrségi jelentés szerint; ellenben a *Pester Lloyd* (1871. évi 136. sz.) itt következő érdekes napi hire szerint fekete kalapszalaggal: »Ein Arbeiter-Aufzug. Gestern Abends marschierten 400—500 Arbeiter durch die Königsgasse nach dem Stadtwäldchen und erregten nicht geringe Aufmerksamkeit. Der Zug war in geschlossenen Menschenkolonnen »4 Mann hoch« abgetheilt und kehrte nach 9 Uhr in derselben Ordnung nach der Stadt zurück. Jeder Mann hatte einen Flor am Hute als Symbol für die Trauer für die Niederlage der Pariser Kommune. (Ei, Ei!) Wie man uns mittheilt bestanden die Marschierenden zum grossen Theil aus Mitgliedern der »Internationalen Arbeiter Association.« *Es wird hoffentlich dafür gesorgt werden, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen.*«

nevezetesen úgymondható lelküket, a coalitíójog szabad gyakorlatát kiégető csorbitásokkal — erősítette csak meg. A cipészsegédek szakegyletük alapszabályait — hogy csak egy példát említsünk — kilenczszer terjesztették fel két éven belül, míg a tizedik alapszabálytervezet, a megejtett módosítások után, végre jóváhagyásra talált.¹⁾ A nyomdászoknak országos segélyező-egyesület létesítésére irányuló törekvései, noha élükön sok ideig mindig egy általuk választott munkaadó állott, évtizedeken keresztül hajótörést szenvedtek a kormány ellenállásán.²⁾ A szakszervezeti vezetőségük megválasztására egybegyült asztalosokat 1873-ban a rendőrség minden előzetes bejelentés és megokolás nélkül széjjelverte.³⁾ Országos munkás-szakcongressusok gyakran ép megnyitásuk előtt oszlattattak fel.⁴⁾

A munkások látván, hogy a coalitíójogot az 1872. évi ipartörvény hallgatólagos elismerése ellenére egy az osztrák 1870. évihez hasonló specialis törvény nélkül nem élvezhetik; még egyszer a törvényhozáshoz fordultak, hogy ez életfeltételt számukra kifejezetten biztosítsa. Ismét a nyomdászok tették meg e tisztán gazdasági szempontoktól vezetett lépést, midőn 1874. április 28-án újabb feliratot nyújtottak be a képviselőházhoz. Az eredmény azonban mondhatjuk ép ez óhajnak ellentétje volt. Míg a törvényhozás jelét sem adta a munkások ez érdekei iránti érzéknek, és míg az egyesületi jogot — a melynek gyakorlata addig teljesen a kormány tetszésétől függött — először szabályozó 1873. évi április 19-ről kelt 2394. sz. rendeletben foglalt belügyministeri kijelentés, hogy »nem lehet szándéka a szabad egyesülési jogot korlátozni«, a munkások számára is annyiban nyert valóságot elvben, a mennyiben egyesületeiket semmiféle kivételes rendelkezéseknek még alá nem vetette; addig az 1875-ben, tehát a most említett felterjesztés után, kibocsátott 1508. sz. belügyministeri rendelet, mely az egyesületi jognak mai napig főforrása, a munkásoknak a munkafeltételek befolyásolására irányuló egyesületeit, a szakszervezeteket, valósággal megtiltotta.

A magyar ipari munkások gazdasági szervezkedési jogának eme legfontosabb megszorítását a rendelet ez első pillanatra érthetetlen szavakkal fejezte ki: »Munkásegységeknek csak azok tekintetnek, melyek az 1872. évi ipartörvény értelmében alakittatnak. Másnemű egyletek, habár munkások által alakittatnak, csak oly tekintet alá esnek, mintha más nem munkával foglalkozó egyének által alapittatnának.« Melyek ezen az 1872. évi ipartörvény értelmében alakult »munkásegységek«? A már jellemzett ipartársulatok, a később hatósági jogokkal is felruházott ipartestületek, a czéh mesterek várfokai, a mely a munkaadók érdekeit — mint alább látni fogjuk — a legnagyobb szűkkeblűséggel védő szervezetekben, az igazi s természetesen csak kézműves, bér munkásoknak egyáltalában semmi és a pusztán csak a velük kapcsolatos iparbiráskodásnál és talán még a betegségé-

¹⁾ Horváth János — Farkas István, *A budapesti cipészsegédek szakegylete 25 éves története 1877-től 1902-ig*. Budapest 1902. 16 l.

²⁾ L. Zaka id. II. üvét.

³⁾ *Munkás Heti-Krónika* (1873. márcz. 23. sz.)

⁴⁾ Horváth — Farkas id. m. 21 l.

lyezésnél jutott némi alárendelt szerepük. »Az igazi munkásegyletek — mondja helyesen Kmety — melyeknek tagjai csak az ugynevezett ipari segéd munkások, mezőgazdasági munkások lehetnének s melyek célja a munkásoknak a munkaadókhoz való viszonyát javítani, az ugynevezett munkáskérdést előbbre vinni, nem volnának a rendelet szerint engedélyezhetők.¹⁾» A legjellemzőbb azonban, hogy az 1872. évi ipartörvény nem is szándékolta, illetőleg tette lehetővé a munkásoknak az ipartársulatokba való belépést. A 76. §-ában ugyanis egyszerűen kimondotta: »Ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben »önállóan gyakorló iparosok« közös érdekeik előmozdítása végett ipartársulatokká egyesülhetnek.« Az 1875. évi rendelet eszerint akár csak virtuális, akkoriban nem is létező ipartörvénybeli »munkásegysületek«-ről tesz említést. De még az 1884. évi ipartörvénynek IV. fejezete sem tesz az ipartestületekről tárgyazva említést a munkások tagságáról; ellenben az V. fejezet ipartársulatokat illetőleg már kifejezetten, tehát nem minden ok nélkül, kiemeli — szemben az 1872. évi ipartörvénnyel: »Az ipartársulatok tagjai közé a segédek és gyári munkások is felvehetők«. (I. T. 179. §.) Hogy ez mennyiben történt meg, az képzelhető. S a gyári munkások, hol találták ők — tegyük fel, az ipartörvény értelmében csakugyan létező — »munkásegysületeiket«? Sehol; mert, hogy Magyarországon már 1875-ben volt — bármily zsenge állapotban — gyári ipar, hogy a legcsekélyebb nemzetgazdaságtani képzettséggel előre kellett látnia, sőt kívánnia mindenkinek, hogy, hacsak »a nemzet öngyilkosságot nem akar elkövetni«, a kapitalistikus fejlődés útjára kell lépnie; melynek hatása alatt a nagyüzemű gyáripár mindnagyobb mértékben fogja kiszorítani a kézműiparosok ipartársulatait, fogadjuk el a »munkásegysületeket«, helyet adván mindinkább a nagy vállalkozók gazdasági érdekszövetségeinek, kartelljeinek stb., avagy a tiszta munkaadó-szervezeteknek; azt, az egyoldalú osztályérdek jegyében, az egész munkás-kérdést még mindig csak rendőri feladatnak felfogó minister kevésbé volt hajlandó szem előtt tartani. A miniszternek, a ki egyuttal miniszterelnök is volt, csak egy pillantást kellett volna vetnie az előttünk haladó nemzetek szociális fejlődésére, annak átlátására, hogy a modern ipari élet szörnyű megrázkódtatásaival szemben a munkásság nálunk is a szakmák s iparágak szerinti egyesülésében és szervezkedésében lesz kénytelen előbb-utóbb menedéket keresni létező életmódja védelmére és javítására. Ez volt az, a mit a minister rendkívül megnehezíteni akart. Ezért mondja, hogy csak az ipartársulatok, a későbbi ipartestületek az igazi munkásegyletek, azaz olyanok, a melyeknek ingerentiaját az ipartörvény keretébe tartozó munkaviszony (tehát munkabér, munkaidő stb.) alakulására a kormányhatalom eltűri. És ha újból felvetjük a kérdést, mi volt ez antisocialis intézkedésnek legközvetlenebb rugója, úgy a budapesti kereskedelmi és iparkamara 1878. évi jelentésének e néhány szavában találjuk meg: »Az ipartársulatok száma vajmi csekély,

¹⁾ Kmety Károly, *A magyar közigazgatási jog kézi könyve.* (III. kiad. 1902. 307 l.)

mert a tulnyomóan legtöbb társulatot merő élettelenység jellemzi. Megalakult, hogy a czéh örökségét és némileg hagyományait fentartsa, de csak némi jelentőséggel bíró hatáskört sem képes magának teremteni, hanem a politikai és községi választások alkalmával jó eszközül szolgál egyesek ambíciójának.«¹⁾ Sapiienti sat.

Kiválóan jellemzi a rendelet ez indító okait, hogy míg a politikai, a mai társadalmi rendszer alapintézményeiben való megváltoztatására törő socialisticus irányú politikai munkásszervezeteket meg nem tiltotta, mivel egyelőre csak academicus jelentőséggel bírnak; addig a modern bér munkásság érdekeit nagy mértékben a mai társadalmi rend kereteibe illesztő szakszervezeteket tilalmazta.

Az 1875-iki rendelet szolgált alapjául ama maig tartó rövidlátó gyakorlatnak, hogy a magyar, úgynevezett szakszervezetek, a trade-unionizmus leglényegesebb attributumával, a munkafeltételeknek a munkaadókkal való elismert tárgyalási és képviselési úton való befolyásolásának és azok meghiusulta esetén kitörő sztrájkok elrendelésének, vezetésének és segélyezésének jogával nem engedélyeztetnek. Ilymódon Magyarországon a ministerileg jóváhagyott suta szakszervezetek mögötti félhomályban keletkeztek tényleg a munkásviszony befolyásolását eszközlő és most már igazán tiszta sztrájkszervezetekké elfajuló, de tudományos fogalmuknak immár megfelelő szakszervezetek, az ú. n. »szabad szervezetek«, a melyeknek kényszerű titkosságát és ellenőrzésük hiányát a munkaadó és munkásosztály közötti viszony folyton fokozódó elmérgesedésének, a magyar ipari munkaviszony legtöbb kinövésének egyik főokául tekintjük.

Az 1875. évi belügyministeri rendelet azonban nem elégedett meg a szakszervezkedés lényegének, az 1872. évi ipartörvény megengedte coalitíójognak jó eleve elkobzásával, hanem még eme csonka munkás-egyletekre nézve sem valósította meg tisztán azon szavait, hogy »a munkások által alakított egyletek csak oly tekintet alá esnek, mintha nem munkával foglalkozó egyének által alakíttatnának«.

Tényleg ugyanis a munkásoknak még ezen most már kizárólag a kölcsönös segélyezés és önképzés körére szorított szak-egyesületeit is, a többi állampolgárok hasonló culturális és gazdasági célokat követő egyesületeitől eltérőleg, a politikai egységekkel azonos s ezzel kivételes megszorításoknak vetette alá. A rendelet III. és IV. bekezdései ugyanis kimondották: 1. »Politikai és munkás-egyleti tag csak magyar állampolgár lehet.« 2. »Politikai és munkás-egyleteknél fiókegyletek statuálása meg nem engedtetik.« Mig tehát más rendbeli és osztálybeli állampolgárok egyesületeire csak azoknak bizonyos célja (a politikai jelleg) állapította meg e két utóbbi korlátozást, addig a munkás-egyleteknél, tekintet nélkül azoknak alapszabályszerű és hatóságilag ellenőrizett tisztán humanitarius vagy gazdasági jellegére (a mely teendők között a coalitíójog gyakorlása immár kifejezetten nem lehetett), pusztán a tagoknak egy bizonyos rend, illetőleg és különösen egy osztályhoz, a munkásosztályhoz tartozása.

¹⁾ *A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése 1878. évről.* Budapest, 1879. 123 l.

A mi ezen megszorítások elsejét illeti, hogy t. i. a külföldi munkásokat még e lényegileg segélyező-egyesületekből ¹⁾ is kizárta, az nemzeti érdekekre való hivatkozással még némileg megokolhatónak látszik; de a ki a modern munkapiacz dynamikáját ismeri, az lehetőleg minden e haza földjén dolgozó munkásnak egy-egy szakmák, illetve iparcsoportok szerint tagozódó szervezetben való összpontosításában a munkaviszony egy újabb rendjének ép oly elemi feltételét látja, mint a hogy pl. egy kartell nem alakulhat a hazánkban gyárteleppel bíró külföldi állampolgárok-nak pusztán csak ezen minőségük miatti, szándékos kihagyásával. Ennélfogva legfeljebb a vezető szerepkörből való kizárás, a mint azt a francia 1884. évi syndicatusi törvény megkísérelte, látszik némileg helyénvalónak. Elégge nem korholható azonban a fenti második megszorítás. A kormányhatalom, mely a munkásoknak a coalitiojog egyedül hatályos módon való gyakorlatát megtiltotta; még a kizárólag a munkások filléreiből táplálkozó (munkanélküliség, betegség stb. esetében) kölcsönös segélyező egyesületeket is évtizedekre helyi terjedelemre szorította, s ezzel tehetetlenségre kárhoztatta; mert minden szakértő előtt nyilvánvaló, hogy a mi csekély számú, s elszórt kisipari munkásaink, még e téren is, csak az erőknék országos összpontosításával fejthetnek ki áldásos, kölcsönösen támogató tevékenységet.

Látjuk tehát, hogy a magyar munkásság nemcsak a törvényileg biztosított coalitio-jogot nem gyakorolhatta állandó, a kormány felügyelete alatt működő egyesületekben, igazi szakszervezetekben; hanem még a kizárólagos önsegélyezés terén is megszorítottatott. A ki azonban e visszás helyzetből azon optimisticus következtetést vonná le, hogy akkor a mesterek állandó, törvényes coalitioíval szemben bizonyára teljes szabadsággal gyakorolhatták időlegesen a coalitio-jogot, hogy kedvező gazdasági viszonyok között helyzetükön esetleg sztrájkjal javítsanak, pangás vagy válság idején pedig azt megvédelmezhessék, azt ábrándozásából a következő tények ragadhatják ki. Mint minden tömegharcznak, úgy a sztrájk-nak is három nélkülözhetetlen feltétele van, melyeknek ha egyike is hiányzik, sztrájk-szabadságról nem beszélhetünk: 1. a haderő egyesülése, szervezkedése, a haditerv megállapítása, a mi természetesen csak nyilvános gyűlésen történhet; 2. a harczoló tömeg eltartására szükséges pénzerő előteremtése, tehát a kizárólag e célra való teljes gyűjtési szabadság; 3. a mit akár első helyre tehattünk volna, a közembereket a harcz alkalom- és szükségszerűségéről felvilágosító, szervező, szükség esetén tüzelő vagy mérseklő szakmabeli vezető egyéniségek cselekvési szabadsága; de

¹⁾ E rendelet, úgy látszik, háromféle munkás-egyesületet ismer: a) az első és szerinte egyedüli igazit, az ipartársulatot; b) munkás-egyletet, melynek noha tagjai munkások, szerinte mégsem munkás-egylet: a tényleges szakszervezetet («trade-union», «syndicat professionnel» stb.); c) munkás-egyletet, mely se nem politikai jellegű — a rendelet említette politikai egyesületek közé nyilván a politikai munkás-egyletek is tartoznak és így a munkás-egyletek külön megemlítése kétségtelenül a nem politikai munkás-egyletekre vonatkozik — se nem szakszervezet, vagyis a kölcsönös segélyező, («friendly society», «société de secours mutuel» stb.), illetve önképző-egyesületet.

a kik egyúttal, ha e szerepre magasabb intelligentiájuknál és tanultságuknál fogva tényleg elhivatvák, az egész ország esetleg a külföld munkapiacját és az idevágó ipar gazdasági helyzetét áttekintve, a szervezett egyéneket felelősséggel teljesen fegyelmezve, egyedül alkalmasak mind a munkaadókkal való nyugodt, tisztán gazdasági szempontoktól vezetett tárgyalások folytatására s a béke huzamos időre való biztosítására, mind egy sztrájk »sociális« elkerülhetetlenségének megítélésére.

1. A magyar ipari munkásság — a mennyiben az ugyan a hatósági gyakorlattól függ — e nélkülözhetetlen előfeltételek egyikével sem birna. Hogy minő gyakorlatot követtek a hatóságok évtizedeken keresztül a sztrájkgyűlések engedélyezése terén — a kormányok kisebb-nagyobb elnézése szerinti változatokkal, de a tenor érintetlenségével — annak, hogy a részletekbe el ne merüljünk, történeti bizonyítéka a belügyministernek a sztrájkmozgalom első nagyobb arányai után 1894. november hó 15-én 1340/eln. res. sz. a. kiadott rendelete, melyet viszont a budapesti rendőrfőkapitány 1895. május hó 4-én 10.358. fk. eln. 94. sz. alatti rendeletében közölt s így hangzik: »Oly nyilvános gyűlések, melyekben egy munkaszünetelés egész állása és annak érdekében tett intézkedések adatnak elő, az összebeszélés módzatai állapotatnak meg a tömeges összebeszélésekre és a munkabeszüntetés szerveztetik és a munkaszünetelés tovább folytatására szükséges lépések határozatnak el, nem engedélyezendő, illetőleg ha valamely más cél alatt bejelentett gyűlések ily összebeszélésekre használtatnak fel, azok feloszlattathatnak.¹⁾

Méltán tartja Rényi is — idézve a rendeletet — e tilalmat egyenesen az ipartörvénynyel ellentétben levőnek,²⁾ mely nyilvánvalóvá teszi, hogy a legújabb időkig a sztrájkot még a legmagasabb közhatóságaink is közrendellenes és rendőrileg elfojtandó zendülésnek tekintették. Az alsóbb közigazgatási hatóságok pedig mindenféle mellétekintettől még inkább készletve, teljes buzgalommal követték a kormány utmutatását. Nem lehet feladatunk, hogy a sztrájkgyűléseket a legkörmönfontabb kifogásokkal avagy a legridegebb »sic volo, sic jubeo«-val elutasító végzéseknek az évek hosszú során felhalmozódott csapatát felvonultassuk. Elég talán a társadalmi béke minden őszinte barátjának fájdalmas jelenségre utalnunk, hogy még 1904-ben Magyarországon egy nagyobb vidéki helyen a főszolgabíró a sztrájkgyűlés iránti bejelentést azzal a lakonikus végzéssel utasította

¹⁾ Rhédey, *Rendőri elj.* II. évf. 1897. 59. l.

²⁾ »A rendeletben foglalt álláspont — mondja Rényi — később az 1898 : II. t.-cz. 65. §-ában részleges megerősítésre talált, a mennyiben ugyanis a szerződött mezőgazdasági munkásoknak az idézett §-ban említett (közös munkaszünetelésekre célzó) összebeszélések, egyezmények létesítése, terjesztése és foganatosítása céljából tartott összejöveteleiben való részvétel az id. törvény szerint büntetendő cselekményt, kihágást képez. De már az ipari munkások tekintetében az 1884 : XVII. t.-cz. ilyen tilalmat nem állapított meg, az ilyen összejöveteleket nem tiltja, csak nem kedvez az ily összebeszéléseknek, egyezményeknek s azt mondja (162. §.), hogy azok jogérvénynyel nem bírnak, tehát csak a civilis kötelező erőt vonja meg; az ily összebeszélés, egyezmény nem volna peresíthető, »tartsa szavát, aki akarja.« Id. m. 332. l. 23. jegyz.

végérvényesen el: »A gyűlés nem engedélyezhető, mert a bejelentők sztrájkolnak.« Egy köszénbányatelepen pedig a munkások nem tarthatták meg gyűlésüket, mivel »a bányakapitányság hirdetménye szerint az összes munkások elbocsáttattak. A sztrájk ily módon befejeztetvén,« stb.¹⁾ De még ily messze sem kell mennünk. Hisz még oly felette conservatív sociálpolitikus is, mint Majláth József gróf, bizonyos fájdalmas resignatioval kénytelen — a földművelő munkások helyzetéről írva — e társadalmi hibát elismerni:

»Az ország közigazgatása, még pedig mentől északabbra és keletebbre megyünk, annál inkább, sok kívánni valót hagy hátra és mindenképen alkalmas arra, hogy az elégedetlenséget fokozza és a népet fogékonynyá tegye tanok iránt, melyek a közigazgatást megtámadják. Az első fokú közigazgatásnak pongyola kezelése Magyarországon azzal függ össze, hogy a megyei tisztviselők választatnak. Ennek ugyanis az a következménye, hogy — sajnos — a legtöbb esetben a tisztviselők választásánál rokon és egyéb összeköttetések és csak csekély mértékben a jelölt képességeire való tekintet a döntő és hogy az egyszer megválasztott tisztviselők nagyon gyakran nem ismernek egyéb törekvést, mint választóik kegyének megnyerését és megtartását. A hol több függ a választókkal való tartós jó viszonytól és attól, hogy azoknak szivességeket nyujtanak-e, mint attól, hogy hivatalos kötelességeiket lelkiismeretes és ernyedetlen tevékenységgel teljesítik-e, ott a szorgalomnak és ambíciónak nem juthat nagy szerepe és az itt kizárólagos tulajdonsága marad ama kevés számú egyénnek, a kiknek kötelességteljesítés és szorgalom a természetéhez tartozik.«²⁾

Képzeltető, ha az agrármunkásokkal való eljárás ily keserű kifakadásra kelt egy főurunkat; minő visszahatást idézett elő ez elemeknek — melyeknek mint elsőfokú iparhatóságoknak³⁾ különben is a pártatlanság incarnatióinak kellett volna és kellene lenniök — a coalitójog gyakorlata terén való szereplése önérzetes, felvilágosult és a nyugaton is megfordult ipari munkásainkban? Talán mégis itt kell keresnünk ama rugókat, melyek őket mindinkább a szélső politikai agitáció karjaiba hajtják; az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének nagy feladatai iránt egyenlőre oly kevésbé fogékony anyaggá teszik?! Itt találjuk meg ama sajtságos körülmény magyarázatát is, hogy a munkás-ság megszűnt, mint ilyen, tehát mint rend, az országgyűléshez folyamodni a coalitio legfőbb feltételeinek, az egyesületi és gyűlekezési jognak törvényes biztosításáért, mint egykoron a nyomdászok; hogy átadta a szót ama pártnak, mely, sajnos, hazánk-

¹⁾ L. *A magyarországi socialdemokrata párt jelentése-it*, melyek e végzésekből évről-évre a pártagitatio valóságos hadi szertárait építik fel.

²⁾ Joseph Graf Majláth, *Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn*. Wien und Leipzig, 1905. 124. l.

³⁾ Hogy általános közgazdasági tekintetben mennyire feleltek meg feladatuknak, arra jellemzők a kamarai jelentések ilyszerű megjegyzései: »Az 1872. évi ipartörvény értelmében felállított iparhatóságok többnyire még a városokban sem teljesítették kötelességüket kielégítő módon. (*A budap. ker. és iparkamara jelentése. 1870—75. évekről.* 121. l)

ban eddig egyes-egyedül képviselte, mint párt, a munkásság érdekeit, s ép ezért szilárd kapcsolatokkal fűzte magához a munkásság összes kategóriáit, el a sok ideig aristokratikusan különálló nyomdászokig. A munkásságnak, a gazdasági okoktól eltekintve, a legfőbb hatóságoktól a legalsóbbakig tapasztalt nemtörődömség okozta elbátortalanodása folytán hangoztatta 1875 óta immár csak a socialdemokrata párt a coalitíójog két legfőbb előfeltételének, az egyesületi és gyülekezési jog törvényes biztosításának követelményét, mind a magyar socialdemokrata párt« 1880. évi congressusán, időközi gyűlésein és sajtójában, mind újjászervezése alkalmával az immár »Magyarországi socialdemokrata pártnak« az 1890. évi karácsonykor tartott congressusából kibocsátott elvi nyilatkozatában, hogy azóta mai napig egyik leggyakrabban sürgetett követelménye maradjon.

Mindazonáltal hangsúlyozandó, hogy a képviselőházban is hangzottak el, bár éppenséggel nem első sorban a munkások érdekében, erélyes kívánalmak az egyesületi és gyülekezési jog törvényes szabályozása iránt. Már 1869. június 15-én ily óhajjal lépett elő Gonda László, de nagyobb mérvű vitát e kérdésben csak a hirhedt 1878-iki belügyministeri rendelet idézett fel. Az 1892/97. országgyűlést megnyitó 1892. február 21-iki trónbeszéd végre remélni engedte a várva várt reform bekövetkezését, kijelentvén: »kormányunk az egyesületi és gyülekezési jog rendezését tárgyazó törvényjavaslatot be fogja nyújtani«,¹⁾ de e korszakalkotó kérdés megoldása ekkor is elejtetett.

2. Midőn az 1897. évi nagymérvű földművessztrájkok először rázták fel Magyarország igazán döntő befolyású osztályában, a földbirtokosokban érdekeik veszélyeztetésének aggályát, az arató munkások elleni repressáliák, az ipari munkások coalitíójogát is egy addig kevésbé gyakorolt korlátozással szorította meg, a sztrájkczélokra való pénzgyűjtés tilalmával egyenlő jelentőségű, bár általánosságában ártatlan felirata szerint csak nyilvános adományok gyűjtésére vonatkozó hatósági felügyeleti és ellenőrzési jognak hatályosabbá tétele tárgyában kibocsátott ismert Bánffy—Perczel-féle pénzgyűjtési rendelettel.²⁾ Minthogy ezen 1897. évi 35100. sz. a. belügyministeri rendelet a meg nem engedett titkos gyűjtést meglehetősen magas sanctióval bünteti és a munkások természetesen nem fordulnak a sztrájkra való gyűjtés engedélyéért az imént jellemzett hatóságokhoz, a kiknek, mint láttuk, még a sztrájkgyűlések iránti óhajuk elutasítása is meghagyatott, az ipari munkások törvényes sztrájkszabadsága — jogilag — egy újabb s jelentékeny korlátozást szenvedett.³⁾

3. Régi gyakorlat, mely ugyancsak a 90-es évek végén

¹⁾ Id. Rényi id. m. 85. és köv. l.

²⁾ L. *Belügyi Közlöny*. II. évf. (1897.) 293. l. és köv.

³⁾ E rendelet szolgált ürügyül 1898-ban a rendőrség házkutatásaira az összes szakegyesületekben, melyek a talált pénzalapok elkobzására s 74 munkásnak tiltott gyűjtés miatti 20—200 koronáig terjedő (tehát a ministeri rendelet szerint legmagasabb) pénzbeli büntetésére vezetett, melyet azonban nem fizetvén le, a megfelelő szabadságvesztési büntetést szenvedték el; végül a szakszervezeti mozgalom számos vezető embere ennek alapján tolonczoltatott el örök időkre« a fővárosból. (L. ide von. Jászai S. *A szakegyesületi mozgalom Magyarországon*. 13. és köv. l.)

állott in floribus, de a vidéken mai napig is nem ritkán fordul elő, hogy a minden politikai agitatótól menten (bár a büntetőjog keretén kívül azok üldözésének jogszerűtlensége sem kétséges), társaik gazdasági felvilágosításával, szervezésével foglalkozó értelmesebb munkásokat avagy általában a meg nem békélő sztrájkolókat, az illető helybeli gyáros vagy munkaadó egyszerű óhajára, a szolgabíró vagy rendőrkapitány, akár csak csavargókat vagy czéda és beteg nőket illetőségi helyeikre tolónczoltatja. E nagyon elharapódzott gyakorlat époly önkényes és jogtalan, mint társadalmi szempontból felette czélszerűtlen. Önkényes, mivel az 1885. évi február 14-én 9389. sz. belügyministeri rendeletben foglalt »Tolonczszabályzat« határozottan hangsúlyozza: »A tolonczozás megelőző rendészeti rendszabály, mely csak bizonyos kathegoriába tartozó személyek ellen alkalmazható a közbiztonság és rend érdekében«. A rendelet ezért taxative sorolja fel ezen kathegoriákat, újból hangsúlyozva, hogy »csak a következő osztályokba tartozó személyekre alkalmazható«. Világos, hogy békésen sztrájkoló, avagy értelmi fegyverekkel szaktársaikat arra felhívó munkások nem tartozhatnak a négy felsorolt osztály közül sem a kéjnök, sem a fegyenczek, sem a külföldiek bizonyos csoportjába, ha valamelyik, úgy az első pontban kellene tehát reájuk vonatkozó intézkedést felfedeznünk. E pont azonban a következő egyéneket említi: »Csavargók, szokásos munkakerülők — melyekül a szolgálati helyüket kellő ok nélkül minduntalan változtató cselédek is tekinthetők, ezen körülmény alapos megállapítása után — hatósági engedély nélkül az utcán, vagy házról-házra koldulnak, a közbiztonságra alaposan gyanus személyek, ha azon községben, melyben találtnak, illetőséggel nem bírnak, rendes lakást, foglalkozást vagy életfentartási jövedelmet kimutatni nem tudnak.« Minthogy sztrájkoló munkások, illetőleg szakmabeli vezéreik, szokásos munkakerülőknek »alapos« megfontolás után nem tekinthetők, a sztrájk előtt huzamos ideig dolgozván és minden pillanatban készek lévén, sőt ép e körülményt áhitozva, munkaerejüket, bár csak az általuk óhajtott feltételek mellett, ismét bérbeadni — a mihez a szabad egyezkedés korszakában teljes mértékben joguk van —; minthogy továbbá egy békés sztrájk, bármily kényelmetlen legyen egy tekintélyes munkaadóra avagy azok bármily nagy csoportjára, még azért a közbiztonság alapos veszélyeztetésének távolról sem tekinthető, de ezt megengedve -- bármennyire nem áll is — a sztrájkolók, illetve velük dolgozó vezértársaik mind rendes lakással, foglalkozással és kimutatható, sőt épen a munkásoknál köztudomású jövedelemmel bírnak — a telep munkásházaiból való kilakoltatásuk¹⁾ és a sztrájk alatti jövedelemmegcsappanás itt jóhiszeműen számba nem jöhet — a sztrájkoló vagy legalább a jogrend korlátait különben megóvó szakmabeli és helybeli²⁾ sztrájkszervezők eltolonczolása mindenkép jogtalan korlátozása a személyes sza-

¹⁾ A hazai kivált kőszénbányász-sztrájkok nevezetes fejezetet szolgáltatnak, minő visszaélésekre adhat alkalmat a munkás lakóházakkal űzött patronalismus.

²⁾ Itt csak e rendeletet, nem pedig a socialpolitikai szempontból kívánatos állapotot tartjuk szem előtt.

badsnak, a mely ellen a sértett fél méltán a hatósági hatalommal való visszaélés vádját emelheti. Sőt épen a sztrájkolók egy részének eltolonczolása alkalmas a sztrájk alkalmával amúgy is izgatott és forrongó kedélyeket valóban a közbiztonságot veszélyeztető fokig elkészeríteni. A vezető egyéniségek e célra való egyenes kiszemelése a tömeg szemében vértanukká avatja azokat. A történet pedig azt tanítja, hogy ez az út a legkevésbé alkalmas egy alapjában jogosult mozgalomnak békésebb mederbe való terelésére. Nyilvánvaló továbbá, hogy semmiféle mozgalom, semmiféle szervezet nem nélkülözheti az értelem, a moral és az otium tekintetében a köz felett álló vezető egyéniségeket. Ha valami alkalmas hatóságaink eddigi gyakorlatának czélszerűtlenségét bebizonyítani, úgy az bizonyára az a körülmény, hogy míg az ily módon vezetett újabb sztrájkjaink szinte kivétel nélkül, hogy úgy fejezzük ki magunkat, parlamentaris modorban folytak le; addig ott, a hol nyoma sem volt a nálunk minden distinctio nélkül és ezért nagyon rossz csengésű névvel »agitátorok«-nak nevezett szakszervezeti hivatalnokoknak, ott igaz, hogy ritkább, mivel csak a legtűrhetetlenebb gazdasági nyomás kiváltotta, ösztönszerű, de annál elkéseredettebb, fékezhetetlenebb, a személyes szabadságot, a magánvagyon és az egész közbékét tényleg veszélyeztető kinövésekkel kapcsolatos sztrájkok voltak napirenden (l. pl. az aninai sztrájkokat). Csak szembe kell helyeznünk a kőművesek 1897. évi és 1904., illetve 1905-ös sztrájkját. Midőn az előbb említett évben 10.000, úgyszólván teljesen szervezetlen kőműves először lépett 9 $\frac{1}{2}$ órai munkaidő, tisztességes órarendszer, jobb bánásmód stb. miatt sztrájkba, a fegyelmezetlen sereg a legdurvább rendzavarásokat követte el. Úton-útfélen fordultak elő támadások a sztrájktörők ellen, úgyhogy erős rendőri csapatoknak kellett a fenyegetően csoportosulókat, a kik hirtelen előállott vezéreik — épen nem mindig okosan mérséklő — szavára is alig hallgattak, szétoszlatni. E körülmény a tömeget annyira elkészerítette, hogy a rendőrséggel, köveket dobálva, összeütközött, miközben több munkás és rendőr megsebesült. 100 letartóztatás történt, 50 munkást rendőrileg büntettek, míg 150 ellen hatóság és magánosok elleni erőszak vádját emelték. Ha e négyheti, nagy áldozatokba kerülő és végeredményben a mind sűrűbb sztrájktörések folytán (utolsó héten már csak 1500-an sztrájkoltak) és, tekintve a hatalmi és gazdasági viszonyoknak félreismerésén alapuló 44 fillér alapbér-minimumnak már akkor felállított merev követelését, természetesen kudarczczal végződött sztrájkot összehasonlítjuk a kőművesek 1904. évi kizárásával avagy 1905. évi sztrájkjával, úgy szembe kell hogy ötljék a fegyelmezettség, felvilágosodottság és a legalitás iránti érzék ama nagymérvű megnövekedése, mely csak az okszerű szervezési és nevelési munkának, mindenekelőtt pedig a feltétlen tekintélyt élvező, a tömegből kiemelkedő hivatalnok-vezetők befolyásának lehet a következménye. S ha egyes esetei a dolgozni akarók büntethető személyes korlátozásának, a fentebbi sztrájknál közreműködőknél nem kevesebb sztrájkoló között, elő is fordultak, úgy azok mindenkép elszigeteltek s egyéni jellegűek voltak és a vezetők tudta és helyeslése nélkül történtek, a kikkel

végül, Szterényi József kereskedelemügyi államtitkár, más esetekben (asztalos-sztrájk stb.) is bevált tapintatos közvetítése mellett, egy méltányos békekötés is simán volt eszközölhető.¹⁾

Mindezek alapján tehát a mi számos szabad intézményére, méltán büszke hazánkban munkásaink megállapított gazdasági szervezkedési szabadságáról, tényleges coalitíójogáról — szemben az összes kulturállamokkal — alig beszélhetünk. Nemcsak az ipari munkások szerződésszegéses, nemcsak az 1898. évi II. t.-cz. értelmében a földműves munkások összes észszerűleg lehetséges, mivel mint ilyenek szükségkép szerződésszegéssel párosuló sztrájkai esnek az állam fenyítő hatalma alá, hanem közvetve minden az ipartörvény által megengedett sztrájk is, a kisebb nagyobb pénz-, illetve szabadságvesztési büntetést megengedő egyesületi, gyűlekezési, pénzgyűjtési és toloncz-rendeletek alapján, az alacsonyabb és magasabb, városi vagy vidéki, felvilágosodottabb vagy elfogultabb rendőrhatalmások társadalmi, politikai, esetleg vallási felfogása és aggodalmi, szóval kénye-kedve szerint üldöztethető. S mindez a törvény valódi szelleme ellenére, fogalmazásának kevéssé teljes és szabatos leple árnyékában!

Hogy immár nálunk is a gyárak kürtői emelkednek az ég felé, hogy a modern nagyüzem a maga elvileg szabad, de a munkásélet módját nem mindig biztosító munkabérszerződésével, nagy munkás-agglomerációival, állandó munkanélküliségével, a munkások százait és ezreit munkahelyeikből könyörtelenül kivető periodikus pangásaival és éles válságaival, nálunk is mindinkább tért foglal; hogy kellő községi socialpolitika híján, az elsőrendű létszükségletek drágulása, az élelmiszer és lakásuzsora nálunk évről-évre nagyobbodó mérveket ölt, párosulva egy abnormális fogyasztási adórendszer a tömegeket sujtó nyomásával; hogy a munkás tisztes életmódjának biztosítása nálunk sem már a »bölcshetőség« és a mai társadalmi rendszer helyes alapjain épen nem az állam feladata; hogy a mi — különösen a népiskolai szervezetünk hiányai folytán — sok ideig elmaradott munkásosztályunkban is dereng a megismerés vágya és egy magasabb culturalis fok elérhetésének tudata, a mit tekintve a külállamok e tekintetben óriási mértékben való haladottságát, valódi nemzeti szempontból is mindenkép üdvös jelenségként, nevezetesen egy életerős és versenyképes nemzeti nagyipar egyik fontos előfeltételeként kellett volna elismernünk; hogy végül mindezeknél fogva és

¹⁾ A legújabb (Tisza és Hieronymi-féle) »sztrájk«-, »vis major«, »sztrájk-paragrafus«-rendeletek, melyek noha először ismerik el a kormányzatektől a sztrájk jogát, lényegileg csak a fenti korlátozások hatályosabb érvényesítésére szolítják fel nem csupán a közigazgatási hatóságokat, hanem még »az érdekelt társadalmi köröket« is, nem változtattak a fent vázolt tényleges gyakorlaton. Jellemző vonásuk, hogy immár nem a szakszervezeti mozgalom elfojtására irányuló kormányzati nismus, hanem annak az utóbbi fél évtized alatt a gazdasági fejlődés eddig mindenütt visszatért szükségképeni velejárójaként e nismus ellenére nálunk is végbement hatalmas fellendülésének, a munkaadók sürgette tünetei. A magyar szakszervezett munkások száma ugyanis 1902-ben csak 9.999, 1905. január 1-én már 53.160 volt; vagyis az ipari munkásoknak 239%-ról 1272%-ra emelkedett. Jelenleg számuk már a 60.000-et is meghaladja. (L. Szakszervezeti Értesítő II. évf. 12. sz. 1905. decz.)

mindezekre a gazdasági szervezkedés, a helyes, törvényes alapokon nyugvó szakszervezet a magyar munkásságnak is elemi szükséglete és a modern munkaviszony új rendezésének elsődleges alapja: mondom, minderről a mi épen nem a kellő tetterővel támogatott és hatalmas társadalmi és gazdasági ellenlábasok különérdekétől megkülönczölt hő vágyunkban, hogy iparunkat a fentemlített bajokat elkerülhetetlenül felidéző, de a társadalmi preventív hygiénia hatalmas eszközeivel nagy mértékben mérsékelhető irányban, mentől gyorsabban s mentől nagyobb mértékben tovább fejleszszük, — fájdalom — époly kevésbé vettünk tudomást, mint az előttünk haladó nemzetek kapitalisztikus fejlődésük legelső korszakában.

Ferenczi Imre.

Vas vármegye közgazdasági leirása. III.

Mint a gabonatermelés egyik mellékágazata, mint kereskedelmi cikk nagyfontosságú a szalmakereskedés. A szalmakereskedelem a helyőrségeket látja el szalmával; de rendkívüli élénk ezen cikkben a forgalom Bécsbe, Alsó-Ausztriába; azonkívül Tirolba, Vorarlbergbe, a hol a celluloid-gyárak veszik igénybe a szállított áruknak egy részét. Jelentékeny a szalma-szállítás még Svájcba is. A szalmaárak métermázsánként 2·20—3 korona közt váltakoznak.

d) Állatkereskedelem.

Mint már fentebb láttuk, az állattenyésztés Vas vármegyében magas színvonalon áll. E fontos gazdasági ág fejlesztése körül a vármegyei gazdasági egyesület nagy buzgalommal fáradozik, épp azért e mintaszerű szorgalomnak igen szép eredménye is mutatkozik. Az apaállatoknak gondos kiválasztása és azoknak nagyobb számban való alkalmazása, valamint a testesebb és értékesebb nyugati teheneknek szembetűnő terjedése meghozta a maga természetes eredményét és a köztenyésztés anyagának fokozódó javulását. A tenyészállatoknak sűrűbb időközökben való díjazása s a tenyészanyagoknak olcsó kamatozású, négy-öt évi kölcsönök nyújtása útján való beszerzésére való készség, a vármegye állattenyésztését a közel jövőben még nagyobb méreteken fogja emelni.

Kivitelre jobbára a nyugati fajtájú hizott ökröket keresik. míg a félhizottakat a hazai hizlalók vásárolják. Fejős tehenekben és fiatal növendékmarhákban egész éven át óriási a forgalom.

A szarvasmarhatenyésztés az utóbbi években tapasztalt jobb húsárak folytán a gazdáknak egyik fő jövedelmi forrását képezi, mely egyes, korábban elhagyatott és elszegényedett vidékeknek gazdasági helyzetét tetemesen megjavította.

A sertéskereskedés is nagyobb arányú. A hizott sertéseket a belföldi fogyasztás, továbbá az osztrák főváros és tartományok vásárolják. A fiatal és hizlalásra alkalmas sertésekkel a kereskedelem nagyon élénk s ezzel a gazdákon kívül egyes rationálisan vezetett sertéshizlaló-telep is foglalkozik. A hizott sertések ára különként 1 K — 1 K 30 fillér között ingadozik.

A lókereskedés az utóbbi években beállott nagy kivitel folytán Vas vármegyében is emelkedett; de nagyobb szabásúnak nem mondható.

A hizó- és mustrabirkák a jobb húsarak folytán szintén könnyebben értékesíthetők.

Igen szépen fejlődik a méhcsaládok tenyésztése és ennek folytán a mézkereskedés is.

Igen fontos még a baromfikereskedelem, mely a belszükséglet kielégítésén felül az osztrák és stájer fővárosok szükségleteit is kielégíti. De jelentékeny a tojáskereskedés is, nagymennyiségű tojás exportáltatván Ausztriába és Angolországba.

e) Tej- és tejárúk kereskedése.

Tekintettel a magas nivón álló állattenyésztésre, Vas vármegyének élénk tej- és vajkereskedése fejlődött ki. Egyrészt nagybirtokosok és nagybérlok látják el a belszükségletet, a fenmaradó tekintélyes maradványt pedig Bécsbe szállítják; másrészt a folyton szaporodó tejszövetkezetek a közép- és kisgazdáknak folyton szélesbülő rétegeit és köreit vonják be a foglalkozási ágba s ezáltal a gazdaközönség jólétét emeli és azok számára állandó és szép jövedelmet biztosít egyrészt, másrészt pedig a vajtermelésnél fenmaradó melléktermények kitűnő takarmányt és hizlaló anyagot pótolnak.

Egyes uradalmak, mint a németújvári és a Lajos bajor kir. herczeg tulajdonát képező sárvári uradalnak tejproductumaikat sajtkészítésre használják fel. De van ilyen sajtgyár állami kezelés és vezetés mellett az úgynevezett »Lánczi pusztán« is, hol az állam által alkalmazott szaktanárok oktatják ingyenesen a növendékeket.

f) Gyapjúkereskedés.

A gyapjúkereskedelem évek hosszú sora óta pangott. Azonban a fapamut árának óriási mérvű emelkedése folytán, ezen cikk kezd újabb lendületet nyerni elannyira, hogy a nagyobb gazdaságok kezdenek ismét a juhtenyésztéssel komolyabban foglalkozni. A gyapjút hazai kereskedőkön kívül, nagyobb mennyiségben a morvaországi posztógyárosok szokták megvásárolni.

g) Selyemtenyésztés.

Az országos viszonyokat tekintve a selyemtenyésztés Vas vármegyében elég szép fejlődésnek indult és alapos a remény, hogy, — ha a nép vezetőinek üdvös befolyása ezen irányban nem lankad — a selyemtenyésztés ügye a vármegyében még örvendetesen emelkedni fog. Az országos selyemtenyésztési felügyelőség legalább mindent elkövet a további fejlesztés érdekében. Vas vármegyében a selyemtenyésztés után nyert kereseti összeg 1900-ban 332 korona 22 fillér; 1901-ben 354 korona 24 fillér volt; ezen tételekkel szemben 1903-ban 27 községnek 176 termelő családja 1.999 kilogramm 80 deka selyemgubó után 4.159 korona 53 fillér kereseti összeget kapott.

2. *Erdei termékek kereskedelme.* a) *Fakereskedelem.* Fentebb már jeleztük, hogy Vas vármegyének mily tekintélyes terjedelmű erdősége van. Ezen arányokat egybevetve a kitűnő közlekedési eszközökkel és a vármegyének kedvező geographiai fekvésével

s ezekhez még hozzáadva a termelt faanyagának kitünő minőségét, mindezen tényezőknek kedvező találkozása magában hordja a nagyarányú forgalomnak jellegét. Kezdve a tűzifától, a legfinomabb műfáig, mind e fánemek Vas vármegyében a legélénkebb forgalomnak örvendenek. Van a vármegye területén több nagyszabású gőzfűrészs is. A tűzifa egyrészt a helyi szükségletet fedezi, de legalább is 20.000. waggon műfa, dongafa és tűzifa szállítatik el a külföldre; dacára annak, hogy a vármegyében és különösen a Szombathely városában lefolyt nagyarányú építési tevékenység a műfának egy részét lekötötte. A fakereskedelem, míg egyrésztől sok embernek nyújt tisztességes keresetet, addig másrésztől tekintélyes anyagot szolgáltat a közvetítő kereskedelemnek.

b) Gubacskereskedelem.

Az erdei termékek között első helyen áll a gubacs, mely nagy mennyiségben terem, s melyet úgy a bel- mint a külföldi bórgyárak nagy mennyiségben vásárolnak; hasonlóképpen

c) a tölgyfa-csert is.

d) Fenyőtoboz.

A fenyőtobozt, mely czikk korábban teljesen elhanyagoltatott, aránylag érdekes czikké tette azon élénk kereslet, mely a magpergetők részéről az utóbbi időkben ezen czikkel szemben nyilvánul. Vas vármegyében, Kőrmenden van egy ily magpörgető.

3. *Vaskereskedelem.* A fejlődött gazdasági viszonyok s a nagyszabású építkezések, valamint a magas nivóra emelkedett gyár-
ipar a vaskereskedelem forgalmát is előnyösen befolyásolta. A vármegyében levő vaskereskedések jelentékeny forgalmat producálnak, a melyek azután a közszükségletet teljesen ki is elégítik.

4. *A fűszer-, vegyes-, rövidárú- és rőföskereskedelem.* A mindennapi élet szükségleteit fedező kereskedelem a lakosság szaporodásával s a kedvező gazdasági fejlődés következtében szép fejlődést mutat, annyival is inkább, mert a nép fogyasztóképesége tetemesen emelkedett. Csak a rőföskereskedelem terén mutatkozik némi reactió a túlproductiv és nagyarányú concurrentia folytán. Ezen reactiót leginkább jellemzik a rőföskereskedelem szakmájában gyakran előforduló fizetésképtelenségek.

Ezen kereseti ágakat az utóbbi évek tapasztalatai szerint, nagyon károsan befolyásolják a gombamódra felburjánzó felekezeti fogyasztási szövetkezetek, melyek anélkül, hogy létezésüknek a fogyasztó közönség hasznukat venné, a mindennapi szükségletek ellátásával foglalkozó kereskedelemnek óriási kárt okoznak.

5. *Posztókereskedelem.* Ugyanazon indokból fejlődik, mint az előbb felsorolt kereseti czikkek és örömmel kell constataálnunk, hogy utóbbi időben mindinkább tért hódít a forgalomban a magyar posztó, melynek termékei között nem utolsó helyet foglal el a pinkafői és kőszegi posztó.

6. *Üveg- és díszműkereskedelem.* A fejlődött viszonyok folytán szintén élénk forgalmú.

7. *Bőrkereskedelem.* Miután szintén közszükségletet elégít ki, igen élénk forgalmú s jórészt hazai gyárak, sőt első sorban a

vasvármegyei bőrgyárak, (melyek közül több igen tekintélyes positiót foglal el) termékeit forgalmazza.

8. *Borkereskedelem.* Kőszegen, Czelldömölkön, Rohonczen és Szombathelyen elég élénk; de jórészt a belfogyasztást elégítik ki; kivételt 2—3 nagyobb czég képez, melyek egyúttal exportálnak is.

9. *Sör, pálinka.* Nagyobbszabású a sör-, pálinka- és szeszereskedés. E téren a fogyasztás az utóbbi években nagyban emelkedett és örvendetes jelenség, hogy a magyar sör mindinkább tért hódít.

10. *Pénzintézetek.* A fejlődött gazdasági viszonyok a naponként nagyobbodó árúforgalom s a mezőgazdaság modern és intensív berendezése maga után vonta a hitelviszonyok kedvező alakulását. Mint a hitelviszonyok regulátora a pénzintézetek élén áll az osztrák-magyar bank szombathelyi fiókja, mely a kereskedők hiteligényeinek egy részét $3\frac{1}{2}\%$ -os pénzzel elégíti ki és óriási lombard üzletével nagy szolgálatot teljesít a gazdaközönség érdekének.

A betétek óriási állománya Vas vármegyében, illetőleg a pénzintézetek betéteinek nagy torlódása, pénzintézeteinkben nagyobb mozgékonytságot idéztek elő s a kamatláb általános leszállítása, míg egyrészt előnyösen befolyásolja a kereskedelmet, addig az idegen pénz beözönlését is akadályozza.

A pénzintézetek kérdésével kapcsolatban még egy nagyon jellemző momentumra kell kiterjeszkednünk. Ugyanis nemzeti szempontból oly szomorú és Vas vármegyében folyton növekedő amerikai kivándorlásnak egy szembetünő előnye constatálható s ez nem egyéb, mint a kivándorlók tőkegyűjtése. Így a Pinkavölgyében és a szentgotthárdi járásban nemcsak a földtehermentesítések eszközölködnek nagyobb arányban, hanem a takarékpénztárakban több mint egy millió korona amerikai pénz szerepel betétképen. Hinnünk kell, hogy ezen most parlagon heverő összegek, majdan a hazatérő honfitársak tapasztalatokban gazdagodva és vállalkozási szellemben erősödve ipar- és kereskedelmi vállalatokba fogják fektetni, vagy a földbirtok hozzáférhetősége esetén ennek vásárlására fordítják.

A pénzintézeteknek, mint a kereskedelem érdekeinek e nélkülözhetetlen tényezőjét, általános vonásokban ismertetvén, nem lesz tán érdektelen, ha Vas vármegye összes pénzintézetét egyénileg felsorolva, kimutatjuk azok összforgalmát és az azokban kezelt betétek összegét.

	Összforgalom korona	Betét korona
1. Az osztrák-magyar bank szombathelyi fiókjánál, miután a bank betéteket el nem fogad	93,024.000	—
2. Szombathelyi takarékpénztár	20,422.442	7,179.843
3. Szombathelyi általános takarékpénztár	16,008.541	4,696.522
4. Vas megyei takarékpénztár	8,444.840	1,870.413
5. Szombathely városi takarékpénztár	17,716.214	1,063.256
6. Mezőgazdasági takaré- és hitelbank	63,130.025	684.305
7. Kőszegi takarékpénztár	12,315.899	10,718.459
8. Kőszegi általános takarékpénztár	4,056.393	1,401.152
9. Kemenesaljai közigazdasági hitelbank	25,025.318	1,104.802
10. Kemenesaljai takarékpénztár	9,379.161	231.420
11. Jánosházai takarékpénztár	5,863.006	723.872

	Összforgalom korona	Betét korona
12. Jánosházai vidéki takarékpénztár	5,881.784	504.717
13. Felső-eőri takarékpénztár	6,825.734	2,588.497
14. Felső-eőri járási takarékpénztár	2,040.740	424.684
15. Pinkafői takarékpénztár	1,568.745	1,438.942
16. Pinkafői községi takarékpénztár	2,748.126	2,147.212
17. Nagy német-szt.-mihályi takarékpénztár . . .	2,380.578	1,155.127
18. Város-szalónaki takarékpénztár	2,111.950	969.621
19. Körmendi takarékpénztár	7,236.640	2,356.001
20. Vas-zalamegyei takarékpénztár	3,229.854	378.262
21. Körmendi általános takarékpénztár	8,408.488	548.300
22. Rohonczyi takarékpénztár	3,111.083	862.739
23. Muraszombati takarékpénztár	4,919.632	1,510.898
24. Délzalamegyei takarékpénztár	3,282.757	622.516
25. Muraszombati mezőgazdasági bank	3,661.483	127.314
26. Órségi takarékpénztár	2,994.308	360.919
27. Németujvári takarékpénztár	2,394.400	1,023.202
28. Németujvári takaré- és hitelbank	1,061.820	300.178
29. Németujvári járási takarékpénztár	1,218.349	77.879
30. Sárvári első takarékpénztár	6,075.126	2,625.864
31. Sárvári vidéki takarékpénztár	6,230.941	427.870
32. Szentgotthárdi takarékpénztár	7,378.434	3,482.007
33. Szentgotthárdi általános takarékpénztár . . .	7,147.951	2,320.367
34. Rába-lapinsvölgyi takarékpénztár	2,005.435	187.117
35. Gyanafalvai takarékpénztár	5,564.543	1,463.750
36. Monyorókeréki takarékpénztár	2,031.550	468.034
37. Vasvári takarékpénztár	4,202.442	634.618
38. Hegyháti takarékpénztár	6,345.000	662.784
39. Vépi takarékpénztár	476.211	146.097

Ezek szerint tehát a vármegye területén elhelyezett pénzintézeteknek évi összfordalma 316,854.408 korona; az összes betétek egész összege pedig 52,089.620 korona.

E számadatok tehát, míg egyrésről élénk világot vetnek Vas vármegye ipari és kereskedelmi forgalmára, addig az ötven millió koronát túlhaladó improductiv módon heverő betéti összeg egyenesen arra hívja fel a figyelmet, hogy e nagy tőke egy részének mozgósításával, csak magában Vas vármegyében mily nagy lendületet lehetne adni a gyáripár fejlesztésének.

11. Biztosítás. A műveltség és cultura fejlődése és a közvagyonosodás emelkedése folytán az utóbbi 30 évben ezen különösen sociálpolitikai tekintetben nagyfontosságú kereseti ág: a biztosítási intézmény is nagy előrehaladást tett Vas vármegyében s ma már annyira elterjedt, hogy a vármegyében alig van be nem biztosított objectum. Ennek folytán a biztosítási üzlet is nagyforgalmú és a nagyközönség részére az intézetek óriási concurrentiája folytán a díjak is felette kedvezőek. A tűzbiztosítási üzletet kedvező befolyásolja az objectumok nagyrészen szolid építkezése és ezáltal a kockázatok csekélyisége.

De az elemi biztosítások mellett mindinkább tért foglal az élet-, baleset- és rokkantság elleni biztosítás, a mi a humanismus szempontjából is öröndetes; de szép anyagot nyújt a kereskedelmi tevékenységnek is.

Egy új neme a biztosításnak az állatbiztosítás is, mely Vas vármegye területén a sajnosan elég gyakran fellépő sertésvész, lépfene, száj- és körömfájás folytán a mezőgazdáknak okozott nagy károkat van hivatva enyhíteni.

A vármegye majdnem minden egyes községében vannak biztosítási ügynökségek, melyek a járási ügynökségek alá tartoznak; ezek felett pedig a kötvénykiállítási joggal működő főügynökségek állanak.

Vas vármegye területén a következő jelentékenyebb biztosítási intézetek vannak képviselve: Első m. általános b. r.-t., Assicurazioni Generali, Magyar-Franczia, Foncière, Hazai általános, Adria, Anker élet és járadék, Duna, Első osztr. baleset, Gizella bizt.-egylet, Janus, Magyar jég- és viszontbiztosító, Phönix, The Mutual és The Gresham.

Nem lesz talán érdektelen, ha Vas vármegye kereskedelmének csomópontjaiban érvényesülő postaforgalmat főbb vonásaiban az alábbiakban kimutatjuk:

	Levélposta	Csomag és pénzeslevél	Utalvány	Cheque- forgalom
1. Szombathely . . .	2,537.096 drb	171.486 drb	9,066.905 K	2.887.535 K
2. Sárvár	291.958 »	19.902 »	608.432 »	329.228 »
3. Czellőmölk . . .	191.986 »	12.854 »	604.114 »	319.991 »
4. Jánosháza	185.614 »	14.274 »	486.000 »	989.835 »
5. Kőszeg	419.172 »	15.028 »	1,069.161 »	1,321.996 »
6. Körmend	505.596 »	14.768 »	1,153.440 »	274.864 »
7. Vasvár	332.882 »	8.034 »	286.535 »	337.804 »

Kiegészítésül ide iktatjuk még a most felsorolt kereskedelmi központokat oly vonatkozásban, hogy kimutassuk, hány kereskedő lakik e helyeken, ekként igazolván Vas vármegye kereskedelmének általános színvonalát.

Szombathelyen van	456 kereskedő
Kőszegen	72 »
Czellőmölkön	20 »
Jánosházán	25 »
Körmenden	78 »
Sárváron	40 »
Vasváron	16 »

Megjegyzendő, hogy úgy a most felsorolt helyeken, valamint a vármegye többi járási székhelyein is a nagyszabású gyárakban is mindenütt van telefonösszeköttetés.

XII. Teherviselés. Vas vármegye adózási viszonyai leginkább a tényleg befizetett összegek alapján bírálendók el, mivel a kivetett adók igen gyakran még évek múltán közbevetett felebbezések miatt is változást szenvednek; a tényleg befizetett összegek pedig csak igen ritka esetben tételnek felebbezés tárgyává.

Az állami adókból való bevétel volt:

	1896. évben	1900. évben	1904. évben
Egyenes adókban	3,717.070 K	4,097.937 K	4,724.163 K
Hadmentességi díjban . . .	102.024 »	107.483 »	117.972 »
Bélyeg- és jogilletékekben .	672.901 »	942.161 »	1,056.112 »
Fogyasztási és italadóban .	1,152.654 »	1,161.442 »	1,124.160 »
Dohányban	2,059.416 »	2,222.385 »	2,439.488 »

Ezen összehasonlításból kitetszik, hogy az emelkedés nem rohamos, hanem az általános fejlődésnek természetszerű folyamán.

A bélyeg- és jogilletékekben mutatkozó nagyobb bevételek onnan erednek, mert az utóbbi években több birtokváltás és eladás, valamint örökösödés fordulván elő, az ezek után járó illetékek emelték az e czímen befolyt jövedelmeket.

A fogyasztási és italadóknál, melyek közé a cukor-, szesz- és sörtermelési adó is sorolandó, az 1904. évben apadás mutatkozik ugyan, ez azonban nem a fogyasztás apadását jelenti, hanem azon körülménynek tulajdonítandó, mely szerint jelzett évben a vármegyébe Ausztriából kevesebb sör és cukor hozatott be mint a megelőző években és a honi szükséglet inkább a hazai gyárakból nyert fedezetet.

Feltűnő a dohányjövdelemnél mutatkozó állandó emelkedés, mely tényleg csakis a fogyasztás emelkedéséből származik és felette érdekes azon körülmény, hogy ezen jövedelem az 1889. évben 1,479.588 koronát tett ki, tehát 15 év leforgása alatt 62 százalékkal emelkedett s hogy manapság Vas vármegyében a dohányfogyasztásból eredő jövedelem, az egyenes adóval összehasonlítva, ennek 50%-át meghaladja.

A vármegye összes közigazgatási szükségletei kisebb részben a saját jövedelmeiből, túlnyomólag pedig az állami javadal-mazásból nyernek fedezetet. Ezen szükséglet az, melyben az összes központi és járási tisztviselők, irodai és szolgaszemélyzet illetményei, nemkülönbén az irodai, úti és napidíj-költségek ben-foglaltatnak.

Az 1902. évi szükséglet volt 373.744 korona, az 1903. évi 331.874 korona, az 1904. évi pedig már 432.452 koronát tett ki, mely nagyméretű szaporodás abban leli indokát, mert a tisztviselők és alkalmazottak illetményei az 1904. év folyamán törvényhozás útján rendeztettek.

A rendelkezésre álló fedezet az 1902. évben 372.163 korona, az 1903. évben 319.562 korona, az 1904. évben pedig 441.257 koronát tett ki. Az 1904. évben rendelkezésre állott összeg nagyobb ugyan, mint az ezen évi szükséglet volt, de ez abban leli magyarázatát, hogy ezen évben a kormány a megelőző években felmerült túlkiadások részbeni fedezése céljából 20.000 koronát bocsátott rendelkezésre, miután azonban a több éven át mutatkozott hiányok kölcsönök által fedeztettek, ennek folytán a vármegye háztartási alapját még mindig 72.090 korona tartozás terheli.

Vármegyei pótdadó czímén állandóan csakis laktanya fen-tartására 6, illetőleg 3 és útdadó czímén 10% szedetik. Ideiglenes, vagyis csak határozott számú évekre: betegápolási, tisztviselői, nyugdíj- és cultur- (nevelési) pótdadó szedetik, együttesen 1½ százalékban.

A vármegye kezelése alatt áll 37 különböző alap, melyek-nél az 1904. évi zárószámadás szerint készpénz és értékben

bevétel	2,065.602 K 94 f
kiadás	1,660.667 » 38 »
maradvány	404.935 K 56 f

végezredmény gyanánt mutatkozott.

Azonkívül kezeli a vármegye a gyámoltak és gondnokoltak vagyonát is, melyre nézve az 1904. évi bevétel készpénzben és értékpapirokban összesen 2,962.167 K 33 f,
a kiadás 2,777.580 » 94 »

ennélfogva a maradvány . . . 184.586 K 39 f-t
eredményezett.

A jelentékenyebb alapok vagyona készpénzben és értékben a következő:

Árvaházi alap	591.179 K 85 f
Cultur-alap	227.476 » 46 »
Ebadó-alap	70.659 » 52 »
Körjegyzői nyugdíj-alap	159.864 » 01 »
Laktanya-törzsvagyon	49.588 » 52 »
Óvoda-alap	40.134 » 08 »
Tisztviselői nyugdíj-alap	371.735 » 10 »
Vármegyei törzsvagyon	47.872 » 84 »
Gyámpénztári vagyon	6,874.964 » 98 »

Az összes vármegyei alapok, a gyámpénztárt is beleértve, 8,533.648 korona 61 fillér értéket képviselnek, melylyel szemben 532.624 korona 92 fillér tartozás áll fenn, a gyámoltak és gondnokoltak összes követelése pedig 6,130.713 kor. 63 fillért tesz ki.

De van ezen felül a vármegyének még 2,909.454 korona 15 fillér tartozása is, mely részint laktanyaépítésből, részint helyi érdekű vasutak segélyezéséből, részint pedig nagyobb arányú hidak építése alkalmából keletkezett. Ezen tartozások azonban amortisationális kölcsönökből állván, ezeknek féléves törlesztési részletei a beszedett pótdókból fedeztetnek.

A vármegye által 16 kölcsön 4,176.200 korona névértékben vétetett fel, melyeknek félévi törlesztésére 111.982 korona 71 fillér fordítandó. A legrégibb kölcsön az 1889. évben katonai laktanya építésére felvett 2,700.000 koronás kölcsön, mely 50 év leforgása alatt lesz teljesen letörlesztve.

A vármegye által épített és fentartott katonai laktanya 1904. évi bevétele 239.567 K 80 f.

Rendes kiadásai, melyekhez a törlesztési részletek is számítandók 231.702 » 45 »

ennélfogva maradvány 7.865 K 35 f.

Az útalap 1904. évi számadása szerint:

Bevétel	659.509 K 28 f.
Kiadás	526.920 » 93 »

és így a maradvány . 132.588 K 35 f-rel

állapított meg, ezen maradvány azonban az év végéig ki nem fizetett nagyobb kereseti kimutatásokból eredő követelések fedezetére szolgál.

Az útdó 10%-ban (1903. év végéig csak 8%), a kézi minimum 2 korona 40 fill., az ígás minimum 6 koronában állapított meg.

Az útdó címén az 1903. év végén fenmaradt hátralék-összeg volt	69.554 K 86 fillér.
Az 1904. évi előírás volt	432.329 » 38 »
mely összesen	501.884 K 24 fillért
tevő tartozásra	429.025 » 59 »

befizettetvén, az 1904. év végén . . . 72.858 K 65 fillér hátralék még fennállt.

A culturalapból a vármegye 12 óvodát állított fel és azokat fenn is tartja, a községi óvodákat pedig segítyezi.

A vármegyei árvaházban 40—50 árva gyermek nyert elhelyezést és nevelést.

A Németújvárott felállított járási kórházat a vármegye az 1903. évben átvette és saját regijében kezeli.

Vas vármegye 615 községe közül 39 községben községi pótadót nem fizetnek. 337 községben a pótadó 1—30% között, 194 községben 31—50% között váltakozik, 49 községben pedig a pótadó 50%-nál magasabban van megszabva.

Legkisebb pótadója van Kis-Csömöte községnek, 3%; legnagyobb pótadója pedig Horvát-Hásos községnek, 103%.

A szegényügy kellő gondozásban részesül. Szegényalapok minden községben vannak létesítve s azok kezelése és gyarapítása a községek által alkotott és a köztörvényhatóság részéről jóváhagyott szabályrendeletek szerint történik.

XIII. Kivándorlás. Dolgozatunk VIII. részében már reá mutattunk azon jelenségre, hogy Vas vármegyének Alsó-Ausztria és Stájerországgal határos járásaiból, munka és kereset hiányában, tömegesen sietnek dolgozni vágyó földieink a most megnevezett szomszédos országokba. Kora tavasszal távoznak és késő ősszel térnek vissza; magukkal hozván a téli megélhetés céljából összetakarított keresményeiket.

Az időlegesen távozők egy része földnélküli ember, jórésze azonban oly csekély ingatlan vagyon felett rendelkezik, melyből családjával együtt megélni nem tud, míg tehát a kis mezőgazdaság gondjainak ellátását nejére és gyermekeire bizza, addig ő idegenbe megy keresmény után.

E jelenség tehát reá mutat a hazai földről való megmozdulásnak legelemibb indokára, mely nem egyéb, mint a mindennapi megélés biztosítása érdekében, a munka és kereset után való gondoskodásra irányuló kényszerűség.

Évtizedekkel ezelőtt, midőn a Horvátországban és Szlavóniában bekövetkezett nagyarányú erdőtarolások folytán hirül hozták, hogy olcsó pénzen nagy darab föld vásárolható, akkor is megmozdultak földieink, de csak a horvát- és németajkú járásokból, ott is csak nagyon szórványosan. Meglevő kis vagyonukat eladták, adósságaikat kiegyenlítették és fényes reményekkel indultak az új hazába, hová őket kétségtelenül a föld utáni sóvárgás és a jobblét gondolata vezérelte.

E szórványos kivándorlások azonban csakhamar elmúltak elannyira, hogy az 1903. és 1904. években csupán két egyén vándorolt ki Szlavóniába.

Az Amerikába való kivándorlás már sokkal nagyobb ará-

nyokat öltött. Egyeseknek felbátorító és kecsegtető példája oly nagy mértékben megvesztegette az elméket, hogy az emberek az Amerikába való kivándorlásról úgy beszélnek, mintha csak a szomszéd községbe mennének búcsúra, s a vagyonszerzés után való sóvárgás, egyeseknek sikerei folytán, úgy neki lódtotta az embereket, hogy képesek itt hagyni családjukat, gazdaságukat és mennek, vándorolnak oda, hol munkájuknak megtalálják jól megérdemelt bérét, hol azután a tisztos megélés mellett, néhány év eltelte után még egy kis tőkét is gyűjthetnek.

De vessünk csak egy futó pillantást a kéznél fekvő adatokra és állapítsuk meg, hogy a legújabb időben minő arányokat mutat az Amerikába való kivándorlás Vas vármegye egyes közigazgatási járásaiban.

	1903. év személy	1904. év személy
1. Szombathelyi járás	86	98
2. Kőszegi »	171	42
3. Sárvári »	27	21
4. Czellődmölki »	227	257
5. Vasvári »	24	60
6. Körmendi »	21	115
7. Muraszombati »	67	277
8. Szentgotthárdi »	396	748
9. Németújvári »	463	322
10. Felső-Eőri »	193	220
Összesen	1935	2160

A kivándoroltak összes számának eredményéből tehát látható, hogy a múlt 1904-ik évben 225 személylyel több vándorolt ki, mint az azt megelőző 1903. évben. Megjegyeztetvén, hogy a kivándorlók közül majdnem 50% nő, többnyire 18—24 évek közti hajadon.

De nézzük csak csoportonként, kik azok a vármegyebeliek, a kik feltartóztatás nélkül vándorolnak ki Amerikába. Egy gondolat és egy biztos tudat férközött be az emberek elméjébe s ez az, hogy munkával és szorgalommal sok pénzt lehet keresni Amerikában. E tudat az, mely megmozdulásra készíti mindazt, ki izmainak erejében és szervezetének munkabírásában bizva, sorsán javítani kíván, vagy egy biztosabb jövőnek akarja megteremteni reális alapjait. Az az életerős és egészséges falusi gazda, ki akár testvéri osztály, akár elemi csapások miatt ingatlanait megterhelve »egy tányérből eszik az adósságával« és így a mai súlyos adóterhek mellett kénytelen küzdeni a mindennapi létért; szedi-veszi sátorfáját és vándorol Amerikába; hol ernyedetlen munkássága mellett, néhány év elteltével nemcsak meglevő adósságait törleszti le, hanem még valamelyes heverő tőkére is tesz szert.

Az a falusi paraszt-családból származott, java erejében levő ember, ki örökségi osztályrészét készpénzben megkapva, tulajdonát képező földbirtok hiányában, családjával együtt vagy haszonbérelt földön, vagy keze munkája után egyéb módon kénytelen megélni, neki indul a hosszú útnak annak a reményében, hogy néhány ezer koronát szerezvén, visszatér elhagyott szülőföldjére és itt berendez magának egy kis parasztgazdasá-

got, melyen családjával együtt gondtalanul tölti el életének hátralevő részét.

Az a 20—24 éves parasztleány, kinek egész lényét odabilincseli a föld röge, kinek kisebb testvérei most is a munkabíró családfőnek védő szárnyai alatt vannak s kinek legforróbb vágya, hogy szívének választottját feleségül vehesse; de nincs még fészke, nincs egyiknek se külön otthona, hol megoszthatnák az életnek örömeit és gondjait; csendes, holdvilágos estéken megbeszélik jövődjük kialakításának és Amerikába vándorlásuknak részleteit; szülőik tudtával és beleegyezésével útra indulnak a felkerekedő rajjal és lehetőleg ugyanazon helyben, külön kereset után látva, egy-két év leforgása után oly szép kis vagyont gyűjtenek össze, hogy még künn Amerikában egybekelnek s hazájukba visszatérve, mint jómódú házastársak vagy átveszik — testvéreik osztályrészének biztosítása mellett — a szülői gazdaságot, vagy külön földszerzés után néznek és élnek kisdéd otthonukban jómódban, boldogan.

Ezen lelki világban, ezen illúziókban él azután a falusi zsellér, a szegénysorsú iparos, a napszámos és mindaz, ki dolgozni akar és munkájának tisztességes bérét kívánja látni.

Ime, ezek nálunk Vas vármegyében a legmegszokottabb jelenségek, melyek az Amerikába való kivándorlásnak főképpen lélektani motivumait alkotják; ez a vágy, ez a kiolthatatlan remény, mely ott él mindazoknak a lelkében, kik jobblét és egy biztosabb jövőnek kialakulása érdekében felkötik a vándorsarut, hogy távol idegenben pénzt és vagyont szerezzenek.

Tekintettel a fentebb közölt adatoknak azon eredményére, mely szerint a kivándorlás év-év után mind nagyobb arányokat ölt, elkövetkezett az ideje annak, hogy az illetékes tényezők tervszerűen és vállvetett munkássággal gondoskodjanak az Amerikába való kivándorlás fokozatos megszüntetéséről. E hazafias feladat sikeres teljesítése pedig csak akkor válik lehetővé, ha megtaláljuk az orvoslásnak azt a módszerét, mely a kóros tünet valódi okának földerítésével mint czélszerű és hatályos gyógyító szer lesz alkalmazható.

Fentebb már nagyjában, főbb vonásokban reámutattunk a kivándorlás lélektani okaira és ezek között főként kiemeltük azon általános tapasztalatot, mely szerint vármegyénkben a munkáskezeknek ezrei várnak munkára és tisztességes kenyérkeresetre. De vagy nincs munka, vagy ha van is, annak bére általában oly elenyészőleg csekély, hogy abból élni és családot fentartani — úgyszólván — a lehetetlenséggel határos.

Vármegyénkben, mint par excellence agricultur megyében az első teendő az volna, hogy a parasztgazdák — különösen a kisebb-nagyobb városok vidékein — térjenek át teljesen a belterjesebb gazdálkodási rendszerre. Gazdálkodásukban az egyoldalú magtermelés helyét foglalja el az állattenyésztés és tejtermelés mellett a baromfitenyésztés és kerti gazdálkodás, valamint a helyi viszonyoknak megfelelő háziipar cultusának rendszere. És a munkabíró családfő, necsak parancsoló feje legyen a család munkálkodó tagjainak, hanem fogja meg maga is a munkát s a család tagjai közül a nélkülözhetőket szorítsa kere-

setre, akár a nagygazdaságokban, akár pedig gyárakban vagy ipartelepeken.

De manapság mit tapasztalunk? Tapasztaljuk, hogy az az erőteljes, java korában levő családfő az év 12 hónapja közül alig dolgozik három hónapra valót és dolgozik helyette az asszony és a családnak munkára képes összes férfi és női tagjai; ő maga pedig elpipálgat, ujságot olvas, vagy elsétál a korcsmába néhány deci bor mellé. De ha azután szorítja a gond és a szükség és elhatározza magát az Amerikába való vándorlásra: tud ott dolgozni egész éven keresztül, naponként 8—10 órán át; mert ott idegenben van, nem restelli a munkát, de meg mert a kényszerűség is hajtja.

A kivándorlás megszüntetésének legfőbb gyógyszere volna tehát, nem pusztán Vas vármegyében, hanem az egész országban, minél több gyárnak és ipartelepnek létesítése; hol a szegényebb sorsú kisiparosokon kívül, a paraszt-gazdaságokban nélkülözhető férfi- és nőtagok is tisztességes munkabér biztosítása mellett állandó foglalkozást és biztos megélhetést találhatnak.

Másik lényeges orvoslási módja lenne a kivándorlás megszüntetésének a parcellázás lehetőségének előmozdítása, a nagyarányú kötött birtokok egy részének felszabadítása oly célból, hogy úgy a földéhes zsellér és mezei munkás, valamint a parasztcsaládok kötelékeiből kiszabadult, az önállóságra és családalapításra vágyó férfi és női tagok módot és alkalmat találjanak tradicionális törekvésük és legédesebb álmaiknak valóra váltására azáltal, hogy ingatlan vagyont szerezve, otthont teremtve, megvethessék legtermészetesebb alapjait egy hosszúra terjedő élet földi boldogságának!

A gyári munkások részére pedig akár hatósági, akár állami gondoskodás mellett, minden önző speculatio kirekesztésével, létesítsenek munkáslakások; ezeknek árát, a helyi szokás szerint fizetendő lakbérhez való pótlás mellett törlesszék a munkások bizonyos évsorozaton keresztül s ha azt a munkást odakötjük ahhoz a kis ingatlanhoz, melyről elmondhatja büszkén, hogy: »az én házam, az én váram«, akkor őt sem kell féltенünk az Amerikába való vándorlástól.

Most pedig berekesztjük dolgozatunkat, Hegedüs Lorántnak »A dunántúli kivándorlásról« írt alapos és jeles munkájában foglalt azon igazság hangoztatásával, mely szerint »A keresetet csak kettő adhatja meg: gyáripar és a földbirtok földarabolása!«

Éhen Gyula.

A hegyvidéki nép gazdasági viszonyai az állattenyésztés szempontjából.

A sokféle elemi, a mindenféle gazdasági, társadalmi, politikai stb. csapások, nehézségek, küzdelmek ha hosszú időközön, évtizedeken át sujtják egy szegény vidék népességét és bénítólag hatnak annak sociális és erkölcsi fejlődésére: úgy annak a vidéknek lakossága munkakedvét veszítve, a kulturális intézmények iránt fogékonytalanná válva a teljes elvagyontalanodás, később a züllés útjára kerül. Ilyen sorsüldözött nép a Kárpátok mentén évszázadokon át a ruthén, a magyar-orosz.

A kárpátmenti hegyvidéken a kő- és a bronzkorbeli emlékek és ereklyék garmadával találhatók. Ezek a leletek világosan bizonyítják, hogy már évezredek előtt a vidék sík és hegyes területein földmivelő népek tartózkodtak, a kik meg kedvelték a hal- és vaddús rengetegeket; a posványos vadonokban és a vadregényes erdős hegyek között megtelepedve itt állandóan tartózkodtak. A nagy számban felszínre került ásók, kapák, fejszék és a gabonamagvak megőrlésére szolgáló, trachitkőből kifaragott kézi őrlőkövek mind ezt bizonyítják. Az itt lakó népek különféle nemzetiségűek voltak. A honfoglaló magyarok itt keltákat, szlávokat, bolgárokat és oláhokat találtak. Munkáctól felfelé a Beszkid határhegyláncolatáig elnyúló nagy terjedelmű uratlan rengetegekben már akkor is pásztorkodó ruthének tanýáztak, a kik nyájaik legeltetésével töltötték életüket. A honfoglaló magyarokkal bejött kievi ruthének legnagyobb része, itt feltalálva vérrokonaikat, szintén itt telepedett meg. Lengyel- és Oroszország szegényebb vidékeiről is folyton jöttek azóta újabb és újabb csapatok, úgy hogy jelenleg Bereg, Ung, Máramaros, Zemplén és Sáros hegyvidékén számra nézve a ruthén nép az uralkodó elem. A XVII. század végén a ruthének az orthodox, úgynevezett óhitet elhagyták és a római katolikusokkal egyesültek. A görög szertartásaikat és némely egyéb szokásaikat azonban megtartották. Nyelvében orosz még az itt lakó nép, de szívből, lélekben magyar. Rákóczi katonája valamennyi. A fiatalság az ujonnan nagy számban épült állami iskolákban már édes anyanyelvünkön szívja magába az ismereteket és történelmünk lelket emelő mozzanatait. Közel 200 éve már annak, hogy II. Rákóczi Ferencz sikertelenül de teli dicsőséggel megvívott szabadságharcza után itt hagyva kedves katonáit és elhagyva drága hazáját, elbujdosott. Az írott betű idegen a ruthén előtt, de mint régi hagyomány él a dicső fejedelem mythosi alakja. Az öreg és ifju ruthén szeme

még ma is felragyog, a büszkeség még ma is kiül a magas és értelmes homlokra, ha arra a dicső korra emlékeztetjük.

A rokonszenves vonások és tulajdonságok igen érthetővé teszik azt az áldozatkész felkarolást, a melyet a művelt magyar társadalom, karöltve a magyar kormányval, ezen balsors által üldözött nép talpraállítása érdekében már több éven át kifejt. Átlag egy rövid évtized előtt fent a kárpátmenti havasok között az értelmiségek lelkes, de kis csoportja, élén a minden nemesért és szépért rajongó munkácsi püspökkel, elhatározta, hogy feltárva a magyar nemzet előtt a ruthén nép züllési fokát, akciót indít az anyagilag elszegényedett, lerongyolódott és erkölcsileg a züllés útján levő ruthén nép felsegélyezésére. Megható az a lelkes munka, mit a kezdeményezők végeztek. Isten áldása volt rajta. A lankadatlan és eleinte csak az érdekelt megyékre kiterjedt mozgalom mind általánosabbá lett, a napilapok irtak róla, a kormány az akció kezdeményezői részéről bő és minden irányban kiterjedő felvilágosító jelentéseket kapott. A részvét általánossá lett, a kívánság általánossá lőn, hogy a ruthén népet meg kell a haza részére menteni, annál is inkább, mivel az orosz, de tőlünk elidegenítő segítség mindig kéznél volt. 1896. évben a milleniumi emlékművek leleplezésére oda rándult nemzetgazdászok, politikusok, írók, művészek és a nagy művelt közönség a helyszínen szerzett tapasztalataik alapján magukévá tették az ügyet, és ki-ki saját hatásköre szerint iparkodott a már megkezdett mentési műveleteknek hasznára lenni. És tekintettel, hogy a hátramaradottság túlnyomólag gazdasági okokra volt visszavezethető így a mentési művelet is főleg ennek a helyreállításán, javításán dolgozott. A figyelem azonban nem került ki semmit: az ipar és pedig főleg a háziipar méltó istápolásban részesült. Ma már az akció keretén belül mintagazdaságok, gazdasági termékek értékesítésével foglalkozó szövetkezetek, gazdasági és háziipari ismereteket terjesztő tanfolyamok, népkönyvtárak stb. stb. segítő eszközök: mind ennek a ruthén népnek megmentésén fáradozik. A mezőgazdaság fejlesztésén kívül fő feladata a népmentési akciónak az iparfejlesztés mezejére vezetni a népet, életrevalóságát ebben az irányban bebizonyítani és ezáltal is köztük a jólétet és megelégedést megteremteni. Az Amerikába kivándorolt ruthének sok ezre iparral és bányamunkával keresi kenyerét. Amerika megtanított minket arra, hogy minő erő rejlik honfiaink karjaiban, minő energia és izlés lelkületükben, minő munkakedv és minő munkaerő szervezetükben. Naponta láthatjuk a százezreket, a melyek az ujvilágból, mint olcsón adott munkánk gyümölcse, mint annak minimális töredéke haza jut. Láthatjuk naponta a vasuti állomásokon a fájdalmasan búcsúzó szülőket, a férjet és a gyermeket, a ki keble alatt szorongatva útlevelét, és csekély vagyonkájának végső töredékét, könnyes szemekkel búcsúzik hozzátartozóitól, abban a biztos reményben, hogy szorgalma és fáradhatatlan munkája révén existenciát biztosító kis tőkét gyűjtve több éven át, haza jön és itt tovább munkálkodva bizton megpihenhet. Mert mind azzal a reménnyel megy el, hogy újra, ha pár év után bár, de haza jön és itthon élvezni majd a fáradsága gyümölcseit.

A munkás-betegsegítő és gazdasági pénztár mindenesetre megnyugtatólag hat a munkásosztály zömére, bizonyára vissza is tartja egy részét a kivándorlástól, de ezen intézmény is inkább a gazdag vidéken szórja áldásait, a verhovinai, a hegyvidéki parasztnak még az a hetenkinti húsz fillér avagy negyven fillér is sok, amely neki csak csekélyebb, elenyésző előnyöket biztosít. Gyári vállalat, ipari vállalat ezen a vidéken nincsen, tehát a mód sincsen megadva az előnyök megszerzésére. A kormány áldozatkészsége révén a hegyvidéken évek óta működik a ministeri kirendeltség. Üdvös hatása kell, hogy legyen az akciónak az iparra, kereskedelemre és földművelés-ügyre egyaránt. A kirendeltség rövid 6—7 évi működése után a hegyvidék szegény lakosainál a jólét bizonyos elemi tünetei már is észlelhetők. A még pár év előtt kietlen, kopár, gazdaságilag nem ápolts hegyvidéki havasok mentén virágzóbb földgyepek, rétek, legelők keletkeztek, a hol az állam által kedvező fizetési feltétellel kiosztott és Tirolból importált szarvasmarha-állománnyal együtt a már idehaza nevelt második és az apaállatokkal feljavított honi generáció olcsó pénzen legelőre, kellő ápolásra és gondozásra talál.

A hegyvidék őserdei a faipar-fejlesztésre praedestináltak. A nép is a legrégibb idők óta hajlammal és érzékkel bír a faipar iránt, melyet szeretettel űz és a melylyel igen használható dolgokat produkál. A talpfa-, donga- és tönk-kikészítés egyik főjövedelmi forrása a ruthénak ma is. Kisebb fatelepek, kosárfonók, fűrészgyárak, faházépítész, targoncza-, sétabot-, pipaszár-műhelyek már ma is vannak és látogatottak. A kormányhatalom már látható, hathatós pártfogás alá vette a háziipar fejlesztését, előmozdítását és segélyezését. De természetesen nemcsak az államra hárulnak ebben az irányban kötelességek, hanem a főfeladat a társadalomra magára vár, a mely felkarolva az eszmét és keresletet biztosítva, biztosítsa az elkészült árúk kelendőségét is.

Tekintettel az erdőségek sokféleségére, bármely ága a faiparnak meghonosítható lenne a felvidéken. Az anyag elsőrendű jósága, az alkotó kéz gyakorlottsága, veleszületett hajlama pedig nem kevésbé lenne biztosítéka a keresletnek, mint a rendszeres munkára, iparra való szoktatása által az ebből fakadó jólétnek és megelégedettségnek. A rendszeres munka biztosítaná a mindennapi kenyeret és különféle ágazatainál fogva garantiát adna arra vonatkozólag is, hogy az aggkor nem koldúsbottal és kegyelemkenyérrel várná az elgyötrött s már reszkető munkáskezet, hanem csendes, nyugodt élettel.

Amerika akkor összes emberhúst szállító hajóival háromszor oly messzé tűnne el a láthatáron és a csalogató kivándorlási ügynökök hiába küldözgetnék szépen kiszínezett boldog családi életet feltűntető reklámképeiket és ezeknek meseszerű magyarázatát. A munka tartaná meg nekünk ruthén honfitársainkat, a munka tenné őket jó magyar honpolgárokká.

*

A midőn a magyar kormány az elszegényedett ruthén, most magyar orosz nép talpra állítását, felsegélyezését elhatározta,

számolva az éghajlati, a talajviszonyokkal és a nép reátermettségével, főképpen az állattenyésztést és az ezzel kapcsolatos mezőgazdaság fellendítését és javítását tűzte ki céljául. A kormány mentési munkálata kiterjedt az állattenyésztés összes ágazataira. A figyelem tehát nemcsak az importált állatanyagra irányult, hanem kiterjedt a szorosan összefüggő többi állattenyésztési momentumokra, kiterjedt az istálló, legelő, takarmányozás, állatnevelési kérdésekre, kiterjedt az állatvásárookra és ezzel szoros kapcsolatban az állat és terményeinek értékesítésére is. Ezért iparkodott Egán Alsó-Vereczkén sertésvásárt létesíteni és a szolyvai állatvásár forgalmát emelni. Különösen az alsóvereczeki állatvásárral akarta Egán a galicziai befolyást gyöngíteni és a helybeli hanyatlásnak indult sertéstenyésztést fejleszteni. A mentési akciónak ebben az irányban is meg kellett küzdenie számos intrikával, a mely az egész vonalon tiltott és megengedhető eszközökkel a borzderes fajú szarvasmarha ellen irányult. A nép, támogatva a galicziaiak által, még mindig kívánja a vöröstarka riska szarvasmarhát és ha egy vöröstarka zúg bika akad a községben, avagy a galicziai határon, daczára, hogy fizeti a községi bikatartási illetéket, mégis a vöröstarka bika alá vezeti a tehenét és újra fizet. Az ez irányú hatósági intézkedések a törvényes eljárás keretében igen hosszadalmasak és célra nem vezetők. A harcز legerősebb fegyvere az értékesítés megnehezítése, úgy hogy a borzderes 8—10 százalékkal mindig kisebb árt ér el a vásáron, mint a vöröstarka. Ez pedig igen lényeges és erős fegyver.

A hegyvidéki mentési akciónál a szarvasmarha-tenyésztés fellendítésére helyeztetett a főszűly. És hogy az eredmény nem felel meg ebben az irányban teljesen a várakozásnak, annak egyik főoka a nép túlszegénysége. Az első importált üszőanyag ugyanis a szegény népnek jutott. Igaz, ezen a vidéken, tekintettel a havasi jellegre, a borzderes fajmarha tenyésztése ajánlatos. A jelenlegi formában a kivitel módja oly nehézségekbe ütközik, a mely jelentékenyen veszélyezteti a sikert. Értem ez alatt az üsző-importot. Egán nyugtalan, lázas szelleme pillanat alatt vélt sikert kimutathatni az importált anyaggal, azonban sajnos-, az éghajlati, talaj- és egyéb lényeges életrendtani viszonyok át nem plántálhatók. A hegyvidéki viszonyaink sokban megegyezők a tiroliakkal és a svájczakkal, mégis lehetnek, sőt vannak ottan és itten sajátlagos tulajdonságok, a melyek pótolhatatlanok. Így maradt el a remélt gyors siker. A hegyvidéken minden gyors sikernek útját állja a nép finomabb érzésének hiánya, de főleg a szegénység és a nyomor, a melylyel a nép, melynek az import kiosztatik, küzd. Az a honosodás főakadálya is, hogy a szegény népnek jut az importanyag, ez pedig nem nyújthatja és nem nyújtja ezen állatoknak azt a szeretetteljes gondozást, a melytől elvonatott és a minőt különösen eleinte a honosodás első hónapjaiban igényel. A jobb módú házakban jobb az importált anyag, sőt szépnek is montható; a legtöbb helyen azonban elsilányul, összeesik, visszafejlődik. Az import üszők abban a korban jutnak hozzánk, a mikor fejlődésben vannak, a mikor a legdúsabb takarmányozást igénylik, a mikor

a legszeretetteljesebb gondozásra, ápolásra szorulnak; a mikor még úgyszólván az anyatej utolsó cseppje a szájukban van; a mikor az anyatörzstől való elválás a legfájóbb, a megszokott éghajlati viszonyoktól való elszakadás a legnehezebb. A hideg, hosszú telet novembertől májusig rossz istállókban, silány takarmánnyal nehezen huzzák ki, az állatok tekintélyes száma el is pusztul. A nyár pedig a rendezetlen havasi legelőkön sem jár nagy előnnyel. Fenn az erdőrégiókon felül évszázados sárten-gerek vannak, a melyek lápszerűleg süppedékesek. A rendezetlen talajviszonyok sürgős javításra várnak. A kedvezőbb havasi részre felkerülő állatokra a fen tartozkódás azonban már ma is előnnyel jár.

Egánnak eredetileg az volt a célja, hogy importált anya-állatokkal az egész vidék elcsenevészett helybeli szarvasmarha tenyésztését kicserélje. Egán tehát eltért attól a megszokott és bátran monthatni, rendes módtól, hogy az elcsenevészett helybeli szarvasmarha-állományt importált tisztavérű apaállatokkal feljavítsa. Az elért siker természetesen nem volt kielégítő, a várt frappáns eredmény kimaradt. 1897-től 1903. évig mindössze 1521 darab borzderes, túlnyomólag ianthali üsző importáltatott és osztatott ki a népnek. 1521 darab már olyan tekintélyes szám, a melyből következtetni joggal lehet és a melyből nyerhető következtetések tudományos, máskor joggal felhasználható értékkel bírnak. Kazy jelenlegi ministeri biztos a ministeri kirendeltség működéséről irt ismertetése erre vonatkozólag felvilágosítást nem tartalmaz. Pedig igen érdekes lenne megtudni, hogy rövid 5, 6, 7. év alatt mi történt az importált üszőkkel. Hány hullott el? Hány romlott le a korai felfolyatás által? Hány maradt meddő? Hány borjú maradt utánok? Mi történt a borjúk nagy részével? Mennyi az import és az ezen a réven felszaporodott borzderes állomány? Minő nemzetgazdasági eredményt értünk el az importtal? A munkácsi járás területén 1898. és 99. évben 128 import üsző osztatott ki, ezek közül a folyóév elején még megvolt 75 drb, elhullott 44 db., meddőség és kachektikus bántalmak miatt visszaadatott 9 db. És ha a munkácsi járásban a kiosztott üszők 30 százaléka hullott el, úgy a szegényebb és szűkebb viszonyok között élő havasaljai ruthéneknel még nagyobb lehet az elhullási százalék. A borjúk számát megállapítani nem lehetett. Igen tanulságos, az állattenyésztés importágára igen fontos adatokat lehetne összegyűjteni a ministeri kirendeltség ezirányú könyveiből. A fő és a nagy eredményt, a mít az akció a szarvasmarhatenyésztés terén elért, az csakis az importált avagy itthon beszerzett borzderes bikáknak tulajdonítható. Ezek az elcsenevészett állományt feljavították, jellegüket borzderesre megváltoztatták. Az importált 866 db. tenyészbika a várakozásnak megfelelt. A mikor Egán a kormánynak az üsző-importot ajánlotta, tette ezt a gyors siker reményében. A gazdasági viszonyok javulásával, a gazdasági érzék fejlődésével lehet majd ilyen finomabb anyagot is a nép kezére adni, most azonban csak kárára van és lehet. A borzderes jelleg elterjedésében nagyon kis szerepe van az importált anyagnak, az elterjedés csakis a bikáknak tulajdonítható. A tirolai és svájci szarvasmarha

nagy mértékben gümőkórmentes, a faj elbirálásánál, ez minden esetre lényeges szerepet játszik. Már azért sem szabad eltérni tőle. Tejtermelése pedig elsőrendű. És miután a tejgazdaságra jobb és alkalmasabb vidéket elképzelni sem lehet, a borzderes fajt kitünő tejelőképessége direkt a hegyvidékre, a havasi gazdálkodásra praedestinálta. Feljavítva, a hegyvidék szarvasmarhája jellegében megszilárdulva, kiváló tulajdonságai révén miért ne szerezhetne olyan jó hírnevet, mint az Alpes melléki? Az ózondús tiszta hegyi levegő, a mérsékelt éghajlat, a talaj általános egyenletes, de nem túlnagy nedvessége, a légnyomás csökkenése, rendes havasi éghajlat és talajviszonyok. A havasi növényzet, a feltűnő nagy tápértékű zamatos füvek, a friss hegyi patakok, a lankás árnyas helyek, pihenők, a havasi legelők előnyei mind megvannak.

A borzderes fajták közül a hegyvidéken, mint a legjobban honosulót, az inntháli fajtát tenyésztik. A kárpátmenti megyék hegyes részei, mint tenyészkerület, a borzderes fajtának jutott. Tekintve úgy a faj kiváló tulajdonait, mint a vidék rátermettségét, szigorúan és a legnagyobb kitartással, ha évtizedekbe kerül is és folytonos nehézségekkel kell is megküzdeni, a kijelölt úton meg kell maradni és a siker el nem maradhat. Sem a bonyhádi tájfajta, sem a Vasvár, Sopron és az erdélyi tájfajták varázsütésre nem létesültek. Mindegyiknek megvolt a kiforrás, a kialakulás ideje. A honosodásra, az éghajlati, talaj- és gazdasági viszonyokhoz való hozzásimulásra megvolt az idő és a türelem. Ha valakinek, úgy az ezer véletlennel küzdő állattenyésztőnek kell határtalan türelemmel bírnia. A természet nem ismer ugrásokat. A folytonosság megszakítása mindig megboszúlja magát. De a kitartó munka meghozza gyümölcsét. Türelemmel képesek leszünk a hegyvidéken egy exportképes szarvasmarha fajtát előállítani. Fokozott mértékű szarvasmarha-, illetve gazdasági állatkivitelre csak akkor számíthatunk, ha meggyökeredzett, kialakult több egyöntetű jelleggel bíró mindenféle és több igénynek is megfelelő tájfajtánk lesz. A kitartás és megkezdett úthoz való szoros ragaszkodás biztosan meghozza a maga gyümölcsét: a kül- és belföldi keresletet. A kapkodás, az egyes magánosok, kisebb érdekcsoportok meghallgatása és az eredeti úttól való eltérés megboszúlja magát. Azért hozom fel ezeket az általános tényeket, mivel itt is, ott is máris szakítanak a borzderes tenyészterületen, engedve egyes érdekeltségnek, máris változtatnak a tenyészkerület irányán, helyet engedve a vöröstarka színű fajoknak is. Pedig helyrehozhatatlan kár származhatik ebből; mivel az eddigi borzderesek ismételten elkorcsosulnak és a nyert eredmény elsilányul. Bizonyos, miszerint a hegyvidék jelenlegi szarvasmarhaállománya, feljavítva a homogén jellegű eredeti importált inntháli, montefoni stb. alpesmenti apaállattal, főkereseti cikké téve, az általánosan elismert első rendű tejelő állatokat, ez a hegyvidéki nép főgazdagságát jelentené. És a milyen fontos a hazai magyar szarvasmarháinknak, mezőgazdaságunk ezen nélkülözhetetlen kincsének teljes tisztaságában való megőrzése és fentartása, éppen olyan mereven kell ragaszkodnunk a több tájfajta létesítéséhez, mivel ezzel gazdaságunkat és kiviteli cikkeinket szaporítjuk. A hegyvidéki szarvasmarháknak az inntháliakkal történő

keresztezése a tudomány és a gyakorlat szempontjából is igen ajánlatos és bizton kivihető.

A lótenyésztés iránt a hegyvidéki nép érzéke még igen fejletlen, de már ébredszik. A lótenyésztéshez már több és finomabb gazdasági érzék szükségeltetik, mint a szarvasmarhatenyésztéshez, lévén a ló is nagyobb igényű állat. Daczára, hogy a hegyvidéki népnek egyik fő kereseti forrása a rönkő-, tűzifa- és erdei fuvarozás, a lótenyésztés még igen kezdetleges. A gyéren elhelyezett gidrán-csödörök hatása csak évek múlva lesz látható. Az itt is elszórva lakó sváboknál már elég szép, tetszetős saját nevelésű lovakat és csikókat találunk. Az elkorcsosodott lóállomány feljavítása még évtizedek kérdése. Csikólegelők létesítése most indult meg, lólegelő a hegyvidéken alig akad. A ruthén még hiven kitart apró igavonó tinója mellett; vérmérsékletének és szerény igényeinek jobban megfelel, szerény gazdaságába ez jobban bele is illik. A lóállomány számra nézve is igen kevés: egész járások területén alig van 5–600 ló. Számos község van a hegyvidéken egyetlen ló nélkül.

A régente oly virágzó juhtenyésztés a hegyvidéken teljesen tönkre ment. Ennek főoka leginkább a legelőhiány és minimális juhkereslet. Ezt adja a ruthén rendesen válaszul az érdeklődőknek. A métely, a rüh és a féregkór szintén hozzájárult a nép elkedvetlenítéséhez. Pedig a juh a hegyvidéki kisbirtokosnál, földművelőnél talán fontosabb mint a szarvasmarha, mivel az adja neki a mindennapi élelmet és ruhát, gondozása, ellátása pedig kevésbe kerül. A rossz fekvésű, szakadékony, silány hegyi legelők jobban értékesíthetők a juhokkal, mint szarvasmarhával. A mentési munkálat ebben az irányban is működik. A kormány a nép között racka-kosokat és anyabirkákat oszt ki részletfizetésre, az állami bérlet pedig megfelelő legelőről gondoskodik. A juhtenyésztés helyreállításával a guba és gyapjúszövő háziipar is fellendülne és ha juh-és báránykivitelre előnyös bel- és külföldi piacokat nyernénk, úgy nagyrészt biztosítva lenne ennek a gazdasági ágak újabb felvirágozása is.

Hajdanta a hegyvidék óriási bükkerdejében nagy volt a sertésenyésztés. Ez volt a népnek a főjövedelme. A verhovinán, a havasok alján még ma is egész faluk népe sertéskupeczkedést űz és nem sajnálnak 30–40 kilométernyi utat megtenni hetenként a munkácsi vásárra, pár krajczár, olykor semmi haszonért. Az elszegényedés, a sertésvész azonban teljesen elvette a nép kedvét a sertésenyésztéstől. Régebben ezen a vidéken a tüskés hegyi és a lengyel sertés volt a legelterjedtebb faj. Mindkét sertésfaj szívósságáról és kis igényéről ismeretes. Ezek hússertések, nyurgák és szikarak. A kormány magyar mangaliczakanokat telepített ide, a melyek már is átformálták a sertésállományt, úgy, hogy ma már csak elvétve látni egyet-egyet a régiékből és azt is inkább a közel Galicziából hozzák be. Nagy hibája azonban a magyar mangaliczának a lassú fejlődés és hizás alatt a nagyfokú tunyaság. A szegény viszonyok között élő hegyvidéki nép nehezen várhatja ki a teljes kifejlődés idejét, a hizás alatt maggal el nem láthatja, a legtöbb idő előtt értékesítve mangaliczáját, házi szükségleteinek fedezésére tüskés

hegyi, avagy lengyel sertést vásárol. Ez pedig nem lehet a helyes gazdálkodási irány, mivel a hiányos hizlalás révén a haszon legnagyobb része kisiklik a ruthén ujjai közül és így nem oda kerül a hová szánták, a hol szükség is van reá. Tekintettel a nép primitív gazdasági viszonyaira, a hegyvidék nehezen megmászható legelőterületeire és hogy a bükk- és tölgyerdők télen át méternyi magas hórétegekkel vannak borítva, ezek megmászására a mi zsirtermelő mangalicza fajunk nem is hajlamosított. Ősidők óta ezen a vidéken hússertést tenyésztettek. A hegyvidékből hússertés-tenyészkörületet kellene alkotni. Szomorú körülmény, hogy még mindég hússertések hiányában vagonszámra importáljuk a prágai sonkát. A mangalicza húsát túlságos zsirtartalma révén erre nem használhatjuk. Itt a hegyvidéken volna a legjobb alkalom a hússertés-tenyésztés felkarolására. Alkalmasabb viszonyok fel sem tehetők. A hegyvidék lengyel és tüskés hegyi sertéseit a tiszta telivér angol hússertéssel feljavítva ismét egy tájfajtát nyernénk, a mely úgy a helybeli tenyésztőkre, mint a hazai és külföldi piacok részére is becses lenne.

A ruthén nép között kiosztott langshan és plimut tenyészanyag igen szépen elszaporodott és igen szép eredményeket ért el. Tekintve, a baromfiak gyors szaporaságát, a legnagyobb eredmény itt látható. Úgy mennyiség, mint minőség tekintetében kiváló a baromfitenyésztés a hegyvidéken és jól jövedelmező keresetforrása is a népnek. Tekintve a talajnedvesség nagyságát, hajlamosított is a hegyvidék ezen állattenyésztési ágra. A liba- és a kacsatenyésztés igen fejlett, némely községben 1000 számra nevelik ezt az aprójószágot. A tollazat révén szép összeg jut évente a szegényebb nép közé. A tojáskivitel is jelentékeny. Egy szakértő fizikai és kémiai vizsgálata alapján a hegyvidékről származó tojás egyike a legkiválóbbaknak.

A méhészet iránt is ébredszik a ruthén népben a fogékonyság. A méhészet a gyümölcsfák elszaporodásával egyenlő arányban gyarapodik. A tavaszi és a nyári enyhe időjárás, az erős szelek ellen magas hegygerinczekkel védett völgyekben és hegylánczatok tövén, nem egy gondos gazdának hasznót hajtó méhészete van. Ezen a téren a lelkészek, a tanítók és az államilag kioktatott kiskgazdák járnak jó példaadással előre.

Szederfaültetéssel készíti elő a miniszteri kirendeltség a selyemtenyésztést, az aggok és gyermekek kisebb kereseti forrását. Bebizonyított tény már, hogy a hegyvidéken elég jó minőségű selyem termelhető.

Az orvhalászat robbantó anyagokkal, dinamittal: tönkre tette a hegyi patakok régente híres pisztráng-tenyésztését. A kormány sok millió pisztráng-petével újra benépesíti a hegyi patakok vizét és ha a gondviselés is úgy akarja, a patakok gazdagsága ismét helyre állhat.

*

Hazánk parlagon heverő és még föl nem ismert kincsei között értékre nézve nem a legutolsók a havasi legelők. Hogy a tiroli és a svájci szarvasmarhák csakis a szakszerűen berende-

zett havasi legelőknek köszönhetik kiváló tulajdonságaikat, azt bővebben magyarázni fölösleges. Itt az ujjszámítás számunkra is. Ha a hegyvidéken a tiroliaknak megfelelő jó hirnevű szarvasmarha-tájfajtát akarunk létesíteni, akkor a havasi legelőket kultur legelőkké téve, havasi gazdálkodásokat kell ott berendeznünk. A havasi legelő nem használható nyers állapotában, szakszerű megművelésre szorul. A tiroli és svájci havasok már talán évszázadok óta — hiszen benne vannak a mesékben, regékben is — óriási kulturlegelőkké alakították át. Ma már a tiroli és svájci havasok tetején és lankás völgyeiben mintaszerű gazdaságokat, dús és illatos legelőket találunk a honnan, a tavasszal felkerült fiatal állat megedződve, megizmosodva és ózondús hegyi legelőtől egészséges tüdővel és széles dongáju mellkassal kerül alá. Különösen a fejlődésben levő növendék állatokra hihetetlen hatással bír a hegyi havasi legelő. A svájci és tiroli havasok teteje mint legelő az ott lakóknak fő jövedelmi forrását képezi, az alantabb fekvő hegyoldalak gyümölcsösök és szántóföldek. Hazánkban a hegyi legelőket eddig csak Isten adta nyers állapotukban használták. Pedig a mi havasaink fekvésüknél, éghajlatuknál, növényzetüknél, könnyű hozzáférhetőségüknél fogva sokkal előnyösebbek a nyugotiaknál. A nyugoti havasok hegyszakadécai maguk száz számra követelik évente áldozataikat, kiterjedésre nézve pedig havasaink éppen olyan nagyok, mint a svájci havasi legelők. De a míg a svájci havasi legelőknél 28, addig a mi havasi legelőinknek csak fél százaléka terméketlen, megművelhetetlen és legeltetésre alkalmatlan. Ung-megyétől le egészen az Aldunáig 9 megyén keresztül koszorú-alakban övezik hazánkat a havasi legelők. A havasi legelők területi nagysága 1.5 millió hold. Ez az óriási földdarab a legutolsó időkig csakis ős állapotában használtatott. A közelben lakó népek, gazdák, minden rendszer, minden beosztás, minden gyakorlati tudást és eszközt mellőzve, a havasi legelőket csakis legeltetésre, tehát nem havasi gazdálkodásra használták. A jelenlegi hiányos felszerelés mellett a havasi legelők nem is szolgálhatják a tulajdonképeni céljukat, mivel a havasi gazdálkodás tulajdonképen a havasi legelőkön és réteken való gazdálkodást jelenti, ahol különös tekintettel a tejgazdaságra, állatok tenyésztésével és nevelésével is foglalkoznak. Végeredményében, a mikor majd a havasi legelőink mintaszerű havasi gazdálkodássá fejlődnek, akkor a nemzetgazdaságnak még oly gazdag földművelő államban is, mint hazánk egyik fő kereskedelmi oldalát kell, hogy képezze. A havasi gazdálkodást annak eredeti hazájában, Svájcban és Tirolban ipari ágának tekintik. Habár lassan, de minden esetre fejlődni fog a havasi gazdálkodás hazánkban is. Ha egyéb nem, úgy az elérendő sikerek kell, hogy lelkes agitátorokat és hívőket szerezzenek. A közelben levő gazdák, látva, hogy egy állat 3 hónapi legeltetés után 6--8 korona fűbér mellett lekerülve 45 kilogramm súlyszaporodást mutat, már maguk is felküldik a havasi legelőkre állataikat. Eljön azonban az idő, bizton remélhetjük, hogy úgy, mint Svájcban, nálunk is, messzebb fekvő vidékekről a havasi legeltetés beálltakor egész vonatok fogják a növendék állatok ezreit havasi legeltetésre szállítani.

Bejártam a szolyvai és volóczyi havasok nagy részét, eltekintve az elszórtan épült gazdasági épületektől és nagyobb akloktól, a kulturának más nyoma még alig látható. Az őserdők rendezetlenek, a hegyi patakok ide-oda csavarogva sok 1000 holdnyi havasi legelőt iszapossá téve futnak alá.

Ezzel megvilágítottuk röviden a hegyvidéken a közgazdálkodás minden ágát és megbecsültük a kormány mentési működésének buzgó s minden irányban kiterjedt munkásságát. Nem is hiányzik már más ennek a ruthén népnek, mint a rendszeres munkához és a tisztasághoz való szoktatás. Meg kell mutatni ennek a népnek a gyarapodás útját, fejleszteni munkakedvét, függetleníteni gondolkodását, hogy lássa és belássa a magáért és a családjáért való dolgozás hasznát.

Morvay Gyula.

Közlemények és ismertetések.

Vámpolitika.

Dr. Richard Schüller: *Schutzzoll und Freihandel. Die Voraussetzungen und Grenzen ihrer Berechtigung.* Wien, Leipzig 1905. 304. l.

Ez a munka a vámok elméletét akarja megállapítani. A szerző abból a véleményből indul ki, hogy míg a vámok és kereskedelmi szerződések a gazdasági életben oly nagy jelentőségre emelkedtek, tudományos vizsgálatuk majdnem régóta megakadt. E tekintetben talán igaza is van; csak hogy a vámügy a forgalom óriási fejlődése és a közgazdasági viszonyok teljes átalakulása folytán oly politikai szerepre jutott, hogy gyakorlati alakulása sokkal gyorsabb intézkedéseket követelt, semhogy az elmélet fejlődésére várhatott volna. (Ez nem szerzőnk, hanem a mi nézetünk.)

Amikor szerzőnk a vámügy elméleti kifejtésén fáradozik, mindenekelőtt a termelés és a fogyasztás állapotát vizsgálja. Felállítja azt a tételt, hogy ugyanaz az árúcikk nemcsak a különböző országokban, hanem egy és ugyanabban az országban is különböző termelési költséggel állittatik elő; azaz az egyes áruk előállításánál a különböző vállalatok más-más termelési költséggel és így más és más nyereséggel dolgoznak. És ez igen természetes; mert a termelésnél a természeti viszonyok különbözők (pl. jó, közép vagy rossz föld; bánya, melyet mélyebben vagy kevésbé mélyen kell kiaknázni; ipartelep, mely közel vagy távol fekszik a vasuttól vagy a tengertől); mert a munkaerő különböző mértékben áll rendelkezésre; és mert a hitel és tőke más arányokban kínálkozik az egyes vállalatoknál. »A természet, a munka és a tőke viszonyainak különböző volta tehát oka annak, hogy ugyanaz az árú ugyanabban az államban egyenlőtlen költséggel állittatik elő.« Hogy lehetséges az, hogy a drágábban termelő az olcsóbban termelő mellett mégis megállhat, ezt szerzőnk következő mozzanatoknak tulajdonítja: igaz, hogy a kedvezőbb körülmények közt termelők áruiknak a piacra hozatala által az árakat lenyomják; de a drágábban termelők mindaddig, míg fennállanak, hasonló alacsony árakon adják el czikkeiket és egyelőre, sőt éveken át veszteséggel dolgoznak. A kedvezőbben termelő mindazáltal óvakodik termelését még jobban gyarapítani, mert fél az esetleges veszteségektől. A termelés kiterjesztése ugyanis természetes korlátokkal jár. Minél nagyobb lesz a vállalat, annál nehezebben talál természeti, munkás és tőkeviszonyokat, vagyis annál drágábban szerez ter-

mészeti adományokat, munkásokat és tőkét. Bizonyos fokig a termelés kiterjesztése előnyökkel jár; így a nagyobb termelés a munkásosztályt jobban érvényesítheti; jobban részletezheti a termelést, az üzemköltségeket megszoríthatja; de mindezek az előnyök határoltak. Bizonyos ponton túl már a jobb részletezés vagy az üzemköltségek megtakarítása lehetetlen, sőt az ellenkezőbe tér át, azaz megdrágítja a termelést.

A különböző termelési költségek legnagyobbika határozza meg az árt; az árnak ugyanis olyan nagynak kell lennie, hogy a legnagyobb költségeket fedje. A termelési költségeken kívül függ az ár a fogyasztás nagyságától, és miként ezt az osztrák iskola kifejti, az ár megfelel a kisegítésre kerülő utolsó szükségletnek és a termelésre fordított legnagyobb költségeknek (határár-elmélet). Ha a különböző termelési ágakat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a legkisebb és a legnagyobb költségekkel való termelés közötti különbség változik; azaz a különböző termelési ágakban más-más különbözőségek mutatkoznak a termelési költségek közt.

A termelési és fogyasztási viszonyok ezen alapjainak kifejtése után szerzőnk áttér a vámpolitikai kérdésekre és mindenekelőtt a szabadkereskedés közgazdasági hatásaival foglalkozik, kiindulási pontul fogadja el azt, hogy egyik állam termelése a másikéval szemben fejlettebb; illetőleg hogy ugyanazzal a költséggel többet tud bizonyos áruban előállítani, mint a másik. De még ez sem elegendő, hanem szükséges, hogy az árú ára olcsóbb legyen, mint a másik országban. Igaz, hogy gyakran fordul elő az eset is, melyben az exportáló országban az árú drágább, mint a kivitelre kerülő árú; ez vagy akkor történik, ha nagy árukészletek halmozódnak össze, melyek egy esetleges conjuntura következtében a termelő országban el nem érhetők; vagy akkor, ha általában a külföld számára olcsóbb árú készül; ez utóbbi esetben mindazáltal a legdrágább termelési költségek még mindig kisebbek, mint a beviteli ország hasonló költségei. Rendszerint csak az az árú vihető ki, melynek ára a kivívó országban kisebb, mint a beviteli országban.

A behozatalnak a termelésre az a hatása, hogy részben vagy egészében a belföldi termelési ágak a külföld által leszoríttatnak. Azok a vállalatok, melyeknek termelési költségei nagyobbak, mint a behozatalra kerülő árú ára, kénytelenek üzleteikkel felhagyni; holott ellenkezőleg mindazok a vállalatok, melyeknek termelési költségei kisebbek, minden vám nélkül is, folytathatják üzleteiket, legfőlegbb jövedelmezőségek fog a külföldi verseny folytán némileg apadni.

A szabadkereskedés hívei azt állítják, hogy ha a szabadkereskedés rendszerénél a külföldi behozatal egyes üzletekre vagy egyes termelési ágakra azzal a hatással van, hogy működésüket megakadályozza vagy teljesen meg is szünteti, az ország összes termelésére nem hátrányos, hanem még előnyös is, mert a termelést azokba az ágakba tereli, melyek az országra nézve legelőnyösebbek és a fogyasztásnak a legolcsóbb cikkeket nyújtja. Szerzőnk igyekszik kimutatni, hogy ez az állítás nem áll. Tévedésnek mondja a szabadkereskedés híveinek azon álli-

tását, mely szerint egy ország termelését a meglevő termelési tényezők nagysága szabja meg, és ha egyes termelési ágak termelésükben megfogyatkoznak, a meglevő termelési tényezők új vállalatok megteremtésére vezetnek. Szerzőnk utal arra, hogy sok országban látható, hogy számos termelési erő használatlanul marad; így mennyi bányakincs, mennyi földterület áll rendelkezésre, mely nincs művelés alatt. De így van ez a munkaerőkkel és a tőkével és hitellel is. Épp oly téves a szabadkereskedésnek az az állítása, hogy az ország termelése már csak azért sem csökkenhet a külföldi behozatal fokozódásával, mert a behozattal emelkedik a kivitel, ez pedig fokozódó termelést jelent. Szerzőnk nézete szerint nem áll az, hogy a külföldi bevitel, úgyszólván, mechanicaileg fokozza a kivitelt; de föltéve, hogy ez mégis így állna, a nagyobb kivitel még nem okvetetlenül járna nagyobb termeléssel.

A behozatalnak hatása a fogyasztásra abban nyilvánul, hogy olcsóbbá teszi az árút s így a fogyasztást emeli. A behozatal ez okból a beviteli ország közgazdaságában két irányban nyilatkozik meg, csökkenti az ország termelését és növebbíti a fogyasztását.

Szerzőnk már most vizsgálat tárgyává teszi a behozatal előnyeit és hátrányait az egyes árúknál, és pedig egyrészt az összes népesség jövedelme, és másrészt a jövedelem megoszlása szempontjából. A külföldi verseny a belföld termelésére és fogyasztására annál nagyobb hatást gyakorol, minél kisebb a külföldi árú ára a belföldinél és minél nagyobb a külföldi termelés. Tévesnek tartja a szabadkereskedőknek azt a tanát, hogy minden vám az ország összes termelésére hátrányos, mert a kedvezőbb termelésből áttérli a termelési erőket a kedvezőtlenebb termelési ágakba. A vagyon megoszlásra a szabad kereskedelem akképen hat, hogy amint az árú ára lenyomatik, akként emelkedik a munkabér és csökken a járadék jövedelme. Minél előnyösebb tehát a behozatal valamely árúban, annál jobban emelkedik a munkabér. Mivel pedig a szabadkereskedésnél az egyes árúknál már más arányban nyilvánul a hazai termelés befolyásolása, azaz a külföldi erősebb termelés a belföldi gyengébb termelést szorítja, de a külföldi gyengébb termelés semmi hatással sincs a belföld erősebb termelésére: a szabadkereskedésnél a különböző termelési ágaknál a jövedelmezőségre és a jövedelmek megosztására a hatás egyenlőtlen, s ez káros következményű lehet az összes közgazdaságra. Ebből szerzőnk következteti azt, hogy ép azért kell a kereskedelmi politika által oly intézkedéseket tenni, melyek következtében a szabadkereskedésnek említett egyenlőtlen hatása mellőztetik, szóval a behozatalt szabályozni kell.

Az árúk közül vannak olyanok, melyek a belföldön egyáltalában nem állíttatnak elő. Ezek az árúk vám alá vonatnak, de nem a belföldi termelés szempontjából, hanem egészen más — rendszerint pénzügyi okokból. A belföldön is előállított árúk azok, melyek a vámpolitika legfontosabb tárgyát képezik. Szerzőnk azt a tant állítja fel, hogy minél nagyobb a belföldi termelési vállalatok közt a termelési költségek különfélesége, annál

kevésbé ártalmas a vám, mert a külföldi behozatal ez esetben csak a legdrágábban termelőket veszélyezteti; minél erősebb a külföldi termelés, annál megokoltabb a vám; igaz ha a külföldi termelés oly hatalmas, hogy termelés a belföldön a szabadkereskedésnél általában nem lehetséges (pl. kátrányfestékeknel Ausztriában Németországgal szemben), akkor a vám egyáltalában felesleges, mert közgazdasági védelmet nem ad. A vám a népesség összjövédelmére és a munkások számára annál előnyösebb, minél nagyobb a termelésnek általa előidézett növekvése viszonyítva a vám következtében megnagyobbodott árhoz; annál kisebb másrészt a járadékjövédelemnek a vám által fokozott megnagyobbodása és annál kedvezőbb a vámnak hatása a jövédelem megosztására.

Ezek után arra a nagyon is igaz tanulságra jut, hogy »a külkereskedésnek észszerű rendszeresítése a legnehezebb államférfiúi feladatok egyike; sokkal nagyobb követeléseket szab a gyakorlat férfiai elé, mint a szabadkereskedésnek egyszerű proclamálását, vagy mindazoknak a védővámoknak engedélyezését, melyeket az egyes termelők követelnek.«

Hogy ezen elvi álláspontja mellett szerzőnk a vámpolitika mai gyakorlását nem helyesli, az természetes, »korunkban — mondja — azok a mozzanatok, melyektől a vám előnyös vagy káros volta a nemzet összjövédelmére nézve, függnék, sem a tudomány, sem a gyakorlat által kellő mértékben nem vétetnek figyelemre«. »Korunk vámpolitikájában sokkal nagyobb mértékben veszik tekintetbe a termelők érdekeit, mint a fogyasztókéit«. »Az érdekeltek mindig magasabb vámokat követelnek, és tényleg el is érik céljukat; legtöbb esetben pedig a belföldi termelés nem fokozódik vagy nem a vámok arányában, míg az árak erősen emelkednek«. Így senkinek sincs haszna a vámokból és az összes népesség szenved.

Szerzőnk vizsgálja ezekután Németország vámpolitikáját s újabb vámtarifáját és természetesen épúgy, mint az osztrák-magyar és orosz vámtarifákat az illető országok gazdaságára nézve roszaknak találja. Áttér a kereskedelmi szerződések, az annyira hangsúlyozott agrár- és iparállam jelentőségére és a kartellek vámpolitikai viszonyaira.

Reánk nézve legnagyobb érdekűek azok a fejtegetések, melyeket az osztrák-magyar vámterület fentartásáról és a két ország gazdasági elválásáról mond, kiindulva abból az álláspontból, hogy a mai viszonyok közt a termelés és a forgalom szempontjából nagyobb területek előnyösebbek, a közbeeső forgalom adataiból azt a következtetést vonja, hogy ez a forgalom Magyarországra épúgy mint Ausztriára határozottan előnyös. Magyarország behozatalának egyrésze a magyar közgazdaságra hátrányos, másrésze előnyös. Ez az utóbbi igen nagy és áll nemcsak kőszén, nyersbőrök és más nyersanyagokból, hanem igen sok iparczikkból, mely utóbbiak bármely vám mellett sem volnának Magyarországon előállíthatók vagy csak tulságos magas áron volnának magyar termeléssel forgalomba hozhatók. Mint-hogy magas vámokkal védett iparállamok, mint Németország és Franciaország Magyarország ha önálló vámterület lenne is sok

iparczikket szállitana, az ipar e téren nem emelkednék, hanem Magyarország iparczikkeinek nagyrésztét jövőre is behozatal útján szerezné meg. A mennyiben pedig a behozatal Ausztriából most Magyarország közgazdaságára hátrányos, az ekkép okozott kár kisebb, mint az a haszon, mely a Magyarországból Ausztriába irányuló kivitelből Magyarországot illeti.

De tegyük fel, hogy Ausztria gazdaságilag elválna Magyarországtól és hogy mindkét ország nem ellenséges indulattal, hanem szerzőnk vámpolitikai elvei szerint rendezné kereskedelmi és tarifapolitikáját, még ez esetben is szerzőnk nagy károsodásokat lát az elvált országok gazdasági viszonyaira nézve.

Magyarország az eddig importált iparczikkeket, tehát a külföldi nyersanyagok értékének levonásával, körülbelül 690 millió korona értékű iparczikkal többet állíttatna elő. De Magyarországnak le kellene mondani azon mezőgazdasági cikkek kiviteléről, melyek Ausztria mezőgazdaságára nézve hátrányosak. Az állatok kivitele 180 millió korona értéket képvisel; az osztrák állattenyésztés már most fedezi az osztrák marhahúsfogyasztás 90, és sertéshúsfogyasztás 85%-át, úgy hogy kis megerősítéssel az osztrák húsfogyasztást, egészen az osztrák állattenyésztés fedezhetné. Gabonát Ausztria az elválás után is importálna; csak hogy jövőre Magyarországnak más gabnatermelő országok egyenlő versenyével kellene megküzdenie, s így árban erősen vesztenie, lisztkivitele teljesen megszűnnék, mert az osztrák malmok csak csekély vámvédelem mellett is megőrlenék Ausztria összes lisztszükségletét. Nagyon kisebbednék a magyar gyümölcs és borkivitele; a magyar vaj és zsiradék kivitele 30 millió korona értékben nem bírná ki az osztrák vámokat. Hasonlókép szenvedne Magyarország baromfi, hús, hüvelyes, főzelék stb. kivitele. De szenvedne Magyarország iparczikkeinek jelenlegi kivitele is. Vas, vasárúk, gépek, bőr, festék, cserzőárúk, vegyi cikkek stb. kivitele, mely 150 millió koronára rúg, teljesen megszűnnék. »Ekkép Magyarország termelése és összjövedelme mérsékelten számítva, közel 600 millió korona veszteséget szenvedne; ezzel szemben állna az a nyereség, hogy a 650 millió értékű osztrák iparczikkek egyrészt talán saját ipara útján állíthatná elő, holott nagyrésztét továbbra is külföldről volna kénytelen behozni. »Semmi kétség tehát, hogy Magyarország népe az önálló vámterületen évenként több száz millióval, vagyis jövedelmének nagy részével megkárosodnék. Ily anyagi meggyengítés által azonban az ország politikai és művelődési helyzete is nagyon rosszabbodnék«.

De nem jobb sors várna az osztrák népesség gazdasági viszonyára, mely önálló vámterületen mezőgazdasági és ipari termelésében a Magyarországból behozott árúk helyett 950 millió koronával nagyobbodhatnék. Kisebbednék mindkét ország vesztesége, ha egymással szemben nagyobb előnyeket kötnének ki, mint amilyenekre más országok jogosítvák. Nagyobbodnék, ha egymással szemben ellenséges gazdasági politikát követnének, ami e dolgok fejleménye szerint előbb valószínű, mint sem.

(—vits.)

Statisztika.

Földes Béla: *Statisztikai előadások második sorozata*. Budapest 1905. 200 l.

Tudományos irodalmunk nagy nyereségét jelenti Földes statisztikai előadásainak második sorozata, amelyben, bár megjelenésének idejét alig egy év választja el az első sorozat napvilágra jutásától, a fontos társadalmi és társadalomerkölcsi problémák egész serege kerül beható tárgyalásra. Ez előadások nem csupán az irodalomban eddig is felszinen forgó vitás kérdésekre árasztanak világosságot, hanem új utakon új, legalább is eddig hasonló módon nem tárgyalt problémák őserdejébe is benyomulnak, rendszerbe foglalván a társadalmi statisztika elhanyagolt kérdéseit s megadván rájuk azt a feleletet, amelyet tudásunk mai állapotában egyáltalán meg lehet adni. A széleskörű és sokoldalú tájékozottság, a dolgok mélységeinek kutatása, a képesség új oldalról való felfogásukra és taglalásukra, a feltétlen biztosság a statisztika kényes módszerének használásában, a világos, egyszerű írásmód s általában a Földest jellemző kiváló írói kvalitások ezúttal is fényes és állandó sikert biztosítanak a szerzőnek, akinek tollából a kötet tartalmát alkotó nyolcz előadás közül hét származik, egy értekezést pedig egyik tanítványa: dr. Kenéz Béla írt. Szerzőnek ugyanis, mint a kötet előszavából megtudjuk, az a szándéka, hogy előadásainak sorozatába egyes másoktól származó dolgozatokat is fölvesz, amit az egyesek által bizonyos specziális irányokban végzett kutatások eredményeinek értékesítése indokoltta is teszen.

E becses előadások elseje az öngyilkosságok állandó, sőt — sajnos — fokozódó aktualitású társadalomerkölcsi kérdését tisztázza minden oldalról. Rámutat az öngyilkosságok emelkedő irányára és az ezen emelkedés háttérében lappangó társadalmi bajokra, a kor, a nem, a családi állapot, a faj, a műveltség, foglalkozás, a városi élet, az alkoholizmus és — ami a kérdés morálstatisztikai tárgyalásában egészen új — a politikai viszonyok befolyására, az elkövetés módjában és idejében mutatkozó szabályszerűségekre. Eközben mindenütt nemcsak az eddigi kutatások immár leszűrődött és szabályszerűségekké jegeczesedett eredményeit állapítja meg, foglalja rendszerbe és — ami értéküket hatványra emeli — állítja bele a saját, a társadalmi élet egészét átfogó, harmonikus társadalomerkölcsi felfogásának szögébe, hanem számos új és különösen hazánkra vonatkozólag tanulságos kutatás eredményével is szolgál. Gondos kritikával válogatja ki a konkolyt a tiszta búzából: rámutat az egyes írók kutatásának eredményei közt fennforgó ellenmondásokra, a hibás az esetlegességet mindjárt szabályszerűséggé kövesíteni kész következtetésekre. A valóságos szabályszerűségekkel szemben is óva int a sociálfizikusoknak az öngyilkosságok alakulásánál látható szabályszerűségekben szigorú, természeti törvény érvényesülését hirdető tulzó nézetétől. Nem változhatatlan természeti törvények uralmáról van itt szó, hanem a sohasem abszolút egyéni elhatározás indító okai gyanánt szolgáló testi, lelki, anyagi stb. tényezők érvényesülésében mutatkozó kisebb-nagyobb szabályosságnak a következményeiről.

Az öngyilkossággal — legalább is bizonyos fajait tekintve — párhuzamosan halad az elmebetegség: az egyéni szabadság, a haladás vágya, a tudományos kutatás lázas sietsége, az idegeknek felüdülés és pihenés nélkül folytatott túlfeszített munkája, a megélhetésért, az érvényesülésért a megszakadásig menő s nem egyszer az egyén vereségével végződő küzdelem, tehát részben ugyanazon okok, amelyek az öngyilkosok számát növelik, az elmebetegek szomorú birodalmának népét is egyre szaporítják. Ez emelkedő iránynak és az emelkedés hátterének megrajzolása mellett logikus okfejtéssel magyarázza meg a második előadás — kiváltképen állami elmeegógyintézetekben elhelyezett betegekről szóló adatok alapján — az elmebetegség és a nem, kor, családi állapot, hitfelekezet, foglalkozás, az év szakai stb. közt fennálló összefüggést. Különösen érdekesek az elmebetegségek okairól adott felvilágosítások, amelyek szerint leggyakoribbnak látszik az öröklés és iszákosság által okozott elmebaj, de ezekhez még egész légiója sorakozik az okoknak: bű, gond, nyomor, vagyoni veszteségek, szerelmi bánat, szellemi megerőltetés, vallási rajongás, kicsapongás, sőt — mint a szerző érdekesen mutat rá — politikai izgalmak is. (A franciaországi tébolydákba az 1870. július elteltével kezdődő év tartama alatt felvett elmebetegek 13%-a az 1870—71-i eseményeknek volt az áldozata). Rendkívül érdekes az is, amit a kórformákról és a kórok egyes nemeinek gyógyulási eredményeiről tanulhatunk a szerzőtől: a bűkórnál, dühösségnél, heveny hallucinatorius és alkoholos elmezavarnál van némi kilátás a gyógyulásra, ha a baj a kezdet stádiumában került kezelés alá, a két leggyakrabban előforduló kóralaknál a tébolyodottságnál és terjedő hűdéses elmezavarnál az eredmény jóformán egyenlő a semmivel.

A harmadik előadás két részre osztható. Az első rész a bűnper statisztikájával foglalkozik, amelyet a szerző egy régebbi, alapvetőfontosságú munkája (A bűnügy statisztikája, Budapest, 1889.) jelentőségéhez mért kimerítő tárgyalásban részesített s amelyből a szerző most különösen az elítélés valószínűségének kérdését ragadja ki. Rámutat az e kérdéssel eddig foglalkozó egyes írók (Poisson, Cournot, Bertrand, Venn stb.) felfogásának ama hiányosságára, hogy csupán a szavazatok számának az ítéletre gyakorolt befolyásával vetettek számot, tehát az elítélés valószínűségét pusztán a matematikai technika kérdésévé tették, holott, mint a szerző bebizonyítja, más fontos tényezők egész seregével is számolnunk kell. Így a bíró, az ügyész, a tanú s az összes perbeli felek tudása, személyi körülményei, politikai meggyőződése, társadalmi helyzete, a tárgyalás nyelve, (Belgium és Franciaország azon vidékein, ahol a törvényszék nyelve más, mint a népé, az elítélések aránya sokkal nagyobb), a törvény jellege s különösen a büntetések súlya, a büntettek gyakorisága, a közvélemény, a nép jellege, a közállapotok (a francia terreur!) mind befolyással vannak az elítélés és a felmentés valószínűségére, amelynek ideális mértéke az volna, hogy az ártatlanul elítéltek száma egyfelől, a felmentett bűnösök száma másfelől a minimumra szálljon le.

Az előadás másik része a legkimerítőbb irodalmi tájékozottság és széleskörű nemzetközi adatkincs alapján a büntetések

egyes nemeivel és az elkövetett bűncselekményekhez való viszonyukkal foglalkozik, különös figyelemmel a halálbüntetésnek a büntető politika irodalmában oly hosszú és szenvedelmes vitát fölhevítő kérdésére és általában arra a hatásra, amelyet a büntetési rendszer a bűnösség emelésére vagy csökkentésére gyakorol. S valóban aranyigazság, amit szerző mond, hogy a büntetés rendszerét csak az összes társadalmi és kulturális tényezők egybevetése terelheti a helyes irányba és hogy önmagában a legtökéletesebb büntetési rendszer sem vezet teljes eredményre, ha a bűnös hajlamokkal vívott harcban a társadalom nem támogatja példaadás, a nyomorgók gyámolítása, a jellem megbecsülése, a jellemtelenség megvetése stb. által.

Gazdag nemzetközi statisztikai anyagot ölel fel a negyedik előadás is, amely az elválásoknak a társadalomerkölcsi felfogás megítéléséhez becses adalékokat nyújtó kérdésével foglalkozik. Megismertet ez előadás az elválások nagyon is rohamosan növekvő tendenciájával, okaival, kísérő körülményeivel, a felbontott házasságok tartamával, gyermeklétszámával stb. különös gonddal a hazai viszonyok beható ismertetésére, amit — amint a szerző örömmel konstatálja — lehetővé tett idevágó hivatalos statisztikai adatgyűjtésünk bő anyaga.

Az ötödik előadás azoknak a tanulmányoknak a körébe tartozik, amelyeket a szerző az élelmi szerek árai és a társadalmi jelenségek közt fennálló összefüggés kutatásáról már egy emberöltővel ezelőtt megkezdett s amelyek ma már minden hasonló tárgyú dolgozat elismert tekintélyű főforrásai gyanánt szolgálnak, amit nem csodálhatunk, ha e tanulmányok széles alapozását megfigyeljük. »Der Einfluss von theueren und billigen Zeiten auf die Sterblichkeit« című munkájában pl. (Jena, 1880) 108 millió haláleset megfigyeléséből állapította meg a drágaság és a halandóság közt fennálló okozati összefüggés törvényeit s csak természetes, hogy a Nemzetközi Statisztikai Intézet londoni ülésén (1905. augusztus) előadott idevágó értekezése is általános elismerést és az azóta eltelt rövid idő alatt is a nemzetközi irodalomban élénk visszhangot keltett. Az ismertetésünk tárgyát alkotó tanulmány, amelynek értékét növelik a hazánk történetéből a szerző által napvilágra hozott tanulságos adatok, a régi időkbe visszanyúló, de egyuttal a legújabb időkig terjedő kutatások alapján az élelmi szerek árainak és a terméseknek hatását világítja meg a családalapításra, a halandóságra, a kívándorlásra és kriminalitásra, éles logikával tisztázván azt a kérdést, hogy az emberiségre a magas vagy alacsony gabonaárak előnyösebbek-e. Szerző arra az eredményre jut, hogy a termelési költségek csekélyebb volta a megélhetést és a külfölddel való versenyt könnyebbé teszi, míg a magas gabonaárak és termelési költségek az alsóbb néposztályra nyomasztólag hatnak és a népesedést is kedvezőtlenül alakítják, ami mellett figyelembe veendő, hogy nem a nép gazdasági életébe átmént állandóan magas árak, hanem a rendszerint alacsony árak hirtelen és jelentékeny emelkedése jár különösen kedvezőtlen következményekkel.

A Kenéz Bélától származó hatodik előadás a felekezettől való kilépések mozgalmát és e mozgalom okait és hatásait ismerteti s következtetéseit abban foglalja össze, hogy nálunk tulaj-

donképen felekezeten kívül állók nincsenek, mert a törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek kötelékéből kilépettek tulajdonképen két nagy — bár törvény szerint el nem ismert — felekezet: a nazarénus és baptista szekták kebelében tömörülnek, amelyek tanítása és hiveik viselkedése erkölcsi tekintetben kifogás alá nem esik. És ha a nazarénusok felekezetének elismerése fegyverviselési tilalmuk miatt nem történhetik is meg, a baptisták elismerésének semmi sem áll útjában. (Tudjuk, hogy azóta, éppen a napokban az elismerés be is következett.)

A hetedik előadás a törvénytelen születések fontos társadalomerkölcsi problémáját tárgyalja a szerzőtől a megszokott éleseszű kritikával és gazdag adatkincs alapján. Kimutatja, hogy a társadalom erkölcsi állapotára a törvénytelen születések számából csak akkor lehet következtetni, ha ítéletünk megalkotását az okok gyökeréig ható vizsgálódások előzik meg. Foglalkozik a kérdés gazdasági, közigazgatási, jogi s különösen népességi (korviszonyok, a házasság kora stb.) háttérével, a városi élet hatásával, a törvénytelen szülöttek életképességével (halvaszülöttek aránya a törvénytelenek sorában), későbbi életviszonyaival, a törvénytelen szülöttek számarányának helyes megállapításával és azzal az irodalomban kevésbé méltányolt kérdéssel, hogy a törvénytelen szülöttekből mennyien maradnak meg az élet folyamán s mennyien lépnek ki közülük halál és törvényesítés révén.

A szociális statisztikai vizsgálódásoknak egészen új perspektíváját nyitja meg a nyolczadik előadás, amely eddigelé össze nem foglalt rendszerben tárgyalja a társadalmi statisztika körébe tartozó jelenségeket, még pedig a közönségesnél tágabb értelemben. Nemcsak a munkásügy kérdéseit öleli ugyanis föl ez az új rendszer, hanem az osztályalakulás szempontjából foglalkozik a társadalmi jelenségekkel, amit ha nem is hagytak figyelmen kívül az eddigi statisztikai vizsgálódások, de sem oly kimerítően sem oly rendszeres összefoglalásban nem tárgyaltak, mint a szerző teszi. S ezt annál nagyobb érdeméül kell betudnunk, mert az észlelés anyaga ma még bizony szegényes és legtöbbször csak a reprezentatív statisztika jellegével és értékével bír. Különösen a hivatalos statisztika hagy bennünket sokszor egészen cserben. (Gondoljunk csak pl. arra, hogy szociális helyzet szempontjából nálunk a bűnösök mindössze három, az önkényes egyéni felfogás érvényesülésének tág teret nyitó s leginkább a rabtartási költségek szempontjából mérlegelt kategóriába soroztatnak: a vagyontalanok, a némi vagyonnal bírók és a vagyonosok kategóriáiba.) Az előadás behatóan ismerteti a munkásstatisztikai hivatalok kialakulását, a munkásstatisztikai és különösen a munkás háztartásokat vizsgáló módszereket és fejlődésük történetét, az e módszereket tárgyalók közül nem hagyván figyelmen kívül egyetlen számottevő író sem. Áttér ezután az osztálykategóriák felállításának és körülhatárolásának nehéz kérdésére és ezt a teoria fegyvereinek és az élet tapasztalásaiból leszűrt igazságoknak segítségével szépen oldja meg. Majd az osztálykülönbségnek a népesedés tényezőire: a születésekre, házasságkötésekre és halandóságra való hatását vizsgálja fényes készültséggel és az ezen irányban még ugyancsak fogyatékos statisztikai adatgyűjtések sovány eredményeinek leleményes felhasználásával. Ami

különösen az osztályalakulás képére legnagyobb befolyással bíró jövedelem és vagyon eloszlását illeti, bő nemzetközi és főként hivatalos adóstatistikai adatok világosságánál kimutatja, hogy napjainkban az emberek túlnyomó többsége: nyolcz-kilencz tizedrésze igen szerény jövedelemre és vagyonra van utalva. (»A közép- és nagyjövedelem csak, mint vékony aranyfüstréteg borítja, a kis jövedelmek nagy gömbjét.) Áttérve — egy másfél millió munkásról szóló adatokat tartalmazó régebbi munkájának alapul vételével — a munkásosztály jövedelmére: a munkabérre hatással lévő tényezők ismertetésére, bebizonyítja, hogy a munkabér nagysága egyenes arányban áll az élelmi szerek árával (fentartási költségek elmélete), a befektetett tőkével, a népszerűséggel, a műveltséggel, fordított arányban a gépek elterjedett voltával.

A jövedelem és vagyon különbségén alapuló osztályalakulás kategóriáinak érdeksurlódása osztályharczot, támadó és védelmi szervezeteket és a helyzet javítását célzó intézményeket szül. Az előadás további része e harc és következményeinek statisztikailag megfogható egyes jelenségeiről: a sztrájkokról, a munkanélküliségről, a munkásbiztosításról és más munkásjóléti intézményekről szól, amely utóbbiak sajnos nálunk még a kezdet kezdetén vannak s adatgyűjtéseink még a meglévő keveset sem markolják össze. Ugyanez áll a társadalmi statisztika egyik legfontosabb másik ágáról: a fogyasztások statisztikájáról is, amiről jóformán csak a szerző saját adatgyűjtésének és Somogyi által a hajógyári munkásokról folytatott adatgyűjtésnek eredményei állnak hazánkat illetőleg rendelkezésre. Ez adatokból arra a következtetésre jut, hogy az egyes osztályok fogyasztása közt mutatkozó különbség leginkább az élelmezési költségek viszonylagos nagyságában jut kifejezésre; az alsóbb osztályokban az élelmezés költsége 80%-ig is emelkedik, a magasabb osztályokban 20—30%, vagy még kevesebb. Az alsóbb osztályokban a fizikai létén kívül felmerülő szükségletekre a jövedelemnek alig egy-két százaléka jut, a középosztályban 35—40%-a is. »Ebben a különbözetben rejlik a valódi középosztály magas standardja, a kulturális szükségletek kielégítésének lehetősége.«

A nyolczadik előadással záródik a kötet, amelynek igazi jelentősége a vázlatos ismertetésben aligha tükröződik vissza. De talán ebből is meggyőződhetett az olvasó, hogy egy a társadalmi élet gyökeréig ható kérdések nagy tömegét szigorúan tudományos módszerrel tárgyaló munkáról volt szó, amelynek olvasása nemcsak ismereteinket gyarapítja és a statisztika módszerével bánni tudás művészetét fejleszti, de a figyelmet új problémák új rendszerű kutatására terelvé, eszmegerjesztő és a jövő irodalmi működésére termékenyítő hatással is jár.

Z.

A ruthén-actió.

A hegyvidéki segélyactió 1904. évi működéséről Kazy József ministeri megbizott, a m. kir. földművelésügyi minister kiadványai sorában számol be. Ha a jelenlegi beszámolót a mult évivel összehasonlítjuk, eltekintve a kisebb pótlásra szoruló, kiegészítésre, befejezésre váró működésektől a fejlődést és a gyarapodást minden irányban örvendetesen tapasztaljuk. A havasi takar-

mány kísérleti állomás, a melynek eredményeit egy mellékelt igen tanulságos kimutatás világosan feltünteti — egészen új intézmény. Az új kísérleti állomás, mint ilyen, hazánkban az első. És tekintettel, hogy 1·5 millió hold, havasi legelőnk teljesen kezdetleges, vadon állapotban várja a kultur havasi legelőkké való átalakítás munkáját, ezen intézmény messze kiterjedő hivatással bír, fejtesztése igen ajánlatos. A tirolai és svájci havasokon nyert tapasztalatok, tekintettel a magasabb, északibb elhelyeződést, zordabb éghajlatot, iránypontul igen, de feltétlenül el nem fogadhatók.

A havasi legelőknek szakszerű feldolgozása, kezelése és kultur állapotba való helyezésére irányuló intézkedések, tehát a föltételek, a melyek betartása mellett a havasi legeltetést hasznos hajtóvá és közkedveletté lehet tenni, a beszámoló során sajnos hiányzanak. Bizonyára ide vezethető vissza a havasi legelőkre felhajtott állatok számában mutatkozó ezidei visszaesés is. Az idei 5057 normál állat, a múlt évi 7366 mellett messze elmarad. Az alsó-vereckeai havasi mintagazdaság és tejgazdasági telep, úgy állattenyésztési, mint tejgazdasági tekintetben megfelelő eredménynyel működött.

Az utolsó két évben a tirolai üsző-import teljesen szünetelt, 200 tenyészbikán kívül itthon 63 üsző szereztetett be. A 63 üszőből 26 az előbbi importokból elhullott állatok utáni kártalanításra fordított, 37 a polenai hitelszövetkezet tagjai között osztott ki. A tenyész apaállatokra való több súly helyezés örvendetes állattenyésztési irányváltoztatás, amennyiben, ezek a községek által jól tartott apaállatok, bár hosszabb időn át, majd átformálják a jelenlegi javulófélben lévő elsatnyult szarvasmarha állományt. A gondos ápolásra, kiváló takarmányozásra szoruló import-üsző rendszeren elcsenevészett, elpusztult a szegény nép kezén. Lótenyésztés tekintetében messze vidék, le egészen Szolyváig, marad apaállat nélkül, az alsó-vereckeai apaállat bevonása által. A beregvármegyei gazdasági egyesületnek 1000 koronával segélyezett csikó legelőjéről, a juhtenyésztés mikénti fejlesztéséről a kiosztott 682 tenyészjuhon kívül; a gyapjúszövő házi ipar fejlődéséről, a múlt évi beszámolóban oly szép reményekre jogosító selyemtenyésztésről az ezidei beszámoló, sajnos, teljesen megfeledkezik. Nem is olyan régen óriási volt ezen a vidéken a baromfiak, de különösen a házi és viziszárnyasok tenyésztése. Úgy mint a rák és a haltenyésztést, a baromfitenyésztést is helyre kell állítani. A méhészeti tanfolyamon 20, a gyümölcsészetin 10 felvidéki gazda vett részt.

Dicséretes irányban működik a kirendeltség a gazdasági szakismeretek terjesztésén. Ezt a célt az actió az ipari, a házi-ipari, a gazdasági tanfolyamokon, népies nyomtatványok, népkönyvtárak révén iparkodik elérni. A házi ipari tanfolyamokon kosarak, lapátnyelek, taligák, kasok, seprők stb. hétköznapi használati cikkek készülnek. Ezek révén több 10.000 korona jut a felvidéki nép közé. Maga a »Máv« nyolcz fillérjével 30.000 seprüt vásárolt. A termelés mennyisége és minősége évről-évre, már maga a gyakorlat révén is javulni fog. A lentermelésről, a melyet nagyobb arányban ígért a múlt évi beszámoló népszerűsíteni, az ez évi beszámoló nem emlékezik meg. A hely-

szinen szerzett tapasztalatokon alapuló szakvélemény alapján Bereg és Máramaros talaja igen alkalmas a lentermelésre.

Tekintettel az általános országos szárazságra, a gyümölcs-termelés és gyümölcsértékesítés az előző évekhez képest jelentékeny mértékben vissza esett. A kirendeltség ingyenes aszaló és szeszfőző gépeket a községeknek és érdekeltségeknek az idén is kieszközölte. A munkaközvetítés révén 1904. évben 4954 felvidéki 2–3 korona napibér, útiköltség megtérítés és élelmezés mellett rövidebb-hosszabb, hónapokra terjedő alkalmazást kapott.

A földbérlet 1904. év folyamán nem nagyobbodott. Sajnálatos, hogy még a múlt évben a megindult — »Hát hegység« 10.402 holdnyi mezőgazdasági terület 25 község részéről célba vett megvásárlási tárgyalások — eredményre nem vezettek. Az érdekelt 25 község gazdasági fellendülése, állandó jóléte ettől a földvételestől függ.

Inségennyhités céljából kedvezményes áron nagymennyiségű széna és kukoricza; ugyancsak ezen cél elérése érdekében útmunkálatokra 150.000 korona fordított.

1904. év folyamán a mentési actió területén nyolcz új községi hitelszövetkezet létesült. Az összes megszavazott kölcsönök összege 1904. év folyamán 1.400.654 korona volt. Ezen összegből majdnem egyötöd rész, 385.332 korona, régebbi magasabb kamatú kölcsönök visszafizetésére fordított. A hitelszövetkezetek inségtermények beszerzéséről, kiosztásáról és a helybeli termények legelőnyösebb értékesítéséről gondoskodnak. Az árúraktárak működése normálisnak mondható, a mennyiben a befolyt 220—330.000 korona között váltakozó brutto bevétellel szemben csak 800—3700 korona tiszta nyereség mutatkozik. A kölcsönök és a tartozások visszafizetése normális. Az összes árúraktárak forgalma a múlt évihez képest átlag 150.000 koronával emelkedett. Ez mutatja a szövetkezeti eszme, minél szélesebb körben való népszerűsítését és szükségességét. És ha végül az újabb állami iskolák, gazdasági intézmények felállításáról, egyes súlyos adózások, vámok megszüntetéséről, kataszteri birtokrendezések kieszközléséről, inség és nyomorenyhítésére irányuló számos intézkedésről csak így sommásan is megemlékezünk, körvonalasztuk és kellőleg ismertettük a ministeri kirendeltség sokoldalú, jóindulatú és hazaszerető munkásságát. A higgadt, öntudatos és lankadatlan buzgalmú vezető kéz az egyes intézményeken és azok fejlődési menetén világosan meglátszik. Ilyen célirányos vezetés és munkálkodás mellett sikerülni fog az actiónak a hegyvidéki népet eddigi nyomorából, mostoha helyzetéből kiemelni, szellemileg és vagyoniilag gyarapítva, munkás és rendszerető néppé felnevelni.

Morvay Gyula.

Erdélyi hitelpolitika és telepítés.

¹⁾ Sebess Dénes: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*. Marosvásárhely 1905., 110 l.

²⁾ Fenyvesi Soma: *Az erdélyrészi magyarság hitelügye*. Budapest, 1905., 22. lap.

Sebess Dénes gondosan megírt emlékiratot készített az erdélyrészi telepítésnek újabban sokat vitatott kérdéséről. A munka lelkesedéssel megírt rövid tanulmány, mely nem a

szokásos hírlapi bombasztokon épül, hanem összehasonlításon és komoly tervezésen. A tervezés végül határozott javaslatokká tömörül, melyek következő pontokban foglalhatók össze: az erdélyrészi telepítés actiója hagyja békében a szászokat, ellenben teljes erővel feküdjék neki azoknak a vegyesnyelvű vidékeknek, melyeken a románság térfoglalása megtöri most a magyar birtokosságot. Ezen a területen azután első sorban a városokat kell megerősíteni ipari munkásság letelepítésével. A középbirtok, magyar kézen lévén, nem parcellázandó, ellenben tömeges kis-települőre van szükség. Ezért is a mostani telepítési rendszer, mely 20—30 holdas »mintagazdaságokat« telepít, kudarczal járt. (A telephelyek nagy többsége — üres! L. erről Sebess érdekes fejtegetéseit a 30. s köv. lapokon). Ellenben 1—5 holdas telepítvényeket kell nagy tömegben létesíteni. Evvel a telepítési actióval, mely állami hatóságok által végzendő, egyidejűleg az erdélyrészi telekkönyvek általános helyesbítését kell keresztül vinni s behozni a járadék-birtokot.

Ezeknek a javaslatoknak háttérét nem frázisok, hanem falunkénti adatok s a hihetetlen telekkönyvi bajokról szerzett közvetlen tapasztalatok adják. Ezért Sebess Emlékirata lényegesen hozzájárul ama erdélyrészi gazdasági viszonyok tisztázásához, melyeknek megvilágítását Szemlénk is elsőrangú feladatai közé sorozta. (L. legujabban a H. Sz. augusztusi és októberi számának idevágó közleményeit.) Új és önálló kérdést pendít meg szerzőnk akkor, a midőn a románság között elszórtan élő magyar egyházakat szedi elő s ezeknek megerősítését, felkarolását kívánja. Úgy ez az eszméje, valamint egész emlékirata méltó a magyar közvélemény figyelmére. Irálya pedig magyarságával és egyszerűségével tűnik ki.

Ugyancsak az erdélyrészi nemzetiségi gazdálkodás dolgában szólal föl Fenyvesi Soma is »Az erdélyrészi magyarság hitelügye« című füzetében, mely az »Országos Magyar Szövetség« ez évi felolvasási sorozatában adatott elő. Irálya tulságosan vezérczikkszerű. De eredménye annál találóbb. Röviden megmondva ez az eredmény fején találja a szöveget az erdélyrészi hitelviszonyok igazi kórsága tekintetében. Még pedig: kimutatja azt, hogy míg az erdélyrészi nemzetiségi intézetek, számszerint 68-an 42 millió korona váltótárczával rendelkeztek, ellenben 92¹/₂ millió jelzálogállományuk volt. A magyar intézetek (89-en) pedig éppen megfordítva, 82¹/₂ millió korona váltót tartottak, de jelzálogkölcsonként összesen és együtt csak 22¹/₂ milliót adtak. Itt van az igazi baj: ezen kell segíteni.

Helyes, amit Fenyvesi az erdélyrészi kis pénzintézetek nyereszkesedéséről mond; de meg kell jegyeznünk, hogy bankszerűleg nem az alaptőkéhez, hanem a kötvény- és váltóállományhoz kellett volna a tiszta nyereségeket hasonlítani. Így is be lehet bizonyítani az uzsorát. A füzetnek hiánya az is, hogy — a mint a szerző maga írja a 17. lapon — »csak találomra válogatta ki a mérleghalmazból az adatokat.« Azt szeretnők, ha az összes mérlegeket feldolgozná s így teljesen kiegészítené azt az anyagot, a mit Sebess a telepítés, Barabás Endre és Éber Ernő a birtok megosztásra nézve összegyűjtöttek.

Magyar Compass.

A legrégebbi pénzügyi és gazdasági magyar évkönyv, Mihók ismeretes »Magyar Compass«-a, melyet Galánthai Nagy Sándor szerkeszt nagy körültekintéssel, 1905/6. évfolyamának első kötetét most adta ki. Evvel a kötettel 33-ik évét érte meg e folyton fejlődő kézikönyv. A most megjelent I. rész eddigi s már mindenütt megszokott beosztásához híven a pénz- és hitelintézeteket foglalja össze; terjedelme valóban rendkívüli, csak az I. kötet 1.283 nagy oldalra terjed. A Magyar Compassnak főelőnye az, hogy minden egyes nagyobb hitelintézetről valószínűsítő kisebb életrajzot ír; elmöndvén fejlődését, üzletágainak átalakulását, a vele kapcsolatban lévő intézeteket, az általa végzett alapításokat stb. Ily módon minden intézet összeköttetéseinek egész hálózatában jelenik meg s még a laikus előtt is érdekessé válik az élénken szerkesztett anyaggyűjtemény. Szakembereknek, pénzintézeteknek úgy sem kell bővebben ajánlani a Mihók-Compass-t.

m. zs.

Pénzügyi Compass.

Tizenötödik évfolyamában most jelent meg Kormos Alfréd »Pénzügyi Compass«-a, a pénzintézetek és nagyipari vállalatoknak ez a gondos és pontos évkönyve. Összemérve az új, 1906-ra szóló, jól ismert barna kötetet előzőjével, azt látjuk, hogy még jobban megduzzadt: 1186 oldalról 1254 lapra nőtt. A jövő évi compass bizonyosan el fogja hagyni az 1300 oldalt, mert a vidéki pénzintézetek nagy számmal szaporodnak; már pedig, a mint több példában utána néztünk, Kormos könyve a legjobb és legkiválóbb vidéki dolgozótársakat is összeszedte s beillesztette összeállításába. A rendszer, melyet az évkönyv követ, világos és áttekinthető. Ára két koronával több a tavalyinál, 12 K.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés november 11-én. A Magyar Közgazdasági Társaság november 11-én tartott felolvasó ülését *Hantos* Elemérnek »*Hitelszervezetünk újabb fejlődése*« című előadása töltötte be. Úgy a felolvasást, valamint az avval kapcsolatban kifejtett rövid vitát egyik legközelebbi füzetünk hozza.

Felolvasó-ülés december 14-én. December 14-én d. u. 6 órakor *Kautz* Gyula v. b. t. t. elnöklete alatt tartott ülésünkön *Barabás* Endre, a kolozsvári m. kir. állami tanítóképezde tanára mutatta be az »*Erdélyrészi népfajok birtokaránya*« címmel, azon kutatásainak eredményét, melyet idevonatkozólag Társaságunk igazgatóságának fölkérésére folytatott. A tanulmányt, melyet a szép számú közönség élénk figyelemmel kísért s zajos tetszéssel jutalmazott, jelen füzetünkben adjuk át tisztelt olvasóinknak.

A felolvasás kapcsán az egész kérdésről rendkívül érdekes és mélyreható vita indult meg, melyet legközelebbi füzetünkben ismertetünk.